

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

10/97

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

10/97

UDK 009

ISSN 1408-5348

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

ISSN 1408-5348

9 771408 534015

K
Banka Koper

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
10/'97

series historia et sociologia 4

KOPER 1997

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

prof. dr. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon, dr. Lucija Čok, mag. Darko Darovec, dr. Goran Filipi (HR), dr. Boris M. Gombač, Vesna Gomezel Mikolič, Aleksej Kalc (IT), dr. Avgust Lešnik, prof. dr. Darja Mihelič, Dario Marušič, mag. Iztok Ostan, Amalia Petronio, prof. dr. Claudio Povolito (IT), prof. dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, mag. Alenka Šauperl-Zorko, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Redattore Capo/Chief Editor:

mag. Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore responsabile/
Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednica/Redattrice/Editor:

Vesna Gomezel Mikolič

Lektorji/Supervisione/Language Editors:

Vesna Gomezel Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.), Henrik Ciglič (angl.), Elizabeta Šušmelj Vidovič (angl.), Vida Gorjup-Posinković (it.), Sergio Settomini (it.)

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Henrik Ciglič (angl./sl.), Elizabeta Šušmelj Vidovič (angl./sl.), Vida Gorjup-Posinković (sl.), Janez Mikic (sl.), Klara Hočevar (sl.), dr. Brigitta Mađer (nem.), Mirjana Kramarič (it.), Silva Ličen (it.), Sergio Settomini (it.), Tullio Vianello (it.), Maja Meh (fr.), Irene Mislej (špan.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design:

Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting:

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print:

Paco-Gepard 1, Koper 1997

Izdajatelj/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper / Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by:

Salvator Žitko, dr. Lucija Čok

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18, p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 66 271-702, fax 272-317; **E-Mail:** annales@zrs-kp.si, **Internet:** http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 15. oktobra 1997.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Zavod za odprto družbo - Slovenija, Mestna občina Koper, Občina Izola, Občina Piran, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Banka Koper ter drugi sponzorji

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročila sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 800 izvodov/copie/copies

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 550792 mb. z dne 21. 9. 1992 je revija **Annales** proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Seznam kratic 6	KRSTILNICA SV. JANEZA KRSTNIKA -
<i>Indice delle abbreviazioni / List of abbreviations</i>	ROTUNDA KARMELSKE MATERE BOŽJE
Uvodnik 7	V KOPRU /
Editorial 8	IL BATTISTERO DI SAN GIOVANNI BATTISTA -
ARHEOLOŠKE ŠTUDIJE /	ROTONDA DELLA MADONNA DEL
STUDI ARCHEOLOGICI /	CARMINE DI CAPODISTRIA /
ARCHAEOLOGICAL STUDIES	BAPTISTERY OF ST. JOHN THE BAPTIST -
	ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT
	CARMEL IN KOPER
Anton Velušček: Impreso keramika iz jame	Janez Höfler: Ob odkritju Kristusove podobe
Pejca v Lašci pri Nabrežini 11	na oboku Marijine rotunde v Kopru 75
<i>Impreso ceramics from the cave of Pejca</i>	<i>Some observations on the occasion of the newly</i>
<i>in Lašca near Nabrežina</i>	<i>discovered Christ's fresco on the vault of the</i>
	<i>Rotunda of Our Lady of Mount Carmel in Koper</i>
Predrag Novaković, Helene Simoni:	Mojca Guček: Metodologija zavarovalnih
Archaeology of the Kras dolinas 19	konservatorskih raziskav v Marijini rotundi
<i>Arheologija kraških dolin</i>	v Kopru in in nova odkritja 81
Branko Mušić: Magnetic susceptibility	<i>Protective conservationist research</i>
measurements in dolinas 37	<i>methodology and some new discoveries</i>
<i>Meritve magnetne susceptibilnosti v vrtačah</i>	<i>in the Rotunda of Our Lady of Mount</i>
	<i>Carmel in Koper</i>
Tom Levanič, Katarina Čufar, Jernej Hudolin,	Marko Stokin: Arheološka interpretacija rotunde
Beta Bernik-Mächtig: Dendrokronološka analiza	Karmelske Matere božje v Kopru v kontekstu
strešne konstrukcije župnijske cerkve Sv. Jurija	umetnostnozgodovinske stroke 87
v Piranu (občina Piran, Slovenija) 43	<i>An archaeological interpretation</i>
<i>Dendrochronological analysis of the roof</i>	<i>of the Rotunda of Our Lady</i>
<i>construction of the church of St. George in</i>	<i>of Mount Carmel in Koper from</i>
<i>Piran (municipality of Piran, Slovenia)</i>	<i>the aspect of history of art</i>
Kalja Oven, Elisa Possenti, Matej Župančič:	Mojca Kosmatin Fras: Tridimenzionalna metrična
Raddrizzamento fotogrammetrico digitale di	dokumentacija in digitalni ortofoto Marijine
fotografie non metriche (il caso degli oggetti	rotunde v Kopru 91
archeologici) 53	<i>Threedimensional metric</i>
<i>Digitalno fotogrametrično redresiranje nemetrične</i>	<i>documentation and digital orthophoto</i>
<i>fotografije - primer arheoloških predmetov</i>	<i>of the Rotunda of Our Lady of Mount</i>
	<i>Carmel in Koper</i>
Brigitta Mader: Der Fall Savini - Die archäologischen	Miran Erič, Alojz Umek, Matej Župančič:
Ausgrabungen des k.k. Naturhistorischen	Datacija lesa iz ostrešja kapele
Hofmuseums in der Fliegen- und der Knochenhöhle	Karmelske Matere božje v Kopru
bei Dane unter der Leitung von Josef Szombathy	in poizkus zgodovinske umestitve 97
(1910-1911) und das gerichtliche Nachspiel	<i>Dating of wood from the</i>
zwischen Wien und Triest (1911-1914) 59	<i>roofing of the Rotunda of Our Lady</i>
<i>Zadeva Savini - arheološka izkopavanja c.k.</i>	<i>of Mount Carmel in Koper</i>
<i>Naravoslovnega dvornega muzeja v Mušji</i>	<i>and an attempt of its</i>
<i>in Skeletni jami pri Danah pod vodstvom</i>	<i>historical emplacement</i>
<i>Josefa Szombathyja (1910-1911) in kasnejši sodni</i>	
<i>epilog med Dunajem in Trstom (1911-1914)</i>	

**GOSPODARSKOZGODOVINSKE ŠTUDIJE /
STUDI STORICO-ECONOMICI /
ECONOMIC-HISTORICAL STUDIES**

Darko Darovec: Istra od srede 13. do začetka 19. stoletja v luči gospodarskozgodovinske literature: rezultati in perspektive 107
Istria from the mid 13th to the beginning of the 19th century from the point of view of economic-historical literature: results and perspectives

Darja Mihelič: Cene obrtnih storitev v mestih slovenskega prostora pred sredo 14. stoletja (Primorje - notranjost) 117
The prices of craft services in our towns before the mid 14th century (the Littoral - inland)

Eva Holz: Poglavitne prometne povezave v avstrijski Istri v 18. stoletju 125
Some interesting points about traffic connections in Austrian Istria in the 18th century

Alja Brglez Uranjek: Nepremična posest v Piranu ob koncu 16. stoletja - Primerjalna ocena urbane podobe Pirana ob koncu srednjega in v začetku novega veka 139
Real estate in Piran at the end of the 16th century - Comparative analysis of the urban structure of Piran at the end of the Middle Ages and at the beginning of modern times

Aleksander Panjek: Kmetijstvo in trgovina na Goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarskozgodovinske perspektive 153
Agriculture and trade in the Gorizia region in modern times: peasant rising in 1713 from the economic-historical perspective

Bruno Volpi Lisjak: Uporaba vulkanske zemlje z otoka Santorina za pomorske gradnje na vzhodnem in severnem Jadranu v času avstrijske oblasti (Iz Državnega arhiva v Trstu) 163
Terra vulcanica di Santorino. Suo utilizzo per le costruzioni portuali in Adriatico durante il periodo austriaco 1779-1918

MIGRACIJE / MIGRAZIONI / MIGRATIONS

Ferdo Gestrin: Slovani v Italiji v zgodnjem srednjem veku 177
Slavs in Italy in the early Middle Ages

Lovorka Čoralić: Migracije sa istočnojadranske obale u Veneciju (15.-18. st.) 185
Migrations from the eastern Adriatic coast to Venice (15th-18th cent.)

Aleksej Kalc: Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi 193
Migration trends along the western borders of the Slovene ethnic territory: topics and problems

Aleš Breclj: Nekaj podatkov o izseljevanju iz Slovenskega primorja v Južno Ameriko, predvsem v Argentino 215
Algunos aspectos de la historia de la emigración del Litoral esloveno hacia Sudamérica, especialmente a la Argentina

Irene Mislej: Emigration des artistes de la Primorska 237
Izseljevanje umetnikov s Primorskega

Piero Purini: L'emigrazione da Trieste nel dopoguerra 251
Izseljevanje iz Trsta po 2. svetovni vojni

**REGIONALNA POLIFONIJA II. /
POLIFONIA REGIONALE II /
REGIONAL POLYPHONY II.**

Colin H. Williams: European regionalism and the search for new representational spaces 265
Evropski regionalizem v luči iskanja novih reprezentativnih prostorov

Peter Rustja: "Italijanska knjiga je nam in Avstriji nevarna nego italijanski meč" 275
"The Italian book is a greater threat to us and Austria than the Italian sword"

Matjaž in Vladimir Klemencič: The role of the border region of the northern Adriatic in Italy, Croatia and Slovenia in the past and in the process of European integration 285
Vloga severnojadranske obmejne regije med Italijo, Hrvaško in Slovenijo v preteklosti in v procesu evropske integracije

Milan Bufon: Geopolitical and ethnic transformations in the upper Adriatic between conflicts and integration perspectives 295
Geopolitične in etnične transformacije v zgornjem Jadranu med konflikti in integracijskimi perspektivami

Jernej Zupančič: Razsežnosti regionalne identitete na primeru Istre in Koroške 307
Extensiveness of regional identity in the case of Istria and Carinthia

**JADRANSKE ETIMOLOGIJE /
ETIMOLOGIE ADRIATICHE /
ADRIATIC ETYMOLOGIES**

Goran Filipi: Nekoliko termina iz betinske brodograđevne terminologije 319
Expressions from the Betina shipbuilding terminology

Barbara Buršič Giudici: Il primitivo aratro nell'idioma istrioto di Sissano 335
Primitivni plug v sišanskem istrskem narečju

**DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV /
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE
NOSTRE SOCIETÀ /
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS
AND ASSOCIATIONS**

Lucija Čok: ZRS Koper v tretjem letu svojega delovanja 345
ZRS Koper in its third year of activity

Alberto Pucier: 120 let piranskega arhiva 348
120 years of the Piran Archives

Salvator Žitko: Razstava "Govoreče podobe" (Ilustrirana padovanska biblija med besedo in podobo) Akademije dei Concordi iz Roviga 348
Exhibition "The Speaking Images" (illustrated Padua Bible between words and images) by Accademia dei Concordi from Rovigo

Pietro Saraceno: Costituzione dell'Istituto Luisa Giorgieri Saraceno 349
Ustanovitev Instituta Luisa Giorgieri Saraceno

**OCENE IN POROČILA /
RECENSIONI E RELAZIONI /
REVIEWS AND REPORTS**

Radovan Cunja: "Nuovi dati sulla ceramica dal basso Medioevo al Rinascimento in Friuli: produzione locale e diffusione verso le aree transalpine". Giornata di studio (študijski dan) 351

Snježana Karinja: Mednarodni posvet "Sklad u kamenu - tehnike obrade, gradnje i dekoracije u kamenu kroz povijesna razdoblja" 352

Snježana Hozjan: IV. dani Matka Laginje. 353

D. André et al.: La plume et les gouffres. Correspondence de E.-A. Martel (1868-1936) (**Andrej Kranjc**) 354

Zbornik društva za povjesnicu. Sv. 3 (**Snježana Hozjan**) 355

Buzetski zbornik. 23. knjiga (**Božo Jakovljević**) 357

Darko Darovec: Kostel Petrapilosa (**Božo Jakovljević**) 358

N. Badurina, L. Čoralić, I. Prijatelj-Pavičić: Hrvatska - Italija. Stolitne veze: Povijest, književnost, likovne umjetnosti (**Ivica Pletikosić**) .. 360

Storia & Computer. Alla ricerca del passato con l'informatica (**Dario Tomasella**) 361

Mojca Ravnik: Bratje - sestre - strinci - zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri (**Nataša Hlaj**) 364

Rodik med Brkini in Krasom. Zbornik ob 350-letnici cerkve (**Milan Pregelj**) 366

Eva Masel, Johann Strutz: Interculturalità. Una bibliografia per Alpe-Adria (**Vesna Gomezel Mikolić**) 368

Vera Kržišnik-Bukić: Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško (**Karmen Medica**) 369

Kazalo k slikam na ovitku 371
Index to pictures on the cover 371

Navodila avtorjem 373
Instructions to authors 375

Sinopsisi 377
Sinossi / Synopses

AI	Archeologia lugoslavica, Beograd	PA	Piranski arhiv / <i>Archivio di Pirano</i>
AMSI	Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Parenzo, Venezia, Trieste	PAK	Pokrajinski arhiv Koper / <i>Archivio regionale di Capodistria</i>
ANNALES	Analiza istrske in mediteranske študije / <i>Annali di Studi istriani e mediterranei / Annals for Istrian and Mediterranean Studies, Koper</i>	PI	Pagine Istriane, Capodistria
ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo	PMK	Pokrajinski muzej Koper / <i>Museo regionale di Capodistria</i>
AS	Arhiv Republike Slovenije / <i>Archives of the Republic of Slovenia, Ljubljana</i>	PMSMP	Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran / <i>Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano</i>
ASIM	Arhiv Slovenske izseljenske matice, Ljubljana	PSBL	Primorski slovenski biografski leksikon
ASPG	Archivio Storico Provinciale di Gorizia	RCRS	Restavratorski center Republike Slovenije / <i>Slovenian Restoration Centre, Ljubljana</i>
AST	Archivio di Stato di Trieste	RivScPr	Rivista di Scienze Preistoriche, Firenze
ASV	Archivio di Stato di Venezia	SA	Ständisches Archiv
ATr	Archeografo Triestino, Trieste	SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti / <i>Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana</i>
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana	SBL	Slovenski biografski leksikon
AZSI	Arhiv Zveze slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine, Čedad	SLAG	Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
BMCV	Biblioteca del Museo Correr, Venezia	SLORI	Slovenski raziskovalni inštitut, Trst / <i>Istituto sloveno di ricerche, Trieste</i>
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH, Sarajevo	SPPFVG	Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Trieste
CSCE	Council for Security and Cooperation in Europe	T.P.T.	Tribunale Provinciale di Trieste
ES	Enciklopedija Slovenije	ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana 1947
EU	European Union	VK	Vicedominska knjiga
EZ	Evropska zveza	ZRC SAZU	Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti / <i>Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana</i>
FF	Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani / <i>Faculty of Arts, University of Ljubljana</i>	ZRS Koper	Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper / <i>Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper</i>
GUB. ARH.	Gubernijski arhiv	ZTT	Založništvo tržaškega tiska, Trst / Trieste
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb		
INZ	Inštitut za novejšo zgodovino / <i>Institute of Contemporary History, Ljubljana</i>		
ISH	Inštitut za humanistične študije / <i>Institute of the Humanities, Ljubljana</i>		
JAZU	Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb		
JNO	Jugoslavenska narodna obrana		
KDSM	Koledar Družbe sv. Mohorja		
KLAK	Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt		
M.E.F.R.M.	Mélanges d'École française de Roma		
MZVNDK	Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Piran / <i>Istituto intercomunale per la tutela dei beni ambientali culturali, Pirano</i>		
NŠK	Narodna in študijska knjižnica, Trst / <i>Biblioteca Nazionale Slovena e degli Studi, Trieste</i>		
O.K.A.	Oberstkämmerer-Amt Wien		
OSCE	Organisation for Security and Cooperation in Europe		

OKRAJŠAVE / ABBREVIAZIONI / ABBREVIATIONS

a.e.	arhivska enota
b.	busta (ovojnica)
f.	folio
Fz.	Faszikel
H.	Heft
K.	Karton
M	Miszellen
Nr.	Nummer/numero
op. ur.	opomba uredništva
Sch.	Schachtel
Sq.	sequentes
š.	arhivska skatla
u.a.	unità archivistica

UVODNIK

Pred sabo imamo že 10. številko Analov za istrske in mediteranske študije, kar samo po sebi vabi k razmišljanju o vlogi in poslanstvu, ki jo ima ta revija v našem prostoru. Od samega začetka je šlo za ambiciozen projekt, ki je težil k oblikovanju znanstvene, visoko kvalificirane tribune, ki naj bi zapolnila s svojim intelektualnim sporočilom že dolgo opazno vrzel. Ob listanju pričujoče številke, ki v okviru več tematskih sklopov obravnava širok spekter družboslovnih in humanističnih tem, še enkrat lahko upravičeno rečemo, da se je načrt izkazal kot uspešen, saj so Anali kmalu dobili potreben kvaliteten zagon. S tem so dokazali, da se okoli njih zbira mlada, inteligentna generacija, ki se zmore izraziti s svojo specifično govorico in ustvarjalno sodelovati pri oblikovanju naše sedanjosti in bodočnosti.

Poseben prepoznaven znak Analov za istrske in mediteranske študije je njena multi- in interdisciplinarnost, ki teži k prepletanju humanističnih in naravoslovnih tematik. Gre za načrtno programsko izbiro, zasidrano v prepričanju, da je treba v sodobnem svetu, kolikor je mogoče, premostiti klasične pregrade med različnimi znanstvenimi smermi in težiti k tisti celovitosti, o kateri je rekel Goethe, da je edina možnost nepristranskih in resničnih spoznanj. V tem smislu Anali zajemajo v ris svojega obzorja celoten geografski prostor ob severnem Jadranu in se soočajo z njegovimi kulturnimi, zgodovinskimi in naravoslovnimi značilnostmi v želji, da bi razumeli, kako človek spreminja in si prilagaja ambient, v katerem živi. S tem izzivalnim pristopom pa seveda tudi sami postajajo pomemben dejavnik sprememb in intelektualne rasti celotne družbe, iz katere nastajajo in kateri so namenjeni, ter v nacionalnem pomenu sooblikujejo razvoj ene poglobitvenih slovenskih regij.

Še drugo njihovo značilnost je treba poudariti, in sicer dejstvo, da gre za večjezično revijo, ki si skuša zagotoviti svoje bralce ne samo med slovensko kulturno srenjo, temveč tudi v širšem sredozemskem in evropskem prostoru. Tudi ta izbira izvira iz zavesti, da si Slovenci kot številčno majhen narod, vpet med dosti večje sosesde in postavljen v geografski prostor med srednjo Evropo in Sredozemljem, ne moremo dovoliti intelektualne avtarhije, temveč da se moramo pogumno soočiti s svetom. V tem smislu ostajamo tudi zvesti tisti naši najbolj plodni kulturni tradiciji, ki je črpala svoje življenjske sokove iz evropske intelektualne zakladnice in si jih je znala prisvojiti v skladu s svojim čustvovanjem in razumom. Sledeč znanstvenim načelom, Anali stremijo k odpiranju in pretoku idej med znanstveniki po vsem svetu, kar govori v prid kulturne zrelosti slovenske družbe, v kateri plurilingvizem ne pomeni odstopanja od lastne identitete, temveč dokaz tiste resnične odprtosti do bližnjih in daljnih sosesdov, brez katere si ni mogoče predstavljati skupnega evropskega doma.

Jože Pirjevec

EDITORIAL

Considering that this is already the 10th number of the *Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, we are virtually invited to ponder about the role and the mission this journal has had in this particular part of the world. From the very beginning it was a daring project, its main aim being to create a scientific, highly qualified platform from which the long noted gap would be bridged with its intellectual approach. While leafing through this issue, which with a number of subjects deals with a wide spectrum of topics in the sphere of the humanities, we are yet again entitled to say that the plan turned out very successful indeed, for the *Annals* soon gained the necessary impetus and proved that a young, intelligent generation has gathered around it - a group of people capable of expressing themselves with their specific language and creatively participating in the making of our present and future times.

A special distinguishing feature of the *Annals for Istrian and Mediterranean studies* can be ascribed to the fact that the journal is multi- and interdisciplinary, which means that it includes topics covering the humanities as well as natural science. It is a question of a carefully planned choice anchored in the belief that in the contemporary world we should, if at all possible, bridge the usual barriers between various scientific trends and strive for the integrity about which Goethe said that was the only possibility of unbiased and true cognitions. In this sense the *Annals* encloses, within its horizon, the entire geographical space along the Northern Adriatic, dealing with its cultural, historical and naturalistic characteristics, in order that we shall realise how man is changing and adapting the environment in which he lives. With this provoking approach, however, the journal itself is becoming a significant factor of change and the intellectual growth of the entire society, from which it has grown and for which it is meant, and is playing an important role in the creation of one of the major Slovene regions.

The *Annals'* second distinguished characteristic lies in the fact that we are dealing with a multilingual journal, which wishes to attract its readers not only amongst the Slovene cultural community but also in wider Mediterranean and European territories. This choice, too, originates from the perception that we, the Slovenes, who as a numerically inferior nation are positioned between Central Europe and the Mediterranean as well as much larger neighbours, cannot take the liberty of becoming intellectually autarkic but must bravely face the world. In this sense we have remained faithful also to our most prolific cultural tradition, which has been pumping its life juices from the European intellectual treasury and has been able to appropriate them in compliance with its sentiment as well as reason. Following the scientific principles, the *Annals* strive for an open flow of ideas between scientists from all over the world, which speaks in favour of the cultural maturity of the Slovene society, in which the plurilinguism means not a deviation from our own identity but is a proof of that particular true openness towards our near and far neighbours, without which a common European home could simply not be imagined.

Jože Pirjevec

ARHEOLOŠKE ŠTUDIJE
STUDI ARCHEOLOGICI
ARCHAEOLOGICAL STUDIES

izvirno znanstveno delo

UDK 902(450.361 Tržaški Kras)
903(450.361 Tržaški Kras)(049.32)

IMPRESSO KERAMIKA IZ JAME PEJCA V LAŠCI PRI NABREŽINI*

Anton VELUŠČEK

Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

IZVLEČEK

Med raziskovalci z območja bivše Jugoslavije je splošno sprejeta teza, da s pomočjo tržaškokraške impresso keramike lahko govorimo o impresso kulturi kot o začetku neolitika na kraškem območju okolice Trsta in zahodne Slovenije. Avtor je mnenja, da zelo redke in tudi vprašljive najdbe starejše neolitske kulture na tem območju govore, da moramo lokalni začetek neolitika povezovati šele z nastopom srednjega neolitika v Dalmaciji.

Ključne besede: neolitik, impresso keramika, Kras, Trst, kronologija

Raziskovalci z vzhodnega Jadrana brez izjeme priznavajo impresso najdbam s Tržaškega Krasa enak pomen, kot ga imajo podobne impresso najdbe v Dalmaciji in na vzhodnojadranskih otokih¹ (Korošec, 1960; Leben, 1967; 1973; Bregant, 1968; Batović, 1973; 1978; 1979; Benac, 1977; Budja, 1993). Po njihovem lahko v obeh primerih govorimo o najstarejši impresso stopnji vzhodnojadranskega neolitika, z drugimi besedami, o istočasnem začetku neolitika na celotnem vzhodnem Jadranu (Batović, 1973, 72) ali istočasnem razvoju (ali izbornem prevzemu) pridelovalnega gospodarstva v okviru mezolitskih skupnosti v Dalmaciji in na območju *Caput Adria*e (Budja, 1993, 178).

Zanimivo je, da italijanski in drugi tuji avtorji vidijo v tržaškokraški impresso keramiki popolnoma nekaj drugega. Po njihovem mnenju se po kronološki shemi za vzhodnojadranski del bivše Jugoslavije na območju *Caput Adria*e začne neolitik šele z nastopom srednjeneolitske kulture, ki je na Tržaškem Krasu za razliko od impresso najdb izredno dobro dokumentirana (Barfield, 1972, 187; Radmilli, 1972, 136; Cannarella, 1973, 161 sq.; Biagi et al., 1993, 49, 54; Montagnari Kokelj, 1993, 74; Müller, 1994, 191). Pri tem se mi zastavlja

vprašanje, kako je lahko prišlo do tako nasprotujočih si spoznanj o najzgodnejšem neolitiku na Tržaškem Krasu.

Pri vzhodnojadranskih avtorjih do danes nisem naletel na nikogar, ki bi na to vprašanje poskušal odgovoriti. Vsekakor še vedno velja, da najdbe impresso keramike na kraškem območju v okolici Trsta lahko opišemo z besedami, ki jih je pred leti zapisal Šime Batović (1973, 66): "...U spomenutim pećinama s poznatom stratigrafijom stariji neolit nažalost je vrlo siromašan pa se ne može šire istraživati ni upoznati. Vrlo je rijetka i keramika toga razdoblja, a ostali materijal uglavnom nije izoliran. Osim toga nije jasno izoliran ni kulturni sloj starijeg neolita, pa je teško razmatrati pojedine pojave. Zato još nije poznata ni stratigrafska podjela kao ni evolucija samog starijeg neolita, ili impresso keramike na području Istre i Krasa. Prema tome smo zasad još uvijek prisiljeni impresso keramiku razmatrati isključivo na osnovu njenih tipoloških svojstava".

V želji, da bi odgovoril na zastavljeno vprašanje ali vsaj nakazal problem, ki je v nekdanji Jugoslaviji iz tega nastal, se moram vrniti za približno pol stoletja nazaj v čas, ko so se pri nas pojavila prva dela, ki so "trža-

* Vlaška jama, Caverna del Pettiroso, Reg. 148, V.G. 260, občina Devin - Nabrežina, Italija.

1 Članek je bil dokončan in pripravljen za tisk avgusta 1995 (op. avtorja) in je bil sprejet v redakciji Annales 18.2.1997 (op. ur.).

škokraško impresso keramiko" vključevala v sklop vzhodnojadranske impresso kulture.²

Josip Korošec je bil prvi, ki se je pri nas ukvarjal s problematiko najstarejšega neolitika na Tržaškem Krasu. Ugotovil je, da so podatki o impresso kulturi na Tržaškem Krasu izredno skromni in domnevno vprašljivi, toda po njegovem lahko upravičeno govorimo o obstoju impresso kulture na tem območju (Korošec, 1960, 13). Omenja kot edino, in še to vprašljivo, najdišče z impresso keramiko Pejco v Lašci (Korošec, 1960, 8). Kot *"reminiscenca na impresso keramiko v neki mlajši, v našem primeru daniški kulturni skupini"* je predstavljen keramičen fragment iz Pečine pod Muzarji (Korošec, 1960, 14, T. 8: 4).

Koroščevo ugotovitev je nekaj let pozneje uporabil tudi Batović (1965, 25, 36) pri dokazovanju razprostranjenosti vzhodnojadranskega starejšega neolitika. Kmalu zatem je navedel in kartiral še tri najdišča na Tržaškem Krasu, ki naj bi skupaj z najdiščem v Pejci v Lašci in drugimi vzhodnojadranskimi najdišči vzdolž obale in na otokih predstavljala vzhodnojadranski starejši neolitik (Batović, 1966, 106, T. 2), in v tej razpravi o impresso kulturi ugotovil, da *"...nalazišča u Slovenskom primorju predstavljajo starije nalaze bez dokumentacije"*.

Kljub temu, da so Koroščeva in Batovičeva dela postavila temelj nadaljnjim raziskavam tržaškokraškega starejšega neolitika, je bil prvi med vzhodnojadranskimi avtorji, ki se je podrobneje poglobil v problematiko impresso kulture na Tržaškem Krasu, prav gotovo France Leben. Lebnov namen je bil predstavitev arheoloških najdb iz različnih obdobj (od neolitika do pozne antike), najdenih v kraških jamah ob arheoloških izkopavanjih (Leben, 1967). V tem sklopu je predstavil tudi tiste najdbe in najdišča, ki po njegovem nedvoumno spadajo v vzhodnojadranski starejši neolitik. Poudariti moram, da se njegovi podatki (Leben, 1967, 49, 57, 65, 77) o najdiščih z impresso keramiko na Tržaškem Krasu nekoliko razlikujejo od Batovičevih. V nasprotju z Batovićem še ne omenja impresso keramike iz Pečine na Leskovcu (Leben, 1967, 60).

Batović je v sedemdesetih letih spremenil pogled na maloštevilne in slabo dokumentirane impresso keramične najdbe iz jam na Tržaškem Krasu (Batović, 1973), ki ga je zagovarjal desetletje pred tem (Batović, 1966, 106). Tokrat je tudi s pomočjo tržaškokraške keramike definiriral 1. stopnjo impresso kulture na vzhodnem Jadranu (Batović, 1973, 64, 66; 1979, 496, 499). Batović je šel pri interpretaciji tržaške impresso keramike še naprej, saj po njegovem lahko na Krasu identificiramo, sicer v jamah izredno slabo dokumentirano, 2. impresso stop-

njo (Batović, 1973, 70; 1979, 501). Pri dokazovanju lokalne 2. impresso stopnje, v kateri naj bi se začela razvijati tudi poljedelstvo in živinoreja, piše: *"...Drugi stupanj će se pretežno nalaziti u naseljima na otvorenom prostoru, kakvih se našlo veći broj u Dalmaciji ili u južnoj Italiji, ali ona na Krasu još nisu otkrivena"* (Batović, 1973, 68). Tretja stopnja vzhodnojadranske impresso kulture je na Tržaškem Krasu po njegovem mnenju preveč nejasna in zato tudi še nedefinirana (Batović, 1973, 72).

Iz tega se vidi, da je Batović v osnovi sprejel Koroščev in Lebnov pogled na obstoj tržaškokraške impresso kulture (Batović, 1975; Korošec, 1960; Leben, 1967). Od takrat dalje (Batović, 1973; Leben, 1973) velja, da so najdišča z impresso keramiko s Krasa kot nedvomen dokaz o obstoju impresso kulture na Tržaškem Krasu vključena v interpretacijske modele vzhodnojadranskega neolitizacijskega procesa (o tem Budja, 1993, 175).

Do današnjih dni je poleg "tržaškokraške impresso stopnje" ostala nedefinirana in nepojasnjena tudi Koroščeva teza (Korošec, 1960, 28) o nekeramičnem neolitiku na Tržaškem Krasu, *"ki pa v resnici lahko pripada še končnim fazam mezolitika"*, čeprav je v isti sapi zapisal, da *"je danes še nemogoče sklepati, ali je bilo Slovensko Primorje naseljeno tudi v mezolitskem času ali ne"*. Batović je Koroščevo tezo o nekeramičnem neolitiku na Tržaškem Krasu brez ustreznih arheoloških podatkov kot trenutno neutemeljeno upravičeno zavrnil (Batović, 1973, 64).

Pred nedavnim je še nedokazano Koroščevo tezo o nekeramičnem neolitiku na območju Tržaškega Krasa ponovno aktualiziral Mihael Budja (Budja, 1993, 163). Opozarja nas na *"proces neolitizacije, ki je kot prehod h kmetovanju na kraškem dinarskem področju Slovenije prepoznan že v mezolitskih kontekstih"* (Budja, 1993, 178). Pred nedavnim sem opozoril na dvomljivo vrednost arheoloških podatkov, s katerimi Budja dokazuje navedeno tezo (Velušček, 1995). Danes vemo, da glede na razpoložljive podatke lahko govorimo le o keramiki v mezolitskem horizontu, torej obratno, kot je domneval Korošec (Korošec, 1960, 28; Budja, 1993, 163). Primer, ki tezo o keramiki v mezolitskem horizontu potrjuje, poznam z najdišča Stenašca pri Nabrežini³ (Biagi et al., 1993, 49). Johannes Müller v svoji disertaciji navaja še nekatera druga najdišča na Tržaškem Krasu, kjer naj bi poznali impresso keramiko bodisi v mezolitskem ali v srednjeneolitskem horizontu (Jama v Zavodu, Pečina pod Muzarji; Müller, 1994, 142, 311; glej še Bagolini - Biagi, 1978-1981, 192).

2 Pripadnost tukaj obravnavanih fragmentov keramike impresso kulturi ni sporna. Sporna je interpretacija o impresso keramiki na Tržaškem Krasu, ki jo zagovarjajo vzhodnojadranski avtorji.

3 Za dokončno sodbo o "neolitskih elementih" v mezolitskem horizontu Stenašce bo potrebno počakati na objavo rezultatov analiz flore in favne.

Kakor sem že v uvodu poudaril, je imela pri interpretaciji neolitizacije Tržaškega Krasa pomembno vlogo prav impresso keramika. Za Korošca, Batovića in Lebna predstavlja predvsem kulturni fenomen starejšega neolitika, ki je prepoznan na območju celotnega vzhodnega Jadrana in s tem tudi na Tržaškem Krasu (Korošec, 1960, 28; Leben, 1967, 49, 75; Batović, 1973, 66). Budja ta kulturni fenomen oz. impresso keramiko vidi in interpretira nekoliko drugače. Njega zanima predvsem možnost, da se s pomočjo tržaškokraške impresso keramike vzpostavi časovna korelacija z najdišči najstarejšega neolitika na vzhodnem Jadranu ali v Dalmaciji in na otokih (Budja, 1993, 175, 178). Tako vzpostavljena relativna datacija Budji dokazuje sočasen proces neolitizacije na celotnem vzhodnem Jadranu (Budja, 1993, 178). Po njegovem sta relativna datacija in teza o sočasnem neolitizacijskem procesu potrjeni tudi z radiokarbonsko datacijo za najstarejši impresso horizont iz pečine Gudnja na Pelješcu in ustrežna datacija impresso kulture z najdišča Vízula v Istri, ki se v absolutnih številkah *"razlikujejo največ 320 let, najmanj pa 40 let"* (Budja, 1993, 176).

Da bi dobili nekoliko jasnejšo predstavo o "impresso kulturi na Tržaškem Krasu", je vsekakor potrebno navesti tukajšnja najdišča, kjer je bila "dokumentirana" impresso keramika. Med takšna najdišča vzhodnojadranski avtorji uvrščajo Pejco v Lašci (Korošec, 1960, 8; Batović, 1966, T. 2; Leben, 1967, 65, 67; Bregant, 1968, 66), Pečino na Leskovcu, Pečino pod Muzarji, Pečino pod Steno, Jamo v Zavodu (Batović, 1966, T. 2; 1973, 64; 1979, 486; Leben, 1973, 145), Orehovo Pejco (Batović, 1973, 64) in jamo "Grotta Gialla" (Batović, 1979, 486). Kakor vidimo, se vsi navedeni avtorji strinjajo v tem, da je ključno najdišče za razumevanje impresso kulture na Tržaškem Krasu prav Pejca v Lašci (Korošec, 1960, 8; Batović, 1966, T. 2; Leben, 1967, 65; Bregant, 1968, 66; etc.).

Korošec je leta 1960, sklicujoč se na tekst Ludwiga Karla Moserja (Moser, 1899), izrazil dvom o pravilnosti pripisovanja impresso najdbam s Tržaškega Krasa z najdišča Pejca v Lašci pri Nabrežini (Korošec, 1960, 8, 13). Imenovane najdbe naj bi hranili na Inštitutu za raziskovanje krasa v Postojni⁴ (Korošec, 1960, 12, op. 41). Skoraj desetletje pred tem je Korošec enako domneval tudi za keramični fragment Bükkk kulture, ki je po njegovem napačno pripisan najdišču Pejca v Lašci pri Nabrežini⁵ (Korošec, 1952, 290, sl. 1). Vsekakor je izredno zanimivo, da Korošec v obeh primerih podvomi o

omenjeni domnevi o netočnih najdiščnih podatkih sprva samo za fragment keramike Bükkk kulture in kasneje tudi za impresso keramiko s trditvijo, *"da Moser dokaj pomanjkljivo citira fragmente keramike, med katerimi ni ravno mnogo izredno zanimivih primerov"* (Korošec, 1952, 291; 1960, 9). Ne glede na vse to so v obeh primerih Koroščevi argumenti o vprašljivem izvoru omenjenih keramičnih najdb enaki, namreč, da Moser tako okrašenih fragmentov keramike ne omenja in da takšnih najdb iz drugih jam na Tržaškem Krasu ne poznamo (Korošec, 1952, 290; 1960, 9, 14, op. 43).

Josip Korošec je na podlagi lastnih dognanj sklepal, da so bile impresso keramične najdbe *"glede na podobne najdbe vzdolž jadranske obale in na jadranskih otokih ter na najdbe iz Italije na drugi strani"* najdene v neki drugi jami na območju Krasa in Slovenskega primorja (Korošec, 1960, 9).

Korošec vprašljivim najdiščnim podatkom navkljub sodi, da je impresso keramika iz Pejce v Lašci dokaz za najstarejši neolitik na Tržaškem Krasu (Korošec, 1960, 28). Neolitizacijo Tržaškega Krasa so po njegovem mnenju izpeljali nosilci impresso keramike iz Dalmacije in z vzhodnojadranskih otokov (Korošec, 1960, 28). Korošec poudarja, verjetno zato, da bi tezo o migraciji arheološko potrdil, da na Tržaškem Krasu nimamo materialnih dokazov o mezolitiku (čeprav jih je v resnici imel tudi že v skromni Moserjevi objavi poročila o sondiranjih v Pejci v Lašci; (Moser, 1899, 57; o tem še Cannarella, 1975, 126). Prehod v srednji neolitik Korošec razloži s ponovno migracijo dela prebivalstva iz Dalmacije, tokrat nosilcev danilske kulture (Korošec, 1960, 29).

Kot sem pokazal, so prav te Koroščeve nejasno argumentirane in nasprotujoče si trditve o impresso keramiki iz Pejce v Lašci (Korošec, 1960) sprva kritično (Batović, 1966, 106) in kasneje vedno bolj nekritično sprejeli domala vsi vzhodnojadranski prazgodovinarji, ki so se ali se še ukvarjajo s problematiko zgodnjega neolitika na vzhodnem Jadranu (Leben, 1967; 1973; Bregant, 1968; Batović, 1973; 1978; 1979; Budja, 1993).

Vprašanja in dvom, ki se mi porajajo ob impresso keramiki iz Pejce v Lašci, se nanašajo predvsem na dve predpostavki, ki sta bili v naši strokovni literaturi nekako prezrti:

1. Najpomembnejše je, da je impresso keramika na Tržaškem Krasu izredno maloštevilna.⁶ Daleč najbogatejše najdišče z impresso keramiko na Krasu je gotovo Pejca v Lašci. Poudariti moram, da se število impresso

4 Na Inštitutu za raziskovanje krasa v Postojni hranijo samo en fragment impresso keramike (Korošec, 1960, T. 2: 5). Omenjeni fragment je bil ponovno odkrit v skatli skupaj s kostnimi ostanki neznanega izvora. Najdiščni podatki niso znani. Druge impresso keramične najdbe "iz Postojne" so trenutno izgubljene. Za podatke se zahvaljujem Almi Bavdek.

5 Takšno mnenje sprejema tudi Barfield (1972, 204, op. 33).

6 Dobro dokumentirane keramične najdbe impresso kulture so na Tržaškem Krasu zelo redke (Bagolini - Biagi, 1978-1981, 192; Montagnari Kokelj, 1993, 74). Poznan je primer iz Pečine na Leskovcu, kjer je bil najden en impresso keramični fragment tik nad mezolitsko kulturno plastjo (Cannarella - Cremonesi, 1967, 329).

fragmentov iz te jame od avtorja do avtorja razlikuje. Korošec navaja 17 takšnih fragmentov (Korošec, 1960, T. 2: 5; 4: 2-7; 5: 1-8,13; 11: 6), Leben pa 10 (Leben, 1967, T. 19: 1-10). Batović sodi, da poznamo iz jame Pejca v Lašci 10 fragmentov, ki spadajo v 1. in 2. stopnjo vzhodnojadranske impresso kulture (Batović, 1973, T. 1: 1-7,10,13; 2: 8); k temu dodaja še tri keramične fragmente, ki jih vključuje v prehod iz starejšega v srednji neolitik (Batović, 1973, 74, op. 42). Müller, ki povzema Korošca in Lebna, navaja 11 fragmentov impresso keramike, ki "jih hrani muzej v Postojni"⁷ (Müller, 1994, 310). Skratka, iz jame Pejca v Lašci poznamo med 10 in 17 fragmenti impresso keramike. Če upoštevam Müllerja, ki edini natančneje navede poleg 11 impresso fragmentov iz Pejce v Lašci še 6 (ali nekaj več; glej op. 9) impresso fragmentov iz štirih drugih jam na Tržaškem Krasu /Pečina na Leskovcu (4), Pečina pod Muzarji (1), Pečina pod Steno (1) in nekaj fragmentov iz jame v Zavodu /Grotta della Tartaruga:⁸ Müller, 1994, 311/, lahko sklepam, da dosega število impresso keramičnih fragmentov, ki so pripisani najdišču Pejca v Lašci, zelo veliko odstotno vrednost (približno 50% ali celo več) med vsemi impresso keramičnimi fragmenti, ki jih doslej poznamo iz jam na Tržaškem Krasu.⁹

2. Še vedno ni nihče ustrezno odgovoril na Koroščevo domnevo (Korošec, 1960, 8) o pravilnosti najdiščnih podatkov za impresso keramiko iz Pejce v Lašci. Nasprotno, podobno kot Korošec tudi Dante Cannarella domneva, da so nekatere najdbe, ki jih hranijo na Dunaju, napačno pripisane najdišču Pejca v Lašci. V 70. letih so v jami in pred jamo sondirali italijanski arheologi, pri čemer impresso horizonta niso potrdili¹⁰ (Cannarella, 1975-1977, 74; Müller, 1994, 310).

Za razumevanje fenomena impresso kulture na Tržaškem Krasu so še danes izredno pomembne prav impresso keramične najdbe, pridobljene s sondiranj, ki

jih je pred sto leti v jami Pejca v Lašci opravil Moser s pomočnikom Perkom. Pisani viri o sondiranjih v letih od 1892 do 1908 so skromni, toda lahko bi rekli, da na ravni objav Carla Marchesettija, ki je bil v tistih časih vodilni tržaški arheolog (o virih najizčrpnije Leben, 1967, in Cannarella, 1975-1977, 72; o Marchesettiju: Montagnari Kokelj, 1994, 193 sq.). Pri tem vsekakor izstopa Moserjevo delo "Der Karst und seine Höhlen" (1899). V tej knjigi so med drugim predstavljena sondiranja in najdbe iz Pejce v Lašci.¹¹ Vsekakor je izredno zanimivo, da je bilo Moserjevo poročilo o sondiranjih in najdbah iz Pejce v Lašci v slovenski arheološki literaturi do danes nekako prezrto in brez odmeva, ki ga zasluži.¹²

Korošec je edini, ki se sklicuje na to Moserjevo delo, ko navaja najdišče in impresso keramiko, ki naj bi domnevno izhajala iz Pejce v Lašci (Korošec, 1960, 8), in interpretira Moserjevo publikacijo, pri opisovanju tržaškokraške impresso keramike, dobesedno takole: "...Vendar pa Moser nikjer ne omenja takšnega načina ornamentike, kakor ga ne omenjajo tudi ostali raziskovalci v ostalih jamah" (Korošec, 1960, 9). Leben pri dokazovanju impresso stopnje uporabi drugo pot¹³ in Moserja v povezavi z impresso keramiko iz Pejce v Lašci ne navaja (Leben, 1967). Zato sklepam, da Moser in Perko tudi v poročilih o izkopavanju v jami, ki so izšla po letu 1899, impresso keramike ne omenjata¹⁴ (Leben, 1967, 65, 67).

V Moserjevi knjigi "Der Karst und seine Höhlen" je razmeroma dolgo poglavje "Zur Geschichte der Grabungen und Forschungen in der Höhle Vlačca Pečina, alias Lašca pečina (deutsch Rothgartl-Höhle)" posvečeno poročilu o sondiranju v Pejci v Lašci (Moser, 1899, 50 sq.). Objavil je profil sonde, ki je bila odprta na sredini pod jamskim vhodom (sl. 1) (Moser, 1899, 55, fig. 9, 56). Na straneh 56-58 je natančno opisal stratigrafijo, ki

7 Glej op. 4.

8 Radmilčič navaja nekaj impresso fragmentov iz Grotte della Tartaruga (A. M. Radmilčič, Piccola guida della Preistoria Italiana, Firenze 1962); novejša izkopavanja "impresso horizonta (ali keramike)" niso potrdila (Cannarella - Redivo, 1978-1981, 45-71).

9 Omenjene podatke sem zbral po dostopni literaturi in so po mojem mnenju, čeprav nenatančni, odraz resničnega stanja. Argument, ki potrjuje moje razmišljanje, vidim v tem, da impresso keramika s Tržaškega Krasa ni nihče objavil v večjem številu, kot je navedeno v tekstu. Če bi bila na Tržaškem Krasu impresso keramika resnično številnejša, bi jo zagovorniki "impresso stopnje" gotovo objavili, da bi se lahko na takšen način pri argumentiranju svoje teorije izognili sumljivim najdbam iz Pejce v Lašci. Mnenje, ki ga o tržaškokraški impresso stopnji (in številu, impresso keramičnih fragmentov) še vedno zagovarjajo italijanski avtorji, je nedavno dobro predstavila Emanuela Montagnari Kokelj z besedami: "...Among the negative consequences of this situation there is a lack of sound evidence for Impressed Ware, in terms of number of vases (better sherds!) and their stratigraphical position..." (Montagnari Kokelj, 1993, 74).

10 Leta 1972 je sondiral pred jamo prof. G. Stacul; na globini 2 m je dosegel železnodobno kulturno plast. Leta 1976 je začela "Soprintendenza Archeologica di Trieste" v sodelovanju z Univerzo iz Pise sistematično raziskavo v jami, pri kateri so naleteli "v globini 2 m na redke neolitske ostanke in na še skoraj nedotaknjeno mezolitsko plast" (Cannarella, 1975-1977, 74).

11 Omenjena knjiga je bila izdana leta 1899, torej 9 let pred zaključkom Moserjevih sondiranj v Pejci v Lašci.

12 Mislim samo na podatke o najstarejši keramiki.

13 Leben (1967, 67) pri navajanju impresso keramike iz Pejce v Lašci citira Batovića (1965), le-ta pa Korošca (1960), in ne Moserjevo delo (1899) na katerega se sklicuje Korošec.

14 Slednjega podatka nisem mogel v celoti preveriti, ker mi pri Lebnu citirana literatura ni bila dostopna, in sem se tako zadovoljil z avtorjevo verodostojnostjo (Leben, 1967).

Grundriss der Doline und Höhle Vlašca jama: 1:540.

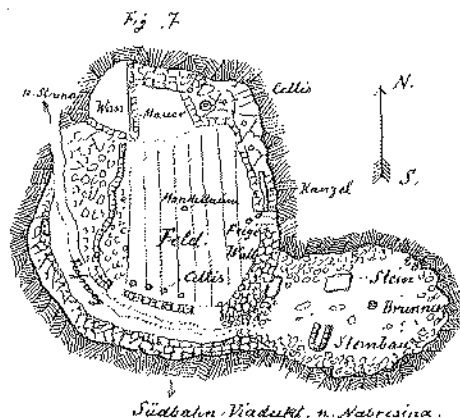
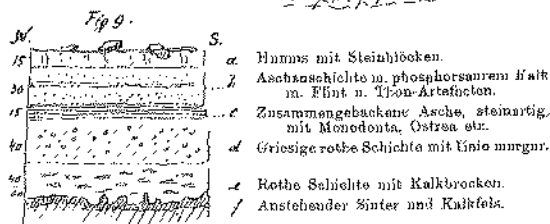
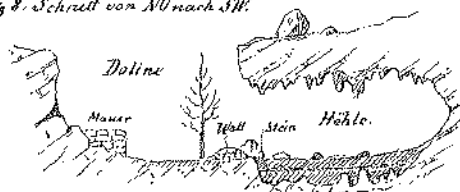

Fig. 8. Schnitt von NO nach SW.

Tloris, stranski ris jame in profil sonde v Pejci v Lašci (po Moser, 1899, 55).

Ground plan and body plan of the cave, and profile of the probe in Pejca at Lašca (according to Moser, 1899, 55).

jo je ugotovil s tem sondiranjem, in zapažanja o najdbah. Če gre tem noticam verjeti, je bila najgloblja keramična plast plast C (Moser, 1899, 57). O keramiki iz te plasti je napisal: "...seltener Gefässreste, und diese dann von ganz roher Art, von aussen oft nicht geglättet" (Moser, 1899, 57).

Naslednje Moserjevo poročilo, ki je pomembno za tukaj obravnavano tematiko, najdemo na straneh 76-80. Najprej opozori na pomembno ugotovitev: "...Gefässe und Gefässreste finden wir in den ältesten Culturschichten der Höhlen nicht, sie treten erst auf, als der Mensch anfieng, Hausthiere zu zähmen;..." (Moser, 1899, 76); dalje piše na strani 77: "...Das Material besteht aus einem Lehm, in welchem kleinere und grössere Spaltungsstücke von Calcit untermischt sind. Die rohesten Gefässreste zeigen weder innen noch aussen eine Glättung und sind von besonderer Dicke und Plumpheit. Einige schlecht gebrannte Gefässe zeigen von aussen deutlich die Spuren des gefransten Holzstäbchens, mit dem die Glättung versucht wurde, und wieder andere, gut gebrannte, zeigen deutlich

beiderseits die sichtbaren Spuren eines Glätt-instrumentes. Zu der schön geglätteten Oberfläche kommt dann das Ornament, die Verzierung, die eine für das Höhlenleben gewiss sehr mannigfaltige ist. Alle Gefässe des neolithischen Höhlenbewohners sind aus freier Hand gearbeitet, die einfachste Verzierung wurde mit dem Fingerballen und dem Fingernagel hergestellt. Später hat man verschiedene Knochenstifte benützt, um die Verzierungen auszustempeln oder einzuritzen, wobei man nicht immer mit der nöthigen Sorgfalt zuwerke gieng, - aber man verstand es, die Form zu geben und diese durch ein einfaches Ornament zu zieren. Die Verzierungen des oberen Randes bestehen in einfachen Parallelkerben oder in Fingereindrücken. Der Rand ist entweder gerade aufrecht oder nach auswärts gebogen, so namentlich bei gehenkelten Töpfen. Bei Schalen ist manchmal der Rand nach einwärts umgebogen. Die gewöhnlichste Verzierung unter dem Randwulste ist eine fortlaufende Reihe von ungleichen, senkrechten Einschnitten oder Fingereindrücken, oder es finden sich zwei eingeritzte Parallellinien vor, dann gewöhnlich mit

Kalk ausgelegt..." Pri opisu keramike še doda: "Im Allgemeinen zeigen oft schön geglättete Gefäße aus feinem Thon und gutem Brande gar keine Verzierung, während nicht geglättete und schlecht geglättete Gefäße im ganzen Umfange verziert sind, um auf diese Weise wahrscheinlich gefälliger in der Form zu erscheinen..." (Moser, 1899, 78).

Kaj bi lahko rekli o tem Moserjevem zapisu? Najprej se mi zdi zelo pomembno, da keramike, okrašene s *cardium* školjko, ne omenja. Tako je okrašeno keramiko iz Pejce v Lašci prvi objavil Korošec (1960, T. 5: 1,4); izrazil je domnevo, da bi Moser "gotovo omenil tudi tak način ornamentike, ako bi bil našel v Vlaški jami imenovane fragmente" (Korošec, 1960, 14, op. 43, T. 5: 1,4). V tem pogledu se moram strinjati s Korošcem, toda samo v zvezi z okrasom, izvedenim s *cardium* školjko, za druge ornamentalne vrste, ki jih pozna impresso kultura, pa ne. Na podlagi Moserjevih zapisov tudi sam domnevam, da keramike, okrašene s *cardium* školjko, v Pejci v Lašci niso našli.¹⁵ Moj argument temelji na natančni, dve strani obsegajoči Moserjevi razlagi o uporabi morskih školjk, najdenih pri sondiranju v jami (Moser, 1899, 72 sq). Moser keramike, okrašene s *cardium*, školjko ne omenja: "*Die Meeresconchylien...* die Gehäuse zu mannigfaltigen Zwecken, wie z. B. zum Schaben des Leders, als Löffel, zum Schneiden und als Schmuck benützt" na strani 73: "...um als Löffel verwendet zu werden, oder sie sind in die Hälfte geschnitten und vielleicht als Schaber benützt worden. Das gleiche Loos traf wohl auch die Schalen von *Cardium*, *Pectunculus* und *Spondylus*..."

O okrasu, narejenem z odtisi nohtov in prstov, ki ga Moser navaja, ne bom veliko razglabljal, ker je resnično težko ugotoviti, ali je z opisom "...die einfachste Verzierung wurde mit dem Fingerballen und dem Fingernagel hergestellt..." (Moser, 1899, 77) mislil prav na keramiko, ki jo nekateri avtorji uvrščajo v impresso kulturo (npr. Leben, 1967, T. 19: 4, 5, 8). Cannarella piše, da je okras, narejen z odtisi nohtov in prstov, prisoten v vseh kulturnih horizontih Orehove Pejce (Cannarella, 1973, 163). Za dva keramična fragmenta (Leben, 1967, T. 19: 1, 2) bi lahko na podlagi Moserjevih besed "...Später hat man verschiedene Knochenstifte benützt, um die Verzierung auszustempeln oder einzuritzen, ..." (Moser, 1899, 77) domneval, da izhajata iz Pejce v Lašci, čeprav lahko razumemo z besedo "später", da gre za stratigrafsko (in kronološko) mlajše obdobje.

Druga Moserjeva poročila, ki se nanašajo na izkopavanja v Pejci v Lašci, ne vsebujejo ustreznih podatkov, s katerimi bi sliko o keramiki iz te jame dopolnili (Moser, 1903, 23; o tem glej še: Leben, 1967, 65, 67; Cannarella, 1975-1977, 74; Müller, 1994, 310).

Morda se bo komu iz napisanega zdelo, da Moser resnično navaja impresso keramiko iz Pejce v Lašci. Morda? S pritrdilnim odgovorom se mi zastavlja vprašanje, zakaj samo eno "tako bogato" najdišče z impresso keramiko na Tržaškem Krasu. Vsekakor ne smemo pozabiti na dejstvo, da na tem območju nimamo dokumentirane impresso stopnje (Barfield, 1972, 187; Cannarella, 1973; Montagnari Kokelj, 1993, 74; Müller, 1994, 141); še enkrat opozarjam, da poznamo le nekaj impressokeramičnih fragmentov, ki so razpršeni po več kraških jamah in impresso keramiko, ki je pripisana najdišču Pejca v Lašci. Na napačno datiranje metličasto okrašenega fragmenta iz Pejce v Lašci v impresso stopnjo, kjer Müller domneva, da so ga kot import prinesli mezolitski prebivalci (Müller, 1994, 142), sem opozoril na drugem mestu (Velušček, 1995).

Vprašljiva je tudi datacija pintadere iz Pečine pod Steno v starejši ali srednji neolitik (Leben, 1967, T. 2: 14), kot predlaga Budja (Budja, 1992, 96, sl. 1: 1). Natančnih stratigrafskih podatkov o najdišču imenovane pintadere nimamo (Leben, 1967, 48; Gherlizza - Halupca, 1988, 97; Gilli - Montagnari Kokelj, 1993, 131, fig. 9: 33). Pred desetletji so nekateri avtorji omenjeno pintadere okvimo datirali v srednji ali mlajši oz. pozni neolitik in celo v mlajše obdobje (Leben, 1967, 49; Barfield, 1972, 203). Batović je že takrat opozoril, da spada pintadere iz Pečine pod Steno v mlajši neolitik, pri čemer je potrebno opozoriti, da po Batoviću takšna datacija sovпада z datiranjem Chiozza kulture v severni Italiji (Batović, 1973, 80). V novejšem času italijanski avtorji datirajo omenjeno pintadere iz Pečine pod Steno v pozni neolitik (Gilli - Montagnari Kokelj, 1993, 184). Imenovana datacija temelji na ustreznih datacijah sorodnih pintader z najdišč v severni Italiji (Gilli - Montagnari Kokelj, 1993, 184). Kot primer navajam pintadere, ki je na spodnji strani "okrašena" z nizom valovnic, torej enako kot pintadere iz Pečine pod Steno, in je bila najdena na kolišču Palù di Livenza pri Pordenonu (Gnesotto, 1983, fig. E). Naselbinska faza, ki ji pripada pintadere iz Livenze, je dokumentirana s keramiko, za katero so italijanski avtorji mnenja, da spada v mlajšo fazo kulture "dei vasi a bocca quadrata (Rivoli-Castelnovo)" in Lagozza kulturo, t.j. v pozni neolitik ali celo v nekoliko mlajše obdobje, kar dokazuje predvsem prisotnost fragmentov bakra in v nekaterih elementih tudi kamnita industrija, ki že kaže na eneolitsko obdobje (Peretto - Taffarelli, 1973, 253, 257; Gnesotto, 1983, 62; Loseri Ruaro et al., 1984, 45, 63; Ferrari - Pessina, 1987-1991, 57). Na podlagi omenjenih mnenj in analogij sem tudi sam mnenja, da je za pintadere iz Pečine pod Steno datacija pozni neolitik (tardo neolitico) v smislu italijanske kronološke sheme najverjetnejša.¹⁶

¹⁵ Glej op. 14.

¹⁶ V Pečini pod Steno je bilo najdeno tudi nekaj fragmentov keramike, ki tipološko spadajo v najmlajšo fazo kulture "dei vasi a bocca quadrata" in Lagozza kulturo (Gilli - Montagnari Kokelj, 1993, 184).

Nekaj maloštevilnih impresso fragmentov, ki so jih našli na Tržaškem Krasu, velja po sedanjih dognanjih povezovati s stiki med neolitskimi in mezolitskimi prebivalci,¹⁷ ki so na tem območju živeli še v 6. tisočletju pr. n. š. (Müller, 1994, 141, 191, 311; o stikih pišejo še npr. Bagolini-Ghirotti, 1980, 40; Bagolini-Biagi, 1979-1981, 197; Biagi et al., 1993, 49). Kako in kje se je ta izmenjava odvijala, je v tem trenutku težko najti ustrezen odgovor.¹⁸ Prav v tem pogledu se mi zdi nedorečena domneva nekaterih avtorjev, da lahko vidimo v keramiki debelih sten iz Stenašce "stike med pozno castelnoviensko skupino in neolitskimi prebivalci na obali" (Biagi et al., 1993, 49), čeprav je zelo verjetno, da so takšni stiki resnično obstajali, kar naj bi navsezadnje dokazovala tudi keramika v mezolitskem horizontu. Naslednja verjetna razlaga za nekatere fragmente impresso keramike s Krasa, ki jo najdemo v strokovni literaturi, je ta, da jih lahko interpretiramo kot import v času srednjega neolitika na Tržaškem Krasu.¹⁹

Poudariti moram, da na Tržaškem Krasu nimamo ustreznih arheoloških podatkov, ki bi dokazovali Budjevo tezo o sočasnem prehodu v neolitik na celotnem

področju vzhodnega Jadrana (Budja, 1993, 178; Velušček, 1995, 327 sq.). Maloštevilne in slabo dokumentirane najdbe impresso keramike iz okolice Trsta in popolna odsotnost le-teh iz zahodne Slovenije so vsekakor dober argument, ki še vedno potrjuje Barfieldovo tezo o srednjem neolitiku kot "resnično" začetni neolitski stopnji na tem območju (Barfield, 1972, 187). Imenovana teza je arheološko potrjena z novjšimi arheološkimi raziskovanji v jamah v okolici Trsta (o tem glej Cannarella-Cremonesi, 1967, 298; Cannarella-Redivo, 1978-1981, 70; Gilli-Montagnari Kokelj, 1992, 155; 1993, 182; Visentini, 1992, 201; Biagi et al., 1993, 48) in tudi v "jamskih" najdiščih zahodne Slovenije, kjer imamo prvo, in to dobro dokumentirano neolitsko stopnjo sočasno šele z razvojem srednjega neolitika v Dalmaciji (Leben, 1976; 1988; Turk et al., 1992; 1993; Velušček, 1995); prav slednje ugotovitve potrjujejo tudi radiokarbonske datacije najstarejših neolitskih plasti z najdišč v Furlaniji-Juljski krajini, ki praviloma izkazujejo mlajše vrednosti od radiokarbonskih datacij impresso kulture na vzhodnem Jadranu (Biagi et al., 1993, 49, 54; Müller, 1991, 354).

IMPRESSO CERAMICS FROM THE CAVE OF PEJCA IN LAŠCA NEAR NABREŽINA

Anton VELUŠČEK

Archaeological Institute of ZRC SAZU, St. 1000 Ljubljana, Gosposka 13

SUMMARY

The impresso ceramics is very rare in the region of the Trieste Karst. Most fragments come from Pejca in Lašca, but unfortunately their origin is questionable. According to the present findings the impresso fragments which were found on the Trieste Karst, can be connected to the links between neolithic and mesolithic inhabitants who lived in this area in 6000 B.C. How and where this exchange took place is difficult to say. Scientific literature offers a probable explanation for some fragments of the impresso ceramics from Karst. In the period of the mid neolithic in the Trieste Karst the fragments may have been imported. We do not have appropriate archaeological data from the native Karst to prove Budja's thesis about simultaneous transmission to neolithic in the whole region of east Adriatic.

Few and badly recorded findings of impresso ceramics in the Trieste Karst and their complete absence in our Karst support a good argument which still proves Barfield's thesis about the mid neolithic like a "real" initial neolithic stage in this area.

Key words: neolithic, impresso ceramics, Carso, Trieste, chronology

LITERATURA

Bagolini, B., Ghirotti, L. (1980): La cultura della ceramica impressa a Misano Adriatico (Forlì) - Aspetti del

Neolitico della Romagna. *Preistoria Alpina* (1982), Trento, 16, 31-43.

Bagolini, B., Biagi, P. (1979-1981): Il Carso e il Friuli nell'ambiente del Neolitico dell'Italia settentrionale e

17 S pojmom "neolitski ali mezolitski prebivalci" ni mišljena "etnična" pripadnost.

18 Verjetno pot izmenjave med mezolitskimi in neolitskimi prebivalci prek Kvarnerja in Istre predstavi Leben (Leben 1973, 146; primerjaj Bagolini - Ghirotti 1980, Fig. 12).

19 Müller datira istrsko starejše neolitsko skupino Medulin v starejši in srednji neolitik na vzhodnem Jadranu (Müller, 1994, 192) - v tem primeru gre za fragmente impresso keramike iz Pečine na Leskovcu (Müller, 1994, 311; glej se Batović, 1973, 74; Bagolini - Biagi, 1978-1981, 192).

- dell'area Balcano-Adriatica. Atti SPPFVG, 4, 185-205.
- Barfield, L.H. (1972):** The first Neolithic cultures of north eastern Italy. *Fundamenta*, A/3, Teil 7, 182-216.
- Batović, Š. (1965):** Neolitski ostaci iz Nina i njihov položaj u okviru neolita na Mediteranu. *Diadora*, 3, 5-39.
- Batović, Š. (1966):** Stariji neolit u Dalmaciji. *Dissertationes*, Zadar, 2.
- Batović, Š. (1973):** Odnos Jadranskog primorja prema području jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu. *AV*, 24, 62-121.
- Batović, Š. (1978):** Origines du néolithique a l'Adriatique et les rapports avec la Méditerranée occidentale. V: *Godišnjak CBI* 16. 45-60.
- Batović, Š. (1979):** Jadranska zona. V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 2. 473-634.
- Benac, A. (1977):** Kulturbeziehungen des Balkans während der Jungsteinzeit. *Beiheft zum BRGK*, 58, 35-62.
- Biagi, P., Starnini, E., Voytek, B. (1993):** The Late Mesolithic and Early Neolithic Settlement of Northern Italy: Recent Consideration. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 21, 45-59.
- Bregant, T. (1968):** Ornamentika na neolitski keramiki v Jugoslaviji. Ljubljana.
- Budja, M. (1992):** Pečatniki v slovenskih neolitskih naselbinskih kontekstih. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 20, 95-109.
- Budja, M. (1993):** Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 21, 163-178.
- Cannarella, D. (1973):** Il neo-eneolitico del Carso Triestino. *AV*, 24, 161-164.
- Cannarella, D. (1975):** Guida del Carso Triestino. *Preistoria, Storia, Natura*. Trieste.
- Cannarella, D. (1975-1977):** Catalogo delle Cavità e dei Ripari di interesse paleontologico e paleontologico sul Carso Triestino. *Atti SPPFVG*, 3, 47-124.
- Cannarella, D., Cremonesi, G. (1967):** Gli scavi nella Grotta Azzurra di Samatorza nel Carso Triestino. *RivScPr*, XXII, 2, 281-329.
- Cannarella, D., Redivo, B. (1978-1981):** La Grotta della Tartaruga. *Atti SPPFVG*, 4, 45-71.
- Ferrari, A., Pessina, A. (1987-1991):** Considerazioni sul primo popolamento Neolitico dell'area Friulana. *Atti SPPFVG*, 6, 23-59.
- Gherlizza, F., Halupca, E. (1988):** Spelaeus. Monografia delle grotte e dei ripari sottoroccia del Carso triestino nelle quali sono stati rinvenuti resti di interesse archeologico. Trieste.
- Gilli, E., Montagnari Kokelj, E. (1992):** La Grotta dei Ciclami nel Carso Triestino (materiali degli scavi 1959-1961). *Atti SPPFVG*, 7, 65-162.
- Gilli, E. in Montagnari Kokelj, E., E. (1993):** La Grotta delle Gallerie nel Carso Triestino. *Atti SPPFVG*, 8, 121-194.
- Korošec, J. (1952):** Fragment vaze kulturne skupine Bükk, najden v Vlaški jami (?). *AV*, 3, 289-294.
- Korošec, J. (1960):** Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju. *ZČ*, 14, 5-33.
- Leben, F. (1967):** Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu. *Arh. ves.*, 18, 43-109.
- Leben, F. (1973):** Opredelitev neolitske in eneolitske keramike iz jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora. *AV*, 24, 145-160.
- Leben, F. (1976):** The first Adriatic Neolithic in Slovenia. *AI*, 17, 3-7.
- Leben, F. (1988):** Novoodkrita prazgodovinske plasti v jamah na Krasu. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 16, 65-75.
- Loseri Ruaro, L. et al. (1984):** Caput Adriae. La Preistoria. Quaderni, Trieste, 2.
- Montagnari Kokelj, E. (1993):** The Transition from Mesolithic and to Neolithic in the Trieste Karst. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 21, 69-75.
- Montagnari Kokelj, E. (1994):** Carlo Marchesetti fra Preistoria e Protostoria. V: *Montagnari Kokelj, E. (a cura di): Atti della Giornata internazionale di Studio su Carlo Marchesetti*. Trieste, 193-207.
- Moser, K. (1899):** Der Karst und seine Höhlen. Trieste.
- Moser, K. (1903):** Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten im Küstenland und in Krain. 6. Grabungsversuch in der Höhle "Lašca" nächst Nabresina. V: *Mitteilungen der Österreichischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 1. Wien, 22-23.
- Müller, J. (1991):** Die ostadriatische Impresso-Kultur: Zeitliche Gliederung und kulturelle Einbindung. *Germania*, 69/2, 311-358.
- Müller, J. (1994):** Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adria-raumes. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 9.
- Peretto, C., Taffarelli, C. (1973):** Un insediamento del Neolitico recente al Palù di Livenza (Pordenone). *RivScPr*, XXVIII, 1, 236-260.
- Radmilli, A. M. (1972):** Die neolithisierung Italiens. *Fundamenta*, A/3, Teil 7, 128-165.
- Turk, I., Bavdek, A., Perko, V., Culiberg, M., Šercelj, A., Dirjec, J., Pavlin, P. (1992):** Acijev spodmol pri Petrinjah, Slovenija. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 20, 27-48.
- Turk, I., Modrijan, Z., Prus, T., Culiberg, M., Šercelj, A., Perko, V., Dirjec, J., Pavlin, P. (1993):** Podmol pri Kastelcu - novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. *AV*, 44, 45-96.
- Velušček, A. (1995):** Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju, prepoznan v mezolitskih kontekstih kraske Dinarske Slovenije? *AV*, 46, 327-333.
- Visentini, P. (1992):** I livelli del Neolitico e delle età dei metalli della Grotta dell'Ansa di San Pelagio nel Carso Triestino. *Atti SPPFVG*, 7, 163-208.

ARCHAEOLOGY OF THE KRAS DOLINAS¹

PREDRAG NOVAKOVIĆ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, SI-1000 Ljubljana, Zaveljska 5

HELENE SIMONI

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, SI-1000 Ljubljana, Zaveljska 5

ABSTRACT

The authors examine the relationship between the agricultural use of Kras dolinas and demography in the past. Conclusions are based on the results of the archaeological survey of 19 dolinas in August 1995. Archeological and historical data speak for the most intensive use of dolinas in two clearly distinguished periods - later prehistory (1st millenium B.C.) and in 18th-19th centuries.

Key words: dolina, karstic depression, Kras, Karst, Carso, archaeological survey, landscape, land use

1. Definition and the origin of the dolinas

The Kras (italian *il Carso*, german *der Karst*) is an area of some 500 km² in SW Slovenia and in hinterland of Trieste, NE Italy, enclosed by the Trieste Bay to the west, the Gorica plain and the Vipava valley to the north and the Brkini hills to the east and southeast² (see fig. 1). Geologically, the Kras is a crushed anticlinale with its longer axis following the general Dinaric direction

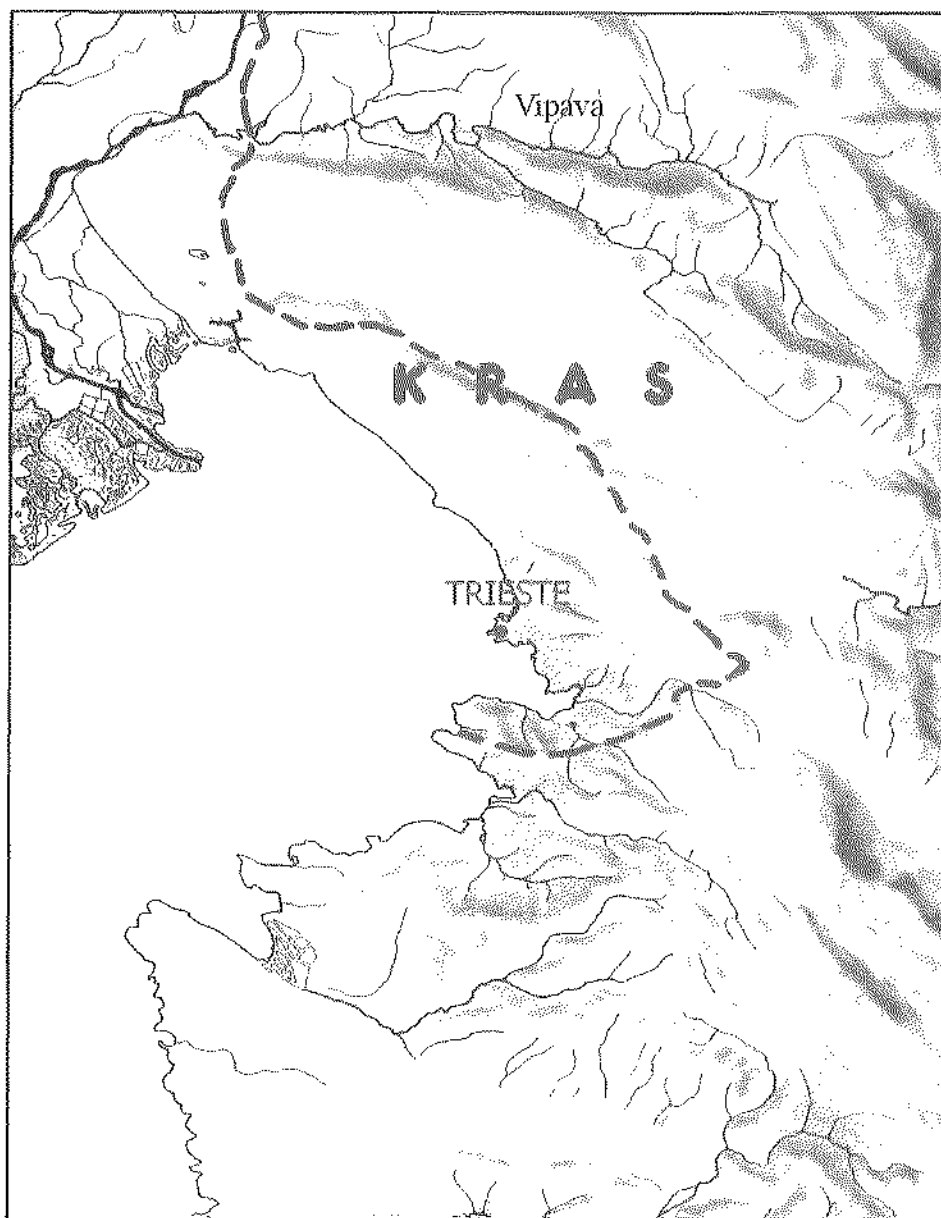
(NW - SE). Lithologically, the Kras is mostly composed of various limestones intersected with belts of dolomites (fig. 2). Geomorphologically, the Kras is a plateau more discretely elevated from the surroundings in its central and western part. Generally, the land is higher in the southern and southeastern part (500-600 m) with some individual peaks reaching more than 1000 m; from there the Kras plateau gradually falls towards the northwest into the Friuli plain.

¹ This paper is the completed version of the paper presented at the colloquium *Archéologie et reconstruction environnementale des paysages méditerranéens*, Aix-en-Provence, 14.-15.10.1995 (Novaković, Simoni, Mušič, 1997).

² The earliest study on Kras was published by J. V. Valvasor in his monumental synthesis of geographical, topographical, ethnological, historical and archaeological observations on Carniola (*Die Ehre des Herzogthums Krain*) in 1689. He was actually elected to the Royal Geographic Society for his description and explanation of the phenomena of the karstic underground hydrology at Lake Cerknica. Interest in Kras increased from the end of the 18th century when numerous local and foreign scholars travelled and studied the land and peoples, the best known among them being the naturalists Tobias Gruber (*Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain*, Wien 1781) who proposed the 'collapse theory' for karstic geomorphology, and Balthasar Hacquet (*Oryctographia carniolica oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain*, Leipzig 1778), the proposer of the 'corrosion theory'; both scholars were from Ljubljana. In the second half of the 19th and in the beginning of the 20th centuries the scholars from Vienna (A. Schmiedl, E. Tietze, A. Penck and others) intensively studied karstic geomorphology in the parental Karst. Another important scholar, J. Cvijic, came from the Vienna geomorphological school (*Das Karstphänomen*, Wien, 1893; *Karst*, Beograd, 1895). The development of the Karst studies in Slovenia is associated with the establishment of the University of Ljubljana (1919) and the Institutes of Geology, Geography and Karstic Studies after the second World War.

The study of cultural and historical features of Kras were less developed in the past. It became a part of Karst studies only in the last decades with the further development of approaches in geography and history which integrated natural and cultural phenomena. For studies of 19th and 20th century rural economic and social history of Kras see A. Moritsch (*Das Nahe Triester Hinterland*, 1969).

However, the most complete synthesis of natural, geographical and historical development of Kras was published by Čams, I. (1979): *Kras*. Ljubljana, Slovenska matica.

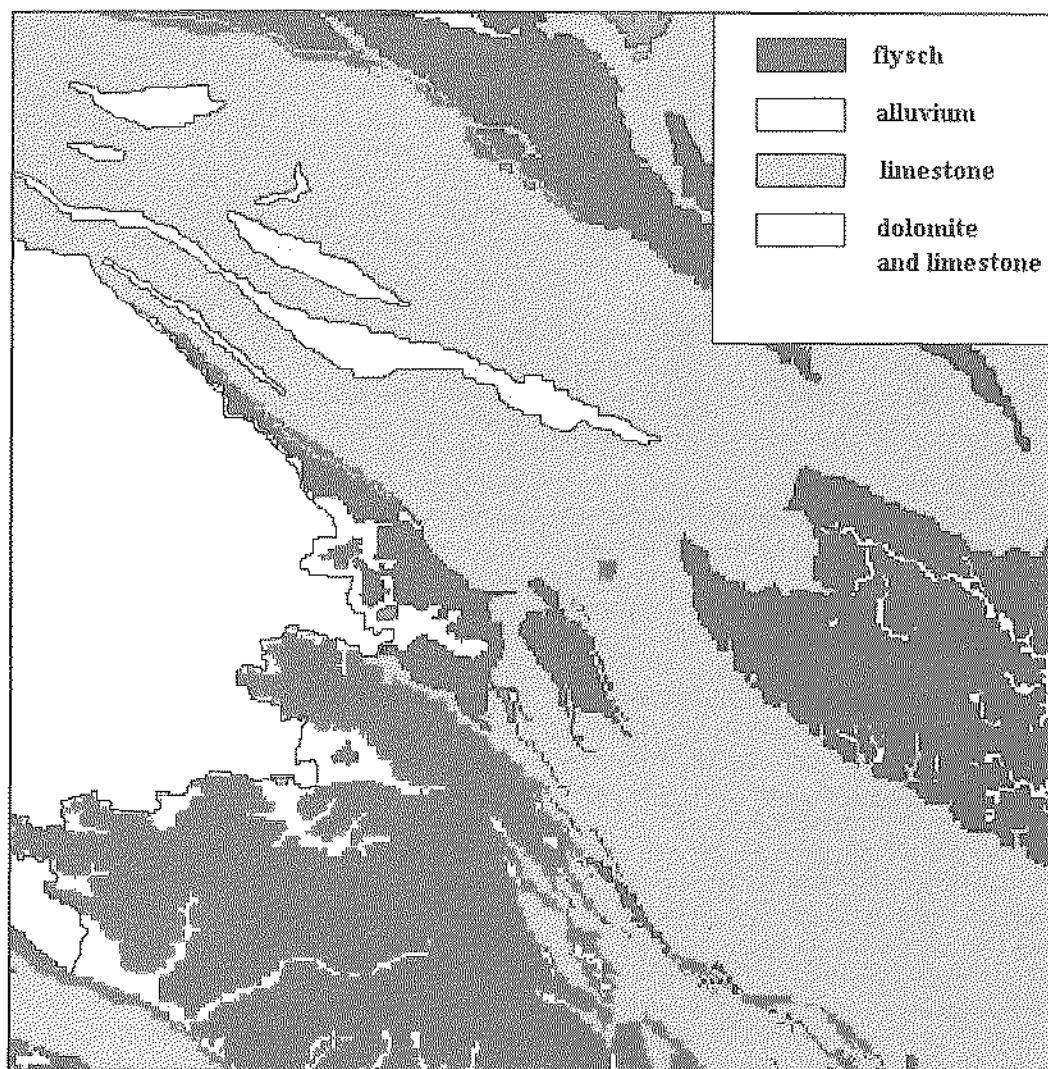

Fig. 1: Location of Kras in SW Slovenia and in Trieste hinterland (Italy).
Sl. 1: Lokacija Krasa v severozahodni Sloveniji in v zaledju Trsta (Italija).

In the 19th century, the Kras with its specific and numerous geological and geomorphological phenomena was such an attractive landscape for the geologists and geographers, that they gradually began to use its name (Kras, il Carso, der Karst) for describing similar limestone landscapes having no superficial waters and

poor vegetation coverage.³ The same goes for the number of karstic geological and geomorphological phenomena primarily observed and researched in the parental Kras and in Dinaric Alps. *Dolinas*, the subject of our study, are among them.

³ To clarify the terminology and avoid confusion, as very similar terms are used for describing different phenomena, we suggest the use of the geographical term Kras when speaking of the actual region in SW Slovenia and in Trieste hinterland. A common synonym for it is also Parental Karst. Dinaric Karst is a term used for the wider karstic region in the western Balkans. However, when referring to general geological and geomorphological phenomena we use the term karst or karstic.

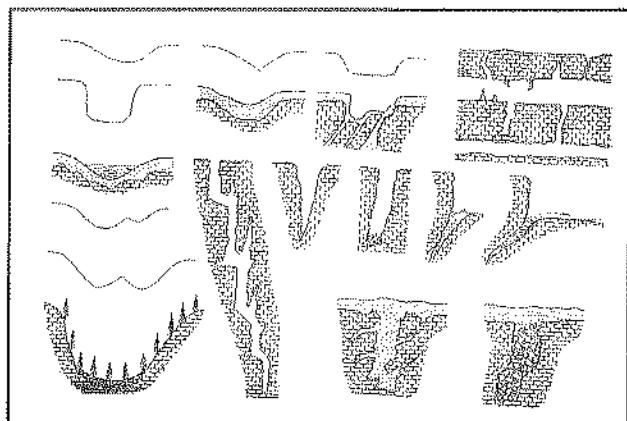

Fig. 2: The parental Kras (Karst). General lithological map of Kras area (after Gams, Habič, 1987, 5).
Sl. 2: Matični kras. Splošni litološki zemljevid kraškega področja (po Gams, Habič, 1987, 5).

Dolinas are among the most universal and typical geomorphological features in the karstic landscapes, and are especially frequent in the Dinaric zone. The term 'dolina' can be found in many South Slavic languages and dialects. It was introduced into international terminology by the first geographers that researched karstic landscapes in the territory of former Yugoslavia. A synonym frequently used for dolinas in many of the South Slavic languages is 'vrtača'. The latter term derives from the verb 'vrteti' (to circle), and is associated with the circular or elliptical shape of most of the dolinas. In English a dolina is termed as: *sink hole, swallow, cock pit, hollow or cove*. In French, it is *sotch, etonnoir, betoir or enselmoir*. In Italian *inbuto, busa, pozzo, lama*; and in German, *Dürreloch, Wetterloch or Teufelkutte*.

In general, dolinas can be defined as medium sized closed karst depressions (fig. 3). Their size varies from 5

to more than 300 m in diameter, although on average most dolinas have a diameter between 20 and 50 m (Cvijić, 1924, 401). The ratio between the depth and diameter of such depressions is normally between 1:6 and 1:10. Dolinas appear most frequently in half-covered or covered karst landscapes, i.e. in areas with higher precipitation. The density of dolinas tends to be contradictory to their size; the smaller they are the more there are. To a great extent, their density also depends on the underlying geology. Their density is very high on limestones, less dense are on conglomerates, while they are relatively rare on dolomites. Another factor conditioning their density is the relief. They are numerous on flat or levelled and covered limestone terraces and rare on steeper slopes. In some areas of the Parental Kras their density exceeds 150 dolinas per km², while on the average there are between 50 to 70 dolinas per km².

Fig. 3: Sections of the various karstic depressions. Dolinas are on the left and top center (after Gams, 1974, 106).

Sl. 3: Prerez različnih kraških vdrtin. Doline na levem in zgornjem središču (po Gams, 1974, 106).

Though many researchers studied dolinas very extensively in the last century, their origin and formation processes are yet to be clarified. J. Cvijić, one of the pioneering scholars in karst geomorphology, interpreted dolinas as the result of karst corrosion; as areas that were lowered due to the drainage of rainfall and surface waters into the underground, possibly due to the existence of numerous cracks and breakages in the underlying limestone geology. His explanation was for many decades widely accepted and very influencing in further research in this field. However, there are two other sets of explanations concerning the formation processes of dolinas. The first theory interprets dolinas as an integral part of the karst surface where, due to the specific local conditions, lowering has been more extensive in some spots; but the processes are absolutely the same in the whole area. The second theory considers dolinas as reproductions of the underground karst voids on the surface, formed by the collapse and denudation processes on the surface which permanently expose the underlying caverns (see Šušteršič, 1994, and Bahun, 1969, for different theories about the origin of dolinas).

However, the present stage of knowledge allows us to rightly assume that the origin of dolinas cannot be explained by merely one general cause and that each dolina has to be considered as an individual problem and ecotopos with its specific pedological, climatic and vegetational manifestations.

2. Ecological conditions for agriculture in Kras

a) Climate

The Kras climate is regarded as submediterranean

(Gams, 1987, 95). The annual precipitation is between 1200 and 1500 mm and generally follows the mediterranean pattern of annual distribution of rainfall, with enhanced draughts in the summer (sometimes less than 100mm per month). Mean July temperature is between 19° and 21,5 °C, while mean temperature in January is between 0,2° and 2,1 °C. Microclimatological studies of dolinas and other karst depressions demonstrated a frequent phenomenon of a temperature inversion during the night. Palli (1961, after Gams, 1972) researched numerous dolinas near the villages of Opčine (Villa Opicina), Prosek (Prosecco) and Repentabor (about 300 m above the sea level and 100-200 m in diameter) in the Trieste Karst in the years 1957-1959 and recorded that the mean air temperature of the dolina bottoms in February was by up to 4 °C lower than the temperatures on the rims of the dolinas. In August, the difference is much smaller (0.5 °C on average). These peculiar climatic conditions have a significant effect on vegetation and agriculture. For example, the vineyards are not grown in such depressions in the highest (SE) part of the Kras for this reason.

b) Soils

The most frequent soils in Kras are rendzina, terra rossa, calcocambisols and washed calcocambisols (fig. 4, also Lovrenčak, 1977, 443-449). A major problem regarding the soils in Kras is their very uneven distribution. Open land and steeper slopes normally have very thin layers of soil, sometimes not thick enough to cover the bedrock. There are also differences in soils in dolinas' bottoms and in open karst land. Generally, dolinas' bottoms have soils richer in rubble. Such a soil is more aerated and lighter. It is also warmer in autumn and winter since rubble particles are good heat conductors. Such a soil receives more heat from the deeper warmer layers than clay or loam (Gams, 1977, 60). This factor is very important for vegetation in colder seasons and during the temperature inversions. In addition to some very rare alluvial areas at the fringes of Kras, larger quantities of soils could be found only in the places where it was trapped - in natural or man-made depressions. Soil layers are much thicker there, sometimes reaching more than 4 m deep. Since the underlying geology is highly permeable, there are no permanent superficial streams. The only water containing areas are at the contacts of limestones with other impermeable rocks, like flysch in the Vremska dolina (Vreme valley) and at the Brkini hills. The lack of water is even more enhanced during the summer due to the very low precipitation in July and August.

c) The Bora wind

Among the climatic conditions which also aggravate

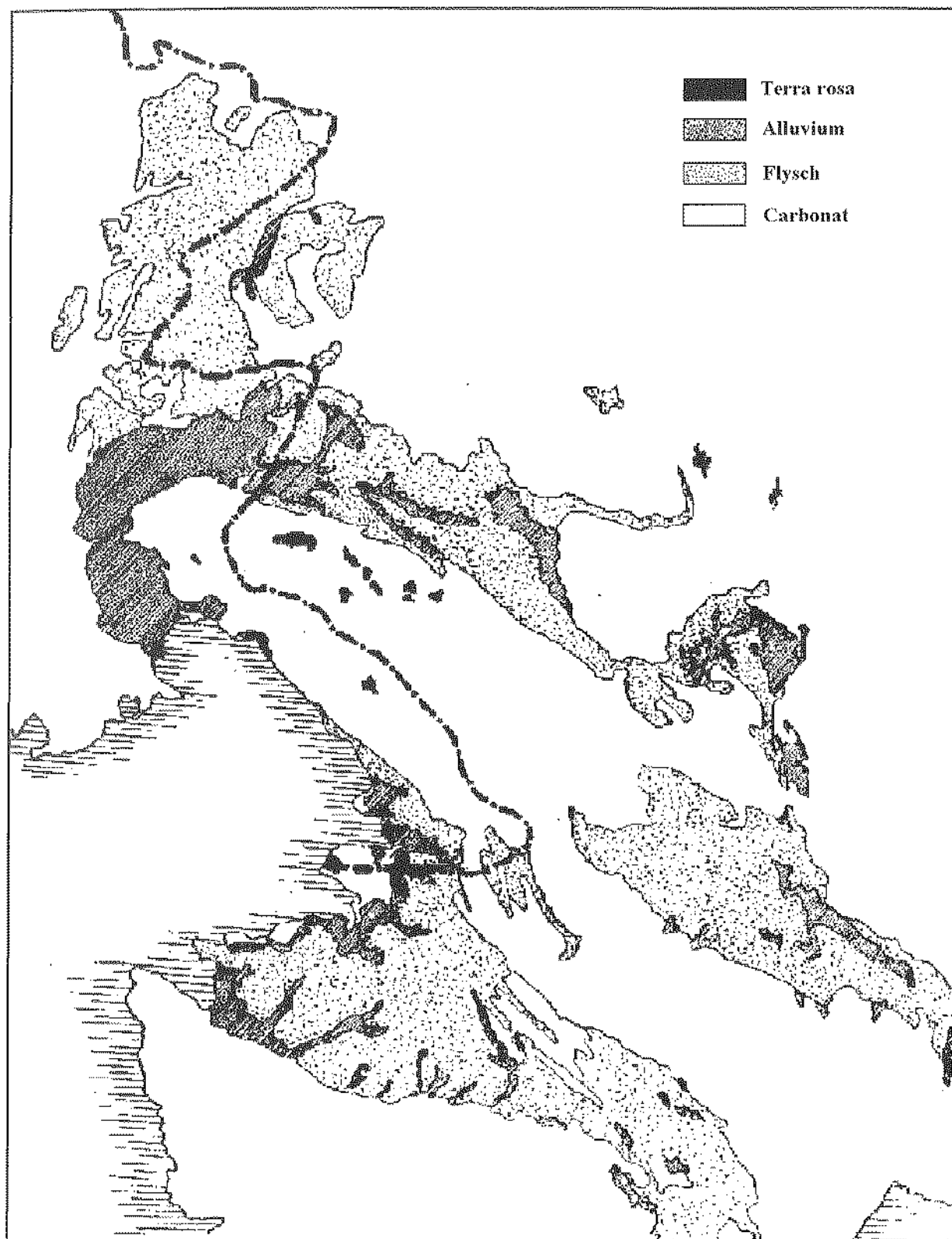

Fig. 4: General soil map of the Kras (after *Krš Slovenije*, 1957).
 Sl. 4: Splošna karta prsti na Krasu (po *Krš Slovenije*, 1957).

the growth of crops is a very strong northeastern wind, the Bora.⁴ It can blow for more than 40 days per year (sometimes for more than 7 days continuously), predominantly in the colder seasons, and can reach velocity of more than 100 km/h. Its effect on agriculture can be disastrous, since it can blow away substantial amounts of soil from openland fields and decrease local air and ground temperatures in the winter period.

d) Forest cover

Among the man-made factors influencing the ecological conditions in the Kras, the deforestation as a result of acquiring new land for agriculture and grazing has been one of the most important. In the Antiquity, Kras contained substantial tree coverage. Natural forest vegetation in Kras was similar to the forests in karstic areas in south-central Slovenia, classified as pre-alpine type of vegetation (Culiberg, 1995, 201). The forests in the past exhibited an important influence on climate in Kras; they were blocking the impacts of (sub)mediterranean climate (Culiberg, 1995, 207). Based on a pollen analysis from the Koper-Škocjanski Inlet Culiberg (1995, 201-204, 208-211, 217) distinguishes three main forest phases in Kras: the beech-fir, oak-hornbeam and hazel phases. The domination of beech and fir associations ceased at around 1000 B.C. and was replaced by oak and hornbeam associations, which then dominated until approximately the 1st century A.D. with their peak around the mid 1st millennium B.C. From this period onwards, and especially after the 1st century B.C., there was a constant increase of NAP (non-arboreal pollen) values indicating more open landscape. The NAP values were the highest after the 11th century A.D., indicating a process of large scale deforestation associated with grazing and transforming the wooded land into the arable one.⁵ However, the results of the Culiberg's analysis were obtained from a locations marginal to the Kras core areas⁶ and should be considered with some caution.

Nevertheless, archaeological data to a certain extent correspond to the deforestation scheme proposed by Culiberg. In the period after the 2nd millennium B.C. we can trace relatively dense settlement and extensive exploitation of the land in Kras with its peak in the Iron Ages when more than 100 hillfort settlements existed in the area. The larger number of hillforts and the overall

density of the settlement in this period certainly had a significant impact on the landscape. The demand for grazing and arable land, fuel and timber put a strong pressure on woodland resources. Undoubtedly, the best evidence for clearing the landscape in the period of the Late Prehistoric hillforts in Kras is provided by the existence of large stone ramparts and barrows containing hundreds of thousands of cubic meters of accumulated stone. However, we are still lacking enough empirical evidence from pollen cores to determine the scale of the deforestation in the Iron Ages. For the prehistoric periods, Culiberg is more in favour of interpretations in terms of the fluctuations in forest covers, associated with the climatic changes and changes caused by zooanthropogenic influences, rather than of a deforestation on a scale which would have been caused by intensive agriculture. The most intensive process of exploitation of forests (timber and fuel) and changing woodland in order to gain more pasture and agricultural land reached its peak in the last three centuries and lasted almost until the end of the 20th century, when the Kras landscape reached the peak of its degradation. It is almost needless to say what that meant for agriculture: accelerated aeolic erosion, washdown of soil, lower humidity, changes in microclimate and hydrology (Sauro, 1993).

Similar conditions for agriculture exist in other karst landscapes on the mediterranean and submediterranean plateaus in Central Italy in the Apennines, in Southern France, Spain, Greece, Dalmatia and the Dinaric zone. In these areas we can observe similar strategies and patterns of survival and traditional agriculture: keeping sheep and goats, various transhumant and semi-transhumant strategies, the predominance of early and specialized crops (vine, olives, fruits) in agriculture, land improvements by clearing stones in the fields, meadows and pastures, various strategies of soil conservation (like terracing), construction of protection walls against animals and wind, etc. All these are well known subsistence activities and strategies in the Mediterranean world. However, there are also some distinctive features typical of agricultural life on the mediterranean and submediterranean karst plateaus - extensive agricultural use of plots of land in all sorts of small and medium sized karst depressions, especially the *dolinas*, *uvale* and *polja*.⁷ The French geographer J. Nicod (1987, 98) termed such landscapes as '*paysages agro-karstiques*'.

4 For more detailed study on the Bora wind see Masatoshi M. Yoshino (ed.) (1976): *Local Wind Bora*. University of Tokyo Press.

5 This might be associated with the fact that the town of Trieste issued a law in its municipal status from 1150 prohibiting keeping goats (see Čehovin, 1986, 6).

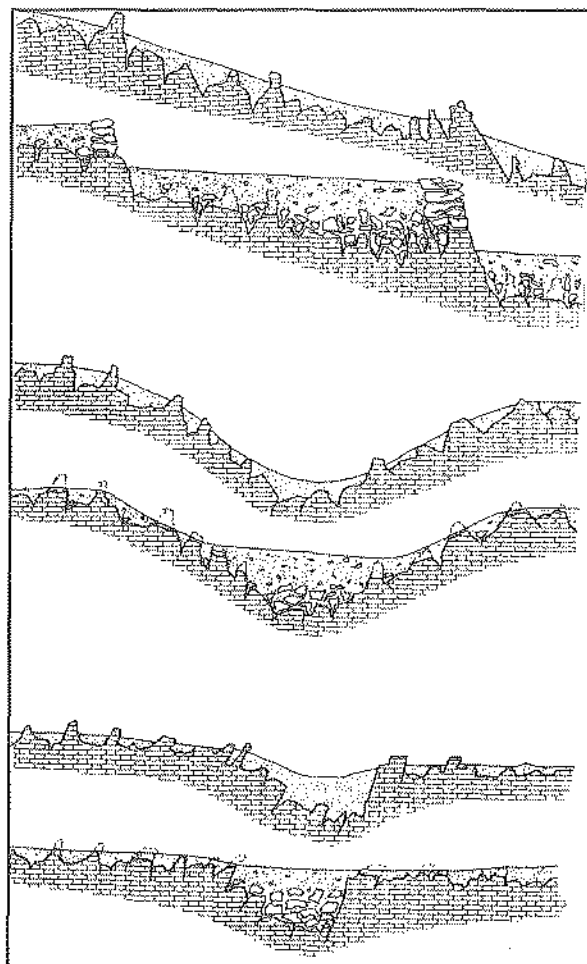
6 The Koper - Škocjanski inlet is very close to the coast and it is on alluvial plain near the mouth of the Rižana river surrounded by flysch hills. The second location where the pollen samples were taken (Zajezeri - Vodenjak) provided the data only for the last five centuries.

7 *Doline*, *uvale* and *polja* mainly differ in their size. The largest are *polja*, karstic depressions which frequently have permanent superficial streams and alluvial bottoms. They normally end where the river disappears in the ground when it reaches the permeable rock.

3. Dolinas: the 'agricultural gardens'

Dolinas, though generally relatively small plots of land, acted in the past as a sort of 'agricultural islands' or 'gardens' in degraded landscapes suitable more or less only for pasture. The main reason for this is that they act as natural accumulations and reservoirs of fertile soils. A single medium sized dolina may contain several hundred cubic metres of soil (Radinja, 1987, 131). Dolinas in Kras normally contain calcocambisols (brown soils formed on limestones having residuals of nonsoluble noncarbonate minerals) and washed calcocambisols, the latter are more frequent on the bottoms. The soils at the bottoms also have a lighter texture than the soils in open land and in between the dolinas. A typical village in the Kras in the 19th century normally exploited more than 50 dolinas (Gams, 1987, 118), sometimes even more than 100, and they were categorized as the best land for agriculture.

Though the dolinas are excellent shelters against the wind and as natural reservoirs of soil have more moisture, they are still not ready-made fields. They require further improvements to be used efficiently for agricultural purposes. Local people use the term 'worked dolina' for the improved ones. Although various types of improvements were in force (fig. 5), they all have several things in common: the removal of stones, construction of walls and terraces around the perimeter of the dolina and spreading of the soil on the bottom. Most frequently the farmers dug a hole or trench at the bottom and filled it with stones and rocks collected from the surface of the bottom. The rocks from the dolina slopes were also dug out or hammered out and deposited in the central hole of ditch (fig. 6). The size of the ditches filled with stone debris depended on the size of the dolina; on average they were normally 10-15 m long, 2 m wide and 1,5 m deep and could contain several dozen cubic meters of stone debris with stone fragments ranging from 5-15 cm in length (Radinja, 1987, 134). Then they scraped the soil from the surface and slopes and covered the whole bottom. In this way they also enlarged (raised) the dolina bottom, i.e. the actual field area. There were also other ways to enlarge the field surface, for example, by construction of a scarp made of stones cleared from the slopes and bottom and later filled with soil (Gams, 1974, 178). The research of the collapsed dolina Drčivnik near the Škocjan caves revealed a great amount of rubble, intentionally added to the clayish soil (Gams, 1987, 111). In this way they augmented the fertility of soil by diminishing its acidity and increasing the aeration. Such soil is also warmer since the rock has better heat permeability. This strategy was also important in the dolinas with very low evaporation due to the much diminished windiness. In some cases, the windiness at the bottom could be three times lower than in the open land (Gams, 1987, 112).

Fig. 5: Various types of ameliorations of the agricultural land in the Kras (after Gams, 1974, 178).

Sl. 5: Različne vrste melioracije kmetijskih površin na Krasu (po Gams, 1974, 178).

Associated with lower evaporation this can result in relatively very humid soils that are not very suitable for agriculture. Added stones also slowed down the aeolic erosion of the superficial soil on the more exposed surfaces in dolinas and in open land. More or less all of the "worked" dolinas were enclosed by one or two walls. They were the result of a clearance but they served other purposes as well. To a certain extent, they diminished the effect of winds and protected the crops from wild and domesticated animals.

The number of worked dolinas is normally higher closer to a village, and diminishes with distance. In the village of Krajna vas, almost a half of all the dolinas in the village cadastral district were 'worked'. At the average density of 35 dolinas/100 ha and a total area of 335 ha, this accounts for at least 50 worked dolinas agriculturally exploited by one village (about 20 households before WW I, see Gams et al., 1971). By

taking these figures into account we can easily assume that some two thousand dolinas were "worked" in Kras and though effort in maintaining them, they were the most important agricultural land category.

Agricultural exploitation of Kras reached its peak in the mid 19th century. Since there were almost no other subsistence possibilities than agriculture and stock breeding, the landscape was exploited to its full and even beyond. Population pressure⁸ resulted in clearance and the transformation of poor land into the agricultural one. An additional factor that conditioned the increase of small household properties and the dissolution of larger estates in the mid 19th century was the land reform that ended the traditional feudal landownership. Small household properties⁹ were probably a reasonable answer to the demands and circumstances of many 'paysages agro-karstiques' since they included various types of mixed agriculture, thus allowing many people to maintain the minimal subsistence. However, as a result of all of these processes, the landscape rapidly degraded due to the accelerated erosion, lack of forests and the effects of sheep and goat grazing.¹⁰ The cadastral maps from the beginning of the 19th century are highly informative in this respect. In the cadastral map from 1822 for the village of Lokev there are more than 100 "islands" of enclosed fields and dolinas (Gams, 1987d, 14). There was practically no potential agricultural land that was not "worked", improved and exploited. The dolinas were exploited to their full potential, even those that were relatively far from the villages as evidenced by the 18th and 19th century pottery found in them. There is another important factor which strongly influenced the economic conjuncture in rural Kras - the rise of the city of Trieste. In 100 years (from 1817 to 1918) the population of the city grew seven times, from 33,000 to nearly 230,000 inhabitants (Moritsch, 1969, 136). The demand for many goods and

especially for the mundane ones, like food, fuel, wool etc, and services offered to the city by the rural population in relatively short time transformed the way of life of the latter. The household economy was able, by growing the vines (where possible) and offering services, gain certain surpluses, which in circumstances of the rising demography provided a certain solution to subsistence.¹¹

In this century, especially after WW 2, since most of the population acquired jobs in industry and in the tertiary sector, agriculture became economically less important. Another reason for its decline was due to the fact that the establishment of a new border between Italy and Yugoslavia; many villages were cut off from the town of Trieste, which had served for a long time as an important market center and attracted the agricultural surpluses. As a result of all these processes, and the introduction of modern machinery which aided farming techniques, most of the dolinas were rapidly abandoned. Their plots of land were too small for efficient farming and most of the dolinas were walled, what prevented easy access for farming machines. However, in the last few decades, many of the dolinas suffered severe changes and processes completely opposite to the processes of their improvements. Aided by the state, the farmers started to improve their fields in the open land. By spreading soil (Habič, 1987a, 115; Radinja, 1987, 134) that was dug out from the dolinas they improved abandoned meadows and vineyards. Several hundred dolinas were emptied by machines for this reason. Radinja (1987, 131) roughly estimated that the surface covered with soil from dolinas is at least ten times greater than the area of the plot from which the soil was extracted. Large quantities of soil were also needed for filling the several kilometers of ditches excavated for the main water supply network.

- 8 Increase of population is especially evident from the beginning of the second half of the 19th century. One of the main reasons for this increase was reduced mortality of babies and very young children which was very high in the first two decades of the 19th century (Verginella, 1990: 5-6), and the introduction of potato crops (Davies, 1988, 64, footnote 11; Moritsch, 1969, 123). The economy of individual households was very fragile since they had to balance scarce land, crop yields and the number of household members. Even smaller demographic changes could heavily affect individual families and their economies. For example, due to the army service for young males (normally more than 10 years long) many families suffered the lack of the most productive part of the population. On the other hand, however, this could also mean a certain relief for the larger families.
- 9 The process of fragmentation of households started a century or so earlier due to the continuation of land improvement (clearing, terracing etc.) (see Moritsch, 1969, 123). Also the impact of the bills which at the end of the 18th century secured all the heirs a share of land should not be ignored.
- 10 This can be best illustrated by the ratios of various land use in the district of Sežana (more or less corresponding to the area of Kras) for the year 1870: 13,1% of the land was fields and fields with vineyards, 45% pastures, 24% meadows, 9,3% pastures and meadows with forest trees, and 7,3% forests (*Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv*, 1970, 140-141).
- 11 In the case of the village of Tomaj in the period from 1840 to 1900 the amount of vineyards was almost doubled (from 15,54 ha to 28 ha), the share of meadows had risen from 129,75 ha to 207 ha, and even the forested land gained some area (from 470,94 to 547 ha). On the other hand the grazing land was more than halved (from 245,97 to 102 ha), while mixed culture and orchards covering 6,12 and 18,75 ha respectively, were not recorded at all for the year 1900. The amount of the arable land remained almost the same (97 to 96 ha). The size of the cadastral unit was equal in 1840 and in 1900 (for details see Moritsch, 1969, 70-85).

4. Archaeology of the dolinas

Intensive settling of Kras falls into the Bronze and Iron Ages. Prior to these periods, the only significant group of sites were in caves frequently used as settlements/shelters for people and animals in the Neolithic and Eneolithic periods. The known settlement pattern from the Bronze and Iron Age consists of numerous hilltops, walled (fortified) settlements also known as *castellieri*, and isolated stone barrows on a dominant locations. The Roman period is mostly characterized by a number of small villages predominantly in the lowlands, settled probably by the indigenous population, a few villa-type settlements on the agriculturally more attractive land and a network of Roman roads, which to a large extent followed the prehistoric routes. The medieval settlement pattern is also marked by numerous smaller villages that can be traced to the 14th century at least; most of them survived into the modern times. In addition to them, there were also some castles that served as local administrative centers.

To a large extent, the natural conditions for agriculture, primarily the scarcity of water and the uneven distribution of soil, profoundly conditioned the settling of Kras throughout the Antiquity. After the period of the *castellieri* in the Bronze and Iron Ages, we can follow more or less the same general pattern: the concentration and clustering of the village type settlements around the naturally distributed small plots of fertile land. Various strategies existed to avoid the lack of water for animals; local and regional transhumance of sheep and goat flocks, numerous pools that can be found throughout the Kras, and by seasonal streams. Some dolinas could serve this purpose, too; the bottom was coated with a layer of

kneaded red loam, thus catching the rainfall (Habič, 1987, 8). A very common strategy for the accumulation of water from the Roman period onwards was the construction of cisterns, indeed this was the most common practice in medieval and modern villages prior to the construction of aqueducts after WW 2. Natural conditions for agriculture favoured the continuous occupation of the same locations from the Later Prehistory to the modern times, which in many cases caused the destruction of the archaeological record from the earlier periods.

The abandonment of traditional farming in the 20th century resulted in rapid afforestation (man-made and natural). Today, forests and bushland cover large areas that were previously agriculturally exploited, thus making archaeological survey very difficult. The regular on-going survey of the Regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage (Regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine) in Nova Gorica is mainly monitoring larger construction and development works in the area. However, the survey carried out in 1974 by the Department of Archaeology, University of Ljubljana (Slapšak, 1983; Slapšak, 1996) was more ambitious. Numerous interviews with local people and control visits were undertaken with the aim to record the general settlement and economic patterns in different archaeological periods, as well as the factors conditioning the survival of the archaeological record. However, in both surveys large areas of landscape remained unsurveyed. Additionally, the methodology at that time did not include systematic surveying; it was based more on judgemental sampling and was mainly concentrated on existing archaeological sites and modern villages.

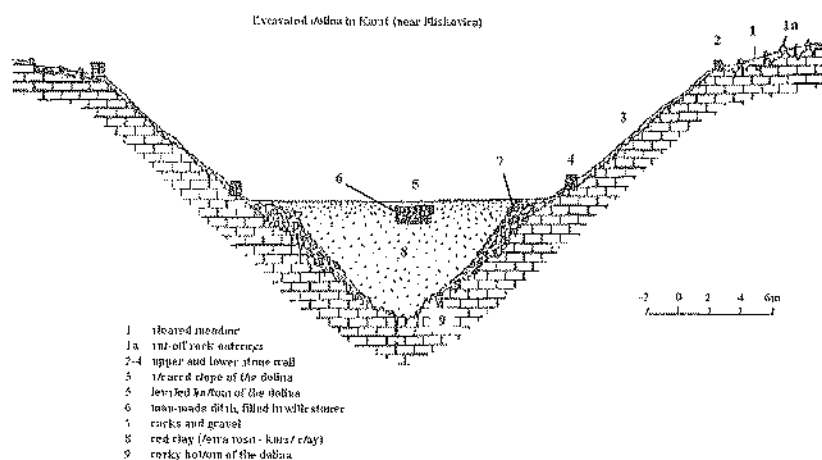

Fig. 6: Section of the typical 'worked' dolina near the village of Pliskovica in NW Kras (after Radinja, 1987, 130).
Sl. 6: Prerez tipične "delane" vrtače pri vasi Pliskovica v severozahodnem Krasu (po Radinja, 1987, 130).

Fig. 7: Distribution of the dolinas with archaeological findings.

Sl. 7: Porazdelitev dolin po arheoloških najdbah.

● Surveyed dolinas of our case study. / Raziskane doline.

▲ Dolinas reported as containing prehistoric and Roman pottery (Osmuk, 1993, 1994). / Doline s prazgodovinsko in rimsko lončenino (Osmuk, 1993, 1994).

The process of agricultural amelioration in the 70s and 80s is credited for the destruction of many traditional agricultural landscape features in Kras (many field boundaries, stone walls and were destroyed, hundreds of dolinas were emptied, new roads were made for the agricultural machinery, etc.). This also affected the archaeological knowledge of this area, since many of the destroyed dolinas are reported to contain remains of prehistoric pottery. However, in spite of the fact that the reports of new finds in recent years were very superficial and non-systematic, their increased number suggested that dolinas probably could have played a much bigger

role in the Prehistory than expected. The second reason for choosing dolinas for the investigation purposes is their high density and peculiarity in this particular landscape.

Case study

The first reports on prehistoric finds from the dolinas came from the Regional Heritage Protection Office in Nova Gorica (Osmuk, 1993; Osmuk, 1994). Due to the emptying of numerous dolinas, the archaeologists responsible for the archaeological heritage in the area

checked a small number of them and gathered some prehistoric sherds from the surface. However, the evidence was not limited to their fieldwork only. Much of it was derived from accidental discovery of single finds made by the locals during the process of extraction of soil from certain dolinas. A few reconnaissance visits in the region were carried out in the past by the authors of this paper¹² prior to the more systematic archaeological survey.¹³

We surveyed 19 dolinas (fig. 7). Thirteen of them (nos. 1-13), clustered in the area to the east of the Škocjan region in the Upper Kras, were chosen as a sample that could give us an insight into the dolinas' exploitation in the region adjacent to the fertile Vremska dolina (Vreme valley), where a great deal of ancient settlements from the Prehistoric to the Medieval periods are known (see ANSI). Dolinas 1-13 were checked regardless of any previous information or knowledge on their archaeology. The rest of the dolinas (nos. 14-19) are dispersed in the Lower Kras in the north and were known to us from the local archaeological reports.

The picture that evolved in all of them was not an even one. The dolinas were unevenly preserved because of the differentiated exploitation and utilization of each one by their owners. The majority of them (13 out of 19) were not destroyed. Presently left intact, we had the chance to observe what has been described as: "...a strong artificially modified form of the dolina with a field on the bottom; a rounded bottom, smooth slopes sharp transition of the slope into the bottom level, which is artificially accumulated and therefore larger and higher..." (Gams et al., 1971, 227) and deduce their prior agrarian use. Some of them (nos. 2, 5-12, 13, 18, 19) were covered with grass, while one (no. 3) has been converted into woodland. Six dolinas (nos. 1, 4, 14-16) have suffered almost complete removal of their soil volume to the level of the limestone bedrock on their bottom and the slopes. Their fully exposed slopes allowed us to acquire a clear, more or less vertical profile and provided us with a geological stratigraphy, measured and illustrated on the spot.

Different states of preservation called for different methods to be employed in each case without escaping from our principal and overall common goal of the case study. Apparently, the long standing use of dolinas in Kras from the Prehistory up to the modern times, though differentiated according to the needs of the communities that utilized them over the centuries, has left its mark on their modern face. First of all, our survey was not meant to be an exhaustive one. Not all the dolinas that we en-

countered were surveyed. Dolinas with no traces of agrarian use were intentionally omitted.

In all of the 19 dolinas their dimensions were measured, i.e. the length of the long and short axes of the surviving bottom, as well as the depth of the bottom, whenever this could be assumed. A short description of the location accompanied with the orientation of the long axis and a report on its present state were written down. The different features that we particularly took into consideration were signs of elaboration and destruction. Therefore, the existence of an enclosing wall at the upper part and/or the flattening of the bottom bore witness to the former agricultural activities in it. Soil extraction was evidenced by the emptiness and the exposed outcrops of limestone bedrock.

Unfortunately, any remaining constructions such as walls could not offer any chronological indication, as most of them are relatively recent. The mode of construction did not alter our view that it had always served the same purpose and that the same material had always been used: stone accumulated when the dolina was cleared. The volume of the standing wall of dolina 10 was measured in order to assess the volume of stones in such a construction. The wall was some 250 m long and contained approximately 105 m³ of stone.

Accordingly, different types of survey were applied for the same purpose: to discover archaeological datable material, mainly pottery, whether remaining on the surface or hiding in the subsurface. Wherever profiles of the slopes were visible, sampling points were chosen around the dolina, each one situated 5 m apart, and their surface was scraped to a depth of 5-10 cm all the way from the top to the bottom. The open, uncovered bottom allowed a surface collection and several grab samples were derived in this way. The thickly vegetated dolinas were not suitable for surface collection. A series of small test pits (30x30x30 cm³) were dug along both axes of these dolinas and ceramics gathered up from the top soil.

It is significant that 14 out of 19 dolinas produced ceramic material either on or under the surface. All material was collected and labelled with reference to its exact position, with the exception of the material recovered as a grab sample. Table 1 shows the chronological distribution and total number of sherds of all the dolinas surveyed. The table demonstrates that nearly 50% of finds are dated to the Bronze and Iron Ages. Although we cannot ignore that a certain bias was imposed, since we consciously tended to collect more prehistoric sherds whenever we came across with them in dolinas, it is still remarkable that prehistoric pottery, where it was

12 P. Novaković and P. Turk had separately visited and collected sherds from many of the dolinas in the Škocjan region over the last 5 years. The former returned to that area with B. Mušič and H. Simoni, earlier this summer and went to the Lower Kras as well.

13 The survey was carried out in the first week of August 95. The timing proved to be favourable for our work because, despite the high temperature and fierce sun, we were granted relatively high visibility due to the rainfall on previous days. The team consisted of 3 persons, the authors accompanied by colleague T. Greif.

discovered, outnumbers tiles and pre-modern pottery. This kind of prehistoric pottery is better identified as "castellieri ware", since similar finds have been discovered in the numerous *castellieri* all over the Kras. It consists of reddish-brown to black handmade coarse vases, not uniformly fired, thick and poorly purified, with a rough and porous surface (Karoušková-Soper, 1983, 225-229) which tends to be very fragile.

The Roman period was significantly underrepresented if not absent at all, though there are some reservations for some fragments that might be assigned to this period. Three fragments of Roman pottery belong to one thick-walled vessel (amphora?) and were discovered in dolina 14. Another Roman sherd was found in the same dolina a week later in a fire layer (see Mušič, 1997). In addition to this, three very small and poorly preserved sherds of presumably Roman origin were located in dolina 17. The succeeding periods are better represented, though to a lesser extent than the Prehistory. The medieval pottery belongs to the "gray ware" and consists of sherds with medium thickness, baked in a reduced atmosphere that provided them with a dark color, with smooth and hard surfaces and many limestone and mica inclusions (Tomadin, 1989, 14; Tomadin, 1992, 44-6; Tomadin, 1994, 54). Glazed ware of the post-Medieval (pre-modern) times and other more recent sherds and tiles bore witness to the continuous use of dolinas until very recently.

To strengthen our original hypothesis about the earlier and modern use of the dolinas, a small-scale extensive survey with a surface grab collection was performed in vineyards and meadows adjacent to dolinas 14, 15, 16 and 17. The fields chosen lay in the immediate proximity of the destroyed dolinas, and the locals confirmed the reasonable speculation that some of the soil extracted from the dolinas was spread in these fields and meadows for their improvement and invigoration. In fact, this operation comprises one of the important problems of any potential archaeological survey in Kras. We have found at least 20 cases where archaeological artifacts were moved away from their original location and displaced elsewhere, thus creating a false and misleading pattern to the unsuspected archaeologist.

There was a notable coincidence in the range of dating of sherds from the dolinas and the nearby fields, although the quantity of material discovered differed considerably, which will be interpreted later in the text. For the moment we can say that the amount of material found in the dolinas was greater than that found in the adjacent fields. In dolinas 15, 16 and 17 the Prehistoric whilst in the fields, though again more Prehistoric ware was found, the difference with the post-Roman sherds and tiles was not so sharp. In dolina 14 and in the nearby field Medieval material was to be found, whereas the only Prehistoric sherd was located there (table 2).¹⁴

dolina	Survey type	total	prehistoric	Roman	medieval	early modern	undatable	tiles
1	G, SS	63	34	0	1	14	0	14
2	TP	6	0	0	0	0	1	5
3	TP	5	0	0	0	0	0	5
4	G	6	0	0	1	1	0	4
5	NS	0	0	0	0	0	0	0
6	TP	4	0	0	0	1	0	3
7	TP	0	0	0	0	0	0	0
8	TP	0	0	0	0	0	0	0
9	TP	2	0	0	0	0	0	2
10	TP	2	0	0	0	0	0	2
11	TP	7	0	0	1	1	0	5
12	G	29	0	0	4	18	0	7
13	TP	0	0	0	0	0	0	0
14	G, SS	10	1	3	2	0	1	3
15	G, SS	18	14	0	0	1	1	2
16	G	6	5	0	0	0	0	1
17	G	59	51	3	2	1	0	2
18	TP	0	0	0	0	0	0	0
19	TP, G	3	0	0	0	1	0	2

Tab. 1: Total amounts and chronological distribution of pottery recovered from dolinas. Key: G - grab collection from the bottom of dolinas; SS - subsurface collection from scraped profiles; TP - test pits; NS - not sampled.

14 The figures referred to in the text and demonstrated in the tables comprise the true figures of the finds discovered during our fieldwork. Any further quantitative analysis was not attempted since it would exceed the goals of this paper. Nevertheless, the generation of more sophisticated statistical formulas for a quantitative manipulation of our numerical data along with the employment of a corresponding survey strategy would be interesting and complementary as an alternative approach to the one presented here.

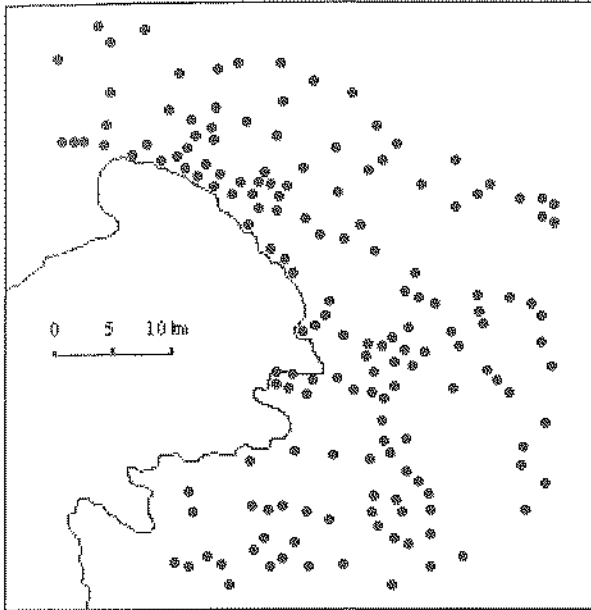

Fig. 8: Distribution of prehistoric hillforts (*castellieri*) in the Kras.

Sl. 8: Porazdelitev prazgodovinskih gričevnatih utrdb na Krasu.

A mixed survey was performed in dolinas 1, 14 and 15. Material was derived from both surface and subsoil through grab sampling and profile scraping correspondingly. Although the whole slope around each dolina was surveyed through scraping at 5 m intervals, the surface grab sampling proved more fruitful. In dolina 1, out of a total of 63 sherds and tiles, 43 were spotted on the surface of the bottom (7 tiles, 27 prehistoric, 1 medieval, 8 sherds clearly prevailed and the numbers of Mediaeval and pre-Modern sherds and tiles were extremely small; early modern), and only 20 came from the slope's surface (7 tiles, 7 prehistoric, 5 pre-modern, 1 modern) although the total circumference of it was more than 95 m. In dolina 14 the grab sampling revealed 6 sherds (2 tiles, 1 prehistoric, and 3 Roman) while the scraping of one of the exposed profiles brought only 4 sherds (1 tile, 2 medieval, 1 undatable). The slopes of dolina 15 did not reveal anything and all 18 sherds were spotted on the bottom.

Following this archaeological expedition two weeks

later, a magnetic susceptibility measurement (methods and results are discussed by Mušič, 1997) took place at a number of dolinas that had already been researched and proven to be the ones with the most abundant pottery (nos. 1, 14, 15, 16, 17). Most of them were characterized by common features. A wall circumscribed their edges and pathways facilitated access to the interior, but no other older human interference could be concluded as everything had been recently emptied of their soil and no marks of agricultural activity remained. Pottery was the sole witness. This method was intended to complete the archaeological investigation of those dolinas where past human activity had been recorded archaeologically with the presence of pottery. A more detailed picture of land use was expected to be detected via geophysical investigation, especially since some layers of the topsoil clearly showed traces of fire (nos. 14, 15, 16). Measurements of magnetic susceptibility were taken from the exposed profiles of the slopes. Where this was not possible (for example in dolina 17) due to the vegetation, small holes on the bottom along the longest axis were dug at a depth of some 15 cm and readings were taken from inside.

In two dolinas (nos. 14 and 16) measurements revealed enhanced magnetic susceptibility caused by fire. Dolina 16 (Mušič, 1997, fig. 8) obtained anomalies more discretely raised above the background values in the northern part of the profile, while in dolina 14 a highly visible layer about 10 cm thick and about 8 m long containing traces of burning limited to the western part of a dolina some 80-60 cm below the present surface was discovered (Mušič, 1997, figs. 3, 4). Since in both cases magnetic susceptibility anomalies are local, we excluded forest fire and presumed man's activities as a cause for them (depositing of ash, burning the waste, clearing etc.). However, in the case of dolina 14 where a burnt layer is highly visible and very discretely delimited, we could not exclude the existence of structures in the dolina. We have checked this layer later for some datable material and found 1 Roman sherd lying directly on the top of the burning layer. It should not be ignored that in the same dolina (no. 3) other Roman sherds were also found at a later instance. In the case of dolina 16 we did not find any datable material that could be associated with the areas of higher magnetic susceptibility.

dolina	Total		prehistoric		Roman		Medieval		early modern		undatable		tiles	
	B	AF	B	AF	B	AF	B	AF	B	AF	B	AF	B	AF
14	10	5	1	0	3	0	2	1	0	2	1	0	3	2
15+16	24	16	19	13	0	0	0	1	1	0	1	0	3	2
17	59	12	51	8	3	0	2	1	1	1	0	0	2	2

Tab. 2: Chronological distribution of quantities of the sherds found in dolinas and in adjacent fields. Key: B - bottom of dolina; AF - adjacent field.

5. Conclusions

The crucial question we have to answer is the occurrence of the prehistoric and Roman pottery and the processes that brought it to the dolinas. Since these dolinas were never studied in more detail the appearance of artifacts in them was commonly explained as a result of the erosion from some nearby lying sites. Though the "erosion" hypothesis has actually not been checked in the past, it remained in use as a rather convenient and accommodating argument. As we were aware of this explanation, we paid special attention to it in our survey. Our conclusions proved to be completely different. All of the dolinas we surveyed are more or less on the flat terrain with no slopes or steeper surfaces. Actually, the only slopes from where we can expect this movement to take place are the slopes of the dolinas themselves. In all cases where we found larger quantities of sherds these seemed to be more or less evenly distributed at the bottoms and not clustered in one place (as the erosion accumulations).

Furthermore, in all cases we surveyed and in the reported cases (they account for more than 20) of the Prehistoric pottery found in dolinas we do not know of any settlement or archaeological site lying in the immediate vicinity from where the finds might have been eroded away. Quite the opposite, the closest known sites are some castelleri that are at least 1 km away. The only case where an archaeological site is adjacent to a dolina is no. 17 where a Roman settlement extended almost to the dolina's rim. Nevertheless, in surveying the dolina we found only 3 fragments out of 59 that are probably Roman; and even they could have been brought there by agricultural exploitation of the dolina and not through erosion. The fact that the Prehistoric pottery was found only in the dolinas where larger amounts of soil were extracted and deeper layers exposed, and only pre-Modern and Modern pottery was found in the upper layers and topsoil of the worked dolinas, speaks for the fact that many of the dolinas' bottoms have been raised several ten centimetres in the last couple of centuries and that layers with Prehistoric pottery were thus buried underneath. The same conclusion goes for the cases of the few Roman sherds.¹⁵

The other possibilities we can account for are the occupation of the dolinas, cemeterial use, or tillage. The cemeterial use is known from one case. In the beginning of this century a prehistoric cemetery was discovered in

the dolina Ponikve near Škocjan (Righi, 1982). There were 92 cremation graves that can be divided into two main phases: the earlier phase (10th - 8th centuries B.C.) and the later phase (4th - 1st centuries B.C.). However, this case is exceptional in many respects - the origin of the dolina itself is to be associated with the collapsed geomorphology of the Škocjan caves; it is in the immediate vicinity of the Škocjan hillfort and in the very center of a wider archaeological complex extremely rich in sites from the Neolithic to the Medieval periods. Therefore, it cannot be used as a typical case for other dolinas. There was no evidence of similar finds in all of the dolinas containing prehistoric pottery (surveyed or reported).¹⁶

The occupation of dolinas is, at the present stage of our knowledge of the Kras archaeology, still very improbable. There were no settlements of any archaeological periods discovered in any dolinas until now.¹⁷ Nor did we find any stronger evidence of settlement structures in our survey. Aside from relatively numerous fragments of vessels, we did not find any other Bronze and Iron age artifacts, like stone tools, flakes, querns, loam coating, damb etc., suggesting habitation activities, settlements, or house structures. However, in the similar landscape in Central Dalmatia the remains of Prehistoric houses in some dolinas have recently been found. The excavation (Milošević, Govedarica, 1986, 53-71) of a destroyed dolina with a diameter of 30 m near the village of Otišić (20 km NW of the town of Sinj) revealed 2 periods of use of the dolina: the Prehistoric period and the period of 15th -16th centuries AD. (The latter dates were attained from the C¹⁴ analysis. The samples have been taken out of 3 firing places discovered at the bottom of a dolina without any finds). Aside from the numerous, relatively uniform and very decorated pottery that belonged to the so-called Adriatic type of the Ljubljana pottery (Late Eneolithic/Early Bronze Age) and the Early Cetina culture, they also found 5 stone artifacts and the probable remains of houses in the central part of the dolina: 2 areas of beaten/hardened soil (possible floors?) and a posthole. They also checked other dolinas in the vicinity and discovered, in more than 10 of them, similar sherds. The authors are suggesting that many of the dolinas on the plateau of the village of Otišić in the Late Copper/Early Bronze age were used for smaller houses and were part of a larger settlement complex (Milošević, Govedarica, 1986, 53).

At the moment, we do not have any similar finds from our dolinas. All prehistoric sherds that we found

15 This has also been the case of the dolinas archaeologically surveyed for the motorway construction in 1996. The prehistoric pottery was found only in the dolinas with completely or partly removed soil volume to a depth of more than 2 m (section Senožec - Divača (A. Bavdek pers. comm.); see also the SAAS reports for section Divača-Kozina (P. Novaković, B. Mušić, A. Bavdek).

16 However, we should not completely rule out the cemeterial use of some dolinas. Slapšak (1974) recorded several cases of stories among local people about "black vessels filled with ash" (probably urns) found in dolinas.

17 The only exceptions are few cases of rock shelters, small abries, caves where the Mesolithic and Neolithic finds were discovered. Nevertheless, the logic and reason of this occupation is of a quite different nature.

are later than in the Dalmatian case, and they mostly belong to the Late Bronze and Early Iron Age periods. The layer containing extensive traces of fire from dolina 14 could be dated to no earlier than the Roman period and it requires a thorough excavation to prove the existence of structures.

At the present stage of research it is reasonable to expect that the majority of the pottery in the dolinas reflects the intensity of their agricultural use. That is certainly the case with the later pottery: Medieval and pre-Modern, brought there by manuring and trash depositing. It is also still possible to see in some places the relatively recent deposits of tiles in fields, where used for improving the soil (for better aeration of the soil, for diminishing the acidity, etc.); although tiles were never widely used in Kras before the 20th century.

Though the dating of the Prehistoric pottery could not be carried out in more detail, the pottery we found generally falls in the period of the *castellieri* (1st mill. B.C.), and so into the assumed period of the first demographic pressure in the Kras. Prior to the Late Bronze age, the number of *castellieri* seemed to be smaller (Karoušková-Soper, 1983, 170-175) and they were distributed more evenly regarding the fertile plots of land in Kras. We can reasonably suspect that more intensive use of dolinas in the Prehistory for agricultural purposes began with the Iron age (after 1000 B.C.), when more than 100 *castellieri* existed and exploited the land (fig. 8). Comparing their number, density and proximity to the neighbouring ones, their catchments rarely exceed more than 15 km² in this period (average radius of the sample of 18 *castellieri* site catchment is between 2-2.5 km according to the calculations of Karoušková-Soper, 1983, 171-2). These calculations also show the figure of an average of only 2% of the agricultural land in their catchments. Since the best soils are in dolinas, it seems reasonable that dolinas were quite intensively used in subsistence strategies. Furthermore, all dolinas containing the Prehistoric pottery are relatively far from the closest known *castellieri*, halfway or even at the edge of their catchments; we can thus expect that there had to be even more intensive exploitation of the suitable dolinas closer to the settlements. On the other hand, the exploitation of dolinas that are halfway or on the margins of the catchments could implicate the lack of agricultural land and the extensive pressure on the existing resources.

The Roman period is clearly underrepresented by the pottery found in the dolinas. This argues to a certain extent, against the fact that in the Roman period inhabitants tended to settle in the lowland areas and less on the hilltops. From this period some villages and rare villa-type sites are known that agriculturally exploited and cleared larger lowland areas that are close to the later Medieval and Modern villages; for example, Lokev, Sežana, Rodik, Povir, Kopriva, etc. (Slapšak, 1996)

comprised the areas with numerous dolinas. The case of dolina 17 features probably the best example of this kind. However, dolinas containing Roman pottery are still very few. The reason for this is still not known. This could be partly answered by the difficulties in recognising some of the local Roman period coarse wares that had been more or less made in the same way as the Prehistoric pottery. It is worth repeating that in all of the emptied dolinas where we found numerous Prehistoric sherds, all other periods, including the pottery from the last couple of centuries, were clearly underrepresented. Nevertheless, the problem is still an open one and requires further investigation. Dolina 14, containing the untouched remains of fire, can be a good case for excavation.

Finally, there is still an open question concerning how the Prehistoric pottery actually came to the dolinas. Erosion could account only for the movement of finds from the slopes or rims of dolinas and only to a minimal extent, as explained above. More substantial evidence for the permanent or temporary occupation of these depressions are also lacking. On the other hand, the agricultural use of dolinas could bring finds in various ways. Manuring is highly improbable, since the flocks of sheep and goat were rather mobile and not kept at home. This argument suits well the pre-Modern times when the farmers turned to cattle grazing and farm enclosures were established to stall the animals. This change meant an additional demand for ameliorations of the dolinas by cutting the outcropping stones so that grass, destined for haymaking, could be mowed with a scythe (Gams, 1987, 66-67; Sauro, 1994, 115). Cattle was not a common livestock in the *castellieri* period. The faunal remains from the Prehistoric sites in the Trieste Kras depict a clear prevalence of ovicaprids over pigs and bovids, the latter being the least numerous with a few exceptions (Karoušková-Soper, 1983, 201).

It is evident that in pre-Modern times farmers used to improve the quality of soil by adding rubble, tiles and other hard material they discarded as garbage. If similar practices existed in the Prehistory as well, it is difficult to say at the present stage of research; although this interpretation should not be overlooked. It is to be expected that the inhabitants of Kras were well aware of the landscape they lived in. Its strengths and its weaknesses and their long standing habitation there from the earliest Prehistory onwards had allowed them to adapt themselves to the environmental conditions and adjust the environment to their needs when this was possible. It was shown that these karst depressions played an important role in the economy of the people living in Kras and the differences in the intensity and type of their use can serve as indicators of long-term social and economic practices in the past. Since dolinas were among the rare places constantly rich in soils, their symbolic and particular meanings for the people who exploited them

should not be ignored. They had to invest large amount of work, time and man-power to make them suitable for agriculture, and they had to maintain them constantly. Consequently, they had to know the dolinas, their agricultural potential, soil characteristics, micro-climate etc. in a great detail to be able to exploit them fully. Does the pottery brought to the dolinas merely reflects the existence of the agricultural exploitation of these karst feature or can we assume some other accompanying meanings associated with these activities? Large investments of experiences, knowledge and physical efforts, and consequentially the expectations from such an important subsistence resource, should have had an impact on the cognition of the landscape and on some practices which could not be explained by the utilitarian meanings only. Although we do not intend to expand our speculations, it is obvious from our case study that the mutual impact between man and the landscape led the former to certain decisions and activities that are not fully understood yet. However, they reflect the human perception of the surrounding nature and a need to appease if not tame it in the material and symbolic ways as well. A further research, including excavation of dolinas as well as a more thorough investigation of the *castellieri*, will hopefully fill the archaeological gap in this region and answer many of the questions raised in this paper.

Epilogue

In the last two years, after our study was completed and presented at the conference in Aix-en-Provence, new cases of archaeological sites in dolinas came to light. Some of them were discovered during the archaeological surveys for motorway constructions and some were chance discoveries reported either by the locals or by the archaeologists. Nevertheless, in all the cases where the prehistoric pottery was discovered the dolinas were emptied of their soil, and all we were able to get were grab samples. However, in two cases (a dolina on the motorway section Divača - Kozina and a dolina near the village of Tupelče) the stratigraphy was preserved clearly, showing the layers containing the prehistoric pottery. These two cases might add an important information to our present perspective. Nevertheless, the number of dolinas containing archaeological finds are at the present stage more than 30 and it is reasonable to assume that we have found only the tip of the iceberg. Undoubtedly, we are dealing with a new type of sites and their high number and density will challenge our concepts about the prehistoric settlement patterns in Kras. Unfortunately, the process of emptying the dolinas is still going on at a high rate and with no archaeological control. Thus we may easily find ourselves in a situation of losing crucial information before we actually comprehend this type of sites.

ARHEOLOGIJA KRAŠKIH DOLIN

PREDRAG NOVAKOVIĆ

Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, Zavetiska 5

HELENE SIMONI

Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, Zavetiska 5

POVZETEK

Kraške doline oziroma vrtače sodijo med najbolj značilne pojave matičnega Krasa. Definirane so kot srednje velike kraške depresije, katerih premer v povprečju sega od 5 do 300 m in katerih razmerje med daljšo in krajšo osjo je običajno od 1:6 do 1:10. Najpogostejše se pojavljajo na izrazito apnenčastih terenih z veliko precipitacijo, veliko redkeje pa na konglomeratih in dolomitih. Njihova gostota je običajno v obratnem sorazmerju z njihovo velikostjo. Prav tako so precej bolj pogoste na ravnih tleh. Kraške doline so že zelo zgodaj pomenile velik izziv za številne preučevalce kraške geomorfologije. Čeprav so se s problemom kraških vrtač ukvarjali številni strokovnjaki, njihov izvor še vedno ni docela pojasnjen. Na splošno obstajajo tri vrste teorij o njihovem nastanku: korozijska teorija, po kateri naj bi kraške doline nastale na kraških tleh, kjer je bila zaradi razpok in bolj topnega apnenca korozija hitrejša kot v okolici; udorna teorija, po kateri naj bi vrtače nastajale zaradi udorov podzemnih "praznin", ter teorija, ki vidi nastanek vrtač v specifičnih značilnostih posameznih mikrolokacij, na katerih je, kljub sicer uniformnim procesom na celotnem območju, prihajalo do hitrejšega zniževanja površja.

Še vse do tega stoletja so bile kraške vrtače predstavljale zelo pomemben dejavnik v tradicionalnem poljedelstvu. Predvsem zaradi svoje specifične oblike predstavlja kraška vrtača mikro-ekosistemsko enoto s specifično mikro-klimo in prstnimi značilnostmi, ki za kraške okoliščine omogoča dovolj donosno poljedelstvo. Eden najpomembnejših razlogov za intenzivno izrabo vrtač v poljedelske namene je velika količina prsti, akumulirana v njih, prav slednja pa je poleg padavin in površinske vode najbolj kritičen dejavnik za poljedelstvo na Krasu. Podnebje

kraške planote, ki je kombinacija submediteranskih in celinskih podnebnih elementov ter značilnosti geološke osnove in talnega pokrova so dolgoročno zaznamovali oblike subsistenčne ekonomije v preteklosti (pridobivanje poljedelskih površin s krčenjem gozdov in trebljenjem terena, deforestacija, zelo velik pomen drobnice, mešano poljedelstvo...). Način življenja, ki je stoletja zahteval nenehno vzdrževanje kakovosti naravnih virov, je ustvaril specifično kulturno krajino Krasa, ki jo sestavljajo gručasta vaška naselja, poljski zidovi, groblje otrebljenega kamnja, terase, kali in nenazadnje tudi "delane" vrtače.

Poznavanje načina življenja na Krasu in izrabe vrtač je bilo do sedaj v glavnem omejeno na zadnjih nekaj stoletij. Historične in geografske študije so, predvsem zaradi zelo pomanjkljivih virov, zelo redko obravnavale starejšo regionalno ekonomsko in socialno zgodovino tega prostora. Številne novejša arheološke najdbe v vrtačah lahko v marsičem dopolnijo naše poznavanje vrtač in njihove izrabe v preteklosti. Zaradi njihove vse večje pogostnosti smo se odločili za preliminarno arheološko raziskavo z namenom, da bi ugotovili nekatere osnovne značilnosti tega novega tipa arheoloških najdišč.

Odločili smo se za arheološki pregled 19 vrtač (sl. 8). Izbrane vrtače smo razvrstili v dve vzorčni skupini. Vrtače 1-13 so sestavljale vzorčno skupino, o kateri nismo imeli nobenih informacij o arheoloških najdbah. Poleg tega je to zelo strnjena skupina vrtač, različnih velikosti in stopnje ohranjenosti. Druga skupina vrtač (14-19) je sestavljala vzorec vrtač, v katerih so bile odkrite arheološke najdbe. Glavna in, kot se je kasneje izkazalo, zelo pomenljiva razlika med obema skupinama je bila v tem, da so bile v drugi skupini vrtače, ki so bile delno ali pa v celoti izpraznjene. Rezultati arheološkega pregleda so predstavljeni na tabelah I. in II. Pokazalo se je, da sta bili v vrtačah najpogostejši dve kronološki skupini keramičnih najdb - fragmenti posodja iz prazgodovinskega obdobja v petih vrtačah in iz predmoderne obdobja v osmih vrtačah. V vrtačah, kjer je bilo najdeno veliko prazgodovinske keramike smo tudi opravili meritve magnetne susceptibilnosti, ki so potrdile antropogene sledove ognja v njih.

Menimo, da je takšen kronološki klaster najdb pomenljiv kazalec obdobja intenzivnejše poljedelske izrabe na Krasu. Za obe obdobji je značilna gosta poselitev. V pozni bronasti, zlasti pa železni dobi je bilo na Krasu več kot 100 prazgodovinskih gradišč (kaštelirjev), ki so nastajala predvsem okrog površin z večjo količino prsti (npr. gradišča med Senožecami in Dolenjo vasjo, gradišča v okolici Repentabora, gradišča okrog Vremske doline, gradišča med Brestovico in Devinom...). Naselbinski vzorec iz predmoderne obdobja pa izhaja iz srednjeveške poselitve po veliki ekonomski krizi v 14. stoletju. Povečane količine keramičnih najdb iz obeh obdobji povezujemo predvsem z intenzivnejšo izrabo vrtač v poljedelske namene. Pomembno vprašanje, ki smo ga z našo raziskavo pravzaprav samo načeli, je, kako so keramične najdbe dejansko prišle v vrtače. Proti hipotezi, da je erozija zanesla prazgodovinske ostanke z bližnjih najdišč, govori veliko kazalcev: bolj ali manj enakomerna distribucija najdb v posameznih vrtačah, nobenih ostankov prazgodovinske keramike v višjih plasteh vrtač in nenazadnje tudi nobenih prazgodovinskih najdišč v njihovi neposredni bližini. Za predmoderno in moderno obdobje imamo veliko dokazov o tem, da so ljudje odlagali smeti v vrtače (našli smo kupe starega gradbenega materiala in strešnikov) oziroma da so fragmenti keramike prišli v vrtače z gnojenjem (odlaganje črepinj na gnojišča). Za prazgodovinsko obdobje nimamo podobnih dokazov. Gnojenje ni verjetna hipoteza, kajti črede drobnice, ki so jih v prazgodovini vzgajali, so bile precej mobilne. Veliko bolj verjetno se nam zdi, da so bili kosi lončenine namensko dodajani prsti vrtač. Takšen običaj je nedvomno obstajal v zadnjih stoletjih. Z dodajanjem gruč, odlomkov strešnikov in drugega trdega materiala so kmetje povečevali zračnost prsti. Vsekakor se ni dovolj dokazov o podobnih metodah v bronasti in železni dobi, vendar te možnosti ne smemo izključiti. Takšni razlagi v prid govori tudi dejstvo, da smo v vseh primerih prazgodovinskih ostankov našli samo dele lončenine. V vrtačah ni bilo najdenih ostankov hišnega lepa, odbitkov kamnitih orodij oziroma drugih tipov artefaktov, ki bi morebiti kazali na naselbinsko izrabo. Zgodnji prebivalci Krasa so nedvomno morali, če so hoteli uspešno gospodariti s skupimi naravnimi viri, zelo dobro poznati naravne razmere okolja, v katerem so živeli. Nedvomno je, da so že v prazgodovini poznali vrtače kot zelo pomembne lokacije plodne prsti, ki pa so zahtevale stalno vzdrževanje oziroma investiranje velikih količin dela in znanja.

Ključne besede: vrtača, Kras, kras, arheološki pregled, topografija, kultivirana krajina, izraba tal

REFERENCES

(Titles in Slovene are translated in English.)

- ANSI (1975). Arheološka najdišča Slovenije (Archaeological Sites of Slovenia). Ljubljana.
 Bahun, S. (1969): On the formation of Karst dolinas.

Geološki Vjesnik, Zagreb, 22, 25-32.

Clark, A.J. (1990): Seeing beneath the soil. London, B. T. Batsford Ltd.

Čehovin, S. (1986): Kraško gozdnogospodarsko oboče (Karst Forest Enterprise Area). Ljubljana.

Davies, J. (1988): Vzpon z dna (Rise from want). Ljubljana.

- Cvijić, J. (1924):** Geomorfologija (Geomorphology). Beograd.
- Culiberg, M. (1995):** Dezertifikacija in reforestacija slovenskega Krasa. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji, 22, 201-215.
- Gams, I., Nicod, J., Julian, M., Anthony, E., Sauro, U. (1993):** Environmental Change and Human Impacts on the Mediterranean Karsts of France, Italy and the Dinaric Region. In: Williams, P.W. (ed): Karst Ter-rains. Environmental Change and Human Impact. Catena Supplement 25. Cernlingen, 59-98.
- Gams, I. (1972):** Prispevek k mikroklimatologiji vrtáč in kraških polj (A contribution to the Microclimatology of the Karst dolinas and Poljes). Geografski zbornik, 13, 5-78.
- Gams, I. (1987):** Geographical Karst Review. In: Gams, I., Habič, P. (eds): Man's Impact in Dinaric Karst. Ljubljana, 93-115.
- Gams, I. (1987a):** Krajna vas. In: Gams, I., Habič, P. (eds): Man's Impact in Dinaric Karst. Ljubljana, 118-123.
- Gams, I. (1987b):** Kostanjevica. In: Gams, I., Habič, P. (eds): Man's Impact in Dinaric Karst. Ljubljana, 126-132.
- Gams, I. (1987c):** Adaptation of the Karst land for the agrarian use in the Mediterranean. Problems of research and of conservation (a survey). Endins 13. 65-70.
- Gams, I. (1987d):** Lokev - Ljudje in zemlja (Lokev: people and soil). In: Lokev skozi čas (Lokev through time). Ljubljana, FF, 12-22.
- Gams, I. (1991):** The origin of the term karst in the time of transition of Karst (Kras) from deforestation to forestation. Proceedings of the International Conference on Environmental Changes in Karst Areas, Italy, September 15th-27th 1991. Quaderni del Dipartimento di Geografia 13. Università di Padova, 1-8.
- Gams, I., Lovrenčak, F., Ingolič, B. (1971):** Krajna vas: a study of the natural conditions and the agrarian land utilization in the Karst. Geografski zbornik, 12, 221-26.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev** (Economic and Social History of the Slovenes) (1970). Ljubljana.
- Habič, P. (1987):** The problematics of Karst water use and protection on the example of Unica near Postojna. In: Karst and Man. Proceedings of the International Symposium on Human Influence in Karst. Ljubljana, Faculty of Arts, Dept. of Geography, 7-18.
- Habič, P. (1987a):** The Renčelica doline near Sežana. In: Gams, I., Habič, P. (eds): Man's Impact in Dinaric Karst. Ljubljana, 115-117.
- Karoušková - Soper, V. (1983):** The castellieri of Venezia Giulia, NE Italy (2nd-1st mil. B.C.). British Archaeological Reports. International Series 192. Oxford.
- Krš Slovenije (1957).** Split.
- Lovrenčak, F. (1977):** Prsti v vrtáčah Slovenije (Soils in dolinas of Slovenia). Proceedings of the Congress jubilee of Yugoslav Geographers, 15th-20th September 1976, Beograd. 443-449.
- Milošević, A., Covedarica, B. (1986):** Otišic, Vlake - preistorijsko nalazište u vrtáci I. (Otišic, Vlakes - prehistoric site in dolina I). Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH, Sarajevo, XXIV, 22, 53-71.
- Moritsch, A. (1969):** Das Nahe Triester Hinterland. Veröffentlichungen des Institut für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien. Band VII. Herman Böhlau Nach. Graz.
- Musič, B. (1997):** Magnetic susceptibility measurements in dolinas. Annales, Koper, 10, 37-42.
- Novaković, P., Simoni, H., Musič, B. (1997):** Karst Dolinas: Evidence of Population Pressure and Exploitation of Agricultural Resources in Karstic Landscapes. In: Tremont, F. (ed.): Archéologie et reconstruction environnementale des paysages méditerranéens (in press).
- Osmuk, N. (1993):** short reports in Varstvo spomenikov, 193, 208, 297.
- Osmuk, N. (1994):** short reports in Varstvo spomenikov, 99, 107, 109, 171.
- Radinja, D. (1987):** Modern agricultural land improvement in Slovene Dinaric Karst. In: Karst and man. Proceedings of the international symposium on human influence in Karst. Department of geography, Ljubljana, 123-135.
- Righi, G. (1982):** La necropoli "celtica" di S. Canziano del Carso. Monografie di Preistoria III degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte. Trieste.
- Sauro, U. (1993):** Human impact on the Karst of the Venetian fore-Alps, Italy. Environmental Geology, 21, 3, 115-121.
- Slapšak, B. (1974):** Regio X - Arheološka topografija Oddelka za arheologijo / neobjavljeno poročilo. Filozofska fakulteta - Oddelek za arheologijo. (Regio X - Archaeological topography of the Department of archaeology).
- Slapšak, B. (1983):** Kras (Carst) Survey. In: Keller, D. R., Rupp, D.W. (eds): Archaeological survey in the Mediterranean area. British Archaeological Reports. International Series 155. Oxford, 201-202.
- Slapšak, B. (1996):** Možnosti študija poselitve v arheologiji (Possibilities of the settlement studies in archaeology). Arheo, 17.
- Šušteršič, F. (1994):** Classic dolinas of classical site. Acta Carsologica, Ljubljana, 23, Cl. V, 123-156.
- Tomadin, V. (1989):** Il castello di Colloredo di Monte Albano: Testimonianze archeologiche. Edizione del comune di Colloredo di Monte Albano.
- Tomadin, V. (1992):** Moggio Udinese: scavi archeologici ai piedi della torre dell' Abbazia di San Gallo. Comune di Moggio Udinese.
- Tomadin, V. (1994):** Indagine archeologica nell' ala Nieve del Castello di Colloredo di Montalbano. Fondazione Ippolito Nieve.
- Verginella, M. (1990):** Družina v Dolini pri Trstu (Family in Dolina near Trieste). Ljubljana.

MAGNETIC SUSCEPTIBILITY MEASUREMENTS IN DOLINAS

Branko MUŠIČ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, SI-1001 Ljubljana, Zavetiška 5

ABSTRACT

On the basis of measurement of apparent magnetic susceptibility directly on the sections in dolinas, we can conclude that in the favourable conditions this method can be efficiently used as an additional method in the archaeological prospection in the karst, where other geophysical methods are less successful due to the specific natural conditions.

Key words: archaeology, archaeological prospection, geophysics, karst, magnetic susceptibility, dolinas

GENERAL INTRODUCTION

The aim of the magnetic susceptibility measurements in dolinas was to detect, in a fast and reliable way, the layers containing burnt fragments (use of fire in the past) which, associated with the archaeological survey, would provide us with a better archaeological interpretation of the dolinas.

The use of magnetic measurements in archaeological prospecting is based on two principles (Clark, A. 1990, 99); in the first place, top soil usually has a higher magnetic susceptibility than the underlying layers and geological bedrock (this fact was explained in the early works of Le Borgne, E. 1955, 1960), and secondly, human activity increases the magnetic susceptibility of the soil. Magnetic properties of the soil are to a large extent determined by the concentration and the type of iron minerals it contains. During accumulation these tend to concentrate in the upper layers of the soil. In temperate and humid climates, goethite is the most common iron mineral found in soil, while in arid climates haematite prevails. An iron hydroxide, lepidocrocite is less common than goethite, and can usually be found in water saturated soil. During dehydration it can be converted into a much more magnetic maghaemite (Clark, A. 1990, 100). Maghaemite is particularly important in archaeological prospecting, as its presence is considered to be an indication of human occupation. Its crystal structure is the same as that of magnetite and is similarly strongly magnetic.

Numerous processes, some of them due to human activity, can increase the magnetic susceptibility of soil. Le Borgne (1955 and 1960) suggested that the transformation of haematite to maghaemite, with magnetite as an intermediate stage, was linked to the alteration of anaerobic (reducing) conditions in soil to aerobic (oxidizing) ones. The same transformation can occur through the burning of organic materials; in the reducing environment of a fireplace, haematite is first converted into magnetite, which subsequently, during the cooling of iron ore, is deoxidized to maghaemite.

According to Tite and Mullins (1971), variations of the magnetic susceptibility on an archaeological site are determined by the concentration of magnetic iron oxides in the soil, the duration of the use of fire at the site, and the reducing conditions created below the fire place. Consequently, a high magnetic susceptibility over a large area is typical for the sites that have been *intensely inhabited* for extended periods of time. Where the intensity and duration of settlement have not been extensive, only some archaeologically interesting structures, e.g. fireplaces, ceramic kilns, etc., can be located by means of the magnetic susceptibility measurements (Tite, M. S. and Mullins, C. E. 1971, 219).

For archaeological prospecting on prehistoric sites magnetometry is frequently used as an efficient mapping tool. If no recognizable structures are present, or if due to erosion (or other causes) the site has "changed" its location, or if magnetic responses of archaeological

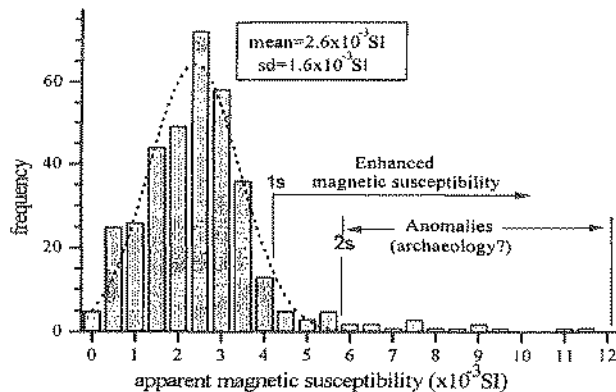

Fig. 1: Distribution of apparent magnetic susceptibility values for all surveyed dolinas.

Sl. 1: Razporeditev vrednosti navidezne magnetne susceptibilnosti za vse preučevane vrtače.

features are very weak, the application of such methods is limited. In these cases direct measurements of magnetic susceptibility can be useful. For example, detailed measurements of the magnetic susceptibility of small samples of clay can be used for characterizing such

samples. The response of a sample to an applied magnetic field depends on its mineral constitution, as well as its thermal history; measurements of its magnetic susceptibility (magnetization per unit volume and unit magnetic field) at several magnetic field strengths are necessary to fully identify it (Dimc, F. et al. 1994, 226). Such a series of measurements are analysed on a sample by the standard Honda-Owen method (Chern, M. Y. et al. 1992, 418).

This method was applied for detecting changes in the magnetic susceptibility in areas with very weak magnetisation that appear on carbonatic flysch bedrock. Soil samples were first heated in an oxidizing atmosphere to the temperature of 650° and later cooled at room temperature in a reducing atmosphere. The average final magnetic susceptibility value was three times as great as the initial one (Dimc et al. 1994, 229). Using the same method, a high level of correlation between the magnetometry, geochemistry and surface survey (distribution of slag and pottery) was achieved in the Late Roman settlement Ajdovščina above Rodik in SW Slovenia (Mušič et al. 1995, 14). The method has proved to be exceptionally suitable also for detecting areas of burning in prehistoric sites in the Kras (Mušič et al 1994, 42).

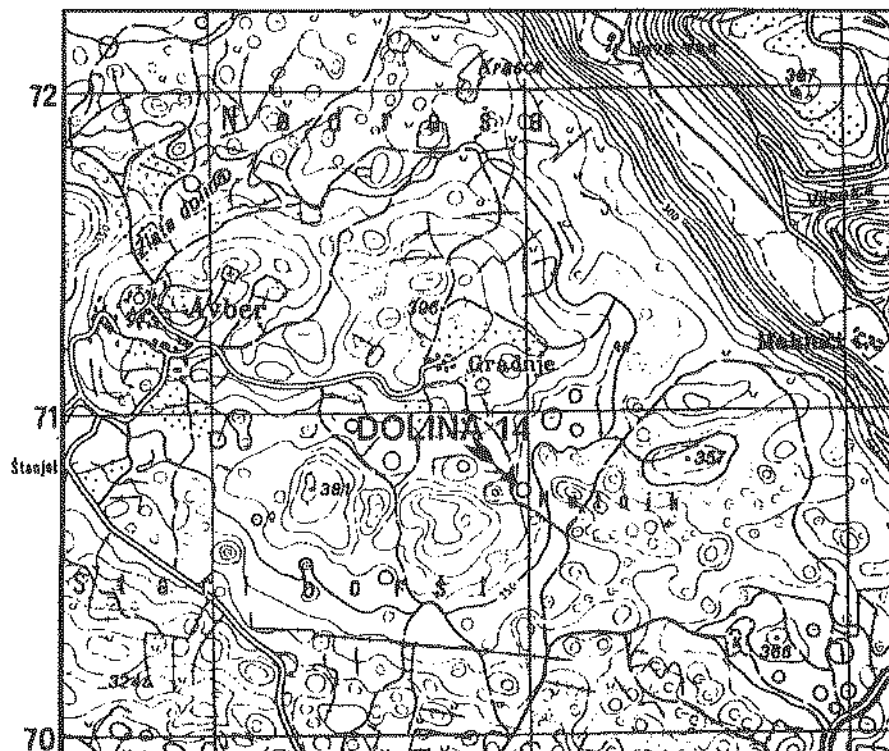

Fig. 2: Location map of dolina 14 near Avber.

Sl. 2: Položaj vrtače 14 pri Avberju.

APPLIED FIELD METHODOLOGY

Apparent magnetic susceptibility in dolinas was measured with Kappameter KT-5 field instrument (Geofyzika, Brno) (with a resolution of 1×10^{-5} SI). The fundamental part of the instrument is an LC oscillator of 10 kHz, the inductivity of which is embodied by a flat measuring coil situated at the active face of the instrument. The frequency of the oscillator is measured with the coil at some distance from the rock/soil ("free space" measurement) and then with the coil applied to the surface. From the frequency difference the apparent susceptibility is computed by the microcomputer and displayed (The instruction manual for Kappameter KT-5, Geofyzika, Brno).

This instrument allowed us to measure apparent magnetic susceptibility directly on the surface of the sections in dolinas. As magnetization in dolinas proved to be very high (2.6×10^{-3} SI [= Sievert] on average) and as it was possible to detect the relative differences in magnetic susceptibility among the samples, we avoided the more precise but time consuming measurements on Manics DSM8 and interpretation according to the Honda-Owen method.

The position and number of the sections were selected for each dolina separately, according to their size, preservation of the sections, number of sherds discovered, etc. We measured the magnetic susceptibility of soils in parallel sections extending from the top to the bottom of each dolina. The distance between the measuring points was 20 cm.

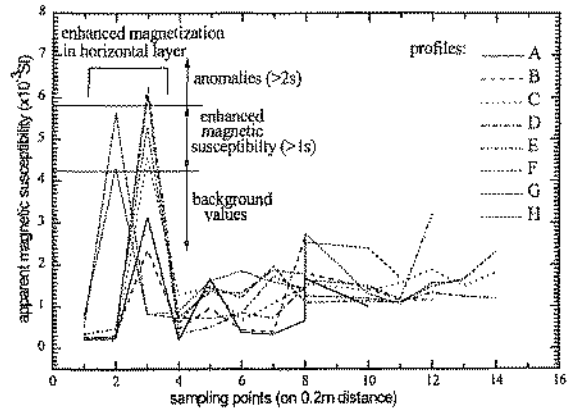

Fig. 3: Measured values of apparent magnetic susceptibility in eight parallel profiles in dolina 14 near Avber.

Sl. 3: Izmerjene vrednosti navidezne magnetne susceptibilnosti v osmih vzporednih profilih v vrtači 14 pri Avberju.

RESULTS OF THE MAGNETIC SUSCEPTIBILITY MEASUREMENTS

If we assume that all dolinas have soil of nearly similar structures (if we consider only type of iron minerals and their concentration), then the anomalies in magnetic susceptibility caused by the use of fire in the past will also appear in a nearly similar way.

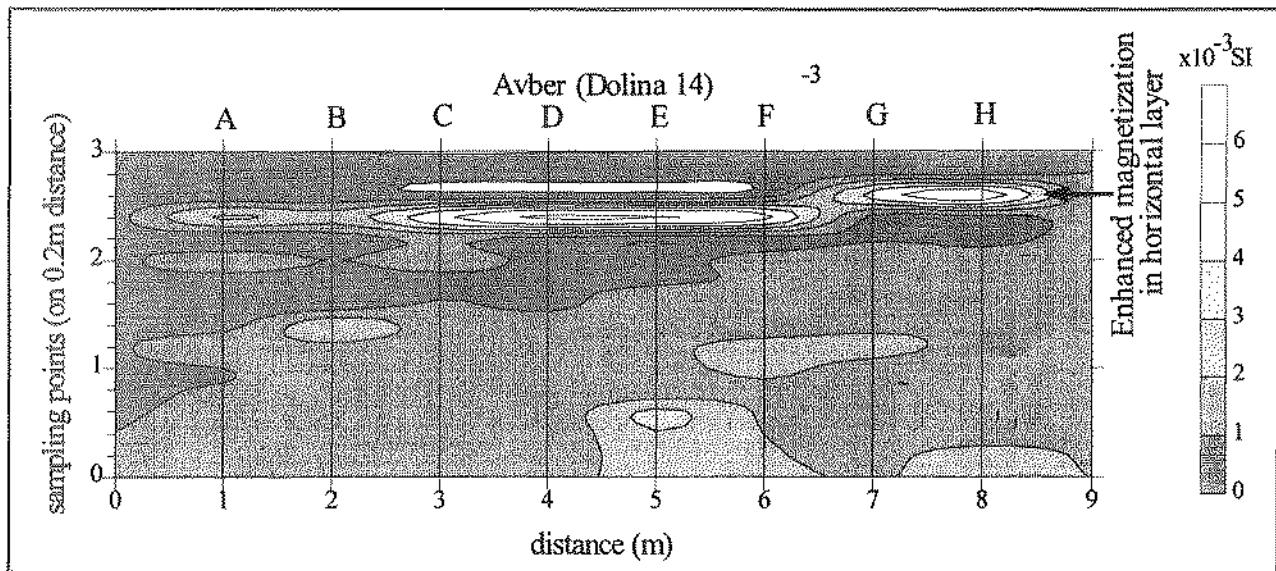

Fig. 4: Apparent magnetic susceptibility in section in dolina 14 near Avber. Thin horizontal layer with enhanced magnetization is clearly visible.

Sl. 4: Navidezna magnetna susceptibilnost v preseku vrtače v dolini 14 pri Avberju. Jasno je vidna tanka horizontalna plast s povišano magnetizacijo.

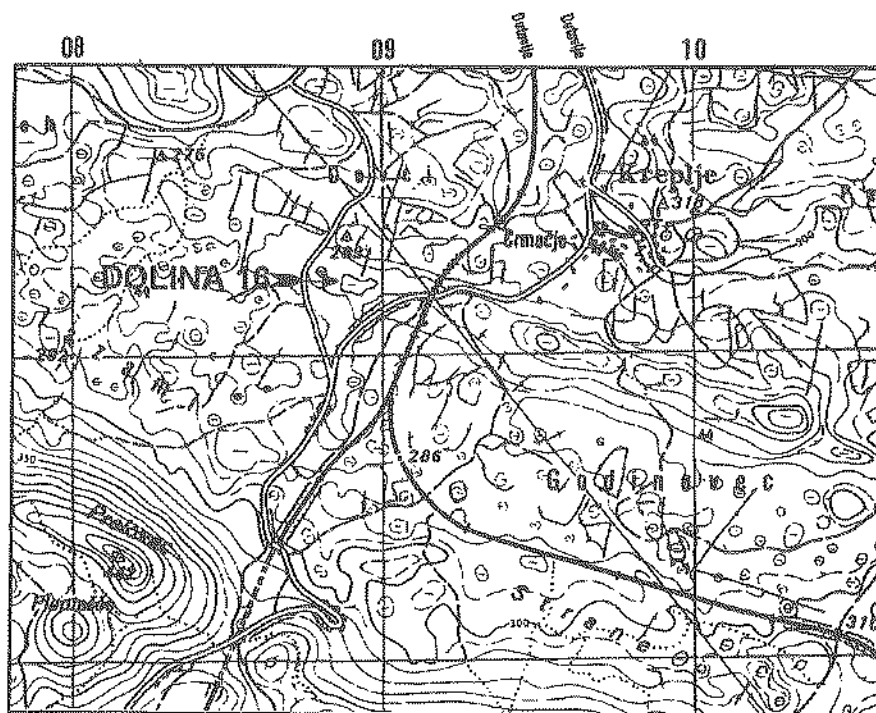
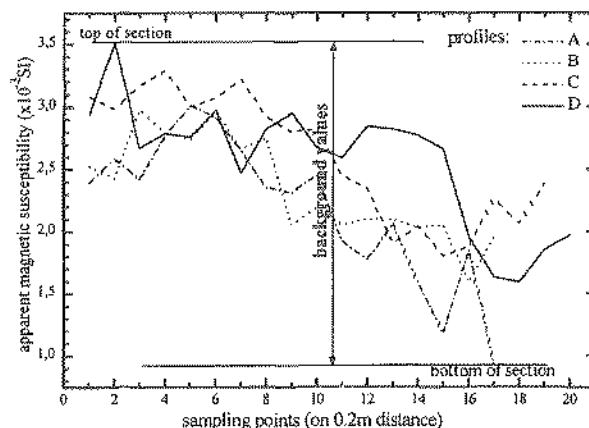

Fig. 1 displays the distribution of a few hundred readings taken from all dolinas. The frequencies, to a large degree, are very close to the normal gaussian curve. On the basis of all values of apparent magnetic susceptibility measured in different dolinas, with or without visible archaeological features, background values were estimated. The mean value of all measurements was 2.6×10^{-3} SI and the standard deviation 1.6×10^{-3} SI. Because of high variability, the calculated value of two or even one standard deviations (values higher than 5.8×10^{-3} SI and 4.2×10^{-3} SI respectively) was considered as the high anomalies. Values higher than one standard deviation were considered as enhanced magnetic susceptibility and values higher than two standard deviations as statistically significant anomalies (fig. 1). As it is visible from our results (fig. 3 and 8), both can be of archaeological interest.

Avber (Dolina 14) (fig. 2): Magnetic susceptibility was measured in eight sections at 1 m intervals (figs. 3 and 4, profiles A-H). Enhanced magnetic susceptibility was detected in a horizontal layer 10-20 cm thick and 60-80 cm under the present surface of the dolina bottom. According to this results we can assume that the enhanced magnetization is of an archaeological origin.

Kreplje (Dolina 16) (fig. 5): Magnetic susceptibility was measured in four sections in the western part of the dolina. It is significant that no values were detected here that would deviate from the mean values for all dolinas

in a statistically significant way (figs. 6 and 7, profiles A-D). Slightly higher readings were detected in upper parts of the sections which can be interpreted by the effects of natural agents.

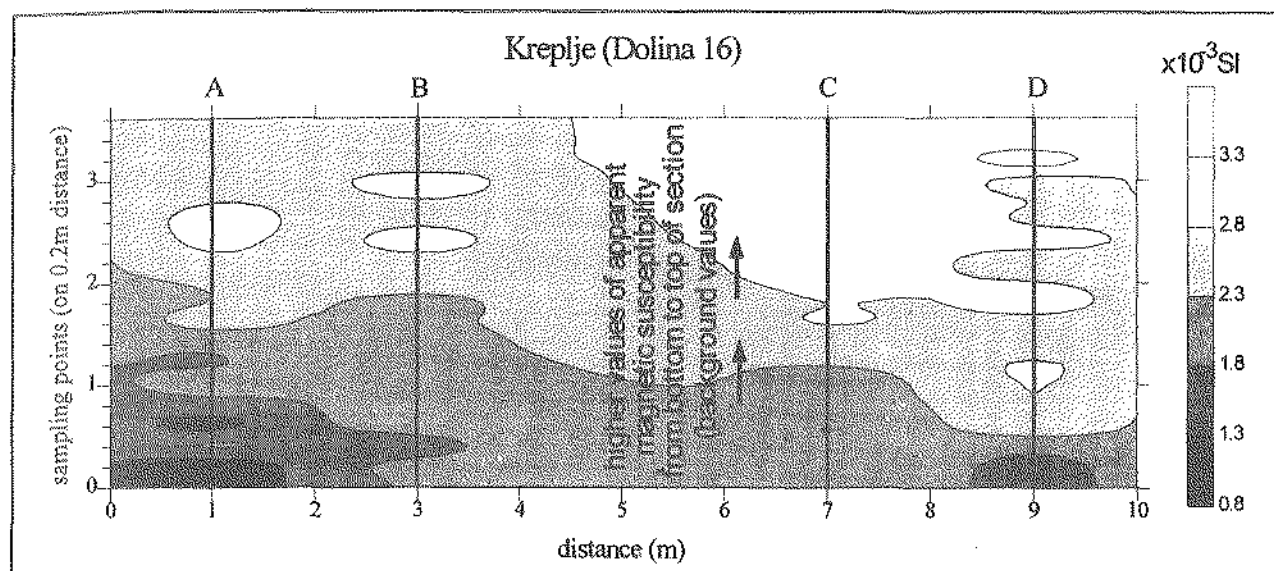

Fig. 7: Apparent magnetic susceptibility in western section of dolina 16 near Kreplje.
Sl. 7: Navidezna magnetna susceptibilnost v zahodnem preseku vrtače 16 pri Krepljah.

Four sections were also measured in the eastern part of the dolina (fig. 9, profiles A-D). We discovered statistically significant anomalies comparable with those in dolina 14; only that in dolina 16, the layer containing traces of burning was much more curved and the measured values were even higher. Measurements in section B were taken from this curved layer, while other sections (A, C, D) cut this layer in different directions. Higher values of magnetic susceptibility in A, C, and D sections were at places where these cut the section B.

We assume that the high magnetic susceptibility discovered in both dolmas are the result of the use of fire in the past. We can say that in both cases these areas were local phenomena and do not appear everywhere in the dolinas.

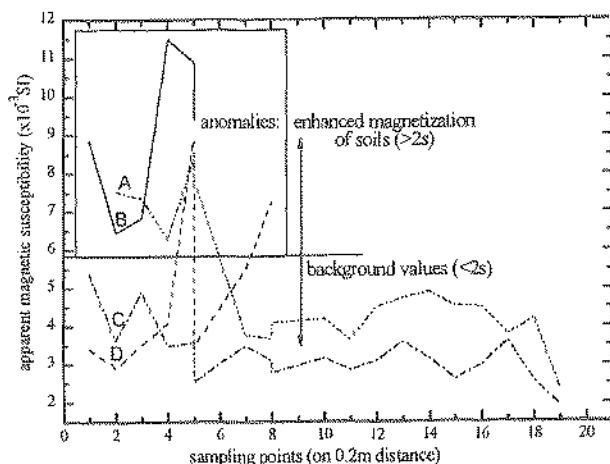

Fig. 8: Measured values of apparent magnetic susceptibility in four profiles in eastern section of dolina 16 near Kreplje. Statistically significant anomalies of enhanced magnetic susceptibility were detected in thin irregular layer.

Sl. 8: Izmerjene vrednosti navidezne magnetne susceptibilnosti v štirih profilih v vzhodnem delu vrtače 16 pri Krepljah. Statistično značilno povišane vrednosti magnetne susceptibilnosti so bile ugotovljene v tanki poviti plasti.

MERITVE MAGNETNE SUSCEPTIBILNOSTI V VRTAČAH

Branko MUŠIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, SI-1001 Ljubljana, Zavežiška 5

POVZETEK

V prispevku povzemam rezultate prospekcije na Krasu, pri kateri smo ugotavljali ustreznost meritev navidezne magnetne susceptibilnosti za detekcijo arheoloških, predvsem prazgodovinskih kulturnih plasti. Prospekcija z metodo in magnetne susceptibilnosti temelji na dejstvu, da pride pri visokih temperaturah (intenzivna uporaba ognja) do konverzije šibkomagnetnih železovih mineralov v tleh v bolj magnetne oblike. Te razlike smo ugotavljali z meritvami navidezne magnetne susceptibilnosti neposredno na površini profilov v vrtačah. Pri interpretaciji anomalnih območij v vsaki vrtači smo upoštevali kontrast proti neposredni okolici, višino izmerjenih vrednosti glede na vrednosti v vseh vrtačah in obliko ter položaj anomalnega območja v vrtači. Ugotovili smo, da kot značilne lahko upoštevamo tiste vrednosti, ki so višje od enega standardnega odklona za celotno populacijo vzorcev. Rezultate raziskave podajamo na dveh različnih primerih iz vrtač pri Avberju (vrtača 14) in Krepljah (vrtača 16), kjer smo ugotovili anomalije v magnetni susceptibilnosti, ki so po našem mnenju arheološkega izvora. V prvem primeru se je anomalno območje pokazalo v obliki približno horizontalne plasti, ki se na robovih izklinja. V drugem primeru pa smo določili anomalno območje na osnovi statistične primerjave izmerjenih vrednosti s tistimi, ki smo jih ugotovili na drugih profilih v isti vrtači, in s statističnimi parametri za vse meritve.

Ključne besede: arheologija, arheološka prospekcija, geofizika, kras, magnetna susceptibilnost, vrtače

REFERENCES

- Clark, A. (1990): Seeing beneath the soil. Prospecting methods in archaeology. B. T. Batsford Ltd., 176 p., London.
- Chern, M.Y., Vennos, D.A., Disalvo, F.J. (1992): Synthesis, structure and properties of antiperovskite nitrides Ca_3MN , $\text{M}=\text{P}$, As, Sb, Bi, Cu, Sn and Pb. Journal of solid state chemistry, 96, 417-420.
- Dimc, F., Mušič, B., Osredkar, R. (1994): Magnetic susceptibility measurements as a quantitative support for characterization of archaeological materials. Rudarsko-metalurški zbornik, 41, 225-230.
- Le Borgne, E. (1955): Susceptibilité magnétique anormale du sol superficiel. Annales de Géophysique, 11, 399-419.
- Le Borgne, E. (1960): Influence du feu sur les propriétés magnétiques du sol et du granite. Annales de Géophysique, 16, 159-195.
- Mušič, B., Dimc, F. (1994): Magnetna susceptibilnost kot kvantitativni kriterij za razvrščanje arheoloških materialov. Arheo, 16, 37-44.
- Mušič, B., Slapšak, B., Pirc, S., Zupančič, N., Dimc, F., Trojar, L. (1995): On-site prospection in Slovenia: the case of Rodik. Archaeological Computing Newsletter, 43, 6-15.
- Tite, M.S., Mullins, C. (1971): Enhancement of the magnetic susceptibility of soils on archaeological sites. Archaeometry, 13 (2), 209-219.
- Clark, A. (1990): Seeing beneath the soil. Prospecting methods in archaeology. B. T. Batsford Ltd., 176 p., London.
- Chern, M.Y., Vennos, D.A., Disalvo, F.J. (1992): Synthesis, structure and properties of antiperovskite nitrides Ca_3MN , $\text{M}=\text{P}$, As, Sb, Bi, Cu, Sn and Pb. Journal of solid state chemistry, 96, 417-420.
- Dimc, F., Mušič, B., Osredkar, R. (1994): Magnetic susceptibility measurements as a quantitative support for characterization of archaeological materials. Rudarsko-metalurški zbornik, 41, 225-230.
- Le Borgne, E. (1955): Susceptibilité magnétique anormale du sol superficiel. Annales de Géophysique, 11, 399-419.
- Le Borgne, E. (1960): Influence du feu sur les propriétés magnétiques du sol et du granite. Annales de Géophysique, 16, 159-195.
- Mušič, B., Dimc, F. (1994): Magnetna susceptibilnost kot kvantitativni kriterij za razvrščanje arheoloških materialov. Arheo, 16, 37-44.
- Mušič, B., Slapšak, B., Pirc, S., Zupančič, N., Dimc, F., Trojar, L. (1995): On-site prospection in Slovenia: the case of Rodik. Archaeological Computing Newsletter, 43, 6-15.
- Tite, M.S., Mullins, C. (1971): Enhancement of the magnetic susceptibility of soils on archaeological sites. Archaeometry, 13 (2), 209-219.

izvirno znanstveno delo

UDK 902.6:692
726.54:902.6(497.4 Piran)

DENDROKRONOLOŠKA ANALIZA STREŠNE KONSTRUKCIJE ŽUPNIJSKE CERKVE SV. JURIJA V PIRANU (občina Piran, Slovenija)

Tom LEVANIČ

Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, SI-1001 Ljubljana, Rožna dolina c. VIII/34, p.p. 95

Katarina ČUFAR

Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, SI-1001 Ljubljana, Rožna dolina c. VIII/34, p.p. 95

Jernej HUDOLIN

Restavratorski center R Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

Beta BERNIK-MÄCHTIG

Restavratorski center R Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

IZVLEČEK

Raziskali smo ostrešje cerkve Sv. Jurija v Piranu, ki je narejeno iz macesnovine z jelovimi ojačitvami nekaterih veznih tramov. Datirali smo tri gradbene faze, dve macesnovi in eno jelovo. Prva gradbena faza je umeščena v leto 1262, druga v leto 1594 in tretja, jelova gradbena faza, v leto 1878. Sklepamo, da macesnovina izvira iz SV Italije, jelovina pa iz Slovenije.

Ključne besede: historična dendrokronologija, datacija, A.D. 1262, 1594, 1878, macesen, jelka

UVOD*

Historično mestno jedro Pirana, ki se je izoblikovalo na polotoku, je ohranilo do danes svoj srednjeveški značaj. Na vzpetini, ki se dviga nad mestom dominira baročni kompleks župnijske cerkve sv. Jurija, dopolnjena pa ga še samostojno stoječ zvonik (1608) in krstilnica Janeza Krstnika (1650). Južno in severno pobočje vzpetine, na katerem stoji kompleks župnijske cerkve je bilo utrjeno z opornimi loki, ki so bili postopno grajeni od sredine 17. do začetka 19. stoletja.

Današnja baročna dvoranska cerkev so pričeli graditi na mestu prejšnje gotske cerkve (posvečena l. 1344) šele po letu 1595. Gradnja cerkve se je zaključila s posvetitvijo leta 1637.

Cerkev ima preprosto in enotno oblikovano zunanjsčino, razen posebno bogato in dekorativno obdelane glavne vhodne fasade, ki jo odlikuje kvalitetna kamnoseška obdelava. Zahodna fasada je oblikovana kot tempeljsko pročelje s pilastersko členitvijo, zaključuje jo trikotno čelo. Po arhivskih podatkih je vhodno pročelje cerkve izdelal kamnosek Bonfante Torre v začetku 17.

* Tekst povzet po delovnih gradivih RCRS-ja (Franc Vardjan, d.i.a. in Jernej Hudolin, d.i.a.) in MZVNKD-ja (Mojca Guček, mag. um. zgod. - odgovorni konservator).

stoletja. Na vzhodni strani zaključuje cerkveno ladjo dolg prezbitერიj s polkrožno apsidο. Ob straneh prezbitერიja sta dva prizidka (zakristija na jugu in depojski prostori na severu). Notranjščino cerkve odlikuje razmerna preprosta arhitektura, ki jo dopolnjuje bogata in kvalitetna cerkvena oprema 17. stoletja. Cerkveno ladjo pokriva raven lesen strop s poslikanimi polji (slike na platnih). Cerkev ima v ladji šest stranskih oltarjev, glavni oltar pa je postavljen v apsidalni zaključek prezbitერიja. Vsi oltarji so kamniti, razporejeni so simetrično glede na oblikovanje jih lahko datiramo v prvo polovico 17. stoletja.

Dolg prezbitერიjalni del sestavljata dva dela, prvi je ožji in ima ohranjeno ostenje in opremo iz časa posvetitve cerkve (1637). V tem delu so ohranjene delno predelane lesene baročne korne klopi, ki so bile namenjene kapitulju (9 duhovnikom) in posebno bogato oblikovan sedež za piranskega župana. Nad kornimi klopami celotno površino stene zavzemata veliki nedavno restavrirani sliki, ki sta delo baročnega beneškega slikarja flamskega rodu Angela de Costera: "Maša v Bolseni" in "Čudež sv. Jurija". Obe sliki sta bili naslikani leta 1706. Drugi del prezbitერიja se razširi ob straneh, zaključuje ga apside, v katero je bilo ob prenovitvenih delih konec 19. stoletja postavljen glavni oltar. Iz arhivskih podatkov vemo, da je bil glavni oltar že postavljen ob posvetitvi l. 1637, kasneje pa je bil večkrat predelan.

Stropna poslikava prezbitერიja je bila narejena ob obnovi cerkve konec 19. stoletja.

Bogastvo baročne arhitekture župnijske cerkve sv. Jurija in njene opreme dopolnjujejo tudi baročne orgle, katerih avtor je mojster Nakič, eden najpomembnejših beneških orglarjev.

Zadnja večja prenovitvena dela v župnijski cerkvi so potekala ob koncu prejšnjega stoletja. Leta 1990 so se pričele raziskave župnijske cerkve, na podlagi katerih bo možno nadaljevati s prenovo cerkve. Z arheološkimi raziskavami je bila potrjena domneva, da je bila vzpetina nad mestom, kjer stoji kompleks župnijske cerkve, že v antiki pozidana. Vse nadaljnje raziskave (arhivske, nedestruktivne, sondiranja in raziskava, ki jo predstavlja članek) so druga za drugo potrjevale domnevo o faznosti pozidave omenjenega kompleksa. Osnovni gabariti cerkve se bistveno niso spreminjali vse od gotske faze dalje, po nekaterih podatkih pa tudi romanska faza ni bistveno odstopala od kasnejše gotske.

V zadnjih letih je bila temeljito obnovljena streha ladje. Izdelani so bili projekti sanacij posameznih segmentov, od katerih so nekatera nujna vzdrževalna dela že v izvajanju. V zaključni fazi je tudi izdelava celovitega programa sanacije in prezentacije notranjščine cerkve.

Prenovo strokovno vodi Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran v sodelovanju z Restavratorskim centrom RS iz Ljubljane in z dogovorom Župnijskega urada Piran.

CILJI RAZISKAVE

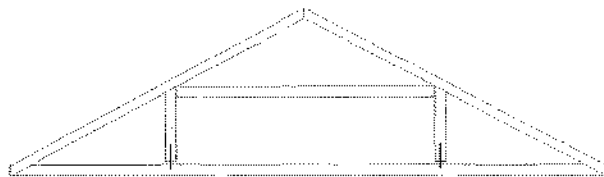
Cilji raziskave so bili naslednji:

- Preveriti in dopolniti informacije iz pisanih virov in slik o predelavah cerkvenega ostrešja in s tem posredno tudi cerkve same.
- Določiti deleže posameznih gradbenih faz na osnovi deleža lesa, uporabljenega v konstrukciji ostrešja, in na tej osnovi poizkusiti rekonstruirati velikosti ostrešja v posameznih obdobjih.
- Pridobiti informacije o ponovni uporabi delov strešne konstrukcije in določiti njihovo starost.
- Z dendrokronološkimi metodami raziskati les iz strešne konstrukcije cerkve.

MATERIAL IN METODA

Ostrešje cerkve

Odvzem vzorcev smo opravili le na ostrešju glavne zgradbe cerkve, ki ima tipično obliko mediteranske strehe - dvokapnice z relativno majhnim naklonom. Sestavljeno je iz 16 trapeznih vešal (slika 1), ki so konstrukcijsko enaka.

Sl. 1: Trapežno vešalo cerkvenega ostrešja.

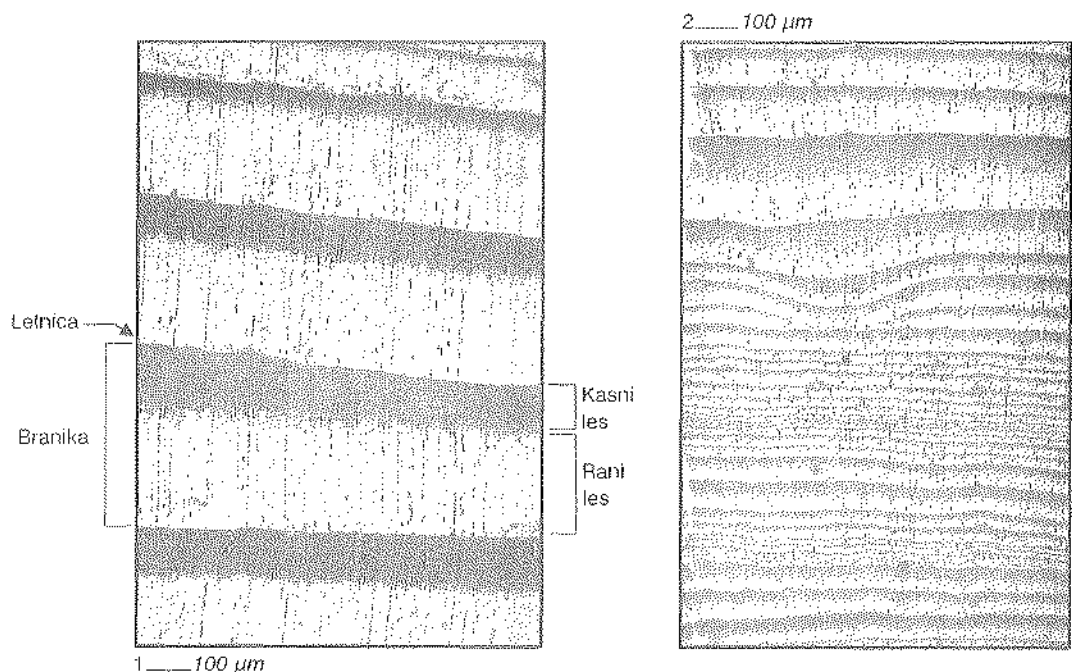
Fig. 1: The module of the roof.

Odvzem vzorcev lesa

Vzorci - izvrtke smo iz ostrešja cerkve odvzeli v več fazah. Vzorce smo jemali s posebnim dendrokronološkim svedrom za odvzem vzorcev suhega lesa dolžine 250 in 350 mm, ki ga je razvil švedski dendrokronolog Thomas Bartholin. Vzorce smo oštevilčili, mesto odvzema pa vrisali v načrt ostrešja. Skupno smo odvzeli 98 vzorcev. Načrt z vrisanimi mesti odvzema vzorcev nam je v nadaljnjih analizah služil kot osnova za izdelavo tridimenzionalne prostorske predstavitve razporeditve posameznih gradbenih faz v ostrešju. Pri opisu elementov ostrešja smo posebno pozornost posvetili znakom ponovne uporabe in prisotnosti skorje ali odsotnosti terminalne branike.

Določitev lesne vrste in analize širin branik

Izvrtke premera 7 mm smo v plastičnih tulcih prenesli v laboratorij na Oddelku za lesarstvo, kjer smo jih zalepili v lesene nosilce z utori, pri čemer smo pazili, da

Sl. 2: Gladko obdelan les iglavca, prečni prerez, kot ga vidimo s stereo mikroskopom (levo), in problematičen vzorec z izklinjeno braniko ter samo nekaj celic široko braniko (desno).

Fig. 2: Smooth transverse section of conifer wood as observed under a stereo microscope (left) and very problematic sample with discontinuous tree-ring and with only few cells wide tree-ring (right).

so bili izvrtki pravilno orientirani. Da bi postale prirastne plasti - branike (Torelli, 1990) in meje med njimi - letnice čimbolj razločne, smo prečno površino lesa zbrusili z vibracijskim brusilnikom in brusnim papirjem. Po končanem brušenju so bili vzorci obdelani tako, da je bilo s pomočjo stereo mikroskopa mogoče razločno videti branike, letnice in strukturo lesa. Razbrali smo lahko celo posamezne celice dimenzij $25 \times 25 \mu\text{m}$ in manj.

Determinacijo lesa smo opravili v lesno anatomskem laboratoriju Oddelka za lesarstvo. Na podlagi strukture lesa, kot je razvidna s pomočjo stereo mikroskopa povečave 18-100x, smo ugotovili vrsto lesa. Determinacijo smo preverili še na tankih mikroskopskih preparatih lesa v skladu z viri (Grosser, 1977) in (Torelli, 1991).

Merjenje širin branik smo opravili v dendrokronološkem laboratoriju Oddelka za lesarstvo, ki razpolaga s trenutno najmodernejšo opremo za merjenje in izvedenotenje dendrokronoloških podatkov v Sloveniji. Meritve so potekale na merilni mizi LINTAB, analize pa v programu TSAP (Time Series Analysis Program). Merilno mizico in program je izdelal Frank Rinn iz Nemčije. Optični del opreme predstavlja Olympusov zoom stereo mikroskop s povečavo od 18-100x. Na mikroskop je priključena video kamera, povezana s profesionalnim SONY Trinitron monitorjem. Ta nam omogoča udobno in hitro merjenje neproblematičnih vzorcev (slika 3), pri težavnih vzorcih pa les opazujemo pod binokularjem.

Sl. 3: Oprema dendrokronološkega laboratorija.

Fig. 3: The equipment of the dendrochronological laboratory.

Širine branik so pri iglavcih včasih izjemno ozke, tudi pod $0,03 \text{ mm}$, ali pa lokalno delno oz. v celoti manjkajo. Samo kvalitetna obdelava vzorcev, ki nimajo poškodb in dobra mikroskopska slika omogoči, da razberemo tudi branike, ki so izjemoma lahko široke le eno plast celic (slika 2 - desno).

Merjenje širin branik smo začeli ob strženu in končali na periferiji. Branike smo izmerili na 0,01 mm natančno. Vsaka meritev je bila ponovljena dvakrat. Rezultate meritev širin branik smo grafično prikazali v odvisnosti od časa. Krivulje, smo na ekranu sinhronizirali, to je pomaknili v sinhroni položaj, s pomočjo programa TSAP/x. V primeru napak smo meritve ponovili. Na ta način smo dosegli zahtevano natančnost meritev in dobili zanesljiva zaporedja širin branik za nadaljnje delo.

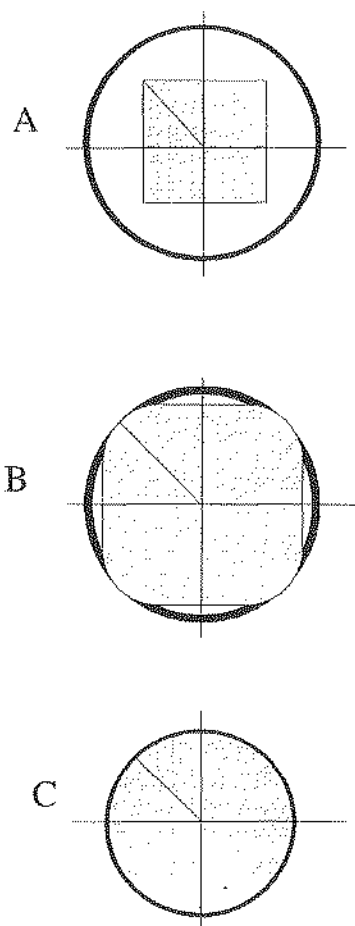
Sinhroniziranje in dendrokronološko datiranje lesa

Osnova za dendrokronološko datiranje je pravilno izmerjeno zaporedje širin branik, grafično prikazano v odvisnosti od časa. Grafe med seboj primerjamo - sinhroniziramo. Sinhroniziranje opravimo vizualno in statistično. Statistični kazalniki za potrditev skladnosti, ki jih uporabljamo v našem laboratoriju, so koeficient časovne skladnosti, t-vrednost po Baillieuju in Pilcherju in indeks datiranja. Datiranje je sinhroniziranje z datirano referenčno krivuljo. Ta mora predstavljati isto lesno vrsto in mora pokrivati obdobje, v katerem je nastal les, ki ga želimo datirati. Praviloma mora biti referenčna kronologija iz iste regije, kot les, ki ga datiramo. V redkih primerih so podobne tudi krivulje iz oddaljenih regij. Podobnost na daljavo imenujemo telekonekcija.

Ugotavljanje terminalne branike in njen pomen

Pri datiranju vzorcev neznane starosti ima posebno vlogo prisotnost skorje in terminalne branike (nem. Waldkante; an. Terminal ring, outer ring), to je zadnje branike, ki je nastala pred posekom drevesa in se je ob poseku nahajala tik pod skorjo. Dendrokronologija omogoča za vsako proučeno braniko datiranega zaporedja določiti leto, v katerem je nastala. Z določitvijo datuma terminalne branike določimo čas poseka drevesa. Od namena uporabe je odvisno, ali je bil les obdelan oz. vgrajen takoj po poseku, kot je navadno pri strešnih konstrukcijah, ali pa so ga za izdelek uporabili šele po daljšem sušenju. Les za najvrednejše izdelke, npr. slike na lesenih ploščah ali instrumente, so pred dokončno obdelavo skrbno sušili tudi po več let.

Po anatomski zgradbi terminalne branike lahko ugotovimo tudi, v katerem letnem času je bilo drevo posekano. Znano je, da les nastaja samo v času vegetacijske dobe, pri nas v splošnem od pozne pomladi do zgodnje jeseni. Pozimi, v obdobju fiziološkega mirovanja drevesa, les ne nastaja. Če je prisoten samo rani les, to kaže, da je bilo drevo posekano v prvi polovici vegetacijske dobe. Če je v braniki prisoten tudi kasni les, to pomeni, da je bilo drevo posekano proti koncu vegetacijske dobe. Kadar je iz strukture branike razvidno, da je bila rast popolnoma zaključena in je branika popolna, to pomeni, da je bilo drevo posekano v obdobju mirovanja.

Sl. 4: Shematski prikaz preseka debel (krog) za tramove (siva površina) in pomen terminalne branike (debela črta) pri določanju leta poseka drevesa. Tram A ne vsebuje terminalne branike. Terminalna branika je delno prisotna pri tramu B in v celoti pri tramu C. Leto poseka debela lahko ugotovimo le, če je prisotna terminalna branika.

Fig. 4: Cross-section of a stem (circle) used for beams (grey superficies) and importance of outer ring to determine the year of felling of a tree. In (A) outer ring is not present. It is partly present in (B) and complete in (C). The year of felling can be determined when the outer ring is present.

V praksi prisotnost terminalne branike na tramu pomeni, da so ga tesarji samo nekoliko poravnali (prim. slika 4B) ali pa celo samo odstranili skorjo in pustili tram praktično neobdelan (prim. slika 4C). V obeh primerih je terminalna branika ohranjena in zato je mogoče določiti natančen datum poseka drevesa. V primeru ko so deblo zaradi velikih dimenzij ali koničnosti razžagali in obtesali, tako da terminalna branika ni več prisotna (prim.

slika 4A), ne moremo ugotoviti leta poseka drevesa. Terminalne branike ne vidimo tudi takrat, kadar je periferija lesa razgrajena.

V našem primeru so bili na elementih ostrešja ostanki skorje in terminalne branike redki. Tudi kadar je bila prisotna, je bil les na periferiji navadno slabo ohranjen in se je ob odvzemu vzorca zdrobil, tako da kasneje nismo mogli ugotoviti, koliko branik smo s tem izgubili.

Ponovna uporaba lesa

Pri odvzemu materiala smo si vsak tram skrbno ogledali in posebej zabeležili znake, ki nakazujejo njihovo ponovno uporabo. Že ob prvem pregledu ostrešja smo na tramovih opazili zareze, ure in luknje za moznike, ki v obstoječem ostrešju ne opravljajo nobene funkcije več. Iz njih smo sklepali, da so pri izdelavi strešne konstrukcije uporabili tudi tramove, ki so bili sestavni deli ostrešij cerkve pred predelavami. Pri ponovno uporabljenem lesu obstaja tudi verjetnost, da so že uporabljen les prinesli od drugod. Opazili smo, da lahko vzorce na podlagi podobnih tesarskih znakov, zasek in oblik utorov razdelimo v tri skupine. Z dendrokronološkimi metodami smo želeli preveriti, ali je les z enakimi tesarskimi znaki rasel istočasno.

REZULTATI

Lesne vrste

Anatomske analize lesa odvzetih vzorcev so potrdile, da je ostrešje narejeno iz macesnovine, ojačitve strešne konstrukcije pa iz jelovine. Identificirali smo tudi en tram iz brestovine, za katerega nimamo podatkov, kdaj je bil vgrajen (preglednica 1), in ga nismo uporabili za nadaljnje analize.

Drevesna vrsta	Število vzorcev	%	Datiranih	Ne-datiranih
Macesen	88	90	61	27
Jelka	9	9	7	2
Brest	1	1		
Skupaj	98	100	68	29

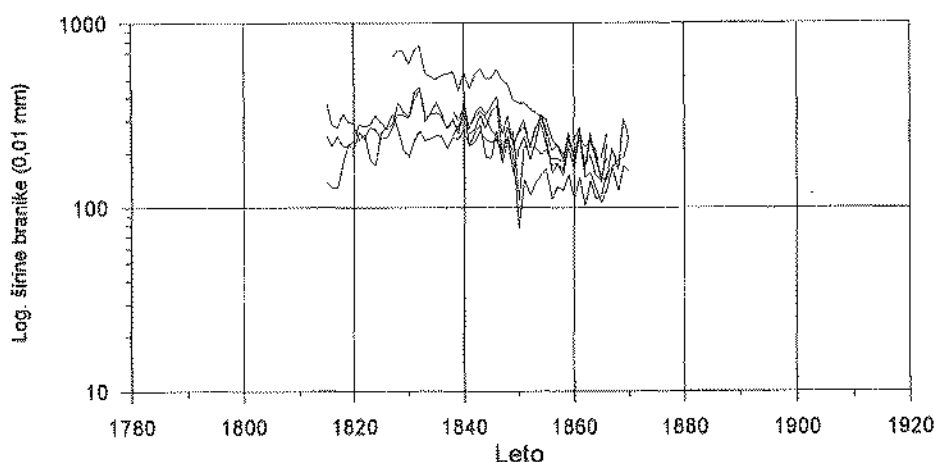
Tab. 1: Delež posameznih drevesnih vrst v strešni konstrukciji cerkve Sv. Jurija.

Dendrokronološke analize

Meritve smo opravili na 97 vzorcih, 88 iz macesnovine in 9 iz jelovine (preglednica 1). Ločeno za obe lesni vrsti, smo po vizualni in statistični sinhronizaciji grupirali grafe zaporedij širin branik oz. vzorcev iz istega obdobja. Iz povprečij smo sestavili nedatirane plavajoče kronologije. Tako smo za macesnovino sestavili tri plavajoče kronologije, kamor smo uvrstili večino vzorcev. Nekateri vzorci se niso ujemali z nobeno od kronologij.

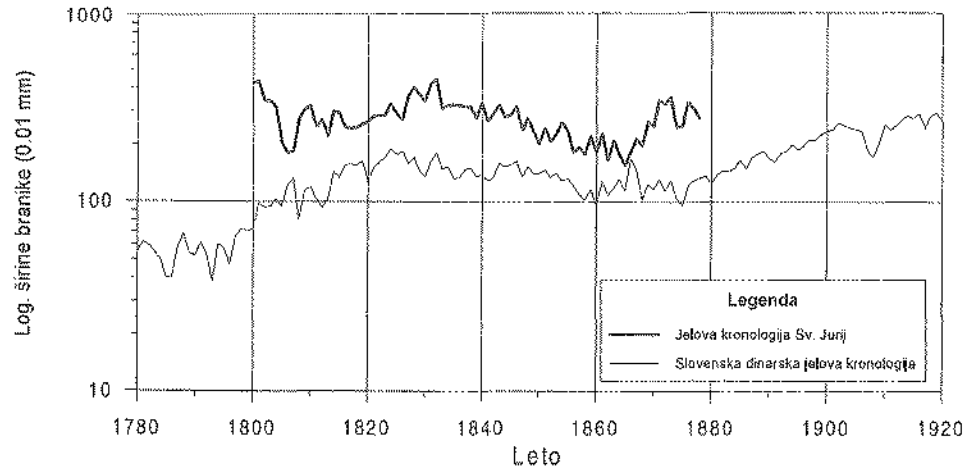
Iz jelovih vzorcev (slika 5) smo sestavili plavajočo kronologijo, ki smo jo sinhronizirali in datirali z lastno slovensko dinarsko jelovo kronologijo (Levanič, 1996). Sinhron položaj referenčne in plavajoče kronologije po datiranju je prikazan na sliki 6.

Jelov les je pravilno datiran, z visoko značilnimi kazalniki ($t_{gp} = 4,5$ in $DateIndex = 111$), vendar ne moremo natančno ugotoviti, kdaj so bila drevesa posekana, lahko pa trdimo, da so bila posekana po letu 1878. Periferija lesa je bila v vseh primerih močno poškodovana, tako da je na vzorcih v povprečju vedno manjkalo 5-10 branik.

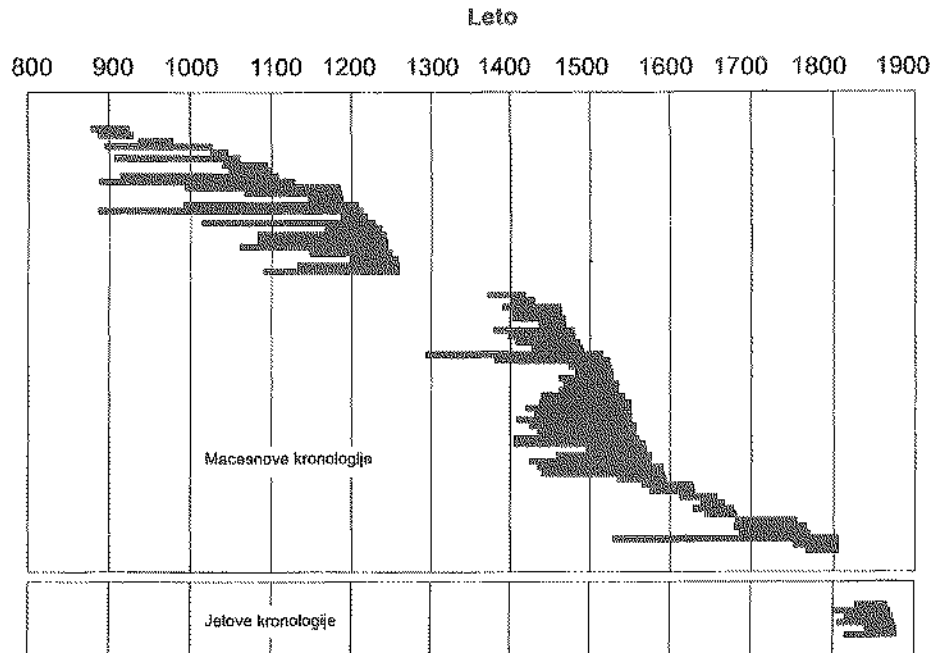

Sl. 5: Zaporedja širin branik posameznih vzorcev jelovine v sinhronem položaju za izračun plavajoče kronologije.

Fig. 5: Matching of fir tree-ring series to calculate a floating chronology.

Sl. 6: Sinhron položaj referenčne in plavajoče kronologije po datiranju.
Fig. 6: The floating chronology cross-dated with the reference one.

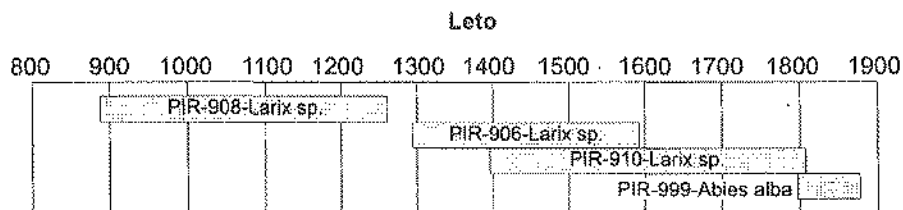
Sl. 7 a, b: Porazdelitev macesnovih (a) in jelovih (b) kronologij v času.
Fig. 7 a, b: Larch (a) and fir (b) chronologies in time.

Za datiranje treh macesnovih kronologij nismo imeli na razpolago lastne referenčne kronologije. Zato smo jih primerjali z italijansko (Bebber, 1990) in avstrijsko (Siebenlist-Kerner, 1984) macesnovo kronologijo. Datiranje z avstrijsko tirolsko kronologijo ni bilo mogoče, datiranje z italijansko iz alpske regije na SV Italije pa je bilo uspešno. Vizualno ujemanje krivulj, statistično ujemanje (preglednica 2) in ujemanje značilnih let je bilo visoko značilno. Na sliki 7a je prikazana časovna razporeditev macesnovih, na sliki 7b pa jelovih kronologij.

27 izvrtkov macesnovine in dveh jelovine, kar po-

meni 30% odvzetih vzorcev, nismo mogli datirati. Vzrok za to je bilo predvsem premajhno število, pod 45, branik v vzorcih.

Rezultati nakazujejo, da vgrajena jelovina izvira iz slovenskih dinarskih jelovo-bukovih gozdov iz JZ Slovenije. Glede na visoko značilno ujemanje macesnovine z italijansko kronologijo, sklepamo da les verjetno izvira iz SV italijanskih Alp. V dendrokronološkem laboratoriju lesarskega oddelka trenutno tečejo tudi raziskave macesnovine iz rastočih dreves iz slovenskih Alp. Ko bodo znani rezultati teh raziskav, bomo lahko bolj zanesljivo sklepali o izvoru lesa.

Sl. 8: Postavitev kronologij macesna in jelke v čas. Kronologije hkrati predstavljajo gradbene faze v konstrukciji ostrešja sv. Jurij.

Fig. 8: Larch and fir chronologies in time. At the same time the chronologies represent building phases in construction of St. George's roofing.

Na sliki 8 so kronologije macesna in jelke že umeščene v čas. Na sliki 8 vidimo, da so predstavljene tri macesnove kronologije in ena jelova. Konca kronologij PIR-908 (obdobje 888-1262) in PIR-906 (obdobje 1295-1594) predstavljata tudi začetke pomembnih gradbenih faz - gotske in baročne, medtem ko kronologija PIR-910, ki pokriva obdobje 1399-1807, predstavlja predvsem za dendrokronologa pomembno premostitev daljšega časovnega obdobja, konstrukcijsko pa pomeni samo manjša in manj pomembna popravila cerkvenega ostrešja. Do sklenjene, skoraj tisočletne macesnove kronologije nam tako manjkajo vzorci iz obdobja 1262-1295 in pa regionalna kronologija rastočih dreves, ki bi pokrila obdobje od sedanjosti do leta 1750.

Določitev gradbenih faz ostrešja cerkve Sv. Jurija

S pomočjo dendrokronološke analize izvirnikov smo prišli do ugotovitve, da večina macesnovine, ki v ostrešju prevladuje, izvira iz leta 1262 in 1594, jelovina pa iz leta 1878 - preglednica 2.

Gradbena faza	Drevesna vrsta	Dolžina	Konec	t _{gp}	GLK%	DI
I	macesnovina	888-1262	1262	13,3	73	306
II	macesnovina	1405-1594	1594	12,2	71	238
III	jelovina	1799-1878	1878	4,9	71	111

Tab. 2: Pregled dendrokronološko ugotovljenih faz gradnje.

Zelo visoke t-vrednosti, dodatno preverjene z analizo značilnih let, ter vizualna primerjava kronologij je dokaz pravilnosti umestitve v kronologij v čas, zato lahko z gotovostjo trdimo, da vzroci zares izvirajo iz teh obdobji.

Primerjava z arhivskimi podatki nakazuje, da se zadnje leto kronologij PIR-908 in PIR-906 ujema s časom pomembnih predelav ostrešja. Tretja macesnova kronologija PIR-910 predstavlja, v dendrokronološkem smislu, pomembno premostitev daljšega časovnega obdobja, medtem ko konstrukcijsko pomeni samo manjša, manj pomembna in slabše dokumentirana popravila cerkvenega ostrešja.

Večja skupina vzorcev (31%), ki pokrivajo obdobje

od 888 do 1262 pripada prvi, najstarejši gradbeni fazi iz druge polovice 13. stoletja. Njihova skupna značilnost so zelo pogosti znaki ponovne uporabe - zareze, utori in luknje za moznike. Glede na proučene cerkvene vire, ki navajajo, da je bila obnovljena cerkev ponovno posvečena 24. aprila 1344, bi les lahko izviral iz romanske cerkve.

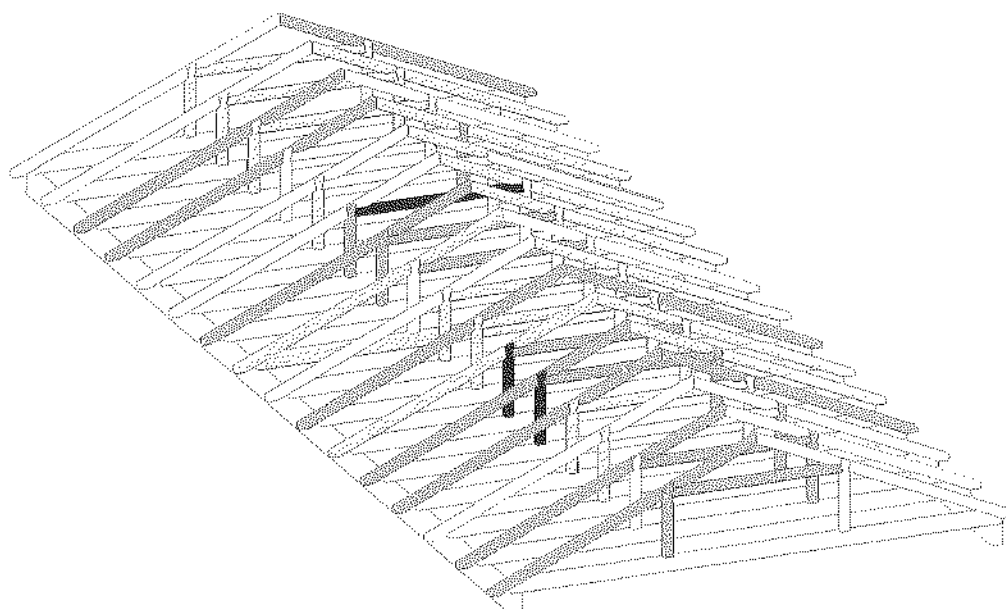
Druga gradbena faza je najbolj izrazita in zajema les iz obdobja 1405-1594. Kar 48% analiziranih vzorcev macesnovine pripada tej gradbeni fazi. Cerkevni arhivi navajajo, da so leta 1595 začeli s temeljito baročno obnovo cerkve, ki so jo končali leta 1637. Pri tej obnovi so verjetno spremenili tudi obliko cerkve. Dendrokronološki rezultati kažejo, da so prenovo začeli s postavitvijo novega ostrešja. Kaže tudi, da so pri postavljanju strešne konstrukcije uporabili dobro ohranjen les iz preteklega I. faze (preglednica 2).

Les iz jelovih ojačitev premošča obdobje 1799-1878. Zaradi že omenjene razkrojenosti lesa na periferiji ne moremo ugotoviti leta poseka debel, uporabljenih za ojačitve. Viri navajajo, da so bile ojačitve vgrajene 1898. To kaže, da je na proučenih vzorcih lesa manj-kalo do 20 zadnjih branik, kar odgovarja nekaj cm lesa. Jelovina je vgrajena le mestoma, saj strešna konstrukcija ni povsod ojačana.

Opazili smo, da je bila jelovina, ki predstavlja najmlajši les v ostrešju, mnogo slabše ohranjena kot macesnovina. Glede na to, da je naravna trajnost jelove beljave in neobarvane jedrovine majhna, obarvana jedrovina pri macesnu pa je zelo trajna, slednje ne preseneča. Dobra ohranjenost skoraj 1000 let stare macesnovine potrjuje, da so naši predniki zelo dobro poznali lastnosti lesa in so ga znali smiselno uporabiti, tako da se je brez uporabe kakršnih koli zaščitnih sredstev ohranil do danes.

Manj izrazita gradbena faza premošča obdobje 1300 do 1400 z 12,5% deležem vzorcev. Les bi lahko pripadal gotski cerkvi ali pa je bil vgrajen med manjšimi vzdrževalnimi posegi. Posamezne vzorce smo datirali še v 17. in 18. stoletje, kar nakazuje manjša vzdrževalna dela.

Z natančno analizo znakov ponovne uporabe smo ugotovili, da je bila večina proučenih tramov v cerkvenem ostrešju ponovno uporabljena, to pomeni, da je bil les, preden so ga vgradili na današnje mesto, že del

Sl. 9: Tridimenzionalna vizualizacija ostrešja cerkve Sv. Jurij. Različne barve prikazujejo posamezna obdobja, ki spadajo skupaj. Prevladujeta temno siva romanska faza in siva baročna faza.

Fig. 9: Three-dimensional view of the roof. The colours indicate the phases: I - dark grey and II - grey.

neke druge konstrukcije. Z analizo oblike utorov bi morebiti lahko dokazali tudi, kakšna je bila oblika konstrukcije ostrešja v gotski ali celo romanski fazi.

Če je bil les ponovno uporabljen, obstaja verjetnost, da že uporabljeni les ne bi izviral iz pričujoče cerkve. Dendrokronologija na vprašanje, ali bi za ostrešje lahko kupili star, že uporabljen les, ne more odgovoriti. Morda nanj lahko odgovorijo zgodovinarji in poznavalci arhivov.

Tridimenzionalna vizualizacija današnjega stanja ostrešja cerkve

Rezultate dendrokronološkega datiranja smo združili v tridimenzionalni model cerkvenega ostrešja. Na modelu so s sivinami prikazane posamezne gradbene faze. Temno siv odtенок predstavlja prvo gradbeno fazo iz druge polovice 13. stoletja, siv pa baročno gradbeno fazo s konca 16. stoletja. S svetlo sivo in črno barvo so predstavljene manj pomembne gradbene faze ali popravila ostrešja. Belo so na sliki predstavljeni elementi, ki jih nismo mogli datirati. T.i. jelova faza na shemi ni predstavljena, ker se pojavlja le mestoma in se jasno loči od ostalih gradbenih faz.

Pomen rezultatov za razvoj dendrokronologije v Sloveniji

Jelka je v Sloveniji dendrokronološko najbolj sistematično raziskana lesna vrsta (Čufar et al., 1995; Levanič, Čufar, 1995; Levanič, Čufar, 1995; Levanič et al., 1995). S pomočjo rastočih dreves smo sestavili 279-

letno regionalno dinarsko kronologijo jelke. Izgledi za njeno podaljšanje preko zadnjega tisočletja so dobri.

Macesen doslej ni bil tako sistematično raziskan, vendar je les iz pričujoče raziskave omogočil, da smo z njim premostili obdobje od leta 1295 do 1807 (slika 8). Iz slike 8 je razvidno, da je obdobje 1262 do 1405 najslabše "pokrito". Tudi referenčna kronologija Bebberejeve je v tem obdobju slabo pokrita. Pignatellijeva iz Verone (oseba komunikacija) je v zadnjih letih raziskala veliko vzorcev iz omenjenega obdobja, tako da je Italijanski inštitut za dendrokronologijo do danes kronologijo Bebberejeve zelo izboljšal. Spurr in Friedrich iz Hohenheima v južni Nemčiji, sta opozorila na 1-2 manjkajoči leti v kronologiji Bebberejeve okoli leta 1400 (Friedrich et al., 1996). Isto napako je ugotovil tudi Nicollussi iz Avstrije. Sami razpolagamo s premalo vzorci, da bi lahko tehtno razpravljali o pravilnosti kronologije. V kolikor ima kronologija Bebberejeve napako, bi se vsi datumi pred letom 1400 premaknili za 1-2 leti, kar pa rezultatov ne bi bistveno spremenilo. V teku so raziskave slovenske macesnovine za podaljšanje macesnove kronologije v sedanost.

NAPOTKI ZA BODOČE DATIRANJE

Za uspešno datiranje zgodovinskega lesa je potrebno sodelovanje uporabnikov in dendrokronologov. Sledi nekaj napotkov za odvzem lesa:

- Najbolje je, da les odvajamo iz konstrukcije oz. mora biti na razpolago njen natančen načrt in označeno mesto odvzema posameznega vzorca lesa.
- Pravilna determinacija lesne vrste je prvi pogoj za

nadaljnjo delo. Če je ne opravi strokovnjak, lahko pride do zavajajoče napake.

- Odvzeti les mora biti brez napak in razpok. V laboratorij mora prispeti v neoporečnem stanju. Priprava lesa mora biti tako natančna, da pod mikroskopom na površini lahko razberemo tudi strukture, manjše od 0,1 mm.
- Odvzem vzorca moramo opraviti v pravi smeri, tako da je les pravilno orientiran. Število branik mora biti v splošnem nad 45.
- Raziskati moramo več vzorcev lesa iz iste faze objekta. Posameznih vzorcev navadno ni mogoče datirati. Iz vzorcev, ki so sočasni, sestavimo plavajoče kronologije in te datiramo.
- Za datiranje potrebujemo referenčno kronologijo. Datiranje s tujimi kronologijami je le redko uspešno, pa še tu je treba precej previdnosti, upošteva slovenske ekološke raznolikosti. Pravilno datiranje lahko izvede le laboratorij, ki ima izkušnje s sestavo

lastnih kronologij.

- Ker dendrokronologijo v Sloveniji šele razvijamo, obstaja verjetnost, da bodo raziskani vzorci ostali nedatirani. Potrebno bo sistematično večletno delo, da bomo na področju dendrokronologije dohiteli razvitejše laboratorije.
- Dendrokronološke meritve je mogoče opraviti tudi na terenu na nedestruktiven način brez odvzema lesa, vendar je ta zamuden način navadno upravičen le pri vrednejših umetniških predmetih.

ZAHVALA

Raziskave sta financirala Ministrstvo za znanost in tehnologijo republike Slovenije in Restavratorski center Slovenije v okviru projekta "Dendrokronološke raziskave v Sloveniji". Zahvaljujemo se Martinu Zupančiču za veliko pomoč pri terenskem delu in v laboratoriju.

DENDROCHRONOLOGICAL ANALYSIS OF THE ROOF CONSTRUCTION OF THE CHURCH OF ST. GEORGE IN PIRAN (MUNICIPALITY OF PIRAN, SLOVENIA)

Tom LEVANIČ

Biotechnical Faculty, Department of Wood Science and Technology, SI-1001 Ljubljana, Rožna dolina c. VIII/34, p.p. 95

Katarina ČUFAR

Biotechnical Faculty, Department of Wood Science and Technology, SI-1001 Ljubljana, Rožna dolina c. VIII/34, p.p. 95

Jernej HUDOLIN

Slovenian Restoration Centre, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

Beta MÄCHTIG

Slovenian Restoration Centre, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

SUMMARY

Piran is located at the Adriatic coast of Slovenia, approx. 100 km East of Venice. Archaeological investigations have shown that the territory was more or less continuously populated since the prehistoric time. The history of the town was strongly influenced by the Republic of Venice to which it belonged from 1283 to 1797. The medieval centre of the town, where there are nineteen churches and other sights, is well preserved. The church of St. George dominates on the hill and is the biggest church in the town. The excavations and the archived documents indicate that the present church was built by reconstruction of the former romanic, gothic, and baroque ones. The objective of the present study was to conduct a dendrochronological investigation of the roof construction to:

- complete the existing information on the age and past reconstruction of the roof,*
- determine the proportion of the elements belonging to different constructional phases,*
- get information on possible re-using of the wood.*

The roof construction has a typical Mediterranean form of gable roof consisting of 16 modules which are constructionally identical. Altogether 98 cores of wood have been taken from the roof by boring. The wood identification was performed in the laboratory of the Department of wood science and technology. All samples have been taken with a special dendrochronological corer developed by Thomas Bartholin. Each rafter was carefully examined and described in a manual taking into account different carpenter signs, signs of re-use and the presence of the terminal ring (Waldkante). The exact positions of the cores were marked in a map of the roof construction.

The cores were measured using the LINTAB measuring table and the TSAP/x programme produced by Frank Rinn in accordance with standard procedures.

The wood identification has shown that the main construction is made of larch (*Larix decidua* Mill.) and the supporting elements of silver fir (*Abies alba* Mill.). 88, i.e. 90%, of the investigated cores belonged to larch. The tree-ring series were cross-dated and three well replicated floating chronologies, two larch- and a silver fir one, were constructed. Most samples (74%) were included in this chronologies. The dating was possible using the Slovenian Dinaric chronology (Levanič, 1996) and the larch chronology from the Italian Eastern Alps (Bebber, 1990). The results of the dating are presented in the following table:

Construction phase	Tree species	Length of the period	tBP	GLK%	DI	Reference chronology
I	larch	888-1262	13,3	73	306	Bebber, 1990
II	larch	1405-1594	12,2	71	238	Bebber, 1990
III	silver fir	1799-1878	4,9	71	111	Levanič, 1996

tBP is t-value after Baillie and Pilcher, GLK is Gleichläufigkeit and DI is date index. The dating is significant when a tBP is higher than 4, GLK higher than 65% and DI higher than 100. The correctness of the dating was additionally confirmed by analysis of signature years and visual comparison of the curves.

The results indicate that an important reconstruction of the roof took place after 1262, 1594 and 1878. Due to the slightly degraded and brittle outer sapwood it was nearly impossible to measure outer rings below the bark, and to determine the exact year of felling of a tree. Individual rafters were built during smaller reparations of the roof. 26% of the samples could not be dated.

It was observed that most rafters were re-used. It is assumed that the former churches at the same location were approximately of the same size as the present church.

By analysing all samples, two continuous larch chronologies spanning the periods 888-1262 and 1399-1807 were built, but their replication is low in some periods.

We assume that the wood originates from the NE Italian Alps. Tree ring analyses of modern larch trees from Slovenia are intended to obtain additional information to discuss the provenience of the wood.

The work was funded by the Slovenian Ministry of Science and Technology of the Republic Slovenia and by the Slovenian Restoration Centre.

Key words: dendrochronology, dating, A.D. 1262, 1594, 1878, larch, fir

LITERATURA

Bebber, A.E. (1990): Una cronologia del larice (*Larix decidua* Mill.) delle Alpi orientali italiane. Dendrochronologia, 8, 119-140.

Čufar, K., Levanič, T., Zupančič, M. (1995): Slovenija, regija za dendrokronološke raziskave (Slovenia, a region for dendrochronological investigations). Les, 47, 5, 133-136.

Friedrich, M., Hoffmann, J., Remmele, S., Spurk, M., Becker, B., Frenzel, B. (1996): Chronologies of the tree ring laboratory Hohenheim Institute of botany. V: Conference of the European dendrochronology workshop, Moudon, Switzerland.

Grosser, D. (1977): Die Hölzer Mitteleuropas. Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag.

Levanič, T. (1996): Dendrochronological and dendroecological study of dominant and co-dominant silver firs (*Abies alba* Mill.) in Dinaric phytogeographic region / Dissertation thesis. Ljubljana, University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Dept. of Wood Science and Technology.

Levanič, T., Čufar, K. (1995): Primerjava standardnih

kronologij jelke (*Abies alba* Mill.) v dinarski fitogeografski regiji Slovenije. (Comparison of standard chronologies of silver fir (*Abies alba* Mill.) in the Dinaric phytogeographical region of Slovenia). Zbornik gozdarstva in lesarstva, 46, 131-144.

Levanič, T., Čufar, K. (1995): Three local silver fir (*Abies alba* Mill.) chronologies from the Dinaric phytogeographic region of Slovenia. Dendrochronologia, 13, 127-134.

Levanič, T., Čufar, K., Zupančič, M. (1995): Kronologije letnih prirastkov jelke in smreke v Sloveniji. (Silver fir and spruce tree-ring chronologies in Slovenia). Les, 47, 9, 259-261.

Siebenlist-Kerner, V. (1984): Der Aufbau von Jahrringchronologien für Zirbelkiefer, Lärche und Fichte eines alpinen Hochgebirgsstanortes. Dendrochronologia, 2, 9-30.

Torelli, N. (1990): Les & skorja - slovar strokovnih izrazov. (Wood and bark). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo.

Torelli, N. (1991): Makroskopska in mikroskopska identifikacija lesa - ključi. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo.

RADDRIZZAMENTO FOTOGRAMMETRICO DIGITALE DI FOTOGRAFIE NON METRICHE (IL CASO DEGLI OGGETTI ARCHEOLOGICI)

Katja OVEN

Istituto di Geodesia, Cartografia e Fotogrammetria, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2

Elisa POSSENTI

IT-31052 Maserara sul Piave (Treviso), Via Busnello, 7

Matej ŽUPANČIČ

Museo regionale, SI-6101 Capodistria, Via Kidrič, 19

SINTESI

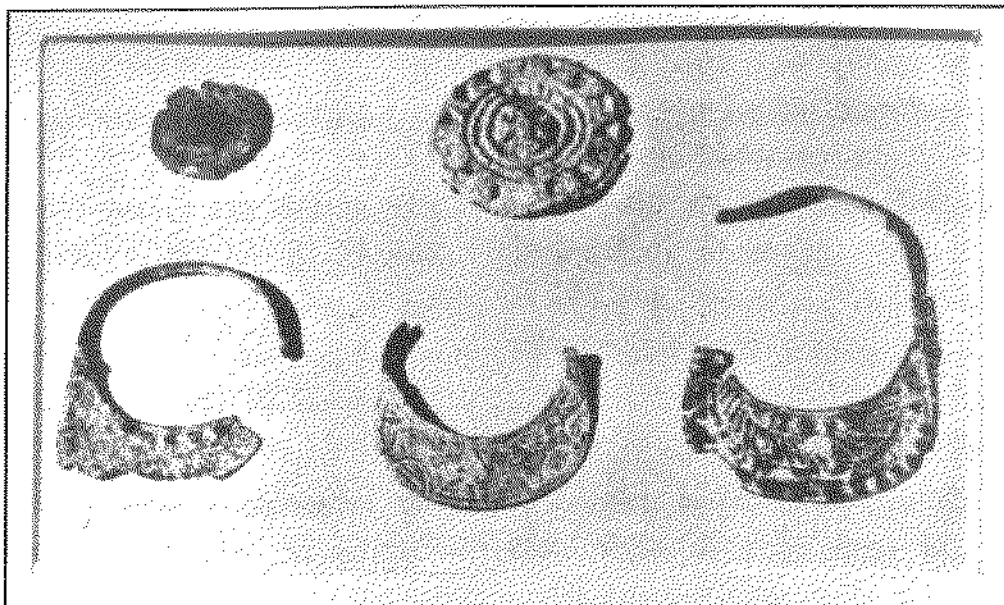
Sulla base di fotografie non metriche di oggetti archeologici andati perduti, gli autori sostengono la necessità di un raddrizzamento fotogrammetrico delle stesse. Il risultato, con l'impiego addizionale di metodi di disegno, è una fotografia metrica (disegno) degli oggetti, comparabile con fotografie di oggetti analoghi, come richiesto dalla disciplina archeologica. Gli autori sconsigliano l'impiego di alcuni metodi grafici digitali, ampiamente in uso e corrispondenti solo in parte alle necessità.

Parole chiave: fotogrammetria, raddrizzamento, reperti archeologici

Nel 1996 è stato pubblicato del materiale archeologico altomedievale rinvenuto in tre siti archeologici della regione Veneto (Nord Italia) e classificato come carantano-köttlachiano, appartenente cioè alla cultura che negli odierni territori austriaci, sloveni e friulani fu dei paleoslavi alpini. I reperti trovati nelle tombe venete segnano al momento attuale il confine occidentale della loro presenza. La datazione dei materiali rinvenuti al periodo antecedente la metà del secolo X pone alcuni quesiti storici ancora irrisolti (Possenti, 1996). Nel presente contributo ci occupiamo di alcuni degli oggetti presentati nel trattato citato da una pubblicazione anteriore (Franceschetto, 1955), ma oggi andati perduti. Una fotografia (fig. 1) è l'unica fonte per una fibula a disco e tre orecchini a lunula rinvenuti a Pieve di San Donato a Citadella (Provincia di Padova, Italia). L'oggetto nell'angolo in alto a sinistra della vecchia fotografia era una moneta e non viene da noi trattato. Tutti gli oggetti nella foto sono deformati perché non ripresi perpendicolarmente.

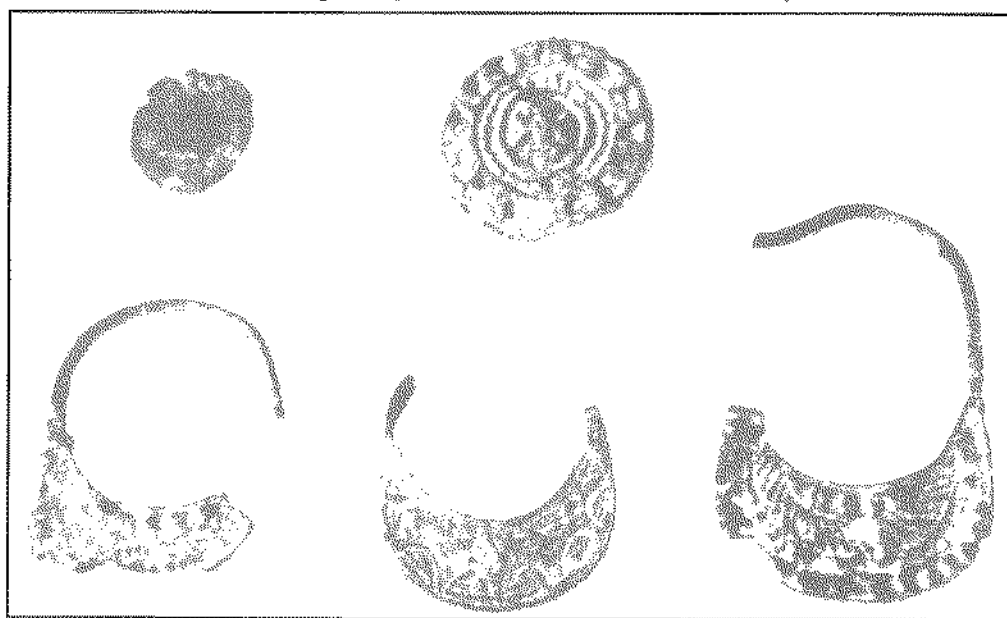
La scomparsa degli oggetti in questione, il loro grande valore storico ed archeologico, come pure il fatto che le forme alterate dei contorni degli oggetti fotografati e della loro ornamentazione rappresentano un documento incompleto, ci hanno indotto ad esaminare quanto più compiutamente la foto esistente ed a raddrizzarla. D'altra parte il documento scelto risponde perfettamente al nostro attuale grado di utilizzo del metodo fotogrammetrico, in quanto gli oggetti fotografati sono piatti, almeno uno di essi (la fibula a disco) è riconoscibile dalla forma e nella foto sono conservate ornamentazioni geometriche anch'esse oggetto del nostro tentativo.

Pur esistendo la possibilità di ricostruire gli oggetti per mezzo del disegno, questa volta si è scelto il procedimento fotogrammetrico (Kraus, 1993) che dovrebbe sostituire e sgravare il disegnatore almeno in alcune fasi dell'operazione. Ciononostante, alla fine il risultato del procedimento fotogrammetrico viene ugualmente disegnato, ci affidiamo cioè in parte all'abilità del disegnatore ma anche alla nostra conoscenza di materiali

Fig. 1: Unica foto degli oggetti rinvenuti a Pieve di S. Donato a Citadella (prov. di Padova, Italia) (da G. Franceschetto, 1955).

Sl. 1: Edina ohranjena fotografija predmetov iz S. Donata (Citadella, prov. Treviso, Italija).

Fig. 2: Risultato del procedimento fotogrammetrico.

Sl. 2: Rezultat fotogrametrične obdelave.

archeologici analoghi (fig. 4). Per quanto ne sappiamo, non esiste ancora un archivio elettronicamente elaborato di ornamentazioni e forme di orecchini e fibule carantano-köttlachiane, e non ci consta neppure che si sia già ricorsi al computer per identificare e completare le forme e le ornamentazioni; un passo in questa direzione è rappresentato dalle tavole grafiche presentate da V. Starè e V. Šribar (1975), che nel presente contributo non sono state però ancora prese in considerazione.

Abbiamo scelto come procedimento il *raddrizza-*

mento digitale dell'unica foto esistente con il quale rettifichiamo la fotografia in forma digitale. La trasformazione analogico-digitale della foto viene eseguita in fase di scansione in cui viene determinato il tipo dell'immagine digitale, cioè la risoluzione radiometrica e quella geometrica. Dopo lo scanning l'immagine digitale viene raddrizzata in base a regole note: la foto originale è infatti la registrazione della radiazione luminosa che gli oggetti emanano verso la macchina fotografica durante l'esposizione e che nella foto viene impressa

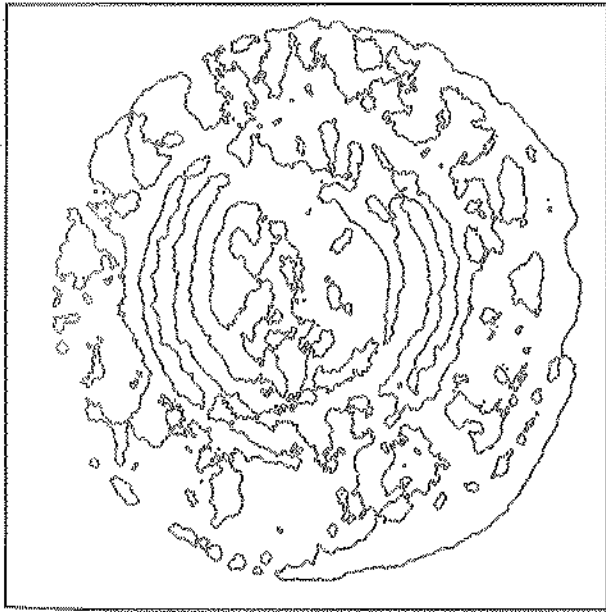
(1) senza filtri
osnovna slika

(2) filtri: Median in Find Edges

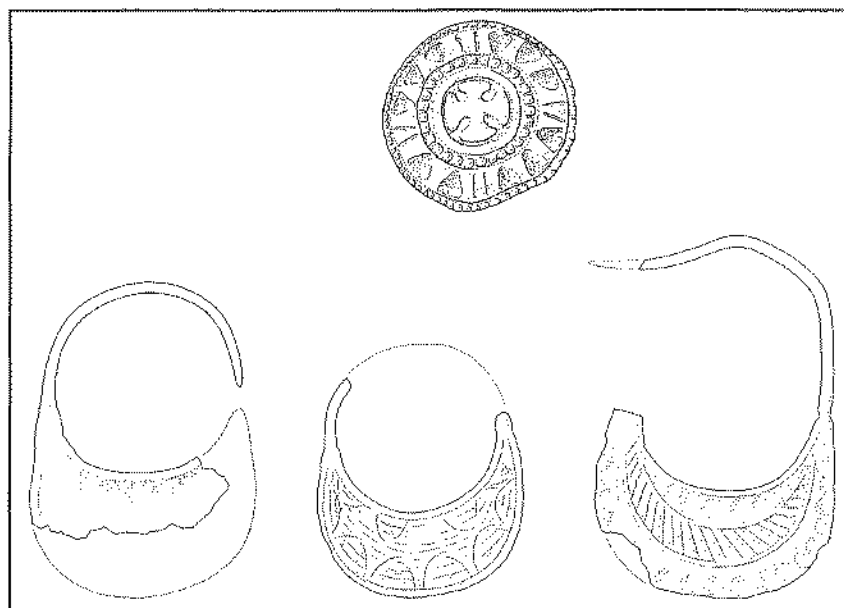
(3) filtri: Median, Trace Contur in Find Edges

(4) filtri: Median in Emboss

*Fig. 3: Alcune possibili interpretazioni della fibula a disco.
Sl. 3: Možne predstavitve okrogle fibule.*

Fig. 4: *Disegno da foto digitale ottenuta con procedimento fotogrammetrico.*
Sl. 4: *Risba po fotogrametrično obdelani fotografiji.*

secondo la legge della proiezione centrale. L'immagine finale scelta, invece, dovrebbe basarsi sulla proiezione ortogonale, perciò la foto in proiezione centrale dev'essere tradotta in foto in proiezione ortogonale.¹ È nostro desiderio infatti che la rappresentazione degli oggetti fotografati risulti metricamente e con ciò formalmente corretta. Una proiezione così modificata risulta in un'immagine digitale rettificata chiamata ortofoto digitale (fig. 2). L'ortofoto racchiude in sé la metrica dell'immagine ricercata ed i contenuti della foto originale, nel nostro caso dunque la forma degli oggetti e le loro ornamentazioni. Volendo, con un'ulteriore elaborazione elettronica (filtraggio, editing ...) il contenuto può venir cambiato e interpretato a piacere (fig. 3).

Il materiale iconografico da noi trattato è una fotografia non metrica di cui non sono noti né i parametri dell'orientazione interna (la focale, la posizione del punto centrale della fotografia) né quelli dell'orientazione esterna (la posizione e l'orientamento della fotografia nello spazio). Il numero di informazioni sulla metrica della foto in questione è dunque estremamente ridotto. Nei procedimenti di raddrizzamento delle foto non metriche usiamo perciò informazioni

geometriche aggiuntive offerte dagli oggetti fotografati, quali ad esempio le distanze fra i punti scelti di un dettaglio, la forma degli oggetti (cerchio, quadrato, triangolo ...), la simmetria dell'oggetto ecc. Sulla base dei rapporti geometrici, infatti, nella foto si possono definire un numero sufficiente di punti che ci servono come base per l'esecuzione del procedimento fotogrammetrico. Risultato del raddrizzamento è un'ortofoto con una planimetria metricamente corretta sull'intera superficie. Raddrizzamenti parziali di ciascuno degli oggetti avrebbero senso se per ognuno degli oggetti fotografati disponessimo di informazioni geometriche sufficienti per la loro rettificazione. Nel nostro caso non è stato così. L'unica informazione che avevamo e che abbiamo anche usato è stata che la fibula in alto al centro doveva essere rotonda. Sulla base di questo presupposto abbiamo raddrizzato l'intera foto ottenendo come risultato l'ortofoto (fig. 2) che però non è ancora definitiva. La fibula centrale risulta come un cerchio regolare mentre i due oggetti ai lati inferiori risultano un tantino girati. Si suppone infatti che al momento dello scatto fotografico gli oggetti, posti su un piano portante, non fossero stati rotati o girati in qualche altra maniera, e che pertanto si renderebbe necessaria un'ulteriore

1 La fotogrammetria è un metodo di rilevamento che consente di elaborare piante sulla base di fotografie. Allo scopo la fotogrammetria usa diversi metodi e procedimenti che secondo la componente temporale-evolutiva possono essere divisi in analogici, analitici e digitali, e secondo il numero di foto usate in metodi mono- e stereo. L'evoluzione odierna della fotogrammetria va soprattutto nella direzione dello sviluppo di procedimenti digitali abbinati all'uso di metodi mono- e stereo. I primi vengono usati nei casi in cui gli oggetti fotografati sono relativamente bassi (poco profondi) e piatti, come si supponeva anche nel nostro caso di procedimento di raddrizzamento.

elaborazione. Elaborazione che dev'essere effettuata contemporaneamente sulla totalità degli oggetti e non parzialmente perché, come già detto, sugli altri oggetti, eccezion fatta per la fibula centrale, non abbiamo alcuna informazione geometrica.

Si sconsiglia inoltre l'uso dei metodi grafici digitali usati comunemente dai programmi di computer per la realizzazione grafica delle immagini digitali (Correl Draw, Adobe Photoshop ecc.) che definiscono la me-

trica ortogonale più per scelta soggettiva che secondo le regole fotogrammetriche, trasformando un'ellisse in un cerchio, un trapezio in un quadrato e via dicendo per mezzo di tentativi ripetuti. In certi casi questi metodi (caldamente sconsigliati) possono avere buon esito, ma solo il metodo fotogrammetrico garantisce un grado tangibile e ben definito di precisione e l'affidabilità del risultato finale.

DIGITALNO FOTOGRAMMETRIČNO REDRESIRANJE NEMETRIČNE FOTOGRAFIJE - PRIMER ARHEOLOŠKIH PREDMETOV

Katja OVEN

Inštitut za geodezijo, kartografijo in fotogrametrijo, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2

Elisa POSSENTI

IT-31052 Maserara sul Piave (Treviso), Via Busnello, 7

Matej ŽUPANČIČ

Pokrajinski muzej, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

POVZETEK

Avtorji predstavljamo na izbranem primeru fotogrametrični postopek enoslikovno digitalno redresiranje (Kraus, 1993). Obdelovali smo staro fotografijo zgodnjesevnjeveških nakitnih predmetov (sl. 1), ki so danes izgubljeni (Franceschetto, 1955; Possenti, 1995). Posnetek je bil napravljen neortogonalno, metrični podatki so neznani, le prvotna oblika enega predmeta je bila domnevno okrogla, kar je bilo tudi izhodišče za izvedbo postopka. Hkrati so bili predmeti ploski, in to nam je v danem primeru delo olajšalo. Na predmetih so v prvotni fotografiji razvidni ornamenti, ki so poleg oblike predmetov predmet arheološke raziskave. Končni rezultat smo obdelali tudi risarsko.

Menimo, da je metoda uporabna, in hkrati odsvetujemo uporabo grafičnih digitalnih metod, ki jih podpirajo računalniški programi za grafično oblikovanje digitalnih slik. Na splošno bo pri digitalnem redresiranju nemetričnih posnetkov in slik v splošnem treba ob vsakem primeru izbrati določene ključne značilnosti, ki lahko pripomorejo k rešitvi. Postopek je predvsem priporočljiv v primerih, ko so na sliki ohranjeni predmeti danes izgubljeni in ko lahko z veliko gotovostjo opredelimo obliko vsaj enega predmeta. Ploskovitost predmetov in njihova končna predstavitev (sl. 2) le z eno površino (kot v našem primeru) olajšata pristop.

Končna predstavitev rezultata v risarski tehniki omogoča primerjavo z drugimi najdbami (sl. 4), upodobljenimi največkrat v risarski tehniki; pozneje bo prepoznavanje vzorcev možno zaupati tudi računalniškemu postopku.

Ključne besede: fotogrametrija, razpačenje, redresiranje, arheološke najdbe

BIBLIOGRAFIA

- Franceschetto, G. (1955):** Cittadella prima del Mille, La Pieve di S. Donato. Padova.
- Kraus, K. (1993):** Photogrammetry, 1.
- Possenti, E. (1995):** Orecchini a lunula e cerchietti temporali riferibili alla cultura di Kottlach dalle Province di Treviso e Padova. Aquileia nostra, 66, 141-166.
- Starè, V., Šribar, V. (1975):** Der Karantanisch-Köttlacher Kulturkreis, Frühmittelalterlicher Schmuck, Schild von Steier, Beiträge zur steierischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde. Kleine Schriften, Ljubljana - Graz, 16.

Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo FGG
Geodesy, Cartography and Photogrammetry Institute
Jamova 2
1000 Ljubljana
Slovenija

eigenständige wissenschaftliche Abhandlung

UDK 902:343.6(093.2)
 930.85(450 Triest+436 Wien)"1910/1914"
 929 Szombathy J.
 929 Savini P.

DER FALL SAVINI - DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN DES K.K. NATURHISTORISCHEN HofMUSEUMS IN DER FLIEGEN- UND DER KNOCHENHÖHLE* BEI DANE UNTER DER LEITUNG VON JOSEF SZOMBATHY (1910-1911) UND DAS GERICHTLICHE NACHSPIEL ZWISCHEN WIEN UND TRIEST (1911-1914)**

Brigitta MADER
 AT-1050 WIEN, Kriehubergasse 25/11

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin rollt anhand von Archivmaterial den Fall Savini, der durch Savinis Unregelmäßigkeit in der Verrechnung des Grabungsgeldes, vor allem aber der Veruntreuung von Fundmaterial wegen ausgelöst wurde, 4 Klagen nach sich zog und von 1911-1914 Josef Szombathy, den Leiter der Prähistorischen Abteilung, und das k.k. Naturhistorische Hofmuseum sowie das dem Museum vorgesetzte Oberstkämmerer-Amt beschäftigte, auf.

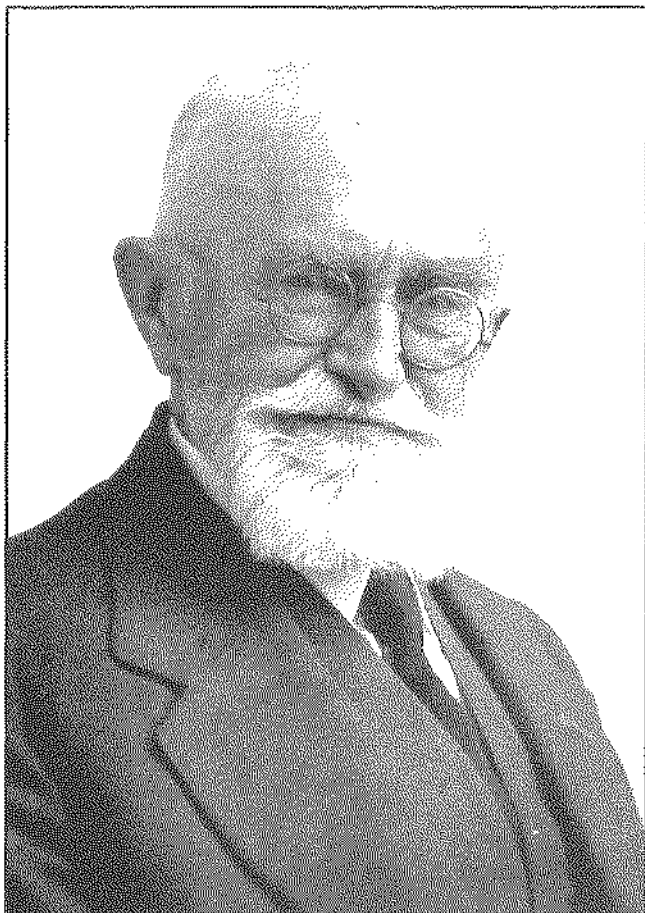
Schlüsselwörter: J. Szombathy, P. Savini, C. Marchesetti, F. Steindachner, Prozess, Ausgrabungen, Fliegenhöhle, Knochenhöhle, Dachshöhle, Triest, Wien, Archäologie, 1910-1914, Österr. Küstenland, Naturhistorische Hofmuseum, Landesgerichte, Oberstkämmerer - Amt, Fundmaterial

Im Oktober des Jahres 1909 brachte ein junger Mann namens Pietro Savini, wie Piero Sticotti, der Direktor des Civico Museo di Storia ed Arte in Triest berichtet, einen Bronzehelm in das Museum. Savini hatte diesen Helm in der Fliegenhöhle bei Dane anlässlich einer Höhlentour mit Angehörigen der Sezione Grotte der Società Alpini delle Giulie entdeckt und bot ihn nun zum Verkauf an (Sticotti, 1911, 79). Es folgten langandauernde Verhandlungen mit der Direktion des Triestiner Museums, das sich jedoch schließlich außerstande sah Savinis finanzielle Forderungen zu erfüllen. Savini wandte sich daher an das Wiener Naturhistorische Museum. Josef Szombathy, der Leiter der Prähistorischen Abteilung zeigte Interesse und stellte am

10. Juni 1910 an die Intendanz des Hofmuseums den Antrag auf Ankauf des Helmes sowie einiger anderer bronzener Fundgegenstände aus der Fliegenhöhle. Den Kaufpreis von 2000 Kronen bezeichnet er in diesem Antrag "nach der heutzutage im Antiquitätenhandel bestehenden Preislage als an und für sich mässig" und führt als "förderlichen Umstand" an, "dass Herr Savini den Kaufschilling zur Fortsetzung seiner Grabungen zu verwenden gedenkt und sich anheischig macht, die weiteren Funde unserer prähistorischen Sammlung (oder soweit er eine Ausgrabungs-Subvention der prähistorischen Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften erhalten kann, der Akademie zu Gunsten des Hofmuseums) zur Verfügung zu stellen."

* Die Fliegenhöhle, slov. Mušja jama, Jama na Prevalu II, Ital. auch Grotta delle Mosche genannt, gehört zur Gemeinde Divača im heutigen Slowenien. Die Knochenhöhle (Skeletna jama, Jama na Prevalu I) liegt in unmittelbarer Nähe.

** Die Arbeit entstand als eine der Vorarbeiten zur archäologischen Ausstellung "Mušja jama - Fliegenhöhle - Grotta delle Mosche" für das Pokrajinski muzej/Landesmuseum Koper, Slowenien.

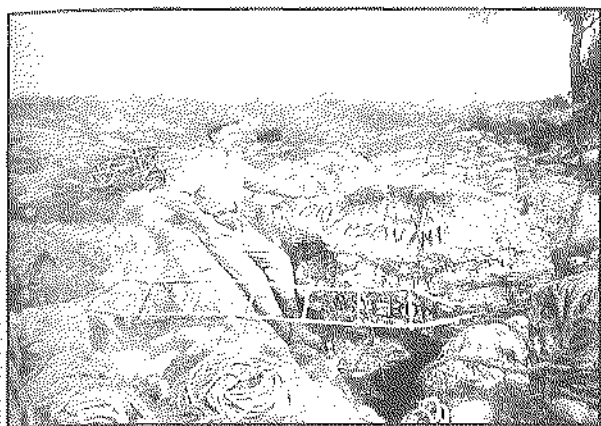
Josef Szombathy (1853-1943) (Archiv der Präh. Abteilung NHM Wien / Arhiv prazgodovinskega oddelka NHM na Dunaju).

Dem Antrag wurde stattgegeben und auch die Durchführung von Ausgrabungen erwogen. Vorerst aber wollte der Intendant des k. k. naturhistorischen Hofmuseums Franz Steindachner auch in seiner Eigenschaft als Vorsitzender der prähistorischen Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Erkundigungen zur Person Savinis einholen. Die vom Triestiner Höhlenforscher Josef Marinitsch (1838-1915), dem Entdecker der Fliegenhöhle, ausgestellte positive aber recht kurz gefaßte Referenz entsprach Steindachner nicht vollkommen und Szombathy schlug daher Savini vor, sich um ein Empfehlungsschreiben an Carlo de Marchesetti zu wenden. Der Prähistoriker und Botaniker Marchesetti, unter dessen Direktion das Naturhistorische Museum "Ferdinando Massimiliano" von 1876 bis 1921 stand, hatte gute Kontakte zu Wien und Szombathy, mit dem ihn nicht nur die gemeinsame Erforschung des hallstattzeitlichen Gräberfeldes von Sta. Lucia bei Tolmein (Most na Soči) sondern auch eine langjährige Freundschaft verband (Mader, 1996). Wie aus einem Briefkonzept Marchesettis vom 15. Juni 1910 an Szombathy her-

vorgeht befolgte Savini Szombathys Ratschlag. Marchesetti bezeichnete darin Savini als "wackeren Grottenforscher und eifriges Mitglied der Società Alpini, der manche waghalsige Erforschung der tiefen Schlünde unseres Karstes vorgeführt hat". Ohne Kenntnis der topographischen Verhältnisse könnte Marchesetti jedoch kein Urteil über Savinis Vermutung, der von ihm gefundene Bronzehelm wäre nicht von oben, sondern über einen anderen Eingang in die Fliegenhöhle gelangt, abgeben. Ebenso wenig könnte er sich, da er Savini nicht genauer kenne, "ein Urteil über dessen Person und Leistungen anmassen". (Mader, 1996, 162)

Die darauf erfolgte Entscheidung, Savini mit einer von der Prähistorischen Kommission finanzierten Ausgrabung in der Fliegenhöhle zu betrauen, erwies sich jedoch als problematisch. Denn bereits wenige Monate nach Grabungsbeginn am 25. Juli 1910 zeichneten sich, wie aus Szombathys Bericht an die Prähistorische Kommission vom 23. Dezember 1910 zu entnehmen ist, die ersten grösseren Schwierigkeiten ab. Savini hatte nämlich bald die ihm zur Verfügung stehenden Geldmittel zur genauen Vermessung und Untersuchung der Fliegenhöhle in der Höhe von 2665 Kronen bedeutend überschritten ohne aber die Untersuchungen abgeschlossen zu haben. "... in meinem vorgesetzten Amt begreift niemand, wie Sie doppelt so viel Geld ausgeben mochten ..." antwortet Szombathy am 30. November 1910 auf Savinis wiederholte Geldforderungen und weist gleichzeitig darauf hin, daß für dieses Jahr die finanziellen Mittel erschöpft wären. Als Savini daraufhin offenbar die schuldigen Arbeitslöhne ins Treffen führt, antwortet ihm Szombathy am 16. Dezember brieflich mit folgendem Vorwurf: "Ihr schöner Enthusiasmus für die interessanten Ausgrabungen hat Sie eben zu dem unrichtigen Vorgehen veranlasst, dass Sie die Ihnen zur Verfügung gestellten, nicht unbeträchtlichen Geldmittel aufgebraucht haben und dann die Ausgrabungen nicht schlossen, sondern fortsetzten, ohne mich über den Stand Ihrer Geldmittel zu unterrichten, ..." und fügt hinzu: "Es ist jedenfalls sehr b se, dass sie die Arbeitslöhne schuldig bleiben mussten und dass Sie trotzdem die Ausgrabungen fortsetzten."

Szombathy versuchte nun, da weder von seiten des Museums noch der Prähistorischen Kommission weitere Zuschüsse in Aussicht standen, anderwärts Gelder aufzutreiben. Bereits am 14. Jänner 1911 konnte er der Intendanz vermelden, daß die Fortsetzung der Ausgrabungen in der Fliegenhöhle durch "eine namhafte Spende des Herrn Arthur Perger aus Wien gesichert wurde". Perger hatte sich bereit erklärt, die Forschungen mit 5000 Kronen zu unterstützen und ermöglichte so die sofortige Wiederaufnahme der Grabungen. Am 15. Jänner reiste Szombathy nach Triest und begab sich von dort gemeinsam mit Savini nach Matavun, wo er persönlich die fälligen Arbeitslöhne heglich, aber auch Savini "mit der strengsten Abmachung, daß der Baargeldvorrat nicht

Pietro Savini (1888-1973) am Eingang zur Fliegenhöhle
(Archiv der Präh. Abteilung NHM Wien).

Pietro Savini (1888-1973) pred vhom v Mušjo jamo
(Arhiv Prazgodovinskega oddelka NHM na Dunaju).

überschritten werden darf", sowohl die aus dem Vorjahr offenen 1633,36 Kronen als auch einen Vorschuß in der Höhe von 500 Kronen bezahlte. (Szombathy, 1911, 17. Jänner). Gleichzeitig nahm Szombathy mit Savini Grabungsversuche in der benachbarten "Prevaligrotte", die auch als Knochenhöhle bezeichnet wird, vor und stieß hier auf eine "mit der Fliegenhöhle analogen Kulturschichte aus der letzten Stufe der Bronzezeit", was ihn dazu veranlaßte, die Knochenhöhle in die archäologischen Untersuchungen einzubeziehen. Da die Fliegenhöhle während des Winters der Bora ausgesetzt ist, sollte Savini zunächst die geschützte Knochenhöhle vermessen und "dann an den günstigen Stellen eine systematische Ausgrabung ausführen" (Szombathy, 1911, 1. Februar).

Nach seiner Rückkehr nach Wien weist Szombathy Savini noch einmal in einem Brief (21. Jänner 1911) ganz ausdrücklich auf die Notwendigkeit einer genauen Rechnungslegung hin und bittet Savini "zwei Blätter anzulegen und bis zum Abschlusse der Arbeit genau zu führen. Das eine Blatt soll eine Liste der Arbeitstage enthalten ... das zweite Blatt soll als Kassabuch geführt werden." Die Schwierigkeiten waren aber damit keineswegs beendet. Mit der detaillierten Abrechnung über die erste Ausgrabungsquote des Jahres 1911 ließ Savini erneut auf sich warten und reagierte erst nach wiederholtem Urgieren Szombathys (Szombathy, 1911, 14., 20. und 27. März).

Aus Szombathys Schreiben vom 4. April 1911 an Savini wird ersichtlich, daß Savini die Untersuchungen in der Fliegenhöhle abzuschließen gedachte. Szombathy zeigte sich darüber "ein wenig in Staunen" und erlaubt sich "anzufagen, ob wirklich der nun ganze Schuttkegel der Fliegenhöhle systematisch durchsucht ist, so dass kein Teil der ursprünglichen Lagerung verblieb und dass bei weiteren Nachsuchungen keine grossen Mengen von Bronzefundstücken gefunden werden können".

Gleichzeitig empfiehlt er noch an einer geeigneten Stelle die Sinterschichte durchschlagen zu lassen und 2 bis 3m in die Tiefe zu graben, um auch den darunter befindlichen Schuttkegel zu untersuchen. Nachdem Savini die angeordneten Arbeiten durchgeführt und Szombathy Bericht erstattet hatte, sieht Szombathy die Ausgrabungen in der Fliegenhöhle als vollständig beendet an (Szombathy, 1911, 18. April). Gleichzeitig teilte er auch Savini mit, daß er ihm die topografische Beschreibung der Fliegenhöhle überlasse, da er sich in seinem Bericht an die Prähistorische Kommission ausschließlich mit den prähistorischen Ergebnissen befassen werde. Savini kümmerte sich jedoch nicht um Szombathys Anweisungen. Er hatte in der Zwischenzeit bereits im dritten Band der Zeitschrift MANNUS eine Abhandlung unter dem Titel "Neue Entdeckungen vorgeschichtlicher Altertümer in den Höhlen von Dane bei St. Kanzian" veröffentlicht (Savini, 1911, 131), und wollte sich nun auch mit der Interpretation der Inschrift auf dem 1909 in der Fliegenhöhle gefundenen Bronzehelm befassen. Szombathy reagierte mit Schärfe auf Savinis eigenmächtiges Verhalten. Am 16. Mai schreibt er ihm: "... 1. gehört es sich nicht, dass eine solche Veröffentlichung erfolgt, ohne dass ich davon im Voraus verständigt wurde. 2. gehört es sich nicht, dass eine so übertriebene mit dem Tatbestand der wirklichen Funde nicht übereinstimmende Darstellung veröffentlicht wird. Im Interesse der Wahrheit bin ich natürlich gezwungen, Ihre Angaben, dass einige Tausend Gegenstände gefunden worden sind u. s. w. öffentlich richtig zu stellen ... 3. schickt es sich nicht, dass man bei einer solchen Veröffentlichung sich allein nennt, wenn mehrere Personen beteiligt waren". Szombathy räumt zwar ein, daß er annehmen muß, Savini hätte "buona fide, aber ohne Kenntnis der in den wissenschaftlichen Kreisen gebräuchlichen Rücksichten" gehandelt, nimmt jedoch die Angelegenheit zum Anlaß Savini zu erinnern, "dass Sie durch die bisherigen Subventionen, welche wir für die Ausgrabungen erhalten haben, ebenso wie ich moralisch gebunden sind, auch die weiteren Ausgrabungen, so weit als es die zur Verfügung stehenden Geldmittel erlauben, der Akademie und dem Hofmuseum vorzubehalten." Savini hatte nämlich in der Zwischenzeit gedroht, die Grabungen in der Knochenhöhle auf eigene Kosten fortzusetzen und die Funde später zu verkaufen (Szombathy, 1911, 5. Mai), da die Subventionen aus Wien nicht regelmäßig eintrafen. Ein durchaus normaler Umstand, mußte die Verwendung der Gelder doch immer erst vom Oberstkämmereramt bewilligt werden. Auch Intendant Steindachner zeigte sich über Savinis Absicht "überaus erstaunt" und wollte, sollte Savini "für andere Rechnung graben" die auf Kosten des Museums angeschafften Grabungsutensilien und die bisher für Pacht und Bewachung ausgelegten Beträge von Savini zurückfordern. Da es sich laut Savinis eigener Rechnungslegung um einen "ansehnlichen

Betrag" handelte, riet ihm Szombathy "auf das Dringendste" es nicht zu einer derartigen Auseinandersetzung kommen zu lassen (Szombathy, 1911, 27. Mai). Am 30. Mai schließlich sandte Szombathy per Postanweisung 600 Kronen an Savini und stellte in Aussicht "für Juli 600-1000 Kronen flüssig zu bekommen" (Szombathy, 1911, 30. Mai).

Als Szombathy jedoch in den Sommermonaten die Ausgrabungen persönlich besucht, muß er feststellen, "dass die faktischen Arbeitserfolge weit entfernt waren von einem richtigen Verhältnisse zu den von Savini aufgerechneten Arbeitstagen und Arbeitslöhnen" (Szombathy, 1911, 17. Oktober). Nachdem Szombathys diesbezügliche Nachfragen "auf ein undurchdringliches System von Ausreden" stießen, entschloß er sich bei seiner Inspektion am 7. September 1911 zum "Abbruch der Ausgrabungen noch vor Erschöpfung des zur Verfügung stehenden Kredites" (Szombathy, 1911, 17. Oktober).

Mit dieser vorzeitigen Beendigung der Untersuchungen in der Knochenhöhle standen Savini von seiten des Naturhistorischen Hofmuseums keinerlei Grabungsgelder mehr zur Verfügung. Doch Savini gab, offenbar auch unbeeindruckt von der Tatsache, daß ihm Szombathy Unrichtigkeiten in der Rechnungslegung nachweisen konnte, nicht auf. Er reiste nach Wien und sprach bereits am 16. September bei Steindachner und Szombathy vor. Obwohl er ursprünglich erklärt hatte, daß er das Ausgraben selbst als Liebhaberei betreibe und lediglich den Ersatz der Arbeitslöhne und Quartiergelder sowie der Grabungswerkzeuge beanspruchen würde, verlangte er nun die Zuerkennung eines Honorars für die in der Fliegen- und der Knochenhöhle ausgeführten Arbeiten (Szombathy, 1911, 17. Oktober). Unmittelbar danach setzte sich Savini mit Prof. Schrader, dem Direktor der Antikensammlung, in Verbindung und bot ihm eine Anzahl prähistorischer Fundgegenstände aus Bronze, die aus einer gewissen Dachshöhle stammen sollten, zum Kauf an. Seine bisherigen Beziehungen zur Prähistorischen Sammlung und die von der Prähistorischen Kommission erhaltenen Grabungssubventionen erwähnte er an dieser Stelle nicht.

Szombathy erhielt erst durch eine Anfrage der Direktion des Antikenkabinetts Kenntnis von diesem "merkwürdig unvorsichtigen Akt" Savinis (Szombathy, 1911, 17. Oktober). Anhand der Zeichnungen, die Savini Schrader vorgelegt hatte, erkannte Szombathy zweifelsfrei, daß jene Bronzefunde aus den Grabungen in der Fliegen- und Knochenhöhle stammten (Szombathy, 1911, 19. September). Wie sich später herausstellte, paßten mehrere Bruchstücke genau mit dem bereits vorhandenen Fundmaterial aus diesen beiden Höhlen zusammen (Szombathy, 1911, 15. November).

Szombathy informierte die Intendanz und erhielt daraufhin "kurzerhand die Weisung des hohen Oberstkämmerer-Amtes zur energischen Verfolgung Savinis". Am 18. September 1911 erging von der Wiener Polizei-

Direktion eine Kurrende an die Triester Polizei-Direktion, die die Sicherstellung der bei Savini befindlichen Fundgegenstände erwirken sollte. Und schon am nächsten Tag begab sich Szombathy nach St. Kanzian, wo er vom ältesten der Arbeiter, Josef Crkvenik aus Dane, "die Bezeugungen dafür erhielt, dass die von Savini dem Herrn Direktor Schrader gemachten Fundortsangaben falsch sind, ..." (Szombathy, 1911, 17. Oktober). Wie aus Szombathys Tagebuch (1911, 20. September) zu entnehmen ist, hatte Savini, nachdem ihm Crkvenik die Dachshöhle gezeigt hatte, dort abwechselnd mit der Knochenhöhle gegraben und streng verboten Szombathy davon zu berichten. Savini fand jedoch in der Dachshöhle keine Metallsachen. Dafür aber hatte er "in der Fliegenhöhle während der Zeit, wo Crkvenik im Zelte Wächter war, immer nur einen Teil der Bronzefunde für uns reserviert und etwa von 3 Stücken je eines und zwar das bessere für sich beiseite gelegt. Er hatte auf diese Art einmal 100 Stück beisammen, die er für sich behielt. Im Ganzen sammelte er viel mehr." und wieder verbot er den Arbeitern Szombathy davon Mitteilung zu machen.

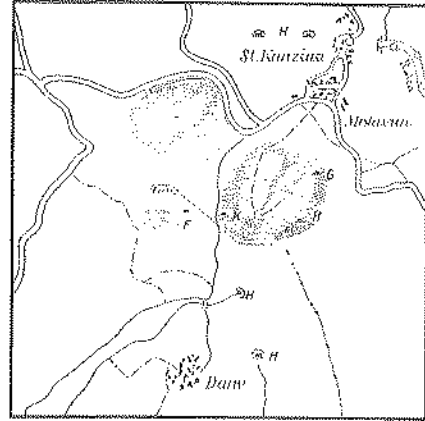
Am 20. September setzte sich Szombathy dann persönlich mit der Triester Polizei-Direktion ins Einvernehmen und vermerkt am 21. September in seinem Tagebuch: "Oberpolizeirat Abundius Contin, Vorstand der II. Sektion der K. K. Polizeidirektion Via Caserma 2, Tel. 500, teilt mir mit, daß er gestern Vorm. die Sammlung Savini's sicherstellen lassen durch Sperrung des Zimmers, in dem sich die Funde befinden. - Wird nun S. (Savini) zur Polizei bestellen und mit mir konfrontieren."

Die Konfrontation erfolgte am 21. September um 12 Uhr Mittag und Savini gestand, wie Szombathy in seinem Tagebuch (1911, 21. September) vermerkt, "die Pflicht alle Funde aus den subventionierten Grabungen abzuliefern zu" und ließ "die Widerlegung seiner Angaben über den Zeitpunkt der Funde auch gelten. Auch die Richtigstellung der Fundorte." Noch am selben Tag sollte die "freiwillige Ablieferung" des Fundmaterials durch Savini "unter Assistenz des Hr. Kommissärs Rudolf Modrić an Szombathy stattfinden und Szombathy kann tatsächlich vereinbarungsgemäß um 16 Uhr im Häuschen Savinis (via Antenorei 9) mit der Sichtung der Fundgegenstände und den Vorbereitungen zu deren Verpackung beginnen. Doch bereits zwei Stunden später muß er die Arbeit abbrechen, "weil der H. Komm zur Theaterinspektion mußte". Und als Szombathy am darauffolgenden Vormittag mit Modrić bei Savini erscheint, treffen sie dort "Herrn Dr. Giorgio Gefter-Wondrich mit dessen Hilfe mir H. Savini die Ablieferung der Funde streitig macht" (Szombathy, 1911, 22. September). Nun stellt Savini auch eine Nachforderung von 7500 Kronen, an deren Erfüllung er die Ausfolgung des Fundmaterials knüpft, und Advokat Gefter-Wondrich macht Savinis notleidende Mutter, die auf dessen

Unterstützung angewiesen ist, geltend. Szombathy kommentiert die finanzielle Notlage von Mutter und Sohn Savini folgendermaßen: "Kostspielige Sporte: Spelaeologie, Photographie, teure Sammlungs - Kästen, elegante Kleidung, Tropfsteinsamml. aus 36 Höhlen, bisher keinen Verdienst gesucht", und merkt noch an, "Frau Savini" macht "dem Sohn vor mir Vorwürfe, daß er die Affaire nicht klüger eingerichtet und früher ausgeführt hat" (Szombathy, 1911, 21. u. 22. September).

Am 23. September schließlich schlägt Oberrat Contini vor, Strafanzeige beim Landesgericht einzu-bringen, um so die sofortige Herausgabe der Funde zu erwirken. Trotzdem gelangt Szombathy jedoch erst am 27. September nach langwierigen Verhandlungen mit Gefter-Wondrich, Savini und dessen Vormund Peter Bernardi (Savini hat zu diesem Zeitpunkt noch nicht das 21. Lebensjahr erreicht), der noch im letzten Moment die Herausgabe verhindern will, sowie der schriftlichen Zusage, Savinis finanzielle Forderungen zu erfüllen in Besitz des Fundmaterials (Gefter-Wondrich, 1911, 26. September; Szombathy, 1911, 27. September.-). Wie aus dem Verzeichnis des abgelieferten Materials hervorgeht, handelte es sich um ca. 550 Bronzegegenstände sowie Knochen aus der Fliegen- und der Knochenhöhle (Szombathy-Modrić, 1911, 21. u. 22. September). Eine Bronzesitula mit den dazugehörigen Fragmenten und ein Skelett aus der Knochenhöhle behielt Savini jedoch "hartnäckig" zurück. Dieses Material sollte dem Hof-museum nur leihweise zur Verfügung stehen und "gegen Rückersatz von 500 K an die Museumskasse" wieder in Savinis Eigentum zurückgehen (Szombathy, 1911, 17. Oktober). Das zwischen Savini, vertreten durch Gefter-Wondrich, und Szombathy, der von Steindachner per Telegramm (23. September 1911) ermächtigt wurde einen "vollkommenen Ausgleich mit Savini anzustreben" (Szombathy, 1911, 15. November), getroffene Überein-kommen, das Savini als Entschädigung für seine eigene Arbeit und persönliche Ausgaben für die Ausgrabungen in der Fliegen - und der Knochenhöhle einen Betrag in der Höhe von 4.000 bis 6.000 Kronen zusicherte, sollte jedoch erst nach Eintreten der zurückbehaltenen Fund-stücke in Wien in Kraft treten. Gleichzeitig sollte auch die gegen Savini angestregte Strafanzeige zurück-gezogen werden (Gefter-Wondrich 1911, 26. Septem-ber). Savini aber schickte weder Skelett noch Bronze-situla.

Am 6. Oktober urgiert Szombathy brieflich: "Es wirkte besonders verstimmend, dass sie auf eine mögliche Beschleunigung Anspruch erheben und da-neben selbst alles mögliche tun, um Ihre Angelegenheit zu verzögern". Im selben Schreiben eröffnet er Savini "im amtlichen Auftrag", daß er auf Rechnung des Hof-museums "keinerlei Ausgrabung mehr vorzunehmen, keine Ausgaben mehr zu machen und keinerlei Verpflichtungen zu unternehmen habe" (Szombathy, 1911, 6. Oktober). Dieser Entscheidung wollte sich

Lageplan der Höhlen bei Dane (nach J. Szombathy, 1913).

Položaj jam pri Danah (po J. Szombathyju, 1913).

Savini aber offenbar nicht fügen, denn am 9. Oktober antwortet ihm Szombathy: "... bezüglich der absoluten und endgültigen Auflösung zum k. k. Hofmuseum be-darf es Ihrer Zustimmung nicht. Es genügt, dass Sie meinen Brief vom 6. Okt. erhalten und, wie aus Ihrem Antwortschreiben hervorgeht, zur Kenntnis genommen haben."

Um weitere finanzielle Belastungen durch Savini zu vermeiden, teilte Szombathy den Abbruch der Be-ziehungen zu Savini auch allen anderen an den Aus-grabungen in Dane beteiligten Personen mit (Szom-bathy, 1911, 9. Oktober).

Am 16. Oktober schließlich trafen die zurück-behaltenen Fundgegenstände in Wien ein (Szombathy, 1911, 17. Oktober), doch die Angelegenheit war damit keineswegs beendet. Vielmehr sollten für Szombathy die Schwierigkeiten erst jetzt wirklich beginnen.

Bereits am 4. November verfaßte Advokat Eduard Slavik als nunmehriger Vertreter Savinis ein 4 Seiten langes Schreiben an die Intendanz des k. k. Natur-historischen Hofmuseums. Darin teilte er mit, daß ihm Savini die Angelegenheit zur gerichtlichen Geltend-machung übergeben hatte, er wolle jedoch "im Interesse beider Parteien" einen Prozeß vermeiden und erlaube sich daher die Intendanz zur Erfüllung von Savinis Ansprüchen: 1. Bezahlung des versprochenen Honorars, 2. Rückgabe der leihweise übergebenen Gegenstände, 3. Anerkennung der Szombathy in Triest übergebenen Fundgegenstände als Savinis Eigentum und Rückgabe derselben und 4. Rückstellung von Savinis Zeichnungen und Plänen, sowie die Ausstellung eines Zeugnisses über die geleisteten Dienste, aufzufordern.

Wie aus Szombathys Tagebuch vom 7. November 1911 und einem Schreiben des Oberstkämmerer-Amtes an die Intendanz des Naturhistorischen Hofmuseums vom 6. November 1911 zu entnehmen ist, kann der "Gewährung einer weiteren Entschädigung für die

vorbezeichneten Grabungen an Savini im Hinblick auf dessen Verhalten bei der Ablieferung der zu Tage gebrachten Fundobjekte, sowie bei der Verrechnung der ihm seitens des naturhistorischen Hofmuseums für diese Grabung gewährten Vorschüsse keine Folge gegeben werden" und man verlangt von Savinis Vormund "Revers, daß keine weiteren Ansprüche an das Museum gestellt werden. Dafür wird der Saldo von K 155.- und die zu hohen Rechnungen passiert und von einer Betrugsanzeige abgesehen."

Am 11. November 1911 erfolgte durch das Oberstkämmerer-Amt, dem die Intendanz des Naturhistorischen Hofmuseums direkt unterstand, eine Anfrage an die k. k. Oberstaatsanwaltschaft in Triest über den Stand bzw. Fortgang der Erhebungen zur Angelegenheit der Veruntreuung von prähistorischen Fundobjekten von Seiten des Pietro Savini, da mit Rücksicht auf neue Verdachtsmomente wegen ungerechtfertigter Rechnungen gegen Savini eventuell auch Strafanzeige erstattet werden könnte. Die Anfrage bleibt unbeantwortet, Szombathy aber wird von Savini in Triest und Sessana (heute Sezana) auf Ehrenbeleidigung nach § 487 St. G. geklagt. Grund der Klage ist Szombathys Schreiben an Josef Crkvenik und andere Grabungsbeteiligte vom 9. Oktober, in dem er kundtut, daß "Herr Savini seit Anfang dieses Monats nicht mehr das Recht hat, irgend eine Unternehmung für meine Rechnung auszuführen und irgend eine Verpflichtung für meine Rechnung einzugehen."

Savini fühlte sich aber vor allem durch Szombathy Mitteilung, daß er "die von Herrn Pietro Savini heimlich beiseite gelegten Funde aus der Fliegenhöhle mit Hilfe der k. k. Polizeidirektion in Triest aus seinem Hause entnommen und nach Wien in das k. k. Hofmuseum gebracht habe.", sowie die Feststellung "Herr Savini hat selbst eingestanden, daß er diese Funde sich widerrechtlich angeeignet hat und daß er verpflichtet war, sie dem k. k. Hofmuseum abzuliefern" in seiner Ehre gekränkt.

Bei der am 15. November 1911 stattgefundenen Verhandlung ist der Richter Savini gegenüber sehr günstig gestimmt, trotzdem aber gelingt es Szombathys gerichtlichen Vertreter Dr. Albert Rumer in Hinblick auf die noch laufenden Untersuchungen gegen Savini in Sachen Veruntreuung eine Vertagung zu erreichen.

Savinis Forderungen an das k. k. naturhistorische Museum gehen inzwischen ungeniert weiter. In Wien durch Dr. Winter vertreten verlangt er nun nicht nur ein Honorar von 7.500 Kronen und die Rückgabe der Funde, sondern auch die Bezahlung der Aufbewahrungskosten für die Grabungsutensilien. Auch weist er zurück, wissentlich zu viele Löhne verrechnet zu haben und führt schließlich auf eigene Kosten gehende Grabungszeiten an, um auf diese Weise den Besitz der veruntreuten Fundgegenstände rechtfertigen (Szombathy, 1911, 11. Dezember; Winter, ohne Datum.-). Am

17. Jänner 1912 wird schließlich in einer Sitzung im Oberstkämmerer-Amt in Anwesenheit von Dr. Winter und Szombathy beschlossen, Savini ein Honorar von 2000 Kronen und 500 Kronen als Ersatz für die Bronzesitula zu bewilligen (Szombathy, 1912, 17. Jänner).

Savini lehnt die Vereinbarung jedoch ab und beschreitet den Klageweg (Szombathy, 1912, 1. Februar). Am 27. März trifft dann Savinis Zivilklage gegen Szombathy und das Hofärar zu Händen der k. u. k. nö. Finanzprokuratur ein. Der Streitwert beläuft sich inzwischen auf 18.700 Kronen! (Szombathy, 1912, 27. März).

In der Zwischenzeit wurde für den 7. Februar eine weitere Verhandlung in der Ehrenbeleidigungsangelegenheit Savini gegen Szombathy anberaumt. Diesmal sollte Szombathy persönlich anwesend sein. Die Verhandlung endete erneut mit Vertagung (Szombathy, 1912, 7. Februar). Szombathy begab sich tags darauf nach Matavun, wo er seinen Tagebuchaufzeichnungen zufolge (Szombathy, 1912, 8. Februar) weitere Schulden bzw. ausständige Rechnungen Savinis über die Aufbewahrungskosten der Grabungsutensilien, aber auch offene Gasthausrechnungen, Pachtraten und Mietzinse für Unterkünfte in der Höhe von insgesamt 692,47 Kronen feststellte. Darüber hinaus hatte Savini Crkvenik am 11. November 1911 einen Schuldschein über 300 Kronen ausgestellt. Szombathy vermerkte dazu mit Rufzeichen: "Am 15/II war dann die Verhandl. beim Bez. Ger. Sesana, bei der Crkv. die mir gemachten Angaben über Savini's Veruntreuung zurückzog."

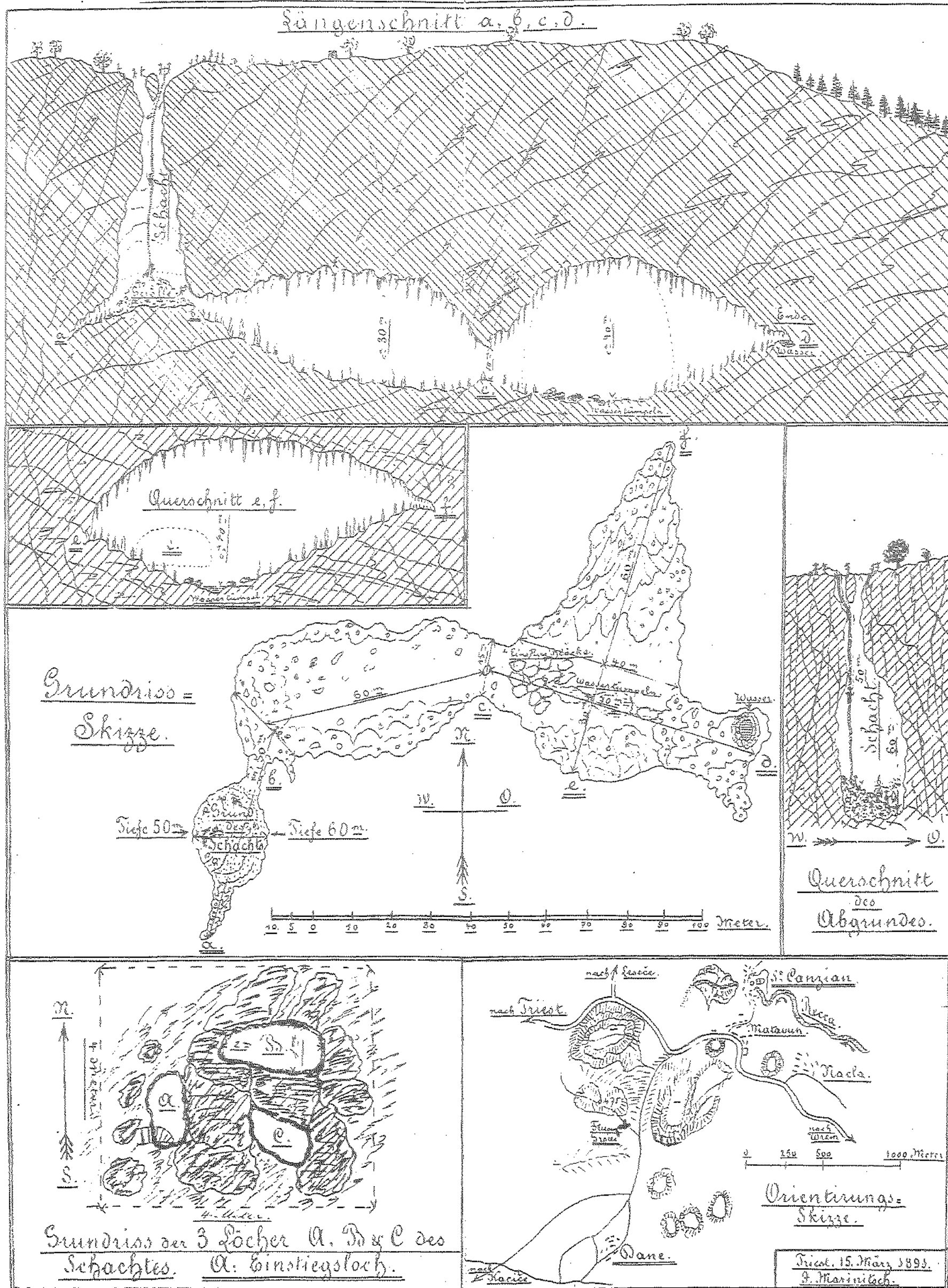
Als Szombathy die Ladung ersten Tagsatzung in dem von Savini gegen ihn angestrenzten Zivilprozeß für den 11. April 1912 erhält, bekommt er vom Oberstkämmerer-Amt zunächst den Rat, sich mit Oberfinanzrat Schilder von der Finanzlandesprokuratur zu besprechen (Szombathy, 1912, 27. März). Die Unterredung, an der auch Finanzrat Dr. Hirsch teilnimmt, nimmt jedoch für Szombathy keinen geradezu günstigen Verlauf. Da die Grabung mit Geldern der Akademie und Arthur Pergers, nicht aber des Hofärars durchgeführt wurde, sieht Schilder Szombathy als Hauptbeklagten an, und rät ihm sich schon zur ersten Tagsatzung einen Advokaten auf eigene Kosten mitzubringen. Auch möchte Schilder dem Hofärar die Möglichkeit wahren, sich zurückzuziehen. In diesem Fall hätte aber Szombathy allein Kosten und Lasten zu tragen. Szombathy hält dem entgegen, nicht als Privatperson "für mein Interesse und auf meine Rechnung, sondern ausschließlich nur als Beamter auf Hofärarkosten" zu handeln. Er schlägt daher dem Hofärar vor, ihm die passive Klagelegitimation abzunehmen, wodurch er selbst überhaupt keinen Advokaten brauchen würde, und führt dazu § 16 der Klage an, der ausdrücklich besagt, daß "insolange das Hofärar seiner Zahlungs- und Ersatzpflicht, bzw. seine Klagelegitimation nicht anerkannt hat, vorsichtsweise die Klage auch gegen mich richtet." Da jedoch das Hofärar

Section Hüstenland des Deutschen und Österreichischen Alpen-Vereins.

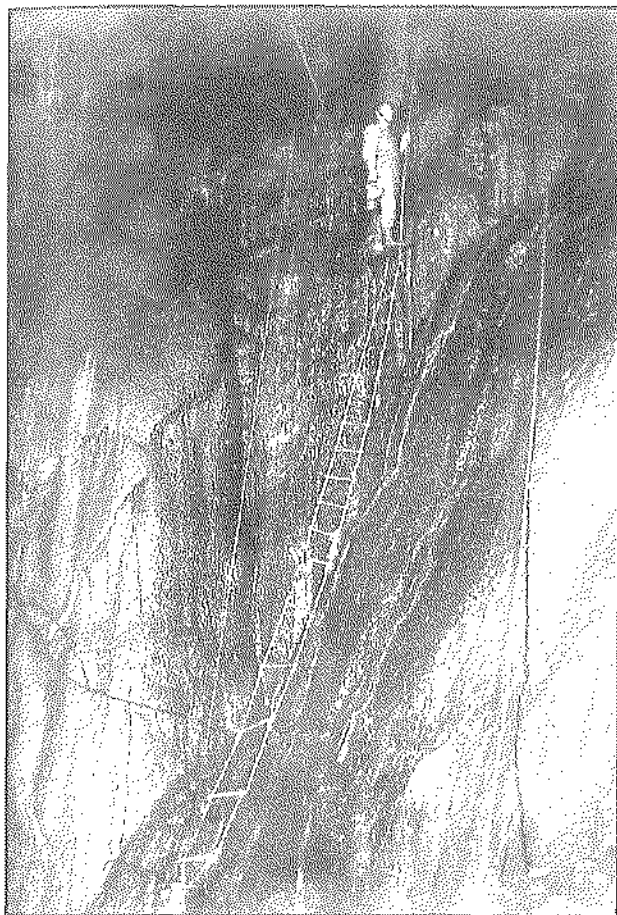
Fliegen-Grotte bei Dane, (neben Sanct = Canzian),
(Tama na prevali.)

240 Meter lang und 90 Meter tief, erforscht und gemessen am 5. März 1895,
von Friedrich Müller und Josef Marinitsch,
mit den Arbeitern Juri Lerkvenik und Paul Antoncić.

1. The first part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to study the problem of the

2. The second part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to study the problem of the

Abstiegsschacht in der Fliegenhöhle (Archiv der Präh. Abteilung NHM Wien).

Vhodno brezno v Mušji jami (Arhiv Prazgodovinskega oddelka NHM na Dunaju).

durch die Übernahme der sequestrierten Funde und der Überprüfung der Abmachungen Szombathys mit Savini "sich als beteiligt einbekannt hat, so ist der in der Klage selbst vorgesehene Fall meiner Entlassung aus der passiven Klagelegitimation gegeben. "Trotz Szombathys Argumentation möchte Schilder jedoch "vorläufig" bei seiner Auffassung bleiben, stellt aber in Aussicht seinen Hofrat zu fragen und dann eine Konferenz beim Oberstkämmerer-Amt zu beantragen. Baron Weckbecker vom Oberstkämmerer-Amt meint zu Szombathys Bericht über das Gespräch mit Schilder, daß keine Rede davon sein könne, Szombathy "in einen privaten Gegensatz zum O.K.A. (Oberstkämmerer-Amt) zu bringen", da er "doch in diesem Falle der Kronzeuge und Hauptsachkenner" sei, und fügt hinzu, daß der Versuch Szombathy "einzutunken" auch der Auffassung Sr. Exz. (Seiner Exzellenz, L. Gudenus Anm. d. A) direkt widersprechen würde, "der den Wunsch hat, daß das Hofräar mich in allen Klagen des Savini deckt".

Szombathys Tagebucheintragen zu diesem eher

unerfreulich verlaufenen 29. März 1912 schließen folgendermaßen: "Hofrat Querner (Oberstkämmerer-Amt, Anm. d. A.) (abgesondert in Kenntnis gesetzt) faßt die Sache so wie Schilder auf und ich widerlege ihm in derselben Weise, aber scheinbar vergebens."

Wie aus dem Einsichtsakt des Oberstkämmerer-Amtes vom 3. April hervorgeht, waren Szombathys Einwände doch nicht ganz umsonst. Zwar wird Szombathys Vorschlag das Hofmuseum "möge sich dem Strafverfahren gegen Savini als Privatbeteiligter anschließen" mit dem Argument, das umstrittene Fundmaterial würde sich ohnehin bereits im Besitz des Geschädigten (des naturhist. Hofmuseums) befinden, abgelehnt, es wurde aber doch beschlossen, für Szombathy einen Rechtvertreter auf Kosten des Oberstkämmerer-Amtes zu bestellen, und schließlich wird auf Szombathys Vorschlag hin (Szombathy, 1912, 13. April) der Hof- und Gerichtsadvokat Dr. Alfred Adler mit Szombathys Verteidigung betraut (O.K.A., 1912, 18. April).

Doch während Szombathy noch versucht sich gegen seine vorgesetzten Ämter durchzusetzen, holt Savini bereits zu einem weiteren Schlag gegen ihn aus.

Wie aus Szombathys Tagebuch (14. Mai 1912) zu ersehen ist, hatte Savini dem "Neuen Wiener Tagblatt" in Triest einen Artikel über die Fliegenhöhle eingesandt. Szombathy, der von Redakteur Ernst Friedmann Savinis Text erhielt, stellte einige Angaben richtig, wünschte jedoch keine Veröffentlichung und verbot gleichzeitig "unbedingt" die Benützung seines Names. Als darauf lediglich eine kurze Notiz erscheint, schickt Savini am 21. Mai einen eingeschriebenen Brief mit einer Berichtigung, die "grobe Beleidigungen" gegen Szombathy enthält, an das "Neue Wiener Tagblatt" und wenige Tage später (28. Mai) erfährt Szombathy von einem beleidigenden Rundschreiben, das Savini am 25. Mai an Hofrat Steindachner, Prof. Hans Schrader, Oberstkämmerer Graf Leopold Gudenus, Assistent Josef Bayer, Regierungsrat Kubitschek und den Österreichischen Touristenclub, dem Szombathy als Mitglied des Karstkomitees angehörte, gesendet hatte.

Nun möchte Szombathy Savini auf Ehrenbeleidigung klagen, stößt jedoch bei seinen Vorgesetzten keineswegs auf einhellige Unterstützung. Hofrat Querner vom Oberstkämmerer-Amt warnt Szombathy vor Dr. Fritz Winter und seinem Bruder Dr. Max Winter. Beide sind nämlich als sozialistische Advokaten bekannt und jegliche Angriffe wären daher als Parteiangriffe zu betrachten (Szombathy, 1912, 29. Mai). Zum Vorschlag des Oberstkämmerer-Amtes, (O.K.A, 1912, 3. Juni) Szombathy möge, ehe er zur Klage schreite, Savini durch Dr. Adler auffordern lassen, "Abbitte zu leisten und einen vereinbarten Brief an alle Adressaten des Pamphletes zu senden", meint Szombathy: "ein solcher Schritt würde keinen Erfolg haben, im Gegenteil, von Savini als Zeichen von Furcht angesehen werden (Szombathy, 1912, 31. Mai).

Den sozialistischen Verbindungen ist höchstwahrscheinlich auch Savinis 3. öffentlicher Angriff auf Szombathy, diesmal in der Triestiner Tageszeitung "Il lavoratore", dem Organ der Italienischen Sozialisten in Österreich, zuzuschreiben. Am 1. Juni 1912 erscheinen Savinis "Schwere Anklagen gegen die Direktion eines Hofmuseums" mit "ehrenrührigen Anwürfen" gegen Szombathy in italienischer Sprache (Szombathy, 1912, 14. Juni).

Trotzdem gibt Dr. Adler, da er die Triestiner Gerichtsverhältnisse aus eigener Praxis genau kennt, Szombathy den Rat, "sowohl die Pressklage über den Zeitungsartikel als auch die Berichtigung des Artikels zu unterlassen." In solchen Fällen würde in Triest nicht nur wenig Aussicht auf Erfolg bestehen, es wären darüber hinaus auch weitere Schwierigkeiten zu erwarten, die dem Hofmuseum "neue ärgerliche Belästigungen bereiten" würden und auch für den Fortgang des Zivilprozesses und der gegen Savini eingeleiteten Untersuchungen wegen Veruntreuung nicht von Nutzen wären. Dr. Adler könne daher nur eine Ehrenbeleidigungsklage gegen Savini am Wiener Landesgericht befürworten (Szombathy, 1912, 14. Juni). Szombathy ist sich durchaus bewußt, daß er Savinis Angriffen nicht als Privatmann, sondern Beamter gegenübersteht und daher in erster Linie auf die Interessen des Amtes Rücksicht zu nehmen hat. Er muß daher die Entscheidung für sein Vorgehen dem vorgesetzten Amt überlassen. Das Oberstkämmereramt läßt Szombathy schließlich freie Hand, allerdings wäre "eine eventuelle Ehrenbeleidigungsklage nur im eigenen Namen" und nur für Szombathy als Privatperson einzubringen. Außerdem läßt man Szombathy unmißverständlich wissen, daß man es "im Interesse des Amtes mit Vergnügen" begrüßen würde, würde er von der Klage abstehen. "Das Amt u. die Beamten stehen über solchen Angriffen, wie der Kaiser." (Szombathy, 1912, 20. und 21. Juni). Einen Tag später findet sich in Szombathys Tagebuch die lakonische Anmerkung: "Verständige Dr. Adler telefon. daß nicht geklagt wird." (Szombathy, 1912, 22. Juni).

Am 13. August 1912 fand in Triest eine allerdings nicht zu Ende geführte Verhandlung in der Veruntreuungsangelegenheit gegen Savini statt. Szombathy, der nur als Zeuge geladen war, konnte der Einvernahme des Angeklagten nicht beiwohnen, erfuhr aber nachträglich, daß Savini "zu seiner Verteidigung verschiedene unrichtige, dem Hofmuseum nachteilige Angaben ausgesagt hatte, die auf die Richter Eindruck gemacht hatten, die aber nicht widerlegt werden konnten". Die Abwesenheit eines Vertreters des Hofärars, die nach Schluß der Gerichtssitzung sogar der Staatsanwalt Szombathy gegenüber bedauerte, hatte dem Angeklagten Savini große Vorteile, den Interessen des Hofmuseums jedoch erhebliche Nachteile gebracht.

Szombathy legt daher dem Hofärar noch einmal

dringend nahe, sich dem Strafverfahren gegen Savini wegen Veruntreuung von Funden als Privatbeteiligter anzuschließen (Szombathy, 1912, 14. November). Diesmal hat er Erfolg, denn am 23. November 1912 eröffnet das Oberstkämmerer-Amt der Intendanz des Naturhistorischen Museums, daß die k.k. Finanzprokuratur in Triest in Vertretung des k.u.k. Hofärars ersucht wird, sich dem Verfahren wegen Veruntreuung gegen Savini als Privatbeteiligter anzuschließen.

Am 4. März 1913 findet dann in Triest die Hauptverhandlung im Strafprozeß gegen Savini statt. Außer Szombathy erscheint auch k.k. Finanzrat Dr. Gustav Italo Marochia in Vertretung des k.u.k. Hofärars als Privatbeteiligter vor Gericht. Der Prozeß steht jedoch unter keinem günstigen Stern und ist, wie aus Szombathys Tagebuchaufzeichnungen hervorgeht, praktisch von Anbeginn für Szombathy und das Hofmuseum zum Scheitern verurteilt. So gibt Staatsanwalt Tomicich bereits Tage vor der Verhandlung "Savini gute Aussichten" und meint, "dem O.K.A. (Oberstkämmereramt, Anm. d. A.) läge auch nichts an einem Freispruch, da es in der ersten Verhandlung sich gar nicht habe vertreten lassen" (Szombathy, 1913, 28. Februar). Die Verhandlung selbst geht dann schnell vor sich, um 20 Uhr 30 steht das Urteil fest: Freispruch für Savini. In der Begründung wird angeführt, daß Savini stets in gutem Glauben gehandelt habe und ihm Veruntreuung nicht nachgewiesen werden könne. Sollte er seinen Verpflichtungen dem Hofmuseum gegenüber in irgendeiner Form nicht entsprochen haben, so würde es sich allenfalls um eine zivilrechtliche, in keinem Fall jedoch um eine strafrechtliche Angelegenheit handeln (T.P.T., 1913, 4. März).

Wenige Tage später, am 7. März, erscheint dann in der Triestiner Tageszeitung "Il Piccolo" Savinis Dankagung an seine Anwälte Barich und Gefter-Wondrich, die er mit "Dirigenti agli Scavi preistorici di S. Canziano" unterfertigt. Marchesetti bezeichnet diese "prunkhafte" Titulierung Savinis in einem Schreiben an Szombathy als "nicht wahrheitsgetreuen Titel" und vergleicht Savini mit einem Herrn in Triest, "der einmal eine kleine Hundausstellung arrangiert hatte, und seitdem auf seiner Visitenkarte den Titel: 'Organisateur der cinogetischen Ausstellung' führte!" An selber Stelle hofft Marchesetti, Szombathy würde nun Ruhe haben "mit den unerquicklichen Differenzen mit dem berühmten (wenn noch nicht berühmten!) S." (Mader, 1996, 163).

Das Gegenteil war jedoch der Fall, denn schon zwei Monate später war im Bezirksgericht von Sesana für den 8. Mai die Hauptverhandlung zur Ehrenbeleidigungsklage Savini gegen Szombathy anberaumt. Szombathy wurde wieder von Dr. Albert Rumer vertreten, dem es nur mit großer Mühe gelang eine Vertagung zwecks Einsichtnahme der Strafakten aus Triest, aus denen hervorgehen sollte, daß Savini die Funde heimlich beiseite geschafft hatte, zu erwirken. Außerdem sollte

Szombathy den Wahrheitsbeweis für die Angaben seines Briefes vom 9. Oktober 1911 an Cerkvenik erbringen und eine Bestätigung über den amtlichen Auftrag zur Abfassung dieses Schreibens vorlegen (Szombathy, 1913, 10. Mai). Hofrat Querner vom Oberstkämmerer-Amt möchte jedoch Szombathy "keine vollständige Deckung geben", die ihn selbst exponieren könnte, "weil er zunächst an sich selbst denken muß." (Szombathy, 1913, 2. Juli). Und Baron Weckbecker empfiehlt, ja wünscht sogar, daß Szombathy "gegen Savini klein beigeben und die Klage von Sesana durch einen Widerruf" seiner "Anschuldigung aus der Welt schaffen soll." (Szombathy, 1913, 4. Juli).

Diese sogenannte Empfehlung deckt sich aber ganz mit Rumers brieflich geäußertem Ratschlag (9. Mai 1913) Szombathy möge sich mit "Savini auf irgend eine Weise vergleichen", da, wie, er "sich hervorzuheben gestattet", der Richter Szombathy "besonders ungünstig gestimmt ist". Und er fügt hinzu, daß ein persönliches Erscheinen Szombathys bei der nächsten Verhandlung von Vorteil wäre.

Zur Verhandlung am 15. September erhielt Szombathy jedoch keine Vorladung und wurde, lediglich durch Rumer vertreten, zu einer Geldstrafe von 50 Kronen und zur Zahlung der Gerichtsspesen von 215 Kronen an den Privatlager verurteilt. Ein Urteil, das zweifellos von Savinis Freispruch in der Veruntreuungssache entscheidend beeinflusst wurde. Rumer meldete gegen Urteil und Strafe Berufung am k.k. Landesgericht in Triest an und Szombathy wählte auf Dr. Adlers Rat den Triestiner Advokat Dr. Giuseppe Luzzatto als Substituten für die Vertretung der Berufung vor dem Triestiner Gericht (Szombathy, 1913, 17. Oktober). Rumer hatte nämlich Szombathy nahegelegt die Berufung wieder zurückzuziehen, da sie beim Landesgericht Triest "zweifellos keinen Erfolg hätte" (Szombathy, 1913, 17. September).

Savini aber meldet sich neuerlich zu Wort. Diesmal veröffentlicht er in der satirischen Zeitschrift national-liberaler Ausrichtung "La Coda del Diavolo" einen offenen Brief an Szombathy (17.-18. Juni 1913), der schlichtweg als Schmähschrift zu betrachten ist. Doch wieder hält es das Oberstkämmerer-Amt für vernünftiger "den Angriff zu ignorieren" (Szombathy, 1913, 20. Juni). Hofrat Querner zufolge könne man Szombathy "die Verfolgung des Preßdeliktes nicht verbieten, aber man würde sie höchst ungern sehen, weil dies dem Savini die gesuchte Gelegenheit geben würde, den ganzen Schlamm gegen das Hofmuseum aufzurühren" und man fürchte auch das "Versagen der chauvinistischen Geschworenen in Triest" (Szombathy, 1913, 2. Juli). Als aber daraufhin Szombathy "eine schriftliche Deckung" für das von ihm gewünschte Stillschweigen verlangt, um gegen spätere Vorwürfe abgesichert zu sein, wird ihm diese nicht gewährt, dafür jedoch erhält er die Versicherung, daß ihm sein Schweigen im Oberst-

kämmerer-Amt als Verdienst ausgelegt werden würde (Szombathy, 1913, 5. und 7. Juli). Marchesetti, der Szombathy am 25. September im Museum besucht, bedauert diese Entscheidung allerdings sehr und macht Szombathy die größten Vorwürfe Savini wegen des Schmähartikels nicht geklagt zu haben. Dadurch hätte er "dem Ansehen des allerhöchsten Hofes im Triester Publicum und der ganzen Altertumsforschung im Küstenlande sehr geschadet, und dem Savini in seinem Prozesse mit dem Museum und in seiner Position sehr genützt". Marchesetti unterläßt es jedoch nicht, seine Meinung zu dieser Angelegenheit auch Hofrat Steindachner "eingehend" auseinanderzusetzen (Szombathy, 1913, 25. September).

Anstelle selbst eine Klage gegen Savini einzubringen, erhält Szombathy im September 1913 eine Vorladung zum Wiener Landesgericht, wo ihm mitgeteilt wird, daß eine weitere Ehrenbeleidigungsklage von Seiten Savinis gegen ihn vorliegt. Gegenstand der Klage ist Szombathys Abhandlung über die "Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande" in den Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften (Band II, Heft 2, Wien 1913). Dort hatte nämlich Szombathy darauf hingewiesen, daß die "Verlässlichkeit und die wissenschaftliche Brauchbarkeit der Grabungsergebnisse" Einbuße erlitten hatte, da "Herr Savini eine größere Menge von Funden aus der Fliegenhöhle und der Knochenhöhle, indem er sie als Eigentum betrachtete, sich zueignete" (Szombathy, 1913, 130).

Dr. Adler, der Szombathys Verteidigung übernimmt, teilt Szombathy, der bis zur gerichtlichen Vorladung von der neuen Causa nicht in Kenntnis gesetzt worden war, deren einigermaßen merkwürdigen Verlauf mit. So hatte Dr. Winter bereits am 15. Juli den Antrag auf Voruntersuchung gegen Szombathy, auf Hausdurchsuchung beim Verleger Hölder und Beschlagnahme der ganzen Auflage des Heftes II/2 der Mitteilungen der Prähistorischen Kommission eingebracht. Das Landesgericht als Schwurgerichtsstelle lehnte jedoch nach Prüfung von Szombathys Abhandlung das Ansuchen am 22. Juli mit der Begründung, es würde sich nicht um Ehrenbeleidigung, sondern lediglich eine "wohl erlaubte wissenschaftliche Kritik" handeln und auch die "konstatierte Verheimlichung" würde nicht "den Vorwurf eines Verbrechens" enthalten, ab. Winter berief jedoch gegen die Abweisung beim Oberlandesgericht, das ihm aber am 31. Juli erneut abwies (Szombathy, 1913, 11. Oktober). Trotz dieser Sachlage erfolgte dann am 4. Oktober die Anklage durch Dr. Winter wegen "Press-Ehrenbeleidigung, gegen die Dr. Adler am 16. Oktober wegen "a) Verjährung, b) res judicata ohne Beibringung neuer Motive und c) Mangel eines Deliktes" Einspruch erhebt (Szombathy, 1913, 11. und 17. Oktober). Dem Einspruch wurde vom Oberlandesgericht in Wien stattgegeben, das Verfahren wurde eingestellt und Savini

kostenersatzpflichtig abgewiesen (Szombathy, 1913, 11. November).

Am 4. November 1913 fand dann im Wiener Justizpalast die nächste Tagsatzung im Zivilprozeß Savini gegen k.u.k. Hofärar, zu der auch Szombathy auf höchste Weisung zu erscheinen hatte (O.K.A., 1913, 17. Oktober), statt. Inzwischen hatte Savini eine Klageerweiterung mit Nachforderungen für Reise- und Verpflegungspesen, Ausrüstungsgegenstände und Mietzins für deren Aufbewahrung in der Höhe von 3893,20 Kronen gestellt.

Doch obwohl Hofrat Querner daraufhin Szombathy gegenüber nun ausdrücklich keine Nachgiebigkeit mehr wünscht (Szombathy, 1913, 23. Oktober), endet dieser Rechtsstreit mit einem Vergleich, "wonach dem Genannten (Savini, Anm. d. A.) gegen Anerkennung des Eigentumsrechtes des naturhistorischen Hofmuseums an sämtlichen Ausgrabungsobjekten - inklusive der Bronzesitula - für die Durchführung der gedachten Ausgrabungen ein Betrag von viertausendachthundert (4800) K zugesichert wurde." (O.K.A., 1913, 9. Dezember).

Bedenkt man, daß im Jahre 1913 die Tageslöhne in der Werft San Rocco bei Triest, wo unter anderem so berühmte Schiffe wie die *Tegethoff* oder die *Novara* von Stapel liefen, zwischen 3,40 und 5,10 Kronen betrugen und sogar über den Löhnen der Werft San Marco lagen (Sema, 1989, 17), und zieht man weiters in Betracht, daß die Anfertigung einer Eisentüre mit Schloß im selben Jahr 65 Kronen und ein paar Schuhe an erster Adresse um 20 Kronen kostete, so hatte es sich für Savini in jedem Fall ausgezahlt, mit dem Naturhistorischen Hofmuseum zu prozessieren. Umso mehr als es ihm auch gelingt sich in bezug auf den noch anhängigen Ehrenbeleidigungsprozeß in Triest, der zu Beginn des Jahres 1914 zu Ende geführt wird, geschickt aus der Affäre zu ziehen. Das Urteil in der Berufungsverhandlung vom 9. Jänner, bei der auch Szombathy persönlich anwesend ist, lautet nämlich auf Freispruch für Szombathy und Ersatz der Prozeßkosten durch den Kläger. Savini aber entzieht sich der Zahlung und weist sich beim anschließenden Exekutionsversuch als mittellos aus (Szombathy, 1914, 26. März).

In der Folge werden auch die Bemühungen des Naturhistorischen Hofmuseums die Ausrüstungsgegenstände von Savini bzw. aus Dane zurückzuerhalten mit immer geringerem Nachdruck betrieben. Schließlich werden die Grabungsutensilien als alt und abgenützt bezeichnet, es zahle sich daher kaum mehr aus sie rückzutransportieren und das einzig wertvolle, ein Vermessungsgerät, befinde sich ohnehin in Savinis Besitz (O.K.A., 1914, 4. Juni).

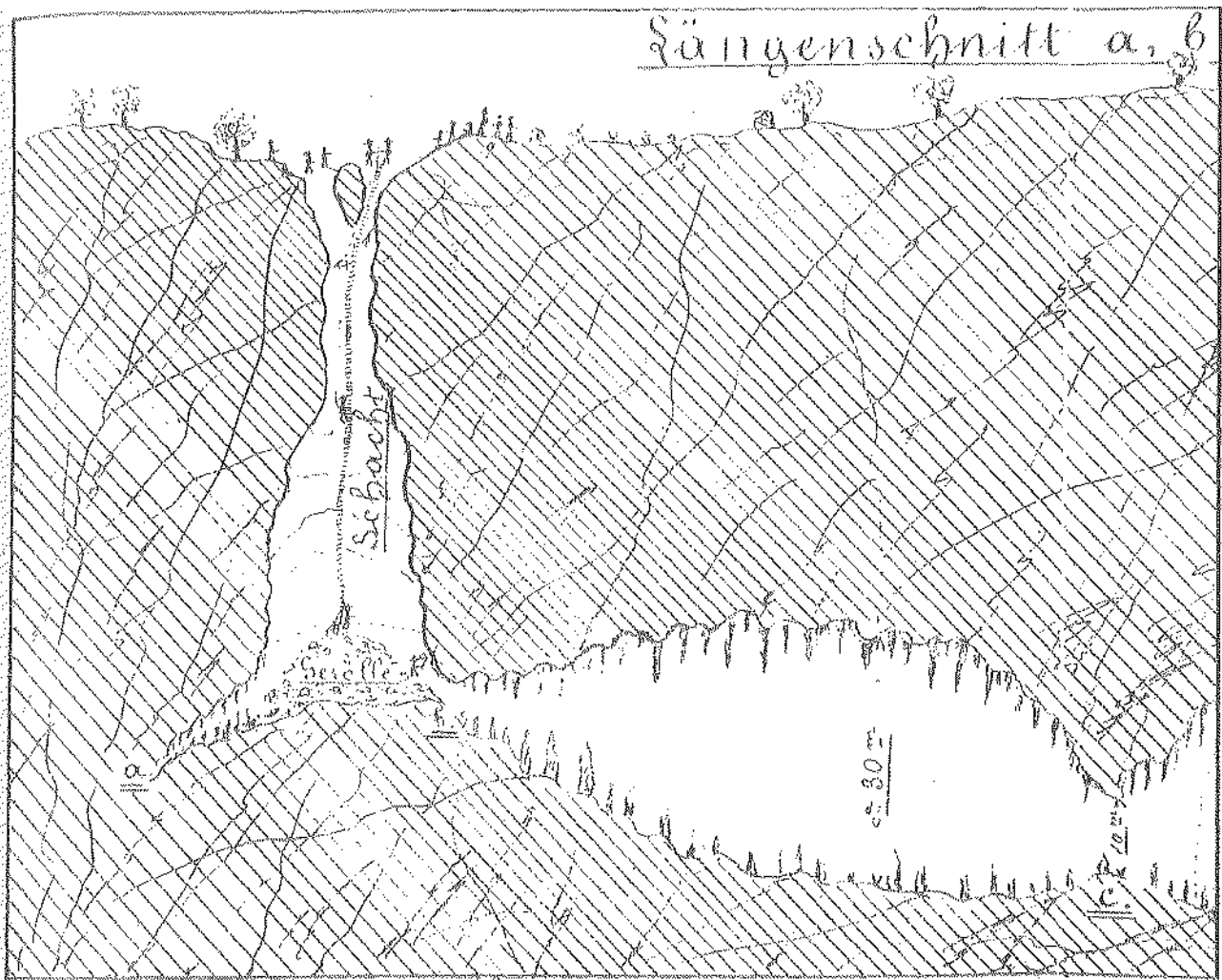
Mit Savini wollte in Wien offenbar niemand mehr zu tun haben, hatte man doch nahezu 3 Jahre leidige Auseinandersetzungen mit ihm auszutragen gehabt.

Besonders übel aber hatte man Szombathy mit-

gespielt. Er wurde nämlich nicht nur zum Opfer der "Ambitionen" Savinis, der ganz offensichtlich von Anbeginn nur nach finanziellem Gewinn trachtete und für den die Archäologie lediglich als Mittel zum Zweck diente. Seinem opportunistischen Verhalten entsprechend macht sich Savini, wie aus den Presseangriffen gegen Szombathy aber auch der Wahl seines Anwaltes Winter ersichtlich wird, auch die politische Situation zunutzen. Zuerst der sozialistischen Seite und dann dem nationalliberalen Lager zugetan, versuchte er stets für sich den größten Vorteil zu erzielen. In diesem Bestreben kommen ihm die politischen Formationen, die ihrerseits keine Gelegenheit gegen das Habsburgerreich zu opponieren vorübergehen lassen wollen, gerade entgegen. Savini liefert ihnen für derartige Attacken geeignetes Material. Seine unrichtigen Angaben, verfälschten Darstellungen und Halbwahrheiten stören dabei nicht, lassen sie doch in jedem Fall den angefeindeten Hof in Wien in schlechtem Licht erscheinen. Gerade aber die allgemeine politische Situation der Donaumonarchie in den Vorkriegsjahren, die auch auf Triest ihre Schatten wirft, macht Szombathy ein zweites Mal zum Opfer. Die wachsende Unzufriedenheit der Bevölkerung, soziale Probleme und nationale Bestrebungen bilden den Hintergrund für verschiedene politische Strömungen, so auch den Irredentismus, dessen Anhänger österreichische Gebiete mit italienisch sprechender Bevölkerung Italien eingliedern wollten. Vor allem irredentistischen Tendenzen ist wohl auch die offensichtlich Savini begünstigende Urteilsfindung im Veruntreuungsprozeß zuzuschreiben. Die Behörden in Wien reagieren jedoch mit Vorsicht. Anstelle Szombathy als hochverdienten Musealbeamten und international angesehenen Forscher und Gelehrten gegen den jungen Springinsfeld Savini zu unterstützen, nehmen sie auf die politische Lage Rücksicht.

Unter dem Motto: 'Vor allem kein Aufsehen erregen' handelte man in Wien jedoch, was die Angelegenheit Savini anbetrifft, zu eigenen Ungunsten und leistete damit Savini Vorschub. Vielleicht hätte er sogar, wäre ihm nicht das Thronfolger-Attentat vom 28. Juni und damit der Ausbruch des I. Weltkrieges sozusagen dazwischengekommen, zu einer weiteren Attacke gegen Szombathy und das Naturhistorische Hofmuseum ausgeholt. Savinis Tage in der Höhlenforschung sollten jedoch gezählt sein.

Der "Professor", wie sich Savini noch 1911 in einem kurzen Bericht in der Zeitschrift "Adria" über die Ausgrabungen in den Höhlen von Dane bezeichnen ließ, schreibt 1916 in "Mondo sotterraneo", einer speläologischen Zeitschrift aus Udine, eine längere Abhandlung unter dem Titel "Le cavità sotterranee nella antica geografia e nella storia", in der er sich mit Höhlen in Mythologie und Antike beschäftigt, dabei aber nicht vergißt auch die Fliegen- und die Knochenhöhle zu erwähnen. Allerdings, wie man gerechterweise an-

merken muß, ohne auf die Auseinandersetzungen mit Wien bezug zu nehmen (Savini, 1916, 106). 1918 erscheint in Venedig, herausgegeben von der Deputazione Veneta di Storia Patria, Savinis 202 Seiten umfassendes Werk über Ursprünge und historische Entwicklung der romanischen Kultur und Gesellschaft sowie der lokalen Namengebung in Julisch Venetien. Gerade diese Arbeit aber bricht Savini zwei Jahre später endgültig den Hals. Der italienische Prähistoriker Raffaello Battaglia konnte nämlich auf höchst anschauliche Weise nachweisen, daß Savini auch in der Aneignung fremder Forschungsergebnisse ein wahrer Meister war. Sein jüngstes Werk stellte sich als nahezu wortgetreues Plagiat der Werke Marchesettis, Benussis, Caprins und Cordenons' heraus. Aus Battaglias abschließenden Bemerkungen, in denen er vor allem seiner Verwunderung, daß Savinis Werk von einer ernstzunehmenden Gesellschaft wie der Deputazione Veneta di Storia Patria überhaupt zum Druck angenommen werden konnte, Ausdruck gibt, erfahren wir aber auch, daß sich Savini in

der Zwischenzeit als Iredent betätigt und freiwillig der Armee zur Befreiung Italiens angeschlossen hatte (Battaglia, 1920, 31).

In der Folge wird es still um Savini, auch in Höhlenkreisen wird er nicht mehr gesehen. Am 8. Februar 1973 stirbt Savini knapp fünfundsiebzigjährig in Triest.

Szombathy hingegen erhält 1914 die Ehrenmedaille für 40-jährige treue Dienste und tritt zwei Jahre später mit 1. Jänner 1916 zweiundsechzigjährig in den Ruhestand. Aus diesem Anlaß wird ihm auch durch den Kaiser der Orden der "Eisernen Krone" 3. Klasse mit Nachsicht der Taxe verliehen. Doch schon am 28. Jänner erhält Szombathy die Genehmigung zur Weiterführung seiner Tätigkeit in der Prähistorischen Abteilung, deren Leitung er schließlich bis zur Rückkehr seines Nachfolgers Dr. Josef Bayer aus dem Kriegsdienst im Jahre 1918 innehat.

In der bewegten Geschichte des Fundmaterials aus den Grabungen in der Fliegen- und der Knochenhöhle

war jedoch mit dem Eintreffen der von Savini zurückbehaltenen "Grottenfunde", in deren Besitz Szombathy, wie Savini Steindachner am 8. Oktober 1911 brieflich mitteilte, durch "gewalttätiges Vorgehen" gelangt war, keineswegs das letzte Kapitel geschrieben. Der Verbleib des Fundmaterials, wovon bereits "eine lehrreiche Auswahl" im Vortragssaal des Naturhistorischen Hofmuseums ausgestellt war (Szombathy, 1911), war nur vorübergehend. Nach dem I. Weltkrieg mußte nämlich das Wiener Naturhistorische Museum 1921 im Zuge der internationalen Abkommen zur Rückgabe von Kulturgütern etwa die Hälfte der Fundobjekte aus der Fliegenhöhle sowie das gesamte Fundmaterial aus der Knochenhöhle an das Civico Museo di Storia ed Arte in Triest, wo sich die archäologischen Fundstücke heute noch befinden, abtreten (Teržan, 1995, 218 und 220). Das osteologische Material aus der Knochenhöhle wurde später dem Civico Museo di Storia Naturale in Triest übergeben, wo sich Alfred Riedl (Riedl, 1977) mit dessen Auswertung befaßt. Einige Gegenstände aus den Grabungen des Hofmuseums gingen, wie Savini bei einem zufälligen Zusammentreffen mit Szombathy in Triest auf dem Weg zum Staatsanwalt unmittelbar vor der Herausgabe des zurückbehaltenen Materials zugab, auch an den Triestiner Sammler Neumann und das Naturhistorische Museum in Triest (Szombathy, 1911, 26. September).

Der Fall Savini, durch den die Forschungen in der Fliegen- und in der Knochenhöhle wahrscheinlich zu Szombathys unangenehmsten Erinnerungen seiner wissenschaftlichen Karriere gehören, konnten jedoch sein gutes Verhältnis zu den Triestiner Kollegen, allen voran Marchesetti, und dem Triestiner Naturhistorischen Museum nicht trüben. Schrieb doch Szombathy am 17.

März 1913 an Marchesetti: "Mit dem Dirigente agli scavi di S. Canziano bin ich leider noch nicht fertig, denn es sind jetzt noch ein Zivilprozeß in Wien" ... "und der Ehrenbeleidigungsprozeß, bei dem wir uns in Triest wiedersehen werden, abzuwickeln", und er fügt hinzu, "dieses Wiedersehens wegen" ... "dieser Verhandlung nicht ohne Vergnügen" entgegenzusehen (Mader, 1996, 163).

DANKSAGUNG

Mein herzlicher Dank gilt HR Dir. Dr. Fritz Eckart Barth, Frau Dr. Angelika Heinrich und Frau Dr. Veronika Holzer von der Prähistorischen Abteilung am Naturhistorischen Museum Wien und Direktor Dott. Ugo Cova mit seinem stets hilfreichen Team vom Italienischen Staatsarchiv (Archivio di Stato) in Triest, die mir die Archivarbeit zum vorliegenden Beitrag ermöglichten und dabei mit Rat und Tat zur Seite standen, aber auch Direktor Dr. Sergio Dolce und Dr. Ruggero Calligaris für die Unterstützung von Seiten des Triester Naturhistorischen Museums (Museo Civico di Storia Naturale).

LITERATUR UND QUELLEN

Der überwiegende Teil des im folgenden angeführten Archivmaterials stammt aus der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums Wien. Des- sen Verbleib wird daher nicht gesondert angeführt. Das aus dem Staatsarchiv in Triest stammende Material wird hingegen durch AS-TS (Archivio di Stato, Trieste) gekennzeichnet.

ZADEVA SAVINI - ARHEOLOŠKA IZKOPAVANJA C.K. NARAVOSLOVNEGA DVORNEGA MUZEJA V MUŠJI IN SKELETNI JAMI* PRI DANAH POD VODSTVOM JOSEFA SZOMBATHYJA (1910-1911) IN KASNEJŠI SODNI EPILOG MED DUNAJEM IN TRSTOM (1911-1914)**

Brigitta MADER

AT-1050 Wien, Kriehubergasse 25/11

POVZETEK

Avtorica na podlagi arhivskega gradiva (Predzgodovinski oddelek Naravoslovnega muzeja na Dunaju, Državni arhiv v Trstu) osvetljuje zadevo Savini, s katero sta se v letih 1911-1914 ukvarjala Josef Szombathy, vodja Prazgodovinskega oddelka Naravoslovnega dvornega muzeja, in temu nadrejeni Vrhovni komorni urad (Oberstkämmerer-Amt). Z zadevo v zvezi z izkopavanji v Mušji jami pri Danah v Avstrijskem Primorju, ki jih je izvajal Tržačan Pietro Savini pod vodstvom J. Szombathyja in so bila predčasno prekinjena zaradi nepravilnosti v Savinijevem obračunu o izkopavanju, predvsem pa zaradi Savinijeve utaje najdb sta se ukvarjali deželni sodišči v Trstu in na Dunaju s skupno štirimi tožbami: s kazenskim postopkom Dvornega muzeja proti Saviniju zaradi utaje, z dvema tožbama P. Savinija proti J. Szombathyju zaradi žalitve časti in s civilno pravdo P. Savinija proti c.k. Dvorni zakladnici. Szombathy je pri tem postal žrtev protiavtstrijskih in iredentističnih teženj v Trstu, ki so vplivale na za Savinija ugodno razsodbo v zvezi s poneverbo in v prvem procesu zaradi žalitve časti, ki se je iztekel v korist J. Szombathyja šele na njegovo tožbo. Druga tožba zaradi žalitve časti proti Szombathyju se je leta 1913 končala s poravnavo v Savinijevo denarno korist. Proti pamfletom, ki jih je Savini širil po Trstu in Dunaju, Szombathy ni spročil nobenega pravnega postopka na željo nadrejenih in glede na tedanje politično stanje.

Ključne besede: J. Szombathy, P. Savini, C. Marchesetti, F. Steindachner, sodna obravnava, izkopavanja, Mušja jama, Skeletna jama, Jazbina I, Jazbina II, Trst, Dunaj, arheologija, 1910-1914, Avstrijsko Primorje, Naravoslovni dvorni muzej, deželni sodišči, Vrhovni komorni urad (Oberstkämmerer-Amt), najdbe

LITERATUR

Adria (1911), Hrgb. Joseph Stradner, Wien-Graz-Triest, III, 318.

Battaglia, R. (1920): Il caso Savini. Parenzo.

Mader, B. (1996): Die Zusammenarbeit der Naturhistorischen Museen in Wien und Triest im Lichte des Briefwechsels von Josef Szombathy und Carlo de Marchesetti (1885-1920). Annalen des Naturhistorischen Museums Wien, 97 A, 145-166.

Riedl, A. (1977): I resti animali della Grotta delle ossa (Škocjan). Atti del Museo Civico di Storia Naturale, Trieste, 30/2, 7, 125-208.

Savini, P. (1911): Neue Entdeckungen vorgeschichtlicher Altertümer in den Höhlen von Dane bei St. Kanzian. Mannus III, 131-133.

Savini, P. (1916): Le cavità sotterranee nella antica geografia e nella storia. Mondo sotterraneo, XII/4-8.

Savini, P. (1918): Le origini e le evoluzioni storiche della civiltà latina e della nomenclatura locale nella Ve-

nezia Giulia. Deputazione Veneta di Storia Patria, Venezia.

Sema, Paolo (1989): Il cantiere S. Rocco: Lavoro e lotta operaia. 1858-1982. Trieste.

Sticotti, P. (1911): Recenti scoperte di antichità a Trieste e territorio. Atti del Museo Civico di Storia ed Arte in Trieste, 4, 79-89.

Szombathy, J. (1911): Bronzefunde aus der Fliegenhöhle bei St. Kanzian. Korrespondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, XLII (Sonderabdruck), 8-12.

Szombathy, J. (1913): Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Band II, Heft 2, 17-190.

Terčan, B. (ed.) (1995): Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem I. Catalogi et Monographiae, Ljubljana, 29.

* Mušja jama (jama na Prevalu II, it. tudi Grotta delle Mosche, je v občini Divača v R. Sloveniji. Skeletna jama (jama na Prevalu I) je v njeni neposredni bližini.

** Razprava je nastala kot eno izmed pripravljanih del za arheološko razstavo "Mušja jama Fliegenhöhle - Grotta delle Mosche" v Pokrajinskem muzeju v Kopru.

QUELLEN

Geffer-Wondrich, G. (1911): Übereinkommen vom 26. September zwischen Szombathy und Savini. Triest.

O. K. A. (Oberstkämmerer-Amt Wien).

1912, Schreiben an die Intendanz des Naturhistorischen Museums vom 18. April.

1912, Einsichtsakt vom 3. Juni.

1913, Brief an die Intendanz des Naturhistorischen Museums den Vergleich mit Savini betreffend, 9. Dez.

1914, Einsichtsakt vom 4. Juni.

Slavik, E. (1911): Schreiben an die Intendanz des Naturhistorischen Museums vom 4. November. Trieste (Abschrift).

Szombathy, J.

1911

17. Jänner, Tagebuch 50; 21. Jänner, Brief an Savini Copierbuch V; 1. Feb., Bericht an die Intendanz; 14. März, Brief an Savini, Cpb. VI; 20. März, Brief an Savini, Cpb. VI; 27. März, Brief an Savini, Cpb. VI; 4. April, Brief an Savini, Cpb. VI; 18. April, Brief an Savini, Cpb. VI; 5. Mai, Brief an Savini, Cpb. VI; 27. Mai, Brief an Savini, Cpb. VI; 30. Mai, Brief an Savini, Cpb. VI; 19. Sept., Brief an Savini, Cpb. VI; 20. Sept., Tgb. 50; 21. Sept., Tgb. 50; 22. Sept., Tgb. 50; 26. Sept., Tgb. 50; 27. Sept., Tgb. 50; 6. Okt., Brief an Savini, Cpb. VI; 9. Okt.,

Tgb. 51 und Briefe an Gombač u. Crkvenik, Cpb. VI; 17. Okt., Bericht an die Intendanz; 15. Nov., Bericht an die Intendanz; 11. Dez., Tgb. 51.

1912

17. Jänner, Tgb. 51; 1. Febr., Tgb. 51; 7. Febr., Tgb. 51; 8. Febr., Tgb. 51; 27. März, Tgb. 51; 13. April, Tgb. 51; 29. Mai, Tgb. 51; 31. Mai, Tgb. 51; 14. Juni, Bericht an die Intendanz; 20. Juni, Tgb. 51; 21. Juni, Tgb. 51; 22. Juni, Tgb. 51; 14. Nov., Bericht an die Intendanz.

1913

28. Feb., Tgb. 52; 10. Mai, Tgb. 52; 20. Juni, Tgb. 52; 2. Juli, Tgb. 52; 4. Juli, Tgb. 52; 5. Juli, Tgb. 52; 7. Juli, Tgb. 52; 17. Sept., Tgb. 52; 25. Sept., Tgb. 52; 11. Okt., Tgb. 52; 17. Okt., Tgb. 52; 17. Okt., Bericht an die Intendanz; 23. Okt., Tgb. 52; 11. Nov., Brief an die Intendanz.

1914

26. März, Bericht an die Intendanz.

Szombathy-Modri (1911): Fundverzeichnis. Triest, 21.u.22. September (Abschrift).

T. P. T. (Tribunale Provinciale di Trieste)

1913, 4. März, Gerichtsprotokoll und Urteilsbegründung (AS-TS)

Winter, F. (ohne Datum): Schreiben an das Oberstkämmerer - Amt (Abschrift).

KRSTILNICA SV. JANEZA KRSTNIKA - ROTUNDA KARMELSKE
MATERE BOŽJE V KOPRU

IL BATTISTERO DI SAN GIOVANNI BATTISTA - ROTONDA DELLA MADONNA
DEL CARMINE DI CAPODISTRIA

BAPTISTERY OF ST. JOHN THE BAPTIST - ROTUNDA OF OUR
LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER

OB ODKRITJU KRISTUSOVE PODOBE NA OBOKU MARIJINE ROTUNDE V KOPRU

Janez HÖFLER

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

IZVLEČEK

Članek opredeljuje novo odkrito Kristusovo podobo na oboku Marijine rotunde v Kopru. Na podlagi možnih italijanskih primerjav avtor domneva, da gre za slikarja, ki je deloval v okvirih predgiottovskega asiškega sloga druge polovice 13. stol., vendar je pri tem uporabil vzorec, ki je bil bržkone razširjen v krogu Pietra da Riminija. Freska je morala nastati okoli leta 1317, ko je bila rotunda predelana in obokana.

Ključne besede: krstilnica, Koper, freske

Odkritje centralnega dela prvotne obočne poslikave Marijine rotunde pri koprski stolnici, nekdanje krstilnice, (sl. 1, za celoto gl. sl. 7 naslednjega članka) je že na prvi pogled obogatilo slovensko spomeniško posest z delom, kakršnega glede na slogovno usmeritev in čas nastanka doslej še ni bilo, ne na obalnem področju in še manj v notranjosti države. Upodobitev prestolujočega in blagoslavljaljočega Kristusa v mavrici na temenu kupole, ki so jo - četudi verjetno nezavedno - med baročno prenovno prostora leta 1747 obvarovali tako, da so jo uokvirili v stukiran okvir in preko nje razpeli platno z novo sliko Kristusovega krsta, je skoraj gotovo le del neke celoviteje zasnovane kompozicije. Po številnih analogijah sodeč si jo moramo dopolniti - recimo - z angeli, ki drže Pantokratorjev medaljon, z upodobitvami evangelistov ali njihovimi simboli, morda tudi s cerkvenimi očeti pri pisanju, skratka z motiviko, ki se z ikonografskim kompleksom Kristusa v slavi že od zgodnje romanike sem pojavlja kot ena najpogostejših tem apsidalnih in obočnih poslikav po vsej zahodni Evropi in posebej na Apeninskem polotoku. Seveda pa smo pri ugibanju o tem, kako je bila zasnovana poslikava oboka koprške rotunde, negotovi, dokler se odkrivanje ne bo nadaljevalo.

Ikonografske nianse določajo Kristusa kot podobo Kristusa Pantokratorja, Vsedržca oziroma Vladaarja sveta, ki jo je zahodna umetnost prevzela iz bizantinske.

Božji sin strogega bradatega obraza sedi na mavričnem loku v frontalni postavitvi na zelenkastem ozadju, posutem z zlatimi zvezdami. Obleden je v zeleno haljo in ogrnjen v rjav plašč, ki mu ovija trup in mu z enim koncem sega preko levega ramena na oprsje. Ta je krajši od halje, tako da mu v bistvu pokriva le kolena in pušča spodnji del halje odkrit. Izpod oblačila se vidijo gole noge, obute v sandale. Levo koleno je malce privzdignjeno in ustvarja diagonalno napetost v spodnjem delu figure. Z desnico, ki jo drži pred seboj in ne v stran, kot bi tudi bilo mogoče, blagoslavlja, z levico pa drži proti gledalcu odprto knjigo, in sicer naslonjeno na koleno; na straneh preberemo latinski napis "Ego sum lux mundi" ("Jaz sem luč sveta", po grški predlogi "Ego eimi to fos tou kosmou", iz Janezovega evangelija, 8, 12: "Jaz sem luč sveta. Kdor hodi za menoj, ne bo taval v temi, temveč bo imel luč življenja."). Gre za izrek, ki ga ima bizantinska ikonografija že od nekdanjega kanoničnega pri podobi Kristusa Pantokratorja in ga je takšnega posredovala tudi zahodni umetnosti.

Kanonična podoba Kristusa Pantokratorja, ena najmarkantnejših standardnih podob bizantinske umetnosti, se je na bizantinskem vzhodu izoblikovala nekako v 10. in 11. stoletju, sklenjeno pa se v svoji najpogostejši funkciji v okviru apsidalnih in kupolnih poslikav pojavlja šele od 12. stoletja dalje.¹ Skorajda hkrati s tem se

1 Temeljno delo: Capizzi S. J. (1964). Nadaljnji bibliografski napotki: Wessel, 1966, 1014 sq.; Kirschbaum S. J., 1968, 371 sq.; Schiller, 1971, 230 sq. (za prestolujočega Kristusa v ikonografskem kompleksu Majestas Domini 240 sq.).

je uveljavila tudi na zahodu, najprej seveda v čisti formi v okviru mozaičnih ciklov na Siciliji (Palemo, Cefalù), zatem po vsej Italiji in drugod, pri čemer je vsaj v Italiji vedno znova podlegala bizantinskim vplivom. Starosvetni naravi te podobe in njenemu pomenu v teoloških zgradbah stenskih poslikav je treba pripisati, da se je bizantinska predstava Kristusa Pantokratorja zlasti v Italiji obdržala tudi v spremenjenih slogovnih okvirih, ko so stare romansko-bizantinske forme izpodrinile gotske v okviru novega slikarstva trečenta, in še celo dalje v čas renesanse. Na obrobni predelih italijanskega kulturnega območja, kamor je sodila npr. tudi Furlanija, kjer so vsebinsko stenskih dekoracij še dolgo krojile stare ikonografske sheme, najdemo upodobitve Kristusa Pantokratorja z osnovnimi bizantinskimi potezi še ob koncu 15. in v začetku 16. stoletja (kot "pars pro toto" omenimo obok prezbiterja Antonijeve cerkve v S. Daniele del Friuli, delo Pellegrina di S. Daniele iz okoli leta 1500). Ne bo odveč opozoriti na to, da se pod furlanskimi oz. italijanskimi vplivi, in sicer na položaju, ki ga drugje po Sloveniji v okviru tako imenovanega "kranjskega prezbiterja" zavzemata Kristus Odrašenik ali Kristus Sodnik, Kristus Pantokrator pojavlja tudi na prezbiterijskih obokih zahodne Slovenije (npr. Gažon, Famlje pri Divači, Naklo pri Divači, Popetre pri Gračiču, Svino pri Kobaridu).²

Ko ocenjujemo slog novo odkrite koprskе freske in jo poskušamo krajevno in časovno opredeliti, se moramo torej zavedati, da je bila podoba Kristusa Pantokratorja v zahodni Evropi in posebej v bližnji Italiji aktualna v dolgi dobi od 12. do 15. stoletja in pri tem doživela raznolike slogovne spremembe ob ohranjanju nekaterih temeljnih bizantinskih potez. Ob upoštevanju tega deluje koprška upodobitev na prvi pogled precej bizantinsko. Na tej podlagi bi jo lahko datirali precej zgodaj, vendar nas njena preprosta in razmeroma ohlapna forma svari pred tem, da bi jo povezovali, denimo, z aktivnostjo potujočih grških slikarjev 12. in 13. stoletja na zgornjem Jadranu. Z "odprtim" izrazom obraza in figure ter z gubami na oblačilu, posebej padajočimi, ki so modelirane s pomočjo trdih paralelnih potez v dveh tonih iste barve in belih nanosov (lazur), se v grobem uvršča - če lahko pri tem uporabimo ta izraz - v pozni komnenski slog druge polovice 13. stoletja v Italiji, kakor ga predstavljajo slikarji prve dekoracije Frančiškove cerkve v Assisiju s Cimabuejem in tako imenovanim Izakovim mojstrom na čelu. Na podobi kakšnih tre-

čentističnih slogovnih novosti ni - pogrešamo predvsem mehko tonsko oblikovanje za doseganje plastičnosti figure, na drugi strani pa tudi ni najti vpliva novega umetelnega bizantinskega slikarstva iz dobe Paleologov, ki je po letu 1300 zaznamovalo razvoj lokalnega beneškega slikarstva. Tradicionalne, od bizantinskih prototipov odvisne poteze koprškega Pantokratorja, ki bi govorile še za 13. stoletje, so: ohlapno spuščeni rokav Kristusove desnice, razmeroma širok život v pasu s poudarjeno zaokroženim trebuhom in napetim delom plašča, ki na Kristusovi desni strani povezuje život in desno nogo, cikcakasto nabrana halja na oprsju, do gležnjev vidne gole noge, ne le prsti, izpod halje. Posebej je treba opozoriti na privzdignjeno levo koleno, na katero opira Kristus knjigo, saj gre za zelo star motiv, ki ga je mogoče pri prestolujoči Kristusovi figuri v carigrajski umetnosti zaslediti vsaj že v 11. stoletju.³ Kot nebizantinsko lahko ocenimo predvsem preprosto podajanje plašča pod koleno, katerega spodnji rob se na enem mestu viha v obliki ušesa, ter mehko oblikovanje prstov blagoslovljajoče desnice. Ob upoštevanju možnega primerjalnega gradiva bližnjih italijanskih regionalnih slogovnih smeri je zato morda najprikladnejše, če jo primerjamo z rimineškim slikarstvom zgodnjega 14. stoletja, od koder po vsej verjetnosti izvira tudi naš mojster.

Splošni slogovni vtis koprškega Kristusa je kljub slikarski izvedbi, ki še korenini v predgiottovskem asiškem izročilu, med vsemi možnimi primerjavami v resnici morda še najbližje načinu zgodnjega rimineškega slikarstva. Med nadrobnostmi nas v to smer vodi oblikovanje Kristusovega obličja. Tu se je naš slikar še najbolj oddaljil od bizantinskih modelov. Zdi se, kot da gre pri Kristusovem obrazu z gladko, nespleteno pričesko brez obvezne preče na sredini in padajočega čopa las na čelu, s sledovi vodoravnih gibov na čelu, ki jih je slikar naslikal z belimi nanosi, z odprtimi, a v kotih rahlo zašiljenimi očmi in na poseben način poudarjenimi usti z debelejšo zgornjo ustnico za poljuden odvod obraznega tipa, ki ga je v prvih dveh desetletjih 14. stoletja uveljavil vodilni slikar te skupine, Pietro da Rimini,⁴ četudi mu seveda manjka tista "pointiranost", ki je tako značilna za vselej in povsod razpoznavni rimineški obrazni tip. Kristus Pantokrator iz kompozicije Deesis, ki jo je v refektoriju benediktinske opatije Pomposa pri Ravenni verjetno leta 1318 naslikal Pietro da Rimini (sl. 3), izdaja v obrisu figure in urejenosti oblačila

2 Na to ikonografsko pomembno distinkcijo Kristusove podobe v okviru obočnih poslikav raziskovanje slovenskega srednjeveškega stenskega slikarstva doslej ni bilo dovolj pozorno. Za gradivo gl. Höfler, 1997.

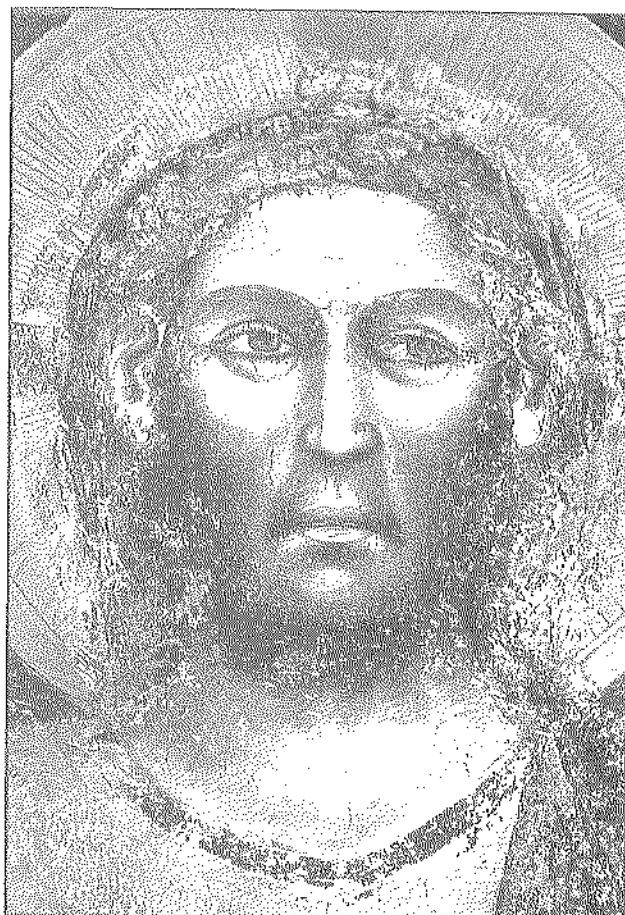
3 Npr. na znanem votivnem mozaiku cesarja Konstantina IX. Monomacha in cesarice Zoe v Sveti Sofiji (1028-1034).

4 Temeljno delo o rimineškem slikarstvu 14. stoletja ostaja Volpe, 1965; med novejšo literaturo in posebej o Pietru da Rimini gl. Benati, 1986; Il Cappellone di S. Nicola a Tolentino, 1992; Il Trecento riminese, 1995. Kar zadeva obrazni tip, je koprski Kristus morda še najbližji tistemu v prezbiteriju Avguštinove cerkve v Rimini (sl. 2), ki se pripisuje anonimnemu mojstru, ki mu je strokovna literatura po tem delu dala zaslavno ime Maestro del Coro di Sani'Agostino. Gl. navedeni razstveni katalog Il Trecento riminese, 1995, 44-45 in 290 ter sl. 12.

Sl. 1: Kristus Pantokrator (izrez) (Koper, rotunda Karmelske matere Božje).

Fig. 1: Christ Pantocrator (detail) (Koper, Rotunda of Our Lady of Mount Carmel).

Sl. 2: Kristus Pantokrator (izrez) (Mojster kora cerkve Sant'Agostino, ok. 1315-1318?; Rimini, Sant'Agostino).

Fig. 2: Christ Pantocrator (detail) (Maestro del coro di Sant'Agostino, c. 1315-1318?; Rimini, Sant'Agostino).

skupaj z nerodno skrajšanim zgornjim delom desne noge veliko podobnost s koprskim - vse kaže, da je bil Pantokratorjev figuralni tip, ki mu je sledil slikar v Kopru, domač prav v krogu tega pomembnega umetnika. Pri tem pa ni težko ugotoviti, da Pantokrator Pietra da Riminija v Pomposi nima več toliko bizantinskih recidivov: trebušna partija ni tako poudarjena, zgornji rob halje pod vratom ni več na bizantinski način cikcakasto nabran, ampak lepo zaokrožen, spodaj halja zakriva noge vse do prstov. Na upodobitvi Kristusa Pantokratorja, ki jo je v glavni apsidi cerkve taistega benediktinskega samostana sredi 14. stoletja (1351), v eni najmonumentalnejših kompozicij te vrste italijanskega trečenta, prispeval Vitale da Bologna, je, denimo, ta vzorec že povsem predelan (Gnudi, 1962, 53 sq., sl. 49).⁵

Znano je, da je rimineško slikarstvo, izoblikovano na

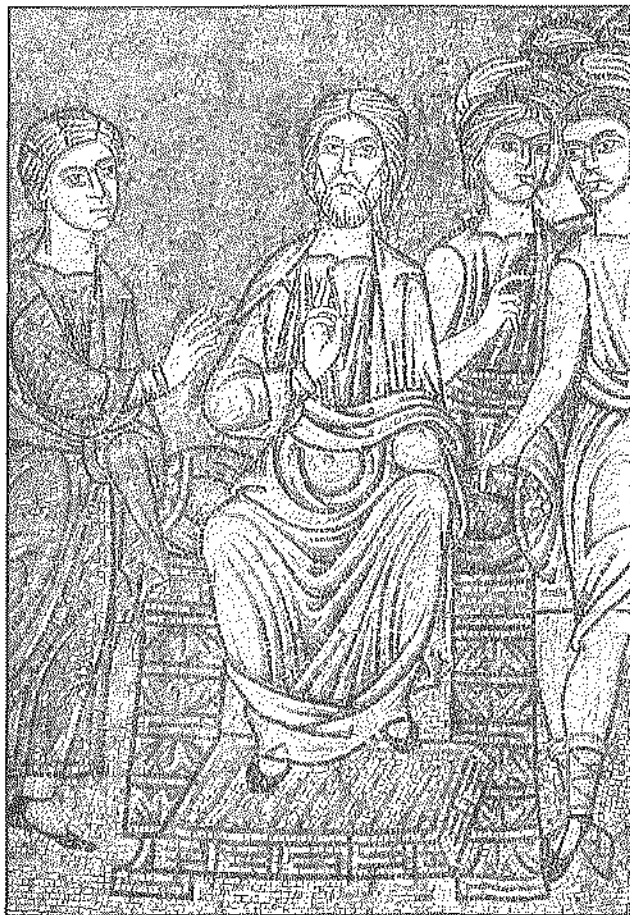
osnovi Giottove asiške dediščine, v prvih dveh ali treh desetletjih 14. stoletja in delno tudi na osnovi izkušenj Giottove rimineške in padovanske "šole", odigralo veliko vlogo pri uveljavljanju novih trecentističnih umetnostnih načel na severovzhodu Italije. Padova, Južna Tirolska in Furlanija so bila področja, ki jih je v tem času zaznamovala ekspanzija rimineških slikarjev, dokler ni prestopila ožjih zemljepisnih meja neposrednega italijanskega kulturnega vpliva (Rasmo, s.l., s.d., 126 sq.; Rizzi, 1975, 61 sq.; Höfler, 1990, 127-134). Bilo bi sicer narobe, ko bi novo odkrito fresko v Kopru interpretirali v tem zgodovinskem kontekstu, saj ni na njej še nič tako tipično rimineškega, kar bi upravičevalo njeno uvrstitev v ekspanzijski tok tega sloga. Vendar nam ta pojav po svoje omogoča bolj razumeti njen nastanek, in to v času in zemljepisnem prostoru, kjer bi veliko prej priča-

⁵ Še bolj posodobljena je Pantokratorjeva figura v levi stranski apsidi te cerkve, delo Vitalovih naslednikov, ki so ok. leta 1360 poslikali ladjo.

Sl. 3: Kristus Pantokrator (Pietro da Rimini, 1318; Pomposa, samostanski refektorij).

Fig. 3: Christ Pantocrator (Pietro da Rimini, 1318; Pomposa Abbey, refectory).

Sl. 4: Jakob na prestolu (Benetke, San Marco, atrij, drugi Jožefov cikel, ok. 1260).

Fig. 4: Jacob enthroned (Atrium of San Marco, Venice, the second Joseph cycle, c. 1260).

kovali bizantinsko vzgojenega beneškega umetnika;⁶ glede na šibko dokumentiranost prehodnega obdobja med zadnjimi mozaičnimi cikli v cerkvi sv. Marka in nastopom Paola Veneziana okoli leta 1320, ko dobi beneško slikarstvo trdno začrtan slogovni profil, seveda ne gre zavreči možnosti, da bi naš slikar pripadal temu kulturnemu krogu, vendar otipljivih paralel ni.⁷ Zato se moramo v tem trenutku, ko nam še manjka bolj konkretnih primerjav, zadovoljiti le z nekaj splošnimi ugotovitvami. Vse kaže, da gre za slikarja, ki je deloval še v

okvirih asiškega sloga druge polovice 13. stoletja, a se je vsaj v določeni meri seznanil tudi z rimineško tipiko zgodnjega 14. stoletja. Ob upoštevanju tega, da se pri Pietru da Riminiju, ki se nam zaenkrat ponuja še kot najbližja paralela, že v drugem desetletju nekatere bizantinske poteze, ki jih naš slikar še goji, izgubijo, bi lahko fresko datirali najkasneje v čas okoli leta 1320. Glede na znani podatek, da je bila koprška rotunda leta 1317 predefana, ni nikakršnega zadržka za domnevo, da je bila takrat - vsaj na oboku - tudi poslikana.

6 Poučna je primerjava s podobnimi figurami v mozaičnih ciklih cerkve sv. Marka, kjer je tudi na poznejših, časovno bližjih partijah iz 13. stoletja, delu domačih naslednikov grških mozaicistov (npr. upodobitev sedečega starozaveznega Jakoba, Jožefovega očeta, ko mu ta v navzočnosti bratov pripoveduje o sanjah, prizor iz drugega Jožefovega cikla v atriju Sv. Marka iz ok. 1260, sl. 4; Demus, 1984, 2/II, Pl. 247), še vedno mogoče najti zamotane in zaobljene bizantinske poteze, kakršnih na koprskem Pantokratorju ni več.

7 Prim. Bettini, 1954. Opozoriti je treba na določene sorodnosti v obrazni tipiki omenjenega drugega Jožefovega cikla (k temu tudi Demus, sup., 2/I, 157 sq.), z nazaj počesanim čopom las na sredini glave in s širokimi očmi z razmeroma majhnimi zenicami (sl. 5), vendar so tu v bizantiski maniri izvedeni obrisi figur povsem drugačni kot v Kopru. Isto velja za domnevnega Paolovega predhodnika, t.i. Mojstra Marijinega kronanja (Maestro dell'Incoronazione della Vergine), ter za mozaični okras krstilnice pri Sv. Marku, ki ga Michelangelo Muraro na podlagi starejših namigov pogojno pripisuje Paolu in njegovi delavnici (Muraro, 1969, 33 sq., 142).

Z datacijo v leto 1317 dobiva koprška upodobitev Kristusa Pantokratorja razmeroma prepričljiv, četudi ne dokončno opredeljen časovni okvir. Takšno datacijo podpirajo tudi najnovejša odkritja v sami zgradbi, ki so potrdila obstoj pozneje odstranjene polkrožne apside. Ob predelavi leta 1317, o kateri govorijo napis ob vhodu v rotundo in podenj vstavljeni heraldični reliefi, so preoblikovali njen vhod z že gotskimi elementi in jo, kot kaže, šele takrat tudi obokali. Kot pravilno ugotavlja

Mojca Guček v svojem poročilu,⁸ Pantokrator ni postavljen v osi nekdanje apside, kot bi bilo sicer pričakovati, marveč v osi vhoda, ki je postavljena pravokotno na njo. To pomeni, da so takrat po vsej verjetnosti tudi odstranili apsidno, hkrati pa, da je treba tudi njeno poslikavo, kakorkoli obsežna je že bila, razumeti kot del celostne prenove tega starosvetnega koprškega arhitekturnega spomenika.

Sl. 5: Detajl figure (Benetke, San Marco, atrij, drugi Jožefov cikel, ok. 1260).
Fig. 5: Detail of a figure (Atrium of San Marco, Venice, the second Joseph cycle, c. 1260).

⁸ Gl. v nadaljevanju.

SOME OBSERVATIONS ON THE OCCASION OF THE NEWLY DISCOVERED CHRIST'S FRESKO ON THE VAULT OF THE ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER

JANEZ HÖFLER

University of Ljubljana, Faculty of arts, Department of History of Art, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

SUMMARY

The iconographic details of the newly discovered fresco of Christ on the vault of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel in Koper have shown that the painting represents Christ Pantocrator. In every essential outline it follows the established Byzantine prototypes, while its qualities clearly deviate from the Byzantine traditions. Its style can in general be linked to the style of the first decoration of the Church of St. Francis in Assisi from the second half of the 13th century (Cimabue, Isaac Master). As far as the type of the figure itself is concerned, there are some clear relations with the Rimini school of painting from the early 14th century (Pietro da Rimini in the refectory of the Benedictine monastery at Pomposa, 1318). Irrespective of the geographical position of Koper, the painter's links with Venice remain questionable. In comparison with Christ Pantocrator by Pietro da Rimini at Pomposa, where such Byzantine recidivations are not present any longer, the Koper fresco can be dated to about 1320 at the latest. By considering the fact that the rotunda was reconstructed in 1317, it can be assumed that the dealt with painting was made at that very time.

Key words: baptistery, Koper, frescoes

LITERATURA

- Benati, D. (1986).** V: Castelnovo, E. (ur.): La pittura in Italia. Il Duecento e il Trecento. Milano, 194 sq.
Bettini, S. (1954): I mosaici dell'atrio di S. Marco e il loro seguito. Arte Veneta, VIII, 22 sq.
Capizzi S. J., C. (1964): ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ. Saggio letterario-iconografico. Orientalia christiana analecta 170. Roma.
Demus, O. (1984): The Mosaics of San Marco in Venice. Chicago-London.
Gnudi, C. (1962): Pittura bolognese del '300. Vitale da Bologna. Milano.
Höfler, J. (1997): Srednjeveške freske v Sloveniji, II. Primorska. Ljubljana.
Höfler, J. (1990): Steiermark und Mitteleuropa zwischen Italien und Böhmen - Kunstgeographisches zur

- Malerei des späten 14. Jahrhunderts. Kunsthistorisches Jahrbuch, Graz, XXIV, 127-134.
Il Cappellone di S. Nicola a Tolentino (1992). Milano.
Il Trecento riminese / katalog razstave Rimini 1995.
Kirschbaum S.J., E. (ur.) (1968): Lexikon der christlichen Ikonographie, I. Freiburg/Brsg etc.
Muraro, M. (1969): Paolo da Venezia. Milano.
Rasmo, N.: Affreschi medioevali atesini, s.l., s.d.
Rizzi, A. (1975): Profilo di storia dell'arte in Friuli, 1. Dalla preistoria al Gotico. Udine.
Schiller, G. (1971): Ikonographie der christlichen Kunst, III. Gütersloh.
Volpe, C. (1965): La pittura riminese del '300. Milano.
Wessel, K. (ur.) (1966): Reallexikon zur byzantinischen Kunst, I. Stuttgart.

METODOLOGIJA ZAVAROVALNIH KONSERVATORSKIH RAZISKAV V MARIJINI ROTUNDI V KOPRU IN NOVA ODKRITJA

Mojca GUČEK

MZVNKD Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1

IZVLEČEK

Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran se že od leta 1976 dalje ukvarja s konservatorskimi raziskavami za prezentacijo rotunde Karmelske Matere božje. Konservatorska in restavratorska dela žal niso potekala kontinuirano, do prekinitev je prihajalo zaradi slabega pritoka finančnih sredstev. Predmet predstavitve v pričujočih prispevkih sta potreba po temeljitejših raziskavah in uporabi najsodobnejše metodologije izdelave arhitekturne dokumentacije ter uporaba nedestruktivnih metod v konservatorstvu. Rezultati omenjenega raziskovalnega dela in restavratorski posegi za prezentacijo rotunde Carmine predstavljajo temeljno konservatorsko delo.

Ključne besede: krstilnica, Koper, konservatorske raziskave, freske

SPOMENIŠKOVARSTVENA TOPOGRAFSKA OZNAKA IN VALORIZACIJA SPOMENIKA IN POSEGOV

Današnja centralna sakralna arhitektura, imenovana rotunda Karmelske Matere božje, stoji ob severni stranici stolnice na najvišjem in najpomembnejšem mestnem prostoru med Titovim trgom in trgom Brolo. Stavbo uvrščamo med najstarejše arhitekturne spomenike mesta, saj je bila del nekdanjega romanskega sakralnega kompleksa, ki je vključeval baziliko in krstilnico (Bernik, 1968, 23, 76). Cerkveni kompleks je bil verjetno zgrajen v času ustanovitve kopske škofije, ki sovпада z nadvlado Oglejskih patriarhov nad mestom Koper, saj je v njegovi bližini stala tudi patriarhova palača, od katere se je do današnjih dni ohranil le njen del, imenovan Patriarhov stolp.

Namembnost rotunde Karmelske Matere božje se je v zadnjem stoletju spreminjala in je bila tako odločilna za izvedene spremembe in predelave. Obstoječe stanje rotunde Karmelske Matere božje je posledica več temeljitejših predelav objekta v različnih stilnih obdobjih, še posebej zadnjega posega v tridesetih letih 20. stoletja, ko je bila stavba očiščena vseh kasnejših motečih dodatkov, prezentirana pa je bila kot romanska centralna stavba - krstilnica. Čeprav nimamo ohranjenih nobenih

zanesljivih zgodovinskih virov, ki bi nam lahko služili za ugotovitev originalnega stanja krstilnice, se je ob zadnjih že omenjenih posegih na rotundi Forlati odločil za prezentacijo nekdanje krstilnice sv. Janeza Krstnika kot romanske arhitekture. Ob pregledu ohranjene projektna dokumentacije, katere avtor je Forlati in ki je ohranjena v arhivu tržaške Soprintendenze, je možno ugotoviti, da prezentacija tega spomenika ni bila v celoti izvedena, saj jo je prekinila druga svetovna vojna.

Zunanja podoba romanske krstilnice sv. Janeza Krstnika je bila zelo podobna današnji. Zgrajena je bila iz klesanih blokov sivega kamna, položenega v malto tako, da je imela zelo tanke fuge. Rotunda ima dvojni stopnjevani podzidek, spodnji je nižji, zgornji je višji in ima mehak prehod v steno. Zunanjščina rotunde je bogato dekorirana z lizenami, ki izhajajo iz krepkega podzidka in se ob preprostem kamnitem napušču pod streho povezujejo med seboj s trojnimi slepimi arkadicami. Kamnita struktura gradnje je vidna. Po odstranitvi zasutja ob rotundi do romanskega nivoja pohodne površine, katerega je načrtoval tudi že Forlati, je tako v celoti viden romanski fasadni plašč krstilnice. Okrogla tlorisna oblika je bila osnova za valjasto stavbo, ki jo je zaključevala preprosta stožčasta streha.

Sl. 1: Koper - pogled iz zraka na trg ob rotundi (MZVNKD Piran).
Fig. 1: Koper - aerial view of the square along the rotunda.

Sl. 2: Rotunda Carmine (MZVNKD Piran).
Fig. 2: The Rotunda of Our Lady of Mount Carmel.

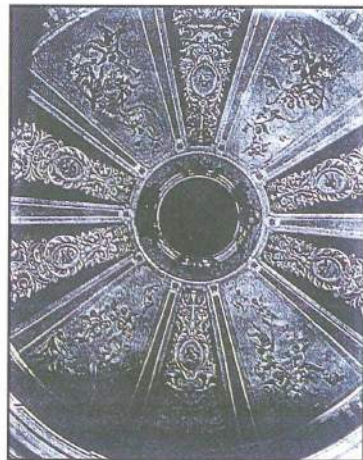
Med zadnjimi arheološkimi sondažnimi raziskavami ob obodu stavbe so bili odkriti ostanki nekdanje polkrožne apside, ki je bila orientirana proti vzhodu. V zasutem delu podzidka so ohranjeni iz zidu štrleči nastavki zidu apside in del tlaka polkrožne oblike iz apnega estriha z dodatkom zdrobljene opeke. Ohranjeni fragmenti apside kažejo, da je bila zgrajena sočasno s podzidkom. Apsida ni bila postavljena v osi vhoda, ampak je bila orientirana proti severovzhodu. Na zunanjsčini je v strukturi zidu dobro vidna višina apside, saj so ohranjeni fragmenti, ki kažejo obliko strešine in način prekrivanja, saj so v zidu ohranjene tanke kamnite plošče, zato je možno, da je bila streha krita s skrlami.

Njena romanska notranjščina je bila preprosta, ometana in morda tudi poslikana le s preprostim linearnim vzorcem, saj je fragmente tega ometa in linearne dekorativne poslikave odkril že Forlati v desni niši ob apside. Ostenje ni bilo členjeno, razen ob apsidalni odprtini sta ohranjeni dve stenski niši. Nedvomno je desna niša glede na najdbe fragmentov ometa in poslikave originalna.

Današnja kupola je polkrožne oblike, njena stenska površina je gladko ometana brez členitve. V temenu kupole je ohranjena baročna slika, ki jo uokvirja iz ometa izdelan in s štukaturo dopolnjen okrogli baročni okvir. Že sondiranja ostenja do pričetka kupole so pokazala, da je stenski obodni del krstilnice zgrajen iz klesanega kamna, kar se odraža tudi na njeni zunanjsčini. Celotna kupola pa je zgrajena iz opeke. Rezultati sondažnih raziskav so pokazali, da celotno notranjščino prekriva enotna plast novejšega ometa, le na določenih odkritih delih je še lahko vidna sled tankega apnenega beleža, ki bi ga bilo mogoče vzporejati s sorodnimi gotskimi ometi. Zelo verjetno je uničenje in odbitje gotskega ometa pripisati že baročni predelavi objekta, še temeljiteje pa seveda tudi Forlatijevim posegom "čiščenja".

Prvotni tlak v centralnem prostoru je bil verjetno iz opečnato apnenega estriha, enakega, kot je bil najden v apsidalnem zaključku. Današnji tlak v notranjščini rotunde je za približno 30 centimerov višji, kot je bil romanski tlak. Tlak je dvobarven, sestavljen iz kvadratnih kamnitih plošč, belega in roza kamna, postavljenega v diagonali, glede na vhod. Zelo verjetno je bil ta tlak položen v času baročne predelave stavbe. Na mestu, kjer bi lahko pričakovali bazen za krščenje, je baročna grobnica (Cherini, 1993, 11-13). Med arheološkimi raziskavami v notranjščini rotunde ni bilo najdenega nobenega fragmenta, ki bi pričeval o krščenju. Ob odprtju pokrova osrednje grobnice smo ugotovili, da je grobnica polna čiste vode. V kolikor je bil v osrednji del rotunde postavljen bazen za krščenje, ga je po vsej verjetnosti uničila že postavitev grobnice.

Prva temeljitejša predelava krstilnice je bila leta 1317, kot nam sporoča nad vhodnim portalom ohranjena plošča z napisom. Pobudnik predelave objekta je bil koprski župan in kapitan Nicolo Falier. Podatkov o

Sl. 4: Baročna dekoracija kupole rotunde (MZVNKD Piran).

Fig. 4: Baroque decoration of the rotunda's dome.

tem, kaj je bilo narejenega, ni, zato lahko le sklepamo, da so bile izvedene tiste spremembe, ki jih lahko opredelimo kot posegi gotskega stilnega obdobja. V tem času je bil preoblikovan vhod, nad njim je bil postavljen trikotni zaključek, oblikovan kot gotska strešica, ki jo ob straneh nosita stopnjevani konzoli. Tudi ta gotska intervencija je izdelana iz opeke. Pod napisom (Caprin, 1905, 176) so ohranjeni plitvi reliefi: dva grba, ki pripadata družini Falier, lik sv. Janeza Krstnika in lev sv. Marka s krono in zaprto knjigo, ki je razmeroma redka tovrstna ikonografska upodobitev, v literaturi pa je omenjena kot eden izmed najstarejših ohranjenih primerov beneških reliefov (Rizzi, 1987, 59-60).

Najnovejša odkrita freska Kristusa Pantokratorja v osrednjem delu kupole je verjetno tudi del gotske predelave objekta, saj jo Höfler v uvodnem prispevku tega sklopa datira v čas pred 1320. Za sedaj je freska omejena s krepkim baročnim štukaturnim okvirjem, čeprav je bila kupola verjetno v celoti poslikana. Ikonografski tip Kristusa Pantokratorja zahteva spremljajočo poslikavo, v katero lahko sodijo angeli, štirje evangelisti ali njihovi simboli ter apostoli. Sedeči Kristus, ki je postavljen v osi vhoda, zavzema celotno višino okroglega omejenega prostora z ozadjem v zelenem tonu in z zlatimi zvezdami. Sedi na nebesnem svodu, z nogami na zemlji, z desnico blagoslavlja in v levici drži knjigo z napisom EGO SUM LUX MUNDI. Pogled ima uprt proti nebu.

Da bi lahko ugotovili ohranjenost poslikave v kupoli, bodo potrebne nadaljnje raziskave celotne kupole, ki bodo morale biti v prvi fazi nedestruktivne, šele kasneje bomo lahko na podlagi teh rezultatov določili in omejili sondažne raziskave. Možno bi seveda bilo, da je ob zadnji predelavi in prezentaciji rotunde, ko so bili vsi ometi odbiti, bila uničena tudi poslikava kupole, če tega niso storili že v času baročne predelave.

Sl. 3: Vhod v rotundo (MZVNKD Piran).

Fig. 3: Entrance to the rotunda.

Krstilnica, posvečena sv. Janezu Krstniku, je ohranila tipične srednjeveške značilnosti predvsem na svoji zunanjsčini, medtem ko je bila njena notranjščina v baroku še temeljiteje spremenjena. Koprski škof Agostino Brutti je v testamentu zapustil denar za obnovo rotunde Carmine, tako da se je leta 1747 pričela temeljita prenova (Cherini, 1993, 11-18). Zunanjščina rotunde ni doživela veliko sprememb, razen zamenjave okenskih odprtín z večjimi skoraj kvadratne oblike in dodan je bil v osi vhoda v tlorisu pravokotno zaključen prezbiterij. Temeljito je bila predelana notranjščina, in sicer v duhu prevladujočega stilnega izraza sredine 18. stoletja. Ostenje in kupola sta bila dekorativno obdelana s štukaturo in poslikavo. V sredino kupole je bila postavljena slika s prizorom Kristusovega krsta v Jordanu.

Kot baročna centralna kapela se je ohranila vse do leta 1934, ko je prvič prevzela obnovitvena dela strokovna spomeniška služba iz Trsta in beneški arhitekt - konservator Ferdinando Forlati. Dokumentiral je baročno stanje rotunde in naredil tudi projekt obnove in prezentacije, kjer se je odločil za prezentacijo spomenika kot romanske krstilnice. Čeprav nimamo ohranjenih nobenih zanesljivih zgodovinskih virov, ki bi nam lahko služili za ugotovitev originalnega stanja krstilnice, se je ob zadnjih večjih posegih na rotundi Forlati odločil za prezentacijo nekdanje krstilnice sv. Janeza Krstnika kot romanske arhitekture, saj je izhajal le iz ohranjenih stilnih značilnosti objekta samega (Forlati, 1956, 117-119).

Obnova je bila zaradi pomanjkanja sredstev in tudi zaradi bližajoče se vojne prekinjena. V okolici rotunde je odstranil vse nekvalitetne objekte in prizidke, ki so

bili zgrajeni kasneje in so se celo naslanjali na objekt ter ga tako zakrivali, da je bil težko razpoznaven. Prostor okoli rotunde ni bil nikoli pozidan prostor, namenjen je bil vrtovom in dvoriščem sosednjih objektov, nekaj časa pa je tukaj bilo tudi pokopališče.¹ Forlati je odstranil kasnejši prizidek prezbiterija, ki je stal v osi vhoda. Vse baročne okenske odprtine je zamenjal z romanskimi polkrožno zaključenimi okni, saj so bile še v strukturi zidu vidne starejše okenske odprtine. Temeljiteje pa je "očistil" notranjščino rotunde, odstranil je vso baročno dekoracijo ostenja in kupole, razen slike v osrednjem delu kupole. S preprosto obdelavo ostenja z novim ometom svetlo oker barve in linearno dekoracijo ob okenskih in drugih odprtinah v opečnati barvi je poskušal nekdanji krstilnici ponovno vrniti njeno romansko podobo. Ohranjeni projekt prezentacije nekdanje romanske krstilnice je predvidel tudi izkop okoli celotnega objekta, da bi postavil zid z železno kovano ograjo.² Njegova prezentacija ni bila nikoli dokončana, saj je prej izbruhnila vojna.

REZULTATI KONSERVATORSKIH RAZISKAV

Za področje Obale nenavadna okrogla tlorisna oblika krstilnice je pri strokovnjakih vzbudila veliko zanimanja, mnenja o tem, kdaj bi lahko bila zgrajena, pa so zelo različna. A. Alisi (Leiss, 1912) povezuje gradnjo celotnega sakralnega kompleksa z utrditvijo škofovskega sedeža v Kopru in jo postavlja v čas 10. stoletja. Primerjave je zato iskal v bližnji in daljni okolici: beneškem zaledju, Lombardiji pa tudi v Zadru. Primerja jo tudi z zgodnjo ravenatsko centralno sakralno arhitekturo, kjer se je najdlje ohranila starokrščanska tradicija v kombinaciji z bizantinsko umetnostjo. Semi (1975, 132) ugotavlja, da so dekorativni arhitekturni elementi zunanjščine rotunde nastali pod vplivom Lombardije in jo datira dve stoletji pred navedeno letnico 1317. Vsa dosedanja prizadevanja strokovnjakov, ki so se ukvarjali z datacijo krstilnice kot tudi z izvorom oblike v tem kulturnem prostoru v času zgodnjega srednjega veka, ugotavljajo, da je nenavadna. Med najpomembnejšimi je potrebno omeniti izsledke M. Zadnikarja (1982, 448-452), ki govori o koprski krstilnici kot tipičnem šolskem primeru romanske arhitekture in povzema ugotovitve svojih predhodnikov, dodaja pa, da bi bilo morda glede na tradicionalne uveljavljene tipe kvadratnih tlorisov z dodanimi nišami, kot jih lahko najdemo v Ogleju in Gradežu, in oktogonalnimi tlorisnimi zasnovami, kot je krstilnica v Poreču in kot je bila starejša iz Pirana, ki ima vzore iz Lombardije, možno zaključiti, da je koprška krstilnica imela za vzor kak zelo oddaljen primer. Kljub

Sl. 5: Baročna notranjščina rotunde (MZVNKD Piran).

Fig. 5: Baroque interior of the rotunda.

1 Pokopališče je vrisano na ohranjenih katastrskih kartah iz leta 1819, ki jih hrani Državni arhiv v Trstu, kopijo hrani arhiv MZVNKD Piran.

2 Projekt hrani arhiv Soprintendenze B.A.A.A.S. v Trstu.

temu pa dopolnjuje razpravo tudi z mislijo, da je zaradi bližine tudi koprskse rotunde sv. Elia, ki jo označuje kot zgodnejšo in je prav tako okrogle oblike, možno zaključiti, da gre morda za samostojen koprski tip pomožnega sakralnega objekta - baptisterija. Prav zaradi tega pripisuje rotundi izjemen pomen in spomeniško vrednost.

Dosedanje razprave in literatura navajajo okroglo tlorisno obliko nekdanjega baptisterija, saj je bila odkrita njegova polkrožna apsida pred dobrim letom dni. Edini fragmenti o nekdanji apsidi so vidni v kamniti strukturi zidu fasadnega plašča. Zadnikar (1982, 438-439) v uvodnem poglavju o rotundah predstavlja tipični romanski primer rotunde, kjer ima osrednji prostor tloris okrogle oblike, ki mu je pogosto na vzhodnem delu dodana apsida polkrožne oblike.³

Omenjene teze o izvoru okrogle oblike in tipu rotunde s polkrožno apsido predstavljajo izhodišče za razmislek o rotundi Carmine. Morda bi jo res lahko uvrstili med najstarejše objekte v Kopru, saj sta v njeni neposredni bližini stali patriarhova palača in romanska bazilika.

Kdaj je bila apsida krstilnice odstranjena, ne vemo, morda se je to zgodilo že ob gotški predelavi leta 1317. Zelo verjetno je bil čas ob koncu 13. stoletja, predno so nad mestom zavladaale Benetke, povezan s pogostimi napadi in vojnami na mesto Koper, saj nam viri govorijo o temeljitih poškodbah mesta. V takih bojih ni bilo prizanešeno niti najpomembnejšim objektom v mestu, zato je bila v tem času verjetno močno poškodovana tudi krstilnica. Obnova krstilnice in napisa na njej ter prizadevanja podestator kot predstavnikov beneške vlade so bila za mesto zelo pomembna dejanja. Ker sodi novo odkrita freska Kristusa v kupoli prav v čas temeljite gotške predelave objekta, je bila le-ta postavljena na os vhoda, saj najverjetneje apsido v tem času ni bilo več. Najstarejša upodobitev rotunde je prav gotovo tlorisna predstavitev na mestnem načrtu Giacoma Fina iz leta 1619.⁴ Na tej upodobitvi je označena z imenom Carmini in ima okroglo tlorisno obliko brez apsidalnega zaključka.

Naldini jo v svojem popisu leta 1700 omenja kot pomemben cerkveni objekt, katerega meščani imenujejo "rotonda" (Naldini, 1700, 154). V sredini 18. stoletja, ko je bila rotunda temeljito baročno obnovljena, je imela funkcijo kapele, kljub temu, da je bil v nišo postavljen baročni krstilni kamen. Šele s prenovo v tridesetih letih 20. stoletja in uveljavljanjem moderne dok-

Sl. 6: Sledovi romanske apsde in baročnega okna v plašču rotunde (MZVNKD Piran).

Fig. 6: Traces of the Romanesque apse and the baroque window in the rotunda's wall.

trine spomeniške službe je bila nekdanja krstilnica spomeniško prezentirana v izbrani razvojni fazi romanike, kljub temu, da je bila odločitev za tako prezentacijo razmeroma drzen poseg, ki je bil skladno z mednarodnimi priporočili dokumentiran. Leta 1933 je bila sprejeta Atenska karta, ki je prvi moderni kodeks spomeniške službe in kjer so postavljena izhodišča in obvezni dokumentacijski posegi.

Temeljito dokumentiranje spreminjanja in razvoja spomenika predstavlja temeljno nalogo spomeniške službe, ki se ohranja v arhivu pristojnega varstvenega zavoda. V skladu z razvojem stroke in splošnim tehničnim razvojem ter ob tem uporabo najsodobnejše tehnologije predstavlja bazo za izvajanje nadaljnjih nedestruktivnih in tudi destruktivnih metod v konservatorski stroki. Prav zaradi tega je potrebno za doseg najboljših rezultatov in njih interpretacije že v začetni fazi programirati delo interdisciplinarno. Le tako je možno v najdoslednejšo izdelano dokumentacijo vnašati kot njeno dopolnitev rezultate vseh najsodobnejših konservatorskih raziskav. Spoznali smo, da se je možno z novimi raziskavami dokopati do novega vedenja o spomeniku, seveda pa bo potrebno z njimi še nadaljevati, saj se nam postavlja vrsta novih vprašanj, na katere bomo lahko odgovorili le s še poglobljenim študijem.

3 Zadnikar, 1982, 438-439. Avtor se sprašuje, kje bi lahko poiskali vzore, ki so vplivali na okrogle centralne sakralne objekte. V. Gerves-Molnár predstavlja svojo tezo, kjer vzore za vse kasnejše preproste rotunde išče v karolinski in otonski umetnosti oziroma točneje v Karlovi kapeli v Aachenu. Češka strokovnjakinja Merhautová predstavlja in išče vzore na jadranskem področju, v krščanskih središčih Istre in Dalmacije, kjer je prevladoval vpliv Ogleja, ki pa je segal v srednjeevropski prostor, še posebej se ta vpliv odraža v velikomoravskih rotundah. Merhautová uvršča med najstarejše primere jadranskih rotund koprsko rotundo sv. Elia, in sicer še v predkarolinško obdobje. Natančneje pa jo opredeljuje kot del patriarhove palače, in sicer kot vladarsko kapelo. Rotunda s tako namembnostjo je imela ponavadi polkrožno apsido, ki kot arhitekturni motiv izhaja iz antike in krščanstva.

4 Risba je datirana z datumom avgust 1619, original hrani Državni arhiv v Benetkah, kopijo hrani arhiv MZVNKD Piran.

Najnujnejše so seveda konservatorske in restavratske raziskave freske Kristusa Pantokratorja in celotne kupole, nadaljevati pa je potrebno tudi še s sondažnimi arheološkimi raziskavami v sami rotundi kot tudi v njeni okolici, še posebej ob in v Patriarhovem stolpu. Dose-

danji rezultati kažejo, da so prav tovrstne raziskave smiselne, saj prinašajo vrsto novih spoznanj, ki so pomembne za spoznavanje zgodovinskega razvoja objekta kot tudi za zgodovino mesta Koper.

Sl. 7: Freska Kristusa Pantokratorja v kupoli (MZVNKD Piran).

Fig. 7: Fresco with depiction of Christ Pantocrator discovered in the rotunda's dome.

PROTECTIVE CONSERVATIONIST RESEARCH METHODOLOGY AND SOME NEW DISCOVERIES IN THE ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER

Mojca GUČEK

Inter-regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1

SUMMARY

From 1976 on, the Inter-regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage Piran has been working on the conservationist research for a suitable presentation of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel. Unfortunately, the conservationist and restoration works have not been carried out continuously due to the lack of funds. The present article, however, deals with the needs for a more thorough research and application of the latest methodology in the preparation of architectural documentation as well use of non-destructive methods in conservation practice. The results of the carried out research work and restoration interventions for a suitable presentation of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel represent a fundamental conservation work.

Key words: baptistery, Koper, conservationist research, frescoes

ARHEOLOŠKA INTERPRETACIJA ROTUNDE KARMELSKE MATERE BOŽJE V KOPRU V KONTEKSTU UMETNOSTNOZGODOVINSKE STROKE

Marko STOKIN

MZVNKD Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1

IZVLEČEK

Prispevek se navezuje predvsem na umetnostnozgodovinske raziskave rotunde Karmelske Matere božje, natančna arheološka interpretacija stratigrafije in najdb pa bo možna po opravljenih arheoloških raziskavah širšega prostora trga v okolici rotunde, kjer verjetno ni prihajalo do tako intenzivnih gradbenih posegov kot na objektu, ki so posledično uničili kontekst arheoloških depozitov ob krstilnici. Omejene arheološke raziskave dokazujejo obstoj romanske apside, baročnega prizidka in srednjeveških grobnic ter odsotnost antičnih arhitekturnih struktur.

Ključne besede: krstilnica, arheološke raziskave, Koper

Konservatorski program je obsegal tudi arheološke raziskave neposredne okolice rotunde Karmelske Matere božje, kjer je bilo potrebno potrditi obstoj verjetno romanske apside in baročnega prizidka v osi vhoda v rotundo, ki se omenja tudi v pisanih virih. Torej arheološke raziskave niso bile prvenstveno usmerjene samo v raziskavo antičnih arheoloških depozitov, temveč tudi v umetnostnozgodovinsko in arhitekturno raziskavo stavbnega tkiva rotunde.

Interes za srednjeveško arheologijo se je v osemdesetih letih izredno povečal tudi v Sloveniji, in to predvsem zato, ker srednjeveško stavbno dediščino danes razumemo tudi kot del arheološke materialne kulture in je ni mogoče interpretirati izven konteksta arheologije. Ne glede na to, da imamo za razliko od najstarejših arheoloških obdobj za srednji vek poleg stavbne arhitekture tudi veliko pisnih virov (karte, načrte itd...), se ti velikokrat izkažejo kot netočni oz. pomanjkljivi, za veliko večino posegov na objektih pa podobnih podatkov sploh ni. Prav zato je vloga srednjeveške arheologije izredno pomembna pri raziskavi in sami interpretaciji razvoja stavbnega tkiva vse do novoveškega časa.

Eden najstarejših stoječih spomenikov v samem mestnem jedru Kopra (Bernik, 1968, 23, 76) je krstilnica Marije Karmelske, zaradi svoje lege, načina gradnje, analogij kot tudi arhivskih virov (Forlati, 1956) je pred-

stavljala zanimivo arheološko lokacijo, mogoče celo antične provenience.

Konservatorski projekt arheoloških raziskav je obsegal nedestruktivne raziskave širšega prostora, omejena arheološka sondiranja, dokumentiranje arheoloških struktur s pomočjo fotogrametrije in različne laboratorijske analize. Arheološka sondiranja in georadarske analize predstavljajo prvo fazo arheoloških zaščitnih raziskav in se bodo nadaljevale v večjem obsegu pred samo prezentacijo trga. Raziskovalni načrt je obsegal poleg raziskav starejših poselitvenih arheoloških struktur tudi apliciranje fotogrametričnih in georadarskih raziskav v redno terensko delo. Na podlagi arheološkega vrednotenja krstilnice in širšega prostora trga s pomočjo georadarja (Eurecos, 1996) in primerjav z že opravljenimi arheološkimi raziskavami v stolnici (Župančič, 1994) je bilo mogoče predvideti odsotnost antičnih arheoloških arhitekturnih ostankov v krstilnici ter intenzivno gradbeno dejavnost izven nje. Glede na globino gradbenih ostankov (zidov), ki so ležali neposredno pod površino, je bilo hipotetično pričakovati predvsem arhitekturne ostanke iz novoveškega časa, na kar so opozarjali tudi arhivski viri (Semi, 1930), arheološke son-
dažne raziskave v kontekstu omenjenih radarskih raziskav in arhivskih virov pa potrjujejo in nadgrajujejo vedenje o intenzivni gradbeni dejavnosti, ki se je od-

Sl. 1: Trg za rotundo Carmine (georadarske analize) (MZVNKD Piran).
Fig. 1: The square behind the rotunda of Our Lady of Mount Carmel (georadar analyses).

Sl. 2: Izkopana romanska absida z delom tlaka (MZVNKD Piran).
Fig. 2: The excavated Romanesque apse with part of the paving.

Sl. 3: Baročna prizidana apsida (MZVNKD Piran).

Fig. 3: The baroque presbiterly.

vijala na in ob objektu vse do danes. Čeprav imamo opraviti z manjšimi gradbenimi posegi, je slednje mogoče interpretirati samo v kontekstu arheoloških raziskav, dokazujejo pa tudi na netočnost arhivskih virov. Tako smo z arheološkimi sondiranjmi dokazali obstoj "predvidene" romanske apside (sl. 1), ki je bila skoraj v celoti ohranjena, ter temelje baročnega prezbiterja (sl. 2), ki ga sredi 18. stol. dozidal Brutti. Obstoj srednjeveškega grobišča, ki je sicer poznano iz kart, prese- netljivo tvorijo grobnice, grajene iz kamna, ki so na podlagi radarskih analiz skoncentrirane predvsem na južnem delu trga. Šest izkopanih grobnic, brez pri- datkov, ki so ležale neposredno ob rotundi, lahko na podlagi lege in tehnike gradnje z gotovostjo datiramo v čas po nastanku rotunde. V mlajših obdobjih so bile ver- jetno večkrat uporabljene, tako da so mlajši pokopi popolnoma uničili predhodne. S pomočjo georadarja smo določili tudi razprostranjenost še neodkritih grob- nic, ki ležijo predvsem na južnem delu trga, posamično pa se pojavljajo tudi na drugih mestih (sl. 3). Intenzivna ponovna uporaba grobnic, verjetno povezana s sku- pinskimi pokopi v času velikih epidemij kuge v 16. stol., je popolnoma uničila stratigrafska razmerja v njih, za- radi česar je kronološka interpretacija posameznih po- kopov nemogoča. V arheološki sondi, narejeni po obodu krstilnice, ni mogoče definirati stratigrafskih de- pozitov, zaradi intenzivne gradbene dejavnosti ob sami rotundi tudi v novoveškem času.

Veliko število gradbenih objektov, ki so bili od- stranjeni v začetku tega stoletja (Cherini, 1993, 21-22) je prav tako delno uničilo stratigrafska razmerja višjih

arheoloških depozitov. V 19. stol. prostor pridobi novo funkcijo in se spremeni v vrtove, ki jih ločujejo manjši zidovi oz. škarpe. V začetku 20. stol., za časa prvih konzervatorskih del, prostor postane trg in obdrži to funkcijo do danes.

Georadarske analize notranjosti krstilnice ter kas- nejše preverjanje s klasičnim arheološkim sondiranjem so potrdile, da z izjemo srednjeveške škofovske grob- nice ni ostankov starejših antičnih gradbenih struktur. S pomočjo arheoloških raziskav lahko na ta način re- interpretiramo intenzivne prostorske spremembe ne samo v okolici krstilnice, temveč tudi na širšem prostoru trga. Arheološko dokumentiranje bomo zaradi natanč- nosti, preglednosti in hitre dosegljivosti izpolnili z najnovejšimi metodami fotogrametrije, ki omogočajo 3D vizualizacijo gradbenih in prostorskih sprememb ob- ravnavanega spomenika in širše okolice, ohranili pa smo tudi klasični način arheološkega dokumentiranja.

Raziskava keramičnih in drugih drobnih najdb (ste- klo, kovina), osteloške analize kostnih ostankov in labo- ratorijske analize ometov in tlaka bodo narejene na- knadno po opravljenih zaščitnih raziskavah trga v oko- lici rotunde Karmelske Marije božje. V uničenih depo- zitnih stratigrafskih enotah je bilo odkrito večje število fragmentarno ohranjenih keramičnih posod pretežno novoveške provenience. Doslej odkrite arheološke najdbe v izkopani sondi ob severozahodnem robu ro- tunde izhajajo pretežno iz mlajših obdobji, večina najdb je časovno opredeljena v novi vek. Posamezni fragmenti keramičnih posod sodijo v nekoliko starejši čas in imajo analogije s sorodnimi najdbami iz drugih

lokacij v mestu.¹ Največje število analogij imamo na Kapucinskem vrtu (Cunja, 1988), Pretorski palači (Trenz, 1993) in na škofijskem ordinariatu (Kajfež-Stokin, 1990, 178-179). Kljub zaenkrat zelo omejeni raziskavi nepo-

sredne okolice rotunde Carmine preseneča odsotnost najdb antične provenience, presenetljiva pa je tudi odsotnost srednjeveških keramičnih najdb, tako tipičnih za arheološke depozite koprškega otoka.

AN ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER FROM THE ASPECT OF HISTORY OF ART

Marko STOKIN

Inter-regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1

SUMMARY

The article deals mainly with the research carried out by historians of art in the rotunda of Our Lady of Mount Carmel. A precise archaeological interpretation of the stratigraphy and finds, however, will be possible only after a thorough archaeological research in a wider area of the square in the immediate vicinity of the rotunda, where such intense construction works as carried out on the structure, which consecutively destroyed the archaeological deposits along the Baptistry, have probably not been implemented. The limited archaeological research speaks clearly in favour of a former existence of a Roman apse, a baroque vestry and a Mediaeval vaulted tombs, as well as of an utter absence of Late Roman architectural structures.

Key words: baptistry, archaeological research, Koper

¹ Za pregled keramičnih najdb se lepo zahvaljujem kolegu mag. Radovanu Cunji iz Pokrajinskega muzeja Koper.

TRIDIMENZIONALNA METRIČNA DOKUMENTACIJA IN DIGITALNI ORTOFOTO MARIJINE ROTUNDE V KOPRU

Mojca KOSMATIN FRAS

Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja izdelavo metrične dokumentacije rotunde Carmine s kombinacijo sodobnih geodetskih in fotogrametričnih metod. Metode so bile izbrane glede na značilnost objekta. Njegova valjasta oblika je prikazana v tridimenzionalnem računalniškem modelu, kamnita struktura lizen pa je vsebinsko celovito dokumentirana z digitalnim ortofotom. Izdelani so bili tudi situacijski načrt trga poleg Krstilnice in Patriarhovega stolpa in povezave s Titovim trgom. Za potrebe georadarskih meritev so bile izmerjene referenčne točke za izhodiščne pozicije meritev in s tem zagotovljena prostorska kompatibilnost vseh meritev.

Ključne besede: krstilnica, Koper, fotogrametrija

Posamezni segmenti uporabljenih metod in tehnik, ki smo jih uporabili pri izdelavi metrične dokumentacije rotunde Carmine, so v strokovni fotogrametrični literaturi že znani. Naša novost je v tem, da smo izdelali popolnoma operativno tehnološko linijo na osebnih računalnikih in razvili novo programsko opremo, ki je v nekaterih rešitvah izvirna.

Za izdelavo končnih izdelkov so bile potrebne naslednje naloge:

GEODETSKE MERITVE:

poligona
stojišč za metodo preseka
kontrolnih točk z metodo preseka
razdalj

FOTOGRAMETRIČNE NALOGE:

fotografiranje
razvijanje plošč
skeniranje pozitivov
izdelava digitalnega ortofota
izris ortofota na film

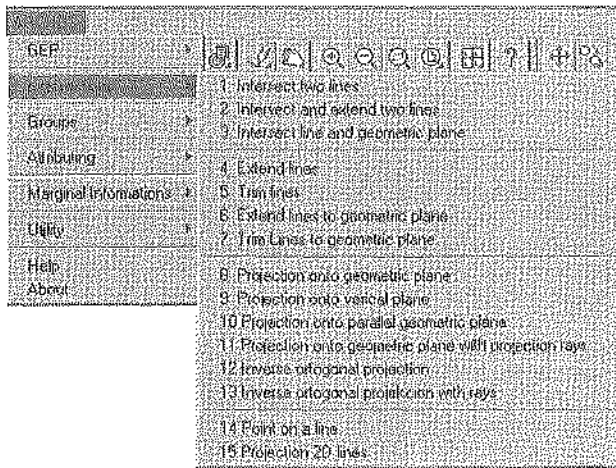
RAČUNALNIŠKA GRAFIKA:

izdelava 3D žičnega modela
izdelava 2D grafičnega načrta
računalniški izris (1 : 20)
montiranje ortofota na načrt

Okoli objekta smo najprej razvili poligon, ki smo ga navezali na mestno geodetsko mrežo. Iz signaliziranih in izmerjenih stojišč smo z metodo ureza izmerili in izračunali preko 40 kontrolnih točk. Objekt smo nato fotografirali z metrično kamero UMK 10/1318. Za vsak par sosednjih lizen smo naredili vsaj en posnetek. Iz skeniranih pozitivov fotogramov smo s programom Desktop Mapping System ver. 3 (R-WEL, Inc.) izdelali digitalne ortofote vsake posamezne lizene, portala in grbov nad portalom. S kombinacijo fotogrametričnih, geodetskih in ročnih meritev smo izdelali tridimenzionalni žični model objekta. Iz tega modela smo nato razvili dvodimenzionalni plašč lizen, ki smo ga računalniško izrisali v merilu 1 : 20. Nazadnje smo v grafični načrt montirali izrise ortofotov lizen in drugih detajlov na filmu.

V projektu smo uporabili tehnologijo, ki temelji na uporabi osebnih računalnikov in običajnih računalniških programov v kombinaciji z lastno razvito programsko opremo (program IN-SECT za izračun točk z metodo ureza, program ARCHOS za izdelavo 3D modelov).

Pri izdelavi metrične dokumentacije objektov kulturne dediščine želimo čim bolj ohraniti izvirne meritve in s tem morebitne nepravilnosti objektov, ki so nastale iz različnih razlogov. Običajna grafična orodja za obdelavo podatkov v tridimenzionalnem prostoru omogočajo le uporabo pravih geometričnih oblik. Iz tega razloga smo razvili program z imenom ARCHOS, ki deluje v okolju AutoCAD v.13:

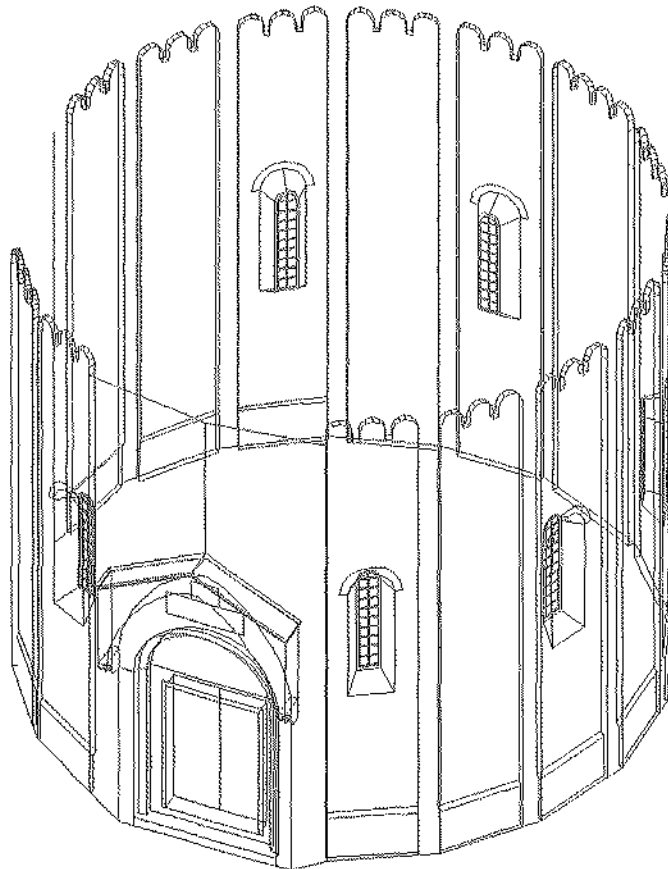

Sl. 1: ARCHOS - osnovni menu in podmenu Intersections.

Fig. 1: ARCHOS - basic menu and Intersections sub-menu.

Na sliki je prikazan osnovni ekranski menu s podmenujem Intersections (preseki), v katerem lahko, na primer, presekamo dve daljici v njenem prostorskem preseku, podaljšujemo in krajšamo daljice, dobimo presek daljice z geometrijsko ravnino, projiciramo daljice na ravnino idr. Vsi ukazi delujejo tridimenzionalno, pri čemer ni potrebno definirati uporabniškega koordinatnega sistema (User Coordinate System), kot je to običajno v AutoCAD-u. Vpeljali smo koncept geometrijske ravnine kot nove entitete (GEP = Geometric Plane). Vsaka geometrijska ravnina je enolično definirana z imenom in tremi točkami v prostoru. Vsi ukazi v programu delujejo z referenco na definirane ravnine. Opis vseh možnosti bi bil predolg, zato naj omenimo le še nekaj drugih zanimivosti v ARCHOS-u:

- delo s skupinami (groups), ki jih uporabnik definira sam (nova skupina, vklop skupine, izklop skupine, izbor skupine, pregled skupine),
- atributiranje modela (datum meritev, originalni podatki...),

Sl. 2: Tridimenzionalni žični model.

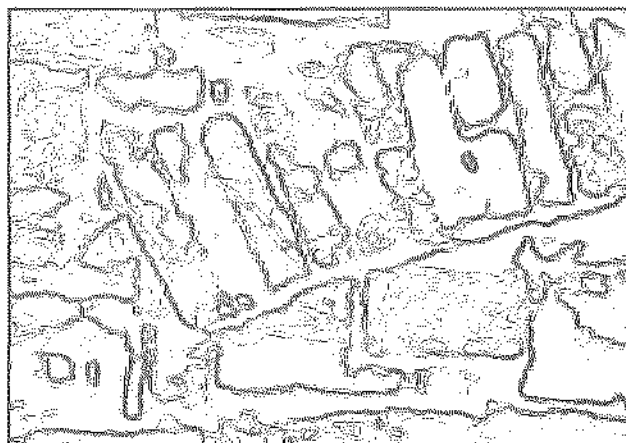
Fig. 2: Threedimensional wireframe.

- izdelava izvenokvirne vsebine načrta, glava načrta,
- vnos podatkov in izhod podatkov preko datotek idr.

Z uporabo programa ARCHOS smo izdelali zaključen, konsistenten tridimenzionalni žični model objekta brez strehe. Originalno merjeni podatki (točke in razdalje) so v modelu ohranjeni in dopolnjeni tako, da je model zaključen. Razdalje in prostorske koordinate posameznih točk lahko neposredno merimo na modelu (AutoCAD ukaza DIST ali ID).

Žični model¹ objekta predstavlja le njegovo geometrično obliko in položaj v prostoru. Posamezne detailje kamnite strukture pa lahko strokovnjak interpretira iz razpačenih fotografij - ortofotografij². Za izdelavo ortofota vsake lizene smo potrebovali najmanj pet kontrolnih točk iz katerih smo izračunali orientacijske parametre posnetka.

Izdelava digitalnega ortofota je v fotogrametrični stroki že uveljavljen postopek, ki pa se po našem mnenju premalo uporablja za namene dokumentacije objektov kulturne dediščine. Pri izdelavi metrične dokumentacije je pomembna interpretacija vsebine, ki pa jo ustrezno lahko opravi le za to usposobljen stro-

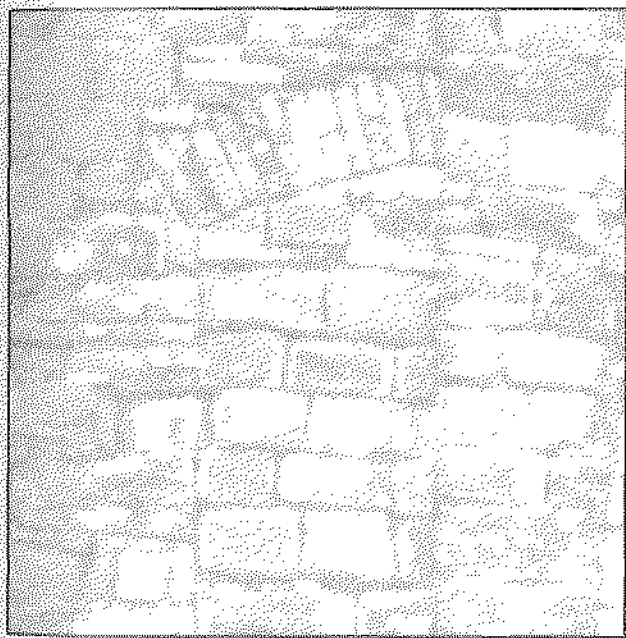
Sl. 4: Avtomatsko izločanje robov.

Fig. 4: Automatic edge elimination with inserted orthophoto.

Sl. 5: Poudarjanje reliefne strukture z gradientnim filtrom.

Fig. 5: Accentuation of the structure with gradient filter.

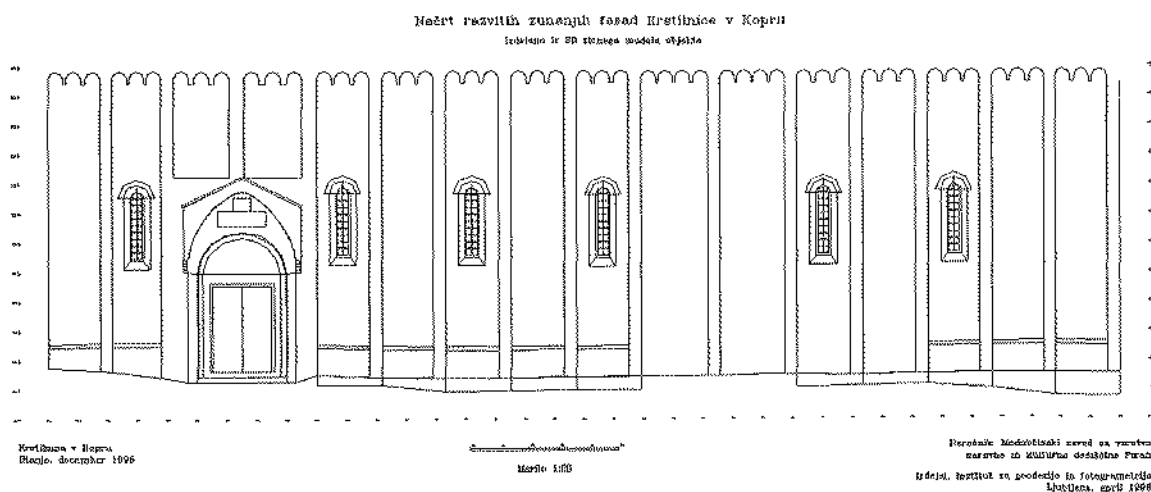

Sl. 3: Izsek digitalnega ortofota.

Fig. 3: Section of a digital orthophoto.

kovnjak. Le-ta interpretacijo izvede na prozorni foliji, ki jo prekrije preko analognega izrisa ortofota, ali pa izvaja t.i. vektorizacijo vsebine na digitalni sliki na zaslonu računalnika. Z uporabo orodij za obdelavo digitalnih slik (npr. razširjeni programi PhotoShop, Corel Draw...) lahko uporabi različne digitalne filtre in doseže zanimive rezultate, kot prikazujeta sliki 4 in 5.

1. Žični model (angl. wireframe) je sestavljen iz robov objekta, kot da bi bil sestavljen iz žice. Na takšnem modelu ne moremo skrivati nevidnih linij in ga ne moremo barvati. Z definiranjem posameznih ploskev iz žičnega modela lahko izdelamo ploskovni model, ki ga je možno barvati, na njem definirati materiale itd.
2. Ortofotografija oz. ortofoto je fotografija ali fotomozaik v ortogonalni projekciji, ki ima vse lastnosti načrta in na njem lahko merimo - je v znanem merilu. Oznaka digitalni ortofoto pomeni, da je slika v digitalni (rasterski) obliki in jo lahko prikazujemo in obdelujemo z računalnikom. Izris na film se v strokovni literaturi označuje z angleškim izrazom hardcopy, medtem ko se za digitalno obliko uporablja izraz softcopy.

Sl. 6: Grafični načrt rotunde Carmine.

Fig. 6: Diagrammatic presentation of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel.

Sl. 7: Izsek načrta z montiranim ortofotom.

Fig. 7: Part of the plan.

Za praktično uporabo smo iz modela razvili dvodimenzionalni plašč fasad, pri čemer smo uporabili ortogonalno projekcijo vsake fasade na ravnino načrta. Načrt smo opremili s potrebno vsebino in ga izrisali na stabilni foliji v merilu 1 : 20.

Nazadnje smo izrise ortofotografij na filmu montirali na grafični načrt.

Celoten postopek od terenskih meritev do izdelave končnih izdelkov je dokumentiran v obliki obsežnega pisnega elaborata, ki ga poleg ostalih izdelkov (grafičnega načrta, digitalnih podatkov) dobi naročnik. Dokumentacija v taki obliki omogoča kontrolo kakovosti izdelka in morebitne nadaljnje meritve na objektu.

THREEDIMENSIONAL METRIC DOCUMENTATION AND DIGITAL ORTHOPHOTO OF THE ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER

Mojca KOSMATIN FRAS

Institute of Geodesy and Photogrammetry, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2

SUMMARY

The article acquaints us with the preparation of a metric documentation of the rotunda of Our Lady of Mount Carmel with a combination of the latest geodesic and photogrammetric methods selected in view of the characteristics of the building. Its cylindrical form is shown in a 3-D computer model, while the stone structure of the lesenes is comprehensively documented with a digital orthophoto. A situation plan of the square along the Baptistry and of the Patriarch's Tower and its link with Tito Square was also made. For the needs of georadar measurements, the reference points for the initial positions of the measurements were determined and thus a spatial compatibility of all of the measurements ensured.

Key words: baptistry, Koper, photogrammetry

LITERATURA¹

- Alisi, A. (1932):** Duomo di Capodistria. Roma.
- Bergamini, G., Tavano, S. (1997 / ponatis):** Storia dell'Arte nel Friuli Venezia Giulia. Reana del Roiale.
- Bernik, S. (1968):** Organizem slovenskih obmorskih mest Koper, Izola, Piran. Ljubljana.
- Caprin, G. (1905):** L'Istria nobilissima. Trieste.
- Cherini, A. (1993):** La rotonda dei Carmini. La Svegla, Trieste, 112.
- Cunja, R. (1988):** Koper med Benetkami in Rimom. Piran-Ljubljana.
- De Franceschi, C. (1952):** Delle origini di Capodistria e del suo vescovato. Venezia.
- Erič, M. (1993):** Poizkus uvodnih dendrokronoloških analiz lesa iz ostrešja baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru. Arheo, Ljubljana, 9.²
- Eurecos. Indagine G.P.R (Ground Probing Radar)** per l'individuazione di strutture sepolte a Capodistria in piazza Tito e dietro la rotonda (1996). Portogruaro.
- Forlatti, F. (1956):** Il Battistero romanico di Capodistria. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Venezia, IV NS.
- Janežič, M. (1996):** Izdelava tridimenzionalnih modelov objektov kulturne dediščine iz fotogrametrično zajetih podatkov. Vestnik, Uprava RS za kulturno dediščino, 15, 57-69.
- Kajfež, T., Stokin, M. (1990):** Škofijski ordinariat. Varstvo spomenikov 31. 178-79.
- Leiss, A. (1912):** La Rotonda di S. Elio e la Chiesa dei Carmini a Capodistria. Pagine Istriane, Parenzo, 11-12.
- Madonizza, A. (1851):** Il duomo di Capodistria. Popolano dell'Istria, Capodistria.
- Mlakar, Š. (1962):** Istra u antici. Pula.
- Naldini, P. (1700):** Corografia ecclesiastica o sia Descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli Detto volgarmente Capo d'Istria. Venezia.
- Poli, G. (1951):** Antiche vedute di Capodistria. Pagine Istriane, Trieste, III, 7-8.
- Pusterla, G. (1846):** Chiese di Capodistria nel secolo XVIII. L'Istria, Trieste.
- Rizzi, A. (1987):** Scultura esterna a Venezia. Venezia.
- Semi, F. (1930):** Album fotografico di Capodistria. Capodistria.
- Semi, F. (1934):** Il duomo di Capodistria. Parenzo.
- Semi, F. (1937):** L'arte in Istria. Pola.
- Semi, F. (1975):** Capris iustinopolis Capodistria. Trieste.
- Stokin, M. (1995):** Vloga srednjeveške arheologije pri raziskovanju urbane stavbne dediščine. Annales, Koper, 6, 49-54.
- Venturini, D. (1906):** Guida storica di Capodistria. Capodistria.
- Zadnikar, M. (1982):** Romanika v Sloveniji. Ljubljana.
- Ziliotto, B. (1910):** Capodistria. Trieste.
- Trenz, A. (1993):** Poročilo o arheoloških sondažnih raziskavah na območju Pretorske palače v Kopru / tipkopis. MZVNKD Piran.
- Weimann, G. (1988):** Architektur-Photogrammetrie. Karlsruhe, Wichmann Verlag.
- Župančič, M. (1994):** Pokrajinski muzej Koper, Koprška stolnica / arheološka sondiranja.

1 Gre za skupen seznam literature k člankom Mojce Guček Metodologija zavarovalnih konservatorskih raziskav v Marijini rotundi v Kopru in nova odkritja, Marka Stokina Arheološka interpretacija rotunde Karmelske Matere božje v Kopru v kontekstu umetnostnozgodovinske stroke in Mojce Kosmatin Fras Tridimenzionalna metrična dokumentacija in digitalni ortofoto Marijine rotunde v Kopru.

2 Glej tudi članek v nadaljevanju M. Eriča, A. Umeka in M. Župančiča Datacija lesa iz ostrešja kapele Karmelske Matere božje v Kopru in poizkus zgodovinske umestitve (Annales, 10, 97-104) - op. iii.

izvirno znanstveno delo

UDK: 902.6:692

726.52:902.6(497.4 Koper)

DATACIJA LESA IZ OSTREŠJA KAPELE KARMELSKE MATERE BOŽJE V KOPRU IN POIZKUS ZGODOVINSKE UMESTITVE

Miran ERİČ

Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, pp. 580, e-mail: miran.eric@guest.arnes.si

Alojz UMEK

Pokrajinski muzej, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

Matej ŽUPANČIČ

Pokrajinski muzej, SI-6101 Koper, Kidričeva 19, e-mail: matej.zupancic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Delo opisuje rezultate dendrokronoloških raziskav vzorcev iz ostrešja rotunde Karmelske Matere božje (baptisterija sv. Janeza Krstnika) v Kopru. Vzorcev nismo mogli več umestiti na originalna mesta v konstrukciji ostrešja, saj so bili dostopni šele, ko so leta 1992 med obnovo rotunde že porušili strešno konstrukcijo, ki smo jo uspeli grafično delno rekonstruirati. Od 42 vzorcev smreke in jelke, kolikor jih je bilo mogoče pridobiti, je bilo izmerjenih 22 vzorcev, datiranih pa 6 jelovih vzorcev. Vzorci so bili križno datirani z južnonemško standardno krivuljo. En vzorec sega med leta 1141 in 1285. Ker je bil vzorec brez kambija, ni bilo mogoče določiti leta poseka. Ta datacija se ujema z doslej znano obnovo rotunde leta 1317. Drugih pet datiranih vzorcev je povezanih v eno krivuljo, ki sega med leta 1461-1583. Ta datacija vnaša nov podatek o obnovitvenih delih na rotundi ob koncu 16. stoletja.

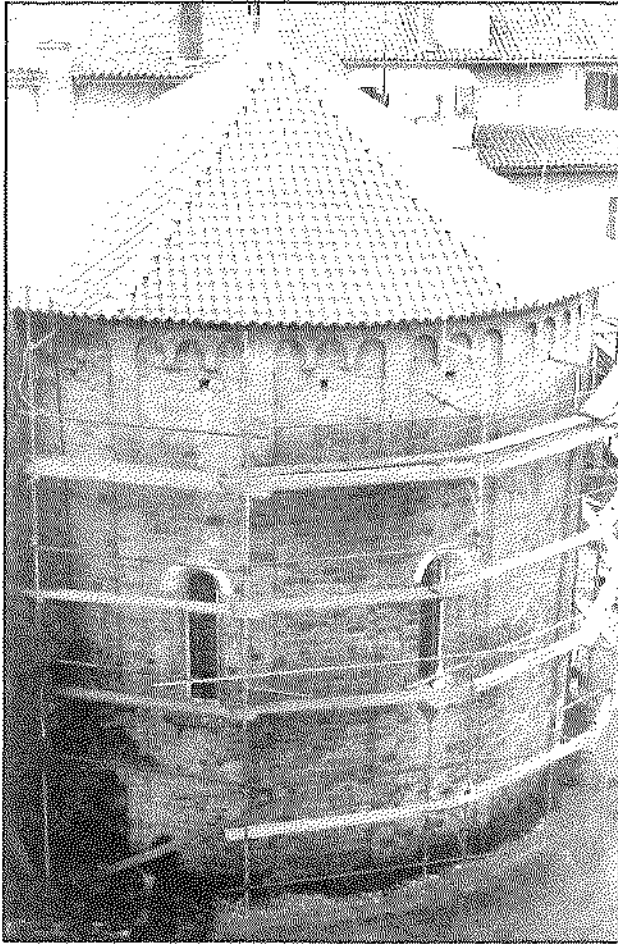
Ključne besede: historična dendrokronologija, datacija, južnonemška standardna krivulja, jelka, A.D. 1285, 1317, 1583, baptisterij

PRED UVODOM

Avtorji članka smo se kljub nevarnim pastem nedokončanega dela, na katere nas je opozoril kolega dr. Aleksander Durman iz Zagreba, odločili predstaviti delne izsledke dendrokronoloških analiz vzorcev lesa iz Rotunde. V to nas je vodilo prepričanje, da je zaradi pomembnosti objekta in zaradi okoliščin ob menjavi ostrešja, ko so delavci Pokrajinskega muzeja našli tramove že na tleh, nujno izkoristiti to zadnjo priložnost za datacijo in za risarsko rekonstrukcijo ostrešja.

UVOD

Kapela Karmelske Matere božje (imenovana tudi baptisterij ali rotunda Sv. Janeza Krstnika) je ena od dveh ohranjenih centralnih sakralnih romanskih stavb v Kopru. Pred leti smo objavili (Erič et al., 1992) prve poizkusne izsledke dendrokronološke analize vzorcev lesa, ki so bili pridobljeni iz odstranjene stare strešne konstrukcije. V članku so bile opisane možnosti uporabe dendrokronologije za datiranje ostrešja baptisterija (sl. 1). Brez primerne tehnične opreme opravljeno delo takrat ni dalo rezultatov, ki bi pomembneje spregovorili

Sl. 1: Rotunda Karmelske Matere božje v Kopru (Foto: J. Rehberger).

Fig. 1: Rotunda of Our Lady of Mount Carmel in Koper (Photo: J. Rehberger).

o njegovi zgodovini.

V Sloveniji smo z raziskovanji na področju historične dendrokronologije pričeli šele pred nekaj leti.¹ Zato še nimamo standardnih krivulj različnih vrst lesa, ki bi segale globoko v preteklost. Raziskave smo v naslednjem letu nadaljevali v laboratorijih na Dunaju in v Hemmenhofnu. Rezultate teh meritev in njihovo vrednotenje obravnavamo na tem mestu.²

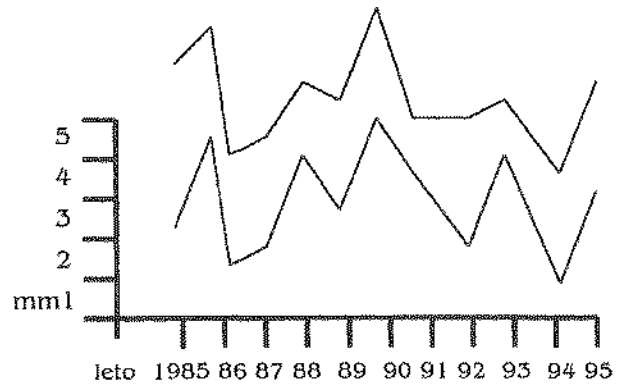
OSTREŠJE ROTUNDE KARMELSKE MATERE BOŽJE V KOPRU

V začetku junija 1992 je bil koprski Pokrajinski

muzej obveščen o zidarskih delih na rotundi (krstilnici) pri koprski katedrali. E. Gardina in A. Umek sta poseg fotodokumentirala in naredila terenske skice. Ob prihodu na gradbišče so bili vsi tramovi in lege iz ostrešja zloženi na kupu brez oznak ali načrta, iz katerega dela ostrešja izvirajo. Naš načrt strehe je bil grafično rekonstruiran na podlagi elementov strešne konstrukcije, posnetka rotunde ter s pomočjo informacij delavcev, ki so konstrukcijo demontirali in zložili ob stavbi.

S tem nam je ušla informacija o umeščenosti posameznih vzorcev na sami strešni konstrukciji. Za datiranje in dokazovanje starejših delov lesene strešne konstrukcije bi bilo izredno pomembno vedeti in seveda dokumentirati območja tramov, od koder so vzeti vzorci, in njihovo lego v celotni konstrukciji. Znano je, da so pri obnovah zaradi dragega lesa pogosto uporabljali dobro ohranjene dele stare konstrukcije. O pomenu dobre dokumentacije zgovorno priča datiranje trierske katedrale (Hollstein, 1980), kjer so s pomočjo dendrokronoloških analiz hrasta in natančne stratigrafije objekta in depozitov lesa v njem dokaj natančno rekonstruirali potek gradnje.

Višina rotunde od tal do napušča pred njenim vhomom je 10,85 m, na parkirišču 9,15 m. Notranji premer znaša 10,75 m, zunanji 12,61 m, premer napušča 12,96 m. Kupola sega 3,7 m v višino nad napuščem (sl. 5).

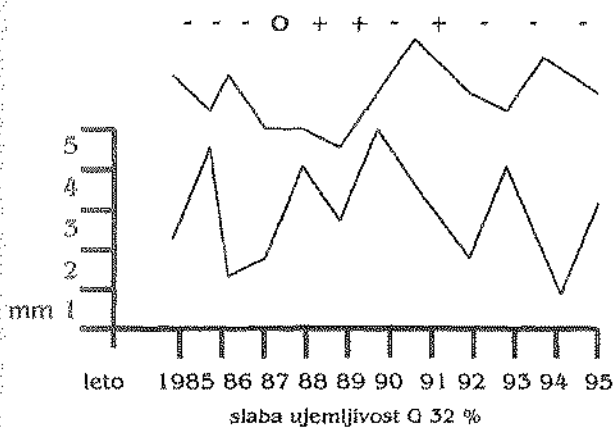
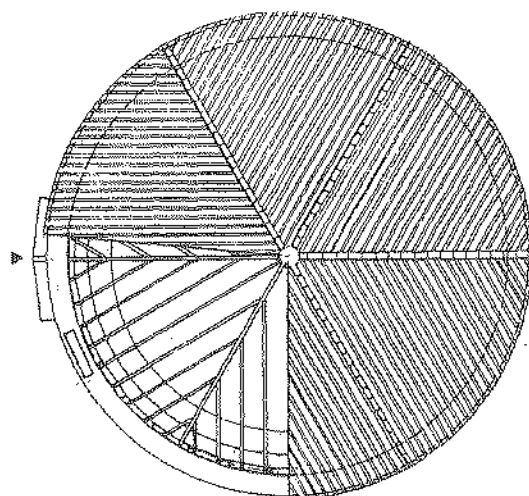
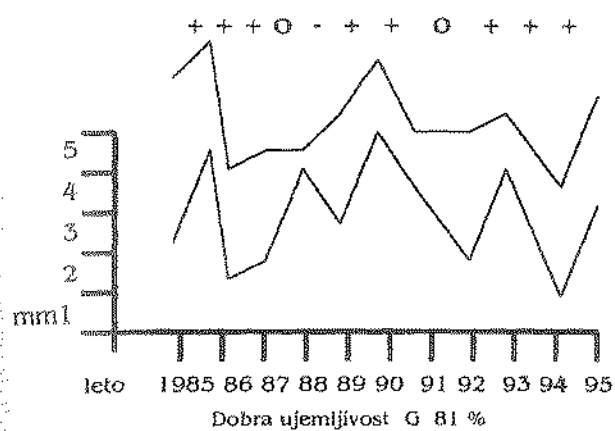

Sl. 2: Shematičen prikaz križnega datiranja dveh vzorčnih krivulj.

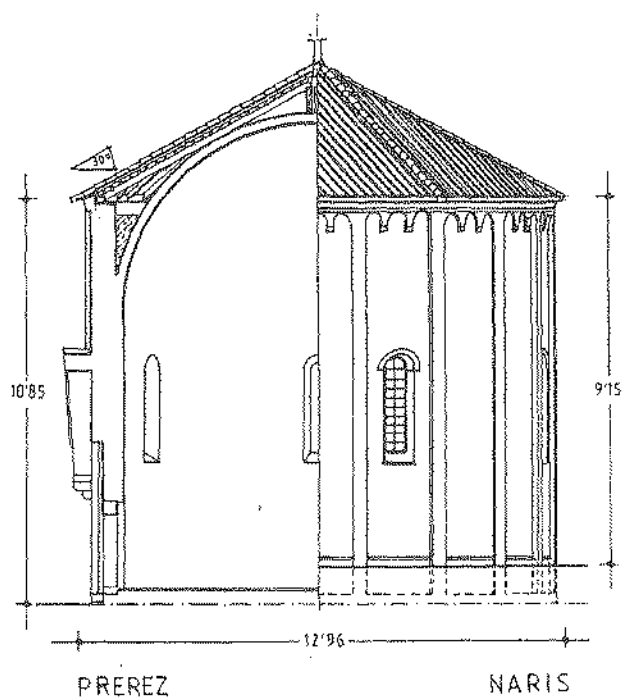
Fig. 2: Schematic presentation of cross-dating of two sample curves.

1 Predvsem Oddelek za lesarstvo BTF pod vodstvom prof. dr. Nika Torellija in vodje programa doc. dr. Katarine Čufar s sodelavcem dr. Tomom Levaničeni.

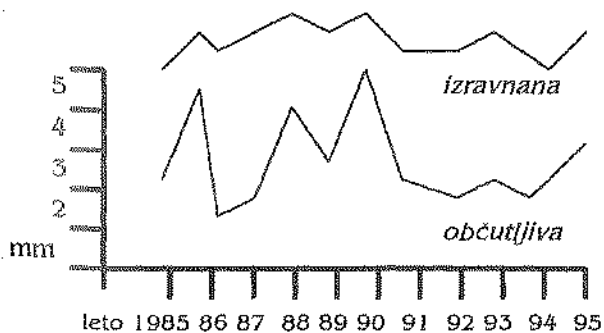
2 Opis in rekonstrukcijo ostrešja je prispeval A. Umek, interpretacijo in vrednotenje rezultatov pa M. Župančič in M. Erič.

DELNI TLORIS
strehe in ostrešja

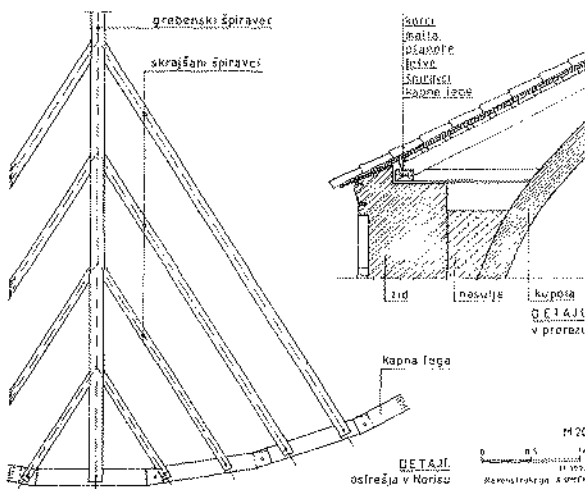

Sl. 3: Shematičen prikaz določanja istosmerne ujemljivosti.
Fig. 3: Schematic presentation of parallel congruity.

Sl. 4: Shematičen prikaz izravnave krivulje.
Fig. 4: Schematic presentation of curve levelling.

Sl. 5: Rekonstrukcija ostrešja.
Fig. 5: Reconstruction of the roofing.

Sl. 6: Podrobna rekonstrukcija vezi v ostrešju.

Fig. 6: A detailed reconstruction of the roofing's reinforcement binding.

Vzorec	Število letnic	Kambij	Ocena starosti	
			Začetek	Konec
J 010.p	120		1802	1921
J 011.P	192		1742	1935
J 027.P	165	-K-	1765	1928
S 010.P	59	-K-	1875	1933

Abies alba (J), Picea abies (S)

Sl. 7: Rezultati poizkusov iz leta 1992.

Fig. 7: Results of the tests in 1992.

Rotundo je pokrivala t.i. šotorska streha³ s heksagonalnim tlorisom, ki je razdeljen na šest enakokrakih trikotnih strešin. Kapnih leg je bilo 32 kosov z dolžinami 1,30 m in pravokotnimi preseki 19/12,5 cm. Med seboj so bile povezane z ravnim preklopom s topim čelom. Na obeh koncih so bile odtesane, da so se boljše prilegale notranji krožnici venca. Povprečna osna razdalja špirovcev in njihovih ležišč na legah je bila 0,64 m. Šest grebenskih špirovcev je bilo dolgih 6,50 m s povprečnim pravokotnim presekom 13/19 cm. Prav toliko je bilo sredinskih špirovcev podobnih dimenzij, 48 pa je bilo skrajšanih špirovcev različnih dolžin in manjših presekov od navedenih, ki so bili bočno spojeni na grebenske pod kotom 30° z obeh strani (lastovica). Grebenski in sredinski špirovci so bili na spodnjih ploskvah ločno obtesani. V tem delu so nalegali na kupolo. V zgornjem delu, to je v stečiču, pa na leseno klado, ki je bila pritrjena s kovanimi železnimi sidri v kupolo. Na klado

je bil pritrjen kamnit podstavek, ki je nosil železni kovani križ in zastavico ter je dominiral nad stečičem nad streho (sl. 6).

Letve so potekale pravokotno na sredinske špirovce v medsebojni osni razdalji 0,26 m. Na njih so bile položene planete (taveloni) 26/13,5/3 cm ter korci v apneni malti, ki so potekali vzporedno z osjo vsakega drugega grebenskega špirovca. S korci so bili pokriti tudi grebeni (presečišča dveh strešin).

VZORCI

Celotna strešna konstrukcija je bila iz lesa smreke in jelke. Na podlagi načrta ostrešja (sl. 5, 6) in zgornjega opisa lahko sklepamo, da smo narezali kolute lesa iz slabe polovice ostrešja. Večina vzorcev je iz tramov, nekateri pa iz leg. Večina leg manjka, saj bi jih moralo biti na podlagi rekonstrukcije kar 42. Vzorci so bili, kadar je le bilo mogoče, odvzeti na delih, kjer ni manjkala nobena branika.

Vse vzorce smo mikroskopsko pregledali pod nadzorom v dendrokronološkem laboratoriju na Dunaju in ugotovili, da je bilo od 42-tih 27 vzorcev jelovine (*Abies alba*), 13 vzorcev pa smrekovine (*Picea abies*).

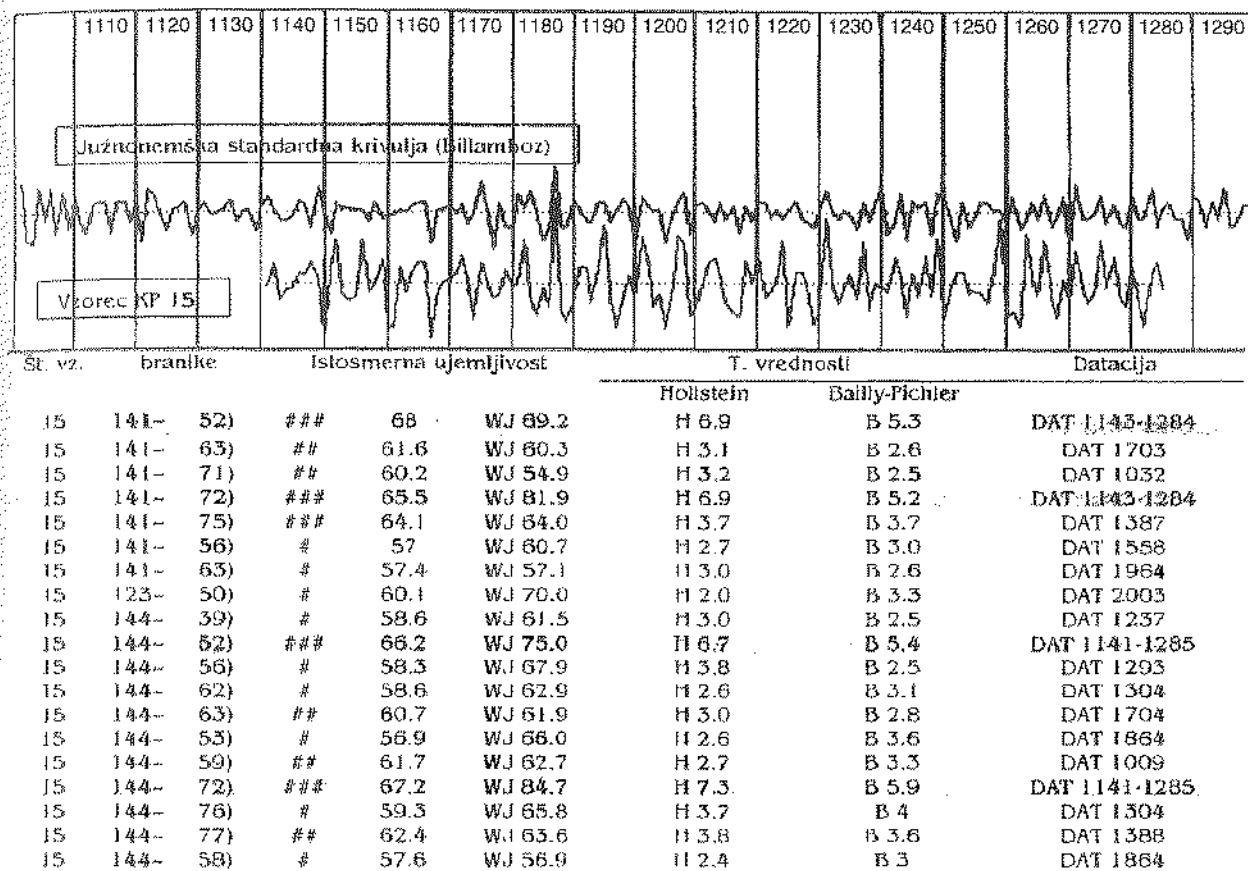
Težava, ki se pri meritvah vzorcev pojavlja, je relativno velika prisotnost hitro rastočih debel, iz katerih so tramovi iztesani. To seveda pomeni, da v primeru, ko bi nabrali npr. 100 vzorcev, ni nobenega zagotovila, da jih bomo prav toliko lahko ovrednotili. Pri rotundi smo morali že pred meritvami izločiti 25% vzorcev kot neuporabne. Pri smreki smo tokrat morali izločiti 5, pri jelki pa 10 vzorcev zaradi premajhnega števila branik.

Kot smo že omenili, smo uspeli pridobiti le slabo polovico vseh vzorcev, ki bi jih ob dobrih okoliščinah lahko pridobili. Dobre okoliščine so v našem primeru pravočasno obvestilo o pričetku obnovitvenih del. Na to je v nadaljevanju vezana boljša dokumentacija, predvsem stratigrafska, ki bi morala biti opravljena na ostrešju, ter večja količina vzorcev. Pri večji količini vzorcev bi imeli več možnosti, da bi bili med njimi tudi ključni vzorci.

ANALIZE

V uvodnih analizah leta 1992 smo ugotovili, da so podatki zaradi neprimerno opravljenega dela izredno skopi. V tem primeru neprimerno delo pomeni, da smo krivulje obdelali brez primerne programske in tehnične opreme. Takrat tudi križna datiranja posameznih vrst niso dala rezultatov. Od 42 nabranih, nam je uspelo izmeriti 16 vzorcev jelke in 6 vzorcev smreke. Rezultati (sl. 7) niso nudili posebno trdne opore za novo zgodovinsko podobo rotunde.

3 Odkrije freske leta 1997 na stropu kapele postavlja nova vprašanja in omogoča tudi nove poglede na arhitekturo kapele ob nastanku.

Sl. 8: Križno datiranje meritev vzorca KP 15 (spodnja) z južnonemško standardno krivuljo za jelko (gornja) in statistične vrednosti križnega datiranja. Zatemnjene vrste označujejo rezultate datiranja (datiral André Billamboz iz Hemmenhofna).

Fig. 8: Cross-dating of the sample KP 15 (below) by South German standard curve for silver fir (above) and statistical values of cross-dating. Shaded lines denote results of the dating (carried out by André Billamboz from Hemmenhofen).

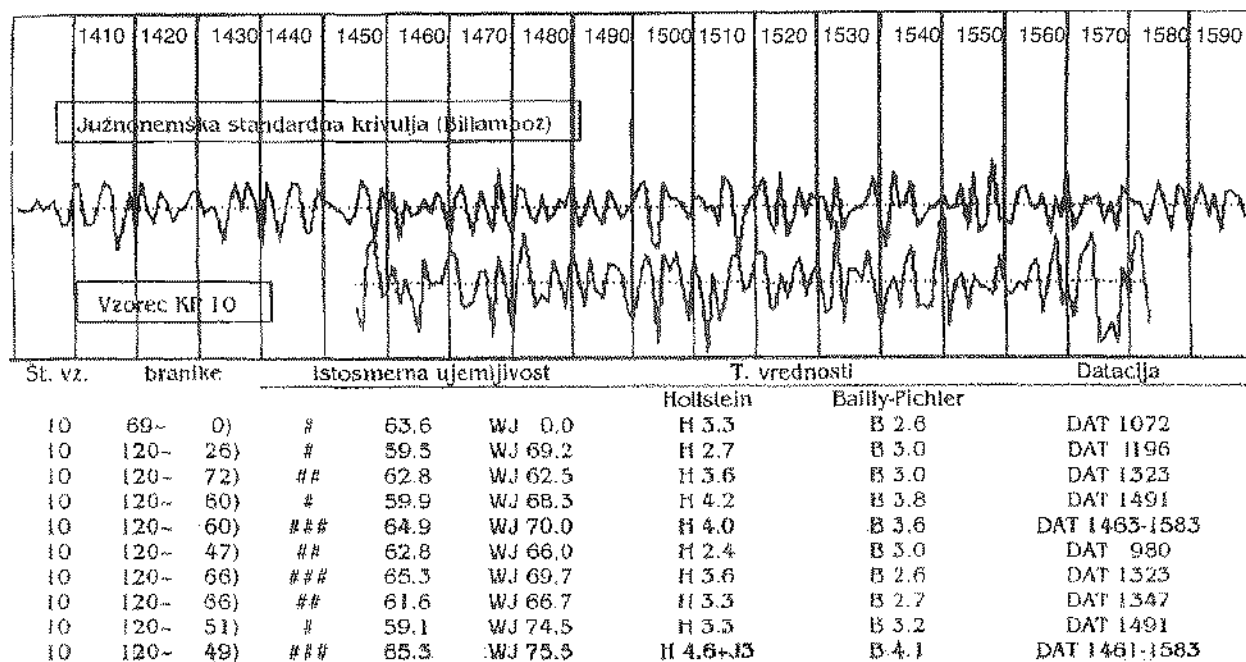
Popolnoma drugačne rezultate smo uspeli dobiti, ko smo vzorce premerili na Dunaju ter datirali v Hemmenhofnu. Ponovno smo pregledali dendrokronološko zanimive vzorce jelke. Primerjava je bila opravljena samo na južnonemški standardni krivulji za jelko. Zaenkrat vzorcev še nismo uspeli primerjati z mediteransko standardno krivuljo, ki v nekaterih primerih (cerkev sv. Donata v Zadru) nudi drugačne rezultate. Rezultati primerjanja z eno ali drugo standardno krivuljo se lahko razlikujejo tudi za 30 let, zato moramo te rezultate začasno jemati z rezervo.⁴

En sam vzorec jelke s 142 branikami smo datirali v leto 1285 (sl. 8). Odprto ostaja vprašanje, kdaj so z obnovitvenimi deli začeli in v kakšnih okoliščinah. Omenjeni vzorec namreč nima kambialnega dela, na

podlagi katerega bi lahko ugotovili, kdaj je drevo, iz katerega je bil tram obtesan, prenehalo rasti. Zelo verjetno pa je, da manjkajočih letnic ni bilo več kot 20. To je bil edini vzorec iz tega obdobja, zaradi česar nimamo primerjalnih krivulj, ki bi natančneje določile začetek (prve?) obnove rotunde.

Iz preostalih petih vzorcev smo uspeli izdelati 128 branik dolgo krivuljo in s tem zanesljivo datacijo obnove ostrešja v zadnjih desetletjih 16. stol. Zanesljivega leta obnove sicer ne moremo podati, dejstvo pa je, da iz 5 vzorcev sestavljena krivulja preneha leta 1583 (sl. 9). Trije vzorci kambialnega dela niso imeli. Pri dveh vzorcih pa je bila opažena tudi zadnja branika, vsled česar lahko tega leta zanesljivo ugotovimo prenehanje rasti drevesa.

⁴ Na razlike med južnonemško in mediteransko standardno krivuljo nas je opozoril kolega dr. Aleksander Durman.

Sl. 9: Krizno datiranje meritev 6 vzorcev (KP 10 in ostalih - spodnja) z južnonemško standardno krivuljo za jelko (gornja) in statistične vrednosti križnega datiranja. Zatemnjene vrste označujejo rezultate datiranja (datiral André Billamboz iz Hemmenhofna).

Fig. 9: Cross-dating of 6 samples (KP 10 and other - below) by South German standard curve for silver fir (below) and statistical values of cross-dating. Shaded lines denote results of the dating (carried out by André Billamboz from Hemmenhofen).

POIZKUS ZGODOVINSKE UMESTITVE REZULTATOV DENDROKRONOLOŠKE ANALIZE

Kapela Karmelske Matere božje je prvo predelavo doživela leta 1317, o čemer priča napis nad vrati. Morda lahko tej predelavi pripišemo vzorec, ki je dendrokronološko iz obdobja takoj po letu 1285. Domnevamo, da je bil izbor dreves za posek v vseh obdobjih, torej tudi v 13. in 14. stoletju, načrten in predvidljiv; vzorec po vsej verjetnosti pripada deblu, ki se po debelini ni razlikovalo bistveno od ostalih izmerjenih debel, uporabljenih za ostrešje. Tako lahko dopuščamo posek 10 ali največ 20 let pozneje, to je v prvem desetletju 14. st. S tem datiramo začetek (prve?) obnove, ki je bila očitno zaključena l. 1317, kot pove napis pod protirom.

Če rezultat primerjamo s predvidevanji zgodovinarjev, je mogoče oceniti, da je omenjeni (žal edini) vzorec iz obnove (ali izgradnje) iz začetka 14. stoletja.

Bolj zgovorna je serija 5 vzorcev, ki so datirani z letnico poseka 1583. Ta prenova ostrešja historično ni bila znana, lahko pa bi jo povezovali z gradbeno dejavnostjo, ki jo je povzročila apostolska vizitacija kardinala Agostina Valierja leta 1579 v okviru protireformacijske aktivnosti cerkvenih oblasti, posebej koprškega škofa G. Ingeneria (1576-1600) (Babudri, 1909,

227-228). Kardinal si je ogledal tudi baptisterij, a med navodili, ki jih je ob tej priložnosti dal, ni takšnega, ki bi govorilo o potrebnem gradbenem posegu na rotundi (Lavrič, 1986).

Naslednjo večjo obnovo je notranjost rotunde doživela sredi 18. st. v času škofa A. Brutija (1733-1744) ali v njegov spomin l. 1748 (Babudri, 1909, 233-234) za časa škofa G. B. Sandija; le domnevamo lahko, da bo kakšen še ne datiran vzorec nekoč uspelo umestiti v to razdobje in s tem pokazati tudi na obnovo ostrešja.

Predzadnji poseg je opravilo Spomeniško nadzorništvo tedanje Julijske krajine pod vodstvom F. Forlatija med obema vojnama. Ker je bilo ostrešje tedaj odprto, dopuščamo tudi posege v leseno konstrukcijo.

Od leta 1992 je bila v teku temeljita obnova stavbe, ki še traja v letu 1997. V okviru teh gradbenih del je bilo zavrženo leseno ostrešje, katerega razstavljeno konstrukcijo smo dokumentirali gradbeno in dendrokronološko.

Mislimo, da sta dataciji za leto 1285 oziroma za obdobje neposredno po tem letu in za leto 1583, ki ju za predelave nakazuje naš prispevek, ter dejstvo, da je del lesa za ostrešje ponovno uporabljen ob vsakokratni prenovi, zadosten razlog, ki narekuje in opravičuje tudi prihodnji trud z opredeljevanjem še preostalih vzorcev

lesa iz rotunde. Ob čisto kronološkem prispevku (začasnim) je treba opozoriti na pomen naše (in vsa-kršne!) dendrokronološke raziskave tudi s širših gledišč: iz objekta je določenih 42 vzorcev lesa, ki sicer vsi podpirajo že znano dejstvo, da so za gradbeni material uporabljali pretežno les iglavcev. V našem primeru smrekovino in jelovino, pogosto pa so uporabljali tudi macesnovino in cipresovino. Kot je bilo omenjeno, je večina vzorcev omogočila oceno debeline dreves, ki so bila odbrana za posek (15-25 cm premera). Po današnjem stanju raziskav domnevamo, da so bili iglavci pridobljeni iz zalednega ozemlja, morda iz področja Čičarije in Krasa (Culiberg, 1995). Koliko je Beneška republika nadzorovala tudi ozemlje z rastišči jelke in smreke, bo treba še ugotoviti.

Na podlagi dobljenih vzorcev lahko ocenimo, da je bila slaba tretjina vzorcev smrekovina. Dendrokronološke datačije smreke so zelo omejene na lokalno ozka rastna področja. Križno datiranje z oddaljenimi standardnimi krivuljami, v našem primeru recimo z južno-nemško, je praktično nemogoče. Zato so dendrokronološke analize na smrekovem lesu nedokončane. Po-

čakati bodo morale na čas, ko bomo uspeli na priobalnem pasu sestaviti vsaj 800 let dolgo standardno krivuljo na smreki.

ZAHVALA

Vso pomoč sta nudila kolega dr. Otto Cichocki z Dunaja iz Laboratorija za dendrokronologijo (Dendrolabor, Institut für Paläontologie-IDEA, Universität Wien) ter André Billamboz iz Hemmenhofena iz Dendrološkega laboratorija Spomeniškega zavoda nemške Dežele Baden-Württemberg (Archäodendrologisches Labor Hemmenhofen, Landesdenkmalamt Baden-Württemberg). Fotografija je delo J. Rehbergerja-Ogrina iz Videoteke Gledališkega in filmskega muzeja v Ljubljani. Vso pomoč nam je nudil takratni koprski župnik dr. Bojan Ravbar. Njemu in vsem kolegom se za pomoč iskreno zahvaljujemo. Za pomembne napotke in smiselna opozorila se zahvaljujemo tudi dr. Aleksandru Durmanu iz Zagreba.

DATING OF WOOD FROM THE ROOFING OF THE ROTUNDA OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL IN KOPER AND AN ATTEMPT OF ITS HISTORICAL EMPLACEMENT

Miran ERİĆ

University Ljubljana, Faculty of Arts, Department of archeology, SI-1000 Ljubljana, pp. 580, e-mail: miran.eric@guest.arnes.si

Alojz UMEK

Regional Museum, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

Matej ŽUPANČIČ

Regional Museum, SI-6101 Koper, Kidričeva 19, e-mail: matej.zupancic@guest.arnes.si

SUMMARY

The article presents the results of a dendrochronological research on the samples of the rotunda roofing of St. John the Baptist's baptistery (today's Carmelite chapel of Mother of God) in Koper. The samples could no longer be installed in their original places in the roofing construction, for they became accessible only in 1992, when the roofing which we somehow managed to graphically reconstruct had already been pulled down due to the restoration of the rotunda. Of 42 spruce and silver fir samples that could be obtained, 22 were measured; 6 silver fir samples were dated. The samples were cross-dated by South German standard curve. One of the samples was dated to the period from 1141 to 1285. As it had no cambium, the year of the cutting down could not be established. This dating corresponds with till now known reconstruction of the rotunda in 1317. The other 5 dated samples were joined in a single curve reaching back to the period between 1461-1583. This dating is a new evidence of the restoration works carried out on the rotunda at the end of the 16th century.

Key words: dendrochronology, dating, southgerman standard chronology, fir, A.D. 1285, 1317, 1583, baptistery

LITERATURA

- Alisi, A. (1932):** Il Duomo di Capodistria. Roma.
- Babudri, F. (1909):** Cronologia dei vescovi di Capodistria. *ATr* 3S, 5/1, 173-239.
- Batista, V., S. Šircelj (1977):** Centralne sakralne stavbe na Slovenski obali. Koper, raziskovalna naloga.
- Ceram, C.W. (1973):** Prvi Američani. Ljubljana.
- Culiberg, M. (1995):** Dezertifikacija in reforestacija slovenskega Krasa (Desertification and Reforestation of the Karst in Slovenia). Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji, Ljubljana, 22, 201-217.
- Čufar, K., Levanič T., Velušček A. (1997):** Dendrokronološke raziskave na kolišču Založnica in Parte. *AV*, 48, 15-26.
- Erič, M., Župančič M., Umek A. (1992):** Poizkus uvodnih dendrokronoloških analiz lesa iz ostrešja baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru. *Arheo*, Ljubljana, 15, 70-75.
- Forlati, F. (1956):** Il battistero romanico di Capodistria. *AMSIA*, Venezia, NS 4, 117-119.
- Cardina, E. (1995):** Rotunda Janeza Krstnika (Karmelske Matere božje). V: Žitko S. et al.: Turistični vodnik. Koper, 46-48.
- Hollstein, E. (1980):** Mitteleuropäische Eichenchronologie. *Trierer dendrochronologische Forschungen zur Archäologie und Kunstgeschichte*. Mainz a. Rh., Trierer Grabungen und Forschungen 11, Trier, 273.
- Lavrič, A. (1986):** Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz l. 1579, *Istriae Visitatio Apostolica* 1579, *Visitatio iustinopolitana Augustini Valerii*. Ljubljana, Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU.
- Leiss, A. (1912):** La Rotonda di S. Elío e la Chiesa dei Carmini a Capodistria. *Pl* 11-12, 243-251.
- Semi, F. (1935):** L'arte in Istria. *AMSIA*, Parenzo, 47, 21-22.
- Semi, F. (1975):** Capris iustinopolis Capodistria. Trieste.
- Turk, P. (1991):** Dendrokronologija - začetek konca ali konec začetka. *Arheo*, Ljubljana, 13, 55-59.
- Zadnikar, M. (1982):** Romanika v Sloveniji. Ljubljana.

GOSPODARSKOZGODOVINSKE ŠTUDIJE

STUDI STORICO-ECONOMICI

ECONOMIC-HISTORICAL STUDIES

ISTRA OD SREDE 13. DO ZAČETKA 19. STOLETJA V LUČI GOSPODARSKOZGODOVINSKE LITERATURE: REZULTATI IN PERSPEKTIVE

Darko DAROVEC

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18, e-mail: darovec@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava poglavitno literaturo o gospodarskozgodovinskih študijah Istre. Obdobje deli na dva glavna dela, in sicer na obdobje od srede 13. do srede 16. stoletja in od srede 16. do začetka 19. stoletja. Za prvo obdobje so značilna razmeroma ugodna gospodarska gibanja v primerjavi s sosednjimi, tako italijanskimi kot zalednimi današnjimi slovenskimi in hrvaškimi deželami, za drugo obdobje pa je značilna stagnacija in celo upad gospodarskega razvoja. Nekoliko več pozornosti je namenjeno 18. stoletju, ki je kljub najboljšežnejšemu zgodovinskemu gradivu v obravnavanem kontekstu najmanj preučeno.

Poleg poglavitne literature avtor izpostavlja tudi nekatere vsebinske in metodološke probleme, od navajanja glavnih gospodarskih panog do ugotavljanja pomena demografskih, etničnih in obče političnih dogajanj, ki so sooblikovali ekonomsko strukturo istrske družbe.

Ključne besede: gospodarska zgodovina, historiografija, Istra, Trst

UVOD

Obravnavano obdobje v zgodovini istrskega polotoka nedvomno lahko delimo vsaj na dva poglavitna dela:

1. obdobje od 13. do srede 16. stoletja in
2. od srede 16. do začetka 19. stoletja.

Izbior zlasti konca obravnavanega obdobja je morda navidez presenetljiv, saj običajno zgodovinarji periodizirajo istrsko zgodovino s propadom Beneške republike, toda ker se je večina družbeno-gospodarskih odnosov v osnovi ohranila oziroma se je zrcalila še v čas do takojimenovanega drugega avstrijskega obdobja v Istri (1813), je taka izbira razumljiva. Začetek obravnavanega obdobja pa je morda manj vezan na beneško postopno zasedbo poglavitnih istrskih krajev kot na kvalitativno in kvantitativno ohranjene zgodovinske vire.

Za periodizacijo znotraj izbrane tematike je značilno, da je prvo obdobje zaznamovano z razmeroma ugodno gospodarsko konjunkturo v primerjavi s sosednjimi tako italijanskimi kot zalednimi današnjimi slovenskimi in hrvaškimi deželami, za drugo obdobje pa je značilna prej kot stagnacija celo upad gospodarskega razvoja, zlasti v primerjavi s sosednjimi kraji, na prvem mestu s Trstom.

OBDOBJE OD 13. DO SREDE 16. STOLETJA

V primerjavi s politično se z gospodarsko zgodovino Istre ukvarja precej manj avtorjev. Med slednjimi lahko celo rečemo, da vsaj za srednjeveško zgodovino do 16. stoletja s tehtnimi zgodovinskimi študijami prednjačijo slovenski in hrvaški zgodovinarji pred italijanskimi, ki so več pozornosti posvečali političnim in kulturnim dogodkom, medtem ko izpod peres zgodovinarjev drugih nacionalnosti, ki so se razmeroma mnogo ukvarjali z beneško gospodarsko zgodovino (npr. Lane, 1969; Pullan, 1971), z izjemo Hocqueta (1979), ki je med drugim vzel pod drobnogled tudi piransko solno proizvodnjo in trgovino, težko zasledimo že samo omembo Istre, kaj šele da bi se ti avtorji spuščali v kake podrobnejše gospodarske raziskave.

Nekatera poglavja splošne srednjeveške gospodarske zgodovine Istre daje Zgodovina narodov Jugoslavije in zbornik Slovensko primorje in Istra (1953), med splošna bibliografska pomagala pa lahko štejemo zbirko bibliografije objavljenih virov in literature za zgodovino Istre (Prilozi, 1977-1981), podrobneje se z gospodarskozgodovinskimi deli vendar za vso Jugoslavijo ukvarja Bibliografija o ekonomski zgodovini Jugoslavije (1978), koristne navedbe za Istro in Trst pa najdemo tudi v

bibliografiji, ki naj bi se po naslovu sodeč ukvarjala bolj s cerkveno zgodovino (Zovatto - Passolunghi, 1978).

Zgodovino trgovine in prometa je uspešno obdelal Ferdo Gestrin,¹ ki pogosto obravnava tudi vprašanja proizvodnje. Z gospodarskimi vprašanji se je precej ukvarjal tudi Miroslav Pahor, zlasti za piransko območje, kjer izstopa njegova disertacija, ki poleg družbenih nasprotij in gibanj predstavlja tudi tedanje gospodarstvo Pirana in njegove okolice. Posebno pozornost neagrarnemu gospodarstvu Pirana v srednjem veku je posvetila Darja Mihelič (1985), ki izredno dosledno in na podlagi številnega izvirnega gradiva razčleni celotno podobo neagrarnega gospodarstva v nekem istrskem mestu v šestdesetletnem obdobju. Podaja pa tudi obsežno bibliografijo k posameznim obravnavanim temam.

Med neagrarne dejavnosti prištevamo tudi ribištvo, ki se s svojo zgodovino v Istri lahko ponaša z razmeroma dolgo tradicijo, v novejšem času pa sta ji posvetila največ razprav J. Basioli in N. Čolak. Zato pa so bile razen omenjenega dela Miheličeve precej zapostavljene raziskave obrti v Slovenski Istri. Ob pomanjkanju del te zvrsti lahko mednje uvrstimo razpravo Ercega (1976) in celo delo Müllnerja (1909), ki se dotika kovinarske obrti v Istri. V zadnjem času pa je o tej temi izšla še primerjalna razprava Miheličeve (1993), ki ga dopolnjuje prispevek iste avtorice v tej publikaciji.

O zgodovini pridobivanja soli v piranskih solinah je že v prejšnjem stoletju pisal E. Nicolich, o tržaških solinah D. Rossetti, o koprskih in miljskih pa E. Gerosa. Miroslav Pahor (1957) je k tej problematiki pristopil tudi z vidika določil srednjeveških mestnih statuten, Miheličeva raziskuje začetke piranskega (1996), Ivan Erceg pa vzhodnojadranskega solarstva (1995). V širšem zgodovinsko problemskem pogledu, ki kronološko že posega v drugi del pričujoče razprave, je žaveljske soline obdelal M. Bertoša (1976), medtem ko je Danilo Klen (1966) soline na vzhodni istrski obali predstavil v korelaciji z vzgajanjem riža, Salvator Žitko (1979) pa v zvezi s tihotapstvom.

Posebnosti tehnike agrarnih panog na obravnavanem območju nekoliko podrobneje predstavlja Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, v agrarno zgodovino pa sta poleg Miheličeve (1984) posegla še Ema Umek in Sergij Vilfan² (1957). Slednji z odlično študijo osvetljuje še solno in drugo trgovino s Kranjsko (1962, 1963) ter z ostalimi avstrijskimi in ogrskimi deželami (1983), tem povezavam in vzpostavljenim odnosom pa je namenjena tudi njegova študija o denarnih sistemih (1987). Z zgodovino denarnega poslovanja v istrski preteklosti pa se podrobneje ukvarja še Janez Peršič.

Brez del o meroslovju pa bi si le težko predstavljali kompleksno obravnavo gospodarskega stanja v pretek-

losti na določenem ozemlju. Prvi kompleksnejši poskus ugotavljanja in primerjanja vrednosti določenih merskih enot je podal Benussi (1928). Precej bolj poglobljeno pa se je s temi vprašanji ukvarjal Zlatko Herkov, medtem ko je posebnosti slovenskega dela Istre v že navedenem (1985) ter v drugih delih (1989) podala Darja Mihelič. Oba pa navajata še druga upoštevanja vredna dela.

PREGLED LITERATURE ZA OBDOBJE 17. IN 18. STOLETJA

Danilo Klen se odlikuje še po drugih gospodarsko-zgodovinskih razpravah, ki posegajo v obdobje do konca 18. stoletja. Nedvomno temeljno je njegovo delo o istrski lesni proizvodnji in obveznih prevozihi lesa (carratada) za potrebe Beneške republike (1963), k osvetlitvi gospodarstva na podeželju pa je prispeval še z objavami nekaterih urbarjev, ki jih je vselej pospremil s tehničnimi spremnimi študijami. S temi deli dopolnjuje tudi Kosovo izdajo urbarjev Slovenskega primorja (1954). Poleg temeljite študije specifičnega, ekonomskega in družbeno pa ne nepomembnega marginalnega sloja ljudi - galjotov, ki je izšla tudi kot samostojna publikacija, v kateri je zbrana Klenova obsežna bibliografija (1986), pa mu gre priznati vso subtilnost v zaznavanju obče istrske realnosti, kot jo je nakazal v razpravi o družbeno-ekonomskih odnosih med »navadnim«³ ljudstvom in meščani (1977) in s tem poudaril temeljno metodološko vzporednico med preučevanjem pravnih odnosov, gospodarske zgodovine ter družbene slojevitosti.

Marginalci pa so v ospredju pozornosti še pri drugem osrednjem hrvaškem zgodovinarju Istre, Miroslavu Bertoši, ki v monografski študiji razdela vzroke in posledice za nastanek razbojništva v Istri v 17. in 18. stoletju. Pri specifično gospodarskih temah se odlikuje še z analizo gospodarskih posledic uskoške vojne v začetku 17. stoletja.

Sicer pa je splošna gospodarska slika 17. in 18. stoletja v Istri, zlasti v primerjavi s predhodnim obdobjem, sila slabo obdelana. Kompleksnejša gospodarsko-zgodovinska dela, ki obravnavajo 18. stoletje in prinašajo zanimive ter uporabne podatke tudi za Istro, so namreč Tamaro (1924), Erceg (1970, 1976, 1977), Gestrin (1972) in drugi posvetili habsburškemu Trstu, pa tudi Reki in Bakru. Omeniti velja analizo trgovskega prometa v Trstu v letih 1759/60 (Gestrin, Mihelič, 1990), ki pa je kljub ustreznemu predgovoru omejena na kratko obdobje.

Nekatere istrske gospodarske panoge v 18. stoletju so bile sicer parcialno predstavljene, na primer v razpravi Alda Cherinija o ribištvu (1970), Miroslava Bertoše

1 Prim. še Bibliografijo Ferda Gestrina v Zgodovinski časopis (1976), 30, 3-4, 263-268 in Zgodovinski časopis (1996), 50, 3, 333-339.

2 Prim. še Bibliografijo Sergija Vilfana v Zgodovinski časopis, 43, 1989, 1.

o vzgoji tobaka (1988), Pavanija (1890) in Ribarića (1953) o proizvodnji svile, Miheličeve, Bonina (1989) in Darovca (1995) o vinogradništvu in vinarstvu. Pri razpravi slednjega je značilno, da je za raziskavo uporabil davčne predpise in popise. Na ta metodološki pristop je med drugim opozoril Hocquet v že omenjenem delu, ki je kot odličen vir za preučevanje gospodarske zgodovine izpostavil ravno strukturo beneške davčne politike, kar je že leta 1961 predstavil tudi Cherini.

Vrzel v istrski gospodarski zgodovini opaza tudi Elio Apih v svojem prispevku k istrski agrarni zgodovini (1973), ko ugotavlja pomen zgodovine odnosa med človekom in obdelano zemljo. Kljub temu pa dodaja, da je tudi Combijeva obsežna bibliografija (1864) premogla le dvanajst referenc pod geslom "agricoltura".

Pomembno dimenzijo gospodarske strukture odkriva tudi pred kratkim objavljeni prispevek Marina Manina o gospodarsko-socialnih odnosih in demografskih spremembah v Istri 18. stoletja (1994), ki, potem ko oriše poglobljene ugotovitve gospodarske zgodovine, na primeru Kaštela (Castel Venere) metodološko povsem upravičeno potegne korelacijo med obravnavanimi kategorijami družbenega življenja. Področje vpliva demografskih sprememb na razvoj gospodarstva in obratno je za gospodarsko-zgodovinske raziskave nadvse pomembno, zato lahko pritegnejo našo pozornost tudi dela Marina Budicina o demografskem stanju Novigrada (1989) in Vrsarja (1988), Poreča in okolice pa se je lotil Egidio Ivetić (1991), ki je v svojem najnovejšem monografskem delu (1997) za celotno Istro tudi metodološko odlično prikazal medsebojno odvisnost demografskih in gospodarskih gibanj. Sicer pa so na tem področju ledino orali Bernardo Benussi (1910), Giovanni Netto (1975), Ivan Erceg (1980, 1981, 1986), za avstrijski del oziroma pazinsko grofijo pa Camillo De Franceschi (1964).

Nekakšno sintezo istrskega gospodarskega ustroja 18. stoletja s posebnim poudarkom na proizvodnji oljčnega olja je sicer podal Giovanni Zalin (1976). V njej se avtor ne pogloblja le v problematiko proizvodnje oljčnega olja, temveč posega praktično na vsa področja gospodarskega življenja v obravnavanem obdobju, nakaže nekaj novih metodoloških prijemov, s statistiko in s pritegnitvijo še neobravnavanih virov iz beneškega državnega arhiva. Toda ravno preobsežnost izbrane tematike avtorja povrne na izhodiščne raziskave in ugotovitve zgodovinarjev gospodarstva Istre s konca prejšnjega in iz prve polovice tega stoletja.

Ce se za obravnavano tematiko ozremo k starejšemu italijanskemu zgodovinarstvu, ugotovimo, da so bile pravzaprav že v njem zajete poglobljene ugotovitve, ki so bile predmet nadaljnjih prikazov in razprav.

Prva v vrsti tehtnih razprav o istrskem gospodarstvu 18. stoletja je bila nedvomno Morteaujeva (1881), na katero so se v naslednjem obdobju opirali tako Bernardo Benussi (1924, 361-390) kot Baccio Zilotto (1965), in sicer morda ne toliko na izsledke njegove razprave, kot bolj na izbor vira, tj. poročil koprskih podestatos in kapitanov, objavljenih v AMSI. V tej reviji so bila zlasti v 11. letniku (1895) objavljena poročila še nekaterih drugih istrskih mestnih načelnikov, ki so dajala še popolnejšo sliko gospodarskih razmer v Istri v 18. stoletju.³

Splošne ugotovitve gospodarskih razmer, ki se še kako prepletajo tudi s splošnimi političnimi dogodki severno-jadranskega prostora v 18. stoletju, so zlasti padajoča gospodarska moč nekdanje vodilne trgovske velesile - Beneške republike, ki so jo na eni strani povzročili svetovni dogodki, kot je bila stalna turška nevarnost na območju Balkana in Male Azije ter preprečena "normalna" pot na daljnookazijska tržišča, odkritje Amerike in s tem prenos svetovne trgovine na obale atlantskega oceana, na drugi strani pa vzpenjajoča moč Avstrije v boju proti Turkom ter tako ustvarjena priložnost za aktivnejšo vlogo ne le v srednjeevropskem, temveč preko tržaškega in reškega pristanišča predvsem tudi v mediteranskem prostoru.

GOSPODARSKO STANJE V ISTRI 17. IN 18. STOLETJA

Spremenjena politično-gospodarska podoba severnega Jadrana se je še najbolj odražala ravno v Istri, ki so jo od 16. stoletja dalje pestile še razne vojne in predvsem epidemije (Schiavuzzi; Bertoša, 1985). Kot v začaranem krogu je bilo povezano gospodarsko nazadovanje s splošnim pomanjkanjem, lakotami, izbruhi epidemij, ki so imele pri neodpornem prebivalstvu še hujše posledice, svoje pa so dodale še vojne. Pred grozečo opustošenostjo Istre so se tako Benečani kot Avstrijci v svojem osrednjem delu polotoka poskušali zavarovati z dotokom novega prebivalstva. Za naseljevanje Istre se je tedaj izkazalo kot najprimernejše in zaradi Turkov tudi najbolj ogroženo ravno slovansko in drugo prebivalstvo z balkanskega polotoka, ki pa je s seboj prineslo tudi spremenjen način agrarnega gospodarstva. Pri njih je bila namreč bolj prisotna živinoreja, zlasti vzreja drobnice.

Ta poglavja istrske zgodovine so sicer dokaj dobro preučena tudi v novejši hrvaški (Bertoša, Erceg, Klen), italijanski (Cervani in E. De Franceschi, 1973) in slovenski (Darovec, 1993, 1995a) historiografiji, toda podobno kot v času iredentističnega gibanja se dandanes uveljavlja prepričanje, da je ravno zaradi teh prvenstveno ekonomskih vzrokov šele tedaj priseljeno slovansko prebivalstvo vzpostavilo tisto etnično podobo istrskega polotoka, kateri smo bili priča v 19. stoletju,

3 Prim. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (dalje: AMSI). Indici 1884-1993, Trieste 1994, 15-77, še posebno str. 62-65 in št. 813, 816, 839, 844, 845.

stoletju začetkov nacionalnih konfliktov. Seveda nas v tem kontekstu razmišljanja zanimajo predvsem ekonomske razmere, ki pa so, kot smo videli, imele nemajhen vpliv tudi na splošno demografsko in zlasti nacionalno podobo "dežele na meji". Prepletenost romanskega, germanskega in slovanskega sveta je namreč že v zgodnjem srednjem veku bila osnova za raznovrstnost ekonomskih odnosov, na katere so vplivale tudi geografske danosti, kot so bile na eni strani morje in pomorska trgovina ter mediteranski proizvodi (olje, vino, sol), na drugi pa celinske dežele s presežkom žitaric in živinoreje, kar pa so potrebovala primorska romanska mesta. Tako se je v zaledje istrskih mest postopoma naseljevalo slovansko prebivalstvo in na podeželju mest kot socialno-gospodarska komponenta v etničnem smislu tudi kmalu prevladovalo (Kos, 1950), o čemer morda najbolje priča vsaj sredi 14. stoletja ustanovljena funkcija kapitana Slovanov na koprskem podeželju (Benussi, 1893; Klen, 1961). Nenazadnje tudi tržaški škof Silvio Piccolomini, kasnejši papež Pij II., sredi 15. stoletja ugotavlja, da je istrsko podeželje pretežno slovansko, torej še pred množičnimi beneškimi naseljevanji slovanskega življa od tega obdobja dalje, v 17. stoletju pa to nedvoumno zapiše tudi novigrajski škof Tommasini (1837).

Socialno-ekonomski status pa je ravno tako vplival na etnično integracijo mestnega prebivalstva, kjer med romanskim prebivalstvom po dokumentih vsaj od 12. stoletja dalje že lahko sledimo posameznikom slovanskega porekla.⁴

Predvsem ekonomski pa tudi drugi dejavniki so bili vzrok za stalno mobilnost prebivalstva v srednjem, še bolj v novem veku, socialno-ekonomska struktura pa je v Istri tudi v 18. stoletju še pogojevala etnično pripadnost; tako so se npr. številne družine, naseljene iz Furlanije na ozemlje koprškega komuna, na podeželju integrirale v prevladujočem slovanskem (priimki Furlan ipd.), v bližini mesta in v samem mestu pa v romanskem elementu, toda razen v veroizpovedi etničnih konfliktov tedaj še ni zaslediti.

Tako je socialna in etnična dihotomija mesta in podeželja ustvarjala specifične ekonomske odnose vse do konca 18. in v 19. stoletju; mesta so predstavljala trg podeželskim produktom, podeželani pa so v mestu našli proizvode za svojo domačo uporabo, presežki obeh so se prerazporejali ali preko morja v Benetke in Furlanijo ali po poteh v zaledne avstrijske dežele. Toda morda je ravno ta stalnost in neprilagodljivost novim razmeram, ki pa so jih še najbolj tmasto vzdrževali v sami beneški

metropoli, privedla do še večjega nazadovanja tudi potem, ko se je istrsko prebivalstvo v 18. stoletju z raznimi ukrepi uspelo obvarovati morečih bolezni in ko je Benečanom uspelo vzpostaviti "trajen" mir na svojih mejah z Avstrijo.

Benečani, ki so bili po eni strani utesnjeni z zmagami Avstrijcev nad skupnim turškim sovražnikom, po drugi zaverovani v moč svoje trgovske mornarice, se sprva niso vznemirjali nad uspehi tržaškega mesta, na katere pa je bilo resda potrebno, predvsem zaradi nespretnosti avstrijske politike, od uveljavitve statusa svobodnega pristanišča kar dolgo čakati. Na to najholje kaže porast prebivalstva v Trstu: od okoli 5.000 leta 1719 je leta 1758 število naraslo le na okoli 6.500, toda že leta 1775 je Trst štel 10.000, leta 1785 pa 17.000 prebivalcev. Sorazmerno s porastom prebivalstva se je v Trstu večal tudi promet in seveda ekonomska uspešnost, ki so se ji kmalu pridružile razne gospodarske ustanove, kot je bila najprej neuspešna Vzhodna pomorska družba (*L'Imperiale privilegiata compagnia orientale*), nato borza, pa zavarovalstvo, banke.

Medtem je npr. Koper v 18. stoletju štel okoli 5.000 prebivalcev, le na koprskem podeželju, ki je merilo okoli 300 km, kar je celo nekaj večji obseg od današnje (1997) Mestne občine Koper, se je z okoli 7.000 v začetku 18. stoletja prebivalstvo povzpelo na okoli 11.000 konec stoletja. Največje mesto v beneški Istri je bilo v 18. stoletju nedvomno Rovinj z okoli 12.000 prebivalci, kjer so nekateri daljnovidni mestni načelniki še v prvi polovici 18. stoletja videli možnost vzpostavitve podobnega svobodnega pretoka dobrin kot v Trstu ali na Reki, toda beneška oblast je bila gluha za take in podobne pobude (Benussi, 1924, 386-387).

kraj / leto	1554	1741	1770	1803
Milje	1411	1149	1190	1094
ozemlje	137	475		969
Koper	5706	4808	5010	4957
ozemlje	5588	7118	9771	11802
Izola	1600	1895	2020	2452
ozemlje	100	244	266	238
Piran	3100	3747	4100	5854
ozemlje		417	595	494
Rovinj	1789	7966	12232	10195
ozemlje	130	347	7226 ⁵	314
Ben. Istra	52765	70315	85768	91505

Tab.1: Število prebivalcev po letih ter krajih in njihovih zalednih ozemljih (po Erceg, 1980, 1982).

4 Leta 1145 v Puli Petrus Sclavus, A. de Stoica, Radius, J. Sclavo idr. leta 1202 v Miljah, Menesclavus v Piranu leta 1222, leta 1234 so vinogradi v novigrajskem zaledju na "Monte Sclavo" (Prim. Codice Diplomatico Istriano ad anno), sredi 13. stoletja pa so že notarji v Kopru in Piranu slovanskega porekla (Vitalis filius Menesclavi, Sclavionus de Pirano); prim. Darovec, 1994, 226-231.

5 Pedestariji Rovinj so bili v tem času priključeni še nekateri komuni (vasi), ki prej niso bili v tej teritorialno-administrativni enoti, pa niti kasneje (npr. skoraj celotno ozemlje markizata Petrapilose idr. vasi; prim. Erceg, 1980, 237). Pri štetju leta 1770 je med mestno prebivalstvo vključeno tudi ozemlje Rovinjskega sela, v drugih štetjih pa spada to naselje v ozemlje Rovinja.

Toliko o tem dosedanja historiografija, ki pa je, kot smo že omenili, svoje zaključke povzemala v glavnem iz poročil beneških načelnikov v Istri ali iz raznih spominov in opisov dežele na prelomu 19. stoletja, ti pa so nujno subjektivne narave, kor na primer poročilo Giulia Cesara Barganija (Apih, 1982; Pederin, 1984). Obdobje po padcu Beneške republike do konca Ilirskih provinc je zlasti v pogledu gospodarske zgodovine s temeljitimi mikro študijami slabo prezentirano. Temeljno delo za francosko obdobje je poleg Šetičevega (1989) nedvomno še delo Quarantottija (1954). Temeljiteje je o tem obdobju v Rovinju spregovoril Benussi (1888, 210-222), za poreško območje pa Šetič (1987, 157-169). Pregled dogajanj v Istri je podal tudi Mila-
novič (1967, 26-52), za celotne Ilirske province je gospodarsko sliko podala M. Pivec-Stelé, kaže pa omeniti še zbornik več avtorjev Napoleonove Ilirske province.

Ali lahko pritegnemo razmišljanju Lucciana Pezzola (1994), da vzrokov za gospodarsko recesijo v zadnjih stoletjih Beneške republike le ne gre iskati izključno v nepravilni in nestimulativni fiskalni politiki? Vsiljuje se nam še vprašanje, ali je v beneški Istri dejansko sploh šlo za tolikšen gospodarski zastoj in ali ni bila o njem podana le sprevržena slika razmer, na katero je vplival predvsem nagel razvoj vselej konkurenčnega Trsta, od 18. stoletja dalje pa v nedosegljivem razvojnem vzpo-

nu? In ali so bili v ozadju istrskega (ne)dogajanja še drugi gospodarski vzgibi, ki jih iz uradnih fiskalnih knjig ni zaznati, so pa še kako krojili preživetvene pogoje prebivalstva?

K takemu razmišljanju nas vodijo tudi rezultati raziskave popisa prebivalstva iz leta 1803, ki jih je na podlagi arhivskega gradiva prezentiral Ivan Erceg (1982, 1983). Popis je v pogledu strukturnega razvrščanja prebivalstva za tedanjo dobo nedvomno izredna redkost, saj deli prebivalstvo na plemiče, duhovnike in uradnike, obrtnike ter kmete. Iz njega sledi, da prebivalstvo tako po socialni in iz nje izvirajoči ekonomski kot demografski strukturiranosti ni prav nič zaostajalo za večino tedanjih sosednjih dežel, če seveda odmislimo Trst z neposredno okolico. Še več, v nekaterih mestih, kot v Kopru, Poreču in Piranu, je bil delež obrtnikov izredno visok (Koper in Poreč 60%, Piran 25%), še večji pa je bil delež oseb v neagrarne panogah v teh mestih. Seveda gre pri tem v veliki večini za prebivalstvo v mestih, medtem ko je bil delež agrarnega prebivalstva npr. na celotnem koprskem ozemlju 77% (Poreč 57%, Piran 70%), vendar ni verjetno, da bi tolikšno število obrtnikov (npr. v Kopru 2.989) izdelovalo svoje izdelke le za potrebe neposredne okolice, še manj pa, da ta struktura ne bi bila podedovana še iz časa Beneške republike.

*Lov na sardele v zalivu Sv. Križa pri Izoli (Die Monarchie, 1891).
Catching anchovies in the Bay of Sv. Križ by Izola.*

Pri teh statističnih podatkih preseneča zlasti tedanje največje istrsko mesto, Rovinj, kjer naj bi v mestu živele 10.195 oseb, na podeželju 314, od skupnega deleža prebivalstva pa je bilo kar 9.307 oseb kmečkega stanu. Ravno ta primer pa nas pri preučevanju gospodarske strukture usmerja tudi v preučevanje lokalne upravne ureditve, ki se je z leti pa tudi glede na vrsto posameznih obveznosti spreminjala.

Poljedelstvo in živinoreja vsekakor ostajata poglavitni gospodarski panogi podeželskega prebivalstva, toda tudi na tem področju je opaziti le malo sprememb. Sredi 18. stoletja so začeli sejati koruzo, vendar se zaradi večkratnih suš vzgoja te rastline ni ravno obnesla, zato so mnogi prenehali s pridelovanjem te kulture in so se raje povrnili na tradicionalni serek. Predsodki kmečkega in očitno tudi mestnega prebivalstva so bili zelo prisotni tudi ob uvajanju pridelovanja krompirja, saj so še leta 1794 v koprski akademiji razpravljali o koristnosti in nujnosti prepričevanja kmetov, da bi sadili te hranilne rastline (Apih, 1973, 126).

Kar nekaj privatnih pobud je bilo na področju merkantilizma in ob začetkih industrializacije. Taka je bila tudi predilnica Gian Rinalda Carlija, postavljena leta 1761 v Cereju ali Carlisburgu pri Kopru. V njej je zaposlil 50 delavcev, jo posodobil z barvarno, toda ko je prosil beneško oblast za davčne subvencije, mu ta ni prisluhnila (Apih, 1973a, 172-206).

Poleg nerazumevanja beneške oblasti je naletel še na občutno zavračanje domačega okolja, ki je poleg nekaterih nesreč, ki so spremljale njegov projekt, zlasti pa splošne gospodarske nedozorelosti pokrajine, postavilo piko na i Carljevimi razsvetljenim poskusom v Istri (Darovec, 1997). Hvalevreden poskus je tako klavrno končal.

Sicer pa so v Kopru zagnali obrat za izdelavo voska, v Rovinju so odprli strojno usnja, fabriko likerjev in testenin, v Poreču suknarno,⁶ v Piranu obrat za izdelavo "morlaških" klobukov,⁷ v Labinu so začeli z izkoriščanjem premoga, v Sovinjaku pri Buzetu pa s pridobivanjem galuna (Benussi, 1924, 366-367). Na Koprskem so poskušali z nasadi murv že ob koncu 17. stoletja, sredi 18. stoletja pa je ta dejavnost prinesla tudi nekaj dobička. Leta 1741 so Koprčanom dovolili vzgajati ostrige (Benussi, 1924, 365).

Vsi napor na področju industrializacije beneške Istre so bili zaman v primerjavi z močno proizvodnjo avstrijskih dežel, še zlasti pa Trsta. Konkurenčnost avstrijskih izdelkov in popoln neposluh beneških oblasti za vesplošni gospodarski pa tudi kulturni razvoj dežele, s stalnimi izgovori o trmastem in lenem istrskem kmetu, istrskega gospodarstva niso mogle pripeljati dlje kot do kronične recesije, povečanega tihotapstva in razboj-

ništva (Bianco, 1994). O tem pričajo mnoga ohranjena poročila istrskih mestnih načelnikov, uradnikov žitnega urada (*Magistrato alle biave*) in zdravstvenih nadzorikov (*Provveditori alla sanità*).

Toda morda je ravno tihotapstvo, ki je bilo bolj značilno za severozahodna kot za jugozahodna istrska mesta, kazalo na tisto potrebno samoohranitveno težnjo Istranov ob izteku "*ancien regimea*", na njihovo sposobnost prilagajanja novonastalim razmeram z graditvijo Trsta kot enega najpomembnejših mediteranskih pristanišč za srednjeevropske potrebe.

Nepopustljivost beneške oblasti se je kazala zlasti v vedno višjih davkih na izdelke, ki so bili vitalnega pomena za Istrane. To so bili v prvi vrsti sol, olje, ribe, tako sveže kot soljene, les, istrski kamen in marmor ter vino. Za prve je značilno, da so morali za prodajo najprej romati v Benetke, kjer se je tudi plačeval davek, medtem ko vina niso smeli izvažati na to tedaj eno med najbogatejšimi svetovnimi tržišči. Zato se je še srednjeveška tradicija tihotapstva tudi najbolj razbohotila ravno v 18. stoletju. O njegovem obsegu morda še najbolje priča pritoževanje koprskega podestata in kapitana leta 1750, ko je pričakoval 30.000 ducatov letnega davka od prodaje olja, v blagajno pa se je steklo le 5.000-6.000 ducatov (Benussi, 1924, 386).

Temu je nedvomno še najbolj botroval Trst, nekoliko manj Reka. Od leta 1719 sta pristanišči namreč pridobili status "svobodnih pristanišč" (*porto franco*), kjer na prodano blago ni bilo potrebno plačevati nobenega davka.

Očitno so jim ravno te okoliščine in pridobljene izkušnje najbolj godile ob po petstoletni beneški vladavini vsekakor nenadnih političnih spremembah v letu 1797. Čeprav Avstrijci v svojem t.i. prvem obdobju vladanja v bivši beneški Istri (1797-1806) v globalu niso spreminjali družbene ureditve, ki je seveda v glavnem tudi ustrezala njihovi, so si z ukinitvijo davkov na obrtne proizvode ali zmanjšanjem obdavčitve za poglavitne tradicionalne istrske proizvode pridobili naklonjenost tedanjega prebivalstva.

Gospodarski položaj istrskega prebivalstva pa se je pod oblastjo Italijanskega kraljestva (1806-1809), še posebno pa pod neposredno francosko oblastjo v okviru Ilirskih provinc (1809-1813) precej poslabšal. Stalne vojne in visoki neposredni in posredni davki na posest, izdelke in raznovrstne storitve, ki so segali od 10-37% vrednosti, celinska blokada in odhod mnogih moških na bojišča so nedvomno izredno poslabšali življenjski standard (Šetić, 1989, 99-106). Tihotapske izkušnje iz časa Beneške republike in razbojništvo, ki so ga francoske oblasti sicer od časa do časa tudi uspešno zatirale, pa so se razmahnili do neslutnih razsežnosti. Opisano stanje je privedlo do velikega pomanjkanja, podhranjenosti in nevzdržnih

6 Prim. 1748. 1. avg. - Relazione Zuan Gabriele Badoer, AMSI, 10, 71.

7 Prim. 1764. 10. febr. - Relazione Vincenzo Balbi, AMSI, 13, 120.

zdravstvenih razmer, ki so se jim pridružile še neugodne vremenske razmere s posledicami v letih po Napoleonovi vladavini v Istri, menda še najbolj v letu 1817 ob izbruhu nove epidemije, kot je to nazorno opisal Bertoša (1989a).

ZAKLJUČNE MISLI

Za popolnejšo sliko gospodarskega stanja v deželi in na posameznem mestnem teritoriju je potrebno preučiti še razne komunske ustanove, v prvi vrsti fontike in t.i. Monte di Pietà, kjer so te ustanove obstajale (Ive, 1885), kar je deloma nakazal že Zalin v omenjenem delu. Iz tega gradiva so razvidni plačilna sposobnost, hranilništvo in zavarovalstvo (Darovec, 1991, 1992), možnosti vlaganja v nove naložbe in pretoka dobrin, razne pravno-institucionalne oblike, tako na področju primarnih kot terciarnih dejavnosti, npr. v okviru raznih fondacij in mansonerij (Darovec, 1991), praviloma pri laičnih ali cerkvenih bratovščinah (Erceg, 1983a), skratka v delovanju te ustanove se zrcalijo skorajda vsi gospodarski odnosi na nekem mikronivoju.

Ob tej priložnosti bi ponovno opozoril na javnosti še vedno odlujeno arhivsko gradivo koprškega komuna iz časa Beneške republike, ki bi že po osimskem sporazumu moralo najti svoje mesto v matičnem kraju, je pa še vedno zaprto nekje v Benetkah. Kolikšnega pomena je to gradivo za celotno istrsko zgodovino, nedvomno izhaja že iz ugotovitve, da je bila "Capo d'Istria" nekdanje istrsko prestolno mesto, kjer ni bil le sedež prizivnega sodišča, temveč že od začetka 14. stoletja tudi osrednje istrske komore. Popolnejšo podobo bo nedvomno nudilo še ne dovolj preučeno (in urejeno) gradivo gospodarskih in davčnih ustanov Beneške republike v beneškem državnem arhivu, za obdobje po propadu Republike pa arhivi v Trstu, Ljubljani, na Dunaju, v Milanu in končno tudi v Parizu.

In nenazadnje ne gre pozabiti na preučevanje migracijske in splošne demografske dinamike, slojevitosti in družbene stratifikacije, tudi in zlasti v povezavi s preučevanjem raznih dejavnikov, ki so vplivali nanje, od vojn do epidemij, vremenskih razmer in globalnih političnih dejavnikov.

ISTRIA FROM THE MID 13TH TO THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY FROM THE POINT OF VIEW OF ECONOMIC-HISTORICAL LITERATURE: RESULTS AND PERSPECTIVES

Darko DAROVEC

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18, e-mail: darovec@zrs-kp.si

SUMMARY

The treatise deals with the principal literature on the economic-historical studies of Istria. The dealt with period is divided into two parts, i.e. the period from the mid 13th to the mid 16th cent. and from the mid 16th to the beginning of the 19th cent. Most characteristic of the first period are relatively favourable economic trends in comparison with those in the neighbouring countries, namely Italy as well as hinterlands which are today a part of Slovene and Croatian territories. The second period, on the other hand, was marked particularly with stagnation and even a decline in the economic development. Some more attention is focused on the 18th cent. which has been, in spite of its substantial historical material, least investigated in the dealt with context.

Apart from the principal literature, some methodological problems are dealt with, from stating the main branches of economy to the assessment of the significance of demographic, ethnic and general political developments which played an important part in the economic structure of the Istrian society.

Key words: history of regional economy, historiography, Istria, Trieste

LITERATURA

Apih, E. (1973): Contributo alla storia dell'agricoltura istriana (1750-1830). Atti CRS, 4, 119-129.

Apih, E. (1973a): Rinnovamento e illuminismo nel '700 italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli. Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, Trst.

Apih, E. (1982): Il rapporto sull'Istria del consigliere di Stato Giulio Cesare Bargani (1806). Atti CRS, 12, 203-335.

Basioli, J. (1963): Razvitak ribarstva na zapadnoj obali Istre. Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka, 1, 75-151.

Basioli, J. (1966): Trgovina i raspodjela morske ribe na obalama Istre u prošlosti. Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 6, 165-196.

- Basioli, J. (1973):** Lov male plave ribe obalama Istre u prošlosti. *Jadranski zbornik*, Pula, Rijeka, 8, 257-279.
- Basioli, J. (1978):** Ribarski propisi u statutima istarskih primorskih komuna. *Jadranski zbornik*, Pula, Rijeka, 10, 119-158.
- Benussi, B. (1888):** Storia documentata di Rovigno. II. izdaja. Trst, 1977.
- Benussi, B. (1893):** La liturgia slava nell'Istria. *AMSI*, 9, 151-283.
- Benussi, B. (1910):** Frammento demografico (Capodistria). V: *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis* 2. Trst, 985-1021.
- Benussi, B. (1924):** L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trst.
- Benussi, B. (1928):** Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre province. *AMSI*, 40, 227-236.
- Bertoša, M. (1974):** La guerra degli Uscocchi e la rovina dell'economia istriana. *Atti CRS*, 5, 35-127.
- Bertoša, M. (1985):** Etos i etnos zavičaja. Pula.
- Bertoša, M. (1986):** Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću, I-II. Pula, Istarska naklada.
- Bertoša, M. (1988):** Neki podaci o krijumčarenju (i uzgoju) duhana u Istri u XVIII. stoljeću. *Problemi sjevernog Jadrana*, Rijeka, 6, 83-108.
- Bertoša, M. (1989):** Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću. Pula, Istarska književna kolonija "Grozđ".
- Bertoša, M. (1989a):** Glad i "kriza mortaliteta" godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (Obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije). *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 445, *Knjiga XXVIII. Društvene znanosti*. Zagreb, 3-53.
- Bianco, F. (1994):** Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell'Istria del '700. V: *Acta Histriae III*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 149-164.
- Bibliografija o ekonomskoj historiji Jugoslavije (1978).** *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb.
- Bonin, F. (1989):** Izvoz vina iz Pirana v letih 1750-1780. *Kronika*, Ljubljana, 37, 49-52.
- Budicin, M. (1988):** Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI-XVIII. *Atti CRS*, 18, 93-120.
- Budicin, M. (1989):** L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI-XVIII. *Atti CRS*, 19, 75-106.
- Cervani, G., De Franceschi, E. (1973):** Fattori di popolamento nell'Istria veneta nei secoli XVI e XVII. *Atti CRS*, 4, 7-118.
- Cherini, A. (1961):** Aspetti dell'ordinamento tributario nell'Istria del Settecento. *Pagine Istriane*, Trst, IV S., XI, 4, 309-321.
- Cherini, A. (pseudo. Giustino Poli) (1970):** La pesca in Istria negli anni tra il 1700 e il 1800. *Pagine Istriane*, Trst, IV. S., XXX, 27, 48-60.
- Combi, C. (1864):** Saggio di bibliografia istriana. Trst.
- Čolak, N. (1962):** Naše ribarstvo do pada Mletačke republike. V: *Pomorski zbornik (Povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942-1962)*. Zagreb, 1, 393-438.
- Darovec, D. (1991):** Poročilo o delu na fondu Kapi-teljskega arhiva Koper v Pokrajinskem arhivu v Kopru, namenjenem restituciji (1991). *Annales*, Koper, 1, 1, 273-275.
- Darovec, D. (1991, 1992):** Oblike zavarovalstva v se-verni Istri v obdobju Beneške republike. *Annales*, Koper, 1, 1, 69-80, in 2, 2, 109-118.
- Darovec, D. (1993):** Migracije in (etnična) dihotomija mesto - podeželje v Istri do konca 18. stoletja. *Mediteran v Sloveniji - Časopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 158-159, 179-193.
- Darovec, D. (1994):** Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike. *Knjižnica Annales 7*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Darovec, D. (1995):** Vinogradništvo in vinarstvo kot poglavitna gospodarska panoga v severni Istri v obdobju Beneške republike. V: *Dezela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre*. *Knjižnica Annales 10*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 121-140.
- Darovec, D. (1995a):** Poskus opredelitve problematike naseljevanja Slovencev med Dragonjo in Mirno do 17. stoletja in njen vpliv na oblikovanje slovenske etnične meje v Istri. V: *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana, Institut za narodnostna vprašanja, 37-61.
- Darovec, D. (1996):** Studi storico-economici sull'Istria alla fine del "Ancien Régime": risultati e prospettive. *Ricerche di Storia Sociale e Religiosa. Istituto per le Ricerche di Storia Sociale e Religiosa*, Vicenza, 49, 113-134.
- Darovec, D. (1997):** Merkantilistični poskus Gian Rinal-da Carlaja: predilnica v Cereju pri Kopru. V: *Acta Histriae V*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Pri-morsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 91-102.
- De Franceschi, C. (1964):** Storia documentata della Contea di Pisino. *AMSI*, 62-63-64.
- Gerosa, E. (1921):** Progetto di Bonificazione delle ex-Saline di Capodistria, delle Valli di Stagnone e di Campi e delle ex-Saline di Muggia e Zaule. Milano.
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.** Wien 1887-1891.
- Erceg, I. (1970):** Trst i bivše habsburške zemlje u međunarodnom prometu. V: *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, knj. 15. Zagreb, 183-189.
- Erceg, I. (1976):** Nosioći obrta, pomorstva i trgovine u gradovima Karlobag, Senj, Bakar, Rijeka i Trst (1775). *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 3, 7-41.
- Erceg, I. (1977):** Sjeverojadranske luke u ekonomskoj politici bečkog dvora (18. stoljeće). *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 4, 7-21.

- Erceg, I. (1980):** Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807). V: Gunjačin zbornik. Zagreb, 229-250.
- Erceg, I. (1981):** Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća). Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, Zagreb, 9, 1-16.
- Erceg, I. (1982):** Struktura stanovništva i njegova socijalno-ekonomska osnova u bivšoj Mletačkoj Istri (1803). Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, Zagreb, 9, 29-52.
- Erceg, I. (1983):** Kretanje stanovništva u bivšoj Mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811). Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, Zagreb, 13, 1-50.
- Erceg, I. (1983a):** Broj i financijsko stanje bratovština u Istri (1741.). VHARP, Rijeka, 26, 103-123.
- Erceg, I. (1986):** Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj XVIII. i početkom XIX stoljeća u bivšoj mletačkoj Istri. VHARP, Rijeka, 27, 35-49.
- Erceg, I. (1995):** Počeci proizvodnje soli i opseg solana na istočnojadranskoj obali. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49, 4, 595-606.
- Gestrin, F. (1965):** Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana, SAZU.
- Gestrin, F. (1972):** Nekaj virov za pomorske zveze Reke in drugih naših pristanišč s Senigalijo (1802-1811). VHARP, Rijeka, 17, 79-93.
- Gestrin, F. (1975):** Gospodarstvo in družba zahodno-jugoslovanskih dežel od srede 15. do srede 17. stoletja. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45-76.
- Gestrin, F. (1975):** Piranska potovanja v 15. stoletju. Kronika, Ljubljana, 22, 74-80.
- Gestrin, F. (1977):** Prispevek k poznavanju povezav Pirana s slovenskim zaledjem. Oskrba Pirana z mesom v desetletjih okoli srede 15. stoletja. Slovensko morje in zaledje, Koper, 1, 11-19.
- Gestrin, F. (1978):** Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske historiografije. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 30, 7-21.
- Gestrin, F. (1978):** Pomorstvo srednjeveškega Pirana. Ljubljana, SAZU.
- Gestrin, F., Mihelič, D. (1990):** Tržaški pomorski promet 1759/1760. Ljubljana, SAZU.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (1970):** Zgodovina agrarnih panog 1. Ljubljana.
- Herkov, Z. (1971):** Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Posebno izdanje historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, Rijeka, 4.
- Herkov, Z. (1974, 1977):** Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb, 7, 61-151, 8, 143-215.
- Herkov, Z. (1978):** O istarskim šupljim mjerama od kraja XVIII do polovice XIX stoljeća. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 10, 353-392.
- Herkov, Z. (1981):** Još nešto o starim mjerama Hrvatskog primorja i Istre. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 11, 219-254.
- Herkov, Z. (1985):** Dodatak uz stare mjere Hrvatskog primorja i Istre. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 12, 459-521.
- Hocquet, J.-C. (1979):** Le sel et la fortune de Venise. Voiliers et commerce en Méditerranée 1200-1650. P.U.L.
- Ive, A. (1885):** Dei Banchi feneratizi e capitoli degli Ebrei di Pirano, e dei Monti di Pietà in Istria. Rovinj.
- Ivetic, E. (1991):** La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico. Atti CRS, 21, 117-185.
- Ivetic, E. (1997):** La popolazione dell'Istria nell'età moderna. Lineamenti evolutivi. Rovinj, CRS.
- Klen, D. (1954):** Ekonomika Istre i Slovenskog primorja. V: Istra i Slovensko primorje. Sarajevo, 78-88.
- Klen, D. (1961):** Valput u Istri. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb, 3, 297-328.
- Klen, D. (1963):** Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obavezan prevoz tereta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća. Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka, 1, 199-280.
- Klen, D. (1966):** Solane i rižišta na istočnoj obali Istre (XVII-XVIII st.). Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 6, 237-252.
- Klen, D. (1969):** Fratrija, fevd opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI-XVIII st.). Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu.
- Klen, D. (1973):** Urbari i popisi Lupoglava (1560-1571). VHARP, Rijeka, 18, 5-69.
- Klen, D. (1976):** Ekonomsko značenje razvođenja u Istri i Istarskog razvoda napose. Istra, Pula, 14, 3-4, 41-47.
- Klen, D. (1977):** Uvjeti i razvitak odnosa između pučana i gradana u mletačkoj Istri. Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb, 10, 305-334.
- Klen, D. (1986):** Ščavunska vesla. Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana. Istra kroz stoljeća, knj. 39. Pula, Čakavski sabor.
- Kos, M. (1950):** O stariji slovenski kolonizaciji v Istri. Razprave SAZU. Razred za zgodovino in družbene vede, Ljubljana, 1, 1-27.
- Kos, M. (1954):** Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarni Slovenskega primorja. Ljubljana, SAZU, zv. III.
- Lane, F. C. (1969):** Andrea Barbarigo, Merchant of Venice. Venice and History. Johns Hopkins Press.
- Manin, M. (1994):** Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća. Acta historico-oeconomica, Zagreb, 21, 117-145.
- Mihelič, D. (1984):** Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38, 193-224.
- Mihelič, D. (1985):** Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.

- Mihelič, D. (1989):** K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. *Kronika*, Ljubljana, 27, 1-2, 22-26.
- Mihelič, D. (1993):** Prispevek k poznavanju obrti v srednjeveških mestih Piran, Ljubljana in Maribor. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 47, 4, 497-503.
- Mihelič, D. (1995):** Vinogradništvo in vinska trgovina na srednjeveškem piranskem območju. V: *Dežela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre*. Knjižnica Annales 10. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 99-120.
- Mihelič, D. (1996):** O začetkih piranskega solarstva. *Annales*, Koper, 6, 8, 339-348.
- Milanović, B. (1967):** Hrvatski narodni preporod u Istri. Pazin.
- Morteani, L. (1881):** Condizioni economiche di Trieste e l'Istria nel secolo XVIII, studiate dalle relazioni de' Podestà-Capitani di Capodistria. Trst.
- Müllner, A. (1909):** Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeiten bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts. Wien-Leipzig.
- Napoleonove Ilirske province (1809-1814) (1964).** (Zbornik). Ljubljana.
- Netto, G. (1975):** L'Istria veneta nell'anagrafe del 1766. *AMSI*, 75, 113-254.
- Nicolich, E. (1882):** Cenni storico-statistici sulle soline di Pirano. Trst.
- Pavani, E. (1890):** Cenni storici intorno alla seta in Gorizia, nell'Istria e in Trieste. A.T., 16, 86-130.
- Pederin, I. (1973):** Istra u austrijskim i njemačkim putopisima 18. do 20. stoljeća. *Istarski mozaik*, Pula, 6, 54-68.
- Peršič, J. (1975):** Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu (1338-1348). *Kronika*, Ljubljana, 23, 138-148.
- Peršič, J. (1977):** Družina florentinskih bankirjev Soldanieri v Piranu. *Kronika*, Ljubljana, 25, 12-18.
- Peršič, J. (1984):** Židje v poznosrednjeveški beneški Istri. *Slovensko morje in zaledje*, Koper, 6-7, 39-79.
- Pezzolo, L. (1994):** Problemi fiscali in Istria (secoli XVI-XVIII). V: *Acta Histriae III*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 165-172.
- Pivec-Stelé, M. (1930):** Le vie économique des Provinces illyriennes. Pariz.
- Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre (1977-1981).** I-IV. Zagreb, Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti.
- Pullan, B. (1971):** Rich and poor in Renaissance Venice. The Social Institutions of a Catholic State, to 1620. Oxford.
- Quarantotti, G. (1954):** Trieste e l'Istria nell'età Napoleonica. Firenze.
- Ribarić, J. (1953):** Stupe i stupanje sukna u Istri. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Zagreb, 37, 69-79.
- Rossetti, D. (1891):** Delle saline di Trieste. A.T., 17, 439-467.
- Schiavuzzi, B. (1888):** Le epidemie di peste bubbonica in Istria. *Notizie storiche*. AMSI, 4, 423-447.
- Schiavuzzi, B. (1889):** La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono. AMSI, 5, 319-472.
- Schiavuzzi, B. (1901-1904):** Cenni storici sull'etnografia dell'Istria. AMSI, 17-20.
- Slovensko primorje in Istra (1953).** Beograd.
- Šetić, N. (1989):** Napoleon u Istri. Pula, Istarska književna kolonija "Grozdi".
- Šetić, N. (1987):** Poreč i Poreština u doba Napoleona (1805-1813). Zbornik Poreštine, Poreč, 2, 157-169.
- Tamaro, A. (1924):** Storia di Trieste I-II. Trst.
- Tommasini, G.F. (1837):** De' Commentarij storici-geografici della provincia dell'Istria. A.T., 4.
- Vilfan, S. (1957):** Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. *Kronika*, Ljubljana, 5, 69-87.
- Vilfan, S. (1957):** K obdelavi polja v Slovenski Istri. *Slovenski etnograf*, Ljubljana, 10, 61-70.
- Vilfan, S. (1962, 1963):** K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. *Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu*. *Kronika*, Ljubljana, 10 in 11.
- Vilfan, S. (1983):** Prometni položaj slovenskih dežel in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stoletja). *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 37, 1-2, 5-20.
- Vilfan, S. (1987):** Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 40, 397-412.
- Umek, E. (1957):** Prispevki za zgodovino ovčjereje na Krasu in v Slovenski Istri. *Slovenski etnograf*, Ljubljana, 10, 71-76.
- Zalin, G. (1976):** Economia e produzione olearia nell'Istria nel secondo Settecento. *Economia e Storia*, Roma, 2, 177-220.
- Zgodovina narodov Jugoslavije 1 (1953).** Do začetka 16. stoletja (več avtorjev). Ljubljana.
- Ziliotto, B. (1965):** Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del settecento. *Pagine Istriane*, Trst, 14, 7-59.
- Zovatto, P., Passolunghi, P.A. (1978):** Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864-1974. Roma, Multigrafica.
- Žitko, S. (1979):** Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike. *Slovensko morje in zaledje*, Koper, 2/3, 79-95.

CENE OBRTNIH STORITEV V MESTIH SLOVENSKEGA PROSTORA PRED SREDO 14. STOLETJA (PRIMORJE - NOTRANJOST)

Darja MIHELIC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

IZVLEČEK

Prispevek pojasnjuje metodološke pristope k raziskavi cen obrtnih storitev. Uporabni zanj so podatki o zaslužku obrtnikov na časovno enoto. Konkretni so tudi podatki o plačilu za določeno storitev. Lahko je bila plačana v deležu proizvoda. Posredni podatki o dohodkih obrtnikov so cene obrtnih izdelkov ter davki od dejavnosti ter premoženjsko stanje obrtnikov. Članek pretresa obrtnike po skupinah raznovrstnih obrtnih strok.

Ključne besede: obrti, obrtne storitve, cene, Primorje, Slovenija, srednji vek

Plače in cene so hočeš - nočeš del našega vsakdanjika, stalno jih primerjamo, razmišljanja o njih so stalnica naše podzavesti. Kaj si morem privoščiti in česa mi moj proračun ne dopušča? Kakšen poklic se splača izbrati? Višino zaslužka pri poslu ali v poklicu običajno ocenjujemo glede na potrebno strokovno znanje, čas in napor, ki ga od nas terja. Donosnost poslovanja pa merimo s presežkom, ki nam ostane, ko so poravnani vsi stroški v zvezi z njim.

Kakšni so bili zaslužki v preteklosti in kako so se ljudje soočali z vprašanjem plačevanja storitev? - Ogledali si bomo le en fragment pester palete poklicev, namreč obrtnike, v časovno in prostorsko omejenem okviru, v izbranih srednjeveških mestih na ozemlju današnje Slovenije s poudarkom na obdobju pred sredo 14. stoletja.

Uvodoma se bomo pomudili pri težavah, na katere naleti raziskovalec zastavljenega, pa tudi njemu sorodnih problemov: od (ne)ohranjenosti in (ne)enotnosti uporabnih zgodovinskih virov in zato skromne obdelanosti vprašanj v literaturi, prek značilne tipološke dvojnosti mest na Slovenskem, neenotnih denarnih in merskih sistemov tega prostora, ki so mu vladali različni politični gospodarji, do omenbe pritegnjenih, objavljenih in neobjavljenih izvirnikov, na katerih temelji raziskava.

Jedro prispevka navaja uporabljive pokazatelje, ki odražajo zaslužek obrtnikov za njihove storitve in pojasnjuje možne metodološke pristope k raziskavi. Sledijo konkretni znani podatki o plačah obrtnikov in njihovih storitvah s poskusi nekaterih primerjav.

Zaključek povzema spoznanja in nakazuje možnosti nadaljnjih raziskav te problematike.

Vsebina pojma obrt ni povsem natančno določena in bi kot taka zaslužila posebno razpravo. Zaradi uravnoteženosti prispevka bomo s tem vprašanjem povezane dileme pustili ob strani. Opredelimo le, da ta raziskava kot obrtne upošteva prehranske, usnjarske, tekstilne, kovinarske, lesne, gradbene in storitvene stroke. Ribištvo, solarstvo, krčmarstvo in kramarstvo niso pritegnjeni med obrti, ker je prvo bližje kmetijstvu, drugo rudarstvu, slednji dve pa trgovini.

Obravnavo plačevanja obrtnih storitev v srednjeveških mestih na Slovenskem se sooča z več težavami. Poskusimo jih v kratkem nakazati.

Raziskavo omejuje pomanjkanje uporabnih ohranjenih zgodovinskih - to je pisanih - virov; ti so vsebinsko heterogeni, časovno in prostorsko neenakomerno razpršeni ter le deloma objavljeni.¹

1. Od objavljenih virov naj kot posebej uporabne navedem: Popelka, 1950; Otorepec, 1956-1968; Mlinarič, 1975-1991; Franceschi, AMSI 36, 1924; 43, 1931-1932, 19-96; 44, 1932-1933, 271-320; 45, 1933-1934, 255-320; 46, 1934, 107-192; 47, 1935-1937, 123-230; 50, 1938-1940, 171-200; Mihelič, 1984; 1986; Bischoff, 1887; Morteani, AMSI IV, 1888, 347-421; V, 1889, 155-193; Pahor - Šumrada, 1987; Margetič, 1993.

Literatura, ki se posveča vprašanju posameznih obrti na Slovenskem, je sicer kar obsežna; razprave, ki obravnavajo starejša obdobja, pa so redkejše, enako tudi celovite obravnave obrti v enem ali več srednjeveških mestih na Slovenskem. Obravnav zaslužkov srednjeveških obrtnikov skoraj nimamo.²

Enotno obravnavo obrti v mestih na naših tleh otežuje **tipološka dvojnost** srednjeveških mest (Vilfan, 1975; Grafenauer, 1974; id., 1973). Mesta v primorju in tista v notranjosti se razlikujejo po svojem postanku, obsegu svojega območja, družbeni strukturi prebivalcev naselbine in gospodarstvu (vključno z vrstami obrti³), pa tudi po zgodovinski usodi, saj so pripadala različnim vrhovnim gospodarjem (primorska mesta, razen Trsta, so od 13. stoletja do 1420 priznala nadoblast Benetk, Trst /od 1382/ in mesta v notranjosti pa so bili v nemški državi).

Tipološka dvojnost mest je vplivala na različnost **vrst pisanih virov**, ki so nastajali v teh mestih. Notarske in vicedominske knjige primorskih mest s tisoči in tisoči abreviatur poslovnih dogovorov nimajo vzporednice v mestih v notranjosti, žal pa so ohranjene in dostopne le za istrsko mesto Piran.⁴

Primorska mesta imajo srednjeveške knjige zakonov, t. i. statute, od mest v notranjosti pa ima statut - sicer nekoliko drugačne vrste - le štajerski Ptuj.

Dodatni problem je, da je slovenski srednjeveški prostor poznal **dva denarna sistema**: primorje je uporabljalo beneški denarni sistem, notranjost pa avstrijskega (v dveh inačicah). Oba sta bila podvržena neenakomernemu padanju vrednosti denarja, kar dodatno otežuje usklajevanje valutnih vrednosti.

Podobno zapleten je bil tudi **merski sistem** tega področja, kjer so se tudi istoimene mere med seboj razlikovale.⁵

Razprava priteguje razpoložljivo literaturo in naslednje vire: objavljene vire za srednjeveško in zgodnjenovoveško štajersko obrt, za zgodovino Ljubljane in zgodovino Maribora in Ptuja, nekaj objavljenih virov za zgodovino primorskih mest Izole, Kopra in Pirana ter objavljeno in izvirno piransko gradivo do 1340, ki ga hrani piranski arhiv.⁶

Kateri pokazatelji omogočajo oceno obrtnikovega zaslužka?

Najbolj neposredno uporabni in današnjemu razumevanju najbližji so podatki o **zaslužku na časovno enoto**, torej o mesečnih, letnih in večletnih plačah obrtnikov, pomočnikov in vajencev, ki pa niso vselej izražene le v denarju, ampak je plače lahko sestavljala kombinacija: hrana, stanovanje, obleka in obutev ter denar ali pa so bile izražene v določeni količini pridelka ali izdelkov.

Podobno konkretni in neproblematični so podatki o **plačilu za določeno storitev**, pri čemer pa je le redko naveden čas, ki ga je obrtnik potreboval za določen izdelek.

V srednjem veku se je pogosto uporabljal način plačevanja za storitev v **deležu** proizvoda. Obrtnik ni bil vedno tudi lastnik obrtno-proizvodnega obrata, ampak ga je imel večkrat le v zakupu - za določeno vsoto denarja ali za del dohodka od dejavnosti. **Zakupnina**, izražena v delu dohodka, kaže, kolikšen je bil celoten prihodek dejavnosti in kolikšen del je kot zaslužek in nadomestilo stroškov proizvodnje ostal obrtniku.

Posredni podatki o dohodkih obrtnikov so **cene** obrtnih izdelkov kakor tudi **davki** od dejavnosti, ki omogočajo sočasno primerjavo, vendar so za mesta v slovenskem prostoru v glavnem ohranjeni šele za kasnejši čas (po 1500).

2 Glej: Blaznik, 1940; Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, 1953; Haberleitner, 1962; Blaznik, 1960; Ljubljanska obrt od srednjega veka do srede 18. stoletja, 1972; Žoniar, 1939, 99-112; Otorepec, 1957; Mohorič, 1957; 1965; Orožen, 1935; 1935a; 1971; Felicijan, 1952; Mihelič, 1981; eadem, 1984; eadem, 1995.

3 Primorska mesta poznajo oljarstvo in vrsto obrti, povezanih z ladjarstvom; ker obvladujejo širše podeželje, vključujejo tudi "podeželske" obrti, npr. mlinarstvo, ki ni tipična mestna obrt.

4 Večina srednjeveških arhivalij iz Izole je zgorela v požaru, ki je 1903 zajel tamkajšnje občinsko poslopje, stare koprške arhivalije pa so med drugo svetovno vojno Italijani odpeljali v Italijo in jih še niso vinili.

5 Najmanjša denarna enota v beneškem sistemu je bil mali denarič (*denarius parvus*), 12 teh je sestavljalo solid (*solidus*), 20 solidov pa libro malih denarjev (*libra/denarium parvorum*). Lestvica enakih razmerij je bila izvedena tudi iz velikega denariča (*denarius grossus*), ki je vseboval 32 malih denaričev. Večja denarna enota marka (*marca*) je imela 8 liber. Zlat denar je bil dukat (*ducatus*), ki je bil pred sredo 14. stoletja vreden 3 libre in 4 solide. Prim. Mihelič, 1985, 26-30. V denarnem sistemu v notranjosti opazimo še dodatno dvojnost; najnižja denarna enota je bil denarič (*denarius*, *pfenig*). Funt denaričev (*pfundt*) je imel 240 denaričev. Vmesna denarna enota je bil solid (*solidus*, *schilling*). Ta je štel včasih 30, včasih pa le 2 denariča. Marka je bila manjša enota od funta, imela je 160 denaričev. Goldinar (*gulden*) ni bil enak funtu, ampak je bil v znanem primeru iz Ljubljane med 1421 in 1422 enakovreden 5 solidom in 24 denaričem (oz. 174 denaričem). Namigi o tem, v kakšnem razmerju sta bila primorski denarič in tisti v notranjosti, so za obdobje srednjega veka redki. Breški denar (*friscensis*) je bil v osemdesetih letih 13. stoletja enakovreden 14 primorskim malim denaričem ali 1 solidu in 2 denaričema. 1421 je vinar (*vinarius*) avstrijskega vojvode Friderika je imel vrednost 8 denaričev, 3 vinarji so bili torej enakovredni 2 solidoma, 30 vinarjev pa libri. Prim. Vilfan - Otorepec - Valenčič, 1966, 168-184; Vilfan, 1986; Otorepec, 1956-1968, IX, 61; Mihelič, 1986, 172; Szombathely, 1935, knjiga III, člen 95. Za mere prim. še Vilfan, 1954.

6 Prim. op. 1. in 2.

V najširšem pomenu bi bil dohodkovni položaj in zaslužek obrtnikov razviden tudi iz njihovega **premoženjskega stanja**.

Razpolagamo torej s kopico raznovrstnih, med seboj neusklajenih podatkov, iz katerih želimo potegniti odgovore na zastavljena vprašanja. Kako se lotiti problema? - Najpogostejše, a tudi najmanj povedno bi bilo vse te podatke preprosto faktografsko nanizati. To pa nas ne zadovoljuje.

Želimo namreč doseči primerjavo ali poskus sinteze. Kot prvo si moramo odgovoriti na vprašanje, kaj je v danih podatkih **primerljivo**.

V **istem okolju** smemo brez pridržkov primerjati plači dveh obrtnikov različnih strok, ki se omenjata (vsaj približno) v istem času. Če obravnavamo plače obrtnikov v istem okolju v različnih obdobjih, so primerljivi primeri, ko je obrtnik prejel plačilo v deležu proizvodnje (s predpostavko, da je ta stalno enaka) oz. dohodka ali ko je na tak način poravnaval zakupnino za obrtni objekt.

Pri denarnih zneskih bi nas seveda zanimala kupna vrednost obrtnikovega prejema, izražena v količini žita ali vina. Tudi tu se skriva past: cene živil v srednjem veku niso bile konstantne, ampak so bile odvisne od letine, ob slabih letinah so bile višje, ob dobrih zmernejše. Primerljivi so torej le podatki o sočasnih cenah iz istega okolja.

Kaj pa primerjava plač obrtnikov v **različnih okoljih**? Primerljiva so plačevanja v deležu proizvodnje, kadar je obrtnikova plača izražena na ta način. Tudi plačevanje v točno določeni količini pridelka je primerljivo, le da je potrebno najprej uskladiti merske sisteme. Za vzporedjanje sočasnih znanih, v denarju izraženih cen storitev je treba uskladiti valutne vrednosti denarnih sistemov.

Primerjava kupne vrednosti plače obrtnikov v različnih okoljih je še bolj problematična kot v istem okolju. Cena različnih živil je bila po področjih različna: žito je bilo npr. v notranjosti cenejše kot v primorju.

In zdaj h konkretnostim. Ob vseh željah in upanjih vpogled v vire pokaže, da informativna vrednost pregledanega gradiva za naš problem za čas pred sredo 14. stoletja ni enotna. Daleč največjo bero podatkov nudijo piranski izvirniki, ostali podatki so skromni. Skelet našega poznavanja obrtniških plač pred sredo 14. stoletja smo zato sestavili iz informacij o **piranskih** obrtnikih, ki jih mestoma dopolnjujemo s podatki iz drugih okolij. Obrtnike obravnavamo po skupinah obrtnih strok od prehrambenih, prek obutvenih in oblačilnih, kovinarskih, gradbenih, lesnih do storitvenih.

Piranski zasebnik, ki je v svojem **mlinu** mlel žito, je v 13. stoletju zaslužil petnajstino žita, ki ga je zmlel. V začetku 14. stoletja in kasneje je mesto Piran dajalo primerne vodne vire v zakup najemnikom za 29 let, da so postavljali nove mline. Zaslužek mlinarjev v teh mlinih je znašal osemnajstino žita, ki se je mlelo v njih (PA,

listina, 1258, 25. maj; PA, listina, 1305, 20. april).

Mlini so se pogosto dajali v zakup. Mlinar, ki je imel v zakupu zasebni mlin kot družabnik lastnika, je z letem delil stroške, škodo in dobiček: četrtnina je pripadla njemu, tri četrtine lastniku (PA, VK 2, f. 229, 1329, 16. februar; VK 8, f. 45, 1338, 7. junij).

Konkretna letna najemnina za mlin, oddan za več let, je znašala od 6 starov (*star/us*, 83,3 litra) žita (lahko v kombinaciji z moko) do 7 starov žita in 7 starov soržice (PA, VK 6, f. 190 verso - 191, 1337, 30. januar; *ibid.*, f. 135, 1336, 13. oktober), torej od slabih 5 do slabih 12 hektolitrov žita. (Pri piranskih mestnih mlinih je moral lastnik od teh dohodkov letno odriniti mestu še star pšenice.) Glede na tedanjo ceno žita in mlina je zakupnina znašala 20% vrednosti mlina letno.

Uskladitev omenjenih zakupnin v deležu in količini žita bi pomenila, da je konkretna zakupnina za mlin, izražena v žitu, znašala tri četrtine dohodka od mlina. Mlinarjev zaslužek (ena četrtnina dohodka) je bil torej od 2 starov žita do 2,3 stara žita in 2,3 stara soržice na leto (cena za star žita je pred sredo 14. stoletja od 30 solidov do 37 solidov in 4 denarjev).

Za koprške mlinarje imamo manj podatkov, pa še kasnejši so. Statut Kopra iz 1423 določa, naj mlinar melje someščanom žito in si za vsak zmlet star zadrži dve mlinski meri (*scata* /?) moke ali 4 solide. Vsak mlin na Koprskem je plačeval mestu pristojbino v višini 3 liber (tedanje vrednosti) (Margetič, 1993, knjiga I, člen 4, 9).

Župnik pri Sv. Magdaleni pri Mariboru je 1289 podelil kartuziji Žiže mlin na Dravi za 10 mark in za svojo prebendo, ki jo je prejemal od te kartuzije. Mlin je prinašal 15 starih mer (?) pšenice in prav toliko rži, v velikonočnem času 12 denaričev, za binkošti 12 piščancev, za božič pa 6 kokoši (Mlinarič, 1975-1991, II, 64).

Od mlina na Gradaščici v Ljubljani se je 1330 plačevalo 16 modijev (*modius*, 333,3 litra) pšenice ter 16 modijev rži in prosa, skupaj torej slabih 107 hektolitrov žita. Devet desetletij kasneje (1421-22) je kranjski vicedom dobival od mlina pri Sv. Nikolaju 19 *mutov* (po 30 *metzen*, ki držijo 40,72 litra) in 2 kupni meri (*kaufmass*, 22,5 litra) pšenice, skupaj torej skoraj 233 hektolitrov žita (Otošec, 1956-1968, I, 40, IX, 61).

Že po sredi 15. stoletja (1454) je vzel mlinar za 24 let v zakup špitalski mlin s pritliklinami in orodjem pri Mariboru. Mlin je bil potreben popravila in prezidave. Mlinar naj bi špitalu prvi dve leti plačeval 7 mer (*Viertel*, po 73,9 litra) dobre pšenice in prav toliko dobrega žita, približno toliko pa še ovsja in ajde, skupaj torej skoraj 21 hektolitrov žita. Od tretjega leta dalje pa je narasla dajatev za mlin v kakovostnem žitu: na 12 mer pšenice in prav toliko drugega dobrega žita, torej na nekaj manj kot 18 hektolitrov kakovostnega žita. Mlinar je moral dva dni letno opravljati tlako. Obveznosti pa je imel tudi do zemljiškega gospoda, ki mu je moral letno plačati dajatev v skupni vrednosti 72 pfenigov in 3 kokoši (Popelka, 1950, 87).

Mesar po tržaškem statutu iz leta 1350.
A butcher as per Trieste statute from 1350.

Pravico do **peke kruha** za prodajo v Piranu je imelo mesto in jo je oddajalo letno v zakup na dražbi. V osemdesetih letih 13. stoletja je letna zakupnina pravice za peko znašala 100 liber. (Mihelič, 1986, 1, 2, 3, 4). Zakupnik je to pravico proti plačilu posredoval izbranim pekom. Plačilo je bilo včasih določeno relativno: pek je dolgoval zakupniku 4 solide za vsak star žita, ki ga je porabil pri delu. Če ni imel lastne peči, je pek vzel v zakup tujo peč. (PA, NK 6, f. 27 verso, 1290, 8. julij; *ibid.*, f. 29, 1290, 19. julij).

Dogovor te vrste s konca tridesetih let 14. stoletja je določal, da lastnik dà zakupnikoma na razpolago plovilo in jima plača 4 libre za aro. Dolžna sta bila preskrbeti kurjavo. Dohodek od peči naj bi se delil na tri dele, tretjina naj bi pripadla lastniku peči, tretjina zakupnikoma, tretjina pekarici, ki naj bi oskrbovala peč in pekla kruh: ta dama je v opisanem primeru naš obrtnik. (VK 8, f. 190, 1339, 1. avgust). Znan konkretna zakupnina peči iz 1330 pa je znašala 15 liber ali kakih 20% vrednosti obrata (VK 2a, f. 43, 1330, 4. julij).⁷

Zakupnik pravice do peke kruha za prodajo v sosednji Izoli je dobil 8 solidov za vsako kvarto (*quarta*, okrog 21 litrov) žita, ki ga je porabil za peko izolskega kruha, za delo pa je moral najeti pet do šest pekaric (Morteani, 1888-1889, knjiga III, člen 24).

Statut mesta Koper iz 1423 predpisuje zaslužek tamkajšnjih pekov: Na 20 spečenih enot kruha mu je pripadla ena. Za nabavo kuriva je vzdrževal tri tovarne živali (Margetič, 1993, knjiga I, člen 45).

Ljubljanski mesar Pere se je 1340 zavezal, da bo od

svoje mesnice dajal letno za Martinovo samostanu v Bistri po 20 funtov loja (Otošček, 1956-1968, VII, 24).

Zapis iz 1328 omenja oddajo piranske torklje, obrata za **pridelavo olja**, v najem. Lastnik jo je izročil obrtniku-najemniku za štiri leta. Najemnik naj bi nabavljal in delal vse potrebno, lastnik pa bi nabavo plačeval. Zasluzek bi si delila na pol, potem ko bi odtegnila vloženi kapital. Po koncu dogovora sta si nameravala razdeliti na pol tudi torkljo. Oljar je za svoje delo dobil pol štiriletnega dohodka od pridobivanja olja in pol vrednosti torklje (PA, VK 2, f. 80 verso, 1328, 3. julij).

Statut Izole iz 1360 navaja oljarjev zaslužek v višini ene mere na vsakih deset pridobljenih mer olja (Morteani, 1888-1889, knjiga III, člen 102).

Več konkretnjših podatkov o plačevanju dela v obrti omenjajo zapisi o **obutvenih in oblačilnih panogah**, točneje o čevljarstvu in krojaštvu. Za opravljanje teh dveh strok so se morali obrtniki najprej izučiti. Vajeniška doba je za piranske čevljarje trajala od dveh do šestih let, za krojača pa v znanem primeru (PA, VK 8, f. 220 verso, 1339, 22. november) slabo leto dni. Vajenci so včasih stanovali pri mojstrih.

Čevljarji so vajence hranili in jim dajali obleko ter včasih obutev. Plača za enoletno delo čevljarkega vajenca v Piranu je k naštetemu znašala od 2 liber do 2 liber, 16 solidov in 8 denarjev. Posebnost je primer, da si je čevljarji vajenec v šestih letih prislužil poleg hrane in obleke še čevljarstvo orodje: 6 parov kopit, 2 šili in nožek (PA, listina, 1288, 2. oktober).

Krojaški vajenec je v Piranu za pridno delo slabega leta dobil hrano, pijačo, obleko in obutev, vendar pa je njegova mati morala prispevati 8 liber za nakup 3 starov žita, verjetno za sinovo prehrano. (PA, VK 8, f. 220 verso, 1339, 22. november).

Temu je vzporedljiv podatek s slovenske Štajerske (iz Slovenske Bistrice, 1364). Omenja zastavo vrta za 4 goldinarje (1421-22 je bil goldinar vreden 5 šilingov in 24 denaričev oz. 174 denaričev, Otošček, 1956-1968, IX, 61) mojstru krojaču, da bi lastnika vrta dve leti vestno učil krojaštva. (Popelka, 1950, 26).

Stopnjo nad vajenci so bili pomočniki. Tudi oni so večkrat stanovali pri mojstrih. Enoletna plača čevljarkega pomočnika v Piranu je ob hrani znašala še 10 do 16 liber. Primer pogodbe za tri leta je predvidel za pomočnika plačilo: hrano, obleko in 5 liber (PA, VK 2, f. 206 verso, 1329, 19. januar).

Piranski statut iz 1307 je maksimalno ceno najrazličnejše obutve (v razponu od 2 solidov do 1 libre, 14 solidov in 8 denarjev) in nekaterih čevljarških storitev. Pri obutvi nam niso znani stroški za usnje in dreto, tako da ne moremo ugotoviti, koliko je pri obupu zaslužil "čistega". Podplatenje čevljev s tujimi podplati je stalo do 9 denarjev. (Pahor - Šumrada, 1987, 739-740).

Piranski krojaški pomočnik je dobil na mesec 1 libro, 12 solidov in obleko (PA, VK 2, f. 162 verso, 1328, 20. november).

Od **kovinarskih strok** na Piranskem poznamo zaslupek za kovaške storitve. Kovač, ki je ob gradnji mestne palače v Piranu med 18. in 31. majem 1291 popravljal železne predmete in kladiva, je zaslužil 10 solidov in 4 denarje. V prvih desetih dneh junija si je s popravili čepina in kladiv za dela v palači prislužil 7 solidov.

V devetdesetih letih 13. stoletja je stalo popravilo ključavnice na komorniški skrinji 1 solid, na občinski ječi 1 solid in 4 denarje, na hiši mestnega načelnika podestata 1 solid in 6 denarjev. Plačilo za izdelavo ključa in popravilo ključavnice na mestni ječi je znašalo 6 solidov (Franceschi, 1924, 204; *ibid.*, 221).

Piranski **zidar**, ki naj bi v osmih mesecih postavil zidove in streho hiše z naročnikovim gradbenim materialom in pomočniki, je 1334 dobil 32 liber. Plača za podobno delo, ki naj bi bilo opravljeno v poldrugem mesecu, je štiri leta kasneje znašala 50 liber (PA, VK 4, f. 199 verso, 1334, 30. januar; VK 8, f. 46 verso, 1338, 29. junij).

Prvi podatek o plačevanju **lesnih** (gradbenih) storitev na Piranskem je iz 1273. Za 36 dni dela na mestni loži je sodar prejel 4 libre in 17 solidov. V tridesetih letih 14. stoletja je tesarski mojster iz Čedadu opravljal gradbena dela v piranskem pristanišču. Preostanek plačila za izgradnjo pomoča je znašal 450 liber (Franceschi, 1924, 139; PA, VK 7, f. 88, 1337, 22. julij).

Piranski sodarji so za izdelavo sodov nabavljali že izgotovljene doge in dele dna ter obroče. Sod so sestavili v 12 do 15 dneh. V naročilu iz 1330 se je sodar zavezal narediti sod iz jesenovine s prostornino 40 urn (*uma*, okrog 65 litrov), rok izdelave naj bi bil 15 dni, plačilo pa 8 liber. Sodar, ki je konec tridesetih let 14. stoletja prevzel naročilo za izdelavo dveh sodov iz jesenovine s prostornino po 40 urn, naj bi opravil delo v 24 dneh in prejel zanj 14 liber (PA, VK 2a, f. 14, 1330, 15. april; VK 8, f. 185, 1339, 22. julij).

Cena soda je bila odvisna od njegove prostornine. Po podatkih iz 1336 je sod s prostornino 32 urn stal 10 liher in 8 solidov, sod s prostornino 46 urn pa 14 liber in 19 solidov (PA, VK 6, f. 105, 1336, 25. avgust).

Predstavniki **storitvenih obrti**, slikar iz Bologne, ki je za Pirančane izdelal božje podobe (*figurae divinae*), je za preostanek plačila dobil vina za 96 liber, 1 solid in 8 denarjev (PA, VK 2, f. 65 verso, 1328, 14. junij).

Zdravniki so v Piranu za svoje storitve zaračunavali od 4 liber do 33 liber in 12 solidov. Druga vsota je bila 1330 omenjena kot plačilo za uspešno ozdravljeno rano na levi nogi. Isti zdravnik je istega leta za ozdravitev treh ran na nogi zaračunal pacientu 16 liber. Ozdravitev rane na roki je 1336 stala 16 liber. (PA, VK 2a, f. 32, 1330, 10. junij; *ibid.*, f. 79, 1330, 14. december; VK 6, f. 107, 1336, 20. avgust). Zdravnik je dobil plačilo le, če je bilo zdravljenje uspešno, sicer pa ne.

Nekatera mesta so imela plačane zdravnike. Letna plača zdravnika v Pulju je v štiridesetih letih 14. stoletja znašala 300 liber, k temu pa še 16 liber za najemnino

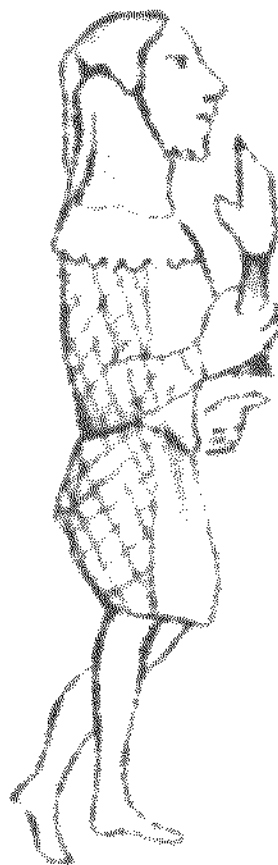
hiše (Franceschi, 1935-1937, 172).

Mestni učitelj je v Piranu v dvajsetih letih 14. stoletja prejemal od gojenca 2 libri, 13 solidov in 4 denarje mesečno, v času šolanja pa je gojenec živel pri učitelju (Franceschi, 1332-1333, 48).

Pikantno bi bilo zasoliti te podatke tudi s cenami, ki so jih za svoje storitve zaračunavale dame "na poziv" (*meretrices publicae*), vendar tovrstnih podatkov, žal, nimamo.

Iz povedanega moremo potegniti nekaj **zaključkov**. Očitno je, da so bile prehrabene obrtne stroke življenjskega pomena za srednjeveškega človeka, saj podatki o njih daleč presegajo tiste o ostalih obrteh. Sicer pa so v obravnavanem obdobju direktne primerjave obrtniških dohodkov lahko bolj vsebinske kot vrednostne narave.

Le malo kasneje postanejo zlasti viri za mesta v notranjosti slovenskega prostora zgovornejši in srečujemo kar nekaj zapisov, ki so vsak zase vsebinsko izredno bogati. Navedimo le peščico od njih!

Čevljar po tržaškem statutu iz leta 1350.
A shoemaker as per Trieste statute from 1350.

Ptujski statut iz 1376 je predpisoval vsoto, ki so jo morali nekateri obrtniki in kramarji letno prispevati za mestno sodstvo. Domnevamo lahko, da so premožnejši med njimi plačevali več in da dajatev posredno nakazuje njihov zaslužek. Vsote so primerljive med seboj. Mesarji so dvakrat letno dolgovali po 12 mark manj 20 denarjev (kar znaša 3360 denarjev). Peki so dolgovali letno 2 libri (480 denarjev). Čevljarji so dajali dvakrat letno po 3 šilinge (po 30 pfenigov, torej 180 denarjev) in trikrat na leto par čevljev, usnarji so dolgovali dvakrat po 3 šilinge (180 denarjev). 8 voskaric je plačevalo po 12 denarjev na leto, 4 prodajalke živil na drobno prav toliko.

Če je naša domneva točna, so bili mesarji plačilno zmožnejši od ostalih plačnikov pristojbine. (Popelka, 1950, 28).

Leta 1460 so bile na Štajerskem maksimirane cene za raznovrstne storitve pekov, kovačev, čevljarjev, zidarjev in tesarjev, ki jih moremo med seboj imenitno primerjati. (Popelka, 1950, 97).

Za Maribor so ohranjeni in objavljeni davčni registri in obračunske knjige iz 1452-1593, ki so prava zlata jama. (Mlinarič, 1975-1991, XVII).

Register bratovščine Sv. Kristofa iz Ljubljane iz 1489 do 1518 navaja več cen storitev, plačevanje prispevkov članov pa slika premoženjski status članov. Ta register pa nas pripelje že v 16. stoletje, ko se (1520) v Ljubljani že začno voditi davčne knjige. (Otočec, 1956-1968, VIII).

Za popolnejšo sliko plačevanja obrtnih storitev bo potrebno ob hkratni analizi denarnih in merskih sistemov nadaljevati raziskavo še v kasnejši čas.

THE PRICES OF CRAFT SERVICES IN OUR TOWNS BEFORE THE MID 14TH CENTURY (THE LITTORAL- INLAND)

Darja MIHELIC

Historical Institute Milko Kos of ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

SUMMARY

The introduction of the article presents the problems encountered by the researcher of the given topic: from (un)preservation and (non)uniformity of usable historical sources and therefore modest treatment of questions in literature, characteristic typological duality of towns in Slovenia, different monetary and metric systems in this area where various political masters ruled, to important published and unpublished originals on which the research is based.

The essence of the article quotes usable indices which reflect the earnings of the craftsmen for their services and explains possible methodological approaches to the research. The most usable and closest to today's understanding are the data on earnings per time unit, that is monthly, annual and of several years standing wages of craftsmen. The earnings were not always expressed in money but were a combination of food, accommodation, clothes, footwear and money, or were expressed in a certain amount of crops or products. Similarly concrete and unproblematic are the data on payment for a certain service, but the time spent by the craftsman on a certain product is rarely given.

In the Middle Ages the services were often paid with a part of the products. The craftsman was not always also the owner of the workshop, but had it rented for a certain amount of money or for a part of the income from production. The rent expressed in part of the income shows what the total income was and what part the earnings and compensated production costs represented. The prices of goods and taxes are indirect data about the incomes of the craftsmen. They make a simultaneous comparison possible but for the towns in Slovenia they have been preserved mainly from a later time (after 1500). The income and earnings of craftsmen would be evident also from their financial position.

Some knowledge on craftsmen's wages before the mid 14th century has been acquired from information about the craftsmen of Piran, supplemented by the data from other environments. The article classifies the craftsmen into groups dealing with food (millers, bakers, butchers, oilmen), footwear and clothes (shoemakers, tailors), metal, masonry and timber (building, cooperage), and services (artists, doctors, teachers).

The conclusion summarizes the findings and indicates the possibilities of a further research on this topic. A little later the sources for towns in the inner Slovenia become more accurate and we find quite a few records which are very rich in content: the Ptuj statute from 1376; maximizing prices for various services in 1460 in the Štajerska region; tax registers and account books from Maribor between 1452-1593; register of St. Columbus brotherhood in Ljubljana from 1489-1518; from 1520, tax registers were already kept in Ljubljana.

Key words: trades, trade services, prices, Primorska region, Slovenia, Middle Ages

ARHIVSKI VIRI

- PA (Piranski arhiv). Listina, 1258, 25. maj, Piran.
 PA. Listina, 1288, 2. oktober, Piran.
 PA. Listina, 1305, 20. april, Piran.
 PA. Notarska knjiga (NK) 6.
 PA. Vicedominska knjiga (VK) 2, f. 229, 1329.
 PA. VK 2a.
 PA. VK 4.
 PA. VK 6.
 PA. VK 7.
 PA. VK 8.

LITERATURA

- Bischoff, F. (1887): Das Pettau Stadtrecht vom Jahre 1376. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil. histor. Klasse, 113/2. Wien.
 Blaznik, P. (1940): O cehih na Slovenskem. Pos. odtis iz Zbornika slovenskega obrta 1918-1928. Ljubljana.
 Blaznik, P. (1960): O obrti v Škofji Loki v srednjem veku. Loški razgledi, Škofja Loka, 7, 80-87.
 Franceschi, C. de: Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano I (1062-1300). AMSI, Parenzo, 36, 1924, II (1301-1350). Ibid., Pola - Parenzo, 43, 1931-1932, 19-96. Ibid., Pola - Parenzo, 44, 1932-1933, 271-320. Ibid., Pola - Parenzo, 45, 1933-1934, 255-320. Ibid., Pola, 46, 1934, 107-192. Ibid., Pola - Parenzo, 47, 1935-1937, 123-230. Ibid., Pola - Parenzo, 50, 1938-1940, 171-200.
 Grafenauer, B. (1973): Pitanje odnosa grada i sela u istoriji naroda Jugoslavije. Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, XII, 1-2, 5-22.
 Grafenauer, B. (1974): Vprašanje razmerja mesta in podeželja ("vasi") v zgodovini narodov Jugoslavije. Kronika, Ljubljana, 22, 145-155.
 Haberleitner, O. (1962): Handwerk in Steiermark und Kärnten vom Mittelalter bis 1850. 1, Von der Auf-dungung bis zur Erlangung der Meisterwuerde. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 20. Graz.
 Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart (1953). Klagenfurt.
 Ljubljanska obrt od srednjega veka do srede 18. stoletja (1972). Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega 3. Ljubljana.
 Margetič, L. (1993): Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper - Rovinj.
 Mihelič, D. (1995): Entlohnung der Handwerker in ausgewählten Städten des slowenischen Raumes bis 1340. IV. Nemetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1994, 9.-11.11. Budapest - Veszprém, 61-71.
 Mihelič, D. (1984): Najstarejša piranska notarska knjiga (1281-1287/89). SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 7. Ljubljana.
 Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. SAZU, Dela I/27. Ljubljana.
 Mihelič, D. (1981): O nagrajevanju dela in uslug v srednjeveškem Piranu. Acta historico-oconomica lugoslavicae, Zagreb, 8, 81-93.
 Mihelič, D. (1986): Piranska notarska knjiga (1284-1288). SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 9. Ljubljana.
 Mihelič, D. (1984): Prispevek k osvetlitvi zaslužkov in cen v srednjeveškem Piranu. ZČ, Ljubljana, 38, 291-296.
 Mlinarič, J. (1975-1991): Gradivo za zgodovino Maribora I-XVII. Maribor.
 Mohorič, I. (1957): Zgodovina obrti in industrije v Trzinu 1. Trzin.
 Mohorič, I. (1965): Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trzinu 3. Trzin.

Morteani, L. (1888-1889): Isola ed i suoi statuti. AMSI, Parenzo, 4, 1888, 347-421. Ibid., Parenzo, 5, 1889, 155-193.

Orožen, J. (1935): Propadle panoge celjskih obrti. Kronika slovenskih mest, Ljubljana, 2, 161-163.

Orožen, J. (1935a): Zgodovina celjske obrti. Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico. Obrtna razstava v Celju 4.-18. avgusta 1935, Celje, 1935.

Orožen, J. (1971): Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji. Celje.

Orožen, J., Felicijan, J. (1952): Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice. Celje.

Otorepec, B. (1957): Donesek h gospodarski zgodovini Kamnika do XVI. stoletja. Kamniški zbornik, Kamnik, 3, 43-61.

Otorepec, B. (1956-1968): Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I-XII. Ljubljana.

Pahor, M., Šumrada, J. (1987): Statut piranskega komununa od 13. do 17. stoletja. SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana.

Popelka, F. (1950): Schriftdenkmäler des steirischen Gewerbes I. Graz.

Szombathely, M. de (1935): Statuti di Trieste del 1421. Archeografo Triestino 20 (3. vrsta). Trieste.

Vilfan, S. (1954): Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero /16.-19. stoletje/. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 8, 27-86.

Vilfan, S. (1986): Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 40, 397-412.

Vilfan, S. (1986): Tipologija srednjovekovnih gradova Slovenije i etnička struktura njihovog stanovništva. Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, XIV, 1-2, 19-27.

Vilfan, S., Otorepec, B., Valenčič, V. (1966): Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 8. Ljubljana.

Žontar, J. (1939): Zgodovina mesta Kranja. Ljubljana, 99-112.

POGLAVITNE PROMETNE POVEZAVE V AVSTRIJSKI ISTRI V 18. STOLETJU

Eva HOLZ

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4
ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Članek govori o prometnicah in prometnih razmerah v avstrijskem delu Istre v 18. stoletju. Poštna cesta je ta del Istre le oplazila, s Kranjske pa so začeli graditi državno cesto do Pazina. Za gospodarski dvig in odpravo revščine in lakote je bila pomembna državna cesta, prav tako pa tudi stranske ceste, ki so se nanjo navezovali.

Ključne besede: ceste, prometne povezave, avstrijska Istra

Članek govori o prometnih razmerah v avstrijskem delu Istre v obdobju od sredine 18. stoletja do Ilirskih provinc. Pisan je na osnovi arhivskega gradiva.

Za življenje in razvoj nekega ozemlja je pomembna njegova prometna povezanost tako v okviru lastnih meja kot tudi s tujino. Avstrijski del Istre je bil v 17. stoletju deležen enakih prometnih ugodnosti in težav kot ostala Kranjska, v 18. stoletju pa so se razmere spremenile.

Gospodarske in prometne razmere v avstrijskem delu Istre je opisal v svoji Slavi vojvodine Kranjske že slavni Janez Vajkard Valvasor. Avstrijski del Istre je predstavil kot peti del Kranjske. O deželi, njenem gospodarstvu in prebivalstvu je napisal veliko lepega in zanimivega. Seveda je omenil tudi to, da je pokrajina zaradi vojne opustošena. Prav tako tudi ni pozabil omeniti nevarne beneške soseščine in bližine Turčije. Kljub temu pa je z velikim veseljem in simpatijo govoril o Istri, ki se mu je zdela skoraj pravljicična dežela.

Po njegovem opisu je bila avstrijska Istra v 17. stoletju dokaj zelena in dobro obdelana pokrajina. Prebivalci so se ukvarjali s poljedelstvom, predvsem pa z vinogradništvom in gojenjem oljk. Veliko je bilo kostanja, že tedaj so bili znani lovranski maroni. Valvasor govori o kostanjevih gozdovih in o velikih površinah, ki jih je zaraščalo leščevje. Tako kostanj kot lešnike so na veliko izvažali. Prav tako so izvažali tudi vino in olivno

olje. Žitaric so pridelali le toliko, da so imeli dovolj zase, če je bila nekoliko hujša suša, pa še tega ni bilo. Ponekod so v pazinski grofiji pridelali tudi nekaj sena, tako da so lahko gojili tudi živino, predvsem drobnico. Na nekaterih področjih je uspevalo sadno drevje, sočivje in različna zelišča, predvsem rožmarin in lovor.

Prebivalci avstrijskega dela Istre so se ukvarjali tudi z obrtjo. Izdelovali so različne lesene pripomočke za ladje ter s tem dobro zaslužili. Prebivalci Lovrana so na veliko prodajali platno. Istrani iz obmorskih krajev so bili znani kot dobri mornarji.

Seveda omenja kronist tudi slabe strani, to je predvsem pomanjkanje vode.

Iz Valvasorjevega opisa si lahko predstavljamo, da življenje v avstrijskem delu Istre ni bilo nič slabše od življenja na Kranjskem. Ker so Istrani s svojimi pridelki in izdelki tudi trgovali, so morali imeti povezavo z drugimi pokrajinami. V svojem pripovedovanju Valvasor nikjer ne govori o tem, da bi bile v Istri kakšne posebne prometne težave, ki jih ne bi poznali tudi na Kranjskem. V avstrijskem delu Istre so bile v 17. stoletju deželne poti ter poti nižje kategorije in steze. Večinoma so bile primerne za pešačenje, po nekaterih se je dalo tudi jezdit. Ko govori o gradu Kozljak, pravi, da je pot na grad taka, da je primernejša za koze kot za ljudi. Res pa je, da Valvasor govori o tem, da po istrskih poteh ni

priporočljivo jezdit s tako imenovanimi nemškimi konji. Ti konji so bili za te poti preveliki, prenerodni in tudi prehitro so se utrudili. Za ježo v Istri so bili primerni kraški konji in konji, ki so jih vzredili na Hrvaškem, v Dalmaciji in Turčiji. To so bili vzdržljivi konji, ki so bili vajeni strmih skalnatih in kamnitih poti. Valvasor pravi, da so po njih stopali tako čilo, kot bi peketali po ravnem polju. Nič pa ne govori o tem, da bi po teh poteh vozili s še tako preprostimi vozovi, tudi volovske vprege ne omenja.

V 17. stoletju avstrijski del Istre še ni imel poštne postaje. Z Reke je enkrat na teden potoval navaden poštni sel v Ljubljano in nazaj. Pot je bila nevarna, saj so leta 1644 cestni razbojniki pri Klani poštnega sla ubili (Valvasor, 1689, II. Buch, 285-296, XI. Buch, 18-660).

V 18. stoletju so se razmere precej spremenile. Prometna povezanost, ki jo je poznal Valvasor in se mu ni zdela pomanjkljiva, ni bila več primerna.

V Pazinski grofiji je bil v 18. stoletju promet deloma navezan na obalna mesta, ki so bila pod nadzorstvom Beneške republike, deloma pa tudi na Tist. Na drugi strani pa je bila potrebna dobra povezava proti Kranjski, saj je Pazinska grofija v tem času sodila v okvir postojnske kresije. Povezave s tem delom pa so bile dokaj težavne in so se začele razvijati šele v drugi polovici 18. stoletja.

V drugi polovici 18. stoletja je poštna cesta avstrijski del Istre le oplazila. Tokla je po tedanji postojnski kresiji, šla mimo Lipe, skozi vas Škalnico, do vasi Sv. Matija, kjer je bila mitnica, in nato naprej proti Reki. Ta cesta je bila dobra v vseh letnih časih. Imela je trdno podlago, široka pa je bila od 8 do 10 korakov (prihl. 7 m). Po njej so lahko vozili tudi težki tovorni vozovi. Ker je imela solidno podlago, je bilo mogoče po njej voziti tudi v slabem vremenu (Josephinische Landesaufnahme, 1763-1787). Druga pomembna povezava je bila povezava Trst - Reka. Že ob koncu 18. stoletja je po tej cesti enkrat na teden potekal tudi poštni promet, ki je povezoval kraje Trst - Materijo - Podgrad - Lipo - Reko. Na tej poti so potniki in prevozniki dobili hrano in prenočišče, nanje pa so prežali tudi cestni razbojniki (Jurišević, 1967, 53-56).

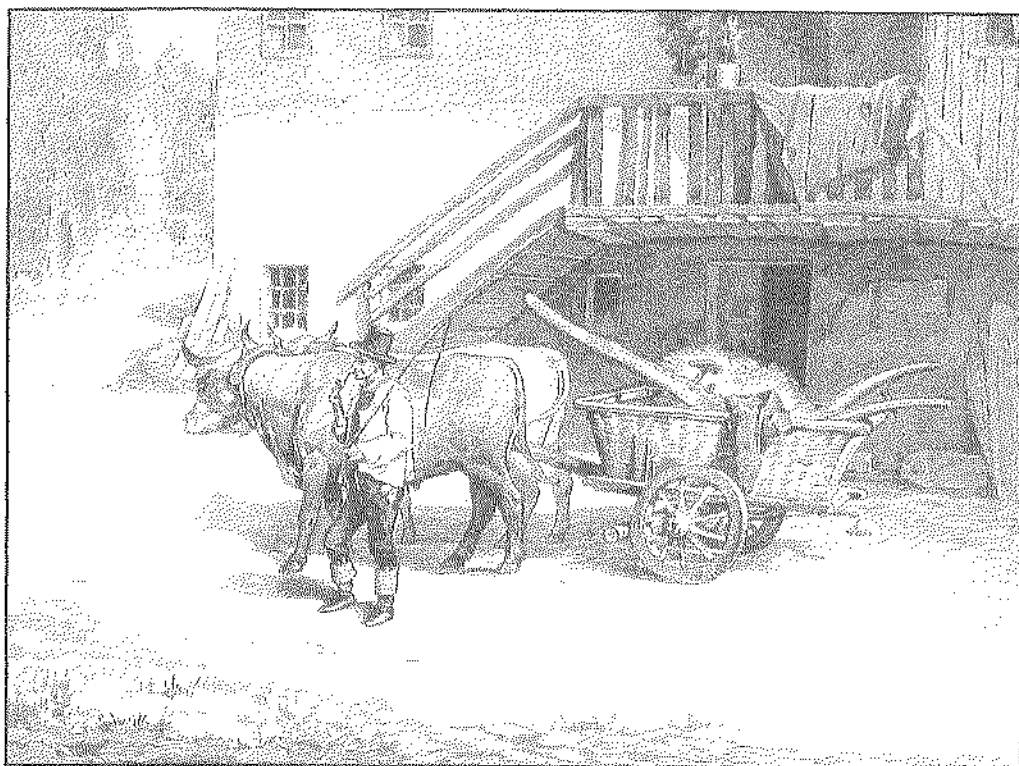
Osrednje istrsko mesto Pazin je bilo z okolico povezano večinoma s pešpotmi. Čez potok Novaščico je bil zgrajen 30 korakov dolg most. Po nekaterih poteh v okolici Pazina se je dalo tudi jezdit. Le pot proti Beramu je bila prevozna z lahkiimi vozovi. Vsakdanje prometne in trgovske težave v avstrijskem delu Istre so pokazale, kako zelo je potrebna dobra cestna povezava s Kranjsko. Trgovanje med obema deloma je bilo kar razvito, vendar pa so nastajale tudi različne težave. Ena od takih težav je bil tudi spor zaradi mitnice v vasi Sv. Matija. Ta mitnica je bila na kastavski cesti, v zakupu so jo imele kastavske občine. Spor je nastal v času, ko je gubernij v Gradcu prepovedal prodajo lesa in oglja v pristanišče na Reki. Dovoljenje za zakup mitnice pri Sv. Matiji je dal kresijski glavar v Postojni. Zakup je bil

sklenjen leta 1782, pogodba pa je bila veljavna tri leta. Zakupnina je bila 2115 gld na leto. Leta 1783 je mitnica prinesla 2259 gld in 22 1/2 kr dohodka. Ko so odšteli stroške poslovanja, kamor je sodilo plačilo hlapca, ki je dvigoval zapornico in skrbel za potrebno luč ter je za to dobil 130 gld na leto, in ko so poravnali zakupnino, je ostalo še 14 gld in 22 1/2 kr. Iz tega denarja pa je bilo treba plačati še blagajnika. Tudi naslednje leto ni bilo dosti bolje. Da so lahko plačali dogovorjeno zakupnino, je morala občina dodati iz svojega 121 gld in 36 kr, denarja za izplačilo blagajnika pa ni bilo. Ta pomanjkljaj je nastal zato, ker je leta 1783 gubernij v Gradcu prepovedal izvoz lesa in oglja. Občina je prosila, da bi jo oprostili plačevanja zakupnine za mitnico. Piepričana je bila, da ji je prepoved prodaje lesa in oglja na Reko prinesla škodo 135 gld in 59 1/2 kr. Na splošne pritožbe pa ustrezne oblasti sploh niso odgovorile. Zato je občina sestavila podroben obračun svojih dolžnosti in prikazala splošne stroške v letu 1784:

zakupnina, ki jo je bilo treba plačati državni blagajni ..	2115 gld
plačilo hlapca pri zapornici in svečava	130 gld
plačilo blagajnika	120 gld
skupaj	2365 gld

Z mitnino so dobili 2123 gld in 23 kr, tako da je občina iz svojega morala dodati še 214 gld in 37 kr. Ker v Gradcu niso dosegli pozitivnega odziva, so se pritoževali naprej. Postojnski kresiji so poslali obračun mitnice pri Sv. Matiji za kritičnih sedem mesecev. V teh mesecih je bil dohodek manjši za 153 gld in 30 1/2 kr. Detajlno pritožbo kastavskega sodnika Johanna Vargliana je guberniju v Gradcu posredovala postojnska kresija. Pripomnila je, da se ji zdi poštena. Davčni urad in knjigovodstvo gubernija sta jo morala upoštevati in nanjo odgovoriti. Ugotovila sta, da se iz obračuna jasno vidi polletni upad dohodka, ki ga ni zakrivil zakupnik mitnice s slabim delom ali goljufijo. Zato bi bilo kivično, če mu izgube 135 gld in 59 1/2 kr ne bi poravnali. Ko je kastavska občina dosegla to razsodbo, se je v naslednjem letu odrekla obnovitvi zakupne pogodbe za mitnico Sv. Matija (A.S. - GUB. ARH. 1784-1786, V 16-17, zavoje 9).

V času, ko so cesarski kartografi popisovali istrske ceste, so z gradnjo državne ceste od postojnske kresije proti Pazinu že začeli. Popisovalci omenjajo, da je cesta mimo Vranje proti Pazinu že zgrajena. Dela na državni istrski cesti so v resnici potekala zelo počasi. Denarne zahteve so bile vse večje. Leta 1787 so začeli z večjo cestno gradnjo tudi na Dolenjskem. Ker je šel denar iz istega žaklja, je postojnska kresija poleti leta 1787 spraševala, ali bo istrski komisariat z navijšjim dovoljenjem nadaljeval gradnjo ceste proti Pazinu in kako se bodo odločili o samem Pazinu, kjer so se morali dogovoriti o mostu. Da bo pazinski most zgrajen tako, kot se spodobi, sta se morala sporazumeti gradbeni direktor

*Najpogostejše prevozno sredstvo v avstrijskem delu Istre je bila volovska vprega (Die Monarchie, 1891).
The yoke of oxen was the most frequent means of transport in the Austrian part of Istria.*

Lieber in mojster Petruzi. Ker garancije za nakazani denar niso bile dovolj trdne, je moral nadzornik Nützl ostati v Pazinu. Septembra je bil dokončan zgornji del mostu, glede spodnjega dela pa se je cestna direkcija nameravala držati sporazuma z mojstrom Petruzijem tako glede izdelave kot tudi glede varščine. Po sklepu cestne direkcije se mojstra ni smelo izplačati, dokler most ne bo dokončan tako, kot je bilo predpisano. Ostalo gradnjo istrske ceste pa naj bi ustavili. Kar je bilo narejenega, so konservirali. Septembra je komisariat sprejel oznanilo cestne direkcije, ki je govorilo o tem, da bodo les, orodje in material ob zapiranju cestnih del spravili v privatne hiše. Asistent Rodishaim je moral pregledati ves material in podpisati zapisnik. Kresijski urad v Postojni je sklenil, da bodo, ko bodo cestna dela ustavili, cestno osebje poslali domov. Cestnega direktorja Lieberja je zanimalo, kdo bo plačal cestnega asistenta Rodishaima, ko bodo dela na cesti ustavljena. Odgovor je bil, da o njegovi plači ne more odločati komisariat, kajti glede na ukaze o varčevanju je visoka gubernijska oblast sklenila, da mu pripada plača 30 gld na mesec. Od tega mu pripada 25 gld glede na naslov, 5 gld pa je dodatek zaradi del in stroškov, ki jih je imel ob zapiranju cestnih del. Koliko je stalo zapiranje cestnih del in kakšno delo je bilo treba pri tem opraviti, razberemo iz odlomka iz službenega dnevnika Josipa Dreniga, aktuarja pri cestnem komisariatu v Pazinu:

"26. september:

Popoldne odpotoval in prišel v Boljun proti večeru. Za konja in krmo plačal 1 gld in 42 kr. Za mojo hrano in hrano za vodnika, kateremu pripada konj, s prenočevanjem, plačal 1 gld in 10 kr.

27. september:

Zgodaj zjutraj iz Boljuna. Opoldne prišel v Veprinac. Vse popoldne spravljaj v red cestno orodje. Hrana in krma za konja 2 gld in 9 kr.

Tam prespal, plačal hrano svojo in hrano za vodnika 1 gld 8 kr.

28. september:

Iz Veprinca odšel zgodaj in opoldne prišel v Neseke(?) Tu porabil za ureditev instrumentov 2 1/2 ure. Med tem poslal konja in vodnika v Vranjo. Tam plačal za konja in krmo ter za kosilo zame in za vodnika 2 gld in 17 kr. Istega dne iz Vranje naprej naravnost v Pazin. Popoldne sem bil tam, plačal konja in vodnika 2 gld in 20 kr. Vsi stroški: 10 gld in 42 kr."

Shranjevanje orodja in materiala na dveh mestih, v Vranji in Veprincu, je stalo 27 gld. V Veprincu so orodje spravili pri gospodu župniku in za to plačali 12 gld na leto, v Vranji pa so orodje shranili pri županu Jožefu Belašiču za 15 gld na leto. Drenigu so tudi povrnili stroške, ki jih je navedel. Plačilo obojega je odobril graški gubernij.

Prisotnost kontrolorja Nützla v Pazinu se je zdela

postojnski kresiji popolnoma nepotrebna, kajti asistentu Rodišaimu bi lahko zaupali tako nadzor nad delom na mostu kot tudi denar. Razen tega je bila postojnska kresija mnenja, da bo v Istri znova izbruhnila lakota, kajti s prenehanjem teh del bo istrski kmet izgubil edini zaslužek. Kresija je bila mnenja, da bi bilo primerno predlagati guberniju v Gradcu, naj še enkrat premisli ter tako kot leta 1785 dovoli nadaljevati z deli. Tako bi vsaj deloma ublažili revščino v Istri, ljudem pa bi ohranili občutek, da se lahko sami preživljajo.

V tem negotovem času se je med postojnsko kresijo in graškim gubernijem začel še spor o tem, kdo bo napredoval v kresijskega tajnika za cestne zadeve. Postojnska kresija je imela lastnega kandidata in je zelo grdo napadala gubernijskega kandidata Johanna Antona von Nützla. O njem so dejali, da ima sicer precej izkušenj pri cestni gradnji, ki si jih je večinoma pridobil z dolgoletno prakso, ni pa sposoben za tajnika. Novosti, ki jih mora obvladati tajnik, se po njihovem mnenju starejši človek ne nauči več. Kljub tem ugovorom je graški gubernij ostal pri svoji odločitvi in von Nützl je postal kresijski tajnik za cestne zadeve. Dodelili so mu nadzorstvo nad gradnjo istrske ceste. Njegova letna plača je bilo 400 gld na leto, na dan pa je imel še 45 krajcarjev dodatka za vzdrževanje konja. Vse to je bilo treba plačati iz istrskega cestnega fonda. Decembra 1787 so dela na istrski cesti ustavili.

Aprila 1788 je inženir Lieber podal svoje mnenje o razmerah na delovišču med Veprincem in Učko. V svojem poročilu je povedal, da so 27. marca 1788 začeli z deli na cesti med Veprincem in Učko. Na delo so poklicali prebivalce Kastva. Aprila jih je na tem odseku delalo še 85. Datum pogodbe je bil uradno potrjen 12. marca, v Kastvu so pogodbo dobili 25. marca, v Pazinu pa 29. marca. Kastav je pogodbo takoj poslal občini Moščenice. Želeli so sto delavcev. Ker je pri občini obveljalo prepričanje, da je tako delo namenjeno revežem, in ker občina ni hotela odžirati dela Istranom, je delavce poslala šele čez dva tedna. Vzroki za ugovore s pazinske strani so bili: trmoglavost pazinskega predstojnika in dvom, ali bodo ljudje, kljub revščini, na delo sploh prišli. Pazinski predstojnik si je namreč vtepel v glavo, da je treba delati cesto pri Pazinu. Jasno je bilo, da bi Istrani raje šli na delo, ki bi bilo v bližini. To so bili prebivalci krajev Pazin, Beram, Grdoselo, Kaščerga, Zamašk, Žminj, Tinjan, Trviž, Pičen, Novaki, Borut. Blizu Učki in Veprincu pa so občine: Boljun, Vranja, Brest, Velika in Mala Učka, Beržec in Lovran. Zaradi oddaljenosti pa bi bilo treba podložnike gospodstev Lupoglav in Belaj vprašati, kje bi raje gradili. Vseh 13 občin, ki so spadale pod Belaj, in te iz Lupoglava so ležale ob vznožju Učke, zato je jasno, da si bodo za svoje delovišče izbrale Učko in ne Pazin. Lieber v svojem dopisu ni želel begati ostalih istrskih gospodstev, vendar se mu je zdelo čudno, da kljub toliko poudarjeni revščini med svojimi podložniki ne najdejo delavcev.

Čeprav je erar odločil, kje bo tekla cesta, pa le ni odločal o vsem. Zato bi se lahko tudi gospostvo Lupoglav odločilo in gradilo svojo cesto, kot eno od cest, ki jih gradijo proti Pazinu. Ob tem je bil inženir Lieber mnenja, da je jasno, da bo cestna gradnja zašla v krizo, če lahko vsi odločajo o vsem. Hrana je bila povsod v avstrijskem delu Istre zelo draga. Da jim ne bi bilo treba dati vse dnine zanj, so jo delavci nosili s seboj. Inženir Lieber je skušal prepričati erar, naj bi delavci dobili 7 krajcarjev na dan in hrano. Ob tem predlogu pa je v poročilu dodal, da iz izkušnje ve, da so reveži iz Furlanije odšli leta 1780 na dnino na Štajersko. Zato se mu je zdelo čudno, da bi Istrani ne zmogli razdalje do Pazina. Spraševal se je, ali je tako poudarjena revščina le slepilo, ali je istrska trma tako zelo huda, ali pa je prebivalstvo zajela že popolna ravnodušnost. Mnenja je bil, da se revščini ne bo dalo izogniti, dokler bo do Pazina vodila le pešpot. Strinjal pa se je, da je plačilo tako nizko, da je žaljivo za vsakogar. Da bi to nekoliko omilili, so s seznama delavcev odstranili bogatejše in dali revnejšim možnost večjega zaslužka. O delu na cesti in njegovem plačevanju je bil mnenja, da so delavci in nadzorniki med seboj povezan mehanizem, zadnji na plačilni listi mora prejeti 20. del plačila, ki ga prejema prvi. Le kaznjenci delajo samo za hrano. Če se te razdelitve ne bodo držali, bo propadel načrt del na istrski cesti, izgovori o revščini v Istri pri tem ne morejo nič pomagati.

Zaradi vseh teh prerekanj so izgubili že precej dragocenega časa. Pazinska administracija se je odločila, da bo 1,517 km (800 sežnjev) dolgo cesto na Učko prepustila v delo Istranom, prav tako tudi dele ceste proti Pazinu. Kamenje naj bi pripravljali na akord. Rezultati naj bi pokazali, če so bile te odločitve pravilne. Poleg tega je Lieber še zagotovil, da ni trmoglavost cestne direkcije tista, ki je zahtevala, da je gradbišče v Veprincu, pač pa da je tako odločil vladar. Cestna direkcija tudi ni kriva za izgubo časa. Postojnska kresija je odgovorila še v aprilu. Najprej je potrdila mnenje, da je treba nadaljevati z gradnjo ceste proti Pazinu. Ostale pripombe so se ji zdele neprimerne. Na vprašanje, kako bo z združitvijo istrske in reške ceste, so odgovorili, da se kresija v to ne bo vmešavala, ker je bilo 1. julija 1786 sklenjeno, da ta združitev ne sodi v resor istrske cestne gradnje. Zadnja točka kresijskega odgovora pa se je lotila vprašanja, zakaj je bila cestna direkcija v Istri do zadnjega nedejavna. Kresija je odgovorila, da je ob vprašanju cestne gradnje v Istri vedno na prvem mestu socialna problematika. Tako so vedno znova pridobivali dovoljenje za gradnjo, vendar pa je to pomenilo le omejitve lakote, ne pa njene odprave. Odnos med kresijo in cestno direkcijo se je ob tem vprašanju zaostрил. Tako je kresija cestni direkciji takoj poočitela, da so pri cestni gradnji zaposlili poleg 200 stradajočih Istranov še 100 prebivalcev Kastva, ki jim ne gre tako zelo slabo. Kresija si je zelo želela, da bi inženir Lieber vsa ta

nasprotja odpravil (A.S. - GUB.ARH. 1787-1794, fasc. 258 - 1787-1791).

Aprila 1788 je na postojnsko kresijo pripotoval dopis z Reke, ki je tudi govoril o vzrokih za revščino v Istri:

"Visokemu kresijskemu uradu,

Sporočilu, ki ga je poslala Centralna direkcija, dodajamo še svoje mnenje. Kot je razvidno iz opazk, so ta dopolnila in sporočila del službene dolžnosti in ne skrivajo nikakršnih stranskih misli. Zato predvidevamo, da jih bo visoki kresijski urad blagovoljno sprejel, čeprav govorijo o stvareh, o katerih je komisariat pred kratkim razpravljal.

Ta tako pogosto citirana revščina (lakota) v Istri in gradnja državne ceste sta zelo tesno povezani in graditelji ceste ju ves čas omenjajo. To je resničnost, ki je ni mogoče prezreti, zato ne moremo govoriti o enem vprašanju, ne da bi omenili tudi drugega. Predno pa se posvetimo sredstvom, ki naj bi odpravila to revščino, je treba spregovoriti o vzrokih, ki so jo povzročili.

1. Prvi in osnovni vzrok revščine v Istri je nespornjena geografska lega. Ob zadnji davčni regulaciji je avstrijski del Istre obsegal 47.235 kvadratnih oralov, 1037 5/6 kvadratne klaftre (1 oral = 0,575 ha, 1 kvadratni seženj = 3,597 m²). Na tem prostoru živi 31.490 prebivalcev. Pridelujejo vino, sadje, nekaj žita, gojijo nekaj živine, zlasti drobnico, in imajo tudi nekaj lesa. Imajo majhen del morske obale in prav tako malo poti. Vendar pa je ta del Istre lahko še srečen. Preostali del avstrijske Istre loči od Kranjske venec hribovja, na drugi strani pa ga omejuje beneška meja. Avstrijski Istran je tako popolnoma odrezan od monarhije. Svojih produktov ne more prodajati, prav tako ni razvita obrt, ne more se razviti industrija. Izobrazba je zelo pomanjkljiva ali pa je skoraj ni.

2. Avstrijskega Istrana obdaja zlobna beneška sosesčina. To je nacija, ki nima nikakršnih navad (običajev), nobenega znanja, nobene industrije in tudi nobene prihodnosti.

3. Osnovni vzrok revščine v Istri sta lenoba in neznanje prebivalstva. Na drugi strani pa izmed teh ljudi izvira precej duhovnikov in svetnih uradnikov.

4. Na gospodarskem področju se večno ponavljajo naslednje napake:

a) Glavni istrski pridelek je vino. To je edini pridelek, s katerim bi lahko aktivno trgovali. Vendar pa tako podložniki kot tudi veliko uradnikov in zemljiških posestnikov ne zna ali pa noče znati kletariti. Znanje kletarjenja je osnova za dobro vino. Ker tega ne obvladajo, je tudi prodaja vina nemogoča. Vino ne zdrži do druge jeseni, istrska lenoba in lakota se utopita v njem. Najkasneje v avgustu Istrani že poplijejo vse vino.

b) Istrani pridelajo tudi lepo sadje, vendar ga ne znajo mediti ter z njim trgovati. Rabijo ga za živinsko krmo.

c) V Istri rastejo tudi oljke. Ker pa nimajo oljčnih mlinov in se ne spoznajo na pridobivanje olja, ni tudi tu nobenih koristi.

d) V Istri skoraj ni poljskih in stranskih poti.

e) V Istri skoraj ni obrti.

f) Ker je razmeroma malo živine, tudi ne gnojijo. Ni krme in ni hlevske živinoreje. Primanjkuje jim tudi krmilnih rastlin (detelje, krompirja, stročnic). Iz vsega navedenega je razvidno, da je kmetijstvo popolnoma zanič.

Poznavanje vzrokov lakote in revščine nas privede do rešitve problema. Istrska državna cesta je prav gotovo prvo sredstvo za rešitev teh težav. Istra se bo povezala z drugimi kraji, razvili se bosta trgovina in obrt. Tako bo premagana osnova za istrsko apatijo. Obenem pa nam postaja tudi jasno, da je vse, kar je naslonjeno na državno pomoč, skoraj zagotovo izgubljeno. Pomen ima le tista vsota denarja, ki je namenjena za gradnjo ceste. Prispevki za podložnike, uradnike pa tudi za zemljiške gospode še podpirajo njihovo lenobo in neznanje. Redno so prejeli državne predujme, vendar pa le s pomočjo načrta še noben Istran ni prišel na delo na cesti. Istran je dovolj len, da ima delo za večje zlo kot pa smrt.

Odstranitev slabega beneškega sosesa lahko zagotovi le najvišja oblast. Za to bi bila potrebna arondacija celotnega polotoka. Od uvedbe konskripcijskega in mitniškega sistema pa bi imela koristi Istra, prav tako pa tudi nemške in madžarske province.

Postavitev glavne šole v Pazinu, ki je določena od Visoke dežele z odlokom 12. prejšnjega meseca, je prav gotovo najvažnejše sredstvo za vzgojo naroda. Šolanje mora biti povezano tudi s poučevanjem vinogradništva, vinarstva in poljedeljstva. Ob tem je ponovno treba poudariti izkušnje, da bo potreben nekajleten premor, v katerem bodo šolani: vsa zemljiška gospostva, gospodarski uradniki iz deželnega gospostva in političnih oblasti ter komisariji in okrožne oblasti. Kajti nemogoče je izkoreniniti neumnost ljudstva in njegove vraže, če so tudi uradniki in zemljiški gospodje prav tako vraževni.

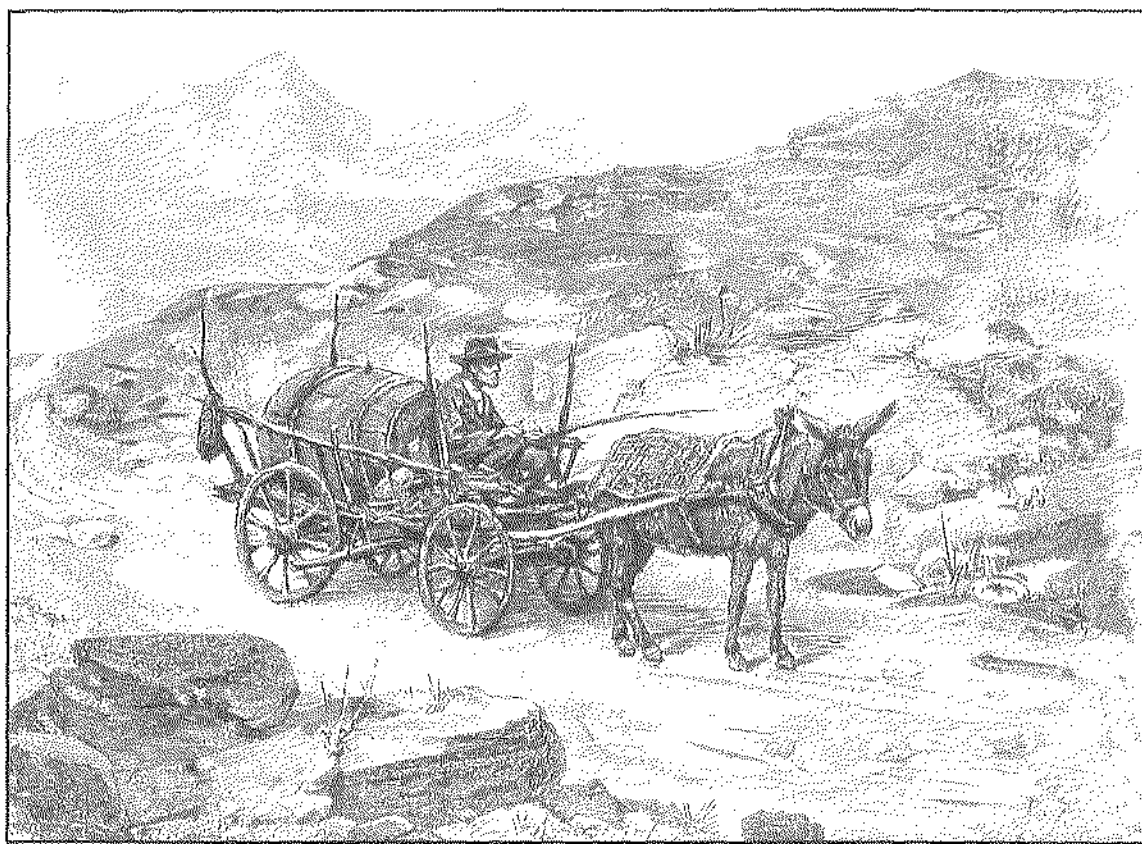
Pomanjkljivosti deželnega gospodarstva, ki so našteje v četrti točki, bi lahko v neki prebujeni provinci odpravili s premijami, ki bi spodbudile boljše gospodarjenje. V barbarski Istri pa morajo to opraviti šole, uradniki in zemljiški lastniki.

Komisariat je po vseh opazovanjih, ki kažejo osnovne vzroke za lakoto in stisko v Istri, sklenil:

1. Da na vlogo cestne direkcije in na vlogo kresijskega komisariata odgovori z okrožnico in tako obvesti vse dominije o starem načinu cestne tlake, ki se bo začela v maju. K temu ga spodbujajo naslednji vzroki, ki jim ni mogoče ugovarjati:

a) Le tako bo po najvišji volji Visokega magistrata mogoče delovati. Ker bogati ne gredo na tlako, ostane revnemu nekaj več kot le dogovorjena dnina. Tako sta oba na dobičku.

b) Če se Istrani kljub tolikanj poučarjeni stiski ne bodo pojavili na delu, kot se je to zgodilo v času med 26. marcem in 15. aprilom,

Manjši voz na štiri kolesa, ki je bil primeren za istrske poti (Die Monarchie, 1891).

A small four-wheel cart suitable for Istrian cart-tracks.

c) bo osebje cestne direkcije po nepotrebnem in zaman plačevano od države.

d) Ali misli komisariat odgovarjati za svojo dolžnost in si bo zato izprosil še eno priložnost?

2. Radi bi dobili odgovor na to, kje bo tekla cesta. Na to vprašanje lahko odgovorimo z drugimi vprašanji: kako bo cesta v splošnem speljana? Kako doseči, da bo vsaj del Istre deležen ugodnosti, ki jih prinaša državna komercialna cesta? Med seboj bo treba povezati že zgrajene ceste odseke. Neumen je tudi način dela, ki ga zagovarja pazinsko gospostvo, namreč, da delajo hkrati na štirih delovih. Prav tako pa je neprimerno tudi to, da bi dninarje plačevala gosposka, kajti:

a) zaradi štirih hkratnih gradbišč bo cestna gradnja počasnejša in Istrani bodo tako kasneje prišli do dobre komercialne ceste;

b) ubožne silijo na delo na gradbišču, ki so oddaljena tudi po 8 do 10 ur hoje; pri pazinskem gospostvu smo izvedeli, da so pošiljali podložnike graditi utrdbe v Trst; če je šel podložnik na delo, ki je bilo oddaljeno 15 ur hoje, bo prišel tudi na delo na Učko; temelj pazinskega predloga sta neznanje in nečimrnost, kajti prave osnove za svoje odločitve nimajo;

c) ta predlog bo podprl istrsko lenobo in dokazoval

Istranom, da je zemljiško gospostvo prav tako leno in neumno kot njegovi podložniki;

d) uradnikom gospostva nikakor ne smejo prepustiti nadzora nad cestno direkcijo in njeno blagajno;

e) ker manjka popolna ponudba, cesta do Pazina ne bo tako kmalu zgrajena;

f) pazinska oblast nima nad svojimi podložniki nobene pravne moči, zato je nepomembna ponudba, da bi pazinsko gospostvo samo gradilo cesto s svojimi podložniki ali pa da hoče biti pazinski uradnik cesarsko-kraljevi uradnik; eno in drugo je popolnoma neumno.

3. Edino sredstvo za izboljšanje standarda istrskega prebivalstva je napredovanje cestne gradnje. Da bi ublažili pogoste lakote, so sklenili pogodbo o zaposlitvi 800 istrskih delavcev. Z njimi bodo delali do zaključka del, ne da bi jim država dajala predujme. Tako bosta Visoka vlada in Njegovo veličanstvo obveščena o tem, da je dobrobit Istranov odvisna predvsem od izgradnje te ceste, izdatki zanjo pa se bodo kmalu obrestovali. Državna podpora pa pomeni le podpiranje lahkomi-selnosti in lenobe prebivalstva. Cesar in vlada se bosta prav gotovo znala prav odločiti in podpreti to ponudbo.

4. Če pridobijo za delo 300 do 500 delavcev, je treba vedeti, kje bodo ti najprej delali. Jasen odgovor je,

da tam, kjer bo cestna gradnja najboljše speljana. Tako bo vsaj del Istre deležen ugodnosti, ki jih prinaša komercialna cesta. Zato je treba takoj, ko bo končana cesta od Boljuna do Kastva, uresničiti povezavo te ceste s Kranjsko. To bi moralo biti pri Lipi, kajti le tako bo večji del Istre deležen ugodnosti, ki jih nudi komercialna cesta. Visokemu kresijskemu uradu se uradno sporoči, da je reški kresijski urad glede te povezave istrske in reške ceste poslal noto, ki naj jo sprejme tudi visoki gubernij. Ta pa je odgovoril, da je treba počakati na višji ukaz. Ta nota je bila priložena sporočilu z opombo, da mora cestna direkcija upoštevati navedene koristi. Reška cesta bo povezana in Istrani bodo imeli dvojno prednost in več prehodov. O predlogu cestne komisije, da naj bi smer od Boljuna do Lupoglava naredili pred smerjo od Boljuna proti Pazinu, morajo povedati svoje mnenje še dominiji. Pomembno je, po kateri smeri bi izvoz istrske hrane največ pridobil. Ko bo to znano, bo tudi odločeno, katero smer bodo najprej gradili.

5. Komisariat se ne strinja s predlogom, da bi pri Pazinu lomili kamenje. To ni potrebno in je tudi proti službeni pragmatiki.

6. Ukinejo naj se vsi predujmi. Gospodvom in zemljiškim posestnikom pa je treba predočiti njihovo zane-marjenost in lahkomišelnost. Treba jih je prisiliti, da bodo izboljšali razmere, ki so našteje v četrti točki. Vse stranske ceste morajo biti prevozne in treba jih je tudi vzdrževati. Gospodstva in zemljiški posestniki morajo tudi bolj skrbeti za svoje podložnike, saj je eden od vzrokov revščine in lakote tudi njihova lahkomišelnost in lenoba.

7. V Istri je treba takoj uvesti predilnice in obrtne delavnice. Sedaj ni ne enega ne drugega, čeprav se Istrani brez tega ne morejo obdržati. V času, ko bodo končane te zgradbe, bo končana tudi državna cesta. Istra bo povezana z ostalimi deželami avstrijskega cesarstva in bo tako imela večje možnosti za razvoj.

Nekateri od teh predlogov bodo učinkovali takoj, drugi nekoliko kasneje, pri tem slabem stanju pa sredstva ne morejo biti drugače razporejena. Uporabljati je treba obojna, sicer se bo država naprezala brez potrebe, izdajala bo sredstva, podložnik pa bo še vedno prepuščen tuji pomoči. Obenem pa se bo tako še vedno podpirala premalo uvidevna zemljiška gospodstva.

Reka, 24. aprila 1788" (A.S. - GUB.ARH. 1787-1794, fasc. 258 - 1787-1790).

Ob novici, da se bodo dela na istrski cesti obnovila, se je oglasil tudi pazinski prokurator Josef Kaligarič s prošnjo za pomoč. Po njegovem mnenju problema ni mogoče rešiti z najetimi delavci, ki bi bili plačani po 9 krajcarjev na dan. Svoje mnenje je utemeljeval s tem, da je gradbišče na Učki zelo oddaljeno, da je hrana draga, tako da ljudje s tem denarjem komaj krijejo lastne stroške in jim ne ostane nič za družino. Po njegovem tudi kasneje, ko bo cesta zgrajena, ne bo nič bolje. De-

želi bi pomagali tako, da bi na delo poklicali podložnike. Bil je tudi mnenja, da bodo mitnice ob istrski cesti še bolj osiromašile domače prebivalstvo, ki ima vse revnejšo zemljo in že kupuje hrano drugje. Zahteval je, da naj se prebivalstvu omogoči, da brez težav kupuje hrano v beneški Istri. Prav tako naj bi prebivalci imeli tudi možnost, da bi za letnih 600 florintov kupovali beneško sol. Menil je, da bodo dajatve, ki jih je bilo prebivalstvo dolžno gosposki, še povečale njegovo revščino. Na to mnenje je odgovorila oblast na Dunaju in prokuratorja opozorila, da je pri odločitvah treba osvetliti vse okoliščine, ne pa samo odklanjati nekaterih.

Maja leta 1788 so dela obnovili, saj je dvorni dekret odobril 6000 gld za nadaljevanje del. Najpomembnejše vprašanje je bila povezava med istrsko in reško cesto. O tej povezavi so govorili sicer že leta 1785, podrobneje pa leta 1786.

Pomena te povezave sta se dobro zavedala tako graški kot tudi reški gubernij. Leta 1788 so končno sklenili, da je to povezavo treba ohraniti. Idejne načrte sta pripravila dva inženirja. Za kranjsko stran inženir Lieber, za reško pa inženir Gnamb. Kompetenta komisija, ki so jo sestavljali okrožni komisar baron Bentl, inženir Lieber, tajnik Vuchler, predstavnik vlade grof Barkotzy, inženir Gnamb, si je ogledala predvideno traso in tudi okolico. Po ogledu terena je bil sprejet Lieberjev predlog, da naj bo križišče v Kastvu. Taka povezava med istrsko in reško cesto je pomenila večje gradbene stroške, ker se bo podaljšala cesta proti Lipi. Ugodnost je bila v tem, da je cesta takoj za Reko pridobila na višini, pomembno pa je tudi to, da bo cesta potekala skozi več večjih krajev. Ozirati so se morali tudi na želje kavalirja Thieryja, ki je za reško cesto prispeval 2000 gld. Kastav je v tem času že imel povezavo z Voloskim.

Obnovile so se tudi razprave o tem, ali naj cesto gradijo s tlako ali z najeto delovno silo.

Za vse te načelne prepire so zapravili precej dragocenega časa, ki ga je bilo potem na trasi nemogoče nadomestiti. Lieberjeva poročila o delu so postala zelo podrobna in opremljena s skicami težavnega terena in zahtevnejših odsekov gradnje. Ko je oktobra 1789 Lieber dokončal svoj načrt o povezavi reške in istrske ceste, je bila mogoča primerjava obeh projektov. Oblasti so še enkrat pregledale oba načrta o križanju istrske in reške ceste.

Ko so v letu 1790 nadaljevali z gradnjo istrske državne ceste, so se nadaljevali tudi stari nesporazumi. Pazinske oblasti so se ponovno pritožile, da je cestna direkcija najela delavce na akord. Trdile so, da je to delo istrskih revežev, delavci na akord pa naj bodo le dopolnilo. Na Dunaju so bili že naveličani tega večnega prerekanja, zato je vlada naročila guberniju v Gradcu, da je sicer treba upoštevati revščino Istranov, da pa je tudi cesto treba že enkrat zgraditi. Marca leta 1790 je svoje mnenje o nadaljevanju cestne gradnje in o pri-

tozbah pazinskih oblasti povedala tudi postojnska kresija. Ob vprašanju gradnje državne ceste se je spomnila še na stranske ceste in ceste, ki so potrebne za povezavo. Pomembno je bilo, da so določeni deli državne ceste dosegljivi tudi po stranskih cestah. Ob popravilu teh cest je postojnska kresija zahtevala, da se denar ne porabi le za reševanje istrske revščine, pač pa naj bodo ceste popravljene tako, da bodo prevozne in da jih ne bo takoj uničila zima. Ko bo to narejeno, bo pomembna tudi gradnja cestnih odsekov med Boljunom in Pazinom ter med Vranjo in Lupoglavom. Cestna direkcija naj bi dela poverila posameznim občinam, ki bi bile odgovorne za delo na svojem odseku poti. Po mnenju postojnske kresije je bilo nadaljevanje gradnje istrske državne ceste nujno, če se hočejo Istrani izkupati iz revščine. Vendar pa bi morali cestna direkcija in pazinska oblast končno sprevideti, da le hitrejša gradnja nekaterih ključnih odsekov poveča pomen celotne cestne gradnje. Tako naj se na akord naredijo odseki ceste od Zatke do Kukičev in prav tako tudi odseki med Boljunom in Pazinom in od Vranje do Lupoglava. Kresija je bila mnjenja, da bi se za to delo morale povezati cestna direkcija, oblast v Pazinu in zemljiški posestniki. V razpravo o cestni smeri okrog Učke je posegel tudi gubernij v Gradcu. V marcu je prispel njegov predlog. Po tem predlogu naj bi šla cesta mimo potoka Boljunščica na tej strani Učke do Zatke pod Veprincem na drugi strani gore. Dobrih 22 km (tri milje) te ceste je bilo že povsem narejenih. Ta del, ki je bil končan, je bil sredina celotne ceste in je bil še povsem brez pomena, ker žal še niso bile zgrajene povezave na eni strani proti Pazinu in na drugi strani od Zatke do Lipe oziroma od Zatke do Kukičev, kjer bi se povezala s kastavsko privatno stransko cesto, ki je šla nato naprej proti Reki. Najnujnejši del povezave je bil dolg 3,79 km (2000 sežnjev). To gradbišče je ležalo en dan hoda iz Istre in zato si cestni inženir ni upal pregovarjati Istranov, da bi ta odsek delali na akord. Skušal ga je delati v režiji, zaključke tostranskega konca ceste pa je dal na akord posameznim skupnostim. Šele ko bo ta gradnja dokončno narejena, se bo pokazalo, koliko se bo dalo narediti z denarjem, ki je bil določen za to cesto, za most pri Boljuni in za dokončanje obeh delov poti - pri Pazinu in pri Lipi. O tej gradnji je govoril tudi cestni inšpektor iz Pazina Martin Godina. On je poudarjal predvsem to, kako potrebna je cesta, da se bo zmanjšala revščina v Istri.

O dogajanju v letu 1789 na državni istrski cesti je postojnska kresija poslala poročilo guberniju v Gradec. V tem poročilu je po točkah pojasnila nekatere dogodke.

1. Kako je bilo z odločitvijo kastavskega gospostva, da naj njegovi podložniki ne hodijo na cestno tlako v Istro in o škodi 44 florintov in 11 krajcarjev, ki jo je zato utrpel cestni fond, bo dokončno odločila preiskava.

2. Zakaj ljudje niso prišli na tlako? Zato ker so jih

klicali v času trgatve in v času, ko se je pripravljala reorganizacija davkov, zato je razumljivo, da ljudi ni bilo na tlako.

3. Manjkajočih 3,79 km (2000 sežnjev) ceste, ki bi omogočala povezavo, da bo istrska državna cesta sploh dobila svoj pravi pomen in se bo ta del Istre lahko povezal s Kastvom in Reko, tudi ni tak hud problem. Cestna direkcija je zaračunala ceno gradnje 1,896 m (enega sežnja) na 3 florinte, kar zneso 6000 florintov za ves odsek. Del tega denarja tako že imajo, drugega pa bodo tudi pridobili.

4. Pomembnejše se jim zdi vprašanje, kdo bo vzel v zakup celotno cesto, ki je dolga 24,65 km (13.000 sežnjev). Nasprotovanja med cestno direkcijo in občinami so namreč zelo huda, kljub temu pa bodo cesto morali odpreti za promet. Spore bodo morali rešiti na najvišjem mestu.

Poleti leta 1790 so v postojnski kresiji kar naenkrat začeli dvomiti o tem, če je stranska povezava od Kukičev proti reški cesti pri Sv. Matiji res primerna. Predvidevali so, da bo cestna povezava med Boljunom in Kukiči zgrajena že v letu 1790.

Graški gubernij je svoje pomisleke poslal leta 1791 v vednost reškemu guberniju, ki pa je še vedno zagovarjal načrt inženirja Gnamba. Primerjava obeh načrtov je pokazala, da zahteva Gnambov načrt za del ceste od Reke do križišča z istrsko cesto, ki pa ni obsegal niti polovice poti proti Lipi, 20.389 gld in 18 kr. Lieber je za pot od Reke do Lipe preračunal stroške na 37.225 gld in 18 kr. Gnambov načrt je uničeval tudi precej plodne zemlje in cesta je bila občutno daljša. Dražje vzdrževanje njegove smeri bi padlo v breme Kranjske. Cesta bi bila lahko krajša, najslabše pa je bilo, da je po načrtu izgubljala že pridobljeno višino. Sporni del ceste je bil po mnenju graškega gubernija nepotreben, ker že obstoja ceste, ki vodi z obale v notranjost, ob obali pa se ljudje in tovari prevažajo s čolni in ladjami.

Od inženirja Lieberja je gradnjo leta 1792 prevzel inženir Schemerl, ki je najprej zahteval denar, da bi lahko nadaljeval z deli. Vlada pa je v tem času prepovedala vsakršna nakazila državnega denarja. Inženir Schemerl se je najprej potegoval za to, da bi mu izplačali vsaj ostanek iz prejšnjega obračunskega leta. Z delom je bil pripravljen začeti takrat, ko bo dobil potreben denar, 3646 gld in 6 1/4 krajcarja iz preteklega leta in 6000 gld predujma. Zaradi prevzema del je potoval v Istro, potem pa predložil podroben načrt za celotno delo. Maja leta 1792 je prišlo z Dunaja sporočilo, da smejo inženirju Schemerlu iz državne blagajne izplačati denar, ki je ostal iz prejšnjega leta, hkrati pa so ga opozorili na težke razmere v državi. Denar iz prejšnjega leta je inženir Schemerl dobil v juniju, glede predujma 6000 goldinarjev pa je dvorni dekret dovolil le izplačilo 3000 gld. Septembra je Schemerl zaprosil še za 4000 gld, ker so bila dela na cesti težja, kot je pričakoval. Potreboval je še 170 mož, ki so morali biti

izučeni minerji in zidarji. Ti so zahtevali za klesanje skal in zidanje podpornih zidov za 7.584 m široko cesto 1 gld in 25 kr več, kot je bila dogovorjena vsota. Stroški so naraščali tudi zaradi zidave podpornih in opornih zidov, zaradi predelov, kjer je bilo treba cesto klesati v skalo. Del ceste so gradili s tlako, del pa s pogodbenimi delavci. Gradnja se je vlekla že osmo leto. Poleti 1792 so dela na istrski cesti tekla po načrtu.

Ob koncu julija je ostalo za delo še 29,79 km (15.711 sežnjev), od dogovorjenega denarja pa so razpolagali še z 28.404 gld in 14 1/2 kr.

Razmere so bile take: čez travnik pod Pazom so ob potoku naredili 201 m (106 sežnjev) dolgo obojestransko ograjo, ki je bila visoka 0,5 m (1 1/2 čevlja).

Čez polja ob potoku so postavili 0,5 m (1 1/2 čevlja) visoko ograjo ter izkope, ki so segli 0,5 m (1 1/2 čevlja) v globino in bili dolgi 72 m (38 sežnjev).

Na drugi strani potoka so postavili navadno ograjo, ki je bila dolga 169 m (89 sežnjev).

Čez polje so potekala tudi običajna dela v dolžini 142 m (75 sežnjev).

Pred lesenim mostičkom so zgradili obojestransko ograjo, ki je bila dolga 9,5 m (5 sežnjev).

Mostiček je bil na zidanih stebrih, ki so bili visoki 1,89 m (6 čevljev), na njem je bila obojestranska ograja, ki je bila dolga 2,8 m (1 1/2 sežnja).

Na drugi strani mostu bodo morali zgraditi 2,3 m (2 1/2 čevlja) visok zid, ki bo dolg 28,4 m (15 sežnjev).

Delavci so v juliju naredili tudi odsek, dolg 161,3 m (180 sežnjev).

V juliju je bil popolnoma končan 947,7 m (509 1/2 sežnja) dolg odsek. Za vsa dela so plačali 788 gld in 42 kr. Tako je ob koncu julija ostalo za izdelavo še 28,9 km (15.201 1/2 sežnja), od odobrenega denarja je ostalo še 27.615 gld in 35 1/4 kr.

Sredi septembra je vlada na Dunaju sporočila, da odobri še zahtevanih 4000 gld za nadaljevanje gradnje. Denar bo pritekal postopoma. Oktobra je to potrdila tudi ljubljanska oblast. Inženir Schemerl pa se je ob vseh teh težavah odločil še za en način dela z domačim prebivalstvom. Ker se je z deli že zelo mudilo, je proti Juriju Ambrosoviču (Ambrosovich) iz vasi Selo predal delo na akord. Pogodbo o tem je poslal vladi v vednost.

"Pogodba o tem, da je cestni in gradbeni direktor Kranjske dežele inženir Joseph Schemerl predal gradbeni dela na akord proti Juriju Ambrosoviču iz vasi Selo:

1. Prota Ambrosović prevzema na akord dela na odseku ceste med Gologorico in Pazinom.

2. Obvezuje se, da bo ta del ceste gradil tako, kot je sklenjeno in predpisano. Da bo cesta pravilno speljana v klancih kot tudi v ravnini, da bo pravilno gradil podporne zidove in za ta dela uporabljal največje kamne, ki jih najde. Širina ceste mora biti v ravnini najmanj 4,74 m, v hribovitih predelih in na izogibalščih pa 5,68 m, na ovinkih 6,32 m do 7,58 m. Poskrbeti mora za močne obcestne kamne. Cesta mora biti pri-

merno napeta, vsaj en čevlj (0,316 m) na debelo tlakovana s kamenjem. Zgornja plast mora biti dobro potlačena in posip ne sme biti brez mešanice peska in zemlje, dokler osebje cestne direkcije ne pregleda ceste in ugotovi, da je primerna. Kjer je potrebno, naj zgradi tudi stranske jarke.

3. Obvezuje se, da bo poleg štirih velikih mostov naredil tudi vse manjše mostove in tlakovane obcestne kanale.

4. Direkcija mu prizna stroške za dovoz kamenja, če bo to nujno potrebno.

5. Za vsak tekoči seženj (1,896 m), ki bo zgrajen tako, kot je zgoraj opisano, pripada proti 1 gld in 30 kr.

6. Delo bodo nadzorovali vsak teden in bo tedensko tudi plačano. Prota mora položiti 60 dukatov varščine.

7. Prota se obveže, da bo vsa dela izvajal čim bolj natančno. Od marca 1793 dalje bo vse dokončal v šestih mesecih.

8. Če dela ne bodo opravljena tako, kot je sklenjeno v pogodbi, se prota obveže, da bodo popravila opravljena v njegovo breme.

9. Če bo delo dobro opravil in to prej kot v šestih mesecih, bo dobil še delo na cesti proti Lupoglavu. Če tega ne bo izpolnil, bo dela dobil nekdo drug, kajti cesta mora biti gotova v enem letu.

10. Sto dukatov bodo proti nakazali takoj, ko bo lahko dokazal, da je intabuliran pri svojem zemljiškem gospodarstvu.

11. Proti Juriju Ambrosoviču bodo nakazali pravičen in pravičen znesek za njegovo delo.

Vse zvesto in brez pritiskov podpisano. Narejeni sta dve popolnoma enaki pogodbi. Ena pripada proti Juriju Ambrosoviču, druga pa direkciji.

Belaj, 8. novembra 1792."

Pogodbo je podpisal lastnoročno inženir Joseph Schemerl, prota Jurij Ambrosović se je podkrižal, zanj se je podpisal uradnik.

V januarju 1793 je Schemerl dvakrat pisal deželni oblasti zaradi ceste v Istri. Denar je bil še vedno najvažnejše vprašanje, kajti potrebovali so ga več, kot je bilo predvideno v načrtu. Inženir se je upiral zamisli, da bi dela na cesti ponovno ustavili. S pomočjo zgoraj omenjene pogodbe so se dela nadaljevala. Vzdrževati je bilo treba že narejene predele. Za vse skupaj bi potrebovali 10.000 gld, vendar pa je bila v letu 1793 na celotnem Kranjskem za cestna dela na razpolago le polovica te vsote (AS. - GUB.ARH. 1787-1794, fasc. 255 1/2).

V januarju 1793 se je postojnska kresija pritožila kranjskim deželnim stanovom v Ljubljani, da pazinska oblast ne plačati inšpektorja, ki je nadzoroval in pregledoval istrsko cesto. Cestni inšpektor je bil takrat Alois Krail. Še v aprilu mu niso poplačali vsega dolga. Dolžni pa so mu bili že 525 gld. Vprašanje plačevanja inšpektorja se je vleкло skozi leta, leta 1800 pa je inšpektor Krail umrl.

*Istrski tovornik (Die Monarchie, 1891).
An Istrian carrier.*

V letih od 1793 do 1800 je postojnska kresija vsako leto dobila neko manjšo vsoto za popravila cest v Istri. Tako so v letu 1794 odobrili vsoto 50 gld, ki jo je cestni inšpektor smel porabiti po lastni presoji. V začetku tega leta se je oglasil tudi inženir Joseph Schemerl, ki je opozoril kranjske stanovne, da cestni inšpektor že dve leti opozarja, da je treba nekatere predele na istrski cesti temeljito popraviti. Stanovi naj zato pazinskemu komisarjatu nakažejo predujem, ta pa bo odobreno vsoto razdelil med gospostva Lupoglav, Belaj in Pazin. Pazinski komisarjat naj bi izplačeval delavce po seznamih, ki bi jih pripravili omenjeni trije dominiji. Tudi leta 1795 so bile potrebe po denarju precej večje, kot je bilo odobrenega predujma. Za popravila bi morali tokrat prispevati v distriktih gospostva Pazin, Kastav, Kozljak, Lupoglav. Tudi to leto so dobili le 50 gld predujma. Leta 1796 je postojnska kresija odobrila 100 gld predujma, naslednje leto pa kljub elementarnim nesrečam spet le 50 gld. Na zemljevidu iz leta 1797 je jasno zarisana cestna povezava od Pazina do Lipe. Šla je skozi Novake, Paz, čez Učko do Veprinca in od tu naravnost proti severu proti Lipi. Tu se je priključila na poštno cesto Trst - Materija - Podgrad - Lipa - Reka. Lipa je postala pomembno križišče. Med istrsko in reško cesto je bila cestna povezava, ki je vodila skozi kraj Kastav (Lago-Rossit, 1981, 265-266).

V letu 1800 je morala provincialna stavbna direkcija dovoliti 600 gld predujma, da so lahko popravili most na istrski državni cesti pri Boljuni. V Ljubljani so tega leta nakazali 50 gld za popravilo istrskih cest, ki so jih prizadele naravne nesreče.

Zdi se, da so se v novem stoletju zavedli, da tako ne bo šlo več naprej. Leta 1801 so kranjski stanovi nakazali stavbni direkciji 300 gld za gradnjo pazinskega mostu

ter dovolili 700 gld za vzdrževanje istrske ceste. Leta 1802 je postal nadzornik istrske državne ceste Joseph Potay (Battai), pripadala mu je letna plača 300 gld. Leta 1805 so za popravila istrskih cest, ki so jih prizadele naravne nesreče dovolili 200 gld. Še v avgustu tega leta inšpektor ni dobil niti svoje plače niti denarja za popravilo cest (AS.-Stan III. Reg. III, fasc. 40/ 1793-1808, š. 156).

V nadaljevanje cestne gradnje v Istri pa so s svojimi načrti že posegli Francozi.

Razen z dvema velikima cestama so bili kraji v avstrijskem delu Istre med seboj povezani le s potmi in stezami.

V severnem delu avstrijske Istre, ki je spadal v drugi polovici 18. stoletja v postojnsko kresijo, so bile cestne povezave še kar ugodne. Težave so povzročala predvsem zelo kamnita tla. Kraji, ki so ležali v bližini poštne ceste, so bili z njo povezani s potmi, ki so bile bolj ali manj primerne za ježo, vedno pa so bile primerne za pešačenje. Iz vasi Klana je do poštne ceste vodila pot, po kateri so lahko celo vozili z lahkimi vozovi. Ostale poti, ki so ta kraj povezoval z veliko cesto, pa so bile večinoma pešpoti, po nekaterih se je dalo s težavo tudi jezdit. V okolici vasi Lisac so bile ceste nekoliko boljše, saj so bile primerne tudi za ježo. Domačini so po teh poteh vozili z voli. Vasi Klana in Studeno je povezovala kar dobra pot, ki je bila skoraj v celoti prevozna. Poleg te poti je bilo še nekaj slabših, ki so bile primerne le za pešačenje.

Iz vasi Sušak so vodile poti, ki so bile vse primerne za ježo, domačini so po njih vozili z volovsko vprego. Po poti, ki je vodila do vasi Drenovica, so tudi vozili. Drenovico in Studeno je povezovala pešpot, po kateri je bilo mogoče jezdit.

V kraju Sv. Matija je bila mitnica, skozenj je peljala poštna cesta. Z drugimi kraji je bil kraj povezan še s pešpotmi, po katerih pa se je dalo tudi jezdit. S trgov Kastav ga je vezala cesta, ki je bila primerna za vožnjo. Ker pa je bilo na njej kar nekaj strmih vzponov, je bila precej težavna za težke tovarne vozove. Trg Kastav je bil s cestami povezan z Brgudom, Rukavcem in Volskim. Te ceste so bile prevozne z lahkimi vozovi, so se pa zelo hitro kvarile. Za težke vozove so bile neprevozne, ker je bilo na njih preveč kamenja in ker so bile preozke. V samem Kastvu je bila cesta ponekod široka le 3 do 4 korake, na obeh straneh ceste pa so strnjeno stale kamnite hiše, tako da se težki tovarni vozovi niso mogli srečevati. Do hiš, ki so stale izven obzidja, so vodile le pešpoti, po katerih so domačini tudi jezдили.

Do vasi Rukovac je vodila le pešpot, po kateri se je sicer dalo tudi jezdit, vendar pa je bila tako kamnita, da je bila za konje skrajno neugodna. Pot, ki je povezovala vas Brgud z vasjo Žejane, je bila še za pešce težko prehodna. Ker je bilo ozemlje med Brgudom in Žejanami zelo kamnito, so bile tudi druge poti in steze bolj primerne za pešačenje kot za ježo.

Z volovsko vprego so vozili tudi nevestino balo (Die Monarchie, 1891).

Bride's dowry was also carried by the yoke of oxen.

S podobnimi cestnimi težavami se je spopadalo tudi ozemlje pazinske grofije. Tem težavam pa je treba prišteti še to, da sam Pazin skoraj do konca 18. stoletja ni imel dobre cestne povezave z notranjostjo. Kako so gradili istrsko državno cesto, ki bi morala povezovati Kranjsko s Pazinom, smo že videli. Vasi in kraji v grofiji so bili med seboj povezani s pešpotmi, po nekaterih se je dalo tudi jezdit. Take so bile povezave med vasema Kašćerga in Zamašk, podobno je bilo tudi v okolici trga Gračiče. Tu so poti prečkale še grape, ki so že tako slabe povezave še oteževale. Prav tako so bile slabe tudi poti do vasi Novake. Ob deževnem vremenu so bile poplavljenе in popolnoma neprehodne. Poplavljal je potok Novaščica. Ko se je umaknil v strugo, pa je puščal za seboj močvarjo. Samostan Sv. Peter v gozdu je bil z okolico povezan s potmi, ki so bile primerne tudi za lahke vozove. Poti so bile precej kamnite, kar je oteževalo vožnjo. Razmeroma dobre so bile poti v okolici vasi Kinga in Tinjan. Z malimi popravili bi jih lahko usposobili za vsakršna vozila. Čeprav so bile zaradi kamenja težko prevozne, so domačini po njih vozili. Vse so bile široke 4 do 5 korakov. V okolici vasi Trviž so bile ceste ožje, široke le 3 do 4 korake, bile so tudi precej strme, vendar pa je bilo po njih mogoče voziti z lahkim vozovi. Vse te poti so imele kamnita tla.

Slabše kakovosti so bile ceste v okolici vasi Krškla, Butonilja in Grdoselo. Bile so pešpoti, po katerih se je dalo tudi jezdit, nekatere so prečkale globoke grape, ki so onemogočale ježo in ovirale pešačenje. Samo mesto Pazin je bilo skoraj do konca 18. stoletja povezano z

okolico le s pešpotmi. Čez hudourniški potok Novaščico so zgradili 30 korakov dolg most. Poti v okolici Pazina so bile primerne tudi za ježo, vendar pa so jezdeca ovirale številne grape, ki so prečkale poti. Med Pazinom in Beramom je peljala še kar dobra pot, po kateri se je dalo tudi voziti z lahkim vozovi. Oba kraja so povezovala še druge poti, ki so bile primerne za pešačenje ali za ježo. Z lahkim vozom se je bilo mogoče pripeljati do vasi Gračiče, do vasi Lindar so ljudje prišli le peš ali na konju. Pešpoti, ki so bile primerne tudi za ježo, so vodile tudi do vasi Cerovlje in Previž ter do vasi Borut, Lesičine, Gorenja vas, do gradu Lupoglav, do vasi Brest, Vranja, Boljun, do gradu Belaj, pa do vasi Paz, Gradinje, Grobnik-Stupica, Gologorica, Skopljak, Draga, Sušnjevica, Nova vas. Nekateri odseki teh poti so bili še posebno težavni ali pa nevarni, ker so poti prečkale groboke grape. Vse te poti so bile zelo kamnite. Te vasi so si precej obetale od novic, da bo proti Pazinu zgrajena državna cesta, ki naj bi šla tudi mimo vasi Vranje in Paz. Državna cesta bi morala biti zgrajena po predpisih, ki so veljali v vsem avstrijskem cesarstvu. Široka bi morala biti 3,7 do 4 m (12 do 13 čevljev), na obeh straneh bi morala imeti ograjo, prav tako tudi obcestne jarke. Zgrajena bi morala biti zelo trdno in čez grape bi morali zgraditi mostove in mostičke.

Vasi Sv. Ivanac, Cerje in Žminj so imele nekoliko boljše povezave. Domačini so tu vozili tudi s težjimi vozovi, čeprav je bilo to zaradi kamnitih tal včasih tvegano. Ceste v okolici vasi Sv. Ivanac bi lahko z manjšimi popravili usposobili, da bi bile primerne za vožnje

z vsemi vrstami voz, saj so bile široke 3 do 4 korake, ceste v okolici vasi Cerje pa so bile široke celo 4 do 5 korakov. Še najslabše so bile ceste v okolici vasi Žminj.

V okolici vasi Tuljak so bile le pešpoti. Na vzpetini so bile zgrajene deloma zaradi preveč kamnitih tal, deloma zaradi zamočvirjene doline. Domačini so po teh poteh tudi vozili. Do trga Moščenice so vodile pešpoti, po katerih se je dalo jezdit in tovoriti le na mulah. Take so bile tudi poti proti gradu Berseč. Poti proti gradu Kozljak so bile že v Valvasorjevem času še najbolj primerne za koze in tudi sto let kasneje ni bilo nič bolje. Do gradu Kršani je peljala vozna pot, druge poti proti vasi Kroska so bile zelo slabe, med gradom Kršani in vasjo Tuljak pa je bil zgrajen tako dober most, da ga je lahko prečkal tudi težji voz.

Proti trgu Pičen je bila povezava slabša. Pot je sicer bila prevozna, vendar pa kar precej nevarna. Številne grape, ki so jo sekale, so premagovali z zidanimi mostički, ki jih je že precej načel čas in niso bili več varni. Ob poplavih je bila pot nevarna in včasih tudi neprehodna. Domačini so po teh poteh vozili z volovsko vprego, ceste so bile široke 5 do 6 korakov. Z nekaj popravili bi bile lahko povsem prevozne. Vendar pa je bil na teh poteh trden le most, ki je bil zgrajen čez hudournik pod trgom. Proti Grašiču je vodila pešpot, po njej se je dalo tudi jezdit, široka je bila 4 do 5 korakov, vendar bi jo morali za vožnje temeljito popraviti. Druge poti so bile strme, prehodne so bile le ob lepem suhem vremenu in še to samo za pešce. Ob deževju in pozimi so bile zaradi deročih potokov neprehodne. Do gradu Šumberk se je dalo priti le po pešpotih, ki so bile

primerne tudi za ježo. Imele so kamnita tla in bile so tudi precej ozke, široke le 2 do 3 korake.

Trg Lovran so z okolico povezovale le pešpoti. Za ježo na konjih so bile prenevarne, po njih so jezdili in tovorili le na mulah. Podobno je bilo s potmi v okolici Opatije in Voloskega. To so bile pešpoti, po njih so jezdili le v skrajni sili. Zato je bil promet usmerjen proti morju (Josephinische Landesaufnahme, 1763-1787).

Varnost na istrskih cestah je bila v 18. stoletju podobna kot drugje v avstrijskem cesarstvu in v ostali Evropi. Ob poštni cesti so na potnike ali na zanimiv tovor prežali cestni razbojniki. Varnost potnikov in blaga v poštni kočiji je morala zagotoviti država, ker je bila cesta njena last, pošta se je tej obveznosti izognila. Ob koncu 18. stoletja je bilo eno od pomembnejših vprašanj vprašanje, kako pošiljati večje vsote denarja. Ker je zlata primanjkovalo, so pošiljali srebrni denar. Oblasti so bile v večnem strahu, da bodo na cestnem odseku med Pazinom in Trstom pošiljko denarja napadli cestni roparji. Zelo so bili zaskrbljeni za poti okoli Pazina, po katerih so se potikali "Benečani". To je bil tudi eden od izgovorov za zavlačevanje plačila cestnemu inšpektorju Krailu. Iz postojnske kresije pa so odgovarjali, da o kakšnih cestnih razbojnikih niso slišali in so zavlačevanja plačila neopravičljiva (AS. - Stan. III, Reg. III., fasc. 40/ 1793-1808, s. 156).

Propad beneške republike in nastanek Ilirskih provinc sta tudi v Istri odprla novo poglavje, tako pri gradnji cest kot tudi v odnosu do cestnih razbojnikov in v razmerju do domačega gospodarstva.

SOME INTERESTING POINTS ABOUT TRAFFIC CONNECTIONS IN AUSTRIAN ISTRIA IN THE 18TH CENTURY

Eva HOLZ

Historical Institute Milko Kos of ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4
ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

Good traffic connections are of great importance for the economy and general development of a region. In this article I have tried to present traffic conditions in the Austrian part of Istria in the 18th century and for comparison I have used Valvasor's description of the same territory in the 17th century.

Janez Vajkard Valvasor, our renowned polymath, wrote extensively on the economic and traffic conditions in the Austrian part of Istria in the 17th century. In his book "Slava vojvodine Kranjske" he presented the Austrian part of Istria as the fifth part of the Kranjska duchy. He described geographical characteristics of this part of Istria, its flora and fauna, its inhabitants and their characteristics. Special emphasis in his description of flora was laid to large chestnut and hazelwoods. Chestnuts and hazelnuts were at that time exported to other parts of the Austrian empire. He spoke about important places, towns, squares and monasteries and stressed that he would not write about the villages because their appearance as well as the way of life in them were so similar to each other.

According to his writing, Istria seemed like a fairy country. Its inhabitants were hard-working and inventive, skillful craftsmen, brave sailors and able farmers, especially wine growers.

He praised Istrian wine and Istrian maroni chestnuts. Judging from his description, the inhabitants of this part of Istria did not have any special problems in trading and linking with other parts of the Austrian empire and Venetian Istria.

In the 17th century the problems with traffic were the same for all the inhabitants of the Austrian empire. The Europeans of that time knew the so-called main roads and roads for mail-coaches or letter-carriers, state roads and roads of various lower categories.

They were all badly maintained and travelling along them was dangerous. Common people walked on foot, noblemen rode their horses or had themselves carried in stretchers which could be afforded also by wealthy townspeople. When Valvasor speaks about riding along Istrian pathways he mentions horses suitable for such rides. The Karst horse is quiet, patient and used to walking on difficult rocky paths, whereas the German horse is too big and clumsy for that. It also gets tired too quickly. A mule is also mentioned for riding and carrying loads. Despite his enthusiastic description of Istria, Valvasor remained very objective. He did not forget to mention some deserted and devastated regions.

In the 18th century the conditions in Istria changed drastically. The connection of Istria with the rest of the Austrian empire by post roads did not suffice any more. In the second half of the 18th century a state road was built in order to make a better connection between Pazin, the capital of the Pazin county, with the Austrian part of Istria and the Postojna administrative district to which the Pazin county was subordinated.

It was built according to the current rules and regulations of the Austrian empire.

The road with moderate inclinations had to be wide enough for two heavy waggons to meet. All the necessary additions, such as verges, fences and ditches to carry off rainwater, had to be built. The construction of the Istrian state road went on for several years due to disputes between road experts who could not agree on whether to hire workers for the construction or to use the serfs. Experts such as miners who were mainly soldiers, carpenters and builders had to be hired already. There was also a social issue present.

The authorities in Pazin believed that the road under construction saved people from hunger and poverty. Such an attitude was an obstruction to a smooth advancement of the road construction. Eventually the authorities in Vienna got tired of delays and the never ending requests for help. A resolution was passed that poverty in Istria had to be taken into consideration and that the road had to be completed. Unfinished road would certainly not save Istrian economic problems. The people of Istria would overcome poverty only by good road connections with the rest of the empire, where the crops, fruit, wine, chestnuts and spices would be exported, and by establishing a big workshop where craftsmen would be employed. The development of its own economy would make the Istrians more confident.

The slow construction of the Istrian state road was also caused by disputes between the Pazin authorities and the Postojna administrative district and disagreements between the administration of Postojna and Gradec. They disagreed on the nomination of a new road supervisor in Istria and where the link-up of the state roads of Istria and Rijeka should be. They could not agree on how to build the road: in different places simultaneously or in one, which are the most appropriate places to start work and which are the poorest to employ people. The authorities in Pazin spoke in favour of sending the serfs away to remote places but many of them did not even come to work. Due to the slow progress of the road construction, time-work was introduced towards the end of 1792 on the mayor parts of the road. Another reason for the disputes was the shortage of money which was scarce also in the 19th century.

In the period of the French Wars the administration in Istria changed and the conditions of the road construction with it. The French sovereignty was too short to bring any serious changes.

Towns, squares and villages of the Austrian Istria were connected with paths of lower categories. Those were paths along which people walked on foot, on some it was even possible to ride a horse or with yoked oxen. The designers of the state road emphasized the importance of maintaining the side roads, but despite their efforts the maintenance was neglected due to the lack of money. The side roads were dangerous and impassable after storms.

In the middle of the 18th century (1763-1787) the country of the empress Mary Teresa was topographically registered and measured. The register of towns, places and roads in Istria was made by her soldiers, of course from a military point of view, focusing on the settlements, buildings, water supply, territory and its diversity, roads and chances of defence or attack. As the roads were treated as something to be massively used by infantry, riders and artillery, the registers were very accurate and severe.

A precise description of the border with Venetian Istria was given, as well as of rocky and stony ground which was very unpleasant for horses, riders and for dragging heavy artillery. Difficulties with water were described, its shortage and torrents which destroyed the roads and made traffic difficult. Despite those problems the places in Austrian Istria were connected regardless of their size. Most of the traffic was on foot.

Key words: roads, traffic connections, Austrian Istria

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Slovenije - Gubernijski arhiv (A.S. - GUB.ARH.), Ceste.

Arhiv Slovenije - Stanovski arhiv, Istrske ceste.

Josephinische Landesaufnahme (1763-1787). Kopije hrani Zgodovinski inštitut ZRC SAZU.

LITERATURA

Acta Histriae (1993), Koper - Milje, I.

Acta Histriae (1994), Koper, III.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Das Küstenland (Görz, Gradisca, Triest und Istrien) (1891). Wien.

Holz, E. (1994): Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju. Zbirka ZRC 2. Ljubljana.

Holz, E. (1990): Kako so živeli v avstrijskem delu Istre ob koncu 18. stoletja. V: Jadranski koledar 1990. Trst, 109-112.

Holz, E. (1989): Istrske zdrahe ob koncu 18. stoletja. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, 37, 52-58.

Juriševič, F. (1967): Primorska pošta skozi zgodovino. Koper.

Juriševič, F. (1981): S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre. Koper.

Lago, L., Rossit, C. (1983): Descriptio Histriae. La penisola istriana in alcuni momenti significativi della sua tradizione cartografica sino a tutto il secolo XVIII. Collana degli atti del Centro di ricerche storiche Rovigno N. 5. Trieste.

Rutar, S. (1896): Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana.

Valvasor, J.V. (1689): Die Ehre des Herzogthums Crain. Buch XI. Laybach.

NEPREMIČNA POSEST V PIRANU OB KONCU 16. STOLETJA Primerjalna ocena urbane podobe Pirana ob koncu srednjega in v začetku novega veka

Alja BRGLEZ URANJEK

Inštitut za humanistične študije, SI-1000 Ljubljana, Beethovnova 2

IZVLEČEK

Primerjalna študija dveh virov - popisa 114 parcel ob piranskem mestnem obzidju iz l. 1609 in vicedominske knjige št. 167 iz l. 1592-1600 - ugotavlja sestavo, strukturo, podobo in prometno vrednost nepremične posesti in lastništvo nad posameznimi nepremičninskimi objekti v mestnem jedru Pirana ob koncu šestnajstega stoletja.

Ključne besede: Piran, srednji vek, nepremičnine, vicedominske knjige

Mestni organizem je celota, v kateri vse življenjske plati in vsi izseki človekovega bivanja učinkujejo drug na drugega in so med seboj tesno povezani. Za srednjeveška mesta to drži še bolj kot za današnja in Piran v obravnavanem času, tj. konec 16. stoletja, kot mestna tvorba predstavlja nasledek mesta srednjeveških urbanih vsebin. S približno 3000 ali 3500 prebivalci, kolikor jih za l. 1580 navaja vizitacijsko poročila škofa Valierja (Lavrič, 1986, 19-21), Piran ni sodil med najmanjša mesta svojega časa: v primerjavi z antičnimi in današnjimi mesti so bila srednjeveška mesta in njihovi neposredni dediči namreč relativno majhna naselja. Mnenjem zgodovinarjev, ki so srednjeveškim mestom pretirano pripisovala na desetine in celo stotine tisočev prebivalcev, danes odgovarjajo ugotovitve, da je bilo med približno tri tisoč mesti Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti ob koncu srednjega veka le petindvajset takih, ki so z nad 10.000 prebivalci dosegla mejo srednjeveškega vele mesta. Več kot devetdeset odstotkov mest je imelo manj kot dva tisoč prebivalcev: le 150 med njimi jih je imelo več kot tisoč, 350 mest je naseljevalo med petsto in tisoč ljudi, vsa druga pa manj kot petsto (Amman, 1978, 15). Za srednjeveška vele mesta lahko štejemo tista, ki so dosegla od deset tisoč do dvajset tisoč prebivalcev; srednje velika so jih imela med pet tisoč in sedem tisoč, vendar lahko v to skupino

štejemo pravzaprav vsa mesta, ki so imela med dva in deset tisoč prebivalcev; za majhna so veljala mesta, ki so jih imela manj kot dva tisoč. Znotraj te delitve so imela najmanjša mesta celo le dvesto do petsto prebivalcev. Med vele mestimi so le zelo pomembna prestopila prag dvajsetih tisočev: 50.000 prebivalcev je pomenilo, da gre za svetovno metropolo - London je imel 40.000, Genova 60.000, Firenze 90.000 in Benetke celo 190.000 prebivalcev (Amman, 1978, 17). O mestih blizu kraju, ki ga obravnavamo, in prav o času, ki je meja našega razmišljanja, govore naslednje številke: Trst 7000 prebivalcev (v letu 1560) in 3000 (l. 1600), Treviso 15.000 (l. 1597), Padova 36.000 (l. 1554), 24.000 (l. 1580), 40.000 (l. 1603) in Benetke 150.000 prebivalcev (Mihelič, 1985; Benussi, 1924, 336, ki pa Trstu in Kopru okoli l. 1570 ne pripiše več kot 3000 prebivalcev).

Mesto zgodnjega novega veka je ohranilo številne strukturne elemente srednjeveških mest. Posebej značilno je postalo spreminjajoče se razmerje do mesta: ne le stanovalci / prebivalci mesta, tudi zunanji obiskovalci so začeli mesto uporabljati drugače - postalo jim je bolj dostopno in odprto, hkrati pa manj vabljivo. Nastanek moderne države, ki je od mest zahtevala vedno višje davke, je od konca 15. in posebej v 16. stoletju in naprej potiskal mesta v ozadje, jim krnil avtonomijo in jih čedalje tesneje povezoval v državno zvezo. Tudi v

socialni strukturi mesta so se pojavile razlike: mestni uradniki so se povzpeli v vrste nekdanjih vodilnih slojev. Prav tako je z napredkom vojaške tehnike izginjalo mestno obzidje, najvpadljivejša značilnost srednjeveškega mesta.

Koper, Izola in Piran so zrasla na najrodovitnejšem delu istrskega polotoka. Stane Bernik o njihovi legi pravi: "Če katera mesta dolgujejo svoj obstoj, blaginjo in slavo svetu, na katerem so zrasla, potem so to Koper, Izola in Piran." (Bernik, 1968, 187) V različni oblikovanosti njihovih tal tiči tudi vzrok za različno oblikovanost tlorisne podlage vseh treh mest: idealna radialna koncentrična oblikovanost Kopra je posledica eliptične oblike nekdanjega otoka, enako velja za trikotniško zasnovo Izole, ki ustreza temeljni strukturi krožnega izseka nekdanjega otoka. Tudi Piran, čeprav na pogled najmanj opredeljen s talno podlago, se je povsem prilagodil ortogonalni zgradbi tlorisa Punte, še več: njena pravila so se prezrcalila tudi na novejšem delu Pirana.

Obstoječe historične urbane aglomeracije v vseh treh mestih kažejo na najočitnejše vplive beneškega umetnostnega kroga, saj so bila z njim povezana pol tisočletja. Stiki, ki so bili vzpostavljeni v tem času, so v arhitekturni izraz vnesli več slogovne čistosti ter prispevali k nastanku podobne prostorske miselnosti. Primere takšne podobnosti z beneškim urbano-kulturnim prostorom je v razpravi Slovenska mesta in trgi Gregorčič nazorno označil z naslednjimi besedami: "Mesta, ki so ležala v območju benečanskega kulturnega vpliva, kažejo na na municipalni družbeni sistem oprto urbanistično zasnovo mestnega organizma, ki ga označuje forum, trg, po vzoru Markovega v Benetkah, ki ga obdajajo mestne hiše, stolpi in odprte loggie. Taka so mesta zahodnega obrežja Istrije." (Gregorčič, 1940)

Vsa tri mesta so se pred svetom branila s trdnimi zidovi - prebivalci enega so bili v drugih dveh tužci. Vendar je videti, da so bile zveze med njimi pogoste, stiki pa dovolj živahni. Pirana od drugih dveh loči to, da je imel v svoji posesti soline in s tem pomemben vir dohodka, na katerega Izola in Koper nista mogla računati. Prebivalci vseh treh mest so doživljali podobno politično in gospodarsko življenje, Koper je bil že tedaj največji in kot škofovsko mesto tudi najpomembnejši izmed vseh, Izola pa najmanjša. Drugače od njiju, ki sta nastala na otokih, se je Piran razvil na polotoškem jeziku, ki je s svojo ugodno geografsko umeščenostjo prvi naselbini nudil varno zavetje, pa hkrati stik z agrarno bogatim celinskim zaledjem. Mesto je nastalo v petih razvojnih fazah (Kovič, Pahor, 1960, 21): zahodni, najstarejši del (Punta) je nastal na rtiču in je bil že v 7. stoletju obzidan. Center tega dela je bil Stari trg (danes Prvomajski), kjer je še v 13. stoletju stala občinska palača. Razraščanje mestnega jedra je potekalo v smeri od notranjega pristanišča proti jezičastemu vrhu polotoka: drugi, danes osrednji del mesta je začel nastajati konec 13. stoletja prav okoli notranjega zaliva, ob sedanjih ulici

IX. korpusa, ob Bolniškem kolovozu, Rožmanovi ulici in delno ob Ulici svobode. Imenovali so ga Porta Campo (Poljska vrata), kar dokazuje, da je bil do tedaj še nezazidan, ker je nastal zunaj vrat s tem imenom. Da so ga obzidali leta 1452, priča kamnita napisna plošča na ohranjenem delu severnega obzidja nedaleč od župnišča. Tretji, jugozahodni predel mesta, imenovan Marciana, je nastal po letu 1452 in je bil obzidan med letoma 1475 in 1534, ko je v glavnem nastalo sedanje mestno obzidje. Borgo, četrti mestni predel, je nastal med 16. in 18. stoletjem, ob sedanjih Tomšičevi, Marxovi, Marušičevi, Aškerčevi ulici ter ob Gradnikovem trgu vse do griča Mogorona. V tem času je obzidje že izgubilo svojo obrambno funkcijo, zato je ostal ta del neobzidan. Peti mestni predel je nastal v avstrijskem času na morskem nasipu vzdolž obale.

Da je prvotno naselje stalo na rtiču in da se je širilo od notranjega zaliva proti odprtemu morju, je precej logično. Kako se je staro mestno jedro razvijalo v svoji notranjosti, pa moremo samo ugibati. Vemo, da je imelo štiri mestna vrata, od katerih so samo ena vodila na kopno (že omenjena Porta Campo), vsa druga pa na morje: Porta Mugla (Miljska), Porta Domo (Stolna) in Porta Misana (Osrednja). Enako kot vrata so se imenovale posamezne mestne četrti, ki so se odpirale z njimi.

Prvotno in fazno podobo piranskega tlorisa si moramo vtisniti s spomin, če želimo v nadaljevanju nanjo postavljati poslopja, preiskovati njihove funkcije in namene, vlogo in pomen praznih prostorov med njimi, komunikacijsko mrežo cest in ulic, namembnost trgov idr. V svojem več kot tisočletnem razvoju je organizem piranskega mestnega tkiva gotovo doživljal nenehne spremembe, ki današnjemu raziskovalcu puščajo le redke fragmente, kaj šele celo stavbo, ki bi bila na prvotnem naselbinskem tlorisu Punte že od časa njenega nastanka. Kljub temu lahko zanesljivo trdimo, da je Piran do danes ohranil značilno prvotno tlorisno strukturo in tipično prostorsko sestavo polnega in praznega (Bernik, 1968, 130), ki izvira iz najbolj zgodnje tradicije oblikovanja mest v sredozemskem prostoru. Ta tradicija se deloma opira na izročilo rimskih gradbenikov, ki so ob naši jadranski obali posejali svoje postojanke, kolonialna mesta in naselbine. Na urbanistično prakso kasnejših stoletij so rimske mestne naselbine vplivale s smiselno urejenostjo posameznih sestavnih delov in s posebnim sistemom uličnega ožilja, utemeljenega s funkcionalnimi razmerji. Rimska tradicija je ponekod očitna tudi v mestih, za katera sicer ne moremo dokazati neposredne urbane kontinuitete z rimsko dobo. Prav v Piranu se pred našimi očmi na mestnem tlorisu pokrivata dva zelo različna koncepta mestne urejenosti: srednjeveška zasebna pobuda, v katere temelju stoji posameznik s svojo središčno vlogo in možnostjo izpolnjevanja lastnih potreb in želja, se postavi nasproti rimski centralistični organizaciji, ki je znotraj mestnih enot skrbela predvsem za izpolnjevanje skupnih potreb. Zato

se piransko mestno tkivo preplete v na videz nepravilno, celo neskladno, gotovo pa neurejeno sliko, ki šele, če se ji resneje posvetimo, pokaže poteze nekakšne pravilnosti, ki jih pripisujemo prvotnemu rimskemu risu.

Stane Bernik o tem pravi: "Če prestavimo ulično ožilje mestne četrti Punta na idealno shemo, se pokaže pravokotna shema z dvema glavnima vzporednima prometnicama, ki potekata od nekdanjega obzidja pri Poljskih vratih do skrajne točke rtiča. Južna hrbtenica sta danes Verdijeva in Gregorčičeva ulica, ki se iztekata ob rondeli s svetilnikom prav na konici rtiča, severno pa Trubarjeva, Bonifacijeva in Vilharjeva ulica. Iz te prometne hrbtenice se cepi Pusterla, ki kmalu izoblikuje lijakast ulični tržič, kjer so se v nekdanjem obzidu odpirala mestna vrata. Prečna vez med tema dvema hrbtenicama so kratke ozke ulice, ki so nekdanj povezovale mestno tkivo med obzidji, danes pa imajo prost iztek na obalo. Sredi te sheme lahko zarišemo skoraj pravokotni Stari trg, ki se ujema z idealnim središčem tlorisne zasnove. Taka strnitev v idealno shemo nam da očitno misliti, da gre za podobna pojmovanja komunikacijske povezave mestnega tkiva, kakor so jo dolga stoletja pojmovali Rimljani. Čeprav v našem primeru ne moremo zagotovo trditi, da gre za neposredno opiranje na rimski urbanski prostor tipa castruma, lahko sprejmemo domnevo, da se je ravno v tem najstarejšem piranskem delu to izročilo uveljavilo še pred 7. stoletjem." (Bernik, 1968, 134)

Ne glede na rimsko izročilo pa je res, da moramo nekaj razlogov za oblikovanje piranskega mestnega prostora v zgodnjem srednjem veku pripisati logiki in potrebam srednjeveškega mestnega življenja. Vsaj za četrto ob današnjem Tartinijevem trgu (nekdanj poimenovano Porta Campo) lahko rečemo, da je zaradi komunikacijskih nujnosti po nekakšni logiki mestno gmoto povezovala (z ulicami) in zraščala (v bloke, nazadnje pa v celo četrto, spet ločeno od drugih).

Celo v delu mesta, ki je nastal južno od notranjega pristanišča (torej v tretji, četrti in peti razvojni stopnji), je videti poteze tlorisne slike Punte. Enako kot Punta je tudi ta del mesta razdeljen med dve vzporedni prometnici (Tomšičevo ulico in Ulico svobode), ki ju povezujejo številne prečne ulice. Gotovo je mogoče reči, da gre za zavestno uporabljanje načel tradicionalne organizacije mestnega ustroja, za njihovo potrditev in torej za dokaz njihove smiselnosti, praktičnosti in življenjskosti - toda, še nekaj je res: prav zaradi teh značilnosti postane jasno, da drugače niti ni bilo mogoče, da je šlo za obrazec, ki je bil Piranu pravzaprav lasten.

Utrdba, ki še danes gospoduje nad mestnim videzom, je kot sedež piranskega gasalda prav za ta namen nastala pozneje, vendar najkasneje v 13. stoletju. Občinska hiša, središče komunalne samouprave, je zrasla ob Starem trgu, zato lahko sklepamo, da je bil Stari trg središče nekdanjega mestnega organizma. Prehod pod beneško oblast se v tlorisni zasnovi kaže tako, da se

občinske ustanove pomaknejo k notranjemu zalivu, kjer se je razvila četrta Poljska vrata, ki je v nadaljnjem razvoju prevzela funkcionalno vlogo mestnega jedra (Bernik, 1968, 130). Ko so stavbe obrasle mandrač in ko se je zaradi turške nevarnosti mesto leta 1452 obdalo z obzidjem, se je začelo jedro razraščati tudi zunaj mestnih zidov. To se nam bo zdelo posebej naravno, če si ogledamo nihanja ocen števila prebivalcev: po prvem znanem podatku iz srede 16. stoletja naj bi imel Piran brez okoliškega področja 3500 prebivalcev, kar delno potrjuje že omenjeno poročilo škofa Valierja iz leta 1579. Prav v zadnjem desetletju 16. stoletja pa je nastalo več zapisov števila prebivalcev posameznih mest (Mihelič, 1985; Benussi, 1924, 336), tako da za Piran razpolagamo celo z oceno 5000 prebivalcev v letu 1598, medtem ko naj bi Izola v letu 1590 imela 2000, Koper v letu 1600 pa 4060 prebivalcev (po podatku za štiri leta prej pa kar 5500). Ogromne spremembe v številu je najlažje pripisati netočni statistiki, saj bi morali sicer soditi, da se je število prebivalcev v Piranu v dvajsetih letih povečalo za tretjino, medtem ko se je v Kopru v štirih letih, ki padejo v isti čas, zmanjšalo za četrtno prav na račun neposredne migracije prebivalcev enega mesta v drugo, kar bi bil prenaqljen sklep.

NEPREMIČNINSKI FOND NA PODLAGI SEZNAMA 114 PARCEL

Tako skopi in obenem ohlapni so podatki, na podlagi katerih sestavljamo prvo plast fonda nepremičninske sestave Pirana. S pomočjo popisa pozidanih in nepozidanih parcel ob nekdanjem piranskem mestnem obzidju, povzemam ga po prepisu Darje Mihelič (Mihelič, 1990), pa lahko na zemljevid mesta Piran postavimo prve zanesljive elemente. Ohranitev in najdba popisa prav tistih poslopij, parcel, zemljišč in drugih objektov, ki so se naslanjali ali s svojimi telesi celo sami sestavljali mestno obzidje, je za našo raziskavo posebno dragocena iz vsaj treh razlogov: prvič, za čas, ki ga obravnavamo, nimamo zemljevida Pirana, obzidje, ki je tudi v drugih pogledih pomenilo eno temeljnih obeležij piranske mestne naselbine, pa je s svojim potekom natanko zarisalo in nam tako ohranilo mejo tlorisa mesta, ki bi je sicer ne mogli rekonstruirati; drugič, prav obzidje je tisti del mestne sestave, v katerega so (nujno, zaradi narave stvari) vključena mestna vrata - spet element, brez katerega ne moremo raziskovati komunikacijske mreže mestnih tokov; in tretjič, obzidje kot limes mestnega kroga ponuja prav metodološko izhodišče za nadaljnje posege v strukturo sestave mesta. Za pomoč pri oblikovanju tlorisne podlage za vnašanje posameznih nepremičnin na zemljevid smo uporabili Caprinov načrt Pirana (Caprin, 1905, 124).

Sešitek štirinajstih listov, ki so izveček starejšega zapisa, nastalega 24. julija 1609, prinaša "popis imen, primkov, vzdevkov in posesti hiš, vinogradov, vrtov in

krajev, ki se nahajajo in so nameščeni, se dotikajo in naslanjajo znotraj ali zunaj ali pa so vzdani v obzidje in stolpe piranskega mestnega teritorija, začeni od vzpetine in vinograda Battifreddo, pa naokrog do obzidja in vzpetine cerkve sv. Jurija, ki jo je - na novo zgrajeno - videti nad obzidjem". Vpisi so dovolj podrobni; zaporedni popisni številki parcele sledi označitev objekta (hiša, stolp, štala, skladišče, oljni mlin, peč, klavnica, vinograd, vrt), nato njegov morebitni vzdevek, lastnik in nazadnje opis. Če gre za hišo, je ponekod razen njene lege opisan tudi njen videz. Vendarle nam vir pri umeščanju objektov na načrt ni v pomoč, ko gre za eno od bistvenih prvin slehernega vnosa - za velikost objekta. Razen v enem primeru (pri koči z zaporedno številko 8) o izmerah namreč ne pove ničesar.

Na tlorisu, ki ga je v svoji knjigi *L'Istria Nobilissima* objavil G. Caprin in zanj dejal, da ga je narisal po predlogi iz 17. stoletja, vidimo potek obstoječega (v Caprinovem času, torej l. 1905) obzidja in njegovega neohranjenega dela. V polnem obsegu je obzidje oklepalo malone ves polotok, razen nad strmim pobočjem, ki je bilo utrjeno z mogočnimi oporniki, ki so zagotavljali varnost in trdnost veliki cerkvi sv. Jurija, in je bilo samo na sebi nedostopna trdnjava, ter na severnem delu, kjer je narava prav tako sama poskrbela za odlično obrambno zapreko. Obzidje je s svojim potekom sledilo obrisom polotoka, na kopenski strani pa se je trikrat prelomilo v smeri proti jugovzhodu, vedno prečno na hrbet Mogorona, tako da se je nazadnje sklenilo v utrjen obroč. Po ohranjenih mestnih vedutah na slikah Madona z otrokom in svetniki (Vittore Carpaccio, 1518), Piranski mestni očetje (Domenico Tintoretto, konec 16. stoletja) in Prikazovanje sv. Jurija (Angelo de Coster, 1706) sklepamo, da je bilo obzidje v vsem svojem loku utrjeno z obrambnimi stolpi pravokotne oblike; v obzidju Punte so bili glede na siceršnjo razporeditev verjetno več kot samo trije, ki jih lahko razberemo s Caprinovega tlorisa (Bernik, 1968, 137). Ponekod je bil obzidni obroč v vrhnjem delu obrobljen, zvečine z gibelinskimi merloji, kot je bilo to v navadi v vseh istrskih mestih in je še danes v brezhilni obliki vidno na delu obzidja, ki se vzpenja prek pobočja Mogorona.

Prav na tem delu se pričinja naš popis: popisne številke 1, 2 in 3 pripadajo trem vinogradom, ki so prislonjeni ob notranjo stran obzidja; vinograd št. 1, last piranskega župnika Christofora Veniera, se imenuje Battifreddo, zato ga na tlorisu postavimo tja, kjer ima Caprin zapisano to ledinsko ime, vinograd št. 3 pa seže do stolpa sv. Nikolaja. Ta v popisu namreč nosi naslednjo številko. Velikosti posameznega vinograda sicer ne moremo določiti, vendar je dovolj že podatek, da so bili na tem delu vinogradi, obdelana površina pa je bila s parcelnimi številkami razdeljena med tri različne lastnike.

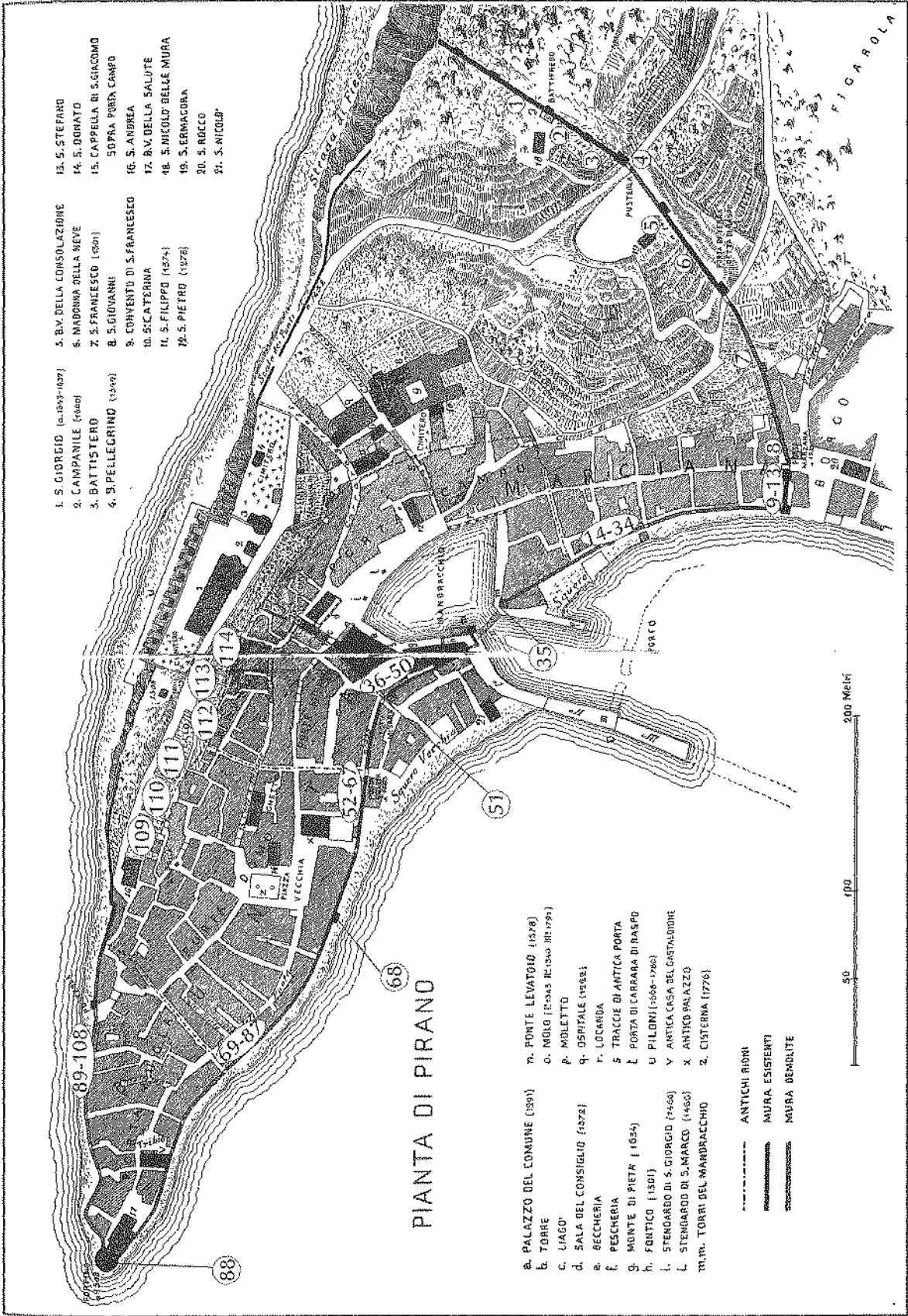
Stolpu, o katerem izvemo, da je bil pokrit z bakrom in ga je piranski komun postavil za varovanje ome-

njenih vinogradov in cerkve, sledijo s popisno številko 5 vrtovi, zasajeni z nekaj oljčnimi in drugimi drevesi, nato vinograd s 17 oljkami na močvirnatih tleh, pa spet vrtovi z nasadom sadnih in oljčnih dreves. Številko 8 nosi hišica, koča (casale), zgrajena iz kamna in blata. Prav pri njej nam popis postreže z edinim merskim podatkom: hišica je bila visoka dva koraka (dei altezza di passi doi), torej nekaj manj kot štiri metre (1 korak = 189,6 cm; dolžinske in dernerne mere povzemam po D. Mihelič, 1985, 28) in je segla vse do vrat, ki se imenujejo Porta Marzana. Tudi v tem primeru torej ne moremo ugotoviti, kako dolga je bila stavba, vendar pa vsaj glede njene umestitve ni nobenega dvoma. Morda lahko sklepamo, da je šlo za prizidek k vratom, ki je služil komunskim namenom shranjevanja ali skladiščenja, ne pa hivanju. Podatek pa nam pove še nekaj: ob obzidju vse od stolpa sv. Nikolaja do vrat ni bilo zidanega objekta - ves prostor so morali torej zasedati omenjeni vrtovi in sadovnjaki.

Številki 9 in 10 lahko torej zanesljivo postavimo ob notranji zid obzidja na drugo stran vrat Porta Marzana. Gre za dve hiši družine Corsi, prvo popis imenuje majhna, drugo pa nova: obe imata okna, druga celo "molte fenestre nella stessa muraglia". Enako velja za naslednjo hišo, last pokojnega Marina. Številko 12 ima občinski oljni mlin (torchio), narejen na novo.

Od številke 13 do 33 si sledijo hiše različnih lastnikov in precej podobnega videza, če sklepamo po oknih in vratih, ki jih popis omenja skoraj pri vseh. Hiša št. 14 se dotika stolpa in sega do vode. Zadnji izmed hiš sledi skladišče (št. 34 - magazzino), ki stoji pred visokim stolpom. Občinski stolp nosi v popisu številko 35, je dobro utrjen, pokrit z bakrom in ga imajo v najemu sečoveljski ribiči. Ob njem so žitna skladišča (fonteghi di formento), ki se raztezajo na veliki pomol.

Poglejmo, kaj od navedenega v podatkih, ki so nas z vrha mestnega obzidja mimo stolpa sv. Nikolaja in vrat Porta Marzana pripeljali pred mandrač, srnemo zanesljivo vrisati na naš mestni načrt. Ob kontrolnih točkah, ki smo jih s pomočjo Caprina že zanesljivo umestili, nam bodo spet pomagale piranske vedute, ki so se ohranile na platnih Domenica Tintoretta in Vittoreja Carpaccia ter na slikah v piranski stolni cerkvi. Veduta, izrezana iz Carpacciove slike Madona z otrokom in svetniki (1518), nam kaže prav tisti del, kjer se obzidje s hriba spusti pred vrata Marzana. Videti je, da je v tem času Piran že silil na zunanjo stran mestnega obzidja, saj se na desni kažejo prvi zametki naselja Borgo. Če zapisane tri vinograde postavimo na pobočje nad stolpom sv. Nikolaja, nam bo Carpaccio pritrdil; prav tako, če vrtove z nasadi oliv in sadnega drevja zarišemo pod omenjeni stolp. Na Carpacciovi risbi namreč ni videti Drugih Rašporskih vrat, ki pa so v času nastanka popisa gotovo že obstajala in bi jih potemtakem pričakovali nekje med omenjenimi vrtovi, čeprav jih popis ni omenil. Koča s številko 8, edini zidani objekt nad vrati

Marzana, je morda tisto nizko poslopje, ki ga vidimo na veduti vzdano v obzidje desno od vrat. Od tu naprej proti notranjemu pristanišču se moramo ponovno opirati predvsem na Caprinov načrt: od vrat do vogalnega stolpa ni več kot trideset metrov: ali je mogoče verjeti, da so na tem delu stale tri hiše, od tega ena majhna (št. 9, 10 in 11), za njimi visoki oljni mlin, nato pa še hiši številka 13 in 14, o kateri vemo, da je segla do morja in se dotikala obzidnega stolpa? Bolj verjetno se zdi, da je treba hišo številka 14 postaviti na drugo stran stolpa, s katerim obzidje preusmeri svoj potek; gneča med vrati in stolpom še vedno ni majhna, vendar je umestitev tako že zanesljivejša in verjetnejša. Od obrata je obzidje vzdolž morske obale seglo do stolpa, ki je označeval vhod v notranje pristanišče. Na tem delu, od današnjega zdravstvenega doma do vhoda na Tartinijev trg, je na nekaj več kot 200 metrih ob Cankarjevo nabrežje postavljenih dvajset hiš. Današnja slika tega dela se seveda močno razlikuje od tedanje: stavbe so se prek nasipov premaknile precej proti morju, nekdanje obzidje je na zunanji strani puščalo ves obrežni pas in rtič pred poznejšo palačo Fonda, tako da je razdalja med vogalnim stolpom in vhodom v notranje pristanišče verjetno merila okrog 180 metrov ali manj. Po popisu sodeč je bilo na notranjo stran zidu naslonjenih 20 hiš (od številke 14 do 33), tik pred stolpom pa še skladišče.

Ob tem stolpu je vhod v pristanišče na drugi strani varoval še njegov nekoliko nižji oglati dvojni z zobčastimi sklepi: oba dobro vidimo na izrezu s platna Domenica Tintoretta, še bolje pa na poznejšem izrezu iz slike Angela de Costera. Desni se ob notranji strani končuje z zidno oporo z vrati, ki so pomenila dostop na pristaniški trg z desnega pomola in z obrežja. Med oba stolpa so leta 1578 postavili dvižni most, ki je omogočil prehod pešcem in hkrati varoval vstop v notranje pristanišče, ki je bilo pred tem zaščiteno le z verigo (Bernik, 1968, 142; Hoyer, 1992, 46).

Od levega stolpa se obzidje nadaljuje do vrat Porta Misana in naprej proti Punti. Hiši gospe Marijete (št. 36) sledi klavnica (beccaria) in nato šest hiš, ki so - po priimkih sodeč - pripadale razmeroma uglednim meščanom (Zorzi, Apollonio, Fonda, Ruggier in Petronio). Številke 44, 45 in 46 imajo štale (stalla), ki so bile verjetno v glavnem namenjene konjem in od katerih je bila ena občinska, dve pa zasebni. Pred stolpom, ki ima v popisu številko 51, so stale štiri hiše, od stolpa naprej proti Punti pa jih je bilo še štirinajst (do vključno št. 65). Med temi in naslednjimi je stala s številko 66 označena krušna peč (forno della Ponta), nato pa so se hiše nadaljevale do številke 87: ob prvi je stal pod številko 68 popisani stolp gospoda Zuana Radicco, za zadnjo pa stolp cerkve sv. Klementa, s katerim je obzidje ostro zavilo po drugi strani polotoškega jezika nazaj proti kopnu. Popisu parcel ob delu piranskega mestnega obzidja, ki smo ga omejili z dvema stolpoma ob vhodu v notranje pristanišče in enim pri cerkvi sv. Klementa edi-

no oporo ponuja Caprinov načrt, na vedutna pomagala, na katera smo se lahko oprli ob preiskavi slikovitega vhoda v mandrač, pa tu ne moremo računati. Enako skop je sam popis, ki molči prav tam, kjer pričakujemo novo usmeritev: zdaj razumemo, da v prejšnjem delu ni omenil Rašporskih, če sedaj ne popiše niti Osrednjih niti Delfinovihi vrat! Zato objekte na znano ogrodje postavimo povsem nezanesljivo, poznamo le njihovo skupno število, stolp, ki ga popis omenja, pa postavimo na točko, kamor je stolp zarisal Caprin. Na tretjem delu naše obzidne poti popis obsega parcelo med stolpom pri cerkvi sv. Klementa in naravnim branikom pred strmim pobočjem, nad katerim stoji cerkev sv. Jurija. V vrsto hiš, ki si sledijo od št. 89 do 114, se vrinjajo štala (št. 104) in trije vrtovi (109, 110 in 111).

Huda pomanjkljivost popisa, ki kljub siceršnji natančnosti molči o pomembnih orientirjih v obzidju (stolpi, vrata), ki bi nam pomagali bolj zanesljivo razmeščati posamezne objekte, je predvsem odsotnost opisa glavnih poti in ulic, ki so segale do obzidja in vodile skozi mestna vrata. Kljub temu je slika, ki smo jo naredili na podlagi tega popisa, zaradi navedb nekdanjih mikrotoponimov in poimenskih ornemb lastnikov nepremičnin, ponudila dobro izhodišče za podatke, ki so jih prispevale vicedominske knjige.

NEPREMIČNINSKI FOND NA PODLAGI VPISOV V VICEDOMINSKO KNJIGO ŠT. 167

Vicedominska knjiga št. 167 (v nadaljevanju VK 167) vsebuje vpise, ki se tičejo prometa nepremičnin med 3. majem 1592 in 6. februarjem 1600; tiste torej, ki so pomagali vzpostaviti stanje, ki ga za obzidni del spoznavamo iz popisa 114 parcel. Na 281 listov, spetih v knjigo, so piranski notarji v osmih letih vpisali vsebino 386 pogodb o prodaji (venditio), nakupu (emptio), zamenjavi (permutatio), darilu (donatio), pridobitvi (acquisitio) - torej o vsakem prenosu (tradditio) ali spremembi lastništva nad nepremičninami. Med nepremično posest v knjigi sodijo ob hišah (domus, casa) in kočah (casale) predvsem vinogradi (vinea) in oljčni nasadi (olivarium), številna so solinarska polja (cavidinus cum salinarii), nekaj je vrtov (hortus, orti). Vpisi so zvečine napisani v latinščini, italijanski so razmeroma redki (18 jih je) in povsem nepojasnjeno ostane, zakaj se je notar občasno sploh odločil za ta jezik - redno je namreč italijanski vpis vrinjen med dva, od istega notarja zapisana, latinska vpisa.

Vsebina vpisov zaradi svoje zgovornosti zgodovinarju obljublja bogat plen: ob vsaki nepremičnini je notar ob navedbi lastnika, oznaki posla, ceni in drugem imenoval še sosedo na vseh štirih straneh neba. Prav to je bil razlog, ki nas je usmeril k tako natančnemu pregledovanju, saj je ob dejstvu, da smo že dovolj dobro spoznali lastnike vseh nepremičnin ob obzidju, ponudil na videz trdno upanje, da hodo prav podatki iz vice-

dominske knjige odgovorili na neznanke med obzidnimi lastniki (kje so ulice, vrata, trgi), predvsem pa izpolnili vso notranjost mestnega zemljevida.

Knjiga se prične 3. maja 1592. Na prvo stran je piranski vicedomin Nicolò Petronio z vso odgovornostjo svojega poklica zapisal običajno formulacijo: *In Nomine Sanctae Et Individuae Trinitatis Patris, Filii et Spiritus Sancti. Amen. In hoc quaternio Ego Nicolaus Petronius I.V.D. Filius Domini Petri, et ad presens Vicedominus huius Magnificae Communitatis Pirani, omnia Instrumenta, quae mihi per contrahentes presentantur dum in hoc officio permanerebo fideliter registrarbo iuxta formam Leggendae et Statutorum predictae Communitatis D.O.M. Fauenti ut semper sit Laus, Honor et Gloria. Adsit Principio Virgo Beata meo.* Preden se prava vsebina zares prične, knjiga omenja pravila, ki se jih morajo Pirančani držati pri prometu z nepremičninami, z natančnim navedkom mesta, kjer so pravila zapisana v statutu. Vpis je tokrat italijanski:

Carichi et oblighi de Vicedomino sono descritti nel libro delli statuti di questa terra sotto le rubriche infrascritte (naloge in dolžnosti vicedomina so opisane v knjigi statotov te zemlje v spodaj naštetih poglavjih):

- o vicedominih, pogl. XXIII, knj. prva;
- o sestavljanju testamentov, pogl. I, knj. sedma;
- o tem, da sirotam ni dovoljeno odtujiti svoje lastnine, pogl. XVI, knj. sedma;
- o instrumentih, ki jih vicedomini uporabljajo v zadevah ponovnega pridobivanja (recuperatio) posesti, pogl. IX, knj. šesta;
- o tem, kako lahko prodajalci svojo posest zopet pridobijo, pogl. IV, knj. šesta;
- in skoraj vsa poglavja šeste knjige.

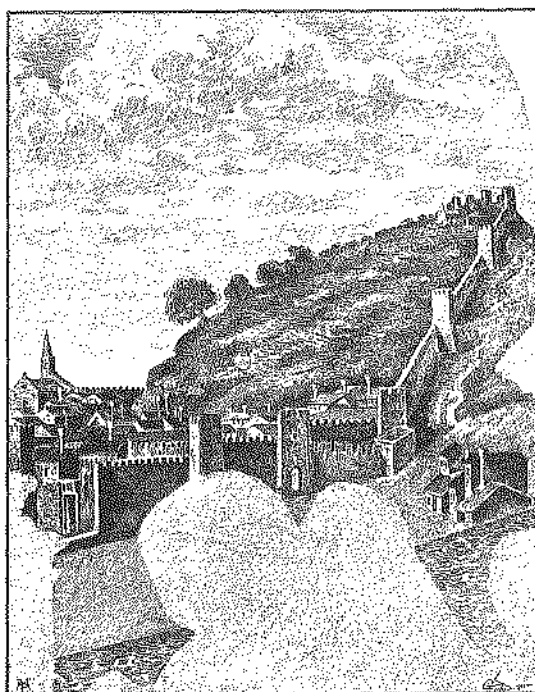
Temu uvodu sledi natančno abecedno kazalo oseb, za katere je v tej knjigi zapisano, da so postale novi lastniki nepremične posesti v Piranu. Ob vsakem imenu najdemo navedbo strani, na katero je vpisana pogodba, s katero je imenovan pridobil posest, vpisi vsebine takšnih pogodb pa se nato brez presledka vrstijo od 1. do 280. lista vicedominske knjige.

V knjige so vpisovali na za to posebej določenih mestih: največkrat doma pri notarju (ki je v knjigo zato zapisal *in domo habitationis mea notarii*), često pri pogodbeniku (*domi habitationis infrascripti venditoris, domo infrascripti emptoris, nella casa dell' habitatore etc.*) ali na javnih krajih kot so *in plathea Porta Campi, sub Liago Cancellaria Pretoria, in cancellaria cathaveriorum in Porta di Campi, in aromatharia Porta Campi, ad scalas fontici frumenti, in fontico farina, sub panatharia Porta Campi, in barbaria Porta Campi, in cancellaria pretoria, in apotheca.*

Vsi vpisi so oblikovani po istem notarskem obrazcu. Na robu je vedno zabeležka, ki nam pove, za kaj bo šlo pri dogovoru: ime pogodbenika in oznaka posla, ki opozarja na vsebino, na primer: *ser Vincentii Petronii quondam Ser Juannis Petri emptio*, ali *Reverendi domini*

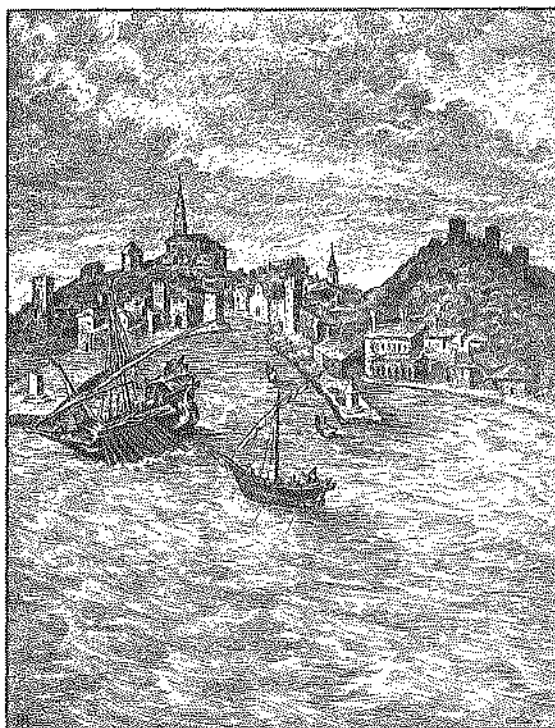
Christophori Venerii Plebani permutatio cum Joanne Vedurno quondam Ser Laurentii. Vpis vpelje natančna datacija (z indikcijo), sledi navedba kraja, kjer se posel sklepa, imenovanje prisotnih prič, nato pa opis in oznaka nepremičnine, popis objektov, ki mejijo nanjo z vseh štirih strani, ter označitev poslovnega dejanja. Nazadnje izvemo za ceno, način plačila, in včasih za kazen, če se to ne bi izvršilo. Takemu vpisu sledi drugi, ki je veljal dokončni potrditvi posla in je bil splošna oblika izpolnitve pravnega dejanja prenosa lastništva nad nepremičnino: komunski klicar je na nedeljo pri stopnicah pred zvonikom (*ad scallas campanilis*) ali na stopnicah pred občinsko palačo (*super scalis palatii*) in na dveh drugih običajnih mestih, o katerih ne izvemo, kje sta bili (*et in allis duobus solitis locis*), razglasil izid posla, ki se je bil izvršil.

Oglejmo si enega od vpisov: da bo podoba popolnejša, naj bo to pogodba o zamenjavi nepremičnin, da bomo imeli hkrati opraviti z dvema poslovnima dejanjema, prodajo in nakupom (PAK-PA, VK 167, 69, 69v in 70). Na robu sta najprej navedena oba udeleženca, *D. Petro Petronio q. dominus Joannes ac Petro Petronio q. dominus Marquardus* in oznaka posla, za katerega sta se dogovorila, *permutatio*. Besedilo nadalje navede datum, *1594 indictione septima, die septima mensis Februarii*, kraj, *actum Pyrani in domo mea notarii sita in Porta de Campo*, in prisotne priče: *presentibus Ser Nicolao Sclauutio q. Ser Sebastiani, ac Ser Petro Petronio q. Ser Lunardi civibus Pyrani testibus etc.* Bistvo zapisa je odločitev obeh udeležencev za dejanje: *ibique dominus Petrus Petronius q. domini Marquardi civis Pyrani cum iure proprio etc. dedit, tradidit, permutavit, ac per parte vendidit excellenti Domino Petro Petronio domini Joanni civibus dicti loci, ibi presenti, stipulanti ... et permutant ac per parte ement et recipient...*, ki se takoj nadaljuje z navedbo in opisom prvega predmeta posla: *... partem unius domus cum solario apotecha ac scalla lapidea ... sitam Pyranii in Porta Misana.* Sledi za nas najzanimivejši del, ki glede na strani neha rasteje štiri sosednje objekte, njihove lastnike, oddaljenost od predmeta pogodbe ipd.: *apud iura in solis ortu dicti domini Petri permutatoris cum passubus comunis intus muros tribus, pedibus tribus, in austro iux(t)a iura eiusdem domini Petri Petronii q. domini Joanni cum passubus duobus pede uno quarte tribus, in occasu penes viam publicam versus domos domini Petri Petronii q. domini Dominici ac ser Aloysii lapicide cum passubus tribus et pedibus tribus, et in aquillone secundum iura hereditatis q. domini Antonii Columbani in parte, et in parte via publica cum passubus duobus pede uno et quartibus tribus.* Opis se zaključi s ceno, ki za omenjeni objekt pravi, da je bila *de valoris ducatorum ducentorum quadraginta quattuor libras 2/- denariorum parvorum in ratione libras 6 solid. 4 per singulo ducato ita concordet ut dixerunt*, torej 244 dukatov in dve libri.

Obzidni del kopenskega vstopa v mesto Piran: opazen je celotni del, ki ga popis 114 parcel označuje s parcelnimi številkami od 1 do 13. V. Carpaccio: Madona z otrokom in svetniki, 1518 (Caprin, 1905).

The Piran walls through which the town was entered by land: clearly visible is the entire part denoted by the register of 114 plots with numbers from 1 to 13. V. Carpaccio: The Virgin with Child and Saints, 1518 (Caprin, 1905).

Obrežni del Pirana s hišami, o katerih popis 114 parcel pravi, da so vzdane v obzidje in imajo skozenj luknje.

D. Tintoretto: Piranski mestni očetje, konec 16. stol. (Caprin, 1905).

Coastal part of Piran with houses that were, according to the local plot register, built into the city walls and had holes in them. D. Tintoretto: The Piran City Fathers, end of 16th century (Caprin, 1905).

Enako natančno spoznamo še drugi objekt, predmet, ki ga drugopogodbjenik daje v zamenjavo za opisanega: *una domo sita in Porta de Campo*, ki je bil v času sklenitve pogodbe zaseden: *in qua nunc habitat magistro Georgio cerdo* in je imel naslednje sosede: *qui domi coheret ab uno latere via publica cum passibus duobus, ab alio iura hereditatis quondam ser Nicolai Bonifacii cum passibus 4 quattuor et pedibus duobus, a tertio iura ser Joannis Radiui q. ser Georgii cum passu uno pedibus quattuor, et in quarto latere via consortalis cum passibus 4 1/2*. Vrednost te hiše je bila manjša od prve in je znašala 172 dukatov: *qua domus dixerunt esse valoris ducatorum centum septuaginta duos in ratione ut supra*, zato je bilo razliko treba doplačati: *et per ducatis septuaginta duobus libris duabus denariorum parviorum in ratione ut supra nomine additionis sine equiualentis partis domus supradicte, quos uero ducatos septuaginta duos libras duos dare et exbursare, promisit et se obligavit idem dominus excellenti N. P. domini Petri Petronii q. domini Marquardi*.

Celo iz tako izčrpnega popisa dogovorjenega posla, še bolj pa to velja za vse druge vpise v VK 167, ničesar ne izvem o velikosti hiše, njenem videzu, ohranjenosti, opremljenosti ali o številu njenih stanovalcev. Kaj je vplivalo na njeno ceno - so bile to značilnosti, ki so jo delale lepšo, udobnejšo in večjo, način in kvaliteta gradnje, starost, ohranjenost ipd., ali pa je imela tudi mikrolokacija svojo ceno? Katere ulice in trgi so veljali za privlačnejša in prestižnejša mesta bivanja, kje so si premožnejši in uglednejši meščani izbirali svoja domovanja? Na ta vprašanja nismo uspeli docela odgovoriti niti s primerjavo cen nepremičnin v Piranu, ki jih objavljamo v tabeli, niti s primerjavo cen teh nepremičnin s tistimi, ki jih poznamo iz prvih piranskih notarskih knjig (Mihelič, 1986, 161). Glede prvega nimamo niti ustreznih podatkov o velikosti, kaj šele tistih, ki bi spregovorili o drugih značilnostih, ki vplivajo na tržno vrednost hiše, glede drugega pa nas dodatno ovira menjalno razmerje med libro in dukatom, ki se je v vmesnih stoletjih tako spremenilo, da onemogoča postavljanje vzporednic.

MREŽA ZNANIH NEPREMIČNINSKIH TOČK

Iz tako pridobljenih informacij smo lahko sestavili več seznamov, preglednic in drugih pripomočkov razviščanja in ugotavljanja vrednosti znanih podatkov, ki smo jih rati med seboj primerjali, na primer seznam vseh pogodbjenikov iz VK 167, seznam stanovalcev glede na mesto sklenitve pogodbe, seznam lastnikov, seznam štirih neposrednih sosedov, preglednica cen nepremičnin ipd. Ob zadostnem številu ugotovljenih elementov (lastniki, zgradbe, drugi nepremičninski objekti, ulice, ceste ipd.) bi lahko tovrstna metodološka prizadevanja v idealnem primeru izpopolnila celotni floris piranskega mesta, tako da bi dobili zemljevid Pirana za

čas, ko ga sicer nimamo. Še več, zaradi narave načina pridobivanja podatkov, bi tako spoznali tudi imena lastnikov oziroma stanovalcev hiš, verjetno tudi rodbinske in sorodstvene zveze, nadalje nepremičninsko premožnost posameznikov in družin, gospodarsko vrednost nepremične lastnine, doseženo z nakupi, zakupi, oddajami in podobno.

Tako smo znane nepremičnine postavljali v Caprinovo skico mesta: podatki o sosedih, ki jih vpisi tako natanko umeščajo na vse štiri strani neba (včasih sicer le *ab uno latere* - na eni strani, in naprej *ab alio, tertio, quarto latere*, v glavnem pa tako natanko, kot smo videli v navedenem primeru: *ab austro* - na severu, *a solis ortu* - na vzhodu, *ab occasu* - na zahodu, in *a tremontana /tudi tramontana/ ali in aquillone* - na jugu), bi morali biti zanesljiv vodnik za umeščanje objektov na načrt mesta Piran. Vendar: od vseh vpisov v knjigi jih le 64 govori o prometu s posestmi v Piranu - znotraj mestnega zidu je lastnika zamenjalo 56 nepremičnin, zunaj njega popis imenuje pet hiš v predmestni četrti Borgo Marzana, tri pa nedoločeno v *suburbio Pirani*. Če pregledamo vse vpise, ki se tičejo prometa z nepremičninami znotraj našega risa, in sploh vse, ki govorijo o spremembi lastništva nad hišo, jih je spet le 64. Skoraj vedno gre za hišo, nekajkrat za kočo, trikrat pa za vrt, ki je sodil k hiši. Stare in nove lastnike lahko na našem osnovnem orientirju, popisu 114 obzidnih lastnikov, poiščemo enaindvajsetkrat, le za polovico objektov (10 oziroma 11) pa smo lahko prepričani, da gre za isto posest. Med sosedi - četudi za vsak objekt spoznamo po štiri - je takih ujemanj več, vendar tudi za ta ne moremo biti povsem prepričani, da govore o istih objektih. Ostanjejo nam še navedbe krajev, kjer so bile pogodbe sklenjene - na ta način spoznamo še 66 lastnikov (nekateri so nam sicer znani že kot zgoraj identificirani prodajalci ali kupci), vendar le z omembo četrti, v kateri prebivajo, brez sosedov ali drugih opornih točk. Tudi na podlagi tako odličnega izhodišča, kot ga ponuja popis 114 obzidnih objektov, in tako natančnega pregleda sklenjenih nepremičninskih pogodb, kot ga najdemo v vicedominski knjigi, ki je nastala v času tik pred popisom 114 objektov, moramo torej ugotoviti, da se letno proda le zelo omejen odstotek celotnega nepremičninskega fonda, da pa obsežnejši presek tega dogajanja zaradi nenehnega spreminjanja lastništva tudi ni odgovor na vprašanje, kako do željenih rezultatov. Tisto, kar lahko iz obeh uporabljenih virov zanesljivo, manj gotovo in celo samo domnevno postavimo na zemljevid piranskega mesta, pa vendarle dovoljuje nekaj razmisleka o podobi Pirana in hišnih lastnikov pred koncem 16. stoletja.

Podobno kot drugi nasledniki srednjeveških mest je bil Piran razdeljen na mestne četrti. Te so bile navadno poimenovane po župnijskih cerkvah, po mestnih vratih, po starih ljudskih imenih ali po kakšni drugi značilnosti. V Piranu so četrti poimenovali po mestnih vratih,

ki pa so dobila imena na malone vse prej omenjene načine: četrt Porta Domo po istoimenskih Stolnih vratih, četrt Porta Campi po istomenskih Poljskih vratih, ki nosijo staro ledinsko ime, četrt Porta Misana (Mixana, Mediana) po istoimenskih značilno Osrednjih vratih in četrt Porta Mugla po istoimenskih Miljskih vratih. K štirim mestnim lahko v našem času prištejemo še predmestno četrt Borgo Marzana (Marciana), ki se verjetno imenuje po lastnikih ene antičnih vil v tem predelu (Peršič, 1986, 133). Smisel ureditve mesta v četrti je imel verjetno svoje fiskalne, administrativne razloge, sicer pa so četrti opravljale vlogo današnjih ulic in hišnih števil: stanovalca je bilo lažje najti, če si poznal njegovo ime in ime četrti, v kateri je bival. Verjetno je bila omemba četrti celo del uradne legitimacije občana, ni namreč redko, da ob njegovem imenu nastopa tudi četrt, kot kraj njegovega stalnega bivališča. Obenem lahko ugotovimo, da je uradno poimenovanje oseb v tem času še vedno najprej navajalo ime in šele nato priimek - vse omembe in celo abecedno kazalo se namreč ravna po osebnem in ne družinskem imenu.

Med nepremičninami, ki jih našteva VK 167, so hiše, ki so zamenjale lastnika v piranskem mestnem središču, v glavnem stale v eni od štirih mestnih četrti, v štirih primerih v predelu, imenovanem Friuli, po enkrat v Pusterli, na Puntí, v Castru, v Pescarii (in contrata uocata la Piscaria), zunaj obzidja pa petkrat v predmestnem Borgu Marciana in trikrat neopredeljeno v piranskem predmestju (suburbio Pirani). Nekatere med omenjenimi hišami popis imenuje casale, torej gre za koče, hišice. Drugih opisov, ki bi nam podrobneje predstavili hiše ali pojasnili, kaj je vplivalo na njihovo vrednost in ceno, v knjigi ne najdemo. Za casale, na primer, tako ni mogoče zanesljivo reči, ali je bila to stavba, namenjena stanovanju ali nemara le potrebam skladiščenja in opravljanja dela. Ugotovimo pa lahko, da so bile cene zelo različne: kočó si lahko kupil oziroma prodal že za nekaj nad trideset ducatov, kolikor je na primer stala tudi polovica hiše, ki jo je v četrti Porta Misana kupil mojster Giuseppe de Julleanis. Cene hiš so se v poprečju gibale med 100 in 150 dukati, lahko pa so bile tudi precej višje: piranski prezbiter Giorgio Marchesio je za hišo v četrti Porta Misana odštél kar 462 ducatov.

Peršič o tem pravi: "Porta Campi je bila v 14. stoletju že centralna četrt, v kateri so bili glavno pristanišče (mandrač), stara in nova komunalna palača (palacium, loggia) z vsemi uradi, žitno skladišče (fontik), ječa in več obrtnih delavnic in prodajaln živil ter druge robe." (Peršič, 1986, 134). VK 167 nam potrdi, da so v tej četrti stali fontik, lekarna (aromatharia), obrtne delavnice (pekarna, brivnica in apotheca obrtnega mojstra, ki najbrž ni lekarna - tudi preveč jih je, da bi si izraz razlagali na ta način), ničesar pa ne pove o ječi. Izvemo, da so v tej četrti stanovali malone vsi notarji (Antonio de Dardis, Francisco Vitalis, Raynaldo Columbano in Peregrino a Seno), tu je bila kataverska pisarna (*cancellaria catha-*

veriorum). Vrednost hiš se je gibala od nekaj nad 100 do 372 ducatov, kolikor je ob nakupu odštél Prati Pitidona de Dardis.

"Stari center mesta še iz predkomunalnih časov pa je bila Porta Domo, tradicionalno najuglednejša četrt, tako zaradi župnijske cerkve kot tudi zaradi dejstva, da je tam stanovalo največ pomembnih patricijskih družin. Tudi cene hiš so bile v tej četrti najvišje, kar seveda pomeni, da so tu bile od vsega mesta najbolj razkošne hiše. V Porta Domo so poleg potestata in patricijev živeli tudi trgovci, ki so se dvigovali v smeri patricijev, obrtniki, solinarji in poljski delavci, torej vsi sloji prebivalstva." (Peršič, 1986, 134). Naš vir o tem pove naslednje: prometa z nepremičninami v četrti Porta Domo je bilo tako malo (samo štiri vpisi), da morda lahko verjamemo, da si prebivalci niso želeli zapuščati svojih prestižnih položajev. Med lastniki hiš, ki v knjigi nastopajo kot prizorišča sklepanja pogodb, je vpisov več, vendar so pogodbeniki sklepali posle za posest zunaj Pirana, kar spet govori o njihovi premožnosti. Tako ugotovimo, da so v Porta Domo živeli Antonija, vdova po Bernardinu, že omenjeni Apolonio de Apollonio, ki je bil v tistem času "medicinae doctoris" in štipendist občine Piran, nekajkrat pa se v knjigi omenja tudi kot vicedomin, Giorgio Vicilino, Galdeo Valesio, Augustino Venerio, Marija, vdova po Franciscu Petroniu, Marco de Apollonio, Francisco de Preto, Marco de Pelegrino in Spina, žena mojstra Amorosija. Razen tega sta bili v tej četrti apoteki mojstrov Giacomina in Marca Pelegrina. Štiri hiše, ki so zamenjale lastnike, so dosegle ceno 191 ducatov, dve 125, polovica ene pa 130 ducatov; cene torej, ki jih še zdaleč ne moremo imenovati visoke, seveda pa ne vemo, kakšne so bile hiše, ki so se za ta denar prodale.

Največ nepremičnin je zamenjalo lastnike v četrti Porta Misana: kar enaindvajset. Živahna nepremičninska dejavnost je skupaj z drugimi dejavniki povzročila, da so med našimi vpisi nepremičnine v tem delu mesta dosegale najvišje cene. Ob omenjeni ceni 462 ducatov najdemo prav v tej četrti tudi dela dveh hiš, ki sta stala 430 oziroma 244 ducatov. Niti ena od nepremičnin, ki jih imamo za stanovanjske stavbe, se v VK 167 ne imenuje drugače kot domus (casa) ali casale. Če so bile katere od njih vredne imena palača, sta bili ti dve gotovo med njima.

Predel, imenovan Pusterla, lahko skupaj s Puntó pripišemo četrti Porta Mugla. Cene hiš v tem delu so videti precej izenačene, na posebnosti ali znamenitosti v njem pa vpisi ne opozarjajo. Pri Puntó je bila zasidrana barka, na kateri je bila pri ser Luciolu sklenjena njegova pogodba, vendar pa verjetno še ne smemo misliti, da je bilo zato plovilo tudi kraj njegovega stalnega bivališča. Prav to je dodaten dokaz, da tudi vpisov, ki pravijo, da so bili sklenjeni pri nekom doma, ne smemo brez potrditve imeti za navedbo kraja, kjer je nekdo zares živel. Lahko je šlo le za eno od mnogih posesti iste

osebe, ki pa je verjetno vendarle živela v eni od svojih nepremičnin.

Če že cena posamezne nepremičnine ne pove veliko, predvsem, ker ne vemo, kaj se je z nepremičninsko enoto še prodalo (VK nikjer je omenja hišne opreme, morebitnih gospodarskih ali shrambnih prostorov idr.), pa vendarle lahko primerjamo vrednosti različnih vrst nepremične posesti med seboj. Iz tabele so razvidne cene hiš, hišic in vrtov. Vinogradi in olivni nasadi, ki s številom vpisov zagotavljajo, da so bili najbolj prometno blago, v preglednico niso vključeni, saj so bili v veliki večini primerov zunaj Pirana. Povprečna cena za vinograd je bila okoli 20 ducatov in za oljčni nasad od 8 do 10 ducatov, vendar so lahko oboji dosegali tudi precej višje cene. Prodajali, kupovali in zamenjevali so jih tudi po več hkrati, tako da včasih, kot v primeru treh vinogradov istega lastnika, ki so poleg tega stali drug ob drugem, pravzaprav ni jasno, zakaj se niso prodali kot en, a večji vinograd. Najvišje cene so dosegali solinarski kristalizacijski bazeni (cavidinus), ki so bili v glavnem v Sečovljah in Strunjanu: z njimi je bila sklenjena najboljša kupčija v vsej VK 167: Tadeo Bonifacio in Joannes Piero Venerio sta izpeljala zamenjavo v vrednosti kar 525 ducatov. Prvi je dal drugemu osemnajst kristalizacijskih bazenov v Sečovljah, skupaj s hišo, ki je bila tam (in morda sploh ni bila veliko vredna, saj jo vpis omeni samo mimogrede), Joannes (o katerem sklepamo, da je stanoval v predmestnem Borgu Marzana, saj je bila pogodba sklenjena pri njem doma) pa mu je v zameno dal osem kristalizacijskih bazenov v Strunjanu (*in vale Strugnani apud ospedalis Pyrani*), prav tako skupaj s hišo, kar je bilo skupaj vredno 312 ducatov, ob tem pa še vinograd v Viasi za 50 ducatov, oljčni nasad na Mogoronu za 40, nekaj vinogradov v Parecagu skupaj s hišico za 85 in še en vinograd za manjkajočih 38 ducatov.

V splošnem lahko o prometu z nepremičninami v Piranu ugotovimo naslednje: iz vpisov ni mogoče reči, zakaj se je pogodbenik odločil za odtujitev ali pridobitev posesti. Ničesar ne izvemo o njegovih motivih, vpisi pa so časovno razmeroma enakomerno razporejeni skozi osem obravnavanih let, tako da ne moremo reči, da so bila vmes obdobja, ko je prodaja povsem usahnila ali se na moč razcvetela. Kadar so prodajalke ženske, ki so hkrati vdove, seveda lahko pomislimo, da so posest prodale zato, ker so se morale po moževi smrti nekako vzdrževati, vendar za to nimamo nobene potrditve. Razen seveda dejstva, da se nekatera imena vedno znova pojavljajo kot kupci oziroma lastniki nepremičnin, zaradi česar smo vsaj za nekatere posameznike (Nicolò Petronio in Apolonio de Apolonio, na primer)

lahko prepričani, da so imeli precej več stanovanjskih enot, kot so jih zmogli naseliti, kar zagotovo pomeni, da so vsaj nekatere izmed njih uporabljali za oddajanje prostorov; to pa je bil prav gotovo tudi za vdove eden najboljših načinov zagotavljanja rente. Verjetno je torej, da so bile nepremičnine dobra naložba, saj so se z njimi ukvarjali posamezniki z zvenečimi imeni znanih piranskih rodbin in nekateri, ki jih poznamo celo kot nosilce pomembnejših mestnih funkcij: prednjačita že večkrat omenjena Nicolò Petronio in Apolonio de Apolonio. Zanimiv je primer Joanne, vdove po Dominicu de Castru, ki je hišo v četrti Porta Misana, vredno 226 ducatov, zamenjala za pol cenejšo v četrti Porta Mugla (110 ducatov). Napolno leto zatem je novo hišo spet zamenjala za drugo, tokrat 142 ducatov vredno hišo v predelu Friuli. Pri tem je hiša v Porta Mugla ohranila natanko isto ceno, kot jo je imela pri prvi kupčiji, kar je značilnost še nekaterih drugih sklenjenih pogodb v VK 167. Ali je mogoče, da so bili Pirančani tako malo podjetni in z nadaljnjo prodajo niso skušali zaslužiti, ali pa gre nemara za utajo prave vrednosti sklenjenega posla, da bi se pogodbenik izognil plačilu morebitnega davka, bi bilo treba ugotoviti iz davčnih določil in obveznosti, ki so tedaj veljali v Piranu. Vsekakor pa k takemu sklepanju navaja dejstvo, da število zamenjav v knjigi presega število drugih poslov, in okoliščina, da so uradniki tudi pri zamenjavah nepremičninam vedno (razen v redkih primerih, ki jih moremo šteti za pozabljivost) določili ceno, četudi je bila ta v obeh primerih enaka in bi lahko šlo, preprosto rečeno, kar za zamenjavo ena proti ena (na primer, vinograd za vinograd).

Če sta bila vinograd in oljčni nasad samostojni tržni enoti, pa je vrt v glavnem sodil k hiši: njegova uporabna vrednost je bila torej bolj gospodinjinska kot gospodarska. V VK 167 se vrt kot pogodbeni artikel pojavi le trikrat, od tega dvakrat v Kaštelu, kjer zaradi visoke dosežene cene (34 ducatov) pomislimo, da je moral vendarle imeti nekakšno gospodarsko funkcijo.

Čas pred koncem 16. stoletja je bil - če ga merimo po ohranjanju cen nepremičnin in dodamo podatek iz VK 167, da se menjalna vrednost libra ducat ves čas ni spremenila - očitno čas uravnoteženega gospodarskega življenja. Za sklepanje in ugotovitve o tem, koliko ljudi je živelo v lastni hiši, koliko jih je stanovanje najemalo, ali so v Piranu obstajali veliki hišni posestniki, ki so imeli v rokah oddajanje nepremičnin, ali je trgovanje z nepremičninami vsaj nekaterim pomenilo posel ali je šlo le za vsakokratno lastno potrebo in resnični namen imetnika nepremičnine, predvsem pa za odgovore na vprašanja o načinih bivanja v hiši in njeni uporabi, opremi in videzu, pa bo treba še počakati.

Naslov	Hiša	pol hiše	del hiše	koča	vrt
Porta Domo	191	130			
	125				
	125				
Porta Campo	310		34	137	12
	170 ¹				
	172				
	190				
	200				
	150				
	240				
	80,5				
	372				
Porta Misana	226	30	96	38	
	230		244	38	
	190			40	
	462			38	
	301			86 ¹	
	150			98 ²	
	331		430 ³		
	120				
	126				
	59				
	120				
Li Friuli	60			50	
	142				
	90				
	140				
Pusterla				65	
Porta Mugla	110		30		
	110				
	248				
	122				
	84				
	55				
	200				
	160				
Ponta	32 ⁴				
Borgo Marzana	67				
	50 ⁵				
Piscaria		172			
Castello					34
					34
Suburbio	365 ^{**}				
	170				
	50				

Tab. 1: Znane cene nepremičnin v Piranu po VK 167.

* preračunano: 1054 libre

1 cum scala lapidea

2 cum stalla

3 cum casale

4 cum casale

5 cum horto

** preračunano: 2263 liber

REAL ESTATE IN PIRAN AT THE END OF THE 16TH CENTURY

Comparative analysis of the urban structure of Piran at the end of the Middle Ages and at the beginning of modern times

Alja BRGLEZ URANJEK

Institute of the Humanities, SI-1000 Ljubljana, Beethovnova 2

SUMMARY

The treatise on the real estate in Piran at the end of the 16th century is a part of a comprehensive research in material and residential culture of the town from the late Middle Ages to the early modern times. On the basis of the mapping of 114 plots of land along the former Piran town walls, which is in fact an abstract of an older record from 1609, and the vicelord's book No. 167 from the collection of the Piran Archives covering the period from 1592 and 1600, the author attempted to construct a groundplan network of the Piran urban centre. On ideal conditions a map of the town would thus be obtained for the time when no such map existed or has not been preserved. The reality of otherwise exhaustive data limited the final result to only a part of the author's expectations, but nevertheless gave numerous new pieces of information, which will be no doubt an excellent inception for the results to come.

With a comparative analysis of the obtained results, the author managed to make a number of lists and tables, on the basis of which she could work out a network of authentic ubiquitary points of the town's real estate and gradually enter them in the map (G. Caprino's map from the book *L'Istria nobilissima* was used). The comparison of names of people who became the new owners of real estate with those known as the owners of the plots along the town walls and further with those who acted as contracting parties or a contract for some other person was made in their real estate unit has shown that of 386 registrations only 64 belonged to the framework of the town centre and that only 56 were actually situated within the town walls. The owners' names appearing in the list of 114 plots and VK 167 match 21 times, although only for about a half of their real estate it can be claimed with certainty that in both cases the same property was at stake. This has clearly shown that only a limited part of the entire real estate was sold each year, that some units were referred to a number of times and some not even once, and that the collection of contracts made in this way cannot compete with a simple mapping which, however, does not exist for this town for the time from the end of the 16th century. With the available data the research should thus continue in this way and at the same time some other sources, particularly wills and legacy inventories of the already ascertained house owners, would have to be looked into as well. The carried out research, however, has already brought some precious data on the prices of real estate; they were yet again comparatively assessed and classified according to appropriate criteria. It has been established that the prices of houses ranged mainly from 100 to 150 ducats and that they were at times much higher, e.g. 462 ducats as reached by a house sold in the residential quarter called *Porta Misana*. It is this very part of the town in which trading with real estate was particularly brisk. The most respectable quarter was *Porta Domo*, although the data obtained in connection with the prices in this quarter do not confirm that real estate was indeed most expensive in this part of the town. It is true, however, that in eight years only four houses were sold. The main business and trade buildings stood in the quarter *Porta Campo: fontico*, pharmacy, some workshops (bakery, barber's shop), the old and the new municipal palace, residences of predominantly notaries and important town officials, and the highest price paid for a house there was 372 ducats. The transfers of ownership were followed, besides of houses (which are in all cases called either *domus* or *casa*, but never *pallatium* or *pallazzo*), also of parts of houses, cottages and gardens and, outside the town, of vineyards and olive groves. The highest prices, however, were reached by crystallization basins in salt-pans kept mainly at *Sečovlje* and *Strunjan*.

Key words: Piran, Middle Ages, real estate, Vicedomines Registers

LITERATURA IN VIRI

Amman, H. (1978, 3. izdaja): Wie gross war die mittelalterliche Stadt? V: Haase (ur.): Die Stadt des Mittelalters. Erster Band. Darmstadt.

Benussi, B. (1924): L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trst.

Bernik, S. (1968): Organizem slovenskih primorskih mest. Koper, Izola, Piran. Ljubljana.

Caprin, G. (1905): L'Istria nobilissima, I. Trst.

Hoyer, S.A. (1992): Hiša Tartini v Piranu. Piran.

Kovič, B., Pahor, M. (1960): O zgodovinskem in arhitektonskem razvoju Tartinijevega trga v Piranu. Kronika, VIII.

Lavrič, A. (1986): Vizitacijsko poročilo škofa Agostina Valiera 1579. Ljubljana, SAZU.

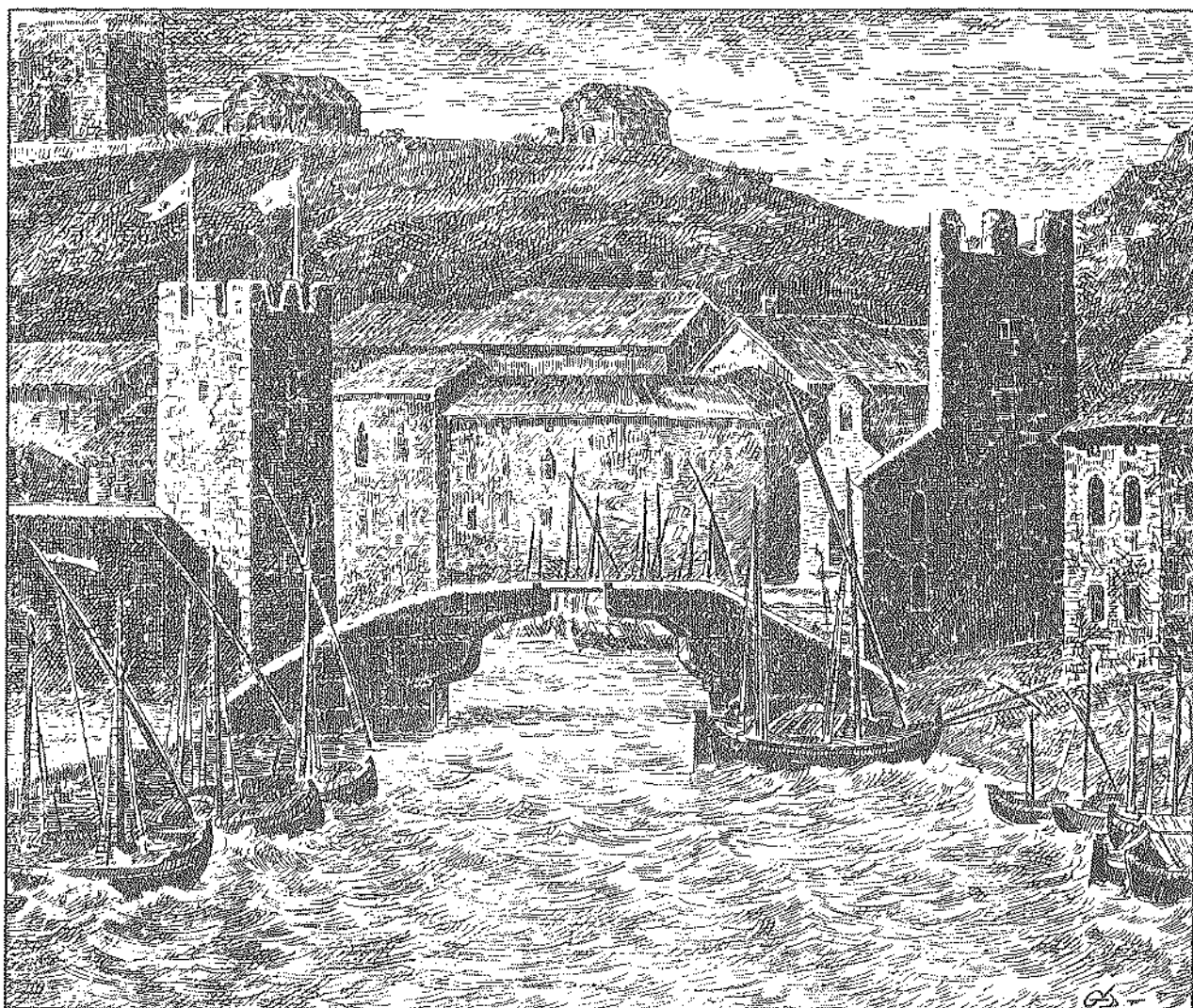
Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.

Mihelič, D. (1990): K podobi nekdanjega Pirana (16./17. stoletje). Vjesnik Historijskega arhiva Rijeka, XXXII, 11-21.

Persič, J. (1986): Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu / doktorska disertacija. Ljubljana.

PAK-PA. Vicedominska knjiga 167.

Statut Piranskega komun od 13. do 17. stoletja (Gli statuti del comune di Pirano dal XIII al XVII secolo). Za objavo priredila Pahor, M., in Šumrada, J. (1987). Ljubljana.

*Dvižni most pred vhodom v mandrač, popisna številka 35. Izrez iz slike Angela de Costera
Prikazovanje sv. Jurija, 1706 (Caprin, 1905).*

*Drawbridge in front of the entrance to the town harbour, Reg. No. 35. Detail from the painting
"The Apparition of St George" by Angelo de Costero, 1706 (Caprin, 1905).*

KMETIJSTVO IN TRGOVINA NA GORIŠKEM V NOvem VEKU: KMEČKI UPOR LETA 1713 IZ GOSPODARSKOZGODOVINSKE PERSPEKTIVE

Aleksander PANJEK

IT-34135 Trst, Via G. C. Barni, 8

IZVLEČEK

Goriško so sestavljala območja z zelo različnimi geografskimi značilnostmi (nižina, Kras, Brda, gorato gornje Posočje), ki so se razlikovala tudi po pretežni kmetijski proizvodni usmeritvi. Kot skupni element se v prispevku izpostavlja povezanost tako plemstva kakor tudi kmečkega prebivalstva s tržiščem. V ta okvir je postavljen pregled ustaljenih gospodarskih interesov, ki jih je uvedba novih davščin v prvih letih 18. stoletja ogrozila, ter različnih reakcij na uvedbo le-teh, vključno s kmečkim uporom leta 1713.

Ključne besede: kmetijstvo, trgovina, gospodarska zgodovina, Goriška, kmečki upori

S prihodom pod habsburško oblast ob izumrtju rodbine goriških grofov (1500) se je Goriška grofija znašla na obrobju velike srednjeevropske združbe raznolikih dežel. Zametki tega, čemur danes pravimo Goriško, segajo prav v čas goriških grofov, ki so iz svojih posestev na tem območju ustvarili teritorialno celoto z upravnim središčem v Gorici. V času njihove oblasti je Gorica dobila naziv mesta, nastali so goriški deželni stanovi, snovali sta se deželna enovitost in identiteta. Iz Gorice so grofje najprej vodili svojo ekspanzionistično politiko, nato pa samo še upravljali svojo padajočo politično pomembnost v odnosu s sosedi (Štih, 1994, 11-34). Pod Habsburžani je Goriška postala in ostala izrazito obmejna provinca. K taki podobi sta prispevali tako njena geografska lega na jugozahodnem robu habsburške državne entitete kakor tudi dejstvo, da je njena dolga zahodna meja sovpadala z avstrijsko-beneško državno mejo. Lega ob meji je bila za Goriško grofijo odločilnega pomena predvsem z gospodarskega vidika, saj so čez njeno ozemlje potekali tokovi tako meddržavnega kot tudi medregijskega in lokalnega trgovinskega prometa.

Značilnost trgovanja je na tem območju bila ta, da so se izkoriščale raznovrstne prednosti, ki sta jih nudila močno razčlenjeni obris državne meje in obstoj številnih enklav, tako avstrijskih na beneškem ozemlju

kakor tudi obratno. Čeprav se Avstrija in Benetke še dolgo po zaključku vojne iz let 1508-1516 nista sporazumeli in začrtali dokončne meje, se je položaj s časom le ustalil. Tako je kljub svoji nedefiniranosti in kasnejši "vojni za Gradišče" (1615-17) državna meja zdržala v bistvu nespremenjena skoraj tri stoletja, to je do propada Beneške republike (1797). Prav tako pomembna je za gospodarstvo južnejših predelov grofije, torej zlasti Gorice, njene bližnje okolice in Krasa, bila prisotnost avstrijskih pomorskih pristanišč v Trstu in Štivanu pri Devinu ter seveda tudi beneških, predvsem tistih na območju tržiške enklave. Važno vlogo so igrale tudi rečne plovne poti in pristani v spodnjem toku reke Soče. Krajevne oblasti in državni uradi v Gorici, Trstu in na Koroškem kakor tudi notranjeavstrijska vlada in komora v Gradcu so se skozi vse 16. in 17. stoletje morale ukvarjati s tem, da se trgovci izogibajo predpisanim trgovskim potem in se s tem izmikajo plačilu mitnin in carinskih pristojbin. Da bi se izognili večkratnim obdavčitvam tovarov, so namreč trgovci, prevozniki, ladjarji in čolnarji načrtno izkoriščali vrzeli, ki so zijale v mreži nadzora obmejne in čezmejne trgovine. Grof Thurn je npr. skozi štivansko pristanišče do Krmina vodil promet soli, ki je nato v Krminu šla v drobni promet, ne da bi se plačevala kakršnakoli pristojbina. Z njo so se oskrbovali kmetje z Brd in ostale okolice, pa tudi Tolminci, ki so se

na svoji poti nazaj v tolminsko gospostvo še naprej izmikali plačevanju mitnin. S to soljo se je skratka dogajalo "veliko tihotapstva" (SLAG, HKS, 122, 6).

Poglavje zase je trgovina z vinom. Pridelovanje, prodaja in preprodaja vina so predstavljali poglavitni vir denarnih prihodkov velikemu delu goriškega plemstva, svoje koristi pa je od tega imelo tudi kmečko prebivalstvo. Zanimanje plemstva za vino se nazorno kaže v njegovi težnji, da si prilasti čim večjo količino vinske proizvodnje in da obvlada tržišče.

Na ozemlju celotne grofije so za podložnike veljale omejitve in delne prepovedi prodaje vina. Tako je bila prodaja v grofiji do jurjevega (24. april) prosta, zatem pa omejena na gospostva. V takih monopolnih razmerah se je cena s prvotnih 2 do 3 soldov po bokalu mogla povzpeti do 14 oz. 15 soldov, v izključno korist plemstva, ki je poleg tega bilo tudi glavni proizvajalec vina (Panjek, 1996, 50-51). Proizvodnja na dominikalnih vinogradih, ki so se obdelovali z rabotnim delom podložnega prebivalstva, pri tem ni bila najpomembnejša, saj je v skupnem sestavu rente od vina predstavljala njen manjši, pa čeprav ne ravno nezanemarljivi del. Veliko bolj pomembno je bilo prilaščanje večjega dela proizvodnje iz podložniških kmetij, ki je potekalo skozi različne naslove. Vino se je v prvi vrsti pobiralo v obliki činžnih dajatev oz. najemnin v naravi ter desetine. Poleg teh osnovnih oblik, ki so veljale tako v kraških gospostvih kot v nižinski avstrijski Furlaniji in v Brdih, so se v slednjih dveh, ki sta bili izrazitejši vinorodni območji, uporabljale še druge.

Tako za Brda kot za nižino je v primerjavi s Krasom in gornjim Posočjem v glavnem veljala večja razdrobljenost in nižja stopnja oblasti tamkajšnjih gospostev in plemiške posesti nasploh. Kmečke gospodarske enote so se tu, podobno kot v širokem delu severnih in osrednjeitalijanskih dežel (Giorgetti, 1974, 33-71), podeljevale v mešani obliki fiksnega (vnaprej določenega) in déležnega (od proizvedene količine odvisnega) najema. Fiksni del najemnine so sestavljale tako dajatve v naravi kot v denarju ali kombinacija obeh, déležna kvota pa je tu vedno pomenila polovico vinske proizvodnje. Podelitev je pogostoma bila kratkotrajna, v tem primeru pa navadno omejena na petletno obdobje. Če ob izteku ni bilo posebnih vzrokov za odpoved, se je pogodba avtomatično obnovila. V urbarjih gospostva Dobrovo iz 17. stoletja (ASPG, Urb., 233-247) zasledimo, da je imetnik kmečke gospodarske enote za svojo fiksno najemnino oddajal določeno količino vina, včasih tudi denarja, poleg tega pa še perutnine in jajc. Le redkoma je fiksna najemnina obsegala tudi dajatve v pšenici, ovsu ali rži. Déležna kvota pa se je vedno izplačevala izključno z vinom, in sicer s polovico proizvodnje. Dodatno količino vina je gospod prevzemal z

desetinami, izključno z vinom pa so se izplačevali še kmečki dolgov. Težnja plemstva k prisvojitvi čim večjega deleža vinske proizvodnje se torej skozi primer gospostva Dobrovo kaže v vsej svoji razsežnosti. K temu cilju so bili naravnani vsi prihodkovni naslovi: fiksna in déležna najemnina, desetina, izplačevanje dolgov in dominikalna proizvodnja.

Močna proizvodnja zlasti v Brdih, pa tudi v nižini in deloma na Krasu, je bila namenjena tako krajevni porabi kot trgovini na večjo razdaljo. Pomembni odjemalci goriških vin so skozi ves novi vek bili koroški trgovci in prevozniki, v trgovanju s Koroško pa je kot glavni dobavitelj največje interese in koristi imelo prav goriško plemstvo. Goriško vino se je na Koroško prevažalo po soški cesti skozi Tolmin, Bovec in čez Predel v Trbiž. Korošci so sicer dober del nakupov sklepali tudi s furlanskimi (tj. beneškimi) proizvajalci in se v tem primeru za pot nazaj posluževali predvsem ceste po Kanalski dolini. V trgovini z vinom je nemajhno vlogo igrala tudi živahna tihotapska dejavnost na območju Brd in bližnje nižine: razlike v obdavčitvi in pomanjkanje uspešnega obvladovanja mejnega področja (tako na avstrijski kot na beneški strani) so izkoriščali pripadniki vseh stanov.

Poleg vina, za katerega je Gorica bila važno tržišče (Tucci, 1991), se je skozi pokrajino stekal predvsem promet s koroškim in kranjskim blagom, namenjenim na Beneško. To so bili predvsem železo in železni izdelki ter lanena platna. Iz Kranjske sta se na Goriško uvažala tudi žito in živina, tako za krajevno porabo kot za nadaljnji izvoz.¹ Sicer je bila Gorica manj pomemben uvozni mejni prehod beneškega blaga za notranje-avstrijske dežele kot Tablja (Pontebba), Trst in Bocen (Bozen/Bolzano). Kar se je v Gorici uvažalo z Beneškega, je bilo skoraj izključno namenjeno zadostitvi krajevnega povpraševanja (SLAG, HKS, 122, 7, 1-88). Iz poročil raznih komornih uslužbencev, ki so na Goriškem službovali v različnih obdobjih 17. stoletja, dobimo sliko dežele, v kateri je tihotapstvo bilo splošen pojav. Iz Kranjske preko Krasa ali Vipavske doline na Goriško ter s Krasa preko Valona na tržišče beneško ozemlje so se tihotapili vino, žito in živina. Skozi kanalsko gospostvo, skozi tolminsko glavarstvo in iz njega, čez gore na Bohinjskem proti Kobaridu ter z Bovškega pa se je na Beneško tihotapila predvsem živina, vse to pa, po besedah goriškega komornega uradnika, "nasilno in skrivno" (SLAG, HKS, 121, 1, 121-124). V poročilu dvornega knjigovodje iz leta 1691 zasledimo tudi trditev, da so v tihotapstvu na Goriškem organizacijsko vlogo imeli nekateri župniki in kurati (SLAG, HKS, 122, 6).

Tudi v gornji Soški dolini, podobno kot v ožji, južni Goriški, je imela državna meja pomembno gospodarsko

1 Za popolnejšo obravnavo prometnih tokov in trgovine nasploh na tem in širšem območju glej F. Gestrin, 1965.

vlogo. Tolminsko je bilo s prometnega vidika izrazilo prehodno področje. V tamkajšnjem glavarstvu se je namreč nahajalo vozlišče trgovskih prometnic v smeri vzhod-zahod in sever-jug, skozenj se je stekal promet med notranjeavstrijskima deželama Kranjsko in Koroško, grofijo Goriško in beneško Furlanijo. Toda geografska lega, točneje orografska podoba dežele, je še na drug način sooblikovala značaj tolminskega gospodarstva. Kljub relativno nizki nadmorski višini Soške doline je kmetijstvo namreč tu imelo izrazite gorske značilnosti, saj je omejena površina dolinskega, poljedelstvu najprikladnejšega sveta, agrarno dejavnost močno usmerjala v živinorejo. Prisotnost travnatih površin je bila že v samih večjih dolinskih naseljih zelo opazna, z vzponom na pobočja pa so travniki in senožeti znatno prevladovali nad polji (Panjek, 1993-94, 9-11, 64-77). Odločilna vloga živinoreje je hkrati poudarjala pomen povezanosti s tržiščem, saj so se prireja in pridelki živinoreje lahko koristno vnovčili predvsem s prodajo. Na Tolminskem so bile trgovske vezi s Čedadom in Furlanijo že od srednjega veka dalje zelo tesne in tudi v novem veku, ko se je dogradila cestna povezava z Gorico,² niso povsem zamrle. Da je bilo tako, nazorno izpričuje že Rutarjeva navedba o sporu med Tolminci in mestom Gorico o dobavi živine za zakol in pridelkov živinoreje. Ko je goriški glavar leta 1628 objavil prepoved prodaje na Beneško, se je tolminska pritožba v Rutarjevem prevodu glasila takole: "Goričani, katerim prodajamo svoje živinske pridelke, zahtevajo od nas, naj bi samo njim dajali svoje blago, in vendar nismo mi nikoli terjali, da bi oni samo nam svoje vino prodajali. Prepoved, zunaj dežele kupčevati, pomeni za nas toliko, kakor ukaz, da moramo svoje pridelke tisti kup prodajati, kakor ga bodo Goričani določevali, in da ne smemo več sala in masla pridelovati, kakor ga bodo Goričani porabiti mogli" (Rutar, 1882/1972, 158-9). Ukaz se nadalje ni izvrševal, izjave Tolmincev pa nedvoumno pričajo o njihovi visoki stopnji zavesti glede svojih interesov in zakonitosti trgovanja nasploh.

Če pomislimo na reliefno podobo celotnega teritorija pod goriško upravo, se nam tako rekoč sam po sebi ponudi vtis skrajno raznolike dežele, v kateri so soobstajali nižinski, kraški, gričevnat in gorski svet. V vsakem od njih sta se agrarna krajina in proizvodna usmerjenost razlikovali od le-teh v sosednji pokrajini. Kmetijska proizvodnja je v nižini obsegala predvsem pšenico in vino, v Brdih je daleč prevladovalo vinogradništvo, na kraški planoti je ob vinogradništvu in živinoreji pomemben delež imelo pridelovanje raznih žitaric, pa čeprav v neugodnih razmerah. Kako je človek izkoriščal naravne

danosti v gornjem Posočju, pa smo pravkar omenili. V taki raznolikosti pokrajine in agrarne proizvodnje kot skupna gospodarska značilnost podeželskega prebivalstva Goriške grofije prav gotovo izstopa tesna povezanost s tržiščem.

Na podlagi nekaterih pokazateljev (SLAG, HKS, 112, 2) lahko sklepamo, da je na Krasu hubna razdrobljenost že v drugi polovici 16. stoletja tako napredovala, da je za tamkajšnje podeželsko prebivalstvo bilo delovanje v mali trgovini, prevozništvu in tihotapstvu pravzaprav nuja. Brez tega se raven preživetja enostavno ni mogla doseči. Toda razdrobljenost kmečkih gospodarskih enot si je verjetno treba razlagati ne samo kot vzrok za to, da je kmet posegal v trgovino, ampak tudi kot posledico obstoja take možnosti sploh. Preživetje na premajhni kmetiji je namreč po eni strani sililo kmeta, da se udeleži v trgovini, po drugi pa je prav prisotnost neagrarnih dohodkov dopuščala višjo raven razdrobljenosti (Panjek, 1997).

Na območju Brd je vlogo veznega člana s tržiščem igralo predvsem vinarstvo. Kljub visoki stopnji odplačevanja bremen v vinu in zakonskih zaprek je vendarle tudi briški kmet, in ne samo njegov gospod, do neke mere mogel prodati svoje vino. Sicer bi zakonske omejitve, ki smo jih že prej omenili, ne imele razloga za obstoj.

Iz arhivskega gradiva o trgovinskem prometu na širšem območju Julijskih in Karnskih Alp ter Karavank v 17. stoletju jasno izhaja, da se je tudi tamkajšnje prebivalstvo v veliki meri posvečalo tovarništvu, mali trgovini in tihotapstvu s svojimi izdelki, še posebej pa z vinom, čez deželne in državne meje.³ Dejavne na soški cesti med Gorico oziroma Kobaridom in Koroško dobimo tudi Tolmince, prebivalce kobariskega kota in bovškega glavarstva. Isti viri nam tudi eksplicitno povedo, da za odplačevanje vseh gosposkih, deželnih in državnih bremen prihodki od samega gorskega kmetijstva niso zadostovali. Zaradi tega moramo prevozniško in trgovsko (ter tihotapsko) dejavnost podložnikov gospostev v alpskih in predalpskih dolinah razumeti predvsem kot iskanje dodatnih prihodkov. Jasno je, da so obstajali posamezniki, ki so se ukvarjali izključno s trgovino. Istočasno pa teh figur ne moremo popolnoma ločiti od ruralnega sveta, iz katerega so izhajale, kakor tudi ne smemo potegniti stroge ločnice med kmetom, prevoznikom, malim trgovcem in tihotapcem: kmet-podložnik je na tem območju redno posegal po neagrarnih virih dohodka. Sicer je o bistvenem pomenu trgovske dejavnosti za kmečko prebivalstvo na Kranjskem že pred leti pisal Ferdo Gestrin (1973), ki je v

² Za podatke o času gradnje soške ceste ter o značilnostih prometa na njej glej U. Tucci, 1991 ter V. Rajšp, 1994.

³ Kot primere arhivskega gradiva, v katerem koroški mitniški upravitelji v 17. stoletju omenjajo prevozniško in tihotapsko dejavnost prebivalcev alpskih in predalpskih dolin, se tu navede KLAKE, SA, 619. Ta tema je bila posebej ohdelana za območje Karnije, prim. Bianco, 1995. Najnovejši izsledki in interpretacije o pojavu kramarstva in sezonskega izseljevanja iz Karnije so zbrani v zborniku Ferigo-Fornasin, 1997.

oviranju svobode dostopa in nastopanja na tržišču videl celo skupen dejavnik kmečkih uporov na slovenskem naseljenem ozemlju v novem veku.⁴ Taka interpretacija se v dobri meri prileže tudi tolminskemu uporu iz leta 1713, še posebej, če, tako kot v tem prispevku, nanj gledamo s pretežno gospodarskega vidika. Pa preidimo k pregledu gospodarskih dejavnikov, ki so leta 1713 na Goriškem privedli do nastanka širokega kmečkega uporniškega gibanja, znanega pod imenom "veliki tolminski punt".

Razumevanje dogajanja na Goriškem v prvem trinajstletju 18. stoletja ne more mimo dejstva, da se je istočasno odvijala španska nasledstvena vojna (1701-1714). Državne blagajne so za kritje vojnih stroškov potrebovale vedno novih prihodkov, zato se niti Goriška grofija ni izognila uvedbi novih davščin. Vsota rednih državnih bremen, ki jih je nosila grofija, je letno znašala preko 10.000 goldinarjev, prihodki cesarskih mitnic pa so znašali približno 17.000 goldinarjev. V izrednih razmerah so se rednim davkom dodajali izredni, tako da je v obdobju 1703-1711 vsota raznih izrednih bremen dosegla skupni znesek 120.000 goldinarjev.⁵

Pri interpretaciji takratnega dogajanja je tudi potrebno upoštevati, da je na Goriškem plemstvo prevladovalo tako v institucionalnem kakor tudi v gospodarskem in družbenem življenju. Goriški deželni stanovi so bili predstavniško telo izključno plemiškega stanu, skozi njihovo upravno delovanje pa so se podpirali in branili skorajda izključno interesi plemstva. Brez institucionalnih in gospodarskih vzvodov meščani in kmetje tudi niso mogli bistveno vplivati na upravo dežele, stališča mestnega magistrata ter kmečke pritožbe pa praviloma niso naleteli na poseben posluš niti v graških vladnih uradih.

V okviru povečanega državnega davčnega pritiska sta bila v letih 1705 oz. 1707 v Goriški grofiji uvedena daca na meso in na vino, v zakup pa so ju dobili prav deželni stanovi. Uvedbo daca na vino⁶ je sicer grof Gerolamo della Torre (Thurn) graški komori predlagal že leta 1704, se sam ponudil kot zakupni izterjevalec in naslednje leto zakupno pogodbo v resnici tudi sklenil. Stanovi so se Thurnovemu načrtu od vsega začetka odločno zoperstavili, češ da je za grofijo poguben, in sami sebe pri komori predstavljali kot edinega možnega nepristranskega kandidata za izterjavo nove davščine. Svoja izvajanja so podkrepljevali z argumentom, da je v

deželi vino edini vir prihodkov ter da bi dac pri kmetih mogel izzvati "nevarne vstaje" (ASPG, SP I, P 43, 203-206; P 44, 4, 8). A brez uspeha. Zato je po podelitvi daca Thurnu večji del goriškega plemstva grofa pri pobiranju davkov oviral toliko časa, dokler ga ni prisilil, da je s pobiranjem odnehal.⁷

Tako ravnanje so plemstvu narekovali interesi v trgovini z vinom. Koliko mu je bila le-ta pomembna, lahko razberemo tudi iz Leopoldovega patenta (1689) o izterjavi daca na vino v mestu Gorici, kjer se med drugim omenja, kako se "dacarju zelo čudno zdi, da vsakokrat, ko gre terjat dac od plemstva, ga ti brez vsakega izplačila, a z žalitvami in grožnjami odslovijo" (ASPG, SP I, R 18, 48). V patentu se je tudi ukazovalo, naj se proti neplačnikom ukrepa ne glede na to, če gre za plemiče ali navadne gostilničarje in meščane, glavar pa naj odredi potrebno pomoč oboroženih mož. Temu navkljub so samo dve leti kasneje goriški odborniki⁸ v pogodbi za izterjavo mestnega daca na vino nekemu Codelliju naročali, naj se najstrože ravna po javnem razglasu iz leta 1689, "razen do prečastitega deželnega plemstva, ki je obvezano plačevati samo, kot se je to opravljal v preteklosti pred objavo omenjenega javnega razgasa" (ASPG, SP I, P 38, 45). Da bi se izognili plačevanju pristojbin, so torej deželni stanovi preko svojih odbornikov že običajno in popolnoma odkrito izvajali pritisk na izterjevalce daca na vino. Plemstvo je na območju svojih gospodstev bilo že itak oproščeno plačevanja davščin na vino (ASPG, SP I, P 43, 42) in je po jurjevem uživalo monopol nad njegovo prodajo, s takimi upravnimi postopki pa si je zagotavljalo se neobdavčeno prodajo v mestu.

Stanovi so si naposled le uspeli zagotoviti izterjavo vinskega daca, a šele leta 1707, saj jim do takrat graška komora ni bila pripravljena zaupati. V vladi so se namreč bali, da Goričani ne bi poravnavali svojih obveznosti, tako kot v primeru mesnega krajcarja, ki je bil uveden že 1705 in podeljen v zakup prav stanovom. In v resnici so se dolgov goriških stanov do komore kopičili. Dac na vino so stanovi upravljali v triletnem 1707-1710, zanj pa naj bi plačevali 5000 goldinarjev letno, za dac na meso pa naj bi v triletnem 1705-1708 komori letno oddali 6000 goldinarjev. Ob izteku obeh pogodb je skupni dolg stanov znašal 9440 goldinarjev. Zaradi tega je komora poiskala zanesljivejšega izterjevalca in ga dobila v Jakobu Bandlu.

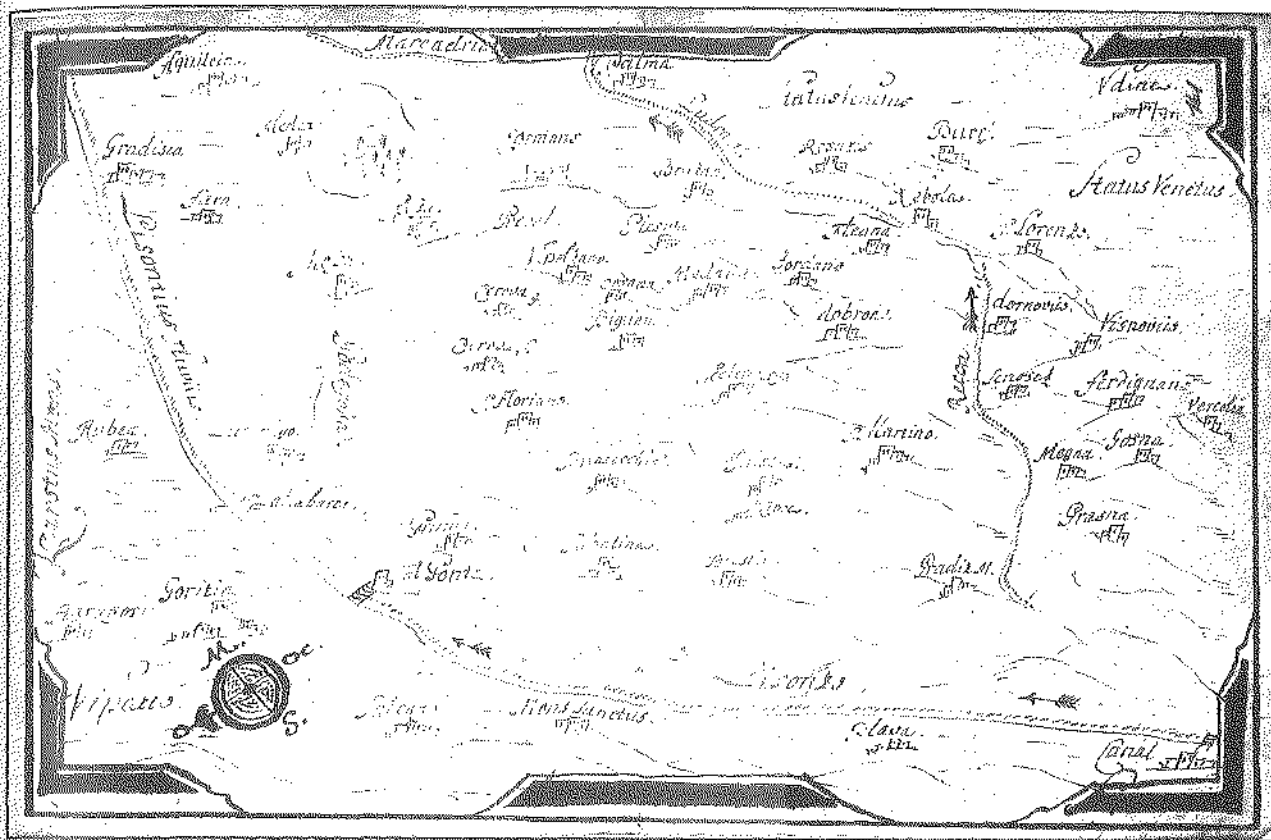
4 O splošnosti pojava kmečke trgovine na Slovenskem je Gestrin že razpravljal v svoji Trgovini slovenskega zaledja (Gestrin 1965).

5 Navedene zneske smemo sprejeti le pogojno, saj so povzeti iz dokumentacije goriških deželnih stanov, kjer se razni izračuni med seboj ne skladajo, sama državna uprava pa je njihove podatke zavračala kot netočne (ASPG, SP I, P 46, 37, 266). V skupno vsoto 120.000 goldinarjev so všteti tudi prihodki od dacev na vino in meso iz obdobja zakupa deželnih stanov.

6 Na novo uvedeni dac na vino je v bistvu pomenil razširitev izterjevanja tudi na podeželje, saj se je v mestu in v njegovi okolici (do oddaljenosti ene italijanske milje) pobiral že od konca 16. stoletja dalje.

7 Peripetije, ki jih je dac na vino doživel do svoje uvedbe, se podrobneje obravnavajo v Panjek, 1996.

8 Deželni stanovi so redno upravo prepuščali skupini štirih odbornikov, izvoljenih iz svoje srede.

Pogled na obmejno področje jugozahodne Goriške grofije (17. st.) (KLAH Ständisches Archiv, C-Akten, Abteilung I, Sch. 314, f. 161).

View of the frontier region of the southwestern Gorizia County (17th century) (KLAH Ständisches Archiv, C-Akten, Abteilung I, Sch. 314, f. 161).

Oddajanje pobiranja davkov v zakup je bilo v novem veku ustaljena praksa, s katero si je država - zastavitelj zagotavljala redno vplačevanje, istočasno pa se izognila direktnemu nastopu. Dobitnik zakupa je zato mogel dokaj svobodno določati način izterjave, tudi mimo določb, saj si je navsezadnje državna blagajna postavljala le ta cilj, da se je redno dosegala določena količina prihodkov. Tak primer sta bila tudi daca na vino in meso v Goriški grofiji (Grafenauer, 1954). Goriški dac na vino bi se bil moral izterjevati le od prodaje na drobno, v resnici pa se je na cesti v Tolmin spremenil v mitnino, saj se je v Ročinju in Kanalu plačevalo "po tovoru" in "po vozu". Dac na meso, ki naj bi se plačeval na zaklano živino, namenjeno tako prodaji kakor domači porabi, se je v času Bandlovega upravljanja spremenil v davščino na prehod, ki jo je od Tolmincev pobiral v Ročinju in Kanalu. Bandel je sicer mesni krajcar izterjeval tudi od mesarjev, tolminskim vaškim skupnostim pa je naložil še izplačilo za domači zakol (ASPG, SP I, R 20, 20; SLAG, M, 425, 234, 259).

Dogodki okoli uvedbe in izterjave mesnega krajcarja so za razumevanje vzrokov tolminskega punta posebno zanimivi. Da bi pred komoro opravičili velik primanj-

kljaj ob izteku svoje pogodbe, so stanovi zvrčali krivdo na Tolmince, ki da se vztrajno branijo plačevanja. V tem je bilo precej resnice. Zaradi težav s Tolminci je komora v prvem letu stanovom celo odobrila izplačilo v višini le dveh tretjin zakupnega zneska, saj je ena tretjina od skupnih 6000 goldinarjev odpadla na Tolmince, zatem pa je to olajšavo preklicala. Na tem mestu omenimo dogodek iz leta 1628, ko so Tolminci s preusmeritvijo prodaje živine v Furlanijo izsiljevali goriškega glavarja. Podobno se je dogajalo v začetku 18. stoletja. Iz zaupnega dopisa med člani goriških deželnih stanov izvemo, da so po prvih rubežih v njihovo škodo, ker niso plačevali mesnega krajcarja, Tolminci preusmerili svoje trgovanje z živino in pridelki živinoreje v Čedad. S tem so Gorici popolnoma prekinili dobavo "masla, telet, goveda in slanine", tako da so jim bili stanovi "prisiljeni zagotoviti, da se jim v Gorici ne bo izvrševal noben rubež" (ASPG, SP I, P 45, 265). Tolminci so bili torej v stanju, da od deželne oblasti izsilijo privilegiran davčni položaj, saj je bila preskrba mesta in nenazadnje tudi plemstva z mesom odvisna od tolminske dobave. To svojo pogajalsko moč so koristno vnovčevali tako v 17. kot v 18. stoletju in si na ta način

zagotovili poseben položaj, ki ga je deželna uprava morala upoštevati. Istočasno lahko tudi v tem primeru opazimo, koliko so interesi plemstva vplivali na način uprave goriških stanov oz. njihovih odbornikov. Čeprav so Tolminci preskrbovali tudi meščane, ne moremo določiti, da so bili glavni odjemalci in porabniki njihovih pridelkov prav člani plemiškega stanu. Bolj ali manj tiha domena med stanovi in Tolminci o nekakšni posebni svobodi trgovanja pa ni bila enostavno rezultat merjenja moči med njimi. Bila je tudi način, s katerim so stanovi zagotavljali ohranitev socialnega miru v deželi. Tolminci so namreč bili ljudje iz gorskih dolin z močno zavestjo o svoji "posebnosti" v okviru Goriške grofije ter z dvestoletno tradicijo upornišva,⁹ zato je bila deželna uprava v ravnanju z njimi previdnejša. Blaga izterjava mesnega krajcarja od Tolmincev se je lahko obdržala, dokler so stanovi ostali upravitelji daca. Z nastopom Jakoba Bandla se je slika spremenila.

Toda najprej še kratek razmislek o izvoru primanjkljaja, ki je komoro prepričal, naj dac podeli zasebnemu davkarju. Njegovemu navajanju navkljub tako visokega primanjkljaja stanovi niso utrpeli samo zaradi Tolmincev. Že res, da so se Tolminci lahko na način, ki smo ga pravkar spoznali, plačevanju daca na meso v veliki meri izognili. Prav tako tudi drži, da so stanovi s Tolminci imeli precejšnje težave tudi pri izterjevanju daca na vino. Če so kupili vino na Goriškem, so namreč po novem Tolminci morali poleg običajnih mitnin plačevati še dac, zato so se raje preskrbovali v bližnji beneški Furlaniji. Dalje, v Krminu so se dachu na vino uprli že leta 1707, stanovi pa so nemudoma poslali četo oboroženih mož predvsem zato, da ne bi vlada poslala svojih. Toda dacha na vino niso plačevali niti imetniki goriških gospodstev, ker so ga bili, odkar so na komoro vložili priziv, v pričakovanju razsodbe začasno oproščeni (ASPG, SP I, P 45, 145; P 46, 77). Ta podatek navaja k mnenju, da izpad prihodkov od dacha na vino v letih, ko so za njegovo pobiranje skrbeli stanovi, lahko v prvi vrsti pripišemo posebni pozornosti do zavarovanja gospodskih rent iz tega naslova. K taki interpretaciji nagiba tudi dejstvo, da za čas, ko se je med stanovi in komoro odvijala diskusija o uvedbi obeh dacev, arhivski viri še zdaleč ne izpričujejo tako zagriženega boja proti

dachu na meso, kakršnega lahko zasledimo proti dachu na vino. Še več, vtis je, da se je dac na meso uvedel skoraj mimogrede, pri čemer ne gre pozabiti, da so si stanovi sprva celo izborili oprostitev "tolminskega kontingenta".

Jakob Bandel je izterjavo mesnega krajcarja prevzel v letu 1709. Komori je ponudil 300 goldinarjev več kot stanovi, to je 6.300 goldinarjev letno, in tudi redno izplačeval svoje obroke, medtem ko stanovom v prejšnjih letih ni "uspelo" niti dosegati obljubljenega zneska. V tolminskem gospodstvu je Bandel nameraval pobrati 2.100 goldinarjev letno (SLAG, M, 425, 234, 254), torej spet eno tretjino skupne vsote. Z bratom Antonom Bandlom, župnikom v Šentviški Gori na Tolminskem, sta se nato v letih 1710 in 1711 z uspehom angažirala, da je Jakob pridobil še dac na vino. Tudi v tem primeru je dacar Bandel komori redno in v polnem znesku (5000 goldinarjev letno) izplačeval obroke.

Goriško plemstvo in s tem deželni stanovi so bili od vsega začetka skrajno nezadovoljni z Bandlovim delom. Glavar in njegov namestnik sta bila pristojna in dolžna, da na njegovo prošnjo dacarju odredita oboroženo podporo za izterjavo davkov vsakokrat, ko bi se izkazalo za potrebno. Bandel pa se je pritoževal, da teh odredb ne more doseči. Glavar in njegov namestnik sta sicer bila cesarska oziroma državna predstavnika v deželi in načelnika krajevne državne uprave, istočasno pa največkrat tudi člana goriškega deželnega plemstva.¹⁰ Njuno upravljanje je zaradi tega bilo močno odvisno od lokalnih stanovskih vzgibov in službovanje v cesarskem imenu je moglo omiliti, ne pa tudi izbrisati njune interesne povezanosti z goriškim plemstvom. In prav v tem primeru, ko sta glavar in njegov namestnik Bandlu odklanjala oboroženo podporo, sta dejansko delovala popolnoma v skladu z usmeritvijo goriškega plemstva. Namreč: kolikor je bilo stanovsko upravljanje dacev podvrženo obrambi gospodarskih interesov plemstva in torej v očeh komore finančno neučinkovito, toliko je bilo kasneje Bandlovo pobiranje neodvisno in učinkovito. Če upoštevamo sistem, ki so mu goriški stanovi sledili pri pobiranju in nasploh upravljanju davščin,¹¹ se neodvisnost od plemiških gospodarskih interesov in učinkovitost pri izterjavi izkažeta kot napad prav na te interese. Dejansko so stanovi proti Bandlu vodili večletno kani-

9 Da so Tolminci svoj status v deželi doumeli kot poseben, izpričuje dejstvo, da so med uporom 1713 iskali listine, ki bi potrjevale njihove davčne privilegije. O tem še kasneje v tem prispevku. Na nek način je bil sicer poseben tudi institucionalni status tolminskega glavarstva kot upravne enote v okviru Goriške grofije, prim. Panjek, 1993-94, 17-21. Glede tradicionalne upornosti Tolmincev je nazoren podatek, da se je na Tolminskem med letoma 1513 in 1700 zgodilo najmanj dvajset različnih uporov, prim. Marušič, 1973, 46. V tolminskem glavarstvu je vrelo tudi že na prehodu iz 17. v 18. stoletje. Tolminci so leta 1698 odklonili plačevanje novouvedenega dacha na usnje in meso. Goriški "fiscale" in "gastaldo", ki sta se podala na Tolminsko, sta začutila, da sta "v življenjski nevarnosti", in se vrnila. Tem dogodkom je sledil proces, ob zaključku katerega je vlada v Gradcu odredila odvzem nekaterih kmetij, ki pa ni stekel, ker jih ni hotel nihče prevzeti (SLAG, M, 428, 2624, 2636-2643). Podobno dogajanje omenja že Rutar, 1882/1972, 113. V istih letih so se Tolminci upirali tudi plačevanju novega davka (imenovanega "novina") in davka na ognjišča. Takratni spori z grofom Coroninijem in z nekaterimi župniki se obravnavajo kasneje v prispevku.

10 V tem obdobju je glavar bil Giovanni Gaspare Cobenzl (Kobencelj), podglavar pa Leopoldo Adamo Strassoldo.

11 Da je finančna uprava grofije močno podlegala interesom posameznikov iz vrst plemstva in plemstva kot skupine, je nedvoumno zatrjeval že C. von Czoernig, 1873/1969, 470-472.

panjo, za katero niso izbirali sredstev. Bandla so pri komori skušali orisati kot privatno osebo, ki v škodo celotne dežele in njenega prebivalstva zasleduje izključno lastno korist. Razne vaške skupnosti so spodbudili k temu, da na komoro naslovijo svoje pritožbe proti Bandlovemu brezobzirnemu načinu izterjave pristojbin od dacev, ki ne prizanese ne plemičem ne kmetom (ASPG, SP I, P 46, 25, 28). Po pridobitvi še daca na vino se je Jakob Bandel pri komori celo pritožil, da se mu "zaradi teh dacev streže po življenju". Takojšnja stroga in razžaljena replika glavarja Giovannija Gasparja Cobenzla (Kobencelj) kaže precej jasno na to, da je s svojimi obtožbami Bandel meril na predstavnike iz vrst plemstva (SLAG, M, 425, 205).

Toda korenine odpora goriškega plemstva do Bandla so tičale tudi nekje drugje. Jakob je začetno vsoto za pridobitev daca na meso v zakup dobil od grofa Gerolama della Torre in barona Bartolomea Taccòja.¹² Oba sta se v preteklih letih s svojimi pobudami - sicer neuspešno - spustila v odprt spor z goriškimi stanovi, finančna podpora Jakobu Bandlu pa jima je pomenila nadaljevanje njunega nasprotovanja vodilni eliti v deželi. Grof Gerolamo della Torre je v prvih letih 18. stoletja zahteval in tudi dobil imenovanje za maršala v Goriški grofiji ter, kot smo že videli, predlagal uvedbo daca na vino. Obe pobudi so deželni stanovi razumeli predvsem kot grožnjo svoji institucionalni oz. gospodarski prevladi, kar sta dejansko tudi bili. Bartolomeo Taccò je v istih letih komori predlagal prodajo občinskih (srenjskih) zemljišč na Goriškem, katerih obstoj je imel nezanemarljivo vlogo pri ohranjanju družbenega in gospodarskega ravnotežja v deželi, za njimi pa so se spet skrivali močni interesi plemstva.¹³ Upoštevati je tudi treba, da je bil Jakob sin Martina Bandla, ki je pri goriškem uradu za komorne rabote služboval prav kot podrejeni Bartolomea Taccòja (Šoin, 1950, 179-180), tako da moramo Bandlove v teh letih v bistvu razumeti kot Taccòjeve kliente. Od začetka 18. stoletja dalje je goriška meščanska družina Bandel vse svoje napore vlagala v gospodarski in družbeni vzpon, ki jim je na sredini stoletja dejansko uspel (Situla, 1973, 188). Pri tem je po svojih močeh sodeloval tudi šentviškogorski župnik Anton, ki so ga leta 1709 farani izgnali, ker je za svoje službovanje zahteval neobičajne in previsoke prispevke.

Vse to seveda še ne pomeni, da je nastop Jakoba Bandla pomenil spremembo na slabše samo za goriško plemstvo, ki je ostalo brez vzvodov, s katerimi bi se

brnilo plačevanja pristojbin za dac na vino in po svoji uvidevnosti upravljalo dac na meso.

Bandel je pristojbino za dac na vino od 6 grošev po tovoru, ki so jih pobirali stanovi, dvignil na 10 grošev, kar je pomenilo zaostritev tudi za malega briškega proizvajalca, ki je svoje nasprotovanje davkarju pokazal že ob samem začetku upora leta 1713. Smernice kraškega uporniškega gibanja nasprotno ne kažejo na veliko prizadetost Kraševcev zaradi obeh dacev. Z bogatejšimi podatki razpolagamo v primeru Tolmincev. Tolminski gospod in glavar, grof Giacomo Antonio Coronini, je leta 1711 med svojimi podložniki poizvedoval, pod katerimi pogoji bi bili pripravljeni plačevati davščini. S plačevanjem daca na vino bi Tolminci soglašali, če bi se pristojbina vrnila na prejšnjo vsoto 6 grošev po tovoru, glede davščine na meso pa je bila "velika večina trdno odločena, da je nikakor noče plačevati" (SLAG, M, 425, 234). Leto kasneje [1712] so v svoji pritožbi zatrjevali, da je davkar podvojil pristojbino za dac na vino, ki ga pobira tudi od vina za domačo porabo ter od tistega, ki ga tovorijo svojim župnikom ali na Kranjsko in v Bohinj. Od goriškega podglavarja so tudi zahtevali, naj davkarju ukaže, da mora na Tolminskem dac na vino pobirati po istih postopkih kot v ostalem delu grofije (ASPG, SP I, P 47, 34). Istega leta so pod vplivom vse večjih pritiskov vsaj deklarativno že pristajali tudi na plačevanje mesnega krajcarja, obenem pa se pri vladi in cesarju pritoževali, da je vsota 2.100 goldinarjev, ki jo je Bandel nameraval pobrati na Tolminskem, previsoka in neupravičena. V pričakovanju odloka so goriške upravitelje prosili, naj odložijo izvršitev rubežev, ki jih je zahteval Bandel (SLAG, M, 425, 259-260).

Bandlov prihod je pomenil nastop novega igralca na goriški sceni. Kot komorni zastavni dacar je Bandel imel direkten stik s komoro, od njega so v Gradec romala poročila o stanju in dogajanju na Goriškem, ki so se znatno razlikovala od enoumne predstave iz prejšnjih let. Do takrat so lahko stanovi dokaj učinkovito predstavljali tako sliko dežele, ki je krepila pravilnost njihovih stališč. Plemstvo je po potrebi od podložnikov lahko dobilo tudi pritožbe z zaželeno vsebino, da bi bolj nazorno prikazalo sozvočje med svojimi argumenti ter potrebami in tegobami podeželskega prebivalstva. Zdaj je Bandel v Gradec poročal, da so v prejšnjih letih stanovi v resnici izterjevali samo od revežev, ne pa od plemičev, da so Tolminci v resnici plačevali in da se mu streže po življenju. Bandlova izvajanja seveda niso bila nujno in vedno resnična. Zato pa so bile za nadaljnji

¹² Marušič, 1990, 38. V inventarju zapuščine barona Bartolomea Taccòja, ki je kot zdravnik služboval v Gradcu in Leobnu, dejansko zasledimo tudi navedbo listine o kreditu v znesku 1520 goldinarjev, ki ga je Taccò dal Jakobu Bandlu (SLAG, AL, 1285, 2).

¹³ Ta dogajanja se uvrščajo v širši okvir nastajanja družbenogospodarskih predpogojev za razvoj kmečkega gibanja in izbruh upora na Goriškem v letu 1713, v tem prispevku pa se obravnavajo v mejah njihove vloge kot neposredni gospodarski dejavniki, ki so do kasnejšega upora dejansko privedli. Bolj na splošno naj omenim le, da se je v začetku 18. stoletja na Goriškem odigrala vrsta institucionalnih, gospodarskih in družbenih sporov, kmečki upor iz leta 1713 pa iz več pogledov predstavlja trenutek, ko se je podeželsko prebivalstvo aktivno vključilo v širše dogajanje. Te tematike so podrobneje obdelane v Panjek, 1996, 39-73.

razvoj dogodkov pomembne predvsem njegove večkratne pritožbe na račun glavarja in podglavarja, češ da mu ne nudita potrebne pomoči pri izvedbi rubežev. S tem so le-ti skušali omejevati njegovo učinkovitost, ki se je v primerjavi s prejšnjimi leti med podeželskim prebivalstvom izboljšala predvsem na račun Tolmincev in njihovega trgovanja z živino in živinorejskimi pridelki.

Tiha domena o blagi izterjavi in neizvrševanju rubežev je v letih po Bandlovem prevzemu pobiranja daca propadla. Tolminci so bili vse bolj nejevoljni in v svoji pritožbi iz leta 1711 menili, da jih dacar "prekomerno bremeni". Zato je vlada namestniku goriškega glavarja Strassoldu in tolminskemu glavarju Giacomu Antoniu Coroniniju odredila, naj poizvesta, če obtožbe na Bandlov račun držijo. Ob zaključku preiskave je komorni prokurator Andrea de Staiz¹⁴ izdal ukaz, naj Tolminci izjavijo, koliko mesa so porabili in prodali, in na tej podlagi naj se v roku petnajstih dni izplačajo pristojbine od daca. Tolminci niso popustili in se 1712 zopet pritožili pri vladi in cesarju. V pričakovanju odloka se še ni postopalo (SLAG, M, 425, 259-260).

Pritiski komore na deželne upravitelje, naj Bandlu odredijo rubeže, so se v naslednjem letu stopnjevali. V tistem času je v glavarjevi odsotnosti njegove dolžnosti izvrševal podglavar Strassoldo. Kako je prišlo do dogodka, ki je vnel upor, je Strassoldo v svojem obrambnem memorialu opisal takole: "(...) odlašal sem, dokler sem mogel, a ker jih je potekanje časa le podpiralo v njihovem vztrajanju, preteklega meseca marca [1713] omenjenemu Bandlu nisem mogel zavrniti rubeža več tovorov¹⁵ soli s konji vred in aretacije enega moža iz Tolmina (...)" (SLAG, M, 428, 2636-2643).

Podglavar je torej od prvega komornega ukaza iz leta 1711 odlašal z ukrepanjem proti Tolmincem kar dve leti. V tem spet zapazimo odklonilni odnos do Bandla in obrambo dobave mesa mestu Gorici. Vendar je bilo tako dolgo odlašanje tudi posledica tega, da si nihče, niti tolminski glavar, niti goriška deželna uprava, niti sam Bandel, ni upal proti Tolmincem nastopiti s silo, še najmanj pa na ozemlju glavarstva. Tolmince so imeli za "trdovratne in uporniške", podglavar Strassoldo pa se je po punktu moral braniti pred obtožbo, da Bandlu ni odrejal rubežev iz strahu pred njimi, ker da so "po naravi nasilni" (SLAG, M, 428, 2636-2643). Pod pritiskom komore, v ozadju katerega je stal Bandel, je torej Strassoldo nazadnje le klonil in se s tem tudi dokončno izneveril tihi pogodbi s Tolminci.

Tolminski upor se je začel na nedeljo, 26. marca 1713. Rubež in aretacija enega njihovega moža sta Tol-

mince napeljala na to, da pri Jakobu Bandlu protestirajo zaradi prekomernih in nepravilnih zahtev njegovih podrejenih in pooblaščenih izterjevalcev ter da od podglavarja zahtevajo izpustitev svojega tovariša. V mesto so nameravali "eden po hiši, kakor eden po hiši plačujejo dac, da bi na trgu v Gorici poračunali z dacarjem Bandlom" (ASPG, SP I, P 47, 127).

Prav gotovo velja, da sta nova daca krčila donosnost kmečke trgovine, v prvi vrsti prodaje in tovorjenja vina ter prodaje živine za zakol in pridelkov od živinoreje. Ob tem pa se lahko vprašamo, kateri od dveh je imel neposrednejši vpliv na splošno nezadovoljstvo med podeželskim prebivalstvom. Glede na dogajanje iz prejšnjih let bi vsekakor pričakovali, da je Bandel Tolmince še najbolj oškodoval z mesnim krajcarjem. Čeprav v ključnih trenutkih viri ne razlikujejo več med obema davščinama, je iz navedenega konteksta precej jasno dvoje. Prvič, da je Bandel z novim postopanjem pri dachu na meso pritisnil predvsem na Tolmince, ki so v prejšnjih letih nedvomno bili glavni razlog primanjkljaja iz tega naslova. Drugič, da je z vinskim dacom še najbolj oškodoval plemstvo. Istočasno pa ne moremo spregledati dejstva, da je glavnina trgovinskega prometa na soški cesti v smeri proti severu odpadla na prevoz vina. Tovorniki so tu bili predvsem kmetje, med njimi pa tudi Tolminci. Vsekakor je skupna vsota, ki jo je Bandel pobiral na Goriškem, znatno presežala znesek zakupa, saj so od dacev poleg Bandla imeli koristi še njegovi podrejeni izterjevalci. Uporniki so v prvih dneh s svojimi dejanji tudi jasno pokazali, zaradi koga so bili ogorčeni. Z napadi na lastnino so prizadeli Jakoba Bandla, njegove podrejene davkarje ter nenazadnje tudi grofa Gerolama della Torre in Bartolomeovega brata barona Carla Taccòja, gospoda v Števerjanu. Gerolamo in Bartolomeo sta namreč ob samem začetku Jakoba Bandla dala na razpolago potrebno vsoto za pridobitev zakupa.

Kmečko uporniško gibanje je v naslednjih dneh in tednih zajelo tudi Brda in Kras, prebivalstvo nižinskega območja pod upravo Gradišča pa v njem ni sodelovalo, saj tam daca na meso in vino nista bila uvedena. Pripadniki černide¹⁶ iz Gradišča, ki so jo Goričani pozvali v pomoč proti upornikom, so celo izjavljali, da bodo še sami poklicali na pomoč Tolmince, če bo njihov princ¹⁷ tudi njim naložil ista bremena (ASPG, SP I, P 47, 134).

Upor Tolmincev in Bricev pa ni bil uperjen le proti dacom, ampak tudi proti načinu njihovega izterjevanja, ki so ga posebljali Jakob Bandel in njegovi ljudje. Goriško plemstvo je medtem na tihem upalo, da bo vstaja proti Bandlu prepričala vlado, naj osovraženemu

14 Andrea de Staiz se je nekaj let prej že ukvarjal z gospodarskimi vprašanji na Goriškem, saj je kot komornik sledil načrtovanju prodaje srenjskih zemljišč.

15 Izraz "tovor" označuje mersko enoto (nem. "Saum", "Sanib"; it. "soma", "somma").

16 Kmečko oboroženo moštvo.

17 Z izrazom "princ" so tu mislili na kneza Eggenberga. Grofija Gradiška je od leta 1647 do leta 1717 pripadala knezom Eggenbergom, leta 1754 pa se je dokončno združila z Goriško grofijo (Von Czoernig, 1873/1969, 793-799).

darjarju končno prekliče zakup. Kraševci v prvi fazi še niso nastopili, kasneje pa je pri kmečkem uporu na Krasu prevladal klasični protigosposki in protifevdalni značaj,¹⁸ ki je bil Tolmincem in Bricem tuj.¹⁹ Zato pa so na Tolminskem iskali stare listine, diplome in patente, s katerimi bi dokazali svoje že zdavnaj pridobljene davčne privilegije. V igro je tedaj odločno stopila tudi država, za katero je v dobi rastoče centralizacije bila zahteva po davčnih privilegijih nesprejemljiva, prav tako nesprejemljiv pa je zaradi potreb državne blagajne

bil protest zoper njenega zakupnega davkarja.²⁰

Z začetkom upora so kmetje na Goriškem odpirali vprašanja, ki jih izključno gospodarska analiza ne more osvetliti. Odnos kmetov do novih davkov in davkarjev, do fevdalne gospode, do svojih starih pravic ali privilegijev in torej do tradicije so namreč vprašanja, ki zahtevajo obravnavo etike kmečkega prebivalstva, njegovega pogleda na svet ter na vlogo vladarja v njem. Skratka, kmečkega pojmovanja pravičnosti in nepravičnosti.

AGRICULTURE AND TRADE IN THE GORIZIA REGION IN MODERN TIMES: PEASANT RISING IN 1713 FROM THE ECONOMIC-HISTORICAL PERSPECTIVE

Aleksander PANJEK

IT-34135 Trieste, Via G. C. Bami, 8

SUMMARY

The Gorizia County was a border province within the framework of the Hapsburg state. Its economy was strongly influenced by the fact that its western frontier coincided with the Austrian-Venetian state border. Trading and smuggling in this area took advantage offered by the border, particularly due to the differences in taxation and the possibilities to avoid tollhouses. The region was very diverse from the geographical aspect as well as in view of its agricultural production, while the fact that the nobility and peasants were closely connected with the market was characteristic of the entire region. As a result of the presence of towns (Gorizia, Trieste), nearness of the sea and the character of a transitional region between the Venetian Republic and Carniola as well as Hungary further up, this trend even increased. An important source of income for noblemen was trading in wine either on local market or further away, particularly in Carinthia. In all parts of the region the rural population made regular use of non-agricultural sources of income. The decisive factors in this were that they often opted for monocultures (e.g. wine trade at Bida), that their farms were fragmented (Kras) and that stockbreeding in mountainous country (Upper Soča basin - Tolmin) has its certain weight.

The established economic interests in the Gorizia region were badly affected by duties on wine and meat imposed by the state to cover the costs of War of the Spanish Succession (1701-1714). Most affected were the trade practiced by the nobility, carting of wine by peasants and trading around Tolmin in livestock and stockbreeding products. Until the taxes on articles of consumption were administered by provincial authorities, the latter succeeded in protecting the nobility's economic interests and at the same time to preserve social peace in the country, although at a price of an irregular and insufficient payment of instalments to the state chamber. This is why the state decided that taxes should be exacted by an individual, namely Jakob Bandel, a citizen of Gorizia, who could then follow, through tax collecting and with a financial support of some noblemen, i.e. the opponents of the ruling élite, his own economic and social rise. With this activity he affected not only the interests of the nobility but

18 V gospostvu Švarcenek so podložniki imeli z gospodom, grofom Ferdinandom Petazzijem, že v letu 1711 spor zaradi robot, ki jih je najprej privedel pred goriško sodišče, nato pa je o tem bil izdan še cesarski odlok (SLAG, M, 427, 2027). V uporu leta 1713 so v Švarceneku nadaljevali boj, ki jim po pravni poti ni prinesel pričakovane rešitve.

19 V letu 1703 so se Tolminci uprli gospodu, grofu Giacomu Antoniu Coroniniju, in se v Gradcu pritožili, ker jim je ta nalagal davščine na novine in od njih zahteval, da zastoj robotajo tudi izven meja gospostva oz. glavarstva, (ASPG, SP II, 349, 88, 96). Prim. tudi Marušić, 1973, 47. V kasnejšem uporu iz leta 1713 pa ni zaslediti nobenega odmeva te zadeve ali obnovitve zahtev in protestov proti grofu G. A. Coroniniju. V leto 1713 so se zato zavlekli spori z župniki v Šentviški Gori, Cerknem in Kneži iz let 1709-1711, katerim se je pridružil še spor z župnikom v Nemškem Rutu (SLAG, M, 425, 216, 244. BMCV, MG, 488/V, 3). Več o sporih v tolminskih župnijah v Panjek, 1993/94, 132, 145-6.

20 Prim. Panjek, 1993/4 ter 1996.

also of the inhabitants of the Tolmin dominion, to whom the trading in livestock meant an important source of income. He also made an end to the long-standing tacit agreement between the authorities and the inhabitants of Tolmin, according to which the latter did not pay levies on meat, by which the authorities enabled the town of Gorizia to be supplied with meat and the same time maintained peace in the country. When in 1713 the provincial administration ordered, under the pressure of the chamber and Jakob Bandel himself, the first distraint to be carried out against a Tolmin carter, a rising against Bandel flared up and gradually spread through the entire Gorizia County. With this rebellion the peasants of the county raised questions about justice and injustice (attitude towards new taxes, feudal lords, old rights and privileges), which cannot be comprehended through a merely economic analysis restricted to by this article.

Key words: farming, trade, history of regional economy, Gorizia region, peasant rising

ARHIVSKI VIRI

- ASPG (Archivio Storico Provinciale di Gorizia), Urbani, Nr. 233-247.
 ASPG, Stati Provinciali (SP) I, b. P 38.
 ASPG, SP I, b. P 43.
 ASPG, SP I, b. P 44.
 ASPG, SP I, b. P 45.
 ASPG, SP I, b. P 46.
 ASPG, SP I, b. P 47.
 ASPG, SP I, b. R 18.
 ASPG, SP I, b. R 20.
 ASPG, SP II, b. 349.
 BMCV (Biblioteca del Museo Correr, Venezia), Morosini-Grimani (MG), b. 488/V.
 KLAKE (Kärntner Landesarchiv Klagenfurt), Ständisches Archiv (SA), C-Akten/I, Sch. 619, Fz. 4.
 KLAKE, SA, C-Akten, Abteilung I, Sch 314, F2. 161.
 SLAGE (Steiermarkisches Landesarchiv, Graz), Altes Landrecht (AL), Nr. 1285, H. 2.
 SLAGE, Sachabteilung der Innerösterreichischen Hofkammer (HKS), K. 112, H. 2, Görzerischen Waldmeister Amtes gegenschreibers Gregor Comars Beschreibung der Gründen und Hüben in der Herrschaft Tibein (1570).
 SLAGE, HKS, K. 121, H. 1.
 SLAGE, HKS, K. 122, H. 6.
 SLAGE, HKS, K. 122, H. 7.
 SLAGE, Miszellen (M), K. 425.
 SLAGE, M, K. 427.
 SLAGE, M, K. 428.
 SLAGE, M, K. 428, f. 2636-2643, Memorial podglavarja Strassolda, naslovljen na cesarja, 22.5.1713.

LITERATURA

- Bianco, F. (1995): Contadini, sbirri e contrabbandieri nel Friuli del '700. Pordenone (II).
 Ferigo, G., Fornasin, A. (a cura di) (1997): Cramars. Emigrazione, mobilità, mestieri ambulanti dalla Carnia

in età moderna. Atti del convegno internazionale di studi Cramars. Tolmezzo (UD).

Gestrin, F. (1973): Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov. Situla, 13, 45-67.

Gestrin, F. (1965): Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana.

Giorgetti, G. (1974): Contadini e proprietari nell'Italia moderna. Torino.

Grafenauer, B. (1954): Veliki tolminski kmečki punt. Kronika, II, 2.

Katalog dokumentov in priloga (1973). Situla, 13.

Marušič, B. (1990): La rivolta dei contadini goriziani nell'anno 1713. Annali di storia isontina, III.

Marušič, B. (1973): Veliki tolminski punt leta 1713. Tolmin.

Melik, A. (1950): Planine v Julijskih Alpah. Ljubljana.

Panjek, A. (1996): Il miserabil paese. Lotte di potere, conflitti economici e tensioni sociali nella contea di Gorizia agli inizi del Settecento. Metodi e Ricerche, XV-2.

Panjek, A. (1993-94): Una grande sollevazione contadina in terra slovena. La rivolta di Tolmino del 1713 / Tesi di Laurea. Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Trieste.

Panjek, A. (1997): Un contributo per la storia economica e sociale del Carso nel '500. Presentazione di una fonte. Metodi e Ricerche, XVI-2, v tisku.

Rajšp, V. (1994): Obsoška cesta v prometni politiki avstrijske države. Kronika, 42, 1, 46-51.

Rutar, S. (1882, ponatis 1972): Zgodovina Tolminskega. Gorica.

Tucci, U. (1991): La strada alpina del Predil e Venezia. V: Erzeugung, Verkehr und Handel in der Geschichte der Alpenländer - Tiroler Wirtschaftsstudien, 351-375.

Von Czoernig, C. (lt. ponatis 1969, po nem. izdaji 1873): Il territorio di Gorizia e Gradisca.

Šorn, J. (1950): Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713. Zgodovinski časopis, IV.

Štih, P. (1994): Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. Ljubljana.

UPORABA VULKANSKE ZEMLJE Z OTOKA SANTORINA ZA POMORSKE GRADNJE NA VZHODNEM IN SEVERNEM JADRANU V ČASU AVSTRIJSKE OBLASTI (Iz Državnega arhiva v Trstu)

Bruno VOLPI LISJAK
IT-34134 Trieste, Via Commerciale, 178/1

IZVLEČEK

Raziskovalno delo, ki temelji na arhivskih dokumentih, prikazuje uporabo vulkanske zemlje trahitskega tufa z otoka Santorina. Služila je kot vezivo pri podvodnih gradnjah v prejšnjih stoletjih, pred začetkom uporabe portlandskega cementa, podobno kot "pozzolana" v času rimskega cesarstva. Obdelane so podrobno tehnične značilnosti santorina, njegova komercialna in prevozna problematika ter dolgoročna avstrijska strategija pri gradnji pomorskih objektov na Jadranu.

Ključne besede: vodogradnje, vulkanski tuf, santorin, pucolanski cement

Otok Santorin (5,79 km², 7100 prebivalcev) v Kikladih v Egejskem morju je sredi drugega tisočletja pred n.š. zaradi silnega vulkanskega izbruha in potresa menjal svojo prvotno obliko, saj ga je več kot pol izginilo pod morjem. Takrat je zatonila tudi zelo razvita civilizacija, ki je bila tu prisotna že v četrtem tisočletju pred n.š., kot pričajo arheološke najdbe v mestu Akrotiriju.

Lahko bi rekli, da je od prvotnega otoka ostal le vzhodni del velikega vulkanskega žrela, ki ga je napolnilo morje, saj ima zaliv, kjer sedaj pristajajo neštete turistične ladje, polkrožno obliko. Glavno mesto otoka Thera ali Santorine leži na robu 300 m visokih skalnih sten na zahodni obali. Okoli osrednjega otoka je raztresenih več otočkov, med katerimi sta najbolj znana Kamenai in Therasia.

Prav na tem majem otoku so nahajališča odlične vulkanske zemlje, ki so stoletja zalagala pomorske dežele z materialom za gradnjo pristanišč, in to ne samo v Sredozemlju, temveč celo v severni Evropi. Kot se da razbrati iz različnih dokumentov (certifikatov), ki so vedno spremljali pošiljke, so vulkansko zemljo kopali tudi v nahajališčih Akrotiri, Thira, Epanomeria in Gromen.

SPLOŠNE LASTNOSTI

Zemlja vulkanskega izvora, o kateri je govor, se v

vsakdanjem jeziku imenuje SANTORIN, v italijanščini "terra vulcanica di Santorino", v nemščini "Santorinerde" in v hrvaščini "vulkanska zemlja santorin", v popačenkah vzdolž dalmatinske obale pa še "šantonin", "šautolin", "sauturin", "šantorin" in "santorinska zemlja". V dokumentih iz 19. stol. najdemo tudi poimenovanji "porcelan" in "pozzolana", ki pa nista povsem pravilni.

Santorin spada med vulkanske trahitske tufe, splošno imenovane "pozzolane" (lat. pulvis puteolana, po kraju Pozzuoli blizu Neaplja), ki imajo posebno lastnost, da se, pomešani z apnom, strjujejo tudi pod vodo. Zato so jih že v antičnih časih uporabljali pri gradnji pomolov, kot nam pričajo Plinij, Katon, Strabon idr. Nanje naležimo na mnogih vulkanskih področjih. Zelo znani so t.i. "trasi" v Porenju (dolini Brohl in Nette), ki pa jih morajo za uporabo mleti, medtem ko je potrebno santorin, pozzolano in druge tufe iz okolice Rima za ta namen samo presejati skozi gostejšo mrežo.

Tufi so nastali med eksplozivnimi vulkanskimi izbruhi, med katerimi so se majhni delci lave v zraku ob izhlapevanju pare in plinov naglo ohladili ter tako dobili povečini steklasto porozno strukturo.

Po kemični sestavi santorin kaže naslednjo poprečno sliko: SiO₂ 40-60%, Al₂O₃ 13-30%, Fe₂O₃ 4-25%, CaO 2-12%, MgO 1-4%, Na₂ in K₂O 4-8%; v manjših odstotkih pa vsebuje še druge sestavine ali prvine. Spe-

cifična teža dobrega santorina ali pozzolane niha od 0,95 do 1,25. Če ga vzamemo na dlan, je podoben drobnemu pesku, ki med prsti beži, tudi če je moker; če ga stisnemo, v pesti škripa ali kovinsko hrsti in ne aglomerira. Njegova barva je lahko različna, toda vedno blizu zelenkasto rumene. Če ga pomešamo z vodo in razvrstimo po platnu ali papirju, se ne razmaže in ne pušča sedimentov.

Če ga pomešamo z apnom, se strdi; a ta proces je bolj zapleten kot pri cementu in ni še popolnoma razjasnjen. Njegova lastnost, da se sprime v odličen podvodni aglomerat, ni odvisna samo od kemičnega sestava, ampak tudi od fizičnega stanja.

Vsekakor je osnovni vzrok za njegovo strjevanje v nastajanju silikatov in aluminatov kislinske narave (pridobijo zelo nizek pH) ter v adsorpciji apna, kjer aktivno sodeluje amorfnost steklasta tvorba, ki sestavlja želatino (nem. Quellung). V reakciji med apnom in silikati se začne zelo pomembna ionska izmenjava med posameznimi elementi. Delovanje apna in omenjeni pojavi trajajo zelo dolgo, še posebej pod vodo; proces se nenehno razvija, tako da sistem postane stabilen šele po mnogih letih, ko se dobršen del apna izloči iz aglomerata in v njem ostanejo samo trdno sprijeti in otrdeli silikati, ki so praktično kemično in fizično neuničljivi. To nam potrjujejo tudi arheološke raziskave, pri katerih so ugotovili, da so rimske podvodne gradnje, ki sedaj vsebujejo le malo apna, še odlično ohranjene in trdne.

Dolgoletni poskusi, ki jih je izvajal tehnični oddelek avstrijske Pomorske uprave na vzorcih betona, izdelanih iz 6 (volumenskih) delov santorina, 2 delov gašenega apna in enega dela peska, so dali naslednje rezultate o odpornosti, ki dokazujejo počasno stabilizacijo aglomerata pod vodo:

po 4 mesecih	18 kg/cm ²
po 1 letu	29 kg/cm ²
po 2 letih	34 kg/cm ²
po 4 letih	55 kg/cm ²
po 13 letih	90 kg/cm ²

UPORABA SANTORINA

Ko je leta 1797 Beneška republika propadla in je po mirovni pogodbi v Campoformiu Avstrija dobila vzhodno jadransko obalo, se je znašla pred zanjo novo in nelahko nalogo upravljanja in vzdrževanja tamkajšnjih velikih trgovskih luk in nešteto manjših pristanov. Razen v Trstu ni imela nikjer dovolj lastnih izkušenih strokovnjakov za pomorska dela in niti organizacije za tako obširno nalogo. Vsi objekti so začeli počasi propadati zaradi dotrajanosti in neviht, kot je pač naravno vedno in povsod. Popravila so bila prepuščena lokalnim oblastem brez posebnega centralnega nadzora in načrtov. Tako stanje je trajalo še dolgo po francoski okupaciji (1805-1815). Sprva je bila največja skrb Avstrije name-

njena razvoju pomorskega trgovskega prometa skozi pomembnejša vzhodnojadranska pristanišča, in prav v zvezi s tem so nastali in se ohranili dokumenti, ki pričajo o prvi uporabi santorina v Avstriji, in sicer leta 1840 na Reki in v Trstu. Postopno so dela s santorinom stekla povsod in je njegova uporaba vse bolj naraščala.

Prava prelomnica je bilo leto 1850, ko je bila na podlagi cesarjeve resolucije z dekretom ministrstva za trgovino, industrijo in javna dela 26.4.1850 ustanovljena OSREDNJA POMORSKA UPRAVA - CENTRAL SEEBEHOERDE - GOVERNO CENTRALE MARITTIMO, ki je začela delovati v Trstu 1. maja 1850.

Odgovorna je bila za vse pomorske zadeve trgovske mornarice, kot so pooblastila, patenti in pravila o plovbi, potrdila za ladje, ladjedelstvo, gradnja pristanišč, kaznovanje prekrškov, izdajanje spričeval pomorščakov, usposabljanje kapitanov, strojnikov in pomorščakov, skrb za njihovo zaščito, organizacija lusk in zdravstvenih uradov, odpiranje in kontrola pomorskih konzulatov, izdajanje pomorskih zakonov in njihovo izvajanje, zbiranje statističnih podatkov in organizacija ter ureditev morskega ribolova itd.

Pomorska uprava, ki bi jo danes lahko primerjali z ministrstvom za pomorstvo, je zelo uspešno delovala do 8.2.1923, torej še pod Italijo. Njen zapuščen arhiv je bil leta 1964 na srečo v celoti rešen in urejen; sedaj ga hrani tržaški Državni arhiv. V njem najdemo podatke za popolno in detajlno sliko vsega, kar je bilo takrat povezano z morjem. Avstrijskemu sistemu administracije in tedanjim vestnim uradnikom se lahko zahvalimo, da imamo danes na voljo poleg vsega drugega tudi dokaj popolne podatke o pomenu uporabe santorina za pristanišča in podvodna dela.

Ker so bile Pomorski upravi poverjene gradnje in popravila vseh pomorskih objektov, je bil v njenem sklopu ustanovljen poseben tehnični oddelek, ki je moral skrbeti za te naloge. Ta se je v kratkem razvil do take popolnosti, da je obvladal in koordiniral vsa tovrstna dela od Albanije do Gradeža in postavil temelje široko razvejeni organizaciji, ki je, gledano z današnjega vidika, delovala tako dobro in uspešno, da se nobena kasnejša pomorska uprava ne bi mogla primerjati z njo.

Predpisani gradbeni postopek je bil enostaven in elastičen. Za kakršnokoli delo, ki je bilo spoznano za koristno ali nujno, je laska kapitanija, občina ali privatnik lahko naslovil ustrezno prošnjo na Pomorsko upravo v katerem koli jeziku, t.j. v hrvaščini, nemščini, italijanščini ali slovenščini. Po pregledu in presoji, ali je delo zares potrebno, so prošnjo ugodno rešili, in tehnični urad je izdelal točen načrt za delo, celo za manjša popravila, z ustreznim opisom in seznamom potrebnega materiala. Na osnovi tega je bil sestavljen predračun za sredstva, in Pomorska uprava je odobrila ustrezno vsoto denarja iz državnega letnega proračuna. Delo je nato šlo na uradno razpisano natečaj (dražbo) s predračunsko ceno in je bilo dodeljeno podjetniku, ki je ponudil najnižjo ceno.

CERTIFICATO	ΗΙΣΤΟΡΙΗΤΙΚΟΝ
No 367.	Αριθ. 367.
I Sotto scritti Fratelli Cutzojinnopoli pro- rietarii delle Cave di terra vulcanica di San- torino dichiarano sotto il vincolo della nostra pa- rola d' onore di aver venduto e consegnato al Si- gnor <i>Markos Liras</i> Capitano <i>Markos Liras</i> del naviglio <i>Scuna</i> Nominato <i>Αθως</i> <i>Αθως</i> con bandiera <i>Οθωμανα</i> No (234) tonnellate di terra Santorino di primissima qualità doppiamente crivellata e scovra di pietre e pietra pomice grossa deri- vanti dalle cave della nostra proprietà situata nella località nuova cave Fratelli Cutzojinnopo- li appartenente all' isola di Thira.	Οι εποφαινόμενοι αδελφοί Κουτσογιαννο- πουλοι ιδιοκτήται των Όρυξεων Ορηματικής γης εν Θήρα όμολογουμεν επί λόγω τιμής ότι έπωλάσαμεν και παρεδώκαμεν εις τον κύριον <i>Markos Liras</i> Πλοίαρχον του υπό σημαίαν <i>Οθωμανική</i> ήμι- <i>Αθως</i> ύδατι <i>234</i> άριθ. (234) τόνους Ορηματικής Γης πρωεστιας ποιότητος διπλοκοσμησμένων και καθαρών από λίθους και έλαφρολίθους χονδροίς προερχομένων εν τών ιδιοκτητών όρυξεων μας κειμένων εν τή νέω Θήρα νέ- ων όρυξεων αδελφών Κουτσογιαννοπουλών. Πρός πίστωσιν της αληθείας δίδεται τό παρόν εις τον άνωθεν αναφερόμενον πλοί- αρχον ίνα τώ χρησιμεύσιν όπου δεί.
Santorino li 14 Maggio 1914 I Proprietarii <i>Fratelli Cutzojinnopoli</i>	Εν Θήρα τή 14 Μαΐου 1914 Οι Έξουσιοδοτηται <i>Αδελφ. Κουτσογιαννοπουλων</i>
No 9	
Visto dall' I. e R. Agenzia Consolare di Santorino colla dichiarazione essere autografa la so- prescritta Firma del Signor <i>Fratelli Cutzojinnopoli</i> personalmente convenuto coll' aggiunta che certifica vera come esposta la indicata provenienza della porcellana derivante dalla località di nuove cave Fratelli Cutzojinnopoli appartenente all' isola di Thira qualità primissima doppiamente crivellata e scovra di pietre e pietra pomice grossa	
SANTORINO 14 Maggio 1914 I. e R. Agenzia Consolare <i>[Signature]</i>	

Potrdilo (certifikat), izdano 14. maja 1914, s katerim avstrijski konzularni urad na otoku Santorinu potrjuje, da je bilo vkrcanih 234 ton prvovrstnega santorina iz nahajališča Thira na turški skuner Athos pod poveljstvom kapitana Markosa Lirasa.

Certificato del 14 maggio 1914 con il quale l'Agenzia Consolare di Santorino conferma che sono state consegnate al signor Markos Liras, dello Schooner Athos, 234 tonnellate di santorino di primissima qualità.

Tvrdba ali podjetnik, ki je bil izbran, je moral pristati na zelo stroge pogoje, med katerimi so bili tudi visoki penali, če delo ni bilo končano v določenem roku, in vsaj enoletna garancija, po izteku katere je šele dobil dokončno plačilo.

Dela so izvajali vedno pod nadzorom vestnega funkcionarja, ki je pisal dnevnik, v katerem je navajal vse podatke o uporabljeni delovni sili po kategorijah, o čolnih, splavih, žerjavih in drugih delovnih sredstvih,

vgrajenih materialih idr.

Že v prvih letih delovanja je Pomorska uprava spoznala pomen santorina pri gradnjah, saj so ga začeli uporabljati pri vseh objektih na celotni obali, od gradenj v tržaški luki do majhnega popravila pomola v Budvi. Zaradi tega je izdelala posebna pravila in postopke za kontrolo kvalitete, nabave, skladiščenja in v izjemnih primerih prodaje santorina ter navodila za pripravo betona ali malte za gradnje pod vodo. Sprva so namreč

nekateri podjetniki in zidarji mešali santorin z apnom in peskom v nepravilnih razmerjih in niso dosegali zaželeno kvalitete.

Postopno je Pomorska uprava zaradi trajne oskrbe trga in gospodarnosti praktično prevzela monopol nad santorinom na vsem avstrijskem ozemlju.

DOBAVA SANTORINA

Pomorska uprava je v začetku kupovala santorin prek kakega pomorskega agenta, s tem da je naročila tovarno jadrnico za dostavo tovora direktno na večja gradbišča. S časom se je izkazalo, da je to drago in tudi nepraktično, ker so dela istočasno potekala na različnih mestih po vsej obali in otokih, tako da je bilo večkrat potrebno santorin pretovarjati in prevažati tja, kjer so ga trenutno potrebovali. Tudi kontrola kvalitete je bila pri tem problematična.

Verjetno je po zgledu drugih pomorskih držav, ki so že kupovale in uporabljale santorin in so zato imele svoje konzulane urade na otoku Santorinu za izdajanje dokumentov o količini in kakovosti vkrcanega santorina, tudi Avstrija odprla tak konzularni urad. Ta je imel nalogo kontrolirati, iz katerega nahajališča je pošiljka santorina, ter izdati ustrezen dokument ladijskemu kapitanu, brez katerega kupec tovora ni prevzel. Podatki namreč pričajo tudi o tem, da je do leta 1865 take listine za avstrijske tovore izdajal vicekonzulat Nizozemske, ki je imel sedež na otoku Santorinu.

Avstrijski konzularni urad je pripravil formular v italijanščini in grščini, na katerem je navedel ime lastnika nahajališča, ime kapitana tovarne ladje, njeno ime in tip, zastavo, pod katero je plula, mesto izkopavanja in količino vkrcanega santorina ter izjavo prodajalca pod prisego, da je bil dvakrat presejan, da je prve kvalitete ter da ni v njem debelejšega kamenja in plovca (it. pomice). Ta dokument, potrjen z žigom in podpisom konzularnega agenta, je bil po vkrcanju tovora pred izplutjem izročen kapitanu, ki ga je moral ob prihodu ladje na cilj pred izkrcavanjem tovora izročiti funkcionarju, odgovornemu za količino in kakovost prevzetega blaga.

Arhivski dokumenti pričajo, da tovor ni bil vedno v skladu z izvirnimi potrdili, kot so pričakovali. Verjetno nekateri grški kapitani in uradniki niso ravnali tako, kot je zahtevala pomorska etika. Zaradi tega je bila Pomorska uprava prisiljena izdati posebna in zelo stroga merila za nakup, prevzem in kontrolo kakovosti santorina. Med drugim tudi uveljavljeni način plačevanja na tono tovora ni bil primeren, ker je santorin zaradi neviht, dežja, puščanja dna ladje in celo zaradi namernega polivanja z vodo mnogokrat vseboval večjo količino vlage in je zato kupec plačeval tudi vodo. Poleg tega je prihajalo do razlik med dobavljenimi količinami santorina, ki so ga stehali, ter predračuni in načrti, ker so pri njihovi izdelavi uporabljali prostorninske mere, to je kubične klaftre in kasneje kubične metre. Zaradi tega so

kot prvi ukrep ob izkrcavanju tovora uvedli merjenje v vedrih. Kasneje so vedra nadomestili s hektolitri. Norme za nakup in prevzem santorina ob izkrcavanju so tako postopno izpopolnjevali. Zadnje, zajete v 13 točkah, je Pomorska uprava v Trstu izdala 11. januarja 1912. Njihova vsebina je bila v kratkem naslednja:

1) Kupljeni santorin mora biti pridobljen samo v nahajališčih Thira ali Terasia in tako droben, da gre skozi 15-milimetrsko mrežo. Maksimalna dovoljena količina plovca je 10%.

2) Količina plovca se določi tako, da pomešamo 3 hl santorina z 1 hl vode in odstranimo ves plovec, ki splava na površje; nato izmerimo volumen preostalega santorina. Ta postopek je treba med izkrcavanjem večkrat ponoviti, da se dobi srednja odstotna vrednost. Mrežo za presevanje in posode za merjenje daje Pomorski urad.

3) Ponujena cena velja za en hl že izmerjenega santorina na palubi.

4) Plačilo za predane količine dobavitelj prejme pri finančni blagajni v Trstu na podlagi kolkovane fakture. Varnost in tveganje za tovor ostajata na dobaviteljevi strani do njegove celotne predaje.

5) Po izkrcanju in sprejemu tovora luška kapitanija izda o tem potrdilo, ki mora biti priloženo fakturi.

6) Dobavitelj se obveže izkrcati tovor na enem ali več mestih avstrijske obale. Če pride do zakasnitve pri dobavi se, razen ob višji sili, zahteva odškodnina, ki v vsakem primeru znaša 50 Kr za vsak dan zamude.

7) Pred začetkom izkrcavanja mora dobavitelj ali kapitan izročiti originalni dokument (certifikat) c.kr. konzularne agencije na Santorinu. Podatki kontrole pod točko 2) morajo biti izročeni najkasneje 3 dni po izkrcanju; šele potem velja, da je tovor izročen.

8) Če količina plovca znaša 10% in je kamenja ter drugih snovi, ki ne gredo skozi mrežo, tudi 10% celotne mase, ima kupec pravico zavrniti celoten tovor.

9) Pomorska uprava ima pravico neustreznemu tovoru sprejeti po znižani ceni.

10) Merjenje santorina poteka na palubi ladje s posodami 50 litrov prostornine pod nadzorstvom kupčevega zastopnika. Santorin mora biti v posodi potlačen in poravnan z robom. Po vsakem merjenju jo je treba popolnoma sprazniti.

11) Izkrcavanje in prevoz santorina do skladišča gresta na dobaviteljev račun, če ni določeno drugače. Cena velja za en hektoliter.

12) Kadar gre izkrcavanje na dobaviteljev račun, ta odgovarja tudi za morebitno škodo in zamude ladjarju (stallie).

13) Kavcija, ki jo dobavitelj položi pri finančni blagajni ob prevzemu naročila, velja kot garancija za vse prevzete odgovornosti in se vrne, ko je celoten posel končan pozitivno.

Vse te norme so bile sestavni del vsake pogodbe o dobavi santorina. Dobave so na osnovi potreb posameznih gradbišč razglašali enkrat ali dvakrat letno z

javnim razpisom, objavljenim v vseh uradnih glasilih in časopisih.

Zanimivi so podatki o plovbi, izkrcavanju in naje-manju tovornih jadrnic. Te so bile povečini škunerji, barki, brigi in golete do največ 1000 ton nosilnosti. V dokumentih najdemo podatke, da je največja količina santorina, izkrcanega na enem mestu, znašala okoli 9000 hl. Ladje so plule pod različnimi zastavami sredo-zemnih držav in celo severne Amerike ter Brazilije. Največ je bilo grških, avstrijskih, italijanskih in turških. Plovba z jadri, predvsem v zimskem času, ni bila lahka. Večkrat najdemo dokumente o tem, da so jadrnice dolgo čakali, ker so jih zajeli viharji, da so imele okvare in da so morale celo del tovora zmetati v morje, da bi se rešile. Poleti pa so kasnile, ker so morale cele dneve čakati na ugoden veter.

Mnogo dokumentov govori o problemih, ki so nastali pri izkrcavanju santorina. Leta 1855 je npr. v Trstu hotel kapitan grškega barka podkupiti uradnika, ki ni hotel sprejeti neustreznega tovora. Ker uradnik ni hotel popustiti, je prišlo do hudega spora, ki se je končal s tem, da so ga Grki tako pretepli, da se je moral dolgo zdraviti. Pomorska uprava ga je zato javno pohvalila in mu dala nagrado; toda ne ker je vestno opravljal svojo dolžnost in se ni dal podkupiti, ampak ker je dolgo ležal v bolnišnici.

Kaže, da so se spori in poskusi podkupovanja ponavljali predvsem daleč od Trsta, v manjših mestih Dalmacije, in največkrat v zvezi z izmero količine santorina. Vsekakor so jih vselej reševali hitro in na samem mestu. Bolj se je zapletalo, kadar je šlo za kakovost santorina, posebno če ta ni več ustrežal, medtem ko je bil del to-vora že sprejet. Kontrolo so namreč opravljali vsak dan, da bi dobili srednjo kakovostno vrednost. Da bi bila slika jasnejša z več vidikov, tudi socialnega in pomorsko-pravnega, podrobneje navajamo en primer spora.

21. maja 1910 je odplul z otoka Santorina turški bark, polno naložen s santorinom za gradnje v Dal-maciji. Kapitan je bil Kostantinos Liras s Hiosa, od koder je bil tudi ladjar. (Takrat so Hios in drugi grški otoki spadali pod turško cesarstvo.) Ladja je 9. junija priplula v Zadar in začela izkrcavati. Delo je ob upoštevanju vseh predpisov teklo nemoteno do 24. junija. Ko je bilo že prevzetih 660 hl santorina, je inšpektor, zadolžen za kontrolo kakovosti, ugotovil, da nižji sloj v skladišču ladje ne ustreza predpisom. Seveda je zaustavil izkr-cavanje in o tem s telegramom obvestil Pomorska upra-va v Trstu. Kapitan se je z le delno spraznjeno ladjo znašel v stiski, ker ni vedel, kaj naj stori s preostalim tovorom. Obvestil je vse zainteresirane in pohitel v Trst, a ni ničesar dosegel. Končno mu je uspelo prepričati prodajalca santorina Kozianopoulou, da je edina reši-tev iz zagate v znižanju skupne dogovorjene cene od 3450 na 3000 Kr. Pomorska uprava je s tem soglašala, in tako je kapitan lahko izkrcal preostali tovor in odplul. S tem pa zaplet ni bil končan, ker se je potem začela

pravda, ki je trajala še dve leti. Agent Oskar Kraus iz Trsta je namreč zahteval plačilo celotne vsote in še od-škodnino za 9 dni ustavljenega izkrcavanja. Med pravdo so ob drugem izvedeli tudi to, da je agent Kraus plačal pristaniške delavce v Zadru pavšalno in torej ni imel nobene škode; to je potrdil tudi inšpektor iz Zadra v svojem poročilu, kjer dodaja opombo, kako sramotno je, "da tisti, ki sedi udobno v Trstu, bogati na račun rev-nih Dalmatincev, ker on jih plača po 7 centov, medtem ko prejme od Pomorske uprave 14 centov na hl".

Iz meritvenih tabel v poročilih se da sklepati, da Grki večkrat niso ravnali prav korektno, saj tabele za različne plasti santorina v ladijskih skladiščih navajajo različne podatke. Kot primer lahko vzamemo tovor santorina dobavitelja Marka Markovina, ki so ga uporabili za gradnjo Obale sv. Duje v Splitu. Tja so ga pripeljali septembra 1913 z grškim barkom pod poveljstvom kapi-tana Kostantinos Pontikososa. Tovora niso hoteli prevzeti, ker so štiri meritve, dopoldne in popoldne, v prvih dveh dneh razkladanja dale zelo neizenačene rezultate:

% plovca	% debelega kamenja
22	5,25
21,5	5,50
22	4
20	2,50

Za primere, ko se je Pomorska uprava odločila za kompromis in sprejela nekvaliteten santorin po znižani ceni, je tehnični urad predpisal večje odstotne količine santorina za izdelavo betona, kajti v tem je bilo dovo-ljenih sarno 10% plovca, ker je večja količina negativno vplivala na odpornost.

S sociološkega vidika je zanimiv tudi naslednji primer, ki govori o tem, da so bile pri zelo težkem delu izkrcavanja zaposlene povečini ženske. To je razvidno iz pritožbe, ki jo je na Pomorsko upravo naslovila "niže podkrižani" (torej neopismenjeni) Jozo Klarić, podjetnik iz Splita. Zahteval je odškodnino za izkrcavanje na sidrišču maja 1913 z grškega barka Elli na barkače, ki so tovor prevažale na gradbišča. Delo, ki je bilo dogo-vorjeno za plačilo v pavšalu, se je neprimerno zavleklo. Tega naj bi bila kriva grška posadka, ki je bila, kot vedno, po pogodbi zadolžena, da preda tovor "franko paluba". Očitno je delala tako počasi in brez volje, da so najeti dalmatinski delavci in delavke morali čakati v brezdelju po sedem- do osemkrat na dan. V podrobnem seznamu vsakodnevnih izgub Klarić navaja:

nadnica 5 brodova	po	14 Kr
nadnica 9 ljudi	po	5 Kr
nadnica 13 žena	po	2,20 Kr
nadnica poduzetnika	po	8 Kr

To potrjuje, da v Dalmaciji takrat ženske niso bile upoštevane kot "ljudje" in so opravljele težka dela v več-jem številu kot moški, njihovo plačilo pa je bilo v primer-javi z moškimi več kot za polovico manjše za isto delo.

Na osnovi seštevanja raznih podatkov in razpisov dobav v zadnjem desetletju 19. stoletja lahko sklepamo, da je bilo za potrebe Dalmacije in Avstrijskega primorja uvoženih približno 100.000 hl santorina letno. V to količino niso vštete količine za gradnje v tržaškem pristanišču, ki so jih izvajali tudi zunaj običajnih razpisnih postopkov.

Velike težave v dobavi se pokažejo v letih 1911-1912 zaradi turško-italijanske vojne, ker je bilo zelo težko najti pogumne kapitane, ki bi tvegali plovbo na jadra v vodah Egejskega morja. Na to pot so se drznili le nekateri manjši parniki, toda za zelo visoko ceno. Zaradi tega se pojavljajo prve ponudbe italijanske pozzolane iz okolice Neaplja. A po končani vojni je vse steklo po starem, in santorin je spet začel dotekati v izpraznjena skladišča.

Iz poročil v letu 1914 je razvidno, da je santorin iz nahajališča Therasia postajal vse slabše kakovosti, saj so v njem večkrat izmerili do 24% plovca namesto dovoljenih 10%, tako da je bila Pomorska uprava prisiljena izdati priporočilo, naj tovarov od tam ne sprejemajo.

Dotok te važne surovine se začel manjšati leta 1914 po izbruhu prve svetovne vojne in se popolnoma zaustavi leta 1915 po vojaški intervenciji Italije proti Avstriji. Glavna skladišča se postopno praznijo in dela zaustavljajo. Ostane le nekaj santorina v manjših skladiščih Dalmacije.

Ko je po vojni Italija zasedla dele Dalmacije in Primorske z Istro, se takoj pokažejo velike razlike v avstrijskem in italijanskem načinu upravljanja pomorskih zadev. Luške kapitanije pridejo, kot po vsej Italiji, pod upravo vojaških oblasti, ki sploh nimajo strokovnih kadrov in še manj zavzetosti za hitro, samostojno in gospodarno reševanje pomorskih vprašanj. Kot dokaz za slabo upravo lahko navedemo primer iz leta 1920, ko so santorin iz skladišča na Korčuli uporabili za balast na parniku, ker verjetno sploh niso vedeli, za kaj se to kvalitetno gradivo uporablja. Pomorska uprava v Trstu je delovala, čeprav okrnjena, še naprej pod Italijo po zaslugi nekaterih vodilnih protiavstrijskih iredentistov, ki so vendarle sodili, da je pametno ohraniti tisto, kar je Avstrija organizacijsko dobrega uveljavila. Zbegani in presenečeni avstrijski uradniki so se trudili delovati še po starem in rešiti, kar se je pač dalo. Začeli so kupovati pozzolano iz Neaplja, toda ko je bila leta 1923 Pomorska uprava dokončno ukinjena in je njene funkcije prevzela italijanska luška kapitanija v Trstu, se je vse popolnoma spremenilo.

Morda je zanimivo mimogrede omeniti še to, da je Italija danes ena izmed redkih držav na svetu, kjer so luške kapitanije še pod upravo vojne mornarice; negativne posledice tega stanja so žal opazne celo v ribištvu.

SKLADIŠČENJE IN ODDAJANJE UPORABNIKOM

Pomorska uprava je morala v začetku svojega delo-

vanja poleg doslej navedenih problemov rešiti še vprašanje skladiščenja santorina, ker to ni bilo organizirano.

Tovorne jadrnice so izkrcavale santorin neposredno na deloviščih, toda redkokdaj so potrebovali celotno pripeljano količino na enem mestu. Zato ga je bilo treba razdeliti na več gradbišč in ga izkrcavati na različnih mestih, večkrat celo na sidriščih na manjša plovila. To je bilo nepraktično in drago, ker so kapitani zahtevali dodatno plačilo za izgubo časa in nevarnost.

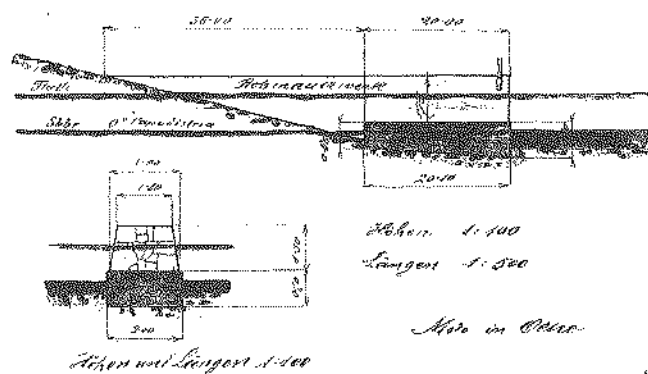
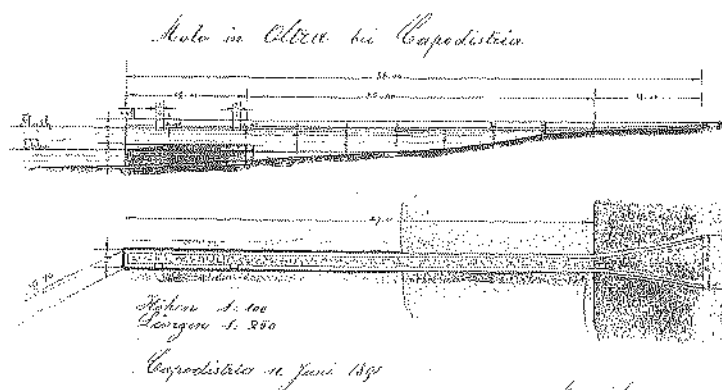
Zaradi tega je Pomorska uprava organizirala nekaj večjih skladišč vzdolž celotne obale. Včasih so po potrebi tudi menjali lokacije, v glavnem pa so bila za skladiščenje izbrana mesta Tivat in Meljine v Boki Kotorski, Gruž, Korčula, Trogir, Zadar, Cres, Krk, Rovinj, Trst (ki je imel včasih kar tri skladišča: v Lazaretu, pri Sv. Soboti in na Obrežju sv. Terezije).

Sprva so shranjevali santorin v pokritih skladiščih, toda kmalu so ugotovili, da je to nepraktično zaradi težav s pretovarjanjem in drago zaradi visokih najemnin. Kasneje je bilo določeno, naj ga skladiščijo na odprtem in po možnosti ob obali, da bi se zmanjšal obseg dela pri izkrcavanju z glavnih jadrnic ter za nadaljnje pretovarjanje na manjše barke.

Povečini so ga nasuli v velike kupe, visoke po potrebi do 3 m, ograjene z deskami in podprte s tramovi. V nekaterih krajih je bila okoli kupov napeljana še bodeča žica, da bi preprečili krajo. Po končanem izkrcavanju in izravnavi vrhne plasti so santorin prelili z apnenim mlekom, ki se je posušilo in preprečevalo, da bi santorin odnašala burja. Poročila luških kapitanij potrjujejo, da je do primanjkljajev santorina prihajalo tudi zaradi močnih deževij in neviht, ki so ga precej odnašale. Iz skladišč so podjetniki prevzemali točno določene količine, ki so ustrezale tistim, ki so bile predvidene v načrtih in predračunih. Santorin so iz skladišč izdajali le po naročilu inženirja, ki je bil odgovoren za izvajanje pomorskih del. Odgovorni funkcionar v skladišču pa je moral skrbeti za evidenco prevzetih in izdanih količin ter vsake tri mesece poslati o tem poročilo v Trst.

Podjetnikom, ki so si pridobili delo na razpisih, je Pomorska uprava dajala santorin brezplačno, ker je bil v predračunih za razpisana dela že upoštevan. Podjetnik je nosil le stroške njegovega merjenja, prevzema in prevoza na svoje gradbišče.

V izjemnih primerih so ga prodajali tudi zasebnikom ali občinam, toda vedno s posebnim dovoljenjem Pomorske uprave in v manjših količinah. Prav ob raziskavi dokumentov, ki se nanašajo na to obrobno in na prvi pogled manj pomembno prodajo, se je pokazala zelo lepa slika takratnega življenja. Ker se zdi zanimiva s sociološkega vidika in ker dokazuje tudi pomen santorina za gradnje v tistih časih, bo zanimivo, če naštejemo nekatere bolj značilna dela, ki kažejo, za kaj in kje je bil uporabljen zaproseni santorin; taka dela so bila:

Berechnung des Santorinbedarfes:
 Bohrerwerth: rund 35 m. d. 1,15
 + 1,15 · 1,30 · 21,00 = 104,75 m³ d. 0,23 m³ Santorinmasse
 giebt = m³ 24,19
 Santoringaswerth: rund 241,2 · $\frac{1}{2}$ (1,65 + 1,50)
 31,16 m³ d. 0,18 m³ Santorinmasse
 giebt = m³ 24,304
 Zusammen 48,49
 Rund m³ 50
 in Hubschiff 500

Friedr. 9/9

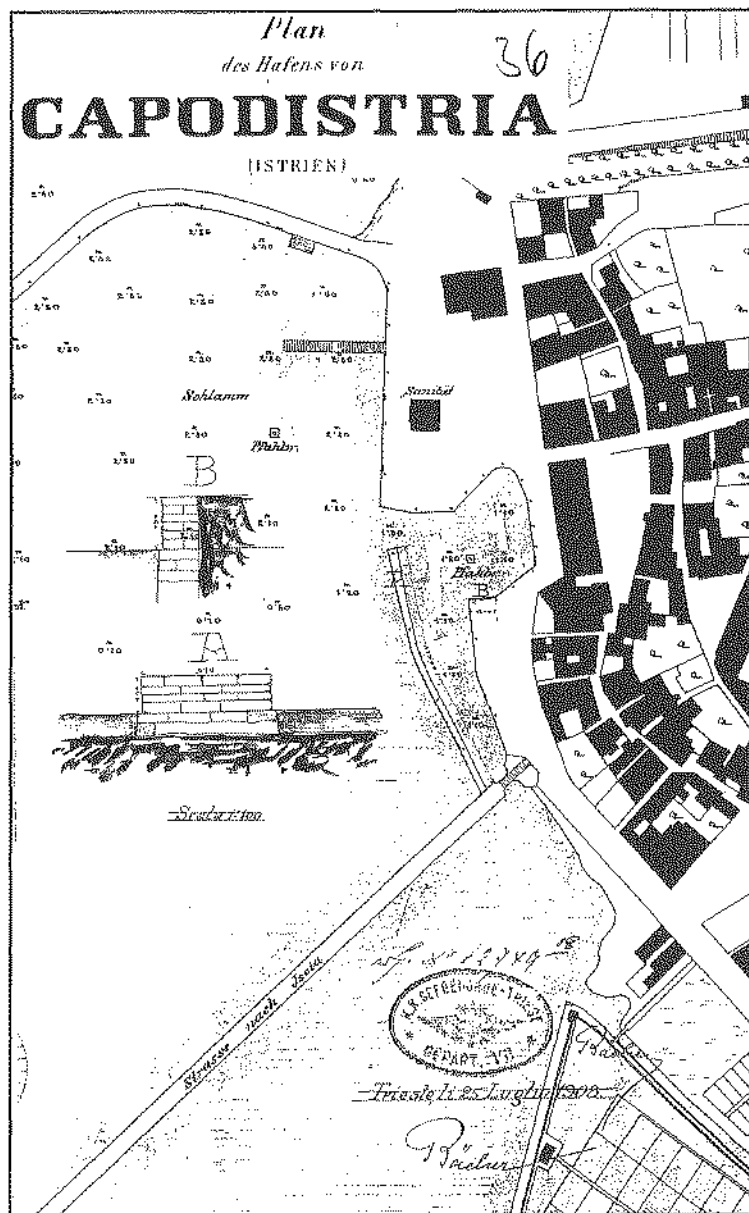
Friedr.

Reicht im Hof!

Načrti, ki predvideva uporabo santorina za izdelavo podvodnega bloka in na njem zidanega pomola. Gre za pomol v Valdoltri pri Kopru, zgrajen leta 1892; iz načrta je razvidno, da je bilo za pomol potrebnih 500 hl santorina. Progetto per la costruzione del molo di Valdoltra presso Capodistria con la base in getto e muratura soprastante, completato nel 1892. È bene evidenziato l'impiego di 500 hl di santorino.

Popravitve temeljev hiše trgovca Stjepana Kalogera v luki Prigradica na Korčuli; popravilo kanalov solin v Stonu; ureditev občinske ceste v Kučištu na Pelješcu; notranji omet vodne cisterne Marina Matulovića iz Zrnova na Korčuli, ker je vanjo vdirla morska voda; popravilo pomoča frančiškanskega samostana na otoku Ugljanu; popravilo obale pred ribarnico v Korčuli; gradnja vodnjaka pod morsko gladino za Ivana Hlabića

iz Kučišta; gradnja pomoča pred skladiščem podjetja za soljenje sardel Ivana Jadrošića iz Sv. Petra pri Lošinj; temelji hiše Serafina Topića, ladjarja z Visa, ki so ob morju v predelu Velimir; popravilo struge potoka, ki je spodjedal temelje hiše L. Bogišića iz Perasta; gradnja vodne cisterne Marka Boroe iz Blata na Korčuli sicer brezplačnim, a že zelo slabim santorinom, ki je ostal neuporabljen ob delih v Prigradici; terasa nad morjem

Načrt koprskega pristanišča, kjer je bilo potrebno popraviti podvodni del pomoča notranjega mandrača z vlitjem santorinskega betona namesto odpadlih kamnitih blokov. Datiran je 25. julija 1908 in lepo prikazuje še obstoječe soline ter cesto iz mesta proti Izoli, ki je Koper, takrat še otok, povezovala s celino. Progetto del 25 luglio 1908 per il rinnovo della parte subacquea del mandracchio di Capodistria. I blocchi di pietra caduti furono sostituiti con un getto di santorino. Si denotano le vecchie saline e la strada che collegava la cittadina alla terraferma.

pri vili Kamber v Kastelu Starem pri Splitu; velik ribnik za ribogojnico ob izlivu Jadra pri Solinu; last Petra Grgića iz Vranjica; gradnja mostiča s temelji v morju za zidarskega mojstra Jerka Randića v Supetru na Braču; popravilo vrtnega zidu pri Korpusni komandi c.k. Vojne mornarice v Boki Kotorski; vodno korito za zalivanje vrta pri neki hiši na Malem Lošinju; temelji za žerjav pri čuvajskem svetilniku Sestrice na Kornatih; krušna peč čuvaja svetilnika Murvica pri Splitu; popravilo cerkve Matere božje od Škalpela na otočku pri Perastu v Boki Kotorski; tlak v kuhinji tramvajskega podjetja v Trstu; popravilo pretočnih kanalov in obale v solinah v Seči pri Portorožu; ribniki, podporni zid in odtočni kanal pri vili Tartini v Strunjanu itd.

Na osnovi zvrsti del, navedenih v prošnjah, izmed katerih smo izbrali le najbolj značilna, lahko trdimo, da je santorin igral pomembno vlogo ne samo pri gradnji velikih pomorskih objektov, ampak tudi pri mnogih manjših delih, kjer so obstajali problemi zaradi erozije in razjedanja morske vode. Tehnični urad je imel dosti dela pri reševanju prošenj, na katere je moral odgovorjati. Odgovori so bili povečini pozitivni, in tam, kjer so bile utemeljivne tehtne in dela koristna širši javnosti, je to dragoceno gradivo dajal celo brezplačno.

Da bi si ustvarili vsaj približno sliko o tem, v kakšni meri je Pomorska uprava z uporabo santorina prispevala k razvoju jadranske obale, njenih otokov in pristanišč, ne bo odveč kot primer pregledati načrt del za leto 1912.:

števílo objektov v Dalmaciji	v Primorju	vrednost v Kr.
novogradnje	87	1.588.500
popravlila	32	915.600

Žal ni mogoče števílčno prikazati podatkov za celotno obravnavano obdobje, ker je bilo dosti dokumentov izgubljenih; verjetno takrat, ko je italijanska luška kapitanija prevzela arhiv Pomorske uprave. Iz protokolarnih knjig dopisov pa se da sklepati, da so santorin uporabljali tudi v notranjosti dežele za rečne struge. Nadvse zanimivo je dejstvo, da so leta 1850 nekatere pošiljke še tudi v Ljubljano in celo v Zidani Most; verjetno za železniške objekte ob Savi.

NAČIN UPORABE IN PREDPISI

Kaže, da so že Grki in Rimljani v antičnih časih uporabljali zemljo vulkanskega izvora v razmerju 3:1, to je tri dele pozzolane z enim delom dobro gašenega apna, vedno merjeno prostorninsko in ne po teži. Na tak način so izdelali kompakten aglomerat, ki se je strjeval tudi pod morjem in kljuboval razpadanju zelo dolgo, kot pričajo arheološke najdbe.

Pod Astrijo so santorin sprva uporabljali empirično po izkušnjah, zato je bila kvaliteta največ odvisna od zidarskih mojstrov. Pomorska uprava je kasneje na os-

novi večletnih izkušnjah in različnih poskusov skupaj z društvom inženirjev in arhitektov pripravila poseben pravilnik za vsa pomorska gradbena dela. Izdalo ga je ministrstvo za trgovino leta 1904 in ga kasneje dopolnilo, ko so začeli uporabljati portlandski cement. V pravilniku so podrobno opisani materiali, kot pesek, kamenje, apno, santorin, cement idr., ter postopki za izdelavo aglomerata. Nas zanimajo bolj slednji, ki govorijo o podvodnem santorinskem betonu, malti za kamnite zidove in vlivanju podvodnih blokov.

Pravila, povzeta v strnjeni obliki, so tako priporočala:

MALTA: Negašeno belo apno prinesemo na gradbišče, ga zmešamo z 1,5 volumenskim delom vode in pustimo, da začne vreti in nastane gosta kaša. To je potrebno hraniti vsaj 14 dni v pokriti jami, da tudi najmanjši delci ugasnejo. Voda mora biti sladka in popolnoma čista. Malto, namenjeno za povezavo kamenja pri zidavi, dobimo tako, da pomešamo en del gašenega apna z 2,5 deloma santorina. Mešati je treba na čisti lesení podlagi, s tem da najprej zmešamo apno in mu nato postopno dodajamo santorin. Malto je treba mešati tako dolgo, da je popolnoma homogena in v njej ni mogoče več razpoznati nepomešanega santorina in apna.

BETON: Za izdelavo 1 m³ aglomerata-betona potrebujemo:

0,77 - 0,78 m³ santorina,

0,23 - 0,28 m³ belega gašenega apna,

0,77 - 0,79 m³ drobnega kamenja.

Kamenje mora biti čisto, oprano in največ do 6 cm premera; najboljši je t.i.d. peščenjak ali apnenec. Uporaba rečnega ali morskega gramozja je možna samo z dovoljenjem inspektorja. Priprava se začne z mešanjem santorina in apna z dolivanjem sladke vode. Izjemoma, z dovoljenjem inspektorja, lahko uporabljamo tudi morsko vodo. Ko dobimo homogeno maso, ji primešamo še kamenje. Maso pustimo v kupih od 2 do 6 dni, odvisno od vremenskih razmer, da se malo zgosti in se med vlivanjem pod vodo preveč ne razredči; stopnjo osušenosti določimo po izkušnjah.

VLIVANJE: Vlivamo tako, da po lesenih žlebovih spuščamo maso v podvodne opaže v 50-centimetrskih slojih, ki jih moramo sproti dobro potlačiti s tolkali. Beton moramo brez prekinitve vlivati do zaželené višine. Izvajalec je dolžan zagotoviti nepretrgano vlivanje dan in noč ne glede na nedelje in praznike in s tako delovno silo, da ga konča v 48 urah. V primeru prekinitve vliivanja, npr. zaradi nevihte ali visokih valov, je treba pred nadaljevanjem z zgornje plasti popolnoma odstraniti mulj, alge in drugo umazanijo ter vrhnji sloj razpraskati do hrapavosti.

Ko je dosežena zaželena višina, beton pokrijemo z deskami in nanje naložimo velike kamne za obtežitev. Opaž odstranimo po 4-8 tednih, odvisno od letnega časa, ko je beton že dobro strjen. Po osmih tednih na

betonskem bloku lahko zidamo; vsekakor pa beton doseže zadostno minimalno trdnost šele po letu dni.

Pravilnik, ki je zelo natančen in obsežen, ima poleg drugih še poglavje o pripravi in nameščanju podvodnih opazov na morsko dno.

Iz prakse, posebno v začetni fazi rabe santorina, izhajajo tudi nekaj drugačnih podatkov. Pri gradnji reške luke so npr. namesto drobnega kamenja uporabljali pesek, torej santorin, apno in pesek v razmerju 6 : 2 : 1. Iste podatke dobimo tudi pri gradnji vojaških objektov v Boki Kotorski. Nekajkrat srečamo za malto razmerje 3 : 1, ki pa verjetno ni dalo boljšega rezultata kot standardno razmerje 2,5 : 1. Preden je bil leta 1876 uzakonjen metrični sistem in so vse merili še v klaftah in vedrih, najdemo za gradnjo pomolov v Trstu in Splitu razmerje 2,8 : 1 : 3, za obrežje v Malem Lošnju 2,8 : 1 : 2,9, za naprave v Boki Kotorski leta 1868 3,5 : 1 : 3,5; kasnejši standard pa je bil 3 : 1 : 3.

Na prehodu 19. v 20. stoletje se že pojavljajo prvi poskusi uporabe portlandskega vodnega cementa, ki so ga v različnih količinah (največkrat od 150 do 250 kg na kubični meter) dodajali santorinu zaradi hitrejšega

strjevanja. Tu je potrebno opozoriti, da je santorin kakovostno odličen material za podvodna dela, toda ima veliko pomanjkljivost, da se strjuje zelo počasi in doseže ustrezno trdnost šele po dolgem času, kar je z današnjega vidika popolnoma nesprejemljivo. To je nekoč zahtevalo dolgotrajno gradnjo, posebno velikih projektov, kar je povzročalo velike težave v severno-evropskih državah, saj so morali med gradnjami začasno ustavljati pomorski promet. Zaradi velikih nihanj plime in oseke so namreč morali biti doki med delom zaprti. Upoštevati je bilo treba tudi nenehno rast cene delovne sile, ki je vedno bolj vplivala na končne stroške in zahtevala skrajšanje celotnega delovnega postopka.

Zato je portlandski vodni cement postopno zamenjal santorin in ta se je v dvajsetih letih 20. stoletja umaknil iz rabe. Vsekakor na osnovi dokumentov Pomorske uprave v Državnem arhivu v Trstu lahko trdimo, da je "zemlja vulkanskega izvora santorin" odigrala zelo pomembno vlogo pri gradnji pomorskih objektov na vzhodni obali Jadrana, v Trstu, na etnično slovenski obali do Timave (Škedenj, Barkovlje, Čedad, Grljan, Križ, Sesljan, Devin) in v Gradežu.

TERRA VULCANICA DI SANTORINO. SUO UTILIZZO PER LE COSTRUZIONI PORTUALI IN ADRIATICO DURANTE IL PERIODO AUSTRIACO 1779-1918

Bruno VOLPI LISJAK

IT-34134 Trieste, Via Commerciale, 178/1

RIASSUNTO

Questo lavoro, frutto di ricerche presso l' Archivio di Stato di Trieste, vuole mettere in evidenza l'importanza che ha avuto l'uso della terra vulcanica per le costruzioni portuali, in special modo per quelle subacquee; materiale, ormai dimenticato, proveniente dall'isola greca Santorino (75,79 km², 7100 abitanti) del mar Egeo, nell'arcipelago delle Cicladi. Di origine vulcanica, tale isola costituisce l'orlo orientale dell'antico cratere, che durante un cataclisma avvenuto nella metà del II millennio a. C. in gran parte sprofondò. L'ampia baia, che oggidi serve come ancoraggio a numerose navi turistiche in visita al capoluogo Thera arroccato sul ciglione a 300 m di altezza dal mare, è fronteggiata da alcune isole minori. Gli scavi acheologici in località Akrotiri hanno rivelato che sin dal IV millennio fu sede di una civiltà molto progredita, scomparsa dopo il terremoto.

Le cave che fornirono per lungo tempo questa terra, non solo ai paesi mediterranei, ma anche a quelli del nord Europa, erano in gran parte situate sugli isolotti antistanti alla grande baia. I luoghi erano chiamati Therasia, Kamenai, Thira, Akrothiri, Epanomeria, e Gromen.

La "terra vulcanica di Santorino" in sloveno era denominata "zemlja vulkanskega izvora Santorin", in croato "vulkanska zemlja Santorin" e in tedesco "Santorinerde". Comunemente veniva chiamata dagli slavi "santorin" e dagli italiani "il santorino". Per semplificazione verrà così nominata in seguito.

Il santorino, prodotto naturale di eiezione vulcanica, fa parte dei tufi trachitici denominati anche "pozzolane" (lat. pulvis puteolana), dal nome della località Pozzuoli vicino a Napoli. Il loro uso era conosciuto fin dall'antichità, ne parlano infatti Catone, Strabone, Plinio, Varrone, Vitruvio. Conosciuti sono pure i "trass" della Renania e le pozzolane laziali. La loro caratteristica specifica deriva dal fatto che uniti a calce spenta, danno un impasto capace di far presa sotto acqua.

Il santorino, come le altre pozzolane, si è formato durante la fase esplosiva dell'attività vulcanica, quando i

granuli di sostanza vetrosa, raffreddatisi bruscamente a contatto dell'aria, hanno dato origine a granelli resi porosi a causa della fuoriuscita di vapori e gas. La composizione chimica è costituita principalmente da SiO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , CaO , MgO , Na_2O , K_2O e tracce di altri elementi.

Il peso specifico di un buon santorino varia da 0,95 a 1,25. Possiede la qualità intrinseca, che è aspro e stridente al tocco e anche se bagnato, stretto in pugno non agglomera. Di colore giallo - verdognolo, gettato in un recipiente colmo d'acqua, non la intorbidisce e sedimenta subito.

La presa del santorino mescolato a calce è principalmente dovuta alla formazione di alluminati e silicati acidi (con pH molto basso) e all' "adsorbimento" di calce. Una volta immerso nell'acqua, diventa un sistema in continua evoluzione, che diventa stabile dopo molti anni, quando la calce, svolta la sua azione, lascia l'agglomerato. Infatti le prove di resistenza eseguite dall'ufficio tecnico del Governo marittimo austriaco su campioni composti da 6 parti volumetriche di santorino, 2 di calce spenta e una di sabbia, hanno confermato che dopo 4 mesi si ottenevano 18 kg/cm^2 e appena dopo 13 anni 90 kg/cm^2 .

Le autorità austriache cominciarono ad adoperare il santorino all'inizio dell'ottocento, dopo aver preso possesso di tutta la costa dalmata e del Litorale, dapprima in modo saltuario e disorganizzato e poi dal 1850 con un sistema centralizzato e molto efficiente, grazie all'istituzione del Governo Marittimo Centrale con sede a Trieste, che iniziò la sua attività il 1.5.1850. Oltre a curare tutti gli aspetti inerenti ai problemi marittimi come sanità, trasporti, traffici, costruzioni navali, formazione del personale marittimo, consolati in porti stranieri, sicurezza della navigazione, dati statistici, pesca ecc. il Governo marittimo doveva provvedere pure alla riparazione ed alla costruzione di tutti i porti, moli, approdi e altre opere marittime sulle isole e lungo tutta la costa, da Grado all'Albania. Oggi possiamo asserire che svolse le sue molteplici attività in modo egregio e che nessuna amministrazione seguente lo eguagliò per efficienza. Su raccomandazione e pressioni di influenti irredentisti istriani, che volevano preservare quello che di efficiente e positivo l'Austria aveva istituito e l'Italia non aveva, il Governo Marittimo svolse le sue funzioni ancora sotto la sovranità italiana fino all'8.2.1923. Dopo questa data le mansioni furono assunte dalla Capitaneria di porto, retta dalla Marina militare, con tutti gli aspetti negativi che ne conseguono, quando organi militari amministrano cose di competenza civile. Da notare, che l'Italia è oggi uno dei rari stati del mondo, dove le capitanerie vengono gestite dai militari.

L'approvvigionamento del santorino richiese un'organizzazione centralizzata a causa dei molti siti di lavoro aperti contemporaneamente e della necessità di reperirlo in loco tempestivamente. Questo portò praticamente ad una specie di monopolio, utile anche sotto il profilo economico, che assicurava grandi quantità a costi bassi e che inoltre dava la possibilità di pianificare meglio i lavori e controllare le rimanenze nei depositi. Sull'esempio di altri paesi per assicurare un flusso costante ed evitare speculazioni anche l'Austria aprì a Santorino un proprio ufficio consolare. Questo provvedeva al controllo e al rilascio di certificati, che comprovavano la qualità e la quantità di terra imbarcata.

Per ovviare a vari inconvenienti, che avvenivano specialmente durante lo scarico dai velieri di varie nazionalità, il Governo marittimo emise nel 1912 un regolamento composto da 13 articoli, che dava parametri molto esatti per i controlli di qualità e di quantità. Riassumendo, tali articoli stabilivano che il santorino poteva avere un massimo di 10% di pietra pomice galleggiante e 10% di petrisco, doveva passare attraverso un setaccio con maglie da 15mm e venir misurato in ettolitri. Le misurazioni di qualità dovevano esser eseguite diverse volte durante lo scarico.

I velieri noleggiati per il trasporto erano normalmente del tipo bark, bricks schooner o golette, con una portata massima di circa 1000 tonnellate. Dai documenti di noleggio e di protesto si evince la difficoltà della navigazione a vela, in quanto vengono riscontrati notevoli ritardi di consegna, dovuti a tempeste e avarie durante l'inverno e calme di vento durante l'estate. I primi piccoli piroscafi appaiono durante la guerra italo-turca del 1911-1912, quando era necessario avere una velocità sicura per eludere i blocchi in ogni condizione atmosferica.

I principali magazzini di santorino erano situati a Megline e Teodo nelle Bocche di Cattaro, a Gravosa, Curzola, Traù, Zara, Cherso, Veglia e Rovigno. Trieste ne aveva tre: a S. Sabba, al lazzeretto di S. Bortolomeo e al molo S. Teresa, davanti agli attuali bagni comunali alla Lanterna. Da questi magazzini veniva erogato gratis agli imprenditori, che si assicuravano i lavori sempre in base ad aste pubbliche. Ciò era possibile in quanto il costo del santorino era già computato nel preventivo di spesa particolare e poi incluso nel budget annuale. Qui è necessario precisare che tutti i lavori, sia i piccoli di riparazione sia quelli grandi di costruzione, venivano vagliati ed elaborati dall'ufficio tecnico, il quale produceva un progetto sempre accompagnato da un minuzioso preventivo di spesa con il dettaglio dei materiali da impiegare, incluso il quantitativo di santorino da dare senza oneri all'imprenditore.

Occasionalmente il santorino poteva anche essere venduto in piccole quantità a privati su specifica domanda, che poteva essere redatta in croato, sloveno, italiano o tedesco. Le domande ci offrono un quadro interessante della vita di allora. Vergevano sulle più disparate necessità: cisterne d'acqua piovana sulle isole, fondamenta di case in riva al mare, vasche per acquacultura, terrazze per ville, depositi di acqua per irrigare orti, riparazione di chiese, pavimenti di cucine comunali, ecc.

Le tecnologie per l'uso del santorino, ad eccezione di minime variazioni all'inizio del secolo scorso, erano pressochè uguali a quelle contenute nelle norme per le costruzioni marine, redatte dall'unione degli ingegneri e architetti dell'Austria ed emanate nel 1904 dal Ministero del commercio.

Queste stabilivano le qualità dei vari materiali da usarsi, il sistema dei cassoni subacquei, le specie di murature, dimensionamenti ed altri parametri. Per ciò che riguarda la preparazione del getto di calcestruzzo subacqueo e la malta, stabilivano come di seguito descritto.

GETTO. Per ogni metro cubo occorrono:

0,77 - 0,78 m³ di terra di santorino

0,23 - 0,28 m³ di calce bianca spenta

0,77 - 0,79 m³ di pietrisco

Nella preparazione del calcestruzzo verranno prima rimastati il santorino e la calce spenta, fino a che la massa divenga perfettamente omogenea. Dopo di ciò verrà introdotto il pietrisco di dimensioni non superiori ai 6 cm. La preparazione deve farsi su un pavimento di tavole. Per favorire la presa si prepareranno dei cumuli, da far riposare da 2 a 6 giorni a seconda delle condizioni atmosferiche, poi si inizierà a versare il calcestruzzo in acqua mediante canali di tavole, a strati orizzontali di 50 cm di spessore. I singoli strati si dovranno comprimere sul loro letto. Le operazioni non dovranno essere interrotte. L'imprenditore è obbligato a garantire che la riempitura sia compiuta entro 48 ore, ininterrottamente giorno e notte, senza riguardo a domeniche e feste. L'indurimento è previsto in 4-8 settimane, dopodichè si potrà iniziare le opere murarie.

MALTA. La calce bianca da adoperarsi deve essere di ottima qualità e spenta soltanto con acqua dolce. La malta è da farsi in modo che ad una parte in volume di calce spenta, vengano mescolate 2,5 parti in volume di terra di Santorino. Questa malta dovrà essere talmente rimescolata su un apposito tavolato, da formare una massa perfettamente omogenea, nella quale non si possano più distinguere la calce e la terra.

Il santorino mescolato con la calce, pur essendo un materiale eccezionalmente resistente alla corrosione ed erosione dell'acqua marina, ha il suo lato negativo nel lungo tempo di indurimento e stabilizzazione. Per accorciare i tempi di attesa, all'inizio del novecento si cominciò ad aggiungere al calcestruzzo santorinico il cemento idraulico tipo Portland. A causa del graduale aumento del costo della manodopera e dell'esigenza di ridurre i tempi di lavorazione, quest'ultimo soppiantò il santorino negli anni venti. Comunque, sulla base dei numerosi documenti tramandatici dal Governo marittimo austriaco, possiamo asserire che la "terra vulanica di Santorino" ebbe un ruolo molto importante nella costruzione delle opere marittime della costa orientale dell'Adriatico, di Trieste, della costa etnicamente slovena fino al Timavo e di Grado.

Parole chiave: opere marittime, tufo vulcanico, santorino, cemento di pozzolana

VIRI

Archivio di Stato di Trieste, Governo Marittimo -
costruzioni portuali, b. 563-623, posebej 560, 561, 562.

MIGRACIJE
MIGRAZIONI
MIGRATIONS

SLOVANI V ITALIJI V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU

Ferdo GESTRIN

akademik, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1

IZVLEČEK

Procesu doseljevanja in preseljevanja Slovanov z Balkana na Apeninski polotok, kar označujemo kot migracije (v najširšem pomenu besede), moremo slediti skozi stoletja že od ok. srede 7. do 19. stoletja. Vzroki, načini in obseg teh migracij ter njihove posledice so se v tem obdobju zelo spreminjali. Glede na to delimo potek migracij na tri faze: prva zajema čas zgodnjega srednjega veka, ko so v Italijo prihajale večje ali manjše skupine Slovanov kot vojaška sila, kot preseljenci, kolonisti, bodisi svojevoljno bodisi pod različnimi oblikami prisile; druga je obdobje od 12. do druge polovice 14. stoletja, ko so Slovani z balkanskega prostora, v mnogo večjem številu ženske kakor moški, prihajali v Italijo kot sužnji, in tretja - z vrhuncem v 15. in 16. stoletju, od 17. stoletja dalje sledi upad in konec doseljevanja - ko so bile migracije slovanskega življa v Italijo povezane z gospodarskimi motivi - Italija felix - ter turško nevarnostjo in gospodstvom nad velikim delom Balkana (Gestrin, 1978, 7-21).

Ključne besede: priseljevanje, Slovani, Italija, srednji vek

Prisotnost Slovanov v Italiji v zgodnjem srednjem veku je dejstvo, ki ga ni mogoče zanikati.¹ Vendar na njihovo prisotnost opozarjajo predvsem posamezni, nepovezani podatki. Ob sedanjem poznavanju virov in stanju raziskav je praktično težko prikazati točno podobo slovanske naseljenosti, govoriti o konkretnih vzrokih, poteku prihoda, o načinu, ubikaciji in množičnosti poselitve, o njihovem položaju in vlogi v Italiji ter še

čem. Na vse to so vplivali čas preseljevanja ljudstev, dolgotrajna bizantinska oblast na obeh straneh Jadranskega morja, politične spremembe in nasprotja v Italiji, skoraj neprestana mala vojna med Bizantinci in Langobardi (568-774) pa dalje s Franki (774) in nato z Arabci, ki so postali v 9. stoletju gospodarji Sicilije in delov južne Italije, posegi nemških vladarjev v Italijo ter z njimi Normanov, ki so Bizantince in Arabce potisnili

¹ Literatura o tem pojavu je izredno obsežna. Najštevilnejša je nedvomno italijanska, zlasti iz obdobja od srede 19. do 20. stoletja, in še posebej po 1960. letu. Največje delo italijanskega zgodovinopisja o tej problematiki je A. Cronia: *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Padova, 1958. Sledi ji jugoslovanska, hrvaška, srbska in slovenska; posamezne probleme teh migracij so proučevali tudi drugi avtorji, npr. J. M. Martin, Ch. Verlinden in drugi. Zgodnji datum prvih pojavov migracij Slovanov v Italijo naj nas ne moti. Že od neolitske civilizacije dalje Jadransko morje ni bilo ovira, marveč vez med obema obalama tega velikega zaliva Sredozemskega morja. Danes je nedvomno dokazano, da so bile v vsem obdobju prazgodovine od neolitika dalje med obema obalama trgovske, kulturne in tudi etnične povezave mnogo bolj intenzivne, kakor se je mislilo še pred nekaj desetletji (prim. Radmili, 1983, 17-21; Stipčević, 1983, 23-31; Stipčević, 1981, 19-29). Te vezi se intenzivirajo v času grške kolonizacije in ilirskem obdobju. Ilirsko ime boginje Damatire se v 3. stoletju p. n. št. omenja v Vieste na polotoku Gargano. Vse te vezi se verjetno ustvarjajo po poti, ki jo kažejo otoki Korčula - Lastovo - Palagruža - Pianosa - Tremi, od katerih so do kopnega le krajše razdalje. V času rimskega imperija pa je bilo Jadransko morje ena važnih poti v povezavah Italije z Balkanskim polotokom (prim. De Simone, 1981, 33-37; Martin, 1988, 49-72).

iz Sicilije in južne Italije. Dogajanja so spremljale vojne, neprestani spopadi in pustošenja. Slovani pa so kmalu po naselitvi na Balkan postali vir vojaških sil in ljudi za kolonizacijsko vneto v Italiji. Pri tem gre še posebna vloga Bizancu in njegovi vojaški ter poselitveni politiki.² Migracije so v tem dolgem obdobju potekale verjetno brez večjih pretresov - razen seveda za slovanske udeležence - in tudi brez večjih v današnji čas segajočih posledic.

Najmanj vesti, predvsem posrednih, ki so hkrati tudi zelo dvomljive, imamo o doseljevanju Slovanov v neposredni povezavi z zadnjimi selitvami ljudstev oziroma z njihovimi vpadi v Italijo in kot posledici teh vpadov. Gre predvsem za vpade Avarov in nato Madžarov, ki so prihajali vse do južne Italije. Kakor so že Langobardi pripeljali v Italijo drobce raznih drugih ljudstev - o tem poročata Fredegar in Pavel Diakon - moremo tudi za Avare in Madžare pričakovati isto (Diakon, 1988, knj. 2, cap. 26, 78-79; Kos, 1903, 74-75).

Poselitev Slovanov, ki se deloma skrivajo pod imenom Bolgari, v času avarskih navalov na meje med langobardskim kraljestvom in bizantinskim eksarhatom zgodovinarji deloma povezujejo s posameznimi toponomastičnimi in onomastičnimi preostanki. Leta 752 se omenja del posesti ("fundus Bodene") bizantinskega vojvoda Ivana v Raveni, ki je tedaj postala last benediktinskega samostana v Nonatoli. Ime Bodena razlagajo, tudi na podlagi latinskega prevoda ("et Aquaviva"), kot slovansko Vodena (od vode), kar naj bi bil današnji kraj Bodena na bregu reke Panaro, ki je bila meja med Langobardi in Bizantinci. Da je bila tod oziroma na območju slovanska poselitev, poudarjajo s podatkom o neki zemljiški posesti ravskega nadškofa, ki jo je imel ob koncu 9. stoletja po pogodbi v zakupu Slovan "Ursus Sclavinus" (Guillou, 1973, 12).

Poleg teh Slovanov, ki so bili po vsej verjetnosti pomešani z Bolgari, se v virih 11. in 12. stoletja omenjajo Slovani tudi v Markah blizu Senigallije. Leta 1085 se namreč v darovnici iz arhiva samostana S. Croce v diecezi Caglio-Pergola omenja "vicus Bulgarum qui vocatur Sclavinorum" ob spodnjem toku reke Cesano, blizu cerkve sv. Gervazija, ki se označuje kot "di Bulgarie" oz. "dei Bulgari" (1154). Prvič se v virih tod pojavljajo Bolgari (pravičneje Slovani) leta 1001, ko se omenja kapela sv. Petra v 'Bolgariji' ("cella di S. Pietro in Bulgaria") na desnem bregu reke Cesano. Leta 1069 neki vir govori tudi o cerkvi sv. Janeza v 'Bolgariji' ("S. Giovanni in Bulgaria"). Omenja se tudi še "terra Bulgarorum", kar vsekakor pomeni domeno na območju Riminija. Vse to dopušča domnevo, da so se tod, na severu bizantinskega egzarchata, naselili Bolgari oz. Slovani že v času avarskih navalov. Domneva je ver-

jetnejša na podlagi dokumenta iz 11. stoletja, ki na istem območju omenja "vicum Avarum" (za Avarorum), znan še v 15. stoletju. Iz vsega tega avtorji zaključujejo, da so se skupine Avarov, Slovanov in Bolgarov naselile na severu bizantinskega egzarchata; sem naj bi prišle vsaj v 7. stoletju (Polverari, 1969, 9-33; Pierucci - Polverari, 1967 sq. - 7. nov. 1085; Guillou, 1969, 97 sq.).

O doseljevanju Bolgarov, vsekakor s slovanskimi elementi, v istem obdobju v Italijo pa neposredno govori Alciokova zgodba iz okoli 663. leta. Trideset let pred tem dogajanjem je Alciok zavoljo notranjih nasprotij med Avari in Bolgari v Panoniji s svojim plemenom prešel k frankovskemu kralju Dagobertu, ki jim je za prezimovanje določil Bavarsko. Na Dagobertovo povelje so Bavarci v eni noči pobili večino pripadnikov Alciokovega plemena. Rešil se je le Alciok z okoli 700 možmi, ženami in otroki, s katerimi se je umaknil v Karantanijo h knezu Valuku. Po daljšem bivanju se je okoli leta 663, verjetno iz strahu pred Avari po propadu Samove plemenske zveze, s svojimi ljudmi zatekel k Langobardom v Italijo. Langobardski kralj Grimuald jih je poslal k sinu, vojvodu v Beneventu, ki jih je nato naselil na mejo proti Bizantincem v pokrajini Campobasso (Molise) na območju današnjih krajev (mest) Sepino, Boiano in Isernia (Sepinum, Bovianum in Iserniam), kjer so bile bolgarske naselbine še iz časa langobardske naselitve, Alcioka pa je postavil za gastalda, t.j. upravitelja kraljevih posesti na tem ozemlju. Pavel Diakon, poglaviti vir za to dogajanje, je še v času nastajanja svojega dela (ok. leta 790) trdil, da Bolgari prebivajo v teh krajih in čeprav govore že latinsko, niso opustili svojega jezika (morda slovanskega-karantanskega, saj so verjetno prišli že pomešani s Karantanci) (Diakon, 237 sq.; knj. 5, cap. 29; Kos, 1903, 206; Kos, 1985, 145; Grafenauer, 1982, 343).

Ko so Madžari gospodovali, z izjemo Karantanije, velikemu delu slovenskega poselitvenega ozemlja, so z vpadi, ki jih je bilo ok. 30 in so segali do Taranta in Otranta, v Italijo hkrati z njimi po vsej verjetnosti prihajali tudi Slovani. Vsekakor je bila posledica njihovih pustošenj poselitev slovenskega življa na prazno ozemlje oglejskega patriarhata v Furlaniji, o čemer pozneje.

Več je konkretnih podatkov o vojaških pohodih Slovanov v Italijo, ki so bili bodisi samovoljni bodisi je do njih prišlo pod vplivom tamkajšnjih političnih akterjev. Na vojaški značaj prihoda Slovanov v Italijo kaže primer sodelovanja Slovanov pri obleganju in osvojitvi Cremona, ko jih je avarski kakan poslal langobardskemu kralju Agilulfu (590-616) v pomoč. O zavezništvu Langobardov, Avarov in nanje vezanih Slovanov proti Bizancu govori že leto prej pohod vseh treh partnerjev v

2 Prim. Gay, 1904, 85 in 172; Carabellese, 1905, 72-76; Encyclopédia de l'Islam, 1934, gesli Sakaliba, Slaves; Ferluga, 1983; Ferluga, 1984, 50.

tedaj bizantinsko Istro (Diakon, 159; Kos, 1903, 160, 178).

Proti sredi 7. stoletja so se zaostrovala nasprotja med Bizantinci in Langobardi tudi na polotoku Garano. V zvezi s tem - morda v povezavi z Bizancem ali pa tudi ne - se je leta 642 večja vojaška skupina izkrcala blizu Siponta (današnja Manfredonija). Premagala je beneventskega vojvodo Aiona, nato pa doživela poraz. Radoald, brat ubitega vojvode in njegov naslednik, jih je z zvijačo premagal, kakor pripoveduje Pavle Diakon, in jih večinoma pobil, druge pa pregnal. Slovani, ki so prišli pred Sipont, so bili Neretljani, pozneje zelo znani pomorščaki. Vendar komaj nekaj desetletij po naselitvi brez lokalnih ali uradnih bizantinskih faktorjev ne bi prišli na jug Gargana z mnogimi ladjami, kjer so se langobardsko bizantinska nasprotja vedno bolj zaostrovala (Diakon, knj. 4, cap. 44, 175; Kos, 1903, 213; Gušić, 1962, 51; Gušić, rokopis; Rešetar, 1911, 31; Rešetar, 1907, 1126; Novak, 1941, 145; Rohlf, 1958, 353; Spremić, 1978; Martin, 1988, 49 sq.; Guillou, 1969, 11 sq.). Nekoliko pozneje je beneventski vojvoda Grimoald (647-672) celo premagal Bizantince, toda cesar Konstans II. (641-668) se je izkrcal v Tarantu in utrdil bizantinsko oblast v južni Italiji.

V dolgotrajni mali vojni je Bizanc počasi izgubljal posest v Italiji. Ko je leta 751 padla v langobardske roke Ravenna in je propadel ravenški eksarhat, je Bizanc v severni Italiji obdržal le vpliv nad beneškimi lagunami, na jugu pa ohranil posest v Apuliji in Kalabriji, Franki, ki so 774 podvrgli Langobarde, pa so nato do leta 812 še zmanjševali bizantinsko posest. V začetku 9. stoletja je začel pritisk Arabcev (Saracenov) na Sicilijo in južno Italijo. Že leta 827 so obvladovali velike dele Sicilije in se nato naglo širili v Kalabriji in Apuliji, kjer so Bizantinci 838 izgubili Brindisi. Tu sta za krajši čas nastala arabska emirata v Tarantu (840-880) in Bariju (847-871). Zavaljo arabske nevarnosti so prenehala bizantinsko-frankovska nasprotja in v zadnji četrtini 9. stoletja je Bizanc tudi s frankovsko pomočjo (za časa Ludvika II.; po njegovi smrti 875 so Franki izgubili vse možnosti v južni Italiji) prešel v rekonkvisto vse do 963. leta ter osvojil za Vasilija I. (867-886) vso Kalabrijo in Apulijo. Bizantinci so tod že 892. leta ustanovili temo Langobardijo na ozemlju okoli Barija. Sicilija je bila od začetka 10. stoletja, po padcu Taormine leta 902, trdno v arabskih rokah, zlasti še, ko so emirat v Palermu leta 917 osvojili Fatimidi. Čeprav so Bizantinci pomagali sicijskim Aglabidom proti Fatimidom, so slednji prevladali in še pred sredo stoletja prešli v ofenzivo v južni Italiji. Leta 950 so osvojili Reggio in prisilili Bizanc k miru.

Ko je nemški cesar Oton I. v Italiji obnovil fran-kovske cilje, se je Bizanc znašel med dvema nas-

protnikoma. Po miru s cesarjem 972 in po porazu Otona II. 982 v boju z Arabci se je stanje zopet začasno ustalilo. Bizantinci so že pred leta 975 iz svoje posesti v južni Italiji ustvarili upravno enoto kapetanat Italija, zavrnili arabski napad na Bari (1003) in z beneško pomočjo osvojili celo Reggio (1006). Pod kapetanom Vasilijem Boianne so celo zopet prešli v ofenzivo proti Arabcem. Toda po smrti Vasilija II., ko je nasploh bizantinska moč upadla, doživlja enako usodo bizantinska posest, ki se znajde pred nevarnostjo in ponovnim pritiskom nemškega cesarstva. Že leta 1042 je bizantinska posest omejena le na ozemlje Taranta, Otranta in Brindisija. Normani so si do leta 1060 podredili Apulijo in Kalabrijo, leta 1071 so osvojili še Bari in bizantinske oblasti v Italiji je bilo konec (Ducellier, 1986, 128 sq., 131 sq., 144-151).³

Vsa ta politična dogajanja je spremljalo prihajanje in naseljevanje Slovanov v južno Italijo, še posebej v povezavi z Bizantinci, ki so tudi drugam po svojem imperiju naseljevali Slované kot vojake in koloniste (Capaldo, 1979, 55-63; Capaldo, 1983, 5-17; Ferluga, 1984, 50 sq.). Enako so postopali tudi Franki in pozneje Normani. Slovani so bili kot vojaki zdaj na bizantinski strani, stopali so tudi v službo Arabcev (Saracenov) na Siciliji. Poleg slovanskih kolonij, ki so imele skupaj z nastalimi naselbinami vojaški značaj (stratioti, mercenari, guardie confinarie), so nastajale tudi povsem poljedelske naselbine in naselbine pribežnikov, beguncev, ki jih tudi v Italiji ni bilo malo (Capaldo, 1979, 55 sq.; Capaldo, 5 sq.; Gay, 1904, 85, 172; Caspano, 1963, 13; Carabellese, 1905, 72-76; Jurlaro, 1966). Slovani so prihajali v južno Italijo na bizantinsko ozemlje predvsem v Apulijo, Benevent, Capitanata in Gargano ter na Kalabrijo.

Salemitanska kronika omenja, da so slovanske čete sodelovale na frankovski strani proti upornemu beneventskemu vojvodu Grimoaldu (805-817) (Ducellier, 1986, 132; Šišić, 1925, 345 sq.). Za Vasilija I. (867-886), ko se je bizantinska oblast v južni Italiji zelo utrdila in sta nastali v Apuliji dve temi, so tja naselili številne Slované zavaljo bojev proti Arabcem, ki so leta 827 začeli osvajati Sicilijo. Predvidevati moremo, da se je podobno zgodilo tudi v zvezi s frankovskimi boji proti Arabcem pri osvajanju Barija (871), v katerih je Ludviku II. (855-875) z brodovjem pomagal hrvaški knez Domagoj (Capaldo, 1983, 10).

Ko je po vesteh barskih letopisov (Annales Barenses) v času bizantinsko-arabskih spopadov v drugi polovici leta 926 zahumski knez Mihajlo Višević, vsekakor kot zaveznik bizantinskega cesarja, z oboroženo silo osvojil Sipont, je verjetno tam ostal del Slovanov; nikakor pa ni bila s tem dogodkom povezana slovanska poselitev na

3 Prim. Ferjančić, 1966; Ferluga, 1983; Martin, op. cit., 49 sq.; Musca, 1967, 847-871.

polotoku Garganu.⁴ Neki drugi dokument iz Barija maja 962 omenja kolonijo Slovanov iz Dalmacije, ki so bili lastniki zemlje v Balsignanu in katere lastnik je bil morda kak bizantinski strateg (Palumbo, 1981, 14).

Po mnenju A. Guillouja naj bi leta 982 na strani Bizantincev pod vodstvom vodje Vukašina sodelovalo okoli 40.000 Neretljanov v boju proti četam cesarja Otona II. in jih premagali. Misel je utemeljeval na osnovi poimenovanja Paganoi, kar je prevedel z Neretljani, ki so se v sočasnih virih res pogosto tako imenovali. Toda francoski zgodovinar J. M. Martin njegovo trditev zavrača (vsi "Pagani" niso Neretljani, Vukašin je srbsko ime, a Neretljani so bili Hrvati) in trdi, da gre za sicilijanske muslimane, ki so potolkli čete Otona II. pri rtu Colonne v Kalabriji (Guillou, 1973, 15; Martin, 1988, 61 sq.).

V 10. stoletju srečamo slovansko kolonijo tudi v Abruzzih, v rajonu Marsi, blizu jezera Fucino; njihovi voditelji so kot priče nastopili v listini samostana San Vincenzo ob reki Volturno (Palumbo, 1989, 38). Slovani v Apuliji, še posebej v okolici Barija in v sosednjih primorskih območjih, ki se omenjajo v 11. stoletju, so morali biti kar številni. Tu jih srečujemo še v 12. in 13. stoletju. Vsekakor so bili Slovani tudi v Bariju, glavnem mestu teme in nato katapanata. Eno takih naselij je bilo blizu Barija v Sammichele (Mont San Michele a Charso) (Gušić, 1962, 51; Guillou, 1973, 15; Guillou - Tscheremissinoff, 1976, 677; Božić, 1979, 21).

Prav tako so bili Slovani prisotni v severni Kalabriji. V analih iz Barija se omenjajo pri San Marco Argentario med Malvitom in Bisignanom Slovani, ki naj bi bili pozneje povezani z normanskim vojvodo Robertom Guiscardom (Capaldo, 1983, 12; Palumbo, 1981, 14).

Slovani, ki so prihajali v južno Italijo z vzhodne jadranske obale, so stopali celo v službo Saracenov in prihajali kar v velikem številu tudi na Sicilijo. Že leta 927 so v arabski službi plenili južnoitalijanska mesta in osvojili Termoli severno od Gargana (Amari, 1858, 176, 297; Gušić, 1962, 53). V 10. stoletju so v Palermu zasedali celo mestno četrt, ki se je po njih imenovala "porta Sclavorum" ("quartiere degli Slavi"), in cerkev "dei Ragusci o degli Slavi". Tudi eden sicilijanskih emirov naj bi bil Slovan (Di Giovanni, 1867, 40-62; Gelcich, 6; Jireček, 1952, 115; Spremić, 1977, 379-390; Capano, 139-172; Capaldo, 1983, 11). Ko so v 11. stoletju Normani začeli osvajati južno Italijo in Sicilijo, so Slovani kot vojaški faktor tudi zanje postali zelo pomembni. Tako je Robert Guiscard sredi 11. stoletja podredil skupnost slovanskih vojakov, ki so se, kdo ve zakaj in kdaj, naselili v severni Kalabriji, in izkoristil njihovo poznavanje ozem-

lja, da se je pozimi 1054 oskrbel z živežem. Slovanski vojaki v normanski službi so bili tudi na Siciliji, kjer naj bi leta 1079 skupina Slovanov poskušala ubiti Roberta Guiscarda (Palumbo, 1989, 38; Spremić, 1978, 2).

V 11. stoletju, ko so Normani podredili južno Italijo in posegli tudi na vzhodno jadransko obalo in dalje na Balkan, so sledile prisilne ali prostovoljne selitve Slovanov na njihovo ozemlje, kjer so nastajale slovanske kolonije. Že leta 1075, ko so Normani prvič prišli v Dalmacijo, so tedaj in seveda tudi pozneje odpeljali veliko ljudi v južno Italijo in jih tam naselili (Šišić, 1925, 550 sq., 553 sq.; Gay, 1904).⁵

Oh koncu 10. stoletja in dalje se srečujemo tudi z bolj določljivima primeroma slovanske kolonizacije v Italiji. Gre za poselitev Slovanov na polotoku Garganu, kamor so prek morja prihajali ljudje z vzhodne obale, predvsem Neretljani, in v Furlanijo, kamor so na zemljiško posest oglejskega patriarha naseljevali (kolonizirali) Slovence z ozemlja oglejske cerkvene jurisdikcije. Položaj na obeh območjih je bil različen. Na Garganu so bili predvsem vojaki - kmetje (mercenarii) in so ohranjali svoje institucije, v Furlaniji pa so živeli na podložni zemlji z vsemi značilnostmi tega družbenega položaja. Toda na obeh področjih so bili naseljenci brez dotoka novih sil obsojeni na manj ali bolj hitro asimilacijo. Prvi, ker so izgubljali svojo funkcijo, in drugi, ker so bili poseljeni znotraj romanskega okolja.

Točno kdaj, tudi od kod in na kak način - po lastni volji ali pod vplivom Bizanca - so se Slovani naselili na polotoku Garganu, ne vemo. Njihov prihod vsekakor ni bil povezan z nastopom Mihajla Viševića v Sipontu (926). Omenjajo pa jih listine iz samostana sv. Marije na Tremitih v prvi polovici 11. stoletja.⁶ O začetkih doseljavanja daje verjetne podatke Pompeo Samelli, avtor iz 17. stoletja. V svojem delu o kronologiji škofov in nadškofov v Sipontu je trdil, da je cesar Oton I., potem ko so Saraceni leta 970 zasedli Gargano, na prošnjo Sipontčanov, poklical na pomoč slovanskega poglavarja, ki je s svojimi ljudmi pregnal Saracene. Cesar je Slovanom, ki so prišli s svojimi župani, kot plačilo podelil zemljo za naselitev na polju San Vito in tako sta tu nastali (slovanski) naselbini Peschici in Vico.⁷ Slovani so torej prišli pod vodstvom županov in se naselili na severni strani Gargana vsekakor pred koncem 10. stoletja; tu so bile njihove županije z župani.

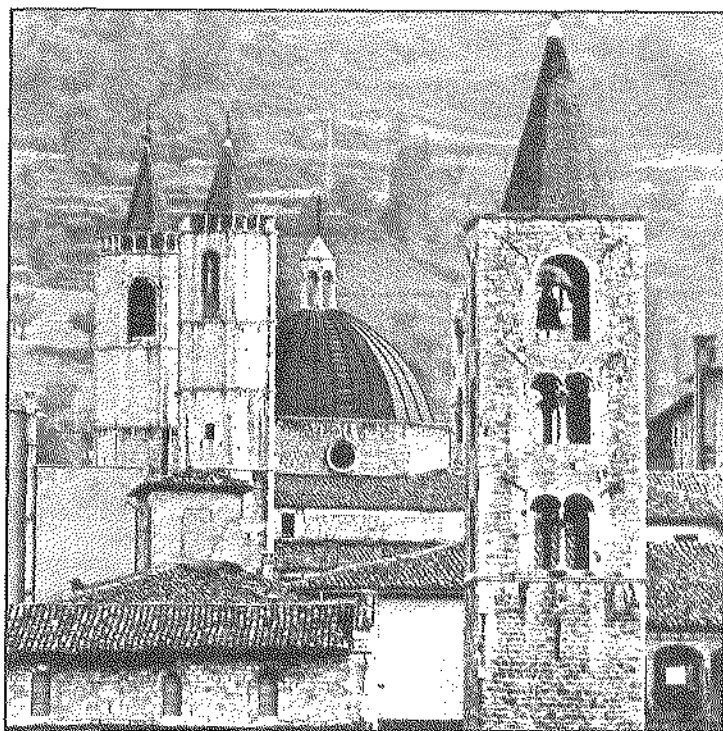
Poglavitni središči poselitve sta bila kaštele Devia in Peschici, ki naj bi po J. H. Martinu verjetno imela v sklopu bizantinske Langobardije v tem stoletju obrambno funkcijo. Po prihodu Normanov v drugi polovici 11.

4 Rački, 1877, 393; Šišić, 1925, 413; Guillou, 1973, 14. Proti mnenju zadnjega, da je Mihajlo zasedel Sipont brez boja in da je tedaj začela slovenska poselitev Gargana, je nastopil Martin, 1988, 60.

5 Prim. Božić, 1979, 7.

6 Petrucci A.: Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremiti (1005-1237) 2, Roma 1960, AT, 8 (l. 1023), 24 sq., št. 42 (l. 1050), 134 sq., št. 32 (l. 1043), 101 sq., št. 14 (l. 1032), 45 sq., št. 51 (l. 1054), 159 sq.

7 Samelli, 1680, cit. po G. Rohlfis, 1958, 354.

Ascoli Piceno (Marche, Italia) (Foto: D. Podgornik).

stoletja naj bi se ta vloga zmanjševala. Iz tega bi mogli zaključiti, da so Slovani prišli na Gargano kot vojaški plačanci in dobili zemljo, s katero so razpolagali, o čemer govore prodaje in darovnice njihovih vodij, županov. Poleg teh dveh kaštelov je bil eno izmed središč poselitve tudi Vico in morda tudi Varano. V Vieste so se naselili posamezni Slovani pozneje (Gelcich, 1908; Rohlf, 1958; Guillou, 1973, 11 sq.; Gušić, tipkopis; Fujano, 1981, 39-52; Martin, 1988, 49 sq.). Prišli naj bi z območja Neretljanov, manj verjetnosti je, da bi bili iz Zahumlja.

Najvažnejše slovansko naseljitveno jedro na Garganu je bila Devia na južnem delu gore Elia med jezeroma Lesina in Varano, katerih imena sta slovenskega izvora (jezero Ljesna, kakor se je imenoval popreje tudi otok Hvar, odtod it. Lesina; Vransko jezero). Drugo jedro je bilo, kakor že rečeno, v Peschicah, kamor je sodila tudi naselbina Vico. Vzhodno in zahodno od Peschicev sta še do danes ohranila dva toponima, ki kažeta na večjo slovansko poselitev. To sta it. Crovatico in vodni izvir, poimenovan Serbio (Gušić, tipkopis). V obeh kaštelih je bil kot voditelj celotne skupnosti župan (giuppano), ki se je v Devia občasno poimenoval tudi kot sodnik (iudex) in kralj (rex).

Glede Varana in slovanske poselitve pa so mnenja deljena; A. Guillou in M. Fajano sta mnenja, da je bilo naselje s Slovani zelo poseljeno in je imelo celo po več županov, J. M. Martin pa je temu oporekal in zavračal enačenje v viru imenovanih "Marani" in sintagem "iudex

Marianorum" ter "rex Maranorum" z Varano (Martin, 1988, 61).

Vendar pa bi mogli trditi, da je bila tedaj vsa severna obala Gargana poseljena s Slovani. Slovansko prebivalstvo, ki je bilo ob prihodu deloma morda še ortodoksno, se je pod vplivom samostana sv. Marije na Tremi in cerkvene organizacije počasi katoliziralo in postopoma asimiliralo, ker ni bilo novih doseljencev.

Slovenska kolonizacija v Furlaniji je bila povezana z madžarskimi vpadi v Italijo v prvi polovici 10. stoletja. Posledice pa so bila velika pustošenja zlasti ob njihovih poteh ("strata Hungarorum", "vastata Ungarorum") (Kos, 1906, št. 426; 1911, št. 82). Po končanih vpadih je sledila pod vodstvom oglejskega patriarha, katerega cerkvena oblast je na slovenskem ozemlju segala do Drave in je tam imel tudi veliko fevdalno posest, ponovna poselitev opustošenih območij. V toku tega procesa je nastalo v Furlaniji na območju do reke Tilmenta (Tagliamento) vsega skupaj preko 70 slovanskih naselbin. Nastale so ali povsem na novo ali pa so stare vasi dobile toliko slovanskih doseljencev, da so dobivale oznake po njih. Ni pa bilo malo tudi romanskih furlanskih vasi, v katerih so se v tem času pojavljali podložni kmetje s slovenskimi imeni. Med slovenske vasi, ki so nastale na novo, bi šteli npr. naslednje: Belgrado (morda sedež fevdalnega gospoda), Gorizzo, Goricitta, Gradisca, Lonca, Schiavonesco, Sclaunico, Sclavona pri Pardenonu, Sella, Virco. Med tiste, ki so šele po doselitvi dobili oznako po Slovanih, pa: "villa

Sclavorum quae similiter dicitur Meleretum", "villa Versia Sclauonica" (Versa), "Sanctus Vitus de Sclabonibus prope Agellum" (S. Vito al Torre), Medea Sclabonica, Pasian Schiavonesco. Poselitev ni bila sklenjena; slovanske vasi so bile posejane med stare romanske. Pa tudi sicer so bile te vasi razporejene v več skupin: na črti med Gradiško in Palmanovo, v trikotniku med Palmanovo, Vidmom (Udine) in Codroipom, na črti od Belgrada ob Tilmentu (Tagliamento) do Codroipa, med Tilmentom (Tagliamento) in Livenzo ter v Kamiji vzhodno od Vidma (Udin).

Začetek poseljevanja je morda postaviti v čas okoli leta 1000. Tedaj je v kraju Santa Maria la Longa pri Palmanovi, ki se leta 1031 omenja kot "villa Sclavorum", nastala cerkev sv. Mohorja in Fortunata za potrebe tamkajšnje slovenske kolonije (Kos, 1911, št. 86; Menis, 1976, 185; Höfler, 1986, 46). Zaključilo pa se je v 12. stoletju, kakor dokazujejo slovanski toponimi (jezik).

Kdaj so se te vasi romanizirale, ne vemo. Vendar se sredi romanskih vasi, nesklenjeno razporejene in brez povezav z narodnim telesom niso ohranile dalj kakor do 15. stoletja, ko se je sem razširila po propadu oglejskega patriarhata beneška oblast (1420). Spomin nanje so le še deloma ohranjena slovenska krajevna imena (Goyou, 1907; Goyou, 1894, 133 sq.; Istra in Slovensko primorje, 1952, 52 sq.; Kos, 1955, 149 sq.; Grafenauer, 1965, 142 sq.).

Nov val slovanskih doseljencev je po končanih madžarskih navalih prišel tudi v gorati del nad Furlansko nižino, ki so ga poslej začeli poimenovati kot "Schiavonia" (Slovenija) in tamkajšnjim krajem že v 13. stoletju začeli dodajati oznako slovenski. Benečani, ki so pozneje (1420) dobili ozemlje v svojo last (Beneška Slovenija), pa so v svojih virih navajali, da v deželi živi "drugo in posebno prebivalstvo". (Kos, 1955, 150; Istra in Slovensko primorje, 52).

SLAVS IN ITALY IN THE EARLY MIDDLE AGES

Ferdo GESTRIN

academician, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1

ABSTRACT

The process of immigration and migration of the Slavs from the Balkans to the Apennine Peninsula (denoted as migrations in the widest sense of the word) can be followed through centuries from as early as the middle of the 7th and up to the 19th century. The causes, ways and extent of these migrations as well as their consequences changed a great deal at that time. This is why the course of these migrations can be divided into three separate phases. In the first phase, which implies the Early Middle Ages - i.e. still in the Migration Period, at the time of quick political changes in Italy and its dismembering, protracted encounters including skirmishes along the border and great devastation - some larger or smaller groups of Slavs entered Italy as a military force, migrators or colonists, either voluntarily or under different forms of constraint. In the second phase the Slavs came to Italy - women in much larger numbers than men - as slaves, but were then often sold in Spain and other at that time Arab countries. This phase took place mainly in the period from the 12th century to the second half of the 14th century, although the trade in slaves from the Balkans to Italy had been known much earlier, and neither did it completely cease later on. In the third phase - the peak was reached in the 15th and 16th centuries, while the 17th century marked a decline and eventually an end of immigration - the migrations of the Slavs to Italy were associated with economic motives - Italia felix - as well as with the Turkish threat and domination over a large part of the Balkans. This was the period of massive settling in large parts of Italian territory.

Key words: immigration, Slavs, Italy, Middle Ages

LITERATURA

- Amari, M. (1858):** Storia dei Musulmani di Sicilia II. Firenze.
- Božić, I. (1979):** Le culte de Saint Michel sur les deux côtes de l'Adriatique. V: Le relazioni religiose e chiesastico-giurisdizionali. Roma.
- Capaldo, M. (1979):** Slavi balcanici in Italia meridionale tra il VII e il XVI secolo. Sintesi storiografica e prospettive di ricerca. V: Studi slavistici in onore di Carlo Verdiani. Pisa, 55-63.
- Capaldo, M. (1983):** Un insediamento slavo presso Siracusa nel primo millennio D. C. V: Europa orientalis 2. 5-17.
- Capano, R.P. (1963):** Sulla presenza degli Slavi in Italia e specialmente in Italia meridionale. Atti e Memorie dell'Accademia Pontiniana, 12, 13.
- Carabellese, F. (1905):** L'Apulia ed il suo comune nell'alto medioevo. Bari.
- De Simone, C. (1981):** Il teonimo Damatira di Vieste Garganico. V: I rapporti demografici. 33-37.
- Diakon, P. (Paulus Diaconus) (1988):** Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum). Maribor.
- Di Giovanni, V. (1867):** Il quartiere degli Schiavoni nel secolo X e la loggia de' Catalani in Palermo nel 1771. V: Archivio storico siciliano 11. 40-62.
- Ducellier, A. (1986):** Byzance et le monde orthodoxe. Paris (it. prevod: Bisanzio (1988). Torino).
- Encyclopédia de l'Islam (1934).** Leyden.
- Ferjančič, B. (1966):** Vizanzija i Južni Slaveni. Beograd.
- Musca, G. (1967):** L'emirato di Bari 847-871. Bari.
- Ferluga, J. (1983):** Gli Slavi del sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bisanzio. Settimane di Spoleto, 30.
- Ferluga, J. (1984):** Untersuchungen zur byzantinischen Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts. Zbornik radova Vizantološkog instituta Beograd, 23, 50 sq.
- Fujano, M. (1981):** La colonizzazione slava di Devia nel corso del secolo XI. V: I rapporti demografici e popolativi. Roma, 39-52.
- Gay, J. (1904):** L'Italie méridionale et l'empire byzantin. Paris, 85 in 172 (v. it.: L'Italia meridionale e l'Impero bizantino. Firenze, La Voce).
- Gelcich, G. (1908):** Colonie slave nell'Italia meridionale. Zara.
- Gestrin, F. (1978):** Migracije Slovanov v Italijo: rezultati jugoslovanske historiografije. ZČ, 32, 7-21 (v. it. v: Quaderni storici 40 (1979). 7-30; v: Anselmi, S. (a cura di) (1988): Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente, Romagna, Marche, Abruzzi, secoli XIV-XVI. Quaderni di "Proposte e ricerche" 3. 241-271.).
- Guyou, B. (1894):** Gli Slavi del Friuli. Pagine Friulane, 6, 133 sq.
- Guyou, B. (1907):** L'Elemento slavo nella toponomastica della Venezia Giulia. V: Studi glottologici italiani. Torino.
- Guillou, A. (1969):** Régionalisme et il dépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle: l'exemple de l'Exarchat et de la Pentapoli d'Italie. Roma, 97 sq.
- Guillou, A. (1973):** Migration et présence slaves en Italie du VIe au XIe siècle. Zbornik radova Vizantološkog instituta, 14/15.
- Guillou, A., Tscheremissinoff, K. (1976):** Note sur la culture arabe et la culture slave dans le katépanat d'Italie (X^e-XIe siècle). V: M. E. F. R. M. 88.
- Grafenauer, B. (1965):** Zgodovina slovenskega naroda 2. Ljubljana.
- Grafenauer, B. (1982):** Valuk. Slovenski bibliografski leksikon, 4, 13.
- Gušić, B. (1962):** Naše primorje. V: Pomorski zbornik I.
- Gušić, B.: O naselenju Neretvana na Monte Garganu / rokopis, avtorju prispevka ga je posredovala pokojna avtorjeva soproga.**
- Höfler, J. (1986):** O prvih cerkvah in prazupnijah na Slovenskem. Razprave FF. Ljubljana.
- Istra in Slovensko primorje (1952).** Beograd.
- Jireček, K. (1952):** Istorija Srba I. Beograd.
- Jurlaro, R. (1966):** Gli Slavi a Brindisi fino al XVIII secolo. V: Acta Congressus historiae slavicae Salzburgerensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodi anno 1963 celebrati. Wiesbaden.
- Kos, F. (1903):** Gradivo za zgodovino Slovencev 1 (GZS). Ljubljana.
- Kos, F. (1906):** Gradivo za zgodovino Slovencev 2. Ljubljana.
- Kos, F. (1911):** Gradivo za zgodovino Slovencev 3. Ljubljana.
- Kos, M. (1955):** Zgodovina Slovencev. Od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana.
- Kos, M. (1985):** O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku. V: Srednjeveška zgodovina Slovencev. Ljubljana.
- Martin, J.M. (1988):** Recherches sur les relations politiques entre l'Italie méridionale et les Balkans pendant le Haut Moyen-Age (VIe-XIIe siècles). V: I rapporti politici e diplomatici. Roma, 49-72.
- Menis, G.C. (1976):** Storia del Friuli.
- Musca, G. (1967):** L'emirato di Bari 847-871. Bari.
- Novak, V. (1941):** La paleografia latina e rapporti dell'Italia. V: Archivio storico pugliese 14.
- Palumbo, P.F. (1981):** I rapporti fra popoli nel quadro delle relazioni fra la due sponde. V: I rapporti demografici e popolativi. Roma, 14.
- Palumbo, P.F. (1989):** Per la storia delle relazioni adriatiche. Roma.
- Polverari, A. (1969):** Una Bulgaria nella Pentapoli: Langobardi, Bulgari e Slavini a Senigallia. Senigallia.
- Petrucchi, A. (1960):** Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremiti (1005-1237) 2. Roma.
- Pierucci, C., Polverari, A.: Carte di fonte Avellana I (975-1139).** V: Thesaurus ecclesiarum Italiae IX, 1. Senigallia.

Rački, F. (1877): Documenta historiae croaticae.

Radmili, A. (1983): Le relazioni commerciali fra le genti delle due sponde adriatiche durante il neolitico. V: Le Relazioni economiche e commerciali. Roma, 17-21.

Rešetar, M. (1911): Die serbokroatischen Kolonien Süd-italiens. V: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung IX. Wien.

Rešetar, M. (1907): Slovanske kolonije u Italiji. Srdj, Dubrovnik, 24.

Rohlf, G. (1958): Ignoto colonie slave sulle coste del Gargano. V: Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici. Cluj (tudi v: Il Gargano, XIII, 12, 21. dec. 1962, 3).

Sarnelli, P. (1680): Cronologia dei vescovi e archivescovi sipontini. Manfredonia.

Spremić, M. (1977): Dubrovnik (Raguse) et la Sicile postbyzantine. Byzantinische Forschungen, Internationale Zeitschrift für Byzantinistik, 5, 379-390.

Spremić, M. (1978): La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale e in Sicilia alla fine del medioevo. V: Gestrin, F. (ur.) (1978): Migracije Slovanov v Italijo / 7. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino. Ljubljana (tudi v: Archivio storico italiano (1980), 138, 3-15).

Stipčević, A. (1981): Il simbolismo religioso preistorico, elemento comune fra i popoli del bacino dell'Adriatico. V: I rapporti demografici e popolativi. Roma, 19-29.

Stipčević, A. (1983): Per una storia economica del bacino Adriatico nell'età preistorica (situazione e prospettive). V: Le Relazioni economiche e commerciali. Roma, 23-31.

Šišić, F. (1925): Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.

MIGRACIJE SA ISTOČNOJADRANSKE OBALE U VENECIJU (15.-18. st.)

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

IZVLEČEK

V uvodu so na kratko podani dosednji rezultati zgodovinskega pri preučevanju problematike migracij z vzhodnojadranske obale v Benetke. Kot glavni arhivski fond za preučevanje navedene problematike so izpostavljeni viri iz Državnega arhiva v Benetkah. Po posameznih etapah je prikazana pogostnost prekomorskih migracij, katerih intenzivnost je bila povezana z vojno-političnimi razmerami obravnavanega časa v jugovzhodni Evropi. Poudarjeno je, da je največ priseljencev prihajalo z območja vzhodnojadranske obale, ki je bila tedaj v sestavi Beneške republike (Istra, Dalmacija, Albanija). Prikazano je vsakodnevno življenje in delo izseljencev v njihovih poklicih in mestu bivanja kakor tudi obstoj bratovščine sv. Jurija in Tripuna - vodeče ustanove njihovega združevanja in ohranjanja domovinske identitete. Z navajanjem ohranjenih sledov slovanske toponomastike v Benetkah je dan poudarek številčnosti in pomembnosti slovanskih izseljeniških skupin v Benetkah.

Ključne besede: izseljevanje, Slovani, Benetke, beneška Istra, Dalmacija

IZVORI I LITERATURA

Problematika migracija, prisutnosti, djelovanja i svakodnevnog života iseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji višeslojno je istraživačko pitanje koje se može promatrati kroz vrijeme dugog povijesnog trajanja. Tijekom istraživačkog rada u Veneciji nastojala sam uvidom u raznovrsne arhivske i bibliotečne fondove tamošnjih znanstvenih ustanova (Archivio di Stato di Venezia, Archivio Curia Patriarcale, Archivio di Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone, biblioteke Marciana, Querini-Stampalia, Fondazione Giorgio Cini) koristiti onu vrstu građe koja razmatranje čini cjelovitijim. Kako bi iscrpnija raščlamba svih aspekata prekojadranskih iseljavanja i života iseljeničkih skupina iziskivala znatno veći opseg, ovdje ću u najopćenitijim crtama predstaviti temeljne značajke prisustva i djelovanja doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od 15. do 18. stoljeća. U radu je prvenstveno korištena građa iz Državnoga arhiva u Veneciji (oporuke - *Notarile testamenti*), na osnovu koje je rekonstruiran odgovor na temeljna istraživačka pitanja.

Premda su u historiografijama s obje strane jadranske

obale nastale mnoge sinteze i pojedinačni radovi u kojima se razmatra politička, upravna, ekonomska i kulturno-umjetnička povezanost Venecije i istočnog Jadrana tijekom niza stoljeća njihovog usporednog povijesnog razvoja, problem migracija i prisutstva doseljenika istočnojadranske obale u Veneciji rijetko se pronalazi kao zasebno obrađena cjelina. Tako primjerice, u hrvatskoj historiografiji navedena tema nije obrađena sintetski, iako je u brojnim pojedinačnim radovima koji obrađuju različite aspekte povezanosti između dvije jadranske obale moguće pronaći niz vrijednih podataka o djelovanju iseljenika u Veneciji (Bajić-Žarko; Čolak; Krekić; Lučić; Mitić; Šunjić; Zaninović; Čoralić, 1993a, 1993b, 1993c, 1994a, 1994b, 1995, 1996a, 1996b).

U talijanskoj historiografiji brojni se podaci bilježe u sintezama o društvenoj i kulturnoj povijesti Venecije, pri čemu se redovito radi o sažetom prikazivanju prisustva Slavena u Veneciji u sklopu širih razmatranja nazočnosti iseljeničkih skupina iz jugoistočne Europe. (Perocco-Salvadori, 741, 746-769, 771-772, 788-791; Fedalto, 1980, 522-523; Fedalto, 1984, 262; Concina) Najviše podataka o prisutnosti doseljenika sa područja mletačkog dominija na istočnoj obali Jadrana u Veneciji,

Sl. 1: Doseljenica s otoka Cresa u Veneciji u svojoj karakterističkoj odjeći (Grevembroch, 1981).

Fig. 1: An immigrant to Venice from the island of Cres in her characteristic clothing.

Sl. 2: Furlanska doseljenica u Veneciji (Grevembroch, 1981).

Fig. 2: A Friuli immigrant in Venice.

INTENZITET ISELJAVANJA KROZ STOLJEĆA

posebice u razdoblju od 15. do 18. st., sadržano je u sintezama i pojedinačnim radovima o bratovštini slavenkih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji (današnji naziv: Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone).¹

Naposljetku, u historiografiji je znatno bolje obrađen aspekt prisutnosti i djelovanja istaknutih prekojadranskih umjetnika (Andrija Schiavone, Matej Ponzoni Pončun, Federiko Benković, Ivan Duknović, Petar Nakić) i majstora (staklari na Muranu) te gotovo anonimnih književnih stvaralaca (tzv. Schiavoni u književnosti Venecije), koji su dio svoga života i rada proveli obogaćujući kulturnu baštinu grada na lagunama.²

Prisutnost doseljenika sa istočnoga Jadrana u Veneciji može se s obzirom na intenzitet useljavanja i učestalost spominjanja u izvorima podijeliti na više etapa. U razdoblju do 15. st. useljavanje je neznatno te se u notarskim spisima bilježi tek pokoji doseljenik slavenkog podrijetla. Početkom 15. st. intenzitet useljavanja stanovnika sa istočnojadranske obale naglo raste, te dostiže vrhunac u drugoj polovici 15. st., a visok intenzitet zadržava i tijekom prve polovice 16. st. Razloge ovako naglom, za doseljenike iz ostalih dijelova Europe nezabilježenom useljavanju u Veneciju, potrebno je prvenstveno tražiti u sve složenijoj političkoj situaciji na Balkanu i hrvatskim zemljama. Šira područja europsko-

1 Böhm; Palluchini-Perocco; Perocco; Gramigna-Perissa, 38-39; Luković. Nezaobilazna literatura za proučavanje prošlosti Bratovštine je njena godišnja publikacija Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone (Venezia, 1/1966. - 29/1995).

2 O prisutnosti umjetnika sa istočnojadranske obale u Veneciji postoji niz sinteza i pojedinačnih djela. Vidi najvažnije: Prijatelj, 1952, 1956, 1970; Fisković; Zecchin; Zorić.

ga jugoistoka tada postupno podpadaju pod tursku vlast. Padom Bosne 1463. godine otvara se put za turski prodor u dubinu Hrvatske i u zaleđe Dalmacije, te su od druge polovice 15. st. na području mletačkih posjeda u Dalmaciji zapaženi sve opasniji turski prodori. Padom velikog broja vojnih utvrda i gradova u zaleđu tijekom prve polovice 15. st. dalmatinski gradovi postaju neposredno ugroženi, a njihov je teritorij sveden na uski obalno-otočki pojas sa otežanim uvjetima za trgovinu i promet sa zaleđem. Nastupa polagan proces ekonomskog opadanja priobalnih gradova, te se brojni žitelji, pritisnuti stalnom ratnom opasnošću i ekonomskom ugroženosti, odlučuju uputiti preko Jadrana i u novoj sredini, posebno Veneciji, potražiti bolje uvjete egzistencije. Neki odlaze privremeno, obavljajući ondje razne poduzetničke poslove (brodarstvo, trgovina), najčešće su bez obitelji i obično se kasnije vraćaju u domovinu. Veći dio doseljenika, napose onih skromnijih ekonomskih mogućnosti, trajno ostaje u gradu na lagunama. Ondje sklapaju nove obitelji, pronalaze sigurno zaposlenje i s vremenom se potpuno uklapaju u životno svakodnevije nove sredine. Intenzitet njihova iseljavanja raste usporedo sa sve zaoštrenijom situacijom u zemlji, te će stoga u razdoblju najjačih turskih prodora u dubinu hrvatskog prostora, useljavanja u Veneciju dostići svoj vrhunac. Potkraj 16. st. intenzitet useljavanja postupno opada, da bi se izraziti pad nastavio tijekom idućih desetljeća te sve do kraja Mletačke Republike. U tom periodu ratovi postupno jenjavaju, smiruje se opća politička situacija i nalaze nove mogućnosti gospodarskog razvoja. U 18. st. stoga opada iseljavanje žitelja nižeg društvenog statusa, dok istodobno raste učestalost prisutstva predstavnika bogatih građanskih obitelji koje svoj ekonomski procvat nalaze upravo u sve razgrnatijem poslovanju sa gradovima zapadne obale Jadrana, prije svega sa Venecijom (Čoralić, 1993a, 41-42).

Jedna od karakteristika demografskog razvoja iseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji je njihova relativno brza asimilacija. Činjenica je da skupine iseljenika, ma koliko bile brojne i učestale, već u trećoj ili najdalje četvrtoj generaciji gube svijest o domovinskom podrijetlu i potpuno se venetiziraju. Brzom asimilaciji doprinosila je srodnost mletačke sredine s njihovim matičnim područjem, velegradsko obilježje grada na lagunama, istovjetno vjersko ozračje (katoličanstvo), kao i neki drugi - asimilaciji pogodni čimbenici (poznavanje mletačkog dijalekta, pripadnost istoj državnoj zajednici, izmještanost s ostalim etničkim skupinama i dr.). Zanimljivo je da se svijest o pripadnosti izrazitije očuvala kod potomaka onih skupina useljenika koje su u Veneciju pristigle u razdoblju najintenzivnijih migracija na zapadnojadransku obalu. Njihova izrazita brojnost - koja ih je isticala i među ostalim etničkim useljeničkim skupinama - doprinosila je jačoj međusobnoj povezanosti iseljenika te je samim time bilo moguće da se svijest o podrijetlu prenese i očuva u prvim sljedećim

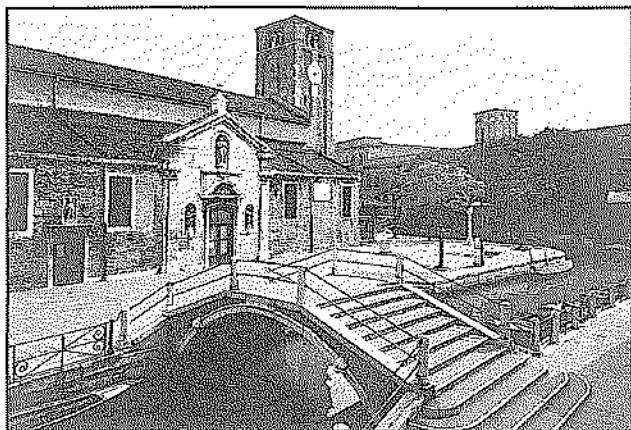
generacijama. U kasnije doba, kada iseljenički val opada, homogenost iseljeničstva slabi te je proces asimilacije mnogo brži nego u prethodnom razdoblju.

PODRIJETLO ISELJENIKA

Prilikom raščlambe strukture iseljenika sa istočnojadranske obale prema njihovoj užoj domovinskoj ili regionalnoj pripadnosti, potrebno je napomenuti kako za dio njih nije moguće utvrditi pobliže mjesto podrijetla. Naime, za nemali broj iseljenika se koriste općenita imena, najčešće prema zemljopisnoj odrednici Schiavonia (de Schiavonia, de Sclavonia, Schiavone, Schiavone, Schiavon), koja je upućivala da je njihov podrijetlo kontinentalni dio istočnojadranske obale. Isto tako, za doseljenike iz Istre, Dalmacije i Bosne koriste se oznake de Dalmazia, Dalmata, Dalmatinus odnosno de Istria, Istriano, Istrianus, te nazivi de Bossina, Bossniaco i slično.

Rašlamba podrijetla doseljenika prema konkretnim onodbnim državnim i regionalnim cjelinama pokazuje da je uvjerljivo najveći dio pristigao s područja mletačkih stečevina na istočnojadranskoj obali. Riječ je o prostoru koji se danas najvećim dijelom nalazi u sastavu Republike Hrvatske, Republike Slovenije i u crnogorskom priobalju. Iz Istre - najsjevernijeg prekojadranskog teritorija u sastavu Serenissime doseljava ukupno 3,2 posto od ukupnog broja istočnojadranskih doseljenika. Najviše ih je iz Kopra, Pirana i Pule, dok se većina ostalih istarskih gradova spominje u manjem broju primjera (Buzet, Umag, Rovinj, Labin, Momjan, Poreč, Vižinada). Mnogo je veći broj doseljenika pristigao iz teritorijalno najprostranije mletačke stečevine Dalmacije (45 posto) (Čoralić, 1993b, 1996a). Prvenstvo pritom ima Zadar - glavni grad i vodeće gospodarsko središte pokrajine, kojega sa znatno manjim brojem iseljenika sljede ostala veća dalmatinska središta (Split, Šibenik, Trogir, Omiš, Makarska) i otoci (Rab, Pag, Hvar, Brač, Korčula, Vis). Ostali gradovi (i uže regije) spominju se sa tek pokojim pojedinačnim primjerom (Vrana, Novigrad Zadarski, Klis, Kaštela, Omiš, Makarsko primorje, Obrovac, Osor, Poljica, Skradin). Razdioba iseljenika prema gradovima Mletačke Albanije pokazuje slične omjere (ukupno 31,2 posto istočnojadranskih doseljenika). Tako je iz glavnog grada pokrajine - Kotora - zabilježeno najviše iseljenika u ukupnom omjeru svih gradova istočnojadranske obale. Nemali broj iseljenika (ali manje u odnosu na Kotor) potječe iz Prčanja, Perasta, Dobrote, Risna, Bara, Budve, Herceg-Novoga te iz autonomne općine Paštrovići.

Sa područja neodvisne Dubrovačke Republike tijekom svih stoljeća prisutan je u Veneciji velik broj trajno ili privremeno iseljenih građana (6,6 posto). Najviše ih dolazi iz Dubrovnika, ali je određen broj useljenika podrijetlom i iz manjih mjesta u sastavu Republike sv. Vlahu (Ston, poluotok Pelješac, Župa Dubrovačka, Elafitski otoci i dr.) (Čoralić, 1994b).

Sl. 3: Crkva S. Niccolò dei Mendicoli u predjelu Dorsoduro. U ovu su se zonu uglavnom doseljavali ribari i pomorci, među njima i brojni sa istočnojadranske obale.

Fig. 3: Church of S. Nicolò dei Mendicoli in Dorsoduro residential quarter. This district was inhabited mainly by fishermen and seamen, many of which came from the eastern Adriatic coast.

Prostorni raspon područja koje objedinjuje mletačke doseljenike iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije prilično je velik i zahvaća nekoliko regionalnih cjelina (Slavonija, Zagreb i okolica, Lika i Krbava, Primorje, dio dalmatinskoga zaleđa i današnje Bosne). Najviše je iseljenika iz primorskih gradova Senja i Rijeke, nedalekog Modruša te iz Zagreba i Požege.³

Naposljetku, s područja onodobnog Bosanskog Kraljevstva zabilježen je tek manji broj doseljenika označen prema gradovima iz kojih potječu (1,5 posto). Izriječno se nešto više spominje Krupa, dok se Jajce, Kreševo i Sana navode pojedinačno (Čoralić, 1993c).

ZANIMANJA

Zanimanja iseljenika sa istočnog Jadrana u Veneciji prvenstveno su bila usmjerena na djelatnosti koje su tradicionalne u njihovim matičnim krajevima. Brojni iseljenici su nalazili sigurno zaposlenje u škverovima državnog arsenala, gdje se uvijek osjećala potreba za umješnim drvodjelskim majstorima, graditeljima brodova, tesarima, izradivačima jedara, vesala i brodske opreme, te vještim pomorcima - običnim mornarima, veslačima, kormilarima i kapetanima. Neki su pomorci ostajali izvan državne službe, baveći se samostalnom brodarskom djelatnošću. Posjedovali su manja plovila (brodiće i gondole) s kojima su sudjelovali u prijevozu ljudi i robe uzduž kanala i Lagune. Neki su se priključivali samostalnim brodograditeljima, radili u privatnim

Sl. 4: Pročelje nekadašnje mletačke katedrale S. Pietro di Castello. U ulicama pored katedrale bio je naseljen najveći dio slavenskih doseljenika u Veneciji.

Fig. 4: Facade of the former S. Pietro di Castello cathedral. In the streets along it lived the majority of the Slav immigrants to Venice.

škverovima te nakon nekog vremena otvarali vlastite radionice za popravak i izgradnju brodova. Uz ovu, brojčano veliku skupinu pomoraca, u Veneciji su živjeli i brojni kapetani, vlasnici i paroni brodova, kojima grad na lagunama najčešće nije bio mjestom stalnog boravka. Veneciju su pohodili i brojni trgovački poduzetnici (poglavito Bokelji i Dubrovčani), koji su dovozili i prodavali poljoprivredno-stočarske proizvode dalmatinskog zaleđa i balkanskih zemalja. Oni su činili gospodarski najimućniji sloj, a njihove su bogate darovnice slaven-skoj bratovštini u Veneciji svjedočile o postojanju identiteta prekojadranskih iseljeničkih skupina. Posebno su se izdvajali hrvatski brodari i trgovci iz Boke, čije su istaknute pomorske obitelji (Dabinović, Florio, Đurović, Ivanović, Kamenarović, Lazzari, Luković, Marović, Radimiri, Tripković, Verona, Zbutege i dr.), pokoljenjima održavale učestale trgovačke i kulturne veze između gradova istočne i zapadne jadranske obale. Brojni iseljenici su se bavili raznim obrtima (obučari, krojači, podstrigači, bojadisari sukna, tkalci, prelcji, užari, krznari, škrinjari, pekari, brijači, kuhari, svjećari, oružari i dr.) te sitnotrgovačkim poslovanjem (kramari, vlasnici manjih trgovačkih radnji). Ove su djelatnosti redovito bile brojnije ljudstvom i donosile manje prihode te su njihovi nosioci pripadali srednjem i nižem društvenom sloju (pučanima). U tu, brojčano najveću skupinu stanovništva Venecije, ubrajao se pretežit dio iseljenika sa istočnojadranske obale.

3 S područja Hrvatske i Slavonije potječe 6 posto od ukupnog zbira prekojadranskih doseljenika u Veneciju.

MJESTA STANOVANJA

Značajan čimbenik objedinjavanja iseljenika bilo je mjesto njihova stanovanja. U mletačkim se izvorima dijelovi grada imenuju predjelom (*sestiere*) i župom (*confinio*, *contrada*). Doseljenici sa istočnog Jadrana najčešće se spominju kao žitelji istočnog gradskog predjela Castello. Smješten je uz dugačku i za pristajanje brodova najpogodniju mletačku obalu koja je - po najviše po hrvatskim iseljenicima - nazvana u onodobnim pisanim izvorima Riva od Hrvatov (Riva degli Schiavoni). U ovom se predjelu nalazi arsenal, tada zasigurno vodeći vojno-pomorski kompleks na Sredozemlju, mjesto zapošljavanja tisuće iseljenika s prekojadranskih prostora, a u sru predjela osnovana je i njihova bratovština sv. Jurja i Tripuna. Na osnovu notarskih spisa (oporuke) moguće je približno izračunati postotni udio slavenskih doseljenika u Castellu. Prema uzorku 21-og obrađenog notara (ukupno 5269 oporuka) vidljivo je da slavenski doseljenici čine oko 1/10 stanovništva (661 oporuka ili 12,55%). Budući da oni nisu svoje oporuke pisali češće od drugih stanovnika ovog predjela, vjerojatno je da taj broj odražava i njihovu zastupljenost u ukupnom stanovništvu. Na žalost, prvi popisi stanovništva predjela Castello potječu tek iz prve polovine XVI. stoljeća (1540. godine), kada je u njemu živjelo 23611 stanovnika. Stoga se može pretpostavljati da se broj slavenskih doseljenika u Castellu (poglavito u župi s. Pietro di Castello) kretao između dvije i tri tisuće stanovnika (približno 10%). Osim u središnjoj župi, iseljenici se često spominju i kao žitelji ostalih župa predjela Castello (s. Provoło, s. Giovanni in Bragora, s. Giovanni Novo, s. Maria Formosa, s. Antonin, s. Trinità i dr.). Iako ni približno toliko učestalo, iseljenike sa istočnog Jadrana izvori bilježe i u središnjem gradskom predjelu s. Marco. Ovdje je poglavito riječ o doseljenicima koji su dolazili sa nemletačkih područja (Dubrovačka Republika, Hrvatsko Primorje itd.), a od župa u kojima obitavaju najčešće se navode s. Moisè, s. Fantin, s. Salvatore, s. Vitale, s. Maurizio, s. Luca, s. Giuliano, s. Maria del Zobenigo i dr. Nešto manje od predjela s. Marco prisutni su u strukturi mjesta stanovanja iseljenika predjeli Cannaregio (poglavito župe s. Canciano, s. Sofia, ss. Ermagora e Fortunato, s. Geremia, s. Marziale i dr.) i Dorsoduro (župe s. Pantalon, ss. Gervasio e Protasio, s. Barnaba, s. Agnesa, s. Gregorio, s. Angelo Raffaele i dr.), dok su u preostala dva mletačka predjela (s. Polo, s. Croce), Slaveni zabilježeni znatno rjeđe. Izvan samog grada, doseljenici sa istočnog Jadrana zabilježeni su i na otocima Lagune. Najveći broj obitava na ribarskom otoku Chioggi; dio ih

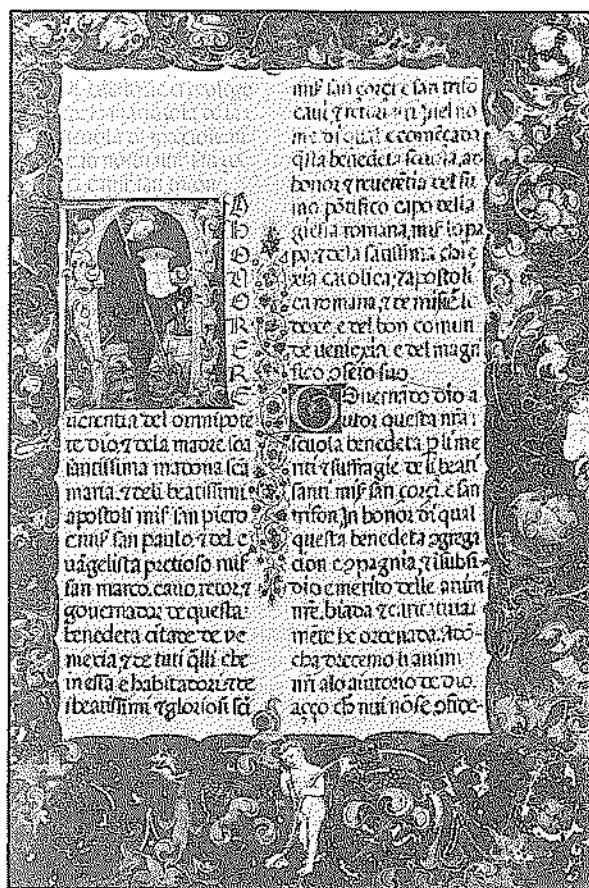
se (neki i vrlo uspješno) zapošljava u staklarskom obrtu na Muranu, dok su ostali spomenuti kao žitelji otoka Giudecca, Lido, Burano i dr.

TRAGOVİ SLAVENSKE TOPONOMASTIKE U VENECIJI

Nazočnost iseljenika sa istočnog Jadrana u Mlecima trajno je zabilježena kroz stoljetnu memoriju grada, nazivlja ulica, dvorova, prolaza, mostova i drugih javnih gradskih prostora s kojima su u vrijeme njihova nastanka bili mnogostruko povezani. Većina takvih objekata smještena je u predjelu Castello. Već na Rivi od Hrvatov (nasuprot hotela Danieli Excelsior), na kamenoj ploči za privez brodova, nalazi se natpis koji svjedoči kako je taj dio obale namijenjen pristajanju brodara s otoka Hvara i Brača (FINE DI STAZION DEI ABITANTI DELLA BRAZZA E DI LESINA) (Zaninović). U susjednim ulicama i prolazima svoje su proizvode izlagali i prodavali trgovci, posebno iz Dalmacije i Istre. Po raši (rassia), grubom suknu koje se uvozilo iz hrvatskoga zaleda, nazvana je jedna od tamošnjih manjih ulica. U dubini predjela, poglavito prema stolnoj crkvi s. Pietro di Castello, nalaze se ulice i dvorišta koja imenima svjedoče o slavenskom podrijetlu negdašnjeg stanovništva (Calle Schiavona, Calle Schiavoncina, Corte Schiavona). Ovdje se nalazio i dvor koji je ime dobio po bivšem vlasniku, Hvaraninu Petru (Corte Pietro di Lesina). Uz kanal Fondamenta degli Schiavoni i Calle dei Furlani nalazila se crkva sv. Ivana od Hrama (s. Zuane del Tempio), poznatija kao crkva sv. Ivana od Furlana (s. Zuane dei Furlani), ujedno i prvo sjedište slavenske bratovštine u Mlecima. U predjelu Dorsoduro, nedaleko od crkve Madonna dei Carmini nalazi se Corte i Calle dei Ragusei, spomen na nekada brojnu koloniju dubrovačkih trgovaca. U središnjem predjelu s. Marco, u blizini crkve s. Luca nalazi se Calle delle schiavine koja je dobila ime po vunenom ogrtaču schiavina, karakterističnom dijelu odjeće slavenskih useljenika (Tassini, 499, 537, 585-587; Vitali, 345-346; Čoralić, 1993a, 74-76).

Grb i simbol Bratovštine - sv. Juraj koji ubija zmaja - čest je reljefni motiv na brojnim kućama uzduž Castella i ujedno znak da su u njima nekada vjerojatno obitavali pripadnici ove udruge. Osim lika sv. Jurja, na zidovima tamošnjih kuća zabilježen je i reljef s likom sv. Jeronima, također jednog od službenih zaštitnika Bratovštine. Naposljetku, od javnih objekata koji su svoje ime stekli po nekom od istaknutijih iseljenika, potrebno je spomenuti i most smješten na središnjem mjestu otoka Murano (uz Fondamenta dei vetrai), nazvan po svojedobno čuvenom staklarskom majstoru, Spličaninu Jurju Ballarinu (Ponte Ballarin).⁴

4 O glasovitoj muranskoj staklarskoj obitelji Ballarin vidi: Zecchin I, 202-205.; Zecchin II, 159-167; Zecchin III, 59-62, 203-204, 358-361.

Sl. 5: Početna stranica statuta slavenske bratovštine u Veneciji (1455. god.) (Perocco, 1964).

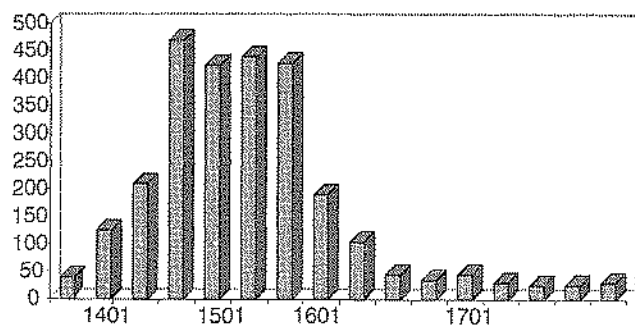
Fig. 5: Page 1 of the statute of the Slav Brotherhood in Venice (1455).

BRATOVŠTINA SLAVENSKIH ISSELJENIKA SV. JURJA I TRIPUNA

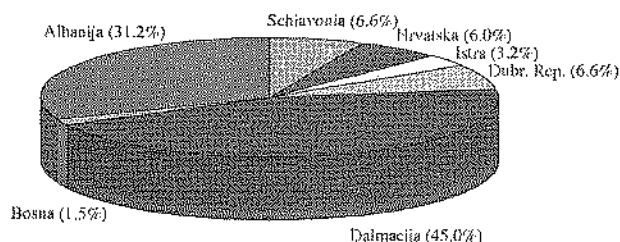
Mletačke bratovštine bile su važan čimbenik okupljanja svekolikog žiteljstva gradskih predjela i župa, ali i sredstvo kojim je središnja vlast nadzirala društvena gibanja u gradu te u određene vidove javnog života ravnopravno uključivala najveći dio stanovništva - pučane. Mletačke su se bratovštine prema svom bogatstvu, ugledu i broju članova dijelile na Velike (Scuole grandi) i Male (Scuole piccole). Najviše je bilo Malih bratovština, ustrojenih na osnovi istovjetne profesionalne djelatnosti članova, prema etničkom podrijetlu (nacionalne bratovštine) te isključivo poradi štovanja sveca zaštitnika (marijanske bratovštine). Od nacionalnih bratovština izdvajaju se albanska (s. Maurizio), grčka (s. Zorzi dei Greci) te bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni, Scuola dei ss. Giorgio e Trifone, Scuola del nazione illirica, Scuola Dalmata). Osnovana je 24.III.1451. i službeno priznata odlukom Vijeća desetorice 19.V. iste godine. U prvom stoljeću po osnutku je

imala sjedište u crkvi sv. Ivana od Hrama (Furlanska crkva), gdje je imala četiri grobnice za pokop bratima i jedan oltar za služenje misa. Članovi bratovštine mogli su biti svi doseljenici s istočnojadranske obale, a glavinu su činili žitelji sa mletačkih stečevina. Brojem članova, zastupljenošću u vodećim tijelima udruge te visinom materijalne potpore i darovnicama, izdvajali su se hrvatski doseljenici iz Boke. Njima se pripisuje i poticaj kod mletačkih vlasti koji je doveo do službenog priznanja udruge, a po glavnom kotorskom svecu (sv. Tripun), Bratovština je dobila svoje ime. Bratovština je zarana stekla značajnu podršku i priznanje istaknutih crkvenih uglednika. Već 1464. godine kardinal Bessarion, istaknuti bizantski humanist i zagovaratelj protuturskih ratova, podjeljuje Bratovštini indulgencije, koje se odnose na blagdane sv. Jurja, sv. Tripuna, sv. Jeronima, Presvetog Tijela Kristova i na prvu nedjelju nakon Uzašašća Blažene Djevice Marije. Godine 1502. zabilježena je darovnica zapovjednika mletačke ratne mornarice Paola Valaressa, koji Bratovštini poklanja vrijednu relikviju sv. Jurja, do tada vlasništvo Jeruzalemskog patrijarha. Iste je godine novu indulgenciju udruzi darovao apostolski legat Angelo Leonini, biskup Tivolija. Odnosila se na oltar sv. Jurja, a njome se podjeljivao oprost vjernicima koji na dan sv. Jurja, sv. Tripuna sv. Jeronima, sv. Ivana Krstitelja te svake druge nedjelje u mjesecu pohode spomenuti oltar i iskažu štovanje zaštitniku Bratovštine.

U prvoj polovici XVI. stoljeća Bratovština je sve češće dolazila u sukobe s predstojnikom crkve sv. Ivana od Hrama. Kako je brojnost članova Bratovštine upravo u tim godinama dostigla svoj vrhunac, praćen iznimnom gospodarskom moći udruge, odlučeno je da se podigne novo sjedište i crkva. Godine 1551. podignuti su, neposredno uz crkvu sv. Ivana od Hrama i uz kanal Fondamenta degli Schiavoni, novo sjedište i crkva. Crkva je sagrađena u stilu kasne mletačke renesanse, a tvorac nacrta bio je ugledni protomajstor arsenala Giovanni de Zan. Tijekom prve polovice XVI. stoljeća nastaje umjetnički najvrijedniji ukras Bratovštine - ciklus slika mletačkog renesansnog majstora Vettorea Carpaccia s prizorima iz života sv. Jurja (sv. Juraj ubija zmaja, trijumf sv. Jurja, sv. Juraj pokrštava žitelje libijskog grada Selene), sv. Tripuna (čudo sv. Tripuna), sv. Jeronima (sv. Jeronim dovodi lava u samostan, smrt sv. Jeronima), sv. Mateja (poziv sv. Mateja) i sv. Augustina (vizija sv. Augustina). Carpacciova djela i danas se nalaze u Bratovštini, ukrašavajući prizemlje njenog sjedišta. Najvažniji kodeks koji se čuva u sjedištu Bratovštine je Statut (Mariogola), koji osim svoje umjetničke vrijednosti (srebreni reljef na korici, brojne minijature), ima iznimnu važnost za proučavanje prvih početaka i razvoja udruge. Statut je potvrđen odlukom Vijeća desetorice 1455. godine i sadrži 53 osnovna članka (kapitula) i 12 dodatnih, koji predstavljaju odluke Velikog vijeća donesene od 1456. do 1497. godine. Sadrži pravila o ustrojstvu i osnovnim zadaćama Bratovštine, službama i načinu izbora poje-

Prilog 1: Trend useljavanja doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciju prema oporukama (15.-18. st.).

Prilog 2: Iseljenici sa istočnojadranske obale u Veneciji prema pokrajinskom podrijetlu.

dinih dužnosnika te općim pravima i obvezama članova (Luković; Perocco; Palluchini-Perocco).

ZAKLJUČAK

Zaključujući ovaj kratak pregled povijesti iseljavanja i nazočnosti doseljenika podrijetlom sa istočnojadranske obale u Veneciji tijekom dugog povijesnog razdoblja od 15. do 18. st., moguće je istaknuti kako je zajednica iseljenika sa istočnojadranske obale imala važnu ulogu u svekolikim vidovima mletačkoga svakodnevlja. Poglavito je njihova brojnost bila izražena u vrijeme ratnih stradanja jugoistočne Europe, kada velik prostor potpada pod vlast turskog osvajača. Najveći broj iseljenika dolazi s prostora mletačkih stečevina na istočnom Jadraru (Istra, Dalmacija, Albanija), a svoje zaposlenje pronalaze poglavito u brojnim pomorskim, obrtničkim i trgovačkim zanimanjima. Istovremeno je, ratnim nedaćama usprkos, trajala i živa razmjena umjetničkih ideja, te su u grad na lagunama dospjevali i brojni umjetnici, doprinoseći time snažnoj kulturnoj povezanosti dviju obala. Svjedočanstvo brojčano velike nazočnosti prekojadranskih iseljenika u Veneciji su i danas sačuvani toponomastički tragovi te postojanje bratovštine sv. Jurja i Tripuna - vodećeg čimbenika okupljanja i čuvanja domovinskog identiteta iseljeničkih skupina.

MIGRATIONS FROM THE EASTERN ADRIATIC COAST TO VENICE (15th-18th cent.)

Lovorka ČORALIĆ

The Croatian Institute for History, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

SUMMARY

Researching the problem of migration, the presence and activities of the immigrants from the eastern Adriatic coast in Venice in the period from 15th -18th cent. is based on original material from the Venetian archives and libraries (Archivio di Stato di Venezia, Archivio Curia Patriarchale, Archivio di Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone, libraries Marciana, Querini-Stampalia, Fondazione Giorgio Cini), and especially the wills (Notarile testamenti) from the State Archives. The problem presented in historiography is not dealt with as a private monographic unit despite numerous existing studies and pieces of work (mainly Croatian and Italian historiographies) which contain a lot of data on life and activities of the immigrants from the eastern Adriatic in Venice.

The process of migration across the Adriatic started very early, but it reached its peak in the second half of 15th cent. and during 16th cent. due to the Turkish conquering of the south-eastern Europe. The major part of the population left the occupied and devastated area and migrated to the safe western Adriatic coast. The data on the origin of the immigrants shows that the majority came from the area of Venetian territorial possessions in the eastern Adriatic (Venetian Istria, Dalmatia and Albania), whereas a smaller number of emigrants (except people from Dubrovnik) come from the Kingdom of Croatia and Slavonia and current Slovenia and Bosnia. When speaking about towns, the emigrants from Kotor, Perast, Prcanj, Zadar, Split, Šibenik, Trogir, Dubrovnik, Hvar and Brač are the most numerous. The occupations of the emigrants were more or less associated with traditional lines in their home towns (shipping, ship-building, crafts, trade). According to their property and business, most immigrants belonged to the middle and lower classes (townspeople).

In the meantime there were many artists and masters of different skills present, such as builders, sculpturers, stone-cutters, artists, jewellers, glass-manufacturers, who made a significant contribution to Venetian cultural heritage with their life and creativity.

One of the leading factors of their integration was where they lived, especially their accommodation in the eastern

part of the town called *Castello*, where numerous traces can be found even today (names of the streets, squares, passages). They provide evidence of the once numerous presence of the immigration group from the eastern Adriatic.

The brotherhood of St. George and Tripun (founded in 1451), known as *Scuola degli Schiavoni*, *Scuola dei ss. Giorgio e Trifone*, *Scuola del nazione illirica*, *Scuola Dalmata* etc., was a special institution where the immigrants gathered and expressed their national consciousness. Its peak was reached in the second half of the 15th and 16th cent., when the most precious decoration of the institution was created - a cycle of pictures painted by a Venetian renaissance master Vettore Carpaccio with presentations from life of saints-protectors of the brotherhood.

Bearing in mind the information given on immigration across the Adriatic in the period from the 15th to 18th cent. it can be concluded that the immigrants from various parts of the eastern Adriatic coast and inland presented one of the strongest and most effective migration groups in Venice.

Key words: emigration, Slavs, Venice, Venetian Istria, Dalmatia

LITERATURA

- Bajić-Žarko, N. (1993-1994):** Prilog proučavanju pomorsko-trgovačkih veza Splita i Venecije u 18. stoljeću, *Adrias*. Zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu, Split, 4-5, 121-145.
- Böhm, O. (1905):** L'église St. Georges des Esclavons à Venise et les peintures de V. Carpaccio. Florence.
- Concina, E. (1989):** La Venezia nell'età moderna. Venezia.
- Čolak, N. (1985, 1993):** Hrvatski pomorski registi (Regesti marittimi croati) 1-2. Padova.
- Čoralić, L. (1991):** Doseljenici iz Požege u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću. *Osječki zbornik*, Osijek, 21, 87-98.
- Čoralić, L. (1993a):** Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 26, 39-78.
- Čoralić, L. (1993b):** Zadrani u Veneciji od XIV do XVIII stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 35, 63-119.
- Čoralić, L. (1993c):** Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća. *Historijski zbornik*, Zagreb, 46 (1), 31-60.
- Čoralić, L. (1994a):** Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Izvori, historiografija i mogućnosti istraživanja. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 27, 43-57.
- Čoralić, L. (1994b):** Dubrovčani u Veneciji od XIII do XVIII stoljeća. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 32, 15-57.
- Čoralić, L. (1995):** Hrvati u Chioggi od 15. do 18. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 28, 71-83.
- Čoralić, L. (1996a):** Splitski u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća. U: Božić-Bužančić zbornik. Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Danice Božić-Bužančić, Grada i prilozi za povijest Dalmacije, Split, 12, 109-156.
- Čoralić, L. (1996b):** Zagrepčani u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću. U: Iz starog i novog Zagreba 7. Zagreb, 19-34.
- Fedalto, G. (1980):** Stranieri a Venezia e a Padova. *Storia della cultura Veneta*, Vicenza III/1.
- Fedalto, G. (1984):** Stranieri a Venezia e a Padova 1550-1700. *Storia della cultura Veneta*, Vicenza IV/2.
- Fisković, C. (1956):** Hrvatski umjetnici u Mlecima. *Mogućnosti*, Split III, 1, 1-25.
- Gramigna, S. - Perissa, A. (1981):** Scuole di arti, maestri e devozione a Venezia. Venezia.
- Grevembroch, G. (1981):** Gli abiti veneziani di quasi ogni età ... Venezia.
- Krekić, B. (1990):** Mlečani u Dubrovniku i Dubrovčani u Mlecima kao vlasnici nekretnina u XIV stoljeću. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 28, 7-40.
- Lučić, J. (1991):** Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII. stoljeću. U: *Dubrovačke teme*. Zagreb, 413-444.
- Luković, N. (1957):** Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, Kotor, 6, 33-43.
- Mitić, I. (1976):** Prilog proučavanju odnosa Dubrovnika i Venecije u XVII i XVIII stoljeću. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 13-14, 117-141.
- Palluchini, R. - Perocco, G. (1961):** I teleri di Carpaccio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni. Venezia.
- Perocco, G. (1964):** Carpaccio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni. Venezia.
- Perocco, G. - Salvadori, A. (1976):** *Civiltà di Venezia 2*. Venezia.
- Prijatelj, K. (1952):** Federiko Benković. Zagreb.
- Prijatelj, K. (1956):** Andrija Medulić. Split.
- Prijatelj, K. (1970):** Matej Ponzoni-Pončun. Split.
- Šunjić, M. (1961):** Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420-1463. *Historijski zbornik*, Zagreb, 14, 119-145.
- Tassini, G. (1990):** *Curiosità Veneziane*. Venezia.
- Vitali, A. (1992):** La moda a Venezia attraverso i secoli. *Lessico ragionato*. Venezia.
- Zaninović, M. (1976):** Zapisi o Hvaru i Veneciji. *Hvarski zbornik*, Hvar, 4, 197-202.
- Zecchin, L. (1987-1990):** *Vetro e vetrai di Murano*, I-III. Venezia.
- Zorić, M. (1992):** Književni dodiri hrvatsko-talijanski. Split.

SELITVENA GIBANJA OB ZAHODNIH MEJAH SLOVENSKEGA ETNIČNEGA
PROSTORA: TEME IN PROBLEMI

Aleksej KALC

NŠK Trst - Odsek za zgodovino, IT-34138 Trst, Ul. Petronio 4
ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Prispevek obravnava selitveno problematiko na slovensko-italijanskem mejnem območju, s posebnim ozirom na slovenska gibanja, v luči kompleksnih naravno-geografskih, družbeno-gospodarskih, narodnih in kulturnih značilnosti kot tudi politično-teritorialnih sprememb, ki jih je ta prostor doživel v teku zgodovine. Izpostavljeni so posamezni selitveni primeri in posebnosti, ki opredeljujejo selitveno problematiko tega področja in ki postavljajo preučevalca pred nova metodološka in interpretativna vprašanja. Govor je o sezonskem izseljevanju v Slovenski Benečiji in njegovem "strukturnem" položaju v gorskem družbeno-gospodarskem sistemu; o priseljevanju v Trst kot dejavniku njegovega večetničnega družbenega tkiva in drugih selitvah z ozirom na vprašanje tipologije in usmeritve tokov. Pri obravnavi medvojnega obdobja je izpostavljena problematika slovenskega (in hrvaškega) izseljevanja iz Julijske krajine, pri obdobju po drugi svetovni vojni pa predvsem svojstveno izseljevanje s Tržaškega v Avstralijo, s posebnim ozirom na njegove družbeno-kulturne posebnosti in večetnični značaj, ter vprašanje množičnega odliva prebivalstva iz Slovenske Benečije.

Ključne besede: selitve, izseljevanje, zahodna Slovenija, Beneška Slovenija, Furlanija-Julijska krajina

Namen tega prispevka je podati kratek oris selitvene problematike v slovensko-italijanskem mejnem prostoru v teku prejšnjega stoletja in do prvih desetletij po drugi svetovni vojni, s posebnim ozirom na slovenska gibanja. Naj bralec ne pričakuje celovitega preseka skozi selitvene procese in z njimi povezane aspekte. Tega nam ne dopuščajo niti prostor, ki ga imamo na razpolago, in še manj dosedanje študijske obravnave te problematike, ki še ni bila deležna take pozornosti, kot bi si jo zaradi svojih značilnosti in posebnosti zaslužila. To tem bolj, če pomislimo, da je območje, o katerem je govor, eno izmed izrazitejših evropskih narodnih stičišč, kjer se srečujejo romanski, slovanski in germanski svet, in hkrati kraj prepletanja mednarodnih političnih, gospodarskih in širših geostrateških interesov, ki so v zadnjih dveh stoletjih v dobrem in slabem zaznamovali njegovo zgodovino in samo identiteto; da gre za po obsegu relativno majhen, a geografsko izjemno raznolik prostor, ki ga

označuje navzočnost alpskega in predalpskega sveta, furlanskega nižavja, Krasa in na jugu severno-jadranske obale; in končno, da si je skozi ta prostor srednja in širša podonavska Evropa utrla svojo pomorsko pot v svet in omogočila razvoj takšnega cvetočega pristanišča, kot je bil Trst, ter nekaterih manjših, a pomembnih industrijskih in urbanih centrov. Te strukturne značilnosti in dogajanja so jasno zaznavni tudi v selitveni problematiki, ki se je po eni strani prepletala z mehanizmi družbeno-gospodarskega razvoja, po drugi pa so nanjo vplivali nacionalni in ideološki konflikt ter politična zgodovina nasploh. Naloga, ki si jo tukaj zastavljamo, se torej omejuje na predstavitev najpomembnejših izseljenjskih primerov in na izpostavitev problemskih sklopov, ki opredeljujejo izseljenstvo tega področja in ki postavljajo preučevalca pred nova metodološka in interpretativna vprašanja.

Pregled začnemo v Slovenski Benečiji, najzahodnejšem ozemlju, ki je zgodovinsko poseljeno s slovenskim prebivalstvom; obsega porečje Nadiže in Tera ter dolino Rezije. Že poimenovanje Slovenska Benečija ali tudi Beneška Slovenija in italijansko Slavia Veneta nas opozarja na posebnost tega območja, ki je dolga stoletja spadala pod Beneško republiko, po razpadu le-te leta 1797 prešlo pod avstrijsko in vmes za kratek čas pod francosko administracijo, dokler ni leta 1866 postalo del zedinjene italijanske države, kateri pripada še danes. Beneški Slovenci so tako, razen v relativno kratkem obdobju, ko so bili združeni z ostalimi sonarodnjaki, prehodili ločeno zgodovinsko pot skozi stoletja, kar je na svojevrsten način zaznamovalo njihovo kulturo in identiteto. Za primer naj omenimo le, da je Benečija občutila le odmeve preporodnega gibanja, ki je zajelo slovenski narod v drugi polovici 19. stoletja, in da Benečani niso nikdar imeli možnosti izobraževanja v maternem jeziku, saj v Benečiji ni bilo slovenske šole, ki je drugod v slovenskih deželah odigrala ključno vlogo pri uveljavljanju enotnega slovenskega jezika in slovenske kulture. Nasprotno, italijanska država je v njih videla predstavnike neke primitivne podkulture in jih tudi zaradi varnosti pred slovanstvom vzgajala v duhu italijanstva. Beneška skupnost vsekakor ni izgubila svojih izvirnih etnično-kulturnih značilnosti, zaradi katerih še danes izstopa tudi v okviru vseslovenskega etničnega prostora (Stranj, 1992; Clavara-Ruttar, 1993; Grafenauer et al., 1978).

Med distinktivnimi elementi Beneške Slovenije pa je prav gotovo tudi pojav izseljevanja. Benečija je eno izmed najizrazitejših slovenskih izseljenskih območij. Njeno izseljenstvo po tipologiji in splošnem poteku vsekakor sovпада z izseljenskimi gibanji, ki so zajela furlanska alpska in predalpska območja. Razvila so se kot strateška opora gorski preživetveni ekonomiji, ki jo je pestil rastoči razkorak med tradicionalnimi, kmetijskogospodarskimi resurzi in potrebnimi prebivalstva. Bila so v glavnem sezonskega in začasnega značaja ter tesno vezana na določene poklice ali dejavnosti. V prvi razvojni fazi, ki se je ponekod začela že v poznem srednjem veku in trajala nekako do prvih desetletij 19. stol., so se pokoravala letnemu produktivnemu ciklusu gorske agrarno-pašniške ekonomije in sovpadala nekako z "mrtnim" zimskim obdobjem. Izseljenci, večinoma moški, so takrat zapuščali svoje domove in odhajali na delo kot gozdarji, splavarji, a tudi kot krošnjariji z domačimi izdelki ali kupljenim blagom ter kot potujoči obrtniki. V drugi razvojni fazi, v 19. stol., pa se je pojav v marsičem spremenil, k čemur so precej pripomogli tudi zunanji družbeno-gospodarski dejavniki, v prvi vrsti razvoj delovnega tržišča, ki sta ga spodbujala gradnja javne infrastrukture in urbanizacija. Medtem ko je bilo dotlej izseljevanje omejeno na določena področja, se je sedaj razširilo na ves gorski in predgorski pas in delno tudi v furlansko nižino ter zadobilo množične razsež-

nosti. Sezonskost se je podaljšala in se premaknila na pomladanske, poletne in jesenske mesece, poklicna struktura se je preobrazila v prid zidarjem, klesarjem in nespecializiranim gradbenim delavcem, podaljšale pa so se tudi izseljenske poti, ki so vodile vse globlje v srednje in vzhodnoevropski prostor. Izseljevanje je skratka postalo nepogrešljiv "poklic" gorskih območij in prešlo v splošno logiko gorske družbeno-gospodarske strategije (Cosattini, 1983; Musoni, 1902).

V tem splošnem razvojnem kontekstu izstopa Benečija z nekaterimi svojstvenimi potezi in se ponuja kot interesanten primer k debati okrog interpretacij izseljenskega pojava v alpskem okolju, ki je bil dejansko zelo raznolik in se je le v širših obrisih ujemal z nakazano shemo. Pomudimo se najprej v dolini Rezije, ki sodi med najstarejša izseljenska območja celotnega vzhodnega alpskega loka. Prebivalci Rezije so se posvečali neagrarnim dejavnostim izven doline že vsaj od srede 16. stoletja. Takrat nam dokumenti pričajo o švilnih rezijanskih trgovcih, ki so krožili po nižinski Furlaniji in avstrijskih deželah ter ponujali železne predmete, orodje, tekstil in drugo drobno blago po sejmi in od hiše do hiše, mnogi pa so odhajali izmenjavat domače izdelke, zlasti sir in volneno blago. Večina se je s popotnim trgovanjem ukvarjala sezonsko, nekateri pa so že izstopali iz gorskega kmečkega produktivnega ciklusa in podaljševali čas svojega izostanka, medtem ko je na začetku 17. stoletja obstajala tudi številčna kolonija rezijanskih trgovcev v Pragi (Perusini, 1948; Kalc-Kodrič, 1995). Dosedanje študije tega starejšega izseljenstva še niso podrobneje analizirale in ocenile njegove teže v takratni ekonomiji doline, čeprav nam nakazane številke in stratifikacija rezijanske izseljenske družbe dajejo sklepati že o strukturnem značaju pojava. Nobenega dvoma pa ni, da je bilo temu tako v 19. stoletju, ko je izseljevanje postajalo vse bolj prevladujoč gospodarski faktor, ki je s svojimi množičnimi razsežnostmi globoko vplival na način življenja in družbene značilnosti rezijanskega prebivalstva. Glede tega je zgovoren podatek, da se je po letu 1890 več kot 80% poročenih moških ukvarjalo s poklici, ki so predvidevali začasno ali trajnejšo odsotnost iz doline, in da je na primer leta 1901 izseljevanje zajelo kar 1638 oseb na 3942, kar pomeni skoraj 42% prebivalstva (Morassi, 1982; Cosattini, 1983, 30-32). Vzporodno je prihajalo do postopne involucije tradicionalnega agrarno-pašniškega gospodarstva, ki je izgubljalo najčvrstejšo delovno silo in slonelo na ramednih ženskega in zlasti starejšega prebivalstva, glede na to, da se je med izseljenci vse bolj večalo število žensk.

Ta proces vse večjega uveljavljanja "zunanje ekonomije", ki je omogočil izboljšanje življenjskega standarda v primerjavi s kmečkim prebivalstvom v nižinskih predelih, je potekal podobno kot drugod z vključevanjem v širše srednjeevropsko delovno tržišče in s preobrazbo poklicne oziroma zaposlitvene strukture izseljenstva, v kateri so prihajali v ospredje zidarski in drugi

poklici, vezani na gradbeništvo. Vendar so Režijani tudi v novi razvojni fazi sezonskega izseljevanja ostajali še vedno zvesti tudi tradicionalnim dejavnostim, tako krošnjarstvu kot obrtnim poklicem, med katerimi se je v tem obdobju močno razvilo zlasti brusaštvo, ki je postalo nekakšen sinonim rezijanskega izseljenstva (Longhino, 1992). Pri tem je vredna posebnega poudarka nekakšna poklicna specializacija, do katere je v drugi polovici stoletja prišlo v štirih naseljitvenih skupnostih znotraj doline: zidarji so bili koncentrirani predvsem na Bili (it. San Giorgio) in delno v Njivi (Gniva), kjer je bilo tudi lepo število trgovcev; tradicionalni, na popotništvo vezani izseljenski poklici, pa so bili doma predvsem v Osojanah (Oseacco) in Solbici (Stolvizza), s tem da so v prvi prevladovali trgovci, v drugi pa brusači (Morassi, 1982, 48-51). Preučevalci rezijanskega izseljenskega pojava in družbeno-gospodarske stvarnosti so se že spraševali o dejavnikih takega razvoja, pri čemer ni zanemarljivo tudi sovpadanje omenjene diferenciacije s kulturnimi in jezikovnimi razlikami med naseljitvenimi skupnostmi in razporeditvijo priimkov (Merkù, 1985/86; Kalc, 1990; Rotta, 1988). Predvsem pa je indikativna močna težnja po izolaciji posameznih rezijanskih skupnosti in poudarjena endogamija, na katero opozarjajo dosedanje študije in ki je vsaj pri trgovcih ni težko razlagati v smislu družinske politike ekonomskega in finančnega povezovanja (Morassi-Panjek, 1984).

Pristop z vidika "gradnje sorodstva" in širših družbeno-gospodarskih dinamik je nedvomno med ključnimi analitičnimi smernicami za razumevanje rezijanske izseljenske stvarnosti, v povezavi s tem pa tudi preučevanje razvoja poklicev, dejavnosti in podjetniških oblik. Dolgotrajna "vzdržljivost" tradicionalnih poklicev predpostavlja namreč določen evolutijski proces in sposobnost prilagajanja razmeram, ki jih je narekovala kapitalistično zasnovana družbeno-gospodarska modernizacija. Toda kakšni in kako učinkoviti so bili odgovori na te izzive? Razpon socialno-ekonomske stratifikacije, ki se je raztezala od pravih velepodjetniških trgovskih dinastij, ustaljenih v večjih mestnih središčih, prek nekakšnega srednjega sloja delno še potujočih in s časom vse bolj "sedentarnih" trgovcev in brusaških mojstrov do malih preprodajalcev drobnega blaga in potujočih obrtnikov, čigar osnovni adut poklicnega preživetja je ob omejeni akumulaciji bila izrazita mobilnost, nam že sam po sebi ponuja sliko, v kateri kroži okrog iste izseljenske osi in v osnovi istih gospodarskih dejavnosti vse od kapitalistično profitnih do čisto preživetvenih strategij.

Na območju Nadiških in Terskih dolin je izseljenski pojav zadobil precej drugačne kvantitativne in kvalitativne razsežnosti. Začetki, v prvi polovici 19. stoletja, so bili tudi tu vezani na sezonsko trgovanje, in sicer na prodajanje dokaj bogatega sadnega pridelka in pitanih kostanjev ter krošnjarjenje z izdelki domače lesne obrti in drugimi drobnimi artikli. S časom je popotna trgovska

dejavnost, v teh krajih imenovana "guziranje" (iz nemškega hausieren), vse bolj prehajala na preprodajanje nakupljenega blaga, se podaljševala v teku leta in v mnogih primerih, bolj ko so se poti krošnjarjev daljšale v notranjost avstro-ogrskih in celo ruskih dežel, izgubljala sezonski in pridobivala dolgotrajnejši značaj (Kalc-Kodrič, 1995, 141-142). Ko so z novo razvojno fazo furlanska sezonska izseljenska gibanja doživela tipološko in strukturno preobrazbo, se je tudi med izseljenci iz Nadiških in Terskih dolin začelo večati število gradbenih in drugih delavcev, ki so večino leta prebijali na raznih deloviščih in se le v hladnejših mesecih vračali domov. Značilno pa je, da je izseljevanje ostajalo skozi vse 19. stol. daleč pod povprečjem ostalega furlanskega alpskega in predalpskega loka. Po uradni statistiki v zadnjih desetletjih 19. stoletja v Nadiških dolinah delež sezonskih izseljencev ni presegel 2,6% prebivalstva, na prehodu stoletja pa je znašal 3,3%, medtem ko je povprečje na celotnem furlanskem gorskem območju dosegalo višje do 13,7% (Cosattini, 1983, 30-31). Šele v desetletju pred prvo svetovno vojno se je nadiško okrožje nenadoma povzpelo po lestvici izseljenskih območij z deleži, ki so presegali 12% prebivalstva in ki so se v posameznih vaseh dvignili do 18 in celo 31%. K temu je treba še prišteti na začetku 20. stoletja precej relevanten pojav izseljevanja v ZDA, ki mu drugod v gorski Furlaniji ni bilo enako močnega primera. Kljub temu, da ga je statistika zaradi čezoceanskega značaja uvrstila med stalno izseljevanje, je šlo v resnici tudi tu za začasno, saj se je večina izseljencev po daljšem ali krajšem delovnem postanku vračala domov (Kalc, Kodrič, 1995, 141).

Skromna razsežnost je gotovo eno od temeljnih vprašanj izseljenskega pojava v Nadiških dolinah, ki do danes še ni dobilo dovolj prepričljivega odgovora. Pozornost je vzbudila že pri prvih opazovalcih na začetku 19. stoletja. Ti so jo pod vplivom iluministično racionalistične izobrazbe, podkrepljene z etnocentričnim predznakom, pripisovali "skromnim potrebam" skrajno zaostalega prebivalstva ter njegovi tmasti nedovzetnosti do kakršnihkoli novosti ter napredka (Rota, 1807, 38). Čeprav z manj obremenjenim odnosom se je v začetku tega stoletja na kulturne argumentacije skliceval tudi eden izmed vodilnih preučevalcev furlanskega izseljevanja, geograf Francesco Musoni, ki je ob značilnostih okolja in relativno ugodnejših razmerah za kmetijstvo in pašništvo opozarjal na vlogo "etnografskega dejavnika". Slovansko prebivalstvo naj bi bilo močno navezano na lastno zemljo in na mirno družinsko življenje, od katerega naj bi se ne bilo pripravljeno ločevati, tudi za ceno odpovedovanja boljšim življenjskim razmeram (Musoni, 1902, 366). Še pred Musonijem so nekateri drugi spominjali tudi na edinstvene dednopravne navade v slovanski beneški skupnosti, in sicer odrejanje enemu sinu polovico posestva namesto razdeljevanja le-tega med vse potomce, kar je nekoliko zadrževalo drobljenje

zemljiške posesti (Blanchini, 1898, 21). Vendar, če je bil odnos do izseljevanja res odvisen od "etničnih" razlogov, kako naj si potem razlagamo izrazito izseljensko tradicijo Režijanov? Poznejši preučevalci izseljevanja z nadiškega in terskega območja se z vprašanjem zapoznelega uveljavljanja tega pojava niso spoprijeli na poglobljen način, pač pa so se omejili na bolj ali manj kritično razmišljanje o hipotezi "etničnega dejavnika" ter konceptu "izoliranosti", na katerega so se pristaši etnične teorije sklicevali za razrešitev zgoraj nakazanega protislovja (Meneghel-Battigelli, 1977, 19; Pagani, 1968, 106-107).

Številne študije zgodovinarjev, geografov, ekonomistov in antropologov, ki so v zadnjih desetletjih postavile pod drobnogled alpski prostor, so razgalile vso kompleksnost njegove družbeno-gospodarske stvarnosti, v kateri prihajajo do izraza ob podobnostih tudi številne in izrazite posebnosti ter anomalije. Šibkost poenostavljenih, obče veljavnih interpretacijskih modelov in predvsem razlag migracijskega pojava na podlagi samo enega ali drugega vzročnega dejavnika je dokazala zlasti ekološka antropologija, z uveljavitvijo ekosistemskega analitičnega pristopa k preučevanju gorskih skupnosti in, v sodelovanju s historično demografijo, z opazovanjem razmerja med prebivalstvom in okoljem, v katerem to živi in ga gospodarsko izkorišča (Viazzo, 1997, 11). Analogno, kot je bilo storjeno za številna območja in posamezne skupnosti znotraj alpskega prostora, bo torej tudi v Benečiji, za razumevanje njenega izseljevanja, treba odgovoriti na temeljna vprašanja o značilnostih demografskega sistema in njegovih homeostatičnih sposobnosti (sposobnost vzdrževanja nizkega demografskega pritiska z uravnavanjem ravnovesja med rojstvi in smrtmi) v dolgi časovni perspektivi, ki so se, kot je danes znano, od skupnosti do skupnosti in od regije do regije lahko bistveno razlikovale. In bistveno se je v kontekstu ekosistemskih mehanizmov lahko razlikovala tudi strukturna vloga in torej razsežnost sezonskega oziroma začasnega izseljevanja, ki si ga ni mogoče predstavljati kot avtomatičnega in nujnega odgovora na porušeno ravnovesje med prebivalstvom in krajevnimi resursi. Nadalje bo zanimivo razumeti sistemske spremembe, zaradi katerih je proti koncu 19. stol. v Nadiških in Terskih dolinah izseljevanje začelo vse močneje prodirati v družbeno-gospodarsko logiko, ob upoštevanju dejstva, da izseljenski pojav spet ni bil nujno le rezultat preobljudenosti in ekosistemskega neravnovesja in ga torej ni mogoče vzročno povezovati zgolj z nujno ter revščino (Viazzo, 1990, 190 sq.; Viazzo, 1997, 14-15). V okviru preučevanja izseljevanja iz alpskega prostora, ki je prispevalo temeljne metodološke in interpretacijske doneske k razumevanju pomena migracijskih gibanj nasploh, se nadiške in terske skupnosti skupaj s še številnimi drugimi podobnimi primeri (zapoznelega uveljavljanja izseljevanja) ponujajo s problematiko, ki ravnokar prispeva k novemu zagonu alpskih študij in katere možnost razrešitve vidijo preučevalci v

raztegnitvi retrogradne ekosistemske analize (Viazzo, 1997, 16). Benečija pa se ponuja tudi kot laboratorij za primerjalno preučevanje zaprtosti oziroma odprtosti gorskih ekonomskih in demografskih sistemov ter pojava, ki so ga preučevalci opredelili kot "alpski paradoks" in ki je v Režiji zadobil res izrazite poteze: po eni strani odprto, na virih sezonskega in začasnega izseljevanja slonečo ekonomijo, na drugi pa demografsko in kulturno, tudi pred vplivi samega slovenskega sveta skoraj hermetično zaprto sfero, ki si po mnenju etnojezikoslovcev zasluži naziv enkratnosti (Merkù, 1985/86).

Pustimo Benečijo, h kateri se bomo še vrnili, in preidimo k naslednjemu primeru, to je Trstu ter njegovemu zaledju. Z vzponom nad sistem severno-jadranskih komunalnih jeder srednjeveškega izgleda in družbeno-gospodarskega značaja, kakršen je bil še na začetku 18. stol., je Trst, s svojo pristaniško-merkantilno in industrijsko vlogo v funkciji velike habsburške monarhije, pomenil eno najmočnejših koncentracij prebivalstva v srednjeevropskem prostoru. V 18. stol. se je njegovo prebivalstvo z zagonom proste luke in nadaljnjimi vladnimi posegi v prid gospodarskemu razvoju ter urbanizacije že več kot popeterilo in prešlo od slabih 4.000 duš, naštetih leta 1735, na skoraj 21.000 leta 1800, v vsej občini pa od nekaj več kot 7.000 na skoraj 30.000. Ob vsedržavnem štetju leta 1869 je v Trstu živele že 123.000 prebivalcev, v obdobju največjega gospodarskega vzpona do leta 1910 pa je število naraslo na skoraj 230.000 oseb (Montanelli, 1905; Fuchs, 1963). Ni treba posebej poudarjati, da sta k takemu razvoju prispevala le skromno naravni demografski prirastek (upoštevajoč tudi, da so v tem obdobju ljudje v mestih dosti umirali in se malo rojevali, kar je bilo za Trst še posebej značilno) in najbolj priseljevanje. Med 1881 in 1910 je tako znašal naravni prirastek 23.374 oseb, medtem ko je migracijski saldo dosegel 61.632 oseb (Cattaruzza, 1979, 43). V luči kompleksnega spleta priseljenskih in izseljenskih tokov, njihovih dinamik in strukturnih značilnosti, geografskega in socialnega izvora, družbeno-gospodarskih dejavnikov in motivacij, ki so jih spodbudile, se nam potemtakem razodeva proces oblikovanja tržaškega družbenega tkiva in vloge, ki jo je mesto kot atraktivni ter gravitacijski pol odigralo v razvoju ozjega in širšega zaledja.

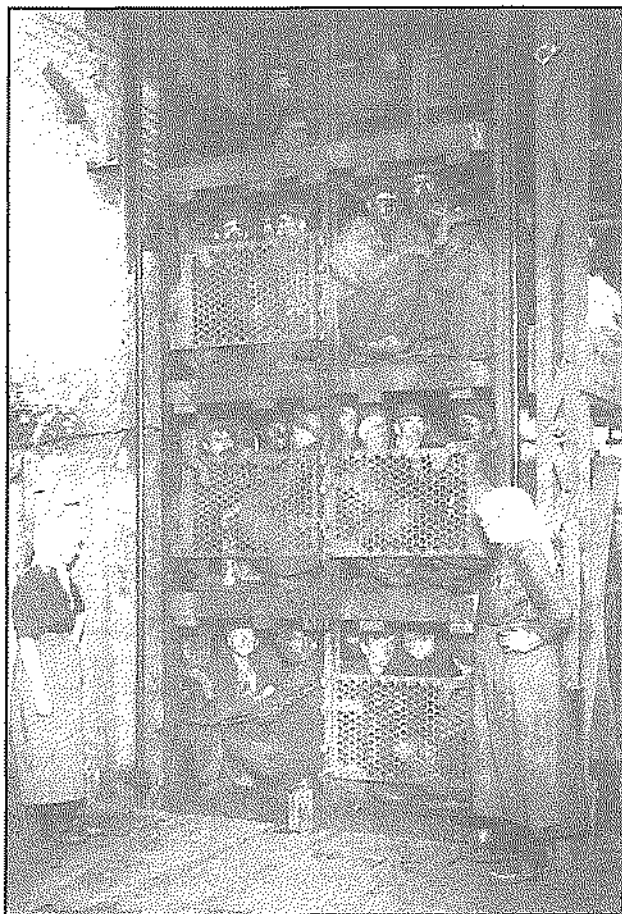
Ko govorimo o selitvenih gibanjih v smislu formiranja urbane družbe, pa se pri Trstu ne moremo omejiti edinole na kvantitativne, demografske in socialno-ekonomske ter kulturno-antropološke aspekte, ker se v tem razvoju pojavlja kot eden izmed ključnih prvinskih elementov tudi etnična spremenljivka. Ne gre toliko za prisotnost judovske, grške, srbske, armenske in še drugih etničnih skupnosti, poleg nemške, ki so se (tudi ob podpori pozitivnih zakonskih posegov) usidrale v Trstu s točno opredeljeno, večinoma "elitno" gospodarsko vlogo in prispevale svoj delež h kozmopo-

litskemu značaju mesta. Bistvo problematike je v geografskem položaju Trsta na zgodovinskem stičišču dveh etničnih območij, italijanskega in slovenskega, oziroma, če pojme še razširimo, romanskega in slovanskega, torej ob zgodovinski prisotnosti dveh etničnih svetov v njem, ki sta se sicer precej jasno statusno in socialno razlikovala. Priseljivanje, ki je vse močnejše napajalo mesto po eni strani z novim slovenskim in drugim slovanskim prebivalstvom, po drugi z italijanskim z območij znotraj avstrijske države in italijanskih dežel, je postavljalo vse bolj v ospredje, ob problemu socialne, tudi problem etnične integracije oziroma medetničnih odnosov v tržaški družbi. Hkrati je soustvarjalo predpogoje za nacionalni konflikt, ki se je razvil v času razcveta nacionalnih idej in zaznamoval nadaljnjo zgodovino mesta. Glede tega pomislimo samo na pomenljivost dejstva, tako na ravni številčnih etničnih razmerij kot v kolektivni zavesti ene in druge nacionalne komponente, da je bil pred prvo svetovno vojno Trst s svojimi 56.000 deklariranimi slovenskimi prebivalci največje "slovensko mesto", pred glavnim mestom Kranjske Ljubljano in Clevelandom v ZDA (!). Trst je bil od konca štiridesetih in predvsem od šestdesetih let dalje tudi eno izmed žarišč slovenskega narodnega preporoda in v desetletjih pred prvo svetovno vojno vse živahnejše središče slovenskih (slovanskih) gospodarskih dejavnosti. Prav vsestranski vzpon slovenske skupnosti, s katerim so se konec stoletja omilili tudi asimilacijski procesi, in podiranje nekdanjih razmerij v družbeni hierarhiji, v kateri zdaj italijanska komponenta ni imela več ekskluzivnega clitnega položaja, sta bili predpostavki, na katerih je nastajal nacionalni konflikt.

Zgodovinar M. Cattaruzza se je v svojih študijah o nastanku mestnega proletariata že temeljito spoprijela s problematiko doseljivanja v mesto in oblikovanja tržaške družbe v obdobju od srede 19. stol. do prve svetovne vojne (Cattaruzza, 1979). Razkrila je dinamične in strukturne poteze inurbacijskega procesa v luči družbeno-gospodarskih značilnosti tržaškega selitvenega zaledja in modernizacije, ki je vanj prodirala pod vplivom kapitalizma in tržnega gospodarstva. Razlike in razvojne posebnosti posameznih regionalnih stvarnosti so se tako odražale tudi v selitvenih tokovih proti mestu, čeprav so vsem botrovali isti osnovni vzgibi: po eni strani nesorazmerje med prebivalstvom in zaposlitvenimi ter življenjskimi možnostmi v okviru pretežno ruralne ekonomske stvarnosti, po drugi pa razvoj in atraktivna moč mestnega delovnega tržišča, ki sta dosegla višek po letu 1890 z ukinitvijo proste luke in močno vladno investicijsko politiko v industrializacijo. V prvi fazi, od 60-ih let do konca stoletja, sta k rasti števila mestnega prebivalstva prispevali v prvi vrsti Kranjska in Goriška, kjer se je po zemljiški odvezi začelo prestrukturiranje na mali posesti slonečega kmetijstva, naravnane po samozadostni in preživetveni logiki, v smeri tržne proizvodnje. To je imelo kot

posledico izločanje odvečne delovne sile, ki jo je novi sistem puščal zunaj oziroma vse bolj na robu produkcijskih razmerij in ki se je tudi zaradi postopne odprave tradicionalnih blažilnih mehanizmov znašla v vse bolj negotovem socialnem položaju.

Do podobnih ekspulzivnih pojavov je prišlo tudi v ostalem tržaškem zaledju, na območju Gradiške in v Istri, vendar več desetletij kasneje, tako da so procesi doseljivanja v mesto prešli v najizrazitejšo fazo šele v 90. letih prejšnjega stoletja, ko so tokovi iz Kanjske začeli že nazadovati in se je tu razmahnilo izseljevanje proti Severni Ameriki. Za razliko od slovenskih malih družinskih kmetij je v avstrijski Furlaniji, kjer je bila razširjena veleposest, kolonski družbeno-gospodarski sistem uspel nekoliko dlje kljubovati konkurenci tržišča, preden je bil prisiljen ubrati pot racionalizacije, ki je za mnoge kolone pomenila diferenciacijo gospodarskih dejavnosti z vključevanjem v neagrarno delo oziroma izseljevanje posameznikov in celih družin.

V belgijskih rudnikih je bilo veliko Beneških Slovencev (Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine, Čedad).

There were numerous Venetian Slovenes working in Belgian mines.

Še drugačne so bile istrske razmere, kjer je vladala splošna zaostalost in se je družba najdlje upirala modernizaciji, k čemur je deloma pripomogla prav povečana kohezija podeželja z razvijajočim se Trstom in obmorskimi središči. Ta je vsaj na nekaterih predelih spodbujala agrarno gospodarstvo k ustvarjanju presežkov in ugodno vplivala na nekatere neagrarne dejavnosti, ni pa privedla do bistvenih sistemskih premikov, temveč je na tradicionalne strukture (od patriarhalne družine kot produktivno-porabne celice in samih načinov kmetovanja) delovala konzervativno. V zadnjih desetletjih 19. stol. se je vse bolj večalo navezovanje prebivalstva na tržaške industrijske obrate in druge delovne možnosti prek dnevnih in sezonskih migracij, medtem ko je delovno silo iz notranjosti pritegovalo kmetijstvo na severozahodu istrskega polotoka, ki se je znalo racionalneje reorganizirati v smislu povpraševanja rastočega mestnega živilskega trga. Zamujanje modernizacijskih procesov in že dokaj utečene oblike naslajanja na mestne resurse so ob podpori kontingentnih kriznih dejavnikov pospešili tudi stalen odliv istrskega prebivalstva proti mestu. V drugi inurbacijski fazi, od začetka stoletja do prve svetovne vojne, sta tako poleg goriških, ki so še vedno ostajali dokaj živahni, prispevali k večanju tržaškega prebivalstva zlasti istrski in furlanski priseljenjski tokovi. Ob teh pa je proti Trstu držal tudi izredno močan tok italijanskih priseljencev predvsem iz Furlanije in Veneta, ki so se, zlasti tisti iz hribovitih predelov, zelo zgodaj pojavljali v Trstu, največkrat kotčasni poklicni delavci. Z agrarno krizo in drugimi težavami, ki so pestile kmečko prebivalstvo v letih po zedinjenju Italije, so se sprožili še tokovi z nižinskih predelov. To doseljevanje, ki ga je tvorila najosnovnejša delovna sila, je potekalo bolj v skladu z dinamiko delovnega tržišča in je doseglo največji vzpon med začetkom stoletja in prvo svetovno vojno. Leta 1913 je bilo tako v Trstu več kot 50.000 t.i. regnicolov, t.j. italijanskih priseljencev iz kraljevine Italije (Dorsi, 1996).

Cattaruzza nas popelje tudi v notranjost tega nastajajočega mestnega družbenega tkiva skozi značilnosti njegove demografske, zaposlitvene in naselitvene strukture, življenjskih razmer in navad v mestnem okolju, do procesov integracije in oblikovanja razredne politične zavesti. Problematika tržaških inurbacijskih procesov in širše zgodovine mesta v luči selitvenih gibanj pa ostaja še v mnogočem nepoznana. Za popolnejšo sliko je v prvi vrsti pomembno razširiti pozornost na priseljence, ki niso prihajali v Trst napajat vrst proletariata, temveč so jih sem privabile druge zaposlitvene možnosti in gospodarski načrti in so prispevali k rasti meščanskih družbenih slojev. Z vidika slovenske skupnosti je to toliko bolj pomembno za razumevanje pomena teh priseljenjskih tokov v razvoju slovenskega meščanstva in integracije slovenske narodne komponente v gospodarsko in vsestransko tržaško stvarnost. Pomislimo na

primer na privatno in javno uradništvo, zlasti nižje, med katerimi so bili Slovenci močno zastopani, na sicer manj številne, a prav zaradi tega toliko bolj pomembne svobodne in specializirane poklice ter podjetnike, ki so v Trstu razvili svoje dejavnosti in spodbujevalno vplivali na slovenski družbeni in nacionalni vzpon. Preučevanje problematike Trsta kot modernega priseljenjskega pola terja nadalje raztegnitev časovne perspektive na prejšnja obdobja, vse od odprtja proste luke dalje, ko je mesto začelo večati svojo atraktivno moč, ki pa je v teh fazah slonela na drugačnih, bolj trgovsko-obrtnih temeljih. Kdo so bili in od kod so prihajali priseljenci, ki so se v Trstu usidrali v 18. in nato v prvi polovici 19. stol., kakšen je bil njihov socialni in etnični sestav in s katerimi vzvodi in vzgibi je bila povezana njihova doselitev, kakšni so bili načini vključevanja v gospodarsko in socialno okolje, kaj so temu okolju doprinesli in kaj so v njem postali? Skratka, kateri elementi so opredeljevali to priseljevanje in v čem se je od faze do faze razlikovalo. Zlasti nas pa zanima, kako sta se spreminjala značaj in tipologija priseljenjskih tokov z vidika dolgega trajanja in skozi procese prehajanja od družbe starega reda k kapitalistični modernizaciji in industrializaciji.

V zvezi s tem si zaslužijo nadaljnega poglobljanja tudi priseljenjski procesi v drugi polovici 19. in na začetku našega stoletja. Obrazec o izločanju presežkov prebivalstva in delovne sile, ki v preustrojenem ekonomskem sistemu podeželja ni našlo ustrezne gospodarske vloge in življenjske perspektive, učinkovito ponazarja globalne mehanizme v procesu doseljivanja v mesto in različne značilnosti tokov glede na okolje, iz katerega so izhajali. Jasno pa je, da so za temi selitvenimi premiki stali mnogo bolj kompleksni objektivni in subjektivni vzgibi in motivacije, ki jih ni mogoče razlagati samo z marginalizacijo določenih segmentov družbe in z vidika eksistencialnih izbir, ampak jih je treba razbirati tudi v luči uveljavljanja nove miselnosti, preseganja tradicionalnih vedenjskih vzorcev in odpiranja novim načinom življenja poleg iskanja ugodnejših gospodarskih priložnosti. Prav tako je razumljivo, da so bila selitvena gibanja na relacijah podeželje-mesto mnogo širša od samega procesa inurbacije, saj so jih sestavljale tudi druge, daljše ali krajše oblike mobilnosti. To ne samo v odvisnosti od geografskih in prometnih okoliščin, v skladu s katerimi so se lahko ponekod na primer uveljavile dnevne delovne migracije, ampak tudi v odvisnosti poklicev oziroma področij zaposlovanja ter namena, ki mu je služil izseljenjski korak kot strateška družbeno-gospodarska izbira. Problematika se nam tako zastavlja v smislu razlikovanja med dvema vrstama procesov: med selitvami "prenovitvenega" značaja, pri katerih gre za odcepitev od izvornega družbenega in gospodarskega sistema ter presajanje v novo stvarnost, in selitvami kot dejanjem "konzervacije", ki delujejo kot sestavni element izseljenčevega izvornega socio-eko-

nomskega sistema oziroma se izražajo z začasnim (daljšim, krajšim, enkratnim, ponavljajočim se) ločevanjem in kasnejšo ponovno vključitvijo vanj. Takšna shematizacija je zopet samo splošen kvalifikacijski ključ za vrsto različnih pojavov, čigar tipologija razodeva način družbeno-gospodarskega naslanjanja na mesto, ni pa jih mogoče obravnavati kot toge kategorije, ker se v času spreminjajo in pogostokrat prekvalificirajo. Tako je sedimentacija in trajno ukoreninjenje v mestnem okolju velikokrat rezultat selitvenega "dogajanja" v več fazah rajši kot enega samega odločilnega koraka; lahko je izid procesa, ki se začne z dnevnim vključevanjem v mestno delovno tržišče, kot je bilo to zelo poudarjeno pri istrskih tokovih; tudi pri sezonskem priseljevanju delovne sile se je dogajalo, kot smo videli v poglavju o migracijah na gorskih območjih, da je s časom začelo izgubljati svoj prvotni značaj in v določenih primerih prehajalo v trajno doselitev. Vsi ti aspekti terjajo preučevanje problematike na mikroanalitični ravni in prodiranje v specifične selitvenih tipologij tako v odnosu do razmer in značilnosti izvirnega kot priseljenkega okolja.

Pri vrednotenju mesta kot gravitacijskega in atraktivnega pola so zanimive tudi primerjave s selitvenimi gibanji, ki so se obrnila proti drugim ciljem, predvsem s tistimi v Ameriko. Le-ta je z vidika globalnih razvojnih premikov ravno tako delovala s svojo hitro razvijajočo se industrializacijo in vsestranskim ekonomskim vzponom kot sprejemni bazen "presežkov" evropske delovne sile in prebivalstva. Od 80. let 19. stoletja dalje, ko so se čezoceanski tokovi pojavili na območjih širšega tržškega zaledja, so "oslabili" selitvene procese proti mestu, kar velja posebno za Kranjsko; hkrati je Trst s svojimi gospodarskimi silnicami na takšen ali drugačen način še dalje pritegoval prebivalstvo in ga odvajal od Amerike. Če stvar zelo poenostavimo, se potemtakem lahko vprašamo, do kod sta Trst in Amerika predstavljala dve alternativni istih in od kod dalje pomenita izraz različnih selitvenih vzgibov ter motivacij. Skratka: pri kom, v katerem kraju in v kakšnih družbeno-gospodarskih in širših življenjskih razmerah, v katerem zgodovinskem trenutku in zaradi katerih objektivnih ter subjektivnih razlogov ter pogojevanj je prihajal v poštev kot izseljenski cilj Trst (mesto) namesto Amerike in obratno, da ne govorimo o kombiniranih razpletih, kakršne poznamo iz drugih evropskih primerov in ki jih je mogoče najti tudi v Trstu.

Italijansko-slovenski obmejni pas je po našem mnenju hvaležen prostor za preučevanje aspektov tipologije in usmerjenosti selitvenih tokov. Vzemimo takratno grofijo Goriško-Gradiško. Ta je mestu prispevala v obdobju od srede 19. stol. do prve vojne največji delež prebivalstva. Ob ljudskem štetju 1910 so našteji v Trstu še 22.192 ljudi, rojenih na njenem ozemlju, nasproti 20.285 rojenim v Istri in 11.423 na Kranjskem (Cattaruzza, 1979, 18). Kot že nakazano, se proces inurbacije

(pri tem ne pozabimo na prisotnost Gorice in razvijajočega se industrijskega Tržiča) tu ni odvijal enotno, temveč po ločenih fazah, v odvisnosti od različnega posestnega ter družbeno-gospodarskega ustroja in razvojnih specifik v furlanskem, pretežno nižinskem, ter slovenskem, geomorfološko bolj razgibanem delu dežele. Po vsem ozemlju Goriške-Gradiške pa so prihajale ves čas do izraza tudi druge vrste izseljevanja, ki so se ravno tako razlikovale glede na specifične izvirne kontekste. Hriboviti predeli na severu upravne regije, zlasti Bovško in Tolminsko, so poznali sezonske oziroma daljše začasne selitve gozdarskih in drugih delavcev, ki so podobno kot drugod v alpskem svetu, tvorile že tradicionalno dopolnilno sestavino krajevne agrarno-pašniške in gozdne ekonomije. Tem so se pridružili kontingentni selitveni pojavi, kot je bil odhod več kot tisoč agrarnih delavcev na večinoma začasno delo v Bosno v okviru tamkajšnje avstro-ogrske kolonizacijske politike. Nato so nastopili še, sicer ne izraziti, čezoceanski izseljenski tokovi. Ti so v večji meri, a občutno manj intenzivno kot na Kranjskem zajeli tudi kraško in ožje goriško območje (Kalc, 1995, 35-36; Marušič, 1995, 61-62). Znotraj tega pa so se uveljavili nekateri po usmeritvi in tipologiji prav posebni tokovi.

Med moškim izseljevanjem, ki je držalo večinoma v notranjost avstro-ogrske dežele, je šlo (ob splošnih, v glavnem agrarnih delavcih) za poklicne, predvsem gradbene delavce, ki so prihajali večinoma z območja Renč. O pravi specializaciji pa je mogoče govoriti pri ženskem izseljevanju, ki je vzpostavilo nekakšno preferenčno relacijo z Egiptom. To verižno izseljevanje, vzporedno s katerim je tekel tudi poklicno manj definiran in številčno šibkejši moški tok, se je dobesedno ukoreninilo v nekaterih občinah Goriških Brd, Vipavske doline in okolice Gorice, od koder so vse od odprtja Sueškega prekopa odhajala dekleta in že poročene ženske službovat kot hišne pomočnice in dojiteljice k bogatim družinam v Aleksandrijo in Kairo (Srebernič, 1914, 5-17). Pojav "aleksandrink" - s tem imenom so prišle v slovensko izseljensko zgodovino - ali "les Goritiennes", kot so jim rekli v Egiptu, je prešel med trajne ekonomske dejavnike kot poseben adut ženskega položaja v družini in širši družbeni skupnosti. Izražal pa se je v več variantah, od dolgoročnih, tudi po več desetletij trajajočih, ali ponavljajočih se nekajletnih bivanj, do krajših, tako rekoč ciljno naravnanih službovanj (na primer za poroko) ter v kombinaciji z drugimi oblikami ženskega izseljevanja (Makuc, 1993). Sicer so vsa, tako moška kot ženska migracijska gibanja na Goriškem ostajala še v desetletju pred prvo svetovno vojno dokaj živahna, kljub relativni stabilizaciji agrarnega gospodarstva s specializacijo proizvodnje in izboljšanimi dostopi do tržišč (železnica) ter rasti regionalnega obrtnega in industrijskega delovnega tržišča.

Na nižinskem delu Goriške-Gradiške je bila selitvena slika drugačna. Kolonski agrarni sistem je v večji meri

*Pred tržaško pomorsko postajo (NŠK; foto: M. Magajna).
In front of Trieste Maritime Station.*

vezal kmečko prebivalstvo na zemljo in (tudi prek pogodbenega razmerja) omejeval mobilnost kot sredstvo pristopanja k dopolnilnim virom zaslužka, da bi zagotovil polno izkoriščanje produkcijskih sredstev in zaščitil interese kolonskih gospodarjev. Kot smo videli, je tu množični proces sproščanja kmečkega prebivalstva in njegovega vključevanja v neagrarne dejavnosti ter prehajanja v mesto stopil v intenzivno fazo šele v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. Pred tem pa je v drugi polovici sedemdesetih let z veliko odmevnostjo in kot strela z jasnega udarila na dan južnoameriška izseljenska mrzlica, ki je sem segla kot čezmejni podaljšek iz italijanske Furlanije in Veneta. Pojavila se je po vrsti izredno slabih letin, ki so potiskale šibkejšje sloje kmečkega prebivalstva že nevarno proti skrajni meji socialne in ekonomske vzdržljivosti. Predvsem pa so izpostavile strukturne šibkosti kolonskega sistema, ki brez ustrezne modernizacije in vlaganja ni bil kos vse ostrejši mednarodni konkurenci agrarnih proizvodov in je težil k vse večjemu izžemanju kolona. V tem je po Evropi začela odmevati propaganda o južnoameriških kolonizacijskih kampanjah in agrarnih politikah, ki zlasti na območju veleposesti in kolonata ni mogla ne vzbuditi zanimanja in pričakovanj. Izselitev v južnoameriške države se je kmečkim očem predstavila kot izhod iz težkega gospo-

darskega položaja in hkrati kot priložnost za pridobitev lastne zemlje. V letih 1878-79 so se sprožili prvi vali odhodov z območja Gradiške v Argentino. Po kratkem premoru, ko so se razmere nekoliko izboljšale, se je z letom 1883 izseljenski tok pod pritiskom sosledice naravnih neprilic in katastrofalnega stanja kmetijstva zopet razživel, dokler ni v letih 1887-90 prerasel v množični beg, usmerjen tokrat predvsem proti Braziliji. Proti temu cilju je držal naposled še tretji množični izseljenski val, do katerega je prišlo v letih tik pred prvo svetovno vojno v povezavi s kolonizacijskim načrtom pod pokroviteljstvom brazilske in s sodelovanjem tridentinske cerkve (Kalc, 1995, 36 sq.; Marušič, 1995, 59 sq.).

Južnoameriška izseljenska mrzlica je v prvi in drugi fazi zajela tudi slovensko prebivalstvo, vendar v nepri- merno manjšem obsegu kot furlansko. Plodnih tal ni našla niti na slovenskih območjih kolonata (in zanimivo bo razumeti zakaj), še toliko manj pa na preostalem območju Goriške. Izseljevanje v Argentino ali Brazilijo je zaradi svoje kolonizacijsko naravnane in na družinski celici kot osnovni gospodarski enoti sloneče tipologije utrezalo furlanskemu kmetu kolonu, ki je, kot rečeno, nanj gledal z upanjem v gospodarsko osamosvojitev in socialno emancipacijo. Tako je gotovo veljalo za prve izseljenske vale na koncu sedemdesetih let. Izhajali so

namreč iz najrodovitnejših kmetijskih območij in sestavljal jih je večinoma imovitejši sloj kolonov, ki so razpolagali s sredstvi za pot in prve potrebe v novi domovini. Odhajali so ravno z namenom, da se izognejo socialnemu nazadovanju in svoje imetje na nek način zaščitijo, preden ga v krizi zapravijo ali mu ta izniči vrednost. V teh primerih torej ni šlo za izgubljanje mesta v sistemu, zato so pri tem pojmi, kot izločanje ali odvajanje odvečne delovne sile in prebivalstva, neustrezni. Ti, a tudi naslednji izseljenski vali proti Južni Ameriki, so vzbudili nekoliko ogorčenja, saj so izgedali kot revolucionarno dejanje, kar so dejansko tudi bili; pomenili so pravi afront proti veleposestnikom, ki je zamajal hegemonski položaj le-teh in ogrožal ustaljena kolonska in širša družbena razmerja (Benvenuti, 1992; Kalc, 1995, 50-51). Izseljevanje v južnoameriške države pa se je mnogim dejansko ponujalo tudi kot zasilni izhod iz že povsem kritičnega položaja, še zadnja možnost ohranitve socialnega statusa in zaustavitve drsenja na raven čistega proletariata, če ne celo pauperizma, oziroma kot upanje za dvig z dna. S temi razlogi so bili v veliki meri povezani množični odhodi proti Braziliji konec osemdesetih let, ki so zajeli že močno obubožane kmete in tudi proletariat. Mnogi izmed teh izseljencev si z lastnimi sredstvi niso mogli privoščiti čezoceanske izselitve. Priložnost se jim je ponudila s politiko kreditiranega priseljevanja, ki so jo takrat ubrale brazilska vlada in posamezne federalne države za pospeševanje kolonizacije in širjenja kavnihih plantaž (Kalc, 1995, 46). Za razliko od nižinskega, kolonskega območja pa območje male posesti praviloma ni sproščalo celih kmečkih družin, ki bi se presajale kot osnovne produktivne celice iz "zemlje na zemljo" (čeprav v določenih momentih in okoliščinah tudi tega ni manjkalo), temveč je izločalo posameznike oziroma jih usmerjalo v diferenciacijo gospodarskih dejavnosti, kar se je seveda dogajalo tudi pri kolonatu. Tem je v vsakem primeru bolj ustrezalo začasno ali pa trajno vključevanje v agrarno, predvsem pa neagrarno kontinentalno in severnoameriško delovno tržišče.

Seveda je tipologija, usmeritev ter izrazitost izseljenskih tokov poleg osnovnih eksplozivnih in atraktivnih dejavnikov vezana še na vrsto drugih vzgibov in okoliščin, med katerimi so tudi v naših primerih izstopali propagandna dejavnost izseljenskih agentov, državna izseljenska politika, družbeno-kulturne vezi in druge afinitete med samimi izseljenci. Kot rečeno, je bilo južnoameriško izseljevanje iz avstrijske Furlanije del širšega furlanskega in italijanskega izseljevanja na južnoameriški kontinent, kjer so se reproducirale kulturno homogene in strnjene furlanske kolonije, ki so prek sorodstvenih in širših solidarnostnih vezi pomenile oporo in dajale dodatni impulz sami izseljenski odločitvi. Ti mehanizmi so pri Slovencih prihajali manj do izraza, saj se zaradi številčne šibkosti in razpršenosti po kontinentu ter pomanjkanja ustreznih organizacijskih pobud s strani

avstrijske države oziroma kolonialnih družb, niso uspele razviti dovolj močne in atraktivne kolonije. Zaradi tega je preučevanje teh izseljenskih skupnosti zelo težavno in ostajajo še vedno zelo malo poznane, če zgodovinski spomin nanje ni že skoraj popolnoma obledel. To velja predvsem za izseljevanje v Brazilijo, ki je bilo zlasti s Postojnskega sredi devetdesetih let zelo številno, a je v kontekstu vseslovenskega izseljevanja tistega časa ostalo časovno in po značaju dokaj omejen pojav (Kalc, 1995, 39). Primeri izseljevanja v Južno Ameriko vsekakor jasno izpostavljajo vprašanje usmeritve izseljenskih tokov in rekvizitov, ki opredeljujejo njihovo tipologijo in vplivajo na vzpostavljane relacij med izvornimi izseljenskimi območji in območji priseljevanja.

Ko govorimo o Trstu in migracijah, moramo opozoriti še na en pomemben aspekt, in sicer na vlogo tega mesta kot mednarodnega prekomorskega izseljenskega pristanišča. Bolj kot zaradi organizacije čezoceanskega prometa, ki tvori vsekakor zanimivo tematsko področje, je primer Trsta posebno pomemben z vidika konkurenčnih bojov med paroplovnimi koncerni in pristanišči za obvladovanje izseljenskega prometa, potem ko se je od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje veliki evropski eksodus proti Ameriki prevesil iz zahodnega v vzhodni in jugovzhodni del kontinenta. Trst je dobil svoje prve redne proge za izseljence šele deset let pred prvo svetovno vojno in je kot avstrijsko nacionalno izseljensko pristanišče odigral le obrobno vlogo. Več kot 93% avstrijskih državljanov se je namreč še vedno posluževalo že prej utečenih izseljenskih kanalov prek tujih, večinoma severnonemških pristanišč, kar je bilo po eni strani odvisno od objektivnih faktorjev (krajše razdalje), po drugi pa od porazdelitve izseljenskih kontingentov med članicami paroplovnega kartela. Sama vključitev glavnega avstrijskega pristanišča v izseljenski promet je bila sad pobude Severnoatlantskega paroplovnega poola, pri čemer je postal Trst nekakšno bojno sredstvo proti angleški družbi Cunard Line, ki je z vzpostavitvijo rednih izseljenskih prog z Reke ogrožala vitalne interese nemških ladjarskih podjetij in pristanišč ter odprla sredozemsko konkurenčno fronto. S sprejetjem tržaške paroplovne družbe Austro-Americane v kartel so bili leta 1904 Trstu dodeljeni 4% kartelovega vzhodnoevropskega izseljenskega prometa proti Severni Ameriki, prek tega partnerstva pa je kartel lahko izkoristil gostoto mreže agentur, ki jo je avstrijska vlada dovolila razpeti svoji nacionalni družbi po vsem avstrijskem ozemlju kot privilegij in v prizadevanju za preusmeritev tokov čez tržaško luko. Šele leta 1913 se je dunajski vladi posrečilo z neposrednimi pogajanjmi zmanjšati nemško ingerenco in z zagotovitvijo Trstu višjih tranzitnih deležev zabeležiti konkretni uspeh, a žal kratkotrajen uspeh na poti "nacionalizacije" svojega izseljenstva (Kalc, 1992). Mesto je po prvi in tudi po drugi svetovni vojni ohranilo vlogo izseljenskega pristanišča, vendar mu je preoblikovanje evropskih poli-

tičnih meja omejilo možnosti razvoja. Povečal pa se je njegov pomen v zvezi z judovskim izseljevanjem v Palestino (Catalan, 1991).

Prva svetovna vojna predstavlja mejnik v zgodovini selitvenih gibanj na območju, ki je predmet našega opazovanja. Ne samo zaradi sprememb, do katerih je prišlo na mednarodnem gospodarskem in političnem prizorišču, in zavrtja ter preusmeritve migracijskih tokov, potem ko so Združene države Amerike z narodno selektivno priseljsko politiko drastično omejile dostop tuje delovne sile. Novost je predvsem v tem, da se je socialnim in ekonomskim selitvenim vzgibom, ki so jim vojna in povojna krizna obdobja dala še dodatnega elana, pridružil politični dejavnik. Ta je bolj ali manj, na posreden ali neposreden način zaznamoval skoraj vso nadaljnjo selitveno problematiko tega prostora, ki je tako našla mesto prej med temami politično-nacionalne kot pa družbene zgodovine.

Predpostavke za politično pogojene premike prebivalstva so nastale z vojno oziroma spremenjeno povojno politično geografijo, ko je na ozemlju t.i. Julijske krajine razpadlo avstrijsko nasledila italijanska država, najprej z vojaško in nato še s polnopravno civilno oblastjo. To je že samo po sebi sprožilo izseljenske in priseljske premike, ki so bili mnogo več kakor samo gibanja, povezana z zamenjavo državnega aparata. Poleg umika bivših upravnih kadrov (zlasti nemškega in madžarskega) in vseh, ki so v novih razmerah izgubili ekonomske in druge pogoje za obstanek oziroma so se enostavno odločali za vrnitev v okolja, iz katerih so se bili prej po službeni dolžnosti ali drugi izbiri priselili v Trst, je izseljensko gibanje zajelo tudi širše plasti slovenskega in hrvaškega prebivalstva. Ob delu uradništva so že na začetku odhajali delavci zaradi zaprtja ali zmanjšanja nekaterih pomembnih industrijskih obratov; zaradi vojnega razdejanja so zopet odhajali oziroma se niso vračali domov begunci z območij ob fronti in podobno je bilo z bivšimi avstrijskimi vojaki, ki so se na ta način izogibali italijanskemu postopanju proti pripadnikom bivše sovražne vojske. Povsem nov konceptualni okvir, v katerem so se s povojno teritorialno ureditvijo porajala selitvena gibanja, pa je bilo vprašanje slovenske in hrvaške narodne manjšine v Italiji, katero sta, kljub začetnim obljubam o narodni enakopravnosti, italijanska država in zlasti fašistični režim obravnavala kot tujek in ga skušala načrtno raznaroditi.

Slovenski in hrvaški izseljenski procesi iz Julijske krajine med obema svetovnima vojnama so bili vse-kakor kompleksen pojav, pogojen s spletom različnih dejavnikov in situacij, ki ga ni mogoče razlagati samo v smislu politične emigracije v ožjem pomenu besede. Sami emigranti in njihove organizacije so v svoji sredi razlikovali več vrst izseljencev, čeprav so se zaradi političnih razmer, ki so jih zapuščali v Julijski krajini, vsi

čutili begunce. Bili so po eni strani politični emigranti in taki, ki so odhajali iz politično-nacionalnih vzrokov. Mednje lahko prištevamo že vse tiste "nezaželjene", politično "nevarne" ljudi, ki jih je k odhodu prisilila vojaška okupacijska oblast, oziroma ki so postali žrtve škvadrističnega terorja; nato pa vse javne in privatne uslužbenke, ki so bili izločeni iz službenih mest na podlagi administrativnih posegov v zvezi s pravico do državljanstva, strokovno izobrazbo, poznavanjem italijanskega jezika, jamstvi o lojalnosti do države; svobodne in druge samostojne poklice, ki se niso uklonili političnim predpisom; šolnike, ki so se odločili raje za odhod kot za službovanje v notranjosti države, kamor jih je oblast razpršila. V ta sklop sodijo nadalje številni dijaki in študenti, ki jim je bil zabranjen povratek iz Jugoslavije, da bi ne širili slovanskih narodnih idej, in seveda vsi kulturniki, prosvetarji, politični voditelji in aktivisti ter taki, ki so se umikali pred aretacijami, do vojaških obveznikov, ki so se čez mejo zatekali, da bi ušli vojni v Abesiniji.

Bila pa je še tretja kategorija izseljencev, in sicer ekonomski emigranti. Pri tem izseljevanju je šlo delno za nadaljevanje predvojnih procesov, ki so sledili že utečenim potem, kot je veljalo na primer za "aleksandrinke" in selitve s podeželja v mesto (ne samo Trst, ampak tudi druga italijanska središča). Ob njih so se razživel še novi tokovi, ki so se obrnili proti Jugoslaviji, Franciji, Belgiji in južnoameriškemu kontinentu, v prvi vrsti proti Argentini. Botroval jim je težak družbeno-gospodarski položaj, v katerem se je dežela znašla zaradi velikega vojnega razdejanja, zamujanja ekonomskega zagona in težavne integracije v italijanski gospodarski okvir, prepočasne industrializacije in agrarne krize. Vse to je slovensko in hrvaško prebivalstvo še bolj občutilo, ker mu je raznarodovalna politika odvzela oziroma onesposobila finančno-zavarovalni sistem hranilnic in posojilnic in je pod davčnim pritiskom mala posest drsela v zadolževanje in kritični položaj. Hkrati so oblasti nakazovale možnost izhoda iz težkega položaja s širokogrudnim izdajanjem potnih listov za izseljevanje proti Južni Ameriki, in to po letu 1927, ko je Italija začela voditi skrajno restriktivno izseljensko politiko v okviru prizadevanj za pospeševanje rasti prebivalstva (Kalc, 1996, 24-28).

Kot vidimo, se selitveni procesi v Julijski krajini v obdobju med vojnama kažejo po eni strani v luči mehanizmov raznarodovalne politike. Ta je k manjšinskemu nacionalnem vprašanju načeloma pristopala s prevzgojitvenimi nameni, hkrati pa je pritiskala na posredne in neposredne izločevalne vzvode, da bi odstranila stebre narodne skupnosti in s tem asimilaciji olajšala prodor. To ji je tudi uspelo, če pomislimo, da je v dvajsetih letih manjšina, razen duhovščine, izgubila skorajda ves vodilni, intelektualni in sploh višji družbeni sloj. Umik tega velikega intelektualnega potenciala se je

Tržasko prebivalstvo se je v 50. letih množično odločalo za odhod v Avstralijo (NŠK; foto: M. Magajna).
In the 50's, there were a number of inhabitants of Trieste who decided to emigrate to Australia.

negativno obrestoval tudi v povojni zgodovini slovenske manjšinske skupnosti v Italiji. Po drugi strani se selitvena gibanja kažejo skozi prizmo družbeno-gospodarskih razmer, ki pa jih ravno tako ni mogoče ločevati od raznarodovalnega konteksta, bodisi ker so nastajale tudi zaradi načrtna diskriminacije, bodisi ker jih je fašizem izkoristil za uresničevanje t.i. etnične bonifikacije, s tem, da je s pozitivnimi posegi spodbujal odhajanje slovenskega in hrvaškega prebivalstva in ga nadomeščal z italijanskim. Pojav je tako zadobil množične razsežnosti, ki jih je sicer ob pomanjkanju ustreznih statističnih virov težko točneje kvantificirati. Verjetno pa se ocene, ki govorijo o 100.000 izseljencih in ki so jim nekateri italijanski zgodovinarji seveda oponirali z znatno nižjimi številkami, ne oddaljujejo od realnosti, čeprav je treba upoštevati, da je šlo pri ekonomskih emigrantih pogostokrat začasne odhode (Kalc, 1996, 28-30). Kvantifikacija kot tudi podrobnejša analiza strukturnih značilnosti tokov ter izseljenskih motivacij na mikroanalitični ravni, ki s prodiranjem v sfero subjektivnega doživljanja tistega časa lahko znatno pripomorejo k razumevanju izseljenske odločitve, ostajajo med poglavitnimi nalogami zgodovinarstva in ustreznih raziskovalnih ved. In to je tem bolj važno, če pomislimo, da bi v tistih okoliščinah lahko pričakovali

znatno večje izseljevanje, kot je v resnici bilo, in če se vprašamo o razlogih, zaradi katerih se primorsko in istrsko prebivalstvo ni v še večji meri umikalo izpod fašističnega škornja. Vprašanje je provokativno, še zlasti, če primerjamo slovenski in hrvaški izseljenski primer s t.i. eksodusom iz Istre po drugi svetovni vojni, ki je dejansko zajel veliko večino italijanskega prebivalstva. Primerjava je že zaradi drugačnega zgodovinskega konteksta in številnih drugih razlogov neustrezna in se lahko izrodi v poenostavljeno sojenje o razmerah ter izseljenskih vzrokih izključno na podlagi števila odhodov. Vprašanje pa utegne biti spodbudno za vrednotenje izseljenske izbire in celotne zgodovine Slovencev in Hrvatov v Italiji med obema vojnoma.

Z vidika priseljevanja in bivanja emigrantov v deželah, v katerih so pristali, je tematika še bolj artikulirana in prepredena s političnimi konotacijami, zlasti v Jugoslaviji in Argentini, kjer so bile skupnosti najštevilčnejše in najbolj organizirane. Tokovi, usmerjeni v Jugoslavijo, ki je kot matična domovina postala naravno zatočišče za večino izseljencev, so predvsem na začetku, deloma pa tudi v poznejših fazah, kot na primer za časa prebega vojaških obveznikov sredi tridesetih let, zadoobili begunski značaj, z vsemi logističnimi problemi in drugimi posledicami. Sicer je socialno in gospodarsko

vprašanje primorskih in istrskih priseljencev predstavljalo stalnico, ki je močno zaposlovala njihove organizacije in negativno vplivala na njihova razmerja s priseljenko stvarnostjo. Širok socialni razpon in poklicna profiliranost pa sta tej emigraciji vendarle omogočila visoko stopnjo družbene in gospodarske integracije. Uradniškemu kadru in pisarniškim poklicem so se ponujale gotove službe in nemalokrat vodilni položaji v upravnem aparatu novonastale države kot tudi na zasebnem področju; do izraza je prišlo podjetništvo, in to v raznih gospodarskih panogah; uspešno se je v jugoslovansko stvarnost vključilo tudi kvalificirano delavstvo, ki je doprineslo k strokovnosti v industriji, še posebno ladjedelništvu. Izjemen in posebne pozornosti vreden vidik pa je delo na narodnem in kulturnem področju. Pomislimo samo na primer Maribora, kjer so primorski emigranti po odhodu Nemcev prispevali k regeneraciji družbenega tkiva in k narodno-kulturni rasti mesta kot slovenskega središča (Hartman, 1976).

Posebno izstopajoče pri tej emigraciji v lastni domovini je, kot rečeno, njeno politično življenje, ki je povezano z vprašanjem slovanskih manjšin v Julijski krajini in protifašističnim bojem nasploh. To je bilo do danes najbolj, čeprav še ne tudi dovolj izčrpno preučeno. Izražalo se je skozi visoko stopnjo organiziranosti in prek mednarodnega antifašističnega povezovanja z denunciranjem italijanske raznarodovalne politike in razmer v Julijski krajini, z materialno in moralno pomočjo zaslužnjem bratom, a tudi s podtalnim in celo diverzantskim aktivizmom. Emigrantsko politično gibanje je dobilo svojo vlogo v okviru jugoslovansko-italijanskih meddržavnih odnosov, pri čemer je jugoslovanskim vladarjem služilo, ko se jim je to zdelo smotno, kot instrument tako zunanje politike v odnosu do agresivne zahodne sosedje kot tudi notranjepolitičnega centralizma. Sovpadalo pa je tudi z razvojem mednarodnega antifašizma in ljudskofrontnih gibanj, ob čemer se je soočalo z vse globljim notranjim razkolom med prevladujočo, iredentistično usmerjeno strujo, ki se je dokaj nekritično pokoravala centralizmu, in tistimi emigranti, ki so reševanje vprašanja Julijske krajine pojmovali v kontekstu splošnega antifašističnega boja in torej tudi boja zoper vse bolj filofašistični beograjski režim (Kalc, 1996, 35 sq.; Vovko, 1978; Vovko, 1979).

Glede priseljavanja v Argentino, ki je prihajalo večinoma s slovenskega dela Julijske krajine, je treba najprej poudariti dejstvo, da se je šele z njim izoblikovala strnjena in številčno opazna slovenska skupnost v tem delu sveta, ki dotlej, kot že omenjeno, ni privabil veliko naših rojakov. Za razliko od tistega v Jugoslavijo, je potekalo pretežno po verižnem sistemu, ki so mu bile podlaga socialne in poklicne vezi, in v skladu z ugodnimi konjunkturami argentinskega tržišča dela kot posledice urbanizacije (Mislej, 1995, 19; Kalc, 1996, 31-32). Njegova zgodovina se torej ponuja preučevalcu v prvi vrsti kot zgodba o vraščanju neke delno še kmečke, del-

no že delavske in poklicno strukturirane skupnosti v kozmopolitsko, velemestno okolje, kamor se je bila presadila kot kulturno homogeno in povezano tkivo, ki je v manjšinski pripadnosti in trpki "usodi" črpalo dodatno kohezivno moč. Predstavlja pa se tudi kot zgodba o družbeni rasti in uspehih mnogih njenih članov, o društveni organiziranosti, kulturnem ustvarjanju in nenazadnje sindikalnem ter ideološko-strankarskem udejstvovanju. Pomislimo na primer na delavsko društvo Ljudski oder, ki je kot prvo zaživel v sicer pluralni emigrantski skupnosti, in na dokaj številčno levičarsko komponento izseljencev, ki so se do konca dvajsetih let obračali proti Argentini, rajši kot proti Jugoslaviji, tudi v iskanju svobodnejših političnih razmer (Kalc, 1992). Njihova angažiranost za delavsko stvar in v komunističnem gibanju tvori vidno poglavje v zgodovini argentinske Slovenije, s tem da se močno odraža tudi v odnosih znotraj slovenske emigrantske skupnosti (Cenorio, 1988; Bogatec, 1975; Kalc, 1992). Politizacija doseže nato vsesplošne razsežnosti med drugo svetovno vojno in po njej, ko se skupnost po eni strani strne v podporo boju za osvoboditev domovine in združitev Primorcev z ostalimi slovenskimi in jugoslovanskimi brati, po drugi jo rahljajo razhajanja okrog revolucije in političnega sistema, ki je z njo prišel v domovini na oblast. Odperta stališča večine primorskih emigrantov do te oblasti in povojne Jugoslavije, ki so presegala okvire ideološke naravnosti in jih je treba interpretirati upoštevajoč manjšinsko zgodovinsko izkušnjo, so do nedavnega pomenila tudi jasno ločnico med predvojno in povojno, protikomunistično emigracijo, med dvema precej različnima svetovoma, ki sta dolga desetletja hodila ločeno razvojno pot.

Ker je šlo za italijanske državljane in torej uradno za italijanske izseljence, se pri primorski emigraciji v Argentini (a tudi v drugih priseljenjskih državah) odpirajo tudi zanimiva vprašanja o odnosih tako oblasti držav priseljavanja kot italijanske ter jugoslovanske države do teh skupnosti. Kako so na primer ravnala italijanska uradna predstavništva in kakšno politiko so vodile italijanske patronatske službe v tujini in predvsem organi za fašizacijo italijanskega izseljenstva do teh svojih državljanov, ki niso skrivali ne svojega antifašizma ne svoje projugoslovanske usmerjenosti? Iz seznamov Centralnega političnega kataloga (*Casellario politico centrale*), v katerem so na italijanskem notranjem ministrstvu zbirali dosjeje političnih nasprotnikov, je razbrati, da so italijanski informacijski in policijski organi pozorno spremljali delovanje primorskih in istrskih emigrantov v tujini. Italiji tudi ni bilo vseeno, v katere države so se slovenski in hrvaški izseljenci namenili, saj na primer v Argentini njihovo politično delovanje nikdar ne bi moglo doseči take odmevnosti kot v Jugoslaviji, poleg tega da jih je bilo lažje držati "pod kontrolo". To potrjujejo tudi primeri deportacij nekaterih primorskih komunističnih aktivistov, ki jih je Argentina izgnala in

jih vrnila Italiji, kjer so končali v konfinaciji (Trebče, 1966, 5-6; Koren, 1979, 20). Državlanski oziroma manjšinski status te emigracije odpira tudi zapletene in težko rešljive probleme tehničnega značaja, začeni od ugotavljanja števila izseljencev, glede na njihovo narodno anonimnost tako v italijanskih selitvenih statistikah kot v statistikah priseljenskih držav. Nemalo pa je vplival tudi na nadaljnje življenjske izbire izseljencev, kot je razvidno iz sledečega primera, ki nas hkrati opozarja na pomen poznavanja osebnih zgodb in sploh raziskovanja z metodami ustne zgodovine za globlje razumevanje te naše emigracije.

Gre za zgodbo R. G. iz Repna pri Trstu, kjer je njegov oče po prvi vojni poleg kmetije imel kamnarsko podjetje z več kot desetimi zaposlenimi delavci. Po nekajletnem kovaškem vajeništvu v mestu je R. G. proti koncu dvajsetih let kot sedemnajstleten fant sledil bratu in sestri v Buenos Aires, ker je bila ta pot tudi zanj, kot za prva dva, bolj obetavna kot pa domače zaposlitvene možnosti. V naslednjih letih se je tam kot ključavničar postavil na lastne noge, si ustvaril družino z rojakinjo iz Renč in bil vseskozi aktiven v primorski društveni srenji predvsem kot kulturni delavec. Po končani vojni in z združitvijo Primorske k matični domovini se je čutil poklicanega, da prispeva k njeni ponovni izgradnji v duhu idej o svobodi in socialni pravičnosti. Prodal je hišo in se z ženo in hčerko ter skupaj s številnimi drugimi primorskimi emigranti vrnil na slovenska tla, kjer se je v Ljubljani zaposlil v strojni tovarni Litostroj. Leta 1953 pa so ga napetosti v zvezi s tržaškim vprašanjem in italijansko-jugoslovansko razmejitvijo zopet močno vznemirile. V strahu pred morebitno vojno se je družina odločila za ponovno vrnitev v Argentino. Štela je takrat še enega člana, ki se je rodil v svobodni in suvereni Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, a sta mu starša, kljub svojemu neoporečnemu domoljubju, kmalu po rojstvu bila raje izbrala namesto jugoslovanskega italijansko državljanstvo, ki sta ga ohranila tudi sama, medtem ko je v Buenos Airesu rojena hčerka imela argentinskega. V sprva začasno in nato dokončno "novo domovino" Argentino sta se tako že vdruživši napotila kot italijanska izseljenca slovenske narodnosti in jugoslovanskega duha, za razliko, da jima je demokratska italijanska država tokrat omogočila tudi brezplačno čezoceansko vožnjo (Pričevanje R. G., 1997). Ta primer sicer ni običajen, a tudi ne osamljen. Dejstvo pa je, da so na račun primorskih izseljencev v Južni Ameriki in določenih njihovih izbir, ki jih prav gotovo ne moremo povezovati z oportunizmom ter labilnim odnosom do domovine oziroma naroda, zaradi podobnih primerov in zaradi poenostavljenega tolmačenja in idealiziranih predstav o domoljubju leteli očitki in se razvemale cenene javne polemike.

Druga svetovna vojna je ustvarila predpogoje za nove politično pogojene množične premike prebi-

valstva. Povojni teritorialni preustroj je dodobra popravil rapalsko ozemeljsko ureditev v prid Jugoslavije, čeprav je na Primorskem tekla meja popolnoma po slovenskih tleh in pustila številno slovensko manjšino v Italiji oziroma, do leta 1954, v umetni večnacionalni tvorbi Svobodnega tržaškega ozemlja pod Zavezniško vojaško upravo. Hkrati so na jugoslovanski strani ostali številčno močni italijanski etnični otoki. Ta meja ni bila samo teritorialna demarkacijska črta, zarezala se je v družbeno tkivo kot rezultat dolgotrajnega nacionalnega spora in krutega vojaškega konflikta. Bila pa je tudi ločnica med dvema političnima sistemoma in del železne zaveze, ki je razdelila povojni svet v dva ideološko antagonistična bloka.

Najbolj neposreden produkt te situacije je bil že omenjeni "eksodus" iz Istre in drugih bivših italijanskih območij, ki je med leti 1943 in 1956 zajel sporno število beguncev (najresnejše ocene gredo od manj kot 150.000 do okrog 200.000) (Žerjavič, 1993; Valussi, 1961; Columi et al., 1980). Med njimi niso bili samo Italijani, ampak tudi nezanemarljivo število Slovencev in predvsem Hrvatov. Po postankih v zbirnih taboriščih v Italiji so se mnogi izmed teh beguncev razpršili po svetu, večinoma pa so ostali na italijanskih tleh, zlasti v severovzhodnih pokrajinah, na Tržaškem in Goriškem. Tako imenovano ezulsko vprašanje predstavlja zapleten problemski sklop, ki se uvršča v širši kontekst problematike premikov evropskega prebivalstva kot posledice vojne in povojnega blokovskega politično-teritorialnega reda. Njegova politična odmevnost na lokalni ravni in na ravni meddržavnih italijansko-jugoslovanskih in sedaj italijansko-slovenskih oziroma hrvaških odnosov je na dlani. Prav zaradi tega so bili in ostajajo študijski pristopi do "ezulske" problematike močno politično in čustveno pogojeni, tako da razpolagamo kljub bogati italijanski tozadevni literaturi samo z maloštevilnimi neobremenjenimi obravnavami, medtem ko začenjata slovenska in hrvaška stran posvečati zasluženo pozornost tematiki šele zadnje čase. Odveč je razglašati njeno pomembnost, tako z izseljenskega kot s priseljenskega vidika. Dovolj je pomisliti na etnične spremembe, ki jih je pojav povzročil na obeh straneh meje, in na vlogo, ki so jo begunci odigrali na Tržaškem in Goriškem kot dejavniki nacionalnega in političnega (protislovanskega in protikomunističnega) utrjevanja vzhodne italijanske meje (Vošk, 1997a).

Med selitvenimi premiki, ki jih je spodbudil povojni zgodovinski trenutek, ne gre nadalje prezreti primerov, kot je bil odhod kakih 3.000 italijanskih industrijskih delavcev iz Tržiča na Reko, kamor so se podali takoj po končani vojni v naletu prizadevanj za "gradnjo socializma", in od koder se je nato večina vrnila (Pupo, 1995, 128-129), ali odselitve mnogih Slovencev z ozemlja pod Zavezniško vojaško upravo, ki so se, pogosto po NOB-jevski izkušnji, odločali za začasno ali trajnejše bivanje in delo v Jugoslaviji. V občini Dolina pri Trstu, kjer

*Primorski emigranti v Mariboru leta 1932 (NŠK).
Emigrants from the Primorska region in Maribor in 1932.*

razpolagamo s točnejšimi podatki, je ta tok v prvem štiriletju po vojni znašal šestino vsega izseljevanja od konca vojne do devetdesetih let (Kalc, 1991). Tržaško je nadalje dolgo časa doživljalo učinke druge svetovne vojne in blokofske delitve tudi v svojstvu prehodne postaje za politične begunce in "displaced persons" iz vzhodne Evrope, ki so tu čakali na odhod v razne kraje sveta.

Za slovensko zamejsko zgodovino je posebno pomembna tudi slovenska politična emigracija, katere del je po umiku iz Jugoslavije pristal na Tržaškem in Goriškem. Kljub temu, da se je le malo teh ubežnikov za stalno usidralo v tem prostoru, ki je bil za večino le prehodna postaja na poti v nove domovine, predvsem obe Ameriki in Avstralijo, so postali ti emigranti pomemben element slovenske stvarnosti in sooblikovali njen povojni razvoj. Njihova vloga in vpliv sta prišla v prvi vrsti do izraza na šolskem področju, kjer so zlasti pod Zavezniško vojaško upravo tvorili vodstveno-organizacijski in v precejšnji meri tudi učni kader. S svojim intelektualnim in idejnim doprinosom (šlo je v veliki večini za visoko izobražene ljudi), ki se je med drugim

izražal tudi prek produkcije učbenikov in druge vrste dela z mladimi, so prispevali k razvoju slovenskega šolstva in k njegovemu usmerjanju stran od komunističnih vplivov. Nič manj pomembno in odmevno ni bilo njihovo delo na medijskem (tako v časopisju kot na valovih tržaške radijske postaje), publicističnem in kulturno-prosvetnem področju, predvsem v okviru katoliškega tabora. Njihova prisotnost pa se je čutila tudi v političnem življenju (Volk, 1997b). Tako se ta emigracija, ki zaradi svoje preteklosti in svetovnonazorskih prepričanj pri projugoslovanskem prebivalstvu ni mogla biti priljubljena, uvršča polnopravno v povojno zgodovino slovenske zamejske skupnosti v Italiji.

Od po vojni nastale politične situacije in teritorialnih sprememb pa ne moremo ločiti niti množičnega izseljevanja, ki je zajelo Trst in manj Gorico od srede petdesetih do srede šestdesih let. In pri tem se želimo posebej ustaviti. Šlo je za pretežno prekooceanske tokove, ki so se sprožili ob globoki gospodarski krizi, v kateri se je območje znašlo po odpravi Svobodnega tržaškega ozemlja in gospodarstva, ki ga je vzdrževala Zavezniška vojaška uprava. K poslabšanju življenjskih

razmer je pripomogla naselitev okrog 65.000 beguncev iz Istre, kar je med drugim zaostrovalo stanovanjsko stisko in prispevalo k vznujanju nekakšne psihoze brezperspektivnosti, sindroma o nejasni in negotovi bodočnosti (Donato, Nodari, 1995, 61). Tako se izseljenski sezname niso polnili le z imeni brezposelnih in tistih, ki so se znašli v vprašljivem socialnem in gospodarskem položaju, ampak so se za izselitev velikokrat prijavljali tudi taki, ki so zapuščali stalna delovna mesta. Izseljenski proces se je razvijal v lastnem zanosu in ob atraktivnih vplivih priseljenjskih dežel, na katere so izseljenci gledali v upanju na dosego večje socialne in gospodarske stabilnosti. Med vzgibi, ki so vodili te ljudi v svet, pa ne gre zanemariti niti součinkovanja, če že ne odločilnega vpliva političnih motivacij. Mnogi so v samostojni državi namreč videli primerno rešitev tržaškega vprašanja in so bili ob propadu tega načrta razočarani. Tako je v tržaških izseljenskih krogih še danes zelo živa independentistična ideja in ni težko naleteti na izseljence, ki razlagajo svojo odločitev preprosto z nezaupanjem do italijanskih oblasti in zavračanjem italijanske države (Kalc, Pahor, 1993, 15 sq.; Apih, 1988, 186).

*Rezijanska brusača Isidoro in Domenico Negro s svojim delovnim orodjem "krüzma" leta 1904 (NŠK).
Isidoro and Domenico Negro, grinders from Resia, with their tool called "krüzma" in 1904.*

Aspekti in dejavniki tistega izseljenskega trenutka, ki je po uradnih statistikah na Tržaškem zajel okrog 19.000, v Gorici pa 3.000 ljudi, se ob upoštevanju številčnosti in kompaktnosti morda najbolje zrcalijo v izseljevanju v Avstralijo (Donato, Nodari, 1995, 68). Ta tok se je navezal na priseljenjske programe, ki jih je takrat Avstralija izvajala za pospeševanje demografskega in vsesplošnega razvoja kontinenta. Sprožil se je takoj po izjavi o ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja, oktobra 1953, se v naslednjih nekaj letih močno razbohotil in se nato do konca desetletja skoraj popolnoma iztekel. Nekatere statistike govorijo o približno 9.000 odhodih, verjeti pa je, da jih je bilo neprimerno več (Purini, 1997, Cresciani, 1996, 51; Apih, 1988, 186). Zaradi takih razsežnosti in intenzivnosti je v Trstu, ki je dotlej živel v zavesti svoje atraktivne vloge in je zdaj s pomola množično pozdravljal ladje in ladje odhajajočih someščanov, ta velika izguba povzročila močan čustveni pretres, ki se je zapisal v njegovi zgodovinski zavesti. Za slovensko narodno skupnost, za katero se ocenjuje, da je prispevala kakih 30% celotnega izseljenskega kontingenta, in ki za razliko od italijanske komponente ni doživela istrskih "regeneracijskih injekcij", pa je pomenilo tudi ogromno sociodemografsko vrzel, ki je negativno vplivala na nadaljnji razvoj manjšine. Dovolj je pomisliti, da je bilo to izseljevanje večinoma družinskega tipa in da je šlo pri odraslih za selekcionirano prebivalstvo v najboljši delovni starosti in na višku demografske plodnosti. Zgovoren pa je tudi podatek, da je v obdobju med 1955 in 1959 zaradi izselitve v Avstralijo zmanjkalo v slovenskih šolah na Tržaškem kar 565 učencev (Stranj, 1982a).

Svojevstvene poteze tržaškega izseljevanja pa prihajajo do posebnega izraza v priseljenjskem kontekstu. Ne brez tipičnih težav, ki spremljajo presajanja v nova in nepoznana okolja, so se tržaški izseljenci uspešno in relativno hitro vživeli v avstralsko stvarnost. Po bivanju v vstopnih kampih, ki so se mu mnogi lahko izognili, potem ko so začela delovati solidarnostna razmerja s prej doseljenimi someščani, so mnogi sodelovali pri gradnji velikih javnih infrastruktur v notranjosti kontinenta ali šli opravljat trda dela na agrarna področja. Velika večina pa se je že takoj na začetku naselila v urbanih območjih, kjer je v razmeroma kratkem času prišla do lastne strehe in si zagotovila dober življenjski standard. Za to je bil odločilen izrazito kvalificiran poklicni profil teh izseljencev, ki so pogostokrat lahko celo izbirali delovna mesta in s svojim znanjem tvorili v industrijskih obratih inovativni strokovni kader (Nelli, 1996, 174; Kalc, Pahor, 1993). Dejstvo, da so prihajali iz mestnega in vsekakor urbaniziranega ter etnično mešanega okolja, jirn je v primerjavi z drugimi priseljenji olajšalo vraščanje v avstralske metropole in omililo kulturni šok pri soočanju z avstralsko večetnično družbo (Cresciani, 1996, 57; Nelli, 1996, 175-176).

Razumljivo je bilo, glede na izvorno strnjenost in

medsebojno povezanost, ki jo je izseljenski proces še utrdil, da so se v velikih avstralskih mestih takoj konstituirali tudi kot skupnost. S tem so v malem reproducirali tržaško družbeno, kulturno in etnično stvarnost. Ni sicer še povsem jasno, v kolikšnem obsegu in kateri slovenski izseljenci s Tržaškega so se vpeli v to, tudi na društveni ravni organizirano skupnost oziroma so se k njej prištevali, upoštevajoč njihov delno podeželski izvor in morebitne nacionalne ter druge vplive in zadržke, ki so jih prinesli s seboj iz domačega kraja. Ne glede na to, je vsekakor težko soglašati z analitičnimi pristopi k problematiki tržaškega izseljenstva v smislu etnično nediferenciranih skupnosti oziroma brez zadostnih poudarkov na njihovi notranji etnični kompleksnosti, kot jih srečujemo v delih nekaterih italijanskih avtorjev, ki tržaško oziroma "julijsko" izseljevanje (emigrazione giuliana - se pravi iz dela Julijske krajine, ki je ostal v Italiji) skupaj z istrskim in dalmatinskim (emigrazione istriana e dalmata) obravnavajo avtomatično kot italijansko in ga povezujejo z italijanskim izseljenstvom nasploh (Donato, Nodari, 1995; Nodari, 1991; Nelli, 1996). V tej skupnosti nedvomno prevladuje (samo) italijansko govoreča komponenta in njeno notranje družbeno življenje v vseh svojih dimenzijah poteka v tržaškem (italijanskem) narečju ter reproducira tipične tržaške mestne modele. Vendar se nam zdi preveč poenostavljeno govoriti v tem primeru o sožitju med tržaško in italijansko identiteto kot izrazu močno poudarjene regionalne (tržaške) in nacionalne pripadnosti. Na podlagi spoznanj, do katerih smo prišli z raziskavo med tržaškimi Slovenci v Avstraliji oziroma Tržčanami slovenskega porekla, se nam zdi umestno trditi, da sestavljajo to skupnost tržaški Italijani in tržaški Slovenci oziroma italijanski Tržčanami in slovenski Tržčanami, predvsem pa da je v njej dobiti tisto družbeno in kulturno tkivo, ki je rezultat spleta etnij, narodov, kultur in ki mu je težko najti mesto v točneje opredeljenih kategorijah. Ta etnični in kulturni splet je sad asimilacijskih procesov v starem kraju, dobil pa je pogoje, da se (vsaj delno) reproducira tudi v priseljenški tržaški stvarnosti, kot nam lepo kaže primer slovenskega dekleta, ki se je po opravljeni slovenski osemletki s starši izselilo v Melbourne. Tam si je z italijanskim Tržčanom ustvarilo lastno družino, v krogu katere je kot sporazumevalni jezik prevladala tržaščina, ki ju tudi otroka dobro obvladata in se z njo sporazumevata v tržaškem izseljenškem krogu, v katerem se cela družina prepozna in je v njem angažirana preko raznih dejavnosti (Kalc, Pahor, 1993, 26 sq.). Vse to nas navaja k trditvi, da pri tržaški izseljenski skupnosti ne moremo govoriti samo o "etnični", ampak o "multietnični" in "multikulturni" skupnosti, ki se od svojega prihoda na avstralska tla s tamkajšnjo družbeno in kulturno stvarnostjo sooča skozi različne identitete, ki so prisotne v tržaški skupnosti. Razumevanje njene zgodovine in njenih značilnosti je možno le skozi "dva ali več jezikov in skozi dve ali več

kultur", kot je zapisal G. Cresciani, avstralski Tržčan in preučevalec italijanskega izseljevanja v Avstraliji, ki je poudaril dosedanje nedovzetnost italijanske in avstralske historiografije do teh aspektov (Cresciani, 1996, 58). Res je potemtakem, da predstavlja to izseljevanje poseben izziv za avstralske in italijanske, a enako tudi za slovenske zgodovinarje.

Nazadnje še k pojavu, ki je po vojni dramatično prizadel slovenski manjšinski prostor v Italiji: množično zapuščanje beneškoslovenskih dolin. Kot že rečeno, sta sezonsko in začasno izseljevanje v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja prešla v ekonomsko logiko prebivalstva po vsem beneškoslovenskem poselitvenem ozemlju, ki v tem smislu ni več kot prej izstopalo v furlanskem gorskem in predgorskem kontekstu. Po prvi svetovni vojni so se začeli skupaj s furlanskim izseljevanjem beneškoslovenski tokovi zaradi mednarodnih ekonomskih trendov in evropske državno-politične razdelitve radikalno spreminjati, s tem, da so se od srednjeevropskih ciljev preusmerili proti zahodu, predvsem proti Belgiji, Franciji in Luksemburgu, s fašističnimi omejitvami inozemskega izseljevanja od leta 1927 dalje pa predvsem v notranjost Italije in v italijanske kolonije, kot tudi proti Nemčiji, ki je v tridesetih letih začela izvajati obsežne oboroževalne programe in s katero je Italija sklepala delovne pogodbe. Spremenjenim razmeram so se morali prilagoditi tudi stari izseljenski poklici. Pri rezijanskih trgovcih in brusarjih, ki so jim nove državne meje oteževale tradicionalne poti, se je povečala težnja k opuščanju popotništva in stabilizaciji v podeželskih in večjih središčih. Sicer pa je izseljevanje tisti čas sploh začelo prehajati od začasnih k stalnim oblikam, kar je sprožilo proces izpraznjevanja gorskih področij širom alpskega loka (Kalc-Kodrič, 1992, 206). V Reziji, kjer je bil pojav posebno izrazit, je tako število rezidenčnega prebivalstva padlo med letoma 1921 in 1936 za kar 45%, v ostali Benečiji pa za 12,7% (Stranj, 1982b, 133; Mladinski raziskovalni tabor "Rezija 89", 1990, 28).

Ta težnja se je po drugi svetovni vojni ob nadaljnji involuciji gorskih območij in njihovi vse večji družbeno-gospodarski emarginaciji močno pospešila. Beneškoslovensko prebivalstvo se je pod silo razmer takoj množično odzvalo na ponudbe mednarodnega delovnega tržišča, kar je podpirala tudi italijanska vlada, ki je za odpravljanje povojnih socio-ekonomskih neravnovesij zopet prešla k predfašističnemu ekonomskemu modelu in vključila med smernice svoje gospodarske in socialne politike tudi "izvažanje" odvečne delovne sile. S tem v zvezi je bil tudi sporazum z belgijsko vlado iz junija 1946, s katerim se je italijanska vlada obvezala prikskrbeti 50.000 italijanskih delavcev za belgijske rudarske revirje. To delovno silo je Belgija potrebovala za zmago v "bataille du charbon" (bitki za premog), se pravi za ponovni zagon rudarske industrije, ki je bil ključnega pomena za rekonstrukcijo in nadaljnji gos

Rezijanski popotni obrtniki pri svojem delu takoj po 1. svetovni vojni (NŠK).
Travelling tradesmen from Resia during their daily work immediately after World War I.

podarski razvoj države. Operacija, kakršno je potem Italija izpeljala tudi z dvostranskim sporazumom s Francijo, je predvidevala tudi posebno korist, kar je ostalo dolgo časa javnosti prikrito in je nato vzbudilo veliko ogorčenja: za vsakega odposlanega delavca je namreč Italija dobivala v zameno določeno količino premoga, ki se je večala sorazmerno z večanjem izseljenskega kontingenta (Clavora, 1997, 93 sq.).

Beneškoslovensko izseljevanje se je v velikem številu vključilo v te meddržavne izseljenske programe, obrnilo pa se je tudi proti drugim delovnim tržiščem in državam, zlasti proti Luksemburgu, Švici, Nemčiji ter Kanadi, južnoameriškim državam in Avstraliji. Kasneje so se z italijanskim in furlanskim ekonomskim razvojem izseljenskimi ciljem pridružila še italijanska in zlasti regionalna urbana in industrijska območja. Tako so Nadiške doline med leti 1951 in 1984 izgubile več kot 52% svojega prebivalstva, ki je upadlo od 16.195 na komaj 7.669 oseb, od tega največ v desetletju 1961-71 (32,5%). Še večji je bil padec v Reziji, kjer je do leta 1981 zmanjkalo več kot 54% prebivalstva (Stranj, 1982b, 133; Clavora-Ruttar, 1985, 122). Ta negativni demografski proces, ki se je nato še nadaljeval, je dosegel višek prav v obdobju vse večjih prizadevanj

slovenske skupnosti v Italiji za doseg svojih narodnih pravic in uveljavljanje enotnosti manjšinskega prostora prek medsebojnega povezovanja in integracije vseh njegovih delov. In v zvezi s tem kontekstom in vprašanjem slovenske manjšine v Italiji nasploh je množični odliv iz Benečije presegel družbeno-gospodarske razsežnosti in zadobil izrazite politične konotacije. Toliko bolj, ker se je v precejšnji meri dvignil nad povprečje izseljenskega procesa iz alpskega in predalpskega prostora (to je znašalo okrog 37%) in ker ni pomenil le reakcije na naravno družbeno-gospodarsko involucijo, ampak umik pred razmerami, ki jim je na razne načine zavestno pripomogla politika italijanske države. Tako se v Nadiških dolinah, kjer so značilnosti gorskega ambianta veliko manj poudarjene kot v ostalem predalpskem svetu Furlanije, ni moglo ustrezno izkoriščati agrarnih možnosti, ker je deželni urbanistični načrt opredelil območje kot izrecno gozdno-pastirsko in tako zavrl njegov gospodarski razvoj. Kar 5% ozemlja je bilo nadalje vezano na vojaške služnosti, zaradi katerih je sicer bolj ali manj trpela vsa dežela, glede na njeno strateško lego na meji z Vzhodom (Clavora-Ruttar, 1990, 47-79). Svoje pa je prispevala tudi gonja proti vsakemu izrazu slovenstva na teh tleh in sploh napeto

ter moreče protislovensko ozračje, ki so ga ustvarjale protislovenske sile ves povojni čas - kot prihaja vse bolj na površje - s pomočjo posebnih podtalnih političnih in paravojaških organizacij, ki jih je država vzdrževala za obrambo nacionalnega teritorija in za boj zoper komunizem (NAZ, 1996). Tako je po odprti politiki poitalijančevanja, ki jo je italijanska država vodila vse od priključitve tega področja k italijanskemu državnemu ozemlju leta 1866 do konca fašizma, Benečija utrpela najhujše udarce v času razcveta italijanske demokracije.

Vendar je ravno dramatično stopnjevanje izseljenškega procesa sprožilo reakcijo na družbeno-gospodarsko propadanje Slovenske Benečije in okrepilo v ljudeh zavest o etnični identiteti tega ozemlja. Identiteti, ki ohranja seveda svojstvene poteze in se le pri enem delu istoveti z vsem in povsem s slovenstvom, drugače pa se izraža skozi prepletanje italijanskega čuta in gojenja izvornih jezikovnih in drugih tradicij oziroma se popolnoma zapira v kulturni in etnični lokalizem. Stoletna družbena in državnopravna vpetost v romanski prostor in njegovi kulturni vplivi, zgodovinska odmaknjenost od ostalega slovenskega sveta in predvsem italijanska prizadevanja za odtujevanje te skupnosti od njenih korenin in za njeno italijansko akulturacijo s pomočjo šolske ustanove, z vnašanjem občutka narodne manjvrednosti, celo z "znanstvenim" dokazovanjem njegove neslovenskega, pač pa ruskega ali poljskega izvora

in, kot rečeno, z ustrahovanjem: vse to namreč ni moglo ne zapustiti v prebivalstvu Benečije globokih sledov. Narodnobuditeljska vnema beneškoslovenske duhovščine in drugih narodno zavednih domačinov tem vplivom, ki so se uveljavljali tudi skozi socialno-ekonomske dinamike, ni mogla zoperstaviti dovolj učinkovitih protuteži in omejiti narodnega zatajevanja. Potlačevanje in razdvojevanje zavesti je nadalje poglobila še druga svetovna vojna z ideološko-nacionalno polarizacijo, ko se je besede Slovenec oprijel pojem "slavokomunist", privrženec Jugoslavije in vsekakor sovražnik Italije, Zahoda in njegovih vrednot. Izseljevanje je ob vsem tem, kljub dramatičnosti, pomenilo v nekem smislu osvobajanje, ker v tujini izseljenci niso več čutili pritiskov te situacije in so našli priložnost za svobodnejši in manj obremenjen odnos do svojih korenin. Ni čudno torej, da se prav izseljenci, ki so se v tujini organizirali v društvih, od poznih šestdesetih let in zlasti po potresu leta 1976 pojavljajo med pomembnejšimi nosilci prizadevanj za zaustavitev izseljevanja in vsestranski preporod Benečije. Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine, v katero je včlanjenih na tisoče izseljencev širom po svetu, le-te povezuje med sabo in z Benečijo, ki se danes tudi z njihovim doprinosom bolj samozavestno in v marsičem inovativno spoprijema s svojimi težavami kot sestavni del slovenske manjšinske stvarnosti v Italiji.

MIGRATION TRENDS ALONG THE WESTERN BORDERS OF THE SLOVENE ETHNIC TERRITORY: TOPICS AND PROBLEMS

Aleksiej KALC

NŠK Trst - Department for history, IT-34138 Trieste, Via Petronio, 4
ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

The treatise deals with the problems of migration in the Slovene-Italian frontier region with special emphasis on the movements by the Slovenes in the light of the general complexity of this area as of a meeting-point of the Alpine, lowland, Karst and Northern Adriatic littoral regions, as well as of Romance, Slav and Germanic cultures, the area which in the course of somewhat turbulent historical occurrences experienced numerous political-territorial changes. The author exposes various cases and specificities of migration, which define the migration complexity of this area and confront a researcher of this subject with some new methodological and interpretational issues.

The survey begins with Beneška Slovenija (Slavia Veneta), i.e. the westernmost part of the region historically inhabited by the Slovenes, the region which has always been separated, except during 1797 and 1866 when it

belonged to Austria and, for a short period, to the Illyrian provinces, from the central Slovene territory, at first under the Venetian Republic and then under Italy, which is clearly reflected in the specific cultural characteristics of the Slovene community living there. In Beneška Slovenija developed, similarly as in the entire Friulian Alpine and pre-Alpine country, various forms of seasonal migration as a result of the crisis in the traditional upland economy based on agriculture, pasturage and forestry which no longer satisfied the inhabitants' needs. The migration was at first subjected to the agrarian productive cycles, while in the course of the 19th century, when it turned out, due to the stimulations of the international market, truly massive, it gradually became the principal economic factor.

Beneška Slovenija stands out in this context on account of two very different situations. Owing to the agriculturally unfavourable geological-morphological conditions, the Resia valley had known seasonal migration at least since the 16th century onwards, while in the 19th century it reached the highest migration percentage ever. Most characteristic of it were the so-called travelling trades, such as peddling which had been common already amongst the oldest emigrants, knife grinder's trade and, to a lesser extent, some other travelling trades. These traditional activities remained very common among the Resian people even when the seasonal migration in the Friuli region as well as in Resia became associated, in the course of the 19th century, particularly with the construction workers market. Also characteristic is a certain professional specialisation of the emigrants in view of each of the four Resian communities, which is also distinctive in the form and dynamics of social life, e.g. in a distinct endogamy. In traditional professions and especially as far as migrating merchants are concerned, a clear social stratification occurred, so that it is possible to draw a clear distinction between them, from minor door to door vendors selling various petty goods or requisites and travelling tradesmen (with something more to offer) to the "middle class" merchants, who gradually turned from the travelling forms of activity to increasingly sedentary ones, and grinding masters who in larger centres opened workshops and shops where various cutting appliances were sold, to wholesalers who could be seen in larger centres at least from the end of the 19th century. From this very diverse picture we can make out a structural role of emigration, around which circled a number of strategies, from capitalistically-enterprising ones to those of the very basic survival.

In contrast to Resia, the seasonal migration in the remaining Beneška Slovenija began to affirm itself, with a few exceptions, with quite a delay compared with the Friulian Alpine and pre-Alpine context. The researchers of the migration complexity ascribed this, in somewhat contradictory way, to the "ethnic factor", a kind of Slavic moral characteristics and life habits. The development of Alpine studies and primarily anthropological ecology, which exposed the significance of migration in upland social-economic systems, proved, on the other hand, that the simplified interpretations of such and similar phenomena are totally out of place.

The second dealt with problem is migration to Trieste in the 18th century and particularly in the course of the 19th century. In this frontier region it acted, with its port-mercantile role, in the function of the Hapsburg monarchy as a strong attractive pole for the population of the more extensive hinterland. This treatise emphasises the formation of a multiethnic social structure of this border town in the light of immigration coming mostly from Carniola, Austrian Littoral, Dalmatia and Italian territory. Emphasis is also laid on the dynamics of immigration processes in view of social-economic systems and conditions in individual emigrant areas and on advancement of capitalist modernisation. From the aspect of Slovene immigration the author emphasises the significance of studying, apart from basic labour force which formed the major part of the inurban currents, also the people of higher social classes who in the course of the 19th century contributed towards social-economic growth of the Slovene component and affirmation of the Slovene community in Trieste on cultural and political levels. Also exposed in respect of immigration processes are other types of migration (temporary and permanent, continental and overseas) occurring in the same period in certain areas of the Trieste hinterland, in connection with which the author emphasises a need for a comparative study of the migration trends in order to understand the reasons and causes which in different areas and in different periods of time gave privilege to one instead of some other choice of migration. As far as Trieste is concerned, its role in the last decade before World War I is dealt with as of a transoceanic immigration port which, however, did not affirm itself completely as an Austrian "national" port, when the emigration currents from Austria mostly ran, even after the opening of regular lines, via northern European ports. This complexity is particularly interesting from the aspect of the Austrian emigration issues of that time and the contests among European ports and shipping lines for the supremacy in the transoceanic emigration traffic from eastern and southeastern Europe.

There follows a section on emigration of Slovene and Croatian populations from the Julian March (of the former Austro-Hungarian state territory which was after World War I annexed by Italy), closely associated with political-territorial transformation of the territory and, to a large extent, with the fascist anti-Slovene and anti-Croatian denationalisation policy. It was certainly a complex phenomenon conditioned by an interlacement of a number of factors and situations, which can not be reduced to the level of political emigration in the narrowest sense of the word. Namely, it implied emigrants who were virtually forced to leave by being eliminated from various

employments, transferred to the interior of the country, or had no other choice than to move away from hostile atmosphere, as well as economic emigrants, wherein it should not be forgotten that the fascist denationalisation policy operated on the level of social-economic thwarting of the "secondary" population and with different reliefs attempted to stimulate emigration. The emigrant population, estimated at some 100,000 individuals, turned to Yugoslavia as to its parent country, where some 50,000 lived (according to the Italian sources) in 1934, and (especially Slovenes) to South America, particularly Argentina. A marked feature of these emigrants, especially those in Yugoslavia, was their political activity against the fascist Italy, expressed mainly with propaganda and other activities linked to the territorial and ethnic issues of the Julian March. Thus they played an important role in Yugoslav-Italian relations. Regarding the emigration communities in South America, which were especially in World War II strongly politically committed to the annexation of the Julian March to Yugoslavia, the author underlines also the participation in the trade union and communist movements there as well as the complexity of the relations with the immigrant community of the Slovene anticommunist refugees established after the war.

The migration trends in the area, which is the subject of this research, were after World War II yet again closely associated with the political-territorial transformation of this region which was now situated not only on the border of two states but also of two different political systems and opposing world blocs. Particularly symptomatic in connection with the demarcation between Yugoslavia and Italy is the mass departure of the Italian and partially Slovene and Croatian populations from the territories that remained on the Yugoslav side. From the Slovene point of view the author exposes, apart from some other migration cases linked to the historical moment of that time, the presence (in most cases temporary) of the numerous Slovene anticommunist emigrants in the Trieste and Gorizia regions, where they became, during the Allied military administration and later on, an important factor in the development of the more or less pro-Yugoslav Slovene national community, especially in educational, cultural and political spheres and as a firm support against communist influences.

Special emphasis regarding the postwar migration trends is laid on the emigration from the Trieste region in the 50's and 60's, as a result of the economic crisis and poor social conditions after the abolition of the Free Trieste Territory in 1954 and the annexation of the territory to Italy. This emigration (some 19,000 people according to the official statistics), which was also a consequence of a "no prospect psychosis" and the disappointment due to the loss of independence, turned towards various continents, particularly Australia. It implied not only individuals but entire families and caused, apart from the strong emotional response, a demographic gap which was in no way negligible. It was particularly distinct in the Slovene ethnic community, which according to some estimates contributed to some 30% of the entire migrational contingent and was felt during the further all-round development. Considering that it came from urban environment, the emigration had some peculiar social and cultural characteristics which showed themselves, for example in Australia, in the merging of the Trieste community with the immigrant environment. A significant distinctive element in this is also the ethnically mixed structure of these communities, due to which the author believes that we can speak of a "multiethnic" immigration community in the multiethnic territory of Australia, the research of which represents a special challenge for migration and ethnic studies.

The end of the treatise is yet again dedicated to Beneška Slovenija which experienced a dramatic demographic impoverishment after World War II. After the long decades of seasonal and temporary emigration, a permanent abandonment of the valleys of Beneška Slovenija began already during the two World Wars but later on reached some truly dramatic extents. Under the pressure of economic needs and social modernisation, the Slovene population emigrated to various European working centres (mainly Belgian mining areas, Switzerland, Luxembourg), North and South America, Australia and, of course, to Italy, mostly to the developing Friulian centres. Thus the number of inhabitants of the Nadiža valleys fell, during 1951-1984, from 16,195 to 7,669, while the number of inhabitants of Resia decreased, during 1951-1981, from 3,350 to 1,520. Such regression can be attributed not only to the backwardness of the region but also to the purposefully inappropriate development policy led by Italian state in this part of the Slovene ethnic territory in the sense of strengthening the Italian national borders and protecting the country from influences coming from the communist East.

Key words: migration, emigration, western Slovenia, Venetian Slovenia, Friuli-Giulia region

LITERATURA

Apih, E. (1988): Trieste. Bari, Laterza.

Benvenuti, S. (1982): Da "peccatori" a "depravati". Note

sull'emigrazione dalla provincia di Gorizia (1878-1891). *Qualestoria*, Trieste, 10, 3, 51-70.

Bogatec, V. (1975): Boj v Argentini (1929-1934). V: *Križani v boju za svobodo. Križ pri Trstu*, 142-143.

- Blanchini, E. (1898):** La proprietà agraria nel Friuli Italiano ed i bisogni economici e sociali. Udine.
- Catalan, T. (1991):** L'emigrazione ebraica in Palestina attraverso il porto di Trieste (1908-1938). *Qualestoria*, Trieste, 19, 2-3, 57-107.
- Cattaruzza, M. (1979):** La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale. Torino, Musolini.
- Clavora, F. (1997):** Od duoma ... do čarnega pakla. Cividale del Friuli, Unione Emigranti Sloveni del Friuli-Venezia Giulia - Slovenci po svetu.
- Clavora, F., Ruttar, R. (1985):** Sloveni ed emigrazione. Il caso delle Valli del Natisone. Cividale del Friuli, Zveza beneških izseljencev.
- Clavora, F., Ruttar, R. (1993):** La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000. Premariacco, Zveza slovenskih izseljencev Furlanije-Juljske krajine.
- Colummi, C., et al., (1980):** Storia di un esodo. Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Cosattini, G. (1983):** L'emigrazione temporanea in Friuli/ponatis originala iz l. 1903/. Udine.
- Cresciani, G. (1996):** Storia e caratteristiche dell'emigrazione giuliana, istriana e dalmata in Australia. *Qualestoria*, Trieste, 25, 2, 35-65.
- Dapit, R. (1995):** La Slavia Friulana - Lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata. / Beneška Slovenija - Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija. Cividale / Čedad - San Pietro al Natisone / Špeter, Circolo Culturale / Kulturno društvo "Ivan Trinko" - Cooperativa / Zadruga "Lipa".
- Donato, C., Nodari, P. (1995):** L'emigrazione giuliana nel mondo. Note introduttive. Quaderni del Centro studi economico-politici "E. Vanoni", Nuova serie, 3/4, Trieste.
- Dorsi, P. (1996):** I "regnicoli": una componente dimenticata della società triestina in età asburgica. V: Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento. Studi in onore di Elio Apih. *Civiltà del Risorgimento* 52. Udine, Del Bianco, 113-130.
- Ermacora, C. (1951-52):** Artigiani senza insegna. Che fastu?, Udine, 27/28, 172-180.
- Fuchs, R. (1963):** Lo sviluppo demografico di Trieste dalle origini della città ai giorni nostri. Prospettive triestine. *Rivista del Centro di studi politici, economici e sociali di Trieste*. Trieste.
- Genorio, R. (1988):** Slovenci v delavskem gibanju Argentine v obdobju med obema vojnama. *Migracijske teme*, Zagreb, 1-2, 188-189.
- Grafenauer, B. et al. (1978):** La storia della Slavia Italiana. Quaderni Nadiža 3. San Pietro al Natisone.
- Hartman, B. (1976):** Primorci in slovenska kultura v Mariboru med vojnama. V: *Jadranski koledar* 1977. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 142-150.
- Kalc, A. (1990):** Etnična problematika kot stičišče med disciplinami na poti v interdisciplinarno raziskovanje: primer izseljevanja iz doline Rezije. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 23, 132-135.
- Kalc, A. (1991):** Ko so Primorci odhajali na tuje. Odšli pa so večinoma mladi... *Primorski dnevnik*, Trst, 21.4., 8-9.
- Kalc, A. (1992):** Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914. *ZČ*, Ljubljana, 46, 4, 479-496.
- Kalc, A. (1992):** Pistolero peligroso. *Življenjska zgodba izseljenca Leopolda Caharije*. V: *Jadranski koledar* 1993. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 121-126.
- Kalc, A. (1995):** Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne. V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 33-55.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1992):** Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *ZČ*, Ljubljana, 46, 2, 2. 197-209.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1995):** L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale. V: Brusa, C., Ghiringhelli, R.: *Emigrazione e territorio: tra bisogno e ideale*. Convegno internazionale. Varese 18-20 maggio 1994. Varese, I, 137-149.
- Kalc, A., Pahor, M. (1993):** Relazione sulla ricerca sperimentale del progetto di studio "Gli sloveni di Trieste e l'esperienza australiana" / tipkopis, neobjavljeno. Zveza slovenskih izseljencev iz Juljske krajine - Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.
- Koren, J. (1979):** *Revolucionarna pot Franca Štöke - Rada*. Trst.
- Longhino, A. (1992):** Val Resia. Terra di arrotini. Udine, Circolo culturale resiano "Rozajanska dolina".
- Makuc, D. (1993):** Aleksandrinke. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Marušič, B. (1995):** Prispevka o slovenskem izseljevanju v Južno Ameriko. V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 57-66.
- Meneghel, G., Battigelli, F. (1977):** Contributi geografici allo studio dei fenomeni migratori in Italia. Analisi di due comuni campione delle Prealpi Giulie: Lusevera e Savogna. Pisa.
- Merkù, P. (1985/86):** Enkratnost Rezije. *Jezik in slovetvo*, Ljubljana, 31, 4, 101-107.
- Mislej, I. (1995):** Kulturna zgodovina Slovencev v Južni Ameriki. V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 15-21.
- Mladinski raziskovalni tabor "Rezija 89" (1990).** Trst, Narodna in študijska knjižnica - Slovenski raziskovalni inštitut.
- Montanelli, P. (1905):** Il movimento storico della popolazione di Trieste. Trieste.
- Morassi, L. (1982):** Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val di Resia. *Qualestoria*, Trieste, 10, 3, 39-41.
- Morassi, L., Panjek, G. (1984):** Strategie familiari in Val di Resia (Sec. XIX). *Economia e Storia*, 4, V, 439-456.

- Musoni, F. (1902):** Sull'emigrazione specialmente temporanea, dal Veneto e più particolarmente dal Friuli. V: Atti del IV Congresso Geografico Italiano. Milano.
- NAZ (1996):** Gli anni bui della Slavia. Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale. Cividale del Friuli, Società Cooperativa Editrice Dom.
- Nelli, A. (1996):** L'esperienza migratoria triestina - L'identità culturale e i suoi cambiamenti. ConVivio - Journal of Ideas in Italian Studies, St. Lucia, Queensland, Australia, 2, 2.
- Nodari, P. (1991):** La comunità giuliana di alcune città australiane: Sydney, Adelaide, Melbourne. Quaderni dell'Istituto di Geografia della facoltà di Economia e Commercio dell'Università di Trieste 16. Trieste.
- Pagani, B.M. (1968):** L'emigrazione friulana dalla metà del secolo XIX al 1940. Udine.
- Perusini, G., (1948):** Rezijski izseljenci v šestnajstem stoletju. Slovenski etnograf, Ljubljana, 1, 57-65.
- Pričevanje R.G. (1997):** Tipkopis na Odseku za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.
- Pupo, R. (1995):** L'esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall'Istria - 1943-1956. V: Donati, C., Nodari, P.: L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive. Quaderni del Centro studi economico-politici "E. Vannoni", Nuova serie, 3/4. Trieste.
- Purini, P. (1997):** L'emigrazione da Trieste nel dopoguerra. Annales, Koper, 10, 251-262.
- Rota, F. (1807):** Estensione e reddito censuario nel Dipartimento di Passariano. Udine, Pecile.
- Rotta, G. (1988):** La distribuzione dei cognomi nella Valle di Resia (Udine) (XVIII-XIX sec.). Metodi e ricerche, Udine, n.s. 7, 2, 43-70.
- Srebernič, J. (1914):** Die Wanderbewegung in der Umgebung von Görz. Jahresbericht des Mädchenlyzeums der armen Schulschwester de Notre Dame in Görz. Görz, 5-17.
- Stranj, P. (1982a):** Poskus ocenitve števila tržaških Slovencev, ki so se izselili v Avstralijo / tipkopis, neobjavljeno. Trst, hrani Slovenski raziskovalni inštitut. V skrajani obliki: Ladijska sirena je piskala nam vsem. Koliko Slovencev se je izselilo v Avstralijo skupaj z ostalimi Tržačani med leti 1955 in 1960? Primorski dnevnik, Trst, 21.4.1991, 8.
- Stranj, P. (1982b):** Demografsko gibanje v Furlaniji-Juljski krajini. V: Jadranski koledar 1983. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 131-135.
- Stranj, P. (1992):** La comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Z. Trieste, Založništvo tržaškega tiska - Editoriale stampa triestina.
- Trebče (1966):** Trebče v boju proti fašizmu. Trst.
- Valussi, G. (1961):** Friuli Venezia Giulia. Le Regioni d'Italia 5. Torino, UTET.
- Viazzi, P.P. (1990):** Comunità alpine. Ambiente, popolazione, struttura sociale nelle Alpi dal XVI secolo a oggi. Bologna, Il Mulino.
- Viazzi, P.P. (1997):** Lo studio dell'emigrazione alpina tra ecologia culturale e demografia storica: alcune questioni aperte. V: Ferigo, G., Fornasin, A. (a cura di): Cramars. Atti del convegno internazionale di studi. Tolmezzo/Udine, 9-19.
- Volk, A. (1997a):** Naselitev istrskih beguncev v Tržaški pokrajini: vidiki "nacionalne bonifikacije". Referat na mednarodni konferenci Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Koper-Nova Gorica, 25.-27. september.
- Volk, A. (1997b):** Nekaj zapisov o slovenski politični emigraciji v Trstu do leta 1954 / tipkopis, neobjavljeno. Trst, hrani Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.
- Vovko, A. (1978):** Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933. ZČ, Ljubljana, 32, 4, 449-473.
- Vovko, A. (1979):** Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine" v letih 1933-1940. ZČ, Ljubljana, 33, 1, 67-102.
- Žerjavič, V. (1993):** Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971. Društvena istraživanja, Zagreb, 2, 4-5, 631-656.

NEKAJ PODATKOV O IZSELJEVANJU IZ SLOVENSKEGA PRIMORJA V JUŽNO AMERIKO, PREDVSEM V ARGENTINO

Aleš BRECELJ

IT-34013 Devin-Nabrežina, Devin 78/s

IZVLEČEK

Prispevek obravnava izseljevanje s Slovenskega primorja proti južnoameriškimi deželam in posebno v Argentino, kjer so se oblikovale najštevilnejše slovenske izseljenske skupnosti. V prvem delu so prikazana prva, številčno skromna gibanja od srede 70-ih let prejšnjega stoletja do prve svetovne vojne, ki so zajela zlasti Goriško, še prej pa izseljevanje slovenskih misijonarjev, med katerimi so bili tudi Primorci. Osrednji del je posvečen obdobju med obema svetovnima vojnama, ko so gibanja pod pritiskom gospodarske depresije in fašistične raznarodovalne politike dosegla zgodovinski višek. Nakazane so značilnosti izseljenskih skupnosti v Južni Ameriki, njihovo organizirano življenje, kulturno in politično delovanje. Predstavljena je tudi njihova politična angažiranost za priključitev Primorske k Jugoslaviji med drugo svetovno vojno, pa tudi njihova organiziranost in delovanje v desetletjih po drugi svetovni vojni ter stvarnost slovenske povojne politične emigracije.

Ključne besede: izseljevanje, Slovensko primorje, Argentina, Južna Amerika

Slovenci so se na prehodu 19. v 20. stoletje v velikem številu izseljevali v Severno Ameriko, predvsem v Združene države Amerike. Ta izseljenski val je prizadel zlasti Kranjsko in deloma še druge slovenske dežele. Slovensko izseljevanje v južnoameriške države ni nikdar doseglo podobnega obsega, razen v obdobju med obema svetovnima vojnama, ko so predvsem Primorci množično odhajali v Argentino, Urugvaj, Brazilijo in tudi Venezuelo, da bi se rešili socialne in gospodarske stiske, ki je zajela primorske kraje po priključitvi k Italiji leta 1918, in da bi se umaknili pred fašizmom. Tudi po 2. svetovni vojni se je v Argentino izselilo več tisoč Slovencev, in to predvsem iz političnih razlogov, saj so

nasprotovali socialističnemu režimu v Sloveniji in Jugoslaviji. Med njimi je bilo tudi precej Primorcev.

Vsekakor pa velja poudariti, da sega prisotnost Slovencev v Latinski Ameriki precej daleč v preteklost. Že v drugi polovici 17. stoletja in v 18. stoletju je na ozemlju, ki je segalo od Kalifornije in Teksasa do Lapiátskih držav in Čila, delovalo več jezuitskih misijonarjev, ki so prihajali iz slovenskih dežel.¹ Med njimi je bilo nekaj takih, ki so misijonarili tudi v jezuitsko-indijanskih redukcijah, ki so nastale zlasti na današnji tromeji med Argentino, Brazilijo in Paragvajem ter še v Urugvaju in Boliviji.²

Po nasilnem izgonu jezuitov iz španskih kolonialnih

¹ Med jezuiti iz slovenskih dežel, ki so v drugi polovici 17. stoletja in v 18. stoletju delovali v tedanjem španskem kolonialnem imperiju v Ameriki, so bili: Ivan Marija Ratkaj (Ratkay), Marko Anton Kapus (Kappus) in Ferdinand Konsak (Konsag) v današnji severni Mehiki in v Kaliforniji, Anton Majzel (Meisl) in Francišek Ksaverij Drenik v današnji Kolumbiji in Venezueli (glej: Šmitek, 1986, 119-124, in še Stanonik, 1987, 25-38), Pavel Maroni v Ekvadorju (ES 4, 1990, 223) in Nikolaj Sušič (Suschich, Schusiz) v Peruju (Šmitek, 1986, 124).

² Na tem območju so bili v 18. stoletju na primer prisotni Adam Hrovat (Krabath), Ignac Cirmheimb (Cierheim), Jožef Brigniel in Volbenk Inocenc Erber (Erberg), ki je še pred odhodom v misijone izdelal zemljevid Paragvaja, pred smrtjo leta 1766 pa je bil predstojnik vseh misijonov na ozemlju današnjega Urugvaja (Šmitek, 1986, 122-124; ES 3, 1989, 55; ES 4, 1990, 223; SBL 1, 1925-1932, 132). Slovenca je najti celo v španski kolonialni upravi. Ljubljancan Anton Malnersič je namreč ob koncu 18. stoletja prispel v Perú kot član spremstva podkralja Teodorja de Croixa. Ta mu je zaupal važne službe v upravi perujskega podkraljestva, predvsem v provinci Quispicanchis v bližini mesta Cuzco, starodavni prestolnici Inkov (Šmitek, 1986, 42-43).

posestev leta 1768 in po ukinitvi jezuitskega reda v letih 1773-1814 ni podatkov o kaki večji prisotnosti slovenskih misijonarjev v Latinski Ameriki vse do 19. stoletja. V zadnjih treh desetletjih prejšnjega in v prvih desetletjih tega stoletja pa je najti tam kar precejšnje število slovenskih duhovnikov, predvsem kapucinov in salezijancev. V Braziliji je tedaj med Indijanci v državi Minas Gerais misijonaril primorski kapucin Janez Madon, rojen v vasi Podlaka na Banjski planoti, ki si je izbral redovniško ime Serafin Goriški. Njegovo delo lahko v marsičem primerjamo z apostolatom Friderika Barage med severnoamerškimi Indijanci (Ceglar, 1982, pass.; PSBL II, 1983, 321; Šmitek, 1986, 142-144).³ V Brazilijo je leta 1903 šel misijonarit tudi Idrčan Ciril Metod Seigerschmied, in sicer v zvezno državo Paraná (Šmitek, 1986, 142). Med slovenskimi salezijanci, ki so delovali v Argentini in Čilu (in tudi drugod) v prvi polovici tega stoletja, pa velja omeniti Ludovika Perniška, Antona Jakša in Jožeta Maliča. Prva dva sta delovala v Patagoniji med tamkajšnjimi Indijanci, Malič je misijonaril v čilskem delu Ognjene zemlje, kjer so prebivali Indijanci Alakaluf (Mrkun, 1929, 92-93; Šmitek, 1986, 142).⁴ Na začetku tridesetih let tega stoletja so v Argentino prišle tudi slovenske šolske sestre, ki so izbrale za svoje središče naselje San Lorenzo blizu Rosaria. Nekatere izmed njih so se kmalu preselile v argentinsko provinco Formoso, in sicer v njeno istoimensko glavno mesto in v frančiškansko misijonsko postojanko Laishí v provinci Chaco, kjer so delovale med tamkajšnjimi Indijanci. Šolske sestre so nato razširile svojo dejavnost v sosednji državi Paragvaj in Urugvaj. V vseh treh omenjenih državah so osnovala celo vrsto šol, zavodov in zdravstvenih ustanov, ki so marsikje še danes žive (Un secolo, 1969, 271-277; PSBL IV, 1994, 796-798).

PRIHOD PRVIH SLOVENSKEH IZSELJENCEV V JUŽNOAMERIŠKE DRŽAVE IN NJHOVO PRISELJEVANJE NA TO PODROČJE DO 1. SVETOVNE VOJNE

Slovenski izseljenci so začeli v večjem številu prihajati v latinskoameriške države v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja.⁵ Zelo verjetno je, da so prve večje

skupine slovenskih izseljencev prišle najprej v Brazilijo. Ko je namreč misijonar Janez Madon prispel leta 1872 v to južnoameriško državo, je časopis Zgodnja Danica o njem poročal, da "je precej jel misijo narejati v Rio-Janeiro, glavnem mestu cesarstva, med Nemci in Slovenci" (Ceglar, 1982, 56). Na začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja sta obstajali tudi dve koloniji avstro-ogrskih in nemških izseljencev v brazilski zvezni državi Bahia. Gre za koloniji Moniz in Teodoro, v katerih je živelo okoli leta 1873 približno 1.330 priseljencev (Soča, Gorica, 12. 10. 1877; Marušič, 1995, 62). Med njimi so bili zelo verjetno tudi Slovenci. Izseljevanje Slovencev v Brazilijo je potem do preloma 19. stoletja potekalo v treh različnih valih, in sicer proti koncu osemdesetih let, v drugi polovici devetdesetih let in nato v prvem desetletju tega stoletja. Izseljenci so bili najprej Primorskega, in sicer prav iz Trsta in okoliških vasi, nato pa s Kranjskega, večinoma iz okrajev Postojna in Logatec (Kalc, 1995, 38-40).

Prve številnejše skupine slovenskih izseljencev pa so prišle v Argentino proti koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Šlo je za nekaj družin in posameznikov z Goriškega, zlasti iz Brd, okoliце mesta Gorica in Krasa, ki so jih izseljenski agenti v povezavi z argentinskimi konzulati v Italiji privabili na sever te južnoameriške države, in sicer na mejo s Paragvajem. Ker so bile tam razmere težke, so se nekateri raje ustavili v provincah Santa Fe in Entre Ríos, ki ležita nekoliko južneje. Kot začetek tega izseljenskega vala se v virih navaja letnica 1878, se pravi dve leti potem, ko je Argentina sprejela zakon o priseljevanju in kolonizaciji, ki je predvideval precejšnje olajšave za tiste evropske priseljence, ki bi se odločili za obdelovanje zemlje v na novo koloniziranih območjih (Gallo - Cortés Conde, 1987, 52; Kremžar-Rožančeva, 1990a, Svobodna Slovenija, 11. in 18. januarja; Kalc, 1995, 46, opomba 35). Agenti argentinskih konzularnih predstavništev so tedaj sprožili v Italiji in drugod promocijsko kampanjo, katere učinki so se zaznali zlasti v severno-italijanskih deželah, predvsem v Benečiji (Veneto) in Furlaniji, segla pa je tudi v Beneško Slovenijo (Komac, 1990, 130-131) in v notranjost slovenskega ozemlja. Tako je moč spomladi 1878 zaslediti v slovenskem časo-

3 Kaže, da je Madona pridobil za misijonsko delovanje v Južni Ameriki redovniški sobrat Maksimilijan Senica, ki je sam kasneje deloval v Čilu (Ceglar, 1982, 46-47; Šmitek, 1986, 142-143).

4 Zanimivi sta misijonski poti Dionizija Vrhovnika in bogoslovca Bogomila Trampuža, ki sta delovala v Ekvadorju, in to tudi med Indijanci plemena Jivaro, nekdanjimi lovci na človeške glave (Šmitek, 1986, 142).

5 Mednje kaže uvrstiti tudi nekaj tisoč slovenskih prostovoljcev, ki so šli v letih 1864-65 za nadvojvodom Maksimilijanom Habsburškim v Mehiko. (Novice gospodarske, obrtniške in narodne, Ljubljana, 26. oktobra, 7., 14. in 21. decembra 1864 ter 11. januarja, 3. maja, 15. in 22. novembra 1865; Šmitek, 1986, 52-54. Novice so v omenjenih številkah iz leta 1865 objavljale pisma podstotnika Franceta Kastelca s poročili o potovanju v Mehiko in o tamkajšnjih razmerah.) Po nadvojvodovem ponesrečenem poskusu, da bi postal mehiški cesar, in po njegovi ustrelitvi v mestu Querétaro leta 1867 so se nekateri vrnili v domače kraje, drugi pa so ostali v Mehiki. Med temi je bil tudi Andrej Farčnik, Maksimilijanov osebni služabnik, ki je kasneje postal državni uslužbenec in okrog leta 1880 prišel v Argentino kot hišni upravitelj mehiškega konzula v Buenos Airesu. Po konzulovi smrti si je kupil posestvo v kraju Merlo v argentinski provinci San Luis in tam umrl po letu 1920 kot zelo ugleden krajan (Krašovec, 1936, 88-90; Šmitek, 1986, 53).

pisju prve članke v zvezi z izseljevanjem v Argentino. Slovenski narod je aprila in maja 1878 poročal o pravi izseljenski mrzlici za v Argentino, ki je zajela del Notranjske pod Nanosom in deloma tudi sežanski okraj (Slovenski narod, Ljubljana, 26. aprila, 15., 16., in 19. maja 1878). Goriška Soča je jeseni 1877 objavila v treh nadaljevanjih članek V Ameriko!, kjer je med drugim skušala obrazložiti, kaj "izpodbuja naše Furlance, Brice, Kanalce in druge, da se v tako obilnem številu oglašajo za preselitev unstran Oceana." Avtor članka priznava, da so razmere na Goriškem zaradi davčnega pritiska, zaradi slabih letin in trtne bolezni, zaradi zadolževanja pri oderuhih pa tudi zaradi trdosrčnosti gospodarjev (kolonat!) marsikje težke, vendar svari ljudi, naj ne hodijo v Južno Ameriko, mišljena je predvsem Brazilija, ker je tam še huje (Soča, Gorica, 28. septembra, 5. in 12. oktobra 1877). Argentina je kot cilj izseljencev "iz Furlanije, Brd in Kanala" prvič omenjena v Soči decembra 1878. Avtor nekega dopisa našteva žalostne gospodarske razmere, ki silijo ljudi v emigracijo. Nato ugotavlja, da se je "mnogo družin odpravilo v Južno Ameriko, nekatere so uže tam - in sicer v Argentinski provinciji - druge so na potu in tretje se že odpravljajo" (Soča, Gorica, 13. decembra 1878).

Isti časopis je nato v rubriki Domače stvari od januarja do oktobra 1879 nekajkrat objavil sezname emigrantov, ki so bili namenjeni v "Ameriko", to je Argentino. Med njimi je največ prebivalcev vasi Dolnje Cerovo, Števerjan in Kozana v Brdih, zastopane pa so tudi Pevma, Bilje, Miren in Sovodnje v goriški mestni okolici (Soča, Gorica, 24. in 31. januarja, 1. marca, 11. aprila in 24. oktobra 1879). Zanimivo je, da se njihovi priimki, in sicer Blažič, Bizaj, Cijan, Černic, Čuk, Kristančič, Pavšič, Pernarčič, Prinčič, Simčič, Srebrnič itn., lahko berejo v popisnih knjižicah 2. državnega štetja prebivalstva v Argentini iz leta 1895, in to v Formosi, prestolnici istoimenske province na severu države, in v Colonia Cerrito ter v drugih krajih v okolici mesta Paraná v provinci Entre Ríos (Kremžar-Rožančeva, 1990b, 259-272).

Navedeni podatki se ujemajo s pisanjem msgr. Janeza Hladnika, znanega izseljenskega duhovnika v Argentini, o prihodu prvih skupin slovenskih izseljencev v to južnoameriško državo (Hladnik, 1939, 207-211; Hladnik, 1945, 186-188; Hladnik, 1949, 60). Hladnik je bil prvi, ki je podal neko bolj zaokroženo poročilo o teh Slovencih v Argentini.⁶

Do začetka 20. stoletja so potem prihajali v Argentino le manjše skupine slovenskih izseljencev in posamezniki. Kaže pa, da je prišlo do neke relativne poži-

vitve izseljevanja v letih neposredno pred 1. svetovno vojno. Po ladijskih seznamih izseljencev prek tržaškega pristanišča se je na primer v obdobju 1912-1914 preselila v Argentino 101 oseba s Kranjskega, s Primorskega pa je tja krenilo okrog 70 ljudi (Kalc, 1995, 39-40).

Sočasno s tem izseljenskim valom je v Argentino prišla tudi skupina zavednih slovenskih intelektualcev, in sicer inženirji Ciril Jekovec, Gabrijel Brinšek, Bogomil Žnidaršič, diplomirani absolvent visoke trgoške šole v Kölnu France Krašovec in Janko Benigar, poznejši antropolog. K tej skupini je treba še prišteti trgovca Bartolomeja Florja (najbrž Jernej Cvetko), Vekoslava Žnidaršiča in Goričana Karla Huberja, ki je sicer deloval v čilskem mestu Valparaíso kot uslužbenec dalmatinskega milijonarja Paška Baburizza, a je bil v povezavi z inženirjem Jekovcem in ostalimi (Mislej, 1994a, 15. in 16. 2.). Med vojno so se ti izobraženci vključili v organizacijo Jugoslavenska narodna obrana (JNO), ki je nastala v letih 1915-16 med priseljenci iz južno-slovenskih dežel v Južni Ameriki, s ciljem pomagati in podpirati prizadevanja za ustanovitev samostojne države južnih Slovanov. Glavno središče JNO je bilo v Čilu, v drugih južnoameriških državah pa je JNO imela svoje odseke (Antič, 1987, pass.). Ta skupina intelektualcev je leta 1919 ustanovila prvo slovensko organizacijo v Argentini, in sicer odsek Slovenija, ki je deloval v okviru JNO (Kastelic, 1935, 815; Mislej, 1990, 143-144; Mislej, 1994a, 16. 2.). Ustanovitelji odseka Slovenija so bili v glavnem že prej v JNO. Z organiziranjem posebnega slovenskega odseka te organizacije so hoteli predvsem izpričati svoj protest proti italijanski zasedbi Slovenskega primorja in dobršnega dela Notranjske. Zato so vabili druge slovenske rojake v Argentini in sosednjih državah, naj se jim pridružijo. Na njihov poziv se jih je nekaj odzvalo. Člani odseka so tako postali: Josip Blažič, Tržačan Stanko Černe, Ladislav Erklavec, Melhijor Tomec in Mihael Naglič, ki se je neposredno po 1. svetovni vojni preselil iz Urugvaja v Argentino (Mislej, 1994a, 16. 2.). V zvezi s tem delovanjem so bile leta 1919 in 1920 v časopisu Jadran, ki je bil glasilo JNO v Buenos Airesu, objavljene prve slovenske tiskane besede oziroma prvi slovenski članki v Argentini. Tako je inženir Jekovec v 165. številki Jadrana objavil protest gorenjskih občin, ker so Italijani na pariški mirovni konferenci zahtevali priključitev radovljiškega okraja. Gorenjski župani so tudi zahtevali, "da vse slovensko ozemlje ostane neločljivo združeno z Jugoslavijo in da se poizve pred končno odločitvijo narodova volja potom plebiscita na vsem Goriškem, Tržaškem in v Istri" (Mislej, 1990, 143-145;

6 Kot izseljenski duhovnik je Janez Hladnik prepotoval skoraj vso Argentino. Cilj teh potovanj je bilo največkrat odkriti kar največ slovenskih izseljencev, zlasti tistih, ki so izgubili stike s sorojaki in z domovino. Na osnovi teh obiskov je pisal potopise, ki so izhajali v reviji Duhovno življenje z manjšimi presledki od 1938 do 1949, največkrat z naslovom Po Argentini sem ter tja (glej npr. Švent, 1993, 230). V njih so bili večkrat pravi seznams na novo odkritih slovenskih priseljencev in kot taki so važen vir za spoznavanje zgodovine slovenskega izseljenstva v Argentini.

Mislej, 1994a, 16. 2.).⁷

Odsek Slovenija je štel proti koncu leta 1920 okrog 20 članov. Med njimi je najti tudi že omenjenega gospodarstvenika Karla Huberja, ki je bil med voditelji centralnega odbora JNO v Čilu (Mislej, 1990, 143-145; Mislej, 1994a, 16. 2.). Osek Slovenija torej ni imel številnega članstva, vendar je ta prva slovenska organizacija v Argentini in sploh v Južni Ameriki opravila pomembno delo s seznanjanjem in osveščanjem ostalih južno-slovanskih komponent znotraj JNO v zvezi z vprašanjem italijanske zasedbe Primorske in Notranjske.

V zvezi s številom članov pri odseku Slovenija se postavlja vprašanje, koliko Slovencev je bilo v Argentini in bližnjih južnoameriških državah na prelomu 19. stoletja in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja. Točnega števila verjetno ne bo mogoče nikdar ugotoviti. Težave se pojavljajo predvsem zato, ker tako država izseljevanja kot države priseljevanja niso vodile natančne statistike o migracijskih tokovih, zlasti kar se tiče narodnostne pripadnosti izseljencev oziroma priseljencev iz mnogonacionalne Avstro-Ogrske (Antič, 1987, 13). V popisnih knjžicah in nato statističnih poročilih 2. državnega štetja prebivalstva v Argentini leta 1895 so vsi priseljenci iz avstro-ogrškega cesarstva označeni kot "Austríacos", to je "Avstrijci", in to neglede na to, ali so bili Nemci, Madžari, Hrvati, Čehi, Slovenci itn. Po tem popisu naj bi bilo v Argentini leta 1895 3.057 "Avstrijcev" (Mislej, 1994a, 17. 2.), vendar se je njihovo število do izbruha 1. svetovne vojne precej povečalo, zlasti zaradi priseljevanja iz Dalmacije (Antič, 1987, 9-13) in tudi iz Galicije (Kalc, 1995, 40).

Na osnovi poročil o prvem slovenskem izseljenskem valu za v Argentino in upoštevajoč tudi sezname članov Mohorjeve družbe iz Celovca od konca osemdesetih let 19. stoletja do izbruha 1. svetovne vojne ter že omenjene ladijske sezname emigrantov iz slovenskih dežel, ki so skozi Trst potovali v Buenos Aires v letih 1912-1914, bi lahko sklepali, da je bilo v tej latinskoameriški državi do 1. svetovne vojne nekaj sto Slovencev. Živeli so razkrojeno, razen že omenjenih skupin v Formosi in še zlasti v provinci Entre Ríos. Sorazmerno precej jih je moralo biti tudi v Buenos Airesu, glavnem mestu države (Kremžar-Rožančeva, 1990a, Svobodna Slovenija, 18. januarja). Na to razporeditev vsaj do neke mere

kažejo tudi sezname oziroma "imeniki častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja", ki so jih vsako leto objavljali v Koledarjih družbe sv. Mohorja v Celovcu (KDSM). Že leta 1888 je bilo v Argentini 12 naročnikov mohorjevsk in vsi so bili iz "Parana, prov. Entre-Ríos v Južni Ameriki".⁸ Leta 1898 je število naročnikov knjig Družbe sv. Mohorja doseglo višek s 25 "udi" ali "družabniki": 9 v Buenos Airesu, 10 v Paraná in 6 v bližnjem naselju Cerrito (Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1898. KDSM za navadno leto 1899, Celovec, 129). 24 naročnikov je imela Mohorjeva družba leta 1906, in sicer 10 v Buenos Airesu in 14 v mestu Paraná ter naseljih v okolici. 7 "družabnikov" je bilo dosmrtnih. Njihova imena se takole glasijo: Alojzij in Anton Benedetič, Alojzij in Janez Podveršič, Frančiška Prinčič, Marija Furlan in Franc Pausich (duhovnik). Vsi so prebivali v Paraná ali v okolici (Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1906. KDSM za leto 1907, Celovec, 136). V naslednjih letih je število naročnikov padalo in za leto 1915 je v seznamu "udov" omenjenih v Argentini le 8 imen, med temi so bila skoraj izključno imena zgoraj navedenih dosmrtnih članov družbe (Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1915. KDSM za leto 1916, Celovec, 187).

Priimki naročnikov knjig družbe sv. Mohorja so večinoma z zahodne meje slovenskega naselitvenega prostora, torej s Primorskega. Najzvestejši "udje" družbe so bili tisti priseljenci, ki so prišli v Argentino s prvim izseljenskim valom ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let 19. stoletja. Med naročniki iz mesta Paraná in okolice so bili verjetno tudi nekateri potomci teh pionirjev. To na primer velja za duhovnika Franca Pavšiča (Pausicha), ki je kasneje postal stolni kanonik in bogoslovni profesor v Paraná (PSBL IV, 1994, 761).

Imen naročnikov mohorjevsk kasneje, razen redkih izjem, ni najti na seznamih članov odseka Slovenija pri JNO. Taka izjema je bil Mihael Naglič, čigar ime je v poargentinjenski obliki Miguel Naglich na seznamu članov Družbe sv. Mohorja leta 1926. Ob Nagličevem imenu je v Argentini leta 1926 zabeležen še kanonik Franc Pausich (Imenik udov Družbe sv. Mohorja leta 1926. KDSM 1927, Prevalje, 132).

Primorsko poreklo večine "udov" Mohorjeve družbe nam omogoča postaviti trditev, da je v obdobju od leta

7 V članku je Jekovec napisal še tole: "Torej Lahi še nimajo dosti: intrigirajo, da bi Nemci dobili celi Korotan do Karavank, zase hočejo celo Goriško, Trst in Istro ter polovico Notranjske, sedaj hočejo še cel severni del Gorenjske, že 13 stoletij čisto slovensko ozemlje, da bi se tako skup z Nemci polastili vse Planinske železnice. Sveta dolžnost nas vseh je, da se priključimo Narodni Obrambi, zato pozivamo vse Slovence, ki stoje še izven vrst Organizacije J.N.O., da naj se nam pridružijo. Tisti posamezniki, ki so predaleč posameznim odsekom J.N.O., naj vstopijo v naš odsek. Ker administrativnih stroškov nimamo, se bo članarina zbirala in poslala, kadar bo večja vsota skupaj, v domovino v obrambne namene..." (Mislej, 1990, 145).

8 Imena prvih 12 naročnikov knjig Mohorjeve družbe v Argentini so se glasila takole: Janez Tinta, Miha in Franc Marković (po "Imeniku" za leto 1890 Makorič), Franc Prinčič, Anton Jakin, Andrej Furlan, Anton Černič, Jože Devetak, Janez Cijan, Franc Kosta, Andrej Pahor, Pavel Pavšič (Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1888. KDSM za navadno leto 1889, Celovec, 100). Marsikaterga od teh priimkov lahko srečamo, kot je bilo že ugotovljeno, v popisnih knjžicah 2. državnega štetja prebivalstva v Argentini iz leta 1895, ki se nanašajo na mesto Paraná in kraje v njegovi okolici v provinci Entre Ríos. To so imena slovenskih ljudi, ki so se med prvimi naselili v Argentini in o katerih je prvi poročal, kot je bilo že rečeno, izseljenski duhovnik msgr. Janez Hladnik.

1878 do 1. svetovne vojne večina slovenskih priseljencev prišla v Argentino z zahodnih področij slovenskega naseljenega prostora. Tudi med že omenjenimi intelektualci, ki so prišli do obrežja Srebrne reke (Río de la Plata) tik pred 1. svetovno vojno, je bila vsaj polovica doma s Primorskega ali Notranjskega. Tako sta bila inženirja Gabrijel Brinšek in Bogomil Žnidaršič rojena v Trnovem pri Ilirski Bistrici (Mislej, 1994a, 15. 2.), antropolog Janko Benigar je bil sicer rojen v Zagrebu, a njegov oče, profesor Ivan Benigar, je bil prav tako doma iz Trnovega pri Ilirski Bistrici (PSBL I, 1975, 62), gospodarstvenik Karlo Huber je bil iz Gorice, inženir Stanko Černe pa iz Trsta (Mislej, 1994a, 16. 2).

Postavlja se vprašanje, zakaj so ti slovenski ljudje izbrali Argentino za državo izselitve. Kot je bilo že ugotovljeno, so se Slovenci od osemdesetih let 19. stoletja pa tja do izbruha 1. svetovne vojne v ogromnem številu izseljevali v Severno Ameriko. Tudi same avstrijske oblasti so skušale zavirati emigracijo v Južno Ameriko in usmeriti izseljenski tok iz njihove države predvsem v ZDA (Kalc, 1995, 53). Eden od dejavnikov, ki je vplival na izbiro Argentine, je bilo masovno izseljevanje iz sosednje Furlanije in Benečije (Veneto) v Argentino in tudi v Brazilijo, ki so ga vzpodbujala konzularna predstavništva teh držav v Italiji, in to očitno z odobravanjem samih italijanskih oblasti. Te so namreč menile, da bi s kompaktnimi kolonijami svojih državljanov lahko širile gospodarski in politični vpliv Kraljevine Italije v Južni Ameriki (ibid.). Prizadevanja konzulatov in izseljenskih agentov, ki so delovali v povezavi z njimi, so bila večkrat odločilna pri vzpodbujanju in usmerjanju migracijskih tokov. S tem v zvezi velja omeniti Eduarda Calvarija, argentinskega konzularnega predstavnika v Genovi. Z njim je argentinska vlada marca 1878 podpisala pogodbo, v kateri se je konzularni predstavnik obvezal, da bo pridobil vsaj 300 kmečkih družin iz Italije, Švice, Savoje in avstrijske Tirolske za izselitev v Argentino.⁹ Vpliv njegovih prizadevanj je zaradi spretne propagandne akcije gotovo segel tudi na Primorsko in Notranjsko. Poleg tega so bile ugodnosti, ki jih je Argentina zagotavljala priseljenskim družinam v omenjeni pogodbi, zelo vabljive. Argentinska vlada se je namreč obvezala, da bo priseljencem plačala potne stroške, da jih bo preživljala eno leto, da jim bo podarila ali prodala po zelo ugodni ceni precejšnje površine zemlje in da jim bo pomagala pri nakupu semen ter orodja z brezobrestnimi posojili (Kremžar-Rožančeva, 1990a, Svobodna Slovenija, 18. januarja). Še posebej vabljivi so bili ti pogoji za obubožane kolone ne samo v severnih italijanskih deželah, ampak

tudi v avstrijski Furlaniji, v okolici Gorice in v Brdih, kjer je bil kolonski agrarni sistem precej razširjen. Kolonat je vsaj od polovice 19. stoletja dalje zašel v hudo krizo, saj mu na pol fevdalna in zaprta struktura ni omogočala prilagoditve tržnemu gospodarstvu in konkurenci. Cene klasičnih pridelkov, kot so bili žitarice in vino, so padale in vzporedno s tem so padale tudi rente veleposestnikov, ki so slonele na vsakoletnih dajatvah v blagu od strani kolonov. Posestniki so skušali obdržati vrednost rente ne toliko z vlaganjem sredstev za posodobitev načina obdelave, ampak večinoma z revizijo pogodb v škodo svojih podrejenih. Če letine niso bile ugodne, so se koloni prav lahko znašli v kritičnem položaju. V možnostih, ki so jih ponujale Argentina in druge južnoameriške države, so videli priložnost za izhod iz svojih stisk kakor tudi priložnost za utrjevanje svojega družbeno-gospodarskega položaja (Kalc, 1995, 43-45).

Izseljevanje prvih slovenskih družin v Argentino je bilo skoraj gotovo povezano z delovanjem Calvarija in njegovih agentov (Kremžar-Rožančeva, 1990a, Svobodna Slovenija, 18. januarja). Poživitev slovenske (primorske) emigracije v to južnoameriško državo v letih neposredno pred 1. svetovno vojno pa je bila zelo verjetno v povezavi z odprtjem pomorske izseljenske proge, ki je vodila iz Trsta v Brazilijo in Argentino v letih 1908-1914. Progo je vzdrževala tržaška paroplovna družba Austro-Americana (Kalc, 1995, 39-40). Koliko Slovencev iz Primorske se je v celotnem obdobju delovanja Austro-Americane na progah proti Južni Ameriki izselilo v Argentino, je težko ugotoviti. Statistični viri, ki so na razpolago, ne upoštevajo namreč, da so na Primorskem, to je na ozemlju Goriške in Gradiške, Tržaške in Istre, poleg Slovencev živeli tudi Italijani in Furlani.

MNOŽIČNO PRISELJEVANJE SLOVENCEV V JUŽNO AMERIKO V DVAJSETIH IN TRIDESETIH LETIH TEGA STOLETJA

Italijanska zasedba tako imenovane Julijske krajine, ki je obsegala Goriško, Tržaško in Istro, trbiški okraj na Koroškem in še idrijski ter postojnski okraj na Kranjskem, leta 1918 in nato vzpostavitev fašističnega režima v Italiji leta 1922 sta s svojimi političnimi, gospodarskimi in socialnimi posledicami povzročili množično izseljevanje Slovencev (in Hrvatov) v Kraljevino SHS oziroma Jugoslavijo in v Južno Ameriko, predvsem v Argentino, Brazilijo in Urugvaj. Od 100.000 izseljencev, kolikor jih navajajo ocene, se jih je v Južno Ameriko odpravilo okoli 30.000, med temi nad 20.000 v Ar-

⁹ Argentinske oblasti so si v zadnjih desetletjih 19. stoletja prizadevale, da bi v državo privabile priseljence kmečkega stanu iz severne Evrope. Tem so namreč pripisovale večjo delavno sposobnost in iniciativnost. Ker se je emigracijski val iz tega dela Evrope do osemdesetih let prejšnjega stoletja skoraj že izčrpal, so se v Argentini naselili priseljenci iz južnih predelov Stare celine, predvsem Italijani in deloma tudi Španci (Gallo - Cortés Conde, 1987, 51-55).

gentino (Lipoglavšek-Rakovec, 1950, 34-35; Kacin-Wohinz, 1990, 336; Kalc, 1996, 28-30).¹⁰ Primorskim izseljencem pa je v tej zadnji državi treba dodati še nekaj tisoč emigrantov iz osrednje Slovenije in Prekmurja, tako da je bilo pred 2. svetovno vojno vseh Slovencev v Argentini od 24.000 do 25.000 (Kastelic, 1936, Slovenec, 5. januarja; Kuhar, 1939, 529; Lipoglavšek-Rakovec, 1950, 35). V Braziliji so se slovenski priseljenci naselili večinoma v državi São Paulo, v Urugvaju v glavnem mestu Montevideu in okolici, v Argentini pa največ na obrobju buenosaireskega vele mesta, zlasti v četrtih La Paternal in kasneje Villa Devoto ter v predmestju Avellaneda (Prekmurci). Precej se jih je ustalilo v mestih Córdoba in Rosario, ni pa bilo malo tistih, ki so se razkropili po skoraj celotnem argentinskem državnem ozemlju (Lipoglavšek-Rakovec, 1950, 35-38). Njihova usoda ni bila lahka že v obdobju pred letom 1930, ko je bila Argentina gospodarsko še stabilna, neprimerno težje pa so bile razmere v letih svetovne gospodarske krize, ki je južnoameriške države zelo prizadela.

Izseljenci v Argentini, Braziliji in Urugvaju so začeli sorazmerno zgodaj ustanavljati svoje organizacije, od pevskih zborov do društev in tiskanih glasil. V Braziliji, in sicer v mestu São Paulo, naj bi slovenski priseljenci ustanovili lastno društvo že leta 1902 (Kuhar, 1939, 529). Zanesljivo pa se je slovenska društvena dejavnost v tej državi razvila od leta 1928 dalje, ko je bilo vedno v São Paulu ustanovljeno Slovensko izobraževalno društvo Ornus (Ornus je kratica za besede Ovekovčeti rojstvo novega udruženja Slovenov) (Zupanc, 1971, 170; Marušič, 1995, 65). V društvu je proti koncu leta 1928 in na začetku naslednjega leta prišlo do nesoglasij. Nekaj članov je odstopilo in kasneje ustanovilo Slovensko izobraževalno društvo Primorje, ki je nato živel do leta 1933 ali 1934 (Bajec, 1969a, 233). Društvo Ornus se je ob dograditvi lastnih prostorov leta 1943 preimenovalo v Slovensko kulturno društvo Naš dom. Okoli njega se je kljub kasnejšim od razmer vsiljenim spremembam imena (Sociedade Slovena de Cultura Nosso Lar oziroma Sociedade Beneficiente e Recreativa Bertioğa) (Zupanc, 1971, 174-176) ohranilo slovensko društveno in kulturno delovanje še več desetletij. Člani društva Ornus so leta 1937 ustanovili tudi šolski odbor, ki je organiziral slovenski šolski tečaj. Tečaj je vodila Josefina Kadunc ob pomoči Almiře Čopič, in to do

začetka 2. svetovne vojne, ko je slovenska šola zamrla (Bajec, 1969a, 225; Zupanc, 1971, 174).

V Urugvaju se je poleg Primorcev naselilo tudi mnogo Prekmurcev. Ti so leta 1935 ustanovili svoje društvo, in sicer Prvo slovensko prekmursko društvo, ki je zgradilo Slovenski dom in je aktivno še danes (Doktorič, 1940, 105; ES 4, 1990, 226). Primorski Slovenci so v Montevideu leta 1929 ustanovili društvo Triglav, ki pa je po krajšem času prenehalo delovati zaradi političnih razprtij. Levo usmerjeni priseljenci so nato osnovali svoje društvo Ivan Cankar, ki je živel do leta 1937. Nelevičarji so se nekaj časa zbirali ob Pevskem društvu Slavček. Leta 1937 se je iz Argentine preselil v Urugvaj izseljenski duhovnik David Doktorič¹¹ in se pridružil akciji za ustanovitev enotnega društva Slovenski krožek (Doktorič, 1940, 105-106). Slovenski krožek je deloval do konca 2. svetovne vojne, ko se je njegovo vodstvo odločilo za pridružitve k Jugoslovanskemu društvu Bratstvo. Toda večina članov se s tem ni strinjala in je zapustila skupno organizacijo. Kasneje se je marsikateri primorski Slovenec v Urugvaju včlanil v Prekmursko društvo (Mislej, 1996a, 45-52). V medvojnih letih je društvo Slovenski krožek organiziralo tečaj slovenskega jezika in kulture pod vodstvom duhovnika Doktoriča (Doktorič, 1941, 74-75; Mislej, 1996a, 47-50).

V najštevilnejši slovenski izseljenski skupnosti v Južni Ameriki, ki je živel v Argentini, je bilo na začetku tridesetih let zaznati tri različne politične tabore. Najbolj organizirani so bili levičarji, ki so že leta 1925 ustanovili Delavsko kulturno društvo Ljudski oder. Največ somišljenikov je verjetno imel sredinski narodnjaški tabor okrog Slovenskega prosvetnega društva (ali krajše Prosvete), ki je bilo ustanovljeno leta 1929. Tretjo skupino so tvorili Sokoli, ki bi jih lahko označili za jugoslovanske nacionaliste in ki so ravno tedaj izstopili iz Slovenskega prosvetnega društva ter ustanovili Sokolsko društvo La Paternal (Mislej, 1983, 146).¹² Ta delitev je bila močno opazna v vsem kulturnem in prosvetnem delu kakor tudi v tisku.

Tudi Prekmurci in priseljenci iz osrednje Slovenije so se polagoma organizirali. Prvi so ostali bolj na robu vsega tega dogajanja. Tudi med njimi je prišlo do delitve, in sicer na podlagi verske pripadnosti. Nastali sta katoliška in evangeličanska skupina (Resumen de la historia de la vida de la Sociedad de Socorros Mutuos Esloveno en sus primeros 30 años, 2). Vsekakor so prekmurski

¹⁰ Vprašanje o točnejši določitvi števila teh izseljencev pa ostaja odprto. Italijanske statistike o izseljevanju in statistike priseljenjskih držav ne upoštevajo namreč izseljencev po narodnosti. Pomagati pa si ni mogoče rti z drugimi uradnimi statistikami, kot so na primer popisi prebivalstva. Za zadovoljivo rešitev problema je treba upati v obstoj primarne statistične dokumentacije. Zanimiv primer takšne dokumentacije je anketa goriškega nadškofa dr. Frančiška Borgia Sedeja, ki je ugotavljala število izseljencev po župnijah v letih 1924-1929. V arhivu goriške nadškofije je ohranjen fascikel z odgovori iz italijanskih in furlanskih župnij, toda v njem ni najti odgovorov iz slovenskih župnij. (Glej: Archivio Storico dell'Arcidiocesi di Gorizia, f. Emigrazione, 487/1871, Elenchi emigrantium Archidieocesis Goritensis, ab anno 1924-1929).

¹¹ Za lik tega duhovnika in drugih osebnosti, ki se pojavljajo v nadaljevanju, glej PSBL.

¹² Glej tudi Izseljenski vestnik, Ljubljana, marec 1934, 8.

*Slovesnost ob odprtju doma Delavskega kulturnega društva Ljudski oder v Buenos Airesu leta 1938 (NŠK).
Ceremonia de inauguración de la sede de la Asociación Cultural Obrera Eslovena Escenario popular,
Buenos Aires, 1938.*

rojaki v Argentini osnovali dve društvi: leta 1940 je bila ustanovljena Slovenska krajina, leta 1943 pa Vzajemno društvo Slovenec (ES 4, 1990, 223).¹³ Rojaki s Kranjskega pa so leta 1937 ustanovili društvo Samopomoč Slovencev. Njihova organizacija je bila splošno znana z imenom Kranjsko društvo (Mislej, 1983, 146).

V obdobju med obema vojnama so se začeli priseljevati v Argentino tudi Beneški Slovenci (Fotoalbum, 1986, 56-57), in to v glavnem tisti iz Terskih dolin. Naselili so se v Buenos Airesu in okolici, večja skupina pa še v Mendozi. Svojih društev niso imeli in nekateri izmed njih so se družili s furlanskimi priseljenci.

Delavsko kulturno društvo Ljudski oder je bilo ustanovljeno leta 1925 v buenosaireski mestni četrti La Paternal, kjer je bila takrat največja slovenska naselbina v Argentini. Ustanovitelji so hoteli nadaljevati tradicijo istoimenskega delavskega društva, ki je nastalo v okviru Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu leta 1905. Tržaški Ljudski oder je prišel po italijanski zasedbi Julijske krajine leta 1918 pod vpliv radikalnega krila slovenskih socialistov, ki so se včlanili v italijansko socialistično stranko PSI, po letu 1921 pa pod vpliv slovenskih komunistov, organiziranih v novonastali KP

Italije. Tudi vodstvo Delavskega kulturnega društva Ljudski oder v Buenos Airesu je prišlo v roke slovenske komunistične skupine, ki je bila povezana z jugoslovansko sekcijo KP Argentine (Genorio, 1988, 188-189). Ta politična usmeritev voditeljev je prihajala močno do izraza v društvenih glasilih, kot so bili Delavski list (1928-1930), Borba (1931-1934) in Delavski glas (1932-1934) (Bajec, 1969b, 306-307, 310, 314; id., 1980, 80-81). Ideološka opredeljenost je bila nekoliko manj poudarjena v kulturni reviji Njiva, ki jo je Ljudski oder izdajal od julija 1937 do septembra 1943, ko so jo oblasti po vojaškem udaru leta 1943 prepovedale. Njivo sta urejala France Birska in Albert Drašček (Bajec, 1980, 107-108; Mislej, 1983, 146-147).

Tudi Slovensko prosvetno društvo je bilo ustanovljeno leta 1929 v buenosaireski četrti La Paternal. Njegovo glasilo je s časom postal Slovenski tednik, ki je izhajal v Buenos Airesu od 1929 do 1936. Njegov urednik je bil najprej Peter Čebokli, nato so se pri vodstvu lista zvrstili Srečko Ferfolja, Silvo Kavčič in nazadnje Jan Kacin (Ferfolja, 1934, Slovenec, 4. avgusta; Bajec, 1980, 85-86). List je bil zmerno liberalno usmerjen, pod uredništvom Jana Kacina pa je zagovarjal socialno bolj

¹³ Za ustanovitev društva Slovenska krajina glej tudi Duhovno življenje, Buenos Aires, februar 1940, 145, 40; marec 1940, 146, 59-60.

angažirana stališča. Na začetku tridesetih let je prišlo do ostrih nesoglasij med nekaterimi vodilnimi sodelavci Slovenskega tednika in dr. Ivanom Šveglom, jugoslovanskim poslanikom v Buenos Airesu.¹⁴

Spor z jugoslovanskim poslaništvom je imel težke posledice v Slovenskem prosvetnem društvu. Skupina njegovih članov se ni strinjala z napadi Slovenskega tednika na dr. Ivana Švegla, zato je izstopila in ustanovila Sokolsko društvo La Paternal, ki se je leta 1934 preimenovalo v Izseljensko društvo Tabor. Člani te skupine so objavljali svoje prispevke v novem tedniku Slovenski dom, ki se je pojavil marca 1932, urejal pa ga je Silvo Kavčič. Precej verjetno je, da je Slovenski dom nastal s pomočjo poslaništva. List je bil vsekakor precej jugoslovansko unitaristično usmerjen, izšel pa je samo trikrat, in to najbrž zaradi nejasnega finančnega položaja in morda tudi zato, ker ni našel dovolj naročnikov (Dvoje zelo žalostnih sporočil, 3; Ferfolja, 1934; Bajec, 1969b, 311).

Razdor v Slovenskem prosvetnem društvu je tudi botroval nastanku tednika Novi list, ki je pod uredništvom dr. Viktorja Kjudra, bivšega urednika pri tržaškem dnevniku Edinost, začel izhajati leta 1933 (Ferfolja, 1934; Bajec, 1969b, 313-314). Novi časopis je izdajal poseben konzorcij, kateremu je predsedoval znani arhitekt in kulturnik Viktor Sulčič. V pisanju lista se je odražal precejšnji jugoslovanski patriotizem. Novi list je na primer opravičeval diktaturo kralja Aleksandra kot nekakšno nujno zlo, ki je naredilo konec neredu ter "neustvarjalnosti parlamenta in strank v zadnjih letih Kraljevine SHS".¹⁵

V drugi polovici tridesetih let, zlasti pa s prihodom novega poslanika Kraljevine Jugoslavije dr. Izidorja Cankarja novembra 1936, so se trenja med Slovenskim prosvetnim društvom in Izseljenskim društvom Tabor ublažila. Januarja 1937 sta se Slovenski tednik in Novi list združila v Slovenski list, ki je postal skupno glasilo obeh organizacij. Ti sta se kmalu nato združili in ustanovili novo društvo Slovenski dom (Bajec, 1969b, 314-315; Hladnik, 1978, 166-167). Slovenski list je izhajal od januarja 1937 do septembra 1946. Njegovi uredniki so bili Viktor Kjuder, Jan Kacin in nato spet Viktor Kjuder s sodelovanjem Josipa Švaglja. V medvojnih letih je bil do

1944 v uredništvu tudi izseljenski duhovnik Janez Hladnik. To se je dogajalo v času, kot sam piše v svojih spominih, "ko je bilo treba kriti naša ledja pred oznako simpatij s komunizmom" (Hladnik, 1978, 170, 182; Genorio, 1988, 191). List je bil zmerno in jugoslovansko patriotično usmerjen, pod uredništvom Jana Kacina pa se je krenil bolj na levo. Po njegovem odstopu leta 1940 se je v glavnem obnovilo prejšnje stanje (Bajec, 1969b, 315; Breclj, 1992, 173).

Na začetku tridesetih let si je marsikateri slovenski priseljenec v Buenos Airesu začel graditi lastno stanovanjsko hišico. Veliko priseljencev je namreč zapuščalo skupna stanovanja v La Paternalu in se selilo v na novo urbanizirane predele buenosaireske mestne občine, kot so bili na primer Villa Devoto, Villa Real in Saavedra. Precej kompaktno slovensko naselje je nastalo v Villi Devoto. Prav v tem kraju se je kmalu začutila potreba po uvedbi slovenskih šolskih tečajev za mladino. Tako je na pobudo nekaterih staršev nastala v Villi Devoto maja 1933 prva slovenska šola med slovenskimi priseljenci v Argentini. Pouk je bil dvakrat tedensko in vodili so ga Vlado Krnac, Stanislav Baretto ter Josip Švagelj (Mislej, 1994a, 25. 2). Za njimi je leta 1937 prevzela skrb za poučevanje slovenskih otrok iz Ville Devoto požrtvovalna učiteljica Emilija Bajt.

Okrog skupine ljudi, ki je dala pobudo za ustanovitev prvega slovenskega šolskega tečaja, je v Villi Devoto nastalo leta 1935 nepolitično Gospodarsko podporno društvo Naš dom. To je kasneje zgradilo svoje društvene prostore v tem buenosaireskem mestnem okraju (Mislej, 1983, 145) in od 1938 do 1941 izdalo nekaj številčk svojega glasila Naš dom. Ta publikacija je nekajkrat izšla tudi po vojni (Bajec, 1969b, 316-317).

Druga slovenska šola je nastala leta 1934 na pobudo članov Izseljenskega društva Tabor. Otroci so imeli tečaje v slovenščini v samih društvenih prostorih (Mislej, 1994a, 25. 2.). Po prihodu dr. Izidorja Cankarja in po njegovih prizadevanjih je bil na začetku leta 1937 ustanovljen Osrednji šolski odbor, ki je skrbel za organiziranje in vzdrževanje tečajev v slovenščini in hrvaščini. Za slovenske otroke so v La Paternalu odprli vrtec, dopolnilno slovensko osnovno šolo in internat. Za vse to so skrbele slovenske šolske sestre, ki so,

¹⁴ Zakaj je do spora prišlo, ni še povsem pojasnjeno. Dejstvo pa je, da je dr. Švegl že prej razburil hrvaške in srbske izseljence. Zlasti ti slednji so mu očitali pristranost (Bajec, 1969 b, 307-308). Verjetno je prišlo do zaostritve s krogom okrog Slovenskega tednika zaradi odstopanja lista od brezpartijske podpore tedanji uradni jugoslovanski politiki (režim kralja Aleksandra) in tudi iz osebnih antipatij (Podlogar, 1967, 9-10). Spor je šel tako daleč, da je nenaklonjenost jugoslovanskega poslaništva do Slovenskega tednika, Slovenskega prosvetnega društva in seveda do Delavskega kulturnega društva Ljudski oder, ki je tudi zagovarjal zelo kritična stališča do tedanjega režima v Jugoslaviji, ostala tudi po odpoklicu poslanika Švegla junija 1932. Njegov nadomestnik Dragutinović je najprej dosegel pri jugoslovanskih oblasteh prepoved uvoza in širjenja Slovenskega tednika v Jugoslaviji. Nato je prišlo do ovadbe argentinskimi oblastmi, da sta vodstvi Slovenskega prosvetnega društva in Ljudskega odra komunistični, kot je komunističen tudi Slovenski tednik. Po ovadbi je leta 1933 prišlo do aretacije odbornikov obeh organizacij in urednika Slovenskega tednika Jana Kacina. Po nekaj dneh so sile javnega reda vse izpustile zaradi pomanjkanja dokazov. Kacina pa so kmalu nato ponovno aretirali in ob tej priložnosti zaplenili celoten arhiv lista. Za urednika Slovenskega tednika sta tedaj po nekaterih virih uspešno posredovala izseljenski duhovnik Jože Kastelic in hrvaški frančiškan Leonard Rusković (Podlogar, 1967, 10; Bajec, 1969 b, 309).

¹⁵ Novi list, Buenos Aires, 23. septembra in 2. decembra 1933 ter še 13. oktobra 1934.

kot omenjeno, že delovale v Argentini. Zavod v La Paternalu je bil na začetku namenjen samo slovenskim otrokom, leta 1942 pa je argentinsko ministrstvo za šolstvo odredilo, da morajo biti take ustanove odprte za vso doraščajočo mladino. Za pouk slovenščine in verouka je skrbela sestra Illuminata Reven (PSBL IV, 1994, 797; Mislej, 1994a, 25. 2.). Poskusa slovenskih šolskih tečajev v organizaciji šolskih sester v Villi Devoto in v Rosariu nista obrodila zaželenih uspehov (PSBL IV, 1994, 797).

V Villi Devoto je tudi Delavsko kulturno društvo Ljudski oder leta 1938 zgradilo svoj dom, in sicer v bližini sedeža Slovenskega podpornega društva Naš dom. Člani tega društva so bili aktivni tudi v mestnem okraju Saavedra, kjer so leta 1936 ustanovili Slovensko podporno društvo Ivan Cankar. Predstavniki Ljudskega odra niso pristopili k Osrednjemu šolskemu odboru in niti niso bili povabljeni vanj. Leta 1939 so se skupaj z društvom Naš dom domenili, naj se ustanovi meddruštveni odbor za skupno slovensko šolo v Villi Devoto. Na žalost je kmalu prišlo do nesporazumov, kar je po svoje pripomoglo, da je kasneje ta šolski tečaj propadel (Mislej, 1983, 146).

Kot že omenjeno, so se slovenski medvojni priseljenci v Argentini naselili večinoma v neposredni okolici mesta Buenos Aires, nato v mestih Rosario in Córdoba. V Rosariu so ti rojaki leta 1930 ustanovili Slovensko

delavsko društvo Triglav. Med 2. svetovno vojno in tudi nekaj let po njej so sodelovali pri Jugoslovanskem društvu Triglav. Ta organizacija je bila ukinjena leta 1949 za časa vlade argentinskega predsednika Peróna, tako da se je društvena dejavnost med Slovenci v Rosariu obnovila šele leta 1957 (ES 4, 1990, 223). V Córdoba so slovenski priseljenci ustanovili leta 1928 Jugoslovansko čitalnico (oziroma Jugoslovansko podporno društvo), ki je delovala do leta 1932. Nato je bila leta 1933 osnovana podružnica Slovenskega prosvetnega društva iz Buenos Airesa, ki se je pozneje preimenovala v Delavsko kulturno društvo Iskra. Med 2. svetovno vojno so Slovenci v Córdoba ustanovili Slovensko podporno društvo Edinost, ki ima še dandanes svoj sedež v tem argentinskem mestu (ES 2, 1988, 416; ES 4, 1990, 223).

Nekateri slovenski priseljenci so krenili tudi na oddaljeni argentinski jug, v Mendozo in drugam v notranjost države. Vsekakor pa velja opozoriti, da so v Gospodarstvu, prvem slovenskem časopisu v Argentini, ki je izhajal pod uredništvom Cirila Jekovca (pomagala sta mu tudi France Krašovec in Gabrijel Brinšek) od junija 1926 do decembra 1930, svetovali primorskim in sploh novim priseljcem, naj se raje kot v mestih naselijo na podeželju in tam ustanavljajo slovenske kolonije. Stekla je celo akcija za poselitev naselbine La Llave v Mendozi, kjer naj bi s pomočjo nekaterih bank in družb kakih deset slovenskih družin začelo kmetovati na dotlej neobdelani zemlji. Načrt je žalostno propadel in ta ne-ljubi dogodek je povzročil precej trenja med novimi priseljcem in že večkrat omenjeno skupino izobražencev, ki je prišla v Argentino tik pred izbruhom 1. svetovne vojne (Bajec, 1969b, 304-306; Breclj, 1992, 169-170).

Slovenski izseljenci v Argentini niso imeli neposrednih stikov s slovenskimi misijonarji oziroma duhovniki (skoraj izključno salezijanci), ki so v glavnem delovali v oddaljeni Patagoniji in tudi v provinci Mendoza oziroma v njenem istoimenskem glavnem mestu.¹⁶ To vsaj delno ne velja za že omenjenega patra Ludovika Perniška, ki je deloval v mestecu Junín de los Andes v argentinski provinci Neuquén. Iz Junína je Pernišek vsako leto odhajal na pot, da bi obiskal vse kraje svojega obsežnega misijona. Med nekim takim potovanjem je leta 1934 srečal antropologa Janka Benigarja, ki je s številno družino živel v kraju Aluminé v patagonskih gorah, in ga kasneje še nekajkrat obiskal (Kastelic, 1935, 810; Mislej, 1988, 122-127).¹⁷ Pater Pernišek je tudi

16 V Mendozi je v tridesetih letih deloval tam rojeni salezijanec slovenskega rodu dr. Peter Serdoč (Pedro Serdoch). Glej PSBL IV, 1994, 817.

17 V članku Ob smrti + ing. Gabrijela Brinška, ki je izšel v reviji Duhovno življenje julija 1935, je Kastelic objavil tudi odlomek iz pisma uredništvu, ki ga je poslal Janko Benigar. V njem je znaní antropolog med drugim sporočal, da ga je obiskal pater Ludovik Pernišek.

DUHOVNO ŽIVLJENJE

LETO XI — ŠTEV. 190
AVGUST 1944

LA VIDA ESPIRITUAL

AÑO XI — NUM. 190
AGOSTO 1944

VTISI IZ CATAMARKE

Nad glavnim oltarjem stoji čudodelni kip Marijja, kateri je med tednom obrnjen v kapelico, v nedeljo pa se obrne po cerkvi. Tudi ta kip nosi narejeno obleko iz svile. Vrhni plašč je sinje barve, krilo pa je belo. Ima pa dve obleki. Dragocena, praznično, ji dajo le za največje praznike.

V kapeli pripovedujejo barvana olna zgodovina tega Marijinega kipa.

Prvo olno kaže Marijin kip v skalnati steni, kamor je Indijanez povedel Salazarja, ki je nato zgradil Mariji kapelico, kjer se je Marijino čiščenje začelo. Druga slika kaže čudež ozdravljenja umirajočega. Nadalje sledi prizor groznega požarja, kateri je zagorel na Salazarjevem domu. V skrajni stiski je globoko verni mož pokleknil pred Marijin kip in v neomejenem zaupanju dvignil Marijo in jo nesel k besnečemu ognju. Nenadno je požar ugasnil. Indijanci, ki so sovražili priseljene Špance, so pogosto napadli njihove naselbi-

ne. Tudi nad Salazarja je pridrla velika oborožena četa, proti kateri ni imel niti mož niti izdatnega orožja. Mesto da bi se spuščal z divjaki v boj se je spel zaškel k Mariji. Vzel je njen kip in z njim v roki je stopil divjakom nasproti, ki so med tem že pripricali do nise z dvignjenimi sulicami. Spogledali so se napadalec, crožje jim je padlo iz rok in poklekali so pred Marijo, nato pa brez besede odšli.

"Nuestra Señora del Valle" je za vse ljudi one dežele, ne le simbol njihove globoke vere, temveč tudi njihova velika zavetnica na vseh potih.

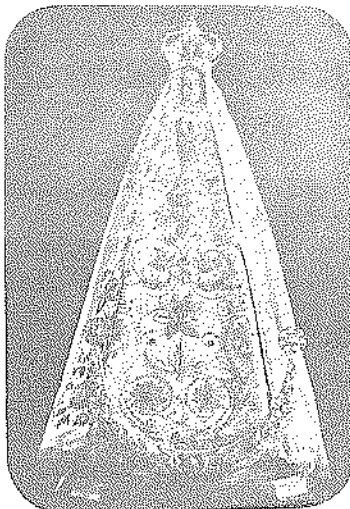
Tako pripovedujejo, da so bili prav čudežno rešeni letos štirje godci v San Juanu. Vsi štirje doma iz Catamarke so igrali na neki veselici v San Juanu oni usodni večer. Bila je polna dvorana ljudi, to se je zemlja stresla. Tj štirje godci so na mah skočili skupaj in vsi glasno klicali: "Nuestra Virgenota, no te olvides de nosotros que somos tus hijos". — Med tem, ko so bili drugi mrtvi, se nobenemu teh godeev ni nič zgodilo.

Catamarca ima in imela je. Sloviti Marijin kip, njena čudeže in pa koktaje. In poklekava velika dežela. Vse se vidimo na slikah.

ROJAKOM V FORMOSI, MISIONES
IN V PARAGUAYU

V novembra bom osbiškal skrajni argentinski sever, to je Formoso in Misiones. Stopil bom tudi v Paraguay. Rojake, ki živijo tam okoli prosim, da mi sporočijo, kakšno prevorno močnost so iz Formose de Asunciona (Paraguay), od tam v San Ignacio (Paraguay) de Posadas (Argentina), od tam v El Dorado in Centro Azul ter Cataratas de Iguaçu.

Vse rojake, kateri imate v tistih krajih kakšno postambo, prosim, da mi sporočijo njihove naslove. Jozef Hladnik.

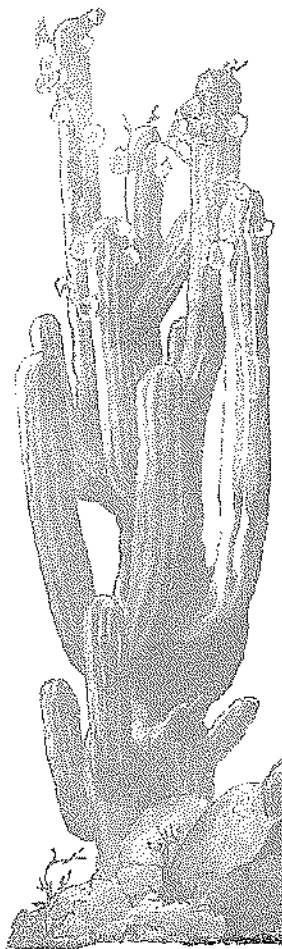
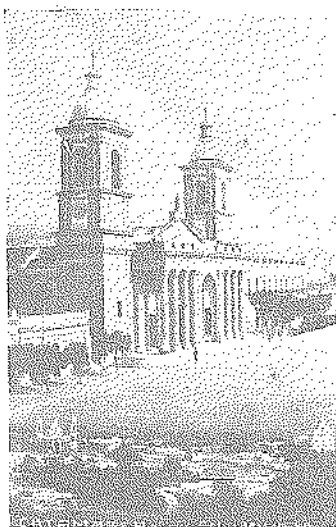

Decir Catamarca y no recordar a Nuestra Señora del Valle es casi imposible.

Con sobrada razón resulta la catedral de Catamarca entre todos los demás edificios, pues desde allí reparte Nuestra Señora del Valle su magnífica protección a todos cuantos a Ello recurren y muy especialmente a los que son hijos de aquella provincia tan confiadamente edicto a su gran protectora celestial. Mientras hubo temblores de tierra catastróficos en todas las provincias avanzadas, Catamarca quedó preservada de tal calamidad y — más todavía: los catamarqueños, presentes en tales catástrofes, especialmente en San Juan, invocando a su "Virgenota" salieron ileso.

Miles de gracias conseguidas por intermedio de Nuestra Señora del Valle son documentadas por otros tantos objetos votivos que llenan los aposentos del camarín de Nuestra Señora.

Se destaca entre los edificios de Catamarca también la iglesia de San Francisco, en la cual actuara buen tiempo como humilde franciscano el más tarde obispo Esquiú, cuyo corazón se conserva allí. Este modesto hijo de San Francisco mereció la fama de santidad que está confirmada por muchos hechos milagrosos.

Naslovna stran revije Duhovno življenje iz leta 1944. Revija izhaja v Buenos Airesu še danes, in to neprekinjeno od leta 1933.

Tapa de la revista La Vida Espiritual de 1944. La revista, fundada en 1933, sigue apareciendo regularmente.

navezal stike s slovenskimi izseljenci, ki so se naselili v dolini reke Río Negro¹⁸ in v razvijajočem se turističnem mestecu San Carlos de Bariloche pod patagonskimi Andi (Pernišek, L., 1939, 51, 152).

Nekako v tem obdobju je prišel med Slovence v Argentini duhovnik Anton Mrkun, ki je bil v domovini znan prosvetni delavec in organizator. Leta 1927 je med drugim ponovno obudil Družbo sv. Rafaela za pomoč izseljencem in povratnikom (SBL II, 160-161). V Buenos Airesu je izdal dve številki katoliškega mesečnika izseljenec (Bajec, 1969b, 306). Razočaran nad razmerami v Argentini, se je leta 1928 vrnil v domače kraje in se v daljšem prispevku o svojih izkušnjah v tej južno-ameriški državi, ki je izšel v Koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1929, med drugim takole izrazil: "Da ne bo nejasnosti, ponovim: odsvetujem se izseliti v Argentino. Argentinske razmere so mi poznane, ker sem bil dalj časa tam. Marsikateri naš rojak je tam prišel v hude nesreče, bolezen in črno lakoto. Zelo veliko se jih tam versko in moralno izgubi. Velika zguba je tudi v narodnem pogledu. Vsi oni, ki tam trajno ostanejo, se bodo poargentinili. Njih otroci po veliki večini ne bodo več govorili slovensko. V gospodarskem oziru tudi ni velike gotovosti na uspeh. Delo v Argentini je zelo nestalno in tudi precej težko se dobi" (Mrkun, 1929, 87-93).

Prvi slovenski duhovnik, ki se je za stalno naselil v Argentini, da bi poskrbel za verske potrebe tamkajšnje številne slovenske skupnosti, je bil Jože Kastelic. Kastelic je prispel v Buenos Aires aprila 1933. Prej je deloval kot izseljenski dušni pastir med Slovenci v Franciji (Podlogar, 1967, 12-13; Hladnik, 1978, 177). Da bi dosegel kar največ rojakov, ki so živeli razkropljeni po buenosaireskem vele mestu in po ozemlju argentinske republike, je 13. maja 1933 začel izdajati pri Slovenskem tedniku versko rubriko Moje versko življenje. Rubrika se je julija 1933 preimenovala v Naše duhovno življenje in izhajala kot redna, a samostojna priloga Slovenskega tednika. Avgusta 1934 se je priloga osamosvojila in začela izhajati kot revija z novim naslovom Duhovno življenje. Do avgusta 1935 je izhajala kot tednik, nato pa je postala mesečnik. V takšni obliki izhaja še danes (Bajec, 1969b, 309, 312-313; Breclj, 1992, 173-174).

Ob prihodu Jožeta Kastelica v Argentino so bile tamkajšnje gospodarske razmere zelo težke. Brezposelnih je bilo na začetku tridesetih let izredno veliko. V samem Buenos Airesu so nastala barakarska naselja v

nekem mestnem okraju pa je zraslo pravo mesto brezposelnih - Villa Desocupación.¹⁹ Kastelic je v Slovincu januarja 1936 tako opisal usodo nekaterih slovenskih priseljencev v Argentini: "Dolgotrajna brezposelnost je vzela mnogim najdražje, kar človek ima. Grozo vzbujajoče je število naših ljudi, ki otopeli, brez pameti begajo po argentinskih planjavah, največkrat s fiksno idejo, da jih kdo preganja. Ker so norišnice prepolne, takih ljudi ni mogoče spraviti v umobolnice." V istem članku je tudi zabeležil nko posebnost, in sicer to, da so bile slovenske žene in dekleta zelo cenjene pri bogatih argentinskih družinah kot hišne pomočnice in da so prej našle zaposlitev kot moški. O njih se je takole izrazil: "Brezposelnih slovenskih služkinj na primer v Buenos Airesu ni. In tako se naše žene dostikrat žrtvujejo in s svojim delom preživljajo družine. Moške potem doma gospodinjijo, pometajo, kuhajo, pomivajo, otroke pestujejo in perejo." Takšnih hišnih pomočnic naj bi bilo tedaj okrog tisoč (Kastelic, 1936, Slovenec, 5. januarja).

Proti koncu leta 1935 je Kastelic odpotoval v domovino, da bi si priskrbel več sredstev za izdajanje revije Duhovno življenje in predvsem da bi pridobil še kakega sodelavca iz duhovniških vrst za delo med Slovenci v Argentini. Že prej si je dopisoval z duhovnikom Janezom Hladnikom in mu opisoval argentinske razmere. Hladnik se je slednjič odločil, da gre za izseljenskega duhovnika v to latinskoameriško državo. V Buenos Aires je prispel marca 1936 (Hladnik, 1978, 136-160, 169). Kastelic je v Argentino povabil tudi goriškega duhovnika Davida Doktoriča, ki je bil dober publicist in še skladatelj ter gospodarstvenik. Doktorič se je vabilu odzval in prišel v Buenos Aires septembra 1936. Skupno s Kastelicem in Hladnikom je veliko pisal v Duhovno življenje. Na predlog poslanika Izidorja Cankarja pa je že leta 1937 šel v Urugvaj in bil imenovan za častnega honorarnega atašeya jugoslovanskega poslatništva v Buenos Airesu s sedežem v Montevideu. Obenem je duhovno oskrboval tamkajšnje Slovence in sploh Jugoslovane (PSBL I, 1977, 292-293; Mislej, 1996a, 21-83).

V letih 1937-1938 sta se Kastelic in Hladnik menjavala pri uredništvu Duhovnega življenja. Slednjič je to ostalo v Hladnikovih rokah vse do leta 1948 in deloma 1949, ko so k urejanju pristopili nekateri duhovniki, ki so prišli v Argentino po 2. svetovni vojni (Bajec, 1969b, 313; Breclj, 1992, 174). Menjavanje

18 Skupina slovenskih izseljencev (v glavnem Vipavcev) se je naselila v Zgornji dolini (Alto Valle) reke Negro, predvsem v naseljih Villa Regina, Cinco Saltos, Cipolletti, Centenario. Uspešno so se začeli ukvarjati s sadjarstvom in kasneje tudi s hmeljarstvom (Hladnik, 1940; ES 4, 1990, 223).

19 Reportaže o brezposelnih je objavilo tudi Duhovno življenje septembra 1934. Napisal jih je že večkrat omenjeni France Krašovec, ki se je podpisoval s psevdonimom Franc Dalibor (Duhovno življenje, Buenos Aires, september 1934, 61, 62, 63 in tudi november 1934, 67). Krašovec je zaradi svoje službe večkrat prepotoval vso državo in bil eden njenih najboljših poznavalcev med slovenskimi priseljenci. Postal je eden prvih sodelavcev pri Duhovnem življenju. Njegovi prispevki, ki jih je revija objavljala z manjšimi presledki od septembra 1933 do avgusta 1939 z naslovom Argentinski filmi, nudijo veliko dragocenih podatkov za proučevanje slovenskega in jugoslovanskega izseljenstva v Argentini (Mislej, 1989, 131-132; Jenšterle, 1995, 189-196).

uredništva med Kastelicem in Hladnikom je kazalo, kako si je vsak od njiju predstavljal revijo. Kastelic je bil velikopotezen in skušal držati Duhovno življenje na visoki kulturni ravni.²⁰ Seveda je imel s tako zasnovno revije visoke stroške, ki jih naročnine niso mogle kriti (Podlogar, 1967, 12-13). Hladnikovo Duhovno življenje je bilo bolj uglaseno na verske potrebe izseljencev, zlasti primorskih, in vsebinsko manj bogato, kakor so pač dopuščale razmere. Tudi v pristopu do izseljencev, ki so bili v veliki večini Primorci, sta se Kastelic in Hladnik razlikovala. O tem se je sam Hladnik takole izrazil: "Gospod Jože ni razumel tako Primorcev, kot sem jih jaz. Bil je trd Kranjec in hotel zapovedovati v Argentini, kot bi to mogel doma. Tudi glede političnega gledanja se ni ujemal z mišljenjem Primorcev, ki so bežali pred fašizmom in gledali v Jugoslaviji svojo rešitev. Tako si je ustvaril v Argentini strupenih nasprotnikov, kakor je imel seveda tudi veliko vnetih somišljenikov" (Hladnik, 1978, 177-178). Te razlike so se poznale tudi v odnosih med obema izseljenskima duhovnikoma, med katerima je prišlo do nekaterih nespornostov. Še nekaj dni pred odhodom v Mendoza in nato na najvišji vrh v Andih Aconcagua, kjer ga je 8. marca 1940 čakala tragična smrt, se je Kastelic v pismu generalnemu vikarju ljubljanske nadškofije Nadrahu med drugim pritoževal nad Hladnikovim značajem (Hladnik, 1978, 180-181).

Slovenski izseljenci s Primorskega, ki so prišli v Argentino v obdobju med obojema vojnama, niso bili le ekonomski emigranti, ampak tudi politični begunci. To dejstvo je primerno podčrtano v zgoraj omenjenem citatu iz Hladnikove knjige spominov *Od Triglava do Andov*, ki je izšla v Gorici leta 1978. Na podoben način so o značaju medvojne primorske emigracije v Argentini pisali sami izseljenci v svojih glasilih. Slovenski tednik, *Novi list*, Slovenski dom, *Njiva* itn. so se ločevali pri presojanju svetovnega dogajanja in pri obravnavanju jugoslovanske stvarnosti, zlasti po uvedbi šestojanuarske diktature, vendar je vse združevala ostra kritika italijanskega fašističnega režima, ki je Slovencem na Primorskem in Notranjskem prizadejal toliko gorja in krivic.²¹ O počutju primorskih izseljencev v Argentini, ki so se imeli bolj za begunce kot pa za izseljence, je na primer v uvodniku revije *Njiva* decembra 1939 mogoče brati te odločne besede: "Nekje čitamo, kako vleče mnoge Slovence v tujino strast po bogastvu; morda bo kakšna izjema, toda bodi resnici na ljubo povedano, da ogrom-

na večina Slovencev iz pod Italije, se nas je izselila, ker so nam doma odrekli tujci najmanjšo svobodo in pa košček kruha, katerega smo si znali zmiraj sami zaslužiti. To je pravi vzrok, zakaj se nas je po vojni toliko Primorcev izselilo. Kdor misli drugače in primerja predvojno izseljevanje Slovencev v Severno Ameriko, z nami, je politično analfabet".²²

PRIMORSKI SLOVENCİ MED 2. SVETOVNO VOJNO V JUŽNI AMERIKI

Neposredno po napadu Nemčije in Italije ter njunih zaveznikov na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je bil v Buenos Airesu sklican sestanek vseh jugoslovanskih izseljenskih organizacij v Argentini. Do zborovanja je prišlo 27. aprila 1941 in predstavniki omenjenih organizacij so med drugim tudi sklenili obuditi skupno domoljubno organizacijo Jugoslovansko narodno obrano, ki je bila zelo aktivna v Južni Ameriki, zlasti v Čilu in Argentini, v letih med 1. svetovno vojno. Občni zbor JNO je bil 7. junija. V njen glavni odbor so bili izvoljeni ti Slovenci: arhitekt Viktor Sulčič kot tajnik, Ivo Wider kot podblagajnik, Vigor Domicelj in dr. Viktor Kjuder kot člana propagandnega odbora ter Ivan Pahor kot član organizacijskega odbora. Glavni cilj organizacije je bil zbiranje pomoči za okupirano in razkosano Jugoslavijo ter usmerjanje argentinske in širše južnoameriške javnosti v prid njeni osvoboditvi. JNO se je s svojimi odseki razširila po vsej Argentini in deloma tudi v Urugvaju (Mislej, 1994b, 86-87, 93) in Braziliji.²³

Novice iz zasedene Jugoslavije so prihajale med izseljence v Argentini in tudi drugod po Južni Ameriki precej neredno in po raznih kanalih. Važen vir so bili članki v krajevnem časopisju, časopisi slovenskih izseljencev iz Severne Amerike, krajevne in tuje radijske postaje, korespondenca, ki je iz razumljivih razlogov prihajala iz domačih krajev bolj poredko in vsekakor z veliko zamudo. Vesti o gverili so sprva izpostavljale četnike Draže Mihajlovića, polagoma pa so začele omenjati tudi druge upornike. V avgustu 1942 je revija *Njiva* objavila prve vesti o Osvobodilni fronti. Vir za te informacije so bile jugoslovanske oddaje po radiu Moskva (Mislej, 1994a, 3. 3.). Nato je začelo prihajati vedno več novic o partizanskem gibanju, ki ga je vodil Josip Broz, vendar je še nekaj časa vladala zmeda, tako da sta se besedi četnik in partizan zamenjavali. Proti koncu leta 1942 pa je postala slika o dogajanju v Jugoslaviji

20 Kastelicu je uspelo, da se je krog sodelavcev pri Duhovnem življenju precej razširil v Argentini, v Sloveniji in drugod po svetu. V Argentini je pridobil med predvojnimi izobraženci poleg Franceta Krašovca še Cirila Jekovca. Iz domovine pa so se oglašali Fran S. Finžgar, Aleš Ušeničnik, Jože Debevec, Josip Mal, Rado Bednarik, Martin Jevnikar, Ljubka Šorli in drugi (Brecelj, 1995, 76).

21 Glej na primer Mislej, 1996b, pass.

22 *Njiva*, december 1939, 7, 125; Genorio, 1987, 140.

23 Po nekaterih pričevanjih je bila JNO v Braziliji v rokah skrajno unitaristično usmerjenih izseljencev. Zato naj ne bi ta organizacija v Braziliji nikdar resnično zaživela (ASIM, pismo Andreja in Franca Mozetiča ter Ivana Uršiča uredništvu Slovenskega izseljenskega koledarja v Ljubljani, São Paulo, marec 1969. Glej še Zupanc, 1971, 174).

nekoliko bolj jasna. V JNO se je začelo razhajanje med tistimi, ki so zagovarjali delovanje begunske vlade v Londonu, in tistimi, ki so se opredelili za narodno-osvobodilno vojsko. Na prehodu v leto 1943 je prišlo do dokončnega razkola. Zagovorniki narodnoosvobodilnega gibanja so še naprej uporabljali naziv JNO, toda z dodatkom Comité pro Yugošlavia. Z oktobrom 1943 pa je ta skupina ustanovila novo organizacijo Svobodno Jugoslavijo ali Združenje svobodne Jugoslavije. Slovenski odseki JNO so se v veliki večini pridružili novemu združenju (Mislej, 1994b, 93-95).

V okviru JNO so izseljenci s Primorskega, med njimi so bili tudi Hrvatje iz Istre, ustanovili oktobra 1941 Odbor Slovencev in Hrvatov izpod Italije (Comité de los Yugošlavos de la Venecia Julia), ki se je kmalu ločil od matične organizacije. Odboru je predsedoval Marij Medvešček, tajnik pa je postal Andrej Škrbec (Mislej, 1994b, 87-90). Organizacija, bolj poznana z imenom Primorski odbor, je vse do sklenitve mirovne pogodbe z Italijo leta 1947 izpeljala v Argentini pa tudi v Urugvaju in Braziliji več pobud, s katerimi je zahtevala uveljavljanje narodnostnih pravic Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, zlasti njihovo pravico do priključitve k Jugoslaviji. Primorski odbor je v javnosti nastopal s odprtimi pismi in članki v slovenskem in argentinskem tisku, s telegrami, z organiziranjem shodov itn. Ob koncu novembra 1941 je polemiziral s stališči združenja italijanskih protifašističnih izseljencev Italia Libre, ki je sicer po eni strani obsojalo krvavo ravnanje italijanske vojske do civilistov v Jugoslaviji in v drugih okupiranih deželah, po drugi pa je zagovarjalo nedotakljivost rapalske meje (Mislej, 1994b, 87-90). Decembra 1941 je Odbor ogorčeno nastopil proti ravnanju Posebnega sodišča za zaščito države na 2. tržaškem procesu. Apostolskemu nunciju v Argentini je poslal brzojavko s prošnjo, naj Sv. oče poseže v korist obsojencev. Nato je podobne telegrame poslal voditeljem zavezniških vlad v Londonu, Washingtonu in Moskvi kakor tudi generalu Simoviću, voditelju jugoslovanske begunske vlade (Mislej, 1994b, 90-91).

V ponovni polemiki z Italio Libre je Primorski odbor avgusta 1942 v argentinskem tisku objavil odprto pismo bivšemu italijanskemu zunanjemu ministru grofu Carlu Sforzi, ki se je mudil v Montevideu na svetovnem kongresu tega združenja. V njem je bil očitek tvorcu Rapalske pogodbe, da ne more biti pravi demokrat, kdor

zagovarja nedotakljivost dotedanje italijansko-jugoslovanske meje. To mejo so v samih italijanskih krogih označevali za strateško in se torej še zdaleč ni ozirala na narodnostno mejo med Italijani ter Slovenci in Hrvati. Bila je sad imperialističnih gledanj in zato v svojem bistvu globoko nedemokratična (Mislej, 1994b, 91-93). Grof Sforza je na to pismo odgovoril s krajšo izjavo odboru JNO v Montevideu, v kateri je poudarjal svoje demokratično čutenje. Polemika se je nato še bolj razvnela. Voditelji Primorskega odbora so večkrat podčrtali, da je bila Jugoslavija oziroma Kraljevina SHS prisiljena sprejeti določbe Rapalskega sporazuma zaradi pritiska velikih sil. Poleg tega so zanikali, da bi se raznarodovalni posegi v Julijski krajini začeli šele s fašističnim režimom, ker je že Giolittijeva Italija tam vodila protimanjšinsko politiko (Mislej, 1994b, 93).

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Primorski odbor okrepil svoje delovanje. Med njegovimi člani je že prej vedno bolj prihajalo do prepričanja, da bi morala jugoslovanska stran vojaško zasesti Julijsko krajino in se šele nato pogajati z diplomati zahodnih sil (Mislej, 1994b, 95). Aprila 1944 se je organizacija preimenovala v Odbor za jugoslovansko primorje v Argentini in sprožila akcijo za zbiranje podpisov slovenskih in hrvaških izseljencev v podporo priključitvi Primorske k Jugoslaviji. Do začetka leta 1946 se je v posebni knjigi nabralo skoraj 10.000 overovljenih podpisov. Knjigo so odposlali februarja 1946 v London, kjer je bila izročena Svetu zunanjih ministrov (Mislej, 1994b, 95, 100).²⁴

Leta 1944 so primorski Slovenci v Argentini na poseben način izrazili svoja čustva in želje po združitvi z ostalimi rojaki v skupni domovini. Tistega leta je bila namreč stoletnica rojstva priljubljenega pesnika Simona Gregorčiča, Goriškega slavčka, in vse organizacije primorskih izseljencev so ob tisti obletnici pripravile mogočno manifestacijo. Manifestacija je bila 14. oktobra 1944 v središču Buenos Airesa in je imela močan narodni pečat. Po proslavi so prireditelji izdali knjigo Gregorčičevih pesmi (Kurinčič, 1981, 225-228; Mislej, 1994b, 96).²⁵

Po koncu vojne se je Primorski odbor še bolj okrepil in je v delovanju za priključitev Primorske k Sloveniji oziroma Jugoslaviji dosegel podporo vseh slovenskih izseljenskih društev v Argentini, Urugvaju in tudi v Braziliji. Njegov predsednik je postal Franc Kurinčič, ki je

24 Da je knjiga dospela pravemu naslovniku, je potrdil dr. Viktor Kjuder, ki je po odhodu dr. Izidorja Cankarja v Kanado leta 1942 postal odpravnik poslov na jugoslovanskem poslanstvu v Buenos Airesu. To funkcijo je opravljal vse do leta 1946, ko je vse posle izročil prvemu uradnemu poslaniku Federativne ljudske republike Jugoslavije (Mislej, 1994b, 99-100).

25 Za častnega govornika na proslavi je bil določen Franc Kurinčič, predsednik njenega pripravljalnega odbora. Argentinska policija, ki je nadzirala manifestacijo, mu je prepovedala spregovoriti v tujem jeziku, vendar ostali spored je potekel tako, kot je bilo predvideno. Poostreni policijski nadzor neke prireditve je bil v običajnih razmerah v Argentini precej nenavaden. Toda vedeti je treba, da je junija 1943 prišlo v državi do vojaškega udara, po katerem so prevzeli oblast skrajno nacionalistično usmerjeni oficirji (med njimi je bil tudi polkovnik Juan Domingo Perón), ki niso skrivali svojih simpatij do sil Osi (Kurinčič, 1981, 227; Mislej, 1994b, 96). Zaradi tega vojaškega udara je bilo ukinjeno izhajanje revije Njiva.

uspešno vodil pripravljalni odbor za Gregorčičevo proslavo, tajništvo pa je obdržal Andrej Škrbec (Kurinčič, 1981, 233-234; Mislej, 1994b, 96-97). Odbor je Svetu zunanjih ministrov v Londonu in Parizu poslal številne spomenice in telegrame. Poleg tega je pripravil v Buenos Airesu, Rosariu in tudi v urugvajskem glavnem mestu Montevideu odmevna javna zborovanja v podporo istih zahtev (Mislej, 1994b, 97-98, 100-101). Odbor je bil ves čas prisoten v slovenskem izseljenskem tisku in tudi v argentinskih občilih. To delovanje je vzbudilo pozornost v številni italijanski skupnosti v Argentini. Tako je v zvezi s tržaškim vprašanjem prišlo leta 1946 do izmenjave zelo ostrih člankov med predsednikom Odbora Francem Kurinčičem in Vittorioom Mosco, urednikom socialistično usmerjenega italijanskega izseljenskega časopisa *L'Italia del Popolo*. Mosca je med drugim zagovarjal stališče, da mora Trst ostati v okviru italijanske države zaradi 600.000 Italijanov, ki so za to padli med 1. svetovno vojno (Kurinčič, 1981, 236; Mislej, 1994b, 102). Vsekakor je ta polemika močno odmevala med Italijani v Argentini. Tudi med njimi so nastajali odbori, ki so sklicevali shode in pošiljali spomenice v London in Pariz z zahtevo, naj se Julijska krajina ne priključi k Jugoslaviji (Mislej, 1994b, 101-102).

Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo v Parizu 10. februarja 1947 je Primorski odbor marca istega leta izrazil solidarnost Slovincem, ki so ostali za novo italijansko mejo, vendar se po septembru, ko je mirovna pogodba stopila v veljavo, ni več oglasil v tisku ali drugih občilih in tako prenehal delovati (Mislej, 1994b, 103). Nekateri njegovi člani, predvsem predsednik Kurinčič, so sklenili, tako kot še precejšnje število primorskih priseljencev, vrniti se v domače kraje. Jugoslovanska ladja *Partizanka* je aprila in maja dvakrat priplula v Buenos Aires in obakrat odplula s številnimi povratniki (Kurinčič, 1981, 250-257; Kalc, 1996, 55).

PO 2. SVETOVNI VOJNI

Po razkolu v JNO ob koncu 1942 in na začetku 1943 so slovenska društva v Južni Ameriki skoraj v celoti stopila na stran tistih, ki so v se v tej domoljubni organizaciji opredelili za partizansko gibanje in nato ustanovili združenje Svobodne Jugoslavije. Velika večina članov primorske skupnosti v Argentini, Urugvaju in Braziliji je podprla vodstva svojih društev pri tej izbiri. Med tistimi, ki se niso povsem strinjali s tem, je bil izseljenski duhovnik Janez Hladnik. Hladnik je leta 1943 zvedel za smrt brata Franceljna, za katero je bila po-

sredno kriva neka partizanska formacija. Poleg tega je od leta 1941 do 1945 prejel nekaj pisem duhovnika Franca Gabrovška, ki se je ob zasedbi Jugoslavije umaknil v Palestino in nato v Veliko Britanijo kot odposlanec Slovenske ljudske stranke. Gabrovšek je poročal s stališča jugoslovanske begunske vlade v Londonu. Iz Severne Amerike je Hladnik prejemal Ameriško domovino, ki je pisala podobno (Hladnik, 1978, 184-186). Tako je ugotovil, da se partizanski odredi v Jugoslaviji borijo proti okupatorskim silam, a da hkrati izvajajo socialistično revolucijo. Opredelil se je proti revoluciji in zato je poročila o dogodkih v domovini objavljala v Duhovnem življenju s "skrajno previdnostjo" (Hladnik, 1978, 186-187). To ni ostalo neopazno in zato se je njegovo razhajanje z večino primorskih izseljencev iz leta v leto večalo, kar zlasti velja za čas po koncu vojne.²⁶ Ljudje so ga še imeli za svojega dušnega pastirja, a niso sprejemali njegovih političnih stališč (Mislej, 1994a, 4. 3.). Vsekakor pa velja pripomniti, da je Hladnik po novici, da je bil Beograd osvobojen, bral slovesno zahvalno mašo, čeprav so mu to nekateri zamerili (Hladnik, 1944, 250-251; Hladnik, 1978, 187; Mislej, 1994b, 99). V Duhovnem življenju je vprašanju Primorske posvečal veliko pozornosti, in ko je Primorski odbor nabiral podpise za njeno priključitev k Jugoslaviji, se je septembra 1945 tako izrazil: "Nekateri rojaki so v zadregi, ali naj podpišejo zahtevo Slovencev glede Primorske. Opozarjamo vse rojake, naj kar brez skrbi vsak priloži svoj podpis. To je narodna dolžnost vsakega Slovenca. Oni rojaki in rojakinje, kateri živijo v oddaljenih krajih, naj pošljejo svoje podatke, in sicer: ime in priimek, leto in kraj rojstva, ulico in hišno številko, kjer je prebival v domovini, leto, ko je odšel v tujino. Vsakdo naj pooblasti, da se ga podpiše v njegovem imenu. Podatke pošljite na: Odbor za Jugoslovansko Primorje, San Blas 1951, Buenos Aires."²⁷

Med vojno in zlasti neposredno po njej so organizacije slovenskih izseljencev sodelovale pri marsikateri skupni pobudi, na primer pri pripravi in izvedbi manifestacije ob Gregorčičevi stoletnici, pri zbiranju podpisov za priključitev Primorske k Jugoslaviji, pri nabiranju materialne pomoči za opustošene domače kraje. 3. marca 1945 je bil za to ustanovljen Koordinacijski odbor za pomoč Jugoslaviji (Mislej, 1983, 147). Seveda so bila v tem času v skupnosti prisotna tudi trenja, ki so prišla na dan zlasti v prvih medvojnih letih (sam razkol v JNO, ostre kritike, ki jih je bil z levece deležen Primorski odbor v prvih letih delovanja²⁸). Toda ob koncu vojne in v prvih dveh letih po njej so vsa društva, ki so sprejela novo jugoslovansko stvarnost, sklenila stopiti na pot združitve. Leta 1946 sta se časopisa *Slovenski list*

26 V svojih spominih je Hladnik napisal, da je od leta 1944 dalje prejel precej anonimnih grožljivih pisem in telefonskih klicev enake vsebine (Hladnik, 1978, 188).

27 Duhovno življenje, Buenos Aires, september 1945, 212, 173. Glej tudi Mislej, 1994b, 99.

28 Revija *Njiva* je voditeljem Primorskega odbora večkrat očitala, da je njihovo delovanje izraz "separatizma in egoizma" regionalnega pomena (Mislej, 1995, 309).

(glasilo društva Slovenski dom) in Pravica (od septembra 1945 glasilo Delavskega kulturnega društva Ljudski oder) združila v tednik Slovenski glas. Novi časopis sta urejala Jan Kacin in Slavko Škof (Mislej, 1983, 147). Julija 1946 je bil ustanovljen Slovenski svet z namenom, da bi združil slovenske organizacije v Buenos Airesu. Slovenskemu svetu je predsedoval Emil Semolič (predstavnik Ljudskega odra), podpredsednik je bil Viktor Černič (predstavnik Gospodarskega društva Naš dom), tajnik pa je postal Stanislav Baretto (predstavnik društva Slovenski dom) (PSBL IV, 1994, 815-816). Na občnem zboru Sveta 19. aprila 1947 je bilo sklenjeno, naj se vsa društva razpustijo in naj se združijo v skupno organizacijo. Do tega je prišlo 21. decembra 1947 z nastankom Slovenskega ljudskega doma. V to novo, krovno organizacijo so pristopili Ljudski oder, Slovenski dom, Naš dom in Slovensko podporno društvo Ivan Cankar. Niso pa se priključila društva Samopomoč Slovencev (t.i. Kranjsko društvo) (Mislej, 1983, 147) ter Slovenska krajina in Vzajemno društvo Slovenec (obe prekmurski društvi). Za predsednika Slovenskega ljudskega doma je bil izvoljen Emil Semolič (Ljudski oder), podpredsednik je postal Ivan Pečenko (Naš dom), tajnik je bil Jože Vižintin (Ljudski oder), blagajnik pa Vinko Batagelj (Naš dom) (Kurinčič, 1981, 239; Mislej, 1983, 147).

Slovenski ljudski dom se je včlanil v levičarsko Slovansko zvezo oziroma unijo (Unión Eslava), s katero je bil prej nekaj let v stiku Ljudski oder. Slovansko zvezo je vodil Rus Pavel Šostakovsky in vanjo so bile včlanjene progresistične organizacije slovanskih priseljencev v Argentini (Kurinčič, 1981, 243-244). Slovanska, hrvaška in srbska izseljenska društva, ki so priznavala novo Jugoslavijo, so bila včlanjena tudi v Jugoslovanski centralni svet. Tudi v tej organizaciji so bili voditelji levo usmerjeni in ob resoluciji Informbiroja so v njej nastali hudi spori. Po ostri konfrontaciji med tistimi, ki so zagovarjali Stalina in Sovjetsko zvezo, in tistimi, ki niso hoteli "razpravljati o notranji jugoslovanski situaciji" (med temi slednjimi so bili tudi predstavniki Slovenskega ljudskega doma), je Jugoslovanski centralni svet praktično razpadel (PSBL IV, 1994, 816).

Članstvo Slovenskega ljudskega doma v levo usmerjenih združenjih ni bilo slučajno. Tudi v njegovem vodstvu je namreč prevladal levičarsko usmerjeni del slovenske skupnosti v Argentini. Oboje je imelo za organizacijo težke posledice (Mislej, 1994b, 102). Notranji spori med raznimi komponentami so se nadaljevali in člani Gospodarskega podpornega društva Naš dom so slednjič zapustili skupno organizacijo (PSBL IV, 1994, 816). Poleg tega je bil Slovenski ljudski dom izpostavljen represivnim ukrepom peronističnega režima, ki je zatiral levo usmerjene politične, sindikalne in druge organizacije. Tako so peronistične oblasti 25. aprila 1949 prepovedale delovanje Slovanske zveze in vseh njenih članic. Policija je zato zaprla sedež Slovenskega ljudskega doma, ki je bil v Villi Devoto, in zaplenila arhiv. Ukinjeni

so bili slovenski šolski tečaji in maja 1950 je bil zatrt še Slovenski glas (Rant, 1959, 31-32; PSBL IV, 1994, 816).

Udarec je bil za predvojno slovensko izseljensko skupnost izredno hud. Kljub težkemu ozračju pa je v Villi Devoto še delovalo Gospodarsko podporno društvo Naš dom. Po ukinitvi Slovenskega glasa je zasebni konzorcij začel izdajati časopis Nova domovina. Ta je izhajal do leta 1957, ko ga je zamenjalo glasilo Lipa. Leta 1953 so medvojni priseljenci iz Istre v bližini Ville Devoto ustanovili Jugoslovansko-argentinsko društvo Bratstvo (predsedoval mu je Ivan Iveša), ki je delovalo do leta 1966, ko se je združilo z na novo oživljenim Delavskim kulturnim društvom Ljudski oder (AMEY Triglav, 1981, 59-62; Mislej, 1983, 147-148).

Po padcu Perónovega režima leta 1955 je med slovensko predvojno skupnostjo spet oživila zamisel o skupni organizaciji. Leta 1958 je prišlo do ustanovitve Argentinsko-slovenskega društva Zarja. Predsednik novega društva je postal Angel Hrovatin, podpredsednik Stanislav Baretto, tajnik pa Boris Košuta (AMEY Triglav, 49-50). Vendar so tudi rojstvo Zarje spremljale polemike in trenja. Nekateri člani bivšega Delavskega kulturnega društva Ljudski oder namreč niso pristopili k skupni organizaciji, pač pa so raje oživili lastno društvo. Predsednik obnovljenega Ljudskega odra je postal Mirko Turel, tajnik pa Jože Vižintin. Tako so v Villi Devoto od konca petdesetih do začetka sedemdesetih let bolj ali manj samostojno delovala tri slovenska društva: Naš dom, Ljudski oder in Zarja (Mislej, 1983, 147-148).

Na prehodu šestdesetih v sedemdeseta leta je delovanje teh društev počasi pešalo. Odbor Zarje je zato maja 1973 predlagal ostalima organizacijama, naj bi vsi skupaj resno pomislili na združitev. Predlog je bil sprejet in avgusta 1974 je prišlo do ustanovitve Slovensko-jugoslovanskega vzajemnega društva Triglav (AMEY Triglav, 43-63; Mislej, 1983, 148). Po prvem občnem zboru novega društva, ki je bil marca 1975, je bil upravni odbor sestavljen tako: Rudolf Štekar (predsednik), Silvester Paulin (podpredsednik), Boris Košuta (tajnik), Anton B. Tulic (tajnikov namestnik), Branko Ličen (blagajnik), Rihard Mermolja (blagajnikov namestnik) (AMEY Triglav, 74). Leta 1981 so člani Triglava slovesno otvorili velik dom, ki je primeren za najrazličnejše kulturne, športne in rekreativne dejavnosti (AMEY Triglav, 63-95; Mislej, 1983, 148).

POVOJNI BEGUNCI

Ko so se aprila in maja 1948 kar številni predvojni priseljenci iz Argentine (a tudi iz Urugvaja) z ladjo Partizanko vračali v domače kraje, so v buenosairesko pristanišče že prihajali slovenski politični emigranti. Bili so to člani domobranskih in drugih protipartizanskih vojaških formacij, njihove družine in drugi civilisti, ki so bežali pred jugoslovansko socialistično oblastjo. V letih 1945-1947/48 so živeli po begunskih taboriščih v za-

SVOBODNA SLOVENIJA

ESLOVENIA LIBRE

ASO XXXVIII (192)
Slov. (N.a.) 15

BUENOS AIRES
19. aprila 1979

MOČ EDINOSTI

Po poročilih dopisnikov evropskih listov iz Zagreba s dne 3. aprila je prišlo med hrvatskim katoliškim klerom in državni oblastmi v Zagrebu do hudega spora zaradi porušitve stavbe katoliške verske skupnosti v kraju Dubrava, ki so nabavo v zagrebškemu predmestju. Na ukaz državnega urada za gradnjo so namreč prišli delavci pod policijsko zaščito, vabili v stavbo, ki že ni bila dograjena in so jo spreminili v razvaline. Oblasti so utemeljevale to državno mero s tem, da naj bi bili delavci za stavbo namenjeni brez omejitev. Dejstvo pa so smatrali, da bi se v predelavi stavbe nabavljala druga, odnosa večji prostor, lahko uporabljal za bogoslužje. Tega pa oblasti ne dovolijo, četudi v tem namenu delo zagrebškega predmestja ni nobene koristi.

Komunistične oblasti so imale edinstveno zagrebško nadškofa in predstojnika konferenc katoliških škofov v Jugoslaviji dr. Kuharica in izvedla različne akcije. Nadškofa škofa dr. Laci so se bratovsko prizadevali, da bi dobil sveto s predstojnikom državne verske komisije Lalićem in ga skušal prepričati, da preprosto rušenje stavbe. Toda Laci ni mogel najti niti kjer. Pojavil se je šele potem, ko je bilo prepuščeno. Delavci, ki bi morali ustati z rušenjem je ob sedmih urah, so prišli šele ob devetih urah. Nihali vrata in vstali v stavbo so jo porušili.

Ta dogodek speta vsekakor v vrsto grobne, ki porušajo škof in škofa komunističnem režimu, kar mu v več kot 20 letih ni uspelo zvesti varuhov Hrvatske. Vojšini komunisti in posebni strokovnjaki zato zelo analitično razvijajo na versko-ekskluzivno področju, vodijo boj proti namršljenemu identifikaciji in spreminjanju katoliške strategije v boju proti Cerkv in vrnitvi. Ker razvoj ne gre po njihovi načrti, zapisa včasih širše kot v navaden primer. Izredno jim je do brodati vrata nedolžni in cerkveni hierarhiji in jo izražajo v svoje korist.

To je razvidno tudi iz referata, ki ga je tisk pred nabori dveli listi zagnjen komunist za najbolj zagnane partijske kroge o identifikaciji in vprašanju

PO OBČINSKIH VOLITVAH NA KOROŠKEM

STIRIKSTIRIDESET ODBORNIKOV IZVOLJENIH NA SLOVENSkih LISTAH

Slovenske samostojne liste, katerih pčadnik je Narodni svet koroških Slovencev skupaj s Klubom slovenskih občinskih odbornikov, so bile vložene v 28 južnokoroških občinah za občinske volitve, ki so bile 25. marca. Vseh občin na Koroškem je 121; je socialisti so imeli svoje liste v vseh občinah. Avstrijska ljudska stranka je nastopila v 105 občinah, svobodnjaška v 96, komunisti v 21, neodvisni kandidati pa v 43 občinah. Nekaj smo že poročali, so slovenske samostojne liste prejelo 4.470 glasov, izvoljenih pa je bilo 44 odbornikov; širše več, kot na enakih volitvah leta 1972, ko so Slovenci vložili 19 listov v 19 občinah. Med drugimi bi bil izvoljen tudi Filip Waresch, tajnik NSKK, in sicer v stroji rjajni občini v Dječani, ki so najverjetnejša slovenska vas.

Slovenskih znanih list v svoj predvolitvi dobi Zveza slovenskih organizacij, ki je hitro usmerjena, ni nikdar poiznima. Predsednik te Zveze, dr. Pranci Zwitter je le dolga besedno govoril, da je Zveza s vsem gromom za slovensko stvar in da bo vedno in povsod podpirala kandidato — demokrate, in to tako širše kot namisto govoritve. Za demokrate pa je Zveza smatrala predvsem tiste, ki so bili na listah avstrijske socialistične stranke, pa tudi celo tiste na komunistični listi. Predsednik Zwitter ni spoznal nikdar za potrebo omeniti, da je avstrijska socialistična stranka vedno vodila dvojniško politiko do slovenske manjšine.

Po volitvah leta 1972 socialisti niso imeli nikakih posebnih ovir do slovenskih volitev. Kjer niso mogli sestaviti lastnega občinskega odbora, so brez težav sklepali kompromise s avstrijsko ljudsko stranko in z neosocialistično svobodnjaško stranko in pri tem seveda pozabili na morebitno obljubo, dane manjšinskomu narodu. Sedaj prav tako ne bo drugače, saj je zadnja leta bila vsi politiki socialistične stranke na Koroškem, kjer je v dobesnem mizilu večinska stranka, glede manjšine vodena sporazumno s avstrijsko avstrijsko ljudsko stranko.

Cetrjav je od volitev že potekalo več

potrebni za analizo slovenskih glasov. Toda 43 izvoljenih in 4.470 glasov le pove, da so na Koroškem za ljudi, ki so kljub težkim razmeram in prisiljeni s strani nemških preraspelcev in kljub svetovanju in priporočanju raznih zavrtov, ne boje glasno pokazati in dokazati, da so zavodni Slovenci.

V Sloveniji so o volitvah poročali listi v sklopu raznih volitev v Avstriji, tako na Nijevavrijskem, Salzburgem in Koroškem. V glavnem so poveljavali opeh „lurtele“ avstrijske socialistične stranke, z očitno falostjo pa pisali, da je avstrijska komunistična partija na Koroškem nastopila le v 31 občinah in da je od prejeto 28 odbornikov izgubila kar polovico.

Komentarji v slovenskem časopisju upravičeno, da pomenijo občinske volitve na Koroškem „vrtnitev k normalni“, češ da se celotni var bolj zbira oltrog socialistično in ljudske stranke. Socialisti so na občinskih volitvah prejeli nekaj manj kot 50% glasov in izvoljeni svoj položaj, ki so ga na leto 1972 izgubili zaradi „reševanja manjšinskega vprašanja“. Kasneje pa je avstrijska socialistična stranka našla sporazumno z ljudsko stranko in svobodnjaški reševati to vprašanje, seveda ne v prid slovenske manjšine. In kljub temu so pri Zvezi slovenskih organizacij in po ukazih iz litovne propagandni glasovlje za katoliške „demokrate“, ne pa za slovenske samostojne kandidato. Pri vsem tem pa je časopisje v Sloveniji hromotno mislilo, „da predvolitvi aktivizem v listih evropskih občinah, kjer nastopajo samostojne liste, ni bil dovolj intenziven in dovolj dolg“.

Mi, svobodni Slovenci v svetu smatramo, da mora NSKK najina poročati svoje samostojne dele in oveljaviti vse zavodne Slovence v Avstriji, da je za vsak uspeh najino potrebna borba. In herto za olrajstvo slovenskega na Koroškem so tudi samostojni nastopi pri volitvah. S trdim delom so uspeli zaizvesti. Vsaio oddajajo glasov drugim avstrijskim strankam pa je izpuščanje, kajti druge stranke so nemške in te nimajo nobenega interesa izstiti manjšino, ampak šele, če se na kaj

Los valores evangélicos

Durante la mesa de Pascua de Resurrección, el arzobispo de Buenos Aires y primado de la Argentina, cardinal Juan Carlos Aramburu pronunció una homilía, en la cual exhortó a buscar la verdad y vivir los valores evangélicos. Expresó allí:

“Estos principios y valores evangélicos son de tal pureza, fuerza y los que tienen capacidad de renovar al hombre profundamente en su interior y en sus más diversas actividades.

“Elevan y renuevan al hombre en sus más diversas facetas: en una más sólida cultura que, da un nivel más imponente y oportuno; la ubican en un plano trascendente cimentada en la recta amplitud y estabilidad de la verdad y el bien; en una menos fría y humana economía guiada fuertemente por la justicia y el sentido social; en una política que, por encima de mezquinas intereses sectoriales, busca insubornablemente el bien de toda la comunidad; en un desarrollo del progreso no meramente antropocéntrico y tecnocrático, sino con equilibrio y justa escala de valores entre lo espiritual y lo material; en sus relaciones internacionales impulsadas no por apetencias de predominio, sino animadas a la vez que por la propia dignidad, también por la debida consideración y respeto al interlocutor y sincero reconocimiento del derecho internacional; en la familia no como mero objeto de utilización egoísta, sino como institución al noble servicio de la vida. Familia sustentada por la fuerza de la unidad, la sincera fidelidad y la gracia del sacramento en la búsqueda del crecimiento integral y afectivo de toda el conjunto familiar, y con generosa proyección hacia el bien de toda la comunidad.

“Todo esto lo promete y garantiza la nueva condición espiritual del hombre surgida de la realidad del misterio paschal.

“Mi saludo de felices pascuas de Resurrección a todos vosotros lleva esa cordial deseo de que Jesús renacido anime intensa y gozosamente vuestros mentes, vuestros corazones y vuestras vidas”.

Necenovni vidiki med balkanskimi državami

„PRENEHAJO NAJ BITI ORODJE V SLUŽBI DRUGIH SIL“

Le s težavo se udeležimo aktualnosti predloga v multilateralnem sodelovanju med balkanskimi državami. Predlog je bil prvič obravnavan na prvi celotni balkanski konferenci 1976 v Atenah, katere polnrednik je bil grški ministri predsednik Karamanlis. Še takrat je bil pristav omenjena in predvidena sodelovanja v izogib morebitnim in zlahka predvidljivim nasprotovanjem posameznih držav.

V tem se ni motil. Bolgarija vse do danes še ni vložila po sklopu atenske konferencije obveznih predlogov za ustanovitve, ustroj in primerjavo. Tudi ne kaže nikoli volje za vstopiti na novi konferenci. Turcija pa, ki je toplot na vrsti za sklicanje konferencije, že zavrača ni razporela vabil — in izbira do bolgarskega stališča.

Sl. Skrajni čas je, da začne balkanske države delovati eno v korist lastnih narodov.

Taka stališča ne gre v račun Sovjetski zvezi in je do politične enotnosti za balkansko sodelovanje močno razpoločena. Njen vpliv na Bolgarijo je v tej zvezi očitno. Tudi krožilo govorice o sovjetski navezanosti na bolgarsko menilo. Zato trdi Sofija, ki ima svoje posebne narodnostne probleme s sozad (Tugoslavija, Romunija), da so učinkovitosti bilateralni odnosi, čeje svoje probleme ureja v Jugoslavije in Romonija uspešnoje neposredno. Odlašanje vankrta politično enotno, a objavlja sodelovanje a tistih balkanskih sklepi, ki bi imeli „strano podlano“.

Tednik Svobodna Slovenija je osrednje glasilo slovenske politične emigracije v Argentini. El semanario Eslovenia Libre es el vocero de la comunidad de refugiados políticos en Argentina.

hodni Evropi, zlasti v Avstriji in Italiji. Po nekaterih ocenah je bilo teh beguncev v taboriščih okrog 12.600 (ES 4, 1990, 224), v Argentino pa jih je od 1947 do 1951 prišlo 5.282 (Rant, 1959, 35). Do sredine petdesetih let se je njihovo število povečalo na okoli 6.000 (ES 4, 1990, 224), saj so se jim pridružili še nekateri sorodniki, ki jim je bilo dovoljeno oditi iz Slovenije.

Da so ti begunci lahko prišli v Argentino, ima velike zasluge izseljenski duhovnik Janez Hladnik. Ta je kmalu po koncu vojne zvedel za njihovo težko usodo in za tra-

gedijo v Kočevskem Rogu.²⁹ Na njegov naslov so začele prihajati prošnje, naj tem rojakom pomaga iz begunskih taborišč. Hladnik je uporabil vse svoje zveze, da bi prišel v stik z merodajnimi argentinskimi oblastmi, a brez uspeha. Po še nadaljnjih prizadevanjih in prek poznanstev Vide Čebrov, predvojne priseljenke z Vipavskega, mu je končno uspelo, da ga je 20. novembra 1946 sprejel predsednik republike Juan Domingo Perón. Predsednik je bil o zadevi predhodno poučen in je dal svoj pristanek, da se v državo lahko priseli več tisoč slovenskih političnih emi-

29 Glej npr.: Duhovno življenje, Buenos Aires, september 1945, 212, 172-173; oktober 1945, 213, 202; november-december 1945, 214-215, 232.

grantov, in to mimo običajnih pogojev, ki so jih določali priseljenški predpisi (Hladnik, 1978, 189-191; PSBL I, 1981, 536; Rant, 1959, 32-35; Pernišek, F., 1972, 348).

Novi slovenski priseljenci so začeli prihajati v vedno večjih skupinah od julija 1947 dalje. Hladnik je marsikomu priskrbel zasilno bivališče in tudi zaposlitev. S sodelovanjem nekaterih begunskih duhovnikov (Jože Košiček, Ladislav Lenček) in laikov (Miloš Stare, Anton Skubic, Marija Petelin) je ob Hladniku proti koncu leta 1947 nastal Klub slovenskih beguncev s Slovensko pisarno. Ta je imela svoj sedež v ulici Austria v Buenos Airesu, in sicer v prazni hiši Hladnikovega znanca arhitekta Aurelia Vargasa. Slovenska pisarna je Hladnika precej razbremenila pri delu za zadovoljevanje najnujnejših življenjskih potreb novonaseljencev. Januarja 1948 so novi priseljenci na predlog voditeljev Kluba beguncev ustanovili Društvo Slovencev, ki je z bolj čvrsto in smotno organizacijsko strukturo prevzelo nase glavno breme pri nudenju pomoči političnim emigrantom ob vselitvi v Argentino. Hladnikov prijatelj Ramón Figallo, župnik pri cerkvi Santa Julia v mestnem okraju Caballito, je dal Društvu Slovencev na razpolago prostorno hišo v ulici Víctor Martínez. Ta je postala prvo središče slovenske politične emigracije v Argentini (Pernišek, F., 1972, 349-352; Hladnik, 1978, 195-197).

Novim priseljencem je priskočil na pomoč tudi marsikateri član predvojne skupnosti. V ta namen je na Hladnikovo pobudo nastal poseben odbor, ki so ga vodili Vinko Rogelj, Franc Lakner in Leon Lah.³⁰ Vendar je treba poudariti, da sta v splošnem obe skupnosti zaradi popolnoma drugačnega gledanja na medvojno dogajanje v Sloveniji in zaradi različnega odnosa do nove Jugoslavije in njenega vodstva živeli in deloma še živita povsem ločeno življenje.

Novi slovenski priseljenci, med katerimi je bilo vsaj 60 duhovnikov in precej intelektualcev, so v nekaj letih osnovali verjetno najaktivnejšo skupnost med Slovenci v svetu. Naselili so se v glavnem v okolici buenosaireskega vele mesta, nekateri izmed njih so šli v Mendozo, v Río Negro (predvsem v San Carlos de Bariloche) in kasneje tudi v Tucumán, eno od provinc na argentinskem severu. V nekaterih krajih velikega buenosaireskega območja, tam, kjer so se naselili bolj strnjeno, so v desetletju 1950-1960 zgradili vsaj 7 domov. Najbolj strnjena in tudi najstarejša naselbina novonaseljencev je nastala v Lanúsu, enem od jugovzhodnih predmestij Buenos Airesa, na zemljiščih, ki jih je do leta 1949 odkupil Hladnik. Naselju tudi uradno pravijo Villa Eslovena (Slovenska vas) in v njem živi okoli 600 Slovencev (ES 4, 1990, 224).

Osrednje versko, kulturno in prosvetno središče no-

vih priseljencev v Argentini je danes Slovenska hiša v buenosaireskem mestnem okraju Floresta. Slovenska hiša obsega kompleks zgradb (med njimi tudi arhitektonsko zanimivo cerkev Marije Pomagaj), ki je bil zgrajen do leta 1974 (ES 4, 1990, 224). V njej imajo svoj sedež najvažnejše ustanove slovenskih političnih emigrantov, in sicer: krovna organizacija Zedinjena Slovenija (ki je nasledila leta 1948 ustanovljeno Društvo Slovencev), Dušnopastirski urad (ki ga je do svoje smrti leta 1986 vodil msgr. Anton Orehar), Slovenska kulturna akcija (osrednja kulturna organizacija politične emigracije), Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, Društvo slovenskih protikomunističnih borcev, Slovenska fantovska zveza, Slovenska dekleška organizacija, Slovensko planinsko društvo, uredništva tednika Svobodna Slovenija, mesečne revije Duhovno življenje in drugih publikacij. V Slovenski hiši je tudi osrednja koordinacija slovenskih osnovnošolskih tečajev. Ti delujejo neprekinjeno že od leta 1949 (Pernišek, F., 1972, 358) v vseh omenjenih domovih v predmestjih Buenos Airesa, v sami Slovenski hiši pa še v Mendozi, San Carlosu de Bariloche in Tucumánu. V Slovenski hiši je tudi petletni srednješolski tečaj. Take tečaje so imeli še v Slovenski vasi in v San Carlosu de Bariloche. Osnovnošolske in srednješolske tečaj obiskuje danes okrog 500 učencev oziroma dijakov. Učni jezik je slovenski, v Slovenski hiši in v Mendozi pa sta tudi oddelka za špansko govoreče otroke (ES 4, 1990, 234).

Velika večina političnih emigrantov v Argentini je po izvoru iz osrednje Slovenije, vendar jih precej izhaja tudi s Primorskega. Ti primorski rojaki so se deloma vključili v organizacije slovenske politične emigracije, nekateri pa so se raje približali predvojnemu emigrantom, in to zato, ker so se med njimi počutili bolj domače. Ne gre namreč prezreti, da sta bili pokrajinska pripadnost in zavest med vsemi slovenskimi priseljenci v Argentini precej občuteni. Tudi dejstvo torej, da je bila predvojna emigracija predvsem primorska, povojna politična pa predvsem kranjska, je poleg že omenjenih političnih razlik precej pripomoglo, da sta obe skupnosti živeli vsak sebi.

Nemajhno mero odgovornosti, da je ta ločenost obstala toliko časa, skoraj do osamosvojitve Slovenije, ima tudi dotedanja politična oblast v matici. Ta je gojila stike s predvojno emigracijo in poročala o njenem delovanju, povojno emigracijo pa je do konca osemdesetih let uradno skoraj povsem ignorirala. Z demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije se je to stanje spremenilo in tudi stiki med obema izseljenskim skupnostma so postali bolj intenzivni. Upati je, da se bodo razvijali v vedno bolj plodni obliki in učvrstili

³⁰ Hladnik v svojih spominih navaja imena še nekaterih drugih članov tega odbora, in sicer: Simčič, Suban, Pahor, Kogoj, Koradin v La Paternalu; Živec, Glavič, Podlogar, Kobetič, Globokar, Kodrič, Troha v buenosaireskem predmestju San Martín; Fujs in Šeruga ter prekmursko skupnost v Avellanedi (Hladnik, 1978, 195).

Slovenske kulturne akcija

Leto XXV
EL VOCERO DE LA ACCION CULTURAL ESLOVENA
7-8, 1978

Na Petrov stol sedel danes škof, ki ni Rimljan. Škof, ki je sin Poljske, ki pa je v tem trenutku postal tudi Rimljan. Je Rimljan tudi on, ker je sin naroda, čigar zgodovina od početkov sem in čigar tisočletna izafka so potrjena z žiro, trdnjo, nerazvoznostjo in z globoko priklajenostjo na Petrov stol, naroda, ki je iz davnine vedno vedno zvest temu rimskemu svetemu sedežu. Neizumljivi so načrti božje Previdnosti.

Papež Pavel I. čigar spomin je še tako živo sredi v naših srcih, ni hotel zave, tudi njegov naslednik danes je uče. To ni trenutek, da bi se vračali k določeni ceremoniji in predmetu, ki ga zmotno pojmuje kot pomenilo svetovni oblasti rimski papež.

Neč' čas naš klice, nujno in terja, da se zagledamo v Gospoda, da se zagledamo, v ponosen in iskren razmislek o skrajnosti največje Kristusove oblasti.

Drugi vatikanski koncil nas opominja na skrajnost iz oblasti in na resnico Kristusovega poslanstva kot duhovnika, preroka, učnika in kralja v nebeško živem kraljestvu. Vsi, vse božje ljudstvo je deležno tega trdnega poslanstva. Morda so v prejšnjih časih liaro, trojno kraljestvo, položili papo na glavo, da bi s tem poudarili Gospodovo namero v Cerkev, čez vse drupo, da je vsa „sveta oblast“, ki je dodeljena Cerkvi, odločno služnost. Služnost z enim odin in navigacijo: zapovedi sodelovanja vsega božjega ljudstva pri tem trojnem Kristovem poslanstvu, pa da za vse časi ostane pol Gospodova oblast, katera ni ni v zemeljski oblasti, marveč v skrivnosti križa in odrešenja.

Papola, v vendar slabi in ljubezniva oblast Gospodova v odzivu najtanjim globinam človekovim, najtanjim naponom njegovega miha, volje in are. Ta oblast ne govori z jezikom nasilja; izpravi se se marveč z ljubeznijo in z resnico.

Novi Petrov naslednik na rimskem sedežu danes uručuje,

janez pavel II - bog živi tel!

Torek 17. oktobra. Pod večer. Nad Vatikanom pramen belega dima, kot tih, neprepreden molitev. Tisoči pridre dim. Z belkoma oznanja trpetajše glas, v starodavni rimski: Gaudium magnum exultatio vobis - habemus papam... Kardinal, krakovski nadškof, v ognju boja prekaljeni pastir izpod Jume gore, lejer kraljuje črna Gospa Constobeska, KAREL WOJTYLA. Poljak po rodu. Posledji papež neseljne Cerkve: Janez Pavel II.

Časnik Glas je glasilo Slovenske kulturne akcije, osrednje kulturne organizacije slovenske politične emigracije. El boletín Glas SKA es el órgano informativo de la Acción Cultural Eslovena, la organización más importante en este campo dentro de la comunidad de refugiados políticos eslovenos.

slovenstvo na skrajnem jugu Novega sveta.

Na koncu tega pregleda priseljevanja Slovencev z zahodnega dela slovenskega etničnega prostora v južno Ameriko se moramo še enkrat vrniti v Beneško Slovenijo. Glavnina beneških emigrantov se je priselila v Argentino (in tudi v Brazilijo ter Venezuelo) po 2. svetovni vojni, zlasti v letih 1948-1957 (Komac, 1990, 140; Fotoalbum, 1986, 93-95; Clavora, 1997, 84-86). Naselili so se večinoma v okolici Buenos Airesa, v Rosariu in tudi v Mendozii. Po ustanovitvi Društva slovenskih izseljencev Beneške Slovenije leta 1968 v Švici (Komac, 1990, 148) in

potem ko je to društvo začelo združevati beneške izseljence ne samo v Evropi, ampak tudi drugod po svetu, so se tudi v Argentini oblikovale nekatere njegove sekcije. Prva je nastala leta 1980 v buenosaireskem predmestju Villa Ballester, leta 1985 pa so se pojavile še sekcije v Marcosu Pazu (v provinci Buenos Aires), v Rosariu in Mendozii. Danes so najbolj aktivni priseljenci v Villi Ballester, ki izdajajo tudi svoje glasilo Naš glas (AZSI). Beneški priseljenci v Argentini so v zadnjem desetletju navezali stike tako s predvino slovensko izseljensko skupnostjo kakor tudi s slovensko politično emigracijo.

ALGUNOS ASPECTOS DE LA HISTORIA DE LA EMIGRACIÓN DEL LITORAL ESLOVENO HACIA SUDAMÉRICA, ESPECIALMENTE A LA ARGENTINA

Aleš BRECELJ

IT-34013 Duino-Aurisina, Duino 78/s

RESUMEN

La presencia eslovena en el Nuevo mundo es bastante antigua, ya que en el curso del siglo 18 algunos jesuitas provenientes de tierras eslovenas se dirigieron a las reducciones misioneras del Paraguay. La llegada masiva de eslovenos a Sudamérica comenzó en los últimos decenios del siglo 19. El grupo más numeroso emigrado antes de la 1ª guerra mundial, se asentó en el Brasil, mientras que algunos grupos eligieron Argentina hacia fines de los años 70 y 80. La emigración más numerosa tuvo lugar en el período entre las dos guerras mundiales, la mayor parte se asentó en Argentina. La gran mayoría de las personas involucradas provenía de las regiones eslovenas anexadas por Italia al finalizar la primera guerra mundial. La salida de un grupo tan numeroso de habitantes provocó la ruptura del equilibrio étnico tradicional en la así llamada Venecia Julia, afectada asimismo por una aguda crisis económica. A partir de 1922, el régimen fascista de Mussolini agravó la situación al adoptar una violenta política de italianización forzada de la población eslovena y croata. El régimen fascista echó mano a todos los recursos posibles y en pocos años liquidó todas las organizaciones eslovenas de carácter político, económico y cultural de los territorios anexados. A la población sometida y empobrecida no le quedó más remedio que emigrar.

A comienzos de los años 30 había en Sudamérica casi 30.000 eslovenos. La mayor parte, unos 20.000, residían en Argentina. Se asentaron en su mayor parte en los alrededores de la ciudad de Buenos Aires, algunos grupos se dirigieron a Córdoba, Rosario y otros lugares del interior del país. A pesar de todos los inconvenientes con los que tropezaron en su calidad de recién llegados, comenzaron rápidamente a fundar diversas organizaciones, desde agrupaciones corales hasta asociaciones civiles. Al poco tiempo nació la necesidad de crear medios de información propios. Dentro de esta comunidad eslovena se puede apreciar la labor de tres diferentes grupos políticos. Los más activos eran los de izquierda, reunidos en la Asociación Cultural Obrera Escenario popular (Ljudski oder). La mayor parte de la comunidad adoptó una posición centrista, de apoyo a la conciencia nacional común a todos los compatriotas. Se reunieron en la Asociación Cultural Eslovena (Slovensko prosvetno društvo). El tercer grupo los componían los nacionalistas yugoslavos, reunidos en el Sokol. En 1933 llegó a la Argentina el primer sacerdote, Jože Kastelic. A fin de poder alcanzar al mayor número posible de compatriotas comenzó en abril del mismo año a publicar una rubrica en el Semanario Esloveno (Slovenski tednik, fundado en 1929), la cual posteriormente creció y se independizó, pasando a llamarse La Vida Espiritual (Duhovno življenje).

Entre los años 1930 y 1935 los países sudamericanos fueron afectados por una seria crisis económica. A pesar de ello, las organizaciones y los periódicos eslovenos siguieron funcionando. Hasta la 2ª guerra mundial existían diez asociaciones y quince periódicos, entre los cuales es necesario destacar: Novi list (El Nuevo Periódico), Slovenski tednik (El Semanario Esloveno) y Slovenski list (El Periódico Esloveno). Entre las revistas, las dos más importantes eran Duhovno življenje (La Vida Espiritual) y Njiva (El Surco). Las actividades de la comunidad eslovena se diversificaron con la llegada en 1936 del dr. Izidor Cankar, nuevo embajador del Reino Yugoslavo, quien ejerció su cargo en Buenos Aires hasta 1942. Cankar mantuvo cordiales relaciones con casi todos los grupos, la única excepción fueron los izquierdistas de Ljudski oder. Apoyaba financieramente los periódicos y dio un nuevo impulso a las escuelas. Influyó notoriamente sobre la fusión de dos asociaciones, Tabor (Sokol) y Slovensko prosvetno društvo, dando lugar a la creación en 1937 del Hogar Esloveno o Slovenski dom. El periódico Slovenski list, que pasó a ser el órgano oficial de la mencionada asociación, había surgido de la fusión de Novi list y de Slovenski tednik. Continuó apareciendo regularmente hasta 1946. Antes de la trágica muerte del padre Kastelic en 1940 - durante un ascenso al Aconcagua -, llegaron otros dos sacerdotes eslovenos en 1936: Janez (Juan) Hladnik y David Doktorič. Ambos tuvieron un importante papel dentro de la comunidad, en 1937 Doktorič se trasladó a pedido del dr. Cankar al Uruguay, donde desarrolló una importante labor en la comunidad hasta su muerte.

Los inmigrantes eslovenos seguían con gran interés la situación política en el Litoral esloveno, en Italia y en Yugoslavia. Eran habituales las serias condenas del régimen fascista de Mussolini y también las críticas con respecto a las decisiones políticas del gobierno yugoslavo. El tono general de la prensa eslovena en Argentina enfatizaba el deseo de que la tiranía fascista cesara cuanto antes y que las tierras anexadas que eran tradicionalmente eslovenas, regresaran a su marco natural dentro de una Yugoslavia fuerte y de prestigio internacional.

Luego del ataque armado de Alemania e Italia y la ocupación de Yugoslavia en abril de 1941, los inmigrantes eslovenos en Argentina, junto a muchos otros croatas y serbios, colaboraron en el renacimiento de la asociación

Defensa Nacional Yugoslava (JNO), la cual había tenido un importante papel durante los años de la primera guerra mundial en los esfuerzos de la emigración en pro del nuevo estado que agrupó luego a los eslovenos, croatas y serbios. La nueva JNO tenía como meta la recolección de ayuda a los pueblos sojuzgados en Yugoslavia. Hacia fines de 1941 surgió el Comité de los eslovenos y croatas bajo Italia (Primorski odbor), el cual desarrolló una importante actividad hasta la firma del Tratado de Paz de 1947 entre Italia y Yugoslavia. Su única meta era alcanzar la reunión de las tierras eslovenas del Litoral con el resto de Eslovenia y Yugoslavia. El Comité enviaba regularmente documentos y telegramas a los gobiernos aliados, organizaba manifestaciones y actos de protesta y, sobre todo, escribía y publicaba artículos sobre la cuestión nacional eslovena, también en periódicos argentinos. Sostuvo polémicas tanto con los inmigrantes italianos que apoyaban a Mussolini como con los antifascistas. El punto central de las diferencias era el Tratado de Rapallo, defendido por los medios italianos como logro de intereses "estratégicos" para Italia. Luego de la caída de Mussolini, el Comité logró reunir a todas las organizaciones eslovenas en Argentina, Uruguay y Brasil. Al concluir la guerra lanzó la propuesta de reunir firmas en apoyo a la reunión del Litoral esloveno con el resto de la Patria. La campaña tuvo un gran éxito ya que hacia fines de 1946 editaron en un libro casi 10.000 formularios con todos los datos personales de los firmantes. Este libro fue enviado a la Conferencia de los Ministros de Relaciones Exteriores que en Londres estaba preparando el Tratado de Paz.

Dentro de la organización JNO, entre 1942 y 1943, tuvo lugar una diferenciación aguda entre aquellos miembros que apoyaban al gobierno yugoslavo en el exilio y los que se declaraban a favor del Ejército de Liberación Nacional. La gran mayoría de los inmigrantes eslovenos apoyaban las fuerzas partizanas. El padre Juan Hladnik no compartía esta toma de posición; basándose en informes provenientes del gobierno yugoslavo residente en Londres y de diversas cartas y documentos personales, comprobó que las fuerzas partizanas no luchaban tan sólo contra los ocupantes sino que se esforzaban por llevar a cabo una revolución socialista. Se declaró en contra de la revolución y, a partir de ese momento, comenzó a hacer públicas sus opiniones con respecto al Frente de Liberación. Exponía sus puntos de vista en la revista *La Vida Espiritual*, la cual dirigía ya desde 1938. Entre el sacerdote y la mayoría de la comunidad se fue creando un clima de hostilidad cada vez mayor.

Hacia el final de la guerra, las diversas organizaciones eslovenas en Argentina comenzaron a trabajar en pro de la unificación, la línea más influyente era la izquierdista. En estos años, Argentina vivía días agitados ya que se iba afianzando el régimen del general Juan Domingo Perón, quien era enemigo declarado de las fuerzas izquierdistas. En virtud de este hecho, no resulta sorprendente que las autoridades peronistas hayan prohibido la Unión Eslava en 1949, a la cual se habían asociado numerosas asociaciones civiles y culturales de las comunidades de inmigrantes eslavos, entre ellas también el Hogar Popular Esloveno (*Slovenski ljudski dom*), fundado en 1947 por la mayoría de las organizaciones preexistentes. El decreto de las autoridades argentinas tuvo consecuencias muy graves para la comunidad eslovena. Además de las asociaciones culturales, se prohibieron los cursos de idioma esloveno y casi en su totalidad, la prensa. Recién después de la caída del régimen peronista en 1955 se pudo continuar con las actividades. Dos asociaciones volvieron a funcionar plenamente, *Ljudski oder* y *Naš dom* y se creó una tercera, la Asociación Cultural Argentino-Eslovena *Zarja*. Finalmente, en 1974, las tres se unieron para formar la Asociación Mututal Esloveno-Yugoslava *Triglav*. En 1981 se inauguró la sede social, un imponente edificio con capacidad suficiente para llevar a cabo diversas actividades tanto culturales, deportivas como recreativas.

El sacerdote Juan Hladnik, poco tiempo luego de finalizada la guerra, supo de la existencia de refugiados eslovenos en los campos en Italia y Austria y de la tragedia de *Kočevski Rog*. Le comenzaron a llegar pedidos de ayuda para lograr el permiso de asentamiento de estos refugiados en territorio argentino o alguna otra nación sudamericana. Con la colaboración de amigos y conocidos, Hladnik pudo llegar hasta el más alto nivel del gobierno argentino, logrando así allanar el camino a un grupo grande de refugiados. Los primeros comenzaron a llegar a partir de julio de 1947. Hladnik supo solucionar las necesidades de alojamiento y de empleo de muchos de ellos. Con la colaboración de algunos sacerdotes y laicos fundaron hacia fines de 1947 el Club de refugiados eslovenos con una Oficina eslovena. En enero de 1948 fundaron la Asociación de Eslovenos, la cual tomó a su cargo la organización de ayuda a los inmigrantes políticos. Un amigo de Hladnik, el padre Figallo, párroco de Santa Julia en Caballito, puso a la disposición de la organización una amplia casa en la calle Víctor Martínez, la cual se convirtió en el primer centro de la nueva comunidad.

Más de un miembro de la vieja comunidad ofreció su ayuda a los nuevos inmigrantes. A propuesta de Hladnik se formó un comité a tal efecto. Sin embargo es necesario destacar que, a raíz del hecho de que ambas comunidades sostenían puntos de vista completamente opuestos con respecto a los sucesos en Eslovenia durante la guerra y las relaciones con la nueva Yugoslavia, las comunidades desarrollaron sus actividades separadamente. Los recién llegados, entre los que se contaban por lo menos 60 sacerdotes y muchos intelectuales, desarrollaron en pocos años una actividad diversificada y sumamente rica. Los refugiados se asentaron en su mayoría en el Gran Buenos Aires, pero algunos grupos eligieron Mendoza, Río Negro (sobre todo San Carlos de Bariloche) y más tarde Tucumán. En el período 1950-1970 surgieron en la zona bonaerense siete sedes sociales.

El nucleo central de la nueva comunidad en materia religiosa, cultural y educativa es la Casa Eslovena, en el barrio de Floresta. Se trata de un complejo de edificios construidos por fases hasta 1974. Allí funcionan diversas organizaciones, entre ellas Eslovenia Unida que es la sucesora de la Asociación de Eslovenos fundada en 1948, la Oficina Pastoral, Acción Cultural Eslovena, la Sociedad de los combatientes anticomunistas, las redacciones de Eslovenia Libre, La Vida Espiritual y otras publicaciones. Aquí también tiene su sede la comisión coordinadora de los cursos de esloveno, creados en 1949 en todas las sedes sociales antes mencionadas. En esta sede también se llevan a cabo las clases del curso medio. En su totalidad asisten a estos cursos alrededor de 500 niños y jóvenes.

La mayoría de los refugiados provienen de la zona central de Eslovenia, mientras que la gran mayoría de los inmigrantes de pre-guerra eran, por el contrario, del Litoral occidental. Es necesario tomar en cuenta este hecho, ya que la pertenencia a diversas regiones con modalidades culturales también diferentes, ha contribuido en gran medida a que las comunidades vivieran separadamente. En buena medida, la responsabilidad de esta separación que ha durado tanto tiempo, recae sobre las autoridades de Eslovenia. Mientras que se mantenían relaciones con la comunidad de pre-guerra, se ignoraba sistemáticamente las actividades de los refugiados hasta fines de los años 80.

Palabras claves: emigración, Litoral Esloveno, Argentina, Sudamérica

ARHIVSKI VIRI

ASIM (Arhiv Slovenske izseljenske matice Ljubljana). Pismo Andreja in Franca Mozetiča ter Ivana Uršiča uredništvu Slovenskega izseljenskega koledarja. São Paulo, marec 1969.

AZSI (Arhiv Zveze slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine). Čedad.

LITERATURA

AMEY Triglav (1981): Asociación Mutual Esloveno-Yugoslava "Triglav". Historia y realidad. Buenos Aires.

Antić, L. (1987): Naše iseljenišvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918. Zagreb.

Bajec, J. (1969a): Slovensko društveno življenje v Braziliji do druge svetovne vojne. V: Slovenski izseljenski koledar 1969. Ljubljana, 221-226.

Bajec, J. (1969b): Razvoj slovenskega izseljenskega časnika v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi. V: Slovenski izseljenski koledar 1969. Ljubljana, 297-334.

Bajec, J. (1980): Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945. Ljubljana.

Brecelj, A. (1992): Slovenski etnični tisk v Argentini do druge svetovne vojne. Dve domovini - Two Homelands. Ljubljana, 2-3, 167-183.

Brecelj, A. (1995): Duhovno življenje in slovenska skupnost v Argentini. Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik. Ljubljana, 67-80.

Ceglar, L. (1982): Apostolski misijonar oče Serafin Gorški. Gorica.

Clavara, F. (1997): Od duoma... do čarnega pakla. Čedad.

Doktorič, D. (1940): Slovenci v Urugvaju. Duhovno življenje, Buenos Aires, junij 1940, 149, 103-106.

Doktorič, D. (1941): Nekaj iz Urugvaja. Duhovno življenje, Buenos Aires, april 1941, 159, 74-75.

Duhovno življenje, Buenos Aires, september 1934, 61, 62, 63, in november 1934, 67.

Duhovno življenje (1934, 1940, 1944, 1945), Buenos Aires.

Dvoje zelo žalostnih sporočil (1934). Izseljenski vestnik, Ljubljana, maj 1934, 3, 3.

ES 2 (1988) Enciklopedija Slovenije. Ljubljana, 416.

ES 3 (1989). Ljubljana, 55.

ES 4 (1990). Ljubljana, 223-226.

Ferfolja, S. (1934): Slovenski časopisi med Slovenci v Argentini. Slovenec, Ljubljana, 4. avgusta 1934.

Fotoalbum izseljencev iz Benečije (1986) /sestavil fotografski krožek Rečan. Trst.

Gallo, E., Cortés Conde, R. (1987): Argentina. La república conservadora. Buenos Aires.

Genorio, R. (1987): Družbeni in politični položaj slovenskega izseljenstva v Argentini med obema vojnama. V: Slovenski koledar 1987. Ljubljana, 140-144.

Genorio, R. (1988): Slovenci v delavskem gibanju Argentine v obdobju med obema vojnama. Migracijske teme, Zagreb, 1-2, 187-193.

Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1888, leta 1898, leta 1906, leta 1915. V: Koledar Družbe sv. Mohorja (KDSM) za navadno leto 1889, za navadno leto 1899, za leto 1907, za leto 1916. Celovec.

Imenik udov Družbe sv. Mohorja leta 1926. V: Koledar Družbe sv. Mohorja 1927. Prevalje.

Izseljenski vestnik (1934), Ljubljana.

Jenšterle, M. (1995): Publicist France Krašovec v Duhovnem življenju. V: Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik. Ljubljana, 189-196.

Hladnik, J. (1939): Po Argentini sem ter tja. Duhovno življenje, Buenos Aires, november 1939, 141, 207-211.

Hladnik, J. (1940): Po Argentini sem ter tja. Duhovno življenje, Buenos Aires, marec, junij, julij, avgust, september, oktober, november, december 1940, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155.

Hladnik, J. (1944): Beograd osvobojen. Duhovno življenje, Buenos Aires, december 1944, 206, 250-251.

Hladnik, J. (1945): Po Argentini sem ter tja. Duhovno življenje, Buenos Aires, oktober 1945, 213, 186-188.

- Hladnik, J. (1949):** Slovenci v Argentini nekdanj in danes. V: Koledar Svobodne Slovenije. Buenos Aires, 60-64.
- Hladnik, J. (1978):** Od Triglava do Andov. Gorica.
- Kacin-Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925-1935. Koper.
- Kalc, A. (1995):** Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne. V: Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik. Ljubljana, 33-55.
- Kalc, A. (1996):** L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales*, Koper, 8, 23-60.
- Kastelic, J. (1935):** Ob smrti + ing. Gabrijela Brinška. Duhovno življenje, Buenos Aires, julij 1935, 96, 809-816.
- Kastelic, J. (1936):** Slovenski izseljenci in Argentina. *Slovenec*, 5. januarja 1936, Ljubljana.
- Klinec, R. (1979):** Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica.
- Komac, M. (1990):** Politična kultura, narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj. Protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini / doktorska disertacija. Ljubljana.
- Krašovec, F. (1936):** Argentina in Slovenci. Koledar Družbe sv. Mohorja. Celje, 89-96.
- Kremžar-Rožančeva, V. (1990a):** Naseljevanje Slovencev v Argentini. Obdobje 1878-1900. *Svobodna Slovenija*, Buenos Aires, 11. januarja 1990, 2, - 1. februarja 1990, 5.
- Kremžar-Rožančeva, V. (1990b):** Zapiski k naselitvi Slovencev v Argentini. Prvi naseljenci v Formosi in Cerrito. *Meddobje*, Buenos Aires, XXV, 3-4, 259-272.
- Kuhar, A. (1939):** Naše izseljensko vprašanje. V: Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana, 524-536.
- Kurinčič, F. (1981):** Na tej in oni strani oceana. Ljubljana.
- Lipoglavšek-Rakovec, S. (1950):** Slovenski izseljenci. Geografski pregled predvojnega stanja. *Geografski vestnik*, časopis za geografijo in sorodne vede, Ljubljana, XXII, 3-60.
- Marušič, B. (1995):** Prispevka o slovenskem izseljevanju v Južno Ameriko. V: Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki / zbornik. Ljubljana, 57-66.
- Mislej, I. (1983):** Kronologija Slovencev v Argentini. Slovenski koledar 1983. Ljubljana, 144-148.
- Mislej, I. (1988):** Janez Benigar: izbrano gradivo. Ljubljana.
- Mislej, I. (1989):** Slovenski kronist argentinske družbe. V: Slovenski koledar 1989. Ljubljana, 131-132.
- Mislej, I. (1990):** Odsek Slovenija v Buenos Airesu. V: Slovenski koledar 1990. Ljubljana, 143-145.
- Mislej, I. (1994a):** Slovenci v Novem svetu. Primorski dnevnik, Trst, 8. februarja 1994 - 12. marca 1994.
- Mislej, I. (1994b):** Primorski odbor. Politično delovanje Slovencev med drugo svetovno vojno v Argentini. Dve domovini, Ljubljana, 5, 85-113.
- Mislej, I. (1995):** Državna misel pri dveh političnih emigracijah v Argentini. V: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Razprave, Ljubljana, 17, 307-315.
- Mislej, I. (1996a):** David Doktorič: primorski duhovnik med Novim in Starim svetom. Gorica.
- Mislej, I. (1996b):** Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki: pregled antifašističnega tiska 1929-1943. *ZČ*, Ljubljana, 50, 1 (102), 95-116.
- Mrkun, A. (1929):** Argentina. V: Koledar Goriške Mohorjeve družbe. Gorica, 87-93.
- Njiva (1939),** Buenos Aires.
- Novi list (1933 in 1934),** Buenos Aires.
- Novice gospodarske, obrtniške in narodne (1864, 1865),** Ljubljana.
- Pernišek, F. (1972):** Ob 25-letnici Društva Slovencev. Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972. Buenos Aires, 347-380.
- Pernišek, L. (1939):** Pisma. Duhovno življenje, Buenos Aires, marec, 135, in avgust, 39.
- Podlogar, A. (1967):** Drobec zgodovine Slovencev v Argentini. Buenos Aires. (Delo je v tipkopisu. Hraní ga Rokopisni oddelek NUK, Ms 9/81.)
- PSBL I (1975).** Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica, 62.
- PSBL I (1977).** Gorica, 292-293.
- PSBL I (1981).** Gorica, 535-536.
- PSBL II (1983).** Gorica, 321.
- PSBL II (1984).** Gorica, 427.
- PSBL IV (1994).** Gorica, geslo Pavšič (Pausic, Pausich) Franc, 761; geslo Reven Alojzija, 796-798; geslo Semo-lič Emil 815-816; geslo Serdoč (Serdoch) Peter, 817.
- Rant, P. (1959):** La inmigración eslovena en la República Argentina / tesis doctoral en la Facultad de Ciencias Económicas de la Universidad de Buenos Aires. Buenos Aires. (Delo je v tipkopisu - kopija pri avtorju.)
- Resumen de la historia de la vida de la Sociedad de Socorros Mutuos Esloveno en sus primeros 30 años (1988):** V: Sociedad de Socorros Mutuos Esloveno 1943-1988, 45 aniversario. Buenos Aires.
- SBL I (1925-1932).** Slovenski biografski leksikon. Ljubljana, 162.
- SBL II (1933-1952).** Ljubljana, 160-161.
- Slovenski narod (1878),** Ljubljana.
- Soča (1877, 1878, 1879),** Gorica.
- Stanonik, J. (1987):** Letters of Marcus Antonius Kappus from Colonial America II. *Acta neophilologica*, Ljubljana, XX, 25-38.
- Šmitek, Z. (1986):** Klic daljnih svetov. Ljubljana.
- Švent, R. (1993):** Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja I - LX: 1933-1992. Ljubljana.
- Un secolo (1969):** 1869 Maribor - Roma 1969. Un secolo di vita. Roma.
- Zupanc, C. (1971):** Nekaj podatkov o naših izseljencih v Braziliji. V: Slovenski izseljenski koledar 1971. Ljubljana, 168-176.

oeuvre scientifique originale

UDC 325.2:75(497.4-15)

325.2:75(450.361)

75:325.2(497.4-15)

EMIGRATION DES ARTISTES DE LA PRIMORSKA*

Irene MISLEJ

Gallerie Pilon, SI-5270 Ajdovščina, Prešernova cesta 3

ABRÉGÉ

Cette étude présente quelques destins particuliers des artistes peintres, émigrés de la Primorska au 20ème siècle. Les artistes présentés, entre autres: Marussig, Čargo, Spazzapan, Pilon, Sirk, Bambič, Hočevar, Sulčič, Grom, Rapotec, Mušič, Kjačič, Bucik, Pertot, ont été obligés de trouver leurs chemins vers l'étranger en raison de circonstances exceptionnelles. Ils eurent pour point commun les facteurs extérieurs: la guerre, l'émigration, l'occupation militaire, l'annexion de la Primorska, les systèmes totalitaires et les intolérances idéologiques.

Mots-clés: émigration, peintres, la Primorska (région)

Les études spécialisées qui évaluent l'extension du processus d'émigration et qui essayent en même temps de démontrer les causes de ce phénomène très complexe de l'histoire slovène, parlent d'habitude de chiffres élevés et de déplacements en masses. Quand les chercheurs se limitent à l'émigration de la Primorska, ils relèvent les particularités de cette région dues à son histoire et qui ont obligé des couches entières de la population à quitter leur pays natal. Au milieu de ces vagues d'émigration massive, un destin individuel, une vie, se perd, bien qu'un phénomène aussi sérieux qu'est l'abandon d'un lieu natal mérite d'être également étudié dans cette micro sphère, ou mieux, au niveau humain. L'axe de notre étude consiste en la présentation de quelques destins individuels qui ont en commun d'être ceux de créateurs dans le domaine des beaux-arts, d'artistes réfugiés ou émigrés. Ils ont cherché d'autres horizons dans leur vie ou dans l'art, mais pas toujours de leur propre chef ou pour les raisons habituelles. Ceux qui voulaient se former dans le domaine des beaux arts étaient en fait obligés de poursuivre leurs études à l'étranger. En effet, les Slovènes n'ont obtenu une institution d'études supérieures dans ce domaine qu'après la deuxième guerre mondiale. Notre étude ne s'inté-

ressera donc pas aux cas de ceux qui prenaient cette voie habituelle de formation. L'émigration a été sans arrêt présente au cours de notre siècle, marqué non seulement par les deux guerres mondiales, mais aussi par les systèmes totalitaires tenaces et leurs conséquences universelles. A des raisons économiques évidentes, caractéristiques pour le 19ème siècle, s'ajoute la quête de liberté et de conditions permettant à l'homme de vivre et de créer.

La Primorska occupe une place particulière dans l'histoire de l'émigration slovène du 20ème siècle. Cette région ne figure pas parmi celles où l'émigration était la plus massive; mais elle a donné lieu à des phénomènes très particuliers. D'abord, il faudrait mentionner les opérations militaires qui ont directement frappé la région de Gorica (Gorizia) et qui ont provoqué l'émigration ou bien le déplacement officiel de civiles hors de l'ample zone derrière le front. Le résultat de la guerre et la chute de l'Empire austro-hongrois, dont la conséquence était l'occupation du pays par l'Italie, sont profondément et douloureusement intervenus dans le destin de ces lieux. Dès le moment confus où les armes se sont tues, les vagues d'émigration commencent déjà à se déferler: enseignants et professeurs, administrateurs,

* La Primorska est la région de l'ouest de la Slovénie, ayant un climat méditerranéen. Elle s'étend de la côte slovène jusqu'au sources de la Soča (Isonzo), tout au long de la frontière avec l'Italie.

employés des chemins de fer, douaniers, etc.

Après l'intronisation du totalitarisme fasciste, l'émigration forcée devient même un élément de politique gouvernementale.¹ Le départ à l'étranger devient donc le choix le plus fréquent de la jeunesse paysanne où bien des particuliers qui dans les conditions normales de vie ne se seraient jamais fait prendre dans le tourbillon des émigrations. La deuxième guerre mondiale a d'un côté donné la solution à la question nationale, pourtant, après la guerre, il y avait encore des gens qui devaient partir à l'étranger: ils partaient en premier lieu pour les raisons idéologiques, puis à la recherche d'une meilleure vie. Un bref coup d'oeil sur les émigrations de la Primorska donne l'impression des départs multiples vers plusieurs directions: entre les deux guerres essentiellement vers la mère patrie, l'Etat yougoslave, qui représentait pour les émigrés un garant de l'accomplissement de leurs aspirations nationales et la terre promise du bien-être. A cette époque, les gens partaient également vers les villes minières d'Europe et traversaient l'océan pour atteindre le continent sud-américain. A ces destinations s'ajoute aussi, après la deuxième guerre, l'Australie.

Si l'on observe le processus d'émigration dans la Primorska du point de vue des destins particuliers - dans la présente étude il s'agit des artistes peintres - nous découvrons ce phénomène sous des aspects très différents: il y a autant de raisons à son origine que de personnages, d'orientations diverses, de nouveaux horizons inhabituels. Il faut tenir compte du fait que l'artiste est une âme sensible qui n'agit pas comme la plupart de ses compagnons d'infortune; il cherche avant tout à répondre à l'appel à la création qu'il porte en lui. Avant de présenter la palette des destins des artistes émigrés les plus importants de la Primorska, on devrait d'abord expliquer le problème même de l'émigration de manière plus approfondie. Au cours du siècle dernier, la conscience nationale des Slovènes de leur propre culture s'est considérablement accrue, de sorte que la conscience individuelle de l'identité nationale est devenue plus nette parmi les personnes qui avant, pour différentes raisons (par exemple à cause de leurs réussites professionnelles), s'étaient déjà frayé une voie vers les milieux culturels étrangers - la conséquence presque inévitable en a été leur assimilation. A l'extrême frontière ouest du territoire ethnique slovène, l'identité slovène se fortifie et se perd simultanément: alors que la conscience nationale progresse avec succès dans le système scolaire de la région autour de Gorica, elle faiblit par ailleurs avec l'ascension des certains groupes bourgeois. Dans les études d'histoire de l'art qui

présentent l'histoire des arts plastiques de la première moitié du 19ème siècle, deux artistes de Gorica occupent une place importante: Franz Kavčič et Jožef Tominc. Les deux étaient incontestablement de nationalité slovène, mais ils se sont formés et ont créé à l'étranger, dans les milieux culturels des voisins non-Slovènes. Le cas de Tominc sert aussi d'exemple du développement, ou bien de la montée sociale d'une famille, qui, à cette époque-là, a souvent entraîné l'aliénation des racines slovènes. A sa vieillesse, après une excellente carrière, Tominc revint s'installer dans un village slovène. Deux de ses descendants sont devenus peintres: son fils Avgust (Martelli 1996, 247) et son petit fils Alfred (ibid., 246) qui fréquentèrent la haute société triestine où l'on sentait l'ambiance de la cour autrichienne. Pour les cas mentionnés ci-dessus, il est très difficile de parler de conscience nationale, mais il est tout à fait correct de les traiter dans le contexte de notre histoire culturelle et artistique. Kavčič et Tominc sont aussi les exemples évidents du parcours artistique qui, pour sa réalisation, doit obligatoirement se diriger vers l'étranger pendant les études et aussi pendant l'âge mûr de la créativité.

Durant la deuxième moitié du 19ème siècle, période de constante affirmation de l'identité slovène à Trieste aussi, on rencontre l'artiste qui peut nous fournir une comparaison exemplaire avec les deux artistes déjà mentionnés: Peter Marussig (PSBL, 1984, 10, 373-374; Umetnost, 1937-38, 105, 133) (noté Marutschitz dans le registre des baptêmes, avec une correction officielle datant de 1893). Né dans une riche famille bourgeoise, il a pu obtenir une excellente formation artistique, enviable dans ce temps-là: il a pu se former à Vienne, Munich, Rome et surtout à Paris. En 1920, il quitta Trieste pour Milan, où il fonda avec d'autres artistes italiens (Carra, Sironi, Tosi, Funi) un groupe important nommé Novecento. Nous n'avons aucune preuve d'une éventuelle conscience des racines slovènes chez Marussig; fait cependant significatif: il épousa à Milan une Slovène de Trieste, sculpteur et peintre Katarina Drenik,² qui après 1945 s'est installée à Ljubljana, où elle mourut en 1963, déjà très âgée. Dans la revue Umetnost (L'Art), publiée avant la deuxième guerre mondiale par Miha Maloč, on trouve plusieurs informations concernant l'art de ces deux artistes. Marussig est un cas particulier parmi les artistes triestins, parce qu'il s'est directement lié à l'art contemporain parisien; il a développé un style post-Cézannien, contemporain et original, devenu ensuite le credo du nouveau groupe italien Novecento. Il est intéressant que Marussig soit devenu célèbre après son arrivée à Milan seulement; il faut dire que dans le nouveau contexte italien, Trieste avait la re-

1 Milica Kacin Wohinz a publié quelques circulaires clandestines qui ordonnaient aux fonctionnaires fascistes de renforcer l'émigration. Voir Raznarodovanje primorskih Slovencev - dejavniki za izseljevanje dans les annales Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki Création culturelle des Slovènes en Amérique du Sud (1995), Ljubljana, Filozofska fakulteta, 23-31.

2 Elle aussi a obtenu une excellente formation, ce qui était rare à cette époque pour une fille avec des ambitions artistiques.

réputation d'un milieu conservateur, considéré comme un lieu propice à la nostalgie d'Autriche qui n'était pas seulement culturelle d'ailleurs. L'ambiance caractéristique de "terra redenta" est très bien décrite dans le livre de S. Sibilja, *Pittori e scultori di Trieste*, publié à Milan en 1922.³ Dans la préface de Silvio Benco, on peut lire quel est le but concret de cette anthologie: il s'agit de prouver, avec des arguments très faibles cependant, que tous les artistes présentés sont "italianissimi". La simple liste des noms nous prouve qu'il s'agit d'une vaste gamme d'origines: autrichiennes, juives, dalmatiennes, slovènes. La moitié de ces portraits a été réalisée par un Slovène qui, à cause des conditions politiques de l'époque, se cacha sous un pseudonyme.

La génération suivante des artistes de la Primorska a pu éviter l'aliénation nationale - qui auparavant semblait à tout le moins indispensable - sur le chemin de la gloire et de l'affirmation auprès des hauts cercles artistiques, et ce même si l'artiste était d'origine mixte, comme c'est le cas pour Pilon. Mais avec cette génération nous franchissons déjà le seuil du 20ème siècle et nous passons à l'axe de la présente étude.

La coexistence des différentes cultures (malgré l'inégalité de leurs statut officiel dans la société) est un terrain fertile pour la croissance des personnalités artistiques: Gorica en est la preuve. Dans les années précédant la première guerre mondiale, la présence slovène s'affirmait constamment dans cette ville, ses institutions culturelles et éducatives. Le fait que Franc Tratnik ait vécu pendant quelques années à la périphérie de Gorica, eut une importance décisive pour le développement de la vie artistique de cette ville, surtout dans le domaine des arts plastiques. Franc Stele écrit: "Le fait que Franc Tratnik se soit installé à Gorica pendant les années d'avant guerre, a considérablement contribué à élever la réputation de la peinture slovène dans cette ville de population mixte. Le nombre de peintres slovènes dans la région commença à augmenter presque spontanément. Pendant la décennie qui suivit la première guerre mondiale, le groupe de peintres slovènes de la Primorska était presque le plus fort, si l'on exclut celui de Ljubljana. Ce groupe était le plus actif et occupait les premiers rangs dans la lutte pour une expression artistique slovène (V. Pilon, A. Černigoj, I. Čargo, L. Spazzapan). L'apogée du développement de ce groupe (dont la plupart des membres a choisi comme deuxième patrie l'ex-Yougoslavie) et la preuve de leur conscience nationale, fut l'exposition des peintres slovènes à Trieste en 1927. La critique italienne leur a donné une entière reconnaissance et il en fut toujours ainsi quand ils se présentaient ensemble avec leurs compatriotes de Ljubljana, originaires de la Primorska. Les peintres qui se sont le plus affirmés furent: A. Bucik,

Veno Pilon, L. Spazzapan et A. Černigoj." (Stele, 1960, 97-98) Tratnik, considéré comme le précurseur ou le premier véritable expressionniste en Slovénie, a gagné à juste titre la réputation de créateur culturel important, car il était, entre autre, le collaborateur de la revue viennoise *Simplicissimus*. La critique d'art italienne le mentionne comme étant un facteur décisif dans la riche scène artistique de Gorica. Au cours de ces années mouvementées se formait à Gorica une génération d'artistes, qui devinrent plus tard les artistes slovènes les plus représentatifs, qui furent obligés d'élire domicile ailleurs: Ivan Čargo, Lojze Spazzapan, Veno Pilon. Tous les trois appartiennent à la génération qui, à peine le baccalauréat en poche, devait participer au premier conflit mondial avec toutes ses conséquences.

A cause de la proximité du front de la Soča, la famille de Ivan Čargo s'installa en 1915 à Novo mesto où Čargo poursuivit sa scolarisation au lycée; mais il fut bientôt appelé au service militaire. A la fin de la guerre, il s'intégra dans la vie artistique slovène et apporta à la peinture slovène ses premiers oeuvres expressionnistes. En 1920, il fut déjà à Gorica, d'où il partit faire ses études à Rome et à Florence. Après quelques années de créativité intensive, il entra en Yougoslavie, à cause de la pression politique. Ljubljana étant pour lui trop limitée et provinciale, il préféra la métropole et il décida d'aller trouver son bonheur à Belgrade. Qu'est-ce qui l'a mené à Belgrade? Il répondit à cette question à V. Bartol: "Eh bien, pour moi, la vie à Ljubljana est trop morte. Le dynamisme, l'acuité, le dynamisme, c'est la seule expression de notre temps. Les avions, les voitures, la technique, les mines de charbon, les millions de chômeurs, le gros capital, la mort de faim - capter tout ça dans une peinture, lui donner de l'expression, ça c'est le but de mon art. Celui qui a vu - comme moi, alors encore jeune novice - toutes les horreurs de la guerre, les cadavres déchirés, celui qui a vu crever ses camarades et entendu les cris des blessés, en est tellement imprégné qu'il ne peut pas l'oublier.

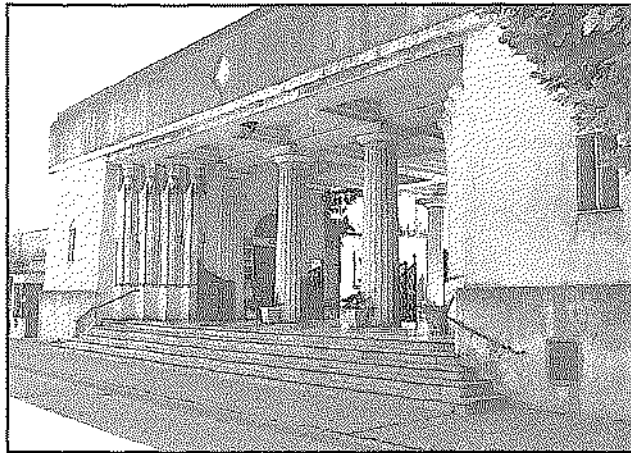
"On trouve déjà au début de la carrière de Čargo une nature bohémienne, une continuelle recherche du renouveau, du différent, un esprit remuant. Il ne s'est point apaisé à son arrivée à Ljubljana, après la deuxième guerre mondiale, où il fut tout d'abord dans un camp d'internement, puis il rejoignit les partisans et il se battit à leurs côtés jusqu'à la libération. Čargo fut toujours le modèle des aspirations avant-gardistes, artiste extériorisé, exposé aux yeux d'un public souvent impitoyable vis-à-vis des révolutionnaires. (Catalogue Ivan Čargo, 1898-1958, 1981)

Designer et illustrateur de livres, Lojze Spazzapan (Spazzapan, 1963; *L'avventura fantastica di Luigi Spazzapan*, 1970; *Luigi Spazzapan, slikar na meji ...*, 1984)

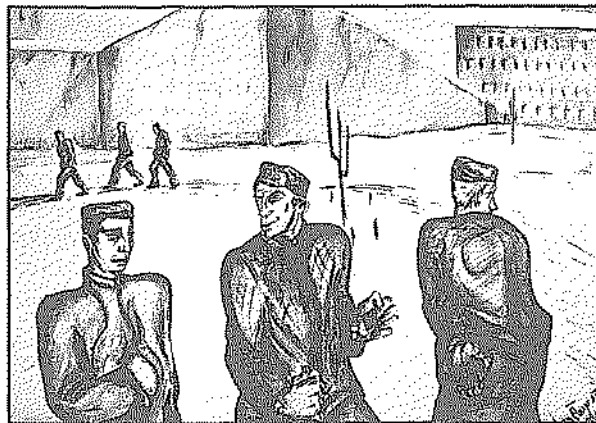
3 Réimprimé à Trieste en 1993.

Sergej Hočevar: Golgotha, 1927, gratture sur bois (Musée Revoltella, Trieste).
Sergej Hočevar: Gólgota, 1927, lesorez (Museo Revoltella, Trst).

Viktor Sulčić: Cimetière, Luján, Argentina (Photo: Oskar Molek).
Viktor Sulčić: Pokopališče, Luján, Argentina (Foto: Oskar Molek).

Ivan Čargo: La balade, 1931 (collection privée).
Ivan Čargo: Ljudje na sprehodu, 1931 (zasebna last).

a développé une collaboration intensive avec les maisons d'éditions slovènes pendant les années où le fascisme envisageait une solution définitive à l'existence culturelle slovène dans la Primorska. Pendant une période assez courte, il fut professeur au Lycée d'Idrija, où il influença considérablement les autres artistes slovènes, comme par exemple Milko Bambič. Souhaitant entièrement consacrer sa vie à la réalisation de sa vision des arts plastiques, il quitta le poste de professeur et il essaya de vivre de son art à Gorica, dans ces temps peu favorables. Les horizons de liberté devenaient de plus en plus étroits (pas seulement dans le sens national, mais aussi artistique, car le fascisme n'aimait pas l'art d'avant-garde) et Spazzapan décida de partir, sur l'invitation d'un ami architecte, à Turin, grande ville où il pouvait mieux travailler. En tant qu'antifasciste déclaré, il dut subir les contrariétés des autorités. On l'empêcha d'abord de réaliser une oeuvre promise, ensuite, on lui supprima le passeport quand il projeta un voyage à Paris. Pendant des années, il mena une lutte silencieuse, rendue possible grâce à l'amitié d'Edoardo Persico et d'un milieu artistique qui fut toujours nettement critique à l'encontre du système. Loin du milieu slovène, Spazzapan put concrétiser sa vocation artistique, mais ses racines en souffrirent. De la même manière que son ami Pilon l'a dit pour lui-même: "Vivre de sa terre natale! Tout le reste n'est que les crampes et les affectations - une tragédie!"⁴ Peu avant sa mort, Spazzapan trouva un chemin original de retour vers son identité slovène, par l'intermédiaire de sa fille, fruit des amours avec une jeune femme d'Idrija. Une amie de jeunesse du peintre écrivit quelques mots touchants dans un écrit qui n'a jamais été publié: "Per tanti anni egli affogava ogni richiamo del passato, lavorando senza sosta. Incollato nell'eterna miseria, creare et sempre creare; era la sua unica piattaforma dove difendere la sua primordiale personalità, mutata in peggio soltanto esteriormente. La sua tenacia fu una disperata corsa ribelle contro ogni adattamento conformistico; il grido di un essere prigioniero, un orgia psicopatica utile, una chiara guerra contro il proprio destino di fuggiasco volontario, che volontario non fu. Ovviamente in veste di emigrante per molti anni, quelli delle mucche magre, dovette soffocare lo Spazzapan isontino: obbligato ad altre abitudini e diversi modi di concezione humane, si sentiva una belva catturata." (Branciforte) Malgré le fait que Turin élargit les horizons à Spazzapan, on aperçoit une nette fracture dans son oeuvre à cette période. Des peintures avant-gardistes audacieuses de la période goricienne, il passe à l'étude de couleur et de composition à travers

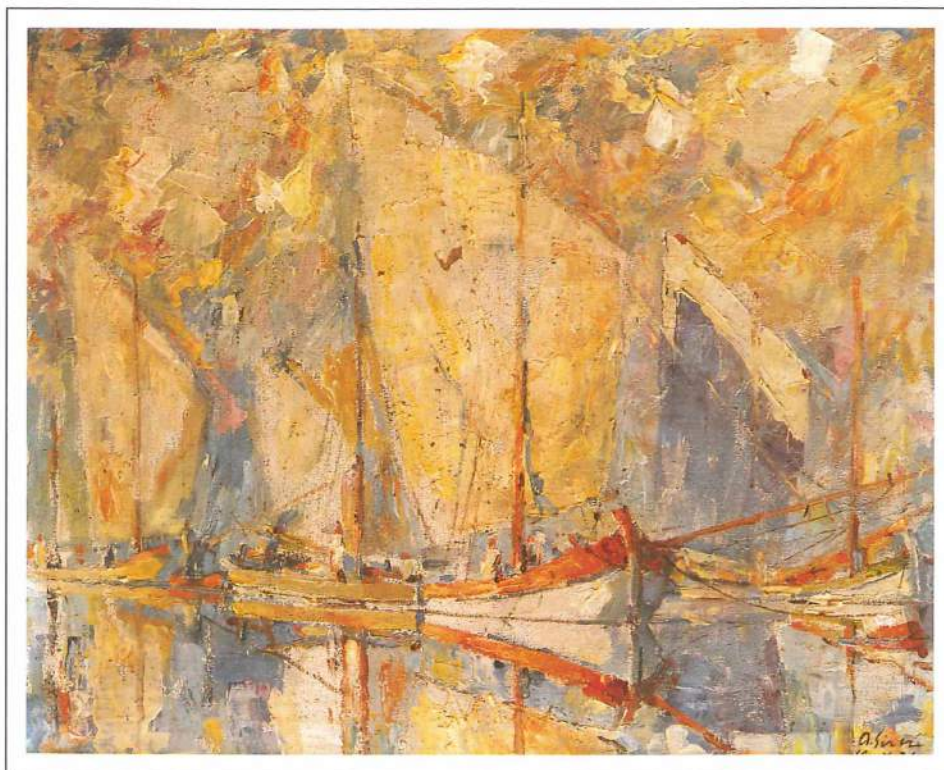
des motifs plus traditionnels dans le sens iconographique. Une voie similaire, celle de la retraite dans des eaux apparemment plus calmes, on la retrouve aussi chez August Černigoj, dans sa période triestine. (Mislej, 1997, 81-90)

Durant la moitié d'une décennie à Ajdovščina, dans les années vingt, Veno Pilon a créé la série d'oeuvres la plus compacte de sa peinture, à mi-chemin entre l'expressivité et la réalité à nouveau conceptualisée, caractéristiques de l'art européen du premier tiers de notre siècle. Dans sa chaleureuse et leste biographie (Pilon, 1965), Pilon nous donne pas mal de raisons à son départ définitif: à côté de la situation familiale après la mort de son père, il y eut surtout le sentiment d'être limité, provoqué par le fascisme et son idéologie intolérante. "C'était la situation insupportable de la région près de la frontière qui m'a poussé à partir à l'étranger. Sans trop réfléchir, j'ai liquidé mon passé, ma jeunesse. J'ai détruit tous les ponts derrière moi, j'ai dit adieu à ma mère, qui m'a lancé: "Tu t'en vas dans le monde, mon pauvre poussin!" J'ai ainsi quitté la maison, le coeur plein d'amertume. C'était en fait une fuite devant moi-même; mon dualisme me tourmentait sans arrêt, je tournais trop autour de mon axe. Tout se déchirait en moi quand je quittais la maison. Effrayé, je me demandais si je m'étais réellement épuisé aussi vite? Les changements effervescents des courants et des styles de la peinture des dernières années rongeaient la foi en mon travail et en la peinture en général. Un étrange pressentiment m'accompagnait: celui de l'arrivée d'une nouvelle ère, encore étrange à ma sensibilité et à l'éducation que je recevais jusqu'à cette époque." Pilon s'est considérablement dévoilé dans sa biographie: c'est un cas extraordinaire de l'artiste qui avait le don d'exprimer son propre angoisse et l'angoisse commune par les mots, sous la forme d'une auto-analyse sans compromis. Lui aussi déclare que l'exaltation de la race latine et la dépréciation des peuples Slaves sont responsables de la détérioration des relations amicales, jusqu'alors étroites, entre les artistes de Gorica, ville multiculturelle.⁵

Evidemment, Paris, la capitale de la culture et de l'art l'attirait, car elle représenta le plus haut degré de la liberté artistique. Mais Pilon connut bientôt la cruauté du destin de l'émigré: la pauvreté, la marginalité, l'isolation. Dans sa lutte pour la survie, il reçut le coup le plus douloureux: il avait cessé de peindre. "Je me suis réfugié à Paris pour me perdre dans la foule et pour m'oublier. Dans cet océan de peintres (aucune statistique ni aucun pouvoir fiscal n'étaient capables de contrôler cette énorme masse indisciplinée, qui dépas-

4 Cette déclaration est citée par France Stele dans la conclusion de l'évaluation de la peinture de Pilon, dans son livre *Umetnost v Primorju* (1960), Ljubljana.

5 De nombreuses sources témoignent de l'atmosphère créatrice à Gorica avant l'éclatement du fascisme. Voir l'étude de Bruna Passamani: *Dall'alcova d'acciaio al Tank ai Macchi 202* dans le catalogue *Frontiere d'avanguardia, Gli anni del futurismo nella Venezia Giulia* (1985), Gorizia.

Albert Sirk: Le matin, 1936, huile sur toile (Celje, collection privée).

Albert Sirk: Jutro, 1936, olje / platno (Celje, zasebna last).

Veno Pilon: Ajdovščina, 1925, huile (Gallerie Pilon, Ajdovščina).

Veno Pilon: Ajdovščina, 1925, olje (Pilonova galerija, Ajdovščina).

Lojze Spazzapan: Veno Pilon, 1925 (Gallerie Pilon, Ajdovščina).

Lojze Spazzapan: Veno Pilon, 1925 (Pilonova galerija, Ajdovščina).

sait son cadre et se perdait dans la multitude des autres métiers) je n'osais pas - moi, tout frais moulu - m'imaginer pouvoir vivre de ma peinture. Je voulais donc assurer ma survie en faisant du commerce ou un autre travail." Malgré tout, Pilon ne s'est pas éloigné de son identité slovène; il se mit à s'occuper d'affaires qui étaient bien loin de son orientation initiale et il demeura vivant dans le sens national. La preuve, peut-être la plus évidente, de sa liaison intime avec les siens fut sa collaboration à la réalisation du premier long métrage slovène *Na svoji zemlji* (Sur sa propre terre). Finalement, il rentra et il mourut sur sa propre terre, à Ajdovščina, devenue ainsi sa dernière demeure.

Toute une gamme d'artistes peintres de la région de Trieste - où les Slovènes ont été frappés les premiers par le fascisme militant (incendie volontaire de *Narodni dom* (Maison nationale) en 1920) - a été obligée de partir à la recherche d'une vie meilleure et de la liberté. Nous allons distinguer deux artistes importants.

Albert Sirk (PSBL, 1988, 14, 368-369) partit en 1929, à la suite des multiples pressions exercées par les autorités fascistes. Comme tant d'autres émigrés de la Primorska, il choisit la Štajerska (Styrie slovène) pour nouveau domicile et l'enseignement pour gagne-pain quotidien. Anton Gvajc, professeur ayant travaillé à Gorica depuis 1985, était après la guerre déjà installé à Maribor, après s'être réfugié en Koroška (Carinthie) à cause du front de la Soča (Isonzo). Lui, comme Viktor Cotič (PSBL, 1976, 3, 202) (qui a fait ses études à l'Académie de Vienne et qui a été ensuite professeur à Zadar, d'où il est parti en 1919) était, comme peintre et scénographe, l'initiateur de la vie artistique dans la capitale de la Štajerska, après sa libération. De nombreux réfugiés et émigrés de la Primorska s'y sont installés et on peut parler d'un véritable cercle des gens de la Primorska, dont le tempérament a donné un charme tout à fait spécial à la Štajerska déjà bien animée.⁶ Les deux peintres-professeurs cités, Gvajc et Cotič, ont activement participé à l'organisation des expositions dans le cadre de l'Association Grohar. Il n'est donc pas étrange que d'autres créateurs en arts plastiques aient également choisi ce coin de la Slovénie pour domicile. Cvetko Ščuka (PSBL, 1989, 15, 522-523), par exemple, termina ses études à l'Académie des Beaux-Arts de Florence, puis donna des cours de dessin au lycée d'Idrija en 1922-23, d'où il partit pour Murska Sobota et puis pour Celje. Alenka Domjan, auteur d'une étude sur la création dans les arts plastiques à Celje dans les années 30, écrit: "L'arrivée de Cvetko Ščuka à Celje, fut d'une grande importance. Il participait à des activités non seulement artistiques, mais aussi pédagogiques, culturel-

les et éducatives; il s'occupait de marionnettes et donnait des cours d'art au lycée. En tant qu'artiste et homme d'un caractère inébranlable, il demeura fidèle à l'interprétation vériste du motif jusqu'au bout de sa carrière." (Domjan, 1997, 57-58) Le cas d'Albert Sirk témoigne de l'importance du rôle des artistes de la Primorska dans le milieu des arts plastiques de la Štajerska. Il travailla comme professeur à St. Lenart et à Celje, où il devint un des piliers de la vie artistique. Selon Domjan, il était "le personnage le plus fort de la deuxième moitié de cette décennie, malgré la présence d'autres artistes plus jeunes.../ Virtuose du mouvement, marqué par la matière des couleurs qui le rendait effervescent, mais d'un autre côté aussi romantique, inspiré par l'impression de l'image, il créa toute une série des peintures de plein air, qui le classent parmi les paysagistes slovènes les plus importants. Sirk soulignait toujours: "Je peins ce que je vois." A côté de ses obligations d'enseignant, il partait régulièrement en Dalmatie et exposait fréquemment ses oeuvres. On connaît surtout ses célèbres "ports". Expression de sa nostalgie? En tout cas, ce sont la preuve de son amour pour sa mer, à lui, car il venait d'un beau village littoral, Križ près de Trieste, où il se réinstalla après la deuxième guerre.

Le jeune Milko Bambič (Verani, Vuk, 1992) créa une oeuvre importante d'illustrateur, dans le sens traditionnel, pour les éditions slovènes de la Primorska (Spazzapan, son professeur au lycée, le traita comme un égal et l'encouragea à tout point de vue). Il a aussi très tôt et avec succès fait preuve de son appartenance à l'avant-garde constructiviste à la Černigoj. En 1927, il subit une perquisition et peu après les autorités italiennes refusèrent de lui prolonger son visa de séjour; il fut donc obligé de quitter Trieste et de s'installer en Slovénie. A Ljubljana, Bambič s'affirma comme un excellent caricaturiste dans le journal *Jutro* et dans le magazine satirique *Skovir*, dont il fut l'un des fondateurs. Il déménagea ensuite à Zagreb, où il créa toute une série des publicités qui en ont fait un des pionniers de la publicité moderne (Radenska trois coeurs!). En 1929, il commença à travailler dans l'industrie cinématographique à Belgrade. Ses nombreuses et très différentes créations reflètent son esprit d'initiative et son originalité dans la lutte pour la survie quotidienne. Hélas, elles ont un peu apaisé l'art véritable qui n'est pas - aussi, ou bien, surtout - utilitaire. Les contributions originales de Bambič à l'avant-garde ont été rassemblées à l'exposition au château de Kromberk, en 1992. Quelle en est la valeur? C'est une question, à laquelle devrait répondre une étude critique de l'avant-garde slovène dans sa totalité. Après la deuxième guerre,

⁶ Fran Šijanec dans son livre *Les arts plastiques contemporains slovènes* (1961), Maribor, analyse en particulier le développement des arts plastiques dans la Štajerska après la première guerre mondiale, avec un accent sur le rôle des artistes de la Primorska. Voir pages 117-122.

Bambič devint critique d'art et publiait dans le journal *Primorski dnevnik* des écrits sur Spazzapan, Pilon, Černigoj, Čargo etc. qui sont très précieux grâce aux évaluations lucides et aux détails inconnus de la vie et de l'art de ces artistes. Jusqu'à sa vieillesse, Bambič n'était pas seulement actif, il se distinguait aussi par sa force créatrice et son originalité.

Nous pouvons trouver deux cas de "véritables" artistes émigrés, parmi ceux qui ont choisi pour but le monde américain d'outre mer. Les Etats qui donnent sur l'Océan Atlantique, offraient toujours, à l'époque, des possibilités d'affirmation aux nouveaux immigrés, mais il ne s'agissait déjà plus du romantisme du temps des "pionniers". Ce fut l'Argentine qui devint la deuxième patrie des nombreux antifascistes, pas uniquement slovènes d'ailleurs. Le premier cas est un peu particulier, car il s'agit d'un enfant de mariage mixte, appartenant au milieu déjà assimilé à moitié, de la région triestine. Sergej Hočevan,⁷ qui la plupart du temps créait sous le pseudonyme Sergio Sergi, avait un père de Gradisca d'Isonzo; il était en quelque sorte le compatriote de Spazzapan et aussi son très bon ami. Sa mère était d'origine serbe, elle était peintre, élève du peintre triestin Graziolini. Hočevan termina le lycée à St. Paul en Koroska, ensuite il partit pour Vienne, il s'inscrivit à l'Institut graphique où il termina, juste avant l'éclatement de la guerre, ses études d'estampe et de photographie. Dans les années précédant la première guerre mondiale, il connut la Sécession et, en même temps, aussi la recherche moderne dans le design. Il fut particulièrement attiré par Loos et ses acquis d'architecture pure et par von Larisch, maître de la typographie moderne. Ses oeuvres nous montrent qu'il puisait aussi dans les trésors des inscriptions caricaturales acerbes, typiques de la Vienne de cette époque. Il développa un regard original et ironique sur le monde, exprimé dans ses minutieuses gravures. Maître du dessin, il utilisa une ligne souple et expressive comme élément de base de ses représentations de type urbain, dont le contenu est universel. Il fut pris dans le tourbillon de la première guerre mondiale comme soldat autrichien et connut à cette époque - comme il l'avoua beaucoup plus tard - toute la misère de l'homme. Son retour dans la Trieste italienne ne fut pas facile: pour gagner son pain quotidien il fit des portraits, mais en même temps il développa ses gravures, dont les meilleurs exemples sont: le

portrait de la grand-mère à la pointe sèche et la gravure sur bois intitulée *La Guerre*, présentés à la biennale de Venise en 1921. Hočevan était un cosmopolite et un esprit fort libre, qui ne supportait pas le rétrécissement continu des horizons, causé par le fascisme. Finalement, il prit la décision de partir en Argentine, où il vagabonda pendant plusieurs années. Quand il se stabilisa finalement, il s'installa d'abord à Santa Fe, puis à Mendoza et il devint l'un des meilleurs professeurs d'art graphique et d'esthétique. Dans son pays natal, il fut un bon ami à Veno Pilon et à Spazzapan et s'est, lui aussi, présenté à l'exposition de Gorica en 1924. Les témoins racontent que la nuit suivant le vernissage, Spazzapan et lui se sont mutuellement portraîtes. Les fruits de ses jeux amicales d'artistes sont conservés dans la Galerie Spazzapan à Gradisca d'Isonzo.⁸

Le deuxième cas de chercheur d'outre mer, c'est l'architecte Viktor Sulčič (PSBL, 1989, 15, 481-483), qui avait participé à la guerre, comme tous les autres membres de sa génération. Il fit ses études en Italie (à Florence il habita pendant une année scolaire avec Pilon, qui fit deux portraits de lui). Après sa maîtrise, il partit chercher fortune à Zagreb (en tant que jeune architecte, il dessina les plans de la maison et de l'atelier de Mestrovic) et il se rendit ensuite en Argentine. Son histoire est presque fabuleuse: il avait remporté le premier prix d'un concours très important et fonda avec ses collaborateurs un bureau, qui eut beaucoup de succès. Il dépendait cependant complètement de cette collaboration, car il ne pouvait pas faire valider son diplôme à cause de la législation argentine. Une de ses créations devint le synonyme ou l'icône de Buenos Aires: c'est le grand marché Mercado de Abasto, dans l'avenue Corrientes (appelée par les Argentins "la rue qui ne dort jamais"), quartier célèbre pour les rythmes du tango.⁹ Un immense bâtiment, révolutionnaire l'époque, nous dévoile les éléments artistiques s'inspirant du marché des poissons triestin. La seule différence, c'est que l'architecte pouvait, à la mode américaine, tendre les arches et créer des voûtes à des endroits où à Trieste elles sont seulement indiquées. Sulčič s'engagea beaucoup dans la communauté slovène: il finança l'hebdomadaire *Novi list*, dont il était le collaborateur; il fut aussi mécène: il soutenait financièrement les compatriotes qui avaient moins de chance que lui.¹⁰ Dans une certaine mesure, il resta fidèle à son premier amour artistique: la

7 PSBL (1995), Gorica, 20. Une monographie de Sergio Sergi (1994) a été publiée par ses deux fils à Mendoza. Elle contient 97 gravures, 15 ébauches, 2 dessins et 31 photographies.

8 Les portraits (environ 30) réalisés dans la nuit suivant le vernissage, ont été exposés en 1970 sous le titre *L'ambiente artistico di Gorizia negli anni Venti* (conservateur Cesare Devetaj) dans la Galerie Spazzapan à l'occasion de la grande rétrospective de Spazzapan. S. Sergi est l'auteur des 8 portraits, entre autres ceux de Pilon, Spazzapan et Bolaffio.

9 Seulement quelques mètres plus loin vivait Carlos Gardel, héros populaire argentin, chanteur et guitariste, qui a exporté le tango dans le monde.

10 Revue de l'oeuvre et vie de Sulčič dans le catalogue I. Mislej (1989), *Architecte Viktor Sulčič, Trieste 1895 - Buenos Aires 1973*, Ljubljana - Ajdovščina.

sculpture. Il dessinait des ébauches des statues, sans pouvoir, hélas, les concrétiser. Ces ébauches reflètent son nette admiration pour Meštrović. A partir de positions politiques très claires, il s'engagea publiquement à résoudre le problème de la Primorska. Après la deuxième guerre mondiale il visita son Križ natal et la Slovénie, où il fut décrit comme un architecte moderne à la Le Corbusier. Dans la correspondance de Pilon, conservée dans la Galerie Pilon à Ajdovščina, on peut trouver quelques lettres d'un capitaine de navigation au long cours, Cesare Paoletti, ami de jeunesse de Sulčić. Le capitaine mentionne sa visite chez Hočevar à Mendoza: "Immagino che avrai ricevuta una mia cartolina scrittata da Mendoza, dove mi sono incontrato dopo tanti lunghi anni con Sergio Sergi, che ho trovato bene e sempre in gamba. E la professoressa all'Accademia de Belle Arti; purtroppo non ha molta voglia di lavorare, per quanto negli ultimi anni abbia fatto delle gran belle xilografie. Ho passato 15 giorni in casa sua."¹¹ En retraite, Paoletti s'installa dans le voisinage direct de Sulčić. Dans ses mémoires Pilon mentionne souvent Sulčić, ce qui prouve que la distance n'a pas pu détruire cette vieille amitié de jeunesse.

Comme on l'a déjà mentionné, la première vague des émigrés de la Primorska a été provoquée par la première guerre mondiale. Les déplacements se poursuivirent durant l'occupation italienne du territoire. Beaucoup de familles dont le père était lié par son travail au vieux système autrichien, partirent en Yougoslavie où ils pouvaient utiliser leurs connaissances professionnelles dans la modernisation du nouvel Etat. Il est intéressant de voir que dans ces familles, on trouve pas mal d'enfants qui devinrent des créateurs importants dans le domaine des arts plastiques. Enumérons seulement quelques cas: Riko Debenjak partit avec sa famille en 1919, quand il avait onze ans; les sculpteurs Boris et Zdenko Kalin sont nés dans la famille d'un employé des chemins de fer - c'est un métier dont les représentants se sont presque complètement intégrés dans le système des chemins de fer yougoslave; Gojmir Anton Kos fut le fils d'un professeur, qui travaillait dans la Primorska et qui, pendant la guerre, se réfugia avec sa famille en Autriche où le jeune Gojmir poursuit ses études à l'Académie de Vienne.¹² Nous voudrions dévoiler encore trois destins exceptionnels non seulement pour la qualité de leurs oeuvres artistiques, mais aussi pour leurs nombreux déplacements. Le père du peintre triestin Bogdan Grom fut un employé de banque, qui se retira, après

l'occupation italienne, au sud de la Yougoslavie, où le jeune artiste alla au lycée. Plus tard, Grom fit ses études en Italie, mais il quitta Trieste après la deuxième guerre mondiale et partit aux Etats-Unis (De Fazio et al., 1996), où il développa son activité d'artiste et de designer. Il dut s'adapter aux exigences du marché américain: dans les oeuvres commandées, on peut remarquer certains éléments décoratifs, malgré une réalisation hautement professionnelle. Il s'exprima plus librement dans ses gravures - où il inventa une technique spéciale de "découpes" - et dans les grandes compositions sculpturales. Durant les premières années d'après guerre, il se consacra beaucoup à la peinture. Dans une monographie récente, G. Montenero souligne une des passions de Grom: expérimenter des techniques et trouver des solutions originales rendues possibles grâce à l'enrichissement mutuel des différents genres d'arts plastiques. Selon Montenero, les capacités de Grom sont dues à son caractère triestin: cette ville littorale fut un espace commun à différentes langues, cultures, religions et convictions politiques. La diversité - c'est la meilleure synthèse de l'art de Grom.

Le père de Stanislav Rapotec fut employé des chemins de fer aussi. Arrivée en Slovénie, la famille vécut pendant un certain temps dans un wagon à la gare de Strnišče. Après l'école primaire à Škofja Loka, Rapotec étudia les sciences économiques à Zagreb. Pendant la deuxième guerre mondiale, il fut, en tant qu'officier au service des renseignements, protagoniste des incroyables et dangereuses péripéties guerrières. A la fin de la deuxième guerre mondiale, il fut officier de l'armée anglaise, en poste en Palestine jusqu'en 1948. Puis, il décida de partir très loin, en Australie (Mislej, 1991), où il devint un des membres importants de l'avant-garde de l'expressionnisme abstrait de Sydney. Dans sa nouvelle patrie, on le respecta comme soldat allié et excellent artiste à la fois. A partir des années 70, il se lia à la Koroška grâce à l'amitié de Gorše. Une petite rétrospective aura bientôt lieu à la Galerie Nationale N.S.W. à Sydney; ce sera l'occasion d'évaluer, d'une manière complexe, la contribution de Rapotec à l'histoire de l'art australien. Rapotec apparaît dans toutes les expositions et publications importantes ayant trait aux années 60- c'est une décennie qui vit l'art australien consolider définitivement sa propre image. Rapotec est l'exemple d'un parcours triomphal d'un artiste à l'étranger, le cas représentatif d'un homme qui n'a trouvé une voie libre et un horizon suffisamment large

11 Lettre datant du 27 juin 1952, Valparaiso, Chili. Paoletti a fait la connaissance de Pilon en 1949 à Paris, d'après ce qu'on peut lire dans une lettre datant du 13/11 de Las Palmas: "Sono stato tanto contento di conoscere finalmente il nostro caro Pilon, del quale tante volte si parlò coi miei buoni amici Sergio Sergi, Antonio Morassi e Vittorio Sulčić."

12 France Stele dans son livre *Umetnost v Primorju* (L'art dans la Primorska) (Ljubljana, 1960), élargit un peu trop ce groupe d'artistes originaires de la Primorska. Ce qui est compréhensible, car ce livre est né d'une petite brochure d'avant-guerre, élargie pour les besoins de la délégation yougoslave à la Conférence de Paix de Paris. Malgré cela, ce livre présente le mieux la contribution des artistes de la Primorska à l'histoire culturelle et artistique slovène.

pour développer une personnalité indépendante et originale que dans une nouvelle patrie.

Le troisième cas, c'est celui de Zoran Mušič, sans doute un des peintres européens les plus marquants de notre siècle dans le sens le plus large. Son père était enseignant et c'est la raison pour laquelle sa famille se retira dans la Koroška au commencement des opérations sur la Soča. Après le plébiscite qui sanctionna la perte de la Carinthie, la famille s'installa à Maribor, où le jeune Zoran passa son baccalauréat. Il fit ses études à l'Académie des Beaux-Arts à Zagreb et il voyagea à travers l'Europe. Dans les années 30 il habita la région de Celje: à cette époque, il créait ses célèbres chevaux et ânes. Il exposa à Ljubljana et en Yougoslavie jusqu'à l'éclatement de la deuxième guerre mondiale. En 1943, il se retira dans la Primorska, puis à Venise, où il fut arrêté par les Allemands qui l'ont déporté dans le camp de concentration de Dachau. A son retour, la nouvelle situation d'après-guerre lui déplut, il se sentit limité et il repartit vers l'Ouest.¹³ Pendant plusieurs années il créa entre Venise et Paris. Aujourd'hui, c'est un peintre reconnu et hautement réputé. Ces dernières années, ses contacts avec notre milieu culturel se renforcent (Prix Prešeren, collection à Dobrovo, Moderna galerija achète ou reçoit les dons de ses œuvres), mais déjà dans les années 50, il a activement collaboré à la création et à l'affirmation de la Biennale d'art graphique à Ljubljana. Mušič demeure le représentant typique du milieu multiculturel de Gorica qui l'a prédestiné à être cosmopolite. Malgré des origines claires, c'est un artiste qui se sent parfaitement bien seulement dans un espace de grandes dimensions.

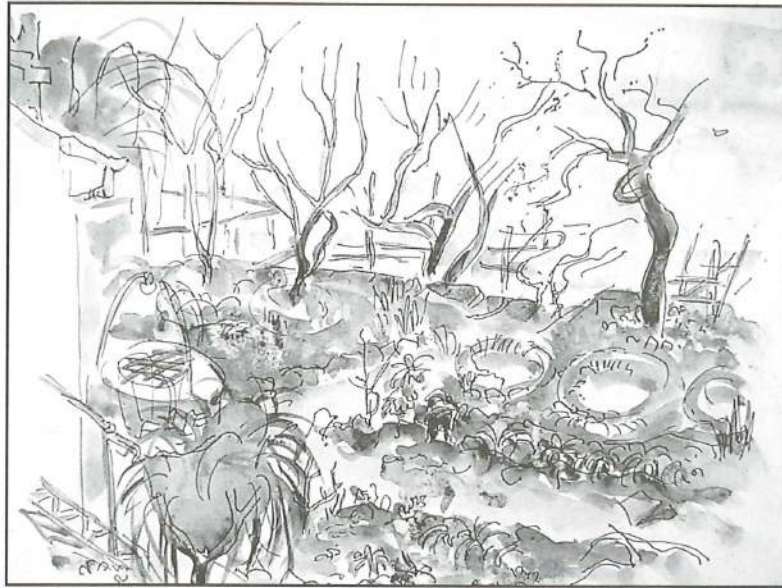
Nous n'avons pas encore épuisé la liste des artistes émigrés de la Primorska. Quelques cas, un peu moins importants, méritent quand même notre attention à cause du parcours extraordinaire de leur vie. Pavel Gustinčič (PSBL, 1979, 6, 516) fit ses études d'abord à Munich chez le peintre Ažbe, ensuite à Florence et il visita Paris aussi. Il exposa plusieurs fois à Ljubljana, la dernière fois c'était en 1920, après, il déménagea en Bosnie. On connaît peu de choses sur lui. France Stele le considère comme l'élève le plus fidèle de Jakopič. Edvard Stepančič, triestin, fit ses études à Monza, à Venise et à l'Académie de Florence. En 1929, il s'est perfectionné chez Ferdinand Léger à Paris, ensuite, il partit pour Belgrade. A Ljubljana et puis à Trieste il fut le membre actif du groupe constructiviste d'August Čer-

nigoj. Ce groupe a mis en place une salle constructiviste dans le cadre de la première exposition syndicale à Trieste en 1927. Un an après, il participa au concours pour la scénographie de l'opéra Masques Noires de Kogoj. Selon Krečič il était "évidemment le meilleur, avec ses concepts originaux de scénographie constructiviste, mais qui pourtant n'étaient pas retenus." (PSBL, 1988, 14, 461) A Belgrade il a pratiquement arrêté son activité artistique, pendant plusieurs années il n'y eut aucune nouvelle de lui, mais en 1984 il s'est présenté au festival de Cankarjev dom à Ljubljana avec une vidéo. Remigij Bratož, caricaturiste et musicien, partit déjà enfant à Maribor en 1919 quand les Italiens ont expatrié son père de Pula. Après la deuxième guerre il peignit et exposa beaucoup. Ses caricatures, avec leurs surfaces pleines, relèvent les attributs typiques de la peinture.¹⁴ La même année que les deux artistes mentionnés ci-dessus, la famille de Stiplovšek partit aussi, le père de jeune Franjo étant douanier autrichien. Elda Piščanec, une des rares femmes peintres de renommée dans la période de l'entre-deux-guerres en Slovénie, est née à Trieste, mais elle a passé sa jeunesse près de Dobrna. Elle a fait ses études en Italie et chez André Lhotte à Paris.

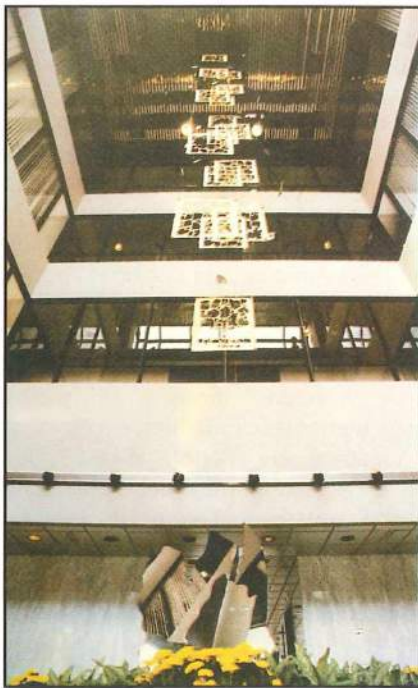
Reste à souligner encore quelques destins extraordinaires. La famille Kavčič fut très frappée par la première guerre mondiale: leur père fut blessé, le village brûlé. Comme beaucoup d'autres habitants d'Idrija, il partirent en France en 1926. Le père était cordonnier et il apprit le même métier à son fils Vladimir ou Fred. Ce jeune homme, autodidacte brillant, se révéla être poète et typographe, créant sous le pseudonyme de Jean Vodaïne. En France, il était connu en tant que créateur d'éditions de poésie très intéressantes du point de vue graphique. Il était aussi un ami très proche de Pilon avec qui il créait des affiches graphiques où apparaissaient les poèmes slovènes dans une mise en page originale. Il faisait aussi des gravures. Rudi Kogej (PSBL, 1982, 94) d'Idrija fut soldat lors de la première guerre mondiale. Après son retour du front il fut employé dans la mine d'Idrija. Plus tard, il s'inscrivit à l'Académie de Zagreb, ensuite il chercha le bonheur à Vienne, mais il dut rentrer dans sa ville natale. Aspirant à une vie artistique, il partit à Florence où il mena une vie de bohème pendant 20 ans. Il y faisait surtout des aqua-relles et des illustrations de livres. Après la capitulation de l'Italie, il s'est lié au département de propagande des

13 Dans sa conversation avec Marco Coslovich le 17.1.1997 Mušič explique son expérience du champ de concentration. Quand il parle de la libération et de son retour, il évoque aussi des motifs de son nouveau départ: "Nel Lager, quando eravamo liberi, tutti i gruppi si sono subito organizzati. Gli sloveni, ad esempio, si erano subito organizzati e subito erano diventati tutti comunisti! Mettevano la stella rosa, e io e il mio amico non li prendevamo sul serio, noi scerzavamo, li prendevamo in po in giro e a Lubiana quiasi non ci lasciavamo partire. Siamo passati per la Val Pusteria e giù per Lubiana. Io tre, quattro giorni dopo che sono arrivato a Lubiana, sono ripartito per Gorizia." Du livre Mušič (1997): Testimone a Dachau. Trieste, 51.

14 Les artistes et leurs accompagnateurs. La vie artistique slovène au 20ème siècle, dans le miroir des portraits et des caricatures. Moderna galerija, Ljubljana. 1981, auteur de l'exposition Luc Menaše.

Bogdan Grom: Le jardin de Karst et la mer, 1953, aquarelle (propriété d'auteur).
Bogdan Grom: Kraški vrt in morje, 1953, akvarel (avtorjeva last).

Bogdan Grom: Cosmos et Météorite, 1990, 1991.
Cosmos: panneaux métalliques coupés au laser nuntz hauteur. Météorite: acier inoxydable (Hekemian & co., Inc., Hackensack, New Jersey).
Bogdan Grom: Kozmos in meteorit, 1990, 1991.
Kozmos: izrezljanka iz kovinske plošče. Meteorit: nerjaveče jeklo (Hekemian & co., Inc., Hackensack, New Jersey).

partisans slovènes et il rentra dans son pays natal. Après la deuxième guerre il fut professeur de dessin et, selon les témoignages, un bon mentor des jeunes talents. Valo Bratina (PSBL, 1976, 119-120) naquit aussi à Idrija. En tant que soldat durant la première guerre mondiale, il fut déplacé jusqu'en Albanie et il ne revint jamais à la maison. Il fut comédien, scénographe et metteur en scène, mais dans le domaine de la peinture il ne fut jamais qu'un amateur doué.

Dans les années vingt, Josip Kjačič (PSBL, 1982, 48-49) (G. Chiacigh) revint de la Russie lointaine faire ses études à Venise. Il était fils d'un slovène de Beneška Slovenija (Slavia Veneta), né à Utana près de Sv. Lenart, qui avait fondé, avec un groupé de compatriotes, un village slovène dans le Caucase. En 1937, ils revinrent tous dans leur pays natal. Mais Josip, qui était né à Vladicaucase, qui a entamé ses études à Kazan et les a poursuivies à Petrograd pendant deux ans, était le seul à avoir déjà travaillé en Italie. Il passa quelques années chez un artisan de verrerie de Muran, ensuite il se consacra à la composition d'immenses fresques sur les murs de plusieurs églises dans le voisinage de Venise (Rovigo, Ledinara). Sa peinture est d'un style réaliste, il aime peindre les scènes de l'histoire et de la vie quotidienne des Russes. Il passa sa vieillesse à Gorica où Rado Bernarik a réalisé un entretien avec lui: "Après le lycée, je me suis inscrit à l'Institut artistique de Kazan et ensuite à l'Académie de l'actuel Petersbourg. Après deux ans, mes études furent interrompues par la Révolution. Je suis rentré à Vladicaucase, où j'ai fondé une école pour les jeunes talents./.../A ce moment-là j'éprouvais un immense mal du pays et de l'Italie, qui

était l'aspiration de tous les artistes, malgré le fait que c'était là justement où j'avais vécu les plus grandes déceptions au niveau humain et artistique. A Venise, j'ai terminé les études des beaux-arts et d'architecture. J'ai commencé à me faire connaître du public, mais j'avais un handicap: j'étais Slovène et pour cette raison j'étais toujours embêté. J'ai dû alors me battre pour survivre." (Bednarik, 1947, 179-181; Jelincič, 1950, 13)

Avgust Bucik (PSBL, 1976, 146-148) ne fait pas partie de la catégorie classique des artistes émigrés, pourtant, il mérite d'être mentionné à cause de son destin inhabituel de véritable "chevalier errant". Avant la première guerre mondiale, il étudiait à l'Institut graphique de Vienne, mais il n'a pas pu terminer ses études, car il fut appelé au service militaire. Durant sa captivité en Russie, il réalisa un grand nombre de portraits. Son chemin de retour à la maison fut très long et pittoresque: passant par Arhangelsk, il traversa toute la Sibérie et il arriva par la Mandchourie en Chine. Il vécut pendant un certain temps à Shanghai. En 1919, il alla en Inde en passant par Singapour. D'Inde il partit pour Rome et de là il rentra finalement chez soi. Il gagna sa vie comme portraitiste. En 1919 et 1920, il fut professeur au lycée d'Ildrija, mais l'appel du vaste monde le tentait tout le temps. Il visita d'abord les grandes villes d'Europe, ensuite, en 1927, il se rendit en Alger où il resta jusqu'en 1931. Il voyagea ensuite à travers la France, la Belgique et l'Espagne. En 1934, il était de retour en Slovénie, il vécut à Ljubljana et à Maribor. Jusqu'à la deuxième guerre mondiale il vécut aussi à Vienne, à Trieste et il faisait de la peinture dans la vallée de la Vipava. Durant l'occupation italienne de la Slovénie, il se réfugia à Milan, où son atelier fut détruit par le bombardement. Après la guerre, il s'installa à Trieste et se rendait régulièrement en Istrie et à Portorož. Homme d'éducation classique et excellent technique, il fut toujours profondément sceptique vis-à-vis des courants modernes des arts plastiques. Il a aussi très tôt compris que son style un peu suave et romantique attirait un public très large. Ses portraits à la gouache, au pastel ou au crayon dévoilent toute l'élégance des traits rapides d'une ébauche; ses huiles, par contre, représentent une structure un peu routinière, plutôt traditionaliste.

En tant que portraitiste, Bucik avait largement les moyens de mener une vie confortable, de plus, il pouvait s'offrir des voyages et des séjours dans des pays exotiques. La vie de Walter Bianchi,¹⁵ ami et voisin de Pilon à Ajdovščina, fut très mouvementée, faite de changements de métiers et d'adresses (Italie, Vienne, France, Yougoslavie). Il partagea quelques années parisiennes avec Pilon. La collection de la Galerie Pilon contient son célèbre portrait à l'huile datant de 1923 et

les photos de sa période parisienne. Bianchi n'avait suivi aucune formation dans le domaine des arts plastiques (il avait étudié la philosophie et les sciences naturelles et était théosophe), mais il devint célèbre par la création de ses abat-jours, présentés aussi à l'occasion de l'Exposition universelle à Paris en 1937. Après 1937, il commença à exposer aussi ses dessins et ses gouaches (Mala galerija, 1956). Dans la présentation de l'auteur à Ajdovščina, Janez Mesesnel a souligné le rôle des impressions artistiques et culturelles, que Bianchi a rassemblé au cours de sa vie riche et agitée. Par la même occasion, il a reconnu aussi que de tout cela "l'artiste a créé une oeuvre modeste, organiquement incarnée dans le processus de son travail pratique très cultivé et dans son gagne-pain quotidien. Cette oeuvre s'est élevée très loin, au dessus du niveau mentionné; elle comme un noble étranger dans un milieu donné."

Suivant sa voie de formation, Čelo Pertot, né en 1924 à Nabrežina, est venu après la deuxième guerre mondiale en Suède.

Après deux ans de l'apprentissage, le sculpteur Carl Milles l'engagea dans son atelier de restaurateur. Pertot fut d'abord tailleur de pierre, ensuite, entre 1947 et 1949, il fit des études de sculpture à Rome où il suivit aussi les cours de gravure médailliste. Son travail de diplôme (statue appelée Petit garçon), lui a valu une bourse pour une année d'études à l'Académie de Vienne, offerte par la municipalité de Nabrežina. Il fit sa maîtrise en 1950, chez le célèbre maître Wotruba. En Suède, Pertot s'est fait connaître par sa technique de coulage en bronze. Šijanec affirme que "le monde imaginaire de Pertot, plutôt lyrique que dramatique, n'est qu'indirectement lié à la symbolique mythologique de l'Antiquité; il a poussé du sol de la tradition figurative classique et il est donc imprégné de la sensibilité méditerranéenne, dont l'idéal est une incarnation plastique de la figure." (Šijanec, 1961, 373-374) Les critiques ont reconnu les qualités exceptionnelles et la curiosité créatrice de Pertot; il est d'autant plus regrettable qu'il ait complètement abandonné l'art, à cause de son engagement extrême dans le domaine religieux.

CONCLUSION

Cette palette bigarrée de destins ne nous permet pas de conclure notre étude dans le sens d'une synthèse. Il s'agit de destins particuliers, dont le point commun sont leurs circonstances extérieures: la guerre, l'émigration, l'occupation militaire, l'annexion de la Primorska, les systèmes totalitaires, une deuxième guerre, la pauvreté,

15 Les artistes et leurs accompagnateurs. La vie artistique slovène au 20ème siècle, dans le miroir des portraits et des caricatures. Moderna galerija, Ljubljana. 1981, auteur de l'exposition Luc Menaše.

l'intolérance idéologique etc. Ce sont les mêmes causes qui ont provoqué aussi l'émigration des masses. Mais la particularité des artistes, c'est qu'ils perçoivent l'exile d'une manière propre à eux, parfois dans toutes ses dimensions tragiques, mais souvent aussi comme un cadre de liberté et d'une vie nouvelle. Il n'y a pas de règles: l'étranger peut se présenter à un esprit créatif soit comme un encouragement soit comme une mort. Le choc de l'intégration dans un milieu nouveau est peut-être plus fort pour les personnalités sensibles d'artistes. De toute façon, il est certain que les obstacles concrets qui s'imposent dans la lutte pour la survie quotidienne, sont pour les artistes presque toujours plus difficiles, voire même impossibles, à surmonter. Il y a une différence entre les artistes qui ont choisi l'espace culturel slovène (ou, avant la deuxième guerre mondiale, yougoslave) et les autres qui ont été plus ou moins forcés de partir dans un monde complètement étranger. Les premiers purent, au moins, éviter le danger d'une aliénation culturelle et nationale, bien que leur chemin ne fut pas plus facile, surtout dans le sens matériel. Il y en eut qui "se sont noyés" dans le monde, comme le constatent les auteurs choisissant des tons pathétiques dans leurs études sur l'émigration. L'art est une valeur universelle, elle ne peut pas être définie sur la base de critères nationaux ou culturels limités, surtout si l'on tient compte du fait que la nationalité est une catégorie relative dans le temps, souvent bouleversée par

l'histoire. Il est donc complètement stérile de discuter du caractère national exclusif du phénomène de l'art plastique. L'évaluation des œuvres artistiques demande la connaissance de tous les détails - de l'identité nationale, du milieu culturel, de l'éducation etc. - de la vie des artistes. Il nous faut surtout une analyse de leur art et une évaluation esthétique de ce qu'ils ont acquis. Ce n'est qu'une interaction de tous ces paramètres de valeur qui peut décider qu'une création est importante et qu'elle mérite d'être intégrée dans l'héritage culturel de l'humanité. Aujourd'hui, alors que nous ressentons la mondialisation même dans les dimensions les plus banales du quotidien, on pourrait peut-être évaluer les fruits de la créativité humaine plus facilement et sans préjuger des limites d'identité nationale ou culturelle d'un auteur. Chaque grand artiste qui était né, qui se formait ou qui créait en Slovénie, pourrait devenir l'objet d'une analyse dans une étude de l'histoire de l'art ou de critique des arts plastiques. Chaque homme ayant créé dans notre pays dans les domaines artistique ou culturel, fait partie de notre histoire commune. Tout homme provenant de notre milieu, même s'il a grandi ailleurs, peut attirer notre attention, pourvu qu'un postulat soit clair: il peut appartenir aussi à un autre milieu culturel. Dans ce cas là, on construit des ponts vers les autres cultures et on s'enrichit. Parce que la créativité unit et jamais ne sépare.

IZSELJEVANJE UMETNIKOV S PRIMORSKEGA

Irene MISLEJ

Pilonova galerija, SI-5270 Ajdovščina, Prešernova cesta 3

POVZETEK

Posameznim usodam izseljenih likovnih umetnikov, zajetih v tej razpravi, je skupno dejstvo, da so bili primorani poiskati si nov dom na tujem zaradi posebnih razmer. Pri izboru umetnikov so bili izločeni običajni razlogi za izselitev, kot npr. čisto gospodarski ali izobraževalni nameni. Umetnikom so bile skupne zunanje okoliščine, ki so zaznamovale slovensko zgodovino v tem stoletju: dve svetovni vojni, begunstvo in izseljenstvo, vojaška okupacija in aneksija Slovenskega primorja, totalitarni sistemi, revščina, idejne nestrpnosti. Vzroki za njihovo izselitev so enaki tistim, ki so povzročili množično izseljevanje, a umetniki doživljajo to usodo na svoj način, včasih v vseh tragičnih razsežnostih, toda pogosto tudi kot osvobajajoč okvir novega življenja. Med pomembnejšimi umetniki pregled vključuje: Marussiga, Čarga, Spazzapana, Piona, Sirka, Bambiča, Hočevanja, Sulčiča, Groma, Rapotca, Mušiča, Chiacigha, Bucika, Pertota. Umetniki, ki so si izbrali zelo različne kulturne sredine - od evropskih do čezoceanskih držav - so doživeli zelo različne stopnje priznanja v novem okolju. Avtorica se v sklepnih besedah dotika dvoje pomembnih vprašanj: navodne in kulturne ohranitve in/ali odtujitve izseljenih umetnikov in potrebe po izključno

likovni analizi pri ovrednotenju posameznih avtorskih opusov. Umetnost je univerzalna vrednota, ki se je ne da omejiti na temelju nacionalno zaprtih kategorij. Zato je tudi povsem jalova debata o nacionalnem karakterju likovnega fenomena, vsaj v smislu izključujočega parametra.

Ključne besede: izseljevanje, slikarji, Primorska

BIBLIOGRAPHIE

Bednarik, D. (1947): Razgovor z umetnikom. Razgledi, Trst, 179-181.

Čargo, I. 1898-1958 / catalogue (1981). Goriški muzej.

Čebokli Branciforte, A.: odlomki iz Spazzapanove biografije / texte dactylographié, qui fait part de l'héritage de docteur Danilo Lokar. Ljubljana, NUK, rokopisni oddelek.

De Fazio, J. et al. (1996): Bogdan Grom. London Cromwell Editions, 1996.

Domjan, A. (1997): Zavest časa v likovni umetnosti. Dans: Trideseta leta na Celjskem. Celje, 57-58.

Jelinčič, Z. (1950): J. Kjačić - prvi slovenski slikar iz Slovenske Benečije. Ljudski tednik, 12.5.1950, 13.

Kacin Wohinz, M. (1995): Raznarodovanje primorskih Slovencev - dejavnik za izseljevanje. Dans: Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 23-31.

L'avventura fantastica di Luigi Spazzapan / catalogue (1970). Gradisca d'Isonzo.

Luigi Spazzapan, slikar na meji... / annales de symposium (1984). Piran, Obalne galerije Piran.

Martelli, C.H. (1996): Dizionario degli artisti di Trieste dell'Isonzino dell'Istria e della Dalmazia. Trieste.

Mislej, I. (1989): Arhitekt Viktor Sulčič, Trst 1895 -

Buenos Aires 1973. Ljubljana-Ajdovščina.

Mislej, I. (1991): Stanislav Rapotec / catalogue, rétrospective ouverte a la veille de l'indépendance de Slovénie. Ljubljana.

Mislej, I. (1997): Arte e politica: gli artisti "alloglotti" nella Venezia Giulia fra le due guerre. Dans: Arte e Stato. Le esposizioni sindacali nelle Tre Venezie (1927-1944). / Catalogue de l'exposition de meme nom dans le musée Revoltella (IT - Trieste) en 1997. 81-90.

Music, Z. (1997): Testimone a Dachau. Trieste.

Passamani, B. (1985): Dall'alcova d'acciaio al Tank ai Macchi 202. Dans: Frontiere d'avanguardia. Gli anni del futurismo nella Venezia Giulia / catalogue. Gorizia.

Pilon, V. (1965): Na robu. Ljubljana, Slovenska matica.

PSBL. Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica.

Sergio Sergi / monographie (1994). Mendoza.

Spazzapan / catalogue (1963). Torino, Galleria civica d'arte moderna.

Stele, F. (1960): Umetnost v Primorju. Ljubljana.

Šijanec, F. (1961): Sodobna slovenska likovna umetnost. Maribor.

Umetnost (1937-38).

Verani, V., Vuk, M. (1992): Milko Bambič 1905-1991. Življenje in delo. Goriški muzej et SSO.

Walter Bianchi, akvareli, gvaši, risbe / catalogue (1980). Ajdovščina, Pilonova galerija.

L'EMIGRAZIONE DA TRIESTE NEL DOPOGUERRA

Piero PURINI

IT-34126 Trieste, Via Crispi, 85

SINTESI

L'autore affronta la questione dell'emigrazione da Trieste, in particolare verso l'Australia, nel dopoguerra e negli anni immediatamente successivi al ritorno dell'Italia a Trieste. Di questo fenomeno migratorio vengono analizzati la consistenza numerica, la struttura etnica, le motivazioni. Viene inoltre fornita una breve panoramica sui rientri dall'Australia, sui club "giuliani" in quel continente e sull'emigrazione di triestini verso altre città italiane.

Parole chiave: emigrazione, Trieste, Australia, XX secolo

L'EMIGRAZIONE DA TRIESTE NEL DOPOGUERRA

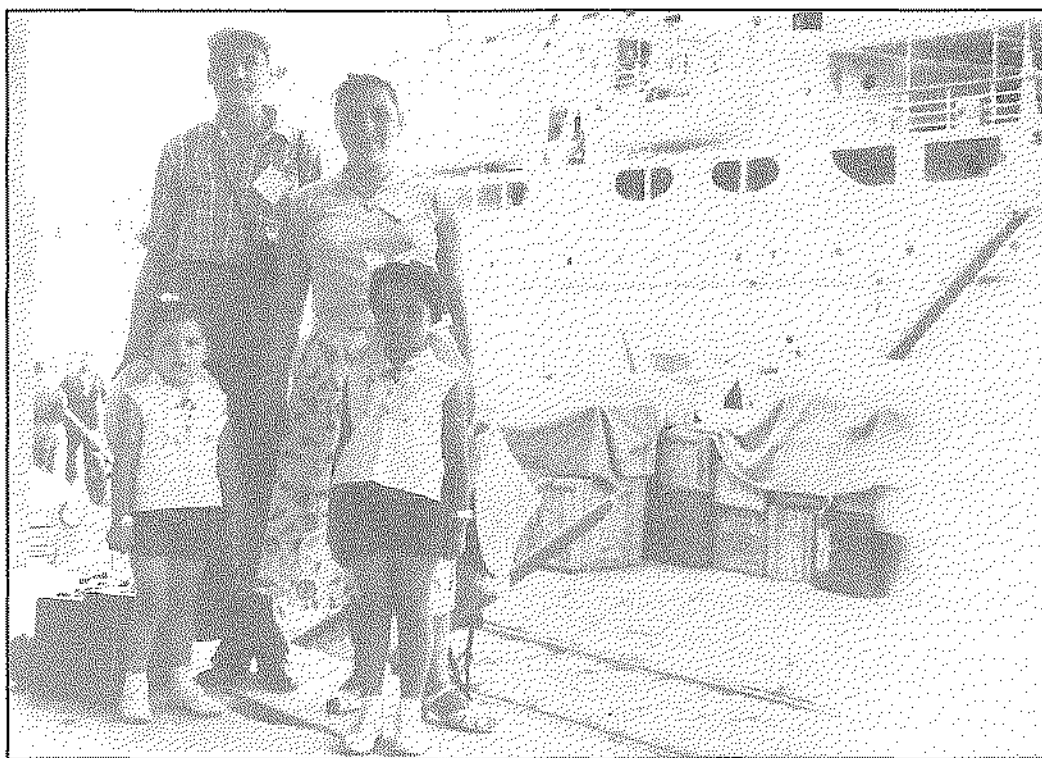
Il secondo dopoguerra provocò a Trieste movimenti di popolazione che modificarono profondamente le caratteristiche etnico-sociali della città. Essa era del resto già notevolmente cambiata per quanto riguardava il suo aspetto cosmopolita e mitteleuropeo nel primo dopoguerra e durante il ventennio fascista in seguito alla partenza di parte delle componenti non italiane del tessuto cittadino, all'immigrazione di un consistente numero di italiani e per effetto dell'assimilazione dei cosiddetti "alloggiotti", indotta dalla politica snazionalizzatrice del regime fascista.

La fisionomia etnico-demografica della città mutò ulteriormente durante il secondo conflitto mondiale: nel '43-'44 giunse un notevole numero di sfollati zaratini che sfuggivano i massicci bombardamenti alleati sulla città dalmata. In seguito alla fine della guerra, all'annessione di buona parte dell'Istria alla Jugoslavia, alla creazione del Territorio Libero di Trieste, a sua volta diviso nella Zona A amministrata dagli angloamericani, comprendente il territorio da Duino a Muggia, e nella Zona B (da Punta Grossa fino a Cittanova) amministrata dagli jugoslavi, Trieste fu raggiunta da una serie di ondate di profughi provenienti da Fiume, Pola e dalle altre zone annesse direttamente alla Jugoslavia, di cui tuttavia non molti riuscirono a stabilirsi in città a causa delle leggi restrittive sulla permanenza dei profughi frapposte dal Governo Militare Alleato che amministrò la città fino al 1954.

L'8 ottobre 1953 gli Stati Uniti e la Gran Bretagna

resero nota la cosiddetta "Dichiarazione bipartita", nella quale le due potenze affermavano di aver deciso di ritirare le proprie truppe dalla Zona A e di affidarne l'amministrazione all'Italia. La dichiarazione creò una fortissima tensione tra Italia e Jugoslavia - vennero chiuse le frontiere e schierate le truppe ai confini - e accelerò il processo di integrazione della Zona B nello Stato jugoslavo. L'evolversi degli avvenimenti creò nei residenti della Zona B la convinzione che ormai l'annessione a tutti gli effetti di quel territorio alla Jugoslavia fosse inevitabile, e dunque iniziò l'ultima ondata migratoria, quella degli istriani provenienti dalla Zona B. L'esodo massiccio degli istriani verso il territorio triestino perdurò dal '54 al '56; complessivamente dall'ottobre del '53 al luglio del '56, quando si può parlare di una "fine dell'esodo", erano giunte a Trieste 24.302 persone (Colummi et al., 1980, 509-510).

Nel maggio del '57 la rivista "Trieste" stimava il numero dei profughi a Trieste in 50.000 unità. In questo numero, oltre che gli esuli della Zona B erano compresi anche quelli di Zara, Fiume, Pola e della parte di Istria annessa prima del '54, nonché i rifugiati anticomunisti dai paesi dell'est in attesa di un imbarco per gli Stati Uniti o per altri paesi transoceanici, alloggiati temporaneamente nei campi profughi allestiti sul territorio di Trieste dal CIME (Comitato Intergovernativo delle Migrazioni dall'Europa). Secondo ipotesi basate sul censimento del 1961 il numero complessivo di residenti a Trieste nati nella Venezia Giulia passata alla Jugoslavia era di 71.000 persone (Ramani, 1957, 24; Donato, Nodari, 1995, 56).

*Tra gli emigranti per l'Australia c'erano molti gruppi familiari (NŠK).
Med izseljenci v Avstralijo je bilo veliko družin.*

Questo abnorme numero di persone, nella gran parte sostenute da misure assistenziali e residenti in campi profughi o in alloggiamenti di fortuna, incise non poco sul sistema sociale della città. Molti triestini si sentirono usurpati nella loro stessa città da quelli che venivano considerati come "privilegi" concessi dal governo ai profughi; altri, specialmente coloro che avevano caldeggiato la causa indipendentista del Territorio Libero di Trieste, cominciarono a sentirsi "stranieri in patria"; altri ancora si ritrovarono in una situazione di assoluta indigenza dovuta alla mancanza di lavoro ed alla crisi economica che colpì la città dopo la partenza degli angloamericani. In questo panorama l'emigrazione venne a presentarsi come possibilità concreta di emanciparsi da una situazione sociale ed economica (ma spesso anche politica) non gradita.

I casi di emigrazione verificatisi nei periodi precedenti (l'esodo della comunità tedescofona e degli "austriacanti" immediatamente dopo la prima guerra mondiale come pure la partenza di numerosi sloveni durante il ventennio fascista) avevano avuto poca risonanza pubblica. I mezzi d'informazione "neoirredenti" prima e fascisti poi avevano completamente trascurato questi fenomeni; essi erano inoltre considerati esodi di popolazione sostanzialmente estranea alla maggioranza - italiana - della città; in terzo luogo le emigrazioni, almeno per quanto riguardava gli sloveni, erano avvenute a pic-

coli nuclei o individualmente in un lasso di tempo così ampio, da non essere quasi percepite dalla cittadinanza.

Ben diverso fu il caso della prima emigrazione massiccia da Trieste nel secondo dopoguerra, molto sentita all'epoca, ma ingiustificatamente trascurata in seguito dalla quasi totalità degli studi. Si trattava della partenza di donne che avevano sposato militari alleati, perlopiù americani: dall'autunno del '45 al gennaio del '49 si ebbero a Trieste 482 matrimoni di militari americani, 353 di inglesi, 7 di scozzesi, 15 di neozelandesi, 8 di sudafricani, 3 di soldati provenienti dalla Palestina, e 3 di altri paesi. Le spose di questo personale militare, tuttavia, non furono tutte triestine: in parte si trattava di ragazze del resto d'Italia che, una volta terminato il compito delle truppe alleate in Italia, seguirono il loro fidanzato a Trieste (Spirito, 1995, 91).

La ricerca più esauriente a riguardo risulta essere quella promossa nel '61 dalla "Trieste Alumni Group", che sembra essere a tutt'oggi la sola indagine fatta sull'emigrazione delle donne triestine in America. L'inchiesta, pubblicata sulla rivista "Trieste", identificava 1.293 donne trasferitesi negli U.S.A. come mogli di soldati americani. Purtroppo pare non esistere un'analoga statistica per i matrimoni anglo-triestini. Vennero raccolti i dati riguardanti 548 delle 1.293 spose emigrate: di queste 414 erano nate nella provincia di Trieste e 79 nei territori passati alla Jugoslavia dopo la guerra. In una

sessantina di casi i matrimoni naufragarono, ma solo 33 di queste donne ritornarono a Trieste (Cavaliere, 1961).

La forte ondata migratoria dei triestini oltreoceano, invece, cominciò a verificarsi nel '54, quando ancora la città si trovava sotto l'amministrazione alleata. L'intera organizzazione dell'emigrazione era gestita dal CIME, la struttura dell'ONU preposta alle migrazioni extra-europee, che aveva una delle sue missioni proprio a Trieste, in quanto vi sorgevano i campi profughi dove i rifugiati anticomunisti balcanici e dell'Europa orientale attendevano i documenti di imbarco per la partenza oltreoceano. Inizialmente le mete di questi rifugiati erano gli Stati Uniti, il Venezuela e il Brasile. Quando questi paesi cominciarono a mandare segnali di saturazione, il CIME individuò nel Canada e soprattutto nell'Australia la futura dimora di questi rifugiati. Con l'andare del tempo, anche cittadini italiani si rivolsero al CIME, e ben presto l'esempio fu seguito prima da un certo numero di esuli, non soddisfatti delle prospettive che offriva la permanenza in città, poi dai triestini stessi.

Dal 15 marzo 1954, giorno della partenza dei primi 588 emigranti con la motonave Castel Verde, al 1° luglio 1955 lasciarono la città ben 4.484 persone.

La quantificazione di questo esodo presenta, come tutti i grandi movimenti di popolazione, delle difficoltà: la "vox populi" che circolava allora in città parlava di 40.000 persone. Questa cifra - decisamente troppo alta per essere credibile - era sostenuta in prevalenza da persone di sentimenti indipendentisti ed era nata probabilmente per analogia con il numero, ormai entrato nella tradizione, di triestini emigrati subito dopo la prima guerra mondiale. Il passaggio dei poteri tra G.M.A. ed Italia veniva visto in questo caso come un ricorso storico di quello del 1918 tra Austria-Ungheria ed Italia. Tuttavia anche i numeri portati dalle statistiche della Camera di Commercio di Trieste, che tra il 1955 e il 1963 identificano 8.748 persone emigrate in Australia sembrano essere esagerate, questa volta per difetto.

I dati della Camera di Commercio sono riassunti nella seguente tabella:

Anno	Lavoratori			Familiari			Totale
	M	F	Tot.	M	F	Tot.	
1955	2.459	265	2.724	550	1.929	2.479	5.203
1956	821	188	1.009	214	716	930	1.939
1957	328	43	371	130	355	485	856
1958	38	14	52	20	46	66	118
1959	47	12	59	15	68	83	142
1960	124	23	147	65	162	227	374
1961	35	12	47	3	53	56	103
1962	0	0	0	0	12	12	12
1963	0	0	0	0	1	1	1
Totale	3.852	557	4.409	997	3.342	4.339	8.748

Il compendio statistico "L'andamento economico del territorio di Trieste", da cui è tratta la tabella, purtroppo non riporta altre informazioni interessanti e non viene neppure specificato il mestiere degli emigranti. Inoltre sono previsti esclusivamente come categorie migratorie i "lavoratori" ed i "familiari", mentre non si fa menzione di eventuali emigranti senza lavoro non imparentati con persone già trasferitesi in Australia, la cui mancanza, oltre ad apparire molto improbabile e a far dubitare del metodo statistico seguito, potrebbe permettere di ipotizzare una stragrande maggioranza di persone che salvavano nonostante avessero già un'occupazione in città (e quindi emigrate per motivi di carattere politico, legati alla fine del Territorio Libero di Trieste). Questa stima, inoltre, può essere considerata poco attendibile in quanto manca dei dati relativi al 1954 e alle partenze avvenute al di fuori del porto d'imbarco di Trieste.

Il numero degli emigrati sembra piuttosto basso anche sommando alle partenze "australiane" quelle per altre destinazioni. Sempre secondo le stime della Camera di commercio di Trieste, tra il 1955 e il 1963 partirono da Trieste per altri paesi - Australia esclusa - 2.821 persone, dei quali 661 per la Germania, 660 per la Svizzera, 233 per la Francia, 230 per la Gran Bretagna e 223 per l'Argentina. Un'altra particolarità che aumenta i dubbi sulla attendibilità di questi dati è l'assenza degli Stati Uniti, che pur furono uno degli sbocchi maggiori per l'emigrazione giuliana, come meta migratoria. Per completezza d'informazione vengono riportati qui sotto i dati delle partenze "extra-australiane":

Anno	Lavoratori			Familiari			Totale
	M	F	Tot.	M	F	Tot.	
1955	194	80	274	54	68	122	396
1956	353	77	430	46	75	121	551
1957	158	54	212	51	92	143	355
1958	68	73	141	15	33	48	189
1959	158	70	228	13	17	30	258
1960	191	95	286	11	18	29	315
1961	248	54	302	1	6	7	309
1962	225	73	298	5	13	18	316
1963	91	26	117	5	10	15	132
Totale	1.686	602	2.288	201	332	533	2.821

Il totale di queste emigrazioni più quelle australiane dà una cifra complessiva di 11.569 persone partite per l'estero da Trieste tra il 1955 e il 1963. Come già si è ribadito questa stima sembra piuttosto bassa anche raffrontandola con le cifre fornite dall'Istat che basa le proprie statistiche sulle cancellazioni anagrafiche.

In base ai dati Istat, nello stesso periodo partì per l'Australia un numero sostanzialmente uguale a quello ipotizzato dalla Camera di Commercio di Trieste: 8.370 persone. Ben più alto però risulta il numero di emigrati

per altri paesi: 8.535, per un totale di 16.905 partenze per l'estero avvenuto nel periodo 1955-1963. Anche di questa statistica si allega una tabella (si ritiene interessante ai fini di questo articolo riportare i dati fino al 1969):

Anno	Emigrati	
	estero	(di cui in) Australia
1955	3.577	3.262
1956	6.511	3.061
1957	2.897	998
1958	1.122	419
1959	567	130
1960	364	81
1961	338	81
1962	400	51
1963	1.129	287
1964	240	47
1965	1.331	378
1966	742	171
1967	643	159
1968	475	132
1969	528	133

Anche per questa tabella i dati possono essere ritenuti incompleti, se non altro per la mancanza di indicazioni riguardanti le partenze avvenute prima dell'entrata dell'Italia a Trieste.

Riguardo alle emigrazioni effettuate durante il periodo del T.L.T., secondo le statistiche fornite dal Governo Militare Alleato, nel 1951 partirono per l'estero dal Comune di Trieste (esclusi dunque i comuni minori) 652 persone, 235 nel 1952 e 366 nel 1953. La rilevazione riguardante il 1954 è ricavata dai dati del G.M.A. per quanto riguarda il periodo 1 gennaio-26 ottobre, e da quelli forniti dal Commissario generale del governo per il territorio di Trieste per quanto riguarda il periodo 26 ottobre-31 dicembre, e riporta un numero complessivo di partenze per l'estero di ben 2.146 persone (Nodari, 1986, 10).

Secondo altre fonti nel 1954 partirono da Trieste 5.735 persone, nel 1955 oltre 5.600, di cui 4.517 per l'Australia, per un totale di 22.000 persone dal 1952 al 1957, la metà delle quali sotto i 35 anni (Poli, 1982, 179). Pio Nodari, basandosi sulle cancellazioni anagrafiche, ipotizza per il periodo 1955-1965 un numero di partenze complessive da Trieste di 18.847 persone (Donato & Nodari, 1995, 68-69). Secondo Claudio Tonel, memoria storica del PC triestino, l'ondata migratoria degli anni '50-'60 coinvolse ben 15.000 triestini e 12.000 esuli istriani (Tonel, 1983, 138-139). Un circolo di emigrati a Melbourne conferma questa cifra dando un numero totale di emigrati giuliani in Australia di 27.000 persone (Nodari, 1991, 93).

Il divario tra le fonti ufficiali e queste ipotesi, oltre che con le partenze avvenute da altri porti - in parti-

colare Genova - potrebbe essere spiegato con l'inclusione nel numero complessivo degli emigranti anche dei profughi anticomunisti balcanici e dell'est europeo momentaneamente trasferiti a Trieste in attesa di un imbarco oltreoceano, nonché di quegli esuli istriani che scelsero l'emigrazione senza essere iscritti precedentemente ai registri anagrafici cittadini (Nodari, 1986, 5 nota). A riguardo è stata fatta una stima degli imbarchi da Trieste sulle navi di linea dirette in Australia, e dunque comprensiva di tutti coloro - giuliani e non - che partirono dal porto di Trieste. La cifra risultante è di 23.000 persone già emigrate alla fine del '55, ma si sottolinea il fatto che questo numero si riferisce al solo porto di Trieste e non considera coloro che emigrarono partendo da altri luoghi (Nodari, 1991, 39 nota).

La stima finale più accreditata per il periodo che va dal 1954 ai primissimi anni '60 è comunque quella di un numero di emigranti tra i 16.000 e le 22.000 unità, ma secondo alcuni studiosi comprendendo anche le destinazioni extra australiane. Il picco massimo di partenze verso paesi che non fossero l'Australia fu toccato, secondo le fonti Istat, nel 1955, con 3.450 persone (Nodari, 1991, 30). Le destinazioni non australiane prevalenti furono senza dubbio gli Stati Uniti ed il Canada, seguiti da quelle europee (soprattutto Germania e Svizzera), e dall'Argentina. In quest'ultimo paese continuò ancora per alcuni anni quel flusso migratorio del periodo interbellico che aveva rappresentato la prima meta dell'emigrazione dalla Venezia Giulia durante il fascismo, ed in particolare degli sloveni del Litorale, per i quali il paese sudamericano era stato secondo solo alla Jugoslavia come destinazione migratoria.

Le motivazioni della scelta migratoria all'estero ed in Australia in particolare sono molteplici, e variabili anche a seconda della tipologia dell'emigrante. Le "categorie" migratorie furono principalmente due: gli esuli istriani che alla permanenza in Italia preferirono l'emigrazione, e gli emigranti dei territori rimasti all'Italia (ma anche qui si potrebbe fare una sottodistinzione tra emigranti triestini di lingua italiana e di lingua slovena).

Per quanto riguarda gli esuli istriani che optarono per la scelta australiana, le motivazioni della partenza sono piuttosto semplici: una volta perduta la loro terra e allentati i legami con i propri compaesani a causa dell'esodo e del cosiddetto "sventagliamento" in campi profughi sparsi su tutto il territorio italiano (almeno per le prime ondate provenienti da Fiume o dal Polesano), per molti di questi profughi la scelta dell'emigrazione all'estero rappresentò la scelta più allettante, e sicuramente quella che permetteva di lasciare quanto prima le sistemazioni di fortuna nei campi profughi. Un certo peso nella scelta dell'estero ed in particolare dell'Australia ebbe per molti la volontà di allontanarsi quanto più possibile da ricordi dolorosi e di tagliare i ponti con la propria esistenza precedente. Non fu estraneo in alcuni anche il risentimento nei confronti

dello stato italiano che aveva permesso la conquista dell'Istria ed il senso di abbandono che molti profughi percepirono a causa della rimozione e del silenzio sotto cui i governi postbellici fecero passare l'esodo. E' presumibile che il risentimento fosse ancora più forte da parte degli esuli partiti dall'Istria prima del '54, i quali nella loro fuga avevano potuto portare con sé solo poche masserizie, confrontando la propria situazione con le garanzie date ai profughi della Zona B dall'articolo 8 del Memorandum di Londra. L'articolo, infatti, prevedeva per i profughi dell'ex Zona B che avessero deciso di trasferirsi in Italia la possibilità di portare con sé i propri beni mobili senza essere soggetti a misure daziarie nonché indennizzi per i beni immobili abbandonati (Colummi et al., 1980, 484-485; Purini, 1995, 33). Una parte dei profughi, infine, fu costretta a scegliere l'emigrazione in Australia per questioni prettamente burocratiche: si trattava infatti di coloro che avevano optato per la cittadinanza italiana nel periodo 1947-48, ma ai quali questo diritto venne riconosciuto con molto ritardo e che dunque si ritrovarono per un periodo ad essere praticamente apolidi, e dai residenti nella Zona B che non avevano presentato la domanda prevista dal Memorandum entro i termini di scadenza (Donato & Nodari, 1995, 52 nota).

Le motivazioni dei triestini erano, invece, più complesse. Nodari identifica come causa principale delle partenze quella "socio-economica", comprendendovi una matrice legata alla forte crisi occupazionale del periodo, ma riconoscendo anche come spinte collaterali "l'instabilità politica, la paura per un futuro che non appariva certamente roseo, il timore di perdere il posto di lavoro, ecc." (Nodari, 1991, 72).

La situazione economica cittadina fu certo una delle spinte più decisive nella scelta dell'emigrazione transoceanica. Durante il periodo del T.L.T., grazie agli investimenti e alla cosiddetta "economia assistita" degli alleati, Trieste era riuscita a sopportare il distacco dal suo hinterland, il ridimensionamento dei cantieri e delle linee marittime, il trasferimento delle sue aziende più produttive all'interno dei confini italiani (basti pensare al passaggio della sede legale della RAS a Milano). Ma la città subì un colpo durissimo con la fine del G.M.A.: si calcolò che la fine del giro d'affari legato alla permanenza delle truppe alleate a Trieste aveva portato ad una perdita complessiva di oltre 25 milioni al giorno, gravando in modo particolare sugli esercenti di locali pubblici (Apih, 1988, 186). I giovani disoccupati nel novembre del '54 erano 8.750 contro soli 5.523 occupati. Nel febbraio del '56 i disoccupati complessivi erano 20.121 ed il loro numero si mantenne pressoché stabile fino al 1960, continuamente pareggiato dal numero di esuli senza lavoro che si iscriveva alle liste di collocamento (Purini, 1995, 127-128).

Tuttavia, per quanto tragica, la situazione economico-occupazionale non giustifica l'entità dell'esodo. In

particolare da un'analisi della situazione lavorativa degli emigranti si nota che il numero degli emigranti senza lavoro è piuttosto basso: già nei dati della Camera di Commercio esposti più sopra non è prevista la presenza di emigranti privi di lavoro che non siano familiari in attesa di ricongiungersi con i parenti già residenti in Australia (ma probabilmente si tratta di una cattiva esposizione dei dati statistici). Più interessanti appaiono i dati del G.M.A. secondo i quali per il periodo 1949-1951 su 9.256 capifamiglia emigrati (diretti però anche in Italia, allora considerata "estero"), solo 2.558 erano in "condizione non professionale" (Donato & Nodari, 1995, 104). Ugualmente interessanti, seppure condotti su un campione piuttosto ristretto, appaiono i dati raccolti da Nodari in due distinti studi statistici: il primo rileva che su un campione di 71 persone emigrate dalla Venezia Giulia, ben 60 (84,5%) risultavano "attivi" prima dell'emigrazione; nel secondo, su un campione di 194 persone gli occupati al momento della partenza erano 122 (62,9%), i disoccupati 58 (29,9%) e le persone in "condizione non professionale" (quasi tutti studenti) 14 (7,2%) (Nodari, 1986, 22-24; Nodari, 1991, 48-55).

L'incidenza limitata dei disoccupati nell'ondata di emigranti "australiani" è confermato da Tonel: "Trieste, città di immigrazione, diventava improvvisamente città di emigrazione: se ne andavano anche disoccupati (...); ma soprattutto partivano giovani qualificati, specializzati, gente che aveva un posto" (Tonel, 1983, 138).

Un'altra causa, anche questa collaterale, può essere trovata nella mancanza di alloggi: tanto le indagini di Nodari, quanto le testimonianze orali raccolte in Australia da Aleksej Kalc e Milan Pahor, dimostrano una notevole precarietà abitativa per i futuri emigranti, che solo in minima parte erano proprietari a Trieste della casa in cui vivevano. Anche una studiosa triestino-australiana, Adriana Nelli, ritiene che la scelta emigratoria per molti possa essere stata influenzata dalla precarietà abitativa. La Nelli accenna anche a motivazioni di carattere psico-sociologico, affermando che più che da particolari esigenze economiche, l'emigrazione fu determinata da un profondo senso di incertezza per il futuro e che, a causa di questo senso di insicurezza, Trieste fu colpita da una vera e propria psicosi migratoria (Nelli, 1996, 174-175).

Come già si è detto, la metà dei partenti aveva meno di 35 anni, e, nella maggior parte dei casi la scelta migratoria si profilò subito come partenza definitiva, sia per il fatto che partivano intere famiglie e non singoli lavoratori, sia per la lunga distanza - oltre un mese di navigazione, con il grande trasporto aereo ancora inaccessibile ai più - che non permetteva ritorni seppure per brevi periodi come avveniva, ad esempio, nel caso dell'emigrazione italiana in Germania.

Una scelta così radicale, fatta inoltre da molte persone già in possesso di un'occupazione stabile, non può essere spiegata soltanto con motivazioni di carattere

economico, ma deve essere inquadrata nel contesto politico di quegli anni.

La "soluzione italiana" della questione triestina provocò una forte delusione in coloro che avevano sperato nella creazione di un autentico Territorio Libero indipendente, e, come risulta anche da testimonianze orali raccolte in Australia da Kalc e Pahor e da colloqui avuti in loco da chi scrive questo articolo, in molti casi la fine del G.M.A. e l'arrivo dell'Italia furono decisivi nello spingere all'emigrazione i più dubbiosi.

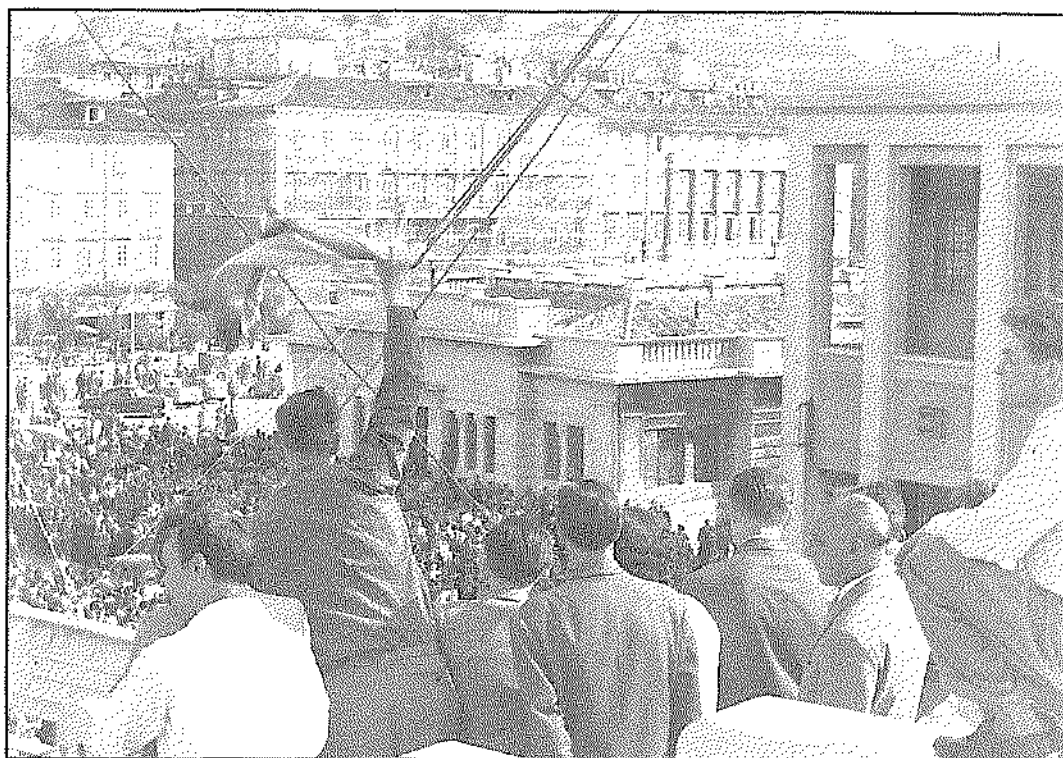
Una stima di quanto grande nell'emigrazione fu l'incidenza di coloro che non erano favorevoli a un ritorno dell'Italia a Trieste può essere data dall'analisi del voto, sistema assolutamente non ortodosso né scientifico, ma già usato in alcuni casi anche da storici di grande valore come Carlo Schiffrer. I due movimenti indipendentisti, il Fronte dell'Indipendenza - che si rivolgeva alle fasce di popolazione più basse e al proletariato indipendentista - ed il Blocco Triestino - che raccoglieva i suoi consensi tra la borghesia triestina non legata e schemi ideologico-politico di stampo nazionalista -, raccolsero nelle elezioni comunali del 1952 rispettivamente 22.415 e 4.497 preferenze, pari al 15% dei voti validi. In quelle del 1958 (nelle elezioni comunali del 1956 gli indipendentisti furono esclusi dall'agone elettorale per un presunto errore nella compilazione dei documenti necessari alla presentazione delle liste), le preferenze scesero a 9.652 complessive

(4.289, pari al 2,3%, per il Fronte dell'Indipendenza e 5.363, pari al 2,9%, per il Blocco Triestino, presentatosi come Unione Triestina). Va certamente considerato il fatto che l'idea indipendentista aveva perso molto del suo fascino e del suo realismo dopo il rientro dell'Italia in città (gli stessi leader dei due partiti, Giampiccoli e Stocca, ritenendo ormai la situazione compromessa ed irreversibile, si ritirarono dalla scena politica), ma considerando che il numero dei non votanti e delle schede non valide aumentò non di molto (18.775 non votanti e 2.727 schede non valide nel 1952 e rispettivamente 19.674 e 3.592 nel 1958) (Poli, 1982, 274), il calo di voti sembra troppo forte per non considerare quanto su di esso incise l'emigrazione da Trieste.

La connotazione politica di molte partenze risultò evidente, comunque, già all'epoca, nel caso di alcune pesanti contestazioni avvenute all'imbarco degli emigranti: in occasione di una delle innumerevoli partenze dalla Stazione Marittima, apparve un significativo striscione che, riprendendo il discorso tenuto dal sindaco Bartoli il 26 ottobre '54 al momento dell'entrata delle truppe italiane in città ("E' la madre che ritorna per farci vivere liberi"), riportava sarcasticamente la frase "La madre è tornata, i figli partono" (Tonel, 1987, 73). In un altro caso la canzone patriottica "Le ragazze di Trieste" suonata in disco alla partenza di una delle navi dirette nell'altro emisfero, provocò l'indignazione dei passeggeri (Kalc, Pahor, 1993, 27).

*Una foto ricordo prima dell'imbarco (NŠK; foto: M. Magajna).
Spominska slika pred vkrcanjem.*

*L'ultimo saluto prima della partenza per l'Australia (NŠK; foto: M. Magajna).
Zadnje slovo pred odhodom v Avstralijo.*

L'insofferenza dei triestini emigrati verso l'Italia si rivelò anche una volta giunti a destinazione: molto spesso, sempre secondo testimonianze orali raccolte in Australia, i triestini non vollero essere confusi con gli altri immigrati italiani e, in alcuni casi, ebbero con essi rapporti pessimi (Kalc & Pahor, 1993, 30, 53, 80, 104).

Ciò che maggiormente spingeva alla partenza era il timore di ritorsioni nei confronti di chi si era politicamente impegnato a favore dell'indipendenza di Trieste, la convinzione che con l'arrivo dell'Italia la situazione economica sarebbe certamente peggiorata, e la paura, specialmente nell'ambito della minoranza slovena, per il rientro in città delle truppe italiane, che risvegliava in molti i fantasmi del ventennio fascista.

Il timore di ritorsioni nei riguardi degli attivisti indipendentisti, era stato in qualche modo confermato dalla dichiarazione del Parlamento italiano del 12 dicembre 1952, in cui si era affermato che una volta avvenuta la riannessione di Trieste all'Italia, tutti i dipendenti civili del G.M.A. sarebbero stati assunti nella futura amministrazione italiana, "eccetto le persone impegnate contro l'annessione del T.I.T. all'Italia" (Novak, 1973, 373). Questa dichiarazione, insieme al ricordo non lontano dell'assalto e della devastazione portata alla sede del Fronte dell'Indipendenza durante le manifestazioni del '53, non lasciava presagire nulla di buono per coloro che avevano lottato per l'indipendenza della città.

Il Ministero degli interni sottolineò più volte che Trieste per più di un terzo della popolazione continuava ad essere ostile all'Italia (atteggiamento che si esprimeva attraverso il voto alla sinistra comunista e socialista, agli indipendentisti, ai partiti sloveni), e perciò si doveva controbilanciare la situazione con l'invio di personale statale di provata fede nazionalista. E proprio il comportamento delle nuove forze dell'ordine e della magistratura non alimentò la fiducia nella nuova amministrazione italiana: ad alcuni militanti indipendentisti e ad alcuni ex partigiani fu rifiutato il rilascio del passaporto o ne fu limitata la validità; in altri casi fu bloccato o rallentato l'iter per il conseguimento di documenti necessari all'assunzione o alla continuazione del lavoro, causando talvolta la perdita del posto o il licenziamento (Dekleva, 1956, 34). Addirittura un dirigente indipendentista, aggredito e malmenato a sangue da militanti di destra per aver parlato dell'Italia come stato occupatore, essendosi difeso ed essendo stato poi citato in causa dai suoi aggressori, fu condannato per vilipendio e lesioni volontarie a due anni di reclusione (Ranchi, 1977, 490).

Per quanto riguarda gli sloveni, questi furono confermati nei timori e sospetti verso l'amministrazione italiana dalla condotta tenuta dai nuovi organi di polizia e dai provvedimenti nei loro confronti: oltre alla ripresa di violenze neofasciste contro persone e proprietà degli

sloveni, ben poco contrastate dalle forze dell'ordine, venne attuata una pesante politica di espropri sul Carso ai danni di proprietari sloveni per la costruzione dei borghi carsici nei quali insediare gli esuli istriani. Inoltre a molti di coloro che erano dovuti fuggire da Trieste durante il fascismo e vi erano tornati nel dopoguerra non venne concessa la cittadinanza italiana, per cui l'emigrazione divenne pressoché inevitabile (Pahor, 1993, 132). È generalmente assunto il numero di 2.500-3.000 emigrati sloveni per l'Australia (Stranj, 1982; Stranj, 1989, 36; Stranj, 1991, 8). In una delle tante partenze, il cronista del *Primorski Dnevnik* sosteneva di aver sentito la metà dei partenti accomiarsi in sloveno (Kalc & Pahor, 1993, 5-6).

L'immigrazione istriana, inoltre, diede luogo ad una vera e propria metamorfosi etnica e sociale della città: nel censimento del 1961 Trieste risultò seconda solo a Torino per numero di abitanti nati altrove: solo il 55,7% dei residenti a Trieste era nato in loco; ben 23,7% risultavano nativi dei territori annessi alla Jugoslavia (Donato & Nodari, 1995, 56; Apih, 1988, 184).

L'ondata immigratoria degli istriani a Trieste spinse molti triestini a lasciare la città: oltre al fatto che il numero di esuli presenti in città rese sempre più precaria la situazione occupazionale triestina, alcuni provvedimenti presi dal governo per agevolare il reinserimento lavorativo dei profughi furono sentiti dai triestini come veri e propri privilegi, e contribuirono a creare una forte insofferenza da parte della popolazione nei confronti degli istriani. Innanzitutto ai profughi già dipendenti dello Stato, da enti pubblici o da aziende municipalizzate fu garantita per legge l'assunzione in pianta stabile da parte di enti analoghi situati altrove, a parità di qualifica e di condizione salariale. Questa normativa provocò l'immediata saturazione dei posti pubblici a Trieste, con le ovvie proteste dei triestini, che si videro interdetti per anni la possibilità di accedere al pubblico impiego, ed anche degli istriani non dipendenti dallo stato, che videro nel provvedimento un'ingiusta discriminazione tra profughi di serie A e di serie B. La sistemazione degli esuli nei posti statali portò anche a delle perplessità da parte degli stessi enti locali che dovettero accollarsi l'onere del pagamento degli stipendi per i nuovi assunti, spesso in soprannumero. Il provvedimento fece lievitare il numero degli impiegati pubblici di Trieste fino al 22% della forza lavoro cittadina, portando Trieste ad essere la città d'Italia con la più alta percentuale di impiegati pubblici (in termini relativi addirittura superiore a Roma) (Colummi et al., 1980, 594-600; Apih, 1988, 185; Bonifacio, 1955, 17). Altri provvedimenti accentuarono nei triestini l'idea di essere discriminati nei confronti degli istriani: le graduatorie separate per quanto riguardava gli alloggi popolari e il fatto che quelle riservate agli esuli procedessero più rapidamente, i punti in più assegnati nei concorsi pubblici, la legge 130 del 27/2/1958 che im-

pose l'obbligo ai datori di lavoro privati che occupassero almeno 50 dipendenti di assumere profughi nella misura del 10% dei lavoratori e di mantenerli in servizio per almeno due anni (Colummi et al., 1980, 628-629). In seguito a queste misure, tra la popolazione triestina si diffuse la malignità secondo cui il monumento a Nazario Sauro sul piazzale antistante la Stazione Marittima rappresentasse "l'unico istriano rimasto in strada".

Una forte responsabilità della diaspora triestina per il mondo andò senza dubbio alle autorità italiane. A Roma si premeva per una normalizzazione della situazione triestina, che però sia in termini demografici che economici risultava problematica: troppa gente in un territorio troppo piccolo e privo di risorse. La soluzione dell'emigrazione fu l'optimum per questi problemi: disoccupati e lavoratori triestini in partenza avrebbero lasciato libero il loro posto e le loro abitazioni ai lavoratori esuli. Si dimenticava tuttavia un importante dettaglio: gli esuli, in genere, non avevano la specializzazione sufficiente a subentrare ai triestini che se ne andavano, essendo in gran parte contadini, pescatori o artigiani.

*La nave è partita (NŠK; foto: M. Magajna).
Ladja je odplula.*

Non che da parte delle autorità si disdegnasse l'emigrazione degli esuli all'estero: più persone se ne andavano, più agevole sarebbe stato gestire la città. Tuttavia, dovendo incentivare l'emigrazione, si preferiva spingere verso l'Australia i triestini, la cui fedeltà all'Italia non era mai stata univoca e tra i quali gli indipendentisti e il partito comunista ex filojugoslavo ed ex filo T.L.T. continuavano a raccogliere quasi due quinti delle preferenze, piuttosto che gli istriani, i quali erano scappati dalle loro case per restare in Italia e che votavano compattamente DC.

Questa propensione delle autorità fu confermata da alcune ordinanze del Commissario generale del governo a Trieste (la figura giuridica alla quale vennero provvisoriamente attribuite le prerogative esercitate dal decaduto G.M.A.) Giovanni Palamara sulla questione del personale impiegato nell'amministrazione dell'ex G.M.A., ed in particolare nella polizia civile. A questi lavoratori era stata promessa, fin da prima della firma del Memorandum, l'assunzione nella pubblica amministrazione italiana. Ma avvenuto il passaggio delle consegne, le promesse poterono essere mantenute solo in parte, anche perché, come si è già detto, un numero elevato di posti pubblici era stato riservato agli esuli. Palamara aveva allora emesso una serie di decreti commissariali nei quali venivano garantite grosse indennità economiche (liquidazione normalmente prevista più quota una tantum immediata pari a sei mensilità, più indennità di carovita, più premio di presenza pari a 25 giornate lavorative, più indennità di funzione o di assegno perequativo) a tutto il personale civile del G.M.A., impiegatizio, salariato e perfino non di ruolo, ai dipendenti della polizia civile, della polizia amministrativa, della guardia di finanza e dell'Ufficio del lavoro che avesse accettato l'esodo volontario e, conseguentemente, avesse rinunciato ad aspettare l'emanazione di un provvedimento organico per la loro sistemazione (BC; Tonel, 1983, 138-140).

Il provvedimento colpì nel segno: molti ex appartenenti all'amministrazione alleata, allettati dai vantaggi economici sicuri offerti dalle ordinanze, piuttosto che attendere una legge ad hoc che li riguardasse (e che sarebbe stata approvata solo nel 1960), decisero di partire (Poli, 1982, 179). In particolare emigrarono ex agenti della polizia civile, che restando in una Trieste italiana in cui i neofascisti godevano quasi dell'impunità, potevano ben temere per la propria incolumità: alla partenza da Trieste dei primi poliziotti smobilitati, il treno su cui viaggiavano fu oggetto di manifestazioni di vero e proprio astio e rancore, e sulla sua fiancata fu perfino tracciata a caratteri cubitali la scritta "traditori" (Spirito, 1995, 91). Secondo l'interpretazione della destra, infatti, i membri della polizia civile tendenzialmente erano "di preciso orientamento indipendentista o di dubbi sentimenti spesso motivati da ragioni di opportunismo", con delle frange antiitaliane, filoslave e

perfino con degli agenti reclutati tra le ex guardie del popolo filotitine o tra ex appartenenti all'OZNA (la polizia segreta jugoslava) (Morelli, 1987, 261-264).

Gli ex "cerini" furono una delle categorie il cui inserimento in Australia fu più facile, soprattutto per la miglior conoscenza della lingua inglese rispetto agli altri emigranti. Giunti in Australia, spesso fondarono associazioni tra antichi compagni di lavoro. Quella di Melbourne arrivò a contare addirittura 800 tra ex agenti e loro familiari.

Singolarmente, nonostante tutte le misure e gli incentivi all'emigrazione partissero dal Commissariato generale, nel consuntivo di Palamara l'emigrazione non venne neppure menzionata (Ciani, 1993, 82).

Sintomatica del pensiero prevalente a Roma sulla necessità di risolvere i disagi di Trieste con l'emigrazione fu la dichiarazione dell'on. Brusasca (DC): "Fra le popolazioni italiane, i triestini e gli istriani sono quelli che hanno la maggior inclinazione per le lingue estere: conosco moltissimi che parlano bene due o tre lingue, e questa qualità va apprezzata nel suo giusto valore. Inoltre, nei dieci anni di occupazione alleata, i triestini hanno avuto modo di apprendere l'inglese. Ebbene, questa attitudine linguistica ha un valore rilevante, perché dobbiamo essere consapevoli che nei paesi di espansione della tecnica, il lavoratore italiano non può trovare un collocamento apprezzabile se non parla la lingua del posto [...]. Io ritengo che si debba guardare all'avvenire con senso costruttivo e perciò creare degli istituti professionali moderni, che diano ai giovani triestini la possibilità di portare fuori dai confini il loro lavoro" (Tonel, 1983, 140).

In Australia, anche per resistere alla politica di assimilazione che il governo praticò per tutti gli anni '50 e '60 tesa a cancellare precedenti appartenenze e identità culturali nell'intento di creare dei "new australians", gli immigrati tentarono di mantenere vive le proprie radici fondando associazioni fra conterranei. Tuttavia, come si è detto, gli immigrati dalla Venezia Giulia spesso vollero mantenere le distanze dai loro omologhi italiani (la distinzione rispetto a questi ultimi fu accentuata anche dallo stesso stereotipo dell'immigrato italiano che avevano gli australiani anglosassoni rispetto al quale i nuovi venuti di origine triestina risultavano sia culturalmente, sia somaticamente diversi) e crearono club separati (Nelli, 1996, 179). La caratteristica più curiosa di un certo numero di queste associazioni fu la loro "composizione etnica": infatti in esse confluivano insieme triestini - sia di lingua italiana che slovena - e istriani, ricreando in questo modo la stessa mescolanza della città di Trieste. Purtroppo il fatto che i componenti di questi club parlino tra loro nel dialetto venetomorfo del Litorale, ha fatto sì che nella maggior parte degli studi questa complessità venga liquidata con il termine di "emigrazione giuliana", quasi sempre nell'accezione di "emigrazione degli italiani provenienti dalla Venezia

Giulia" senza approfondire assolutamente se tra essi vi siano sloveni o triestini che non sentono un'appartenenza all'Italia.

L'emigrazione all'estero non significò sempre l'abbandono definitivo della città. In molti casi si verificarono anche dei rientri, motivati sia dall'incapacità di adeguarsi allo stile di vita anglosassone, sia dalla nostalgia, sia, infine, dalla volontà dei triestini emigrati di passare la propria vecchiaia di nuovo in città. Purtroppo la consistenza di questi rientri risulta ancora una volta di difficile quantificazione: dal 1955 al 1969 si iscrissero alle anagrafi dei comuni del Triestino 22.637 persone provenienti dall'estero, ma tra questi - oltre ai triestini "rientrati" - sono compresi cittadini stranieri immigrati a Trieste, non triestini residenti all'estero che al rientro in Italia stabilirono la propria residenza in città e perfino una parte dei profughi provenienti dal territorio ormai jugoslavo.

Il margine di errore cala con l'analisi dei soli flussi dall'Australia a Trieste: in quegli stessi anni si iscrissero alle anagrafi dei comuni della provincia di Trieste 2.800 persone provenienti dal continente australe. Anche in questo caso va però fatto un distinguo: oltre agli "old australians" - cioè i cittadini australiani di origine anglosassone da molte generazioni residenti in Australia - che per un qualsiasi motivo si trasferirono a Trieste, questa cifra considera anche gli eventuali figli nati in Australia da triestini poi rientrati e conteggia più volte quei casi, non rari, di triestini rimpatriati e riespatriati più volte.

Va infatti sottolineato che la vicenda dei triestini "australiani" rientrati fu spesso complessa e dolorosa: afflitti in Australia da nostalgia, al rientro a Trieste ritrovarono una città profondamente cambiata rispetto a quella che avevano lasciato e un *modus vivendi* molto diverso da quello anglosassone a cui ormai si erano abituati. Quest'ultimo problema fu particolarmente sentito dai figli nati in Australia, improvvisamente inseriti in un contesto sociale e in un ambiente completamente

estraneo a quelli australiani. In diversi casi i tentativi di ritornare a vivere a Trieste fallirono e gli ex emigrati ritornarono in Australia.

Se le partenze verso l'Australia riguardarono perlopiù operai specializzati ed ex appartenenti all'amministrazione alleata, il resto dell'Italia (e, secondariamente, gli Stati Uniti e l'Europa Occidentale) fu la meta di un'emigrazione più "intellettuale". Questa emigrazione meno eclatante ma forse più decisiva, che del resto continua ancor oggi, coinvolse buona parte dei laureati triestini che, a causa della fine del G.M.A., furono costretti a cercare un lavoro consono al proprio titolo di studio fuori città. In particolare furono colpiti i neo-laureati sloveni per i quali gli unici posti di lavoro accessibili a Trieste furono quelli - limitatissimi - alla radio e nel mondo della scuola. A spingere i giovani sloveni all'emigrazione, oltre alla situazione economica, fu anche la condotta delle autorità che agirono in modo da impedire loro di trovare lavoro mediante mancati rilasci di documenti e schedature arbitrarie in cui giovani, anche di idee politiche completamente diverse, venivano descritti come slavo-comunisti e potenziali sovversivi. Oltre al personale tecnico specializzato che si spostò nelle grandi città industriali del nord Italia, generalmente dopo aver conseguito un titolo di studio specifico, e quindi togliendo alla città sia forze giovani che professionalmente competenti, si verificò la diaspora di un certo numero di giovani talenti che abbandonarono la città, assumendo altrove funzioni determinanti per la cultura italiana (Ara, Magris, 1982, 98): basti pensare a Giorgio Strehler per il teatro, Amedeo Tomasi per la musica, Franco Giraldi per il cinema, Demetrio Volcic, Callisto Cosulich e Tullio Kezich per il giornalismo.

L'autore desidera ringraziare il dr. Aleksej Kalc per i suggerimenti forniti e per il materiale inedito messo a disposizione per questa ricerca.

IZSELJEVANJE IZ TRSTA PO 2. SVETOVNI VOJNI

Piero PURINI

IT-34126 Trieste, Via Crispi, 85

POVZETEK

Etnična metamorfoza, ki jo je začel Trst doživljati po koncu avstroogrskih vladavin z odhodom velikega dela ne-italijanskega prebivalstva, se je zaključila po drugi svetovni vojni, ko so začeli v Trst v valovih dotekati istrski in dalmatinski begunci, med Tržačani pa je prišlo do novega izseljevanja, tokrat predvsem proti Avstraliji. Izseljevanje

se je začelo takoj po vrnitvi Italije v Trst, pred tem pa beležimo val izrazito ženskega odhajanja na tuje, ko so žene zavezniških vojakov sledile svojim možem v ZDA, kar je zajelo približno 1.300 oseb. Podatki o "anglo-tržaških" porokah žal niso dosegljivi.

Odhajanje v Avstralijo je bilo olajšano tudi zaradi begunskih taborišč, ki so jih v Trstu zgradili za nastanitev protikomunističnih prebežnikov iz Vzhodne Evrope, ki so čakali, da bodo lahko odpotovali preko oceana. Za organizacijo odhodov teh beguncev je skrbelo posebno telo Združenih narodov, Medvladna komisija za izseljevanje iz Evrope (CIME), na katero se je obrnilo tudi precej istrskih beguncev v Trstu. V mesecih, tik preden je vodstvo STO predalo oblast Italijanom, so pomoč Medvladne komisije za izseljevanje iz Evrope iskali tudi številni Tržačani.

Odhodi iz Trsta so se stopnjevali, posebno po vrnitvi italijanske uprave. Težko je natančno reči, koliko ljudi je zajel ta izseljeniški val. Viri so zelo različni, po njihovih ocenah pa naj bi šlo za okoli 8.000 do 40.000 oseb. Najverjetneje pa se je število izseljencev gibalo od 16.000 do 22.000. Med temi je mogoče razlikovati tri skupine: italijansko in slovensko govoreče Tržačane ter Istrane. Slednji so se za izselitev odločili tudi zato, da bi se rešili begunskih taborišč, v katerih so živeli od trenutka, ko so zapustili svoje domove v Istri. V Trstu je namreč bilo le malo možnosti, da bi si v doglednem času oskrbeli stalno bivališče, poleg tega so nekateri z odhodom v Avstralijo želeli nepreklicno zaključiti posebno bolečo stran svojega življenja ali na ta način celo izraziti osebno ogorčenje nad italijansko državo, obtoženo, da je Istro in Istrane prepustila njihovi usodi.

Razlog za izseljevanje Tržačanov (Italijanov in Slovencev) je bil brez dvoma gospodarske narave. Mesto je nudilo skromne zaposlitvene možnosti, predvsem zaradi posledic, ki sta jih za Trst imela konec vojaške zavezniške vladavine in odhod zavezniške vojske. Sicer pa so se Tržačani počutili prikrajšane tudi zaradi ukrepov, s katerimi je skušala vlada istrskim optantom v Trstu olajšati vključitev v delovne procese. Zakon, ki je nekdanjim državnim uslužbencem v Istri zagotavljal ponovno namestitev na enako delovno mesto, je zapolnil praktično vse potrebe mesta po javnih uslužbencih, istrski optanti so imeli pravico do dodatnih točk pri natečajih, vsa zasebna podjetja pa so morala med zaposlenimi šteti vsaj 10 odstotkov begunskih delavcev: za Tržačane so bili to nedopustni in krivični privilegiji. Tudi pri dodeljevanju stanovanj so imeli Tržačani vtis, da so meščani druge kategorije, saj sta obstajala dva ločena seznama za prosilce ljudskih stanovanj, od katerih je imel "istrski" prednost. Seveda pa ni manjkalo tudi povsem političnih razlogov. Številni Tržačani so se namreč zavzemali za dejansko neodvisnost mesta, vrnitev Trsta Italiji pa jih je močno razočarala. Poleg tega so se italijanske oblasti v prvih letih po vrnitvi trudile, da bi mestu zagotovile "normalno" politično življenje in sicer prav na račun tistih političnih sil, ki so podpirale STO. Militantne zagovornike neodvisnosti iz levičarskih strank in Slovence je oblast brez prestanka zatirala, obenem pa so neofašistična gibanja uživala skoraj popolno nedotakljivost, ko je šlo za delovanje proti tem skupinam. Poleg tega je vrnitev italijanske vojske v Trst predvsem v Slovincih ponovno obudila prikazni iz obdobja fašizma.

Izseljevanje iz političnih razlogov je bilo po krivici spregledano v skoraj vseh raziskavah, njegov obseg pa je mogoče razbrati iz dejstva, da je zajelo dokaj visok odstotek zaposlenih izseljencev, pogosto kvalificirane delavce z relativno visokimi prejemki.

Pri vzpodbujanju izseljevanja med tržaškimi prebivalci nosijo italijanske oblasti veliko odgovornost. Poleg že omenjenih načinov nadlegovanja - neizdajanja dokumentov, potrebnih za sprejem v službo, zavračanja prošenj za državljanstvo ne-italijanskim Tržačanom, ki so stalno bivali v mestu pred fašističnim obdobjem in so se po dvajsetih letih izgnanstva vanj vrnili, strpnosti do neofašističnih zastrahovanj - je vladni komisar Palamara izdal odloke, ki so z vrsto gospodarskih ugodnosti vzpodbujali nekdanje uslužbence vojaške zavezniške vlade k izseljevanju. Že pred oktobrom 1954 so tem delavcem obljubili, da jih bodo ponovno namestili v javnih ustanovah ("razen oseb, ki so se borile proti priključitvi STO Italiji", kot so izjavili v italijanskem parlamentu 12. decembra 1952), po vrnitvi Italije v Trst pa te obljube niso mogli izpolniti, saj so ta mesta že zasedli istrski optanti. Zaradi Palamarovih pobud in izjav italijanskih parlamentarcev je bil velik del nekdanjih uslužbencev vojaške zavezniške vlade prisiljen oditi. Klub nekdanje Civilne policije v Melbournu je štel okoli 800 t. im. "čerinov" in njihovih svojcev. Tisti, ki se niso odločili za odhod v Avstralijo, pa so morali na ureditev svojega statusa čakati vse do leta 1960.

Izseljenci so v Avstraliji ustanovili več združenj "julijancev", ki so pogosto odsevala etnično raznolikost Trsta, saj so bili vanje vključeni tako italijansko kot slovensko govoreči Tržačani ter Istrani. V nekaterih primerih so se izseljenci po bolj ali manj dolgem obdobju bivanja na drugi polobli odločili za vrnitev. Njihovo število je težko določljivo, sicer pa vrnitev ni bila vedno srečna. Mesto je bilo za povratnike povsem drugačno od tistega, kar so zapustili desetletja pred tem, in nekateri so se novim razmeram le stežka prilagodili. Posebno težko so se tržaškemu načinu življenja prilagodili v Avstraliji rojeni otroci povratnikov, navajeni anglo-saksonskega načina življenja in povsem drugačnega okolja. V veliko primerih so se družine celo vrnile v Avstralijo.

Na koncu velja omeniti tudi izseljevanje Tržačanov v druge italijanske kraje. To odhajanje, pogosto veliko bolj nepreklicno, predvsem pa veliko bolj neopazno, se nadaljuje še danes in je iz mesta izvabilo izjemno dragocene moči. Za razliko od izseljevanja v Avstralijo, kamor so odhajali večinoma delavci ali ljudje brez visoke izobrazbe,

odhajajo v druge dele Italije (v zahodno Evropo ali v ZDA) visoko izobraženi mladi ljudje, številni diplomiranci, ki zapuščajo mesto v želji po delu in zaslužku, ki bi ustrezala njihovi izobrazbi. V tem času se je izoblikovala tudi določena diaspora tržiških umetnikov, razpršenih po vsem svetu.

Ključne besede: izseljevanje, Trst, Avstralija, 20. stoletje

BIBLIOGRAFIA

Apih, E. (1988): Trieste. Bari, Laterza.

Ara, A., Magris, C. (1982): Trieste, un'identità di frontiera. Torino, Einaudi.

BC: Decreto Commissariale n. 166 del 20 maggio 1955. In: Bollettino del Commissario Generale del Governo per il Territorio di Trieste, 1 giugno 1955, n. 16; prorogato con Decreto Commissariale n. 276 del 23 settembre 1955. In: Bollettino del Commissario, 1 ottobre 1955, n. 28; integrato con Decreto Commissariale n. 316 del 28 novembre 1955. In: Bollettino del Commissario, 1 dicembre 1955 n. 34.

Bonifacio, G. (1955): La disoccupazione e la miseria. TRIESTE, Trieste, 2, 8, 17-20.

Cavaliere, A. (1961): Che fine hanno fatto i matrimoni U.S.A.? TRIESTE, Trieste, 8, 46, 5-8.

Ciani, B. (1993): Trieste 1954-1956: il Memorandum d'Intesa e i gruppi politici autonomi sloveni. Trieste, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček-Circolo per gli studi sociali Virgil Šček.

Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G. (1980): Storia di un esodo. Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.

Dekleva, J. (1956): Enoletni obračun. Jadranski koledar, Trst, 33-39.

Donato, C., Nodari, P. (1995): L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive. Trieste, Quaderni del Centro Studi "Ezio Vanoni".

Kalc, A.; Pahor, M. (1993): Relazione sulla ricerca sperimentale del progetto di studio "Gli sloveni di Trieste e l'esperienza australiana" (studio inedito).

Morelli, A. (1987): Trieste, l'altra faccia della storia 1943-1953. Trieste, Edizioni di letteratura e storia contemporanea.

Nelli, A. (1996): L'esperienza migratoria triestina - L'identità culturale e i suoi cambiamenti. Convivio, St. Lucia, 2, 2, 174-182.

Nodari, P. (1986): I rientri degli emigrati dall'Australia nel periodo 1972-1977, con particolare riguardo al comune di Trieste. Trieste, Quaderni dell'Istituto di Geografia della Facoltà di Economia e Commercio dell'Università di Trieste.

Nodari, P. (1991): La comunità giuliana di alcune città australiane: Sydney, Adelaide, Melbourne. Trieste, Quaderni dell'Istituto di Geografia della Facoltà di Economia e Commercio dell'Università di Trieste.

Novak, B. (1973): Trieste 1941-1954. La lotta politica, etnica ed ideologica. Milano, Mursia.

Pahor, A. (1993): Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952-1954). Trieste, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček-Circolo per gli studi sociali Virgil Šček.

Poli, U. (1982): Lotte operaie e obiettivi di sviluppo dell'azione dei comunisti triestini: dall'amministrazione alleata alle nuove prospettive di cooperazione. In: AA.VV. Dalla Liberazione agli anni '80. Trieste come problema nazionale. Roma, Salemi, 149-214.

Purini, P. (1995): Trieste 1954-1963. Dal Governo Militare Alleato alla Regione Friuli-Venezia Giulia. Trieste, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček-Circolo per gli studi sociali Virgil Šček.

Ramani, N. (1957): E' stato un errore fermare i profughi a Trieste? TRIESTE, Trieste, 4, 19, 24-25.

Ranchi, S. (1977): Calendario delle "violenze" nazionaliste e neofasciste. In: Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale, 1945-1975. Trieste, Editoriale Libreria, 385-503.

Spirito, P. (1995): Trieste a stelle e strisce. Trieste, MGS Press.

Stranj, P. (1982): Poskus ocenitve števila tržiških Slovencev, ki so se izselili v Avstralijo. Trst, Slovenski raziskovalni institut (studio inedito).

Stranj, P. (1989): La comunità sommersa. Gli sloveni dalla A alla Z. Trieste, Editoriale Stampa Triestina.

Stranj, P. (1991): Ladjina sirena je piskala nam vsem. Primorski dnevnik, Trst, 21.4.1991, 8.

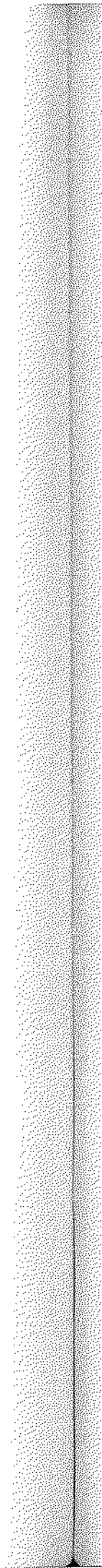
Tonel, C. (1983): Il lungo distacco dal PCI (1945-1957): la liberazione, la contesa territoriale, il Cominform, il ritorno dell'Italia a Trieste. In: AA.VV. Comunisti a Trieste. Un'identità difficile. Roma, Editori Riuniti, 111-194.

Tonel, C. (1987): Rapporto con Trieste. Trieste, Dedolibri.

REGIONALNA POLIFONIJA II.

POLIFONIA REGIONALE II

REGIONAL POLYPHONY II.

EUROPEAN REGIONALISM AND THE SEARCH FOR NEW REPRESENTATIONAL SPACES

Colin H. WILLIAMS

University of Wales, College of Cardiff, Department of Welsh, GB-Cardiff CF1 3XW, PO Box 910

ABSTRACT

In this article the author debates questions of European regionalism in the light of the search for new representational spaces as well as in the context of the processes of the continent's integration and of a general social globalization. Regionalism thus appears as an antagonistic social and cultural tendency veering towards the preservation of the clear diversity in European cultural spaces. The specificity of this movement lies in the fact that it links the elements of the evaluation of cultural traditions of ethnic groups and regional communities with social and economic development perspectives, which together contribute towards the growth of the peripheral and usually less developed parts of the continent. Although the so-called idea of "Europe of regions" has not been put into effect, the feeling for a regional specificity is more and more evident in the regional politics of the EU member states and their common programme bodies.

Key words: Europe, regionalism, ethnic groups, regional politics

Contemporary European politics is struggling with the grand idea of how best to represent the myriad interests of local, regional, state and supra-state authorities within one system which is both effective and commands mutual respect. Experts doubt that there will soon be a federal Europe resembling present-day federal states or a Europe of the Regions where nation-states will have disappeared, but are certain that there will be a regionalised Europe where decentralised and regionalised states will be at an advantage (Loughlin, 1996). In analysing the nature of those trends which conduce to a regionalised Europe we need to differentiate between *regionalisation*, identified as the regional application of state policy and *regionalism*, defined as the attempt to optimise the interests of a region's population through the manipulation of the political process. In this essay the inter-relationship of globalisation and localism, holistic and ecological ideas, and reformed conceptions of space occasioned by telematic revolutions will figure strongly as we seek to advance our understanding of the role of the region in European politics.

Specialists in Geography and International Relations take as their starting point the relationship between terri-

tory and identity at all levels in the spatial hierarchy. But the disciplines tend to differ in terms of the emphasis they place on the role of the region as a fixed context for dynamic change. Realist and neo-realist conceptions of the international order regard the territorial state and its concomitant of 'national citizenship' as fixed entities. However, this privileging of the territorial state in the literature on international political economy has been much criticised by geographers, most effectively in John Agnew and Stuart Corbridge's work *Mastering Space* (1995). They argue that "a changing global economic geography is exploding the fixity of the territorial state and is thereby creating a trap for those who want to build timeless models upon rapidly shifting foundations." (Agnew and Corbridge, 1995, 221). They also wish to confound the market ideologues who assert that transnational liberalism, has re-defined "*the market* as the arbiter of the just and the true" (ibid., 221).

It is debatable as to whether or not truly open and competitive markets allow real people equal access to, and "just" rewards from the market place. What is not in doubt as a principle of political praxis is that if the inexorable trend is toward a global market then we need

counter-veiling institutions to regulate the operation of multinational corporations, to guarantee the rights of "global citizens" and to give meaning to the localised effects of global processes. Agnew and Corbridge have called for a discussion of the "new *representational spaces* that are resistant to some aspects of the emerging world order" (ibid., 227). I conceive regionalism as forming part of this representational space and wish to advance the geographical discourse by relating changes at the European level to specific aspects of the 'regional question', particularly those which have to do with identity and political regionalism.

The defence of regional and/or national space figures both as a context for socio-political processes and a repository for a threatened group identity. Hence the critical concern of those engaged in regionalist politics with an accurate definition of the region and its territory so as to realise a new basis for political legitimacy, usually in the call for some form of autonomy.

The power of regionalism and nationalism lies in the ability to mobilise people on the basis of their historical occupation of a cherished environment and of the placing of that environment within a larger world order. Despite nationalism's continued potential for destruction it can also provide a beguilingly complete socio-cultural framework for political and economic action. Anthony Smith has phrased its allure thus: "nations derive their profound hold over the feelings and imaginations of the people because they are historically embedded. They are rooted in older and more long-lasting ethnic ties, myths and sentiments from which these modern nations draw much of their emotional and cultural sustenance and much of what makes them distinctive, even unique. If nationalism is the normalisation of the unique, then we should not be baffled by its global power. It satisfies the dual craving to preserve what is felt to be a collective self and all its special cultural values, while inserting that self as a political community into the community of nations by endowing it with the standard attributes of the nation." (Smith, 1993, 11).

The most virulent form of political regionalism in Europe today is ethnic separatism, as manifested among elements (usually a fraction of the élite) of the Basques, Bretons, Catalans, Corsicans, Flemish, Scots, and Welsh. These enduring nationalist movements act as a counter to the general thrust of globalization and integration so redolent of the so-called 'post-modernist, New World Order' (Williams, 1993a). But they also signify an awareness that European regional political pressure is essential if their nations are to benefit fully from the new opportunities that are emerging within the new European order. Theories of separatism generally describe the separatist claim as a search for collective equality. It involves a complex set of grievances which are packaged under convenient headings such as territorial defence, language recognition, economic development,

and social justice. In multi-ethnic polities ethnic separatism often derives from an acute concern over the erosion of a group's identity and resource base. Separatists assert that ethnic discrimination can only be halted through the transformation of their territory to form a sovereign state co-equal with all other states. Regionalists assert that one need not go so far as to break up the state but insist that its internal affairs should reflect its plural character. In tandem, both regionalists and separatists pose fresh challenges to the territorially fixed nature of monopolistic sovereign space.

This is best illustrated by the Basque case, though it has purchase in explaining the Corsican, Flemish and various Celtic cases. The Basques enjoyed long periods of relative autonomy prior to their incorporation into the Spanish state; elements of their institutional distinctiveness, the *fueros*, survived until fairly recently and were used as evidence of a prior claim to legitimate statehood. After defeat in the Spanish Civil War the creation of *Euskadi ta Askatasuna*, ETA (Basque Homeland and Liberty) in 1957 reinvigorated Basque nationalism whose development was characterised by a particular combination of the defence of traditional cultural values, rapid industrialisation and opposition to Spanish internal colonialism and nurtured violence as a movement strategy (Clark, 1979, 1984). The three issues which mobilise autonomist sentiments in Euskadi are common to most contemporary regionalisms, whether separatist or not. They are 1). a concern for the survival and promotion of a unique culture, its language and attendant social institutions; 2). a concern to influence the direction and speed of economic change, 3). a concern with political representation which maximises democratic accountability. However, as the Basque case illustrates, it is extremely difficult to overturn the deep structures of long-established nation-states. Some decentralist accommodation is more probable than outright separation and the formation of new states, for the territorial nation-state, though fiercely criticised, is a near-permanent political feature and in consequence structures the degree of regional autonomy available to sub-state nationalities. Separatist pressures in Spain, as elsewhere, were curbed by the ability of central states to respond to regionally-based demands for tariff protection. Keating (1992, p. 54) identifies an important shift in that "peripheral nationalists have moved from demanding protectionism to support for free trade." In consequence of this and other changes Spain has experienced a startling transition from Francoism to representative democracy. It is neither a regionalised unitary state nor a federal state but a hybrid form incorporating features of both. Significantly the development of the European Union has provided a new context for relations between Madrid and the historic nations and regions. If separatism is contained through political accommodation, we are still left with the significance of the ethno-linguistic issue in Euskadi

and Catalonia; for the post-Franco reforms designed to introduce Eusquera and Catalan to new domains e.g. education, commerce, the media and the law have been less effective than anticipated in assimilating both Spaniards and North Africans into the new 'nationalist' social order. Despite the growth of national assemblies many of the key issues which animated Basque and Catalan dissatisfaction with their incorporation into the Spanish state remain as stumbling blocks.¹ However, one should not underestimate the impact which European level activity and organisation have had on sub-state nationalities. The wider geographical context has served to liberate the minds of many struggling peoples and offered them a new vision of inter-regional European networking and partnership.

Many regions have created an alternative agenda with a renewed sense of purpose and economic direction which has much to do with promoting the regional identity as the basic building block of European history. A 'Europe of the Regions' vision is still a long way removed from regional economic reality but it is still one of the most powerful visions of a refashioned Europe.

THE ETHNO-REGIONAL TRANSFORMATION OF THE NATION-STATE

The nation-state is being challenged by a number of forces both from above and below. Two trends influence the capacity of ethno-linguistic minorities to re-negotiate their role in the European division of labour. The first is the weakening of national economic sovereignty and the transfer of economic powers from state legislatures to the European Commission. Despite current difficulties with the E.R.M. and post-Maastricht negotiations, the EU has developed an integrated management of its constituent economies with new policies on competition, trade, monetary exchange rate, science and technological research, and to a lesser extent, its foreign policy. At the regional level agreements such as the Four Motors programme linking Baden-Württemberg, Rhones Alpes, Lombardy, Catalonia together with Wales and Ontario, help to sustain an element of additional political-regional dynamism.

For lesser-used language speakers in Catalonia and Wales more economic autarky can slow down out-migration and language shift, thereby easing one of the key determinants of ethnic antagonism. Such moves represent a broader structural pattern seeking to by-pass aspects of central state authority and build-up regional-level power. We may not need to establish a *de jure* Federal Europe if regions increasingly operate as members of a *de facto* Federal Europe. This is as true in cultural and identity matters as it is in the more conven-

tional macro-economic and fiscal deliberations. The past decade has witnessed an improvement in the formal position of many lesser used languages. The most significant development was the establishment of the European Bureau for Lesser Used Languages in 1984. Located in Dublin and Brussels, this small but effective organisation has sought to co-ordinate and nurture inter-linguistic experience and transfer good practice from one group to another (O'Riagain, 1989; Williams, 1993b). Other initiatives involve the Conference on Local and Regional Authorities of Europe with its Charter on European Regional and Minority Languages (Council of Europe, 1992). Politically the most important reinvigorated actor is the Council for Security and Co-operation in Europe (CSCE) which has increased its involvement in minority group rights since 1989. Although still evolving as the re-constituted Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE) it has detailed the rights and obligations of both minorities and host governments throughout Europe and has put into practice several of the key ideas advanced by specialist and minority rights agencies alike (Minority Rights Group, 1991; Williams, 1993a).

Because conventional political authority is increasingly shared among a number of units within the political system the absolute nature of the territorial nation-state can no longer be sustained as if it were a closed system. Pooled sovereignty, permeable borders, Community-wide socio-economic and environmental policy making, freedom of movement and to a lesser extent shared foreign policy through inter-related agencies such as the Western European Union, NATO, and the OSCE, all characterise the contemporary state system and render it more inter-dependent, both with respects to member states and to subordinate constituent regions. However, increased integration and mutual dependence is not without its own structural strains which pose new challenges which we shall examine.

The major ethnic question facing Western Europe at present is the effect of the collapse of the bipolar system on the new world order. There are at least two contradictory processes at work. The first is the opening up of Europe to democratic ideals and representative politics, which follows the advance of social democratic capitalism eastward and its creation of new markets, resources and social organisations. New inter-regional trade and activity has accelerated since the demise of centrally planned economies in Central and Eastern Europe, especially in terms of trans-border co-operation. Previously suspect or fragile strategic regions have been transformed into pivotal nodes in an expanded European network of communication and trade. Such change emphasises how geography and place are periodically rein-

¹ See Mar-Molinero and Smith, 1996, for detailed examples.

terpreted and transformed. Vulnerable, strategic minorities, such as the German-speakers in the Alto Adige / South Tyrol, are now in a stronger position to re-build their relationship with geographically contiguous majorities to the north. Once again they can serve as a bridge between the Romance and Germanic culture areas and trade regions. Similarly the Friulian-Slovene corridor now offers a strategic gateway to Central Europe as it did in the days of the Austro-Hungarian Empire. Whether economic development will invigorate the Friulian language in that borderland region, or whether more powerful neighbouring languages will re-establish themselves is an open question.

The second trend is a conservative reaction which seeks to close, limit and protect the 'national' character of states. The resulting tension which hinders the full and free movement of people, ideas and goods is a major source of ethnic tension (Miles, 1992) which is reflected in the manner in which ethnicity and race are being used in different ways to categorise groups and to structure policies which 'defend' the integrity of Europeans. Within sections of the media and political scene, 'ethnicity' is increasingly used to construct a positive, quasi-biological identity which links a particular group to a specific place. Race is used as a classificatory category to reflect primarily, if not exclusively, negative tendencies of dissociation and exclusion at state and EU levels. Race has come to "signify a set of imaginary properties of inheritance which *fix* and *legitimate* real positions of social domination or subordination in terms of cultural differences between native and foreigner in the European Community." (MacLaughlin, 1993). In times of economic difficulty, race can once again be used as an exclusionary category in any of the European 'shatterbelts' and there has been a growing incidence of racial victimisation and a resurgence of neo-nationalism, fascism and crypto-communism (Williams, 1993a).

In an "open" society which values social justice, accommodation and mutual tolerance there is a problem if the gains of autochthonous ethno-linguistic minorities are won at the expense of other minorities, rather than in tandem with them.

Allied to such fears of identity dilution there is a perception of having been exploited by state agencies and ethnic neighbours, best seen in terms of regional dependency which is characterised by the exploitation of natural resources (whether water and oil, or a wild and rugged landscape), or human resources, when a well-educated but relatively poorly paid labour force, is exploited in the service sector with its seasonal and tourist-dependent characteristics, such as in Brittany and Wales. This perception can stimulate violence as in Euskadi, Northern Ireland and Corsica. Conventionally the state responds by seeking to develop the dependent region so as to reduce inter-regional economic disparities and manage potential conflict through a judicious

mix of directed capital investment and social equalisation. The Welsh and Irish experience suggest that state interventionist economic transformation often spawns counter-movements dedicated to identity and cultural maintenance, but that in time such movements come to recognise the significance of capturing ownership of the local economic development processes (Williams, 1990).

Historically regional development policy has paid scant regard to the multi-ethnic basis of planning and it is only recently that we have a fledgling literature on planning for minorities and lesser-used language speakers. Linguistic or cultural considerations are deemed to be far less relevant than economic and political concerns in the development process, which serves primarily state-wide rather than indigenous interests. In addition the minority cultural group is often portrayed as being reactionary, whilst reformist state attempts are predicated upon the assumption that development will lead to a reduction in the gap between the regional minority and the state majority, that is between tradition and modernity. In a trenchant criticism of these assumptions Glyn Williams (1980) has demonstrated the pejorative nature of such traditional-modernisation typologies and related discourses. Regional economic policy has become one of the prime instruments of this development transformation process. Regional policy framers are accused of representing too strongly the interests of the central state in their formulation of the regional question and too often interpret cultural features as irrelevant or marginal to planning and policy outcomes.

However, they, along with many other policy-framers have to deal with the unpredictable effects of the two great forces which impinge on all regional planning and social change, namely globalisation and European integration.

GLOBALIZATION AND EUROPEAN INTEGRATION

Globalization is an imperfect and developing process, an ideology and programme which challenges the current order. Together with European integration it changes the context within which civil society is mediated, posing a threat to the conventional territorial relationships and simultaneously opening up new forms of inter-regional interaction such as cable television and global multi-service networks. Ethno-linguistic minorities have reacted to these twin impulses by searching for European-wide economies of scale in broadcasting, information networking, education and public administration. They have also established their own EU institutions and bureaux and entered new alliances to influence EU decision-making bodies. They believe that by appealing to the superstructural organisations for legitimacy and equality of group rights, they will force the state to recognise their claims for varying degrees of

political/social autonomy within clearly identifiable territorial/social domains.

Logically, if globalization and interdependence can enhance the productive capacity of majority, 'nation-state' interests, they can also be harnessed to develop the interests of lesser-used language groups. The EU has harmonised state and community policies so as to strengthen its majority language regimes. But the wider question of the relative standing of official languages makes political representatives wary of further complicating administrative politics by addressing the needs of roughly fifty million citizens who have a mother tongue which is not the main official language of the state which they inhabit. Recent expansion of the EU has increased the difficulties in translating multi-cultural communication and guaranteeing access to information and hence power for all groups. The real geolinguistic challenge is to safeguard the interests of all the non-state language groups, especially those most threatened with imminent extinction. A critical aspect of constructing these safeguards is access to knowledge, thus we need to ask and act upon the answers to questions such as who controls access to information *within the mother tongue and the working languages* of European minorities? Are such languages destined to occupy a more dependant role because of superstructural changes favouring dominant groups or will they achieve relative socio-cultural autonomy by adopting aspects of mass technology to suit their particular needs?

Additional issues concern the adaptation of lesser used language speakers to the opportunities afforded by changes in global-local networks, the growth of specialised economic segments or services and of information networks which are accessed by language-related skills. Accessibility to or denial of these opportunities is the virtual expression of real power in society which must be taken on board in any discussion of the politics of regional cultural representation. The general pattern is expressed thus by M. Castells (1997) in his monumental three-volume study *"The Rise of the Network Society"*: "Cultural expressions are abstracted from history and geography, and become predominantly mediated by electronic communication networks that interact with an audience and by the audience in a diversity of codes and values, ultimately subsumed in a digitised, audio-visual hypertext. Because information and communication circulate primarily through the diversified, yet comprehensive media system, politics becomes increasingly played out in the space of the media... The fact that politics has to be framed in the language of electronically based media has profound consequences on the characteristics, organisation and goals of political processes, political actors, and political institutions. Ultimately, the powers that are in the media networks take second place to the power of flows embodied in the structure and language of these networks" (476).

"At a deeper level, the material foundations of society, space and time are being transformed, organised around the spaces of flows and timeless time. Beyond the metaphorical value of these expressions ... a major hypothesis is put forward : dominant functions are organised in networks pertaining to a space of flows that links them up around the world, while fragmenting subordinate functions, and people, in the multiple space of places, made of locales increasingly segregated and disconnected from each other... The social construction of new dominant forms of space and time develops a meta-network that switches off nonessential functions subordinate social groups, and devalued territories. By so doing, infinite social distance is created between this meta-network and most individuals activities and localities around the world. The new social order, the network society, increasingly appears to most people as meta-social disorder. Namely, as an automated, random sequence of events derived from the uncontrollable logic of markets, technology, geopolitical order or biological determinations" (Castells, 1997, 477).

REGIONAL AUTHORITIES AND CULTURAL PLANNING

In response to their traditional inability to control "the logic of the market" in so far as it impacts on local cultural considerations several regional and local authorities are examining the role indigenous culture can play in encouraging sustainable development. For the first time the relationships between culture and business formation, product innovation, risk-taking and enterprise are being systematically analysed. It is assumed that if one can understand the inner-workings of a culture, then strategic intervention can direct under-performing regions to become more concerned with economic success and indigenous development. Minority cultures are described in a dichotomous manner as being either essentially innovative or dependent. For example, given its poor economic performance the Welsh-speaking part of Wales is characterised as a dependency culture and in need of development. It thus becomes necessary to ask what socialisation processes pre-dispose individuals and cultures to gravitate towards or away from entrepreneurial business skills and acumen?

Wales represents a case where the decline of the traditional productive base of formerly cohesive regions and the acute sense of crisis over its national culture and associated territory produce a broad consensus of the left that greater regional autonomy would serve the twin purposes of economic regeneration and democratic accountability. As with Brittany, Catalonia, Flanders and Scotland it represents a particular configuration where regional innovation has also led to a renewed sense of confidence in European-level institutions and networks (Moreno, 1995; Mar-Molinero, 1994). In the medium

term it is likely that academic fields such as Regional Development Planning and Language Planning will co-operate so as to generate new theories of regional economic change and produce pragmatic guidelines of interest to local community planners (James and Williams, 1997).

THE IMPACT OF MASS TECHNOLOGY ON GLOBAL-REGIONAL RELATIONS

European-level institutions are also reacting to trends such as globalisation and telematic networking. The most significant trend is that radical changes in mass communication technology have reinforced the dominance of English as a prime language of commerce and promoted a Pan-European, Trans-Atlantic *mélange* of culture, values and entertainment which is spreading rapidly to most parts of the world. In comparative terms this has led other major international languages such as French, German and Spanish, to re-negotiate their positions within the educational, legal and commercial domains of an enlarged Europe. English has been strengthened by the admission of Nordic members to the European Union, but there is no agreement as to whether other major languages are necessarily weakened by enlargement, neither do we know what effect the future enlargement of the EU will have on the management of ethno-linguistic and regional issues.

However, an abiding concern is that autochthonous language groups, such as the Basques, Bretons, Irish and Welsh will be further marginalized in an increasingly complex and competitive social order. Their only hope lies in establishing regional bilingualism as the dominant pattern and limited success in introducing bilingual practices in domains such as education, public administration and the law offers encouraging signs of a more equitable future. Yet even in the midst of success some groups are experiencing the ambiguous effects of mass technology and rapid communication for they suffer the erosion of their traditional strength in heartland areas and key cities whilst simultaneously harnessing the potential of mass communication and electronic networking in education, broadcasting and leisure service provision. In Central and Eastern Europe comparable but poorer ethno-linguistic groups face a more difficult future in seeking to reproduce their culture and identity. If territorial loss and relative economic decline continue for these more vulnerable groups straddling the major cultural fault lines of Europe then it is likely that border tensions will spill over into European Union and neighbouring states, and we have little detailed knowledge of what effect this will have on furthering the process of the grand design of 'opening up the frontiers of Europe'.

Neither do we really know enough about what role intractable ethnic conflicts will play in triggering major regional clashes and how the security architecture of Europe will react to such conflagrations?

If we shift attention away from strategic borderlands and towards more technologically-influenced definitions of space, it becomes evident that an additional source of conflict will be the differential access groups enjoy to information space and power networks. Equally intriguing is to ask what effect globalization will have on the regional-local infra-structure upon which European ethnic minority groups depend?

The closure of time and space implies that the traditional solution to many problems in the past, namely relocation, no longer offers a means of coping with an external threat. Linguistic minorities cannot migrate so easily to avoid the penetration of a majority group. In consequence 'the higher the level of globalization the narrower the scope for 'escape alternatives'. In this sense globalization is also a kind of *totalitarianization* of world space.' (Mlinar, 1992, 20). Globalization involves a hitherto unprecedented interdependence at the world level, in which widening circles of domination and dependence are accelerating the effects of uneven development, both internationally and within long-established states. The transfer of manufacturing from peripheral locations in Western Europe to Eastern European, Asian or Central American states mirrors today similar changes in, for example, the textile industry of North-West Europe in the mid-nineteenth century. Core-periphery differentials are maintained because surplus regional capital is re-invested elsewhere. Galicia, Wales and Brittany find it difficult to sustain vibrant ethno-linguistic communities in the face of out-migration, relative deprivation, and regional infra-structure decline.

Secondly there is the overcoming of temporal and spatial discontinuities in 'real time' communication and economic transactions which are increasingly independent of the limitations of specific locations.²

Thirdly there is the penetration of a globalisation process which is not merely the sum of its constituent parts, but has a simultaneity of *both* increased uniformity and increased diversity. New possibilities re-awaken or give birth to alternative identities, practices and preferences. Nowhere is this more evident than in the cultural infra-structure of world cities, suffused as they are with multicultural choices and exotic consumption, quite distinct from most of the state's remaining territory. In such a milieu, emerging or re-born linguistic identities are nurtured and expressed. So also are their opponent's who wish to impose a pristine cultural order on dissenting ethnic activists, resulting in tension, hostility and racial/ethnic violence.

2 For examples see Brunn and Leinbach, 1990, and Castells, 1997.

Fourthly the superficial current of homogenisation throughout the world and the apparent inexorable development of a uniform global culture deserves especial scrutiny. Deeply embedded in the growth of modern technology is the question of language choice so that the spread of English contributes to the link between globalization and post-modernity. Many European minorities, despite being bi-or tri-lingual, face extreme pressures as a result of super-structural changes.

Fifthly there is the counter-current of increased religious and/or ethnic identification and confrontation, within and across national frontiers and often in violent and emotional forms (Mlinar, 1992; Williams, 1993). Political movements within linguistic minority regions have been persistent in their assertion that it was their forced incorporation into an alien state system which was the cause of so many of their woes. It is significant that so many ethnic leaders co-align themselves with nationalists, regionalists, ecologists and liberals in calling for a re-structured Europe which will promise to give due attention to group rights and to the economic welfare of historically disadvantaged minorities. Thus the role and future of the nation-state constitutes one of the prime questions to be analysed within a globalization perspective.

Globalization also influences cultural patterns and modes of thought because as a constant interactive process it is always seeking to break down the particular, the unique and the traditional so as to reconstruct them as a local response to a general set of systematic stimuli. This is the threat of the *detritorialisation of society and space*. For cultural conservatives and ethnic defence activists such processes are anathema to their existence, for they signal a relative loss of power, of cultural autonomy and ultimately, of course, of absolute decline qua language death.

The collapse of both space and time demand a fresh appreciation of global interdependence, for we have been quick to characterise the advantages which accrue to well placed groups and regions. We have been less careful to scrutinise the impact such transitions might have on minorities and the disadvantaged. These would include the denial of human rights; the attack on religious beliefs in an increasingly secular social order; on the process of deterritorialization and its obligation to redefine spatial relationships; on the old certainties of global strategic relationships; on the nature of the state and its legitimising philosophy of national self-interest enshrined in the sovereignty of the citizen; on the direction of world development and our common hopes and fears as we face a succession of global environmental crises.

Globalization, thus conceived, is an ideological programme for thought and action. As with modernisation it is not merely an account of how the world is changing, but also a *prescription* of how it *should* change. As yet we do not have global economic change, rather we have macro-regional functional integration in Western Europe, North America and to a lesser extent, in parts of South and East Asia. But the cumulative impact of these trading blocks is to establish a new regime whereby barriers to capital, trade, influence, the race for resources, uniform product standards, manufacturing and technology transfer are all reduced. Social and cultural change are deeply implicated in this world vision, and we have enough evidence to recognise that some groups and regions will be advantaged, and others marginalised as globalization is entrenched in the world system. However, it is neither an inevitable nor an uncontested process. Fragmentation and dissolution so often follow periods of aggrandisement. We need far more information and practical measure designed to specify how minorities may cope with these new challenges and opportunities and how the recent strengthening of the European Union influences the impact of these diverse processes in selected regions?

CONCLUSION

In terms of this essay's remit the key question is how will the processes summarised under the twin labels of globalisation and deterritorialisation effect the maintenance of regional identities and the transformation of corresponding regional spaces? We are not yet at the dawn of a 'Europe of the Regions,' despite a campaign which has lasted for well over a generation.³ But we daily witness the emergence of a new regional actors whose cumulative impact on the territorial, state-nation will be profound (Cooke, 1989; Keating and Loughlin, 1997). Tension and conflict between all the processes at different levels will be inevitable, such is the nature of our competitive system. But I also detect a strong yearning for mutual understanding, rapprochement and partnership which may yet prevail if the appropriate supportive political and economic infra-structures can be built and are allowed to flourish.

ACKNOWLEDGEMENT

I am grateful to my colleague J. Loughlin and F. Cass Publishers for their permission to draw on an earlier consideration of these issues which was published as Williams, 1997.

3 Cf. Fouéré, 1984; Heraud, 1963, 1971.

EVROPSKI REGIONALIZEM V LUČI ISKANJA NOVIH REPREZENTATIVNIH PROSTOROV

Colin H. WILLIAMS

Univerza Wales, Cardiff, Oddelek za velški jezik in kulturo, GB-Cardiff CF1 3XW, PO Box 910

POVZETEK

Članek obravnava vprašanje regionalizma v luči iskanja novih, v družbenem pogledu ustreznih reprezentativnih prostorov. Nedvomno se v evropskem kontekstu srečujemo s problemom regionalizacije oziroma decentralizacije, ki pa se ne prekriva nujno z regionalističnimi zahtevami in pričakovanji. Obenem smo danes priče še navidez protislovnim trendom, ki po eni strani vodijo v čedalje bolj poudarjeno globalizacijo, po drugi pa k ponovnemu uveljavljanju lokalne in regionalne identitete na poddržavnem nivoju, kar se je v mnogih državah Evrope izražalo tudi s separatističnimi zahtevami različnih perifernih skupnosti, na primer Baskov, Bretoncev ali Škotov.

Čeprav so evropske države, ki se povezujejo v okviru Evropske unije, svojo notranjepolitično, družbeno in ekonomsko organizacijo v marsikaterem pogledu prilagodile rastočim decentralizacijskim potrebam ali bolje potrebam po bolj fleksibilnem in cenejšem državnem aparatu, ostaja vizija »Evrope regij« v tem prostoru slejkoprej močno prisotna in še vedno spodbuja rastoče število regionalističnih gibanj. Tradicionalnim regionalističnim območjem zahodne Evrope so se v zadnjih letih namreč pridružila tudi tista v srednji in vzhodni Evropi. Znotraj Evropske unije je na dejavnost regionalističnih gibanj močno vplivalo dejstvo, da so tu državni aparati del svojih pristojnosti prepustili skupnim evropskim telesom, kjer so lahko vzpostavili neposredni odnos z regijami in za ta območja pripravili vrsto razvojnih programov. To je okrepilo dinamizem in vlogo regionalnih skupnosti ter jim hkrati omogočalo, da se med seboj povežejo in pričnejo igrati vlogo nekakšnih regionalnih razvojnih akterjev, in ne le glasnikov lokalnega in perifernega protesta. Izven okvira Evropske unije pa se regionalna gibanja kažejo kot izraz notranje demokratizacije in postopne decentralizacije tradicionalno rigidnih državnih upravnih ureditev, a tudi kot izraz ponovno obujenih notranjih in medetničnih konfliktov, ki vodijo v nacionalistično konfrontacijo in zaviranje integracijskih procesov, kar verjetno ne bo ostalo brez vpliva na prizadevanja za izgradnjo novega "skupnega evropskega doma".

Dosedanji razvojni trendi pa so vendarle privedli do oblikovanja nekakšne de facto federalne Evrope, znotraj katere so se znatno okrepila tudi tista evropska telesa, ki se posvečajo vprašanju varstva manjšin ter ohranjanja in širjenja manjšinskih jezikov, in s tem prispevala k temu, da so tudi te tradicionalno periferne skupnosti pridobile novo vlogo in vpliv. K temu je pripomoglo tudi povečevanje čezmejnih stikov, izmenjav in povezovanj, kar je opaziti ne le znotraj Evropske unije, ampak tudi med državami članicami Unije in njihovimi sosedi. Še posebno dobrodošla je intenzifikacija čezmejnih odnosov na strateško pomembnih in v preteklosti mnogokrat konfliktnih območjih, kakršna je Južna Tirolska ali Furlanija-Julijska krajina, kjer se romanski svet stika z germanskim in slovanskim. Poudariti pa gre, da tudi v tem primeru nismo priče enostavnim, linearnim procesom, temveč največkrat protislovnim dinamikom. Tako se "evropeizacija" perifernejših regij ali regij s posebnimi kulturnimi značilnostmi pod vplivom bolj neposrednih posegov evropskih teles ali okrepitev medregionalnega in mednarodnega sodelovanja lahko izkaže tudi kot negativni proces, ki povečuje labilnost po naravi proti zunanjim vplivom manj odpornih in ranljivejših regionalnih skupnosti. Zaradi tega se te skupnosti neredko upirajo vsem zunanjim »modernizacijskim« vplivom in posegom ter se tendenčno zapirajo v nekakšno regionalno samozadostnost.

Po drugi strani se tudi oblike državnega poseganja spreminjajo in postajajo kompleksnejše. Večinoma namreč ti posegi ne sodijo več v okvir nekdanje prevladujoče težnje po homogenizaciji in standardizaciji državnega ozemlja in njegove družbene strukture, ampak so vse bolj zavestno usmerjeni k ovrednotenju lokalne in regionalne specifičnosti, zavedajoč se pomena lokalne in regionalne identitete za celosten razvoj območij s posebnimi kulturnimi, jezikovnimi in etničnimi lastnostmi. Toda s krepitvijo regionalne specifičnosti se države kot zagovorniki njim lastnih kulturnih lastnosti obenem upirajo vse bolj obsežnim in agresivnim globalizacijskim vplivom. Rezultat takega sožitja med centri in periferijami je svojstvena povezava kulturnih in ekonomskih razvojnih pobud na ravni regij, v katerih dobivajo regionalne skupnosti in njihove družbene ter politične organizacije novo vlogo. Ta se kombinira s tradicionalnimi regionalističnimi zahtevami, ki se kot nekakšna konstanta ohranjajo na vseh območjih in jih lahko sintetiziramo v tri točke:

- 1) skrb za ohranjanje in širjenje edinstvene kulture, jezika in z njima povezanih institucij;
- 2) težnja po vplivanju na smer in hitrost ekonomskih sprememb v regiji;
- 3) skrb za ustrezno politično predstavništvo, ki naj povečuje demokratično participacijo in regionalno identiteto.

Sodobni regionalizem se tako pomika iz polja protekcionističnih zahtev in protesta na polje prevzema vloge subjekta lastnega regionalnega razvoja v dogovoru z državnimi in skupnimi evropskimi organi. Zato je temeljno vprašanje, s katerim se danes srečujemo pri obravnavi problemov regionalizma, to, koliko procesi globalizacije in deterritorializacije lahko vplivajo na ohranjanje regionalne identitete in na spreminjanje prostorov, v katerih so te

identitete prisotne. Čeprav se, kljub naporom, ki trajajo že več kot eno generacijsko obdobje, ne nahajamo ravno v situaciji »Evrope regij«, pa se vendarle srečujemo z vrsto novih regionalnih akterjev in pojavov, ki močno učinkujejo na notranjo strukturo državne ureditve. Verjetno je ena izmed poglavitnih novosti na ravni odnosov med centri in periferijami, na katero so nedvomno vplivali razvijajoči se procesi mednarodne integracije, ravno manjša konfliktualnost med lokalnimi in regionalnimi skupnostmi ter centralnimi oblastmi. V takem položaju se oblikujejo razmere vzajemnega razumevanja in sodelovanja ter oblikovanja primernejših in za enakopravnejši razvoj regionalnih skupnosti ustrežnejših političnih in ekonomskih razvojnih smernic, ki črpajo svojo legitimnost v kulturni specifični prostorov, katerim so namenjeni.

Ključne besede: Evropa, regionalizem, etnične skupine, regionalna politika

REFERENCES

- Agnew, J.A., Corbridge, S. (1995): *Mastering Space*. London, Routledge.
- Brunn, S., Leinbach, T.R. (eds.) (1991): *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communication and Information*. London, Harper Collins Academic.
- Castells, M. (1997): *The Rise of the Network Society*. Oxford, Blackwell.
- Clark, R.P. (1979): *The Basques: The Franco Years and Beyond*. Reno, The University of Nevada Press.
- Clark, R.P. (1984): *The Basque Insurgents, ETA, 1952-1980*. Madison, The University of Wisconsin Press.
- Cooke, P. (1989): *Ethnicity, Economy and Civil Society: Three Theories of Political Regionalism*. In: Williams, C.H., and Kofman, E. (eds.): *Community Conflict, Partition and Nationalism*. London, Routledge.
- Council of Europe (1992): *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg, Council of Europe.
- Fouéré, Y. (1984): *L'Europe des Régions*. St Brieuc, Les Cahiers de l'Avenir, 14.
- Héraud, G. (1963): *L'Europe des Ethnies*. Paris, Presse d'Europe.
- Héraud, G. (1971): *Federalisme et Communautés Ethniques*. Edition J. Destrée, Charleoi.
- Hirst, P., Thompson, G. (1992): *The Problem of 'globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs*. *Economy and Society*, 21, 4, 357-95.
- James, C., Williams, C.H. (1997): *Language and Planning in Scotland and Wales*. In: Macdonald, R., and Thomas, H. (eds.): *Nationality and Planning in Scotland and Wales*. Cardiff, University of Wales Press, 264-302.
- Keating, M. (1988): *State and Regional Nationalism*. Brighton, Harvester, Wheatsheaf.
- Keating, M. (1992): *Regional Autonomy in the Changing State Order: A Framework of Analysis*. *Regional Politics and Policy*, 2, 3, 45-61.
- Keating, M., Loughlin, J. (eds.) (1997): *The Political Economy of Regionalism*. London, Frank Cass.
- Loughlin, J. (1996): *Ireland: Nationalism, Regionalisation and Regionalism in Ireland*. In: Farber, G., and Forsythe, M. (ed.): *The Regions - Factors of Integration or Disintegration in Europe?* Baden-Baden, Nomos-Verlagsgesellschaft.
- MacLaughlin, J. (1986): *The Political Geography of Nation-Building and Nationalism in the Social Sciences: Structural Versus Dialectical Accounts*. *Political Geography Quarterly*, 13, 4, 299-329.
- MacLaughlin, J. (1993): *Defending the Frontiers: The Political Geography of Race and Racism in the European Community*. In: Williams, C. H. (ed.): *The Political Geography of the New World Order*. London, Wiley, 20-46.
- Mar-Molinero, C. (1994): *Linguistic Nationalism and Minority Language Groups in the 'New' Europe*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 15, 3.
- Mar-Molinero, C., Smith, A. (eds.): *Nationalism and the Nation in the Iberian Peninsula*. Oxford, Berg.
- Miles, R. (1992): *Migration, Racism and the Nation-State in Contemporary Europe*. In: Satzewich, V. (ed.): *Deconstructing a Nation*. Nova Scotia, Fernwood Publishing.
- Minority Rights Group (1991): *Minorities and Autonomy in Western Europe*. London, Minority Rights Group.
- Mlinar, Z. (ed.) (1992): *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Avebury Press.
- Mlinar, Z. (1994): *Transnational Flows and Language Identity of a Small Nation (The Case of Slovenia)*. Paper presented to the conference on 'Nation and Languages and the Construction of Europe', Katholieke Universiteit, Leuven, November.
- Moreno, L. (1995): *Multiple Ethnoterritorial Concurrency in Spain*. *Nationalism and Ethnic Politics*, 1, 1, 11-32.
- O'Riagain, D. (1989): *The EBLUL: its Role in Creating a Europe United in Diversity*. In: Veiter, T. (ed.): *Federalisme, regionalisme et droit des groupes ethnique en Europe*. Vienna, Braumüller.
- Smith, A.D. (1993): *Ties that bind*. *L.S.E. Magazine*, Spring, 8-11.

Williams, C.H. (1990): Political expressions of under-development in the west European periphery. In: Buller, H., and Wright, S. (eds.): *Rural Development: Problems and Practices*. Aldershot, Avebury.

Williams, C.H. (ed) (1991b): *Linguistic Minorities, Society and Territory*. Clevedon, Avon, Multilingual Matters.

Williams, C.H. (1993a): Towards a New World Order: European and American Perspectives. In: Williams, C.H. (ed.): *The Political Geography of the New World Order*. London, Wiley, 1-19.

Williams, C.H. (1993b): The European Community's Lesser Used Languages. *Rivista Geografica Italiana*, 100, 531-64.

Williams, C.H. (1994): *Called Unto Liberty: On Language and Nationalism*. Clevedon, Avon, Multilingual Matters.

Williams, C.H. (1997): Territory, Identity and Language. In: Keating, M., and Loughlin, J. (eds.): *The Political Economy of Regionalism*. London, F. Cass, 112-38.

Williams, G. (1980): Review of E. Allardt, *Implications of the ethnic revival in modern industrial society*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1, 363-70.

"ITALIJANSKA KNJIGA JE NAM IN AVSTRIJI NEVARNIŠA NEGO ITALIJANSKI MEČ"

Peter RUSTJA

SLORI, IT-34133 Trst, Via Carducci, 8

IZVLEČEK

Članek obravnava razmerje med objektivno multikulturno podobo Trsta, ki je ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja privabljal iz bližnjih in bolj oddaljenih območij veliko število priseljencev, ter tržaško municipalistično politiko, ki je razvijala zlasti idejo italijanskega značaja mesta. To idejo je mestna oblast udejanjala na različnih področjih, še zlasti pa na šolskem, kjer je dosledno zavračala možnost ustanovitve občinskih šol s slovenskim učnim jezikom ter s tem ustvarila sliko dveh ločenih etničnih prostorov na Tržaškem: slovenske okolice in italijanskega mesta. Članek prikazuje številne primere negativnih stereotipov, ki so jih tako Italijani kot Slovenci gojili do svojih someščanov, in se zaključuje z mislijo, da je tudi današnji Trst le deloma multikulturno mesto, saj ostaja neitalijanska kultura na robu mestnega življenja, še manj pa prihaja do interkulturelne izmenjave, ki bi temeljile na poznavanju in priznavanju ne le večinske (italijanske), pač pa tudi manjšinske (slovenske) kulture.

Ključne besede: Trst, multikulturnost, interetnični stereotipi

Definicija multikulturne družbe iz knjige "All different all equal - Education pack", ki je izšla leta 1995 v Strasburgu na pobudo Mladinskega direktorata pri Svetu Evrope ob priložnosti evropske mladinske kampanije proti rasizmu, ksenofobiji, antisemitizmu in nestrpnosti je napisana kot nalašč za ponazoritev tržaške družbe na prelomu stoletja: bila je družba, v kateri so druga ob drugi živele različne nacionalne, kulturne in verske skupnosti, ki pa v bistvu niso komunicirale med seboj, bila je družba, kjer je bila različnost povod za diskriminacijo, kjer so bile manjšine pasivno tolerirane, ne pa sprejete in ovrednotene.¹

Podobno kot današnje je bila tudi tržaška multikulturna družba iz tistega časa proizvod ekonomskega razvoja, ki je v mesto privabljal številne priseljence ne le iz drugih avstrijskih dežel, ampak tudi iz drugih držav, zlasti iz sosednje Italije, in prisotnosti večnacionalne, torej tudi slovenske, avtohtone skupnosti.

Istočasno z multikulturnim značajem mesta, ki so ga najbolje ponazarjali prav prebivalci različnih kultur, veroizpovedi in jezikov, se je v Trstu razvijala pokrajinska oz. municipalistična ideja,² ki je s časom postala prava ideologija tržaške politične elite, njen politični program in vrednota, temeljila pa je na partikularnosti Trsta - bistvo te partikularnosti je bil italijanski značaj mesta. To je zožilo multikulturno dimenzijo mesta na percepcijo, da je Trst namesto mesto številnih kultur postal le mesto z izrazitim italijanskim predznakom.

Iz političnega prostora so se te miselne ideje selile tudi v vsakodnevno življenje. Stereotipno pojmovanje sedanjosti in preteklosti je bilo funkcionalno političnim interesom večine in je na zelo učinkovit način posredovalo vrednote italijanstva in pravice do samostojnega kulturnega, jezikovnega in administrativnega življenja mesta širšemu delu populacije. Ideja politične elite o Trstu je postajala del kolektivne zavesti italijanske go-

¹ "Multicultural societies: Different cultures, national, ethnic, religious groups all living within the same territory but not necessarily coming into contact with each other. A society where difference is often viewed negatively and forms a major justification for discrimination. Minorities may be tolerated passively, but not accepted or valued. Even in cases where there are legal rights designed to stop such practice the law may not be enforced uniformly." (Brander, Cardenas, Gomes, Taylor, Vincente Abad, 1995, 23)

² Prim. Negrelli, 1978.

vorečih v tem mestu. Zlasti obvladovanje magistrata je omogočilo tudi uspešen prodor na področju mentalitete. Nezanemarljivo vlogo je pri tem odigralo izobraževanje. Tržaška občina je ustanavljala občinske šole vseh stopenj z italijanskim učnim jezikom v samem mestnem središču kot alternativo državnim (nemškim), za Slovence pa so bile ljudske občinske šole na razpolago le na podeželju. Vsaka prošnja glede ustanovitve občinske šole s slovenskim učnim jezikom v mestu je bila dosledno odbita z argumentacijo, da imajo pač Slovenci svoje šole že v okolici, v mestu pa slovenščina nima domovinske pravice. Občina je imela tudi pravico določati učne programe in nameščati kadre v šolah, ki so bile v njeni pristojnosti. Eden izmed pogojev za potrditev namestitve učitelja v okoliških, torej slovenskih šolah³ je bilo znanje italijanščine, medtem ko je bilo poučevanje slovenščine na italijanskih šolah povsem odsotno.

Tudi poskusi uvedbe slovenskega jezika v občinske šole z italijanskim učnim jezikom so bili obsojeni na propad.⁴

Obstoj slovenskega podeželja je bila pravzaprav

sprejeta danost,⁵ prisotnost Slovencev v samem mestu pa ne. Tisti, ki se je naselil v Trstu, je bil enostavno obsojen na sprejemanje kulture in jezika večine - italijanščine.

Slovensko identiteto so priznavali le prebivalcem okoliša, ki so živeli izven mestnega obzidja. Stereotip Slovenca je bil seveda antiteza avtostereotipa tržaškega meščana: Slovenec je lahko bil le kmet, zaradi svoje neizobraženosti tudi ni mogel (in ni smel) imeti enakih možnosti za izobraževanje v svojem jeziku.⁶

Zanimiv je tudi opis Slovencev v Trstu, ki ga podaja v dopisu italijanski konzul v Trstu: Slovenci v Trstu so na začetku 80. let prejšnjega stoletja bili neizobraženi, kulturno zaostali, s pomočjo avstrijske vlade in lastnega dela pa so se tako na ekonomskem kot na šolskem področju povzdignili na višjo stopnjo razvoja. Zlasti češka pomoč jim je dovolila, da so si ustvarili pomembno ekonomsko in bančniško strukturo. V poročilu tudi omenja, da je slovanska invazija italijanskih mest Primorske, aksiom političnega delovanja slovenskih in hrvaških organizacij.⁷

Omenjeno poročilo razkriva italijanski prastrah pred

- 3 Iz zapisnika seje mestnega sveta z dne 12.10.1868 izhaja, da so bile namestitve učiteljev okoliških šolčasne, z obvezo polaganja izpita italijanščine v roku dveh let na italijanskem učiteljskem v Trstu ("Queste nomine sono dichiarate provvisorie coll'obbligo a ciaschedun maestro di assoggettarsi entro due anni ad un esame di lingua italiana presso la scuola magistrale in Trieste").
- 4 Dr. Luzzato je med razpravo o predmetniku nove občinske realke v Trstu na seji pokrajinskega sveta dne 12.12.1873 odpravil možnost poučevanja slovenščine na tej šoli z ugotovitvijo, da je poučevanje slovenščine "nerealno", saj preko nje ni mogoče odkrivati razvoja pozitivnih znanosti, kot je to npr. mogoče z znanjem nemščine, francoščine ali angleščine, učenje slovenščine pa bi ne pomagalo niti za stik z okoličani, saj se slednji, z izjemo šolanja v slovenskem jeziku v prvih dveh razredih, izobražujejo v italijanščini.
- 5 To potrjuje tudi šolski zakon iz leta 1861, ki je dovolil šote s slovenskim učnim jezikom le na podeželju, jezik občinskih šol v mestu pa je lahko bil le italijanski.
- 6 Na seji 10.6.1871 je poslanec Ferluga izjavil, da jezik tržaških okoličanov ni slovenščina, ampak kranjsko narečje, ki ga govorijo z italijanskim naglasom in z besediščem italijanskega izvora; primeren je kvečjemu za uporabo v kmečki koči, ne pa kot učni jezik v šoli: (...) "La lingua parlata nel nostro territorio non è neppure la lingua slovena; la lingua del territorio è un dialetto cagnolino e se vogliamo anche sloveno; parlato con puro e netto accento italiano, con metà, se non due terzi di parole italiane, con frasi e dizioni italiane, tradotte male nello sloveno, con una cornucopia di parole così scarsa, che resta sempre limitata agli utensili rurali di cucina, di cantina e di stalla, e neppur in questo proposito basta, perchè si riscontrano le parole seguenti: zappa, stangolin, badil (...) La lingua parlata nel nostro territorio è pertanto un dialetto corrotto, un gergo, un patoi che deve essere confinato nella capanna e nel crocchio del contadino. La lingua parlata nel territorio dunque, siccome un dialetto guasto, non può aspirare all'onore di cattedra che le invoca l'onore preopinante. Ed è appunto per ciò che questa lingua non si presta all'insegnamento, che devo ritenere che non la possa ammettersi all'onore della cattedra". (Resoconto stenografico della XV seduta pubblica del Consiglio del dì 10.6.1871, 220).
- 7 Ricordi personali di trentacinque anni fa, quando ero a Trieste all'inizio della carriera, permettono di precisare le aspirazioni di razza fin da quell'epoca lontana, fra gente allora rozza all'estremo, priva di coltura, non ancora favorita per fini politici dall'autorità governativa o in misura di molto minore di quanto d'allora in poi. Sulle balze del Carso, sui poveri casolari degli Sloveni raggruppati nella brulla campagna devastata dalla bora, ben spesso ho visto sventolare non già la bandiera austro-ungarica, bensì la slava, il vessillo russo; e nei lor tabor (assemblee nazionali) all'epoca dell'occupazione della Bosnia-Erzegovina come della guerra russo-turca i loro voti erano per il trionfo degli slavi, degli eserciti dello czar liberatore. Il lungo lavoro dell'amministrazione governativa austriaca coll'intento di paralizzare l'influenza dell'elemento italiano col favorire Sloveni e Croati, aiuto costoro potentemente nelle conquiste morali e materiali; ma i benefici della resurrezione e del progresso loro intellettuale ed economico li attribuiscono in menoma parte a tale opera in realtà essi, grado grado, per virtù propria, collo sforzo angoscioso di chi sente la propria inferiorità secolarmente esistente e rinfacciata, seppero conquistare una posizione sociale meno dimessa; coll'istruzione scolastica, colle associazioni diedero ai piccoli centri commerciali, molto numerosi, un vigoroso carattere nazionale. Da lontane regioni della monarchia, ove razze slave più favorite nelle vicende storiche conservano una condizione morale ed economica, se non politica, infinitamente superiore, ricevettero ampio, costante, progressivo aiuto in tutte le loro conquiste morali ed economiche. In special modo gli Czechi della Boemia diedero loro il più generoso concorso nell'opera di redenzione, così che oggi tutta una potente organizzazione economica e bancaria coi suoi centri a Trieste e a Lubiana sta creando agli Slavi una posizione marcatissima nei commerci e nelle industrie della regione. (...) L'invasione delle città italiane del Litorale è assioma delle molteplici organizzazioni croato-slovene, con scopo più o meno politico, ed esse lo dichiararono esplicitamente nelle loro assemblee, nei loro periodici, per bocca dei loro rappresentanti politici ed amministrativi. (MAEAS, SAAPP, 1912)

sovražno okolico. Bojazen pred taborom v Dolini leta 1878, ki bi lahko povzročil vdor Slovencev s podeželja v mesto,⁸ in strah pred ekonomsko dominantno pozicijo Slovencev, katerim seveda pomagajo drugi, finančno močnejši Slovani, sta le dve zunanji sliki istega miselnega vzorca. Pojave tega "prastraha" je mogoče razbrati v številnih člankih in dopisih, ki so jih objavljali tržaški časopisi iz tega časa. Nanje se je seveda oglašala tržaška Edinost, ki je odločno komentirala in obsojala članke, ki so med italijanskim prebivalstvom razširjali občutek, da so prebivalci okolice negativno razpoloženi do meščanov. Do tega naj bi prišlo po zaslugi nekaterih prenapetih okoličanov, ki skušajo razdvajati sicer enotno mesto in okolico z nezaslišanimi pretenzijami, kot so uporaba jezika v javnosti, večje zastopstvo okolice v izvojenih telesih, uvedba slovenskih šol itd. Poleg tega pa so bili okoličani krivi tudi za druge stvari, ki so se skoraj ciklično pojavljali pred volitvami ali po njih. Po volitvah iz leta 1885 so npr. žene boljših tržaških družin sklenile, da bodo bojkotirale slovenske krušarice, mlekarice in perice, da bi ne podpirale tistih, ki so na volitvah glasovali za Nabergoja.⁹ Podobno zgodbo lahko zasledimo v Edinosti 31.3.1896, in sicer v zvezi s pritožbo tržaških pekov. Slednji so se pritožili proti branjevcem, ki so preprodajali kruh, in okoličankam, ki so prodajale "nezdruve" bige (ki pa so bile zelo všeč meščanom). Edinost

je ob tej priliki zapisala, da je to akcija ne vseh pekovskih mojstrov, saj so bili peki povečini Slovenci ("Doktor pek" in "vojaška proti bigam", Edinost, 1896). Podobno se je dogajalo s pericami, ki so jih le slab mesec kasneje obtožili, da prenašajo v mesto jetiko in druge bolezni, ker perejo perilo premožnih meščanov v mlakah (Zopet vojna proti pericam, Edinost, 1896).

Podoba Italijana, ki izhaja iz takratne slovenske publicistike, ni nič manj negativna. Tudi italijansko populacijo v Trstu so sestavljali tako avtohtoni prebivalci kot številni priseljenci, ki so v Trst prihajali iz sosednje Italije iz ekonomskih razlogov. Členkar Edinosti leta 1886 zapiše, da v delavskem razredu prevladujejo "na pol nagi in črni Lah", v isti sapi pa zapiše, da "okoličani in drugi sorojaki naši doma vendar nekoliko posestva imajo, da jim ni treba v mestu si zaslužka iskati. Toraj v tem ko je morda večina bogatih trgovcev in veleposestnikov laška - so slovanski nižji posestniki v večini." (Slovani v Trstu, Edinost, 1886).

Pojem večine in manjšine je bil, tudi tedaj, zelo relatičen. Tržaški Slovenci so radi poudarjali avstrijsko identiteto mesta in svoje avstrijsko državljanstvo tudi v kontrapoziciji z Italijani - regnicoli, skratka tujci.¹⁰

Kontrola tržaškega magistrata je tudi na področju zaposlovanja dovoljevala kontrolo nad delovnimi mesti, in sicer tudi brez razpisa natečajev je večina (torej

8 Edinost je 26.10.1878 priobčila članek z naslovom "Strah pred Slovani": "Minoli teden se je razširila vest po Trstu, da pride mnogo Slovencev iz okolice v mesto, i da napravijo demonstracjo. To proglašamo iní za grdo laž onih, kateri bi radi v mestu mirno prebivalstvo proti okolici nadražili. Enako zavračamo laž, ktero Il Cittadino št. 249 prinesel, da je deputacija okoličanov kmetov v uredništvo prišla s prošnjo, naj proti demonstracijam, katere nameravajo neki čitalničarji napraviti, protestira. Ako je v istini kaka deputacija v uredništvo Cittadina prišla, tedaj je morala najeta biti od kake svojati, da v okoliški opravi zabavlja. Nam ni treba demonstracij, opominjamo le na neko pesem, ki se je pred leti v Trstu pela splošno: *Italiana e la nostra favella/ Ma coi Slavi e Germani viviamo/ Siam fratelli per l'Austria giuriamo/ Che fe grande la nostra città.* Kdor je tega mnenja, ta je naš prijatelj, kteremu radi vsak čas roko podamo. Kdor pa ima črno vest, gotovo se boji ter ima strah pred onimi, kterim krivico dela. Naj bi Il Cittadino vzdignol vizir in pokazal obraz ter imenoval ono deputacijo, ktero ga je v njegovem uredništvu počestila, radovedna je vsa okolica na plemenitase laži in volunstva."

Odbor političnega društva Edinost je v zvezi s temi govoricami poslal 22.10.1878 na policijski komisariat na Koloniji sledeče sporočilo: *Vaše blagorodje! Ker se razni glasovi po mestu čujejo o taboru in prihod Slovencev itd. in ker ni zaupati nepošteni italijanski stranki, ki vedno proti vsem kar je avstrijskega raje, se je nadejati tudi pri taboru v Dolini kakih petardistev in bog ve kake nakane vse to italijansko revoluciononskomite goji. Zatoraj se obrača odbor Edinosti do slavnega c.k.vodstva komisarijata, da bi blagovolili na to delati, da bi policijska direkcija poslala dva detektiva, kateri uže nekoliko poznajo izmeček laških hudobnežev, da bi čuvala nad dohajajočem ljudstvom. Kar se za mir tiče je uže vse tam oskrbljeno od županstva. Te dva detektiva tudi radi plača odbor kolikor bode stalo. Nadejaje se uspešnega odgovora ima čast podpisani biti z odličnem spoštovanju. Dolinar.*

Ravno ko sem pismo zavrnil, mi je po pošti prišlo priloženo izdajsko pismo na predsednika Nabergoja, pa ker sem jaz društveni tajnik smem odpreti pismo, ki je bilo kot na politično društvo naslovljeno. Po moji sodbi bo to kak agent trgovine, ker je naslov iz guida schematicca izvzeti. Zagotavljamo, da od naše strani ni nikdar na misel prišlo kaj takega priditi v Trst na tepež ali najmanjši demonstracijo narediti, kar bi res potrebno bilo ako bi v stem javni mir ne kalil. Prosem da bi to tudi tajno vstalo ker potem bi naši sovražniki triumfirali. Dolinar". Omenjeno pismo pa se glasi: *"Avendo noi Triestini cara la nostra Città e non dal disprezzo di certi schiavi da voi guidati e neltempo stesso avendo intesa, che i vostri hanno intenzione di fare una entrata in città in massa per provocarci, vi invitiamo a decidervi, che dal canto nostro saremo pronti a darvi la seconda lezione, pregandovi ad avvertirci un qualche giorno prima."* (Ker mi Tržacani ljubimo naše mesto in ga ne sovražimo kot nekateri sužnji, ki jih vi vodite in ker smo obenem slišali, da nameravajo vaši skupinsko priti v mesto z namenom, da bi nas provocirali, vas prosimo, da se odločite, saj z naše strani smo pripravljeni vam dati drugo lekcijo, prosimo pa vas, da nas obvestite nekaj dni vnaprej) (AST, Pol. ris., b. 276).

9 Edinost poroča v članku "Post festum" dne 13.6.1885 o bojkotu italijanskih kupcev do branjevc in krušaric zaradi zmage Nabergoja na volitvah. Podobne članke je mogoče zaslediti tudi 17.6. in 20.6.1885.

10 Po podatkih Edinosti naj bi v Trstu leta 1894 bilo 160.000 prebivalcev, 60.000 do 70.000 od teh Slovencev, 40.000 pa italijanskih državljanov. Avtor članka "Ali je Trst zgubljen za nas?" (Edinost, 1894) se zaradi tega sprašuje, koliko je pravzaprav avtohtonih Italijanov v Trstu, ter poudarja prevelik vpliv italijanskih podanikov v mestnem življenju.

italijanska nacionalna stranka) lahko zaposlovala v institucijah, ki jih je financirala občina (od samega magistrata do občinskih šolskih ustanov) (Millo, 1989, 133).

Razprava v tržaškem mestnem svetu glede pretepa delavcev iz Romagne v Šklednju leta 1897 ponazarja, da je bilo vprašanje delavcev iz sosednje Italije ne samo del nacionalne kontrapozicije, pač pa tudi socialne narave. V razpravi se ta dva vidika prepletata, saj se z italijanske strani trdi, da je do pretepa prišlo, ker so bili delavci pač italijanske narodnosti, medtem ko slovenski poslanci izjavljajo, da je šlo za nasilno dejanje, ki pa ima svoj vzrok v pomanjkanju dela in kruha med krajevnim prebivalstvom. Podobna nasilna dejanja so se npr. dogajala tudi nad italijanskimi delavci v Švici in Franciji, povod za to pa so bile slabe razmere zaposlovanja. Slovenski poslanec Gorjup je med razpravo izkoristil priložnost, da je izjavil, da je pač v Italiji pomanjkanje kruha tako, da morajo Italijani s trebuhom za kruhom v druge države po delo. To je seveda razjarilo italijanskega poslanca Benussija, ki mu je odvrnil, da je tudi na Kranjskem in Češkem pomanjkanje kruha, da morajo ti ljudje po delo v Trst. Gorjup mu je nato odgovoril, da če ni omenil Slovencev in Čehov, je to storil iz preprostega razloga; oni namreč ne gredo iz lastne države, saj so avstrijski državljani: "Jaz sem Avstrijec in ne Italijan: Italijani so zame tujci, Čeh ali Kranjec pa sta Avstrijca kot jaz".¹¹

Nič manj značilno za tržaško stvarnost pa je bilo poročanje o kolonialnem pohodu Italijanov v Eritreji. Italijanski dnevnik *Il Piccolo* je dogajanje iz Eritreje poročal iz italijanskega zornega kota, Edinost pa je italijansko kolonialno željo vzporejal z nacionalnim nasiljem v tržaški okolici. Italijani v obeh primerih z na-

siljem uvajajo lastno kulturo na škodo kulture avtohtonih prebivalcev.¹²

Ogroženost Slovencev s strani italijanskega okolja se pojavlja na različne načine.

Leta 1876 je npr. v občinskem svetu slovenski poslanec Nabergoj v razpravi glede pouka slovenščine in italijanščine v šolah izjavil, da se Slovenci "ne bojimo ital. jezika kot se oni (Italijani) slovenščine".¹³

Josip Godina Vrdelski se je o tem vprašanju izrazil dvakrat: "Terdil in tudi dokazal je Josip v isti svoji uže omenjeni knjigi,¹⁴ da zelo potrebno in koristno je za okoličane znanje in raba tudi italijanskega jezika, ker dobičkonosnih del in opravil iskati in dobivati morajo si vendar tudi v bližnjem mestu, še celo več, se ve da, kakor si jih mnogo tujcev tam išče in dobiva (terzaška okolica je zdaj večidel v revah in nadlogah); pa da znanje in raba slovenskega in italijanskega v njem utegne jim bolj koristiti, kakor samega slovenskega, ako ima se, kakor gre, ozir na terzaške in okolične razmere (saj Terst ne daje se spremeniti v slovensko ali sploh v slavjansko mesto; to je gotovo, žalibog!). Po sadašnjih, zanje napravljenih šolah, v katerih se učista obedve jezika, dana jim je zadostna mogočnost, da se dosega dobri namen, kateri imel se je gotovo s takošno pravico; z učenjem samo slovenskega jezika ali samo v njem ne more iti prav v terzaški okolici, ako se resno hoče ji pomagovati, naj pa le trobijo neki prenapeteži, karkoli jim ljubi." (Godina-Vrdelski, 1879, 177-178).

Strah pred italijansko kulturo in jezikom je bil povezan zlasti s prodiranjem slednje v okolico.¹⁵ Zlasti proti koncu 80. let prejšnjega stoletja so v krogih politične večine tržaškega magistrata začeli s temeljitejšo politiko obvladovanja celotnega tržaškega ozemlja, to je

11 Consiglio della città di Trieste, Seduta pubblica 12.6.1897, 86-92. Že 29.7.1896 lahko v Edinosti zasledimo poročilo o domnevnem pretepu mestnih izletnikov v Sempolaju (Zopei "sramota okolice"). Tržaški Piccolo je takrat izrabil priložnost, da je italijanskim meščanom predlagal namesto izletov po slovenskem Krasu raje izlete v Furlanijo.

12 Značilen je naslov, ki ga je Edinost izbrala za članek na to temo z dne 31.12.1895 - Fuori lo straniero. Iz Edinosti lahko tudi zremo, da so Slovenci na Proseku proslavili italijansko kapitulacijo v Makaleju in kot protiutež snovanju Lege na Proseku darovali za CMD (Fiasko! Edinost, 1896).

13 Resoconto stenografico della XXXIV seduta pubblica (straordinaria) del Consiglio del dì 6.7.1876, 622: "Debbo poi dichiarare che noi non abbiamo nessuna paura della lingua italiana, che anzi noi l'amiamo come amiamo la nazione italiana come vicina e sorella; noi non siamo come loro che hanno tanta paura della lingua slovena."

14 Prvič je namreč o tem zapisal v knjigi Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice pa še marsikaj družega o slavjanskih zadevah, 1870, 97-98, in sicer: Treba je tedaj resnega in krepkega ravnanja in prizadetja, da se šole dobro napravijo, in da se okolična mladina v prihodnje drugači in bolje uči kakor se je dozdaj učila, sicer ji ostane vedno le jalovo delo, ki skorej nič ne daje; treba je pa, da se tudi v italijanski pisavi dobro izuri; to ji bo gotovo čedalje bolj odpiralo in pospeševalo pot do službe, ki ji vtegne več dobička prinašati. Brez nje ne bo šlo in ne more iti v Terst, kjer se sicer radi v službo jemljejo mladeniči, ki govore tudi slovenski jezik. Nije straha, da se bo ona zato svoji narodnosti izneverila. Da je mnogo Slovencev pri trgovini ali pri kakem rokodelstvu tudi v Terstu, ki umejo popolnoma italij. jezik, in da so pri vsem tem zvesti našemu narodu, to nam je znano zadosti; sicer jasen dokaz nam daje zastran tega posebno že tudi število taci Slovencev kot udov Rojanske čitalne, ki so sem prišli od drugih krajev. Le sloge; in pa skerbi je treba, da se obvaruje na vso moč slovenski duh tudi tukaj, zlasti po večkratnem izdajanju kakega dobrega narodnega časnika, in po osnovi dobrih in pravih čitalnic ali bralnic (ne tedaj kerčem ali plesavnic namesto njih!). Take čitalnice so zelo koristne, ako ne zdvijajo, in pa po tem pametnih ljudi ne plašijo. Tako bo šlo srečno, in omenjeni strah popolnoma izginil.

15 Članek Sv. Križ - Abesinija (Edinost, 1896) ima kot izhodišče omenjeno vojno v Abesiniji, v bistvu pa se nanaša predvsem na kriško situacijo: Nikar nas ne glej tako začudeno, spoštovani čitalci! Sveti Križ na tržaškem ozemlju je sicer res nekoliko oddaljen od bojnega polja abesinskega, vendar sta si to naše prijazno selo na tržaškem ozemlju in pa Abesinija v resničnem sorodu v toliko, da je usojeno obema, da jih po vsej sili skušajo osrečiti - z latinsko kulturo. Po vsej sili, smo rekli. Kajti v Sv. Križu so zašli gospoda svojim

mesta z okolico. Za dosego tega cilja je bilo seveda potrebno imeti vsaj nekaj zaledja na podeželju. Poleg šol italijanske Lege Nazionale velja omeniti ustanovitev društva Concordia leta 1885.¹⁶ Prvi predsednik Concordie je bil tisti Leopold Mauroner, ki je 12 let kasneje na volitvah premagal poslanca Nabergoja prav v okoličanski kuriji. Strah pred italijanizacijo okolice se pojavlja v Edinosti tudi v zvezi s prirejanjem plesov in veselic, na katerih je bilo vse bolj prisotno italijansko (torej tržaško) petje namesto tradicionalnega slovenskega; s prevzemanjem teh značilnosti sta počasi izginjala okoličanski jezik in kultura: vpliv italijanščine je Edinost predstavljala celo kot kulturni in нравstven propad.¹⁷

Posebna pozornost za ohranjanje slovenske identitete in jezika je v člankih tržaških časopisov tega obdobja bila namenjena družini. Družina ni bila le prvotno jedro družbe in kraj prve socializacije, ampak tudi eden izmed krajev jezikovnega in etničnega boja, lahko bi celo rekli metafora celotnega medetničnega boja, ki so je bil izven domačih sten. Problem nacionalne vzgoje, to je vzgoje v domačem jeziku in v narodnem duhu, se je začel prav v družinskem krogu. Zaradi tega je iz člankov razvidno, da so se zavzemali za ustvarjanje take družine, kjer bi se omenjeni tip vzgoje lahko najboljše razvijal, to je družina narodno zavednega domoljuba in narodno izobražene žene. "Vsakdo mora gledati na to, da se ne sam, ne prijatelji in znanci ne ženijo z Italijkami, da v družinah ne cvekajo laški." (Od kod nam dohajajo renegetje, Edinost, 1889).

Poroka s pripadniki druge narodnosti je v nekaterih člankih "Edinosti" predstavljena kot narodno izdajalstvo oziroma zavesten odmik od ideje slovenstva, po drugi strani pa je bilo to v tedanji slovenski družbi v Trstu že zelo prisotno.

"Na družino in družinsko življenje moramo najbolj paziti, to mora biti slovensko, potem ni in ne more biti nevarnosti za našo narodnost. Da pa to dosežemo, moramo si jemati slovenska dekleta za žene. Svoji k svojim! Proti temu grešimo mi Slovenci kaj radi in to vsi brez izjeme, inteligentni možje kakor preprosti delavci. Uglašeno vedenje, zvitost in razvade tujih žensk bolj mikajo naše ljudi nego preprostost in krepost naših deklet. Da, pripeti se le premnogokrat, da ujame našega moža v svoje mreže lokava ptujka, ki nema zmisla ni za gospodinjstvo ni za družinsko hišo, ampak le polno vrečo slabih lastnosti in pogubnih zahtev... V družini je mati vladarica, ona vzgaja otroke, od nje se uče dobremu ali slabemu. Naši mladeniči si morajo torej med domačimi dekleti izbirati družice; te edine je bodo razumele, te se jim bodo dale voditi, one same zmorejo krepostno in narodno odgajati otroke. Koliko hčerk bogatih slovenskih roditeljev podalo je že roko in imetje našim nasprotnikom, dočim nam tujke ne donajajo nič drugega nego kvar! Ako se Slovenka uda za tujca, odreče se svojej narodnosti, ako si pa nasprotno Slovenec vzame tujko, odreče se on, mož njej na ljubo svojemu narodu in jeziku! To je pač žalostno in pogubonosno za naš narod in našo bodočnost. To je največje zlo v našem narodnostnem

širjenjem "kulture" v navzkrižje celo z državnim šolskim zakonom, ki ne dopušča, da bi se nedoftni šolski otroci predstavljali sleherni hip iz šole v solo kakor figure na šahovni deski. Kar je protizakonito, to ima na sebi znak nasilja. Tam doli na bojnem polju pa je tekla celo kri v potokih, in kjer je kri - tam je nasilje. Vidite torej: tu in tam nasilje za širjenje - kulture! (...) Prava resnična kultura ne treba zvijače in nasilstva na svojem triumfalnem sprevodu: ona zmaguje po svoji lastni vrednosti, po svoji lastni vrednosti, po svoji lastni moralni sili, zmaguje pridobivaje - glave in srca! Take kulture mi ne branimo in pred širitelji take kulture bi ne bila nikdar v nevarnosti tudi - naša narodnost; kajti vrhni izraz prave kulture, one kulture, ki hoče plemeniti srca in jačiti čut prava in pravičnosti, je ta, da se nikdar ne dotakne onega, kar je tuja - last, bodisi moralna ali materialna. S tako kulturo nam pridite v Sv. Križ ali kamor si bodi in zagotovljeni smete biti, da vas vsprejemo, kakor je običaj - med civilizovanimi in poštenimi narodi. Toda "kulturo", kakršno hočete širiti v Sv. Križu z vašimi sedanjimi sredstvi, tako kulturo odklanjali bomo vsikdar in zelezno doslednostjo in onega, ki nam hoče usiljevati tako "kulturo", smatramo in smatrali bomo svojim nevarnim nasprotnikom. Italijanska-svetokriška kultura ni po našem okusu. In tej povsem slična je italijansko-abetesinska kultura. (...)

16 Društvo je kot cilj navedlo zbliževanje, zvezo in slog med prebivalci okolice in mesta. Društvo bo skrbelo za prave potrebe okolice pri oblasteh, za vzgojo in izobraževanje, posebno pozornost bo posvečalo učenju italijanskega in slovenskega jezika, zavzemalo se bo za razširitev aktivne in pasivne volilne pravice, ob volitvah pa bi društvo predlagalo primerne kandidate za politična in občinska predstavništva. Med cilji društva je tudi navedena želja, da naj se v tržaški občini v posvetnih in cerkvenih funkcijah preferenčno namestijo ljudje, ki imajo tu rezidenčno pravico. Med sredstvi za uveljavitev teh ciljev so navedene seje, javni shodi, predavanja in peticije. (La Società ha per iscopo di propugnare e favorire l'unione e la concordia fra gli abitanti del territorio e della città di Trieste di rendersi interprete dei veri bisogni di quelli presso le autorità competenti e promuovere la loro educazione e la loro istruzione con particolare riguardo allo studio della lingua italiana e slovena, di estendere il diritto elettorale attivo e passivo, di proporre idonei candidati alle rappresentanze politiche e municipali e di interporre i buoni uffici presso le autorità politiche affinché in questo Comune alle cariche civiche ed ecclesiastiche e nelle scuole siano in preferenza destinate persone che qui abbiano il diritto d'incolato. La Società intende raggiungere tali scopi mediante riunioni, fra gli associati, adunanze popolari, letture, petizioni, diffusione di scritti rispondenti ai propri scopi ed in generale mediante tutti i mezzi consentiti dalle leggi.) (AST, Pol. Società b. 40) Iz programa skratka izstopa želja, da bi društvo prevzelo vlogo predstavnika slovenske okolice namesto političnega društva Edinost.

17 Italijanskemu vplivu pripisujejo med drugim ritualne pretepe ob plesih, kjer se poje italijanske pesmi in kvari slovenski posluš (Ples, Edinost, 1887), in kletvice v "kulturnem jeziku" (Iz spodnje okolice, Edinost, 1891). Italijanske pesmi so po vaseh prepevali slovenski pevci-odpadniki (Iz spodnje okolice, Edinost, 1896). Posebno izpostavljene so bile ženske, ki so se kmalu nalezle surovega in razuzdanega italijanskega petja ter seveda tudi pohujšljivih plesov (Tržaška okolica, Edinost, 1885).

„Doktor pek“ in vojaka proti „blgam“. Tržaška pekovska zadruga postala je tikrat jako „študirana“. Postavila se je na strogo zdravstveno stališče ter pričela križarsko vojsko proti branjevcem, — ki pa kupujejo po našem menenju kruh pri pekih in ga prodajajo iz druge roke — in pa proti okoličanskim „blgam“, ki delajo pekom „nezaslišano konkurenco“, ker namreč „bige“ — ugajajo obdelstvu. A slavna pekovska zadruga pokazala se je, počenša to vojako, zelo učeno, tako učeno, da bi človek mislil, da so med gospódo tržaškimi peki zgolj „doktarji-zdravniki“, ki se kar na naenkrat bore za zdravje ubogih Tržčanov, kojim proti stasna nevarnost v tem, da si kvarijo železce z „blgami“, koje izdelujejo in „mečkajo“ okoličanke, ne da bi kdo naziral, kako in iz kakšnih tvarin „mečkajo“ svoje „bige“. In vrio načelstvo tržaške pekovske zadruge je zato-rej v strašnem strahu, da ne bi dobil ta ali oni morda celo — kolere, kdor je povžil drugi kruh, razven onega, ki ga je kupil pri tem ali onem laškim duhom nadahnjenej peku, ter v tej svoji skrbi za „blagor bližnjega“ (?) uizlo je omenjeno načelstvo pritožbo na mestni magistrat. V tej svoji pritožbi postavilo se je načelstvo pekovske zadruge, kakor rečeno, na strogo zdravstveno stališče; to vam je sestavil pravi „doktor“ pek. V pritožbi opozarjajo omenjeni „doktorski peki“, da prodajajo branjevcu kruh v vezah, v prodajalnicah oglja itd., v obče v krajih, kjer se kruh nabere vsakovrstnega prahu in zdravju škodljivih snovi. Tega ne sme biti, kajti branjevcu ne plačujejo davkov kakor peki, (a zato menda kupujejo kruh pri pekih). Nadalje se omenjena pritožba obrača z vsem ardom na okoličanke, katerih „bige“, da so zdravju škodljive! No, čujte gospodje, kaj tacaga more govoriti le najtrniša zavist. Po takem bi morali očitati tudi pekovskemu kruhu, da je škodljiv zdravju, ker se dogaja vénsih tudi to, da koga smen-tano zvija po trebuhu potem, ko je povžil slabo pečene-ga kruha, ki si ga je kupil v koji pekarni. Ako pa ravnateljstvo pekovske zadruge ovaja okoličanke, češ, da one v svojih delavnicah ne čuvajo strogo čistobe, umestno bi bilo, da bi se gospodje „dok-tarji peki“ nekoliko ogledali po raznih — pekov-skih delavnicah! Mar so iste morda neprigo-vorno čiste? Prodajalnice so kolikor možno elegantne, toda delavnice tu pa tam — niso baš uzor čistosti! Torej: najprvo vzemi, slavno ravnateljstvo čistino metlo v roko, pometaj pred svojem pragom, potem še le ovajaj druga iz skrbi za „javno zdravstveno stanje“. (???)

Ne moremo pa si kaj, da ne bi o tej priliki izrekli svojega začudenja v oigled temu ovajanju iz zavisti, iz kojega se prav jasno kaže — na-radna strast. Ne vrnjemo, da bi z omenjeno pri-

Edinost, 31. 3. 1896

življenji, iz tega izvirajo vsa druga, zato moramo to najprvo zatreti." (Svoji k svojim, Edinost, 1889).

Kljub temu, da je v krogu Edinosti veljalo pre-pričanje, da "italijanska knjiga je nam in Avstriji ne-varniša nego italijanski meč" (Laški pohlep po slo-venskih deželah, Edinost, 1880), ni ta "groznja" prihajala iz vrst tržaških Italijanov: "Tržčani, ki se z svojim ita-lijanstvom z italijansko svojo kulturo tako ponašajo, so za italijanski narod pasivni; oni samo uživajo to, kar so si pravi Italijani v težki borbi in z resnim trudom pri-borili, ne da bi bili oni količakaj pripomogli k temu.

Vsako italijansko literarno podjetje zamrje v tem "čisto italijanskem" mestu koj po porodu. Karkoli so še imeli, posebno v zadnjih letih, takozvani "leposlovnih" listov, bili so nam in vsemu svetu samo jasen dokaz, da se italijanska kultura nima ničesar nadejati od Tržčanov; vsako tako podjetje je le pokazalo njih nagoto in po-polno nezmožnost na slovstvenem polji. O tržaških učenjakih pa še govora ni. Imajo pač baš sedaj par mož, s katerimi se ponašajo, a teh mož tržaštvo ne sega daleč, kajti njih očetom zibelka ni tekla ni v Trstu ni v Italiji, ampak drugod(...) Tržčani so praktični, oni se ne ba-

vijo ni z slovstvom ni z umetnostmi ni z učenostjo; oni se ne poganjajo ni za mestne, ni za državne službe, ker te premalo donajajo, meščani tržaški se pečajo s trgovino! Ta jih redi in bogati in jim polni žepe bolj nego znanost in umetnost in bolj nego vse častne in "gotove" službe! Tudi ta izgovor je jalov (...) Nemci in židje so jim strgali vso veliko in vnosno trgovino iz rok, da, tudi mala obrt in trgovina prehaja polagoma tujcem v roke. (...) Italijani so si ohranili v Trstu samo še jezik in zagrizenost italijansko; trgovino in obrt so pa zgubili; da zgubili so celo sposobnost za verno in vstrajno in produktivno delo. Na tem polji se naglo umikajo tujcem ter se čedalje bolj bližajo materijalnemu propadu (...) (Italijanstvo v Trstu, Edinost, 1888).

Prisotnost židov v tržaški politični eliti, in to na strani liberalcev progressa, izzove latentni slovenski ("slovenski") antisemitizem: "Italijanski značaj povdarjajo v prvi vrsti tržaški listi. Kakor povsod delajo novine v Trstu javno mnenje. Novine dajejo svojim čitateljem, ki so preleni, da bi sami mislili, uže pečene in po svoje pripravljene ideje, katerih se ti oklepajo ter je ponavljajo, brez prevdarka, brez sodbe in kritike. (...) Kar jim teče iz peresa, je hlinjevo, ne gre jim iz srca, ampak iz želodca, za katerega edinega skrbe. Vsa njih borba, ves njih krik ni drugo nego plačana komedija. Tovariši teh stvariteljev "javnega mnenja" so židje. O moralni vrednosti teh ljudi govoriti je nepotrebno, saj vendar ves svet zna, da so brez značaja in tešči vsacega prepričanja. Židu je denar Bog, on hodi vedno široko pot večine; kakor večina misli, tako misli tudi on, soglasje svoje z njo pa si da pa drago plačati. V takih rokah je zatorej novinarstvo v Trstu, taki so stvaritelji javnega mnenja v tem, na svoj italijanski značaj tako ponosnem mestu. Tržačani, ki tako radi bijejo na zvon njih italijanske kulture, nimajo niti enega lista, katerega bi vodili pravi Italijani, v katerem bi možko in odkritosrčno povdarjali svoje italijanstvo. Ne, ti ponosni Tržačani so uže tako propali, da si morajo kupovati slovanske renegate in žide, da je navdušujejo za italijanstvo ter da kot Italijane zastopajo pred svetom! Pač žalostno in sramotno za take kulturonošce!" (Italijanstvo v Trstu, Edinost, 1888).

Protisemitsko gibanje je bilo takole opravičeno: "(...) Za nas je dognana ta pravda: za nas je povsem opravičeno antisemitsko gibanje sploh. Z ozirom na naše primorske razmere in sosebnost na tržaške, pa smemo ponoviti, kaj smo rekli že gori: da je težko človeku, da ne bi bil antisemit. Gori smo rekli, da židovsko vprašanje za nas ni versko vprašanje. In res ni naša krivda, da le prepogosto moramo govoriti o naših cerkvenih odnošajih le po krivdi gospodovalnega židovstva. Mi se ne brigamo za verske stvari židovske. Mi ne silimo v njih sinagoge, pač pa silijo oni v naše cerkve. Niso zadovoljni s tem, da gospodujejo v trgovskem in gospodarskem življenju, ni jim zadosti, da imajo prvo besedo pri občinski avtonomiji, ne: oni hote imeti prvo

besedo celo pri imenovanju škofov. To presega vendar že vse meje krščanske potrpežljivosti in prisiljeni smo zapričeti najodločnejši odpor vsemi postavno dovoljenimi sredstvi. In lahko povemo tu, da je to židovsko utikanje postalo že teh pogibeljno, da se je s to stvarjo že bavilo tudi naše politično društvo in da je prepričanje obče, da ni smeti več molčati na tolika izzivanja. (...) Mi puščamo pri miru njih vero, njih sinagoge in njih rabine, zahtevamo pa, da se tudi oni ne vtikajo v naše cerkvene stvari. Proti temu drznemu utikanju je treba zasnovati odločen odpor. Židovski upliv usiljuje uprav sleherni dan boj vsemu krščanstvu, a krščanstvo bode moralo vsprejeti ta usiljeni mu boj ter izvojevati istega vseni dovoljenimi zakonitimi sredstvi. Tako ne moremo dalje, ako nočemo biti izdajalci na svoji verski, gospodarski in narodni koristi". (Usiljena nam borba, Edinost, 1895).

Tudi volitve so predstavljale trenutek etnične kontrapozicije. Posebno nemirno je bilo po državnozborskih volitvah leta 1897. Poraz Nabergoja na volitvah je sprožil na podeželju pravi lov na "izdajalce", ki so z glasom za italijanskega kandidata pripomogli k volilnemu porazu v podeželski, torej tradicionalno slovenski kuriji. Najhujša nesreča se je pripetila v Barkovljah, kjer se je smrtno ponesrečil stražar Bogatec iz Križa. Po pisanju Piccola, naj bi Bogatec padel z lestve, na katero se je povzpел, da bi se izognil jezi domačinov, ki jih je izzval s klicem "Viva Mauroner". Piccolo je omenjeno nesrečo izkoristil za kampanijo proti slovenskim agitatorjem, ki podpihujejo sicer miroljubno ljudstvo.

Tudi po drugih vaseh so se vrstili obračunavanja in pretepi, ki so imeli svoj epilog na sodišču. Prav iz sodnih poročil, ki jih je objavljala "Edinost", je razvidno, da je šlo za obračunavanje s predstavniki tistih institucij, ki so v okoličanskih vaseh pravzaprav ustvarjale iz Slovencev Italijane, npr. šole Loge Nazionale, in zlasti s sosedi - Slovenci, ki so glasovali za Mauronerja. Zaprtih in kasneje kaznovanih okoličanov je bilo nekaj desetih. Njim oziroma njihovim družinam so pomagali s pomočjo prispevkov vseslovenske solidarnostne nabirke, na italijanski strani pa so prav tako vneto zbirali sredstva za družino umrlega stražarja in za pretepe ne za italijansko stvar.

Izguba političnega predstavništva na Dunaju je pomenila za Slovence v Trstu, še zlasti pa za okoliške Slovence več kot politični poraz, ki ga je mogoče preboleti na naslednjih volitvah: bil je to nedvoumni signal, da se je celo znotraj samega podeželja prenesel konflikt interesov med mestom in okolico. Slovenski poslanec na Dunaju je predstavljal ne samo slovensko prebivalstvo iz Trsta na Dunaju, ampak je bil tudi politična protiutež vladajoči italijanski stranki v Trstu in s tem tudi garancija za direktno posredovanje zahtev Slovencev na Dunaju. Uspeh Mauronerja tudi z delno pomočjo slovenskih glasov je pomenil raznarodovanje ne samo volilcev, ampak tudi politike. Namesto izrazite narodnjaške politike Edinosti so se tudi slovenski volilci v

okolici odločili za podpiranje "mestne" politike italijanske stranke, ki je v končni analizi pomenila podporo italijansko usmerjeni politiki v mestu in njeno potrditev tudi na Dunaju.

Trst je tudi tedaj bil le "multikulturno mesto", v katerem ni bilo mogoče razviti interkulturnega procesa, to je procesa aktivne solidarnosti v družbi, kjer različne nacionalne skupnosti in kulture, živeče na skupnem ozemlju, vzdržujejo odprte odnose interakcije, ki te-

melji na medsebojnem priznanju vrednot in načina življenja (All different all equal, 1995, 23).

Poznavanje jezika sosedu (in to v obeh smereh) bi bil začetek tega procesa na kulturnem področju, na političnem področju pa bi priznavanje subjektivitete manjšine oz. njena zastopanost v izvoljenih organih bila znak, da sta obe skupnosti, večinska in manjšinska, sodegovorni za sooblikovanje lastnega prostora in bodočnosti.

"THE ITALIAN BOOK IS A GREATER THREAT TO US AND AUSTRIA THAN THE ITALIAN SWORD"

Peter RUSTJA

SLORI, IT-34133 Trieste, Via Carducci, 8

SUMMARY

The Trieste multicultural society of that time was, similar as the societies of the present day, a product of the economic development attracting numerous immigrants not only from other Austrian provinces but also from other countries, mostly from the neighbouring Italy, as well as of the presence of a multinational, i.e. Slovene autochthonous community.

Simultaneously with the multicultural character of the town, illustrated particularly by the inhabitants of so very diverse cultures, religious beliefs and languages, the so-called provincial or municipalistic idea developed in Trieste, which gradually turned into a true ideology of the Trieste political elite, its programme and values based on the very particularity of Trieste, the essence of which was the Italian character of the town. This of course narrowed the multicultural dimension of the town to the perception that Trieste had become, instead of a town of numerous cultures, merely a town of a distinct Italian character.

From the sphere of politics these ideas were gradually transferred also to the everyday life. The stereotype perception of the presence and the past had a useful purpose for the political interests of the town's majority and it very effectively carried on the Italian values to the cultural, linguistic and administrative life of the town. The idea, which was developed by the Trieste political elite, gradually became part of the collective consciousness of the Italian speaking inhabitants in Trieste. Political implementation of this programme was enabled above all by the mastery of the town hall. A fairly important role in this was played by education. The Trieste Council set up municipal schools of all possible categories with the Italian as a teaching language in the town centre as an alternative to the state (German) schools, while elementary municipal schools were available to the Slovenes only in rural areas. Every single application for the setting up of an elementary school with the Slovene as a teaching language was consistently rejected with the explanation that the Slovenes had their schools already in the surroundings of Trieste and that in its centre the Slovene language had no right of domicile. The Council of course also had the right to name the personnel in schools as well as to stipulate the subjects to be taught at them. One of the conditions for a teacher to be appointed in the surrounding, i.e. Slovene schools was proficiency in the Italian language, while teaching of the Slovene language in Italian schools was utterly absent.

Equally unsuccessful were the attempts to introduce the Slovene language at council schools where subjects were taught in Italian.

Existence of the Slovene countryside was actually an accepted fact, in striking contrast to the presence of the Slovenes in the town itself. Those who settled in Trieste simply had to reconcile themselves to accepting the language and culture of the town's majority, i.e. Italian.

The Slovene identity was granted only to those living outside the town walls. The stereotype of the Slovene inhabitant was of course an antithesis of a Trieste citizen: the Slovene could only be a peasant who due to his lack of education could not have the same possibilities for education in his own language.

The other characteristic of the interethnic relations in the Trieste area was fear of hostile environment. Fear of a mass political gathering at Dolina in 1878 and the Slovenes invading the town from the rural area, as well as fear of economic dominant position by the Slovenes who were of course aided by other, financially more powerful Slavs, are only a few of the outer pictures of the same mental pattern. This "inherent fear" can be easily detected in

numerous articles and letters published by the Trieste newspapers of that time. To them of course responded the Trieste "Edinost", which resolutely commented and gave judgement against the articles spreading the feelings among the Italian inhabitants that the people living in the environs of Trieste were negatively inclined towards the townspeople. The reason for this was supposedly a number of overstrained people from the town's surroundings who presumably attempted to disunite the otherwise united town and its environs with unprecedented pretensions, such as usage of the Slovene language in public life, greater representation of the town's environs in the elected bodies, introduction of Slovene schools, etc. The inhabitants of the town's surroundings were, apart from this, also guilty of other things that almost cyclically occurred prior and after the elections. After the 1885 elections, for example, the women coming from more noble Trieste families decided to boycott the Slovene bread vendors, milkmaids and washerwomen, in order not to support those who voted for Nabergoj. A similar story can be traced from "Edinost" published on March 31st 1896 and regards the complaints of the Trieste bakers. The latter namely complained against costmongers who were selling bread, and women from the town's surroundings who were selling "unhealthy rolls" (which, however, were highly esteemed by the citizens). On this occasion the newspaper "Edinost" wrote that this was an action that was not carried out by all the master bakers, for most of them were Slovenes. Something similar was happening to the washerwomen who were less than a month later accused of spreading tuberculosis and other diseases to the town, as they were washing the rich citizens' linen in water holes and pools.

The picture of the Italians as derived from the Slovene journalism of that is as negative as the one above. The Italian population in Trieste, too, consisted of autochthonous people and numerous immigrants who had come to Trieste from the neighbouring Italy for economic reasons. The author of the article published in "Edinost" in 1886 wrote that in working class there prevailed "half naked and black Italians" and at the same breath added that "the inhabitants of Trieste's environs and other compatriots after all still have some property at home in order not to look for work in the town. So while perhaps the majority of the rich merchants and large estate owners are Italians, the Slav smaller properties are in a substantial minority." The majority and minority notion was thus very relative at that time as well. The Trieste Slovenes liked to emphasise the Austrian identity of the town and their Austrian citizenship also in contraposition with the Italians - *regnicoli*, foreigners in short.

The discussion held in the Trieste Municipal Council over a number of workers from Romagna being beaten up at Škedenj in 1897 illustrates how the question of workers from the neighbouring Italy was not merely part of the national contraposition but of social nature as well. In the discussion these two viewpoints interacted, since the Italian side claimed that the scuffle occurred simply because the workers were of Italian nationality, while the Slovene MP's insisted that this had been an act of violence which, however, had been caused by the lack of jobs and bread among the locals. Similar acts of violence were recorded elsewhere, for example involving Italian workers in Switzerland and France, the main reason for this being very poor employment conditions.

The fear of Italian culture and language was associated with their advancement into the Trieste environs. Especially towards the end of the 1880's the circles of the political majority of the Trieste town hall began with a more thorough policy of mastering the entire Trieste territory, including its surroundings. To reach this goal it was of course necessary to hold at least some hinterland in the rural area. Apart from schools of the Italian Lega Nazionale let us mention the setting up of the so-called Concordia Society in 1885. Its first president was that particular Leopold Mauroner who at the elections 12 years later beat MP Nabergoj in the very neighbouring curia.

Marriage with a member of some other nationality was in some articles published in "Edinost" presented as a national treason or as a wilful deviation from national consciousness, while on the other hand it was still very much present in Trieste in the Slovene society of that time.

The presence of the Jews in the Trieste political elite on the side of the liberals provoked a latent Slovene ("Slav") anti-Semitism, which was for the Slovenes in Trieste a part of the political fight against the Italian liberal elite.

The elections, too, presented a moment of ethnic contraposition. Particularly turbulent were the days after the parliamentary elections in 1897. Nabergoj's defeat at this elections triggered off, in the rural area, a hunt for traitors who with a vote for the Italian candidate contributed towards the defeat in the rural, i.e. traditional Slovene curia.

Trieste was even then merely a "multicultural town" in which no intercultural process could develop, i.e. the process of an active solidarity in the society where different national communities and cultures living in common territory sustain open relations of interaction based on the mutual recognition of the national values and the way of life. Mastery of the neighbour's language (in both ways) would be the beginning of this process in the sphere of culture, while in the political sphere this would be achieved by recognising the ethnic minority's subjectivity; its representation in the elected bodies would be a sign that both, the majority and the minority communities, are co-responsible for the co-creation of their own future and space.

Key words: Trieste, multicultural, inter-ethnic stereotypes

LITERATURA

Ali je Trst zgubljen za nas? Edinost, 6.10.1894.

AST, Pol. ris., b. 276.

AST, Pol. Società, b. 40.

Brander, P., Cardenas, C., Gomes, R., Taylor, M., Vincente Abad, J. de (1995): All different all equal. Education pack. Ideas, resources, methods and activities for informal intercultural education with young people and adults. Strasbourg, Council of Europe-Youth Directorate.

Consiglio della città di Trieste, Seduta pubblica 12.6.897, 86-92.

"Doktor pek" in "vojska proti bigam". Edinost, 31.3.1896.

Fuori lo straniero. Edinost, 31.12.1895.

Fiasko! Edinost, 2.2.1896.

Godina-Vrdelski, J. (1870): Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice pa še marsikaj družega o slavjanskih zadevah. Trst, 1870.

Godina-Verdelski, J. (1879): Posebno sporočilo Josipa Godine-Verdelskega za njegove domačince. Trst.

Iz spodnje okolice. Edinost, 6.5.1891.

Iz spodnje okolice. Edinost 13.8.1896.

Italijanstvo v Trstu. Edinost, 24. in 27.10.1888.

Laški pohlep po slovenskih deželah. Edinost, 3.11.1880.

MAEAS, SAAPP (Ministero degli affari esteri, Archivio storico, Serie affari politici), Consolato generale di S.M. il re d'Italia, Trieste, 30 novembre 1912, b. 100. V: Millo, A. (1989): L'elite del potere a Trieste. Milano, 26-27.

Negrelli, G. (1978): Al di qua del mito. Diritto storico e difesa nazionale nell'autonomismo della Trieste asburgica. Trieste.

Od kod nam dohajajo renegatje. Edinost, 30.11.1889.

Ples, Edinost, 10.8.1887.

Post festum. Edinost, 13.6.1885.

Resoconto stenografico della XV seduta pubblica del Consiglio del dì 10.6.1871.

Resoconto stenografico della XXXIV seduta pubblica (straordinaria) del Consiglio del dì 6.7.1876.

"Slovani v Trstu". Edinost, 26.5.1886.

Strah pred Slovani. Edinost, 26.10.1878

Svoji k svojim. Edinost, 31.7.1889.

Sv. Križ - Abesinija. Edinost, 22.3.1896

Tržaška okolica. Edinost, 11.2.1885.

Usiljena nam borba. Edinost, 29.12.1895.

Zopet sramota okolice. Edinost, 29.7.1896.

Zopet vojna proti pericam! Edinost, 11.4.1896.

THE ROLE OF THE BORDER REGION OF THE NORTHERN ADRIATIC IN ITALY, CROATIA AND SLOVENIA IN THE PAST AND IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION

Matjaž KLEMENČIČ

University of Maribor, Pedagogical Faculty, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

Vladimir KLEMENČIČ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

ABSTRACT

This paper deals with the role of the border region of the northern Adriatic in Italy, Croatia, and Slovenia in the past and in the process of European integration. The discussion covers the geopolitical situation of the region in the past and the present; the changes of borders in the region; the changes in the political status of the region; the changes in ethnic structure; and the special economic role of the region related to its position as a border region. In the conclusion, the future of the region with special emphasis on the consequences of Slovenia's joining the European Union is considered.

Key words: northern Adriatic, history of the political changes of borders

The northern Adriatic Sea reaches deeply into the European continent. The important ports of Trieste (=Trst; =Triest), Rijeka (=Fiume), and later Koper (=Capodistria) had therefore developed in the gulfs of Kvarner (=Golfo d' Carnero), Trieste, and Piran (=Pirano) as early as the Middle Ages. Because of their excellent geopolitical situation, these ports serve regions very far across the Alps and across the Pannonian Plain as far east as Ukraine. (Černe, Pelc, 1990, 209-214).

Also because of its geopolitical situation, this region played an important role in military, economic, and political affairs from the period of the Roman Empire onwards. Powerful nations fought for control over this region where Romance, Germanic, and Slav peoples bordered each other, and many different states developed here. Wars between powerful nations to gain and maintain control over the region were an inevitable part

the region's history, and many frontier changes occurred as a result. Another result was forced and voluntary mass migrations. Throughout its history, smaller ethnic groups in particular hoped to achieve political independence by creating their own states.

During the Middle Ages, relatively small city-states developed, among which the most important regional power was Venice. After its collapse, the majority of the region was ruled by the Austrian Habsburgs, the only masters of the region until the first half of the 19th century. In the process of "risorgimento," the unification of Italy, most of the regions of the Po Plains became part of Italy. However, the "Österreichisch-Illyrisches Küstenland" (=Avstrijsko-Ilirsko primorje; =Austrian-Illyrian Coastland) remained part of Austria until the end of World War I, including the regions of Trieste, Gorizia (=Gorica; =Görz), and Istria (=Istra; =Istria).

The development of changes to state frontiers was very interesting. From the end of the 13th century until the beginning of the 15th century, several wars were fought in the region between the Habsburg Empire and Venice, and as a result there were many changes in the border between the two states. From 1366 on, the Habsburgs controlled the coast of the Adriatic north of Trieste, and Trieste itself became part of their domain in 1382. In that year, the period of the 535-year reign of the Habsburgs in the region began and with it the connection of Trieste with its natural hinterland of Central Europe. After 1521, the frontiers within the region stabilized so that the areas around Gorizia and Trieste and northeastern Istria belonged the Habsburgs while other areas belonged to Venice (HAECE, 1993, 16-19, 23-26).

These borders remained unchanged until 1797 when the French arrived in the region. Their arrival also meant the end of Venice as a separate state entity. The Treaty of Campo Formio gave Austria all the Venetian territories up to the Adige River in the west as well as Venice, Venetian Istria, and Dalmatia to the east. These frontiers remained unchanged until 1805 and the French victory at Austerlitz, and Austria ceded to France all of the territories it had gained with the Treaty of Campo Formio. These territories became part of the Kingdom of Italy created by Napoleon and ruled by his brother. Following the Treaty of Schönbrunn, France also acquired from Austria the whole of Gorizia, Trieste, Carniola (=Kranjska; =Krain), and the western part of Carinthia (=Koroška; =Kärnten). By special decree, Napoleon established the Illyrian Provinces on this territory. Along with these regions, the territory of Croatia south of the Sava River, Istria, Dalmatia, Boka Kotorska, the territory of the Republic of Dubrovnik/Ragusa (which from 1808 had been part of Kingdom of Italy), and from 1810 East Tyrol (=Südtirol) with Lienz also became part of the Illyrian Provinces. The Illyrian Provinces were typical creation of the imperial mentality that did not take into account the ethnic structure of the population. It is worth noting, however, that Napoleon did not automatically annex all of the territories of the Venetian Republic to Italy. It is useful to note that although the new Illyrian Provinces were directly under French rule, their brief existence (1809-1813) subsequently provided the romantic nationalists of the 1830's and 1840's with one of the foundations for the "Illyrian Movement" that called for the uniting of the Southern Slavs (Yugoslavs) in an independent state (HAECE, 1993, 73-75; Rogel, 1994, 6, 7; Bundy, 1987, 687; Senkowska-Gluck, 1980, 55-78; *Les Relations entre la France et les pays yougoslaves du dix-huitième au vingtième siècle*, 1987). The border between Italy and the Illyrian Provinces ran along natural frontiers, that is, along the Soča (=Isonzo) River

and Koritnica Valley to the Predel Pass and along the Rateče Divide so that Fusine di Laghi (=Bela Peč; =Weißenfels) and Tarvisio (=Trbiž; =Tarvis) (which until then had been part of Carniola and Carinthia) became part of the Kingdom of Italy.

After the Congress of Vienna in 1815, most of northern Italy became part of Austria as the Kingdom of Lombardy-Venetia. This situation lasted until 1859 when Lombardy became part of the Kingdom of Italy; Venetia remained under Austrian rule until 1866 when it was annexed to "United Italy" (Melik, 1978, 5-20).

After the establishment of "United Italy," its border with the Habsburg Monarchy remained unchanged until the end of World War I. It ran west from Aquileia (=Oglej) to Goriška Brda and then to Mt. Matajur/Mataiur (1642 m), Mt. Kanin/Canin (2587 m), Mt. Montaž/Iof di Montasio (2573 m), and the Karnijske Alpe/Alpi Carniche mountain range (Valussi, 1972). After World War I, Italy gained substantial territories to the east and north as a reward for its entry into World War I on the side of the Triple Entente. In addition to South Tyrol, Italy gained the whole of Gorizia, Trieste, and Istria, actually acquiring the whole of the former Austrian-Illyrian Coastland. The frontier followed the line of Peč/Forno (1509 m)-Jalovec (2645 m)-Triglav (2864 m)-Bogatin (2005 m)-Črna prst (1844 m)-Porezen (1630 m) across the valleys of Sora Poljanščica and Sora Selščica, the western edge of the settlements of Hotedrščica and Planina, and the eastern slopes of Snežnik (1796 m) to a point between Rijeka and Sušak (=Sussag).¹

At the beginning of World War II, the Italian Fascists occupied most of the Yugoslav Slovenia that had existed in the pre-war period. On this territory they established the "Provincia d' Lubiana" that included all of the territories south of the Rapallo frontier from Mt. Peč/Forno to the Sora Poljanščica Valley where its border turned eastward to Polhov Gradec and Katarina (under German rule) and Šentvid nad Ljubljano (German) to the bridge over the Sava River (German). From Zalog pri Ljubljani (Italian), the border went on to the hills beyond Zalog and then straight toward Brežice. After the capitulation of Italy in 1943, the former Italian territories were occupied by Germans who established their "Operations-zone Adriatische Küstenland" (=Operacijska cona Jadransko primorje; =Operational Zone Adriatic Coastland) (Harriman, 1977; Rogel, 1994, 17-19; Klanjšček et. al., 1977).

In 1945, the Slovene Communist partisans, who had included among their goals as a primary objective the unification of all Slovene ethnic territory into a "United Slovenia," succeeded in militarily occupying all Slovene ethnic regions but subsequently lost Trieste and its sur-

1 Valussi, 1972. Cf. Živojinović, 1972, and Rusinow, 1969, 15-50.

rounding territory at the diplomatic table. Slovenia acquired more than one quarter of its current national territory in the west, the Primorska region (Novak, 1970; Pirjevec, 1995, 199-202), as a result of the struggle by Slovene partisans on the side of the Allied Forces during World War II. The English brigadier and diplomat Fitzroy Maclean, the head of the British Military Mission to the headquarters of the National Liberation Army of Yugoslavia, wrote in his biography of Yugoslav Communist leader Josip Broz Tito: "Nothing that Tito had done since coming to power had endeared him to public opinion in the West. The memory of his brave fight against the common enemy during the war was soon obliterated by the ruthlessly totalitarian tendencies which he was displaying and by the seemingly ever clearer signs that he had always been, and still remained, first and foremost a Soviet agent."

It was from this angle in particular, that the Governments of the Western Powers approached the problem of Trieste when it came up for discussion before the Paris Peace Conference in 1946. In their discussions with the Royal Yugoslav Government during the war the British Government had shown themselves frankly favourable to Yugoslavia's claim to Trieste and the surrounding areas. Nor had they given indication that they intended to oppose it during the various exchanges which they had had on the subject with Tito in 1944. Ethnographically, after all, the Yugoslavs could make out at least as good a case as the Italians. And the Yugoslavs had been Great Britain's allies during the war, while the Italians had been her enemies..." (Maclean, 1957, 337-338).

It is interesting to note that the struggle by the Slovene partisans to annex Slovene Primorska and Trieste gained very wide support among Slovene immigrants in the United States who at the end of 1944 and in the first half of 1945 directed their efforts toward helping resolve border questions and the issue of Trieste and Primorska. They continued their efforts after World War II and succeeded in drawing the attention of state legislatures and the U.S. Congress to the Trieste question through members of Congress (Klemenčič, M., 1987, 279-281). Slovene Americans also turned to the left and to the Soviet Union since they believed the alliance between Yugoslavia and the Soviet Union would be helpful in winning Trieste for the Slovenes. The analysts of the American Office of Strategic Services, a predecessor of the Central Intelligence Agency, and its special Foreign Nationalities branch also dealt extensively with the issue of the

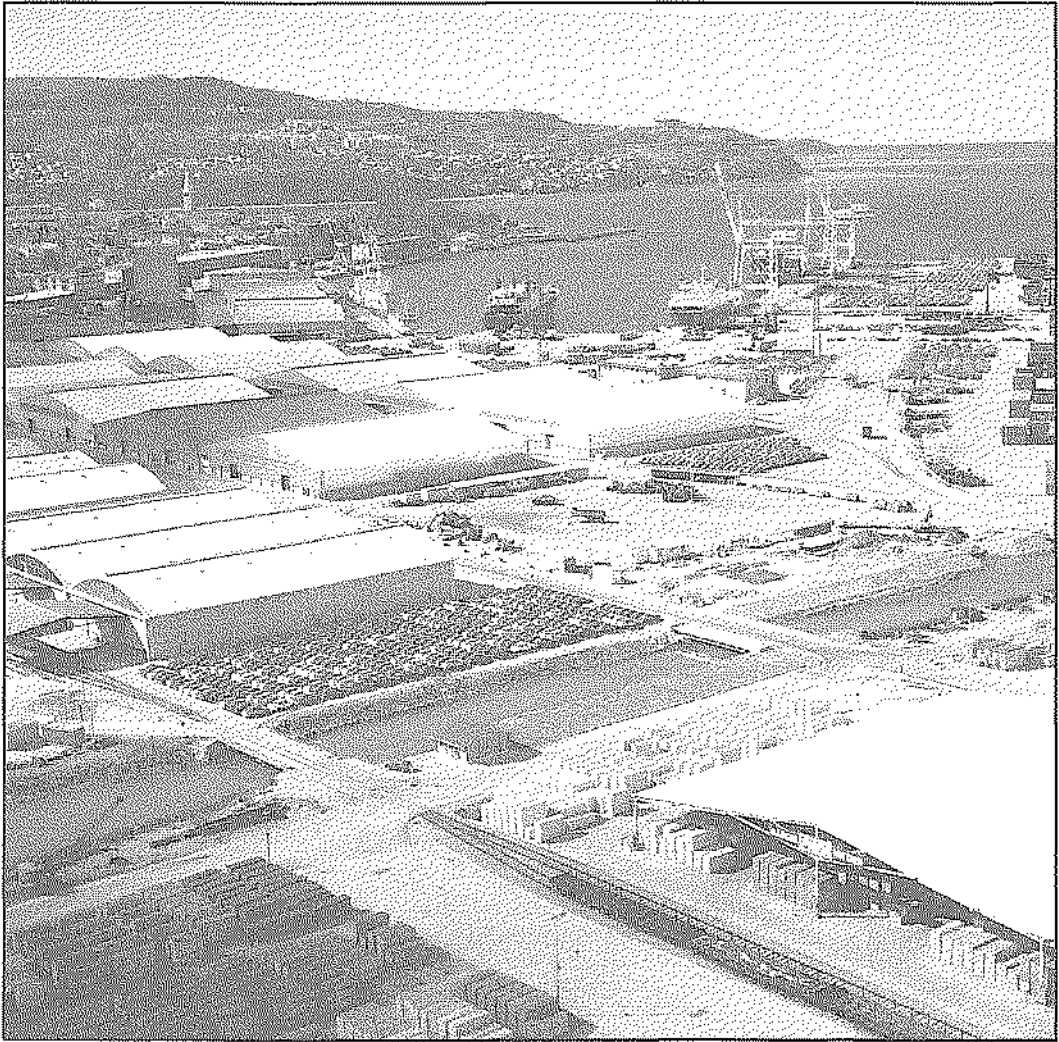
political leanings of American Slovenes toward Moscow in the hope that Moscow would help Slovenes gain Trieste. We found about three hundred pages of material on this issue in the archives of the American Office of Strategic Services' Foreign Nationalities branch.

The analysts of the OSS Foreign Nationalities branch concluded the "Liberal and leftist Slovenes here /in America/, no less than the conservatives, have felt the need of maintaining a continued defense of their support of a pro-Soviet Yugoslavia. The burden of their recent utterances has been to show that Slovene Catholics participated in the Yugoslav liberation movement and that the Movement itself is broadly representative and not "purely Communistic". Moreover, it was asserted that one of the principal aims of the Movement was the incorporation of Trieste in Slovene national territory (NAUS-OSS-FLD, No. B-353, 10 May, 1945, Slovenes turn to Moscow).

On May 16, 1945, *Ameriška domovina*, a conservative Slovene-American newspaper, blamed Moscow for Tito's actions in trying to solve the question of Trieste behind the backs of the Allies. *Ameriška domovina* prophesied that "if Yugoslavia loses Trieste, the Communist government of Yugoslavia will be to blame as well as all those Slovene-American fellow travellers who so enthusiastically applauded all that Tito started..." (Tako se ne gradi temeljev za mir, *Ameriška domovina*, 1945).

The United Committee of South Slavic Americans published the thirty-page pamphlet *Trieste* by A.J.P. Taylor of Magdalen College, Oxford in which the author established the Slovene rights to the city (NAUS-OSS-FLD, No. B-400, 29. September, 1945). In 1944, the United Committee published an article by Dr. Josip Smodlaka on the question of Trieste and distributed 25,000 copies (Smodlaka, Tito, Barbalich, 1944). Between 1945 and 1954, Slovene Americans sent many letters to American government officials on the question of Trieste. The actions of the left wing Slovene Americans and other Americans with roots in Yugoslavia were coordinated with the Yugoslav authorities. Demonstrations had to be prepared carefully due to the fact that there were several million Italians living in the United States who could organize counterdemonstrations at any time (Adamic, 1981a; Adamic, 1981b). The objective historian must admit that one reason for the American administration's position on the Trieste question can be found in the importance of the Italian-American vote in the next elections.²

2 In the archives of OSS, Foreign Language Division we found reports on activities of the Italian Americans. (further quoted as NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-328, 12 March, 1945, Italian Americans on Yalta; NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-345, 6. April, 1945, Italian Americans organize to demand allied status for Italy; NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-322, 5. March, 1945, Yugoslav Border Question Flares Anew among Italian Americans; NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. N-179, 24 January, 1945, The Italo-Yugoslav Border Problems in the Italian Language Press.

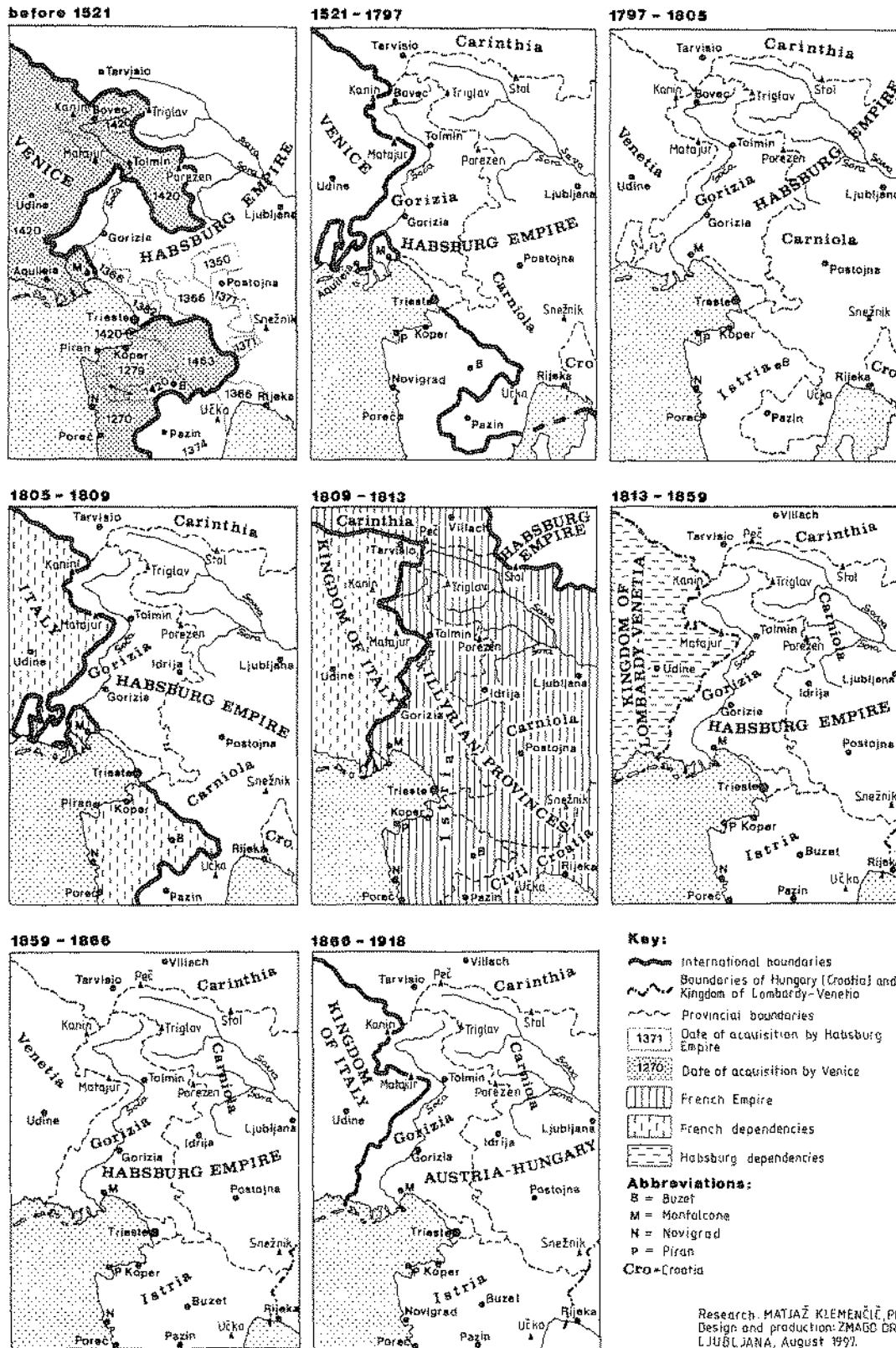

*Port of Koper (Archives - Port of Koper).
Luka Koper.*

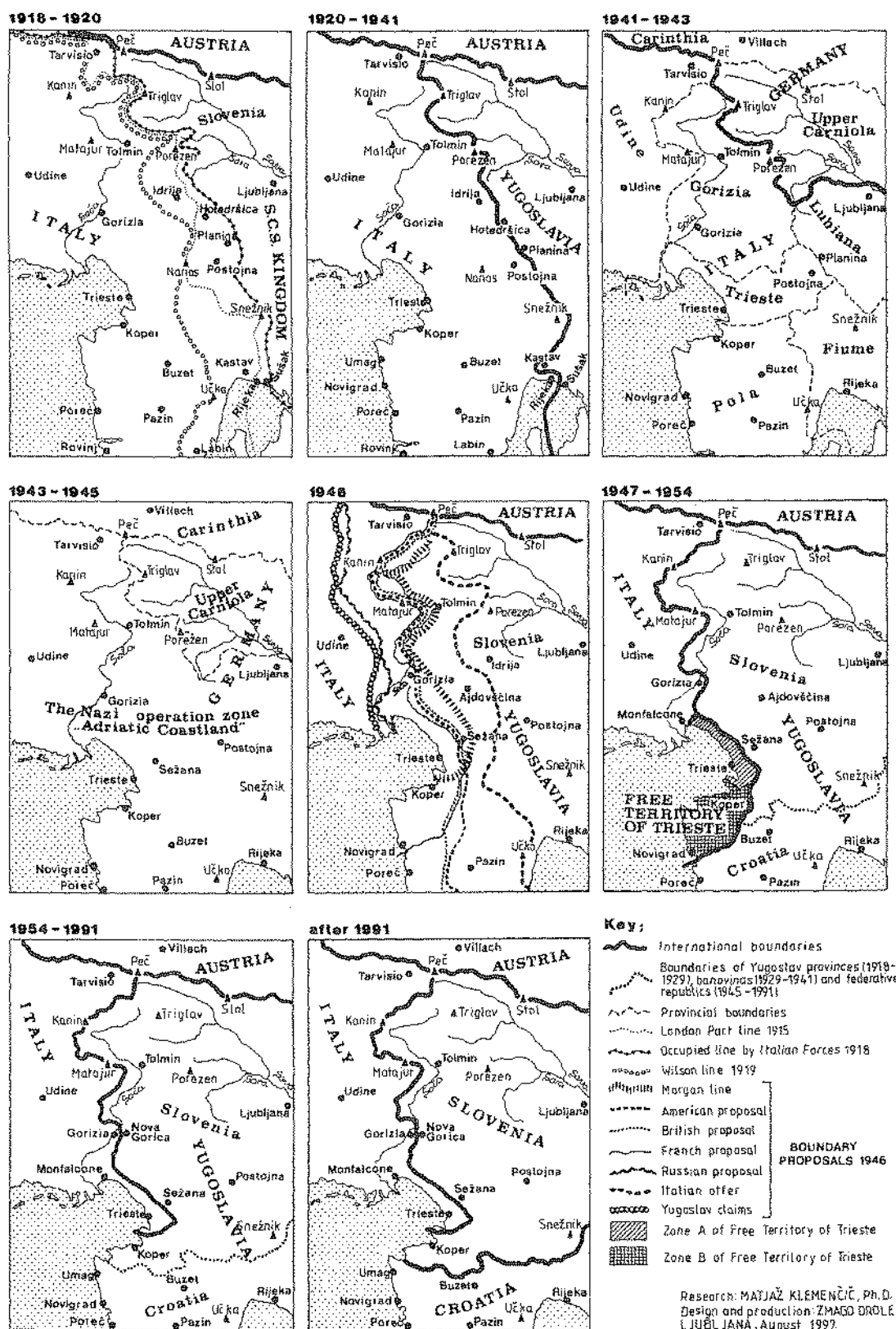
Until 1954, the disputed area of the Free Territory of Trieste was divided into Zone B controlled by Yugoslavia and Zone A that had been under the Anglo-American military administration but was soon transferred by the Allies to the Italians. The FTT was never meant to be a buffer zone between Italy and Yugoslavia. During the first years following World War II, Europe felt the Iron Curtain fall from Szczecin to Trieste. Since Yugoslavia was a main ally of the Soviet Union between 1945 and 1948, the Slovene demands were never fulfilled. The Ossimo Agreement of 1974 finalized the border between Italy and Yugoslavia (Slovenija, Italija, Slovenija, Italy, 1996, 74-79).

New changes occurred in the territory of Yugoslavia in 1991 when new independent countries were established. In the region under discussion, the countries of Slovenia and Croatia came into being. This survey of frontier changes and the establishment of new states

clearly demonstrates that the major powers could not care less about the wishes of the peoples who live in such regions or about their ethnic makeup. This fact also applies for the Northern Adriatic region where five autochthonous ethnic groups live: Slovenes, Italians, Germans, Croats, and Friulians (counted as a separate ethnic group after World War II). According to the Austrian census taken in 1910 based on language of communication, within the post-1919 Italian borders there lived 323,549 Slovenes, 147,459 Croats and 34,454 Germans. Within the Territory of Venezia Giulia there lived 366,385 Italians. The situation had changed dramatically eleven years later when according to the Italian census, 258,944 Slovenes, 92,800 Croats, 4,185 Germans, and 531,824 Italians lived in the same territory. In 1910, 67,000 foreigners, most of whom were Italian citizens, had been recorded on Austrian territory, but the change is still too large to be credible (Winkler,

Changes in the state borders on the border region of north eastern Adriatic from the 15th century to the year 1918.
Spremembe državnih meja v obmejni regiji severozahodnega Jadrana od 15. stoletja do leta 1918.

Changes in the state borders on the border region of north eastern Adriatic from the year 1918 to the year 1997.
Spremembe državnih meja v obmejni regiji severovzhodnega jadrana od leta 1918 do 1997.

1931, 126-135). It must be noted that the ethnic groups in this territory were very intermingled, so that Slovene-Croatian relations here were also very complicated. A thorough analysis of the similar 1900 census data tells us that around 8,000 Slovenes lived south of today's Slovenia-Croatia border, while only 3,000 Croats lived north of it.

According to the National Cadaster for Istria of October 1, 1945, in Istria alone lived 165,000 Croats, 54,000 Slovenes, and 73,500 Italians according to nationality. According to use of language in the family, there were 165,000 Croats, 53,000 Slovenes, and 81,000 Italians. According to the same data from 1945, a little more than 1,600 Croats and a little less than 27,000 Italians lived within today's borders of Slovenia. Some 4,800 Slovenes and almost 47,000 Italians lived in Croatia (Cadastre National de L'Istrie: d'après le Recensement du 1er Octobre 1945, 1946, 530-588).

Because of the politically motivated decision of the majority of Italians to leave Communist Yugoslavia, a little over 3,000 Italians live today in Slovenia (SLRS, 1995, 71) and a little more than 21,000 Italians in Croatia, among them 15,600 still living in Istria (CARCRBH, 1993, 114-119). In 1981, the Italian government estimated the number of Slovenes living in Italy at around 60,000 (Bufon, 1992, 62).

In the 1960's, Communist Yugoslavia and Italy signed several bilateral agreements that made possible a large flow of people, goods, and services between the two countries. The liberal regime at the border also appears in the fact that by the 1970's there were already seventy border crossings of various categories over the 235 kilometers of the Slovene section of the Yugoslav-Italian land border. In 1980, there were seventeen million crossings of the Yugoslav-Italian border, most of them through Slovene border points (SLRS, 1995, 33).

The open frontier made the rapid economic development of the region possible, especially on the Slovene side of Slovene-Italian border. On the Slovene side and in Croatian Istria, the tourism industry developed quickly. In the 1970's and 1980's, Italians were already buying gasoline that was and still is much cheaper on the Slovene side than in Italy, while the residents of Yugoslavia left millions of American dollars in Trieste in exchange for goods they could not find in Yugoslavia.

The importance of this region for the economic development of the wider Central European region is shown in the expansion of its ports. Three large ports developed within fifty kilometers of coastline: Trieste, Rijeka, and Koper. From the beginning of its development, Trieste was a very important port for the Habsburg Monarchy, and the importance of the Port of Trieste for the whole Austrian part of the Monarchy increased once the Southern Railway linking Vienna with Trieste was completed. With the end of Trieste's status as a separate free port in 1891, tariffs were no longer levied on goods

entering by land from elsewhere in Austria-Hungary. New port facilities and a second rail line to Vienna opened in 1901 to attract further bank investment, mainly from Vienna, as well as new firms. Trieste's large Italian majority, long commercially preeminent, founded most of the new industrial enterprises in and around the city. The city's population rose to 229,000 by 1910. It included 57,000 Slovenes (Cattaruzza, 1985, 189-209). Trieste was also the headquarters of Austro-Americana, the main carrier for immigrants from Austria-Hungary to America. By World War I, four million people had left via Trieste to seek their fortunes in the United States.

The railway was completed from Vienna to Celje in 1846, to Ljubljana in 1849, and to Trieste in 1857. In the 1890's, a railway was built from Zagreb to Rijeka, and in the middle of the 1970's, more than 110 years after the Vienna-Trieste railway, a branch line was completed to Koper. Thus all three countries of the region – Slovenia, Croatia, and Italy – have their own ports with railway connections that enable economically profitable cargo traffic. Here we must stress the importance of the fact that Rijeka served as the port for the Hungarian part of the Dual Monarchy, while Koper began to develop after World War II so that the former Socialist Republic of Slovenia would have a port of its own in accordance with confederalist trends within the former Yugoslavia. In spite of the relatively small space available for the port, Koper had already surpassed Rijeka in the 1970's according to tonnage shipped. Trieste remains the most important oil port in the region, while Koper and Rijeka became important ports for freight and bulk cargo during the post-World War II Yugoslav period. We must emphasize as well the fact that three major European rail lines pass through this region: from Portugal, Spain, southern France, and the Po Plain through Ljubljana and Maribor on to Hungary, Ukraine, and Russia, which the European Union has adopted as one of Europe's main east-west lines; the Rijeka-Zagreb-Budapest line; and the very important line from Trieste via Corizia, Udine, and the Val Canale Valley to Austria (Klemenčič, V., Genorio, 1992, 43-64).

In conclusion, let us look into the future of this region in connection with its future integration into the European Union. The ethnic map of the region has changed in the last century as a result of economic and other pressures of assimilation and of physical extermination during World War II. The world is becoming ever smaller, and therefore we must emphasize the possibilities that all three ports offer for intercontinental links with the region. Competition among the ports will be replaced by cooperation, and the negative features of borders will disappear.

For the well-being of all the people of the region; respect for ethnic minority rights will be essential in the Northern Adriatic region. Slovenes and Friulians in Italy and Italians in Slovenia and Croatia will have to be

given all minority rights. In addition to general human rights, it will be necessary to give special rights to minority populations, especially regarding language, education, the possibility of forming their own organizations, unlimited opportunities for contact with their mother nations, the formation of their own public information systems and publishing, the possibility of using their own languages at work, political representation, and autonomy (Pan, 1993).

Let us emphasize that in recent years many European organizations have adopted numerous resolutions and protocols, of which the most important are those adopted in the last five years, for example, The European Charter for Regional or Minority Languages adopted by the Council of Europe on June 22, 1992, and Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights (Klemenčič, V., 1997, 365-380).

VLOGA SEVERNO JADRANSKE OBMEJNE REGIJE MED ITALIJO, HRVAŠKO IN SLOVENIJO V PRETEKLOSTI IN V PROCESU EVROPSKE INTEGRACIJE

Matjaž KLEMENČIČ

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

Vladimir KLEMENČIČ

Univerza v Ljubljani, FF, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

POVZETEK

Zaradi svoje geopolitične lege je območje severnega Jadrana imelo že od nekdaj pomembno vlogo v vojaškem, ekonomskem in političnem pogledu in mnoge evropske sile so se v različnih zgodovinskih obdobjih potegovale za nadzor te naravne zajedbe v osrčje srednje Evrope. V tem prostoru je zato prišlo do številnih sprememb v politični karti in z njimi povezanih premikov političnih meja, kar ni ostalo brez posledic tudi na spreminjanje dokaj pestre etnične strukture severnega Jadrana. Najprej se je tu kot regionalna sila razvila Beneška republika, po njenem razpadu in kratkotrajni francoski zasedbi pa je celotno območje prešlo v roke habsburške države. Do nadaljnje spremembe je prišlo po zedinjenju Italije leta 1866, ko je bilo tej državi priključeno nekdanje beneško ozemlje do historične meje z Avstrijo. Po prvi svetovni vojni je Italija pridobila nadzor nad zahodno Slovenijo in Istro in s tem tudi nad celotnim severnim Jadranom. Stanje se je vnovič spremenilo po drugi svetovni vojni, ko je Jugoslaviji kot zavezniški državi ter ob podpori ameriških Slovencev uspelo doseči premik politične meje do neposrednega zaledja Trsta, ki je bil za krajši čas vključen v vmesno mednarodno cono. Z osamosvojitvijo Slovenije in Hrvaške sta obe državi prevzeli dotedanjo jugoslovansko vlogo pri nadzoru vzhodnega dela severnega Jadrana. Politične spremembe po prvi in drugi svetovni vojni so privedle do znatnih sprememb tudi v demografski in etnični podobi tega območja, kar je sprožilo nemalo napetosti med sosednjimi deželami. Kljub temu sta Italija in Jugoslavija po drugi svetovni vojni, zlasti pa od šestdesetih let dalje, veliko prispevali k liberalizaciji mejnega režima in povečevanju mejne propustnosti z odprtjem številnih mejnih prehodov, kar je omogočilo porast obmejne ekonomije in mednarodnih prekomernih gospodarskih izmenjav. Porasel je tudi promet v pristaniščih severnega Jadrana, kjer so se v zračni razdalji samo petdesetih kilometrov razvile kar tri luke: ob Trstu in Rijeki, ki sta se uveljavili že za časa Avstrije, je v zadnjih desetletjih povečala svoje kapacitete in oskrbovano zaledje zlasti luka Koper. Slednja je pridobila železniško povezavo šele sredi sedemdesetih let, a je v tem času po čisti tonaži, se pravi brez naftnih pretovorov, že prehitela tržaško in reško luko. V perspektivi evropske integracije je pričakovati večje sodelovanje ne le med lukami in ekonomskimi dejavniki, ampak tudi na družbenem področju. Uveljavljanje evropskih načel in standardov na področju zaščite in promocije regionalnih in manjšinskih jezikov bo tako nedvomno pripomoglo k tvornejšemu sožitju med etničnimi skupinami in narodi, ki žive na območju severnega Jadrana.

Ključne besede: severni Jadran, zgodovina politične razmejitve

ARCHIVAL SOURCES

NAUS-OSS-FLD (National Archives of the United States, R.G. 165, box 1959, Suitland Maryland, Archive OSS, Foreign Language Division, Foreign Nationality Groups in the United States), Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services (NAUS-OSS-FLD), no. B-353, 10 May, 1945, Slovenes turn to Moscow.

NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-400, 29 September, 1945, Topics of September in the Foreign Nationality Press.

NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-328, 12 March 1945, Italian Americans on Yalta.

NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-345, 6 April, 1945, Italian Americans organize to demand allied status for Italy.

NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. B-322, 5. March, 1945, Yugoslav Border Question Flares Anew among Italian Americans.

NAUS-OSS-FLD, Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of Strategic Services, no. N-179, 24 January, 1945, The Italo-Yugoslav Border Problems in the Italian Language Press.

REFERENCES

- Adamic, L. (1981):** Louis Adamic to Josip Broz Tito, 23. October 1944. In: Christian, H. A. (ed.): *Izbrana pisma Louisa Adamiča*. Ljubljana, Cankarjeva založba, 367.
- Adamic, L. (1981):** Louis Adamic to Upton Sinclair, 17. June 1946. In: Christian, H. A. (ed.): *Izbrana pisma Louisa Adamiča*. Ljubljana, Cankarjeva založba, 405.
- Benderly, J., Kraft, E. (eds.):** *Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects*. New York, St. Martin's Press.
- Bundy, F.J. (1987):** *The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire, 1809-1813*. New York and London, Garland Publishing Co.
- Bufon, M. (1992):** Prostorska opredeljenost in narodnostna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: Primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini. Trst, Slovenski raziskovalni inštitut.
- Cadastre National de L'Istrie:** d'après le Recensement du 1er Octobre 1945 (1946). Sušak, L'Institut Adriatique.
- CARCRBH (1993).** *A Concise Atlas of the Republic of Croatia & of the Republic of Bosnia and Hercegovina*. Zagreb, Leksikografski institut Miroslav Krleža.
- Cattaruzza, M.: "Slovenes, Italians, and Trieste, 1850-1914".** In: Engman, M. (ed.): *Ethnic Identity in Urban Europe*. New York, European Science Foundation.
- Černe, A., Pelc, S. (1990):** Vloga in pomen prometa v Koprskem Primorju. Primorje - Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov. Portorož, Zveza geografskih društev Slovenije, 209-214.
- HAECE (1993).** *Historical Atlas of East Central Europe. A History of East Central Europe I.* Ed.: P.R. Magossi. Seattle & London, University of Washington Press.
- Harriman, H.H. (1977):** *Slovenia under Nazi Occupation, 1941-1945*. New York, Studia Slovenica.
- Klanjšček, Z., et. al. (1977):** *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945*. Ljubljana, Založba Borec.
- Klemenčič, M. (1987):** Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: Naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od srede 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor, Založba Obzorja.
- Klemenčič, V., Genorio, R. (1992):** Nova država Slovenija in njena funkcija v združeni Evropi. In: *Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije*. Ljubljana, Svetovni slovenski kongres, Ministrstvo za znanost in tehnologijo, 43-64.
- Klemenčič, V. (1997):** Überlebensmöglichkeiten der nicht anerkannten Minderheit der Slowenen in der Steiermark. In: Stenner, C. (ed.): *Slowenische Steiermark*. Wien, Böhlau Verlag.
- Les Relations entre la France et les pays yougoslaves du dix-huitième au vingtième siècle (1987).** Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Maclean, F. (1957):** *Disputed Barricade, The Life and Times of Josip Broz Tito Marshal of Yugoslavia*. London.
- Melik, V. (1978):** *Gli Sloveni della Benecia 1797-1866. La storia della Slavia Italiana*. Trieste, University of Trieste, 5-20.
- Novak, B.C. (1970):** *Trieste 1941-1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle*. Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Pan, C. (1993):** Grundrechte der Europäischen Volksgruppen. Der FUEV-Konventionsentwurf. Referat beim Kongreß "Volksguppen in Europa". Faaker See/Baško jezero, Kärnten/Österreich, 5. Nov. 1993.
- Pirjevec, J. (1995):** *Jugoslavija 1918-1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve Jugoslavije*. Koper, Založba Lipa.
- Rogel, C. (1994):** In the Beginning - The Slovenes from the Seventh Century to 1945. In: Benderly, J., Kraft, E. (eds.) *Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospect*. New York, St. Martin's Press, 3-22.
- Rusinow, D. (1969):** *Italy's Austrian Heritage, 1919-1946*. London, Oxford University Press.
- Senkowska-Gluck, M. (1980):** *Pouvoir et société en Illyrie napoléonienne*. Revue de l'Institut Napoleon, 136, 55-78.

Slovenija, Italija, Slovenia, Italy, Bela knjiga o diplomatskih odnosih, White Book on Diplomatic Relations. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, Ministry for Foreign Affairs of the Republic of Slovenia, 74-79.

SLRS (1995): Statistični letopis Republike Slovenije (=Statistical Yearbook Republic of Slovenia). Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

Smodlaka, J., Tito, J.B., Barbalich, F. (1944): Jugoslavs and Italy. New York, United Committee of South Slavic Americans.

Tako se ne gradi temeljev za mir. Ameriška domovina, Cleveland, 48, 113, May 16, 1945, 2.

Valussi, G. (1972): Il confine nordorientale d'Italia. Trieste, University of Trieste.

Winkler, W. (1931): Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten. Wien, Leipzig, Wilhelm Braumüller Universitäts Verlagsbuchhandlung.

Živojinoić, D. (1972): America, Italy and the Birth of Yugoslavia, 1917-19. Boulder, Colo., East European Monographs.

GEOPOLITICAL AND ETHNIC TRANSFORMATIONS IN THE UPPER ADRIATIC BETWEEN CONFLICTS AND INTEGRATION PERSPECTIVES

Milan BUFON

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18, E-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

ABSTRACT

The article deals with the process of geopolitical and demarcational transformations of the Upper Adriatic in the light of the relations between political and ethnic boundaries. Major or minor overlapping of social and cultural boundaries in the dealt with area triggered off some extensive demographic movements or changes in migration processes and courses as well as changes in the ethnic structure of the Upper Adriatic which were particularly intense in the first half of this century and led to a decline of ethnic components in traditionally mixed coastal towns, such as Trieste, Koper, Pula and Rijeka. The article is concluded with the author's expectation that the gradual suppression of the dominant role of political borders in the area of the Upper Adriatic will lead to a renewed evaluation of its traditional multicultural structure.

Key words: national borders, Italy, Slovenia, Croatia

INTRODUCTION

Thanks to the political transformations after the first and the second world war and to the conflicts arising from the solution of the so-called question of Trieste, the region of the Upper Adriatic has become an example of geopolitical handbooks and a real laboratory of contemporary geographic-political transformations. As such many professionals have been dealing with it tracing new political borders (See fig. 1), and studying the effects of the changes of the border on the borderland and its inhabitants. In the process of setting boundaries in this region, that reached its apotheosis in the first half of this century, and finished actually in 1991 with the independence of Slovenia and Croatia, also the evolution of the geographic-political attitude can be seen. An attitude that at the beginning had followed Ratzel's geopolitical principles, according to which the flexibility of defining borders shows directly the change in the power ratio between the countries, and later on it has taken into account to a greater extent modern integrative ideas about looking for harmony and elimination of international conflicts. Herewith I will try to trace an overview of the development of this so characteristic "contact" region with a special regard to the links between the

geopolitical and ethnic transformations in the Upper Adriatic.

THE PROCESS OF SETTING BORDERS IN THE UPPER ADRIATIC

The "modern" border in this region, this means the political border between territorially organized political units, originated at the beginning of the 16th century during the international treaty in Worms between the Republic of Venice and the Hapsburg Empire. Interestingly enough this border had undergone only a few changes until the first world war, and actually still represents the basis of the majority of the contemporary border between Italy and Slovenia. Its upper part, that according to the orographic principle coincides with the Alps, can be therefore set among the oldest and most stable boundaries in Europe. On the contrary, its southern, Adriatic, part, has undergone a different destiny characterized by instability. Here the historical border between Austria and Venice coincided again with a natural principle, this time a hydrographic one, following mainly the flows of Idrijca and Ansa on the west, so that the coast together with Grado and Monfalcone to the mouth of Timavo was ruled by the Republic of

Venice, as was the coast of Istra to the south of Muggia. Until the middle of the 18th century both countries had agreed that, as a means of rationalization and more precise definition of the territory, only the setting out of boundary markers on this territory was needed. At the time of Napoleon the new French rule used the same "natural" principles for drawing up borders. The border between the two political units under French rule, namely the Reign of Italy and the Illirian Province, followed the flow of Soča/Isonzo from its source to its mouth, and the watershed of Rateče, that became for the first time the marker of the national border. In spite of its "naturalness" the new border caused much discontent among the population living on both sides of the Soča river. After Napoleon's defeat Austria gained the entire northern Italy and the previous border with the Republic of Venice became an internal border and remained such until 1866, when the border between the previous Austrian Lombard-Venetian Reign and the District of Gorizia and Gradisca became an international border, namely between the new independent Reign of Italy and the Austrian Empire. This caused many disadvantages to the whole Friuli; the railway connection between Trieste and Venice, and between Udine and Tarvisio, in fact, slowed down. On the other hand, right at that moment, in spite of their "frontier" position both Gorizia and even more Trieste began to develop more intensively. The first one maintained even after the first world war its role of a regional centre, since the borders of the new region of Gorizia in Italy coincided mainly with the borders of the previous region of Gorizia in Austria. On the other hand Trieste, in spite of an increase in industrialisation, lost its role of the main port, which caused a slowdown in the demographic and urban growth that had characterized this town so far (Valussi, 1972).

After the second world war the upper part of the border between Italy and Yugoslavia was set again on the old historical border, based prevalently on the orographic principle. In order to trace the lower part of the contemporary border between Italy and Slovenia, a totally new criterion of "ethnic balance" was used, according to which a border should coincide as much as possible with the ethnic border, and at the same time would leave to both countries the same number of members of minority groups. This rose the problem of dividing traditionally rather persistent regions such as Gorizia and Istra together with Trieste (Klemenčič and Bufon, 1991). What regards Gorizia the new political border coincided rather consequently with the ethnic border between the Romance (Italian and Friulian) and Slovenian populations, in the sense that the ethnically mixed town of Gorizia and the transport connections the town needed with Trieste and Udine remained in Italy. In the case of Istra and Trieste the already mentioned principle of "ethnic balance" was used, since in this region the ethnic border between the Romance and Slavic (Croatian

and Slovenian) population is not straight nor proportional to the territory. The difficulty of drawing up boundaries in this territory is clear if we consider the fact that for the most problematic part of it, Trieste, a temporary solution was found while waiting for a more suitable agreement between the international powers and the local expectations. This was the so called Free Territory of Trieste divided into two zones. The zone including Trieste was ruled by the Anglo-Americans, whereas the zone including Istra was under the Yugoslav rule. This situation found finally a solution in 1954, when with a slight modification of the border, advantageous for Yugoslavia, the northern part of the Free Territory of Trieste, the one including Trieste itself, was left to Italy, while the southern part was left to Yugoslavia. The validity of this border was accepted, even though with smaller modifications, at the Treaty of Osimo in 1978. A new problem arose with the independence of Slovenia and Croatia in 1991, when the so far republic boundary became an international border. At this point a more precise and more rational definition of the border on the ground was needed as it was on the sea, namely in the gulf of Piran; a problem not yet solved (Blake, 1993; Gosar and Klemenčič, 1994). It can be said that also this new border runs along the ethnic border between Croatian and Slovenian population, on which the border between the two republics was based in the period 1945-1954.

As we have seen the maritime zone of the Upper Adriatic offers an interesting example of interdependence between the political and ethnic border. Both of them can be even parallel or perpendicular to each other and they trace what we can call the ethno-political "cross" of Istra (Bufon, 1993a). Its vertical axe came into being between the 13th and the 15th century, when the Republic of Venice increased its power in Istra. In the second half of the 13th century it ruled the whole western and southern coast of the peninsula of Istra, while a major part of northern Istra became Venetian in the 15th century, when the Republic of Venice obtained the land of the patriarchs of Aquileia in Muggia, Buje, and Buzet. This vertical, traditionally political axe of the "cross" of Istra is everything but a straight line, its shape is that of an inverted S. The historical ethnic border on the Italian, or better Romance population, is straighter, it includes the contemporary Slovenian coast from Koper to Dragonja, where it heads inland to Motovun, and then through Višnjan it runs back to the coast to Poreč, Rovinj and Pula on the western coast of Istra, while on the eastern coast it includes the hinterlands of Labin, Opatija, Rijeka, and the Islands of Kvarner. As a consequence of the venetian "colonizing", or mercantile populating policy this ethnically Italian area is characterized by various ethnic islands not bonded to each other, made up by sea-towns and their immediate hinterlands, on the contrary it has a more cohesive shape

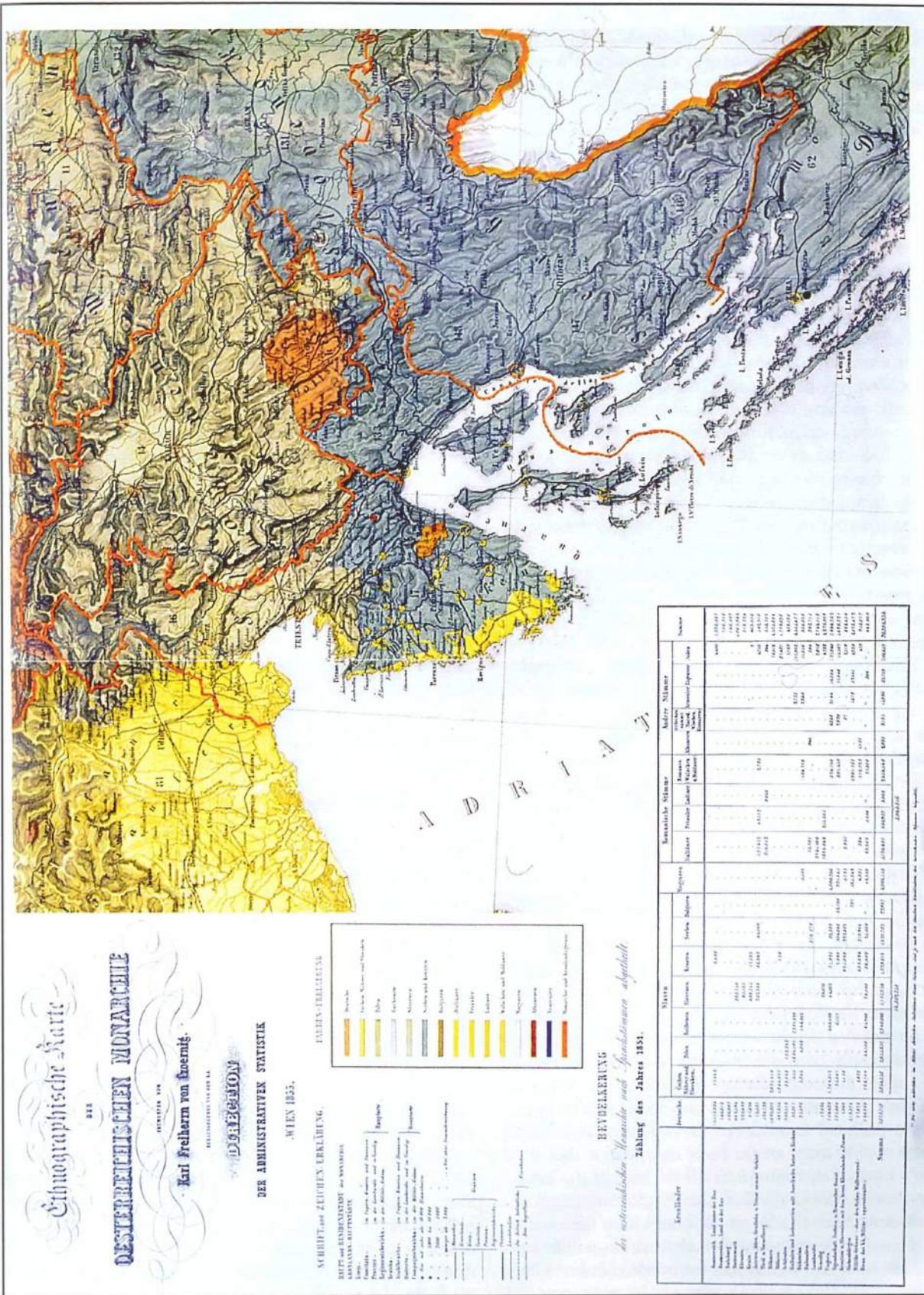

Fig. 1: Czoernig's ethnic map of the Upper Adriatic (Vienna, 1855).
Sl. 1: Czoernigova etnična karta zgornjega Jadrana (Dunaj, 1855).

only between the rivers of Dragonja and Mima. Generally speaking it can be said that the traditionally Italian ethnic area in Istra comprises a greater part of western Istra, and that the ethnic border between the Romance and Slavic ethnic groups in this area runs along the nearly straight line between Koper and Pula.

More or less during the same period, this means between the 12th and the 15th century, also the horizontal axe of this interesting cross of Istra, namely the ethnic border between the Slovenian and the Croatian population, was shaped. Nevertheless this axe had not had until recently any political function. The Slovenian dense population in the area stopped at that time by the river of Dragonja and along the line north to Buzet and Rupa and it has not changed essentially any more. This is rather uncommon, since, as we have already seen, this ethnic border has never been politically sustained. At this regard one thing should be stressed, neither the vertical Romance-Slavic ethnic border nor the horizontal Croatian-Slovenian one have never represented a true "linguistic" border between the populations of Istra. All the three languages, in fact, and their dialects have flown one into the other and this has occurred not only in the towns but also on the countryside creating in the areas where the three ethnic groups have been living together, a particular dialect of Istra, that contains terms of the three different languages (See Fig. 2).

After the Republic of Venice collapsed in 1797 whole Istra was ruled by the Austrians, who annexed it to the Region of Kranjska. The previous political border in this region remained an administrative border, since western and southern Istra had a temporary provincial government in Koper. Also during the brief French rule (1805-1813) the former venetian Istra was an independent province with its headquarters in Trieste, whereas the rest of the peninsula was part of the Croatian Province with its headquarters in Karlovac. So the old border between Austria and Venice lost its role only after the annexation of Istra to Austria, when the whole peninsula became one administrative unit with its headquarters in Pazin. Istra became a region and the seat of its regional administration was in Poreč, and the captaincy was in Rovinj. Istra, however, remained an independent province, with its headquarters in Pula, also when ruled by Italy after the first world war. The use of ethnic principles in defining borders after the second world war showed again the contradiction of the traditional "cross" of Istra. In this sense Italy was very active in trying to revive the political function of its vertical axe. A slight influence of this axe can be seen also in the so called Morgan's Line, that, from 1945 till the end of the peace conferences in 1947, divided the Anglo-American occupation zone from the Yugoslav one within the controversial zone between the historical Austrian-Italian border and after the first world war set border between Italy and Yugoslavia. The Morgan's Line ran from Ospo to the

hills of Muggia and reached the sea at Debeli Rtič, dividing the frontier zone in two parts (A and B); the northern A zone included also the enclave of Pula. Its position, however, influenced also the French compromise border proposal, which suggested the creation of an intermediate, politically hybrid zone, namely the Free Territory of Trieste. The southern border of this area coincided with the Morgan's Line. With the end of the Free Territory of Trieste in 1954 also the political function of the vertical axe of the "cross" of Istra finished. Nearly the whole peninsula, in fact, was annexed to Yugoslavia, within this state the ethnic border between Croats and Slovenians acquired for the first time the status of an administrative border between republics, moreover, in 1991 it became also an international border. After a long period of vertical definition of borders in Istra, a new era started; that of horizontal definition of borders. This, however, sets a major part of the peninsula under the rule of one government, that of the newly constituted Croatian state.

THE CONSEQUENCES OF THE NEWLY SET BORDERS ON THE ETHNIC AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE UPPER ADRIATIC

All this border modifications that mainly took place in this century after a long period of geopolitical stability, have of course deeply influenced the ethnic structure of the Upper Adriatic. After the first world war, in fact, the Italian increasingly Fascist-like policy of assimilation caused that the traditionally ethnically mixed towns along the coast had to follow the new pattern of "ethnically pure" towns, in the sense of Italian ethnicity, and therewith become "città italianissime". This in particular was the case of Trieste, where after the census in 1910 30% of the population in the commune was Slovenian, whereas only ten years later this figure seemed to decrease at 8%. According to the analysis of Čermelj after the first world war about 100 thousand Slovenians left their homes in the ethnically mixed towns of the occupied territories (Čermelj, 1965). The political emigrants moved prevalently to Yugoslavia, whereas the economic ones moved both to South and North America. The political emigration of Slovenian population from Trieste had continued also after world war two, especially after the Yugoslav administration had to leave the town, whereas the economic emigration increased after the end of the Free Territory of Trieste and the annexation of Trieste to Italy.

The first two decades after the second world war were very dynamic and important for Trieste, in fact, even though the number of its inhabitants remained nearly the same (about 250 thousand inhabitants), the structure of the population changed deeply. In this period, according to the dominant estimations, about 50 to 60 thousand people immigrated from the areas that be-

came part of Yugoslavia, whereas on the other hand about 30 to 40 thousand people, among them many were Slovenians, left the town for economic reasons and moved prevalently to Australia. Also among the immigrants the ethnic structure was different: mostly they were Italians from Istra and Rijeka, but there were from the same areas also many Croats and Slovenes from different part of Slovenia, whose ideas were pro-western and who disagreed with the communist regime in the country. Generally speaking the change of the political boundaries and the annexation of the town to Italy influenced also the immigration flow towards Trieste and therewith also the territorial origins of the inhabitants of the town itself. From the comparison of the situation in 1910 and 1991 an increase of the people born in the town (from 49% to 62%) can be seen, this means a slowdown in the immigration dynamic, and indirectly also in the attractiveness of the town among the inhabitants of the inland. On the other hand, we can see also a different spatial orientation. Thus the percentage of people that immigrated to Trieste from Italy increased remarkably (from 11% to 17%) as it did the number of immigrants from Istra (from 8% to 14%), on the contrary the number of immigrants from western Slovenia decreased (from 12% to only 1%), as it did the number of the immigrants from the rest of Yugoslavia (from 10% to less than 1%), and from Austria too (from 5% to 0%). The only figure that remained nearly unchanged is that of the immigrants from Rijeka and Dalmatia (2%) and from other countries (3 to 4%).

	1910	1991
Trieste	49	62
Istra	8	14
Western Slovenia	12	1
Italy	11	17
Rijeka and Dalmatia	2	2
Former Yugoslavia	10	1
Austria	5	0
Other countries	3	4

Tab. 1: The change in the structure of the population of Trieste considering the birthplace, in 1910 and 1991 (in %).

Source: Author's analysis of statistical data.

Also the census figures regarding the ethnic structure of Istra show the importance of the political transformations on the ethnic and demographic situation of the area. According to the Austrian census in 1910 there were on the whole peninsula, except for Trieste and Rijeka, about 250 thousand inhabitants, 52% of them were Italians, 39% Croats, and 9% Slovenians, whereas according to the Italian census in 1921 there

were 265 thousand inhabitants and 66% of them were Italians, 24% Croats, and 9% Slovenians. Thus it seems that in a mere ten-year period the number of Italians increased for 50 thousand units, whereas the number of Croats decreased for 30 thousand units. It is clear that the cause of such a huge modification in this ethnic structure cannot be sought for only in the emigration flow of the native population and in the immigration of Italian colonisers and state employees. According to Schiffrer the figures of the real ethnic structure were rather distorted. His figures for the 1939, in fact, are the following: about 150 thousand Italians, 97 thousand Croats, 44 thousand Slovenians, and at least 28 thousand ethnically mixed inhabitants, and nearly 10 thousand inhabitants of other origins (Schiffrer, 1946). What is immediately clear from this analysis, besides the exaggerated number of Slovenians, is the difficulty of ethnic identification among the population. This can be seen in the big number of ethnically neutral inhabitants and in the author's opinion that the people living in north-west Istra between Dragonja and Limski Kanal speak a Croatian-Italian dialect, that cannot be said to be part of any of the two languages. Something similar was noticed by Rutar at the end of the last century (Rutar, 1896). All these difficulties of ethnic identification can be seen also in the post war census in 1948, that turned somehow upside down the statistics of 1921. Even though in this period the emigration of Italians from Istra began, this phenomenon was rather limited in the very first post-war years and therefore does not justify the figure that only 80 thousand Italians remained in Istra. Obviously many of them, who were included among the Italians twenty years before, changed more or less "voluntarily" their mind. The real "exodus" of the Italian population began after 1947 and lasted for a decade; until 1961 the number of Italians in Istra had decreased to 20 thousand units, this means that about 100 thousand native Italians, or one third of the whole population, had joined the emigration flow. This gap has been only partly filled with new immigrants from the rest of Yugoslavia. On the other side of the border the majority of the emigrants from Istra was settled in the area between Trieste and Monfalcone, the area which has been historically densely inhabited by the Slovenians. Thus a trend towards a "normalization" on both sides of the border is evident, which means that the political and ethnic border should coincide: the north-west coast of Trieste mainly inhabited by Slovenians should have become also from the ethnic point of view Italian, whereas the western coast of Istra inhabited by Italians should have become "Yugoslav".

The influence of "external" factors on ethnic identification and self-identification is also evident in the later movements of the Italian population in Istra. According to the statistics their number, in fact, had decreased until 1981 to only 13 thousand, on the contrary, in 1991,

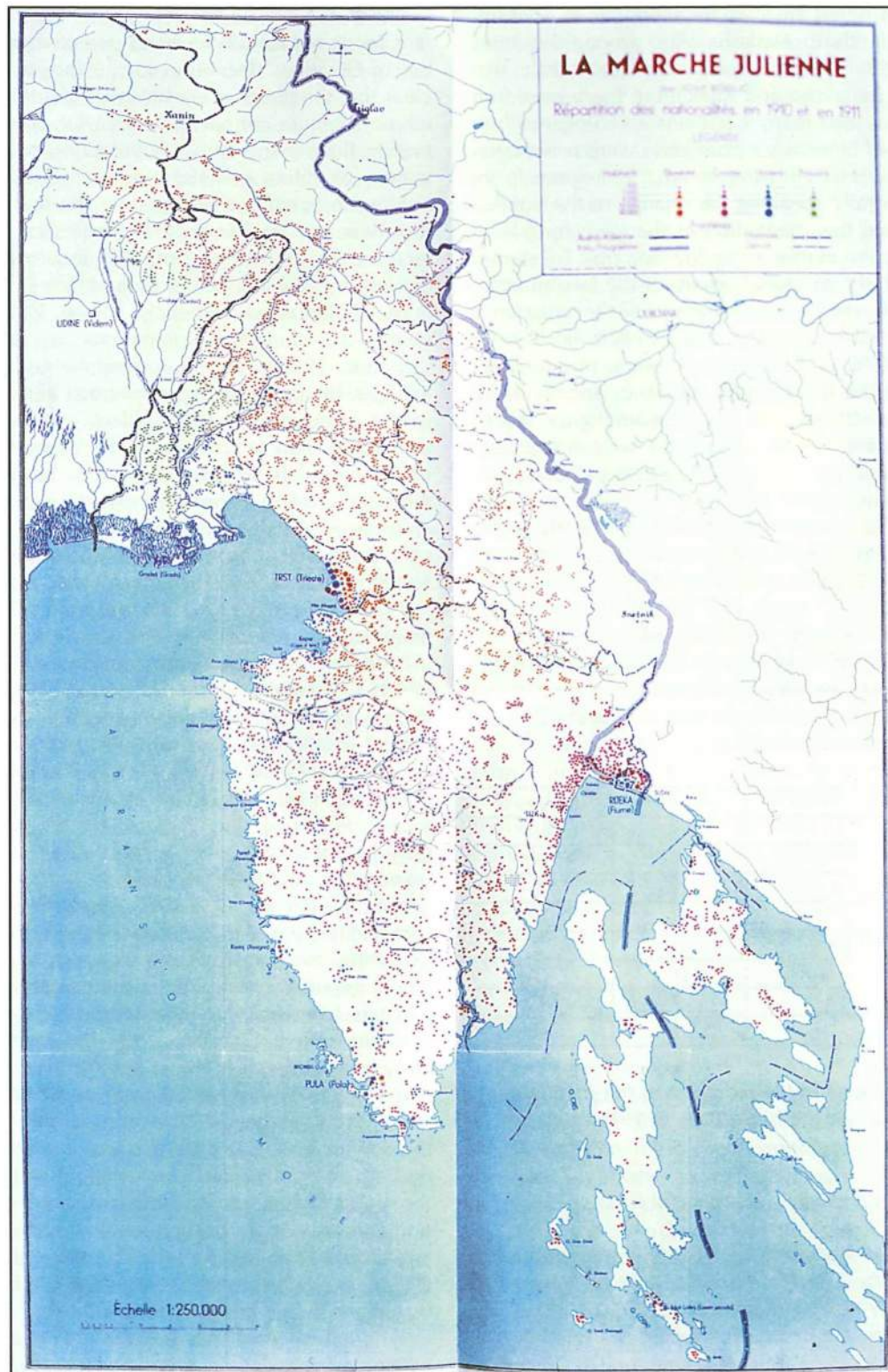

Fig. 2: Roglič's ethnic map of the Upper Adriatic (1945) (Cartes).
Sl. 2: Rogličeva etnična karta zgornjega Jadrana (1945).

when there was a big political and economic crisis in Yugoslavia, the number of Italians increased again to 21 thousand (Juri, 1991; Repolusk, 1990). Usually the biggest changes in ethnic structure occurred in the traditionally ethnically mixed urban centres, to which Italians, Slovenians, Croatians, and people of other origins had immigrated during the Austrian domain (Inštitut za narodnostna vprasanja, 1995). In this area a remarkable decrease in the German population, and in other more distant populations can be noticed, as it can be seen a decrease in the native population, depending on the nationality. Thus in Trieste a decrease in the Slovenian population can be seen and at the same time the Italian population, which has been traditionally the majority, has increased. In Koper, Pula, and Rijeka the formerly dominant Italians have withdrawn, and have been partly substituted by the local Slovenian or Croatian population, and by immigrants from the less developed regions and republics of former Yugoslavia (Društvena istraživanja, 1993; Gosar, 1993). For instance more than 30% of all the immigrants that have moved to Koper were from these areas.

		Italians	Slovenians	Croatians and other Yugoslav peoples	Germans and other peoples
Trieste	1910	64,7	24,8	1,0	9,5
Trst	1991*	84,0	10,0	3,0	3,0
Koper	1910	78,2	18,5	1,3	1,9
Capodistria	1991	2,2	82,4	15,4	-
Pula	1910	52,0	4,9	23,2	19,9
Pola	1991	8,1	1,9	88,0	2,0
Rijeka	1910	48,6	4,7	26,7	19,9
Fiume	1991	1,8	1,6	95,7	0,9

Tab. 2: The changes in the ethnic structure of some towns in the Upper Adriatic between 1910 and 1991 (in %).

*Estimation

Source: Bufon, 1992; Perselli, 1993.

The census figures, however, show prevalently trends in ethnic identification and the influences of the political situation, and they can be hardly useful in assessing the "real" dimension of the ethnic structure, considering that the ethnic minority groups often behave like "submerged" linguistic communities and the degree of their "visibility" depends primarily on the degree of social integration, that is to say on the protection measures. From more accurate surveys is evident that in Slovenian Istra only 73% of the Italian speaking population identify themselves as Italians, and in Croatia this figure is even smaller (Bogliun Debeljuh, 1989 and 1994; Milani Kruljac, 1990). This difference between the

objective and subjective ethnic identification occurs even to a greater extent among the Slovenians in Trieste, whose degree of formal protection is rather inferior; here only 40% of the people who can speak Slovenian or can understand it identify themselves explicitly as Slovenians (Bufon, 1991 and 1992).

CONCLUSION

The contemporary image of the Upper Adriatic from a political-geographic point of view is thus completely different from the past one. Ethnic-political transformations in this area have erased to many extents the formerly persistent ethnic borders, and even though cultural spaces have lost many of their traditional bearers they still influence the shape of the specific territorial identity, which can be seen in the people who have moved into these places from somewhere else. Moreover, the emigration of native peoples has widened the space of original regional identity and has been influencing the forms of spatial bonds within a wider regional context (Klemenčič, 1993). In this way especially the bonds between Trieste and Istra have become stronger, since in Trieste and its neighbourhood lives the majority of the Istrian native Italians, who are still very bonded to their land of origin. As a consequence of this, Trieste is becoming, in spite of the two borders that separate it from the rest of Istra, the new "Caput Istriae", and it is likely that this function will become even stronger in the future, since Istra is devoid of a specific regional centre. Considering that contemporary processes of integration follow the principle of "unity in diversity", it is likely that Trieste can assume again its regional function in this area, on condition that at the same time its multicultural tradition is revived (Minghi, 1994).

It is a common rule for all "new" borderlands that after the elimination of political and ideological hindrances, they are the most receptive to new forms of integration between the two neighbouring countries (Bufon, 1994 and 1996). This search for a wider co-operation derives from the process of overcoming the conflicts caused by the division of traditionally homogeneous administrative, social, economic and cultural spaces, and it is becoming quite evident also in the case of the "three-border" area of Trieste and Istra (Sanguin, 1996; Zupancic and Repolusk, 1995). "Old" borders - and the northern part of the current Italo-Slovene border is a good example of this - are based, in fact, on the "old" concepts of defining borders, that coincide with the so called natural, usually orographic, boundaries, whereas the "new" borders often penetrate in urban and densely populated areas, where the communication among the inhabitants used to be intense (Bufon, 1993b; Klemenčič and Bufon, 1994). Upper Adriatic remains therefore a very interesting area subject to continuous

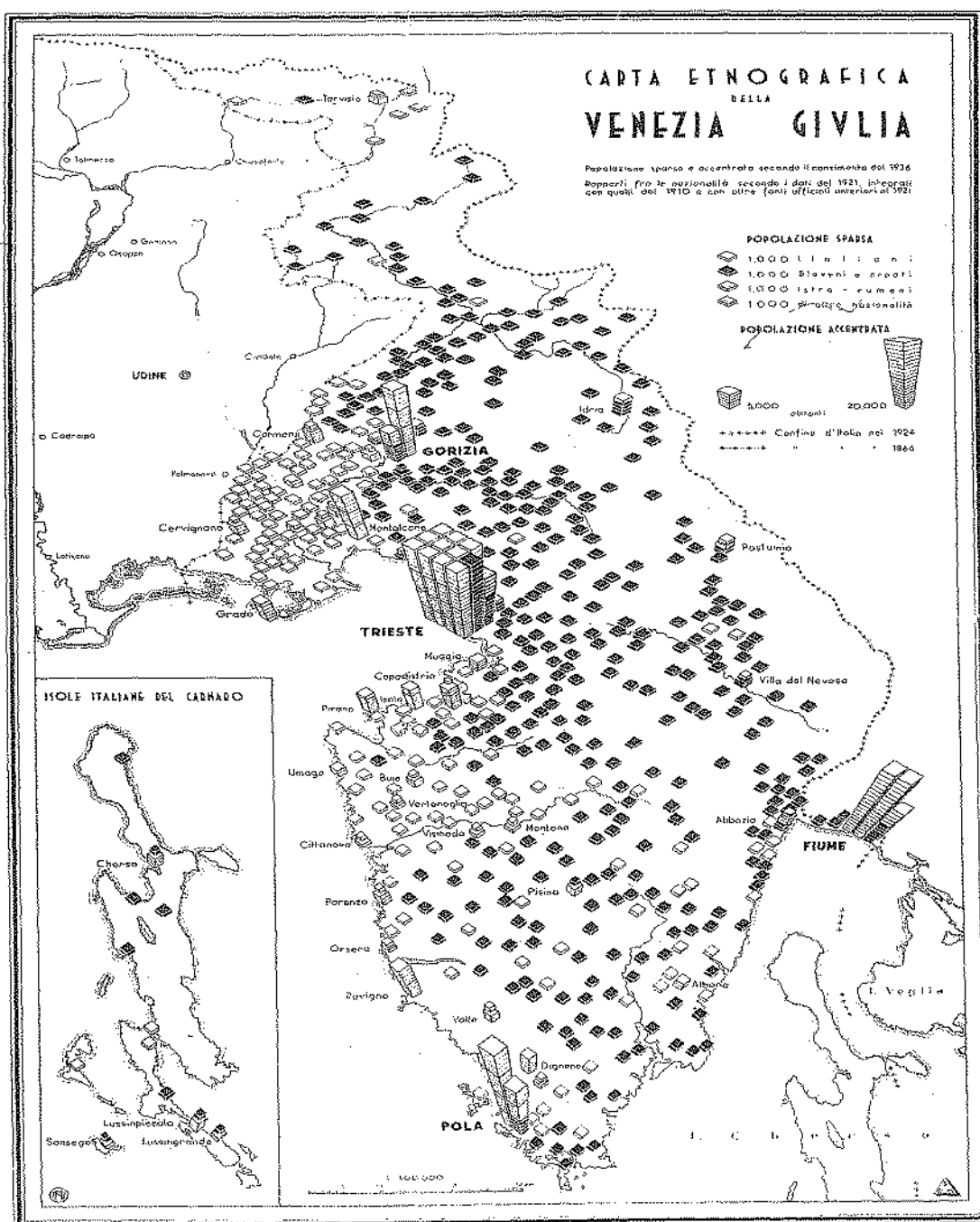

Fig. 3: Schiffrer's ethnic map of the Upper Adriatic (1946)(Cartes).

Sl. 3: Schiffrerjeva etnična karta zgornjega Jadrana (1946).

geopolitical transformations. Since this area is now divided into three states it is becoming a new and special kind of European borderland or "Euro-region", which will surely become a studying subject for many scholars of its social and spatial problems. Moreover this area should be considered by the interested countries in the

sense that it should remain an area of international and multiethnic integration and co-operation also in the future. Its history proves, in fact, that it is typical for Upper Adriatic that it is much more difficult to divide it than to bond it together.

GEOPOLITIČNE IN ETNIČNE TRANSFORMACIJE V ZGORNJEM JADRANU MED KONFLIKTI IN INTEGRACIJSKIMI PERSPEKTIVAMI

Milan BUFON

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18, E-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

POVZETEK

Območje zgornjega Jadrana se je spričo političnih transformacij po prvi in drugi svetovni vojni ter konfliktov, ki so nastali okoli geopolitičnega razreševanja tako imenovanega tržaškega vprašanja, uveljavilo kot šolski primer in hkrati pravcati laboratorij sodobnih politično-geografskih transformacij in kot tako zaposlovalo številne strokovnjake za trasiranje novih političnih meja ter proučevalce učinkov spreminjanja mejne črte na obmejni prostor in njegovo prebivalstvo. V razmejitvenem procesu tega območja, ki je doživel vrhunec v prvi polovici tega stoletja, zaključil pa se je z osamosvojitvijo Slovenije in Hrvaške leta 1991, je na ta način mogoče razbrati tudi razvoj politično-geografskega pristopa, ki se je sprva oklepal Ratzelovih geopolitičnih načel, po katerih elastičnost v političnem razmejevanju neposredno izraža spremembe v razmerju moči med državami, nato pa vse bolj osvajal sodobna integrativna načela v iskanju harmonije in pri odstranjevanju mednarodnih konfliktov. Pričujoči prispevek želi podati nek pregled razvoja tega tako značilnega "kontaktnega" prostora s posebnim ozirom na povezave med geopolitičnimi in etničnimi transformacijami v zgornjem Jadranu.

Na razvoj sedanje slovensko-italijanske meje sta vplivali predvsem historična meja med Italijo in Beneško republiko oziroma kraljevino Italijo, ki je ostala skorajda nespremenjena od začetka 16. stoletja do prve svetovne vojne, ter po njej nastala nova meja med kraljevinama Italijo in Jugoslavijo. Pri tem je pomembno, da nova meja ni globlje posegla v administrativno in gravitacijsko strukturo ozemlja med historično in novo mejo, saj je slednje v bistvu ohranilo skorajda isto upravno razdelitev, kakršna je tu obstajala za časa Avstrije.

Po drugi svetovni vojni se je zgornji odsek meje med Italijo in Jugoslavijo spet povrnil na staro zgodovinsko mejo, ki se v glavnem naslanja na orografski princip, medtem ko je bil za spodnji del sedanje slovensko-italijanske meje prevzet povsem nov kriterij "etničnega ravnovesja", po katerem naj bi meja čim bolj sledila etnični meji, hkrati pa prepuščala obema državam približno isto število pripadnikov manjšin. S tem se je pojavilo vprašanje delitve tradicionalno dokaj persistentnih deželnih enot, kakršni sta Goriška in Istra s Trstom. V prvem primeru je nova politična meja še najbolj dosledno sledila etnični meji med romanskim (furlanskim in italijanskim) ter slovenskim prebivalstvom, s tem da so etnično mešano mesto Gorica ter za njene povezave s Trstom in Vidmom potrebne prometnice ostale v Italiji, v drugem primeru pa je bil uporabljen že omenjeni princip etničnega ravnovesja, saj na tem območju etnična meja med romanskim in slovanskim (slovenskim in hrvaškim) prebivalstvom poteka veliko manj premočrtno in teritorialno enakomerno.

Še posebno maritimno območje zgornjega Jadrana nudi zanimiv primer soodvisnosti med etnično in politično mejo. Obe namreč lahko potekata bodisi pravokotno kot vzporedno druga z drugo in oblikujeta to, kar bi lahko imenovali istrski etno-politični "križ". Navpični krak tega križa tvorita historična meja med Beneško republiko in Avstrijo ter etnična meja med romanskim in slovanskim prebivalstvom, vodoravni krak pa etnična meja med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, ki je šele po drugi svetovni vojni prevzela vlogo administrativne meje med slovensko in hrvaško republiko ter naposled z letom 1991 tudi politične meje med novima državama. Po dolgotrajnem obdobju vertikalne razmejitve se je s tem za Istro začelo povsem novo obdobje uveljavljanja horizontalne meje, ki pa resnici na ljubo vendarle pušča večji del polotoka le eni strani, in sicer novi hrvaški državi.

Vse te razmejitvene spremembe, do katerih je prišlo zlasti v tem stoletju po dolgotrajnem obdobju geopolitične stabilnosti, so seveda močno vplivale na etnično strukturo zgornjejadranskega prostora. Tako je po prvi svetovni vojni italijanska vse bolj izrazito fašistoidna asimilacijska politika povzročila, da so se tradicionalno etnično mešana mesta ob slovensko-italijanski etnični meji morala podrediti novemu vzorcu "etnično čistih", se pravi povsem italijanskih okolij in prevzeti s tem naziv "citta' italianissime". To je veljalo še posebej za Trst, kjer po popisu iz leta 1910 izhaja, da predstavljajo Slovenci 30% vsega prebivalstva v občini, medtem ko naj bi le deset let kasneje delež v občini živčih Slovencev upadel na samo 8%. Tudi po ocenah za čas po drugi svetovni vojni izhaja, da slovensko prebivalstvo po kriteriju avtoidentifikacije ne presega 10% skupnega tržaškega prebivalstva, kar naj bi kazalo na to, da se je asimilacijski politiki stalnega prebivalstva pridružilo tudi izseljevanje v Trstu živčih Slovencev. Po Čermeljevi oceni naj bi se tako s celotnega po prvi svetovni vojni zasedenega ozemlja izselilo okrog 100 tisoč Slovencev, večinoma ravno iz večjih etnično mešanih mest; politična emigracija je bila usmerjena predvsem v Jugoslavijo, ekonomska pa v severno in južno Ameriko. Politično izseljevanje predvsem slovenskega prebivalstva se je iz Trsta nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni, zlasti potem, ko se je bila iz mesta prisiljena umakniti

jugoslovanska oblast, medtem ko se je ekonomska emigracija še posebno okrepila po odpravi Svobodnega tržiškega ozemlja in priključitvi mesta k Italiji.

Prvi dve povojni desetletji sta bili za Trst še posebno dinamični in pomembni, saj se je kljub temu, da se število prebivalcev v mestu skorajda ni spremenilo (obsegalo je okrog 250 tisoč oseb), povsem ali v dobršni meri spremenila struktura njegovega prebivalstva. V tem času se je v Trst po prevladujočih ocenah naselilo zaradi ekonomskih in političnih motivov med 50 in 60 tisoč oseb z območij, ki so prešla k Jugoslaviji, hkrati pa je mesto, predvsem zaradi ekonomskih motivov, zapustilo okrog 30 do 40 tisoč oseb, med temi nadpovprečno veliko Slovencev, ki so povečini emigrirali v Avstralijo. Tudi med priseljenimi je bila etnična struktura različna: prevladovali so Italijani iz Istre in Reke, precej pa je bilo tudi Hrvatov z istega območja ter prozahodno in katoliško usmerjenih Slovencev, ki so nasprotovali novemu komunističnemu režimu v državi.

V splošnem je sprememba političnih meja in priključitev mesta Italiji vplivala tudi na priseljitvene smeri v Trst in s tem na teritorialno izvirnost tržiškega prebivalstva. Primerjava stanj v letih 1910 in 1990 izdaja po eni strani povečan delež oseb, ki so se v mestu rodile (z 49% na 62%), kar izraža zmanjšano selitveno dinamiko in posredno torej privlačnost, ki jo ima Trst v širšem regionalnem okolju, po drugi strani pa drugačno prostorsko orientacijo. Tako se je značilno povečal delež oseb, ki so se v Trst priselile iz Italije (z 11% na 17%) ter iz Istre (z 8% na 14%), zmanjšal pa delež priseljencev iz zahodne Slovenije (z 12% na samo 1%), s preostalimi območji nekdanje Jugoslavije (z 10% na manj kot 1%) in iz Avstrije (s 5% na 0%). Bolj ali manj nespremenjen je ostal edinole delež priseljencev z Reke in iz Dalmacije (2%) ter drugih držav (3 do 4%).

Tudi v Istri nam popisni podatki po narodnosti izdajajo, kako velik vpliv so imele politične transformacije na etnično in demografsko sestavo območja. Po avstrijskem popisu iz leta 1910 je tedaj živelo na celotnem polotoku brez Trsta in Reke okrog 250 tisoč oseb, od tega 52% Italijanov, 39% Hrvatov in 9% Slovencev, medtem ko naj bi po italijanskem popisu iz leta 1921 na skupno manj kot 265 tisoč oseb delež Italijanov znašal 66%, Hrvatov 24% in Slovencev 9%. V absolutnem pogledu naj bi torej v pičlih desetih letih število Italijanov poraslo za skorajda 50 tisoč enot, število Hrvatov pa zmanjšalo za več kot 30 tisoč enot. Očitno tako obsežnih premikov tukajšnje etnične sestave v tako kratkem času ne moremo pripisati le izselitvenim tokovom avtohtonega prebivalstva in priseljevanju italijanskih kolonov ali državnih uslužbencev. Po Schiffrerjevem mnenju je šlo za precejšnja izkrivljanja dejanske etnične strukture, ki jo je sam za leto 1939 ocenil takole: okoli 150 tisoč Italijanov, 97 tisoč Hrvatov, 44 tisoč Slovencev ter vsaj 28 tisoč etnično mešanih prebivalcev ob skoraj 10 tisoč osebah drugih narodnosti. Kar lahko tudi iz te analize takoj razberemo, je poleg pretirane ocene za slovensko etnično skupino predvsem izredno težavno etnično opredeljevanje istrskega prebivalstva, ki se izraža v zelo velikem številu etnično neopredeljenih ter v avtorjevi trditvi, da govore prebivalci severozahodnega dela Istre med Dragonjo in Limskim kanalom hrvaško-italijansko narečje, ki ga ni mogoče pripisati ne eni ne drugi jezikovni skupini. Podobna opažanja je pred njim za Istro podal tudi Rutar ob koncu prejšnjega stoletja. Vse te težave etnične identifikacije je mogoče razbrati tudi v povojnem popisu iz leta 1948, ki je nekako obrnil na glavo podobo iz leta 1921. Ne glede na to, da se je v tem času že začelo izseljevanje italijanskega prebivalstva z istrskega polotoka, pa je ostal ta fenomen v prvih povojnih letih vendarle še omejen in ne opravičuje podatka, da je število istrskih Italijanov upadlo na samo 80 tisoč oseb. Očitno je velik del tistih, ki so jih pred dvajsetimi leti vključili v italijansko etnično skupino, bolj ali manj "prostovoljno" prestopil v nasprotni tabor. Resnični "eksodus" italijanskega prebivalstva se je začel po letu 1947 in trajal dobro desetletje: do leta 1961 je število Italijanov v celotni jugoslovanski Istri padel na 20 tisoč oseb, kar pomeni, da je znašal odliv tega avtohtonega prebivalstva iz same Istre približno 100 tisoč oseb, kar je pomenilo več kot tretjino vsega prebivalstva in katere so le deloma nadomestili priseljenci z drugih območij Jugoslavije. Na drugi strani so večji del teh izseljencev na italijanski strani namestili v pasu med Trstom in Tržičem, se pravi v območje, ki ga je dotlej kompaktno naseljevalo slovensko prebivalstvo. Očitna je torej tendenca po določeni "normalizaciji" na obeh straneh meje oziroma prilagajanju etnične karte tega območja politični: s Slovenci pretežno poseljena obala severozahodno od Trsta naj bi postala tudi v etničnem pogledu italijanska, z italijansko govorečim prebivalstvom naseljena zahodna istrska obala pa vse bolj "jugoslovanska".

Vpliv "zunanjih" faktorjev pri etničnem opredeljevanju in samoopredeljevanju je lepo razviden tudi iz kasnejšega gibanja italijanskega prebivalstva v Istri, saj se je glede na popisne podatke njihovo število do leta 1981 zmanjšalo na samo 13 tisoč oseb, leta 1991, ob porastu politične in ekonomske krize v Jugoslaviji, pa se ponovno povečalo na 21 tisoč oseb. Na splošno so največje spremembe v etnični strukturi doživela tradicionalno etnično mešana urbana središča, v katera so se za časa Avstrije priseljevali tako Italijani, Slovenci in Hrvati kot osebe drugih narodnosti. V teh okoljih je opaziti ne le znaten upad Nemcev in prebivalcev drugih, bolj oddaljenih narodov, temveč tudi samega avtohtonega prebivalstva, odvisno od državne pripadnosti. Tako je v Trstu zaznaven upad Slovencev ob nadaljnjem porastu sicer tradicionalno večinskega italijanskega prebivalstva, v Kopru, Pulju in na Reki pa množičen umik nekdanj dominantnih Italijanov, katere je delno nadomestilo lokalno slovensko oziroma hrvaško prebivalstvo, v dobršni meri pa tudi priseljeno prebivalstvo iz manj razvitih območij nekdanje Jugoslavije. S teh območij je na

primer v Koper dospelo kar 31% vseh v mesto priseljenih prebivalcev.

Današnja podoba zgornjega Jadrana je iz politično-geografskega zornega kota torej bistveno drugačna kot je bila v preteklosti. Etnično-politične transformacije tega območja so v marsikaterem pogledu zabrisale nekdanj persistentne etnične meje, čeprav kulturni prostori, ki so izgubili dobršen del svojih tradicionalnih nosilcev, kljub vsemu ohranjajo precejšen vpliv na oblikovanje specifične teritorialne identitete, kar se zrcali celo pri osebah, ki so se v te prostore naselili od drugod. Poleg tega se je z emigracijo avtohtonega prebivalstva izvorna regionalna identiteta prostorsko močno razširila in vpliva na oblike prostorske povezanosti širšega regionalnega okolja. Še posebno so se na ta način okrepile vezi med Trstom in Istro, saj je v Trstu in njegovi okolici koncentrirana večina italijansko opredeljenega prebivalstva Istre, ki ostaja še vedno tesno navezano na lastno izvorno ozemlje. V tej luči postaja Trst, kljub dvojni meji, ki ga ločuje od svojega istrskega zaledja, v nekem smislu novi "Caput Istriae" in bo to svojo vlogo v prihodnosti predvidoma še okrepil, saj istrsko območje ne razpolaga z izrazitejšim regionalnim središčem. Ker pa potekajo sodobni integrativni procesi po načelu "povezanosti v različnosti", pomeni, da bo Trst lahko ponovno uveljavil svojo regionalno funkcijo le v kombinaciji s sočasnim ovrednotenjem svoje tradicionalne večkulturne podobe.

Kot pri vseh "novih" obmejnih območjih, je tudi za tržaško-istrski prostor veljavno pravilo, da so po odpravi političnih ali ideoloških zadržkov, prav ta najbolj dovzetna za prekomejno integracijo, saj izvira ta potreba po večjem sodelovanju ravno v preraščanju konfliktov, ki jih je povzročila delitev tradicionalno homogenih upravnih, družbenih, ekonomskih in kulturnih prostorov. "Stare" meje, kakor dokazuje tudi zgornjejadransko območje, namreč temeljijo na "starih" razmejitvenih konceptih, ki so sledili tako imenovanim naravnim, povečini orografskim črtam, medtem ko so se "nove" meje velikokrat zarezele v urbanizirana in gosteje poseljena območja, v katerih je prebivalstvo med seboj intenzivno komuniciralo. Zgornji jadranski prostor ostaja tako izredno zanimivo območje v nenehni geopolitični transformaciji. Ker si to območje delijo sedaj tri samostojne države, se obenem vse bolj uveljavlja kot nov in poseben tip evropskega obmejnega območja, ki bo nedvomno še zaposloval številne raziskovalce njegovih družbenih in prostorskih problemov, zasluži pa si tudi ustrezno pozornost pri vseh zainteresiranih državah, zato da bo ostalo ali postalo v bodoče še izrazitejše območje mednarodne in medetnične integracije in sodelovanja, saj nam je njegova zgodovina pokazala, da je značilnost zgornjega Jadrana ravno v tem, da ga je veliko težje deliti kot pa povezovati.

Ključne besede: državne meje, Italija, Slovenija, Hrvaška

REFERENCES

- Blake, G. (1993): Croatia's maritime boundaries. In: Croatia - a New European State. Zagreb, 38-46.
- Bogliun Debeljuh, L. (1989): Analisi dell'autoidentificazione etnica tra i figli dei matrimoni nazionalmente misti. In: Atti del Convegno Lingue e culture in contatto. Fiume, Università degli Studi, 138-149.
- Bogliun Debeljuh, L. (1994): L'identità etnica - gli Italiani dell'area istro-quarnerina. Rovigno, Centro di Ricerche Storiche.
- Bufon, M. (1991): Un caso di identità etnica e territoriale: gli Sloveni in Italia. Rivista Geografica Italiana, 98, 437-454.
- Bufon, M. (1992): Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah - primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini (Territorial and ethnic identity: the case of the Slovenes in Italy). Trst-Trieste, ZTT.
- Bufon, M. (1993a): Istra: novi problemi starih regij (Istra: new problems for old regions). Annales, Koper, 3, 197-202.
- Bufon, M. (1993b): Cultural and social dimensions of borderlands: the case of the Italo-Slovene transborder area. GeoJournal, 3, 235-240.
- Bufon, M. (1994): Per una geografia delle aree di confine: il caso della regione transconfinaria Italo-Slovena nel Goriziano. Rivista Geografica Italiana, 101, 577-605.
- Bufon, M. (1996): Caratteri e funzioni delle regioni transfrontaliere nel processo di unificazione europea. In: Regioni e reti nello spazio unificato europeo. Firenze, Società di Studi Geografici, 81-91.
- Cartes sur la structure ethnique de la Marche Julienne (1946). Sušak.
- Čermelj, L. (1965): Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama (The Life and Death Struggle of the Slovenes and Croats in Italy). Ljubljana, Slovenska matica.
- Istra: posebnosti i općehrvatski kontekst (Istra: its speci-

ficity and the wider Croatian context). Društvena istraživanja (1993), Zagreb, 6/7.

Gosar, A. (1993): Nationalities of Slovenia - changing ethnic structures in Central Europe. *GeoJournal*, 3, 215-223.

Gosar, A., Klemenčič, V. (1994): Current problems of border regions along the Slovene-Croatian border. In: Gallusser, W.A. (ed): *Political Boundaries and Coexistence*. Bern, Peter Lang, 30-42.

Juri, F. (1991): Manjšinsko vprašanje v etnično mešanih okoljih: primer Istre (Minority group problems in Istra). *Geografija v šoli* 1, 23-25.

Klemenčič, V. (1993): National minorities as an element of the demographic and spatial structure of the Alpine-Adriatic-Pannonian region. *GeoJournal*, 3, 207-214.

Klemenčič, V., Bufon, M. (1991): Geographic problems of frontier regions: the case of the Italo-Yugoslav border landscape. In: Rumley, D., Minghi, J.V. (eds): *The Geography of Border Landscapes*. London, Routledge, 86-104.

Klemenčič, V., Bufon, M. (1994): Cultural elements of integration and transformation of border regions: the case of Slovenia. *Political Geography*, 1, 73-83.

Milani Kruljac, N. (1990): La comunità italiana in Istria e a Fiume fra diglossia e bilinguismo. *Etnia*, Rovigno, 1.

Minghi, J. (1994): The impact of Slovenian independence on the Italo-Slovene borderland: an assessment of the first three years. In: Gallusser, W. A. (ed): *Political Boundaries and Coexistence*. Bern, Peter Lang, 88-94.

Perselli, G. (1993): I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. *Etnia*, Rovigno, IV.

Repolusk, P. (1990): Spreminjanje narodnostne strukture prebivalstva kot element demogeografskega razvoja v Koprskem primorju (The change of the ethnic structure in the Slovenian Istra). In: *Primorje. Zbornik 15. Zborovanja slovenskih geografov*. Ljubljana, 107-112.

Slovenci v Hrvaški (Slovenians in Croatia). Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja (1995).

Rutar, S. (1896): Trst in mejna grofija Istra (Trieste and the border county of Istra). Ljubljana, Matica Slovenska.

Sanguin, A.L. (1996): La "communaute submergée": les Italiens de l'Istrie croate et slovène. *Bulletin de l'Association de Géographes Français*, 73, 55-64.

Schiffrer, C. (1972): La Venezia Giulia: saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi. Roma.

Valussi, G. (1972): Il confine nordorientale d'Italia. Trieste, Lint.

Zupančič, J., Repolusk, P. (1995): Regionalism in Istria. In: Koter, M. (ed): *Region and Regionalism - Social and Political Aspects*. Opole-Lodz, 109-116.

RAZSEŽNOSTI REGIONALNE IDENTITETE NA PRIMERU ISTRE IN KOROŠKE

Jernej ZUPANČIČ

Inštitut za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razmerje med regionalno in narodno identiteto v etnično mešanih regijah Koroški in Istri, ne glede na trenutne politične meje. Ugotavlja, da razumejo prebivalci iz različnih etničnih skupin vsebino regionalne identitete precej različno. Posameznik se istočasno opredeljuje tako po regionalni in lokalni kot po narodni pripadnosti. V Istri in na Koroškem pa se regionalna identiteta interpretira tudi kot konkurenca narodni, vendar samo za pripadnike slovenskega oziroma hrvaškega naroda, ne pa tudi za večinsko nemško govoreče Avstrijce oziroma Italijane kot pripadnike manjšine v Istri.

Ključne besede: regionalizem, regionalna identiteta, narodna identiteta, Istra, Koroška

I. UVOD

Pojem identitete sodi danes med najpogostejše omejenane termine in stalen sopotnik razprav o etničnosti in teritorialnosti. Regionalizem in nacionalizem sta kot gibanji znatnih političnih razsežnosti dobili ponoven zalet v drugi polovici osemdesetih let s procesi evropske integracije na eni in nastankom novih nacionalnih držav ter različnimi regionalističnimi gibanji, ki stremijo za čim širšo avtonomnostjo regij v odnosu do državnih središč, na drugi strani. Regionalizem je dobil v uradni politiki Evropske zveze (dalje EZ) krepko podporo s sloganom "Evropa regij", kateremu je sledilo ustanavljanje novih regionalnih skupnosti - evroregij, ki praviloma združujejo regije iz več različnih držav ter se zavezujejo k sodelovanju na različnih področjih od gospodarstva do kulture. S tem so pri prebivalstvu regij pospeševali pozitiven odnos do lastnega območja, pomemben za oblikovanje in ohranjanje lastne identitete. Obenem se na različnih področjih in ravneh v dokumentih EZ podpira regionalno kulturo, jezik in tudi identiteto. Nekateri teoretiki so zato že pričeli opozarjati na razkroj narodov in etničnosti nasploh ter dajejo prednost regionalni zavesti ter drugim širokim tipom družbenih skupnosti (Hobsbawm, 1996). Drugi zopet opozarjajo, da bi lahko z večjo navezanostjo na regijo ovirali razvoj nacio-

nalizma kot sile in gibanja, ki je hitro sposobno peljati etnično opredeljene skupnosti v medsebojne konflikte znatnih razsežnosti in usodnih posledic (Sturm, 1992). Vendar imamo v naši neposredni sosesčini opraviti z dvema primeroma regionalizma, kjer so v preteklosti in sedanjosti regionalno identiteto predstavljali kot neke vrste alternativo in s tem torej konkurenco slovenski nacionalni opredelitvi: v Istri in na Koroškem. Pripadnost zgolj regiji in ne narodu je zato za Slovence in slovenstvo usoden izziv. Čeprav sta si regiji v splošnem dokaj različni, ju druži močna regionalna nota in zapleteno razmerje med regionalno in nacionalno identiteto.

Zapletenost razmerja med regionalno in etnično pripadnostjo je za regije z izredno pestro zgodovino in različnimi perspektivami za prihodnost pravzaprav že del kulturne tradicije in odnosov med različnimi skupinami prebivalstva. V takih regijah bo morda odločilnejša interpretacija pojava regionalizma kot pa pojav sam po sebi. Zlasti Istra sodi zato med tiste regije, kjer se stara vprašanja in problemi identitete pokrajine in ljudi javljajo vedno na novo (glej tudi Bufon, 1993).

Prispevek je namenjen osvetlitvi problematike regionalne identitete in regionalizma v etnično mešanih okoljih in želi v prvi vrsti vzpodbuditi nadaljnje temeljne raziskave o tej zanimivi in aktualni tematiki.

II. REGIONALNA IDENTITETA

Pojem identitete se je dolgo podcenjeval in omejeval zgolj na zunanjo pojavnost, na samo izrekanje, opredeljevanje za pripadnost določeni skupini, medtem ko je bila vsebina pojma skoraj prezrta. Če gre pri identiteti za "čnost in istost" stvari, potem je treba govoriti o vsebini in ne zgolj o zunanjih znakih, ki ločujejo pripadnike ene skupine od druge in so vezivo med člani izbrane skupnosti. Narodno oziroma etnično identiteto sestavlja pet komponent: jezikovno-kulturna (jezik, narečja, široko pojmovana kultura, religija, mentaliteta, kolektivni psihološki profil ipd.), zgodovinska oziroma izvor (stvarno ali namišljeno poreklo, miti, zgodovinske izkušnje in zgodovinski spomin, materialna dediščina v prostoru in duhovna dediščina prebivalstva), prostorska (kot kulturna pokrajina z vsem, kar premore, organizacija v prostoru, prostor kot dejavnik bodisi v smislu možnosti bodisi v smislu omejitev, formalno in funkcionalno obvladovanje prostora), socialno-gospodarska (gospodarski viri in njihovo izkoriščanje, obvladovanje gospodarskih dejavnikov in procesov, lastništvo dela in kapitala, standardi, socialna organiziranost in varnost, sprejetost, kohezivnost) in politična (institucije, organiziranost, pripadnost, lojalnost, politična zavest). Pri tem je mogoče ločiti objektivne (ki jih določajo opazni zunanji, materialni znaki, kot so npr. dejstva, stvarni potek dogodkov, situacije, organiziranost) in subjektivne elemente (ki jih opredeljujejo nosilci identitete sami kot svoje lastne; se enačijo (istovetijo) z njimi; gre torej za poistenje zunanjih stvarnih znakov na osebno raven). Subjektivno se osebe same uvrščajo med pripadnike določene skupine, se ji čutijo pripadne, so lojalni, med člani vlada duh vzajemnosti. Pri tem je treba posebej poudariti, da v neki populaciji ne izkazujejo nujno vsi pripadniki dosledno vseh znakov v polni meri. Razhajanja med vsebnostjo objektivnih in subjektivnih znakov je posebej značilno za skupine prebivalcev, ki živijo izven izvorne skupnosti (zdomci, izseljenci) ter pripadnike manjšin (Zupančič, 1996, 61-73).

Opisane vsebine označujejo narodno oziroma etnično identiteto. V Evropi imamo več primerov, ko imajo regionalne identitete praktično vse attribute, ki so sicer značilni za narodno identiteto. Regionalna identiteta je praviloma hierarhično podrejena narodni, je torej del nje in zaradi tega vsebinsko skromnejša, predvsem kar zadeva socialnogospodarske in zlasti politične elemente. Kultura in jezik kot na zunaj najvidnejša znaka pripadnosti sta značilna tako za regionalno kot za narodno identiteto, vendar nastopa pri prvi kot izključno regionalna kultura, lastna zgolj eni regiji, ter narečje, pri narodni pa je artikularna kot t.i. visoka kultura in knjižni jezik. Če je prva neposredna, je druga rezultat določenih kompromisov. Zaradi teh lastnosti je narodna identiteta lažje prenosljiva na druga območja in prebivalstvo in tudi ni vedno vezana na točno določeno

ozemlje. V Evropi je sicer nekaj primerov, ko se je zaradi posebnih okoliščin razvil dialekt tudi v knjižni obliki: nam najbližji primer je protestantska književnost pri Slovencih v Slovenski krajini (sedaj Prekmurje in Porabje).

V današnji postindustrijski družbi se posameznik zaradi svoje prostorske in socialne gibljivosti giblje v dosti širšem prostoru, kot ga predstavlja izvorno območje - regija. Ob izvrševanju različnih potreb in funkcij, kot so zlasti šolanje, delo, socialne dejavnosti, izraba prostega časa, politične participacije ipd., se vezanost na izvorno okolje zmanjšuje na račun nacionalnega. Zaradi mednarodne komunikacije se tudi meje "nacionalnega" v nekaterih ozirih zabrisujejo, čeprav ob globalizaciji gospodarskih in političnih ter kulturnih odnosov vloga naroda in narodne identitete ne zamira. Med vidnimi teoretiki nacionalnega vprašanja jih sicer ni malo, ki etničnemu pripisujejo fazo zatona (Hobsbawm, 1996). Toda v nasprotju s temi nazori se je v zadnjem desetletju aktualnost etničnega vprašanja kvečjemu povečala, prav tako tudi število in moč različnih etničnih konfliktov. Le-ti niso omejeni zgolj na območje srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope, temveč jih poznajo v nekoliko drugačni obliki tudi v zahodni Evropi in najbolj razvitih državah sveta. Vrh vsega se je poleg nacionalnih gibanj pojavila tudi moč regionalističnih gibanj. Ob podrobnem študiju posameznih primerov v Evropi se je izkazalo, da je vsak posameznik udeležen hkrati v obeh gibanjih in da imajo regionalizmi in nacionalizmi dostikrat zelo podobno izhodišče. Blizina regionalnega in nacionalnega po vsebini in celo po nekaterih zunanjih znakih pa se izraža tudi v tem, da se ponekod regionalne identitete predstavljajo kot alternativa in torej konkurenca nacionalnim. Toda večinoma se hitro razkrije, da naj bi nevtralna regionalna identiteta veljala le za pripadnike ene narodne skupine in ne za vse nastopajoče v izbrani regiji, kar nas hitro prepriča o manipulativnem značaju tovrstnih poskusov. Ali potem sploh lahko govorimo o politično nevtralni regionalni identiteti?

Regionalna zavest in identiteta sta precej starejši od nacionalne, saj temeljita na dediščini nekega območja, ki je v preteklosti dalj časa imelo določeno stopnjo notranje povezanosti, kot administrativna politično-upravna enota, ki je izoblikovala kulturno pokrajino, materialno in duhovno dediščino ter vplivala na mentaliteto prebivalcev. Omogočila je občutek notranje povezanosti in bližine njenih prebivalcev in utrjevala različnost od sosedov. Oblikovala se je neka samopodoba, s katero se istovetijo vsi njeni prebivalci, obenem pa tudi podoba, ki jo imajo o tej regiji prebivalci sosedstva. Oblikovanje narodov kot bistveno obsežnejših skupnosti ljudi je pojem regionalnega potisnil nekoliko v ozadje, nikakor pa ga ni zabrisalo. Ker se administrativne meje niso skoraj nikoli povsem jasno skladale z etničnimi, je v regijah z etnično različnim prebivalstvom prišlo do

trenj, novih delitev in prizadevanja za asimiliranjem konkurenčne etnije, skratka za etnično homogenizacijo, regionalna identiteta pa je včasih dobila neslutene politične razsežnosti; v nekaterih primerih je vsaj navidezno postala konkurenčna narodni identiteti, obenem pa tudi kategorija, ki naj bi razdvajala določeno narodno skupino. Prav take primere je mogoče zaslediti v Istri in na Koroškem.

III. ISTRA IN KOROŠKA; PODOBNOSTI IN RAZLIKE

Pri podrobnih študijah regionalizma in regij je določanje meje prostora, v katerem se regionalna identiteta uveljavlja, lahko precej težavno. Meje so se v zgodovini pogosto spreminjale, zgodovinski okvir pa določa številne elemente današnje identitete. Posebno Istra sodi med tiste evropske regije, ki so v preteklosti velikokrat spremenile obseg ozemlja, meje, gospodarje in tudi prebivalstvo, kar vse pomembno vpliva tudi na današnji odnos prebivalstva do lastne regije. Najpomembnejši zgodovinsko-politični proces, ki je vodil k oblikovanju bolj ali manj močne istrske regionalne identitete, je bila politična pripadnost različnim kulturno-civilizacijskim središčem. Zahodni, obalni del je že zgodaj pripadal po kulturi antični in po prebivalstvu romanski tradiciji. Po propadu rimskega imperija je območje ohranjalo povezanost z romanskim kulturnim in gospodarskim svetom, posebno še med leti 1517 in 1797, ko je bil zahodni in južni del Istre vključen v Beneško republiko. Notranji in vzhodni predeli so bili tedaj pod oblastjo fevdalcev srednjeevropske politične in kulturne tradicije in sestavni del najobsežnejše s Slovenci poseljene pokrajine - Kranjske. Romansko tradicijo so prekinile napoleonske vojne, ustanovitev Ilirskih provinc pa je Istro združila in obenem tesneje povezala z Ljubljano in srednjeevropskim prostorom. Kasneje je dežela Istra ostala dobro stoletje v okviru avstrijske polovice habsburške monarhije (Avstro-Ogrske) in ohranila ozemeljsko enotnost tudi še v obdobju fašistične Italije med obema vojnama (Grafenauer, 1990). Po drugi svetovni vojni je prišlo do ponovnih političnih razmejitev: najprej z ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja (leta 1947) s conama A in B, leta 1954 z razmejitvijo med Italijo in Jugoslavijo na eni ter znotraj Jugoslavije z določitvijo mejne črte med Hrvaško in Slovenijo na drugi strani ter slednjič leta 1991, ko sta se po razpadu Jugoslavije osamosvojili Slovenija in Hrvaška, s čimer je leta 1954 določena meja postala mednarodna, čeprav mejna črta še ni točno določena. V vsej zgodovini je Istra predstavljala obrobni del širših političnih enot ter obenem stikališče različnih kulturnih, političnih in gospodarskih vplivov ter obenem stičišče treh narodov: Slovencev, Hrvatov in Italijanov. Koroška je v tem oziru gotovo enostavnejša, saj je bila vseskozi ena izmed avstrijskih zveznih dežel, ki je doživela spremembe meje le po razpadu monarhije po prvi svetovni vojni.

Največji obseg sta imeli Koroška in Istra v 19. stoletju po končanih napoleonskih vojnah; obe sta bili namreč deželi v okviru avstrijske polovice habsburške monarhije. To dobro stoletje dolgo obdobje je toliko bolj zanimivo zaradi tega, ker so se tedaj dokončno oblikovali narodi kot etnične celote, čeprav je narodnostna meja tedaj in še pozneje opazno nihala, kar je bilo posebej opazno v Istri. Večkratno spreminjanje meja in političnih oblasti je preprečevalo utrditev enega samega naroda in etnično homogenizacijo območja, obenem pa je prispevalo k izredno zapleteni in občutljivi vsebini istrske regionalne identitete. V obeh regijah je prihajalo do medetničnih konfrontacij, posebej na področju šolstva in kulture. Kljub številnim naravnim, družbenim in zgodovinskim razlikam med Koroško in Istro imata glede vprašanja o identiteti obe regiji nekaj skupnih imenovalcev:

- v obeh regijah je regionalna identiteta močno zasidrana;

- po obeh svetovnih vojnah je prišlo do novih političnih meja in znatnih selitev prebivalstva ter s tem povezanih sprememb etnične sestave;

- po nekaterih razlagah se istrska in koroška regionalna identiteta postavljata namesto narodne identitete in sta zaradi tega politično zelo odmevni, vendar gresta tako pojmovani regionalni identiteti v obeh primerih na škodo Slovencev (in v Istri tudi Hrvatov), ne pa Italijanov (v Istri) in nemško govorečih Avstrijcev (na avstrijskem Koroškem);

- etnično različno prebivalstvo pojmuje regionalno pripadnost različno, predvsem kar zadeva vsebino identitete;

- obe regiji predstavljata pomemben prostor poselitve Slovencev; na avstrijskem Koroškem živijo kot dobro organizirana manjšina, v Slovenski Istri pa kot državno organiziran narod.

IV. IDENTITETA V ISTRI

Za razliko od Koroške je regionalna identiteta v Istri tudi statistično zaznavna. Ob zadnjem jugoslovanskem popisu po narodni pripadnosti marca 1991, torej le nekaj mesecev pred razpadom države, je enormno naraslo število regionalno opredeljenih - kot Istranov, ki je bila prej sicer prisotna, vendar številčno izredno šibka kategorija. Obenem se je močno povečalo tudi število opredeljenih kot Italijanov. Opredeljevanje za Istrane je še posebej opazen trend v hrvaškem delu Istre, kjer je bil delež lokalno in regionalno opredeljenih zelo visok: npr. Labin 35.9%, Buzet 28.2%, Poreč 23.8%, Rovinj 16.5%, Buje 16.3%, Pazin 14.3%, Pula 12% itn. V slovenskem delu Istre je pojav dosti manj zaznaven (2.4%), vezan predvsem na manjša podeželska naselja v obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji. V primerjavi z letom 1981 je odstotek regionalno opredeljenih višji povsod tam, kjer je bilo prebivalstvo prej izrazito

mešano. Popis iz leta 1981 je pokazal v teh območjih veliko opredeljenih kot "Jugoslovanov". Zadnji so sicer bili pogostejši med priseljenim prebivalstvom prve generacije iz republik bivše Jugoslavije ter v mešanih družinah, nosilci regionalne opredelitve pa so večidel pripadniki avtohtone populacije in iz mešanih družin. Tudi podoben trend gibanja števila Istranov in Italijanov ni naključna, saj so k obema botrovali podobni razlogi. Gre za ponujene možnosti pridobitve italijanskega državljanstva, vojaških pokojnin, možnosti zaposlitve v Italiji ipd., torej pretežno koristnostno naravnani motivi. Deloma je to tudi izraz dileme oseb v mešanih okoljih in družinah, ki so se želele namesto propadle ideje jugoslovanstva okleniti neke nove, navidez politično bolj nevtralne skupnosti. Regionalna identiteta je tako postala zbirališče po etničnem izvoru zelo heterogene skupine ljudi. Na Hrvaškem je treba upoštevati tudi krepke proticentralistično naravnane težnje prebivalcev Istre, ki jih je gospodarsko izčrpavala vojna na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini (Zupančič, Repolusk, 1992).

Najpomembnejši poudarek tiči v dejstvu, da nastopa istrska identiteta v tem primeru kot povsem enakovreden konkurent in je torej narodni v tem oziru nasprotna, s čimer presega lastne okvire in ima nedvomno tudi močno politično konotacijo. Toda čemu je konkurenčna?

Istrski regionalizem se je po letu 1992 okrepil in dobil povsem otipljive politične razsežnosti zlasti v hrvaškem delu Istre, kjer je nastopila stranka IDZ (Istrski demokratični zbor), ki je ponekod lokalno tudi prevzel oblast (v Sloveniji so se regionalne stranke pojavile, vendar so dokaj šibke in imajo drugačen program). Obenem je gibanje pričelo zagovarjati formiranje t.i. "nacionalne" regije Istre v okviru Evrope, ki bi vključevala slovenski, hrvaški in italijanski del. Ideja "nacionalnega" naj bi presegla zgodovinsko pogojene medetnične konflikte v tem prostoru, vzrok katerih je prav razdeljenost prebivalstva po narodni (etnični) pripadnosti. V istrskem regionalnem gibanju je močna struja, ki pojmuje istrsko identiteto kot pretežno romansko, temelječo na antični, beneški in italijanski tradiciji, značilni predvsem za istrska obalna mesta. To romansko-istrsko identiteto sprejema tudi del podeželskega prebivalstva, in sicer predvsem zaradi nazorov o večvrednosti "urbane" (kar je splošen pojav tudi drugod) (glej tudi Zupančič, Repolusk, 1995). Ti nazori ignorirajo večetnično sestavo prebivalstva Istre, njeno izredno pestro politično in kulturno zgodovino ter favorizirajo predvsem njen romanski del ter dejstvo, da je regionalna identiteta le del nacionalne in ne njen nadomestek.

Istrski regionalizem se je silovito vzpel v času, ko je v Italiji prišlo do močnih regionalističnih gibanj na severu. Vrhunec so regionalistična gibanja dosegla z zahtevami po federativni ureditvi Italije ali celo po odcepitvi severnega dela (Trono, 1995). Ta gibanja so verjetno že zaradi geografske bližine ter tudi zgodo-

vinskih asociacij vplivale na smer in intenzivnost regionalnega opredeljevanja v Istri. Obenem je v Italiji razvoj pripeljal do novega razmerja političnih sil. Okrepile so se desno orientirane stranke, od "Narodnega zavezništva" do "Naprej Italija!", in bile nekaj časa na oblasti. Iz notranje- in zunanje-političnih razlogov je skušala italijanska politika agresivno nastopati proti novonastalima državama Sloveniji in Hrvaški. V javnih nastopih in medijih so ekstremisti zastopali stališče po uveljavitvi "rapalske" meje ali celo meje, sledeče določilom Londonskega pakta iz leta 1915 (Mladina, 49/1993). Maloštevilna italijanska manjšina je spet postala neke vrste strateški talec, prav tako pa po svoje tudi istrska identiteta. Težnje istrskega regionalizma so se v nekaterih ključnih potezih močno približale videnjem in celo težnjam italijanske desnice. Istrstvo tako ni bilo konkurenčno italijanstvu, pač pa slovenstvu in hrvatstvu.

V zgoraj opisanem primeru je istrska regionalna identiteta postavljena na isto raven kot narodne identitete, pri tem pa je pojmovana pretežno na osnovi romanskih kulturnih in jezikovnih elementov in torej vsebinsko sorodna italijanski narodni identiteti. Italijanstvu zato ni konkurenčna, pač pa ostalim narodnim skupnostim, kar lepo dokazujejo tudi rezultati zadnjega popisa. Tedaj se je močno povečalo tako število Italijanov kot Istranov, pri čemer izhajajo slednji iz narodnostno mešanih okolij in družin, ki pa se pred tem večinoma niso deklarirali kot italijanski oziroma romanski. Opredeljeni kot Italijani in Istrani iz mešanih družin so torej izrazili svojo italijansko narodno pripadnost. Večanje števila opredeljenih kot Istranov potemtakem posredno povečuje delež romanskega kulturnega elementa, kar gre avtomatično na škodo števila Slovencev in Hrvatov. V tem primeru gre torej za manipulacijo z istrsko regionalno identiteto, saj se tako interpretirani regionalni identiteti pripisuje predvsem romanski značaj, čeprav je prebivalstvo, ki se opredeljuje kot "istrsko" le v manjši meri romanskega izvora. Prav tako je moteča skladnost nekaterih vsebinskih prizadevanj istrskega regionalizma in zahtev ekstremnih političnih sil v Italiji ("posebna" regija Istra v okviru EZ - ki je lahko glede na trenutno politično razdelitev edino italijanska - ter t.i. rapalske meje); taka tvorba bi bila zanesljivo v škodo Slovincem in Sloveniji.

Vrh vsega doživljajo predstavniki različnih narodnih skupin regionalno identiteto različno; vsebina identitete je torej odvisna od narodne pripadnosti in trenutnih gospodarskih in političnih razmer. V italijanskem delu Istre, ki obsega del Miljskega polotoka z bližnjim zaledjem, je že zaradi obsega pojav istrske identitete dokaj šibak. V Slovenski Istri se istrska regionalna identiteta vklaplja v širšo - primorsko regionalno identiteto. Slednja se je dokončno razvila med Slovenci po I. svetovni vojni, ko je celoten predele družila skupna usoda pod narodnim, gospodarskim, političnim, vojaškim in kulturnim nasiljem italijanskega fašizma. Naziv "primorska" je

V. KOROŠKA IDENTITETA

dobila po avstrijski upravni enoti Avstrijsko Primorje, ki je združevala Istro in Goriško z Gradiščem. Leta 1861 sta Istra in Goriška dobili status dežel, ki sta ga ohranili do razpada monarhije. Trst je imel status posebne enote (Zgodovina Slovencev, 1979). Dobrih sto let obstoja zvezne dežele je bilo dovolj, da se je trdno zasidrala v zavesti prebivalstva. Kasnejše spremembe političnih meja so območje "Primorske" razširile; danes se štejejo za Primorje tudi na Idrijskem, v Vipavi in včasih celo na Postojnskem ter v Ilirski Bistrici, čeprav so to območja, ki so stoletja pripadala Kranjski oziroma v njenem okviru Notranjski. Istrska identiteta je podobno kot kraška, goriška, vipavska, briška ali tolminska del primorske identitete, s tem da upošteva posebnosti zgodovinskega razvoja, kulturnega okolja in današnjo funkcijo ozemlja Slovenske Istre. Te posebnosti se kažejo v jeziku (narečju), kulturni tradiciji, navadah, mentaliteti, v nekaterih elementih kulturne pokrajine ter v načinu parcelne razdelitve, zazidave, obdelovanja zemlje in podobnem (Klemencič, Zupančič, 1994).

V hrvaški Istri, ki obsega nad štiri petine ozemlja celotne Istre, je regionalna identiteta oprta na zgodovinsko in kulturno tradicijo območja, pri tem pa upošteva dejstvo, da je ta del Istre prišel v okvire Hrvaške šele po drugi svetovni vojni in se torej precej razlikuje od ostalih predelov države, ki so bili do 1918 pod Ogrsko. Razlike so očitne tako v kulturni pokrajini kot v jeziku, kulturi in mentaliteti prebivalstva. Poleg tega je Istra danes od osrednjih območij Hrvaške ter od državnega središča precej oddaljena ter z njimi razmeroma slabo prometno povezana, kar pri prebivalstvu krepi regionalno zavest. Zelo opazna je tudi proticentralistična naravnost istrskega regionalizma, ki jo je mogoče pojmovati kot odziv na gospodarske ukrepe hrvaške vlade v času trajanja vojaških spopadov na Hrvaškem in v Bosni. Prav tako ali morda še bolj so opazne tudi razlike v pojmovanju vsebine istrske identitete pri opredeljenih kot Italijanih, Istranih in Hrvatih, da ne omenjamo razlik med avtohtonim in priseljenim prebivalstvom. Seveda to še zdaleč ne pomeni, da bi bili nosilci istrske regionalne identitete zgolj tisti, ki so se tudi ob popisu izjasnili kot Istrani, temveč tudi ostali, čeprav pojmujejo istrsko regionalno identiteto drugače.

Poseben odnos do istrske identitete ima prebivalstvo, ki se je v desetletju po drugi svetovni vojni iz različnih razlogov preselilo (bodisi optanti, ki so za izselitev optirali, se torej zavestno odločili, bodisi begunci, ki so odšli zaradi različnih pritiskov ali strahu pred njimi - ezuli, oziroma so jih v Italijo privabile obljube o boljšem življenju). Večinoma gre za osebe italijanskega etničnega izvora, nekaj je tudi Slovencev in Hrvatov. Razumljivo, da ta skupina pojmuje istrsko identiteto kot pretežno romansko. Zaradi slabega položaja po preselitvi ter pričakovanj, da bodo ponovno pridobili po vojni nacionalizirano ali prodano (optanti) premoženje, so zato hitro postali orodje v rokah italijanskih ekstremistov.

Regionalne oziroma deželne identitete so v Avstriji povsod že tradicionalno močne ter krepko zasidrane v zavesti prebivalstva in Koroška ni v tem oziru nobena izjema. Koroška regionalna identiteta odseva zgodovinsko in kulturno dediščino Koroške in njeno aktualno podobo kulturne pokrajine, način bivanja, mentaliteto ter življenjsko filozofijo. Zaplete se že pri zgodovinski dediščini, saj si knežji kamen in še nekatere druge simbole vsak na svoj način lastita slovenski narod kot etnična celota in Avstrija kot politična enota. Zaradi jezikovnih in kulturnih dimenzij so se ob oblikovanju modernih narodov pričela odločilna politična razhajanja, ki je prebivalstvo dežele po jeziku ločilo v Slovence in (do 1945) Nemce, ki so imeli poleg regionalne pripadnosti večinoma jasno izoblikovano narodno zavest in identiteto, po teži in razsežnostih bistveno pomembnejšo od regionalne. Koroška ima kot središče nekdanje Karantanije, prve slovenske fevdalne države, za Slovence še danes izjemen emotivni pomen. V slovenskem zgodovinskem spominu je Koroška zapisana kot zibelka slovenstva, na katero se veže vrsta mitov in simbolov. Toda v obdobju, ko so se oblikovali moderni evropski narodi in med njimi tudi slovenski, je bila dežela že precej germanizirana. Gosposvetsko polje s knežjim kamnom npr. je bilo na prelomu stoletja že na robu slovenske etnične poselitve. Kulturno in politično središče je postala Ljubljana, gospodarsko pa predvsem Trst. Koroška je bila zaradi germanizacije že krepko ogrožena, toda obenem je bila (in morda prav zaradi tega) eno od najbolj živahnih območij slovenskega narodnega gibanja. Regionalna pripadnost je bila tedaj povsem v senci medetničnih konfrontacij, ki so se odvijale na področju šolstva, uprave in cerkvenega življenja (v cerkvi so imeli Slovenci še največ zaslombe).

Razpad monarhije leta 1918 in politično dogajanje od 1918 do 1920 je pomenilo pravi pretres, ki je regionalni identiteti dal nove vsebine, obliko ter politično odmevnost. V večstoletni zgodovini Koroške je ta edino tedaj doživela opaznejše spremembe meje: Kanalska dolina je pripadla Italiji, Jezersko in Mežiška dolina takratni državi SHS. Na Koroškem je prišlo do vojaških in diplomatskih spopadov za meje in prebivalstvo, dokler ni dokončne razmejitve zapečatil plebiscit oktobra 1920. Burna leta so poleg nove interpretacije koroške regionalne identitete in zavesti prinesla na površje še pojem vindišarstva, s katerim se na Koroškem otepajo vse do danes.

Izraz "windisch" je bil prvotno nemški izraz za "Slovenec", ne le na Koroškem, temveč tudi v drugih deželah in se je brez slabšalnega prizvoka obdržal tudi še potem, ko je v nemški literaturi pričel prevladovati modernejši izraz "slowenisch". Proti koncu 19. stoletja so skušali nemškonacionalni krogi na Koroškem označevati za "Vindišarje" skupino ljudi s koroško deželno

(regionalno) zavestjo ne glede na pripadnost jezikovni skupini. Slednja raba izraza ima svoj izvor v mislih koroških humanistov o "enotnem koroškem ljudstvu". Obenem je dobival izraz vindiš tudi slabšalni pomen. Tako naj bi se z opredelitvijo zgolj po regionalni pripadnosti odpovedali narodni zavesti tisti, ki nosijo objektivne znake slovenstva in ne tudi nemškogovoreči Korošci (Prunč, 1972). Vindišarska teorija se je prvič pojavila leta 1914 v spisu "Die Wahrheit ueber Kaernten" neimenovanega avtorja in je pozneje doživela še več predelav. Po eni inačici naj bi bili Vindišarji tisti koroški Slovenci, ki prehajajo v nemštvo (Pleterski, 1976, 15-17). Še leta 1970 je Wutte zagovarjal teze o različnosti Vindišarjev in Slovencev, pri čemer je prvim pripisoval (podobno kot pred njim Kristalnick) predvsem regionalno opredelitev in identiteto. Zanj je teza o "domovini zvestih" resničnost, kar utemeljuje s skupno preteklostjo v istem prostoru in odvisnostjo od istih zgodovinskih dejavnikov. Trdi celo, da je podlaga koroškega prebivalstva bistveno bolj nemška, kot skušajo to z jezikovnimi in etimološkimi raziskavami dokazovati slovenski znanstveniki in kot kažejo ljudska štetja. Te misli dokazuje s priimki, ki naj bi bili "večinoma nemškega izvora". Jezikovna mešanica naj ne bi bila konstrukt, temveč naj bi imela tudi zelo stvarne korenine (Wutte, 1970). V povezavi z vindišarstvom so nekateri tudi koroško regionalno identiteto razglašali za "nacionalno", kot "nenacionalno" oziroma celo kot pritliklino posebnega, že skoraj izginulega naroda (Pleterski, 1976).

Diskriminacijski značaj uvajanja Vindišarjev bodisi kot jezikovne ali kot politično in regionalno opredeljene skupnosti so dokazovali predvsem številni slovenski avtorji ter pri tem navajali stvarne argumente, ki kažejo na konstrukt te "skupine". Umestitev "Vindišarjev" v zgoraj omenjenem smislu je pomenila načrtno drobljenje sicer etnično in jezikovno enotne skupine Slovencev. Tudi v tem primeru gre za svojevrstno manipulacijo, kjer se izvirno slovenskemu prebivalstvu pripisujejo "posebne regionalne značilnosti", ki jih ločujejo od ostalih Slovencev, obenem pa se tako skupino interpretira kot "sorodno nemštvo" ali podobno (kot je bilo navedeno, obstaja o tem več nians; za podrobnejšo analizo glej Klemenčič, 1960; Klemenčič, 1990; Pleterski, 1966).

Z novo državno razmejitvijo po letu 1920 se je tudi koroška regionalna identiteta razvijala ločeno v različnih predelih. V Kanalski dolini, ki je prišla pod Italijo, je malodane izginila, kar gre pripisati predvsem velikim spremembam etnične sestave: medvojna odselitev večine nemškega in deloma tudi še slovenskega prebivalstva ter naselitev Italijanov, ki jih tod prej praktično ni bilo (Stranj, 1992; Steinicke, 1991). V slovenski Koroški (ki je sedaj v okviru Slovenije) se je pojem Koroške razširil še na Mislinjsko dolino s Slovenj Gradcem ter še na zahodni del Dravske doline in Pohorja, ker upravno in funkcionalno gravitira k Slovenj Gradcu in Ravnem. Koroška regionalna identiteta je tu artikulirana podobno

kot gorenjska, dolenjska ali notranjska regionalna identiteta. Drugače je na avstrijskem Koroškem, kjer je tudi prišlo do znatnih prebivalstvenih sprememb z odselitvijo dela Slovencev po prvi svetovni vojni in naselitvijo večjega števila Nemcev iz vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni. Koroški Slovenci in večinsko nemško govoreče prebivalstvo različno opredeljuje koroško regionalno identiteto. Pri večinskem prebivalstvu je podobna kot v drugih avstrijskih zveznih deželah, torej vezana na prostor in njegovo dediščino ter nemški jezik, pri Koroških Slovencih pa je obenem tesno povezana z manjšinsko identiteto, o čemer priča že sam izraz "Koroški Slovenci". Ker se je koroška regionalna (deželna) identiteta dolgo vsiljevala kot po jeziku "nemška" ("Kaerntner spricht deutsch"), je imela pri Slovencih negativen prizvok. Nekateri zavedni Koroški Slovenci imajo zaradi tega še danes pomisleke pri regionalnem opredeljevanju, čeprav ga v splošnem sprejemajo, vendar brez političnih pridevkov (Zupančič, 1996).

VI. EPILOG. PERSPEKTIVE PREBIVALCEV ISTRE IN KOROŠKE MED REGIONALNO IN NARODNO PRIPADNOSTJO

Z evropsko integracijo in torej s spreminjanjem družbe iz utečenih nacionalnih okvirov v vedno večjo čezmejno mobilnost in mednarodno komunikativnost so nekateri teoretiki pričakovali izginevanje narodov in etničnega nasploh, da o nacionalizmu niti ne govorimo. Morda se je v nekem trenutku zdelo realno, da bo nastala nova - evropska identiteta. To se je tudi deloma zgodilo oziroma se dogaja, vendar ta proces niti najmanj ne ogroža ne nacionalnih ne regionalnih identitet. Ravno nasprotno. Prav povezovanje evropskih držav v Evropsko zvezo je nacionalne identitete okrepilo, kar velja tudi za regionalne. Evropski človek je navajen živeti po teh ustaljenih vzorcih, kajti vsaka kompleksnejša identiteta temelji na neki tradiciji in široko pojmovani kulturi in od tod črpa moč za svoje preživetje. Regionalna identiteta je veliko starejša od nacionalne oziroma etnične, a vendar ni nikoli zares izginila, čeprav se je v obdobju nastajanja narodov v 19. in 20. stoletju zdelo, da jih bo narodna zamenjala. Regionalna identiteta je tedaj stopila nekoliko v ozadje, v nekaterih primerih pa je svojo družbeno vlogo obdržala. Da se regionalna in nacionalna identiteta ne izključujeta, najbolj zgovorno priča dejstvo, da se prebivalci določenih regij praviloma opredeljujejo hkrati regionalno in nacionalno. Elementi regionalne identitete so vključeni tudi v vsebino nacionalne identitete. Kot je bilo že uvodoma omenjeno, imata regionalna in nacionalna identiteta nekaj skupnih izhodišč, predvsem kar zadeva odnos po prostora.

Istra in Koroška sodita med tiste evropske regije, kjer so medetnične konfrontacije že del tradicije odnosov med pripadniki različnih narodov. V teh konfrontacijah

so regionalne identitete pogosto predmet manipulacije. V teh primerih regionalno identiteto interpretirajo kot "posebno", vendar jo vsebinsko opišejo predvsem po meri lastne narodne identitete. Tako naj bi "istrstvo" temeljilo na romanski tradiciji antike in beneške republike in bilo sorodno italijanstvu, "koroška identiteta" naj bi bila "v bistvu nemška"; podobno naj bi "pretežno nemški značaj" imeli Šlezijci na Poljskem, Alzačane so Nemci označevali za "posebno nemško skupino", Francozi pa za "Francoze z alzaškim dialektom" in še bi lahko naštevali. Manipulativni značaj je posebno jasno razviden pri statistični kategoriji "vindiš" na Koroškem, ki zajema ljudi slovenskega porekla, jih označuje s "koroško regionalno zavestjo" ter jih politično uvršča k nemško govorečim Avstrijcem ("domovini zvesti"). Slednje je prav gotovo anahronizem, saj Koroški Slovenci kot prepoznavna manjšina izkazujejo jasno državljansko (politično) lojalnost do države, v kateri prebivajo.

Regionalno identiteto pa nekateri označujejo tudi kot "nacionalno", kot tako, ki ne želi soditi v okvir nobene od znanih, na tistem ozemlju prisotnih nacionalnih identitet. Pri tem gre v prvi vrsti za distanciranje od obstoječih medetničnih problemov, za umik v neko tretjo, vmesno možnost. Po tej interpretaciji postanejo regionalne identitete, kot so npr. Istrani, Korošci, Alzačani, Šlezijci, konkurenčne Slovencem, Hrvatom in Italijanom v Istri, Slovencem in nemško govorečim Avstrijcem na Koroškem, pa tudi Francozom in Nemcem v Alzaciji ter Poljakom in ostankom Nemcev na Poljskem. V splošnem navdušenju za regionalne jezike, kulture in identitete v Evropi, kakršno vlada v devetdesetih letih, je to videti celo vzpodbudno, ker deluje v smeri multikulturalizma. Toda ob tem se vedno poraja tehtno vprašanje, ali so ponujene "nove" identitete res nove ali pa gre le za interpretacijo starih na nov način.

Regionalna in nacionalna identiteta vsebujeta, kot je bilo že omenjeno v uvodu, vrsto objektivnih in subjektivnih elementov. Za subjektivne, ki si jih pripisujejo nosilci sami, opredeljevanje po zgolj regionalni pripad-

nosti namesto po nacionalni ne predstavlja posebnih težav. Nacionalni identiteti se posamezniki preprosto odrečejo, vendar pa so ti isti nujno vključeni v gospodarsko, šolsko, pravno in politično življenje družbe, ki je nacionalno opredeljena. Objektivnih znakov narodne identitete torej ni mogoče preprosto zanikati. Zato je tako pojmovana regionalna identiteta navadno le vmesna stopnja pri prehodu iz ene nacionalne identitete v drugo, kar lahko posebno pogosto opazamo pri pripadnikih manjšin.

Z umikom v navidez apolitično regionalno identiteto obstoječih medetničnih problemov v etnično pisanih evropskih regijah, kot sta Istra in Koroška, nikakor ni mogoče reševati. Problemi in konflikti so rezultat zgodovinskih procesov, odpravljati pa jih je mogoče le z analiziranjem nastanka in vsebine teh problemov ter z vzgojo k strpnosti in upoštevanju razlik.

Problem torej ni v stvarni konkurenčnosti med regionalno in nacionalno identiteto, temveč v interpretaciji regionalne identitete. V takih primerih gre seveda za tekmovanje med dvema ali več nacionalnimi identitetami. Odrekanje etničnosti in zatekanje v navidez apolitično regionalnost skoraj vedno pomeni poskus maskiranja etničnosti v regionalne barve, pomeni pravzaprav mimikrijo agresivne politike nacionalizma na škodo pripadnikov drugega naroda. Če bi bila regionalna identiteta zgolj stvar kulture v najširšem pomenu besede ter zadeva predvsem duhovnih razsežnosti, verjetno ne bi nikoli postala priljubljena tarča politike in eno izmed orodij za doseg starih strateških ciljev - etničnega obvladovanja prostora in prebivalstva. Primer Istre in Koroške in še nekaterih drugih regij v Evropi od Bretanije do Šlezije zgovorno kaže, da je z regionalno identiteto mogoče manipulirati. Ker so regionalne identitete privlačna tarča sodobnih nacionalizmov, bo v prihodnosti razpon med etničnostjo in regionalnostjo ostal permanenten kamen spotike v vseh etnično mešanih regijah, vprašanje regionalizma pa zato tudi stalnica v razpravah o etničnosti in nacionalnosti.

EXTENSIVENESS OF REGIONAL IDENTITY IN THE CASE OF ISTRIA AND CARINTHIA

Jernej ZUPANČIČ

Institute of Geography, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

SUMMARY

The article deals with the cases of regionalism and with the problem of regional identity, i.e. in the region of Istria and in Carinthia, comparing their origin, contents, intensity and role in everyday life of population and in a wider sense. Awareness of regionality and identity is much older than national awareness and has its roots in heritage of a certain region that is known to have had a certain grade of inner link-up for a longer period in the past. The region was either an administrative or political- managing unity that modelled cultural landscape and material- and spiritual heritage and influenced population's mentality. By regionality- and identity awareness it was possible to develop a feeling of inner linkage and nearness in inhabitants and it emphasized differences with the neighbours. A sort of self-image was formed in which all inhabitants in the region tended to find their identification and at the same time an image of the region, perceived by the neighbouring inhabitants. With the formation of nations as mainly extensive people's communities the conception of the regional was put in the rear but it was never completely abandoned. Since administrative borders so to say never coincided clearly with ethnical ones various conflicts, new divisions and tendencies to assimilate competitive ethnicities could be noticed in regions with ethnically different population. In short, the tendency was to reach ethnical homogeneity and from time to time regional identity gained undreamed-of political extensiveness; in some cases it became at least seemingly competitive to national identity and at the same time a category that split a certain national group. It is exactly what we find in regions of Istria and Carinthia.

The greatest range of both regions was in the 19th century after Napoleonic Wars. Both of them were namely countries in the frame of Austrian half of the Habsburg monarchy. This long almost one century lasting period is the more interesting due to the fact that in that time nations were finally formed as ethnical unities, though national borders were shifted - as well at that time as later on. Especially in Istria this was quite obvious. Establishing one nation only was hindered by repeated border shifting and changing of political authorities and due to it an extraordinary complicated and delicate issue of Istrian regional identity came up. In spite of numerous natural, social and historical heterogeneousness between Carinthia and Istria both regions show certain common features, concerning questions of identity, as for instance:

- appearance of new borders and considerable migration of population after both World Wars;
- tendency of regional identities to compete - at least partially - with ethnical or national identities what revealed them a wide political response and importance;
- with ethnically different population groups regional identities are presented by different substance and outer performance;
- both regions present an important room for settling of the Slovenians, be it as a good organized minority or as a state-like organized nation.

In contrast to Carinthia the regional identity in Istria is directly statistically notable. After the last Yugoslav count of population - in March 1991 - according to nationality the number of regionally declared inhabitants (the "Istrians") grew enormously; a category, well present in the past but far lower in number. Especially in the Croatian part of Istria inhabitants tended to declare themselves as Istrians so that locally seen their portion was very high. In the Slovenian part of Istria this phenomenon is much less evident and there are no similar population counts in Italy. In comparison to 1981 the percentage of regional defined persons is higher in areas with explicitly mixed population. Carriers of regional awareness and determination are presented mostly by members of native population and representatives from mixed families. Due to a dilemma about national definition the last ones stuck to a new, at first sight politically more neutral identity, instead of the failed idea of yugoslovanity. At the same time it is a reflection of anti-centralistic orientated tendency by inhabitants in Istria. Undoubtedly, coming up of "Istrians" has been influenced also by popularity of regional identity throughout Europe. Regional identity became a gathering point of - according to their ethnical region - a very heterogeneous group of people.

The most important is the fact that Istrian identity is competitive to the national one and in this sense it is even opposite to it. Yet, in which direction? After 1992 Istrian regionalism recovered and gained entirely tangible political dimensions, especially in the Croatian part of Istria. The party IDC - Istrian Democratic Council (IDZ - Istrski demokratski zbor) appeared and in some areas it took over local authorities. At the same time this movement started to take side of forming the s.c. "overnational" regions in Istria, within the frame of Europe into which as well Slovenian as Croatian and Italian part would be integrated. It is needless to state that such an idea would be in contradic-

tion with regulation of international relationship in Europe as it is at the present moment; first of all it would be in contradiction with the Slovenians and Slovenia by taking away some vital parts of strategically very important territory. The movement mentioned includes another branch-movement by which consideration of Istrian identity is based on a culture that developed under Venetian (Italian) influence. By such perceptions multi-ethnic nature of Istrian population is ignored, as is ignored its extremely vivid political and cultural past and most of all its Romanic portion is favourized. Actually, the Istrianity has not been competitive to the Italianity but to the Slovenianity and Croatianity.

With the Slovenian population - being a majority in the Slovenian Istria - the Istrian identity is integrated into a wider identity, i.e. identity of the coastal region. The Slovenians herewith tend to percept the Istrianity according to its form and substance, different from the Croatians or Italians. Accordingly, one name for identity bears in it different substance.

How complicated the Carinthian identity is can be seen very well in its historical heritage, considering that the Duke Elector Stone and other symbolics are claimed in its own way by either, by Slovenian nation as an ethnical unity, and by Austria as a political unity. In the period of nation formation besides regional tending Carinthian population developed clear national awareness and identity which were - according to their importance and extensiveness - of a much a greater meaning, compared to the regional one. After the decay of the Monarchy in 1918, when the Valley of Kanal belonged to Italy, Jezersko and the Valley of Mežica to the ex-state of SHS, and when the rest of the country remained within the frame of Austria after the Plebiscit in October 1920, the Carinthian identity was given new contents by borders shifting: some declared it to be overnational, some as not-national and to some it was a supplement to a special, almost dissapeared nation. This is especially clearly shown in the theory on "Windischism".

Originally the term "Windisch" was a German expression for "Slovenian", not only in Carinthia but also in other countries, and it remained in use without any bad meaning until a more modern expression "Slovenian" began to prevail in German literature. Towards the end of the 19 century Germanic nationalistic circles in Carinthia tried to use expression "Windischers" for a group of people, taking Carinthia as a country (regional), regardless which language group they belonged to. This use of the expression given arises from Carinthian humanists' way of thinking - namely of "uniform Carinthian people". According to them the Windischers and the Slovenians were different, the first to be understood only in the way of defining them according to their region and identity. "The thesis of the "fatherland of the loyal ones" was explained by them by speciality of the Carinthians, regardless of the language, spoken by them, by common past within the same area, and by depending on the same historical facts. We come across to even such statements as the basis for Carinthian population to be much more German as that was tried to be proved by Slovenian scientists by language- and ethimological researches and even more than that showed counts of population. They tried to prove their theory of second names being of "mostly German origin". Accordingly defining by regional membership would only result in renouncement of national awareness for those who are carriers of objective Slovenian signs but not German speaking Carinthians.

The Carinthian Slovenians define themselves to be e.g. of four identities: as Slovenians (regardless their country of living), as Austrians (in the sense of citizenship, that can be defined also to be national), as Carinthian Slovenians (a minority identity, containing national and regional note at the same time), as Carinthians (regional- or state identity without any national implications). Substance of regional identity is therefore not contrary to the state- or national one but is rather integrated into it.

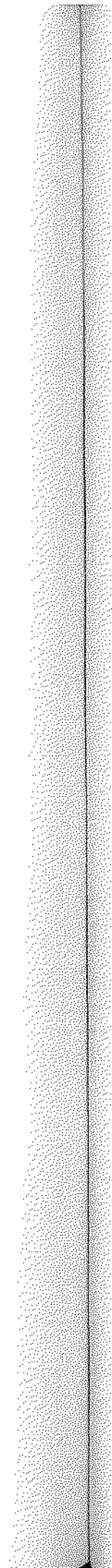
Accordingly regional identity is understood differently by members of different nations. In both cases the idea or concept of regional tends to be misused in a certain sense: the Istrianity should have more "Romanic" elements, whereas Carinthian identity should be "more German orientated". Actually, such conception of over-national identity in Istria and Carinthia, supposed to overpass ethnicity itself, serves only as an instrument for dividing Slovenian or in Istria also Croatian national identity.

Key words: regionalism, regional identity, national identity, Istria, Carinthia

LITERATURA

- Bufon, M. (1993):** Istra: novi problemi starih regij. *Annales*, Koper, 3, 3, 197-202.
- Grafenauer, B. (1990):** Istra. V: *Enciklopedija Slovenije* 4. Ljubljana, 178-181.
- Hobsbawm, E.J. (1996):** Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780. München, Deutsche Taschenbuch Verlag.
- Klemenčič, V. (1960):** Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem. V: *Razprave in gradivo* 2. Ljubljana, INV, 101-182.
- Klemenčič, V. (1990):** Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. V: *Narodne manjšine / zbornik*. Ljubljana, SAZU, 31-45.
- Klemenčič, V., Zupančič, J. (1994):** Borderlands and regionalism in the space settled by Slovenians - a case study. V: *Region and Regionalism 1*. Łódź-Opole, Inner Divisions, 33-45.
- Intervju z R. Menio (1993).** *Mladina*, 49.
- Pleterski, J. (1966):** Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kaernten. V: *Razprave in gradivo* 4-5. Ljubljana, INV, 165-215.
- Pleterski, J. (1976):** Nekaj aspektov vindišarske teorije po drugi svetovni vojni. *Kronika*. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, 15-17.
- Prunč, E. (1972):** Vprašanja k vprašanju "Vindišarjev". Delo, 2.12.1972 (tudi tipkopis, referat za Koroške kulturne dneve, 1972; tipkopis hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Steinicke, E. (1991):** Friaul - Friuli. Bevölkerung und Ethnizität. Innsbrucker geographische Studien, Band 19. Innsbruck.
- Stranj, P. (1992):** Kanalska dolina. Kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva. V: *Razprave in gradivo* 26-27. Ljubljana, INV, 72-109.
- Sturm, M. (1992):** Evropa regij, kultur in jezikov. V: Apovnik, P., Unkart, R. (ur.): *Kaernten-Dokumentation 10 / zbornik*. Klagenfurt, 58-70.
- Trono, A. (1995):** Italy - from regionalism to federalism. V: *Region and Regionalism 2*. Social and political Aspects. Łódź - Opole, 47-60.
- Wutte, M. (1970):** Deutsch - Windisch - Slowenisch. 50. Jahre Kaerntner Volksabstimmung. Festnummer. Celovec, 31-37.
- Zgodovina Slovencev (1979).** Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Zupančič, J. (1996):** Slovenci v Avstriji. Sodobni socialnogeografski procesi in ohranjanje identitete / doktorska disertacija. Ljubljana, FF.
- Zupančič, J., Repolusk, P. (1995):** Regionalism in Istria. V: *Region and Regionalism 2*. Social and political Aspects. Łódź - Opole, 109-116.

JADRANSKE ETIMOLOGIJE
ETIMOLOGIE ADRIATICHE
ADRIATIC ETYMOLOGIES

NEKOLIKO TERMINA IZ BETINSKE BRODOGRAĐEVNE TERMINOLOGIJE

Goran FILIPI

Pedagoški fakultet Pula, HR-52000 Pula, Medulinska 3

IZVLEČEK

Esej je del raziskovalnega dela, začetega daljnega leta 1982. Glavni intervjui pri zbiranju gradiva so bili opravljeni ob dveh priložnostih, leta 1982 v Betini, leto kasnije pa na Korčuli. Avtor je material kasnije še nekajkrat dopolnil, zadnjič leta 1991. Tudi korčulansko izrazoslovje je bilo namreč treba obravnavati enakovredno, saj je bil poklic ladjedelcev s Korčule v Betino prenesen leta 1745, ko je Pasquale Filippi z vso družino zapustil otok in se preselil na Murter, verjetno zato, da bi obrnil stran v svojem življenju in zaoral ledino, kar zadeva ladjedelstvo, v povsem novem okolju. Tako je zrasla prva ladjedelnica v severni Dalmaciji. Odločitev se je izkazala za dobro naložbo; družina Filippi (danes Filipi na Murterju in Fillippi na Korčuli) je ladjedelniško umetnost s pomočjo svojih odličnih obrtnikov razširila po vsej jadranski obali tja do Pirana.

Ključne besede: ladjedelništvo, izrazoslovje, hrvaščina, Betina, Korčula

Članak pred nama dio je rezultata višegodišnjeg terenskog i kabinetskog rada. Terenska sam ispitivanja vršio u Betini i u Korčuli. Ankete sam proveo i u Korčuli jer je odande umijeće brodograditeljstva Paško Filipi sa sinovima 1745. g. prenio u Betinu - bilo bi nedopustivo ne uzimati dosljedno u obzir zapravo neposrednu osnovicu terminologije koja je predmetom ovoga rada. Zato je uz svaku betinsku natuknicu jednakopravno obrađen i korčulanski ekvivalent. Sustavna sam ispitivanja prema vlastitom upitniku proveo u dva navrata, u ljeto 1982. i u jesen 1983. i to po dvadesetak dana u Betini i u Korčuli, a kasnije sam još nekoliko puta boravio u oba mjesta, radi drugih poslova, i usput prikupio još neke termine koje nisam imao - ti naknadno prikupljeni termini čine oko 5 posto grade. Zadnje sam dopune u gradu unio 1991. godine.

Rječi se navode abecednim redom. Glagoli se navode u dužem infinitivnom obliku jer je infinitiv na -i u Betini daleko češći, premda postoje i glagoli koji imaju samo kraći oblik infinitiva, npr. *gjeđat*, ali takvih u našoj građi nema. U betinskom bi se govoru na mjestu gdje je u standardnom hrvatskom fonem /f/ trebalo (osim u nekoliko neologizama) ostvarivati /h/, no u doba kad sam proveo svoja ispitivanja u izvornih je govornika (i starijih) postojala jasna tendencija zamjene /h/ s /f/, što je danas još uočljivije, pa sam odlučio takve termine u rječnik uvrstiti točno onako kako sam ih čuo. Iza natuknice navedena je u leksikografiji uobičajena naznaka

o vrsti riječi iza koje slijedi tumačenje termina. Značenja sam gledao navoditi što preciznije (kad god sam u stručnoj literaturi naišao na iscrpniji opis obrađivana predmeta ili radnje, to sam i citirao) jer je u suvremenoj etimologiji referentu dano izuzetno bitno mjesto. Taj prvi dio članka koji je odvojen znakom • prethodi leksikologijskom i etimologijskom dijelu. Uz betinski se termin ravnopravno obrađuje i korčulanski ekvivalent jer je brodograđevno umijeće prenjeto iz Korčule u Betinu 1745. godine. Uz svaku se lemu navode i istoznačne sličnozvučnice i njihove izvedenice (a u nekim slučajevima i istoznačni različiti oblici od obrađivanih i njihove izvedenice) iz dostupne mi literature i iz grade koja sadrži šezdesetak murterskih brodograđevnih termina koju mi je ustupio dr. Vladimir Skračić. Betinski je termin najprije promotren u odnosu na korčulanski, zatim u sustavu cjelokupne jadranske brodograđevne terminologije, pa onda uspoređen s govorima (najčešće mletačkim) Italije, da bi se članak na koncu i etimološki razriješio - uz svaku sam natuknicu navodio i sličnozvučne istoznačnice iz srednjovjekovne latinštine naših krajeva koje sam pronašao u LL.

Prikupljeni termini bilježe se hrvatskom latinicom sa samo jednom dopunom: znakom ģ bilježi se glas između fonema /dž/ i /d/. Naglasci su naznačeni uobičajenim sustavom od pet elemenata koji se koristi u svim suvremenim radovima iz čakavske dijalektologije uz, također uobičajeni, znak za dužinu vokala. Oblici iz

pisanih izvora vjerno se prenose prema izvorniku, osim onih iz Akademijinih izdanja koja se drže inače neprihvaćena Daničićeva prijedloga za foneme /nj/ i /lj/: *n* i / bilježim kao *lj* i *nj* jer Daničićevi grafemi doista u velikoj mjeri zbunjuju čitatelja koji ih često, zbog neuočljivosti dijakritičkih obilježja, zamijeni za *n* i *l*.

ârgan m. Drvena naprava (obično pomična) za istezanje broda na suho radi popravljjanja.

• Posuđenica iz mletačkoga (*ârgana* "Strumento da tirar pesi ... Strumento di legno intorno a cui s'avvolge un canapo per uso di tirar in alto pesi" - BOE, 42) raširena duž cijelog hrvatskog Jadrana (značenje nije jedinstveno, pa ćemo ga dosljedno navoditi): *ârgan* "vitao za istezanje broda" - Sali (PIAS, 21), *ârgan* "machina scansoria" - Cres, *ârgan* "sprava oko građe, kože itd." - Dubrovnik, *ârgan* "visoki stup blizu makine, mlina za masline terminologija uljarstva" - Šibenik (SKOK, I/58, s. v. *argan* "istezalo, čiga"). Vidović, uz lemu *argan* (VID, 5) najprije navodi različita značenja ("machina scansoria, machina tractoria, argan, vital", "željezni valjak koji stoji okomito i može se vrtiti pomoću ruceja i poluga; služi da se olakoti trud kad treba potezati stogod što zahtijeva mnogo sile", "motovilo", "stara naprava za izvlačenje jedrenjaka iz mora konopom (učvršćeni željezni valjak)", a zatim i dva hrvatska oblika (*arganj* za Senj i *ôrgan* za Komižu). U našem značenju Deanović za Lopud navodi *ârgan* "sprava za istezanje broda na škver" i za Korčulu *ârgan* (DEA, 153). Mi smo zabilježili *ârgan* također samo u značenju "sprava za istezanje broda na suho". U DUL, 391, nalazimo *argôn* "vrst konopa", a u TRO, 22, *ârgan* "1. željezni valjak koji se vrti pomoću poluga; 2. dio opreme kod prerade maslina na koji su se vješali radnici (makinjari) da se bolje iscijedi smjesa od mljevenih maslina". Značenja variraju i u mletačkim idiomima: *ârgheho* "argano (sia quello per tirare in secco i natanti, sia quelli, più piccoli, per altri usi)" - MAN, 6, *argano* "argano, burbera, verricello" - KOS, 33, *ârgano* "ârgano", *ârgheho* "ârgano, anche per tirâ sù le barche", *ârgheho* "ârgano verticale (si usa per tirare corde opportunam. avvolte al suo fusto - campana - o la catena di un'ancora, ingranata intorno al medéfimo)" - ROSMAR, 9, *ârgano* "argano" - DORIA, 35, *ârgano* "ârgano, verricello o molinello, orizzontale o verticale, azionato da motore o da forza umana, adoperato sulle navi per salpare le âncore, attraccare, facendo forza sui cavi, o alzare pesi" - PING, 35. Etimon nalazimo u lat. *arganum (vom Plur. *tâ ôrgana* aus; riječ je o množini imenice 'ôργων 'oruđe, sprava, stroj', SENC, 669 - nap. autora), REW, 6097. U znač. "stroj za dizanje tereta, vitlo, dizalica" nalazimo *arganum* (1313.) i *argagnum* (1386.) - LL, 65. U Korčuli smo zabilježili i naziv za osovinu argana: *spîca*. Za Skoka je *spîca* (za *Vodice* daje znač. "drvena šipka") riječ slavenskog podrijetla (SKOK III, 310). U Blatu na Korčuli *spica* "grančica, iver, komadić drva" (FRA, 83), u Brusju na Hvaru

spîca "tanki komad suha drvca, prutic" (DUL, 663). Moglo bi biti i od njem. *Spitze* "vršak, šiljak" (HURM, 631) - usp.: "Dallo slov. (risp. cr.) *špica* 'punta; raggio della ruota; stecco di legno (per vari usi)' < ted. *Spitze* 'punta'." (MAN, 195, s. v. *šbisa* "scheggia, stecco, pez-zeto di legno per accendere il fuoco" kamo upućuje s istoznačnice *spisa* na str. 231). U Murteru je *arganê(l)* tanki konop debljine 5-6 mm, duljine 100 m koji služi prvenstveno za istezanje mreže *šabake*.

âšta ž. Pramčana ili krmena statva - ako je potrebno naglasiti o kojoj je statvi riječ dodaje se *o' prove* ili *o' krmne*. "Na prednjem dijelu kobilica prelazi u pramčanu statvu, s kojom je spojena ključem i učvršćena svornjacima i vijcima. Pramčana je statva ravna, kosa ili kliperska. Po dužini je sastavljena od više komada, u dva sloja (vanjskog i unutarnjeg), tj. od statve i protustatve. Obje su čvrsto spojene ključevima i učvršćene vijcima i svornjacima. Ključevi statve odmaknuti su od ključeva protustatve. Ključ je dug 3 do 4 visine statve. Na oba bočna lica pramčane statve nastavlja se kobilni utor, a tu je usvornjeno i prvo rebro - apostol. Na stražnjem dijelu kobilice, obično okomito na nju, dolazi krmena statva, u uzdužnom smjeru izrađena od jednog ili više komada. I krmena statva ima utore za vanjsku oplatu. Radi pojačanja veze kobilice sa statvom postavljaju se s unutarnje strane veća koljena." (PE II, 246).

• Deanović pod lopudskom natuknicom *âšta* "uspravn dio kilja (na pramcu i na krmu)" veli da se i u Korčuli rabi isti termin (DEA, 154) - mi smo ga zabilježili s naglaskom kao u Betini, *âšta*. Posuđenica iz mletačkoga prešla je i u druge hrvatske govore: *âšta* (PIAS, 23, JUR, 19 - i u znač. "držalo, koplje", LIP, 18 - u znač. "kljun i greda na pramcu; koplje za zastavu na brodu", TRO, 23 - i u znač. "koplje za zastavu; štap), *âšta* (DUL, 392 - i u značenju "stijeg"), *âšta* (LIP, 18 - u znač. "kljun i greda na pramcu"). Boerio ima *asta de prova* i *asta de pupa* (BOE, 48, s. v. *asta*). Ostali: *asta de pupa*, *asta de prova* (ROSMAR, 11; PING, 39, obojica s. v. *asta*), *asta* (DORIA, 41; KOS, 37; MAN, 8; CHIO, 27). Etimon nalazimo u lat. *hasta* "koplje", REW, 4072. U Korčuli vele još i *lâšta* gdje imamo stapanje određenoga člana za ž. rod: *l' + asta = lâšta*.

bâlvan m. Neobrađeno deblo za brodogradnju.

• Po Skoku turcizam (SKOK I, 103). Riječ je manje-više nepoznata govornicima istočnojadranskih hrvatskih idioma, pa je u Betinu mogla doći iz Slavonije gdje su betinski brodograditelji nabavljali materijal za gradnju brodova. Prema Vidoviću u uporabi je u Trogiru: "hrastovi balvan služi u gradnji broda, zovu se još i klade, njih su stari kaľafati najpri mećali u fanag da se štajunaju, a zimi bi se vadili vanka da se ne razbiju kad su gruba vrimeņa; ako se ta hrastovina brala od Vele Gospe do početka febrara, mogla je durat i više od sto godin" (VID, 12, s. v. *balvan*). U Korčuli ne postoji, zabilježili smo

samo *bātāl*. Vidović uz natuknicu *batal* citirajući Skoka piše "da je turcizam arapskoga podrijetla" (VID, 43), no pok. je profesor previdio da Skokova lema *bātāl* (SKOK I, 122) označuje nesklonljivi pridjev u značenju "napušten" koji nije ni u kakvoj svezi s brodograđevnim terminom. Skok o obliku *batal* kao brodograđevnom terminu piše na drugom mjestu: "Samo okrugli komadi od korčulanske borovine imaju posebno ime *batal*. Kakva je ovo riječ ne znam. Možda romansko-dalmatinska." (Skok Term, 146). Ovo Skokovo specijalizirano značenje sami u Korčuli nismo zabilježili, no Duščići za Brusje na Hvaru lik *batōl* objašnjavaju kao "komad duguljasta, debela ravna, obla i suha drvena stupa (obično od bora i obično za gradnju)" (DUL, 399), dok Fratrić za *batal* u Blatu na Korčuli navodi značenje kao i mi: "deblo drva za obradu, koje ne smije biti u soku. Rabi se u brodogradnji." (FRA, 10); u našem značenju i Geić i Slade za Trogir: *batāl* "neobrađeno drvo, balvan" (TRO, 29). Slični likovi u mletačkim govorima značenjski se bitno razlikuju, pa je teško izvoditi bilo kakve etimologijske zaključke. Jesu li hrv. oblici tipa *batal* u izravnoj svezi s tršč. *bātolo* "mestola (arnese delle lavandaie per battere i panni)" (DORIA, 62), *bātolo* "1. battipanni. 2. mestola (arnese delle lavandaie per battere i panni)" (ROS, 79) ili *batolo* "maglietto, mestola" (KOS, 50) - sve izvedenice glagola *bater* "udarati, tuci" (BOE, 68) (< lat. *battuere*, REW, 996), teško je reći. Nije najjasnije ni kako naš lik dovesti u svezu s jedinim srodnim talijanskim pomorskim terminom *bātolo3* (*bātalo*) "qualunque spianata di ponticelli fuori bordo" (DEI I, 459) - oba termina u istom značenju Vidović (op. cit.) citira prema DM. Nešto ga je lakše povezati s terminom iz arhitekture *batolo2* "base delle pigne o piloni dei ponti, platea" (DEI I, 459) ili s mlinarskim terminom *battola* "legno del mulino che s'alza e s'abbassa col girare della macchina" (DEI I, 467), što odgovara tršč. *bātola o sbātola* "battola, è propriamente quell'arnese di legno che batte con gran rumore mentre gira la macchina del mulino..." (PING, 30) - korijen je isti kao navedeni. Bilo kako bilo, etimon smo možda točno utvrdili, no ne možemo objasniti kako je termin ušao u korčulanski govor, pa je Skok po svoj prilici u pravu kad pretpostavlja dalmatsko podrijetlo. Vojmir se Vinja u Vinja1, 26, iscrpno bavio osnovom *bat(a)*- "koja se javlja u velikom broju naših tuđica i domaćih riječi, može potjecati iz različitih jezika i pokrivati međusobno različite semantizme, pa nije nikako dopušteno takve slučajeve uvijek rješavati jednostavnim 'od battere < lat. *battuere*'" da bi u bilješki 59 zaključio: "Valja svakako naglasiti da smo u ovoj bilješci (misli na članak - nap. autora) letimično ukazali na tri ishodišta jednog homofona i da bi bilo pogrešno misliti da smo pitanje iscrpili. Nedodirnutih *bat*- osnova je još ostalo: *batilo*, *batefica*, *batana* 'vrsta barke' (...) a odakle je došao *batāl* - uopće ne znamo."

bracēra ž. Jadranski drveni jedrenjak srednje veli-

čine širokih bokova s jednim ili dva jarbola uglavnom za prijevoz tereta, počeo se izrađivati u XV. stoljeću. "B. ima trup punog oblika. Osobito su još široki i okrugli pramac i krma. Pramca je relativno visok, i pramčana je vjenčanica najviši dio trupa. Obodnica i razma uvijek počinju na vrhu pramca s desne i s lijeve strane pravilnim lukom i spajaju se s pramčanom statvom. Statva ima oblik luka, a vrh joj strši 0,80-1,20 m iznad prvog dijela razme i svinut je prema krmi. Na vrhu statve je duguljasta jabuka, koja je ponekad i izrezbarena u obliku krune ili cvijeta. Desno i lijevo od statve, na 15-20 cm, u visini sredine obodnice nalazi se po jedno oko. Oči imaju uvijek isti oblik i sastoje se od jednog drvenog oblog kotura bliže statvi i zaobljenog roga koji je svinut prema gore. Oči nisu probušene već imaju u sredini ili okruglo drveno dugme ili na tamnom koturu naslikana dva bijela oka s crnim zjenicama i služe samo kao ukras. Oko 30 cm ispod očiju izlaze okrugla ždrijela za lance sidara. To su željezne cijevi što vode koso od pramčane palube kroz pramčani prostor i oplatu. Svršavaju oblim željeznim pojačanjima na vanjskoj oplati pramca. Iz ždrijela izlaze lanci i vode desno i lijevo u nategnutom luku do karika sidara. Oko 1 m desno i lijevo od statve utaknut je u razmu po jedan par bitava, no kako je zbog jakog obluka razma kosa, krmena je bitva u svakom paru uvijek duža od pramčane, tako da su im vrhovi u vodoravnoj ravni. Oko 80 cm od bitava prema krmi nalazi se na svakom boku po jedna sidrena soha. To je koso položena četverokutna gredica. Unutrašnji joj je kraj pričvršćen za palubu, a sredina naslonjena na razmu i za nju učvršćena željeznim stremenom. Vrh sohe strši izvan broda 20-40 cm, širi je i probušen kao raka kolotura i u njoj je kolut za dizanje sidra. Po jedno sidro na svakoj strani visi vodoravno ispod sohe tako da motka stoji vertikalno a lopate vodoravno. Iza sidra utaknuta je u razmu još jedna jaka bitva, koja služi za privez, a nalazi se neposredno ispred jarbolskih pripona, pa ima i tu svrhu da štiti pripone. Od te bitve pa do krme razma je posve glatka sve do bitve koja se nalazi na mjestu gdje počinje krmena oblina. Ta bitva služi za krmeni privez, a ujedno i za koloturnik kojim se pri žestokom vjetru krmilari. Posljednji par bitava nalazi se već posve na krmi, od 80 cm do 1 m desno i lijevo od krmene statve. Krmena je statva vertikalna i niska te ne strši preko razme više od 5-10 cm. B. je pokrivena palubom od pramca do krme. Ima jak obluk i preluk. Veće bracere imaju mali kaštel, pa je pramčana paluba izdignuta za 20-30 cm, a svršava jednom stepenicom 3-3,5 m od pramčane statve, ponajčešće kod pramčanih pripona. Na kraju te povišene palube nalazi se silaz, natkriven malom polukružnom kućicom (tambuc) ili običnim poklopcem. Silaz vodi u pramčani prostor, gdje su ležaji posade, obično 4 kreveta, po dva sa svake strane, jedan povrh drugoga. Prostor nema osim tambuca nikakva drugog otvora, ni za svjetlost ni za ventilaciju. Na bočnim stranama

tambuca nalazi se zbog toga po jedno okno zatvoreno staklom, da se po kiši i nevremenu može silaz posve zatvoriti a da prostor ipak ne ostane u potpunoj tami. Od tog se silaza prostire do kraja krme neprekinuta paluba. Manje bracerere imaju takvu palubu od pramca do krme. Jarbol prolazi kroz palubu po prilici na 1/3 duljine broda od pramca i svojom petom zataknut je u trag na pasmu. Jarbol prolazi kroz palubu kroz okruglo grlo, koje je s donje strane pojačano debelom drvenom probušenom pločom, a s gornje strane obrubljeno drvenim obručem. U grlu se jarbol učvršćuje sve unaokolo drvenim klinovima, preko klinova omotano je platno u obliku kape i s gornje strane čvrsto povezano oko jarbola. Neposredno iza jarbola počinje grotlo spremišta, koje je nešto šire od 1/3 širine broda pri glavnom rebru i nešto dulje od 1/4 duljine palube. Dno je u spremištu pokriveno sa dva reda podnica desno i lijevo od srednjeg pasma. Podnice leže poprečno i jednom se stranom naslanjaju na srednje pasmo, a drugim krajem na bočna pasma. Spremište je ograđeno od pramčanog i krmenog prostora obično drvenom pregradom s vertikalnim daskama. Krmeni je prostor na kraju krme i pokriven poklopcem, koji se otvara i zatvara pomicanjem u uzdužnom smislu po dvjema drvenim tračnicama. Desnom i lijevom stranicom poklopac zahvaća tračnice, tako da se ne može skinuti, i valovi ga ne mogu odnijeti. Krmilo je veoma visoko i teško, a uza statvu se drži natakuto na veoma dugim samcima, tako da se može mnogo podići iz vode a da se ipak ne otkvači. Krmilo služi i kao ploha koja smanjuje zanošenje broda. Podiže se u plitkoj vodi pomoću koloturnika (gašpara), kojeg je gornji kolotur zakvačen za oćnjak na razmi, a donji za kariku na krmilu. Na glavi krmila je lijepo istesano rudo, koje je ponekad i izrezbareno. Pri jačem vjetru namještaju se na vrh ruda 2 mala dvokraka koloturnika pa se tada krmilari njegovim teklacem. Ti se koloturnici privežu na desnu ili lijevu krmenu bitvu. Snast se bracerere sastoji od jarbola i kosnika, a jedrilje od glavnog jedra i prečke. Jarbol je gol i visok iznad palube po prilici kolika je dužina broda. Pripet je sa tri pripone lijevo i sa tri desno prema bokovima, a nema ni leta ni zaputaka. Jedro je uglavno i diže se jakim četverostrukim koloturnikom. Oglav se učvršćuje ispred jarbola, a uzda na krmu iza kremenog silaza. Spušteno jedro, s lantinom u vodoravnom položaju, strši 20-30 cm preko pramčane statve. Jedro ima 2 ili 3 reda kratica, pa se pri jakom vjetru mogu uzeti i do 3 ruke krata. Lantina se drži i priteže uz jarbol osobitom hajmicom s krunicom od drvenih kuglica. Priteg hajmice učvršćen je jednim krajem za lantinu, prolazi kroz sve kuglice krunice, prolazi kroz drvenu provlaku i spušta se niz jarbol do palube. Kad se jedro diže, popusti se priteg hajmice i oglav jedra, tako da se hajmica raširi i lantina podiže gotovo vodoravno. Kad se lantina digna do vrha, pritegne se priteg hajmice da se lantina čvrsto prisloni uz jarbol, zatim se pritegne i oglav, da se lantina nagne u svoj

normalan položaj i jedro prirodno opruži. Prečka ima tri rogija. Na gornjem je rogiju podizač, koji prolazi kroz kolotur učvršćen na prednjem kraju jarbolnog krstaca. Oglavni je rogij najčešće zakvačen za prsten koji obuhvaća kosnik i služi da se prečka može izvuci na svoje mjesto do kraja kosnika ili uvući do statve. Prsten se uvlači i izvlači udvojenim izvlakačem, koji prolazi kroz mali jednoraki kolotur na kraju kosnika. S kraja kosnika vodi votka na krstac jarbola, a prečka svojim prstenci klizi po votki, no ponekad se na malim bracerama prečka diže podizačem bez votke, a napetost drži sam prednji porubnik prečke. Sada se bracerama sve više daje motorni pogon, a time su izgubile svoj normalni oblik i redovnu opremu. Uglavno je jedro ostalo, ali više nemaju kosnik ni prečke. U krmenom je prostoru motor, a krmeni je silaz dobio visoku kucicu zatvorenu staklenim prozorima. Na priponama su namještene bočna položajna svjetla (zeleno i crveno), a na jarbolu viljuška sa dva leta i podizačem za bijelo jarbolno položajno svjetlo. Nema više lijepih pletenih bokobrana, sada bokove nagrdjuju stare automobilske gume. Bracerere danas imaju jedro samo kao pomoćno pogonsko sredstvo, jer redovno plove na motor." (PE, 425).

• Tijekom stoljeća bracerera je mijenjala oblik, broj jarbola, pogonsku silu i sl., pa u raznim rječnicima nalazimo i različita značenja. Navodeći oblike, navest ćemo i ta značenja, zapravo opise različitih tipova bracerere koji su uglavnom jako iscrpni i precizni: *brazzera* "Chiamasi una Barca che porta due alberi con vele quadre, e va anche a remi, armata di sei rematori e d'un timoniere, della quale si fa molto uso nella navigazione poco più che costiera del golfo di Venezia" (BOE, 98), *brasera* "barca da carico panciuta, con fondo e fianchi arrotondati, chiglia lungo tutto lo scafo, prua arcuata non aggettante con bompresso, poppa con asta verticale, una vela prodiera al terzo, raramente aurica" (MAN, 27), *brasera* "istriana con vele lat. in tela olona; si riferisce a tipo di un secolo fa; tale forma esisteva a G. /Grado - nap. autora/ fino a pochi anni or sono)" (ROSMAR, 30), *brasièra* "v. *brazera*2" (ROSMAR, 30 - za Rovinj), 1. *bràzèra* "(tipo di bastimento) brazzera" (ROSMAR, 30 - za Dubrovnik, prema naglasku sudeći zacijelo hrvatski oblik), 2. *brazera* "brazzera (barca con colomba senza coperta, fornita d'un piccolo scafo da prora e da poppa, con àlbero levàbile e vela latina)" (ROSMAR, 30 - za Trst), 3. *brazéra* "brazzera (barca a un àlbero, senza *spintòn*; più lunga e più stretta si chiama *topina*)" (ROSMAR, 30 - za Krk i Cres), 5. *brazera istriana* "(Muŕeo del Mare) con vele lat. in tela olona naturale; si riferisce a tipo di un secolo fa. Se esiste oggi, è a un àlbero, con vele al terzo e *floco* e serve come barca da càrico. Deriva dalla nave oneraria romana." (ROSMAR, 30, 31), 6. *brazera de Comiŕa* "(Muŕeo del Mare) per la pesca a *vòiga* in alto mare, *vela latina e floco*" (ROSMAR, 31), 7. *brazera piraneŕe* "con velatura in ufo fino alla fine del 900. A due àlberi (*de maistra* e

tersanin - alb. prodiero) con *vele latine*. Le ultime del tempo, con eventuale *cochina a pupa*." (ROSMAR, 31), *brasera* "Barca da trasporto, ad un albero, spinta anche a braccia" (VASC, 58), *brazera* "barca da trasporto a due alberi a vele quadre, mossa anche a remi e perciò probabilmente così chiamata perché allora azionata a forza di braccia" (PING, 64), *brazera* "1. barca costiera da trasporto. Barca con colomba, senza coperta, fornita di un piccolo scafo da prora e da poppa, con albero levabile a vela latina." (MI, 32), *brazera* "brazera (tipo di barca da trasporto a vela" (DORIA, 91). Ni hrvatski repertoari ne daju jedinstveno značenje: *bràcera* "vrsta jedrenjače" (DEA, 155 - veli da je u Korčuli isto /mi smo zabilježili s istim naglaskom kao u Betini, *bracera*/, a za Božavu navodi *bracera*), *bracera* "brod nešto veći od ribarske gaete, ima palubu i jedro trevu, rjeđe oštro" (JUR, 28 - isti oblik daje i za Rab i Novi, a za Perast *bracera*), *bracera* "jedrenjak s jednim jedrom i jednim flokom" (DUL, 409), *brancera* "drveni, široki brod za prijevoz tereta" (PIAS, 42), *bracera* "manji jedrenjak" (LIP, 38), *bracera* "veći drveni brod" (FRA, 12), *bracera* "vrsta broda s jednim jarbolom te glavnim jedrom i flokom" (TRO, 36). Hrvatski su likovi posuđenice iz nekog mlet. govora. Što se etimologije tiče većina autora drži oblik izvedenicom od lat. *brachium* "ruka", REW, 1256 (npr. SKOK I, 194, s. v. *brac*, DEI, 593) - jer je u početku to bio brod na pogon veslima, dakle rukama. Deanović, uz ogradu "valjda" izvodi navedeni lopudski termin od mlet. *brazzo* "neki konopi na četverokutnom jedru" i, prema *Glossaire nautique* (PARIZ, 1848), navodi: "nepoznata postanja ili možda od grč. *πράσσω* "trgujem". (DEA, 155). Danas se sve više pomišlja na mogućnost izvođenja od *Brač* (*Brattia*, SKOK I, 195, s. v. *Brac*): "Tradizionalmente si pensa a una derivazione da *braso*, in quanto anticamente tale imbarcazione era spinta a forza di remi, però ultimamente si è ipotizzato che alla base ci sia invece il nome dell'isola di Brazza." (MAN, 27, s. v. *brasera*); "Trattandosi di imbarcazione di modeste dimensioni, è possibile che anticamente fosse spinta a forza di *braccia*, cioè a remi; di qui il nome, senonché recentemente è stato avanzato un etimo a partire da un aggett. etnico di *Brazza* (nota isola della Dalmazia)." (DORIA, 91, s. v. *brazera*). Ista je pretpostavka izražena i u PE I, 425, s. v. *bracera*: "Braceri potječe ime s otoka Brača. Još u XV. st. neki se tipovi brodova s Brača razlikuju od sličnih brodova na Jadranu i nose uz naziv tipa i oznaku *bračana* ili *bracana*". Upućujemo i na *bracera*, VID 54, gdje možemo naći jako iscrpne opise jadranskih *bracera*. Uzgred, da *bracera* nije baš najelegantniji brod dokazuje i to što se diljem Dalmacije za ženu povećih bokova kaže da je *ka bracera*. U Vidovića nalazimo i pet izvedenica od *bracera*: *bracerant* "vlasnik i (najčešće) ujedno zapovjednik *bracera*" za Iž, *bracerica* "mala *bracera*" za Kučišće, *bracerina* "mala *bracera*", *bracerota* "mala *bracera*" za Boku i pridj. *bracerski* (VID, 60).

brunā(l) m. Izljevница, slivnica: 1. Na palubi broda (sa svake strane palube više njih) za istjecanje vode ili mora. 2. rupa (ima ih dvije, po jedna sa svake strane kobilice) kroz najniži dio rebra za slobodno kolanje vode dnom broda. I *manikēla*.

• U Korčuli *brūnāl* i *manikēla*. A. Piasevoli za Sali donosi *brunāl* "izljevnice na rubu broda" (PIAS, 44), Mardešić *burnól* i *brunól* "mali usjek (2x1 cm) u svim rebrima dna broda, blizu kobilice. (Kroz *brunolē* skuplja se voda kaljuže na najniže mjesto pa se *šesulom* grabi i baca preko *bónde*)" (CEN, 277), a Skok *brūnō* za Dubrovnik, *būrnō* za Ston, *burnal* za Trogir, *brunāli* (mn.) za Račišće i Brač, *brumal* za Vrbnik i *brna* (mn.) za Mljet (SKOK I, 220, s. v. *brūnō*) - usp. i *brunal* "kanal; slivnik u polju za odvod vode" (FRA, 13). Vidović za izljevnicu donosi *burnal* za Trogir, Sutivan, Mišnu i Split, *brumal* za Vrbnik, *brno* za Mljet, *brunoli* za Komizu, *brunali* i *burnali* za Kučišće (VID, 95). Pos. iz nekog mlet. idioma. Boerio bilježi pluralni oblik u značenju navedenim pod 2.: *brunāli* "Quell'incurvatura ch'è fra i ginocchi e la colomba, e per cui l'acqua può scorrere agevolmente da prua a poppa, riunendosi nella sentina della tromba, donde si manda fuori" (BOE, 403, ostali: *brunal* "ombrinale (per lo scarico dell'acqua" (ROSMAR, 34; isti oblik i DORIA, 96, sa značenjem "ombrinale), *brunai* (mn.) "fessure od intagli, nell'osatura della nave, aderenti al fasciame, per permettere lo scolo delle acque dalla sentina al pozzo della pompa" (PING, 68). Skok piše: "Izvjerno je da je to pridjevska izvedenica na -*alis*, ali nema izvjesnosti u pogledu korijena. Po mojem mišljenju to je izvedenica od *imber* 'kiša', *imbrinalis*, što potvrđuje tal. m. pl. *imbrunali* (17. v.) = *ombrionali* 'pomorski termin: fori, aperture dalle bande della nave per dove si vuota l'acqua entrata con le ondate o con la pioggia'." (SKOK I, 220, s. v. *brūnō*). I C. Battisti drži da je etimon grč. *ómbros* "kiša" (DEI, 2647, s. v. *ombrinali* i 1945, s. v. *imbrinali*). Usp. *brun* "Voce de' nostri bambini, ond' essi chiamano o domandano il bere, che corrisponde all'Italiana *Bombo*. È notevole che il nostro termine *Brun* deriva immediatamente e nell'identico senso dal greco *βρῦν*, riportato anche nella nuova edizione del Lessico latino del Forcellini, alla voce *Bria* è definito *Vox infantinum potum petentium; qua adhuc utuntur Venetorum infantes, vulgo Brun brun iterantes*. Questa voce è poi onomatopeica, soggiunge il Lessico, *etymon forte repetendum a βρῦν Mano, Scateo, quod videtur ex sono aquae ex vase aliquo defluentis*" (BOE, 102).

būf pridj. Za brod se kaže da je *būf* kada su mu rebra, zbog greške pri gradnji, previše izbočena. I *būfo*.

• U Korčuli *būfo*. U hrvatskim repertoarima ne nalazimo riječi u odgovarajućem značenju, najbliži lik je *būfast* "debeljkast" (TRO, 39); usp. i *inbūfāt* "nabrekli uslijed vlage" (CEN, 282), *imbūfāt* "nabrekli od vode, podbuhnuti, nateći" (LIP, 119). Svi značenjski srodniji

mletački oblici koje smo pronašli imaju početno s-: *sbufar* "sbuffare. Da *buffa* (ital.) "soffio di vento" (DORIA, 569), *sbuf* "rigonfiamento" (DORIA, 569), *sbufar* "sbuffare" (BOE, 612; KOS, 379; PING, 281), pa nije jasno je li u hrvatskim idiomima ono otpalo samo po sebi ili djelovanjem talijanskih likova kao npr. *buffo* "mah, udar vjetra" i *buffare* "puhati" ili pak mletačkih u najgrubljim crtama značenjski srodnih oblika bez s-: Boerio ima imenicu *bufo* "Buffone o Buffo caricato" (BOE, 106); u Naccarija nalazimo pridjev *bufo* (CHIO, 73) u značenju "smiješan"; semantički je srodniji našoj natuknici tršč. *bufo* "termine delle sarte, sboffo o sgonfio" (PING, 69; isti oblik također za terminologiju švelja i KOS, 73, i DORIA, 99- ovaj potonji navodi i pridjev, ali u značenju "elegantan, nakicen"). Bilo kako bilo, u osnovi je svih navedenih oblika latinska onomatopeja puhanja *buff*, REW, 1373. Usp. i gl. *imbufat se* "nabubriti" (VID, 170 - s primjerom: "ako se u kimente stavi previše stupe, mogu se imbufat /napojit se vode pa madijer može iskočiti vanka/" za Boku).

bũfo pridj. V. prethodnu natuknicu.

bujõ(l) m. Drveno do desetlitrarsko vjedro okomitih stijenki s dvije ušice kroz koje se provuče štap za koji se veže konop da se može grabiti more (ili vodu) za pranje broda.

• U Korčuli smo zabilježili *bujõl*. Također mletacizmi: *bujol* (FRA, 14), *bujål* (CEN, 276), *bujõl* (DUL, 414; PIAS, 45; LIP, 42), *bujõl* (TRO, 39), *bujõ* (JUR, 31) - usp. i *bajõn* "smjesa kojom se napuni bačvu za vino da se ne sasuš" - okolica Sežane; mlet. *bugiõl* (BOE, 106), *buiol* (KOS, 73; DORIA, 100), *buiõl* (VASC, 62; MI, 36; PING, 70; MAN, 31), *bugiõlo* (CHIO, 73), *bũio*, *buiõl*, *buiõlo* (ROSMAR, 34). M. Cortelazzo kao etimon za tal. *bugliõlo* predlaže rekonstruiran lat. oblik **bũlli(u)m* "čabar, badanj" (DELI, 175) V. Vinja za korčulansko *bujõl* i komiško *bujul* piše da pretpostavlja "da je taj naziv keltskog podrijetla, ali etimologija nije nedvojbeno utvrđena." (Vinja1, 18).

bũl m. Crta.

• Isto i u Korčuli. Mi smo zabilježili samo navedeno značenje, ali u Sladovića saznajemo da je *bul* nekakav crveni prah: "Prije pilanja batal se izžica žicom od preje (vune) koja je elastična, umočenom u bul tj. crveni prah." (SLAD, 148) - usp. tal. *bõlo*. "ljepljiva crvena ilovača koja služi kao bojilo" (DEI, 554). Vidović uz natuknicu *bul* donosi isti navod prema Sladoviću i, za Lapad i Krilo, "drvo se senjava bulom, ne lapisom" (VID, 89). Za mlet. ne nalazimo oblik u našem značenju nego u Boerija *bulo de mar* "T. de' Pesc. e complessivo di due differenti specie di Conchiglie marine univalvi, del genere de' Murici, distinte col nome di Bulo maschio, Bulo femena, cioè il *Murex trunculus* e il *Murex brandaris*, Linn. Queste due Conchiglie vengono accennate

con qualche altra dal cavaliere Rosa e da altri, **come quelle dalle quali si traesse il color di porpora degli antichi** (podebljanje naše); su di che i moderni hanno qualche dubbiezza." (BOE, 107), dok Rosamani u značenju "volak" navodi *bulo* za Veli Lošinj, a isti oblik u istom značenju rabi se i u Chioggi (CHIO, 73) - usp. i *bũlis* "Turbo rugosus" (ROSMAR, 34 - za Trst). U Orlecu *bũla* znači "crveni znak na ovci" (Vinja3, 52: "Označavanje ovaca tim crvenim prahom bilo je prošireno po čitavu Sredozemlju: usp. prov. *boula* 'marquer le bétail avec du bol' i franc. *boul* 'terre rouge dont on marque les animaux'" (FEW 1, 428-9)). Na istom mjestu Vinja piše i "A *bũl* je prah i u Korčuli kod starih škvarana", pa nakon citata iz SLAD koji smo i mi naveli, članak zaključuje riječima: "Sva je prilika da smo i tu riječ primili od zapadnog susjeda, ali ona je tamo došla iz grčkoga *bõlos*, koje je kao *bolus* u vulgarnom latinitetu potvrđeno još u 4. stoljeću i semantički se razvijala u različitim pravicima." Valja nam još samo objasniti promjenu značenja: kako su s vremenom brodograditelji prestali upotrebljavati crveni prah i počeli vući crte po drvenim komadima na drugi način, termin je preuzeo značenje "crta" - u Betini smo čuli *pilāj po bũlu* "pili po crti".

fẽra ž. Krojka, platnena traka od kakvih se šiju jedra.

• U Korčuli smo zapisali *fĩrsa*. Jurišić ima *fẽra* "pojas, traka; ĩdro je od tẽlẽ platna), kojĩ se na fẽre. ũ dvĩ fẽre." (JUR, 55) - isti oblik i PIAS, 83, ali u značenju "tvornička širina robe". Vidović s *fẽra* (VID, 124) upućuje na *fẽrsa* za Vrbnik, Senj, Klimno i Punat, a s. v. ima i *fijersa* za Lopud, Mljet i Cavtat, *fĩrsa* za Korčulu, Sutivan, Split, Trogir, Milnu, Krilo, Komizu i Kućišće te *fẽra* za Šepurinu i Sali na Dugom otoku (VID, 127). U Blatu na Korčuli *fĩrsa* (FRA, 22), u Brusju na Hvaru *fĩrsa* (DUL, 444), u Trogiru *fĩrĩa* (TRO, 66), u Komizi *fĩrĩa* (CEN, 279) - sve u znač. "platnena traka za jedro". Oblici tipa *fĩrsa* nedvojbeno su iz nekog mlet. idioma preuzeti jedrarski termini: *fẽrsa* (ROSMAR, 68), *fẽrsa* (MAN, 76), *fẽrso* (CHIO, 196) - i *sfersa* (ROSMAR, 162), *sĩfersa* (MAN, 214); kao i tal. *fẽrzo* "ciascuna delle strisce di tela che cucite insieme formano la vela" vjerojatno od ar. *fĩrĩa* "komad tkanine", izv. od gl. *farosa* "rezati" (DELI, 427) - u srednjovjekovnoj latinštini u Genovi 1246 potvrđeno je *fẽrsum* (DELI, loc. cit.), a u dubrovačkoj *fẽrsa* kao "dio jedra" 1242. i kao "platno" 1489. (LL, 454). O oblicima s početnim s- Vinja piše: "Medutim, i taj se oblik, i u tal. i kod nas, poklopio sa *sferza*/*ferza* koje je deverbal od *sferzare* 'šibati, ošinuti' (...)." (Vinja2, 29). I oblici tipa *fẽra* također potječu od istog etimona, ali je pitanje je li riječ o prilagođenima prema navedenim mlet. likovima, ili o turcizmu (izravnom ili neizravnom) - usp. *fẽrahluk* "širina, otvorenost, prostranstvo", od tur. *fẽrahlik* < perz. *fẽrah* "širok, prostran, otvoren" + tur. suf. *-lik* (ŠKA, 279). U Korčuli smo za jedrarsko platno zabilježili termin *gotũnĩna*; od mlet. *gotonĩna* "grubo pamučno platno" (BOE, 312), izv. na *-ĩna* od *gotõn* "pamuk" (BOE,

312) < ar. *kuṭun* "id.", REW, 4796a. Vidović za Korčulu, Dobrinj, Vrbnik, Klimno i Punat u našem znač. navodi *gotun*, a za Klimno i Punat još i *gotunina* (VID, 151). Usp. i *gotûn* "jaki ribarski kanap" (LIP, 108), *gotûn* "pamučni konac" (JUR, 62), "pamuk, pamučno platno" (TRO, 77) te *gotûnîna* "pamučno platno" (TRO, 77).

frokâta ž. Jedna od drvenih rašlji, ugrađuju se po dvije, jedna sprijeda, druga straga, samo s jedne strane većega broda; služe za odlaganje vesala, jarbola i sl.

• U Murteru *frikâta*. Zbog dočeka -*ata* umjesto mlet. -*ada* nije posuđenica iz mletačkoga, no teško je reći je li ostatak iz dalmatskoga ili je oblik nastao, što je doduše manje vjerojatno, pod utjecajem stand. tal. *forcata* "podupirač s rašljastim završetkom" (i Skok, razglabajući o mljetskom brodskom terminu *forkata* u značenju kao i u Betini postavlja upitnik glede dalmatskog podrijetla - v. SKOK I, 525) prema mlet. *forcâda* za koje Boerio daje i pomorsko značenje "Pezzi di legno curvi da un capo, che servono ad innalzar le sponde delle lance", ali se s našim referentom u potpunosti poklapa "Specie di asta di legno o lungo bastone, che usano le lavandaie quando distendono sulle corde o funi le biancherie lavate onde si asciughino, per tener esse funi alte da terra quanto basta; al qual uopo aste o bastoni sono guernite da un capo d'un bifornamento, nel quale entra e si posa la fune che devono sostenere" (BOE, 280) - u potonjem značenju, ponegdje uz "kolac, štap koji služi za podupiranje pergola" i *forcâda* (VASC, 115), *forcâda* (MAN, 81), *forcada* (ROS, 393); Kosovitz uz potonji oblik daje i pomorsko značenje "barganella" (KOS, 177). U Vidovića saznajemo da se *forkada* govori u Sutivanu, Mišni i Splitu *forkoć(a)* - s drugim, također rom., sufiksom (< -*ocio(a)*) - u Splitu, *forkata* na Mljetu, *frikata* u Salima, *frokada* i *forcada* u Grohotama (VID, 129). Geić i Slade za Trogir navode *fôrkâda* "rašlje na lijevoj strani gajete za držanje vesala, jedra, ostiju i sl." (TRO, 68). Vidović upućuje na *forkada* i s natuknice *forkul(a)* (VID, 129). Pos. iz nekog mlet. idioma (potvrđeno i za mugliški, *fôrkula* "forcola, scalmo a forcella" - ZUD, 46): *fôrcola* "Pezzo di legno forte incavato, su cui posasi il remo in vogando, *Scalmo*" (BOE, 281; PING, 139; MI, 83; DORIA, 243; ROSMAR, 71), *fôrcola* (CHIO, 204; ROS, 394; MAN, 82), *forcola* (KOS, 177) - usp. hrv. *fuorkula* "soha" (VID, loc. cit. - za Lošinj), *forkula* "za voziti rabe još i forkulu. I ona je od tvrda derva. Od repa zgoru je se jednako široka; na bandi zada je pod verh i još jednuč opet ozdola zapijena na oblo da more va nju veslo, ter naliči na misečimu ka ima rogi nazad" (VID, loc. cit. - za Vrbnik i, samo uz naznaku "(za veslo)", za Klimno). U istom znač. *furchula*, zabilježeno 1502. u srednjovjekovnoj latinštini u Šibeniku (LL, 492). Betinsko *frokâta* pokazuje metatezu kao i cresko *frokêta* (SKOK, loc. cit.) i grohotsko *frokada* (VID, loc. cit.), no oba sufiksa u tim terminima mletačka su (lat. -*ita* > mlet. -*eta*; lat. -*ata* > mlet. -*ada*): *forchêta* "dicesi a Palo o

Legno bifornuto" (BOE, 281). Drugi mlet. repertoari imaju oblik samo u značenju "ukosnica": *forcheta* (PING, 139; KOS, 177; DORIA, 243; ROS, 394), *forchéta* (VASC, 115; MAN, 81) - poklapa se s korčulanskom posuđenicom iz mletačkoga *fôrketeta* koju smo mi zabilježili u značenju koje je navedeno uz lemu, a koju Vidović donosi bez naglaska (*forketa*) i prema SLAD navodi: "batali se dižu na veli kavalet pa zatim podignu na žbulte ili forkete koje se veže kađenom (lancem) i stisne drvenim klinima da se ne miče" - u tom smo značenju, "rašljasti podupirači u brodogradilištu" mi u Korčuli zabilježili samo *žbûlta*. Svi navedeni likovi, osim jasno potonjega, potječu od lat. *fûrca* "vile", REW, 3593, s različitim sufiksima: **fûrcata*, **fûrcitta* i *fûrcûla* (potvrđeno kao "račvast pōdupōranj", DIV, 441). U hrvatskim rječnicima kojima se služimo ne nalazimo paralela za korčulanski termin. Vidović ima i oblik *žburta* (VID, 509) s kojega upućuje na *žbulta* (VID, 508) gdje saznajemo da se jedno i drugo govori u Korčuli, a da *žbulta* vele još i u Kućišću na Pelješcu. Na navedene primjere iz Vidovićeve rječnika osvrnuo se Vinja baveći se likovima koji potječu od starofranačkoga **hûrt* "ovan": "Ti termini mogu veoma lako dijeliti semove sa starom etimološkom vrijednošću riječi, tj. sa 'ovan', jer se takve *forkete* (= < 'rogovi') drugdje nazivaju *koza* ili *konj*, a u Korčuli je to *kavâlet* (< ven.), tj. 'konj'. U svakom slučaju, takve potpirače su nešto što kao ramena ili rogovi podupiru i drže batal koji se pili ili, u Kućišću, drže brodsku kuvertu." (Vinja4, 68). Navedeni je franački etimon dao tal. *urtare* "udariti, silom gurnuti" (mlet. *urtar* - BOE, 774), dok se naši termini formalno semantički samo u najširem smislu poklapaju s mlet. likovima tipa *sburta(r)*: npr. *sburtâr* "urtare violentemente" (DUR, 182), *šburtar* "spingere, sospingere, urtare", *šburta* "spinta" (DORIA, 569). Mlet. oblici s početnim s- posljedak su križanja, no ne zna se pouzdano koji je glagol utjecao na *urtare*: "Per il Prati da *butâr piû urtâr*. Il Pellegrini ritiene invece che con *urtâr* si sia incrociato uno **fburlare* < lat. **burrula* 'bioccolo di lana'." (MAN, 197, s. v. *fburtâr*)

gûc m. Manja ribarska brodica oštra pramca i krme, nadasve pogodna za brzo veslanje. "Prema veličini razlikuju se: mali do 4,80 m, srednji do 7,50 m i veliki do 9,50 m duljine; širina im iznosi 1/3 duljine. Mali je guc obično sasvim otvoren u cijeloj svojoj duljini; srednji je samo u prednjoj trećini zatvoren palubom, a u pramcu ima mali otvor (purtelu) za silazak u potpalublje. Veliki je guc u cijeloj duljini zatvoren palubom; u polovini duljine ima veće grotlo s poklopcima, a na pramcu i krmi manje otvore za silazak u potpalublje. Guc srednje veličine osobito je prikladan za ribolov, a veliki je pogodan za prijevoz raznog tereta. Veliki se guc mnogo upotrebljavao na otoku Mljetu. Mali i srednji guc obično su opremljeni jarbolom i oglavnim ili strmim jedrom, katkad i jednom prečkom (flokrom), a veliki guc ima trokutno latinsko jedro, bez prečke. Guc danas obično ima

ugrađen pogonski motor. Za gradnju guca dolaze u obzir hrastovina ili česmina za kobilicu, pramčanu i krmenu statvu, brestovina ili dudovina za rebra i rebrene nastavke, a borovina za vanjske platice. Palubne trenice prave se od borovine i jelovine." (PE 2, 591).

• Isto i u Korčuli - isti oblik i DEA, 159, za Lopud i Korčulu, DUL, 460, za Brusje na Hvaru, PIAS, 102, za Sali, JUR, 65, za Vrgadu, LIP, 112, za Boku, TRO, 80, za Trogir i SKOK I, 628, za Dubrovnik i Rab, a za Blato na Korčuli Fratric bilježi *guc* bez naglaska (FRA, 26). Vido-
vić, uz *guc*, ima i *guculic* i *gućic* "malen *guc*" (VID, 157). Do nas je riječ došla preko mletačkoga: *guzo* (ROSMAR, 86; DORIA, 286; PING, 162), *guso* (MAN, 98), *gūzo* (MI, 93). Etimologija nije najjasnija; većina autora, uz ogradu, navodi mogućnost da je riječ nastala apokopiranjem *bra-* od mlet. *bragozzo* "vrst male ribarice" (BOE, 97) - SKOK, loc. cit., DEL, 1851, s. v. *gozzo*2, DELI, 512, s. v. *gozzo*2. Držimo da nema nikakvih zapreka da se kao etimon pretpostavi lat. *acūtus* "oštar", s gubitkom početnoga vokala i promjenom /c/ → /g/ što zapravo savršeno odgovara referentu - *guc* je naime jedina brodica kojoj su i pramac i krma izrazito šiljasti. Ako je pak /g/ iz etimona, moglo bi se pomišljati na ostatak iz predlatinskih jez. slojeva (lat. *acutus* < *agʷ), no za takvu bismo tvrdnju trebali imati točnu geografsku distribuciju i kronologiju oblika, s čime u ovom trenutku ne raspolazemo.

hēmēna ž. Metalni dijelovi "ženskoga" tipa za razne namjene; npr. košuljica u koju se stavi rašljica za veslo, ili "ženski" dio koji je prišvršćen na kormilo i koji se nasadi na "muški" dio pričvršćen na krmi - ima i obratnih situacija, da je "muški" dio na na kormilu, a "ženski" na krmi. I *māškula*.

• U Korčuli *fēmīna*. Skok ima *fēmēna* za Dubrovnik (SKOK I, 510). Deanović daje oblik *fēmēna* za Lopud i Korčulu u značenju "okov na krmi, u koji se natakne mašaj na kormilu; ima ih dvije: gornja i donja" (DEA, 157). U Komiži *fēmīna* (CEN, 279 - uz istu natuknicu navodi i *māškul*, a uz obje daje značenje "okovi kormila"), u Trogiru *fēmēna* "samica, okov kormila drvenog broda gornja i donja" (TRO, 64). U Vidovića nalazimo *femēna* za Cavtat, Korčulu, Lopud, Trogir, Milnu, Senj i Sutivan i *fēmīna* za Komižu, Klimno i Punat (VID, 124). Navedeni su likovi metafore ("žensko" → "metalni komad s rupom koji se navlači na nešto što strši") nastale u mletačkom: *femene* "in T. Mar. *Feminelle*, diconsi alcuni Occhi di ferro stabiliti nella ruota di poppa, in cui entrano gli agugliotti del timone che lo tengono sospeso" (BOE, 264, s. v. *femēna*), od lat. *fēmīna* "žensko", REW, 3239; *fēmēna* za Dubrovnik, *fēmēne* za Grado, *femēnele* za Trst (sve ROSMAR, 68), *fēmēna* (CHIO, 195 - za oba značenja, MAN, 76 - samo "žena"), *fēmēna* (VASC, 108 - samo "žena; supruga", MI, 79 - za oba značenja), *fēmīna* (DORIA, 228, samo "žena"), *fēmīna* (MAN, 76 - samo "žena"). U betinskom je govoru uobičajeno *f* za *h* (usp. *kafa* - *kaha*).

kalafatāti svrš. Šuperiti. "Šuperi se tako da se u šupljine između drvenih dijelova nabija kučina, i to u šavove (sljubnice) oplata, do dubine od oko 6/10 debljine trenica (platice), a u stikove (između glava trenica) u uto-
re kobilice i statve do dna trenica. Za dobro šuperenje moraju trenice s unutarnje strane šavova do 4/10 njihove debljine biti međusobno dobro priljubljene, a s vanjske strane moraju biti razmaknute za približno 5/100 njihove debljine, tako da duž cijelog šava ostane konični žlijeb za šuperenje. Šavovi se otvaraju čeličnim tupim dlijetom po kojemu se udara lakim maljem od hrastovine koji je okovan čeličnim prstenima. Zabijanjem dlijeta do željene dubine šavova dobiva se odgovarajući međuprostor za šuperenje. U rij se nabije okatranjena kučina u više slojeva, već prema položaju šava na brodu (potpaluba, oplata itd.) i prema debljini trenica. Prosječno se stavlja po jedan sloj na svakih 20 do 25 mm debljine trenica. Za prvi sloj, koji se nabije najdublje, uzima se tzv. okatranjena uzica 'komand', a zatim dolaze slojevi rastvorene kudjelje, koja se zasuču u niti željene debljine. Posljednji sloj mora biti nabijen bar 5 mm ispod površine oplata. Slojevi kudjelje nabijaju se posebnim dlijetom koje sliči dlijetu za 'otvaranje', s razlikom što je donji brid lista ili tupo odsječen, ili ima jedan, odn. dva žlijeba (posljednje za deblje trenice, osobito za gornji sloj kudjelje). Svi se alati izrađuju u više različitih veličina, a odabire ih radnik 'kalafat', prema svom iskustvu. Šavove otvara i šuperi ih jedan radnik s obje ruke. Za otvaranje i završno šuperenje debljih trenica i tvrdog drva potrebna su dva radnika: jedan pridržava veće dlijeto s ručkom (pataraca), a drugi udara po dlijetu težim drvenim maljem. Šavove trenica na podlozi veće zakrivljenosti (rebra obluka) ne treba otvarati, jer sama zakrivljenost podloge daje pogodni konicitet bočnih strana trenica. Naprotiv, u tom slučaju treba donje dijelove ploha oblanjati (do visine od 4/10 debljine trenica), tako da se trenice na dnu međusobno dobro priljubljuju. Kudjelja se pri šuperenju nabija do 5 mm ispod oplata, a nastali se žlijeb ispuni rastaljenom vrućom paklinom (smola s dodatkom drvenog katrana i nešto loja; dodaci se stavljaju u smjesu da nakon ohlađenja ne bude krhka, nego gipka). Umjesto ove smjese mogu se sljubnice u vanjskoj oplati, iznad crte najvećeg gaza, premazati smjesom od olovnog oksida (minija), olovnog bjelila i lanenog ulja ili prikladnom drugom smjesom. Sljubnice se na vanjskoj oplati premazuju pomoću improviziranog kista, kozjom kožom koja se omota na drveni štap, a fimene posudice s kljunom upotrebljavaju se pri zalijevanju palubnih sljubnica. (...) Dobro šuperenje traje 3 do 4 godine. Nakon tog roka treba ga pregledati i po potrebi obnoviti. Za vađenje stare kudjelje upotrebljava se 'gavranov kljun'. Na kvalitetu šuperenja utječu i vremenske prilike pod kojima je obavljeno. Ako se šuperilo po vlažnom vremenu, trenice će se uskoro osušiti i sljubnice otvoriti, pa nepropusnost ne zadovoljava. Ako se, naprotiv, šuperilo po suhom vremenu (i suho drvo) trenice će pri močenju nabubriti,

rubovi će se podići od podloge i izbaciti materijal šuperenja. Stoga je važno da se trenice i platice šupere po normalnim atmosferskim prilikama. U suvremenoj drvenoj brodogradnji sve se više koriste voodotporna ljepila i trajno elastične mase za brtvljenje, pri čemu šuperenje postaje nepotrebno." (PE, 8/21). I *kafatāt*.

• U Korčuli *kalafātāt*. U Murteru *kalahātāt*. Po drugim mjestima hrvatskoga Jadrana: *kalafāta(t)*, -āvat "zatiskivati kućinama škrpe na brodu i premazati ih paklinom" (DEA, 160 - id. i u Korčuli, *kalafatāt* u Božavi); *kalafatāt* "graditi ili popravljati brodove" (PIAS, 123), "superiti" (JUR, 84), *kalafatāt* "stupu zabijati u raspukline broda; popravljati brod" (DUL, 493), "začepijivanje, smolom i kućinom daske na barci" (LIP, 143), *kalafatāt* "superiti" (CEN, 284). Posudenica iz nekog mlet. govora: *calafatār* "Ristoppare i navigli, cacciando stoppa a forza di maglio ne' commenti o in qualunque parte potrebbes penetrar l'acqua" (BOE, 116), *calafatār* "calafatare, introdurre la stoppa nelle fenditure di uno scafo in legno per renderlo stagno" (MAN, 34), *calafatar* "calafatare, calefatare" (KOS, 78), "calafatare" (PING, 76, DORIA, 111). Prema Skoku glagol je denominat od oblika tipa *kalafat* (isto i DELI, 184, za tal. *calafatare*), no Doria misli drukčije: "Parola veneziana tratta direttamente dal greco tardo (XIII sec.) *kalaphatizō* "id.", e non derivata da *calafā*, -ado" (DORIA, 111, s. v. *calafatar*). Za srednjovjekovnu latinštinu u Dubrovniku nalazimo *calcare* (LL, 149 - 1272), što se, ako je postojao srodni oblik, izgubilo iz hrvatskih jadranskih govora.

kimēnat m. Sljubnica, razmak između dviju platica (šuperi se).

• U Korčuli *kimenat*, u Komizi *kimēnat* (CEN, 285), u Trogiru *kimēnat* (TRO, 113). Vidović uz *kimenat* za Dubrovnik, Grohote, Komizu, Sutivan, Korčulu, Lopud, Tivat i Dubrovnik, ima i *čimenat*, *čimenti* za Vrbnik, a Skok za Tivat *klimenat* (SkokTerm, 123). Skok za dubrovačko *kimenat* drži da je "leksički ostatak dubrovačko-romanski od lat. *caementum* "pietra tagliata" (*caemētum*, REW, 1467 - nap. autora), apstraktum na -mentum od *caedere* "rezati". (SKOK II, 81). O istom obliku i u SkokTerm (loc. cit.): "I opet imademo jedan dalmatinski brodski termin lat. porijekla koji ne pozna nijedan drugi romanski jezik, koliko sam dosada mogao saznati. Suglasno k pred i kaže da se radi o staro-dalmatinskoj riječi. Lat. riječ *caementum*, od koje dolazi naš izraz, znači doduše 'blato, zbuka koja se meće među kamenje; kamen kvadrato-noga oblika' u zidarskom govoru, ali nema sumnje da je ova riječ morala postojati već u lat. brodograditeljskom govoru u istom značenju kao i u Dalmaciji, samo nam se slučajno nijesu sačuvali podaci o tome." Pitanje je kako bi Skok zaključivao da je imao pred sobom mlet. *chimento* "Commento, dicesi il Vuoto che resta fra due tavole che formano il fasciame d'una nave, e nel quale i calafati cacciano a forza di maglio la stoppa" (BOE, 167), *chimento* (ROS, 206 - za Trst i Piran; ROSMAR, 53 - za

Rijeku, Veli Lošinj, Mali Lošinj, Zadar i Novigrad; DORIA, 146; PING, 92), *chimento* (MAN, 46), *chimento* (CHIO, 107). Doria (DORIA, loc. cit.) i Rocchi (MAN, loc. cit.) za oblik *chimento* tvrde da je u tršč. odnosno koparski idiom ušao iz mlet. i stavljaju ga u svezu s tal. *comento* ista značenja predlažući kao etimon lat. *conventus* "spoj" (*convētus*, REW, 2194), kao DEI, 1027. Za mlet. i hrv. likove formalno puno bolje odgovara etimon koji predlaže Skok, a semantički onaj koji predlažu talijanski znanstvenici. No, ipak, nije nimalo teško od razmaka između dva kamena i sl. doći do razmaka između dva komada drva; usp. "spoj, vez; prostor između dva tijela koja valja vezati, npr. kamen u zidu (podebljanje naše) ili daske na oplati broda" (VID, 215, s. v. *kimenat* - za Grohote). I ako prihvatimo Skokovo tumačenje, još je uvijek dalmatsko podrijetlo termina pod znakom pitanja i to ne toliko jer termin postoji u istočnojadranskim tal. idiomima, jer je tamo mogao ostati iz predmlet. latinskih slojeva (o tomu više u FIL.), nego zato što ga ima i Boerio, pa, ako hoćemo da je naš termin dalmatski, valja pretpostaviti da je to i u Mletcima nekakav ostatak iz starijih rom. slojeva. Prema VID citirano *čimenat* u Vrbniku nastalo je analogijom prema drugim mlet. posudenicama koje imaju *ci-* za tal. *chi-* (npr. *ciodo* - *chiodo* "čavao").

levaica ž. 1. (u izrazu *na levaicu*) napravljeno na način da se može skidati; 2. (rjeđe) općenito dio koji je ugrađen tako da se može skidati.

• U Korčuli *na levàicu*. Vidović s. v. *levajica* piše: "u izrazu *jarbol na levajicu* (na bracerama ili trabakulima katkada je jarbol bio pomičan, skidljiv, zato da bi brod mogao proći ispod mosta, npr. trogirskoga, a da se most ne mora otvarati, time bi vlasnik broda uštedio plaćanje pristojbe za posebno otvaranje mosta)" (VID, 257 - za Sutivan). Od mlet. repertoara samo Rosamani donosi pridjev *levaizo* "skidljiv" (ROS, 537 - za Buje, Veli Lošinj i Trst) i sintagmu *Coverta levaiza* "Pagliuolato (suolo della sentina formato da tavolini levabili)" (ib.), što preuzima i Doria, *levaizo*, za što kao etimon rekonstruira lat. pridjev **levaticius* "skidljiv" (DORIA, 328). Vidović navodi i *levajic od prove* i *levajic od krm* "pajuli koji su na višoj razini od ostalih a dođu ispod *purtele karmene* i *provnje*, na gajeti" (VID, 257, loc. cit. - za Komizu).

madir m. Platica brodske oplate. "Kad su s unutarnje strane rebara postavljeni glavni uzdužni elementi, počinje se s pripremom vanjskih lica na glavama rebara, za postavljanje gornjih platica vanjske oplate (pojas završnih platica). Vanjska je oplata sastavljena od mnogobrojnih platica, koje se protežu po duljini od krmene do pramčane statve, a po visini broda od kobilice do razme (sržnice). Platice vanjske oplate postavljaju se od razme prema dolje; pošto je postavljeno 4-6 redova glavnog pojasa, počinje se s postavljanjem sponja, najprije glavnih, a zatim ostalih. (PE II, 247).

• Isti smo mletacizam zapisali i u Korčuli - i Dea-
nović, uz lopudsko *madijër* (DEA, 163). U Blatu na
Korčuli *madir*, *madiri* (FRA, 47), u Vrgadi, Brusju na
Hvaru i Trogiru *madir* (JUR, 112; DUL, 525; TRO, 139),
u Komizi *madir* (CEN, 290), u Salima na Dugom otoku
madijër (PIAS, 173 - naglasak vjerojatno pogrešan, misli-
mo da treba *madir*), u Boki *madijër* (LIP, 200) - manje-
više sve te inačice i u VID, 265, s. v. *madir* za cijelu
hrvatsku jadransku obalu. Boerio navodi *magèri* (BOE,
382 - mn.), Rosamani *magier* (ROSMAR, 98 - za Grado)
i *maier* (ROS, 569 - za Piran), a Naccari *magèro* (CHIO,
298). Naši se oblici poklapaju s *madier* (ROS, 563 - za
Trst i Veli Lošinj; PING, 188; DORIA, 344; KOS, 238),
madijër (VASC, 159; MAN, 121) - u ikavskim se kra-
jevima -ie- razriješuje u -i- (usp. *lijepo* - *lipo*), a u
ijekavskim ostaje: *madijër* (SKOK II, 388, s. v. *màterija* -
za Dubrovnik i Mljet). C. Battisti tal. *madijère* izvodi od
franc. *mad(r)iere*, od prov. *madier*, od lat. **māterium* (od
māteria "drvena grada"), uspoređujući ga sa srlat. likom
maderium "debela greda" potvrđenim u Mletcima 1319.
god. (DEI, 2306) - što preuzima i Doria (DORIA, loc.
cit.), dok M. Cortelazzo drži da francusko posredovanje
nije igralo uloge: "Lat. tardo (sec. VI, Grgorio di Tours)
matèriu(m) der. da *matèria(m)*, che volle anche dire
'legno, legname', attraverso l'it. sett. *madèr* (*maderium*
nel lat. mediev. di Venezia del 1319) ... La tradiz.
nautica it. e le numerose var. loc. ant. rendono inutile il
ricorso ad un prestito dal fr. (che è privo di specifiche
accezz. marinaresche per questa vc.) per spiegare *ma-
diere*" (DEI, 697). Čini se da i Skok, ako smo pravilno
shvatili filijacije, izvodi bez franc./prov. posredovanja:
"Preko tal. (mlet.) *madiere* < lat. *materies* > prov. *ma-
dier*" (SKOK, loc. cit.). U srednjovjekovnoj latinštini na-
ših krajeva *maderius* (LL, 681-1429.).

mûrka 2. Uljni talog koji se nekada rabio za mazanje
dna broda.

• Isto i u Murteru. Mletacizam: *morca* (ROS, 648 - za
Trst; DORIA, 387; KOS, 263; PING, 208), *môrca* (VASC,
177) < lat. *amûrca* "uljni talog", REW, 433.1. U hrvat-
skim dijalektalnim repertoarima nalazimo *mûrka* (PIAS,
195), *mûrka* (JUR, 125), *murka* (MIL, 129). Mletacizmi
su i oblici s *g* umjesto *k* *mûrga* (TRO, 152), *murga* (FRA,
53) < mlet. *murga* (BOE, 426) < *amûrga*, REW, 433.2.

ôči sr. (mn.) 1. Drveno ukrasno oko na bokovima na
pramcu, najčešće bracer. 2. Rupe kroz koje prolazi
sidrena veriga.

• Termin se slučajno poklapa s domaćom imenicom
oko (mn. *ôči*) - za etimol. v. SKOK II, 551. Boerio, samo
u znač. pod 2, bilježi *ochio da prova* "T. mar. *Cubia*,
Quel foro a prova delle navi, per cui si fa passare il cavo
dell'ancorache si vuol affondare" (BOE, 448, s. v. *oc-
hio*), a u istom znač. i Rosamani *ocio* (ROSMAR, 114 -
za Piran i Trst). Usp. i *ochio da pupa* "Apertura alla
poppa delle galere, dov'è incassato il timone" (BOERIO,

loc. cit.) i, u istom znač., *ocio per el timon* "femminella.
Le femmine sono impernate sul telaio di poppa. Sono
le femmine dei cardini con cui il timone è collegato alla
poppa della nave." (ROSMAR, loc. cit.). Metafora je
jasna. Od lat. *oculus* "oko", REW, 6038. Isti etimon,
preko mlet. *ocieto* (u repertoarima kojima se služimo ne
nalazimo oblik u našim znač.) dao je u Korčuli *ôčet*, ali
samo u znač. pod 2. Vidović donosi *ocet* "očnica": "Te
škujuce se zovu *oceti*, a rabe da se skroz njih vedije
jeden špag, pašarin"; "Po kermi i po provi je (sc. na
braceri, nap. R. V.) jena ali dvi škuje va kavobandi;
ozvena i nutri je ta škuja fudrana z debelin železnin
oceton, pek se zove *ocet* ili oko"; "Prsten na brodu za
vezat konop" (VID, 328 - u prva dva znač. za Vrbnik, a
u potonjem za Split). U TRO, 173, nalazimo *ôčeta* "šar-
ka na vratima", a u LIP, 234, *ôčete* (mn.) "okrugli prste-
novi na teli za pokriv na ceradi" - usp. *oceto* "occhietto
di ferro a vite o a punta: *metarémo dó oceti su la pòrta*
metteremo due occhietti su questa porta" (CHIO, 343).

pariči m. (mn.) Par inanjih vesala za manju brodicu
kojima vesla jedan veslač.

• U Korčuli *pariči*. Termin je u uporabi diljem Dal-
macije i izvan brodograditeljskih krugova, a znač. mu je
u uvijek "malo veslo, obično dio para": *parič* "malo veslo
za male brodice" (TRO, 188), *parič* "malo veslo (za male
brodice)" (DUL, 583), *parič* "malo veslo (obično dvoje)"
(LIP, 250), *parič* "malo veslo" (DEA, 166 - uz napomenu
da se tako govori i u Korčuli), *pariči* "par kratkih vesala"
(PIAS, 239), *pariči* "dva mala vesla" (CEN, 295); usp. i
parič "posebno manje pomoćno veslo za *svičora* ispred
katine, kad se vozi regata za Palagružu, jer je krma
zakrčena" (CEN, 295) - glede rasprostranjenosti v. i VID
341, *parič*. Skok piše: "Dva mala vesla na krmi ili provi
općenito se zovu *pariči* (Tivat, Ilovik), s kojima jedan
čovjek može da vozi. Naziv odgovara tačno mletač-
kome izgovoru književno-ital. riječi *parecchio* (deminu-
tivna izvedenica od lat. *par*, gen. *paris*), sa istim izgo-
vorom kao dočetne suglasne skupine *kj* kao i *sić* za
secchio" (SkokTerm, 141). Skokova je etimologija za-
cijelo posve točna; tal. *parecchio* potječe od lat. **pari-
cylus* "istovrstan, sličan", REW, 6241 (umanjenica od
par "jednak", REW, 6219), ali valja dometnuti da se tal.
oblik rabi samo kao pridjev u znač. "ne malo" (postoji i
mlet. pridjev *parecio* u istom znač.) i da su naši oblici
za "veslo" bliži prvotnom znač., pa zatim pronaći mlet.
oblik koji se s našima poklapa i na planu sadržaja i na
planu oblika i tako do konca riješiti postanje termina.
Polazeći od navedene Skokove rečenice u potragu za
mlet. ekvivalentom bio se dao i R. Vidović: "DM ima,
doduše, ven. *pareci*, ali samo kao 'Ormeggi. Attrezzi
(d'una nave)', a to nije u našem značenju. Riječ *parič*,
pariči nema Skok u ER, ni Rosamani." (VID, loc. cit. -
pretpostavljamo da je i mlet. *pareci* koje Vidović citira
prije navedenoga dijela prema M. Deanović, *Termino-
logia marinara e peschereccia a Ragusavecchia /Cavtat/*,

SRAZ, Num. 5, Julius, Zagreb 1958 također iz DM). Mi smo ipak u Rosamanija pronašli potpunu mlet. paralelu za koju autor daje tri znač. od kojih samo posljednje odgovara našem: *parecio* "1) apparecchio (quel corpo o quella lucentezza che si dà ai tessuti, perché pàiano più belli e più fitti); 2) (le cose preparate, apparecchiate per vari scopi) servito, servizio (portata di vivande); 3) mar. remo - podebljanje naše" (ROS, 736 - u potonjem znač. za Cres). Zbog pomanjkanja mlet. sličnozvučnih isto-značnica mogli bismo pomišljati da nam je termin ostao iz predmletačkih romanskih jezičnih slojeva i prilagodio se prema sličnozvučnicama kao npr. *parecio* "apparato, apparecchio, apprestamento; pappa, preparamento" (KOS, 304; PING, 230, s. v. *pareciar*), *parécio* "Servizio da tavola (di stoviglie, di posate)" (VASC, 198), *parécio* "apparecchio, attrezzatura" (CHIO, 362), "1) apparecchio. 2) servizio da tavola. 3) adensamento di nubi che prelude a un temporale" (MAN, 152), *paricio* "1. fornimento di bicchieri, tazze, piatti; 2. vassoio da caffè, con tazza, piattino, cucchiaino, bicchiere di acqua" (MI, 145), za etimol. v. *paricāt* - u creškomletački je mogao dospjeti iz hrvatskih govora. Ipak, do nas je mogao doći i iz južnijih talijanskih pokrajina: *paricchiólē* "par vesala" (LMAM, 81).

škāca ž. 1. Temeljnica jarbola, deblja daska s okruglom ili četvrtastom rupom pričvršćena na dnu broda u koju se nasadi donji kraj jarbola. 2. Rupa temeljnice jarbola.

• U Korčuli *škāca*. Vidović s. v. *škaca* u znač. "temeljnica jarbola" navodi *škaca* za Korčulu i Mljet; *škāc* za Rab; *škaca* za Vrbnik na Krku, Poljica, Sutivan, Sali na Dugom otoku, Komizu i Vrgadu; te sintagmu *škaca od jarbola* za Milnu, Sutivan, Trogir, Split i opć. u Dalmaciji (VID, 429 - uzgred, na istom mjestu saznajemo da u Sutivanu "pod škacu se meće munita za sriču"). U Salima na Dugom otoku *škāca* "postolje jarbola na dnu broda" (PIAS, 354), u Vrgadi *škāca* "komad daske na dnu broda, s otvorom na sredini, u koji se utakne jarbol" (JUR, 207), u Komizi *škāca* "donje uporište jarbola na *paramezalu*, trag jarbola" (CEN, 302). U mlet. repertoarima nalazimo *scassa de l'albero* "Incastro in cui giace l'albero, e si forma da due legni bislunghi, inchiodati lateralmente al paramezzale ed uniti insieme con due tacchi traversi a coda di rondine" (BOE, 622, s. v. *scassa de vefa*), *scasa* "(mar.) scassa, incavo nel paramezzale in cui sta fissa l'estremità inferiore dell'albero della barea" (MAN, 202), "scassa degli alberi maggiori (è il solido alloggio nel paramezzale della miccia dell'Albero)" (ROSMAR, 156 - za Rovinj i Piran), *scaza* "scassa (ove s'incassa solidamente l'estremità dell'albero)" (ROSMAR, 156 - za Cres). Termin posoji i u tal.: *scazza* (DEI, 3380), *scassa* "T. mar. nel fondo interno della nave, armatura fissata sul paramezzale per fermarvi il piede di un albero" (PAL, 1272), *scasso* "incavo praticato nel paramezzale" (DEI, 3379). Etimo-

logiju nije lako riješiti. Skok se za mljetsko *škaca* "brodski termin, da jarbuo stoji fermo, inkonja se u skaci verom" zadovoljio samo neposrednom etimologijom, stavljajući u zagradu tal. *scassa*, *scazza* (SKOK III, 253). Za navedeni tal. oblik *scasso* Alessio i Zolli drže da je od *scassa*, *scazza* (oblici sa -zz- su, čini se, stariji: *scasso* /1602./, *scassa* /1805./, *scazza* /XIV. st. u Mletcima/ - godine prema DEI) s kontaminacijom sa *scassare* "estrarre dalla cassa (obično na silu - nap. autora)" (DEI, 1147) < ex- + *capsa* "kutija", REW, 1658 - pomišljali smo da bi odatle mogli potjecati i likovi o kojima razglabamo, što bi se semantički doduše dalo opravdati (jarbol se iz ležišta koje doista nalikuje nekakvoj kutiji dosta teško vadi jer je tamo pričvršćen da se ne bi ljuljao), no, ako su oblici sa -zz- doista stariji, za objasniti razriješenje -ps- u -zz- pa onda u -ss- trebalo bi se malo više potruditi, a navedeni semantizam nije toliko jak da bi ga se valjalo čvršće držati. Iz navedenoga proistječe da u DEI nema etimologijskog rješenja, no, nije jasno zašto, G. B. Pellegrini ga daje s. v. *scaffa* "palchetto d'armadio" gdje navodi i genovski pomorski termin *scassa dell'albero o dell'argano* iste etimologije, tj. lang. *skafa* "aparecchio di tavole per posare qualcosa". Zanimljivo je da je tako i u VEI, gdje Prati također izvodeći *scaffa* "palchetto di armadio; mobile per collocarvi i libri" od long. *scafa* "apparecchio di tavole sul quale si forma o si posa qualcosa" (je li to značenje uščuvano u *škāca* "drvena konstrukcija" - LIP, 323) veli da je isti oblik dao, pored ostaloga, i genovski *scassa* (marin.) (VEI, 869). Ipak, long. *skafa*, REW, 7965, formalno je, a i sadržajno, neprihvatljivo za brodski termin o kojem razglabamo - uz istu ogradu glede forme, semantički bi za tal./mlet. likove tipa *scas(s)a* i *scaz(z)a* bilo prihvatljivije grč. *σκάκι*, *σκάκις* "svaki izdubeni predmet; kaca, valov, korito, zdjela, načve, žban, čabar" (SENC, 845) - usp. *škaca* "drveni sud od 100 lit. za nošenje maslinova ulja iz tijeska (torkula) kući, i to u dvojicu. Skaca ima dva uha kroz koja se provuče drvena ručica za nošenje" (FRA, 79). Ako ostanemo pri grčkom podrijetlu našega termina, kao etimon se nameće i nekakva izvedenica od *ῥάτιον* "imbarcazione leggera" (DIGI, 34), umanjena od *ῥάτος* "plovilo, brod" (DIGI, 35) s prefikslnim pojačanjem tipa *s-* tijekom formalnog i semantičkog razvoja riječi.

škāf m. 1. Paluba na pramcu ili krmu. 2. Trup, korito broda.

• Isto smo zapisali i u Korčuli. U znač. "palubica na provi ili krmu; otvor na njoj" Vidović ima *skaf* za Cres; *škaf* za Korčulu, Dubrovnik, Blato na Mljetu, Mljet, Poljica, Brusje na Hvaru, Hvar, Split, Lopud, Cavtat, Grohote, Komizu, Sutivan, Split, Trogir, i opć. u Dalmaciji; *škav* za Šepurinu; te sintagme *škaf ol krmu* (krmu *škaf*), *škaf ol prove* (proveni *škaf*) za srednju Dalmaciju; za Vrgadu navodi i *škaf i škafa* "na brodu poklopac otvora". Za znač. "korito broda, trup" ne navodi likove, nego

samo kaže da je u uporabi u Kućišću i Boki (VID, 429). Za sljedeću natuknicu, *škafa*, R. Vidović daje 4 znač.: uz znač. 1) "trup, korito broda", "scafo di una nave" kaže da je tako u Božavi, pa onda za to znač. navodi i *škar* za Kućišće; znač. 2) vrijedi za Muo: "palubica na provi ili krmi... u barci, gajeti imamo *škar*" pa uz to zapisuje još i kraticu za Sali na Dugom otoku; za znač. 3) "poklopac na pramcu" piše da vrijedi za Sali, pa pod istim znač. navodi sintagmu *škafa na levajic* "pomični poklopac" za Muo; i kao znač. 4) navodi samo "koridur ili *škafa*" za Kućišće. Oblici tipa *škar* i *škafa* prepliću se, po istočnim jadranskim obalama rabe se i u znač. "kamenj umivaonik; umivaonik opć.": *škaf* "palubica u pramcu ili krmi" (CEN, 302), *škaf* "ugrađen pokrov na dijelu *gajete* ili *levuta*" (DUL, 679), "natkriti dio čamca (obično na provi)" (TRO, 254), "pokriv pramca (na nekim barkama)" (DEA, 172 - isto i u Korčuli), *škaf(a)* "1. na brodu poklopac otvora; 2. kamenica (gdje se pere suđe)" (JUR, 207), *škar*, -*fa* "kamenica u zidnoj udubini u kući, koja je ranije služila za umivanje, kao danas umivaonik; podpaluba broda" (FRA, 88), *škar* "sudoper" (MIL, 217), *škafa* "1. sudoper od kamena; 2. natkriveni pramčani dio broda" (PIAS, 354), "natkriveni dio barke, broda; velika, obično kamena sudopera" (LIP, 324), "pokriv pramca (na nekim barkama)" (DEA, 172, s. v. *škaf*). Identična je situacija i s mlet. oblicima od kojih naši potječu: *scafo* "Corpo d'un vascello senza alcun armamento" (BOE, 613), "scafo, nave" (CHIO, 470), "scafo (il corpo della nave)" (ROSMAR, 154 - za Milje, Kopar, Piran, Novigrad, Grado, Rijeku, Mali Lošinj i Cres), *scafa da prova* "Specie di riparo dalla parte di prua, per ricevere le ondate ch'entrano per le cubie" (BOE, 613), *scafa* "Quella pietra quadrangolare con risalti intorno ai lati, sulla quale si rigovernano le stoviglie e i vasi della cucina. Sembra che questa voce sia originata dal greco *Scafè* che vale Barchetta o Batello, giacchè la detta pietra ha qualche grossolana similitudine colla forma della barchetta o a dir meglio con quelle più piccole che scavansi una volta dai tronchi degli alberi" (BOE, 613), "acquaio" (DORIA, 571; ROS, 953; PING, 282), "acquaio, secchiaio" (CHIO, 470), "acquaio, lavello" (MAN, 198), *scàfa* "Acquaio, vasca di pietra fissata un tempo in cucina, in funzione di lavello (e lavabo)" (VASC, 257), *scaf* "palchetto di prua" (ROSMAR, 154 - za Dubrovnik). Uz tršč. *scafa* "acquaio, lavello" Rocchi piše: "Tipo d'area nord-orientale. Etimo discusso. Il REW e il DEL propongono come base il longob. *skafa 'apparecchio di tavole per posare qualcosa' (> it. *scaffale*). Il Cor-telazzo invece lo ritiene mutuato dal gr. *skáphē* 'truglo, vasca'." (MAN, loc. cit.). P. Zolli za tal. *scàfo* "nelle navi, barche, idrovolanti e sim., la struttura cui è affidato il galleggiamento" daje sljedeće etimol. rješenje: "Dal gr. *skáphos* 'carena, scafo', della stessa famiglia di *skáptein* 'scavare' (d'orig. indeur.)" (DEL, 1138). Usp. i umanjenice na -eto *scafeto* "(mar.) scafetto di prora, di poppa (serve a contenere oggetti e attrezzi per la

manutenzione e la manovra della nave)" (ROS, 953 - za Piran, Mali Lošinj, Veli Lošinj, Rijeku i Cres), "armadietto, cassetto, ripostiglio. Dal termine marinaro 'scafetto', gavone, ripostiglio, a poppa e a prua, delle barche" (PING, 282), što je u nas dalo oblike tipa *škarfet* ali, koliko nam je poznato, samo u znač. "ladica".

škvēr m. 1. Brodogradilište. 2. Greda na koju se pričvrsti kobilica na početku gradnje broda.

• U Korčuli *škvār* ali samo u znač. 1. Vidović s. v. *šker* "malo brodogradilište" ima i *škvār* za Korčulu; *sker* za Zadar (zabilježeno 1764.); *škēr* "misto di se gradi brod... valja da je ravno ka dlan, malo nagnuto prema moru" za Poljica, Milnu i Sutivan (navedeno znač. samo za Poljica); *škar* za Gruž, Vrbnik, Dubrovnik, Cavtat i Lopud; te *škvēr* za Hvar. Ostali hrv. repertoari imaju oblik samo u znač. "brodogradilište": *škvēr* (TRO, 258; DUL, 682; JUR, 208), *škvēr* (PIAS, 359), *šker* (FRA, 90). I betinski i korčulanski oblik potječu od mlet. (potonji od stmlet.). U većini mlet. rječnika znač. je "malo brodogradilište": *squero* "che una volta dicevasi Squadro (podebljanje naše, zbog korčulanskoga lika), *Piccolo Cantiere*, Estensione di luogo dove si fabbricano le barche anche piccole, come i battelli e le gondole" (BOE, 698), "squero, cantiere per la riparazione di piccoli natanti" (DORIA, 676), "squero, cantiere" (PING, 114), "squero (piccolo cantiere)" (ROS, 1084), "arzanà, cantiere, squero" (KOS, 436), *squèro* "squero, cantiere artigianale per la costruzione e la riparazione dei natanti" (MAN, 233): "Squero: cantiere per piccole imbarcazioni" (VASC, 299), "cantiere navale" (CHIO, 545), "piccolo cantiere navale artigiano" (MI, 200). P. Skok za oblik *škār* (Dubrovnik, Vrbnik, Omišalj) "1° mjesto gdje se grade brodovi, 2° (Omišalj) izdubina u kamenu gdje se istječe voda; sinonim *šcamba*" pretpostavlja grčko podrijetlo: "Od gr. *εσχάριον* > kslat. *escharium*" (SKOK III, 399), dok (na istom mjestu) za *škvēr* (Božava, Rab, u Dalmaciji općenito) piše: "Nejasan je razvitak *škvēr* < mlet. *squero*, stmlet. *squadro*, ako ide zajedno sa *škar*." Oblikom *škvēr* bavio se i u SkokTerm, 145: "Općenit je naziv za brodogradilište u Betini kod Tijesna i drugdje *škvēr*, od novomlet. *squero*, staromlet. *squadro*. Ovo je imenica izvedena od lat. *exquadrare* 'istesati na četiri ugla. Ovo je starije tumačenje, dok novije veli da je mletački naziv *squero*, kao i katalanski *escar*, grčkoga porijekla, i to od grč. *eschá-rion*, što znači isto." Mlet. *squero* Meyer-Lübke izvodi također od *escharium*, REW, 2915b. Angelico se Prati nije slagao s grčkim etimonom: "Con molta probabilità deriva da *quadro* 'luogo quadrato', con *s* rafforzativo; sebbene la forma *squadro* data dal Galliccioli non sia da lui documentata. Poco probabile la provenienza da *εσχάριον* 'taccate (= potporni kojima se učvrsti kobilica pri gradnji - nap. autora)'. (VEI, 935, s. v. *squero* "cantiere di varie specie"). Pratijevu pretpostavku pobijaja C. Battisti: "v. di provenienza veneta e qui, come dimostra

la variante *squaro*, continuazione del gr. *escháron* tacata. La vocale -e- elimina 'quadro'." (DEI, 3610, s. v. *squero* "piccolo cantiere"). P. Zolli s. v. *squero* "cantiere navale" samo: "Gr. *escháron* 'cantiere', d'orig. sconosciuta." (DEI, 1261). Rocchi je također jednoznačan, bez ograda: "Vc. tipicamente veneziana. Dal gr. med. *skaríon* (< ant. *escháron*) 'apparecchio per varare le navi'." (MAN, loc. cit.). Doria je opširniji i manje siguran: "Dal gr. *eskharion* 'cantiere', attraverso la forma biz. *scaríon*; cfr. in un testo genov. del 1333 *galee ... in schariis levatis tamen pontellis* a. 1475 (Padova) *squaro* (...) Il Prati ritiene, però, possibile anche una derivazione da *quadro* 'luogo quadrato' (cfr. eventualmente i docum. triestini dei sec. XIV-XV che attestano la forma *squarum*, Ping. s. v.)" (DORIA, loc. cit.). Tal. je oblik *squero* "T. mar. (voce veneziana; forse dal gr. *εσχάριον*, scalo per il varo, cantiere) tettoia per tenere al riparo dalle intemperie i bastimenti disarmati; piccolo cantiere per costruire o riparare barche" (PAL, 1406) mlet. podrijetla. U Korčuli smo za znač. pod 2. zabilježili *kàntir*. "Dugačka greda pričvršćena horizontalno na zemlju, na kojoj brod u gradnji leži svojom kolumbom, zove se *kàntir* ili *kàntijer* (Dubrovnik)." (SkokTerm, 146). Vidović, osim u našem znač., ima *kantir* i kao "prema austrijskim propisima (1883) površina određena za gradnju brodova veća od 80 klaftera (288 m²)"; *kantijer* "Kantijeri su one površine zemljišta uz more na kojima se mogu graditi brodovi od 200 tonelata i više; škverri prikladni za gradnju manjih brodova" (VID, 192) - na istom mjestu u našem znač. ima veći dio likova iz literature kojom se i mi služimo: *kantir* "drvo (komad grede), koje se sa strane metne pod bačvu ili pod nategnuti brod, da ne leži na zemlji" (JUR, 85), "1. kamen (ima ih četiri) na kojem stoji *tāk* pod vodoravno položenom bačvom; 2. vertikalni kamen koji poput prozorčića ograđuje *dušpirè* u gradnji *japjènice*" (DUL, 495), "kamen (ima ih četiri) na kojem stoji tak pod vodoravno položenom bačvom" (TRO, 108), *kantir* "potklada za razne uporabe (ispod broda, ispod bačve, za tijesak i sl.)" (CEN, 284), *kantir* "drveni podmetači pod bačvama (autima, barkama, brodovima)" (FRA, 34). U znač. "brodogradilište" oblik je u uporabi u Boki: *kantijer* (LIP, 151). Riječ je u istočnojadranske govore dospjela prije iz mletačkih idioma (gdje je također u uporabi u oba značenja) nego preko stand. tal.: *cantier* "Quello spazio scavato nel lido, in cui si fabbricano le navi o si rimpalmano" (BOE, 130), *cantieri* "detto in T. degli Architetti, *Correnti*. Travicelli sottili, che fra trave e trave sostentano le pianelle sotto i tetti" (BOE, 130, s. v. *cantièr*), *cantièro* "1) cantiere; 2) trave, nei cantieri navali, che sagoma la curvatura del fondo della barca" (CHIO, 89), *cantièr* "cantiere, anche squero" (ROSMAR, 42 - za Dubrovnik i Mali Lošinj), "cantiere navale" (DORIA, 123) - usp. i furl. *cantir* "cantiere" (PIR, 98). Za tršč. *cantier* Doria piše: "Lieve adattamento di ital. *cantiere*, a sua volta prestito dal francese d'età carolingia

*cantier (in fr. mod., *chantier*) 'cavaletto di sostegno (delle navi in costruzione)', da lat. *cant(h)ērius* 'cavallo castrato'. (DORIA, loc. cit.). Objašnjenje semantičkoga razvoja daje A. Prati: "Da *canthērius* (lat.) 'cavallo castrato; (fig.) travicello' (greco *κανθήριος* 'asino'). In origine i *cantieri* erano i cavaletti di sostegno delle navi in costruzione o riparazione." (VEI, 217). Istu etimologiju nalazimo i u DEI, 197, s. v. *cantière* "stabilimento dove si costruiscono, varano e riparano le navi", SKOK II, 35, s. v. *kàntijer* (Dubrovnik) "greda što se podmeće da nešto stoji na zemlji, pod bačvu", dok DEI, 728, za tal. *cantière*, ne upuštajući se u semantičke raščlambe, daje isti etimon, ali pretpostavlja posredstvo franc.: "francesismo, contro la forma indigena toscana 'canteo'".

škveranin m. 1. Brodograditelj. 2. Vlasnik brodogradilišta.

• U Korčuli *škvrānin*. Vidović navodi *škveranin* "brodograditelj, brodogradilišni radnik" za Split (i u znač. "radnik u splitskom brodogradilištu") i *škvaranin* za Korčulu (VID, 443). U Trogiru *škvrānin* "brodograditelj, radnik škvera" (TRO, 259). Hibridne izvedenice; prije nego preko mlet. *squerariòl* "Costruttore di barche, Quell'Artefice che lavora e costruisce barche" (BOE, 698), neovisne tvorbe na domaći dočetak -*anin* (više o suf. v. BAB, 736) od *škvar/škver* - za etimol. v. prethodnu natuknicu.

tašè(l) m. Zakrpa na oplati ili palubi. I *lancōla*.

• U Korčuli *lāncōla* i *tāšèl*. U našem znač. termin nalazimo u CEN, 305 (*tašél*), dok Geić i Slade imaju *tāšèl* "zakrpa opće." (TRO 271), a V. Lipovac *tašèl*, *tašèo* "ozljeda" (LIP, 350, 351). Pos. iz mlet. U mlet. rječnicima znač. je također općenito, najbolje protumačeno u Boerija i Manzinija: *tassèlo* "Pezzetto di legno, ferro pietra, ecc., da metter nelle rotture" (BOE, 737), *tasèl* (KOS, 464), "tassello" (VASC, 316), *tasél* "1) tassello, pezzetto di legno o altro materiale per chiudere una fessura o alzare il livello di un mobile; foro (e relativo tassello di chiusura) per ispezionare l'interno p. es. di un'anguria o di una forma di formaggio. 2) roccia marnosa a strati, friabile, di colore giallo o azzurrino" (MAN, 247). Ostali *tassèlo* (CHIO, 577), *tassel* (PING, 329), *tasel* (DORIA, 724) < "Lat. *tessella(m)* (*tèssèla*, REW, 8680 - nap. autora), dim. di *tèssera(m)* (*tèssèra*, REW 8681 - nap. autora) nel senso di 'dado, lastra quadrata per pavimenti, cubo per mosaici', che nel lat. tardo (sec. VI/VII d. C., Isidoro di Siviglia) è usato anche al m." (DEI, 1316, s. v. *tassèllo* "pezzetto di legno o pietra a forma di dado, cuneo o prisma, che si applica, a un muro o a un mobile per riparare, restaurare, turare").

zantèl(l) m. Nadpodnica, deblja daska koja se po potrebi stavi na posebne nosače pričvršćene na rebrima sa svake strane utrobe do desetak centimetara ponad podnica, služi da se podigne nivo dna broda radi lak-

šega ribarenja (npr. ostima), ta se daska obično stavlja na pramčanom, središnjem ili krlenom dijelu broda.

• U Korčuli nismo zabilježili srodna oblika, dok u Murteru imaju naziv za stanje nastalo montiranjem natpodnica: *stur'č* - termin prenesen iz terminologije sušenja smokava gdje označava konstrukciju od dasaka i slame za sušenje smokava. Vidović donosi *žantel* u znač. "pomična greda od jedne do druge strane broda na kojima stoje pajoli" za Šepurinu i u našem znač. ("da nije santina previše duboka za ribanje, po sredini vise a na glave sa obe bande broda pričvršćena je kastanjoša na kojoj počiva komad jakog drva, zove se žantel; zove se *žantel do prove*, *žantel do krme* i dva po sredini") za Sali na Dugom otoku (VID, 507) - U znač. koje Vidović daje za Šepurinu A. Piasevoli ima mn. oblik *žantēli*

"gredice na kojima stoje pajoli" (PIAS, 435), a B. Jurišić *žantē* "gredice u brodu poprijeko, na njih se slažu pajōli" (JUR, 246). Ako znač. koje smo mi zabilježili u Betini uzmemo za prvotno (što nije naročito teško opravdati: "dio na koji se nešto naslanja" → "ono što se naslanja na taj dio"), možda ista postanja kao mlet. likovi *santēla* "Piccolissima parte di una cosa, di solito un cibo" (VASC, 351), *santela* "scintilla" (ROS 930 - za Piran) - i sa proširkom *santelēga* "bricciola" (ROS, 930 - za Kopar), *santēlega* "bricciola, pochino", *žantēlega* "bricciola" (SEM, 302); od lat. *scintilla* "iskra", REW, 7720 (potonji oblici na -ega < -ica). Hrvatski su se termini dakle oblikovali ili preko mlet. likova u našem znač., koje rječnici kojima se služimo jednostavno ne bilježe, ili preko starijih oblika iz predmletačkih jezičnih slojeva.

EXPRESSIONS FROM THE BETINA SHIPBUILDING TERMINOLOGY

Goran FILIPI

Pedagogical Faculty of Pula, HR-52000 Pula, Medulinska 3

SUMMARY

The essay is a part of the research work started as early as in 1982. The principal interviews were made on two occasions during the collection of material, i.e. in 1982 at Betina and a year later on the Dalmatian island of Korčula. Later on the author supplemented the gathered material, the last time in 1991. The fact is that the Korčula terminology was to be dealt with equivalently, for the profession of the Korčula shipbuilders had been brought to Betina in 1745, when Pasquale Filippi left the island with his entire family and moved to Murter, probably in order to change his life and to do the spadework (as far as shipbuilding is concerned) in an utterly new environment. Thus the first shipyard sprang up in northern Dalmatia. His decision proved to be a very good investment indeed: the Filippi family (today Filipi on Murter and Fillippi on Korčula) spread the art of shipbuilding, with the aid of their excellent craftsmen, across the entire Adriatic coast up to Piran.

Key words: shipbuilding, terminology, Croatian language, Betina, Korčula Island

POSEBNI ZNACI I KRATICE

* - nepotvrđeni, rekonstruirani oblik
> - filijacija ($a > b = b$ potječe od a)
< - filijacija ($a < b = a$ potječe od b)
→ - prelazi u ($a \rightarrow o = a$ prelazi u o)
abr. - abruški
ar. - arapski
augm. - augmentativ
biz. - bizantinski
br. - broj
brodograđ. - brodograđevan
c. - crtež
dalm. - dalmatinski
dalmat. - dalmatski
dem. - deminutiv(ni)
dev. - deverbali
dom. - domaći
engl. - engleski
etimol. - etimologija, etimologijski

fig. - figurativno
franc. - francuski
frank. - franački
furl. - furlanski
gal. - galski
gen. - genitiv
genov. - genovski
germ. - germanski
gl. - glagol(ski)
god. - godina
got. - gotski
grč. - grčki
hibr. - hibrid(an)
hrv. - hrvatski
ib. - ibidem
id. - idem
im. - imenica
imp. - imperativ(an)
inf. - infinitiv(ni)
izv. - izvedenica

jd. - jednina
 jez. - jezični
 kajk. - kajkavski
 kaslat. - kasnolatinski
 klas. - klasični
 l. - lice
 lat. - latinski
 loc. cit. - loco citato
 long. - longobardski
 mlet. - mletački
 mn. - množina
 mugl. - mugliški
 m. - muški
 nap. - napomena
 nesvrš. - nesvršeni
 niz. - nizozemski
 novogrč. - novogrčki
 npr. - na primjer
 odg. - odgovarajući
 odr. - određeni
 onomat. - onomatopeja
 op. cit. - opus citatum
 opć. - općenito
 osn. - osnovni
 ost. - ostali
 part. - particip
 pej. - pejorativ(no)
 perf. - perfekt
 perz. - perzijski
 plt. - pluralia tantum
 pom. - pomorski
 pos. - posuđenica
 pov. - povratni
 pr. - prošli
 predmlet. - predmletački
 pref. - prefiks
 pridj. - pridjev(ski)
 pril. - prilog
 prov. - provansalski
 prslv. - praslavenski
 r. - rod
 rom. - romanski
 sc. - scilicet
 sicil. - sicilijanski
 sint. - sintagma
 sl. - slično
 slat. - srednjovjekovni latinski
 slav. - slavenski
 sln. - slovenski
 slož. - složenica
 sr. - srednji
 srlat. - srednjovjekovni latinski
 st. - stoljeće
 stand. - standardni
 stfranc. - starofrancuski
 stmlet. - staromletački

stnjem. - staronjemački
 str. - strana
 strn. - strani
 sttal. - starotalijanski
 suf. - sufiks
 s. v. - sub voce
 svrš. - svršeni
 španj. - španjolski
 tal. - talijanski
 tarant. - tarantski
 terg. - tergestinski
 tršč. - trščanski
 tur. - turski
 umanj. - umanjenica
 usp. - usporedi
 v. - vidi
 vlat. - vulgarni latinski
 vnj. - visokonjemački
 zbi. - zbirna imenica
 znač. - značenje
 ž. - ženski

BIBLIOGRAFSKE KRATICE

- ARJ - Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-XXIII (1880-1976). Zagreb, JAZU.
 AVV - Devoto, G. (1968): *Avviamento alla etimologia italiana*. Firenze, Le Monnier.
 BAB - Babić, S. (1986): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb, JAZU.
 BEZ - Bezlaž, F. (1977, 1982, 1995): *Etimološki slovar slovenskega jezika I-III (A-S)*. Ljubljana, SAZU.
 BK - Kojić, B. (1962): *Brodogradnja na istočnom Jadranu kroz vijekove*. V: *Pomorski zbornik I*. Zagreb.
 BN - *Brodaska nomenklatura* (1951). Split.
 BOE - Boerio, G. (1856): *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia.
 CEN - Mardešić-Centin, P. (1977): *Rječnik komiškoga govora*. U: HDZ 4. Zagreb, 265-321.
 CHIO - Naccari, R., Boscolo, G. (1982): *Vocabolario del dialetto chioggiotto*. Chioggia, Editrice Charis.
 ČR - Čakavska rič.
 DEA - Deanović, M. (1952): *Pomorski i ribarski nazivi romanskog porijekla na Lopudu*. U: *Analiz Historijskog instituta HAZU u Dubrovniku I*. Dubrovnik, 149-179.
 DEI - Battisti, Alessio, G. (1975): *Dizionario etimologico italiano I-IV*. Firenze, G. Barbèra Editore.
 DELI - Cortelazzo, M., Zolli, P. (1979-1983): *Dizionario etimologico della lingua italiana I-IV*. Bologna, Zanichelli.
 DIGI - Liddell, H. G., Scott, R. (1989): *Dizionario illustrato greco-italiano*. Firenze, Le Monnier.
 DIV - Divković, M. (1900, reprint izdanje iz 1980): *Latinsko - hrvatski rječnik za škole*. Zagreb.
 DM - *Dizionario di marina medievale e moderno* (1937). Roma.

- DORIA - Doria, M. (1984):** Grande dizionario del dialetto triestino. Trst, Edizioni Italo Svevo - Il meridiano.
- DUL - Dulčić, J., Dulčić, P. (1985):** Rječnik bruškoga govora. HDZ 7, 2. Zagreb.
- DUR - Durante, D., Turato, Gf. (1987):** Vocabolario etimologico veneto-italiano. Padova, Editrice "La galiver-na".
- FIL - Filipi, G. (1993):** Le parlate istriote (in margine al nuovo vocabolario del dialetto istrioto rovinense). Bat-tana, Pula, 111, 83-88.
- FIL2 - Filipi, G. (1988):** Barka - copul - ladva. U: Radovi Pedagoškog fakulteta u Puli 8. Pula, 95-102.
- FIL3 - Filipi, G. (1994):** Istarska ornitonimija: etimolo-gijski rječnik pučkog nazivlja. Biblioteka Rječnici i pri-ručnici 1. Rijeka, Izdavački centar Rijeka.
- FRA - Bačić-Fratrić, A. (1988):** Rječnik blatskog govora hrvatskog jezika na književni jezik rastumačen. Blato, vlastita naklada.
- GLU - Gluhak, A. (1993):** Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb, August Cesarec Zagreb.
- Gluh. - Gluhonja, I. (1951):** Brodovi na jedra. Split.
- HDZ - Hrvatski dijalektološki zbornik.**
- HURM - Hurm, A. (1959):** Njemačko - hrvatskosrpski rječnik. Zagreb, Školska knjiga.
- JaFa - Vinja, V. (1986):** Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva I-II. Zagreb-Split, JAZU-Logos.
- JER - Deanović, M., Jernej, J. (1973):** Talijansko - hrvat-ski ili srpski rječnik. Zagreb, Školska knjiga.
- JUR - Jurišić, B. (1973):** Rječnik govora otoka Vrgade II. Zagreb, JAZU.
- KLA - Klaić, B. (1989):** Rječnik stranih riječi. Zagreb, Nakladni zavod MH.
- LIP - Lipovac Radulović, V. (1981):** Romanizmi u Crnoj Gori (jugoistočni dio Boke Kotorske). Cetinje-Titograd, Obod-Pobjeda.
- LL - Lexicon latinitatis medii aevi iugoslaviae I-II (1973-1978).** Zagreb.
- LMAM - Giammarco, E. (1963):** Lessico marinaresco ab-bruzzese-molisano. Quaderni dell'Archivio Linguistico Veneto 2. Venezia-Roma, Istituto per la collaborazione culturale Venezia-Roma.
- LJLZ - Leksikon jugoslavenskog leksikografskog zavoda (1974).** Zagreb.
- Majc. - Majcen, G., Siminatti, B. (1947):** Pomorski rječnik (u nastavcima). Pomorstvo, Split, 2-10.
- MAN - Manzini, G., Rocchi, L. (1995):** Dizionario sto-rico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. Trst-Rovinj.
- MG - Majnarić, N., Gorski, O. (1960):** Grčko-hrvatsko-srpski rječnik. Zagreb, Školska knjiga.
- MI - Miotto, L. (1984):** Vocabolario del dialetto veneto-dalmata. Trst, Edizioni Lint.
- MIL - Milevoj, M. (1992):** Gonan po nase (rječnik labinskog govora). Labin, samonaklada.
- MULJ - Muljačić, Ž. (1968/1969-1969/1970):** Dalmat-ske studije III: surgati (se) "usidriti (se)". U: Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 8. Zadar, 80-88.
- PAL - Palazzi, F. (1974-1983):** Novissimo dizionario della lingua italiana. Milano, Fabbri.
- PE - Pomorska enciklopedija I-VIII (1972-1989).** Zagreb.
- PIAS - Piasevoli, A. (1993):** Rječnik govora mjesta Sali. Zadar, MH - ogranak.
- PING - Pinguentini, G. (1984, reprint izdanja iz 1969):** Nuovo dizionario del dialetto triestino. Modena, Del Bianco Editore.
- PIR - Pirona, G.A., Carletti, E., Corgnani, G.B. (1983):** Il nuovo Pirona - vocabolario friulano. Videm, Società filologica friulana.
- RED - Vinja, V. (1974):** Romanica et dalmatica dans le premier dictionnaire étymologique croate ou serbe. U: SRAZ 37. Zagreb, 149-185.
- REW - Meyer-Lübke, W. (1972):** Romanisches etymo-logisches Wörterbuch. Heidelberg.
- RF - Filipović, R. (1974):** Englesko-hrvatski ili srpski rječnik. Zagreb, Zora.
- ROS - Rosamani, E. (1958):** Vocabolario giuliano. Bo-logna, Capelli Editore.
- ROSMAR - Rosamani, E. (1975):** Vocabolario marina-resco giuliano-dalmata. Firenze.
- SEM - Semi, F. (1983):** El parlar s'ceto e neto de Capo-distria. Venezia, Regione del Veneto - Giunta regionale.
- SENC - Senc, S. (1988, reprint izdanja iz 1910):** Grčko-hrvatski rječnik za škole. Zagreb.
- SKOK - Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV (1971-1974).** Zagreb, JAZU.
- SkokTerm - Skok, P. (1933):** Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo. Split, Hrvatska štam-parija Gr. Štedionice Split.
- SLAD - Sladović, J. (1970):** Kako se gradi barka. U: Zbornik otoka Korčule I. Zagreb, 148-155.
- SRAZ - Studia Romanica et Anglicae Zagrabiensia.**
- ŠKA - Škaljić, A. (1985):** Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo, Svjetlost.
- TRO - Geić, D., Slade Šilović, M. (1994):** Rječnik tro-girskog čakavskog govora. Trogir, Muzej grada Trogira.
- VASC - Vascotto, A. (1987):** Voci della parlata isolana nella prima metà di questo secolo. Imola.
- VEI - Prati, A. (1951):** Vocabolario etimologico italiano. Torino, Garzanti.
- VI - Ivančević, V. (1960):** Korčulanska brodogradnja u XVIII i XIX stoljeću. U: Radovi Instituta JAZU u Zadru VI/VII. Zagreb.
- Vinja1 - Vinja, V. (1985):** Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji I. U: ČR 1. Split, 57-78.
- Vinja2 - Vinja, V. (1985b):** Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji II. U: ČR 2. Split, 3-12.
- Vinja3 - Vinja, V. (1987):** Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji III. U: ČR 1. Split, 3-41.
- Vinja4 - Vinja, V. (1989):** Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji IV. U: ČR 1. Split, 3-41.
- ZUD - Zadini, D., Dorsi, P. (1981):** Dizionario del dialetto muglisano. Videm, Casamassima Editore.

IL PRIMITIVO ARATRO NELL'IDIOMA ISTRIOTO DI SISSANO

Barbara BURŠIĆ GIUDICI

Facoltà di pedagogia di Pola, HR-52000 Pula, Medulinska 3

RIASSUNTO

Con il presente saggio si vuole ricordare i nomi delle varie parti costituenti il primitivo aratro sissanese nel suo tipico idioma istrioto. L'antico dialetto è privo di tradizione scritta, non si rinnova e perde rapidamente parole e costrutti. A causa di quanto sopra esso sta progressivamente scomparrendo.

Parole chiave: aratro, istrioto, Sissano

La popolazione di Sissano, protagonista spiccata e insostituibile nello scenario Istriano, è prevalentemente occupata nella campagna di cui ne conosce ogni segreto e può esprimere perizia, intelligenza e soprattutto amore per la propria terra. L'agricoltura è un campo che, più degli altri, rifugge per forza maggiore da mutamenti perché priva di mezzi, esperti di scuole agrarie, di applicazione di misure agro-tecniche e il tutto è saldamente attaccato alla tradizione. Quindi, ringraziando la mancata evoluzione, l'ostinato trasferimento di proclività e disposizioni innate per una certa attività agricola, la terminologia agricola si è conservata al massimo. È intorno a queste vecchie usanze, intorno ai termini a queste inerenti che ancora sussistono, che si può scrivere la storia di Sissano.

"Buon lavoratore, buon agricoltore"

"Et virum bonum quom laudabant, ita laudabant, bonum agricolam bonumque colonum. Amplissime laudari existimabatur qui ita laudabatur" (Quando poi lodavano un onest'uomo, lo lodavano così: è un bravo agricoltore e un bravo colono. Questa si considerava la massima lode). (Catone, 1986, 84)

Gli antichi Romani erano stati per lungo tempo dei campagnoli laboriosi e rozzi, intenti solo a coltivare i loro campi, a combattere contro i loro nemici, a compiere le pratiche della religione. Il vecchio Catone, nel suo libro sull'Agricoltura, ci dà un'idea dei loro costumi: "I nostri antenati allorché essi volevano fare

l'elogio dell'uomo, dicevano: - Buon lavoratore, buon agricoltore - e questo elogio sembrava il più grande che si potesse fare". Catone cita pure alcuni dei loro vecchi proverbi: "Cattivo agricoltore è quegli che compra ciò che la terra può fornirgli"; "Cattivo economo è quegli che fa nel giorno ciò che egli può fare nella notte"; "La coltivazione dei campi è così fatta che, se tu ritardi una sola faccenda, ritarderai pure tutte le altre". E Cicerone fa dire a Catone "I dilette che prova l'agricoltura mi sembra che siano i più conformi alla vita dell'uomo veramente saggio". (Nudrey, 1992, 22)

L'importanza della coltivazione del suolo in Italia fu enorme. Gli scritti di Catone, Varrone, Virgilio, Columella, Palladio e le numerose feste agricole (Floralia, Vinalia, Fordicidia, Cercalia, Parilia, Robigalia) dimostrano quanta influenza l'agricoltura ebbe sulla formazione della potenza di Roma.

Il clima mite di questa regione favorì sin dai tempi più remoti varie e diversificate colture delle quali vanno ricordate in particolare modo la vite, l'olio ed il grano. Esempi simili li troviamo anche in Italia nord-orientale: la pianura del Po era favorevole alla semina, mentre le pendici delle montagne favorivano i vini e gli oli. Fino al 200 a.C. prevalse la piccola proprietà (Catone chiama ottimo il fondo di 240 iugeri, (iugero corrispondeva alla superficie che una coppia di buoi poteva arare in una giornata di lavoro. Iugerum deriva da iugum = giogo. La lunghezza era calcolata in base alla misura di un piede, cioè 30 cm circa). Il proprietario sorvegliava direttamente l'agricoltura; egli viveva nella sua villa detta

urbana ma accanto a lui era la villa rustica del fattore con le stalle, la tinaia, le tettoie per i carri e per gli strumenti da lavoro, il frantoio, il granaio e diverse stanze per gli schiavi.

Dal 200 in poi l'enorme quantità di grano prodotto in Sicilia ed in Africa, determinò l'abbandono di questa coltura nelle nostre regioni. Da allora i piccoli proprietari terrieri si ridussero alla sola coltivazione di vigneti e di oliveti, e all'allevamento del bestiame. Le grandi proprietà sono amministrate da fattori che gradatamente sfuggono al controllo dei proprietari i quali non si curano d'altro che della riscossione delle rendite.

"Vereor, ne supremus ante me dies occupet, quam universam disciplinam ruris possim cognoscere" (Ho paura che prima della morte non potrò conoscere l'arte della campagna, cioè la scienza dell'agricoltura). (Columella, 1992) Sono le parole di Giunio Moderato Columella, nato a Cadice (Spagna) e vissuto durante i regni di Claudio e Nerone. Scrisse un "De Re rustica", un trattato che si inserisce nella tradizione letteraria agricola da Catone a Varrone. Dedicò, dopo essersi ritirato a vita privata, la sua attività letteraria all'agricoltura. Per Columella l'agricoltura è scienza difficile, per la quale occorre molta esperienza, una mente vigile e solerte, pazienza e acume nel conoscere e sperimentare non solo la qualità e il regime produttivo della terra, ma anche il corso delle stagioni che sono estremamente mutevoli. L'agricoltura è la più nobile delle attività. Però, la formazione dell'agricoltore perfetto pare un compito impossibile, tanto vaste e varie sono le competenze necessarie.

1. L'aratro

Gli attrezzi rurali ancora in uso a Sissano presso gli agricoltori ritraggono e conservano l'aspetto e la forma originaria dei tempi antichi. Purtroppo però con l'andar del tempo vanno man mano modificandosi e perfezionandosi e ben presto i tipi primitivi andranno di necessità scomparendo. Così il vecchio aratro diverrà un arnese in disuso solo ricordato dai vecchi e la nomenclatura delle sue parti sparirà dal frasario del caratteristico dialetto della popolazione agricola di Sissano.

L'aratro è uno strumento per arare la terra, conosciuto e usato fin dai primordi della civiltà. È uno strumento rustico e primitivo, analogo forse a quello usato dagli antichi romani, come lo dimostrano le vicende di L. Quinzio Cincinnato, patrizio romano di semplici costumi che, nominato dittatore mentre era intento a lavorare il suo podere, accorre in difesa della patria costringendo gli Equi alla resa (459 ca a.C.) per poi tornare al lavoro nei campi.

Presso gli antichi Romani il principale strumento per la lavorazione della terra era l'aratro. Questi comprendeva una bure di legno di olmo con sulla parte superiore un timone di otto piedi e terminante con un

giogo. La bure è munita di due orecchie che gettano la terra arata dalle due parti e di due dentali convergenti verso il vomere, una punta di ferro. Alla bure è attaccata la stiva che permette all'aratore di guidare l'aratro. Catone (1986, 13) cita due tipi di aratri a seconda della consistenza della terra, mentre Varrone (1986, 29) ricorda che, aggiungendo ad essi due tavolette ai lati, si poteva sia arare che coprire i semi.

L'aratura in tutta l'Istria avveniva per mezzo animale. Principalmente venivano adoperati manzi o vacche. Gli asini trovavano il suo impiego dove non era necessario uno grosso sforzo.

A Sissano si usava una sola coppia di manzi o di vacche. Invece, a Portole e Grisignana era normale d'uso della quarta e molto consueto quello della sesta. Ciò significava che venivano ingiocate addirittura sei bestie per l'aratura di un campo e di solito si trattava di quattro manzi e di due vacche - il manzo naturalmente aveva maggiore forza nel traino. (Delbello, 1992)

Nel secolo scorso l'aratro era fatto di legno. Esso appartiene alla categoria degli aratri asimmetrici (vargaño kon una ala) a differenza da quelli simmetrici (vargaño a do ale e šapaka'val) che si usavano "pa ņkal'sa patate e formenton".

DDVI, 119, vergagno, m. aratro; fé dói vergagni de tèra", ci sono due giornate di terra.

VDI, 345, vargeyn, aratro di legno.

DSFEC, 262, versór, s.m. (agr.) aratro. In alcune zone dell'Istria piovina e mangolin, qui rari. Voce tipicamente veneta (AIS, VII, 1434), che in Istria è attestata solo per Cap. e, con significati diversi, a Buie ("sarchiatore") e Isola varsór "vomere". Dal lat. tardo VERSORIUM - è strumento con cui si rivolta la terra".

VDRI, 1109, vargagno, s.m. 1) Aratro, "detto più comunemente marculein". 2) Arnese, ordigno. p. 63, argagno, s.m. ordigno, arnese, aratro.

VG, 1213, verghéin (D.) m. agr. aratro. "La setemana de la Mandalena (intorno al 22 luglio) se meto el varghéin in tera". vergagno (D.) m. aratro. P. 584, mangolin (Mt. Pt. P.) m. 1) aratro sementino (senza ruote, solleva e rovescia la terra e s'adopera nei terreni piani e leggeri. 2) (D.) giornata di (di un aratro) Mezzo ettaro circa; 3) (Cap. cort.) agr. paletta per pulire l'aratro. mangulin, m. agr. aratro.

REW, 6096 * ORGANIUM, derivato da ORGANUM con prostesi di /v/.

E' importante notare che questo tipo lessicale è predominante nel Friuli, dove l'aratro è detto uāarzine, varsoin. Ciò significa che l'innovazione organum per aratrum deve essersi irradiata dal latino regionale di Aquileia, affermandosi nelle aree orientali confinanti (Delbello, 1992, 199).

Maria Rosaria Cerasuolo Pertusi attesta la voce "pluc" nel sissanese per designare l'aratro di ferro.

Noi non abbiamo mai sentito questa voce dai nostri informatori. La voce "plug" è presente, invece, nella

parlata della popolazione croata di Sissano.

1.1. La g'rendena (bure dell'aratro) era la parte portante dell'aratro.

DDVI, 53, gréndena f. stanga dell'aratro.

VDI, 318, grendena, bure dell'aratro.

VDRI, 438, grèndana s.f.; bure, stanga dell'aratro. Vall., gall., siss., dign.: grendana; venez. timon; cr. gredelj; germ. grendel. Secondo l'ive dallo sl. grenda, trave, o dal germ. Grendel (Dial. lad.-ven. dell'Istria, p.64).

VG, 456, grèndana (R.), -èna (D.) f. agr. timone dell'aratro, bure.

Grendena per lo Skok è un croatismo, mutuato dallo čakavo *gredula in epoca antica, quando quest'ultimo conservava ancora la vocale nasalizzata. invece Pellegrini - Marcato pensano piuttosto a un tedeschismo: cfr. ted. sup. Grindel, Grendel "bure" (<a.a.t. grintil). I rapporti tra lo sl. com. *gredelji e il ted. grintil sono molto discussi: per lo più la parola slava sarebbe un antico prestito germanico (v. i riferimenti in Bezlaž 174), ma non mancano ipotesi diverse: lo Skok pensa p. es. a un derivato di *greda "trave". Come termine tecnico la voce slava è stata assunta anche dall'ungherese gerendely (Kniezsa I, 192-93) e dal rum. grindei "bure" (ma in quest'ultimo caso non è esclusa l'intermediazione dell'ungh. o del sassone di Transilvania) (Delbello, 1992, 180).

1.2. Le ma'nise (stive dell'aratro) troviamo dalla parte di colui che arava. Tra loro formano un angolo. Questo è più acuto nell'aratro usato in viticoltura (per non danneggiare le viti) e più aperto in quello usato per l'aratura dei campi. Quella di destra era chiamata d'rita e quella di sinistra 'sanka.

DDVI, 63, manise pl. f. stiva dell'aratro.

DSFEC, 124, manisa s.f.

1) manovella,

2) manicotto,

3) maniglia. Tipo d'area sett. (manizza). Antico der. aggettivale di lat. manica (DEI).

VVD, p. 113, maniza,

1) manovella,

2) manicotto,

3) girabacchino per forare il legno, n.c.d. manica.

NDDT, p. 193, maniza, manicotto; friulano "manize"; genovese "maniza"; nel senese antico "manizza". Se non dal latino "manic(u)la", da un supposto basso latino "manicia".

VG, p. 585, manisa (Cap. P.) f.

1) manicotto,

2) maniglia,

3) agr. (Cap.) manisa, stiva, stégola o mánico dell'aratro.

REW, 5339, MANUS.

Per designare la "stiva dell'aratro nei dialetti italiani nord-orientali e friulano sono diffuse voci corradicali quali maneta -e (Veneto e Trentino) e mántie (Friuli) (AIS VII, 1439; Pellegrini-Marcato I, 39-40). Il tipo maniccia, maneccia domina invece nell'Italia centro - meridionale, mentre in calabr. e sic. troviamo manuzza (AIS VII, 1439). Dal lat. tardo *manicia, un derivato di manus (Delbello, 1992, 184).

1.3. La t'reša (traversa) teneva assieme le ma'nise affinché non si aprissero. Era una sbarra di legno messa di traverso per sostegno.

DDVI, 115, trèso m. piolo; "a t." di traverso.

VDI, 268, trèso, traverso.

DSFEC, 255, trèsa, s.f. 1) V. traversa. Attestato anche a Isola e Pirano. Contrazione di traversa.

VVD, 213, trèso, traversa, legno trasversale.

VDRI, 1063, trièso, s.m., traversa, sbarra. "I ié miso oûn trièso", ho messo una traversa; "el trièso da ligno sa uò spacà in dùi", la traversa di legno si è rotta in due. Da transversus, lat.

NDDT, 340, tresso, traverso. Contrazione di "transversus".

VG, 1175, tresa (D.) f. parte del verghéin. Le péipe costituiscono il fondo del carro - sono due pèrtiche di disuguale lunghezza, saldate insieme con due trese.

REW, 8860, TRANSVERSUS.

1.4. Il 'dento (ceppo dell'aratro) è una della parti principali dell'aratro che in avanti terminava col 'gomero (vomere) e una 'tola (tavoia). Questi è il caposaldo dello strumento, un grosso pezzo di quercia angolato, superiormente foggato a manico, e cioè la stiva, mentre di sotto è intagliato ad angolo ottuso e terminante in una punta, e cioè il "dento", destinato ad accogliere il vomere (Rismondo, 1925, 9).

DDVI, 39, dènto m. dentale dell'aratro.

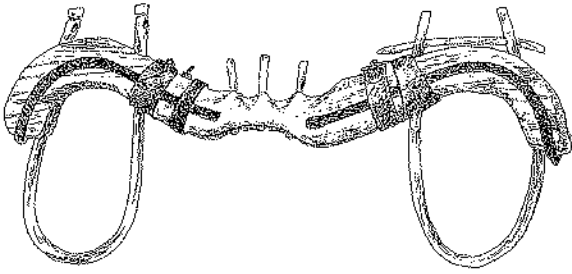
VDRI, 321, dènto s.m., ceppo, dentale. Pezzo dell'aratro in cui s'infilava il vomere. Vall., dign., gall.: dento; venez. dental, id.

VG, 295, dental (D.) agr. ceppo dell'aratro sul quale s'attacca il vomere. Voce com. a tutti i nostri dial., anche merid., entrata in letter. con l'Alamanni (sec. XVI). P. 296, dento, agr. braccio sinistro dell'aratro.

REW, 2556, DENS.

La vocale finale /e/, ad eccezione di quella che è l'espressione del grammatema "femminile plurale", appare sostituita da una vocale velare in tutti i dialetti (Tekavčić, 1982, 280).

Il fenomeno è ben diffuso e costante nel sissanese dove ricorre nei sostantivi e aggettivi della III declinazione latina, nonché nella 3.p. del presente e determinati altri paradigmi dei verbi della II, III e IV coniugazione latina.

**Il giogo.
jarem.**

Dal punto di vista fonemico va rilevato che la /e/ viene sostituita da una vocale *vefare*, e precisamente dalla /o/ nel *sisanes*.

P.es. L.CI. DENTE	> <i>siss. dento</i>
" LACTE	> " <i>lato</i>
" LEPORE	> " <i>levero</i>
" CARNE	> " <i>karno</i>
" SEMPER	> " <i>sempro</i>
" CANTARE + HABUIT	> <i>siss. kantaravo</i>

E' interessante che questo fenomeno non ha dato luogo ad *iper*correttismi. Il prestigio del veneziano non è abbastanza forte in questo caso né per eliminare l'esito genuino *istroromanzo*, né per determinare degli *iper*correttismi. (Tekavčić, 1977, 46).

1.5. Il 'gomero (vomere), chiamato in tempi più recenti anche 'fero del var'gaño, taglia la terra.

VDI, 145, gòmero, vomero.

VG, 700, òmero (D.) m. agr. vòmere, lett. vòmero (larga lama massiccia, concava, quasi triangolare, tagliente in punta e lungo un lato, s'incastra nel dente, e serve a tagliare il terreno orizzontalmente).

REW, 9448, VOMER.

La popolazione slava a Sissano chiama il vomere *le'meš*. Dal cr. *lèmeš* (l.lett.) "vomere", termine già attestato nello sl. eccl. (*lèmeši* "aratrum") e di estensione panslava. Secondo l'opinione tradizionale sarebbe un corradicale a diverso grado apofonico del vb. *lomiti* "rompere" e quindi interpretabile come "strumento che serve per rompere la terra" (Skok II, 316), ma non mancano altre ipotesi etimologiche (v. Bezlaj II, 133). La parola slava è stata assunta anche dall'ungh. *lemez*, anticamente "vomere", oggi ancora in uso solo nel senso di "lastra, lamina" (Kniezsa I, 311). (Delbello, 1992, 183)

1.6. L'ala (orecchio) dell'aratro è la 'tola (tavola) che serve da appoggio nel tagliare la terra e nello stesso tempo allarga il fosso, impedendo alla terra di ricadere nella "kava".

DDVI, 114, tòla, f. tavola.

VDI, 267, tòla, mensa.

DSFEC, 251, tòla, s.f. asse, tavola; tavolo. Comune a tutto il veneto. Da lat. TABULA attraverso *TAULA.

VVD, 211, tòla, tavolo.

VDRI, 1069, tulà, s.m. tavolato. Cfr. *chiogg. tolao*, *tavolato*. Da *tuòla*, *tavola*.

NDDT, 335, tola, tavola, asse, mensa; cioè il legno grezzo. Voce comune a tutti i dialetti veneti; in friulano "tàule". Deriva dal latino "tabula" attraverso la contrazione "tula".

VG, 1161, tòla (Cap.) f. agr. specie di aratro piccolo, senza cortel davanti, per cavar patate e simili lavori.

REW, 8514, TABULA, *TAULA.

1.7. Il 'koltro (coltello dell'aratro) serve a segnare il solco e funge pure da tagliaerba. Negli aratri con la ruota era questa che serviva da "koltro". Un tipo caratteristico di aratura era quello fatto con le ruote ("kole rode") dove la "grendena" era appoggiata ad un asse portante due ruote delle quali "la pju granda zeva ñ kava e la pju piča števa žora la tera".

DDVI, 33, còltro, m. ferro a coltello dell'aratro.

VDI, 324, kultro, coltro o coltello (dell'aratro).

DSFEC, 51, còltro s.m., coltro, coltello verticale che sta davanti al vomere dell'aratro.

VDRI, 248, cùltro, s.m., la parte dell'aratro che consiste in una lama verticale posta davanti al vomere, atta a penetrare nel terreno e a fenderlo. Dal lat. *culter* (REW, 2382).

VG, 278 cultro (D. R.) m. coltro (coltello dell'aratro ossia il ferro tagliente confitto nel timone davanti al vomere per tagliare la terra verticalmente).

REW, 2382, CULTER.

L'italiano coltro più spesso è una specie di aratro in tante aree romanze a cominciare dal fr. *coudre*, prov. *coltre* (Pellegrini-Marcato I 42). Tipo di estensione dialettale panitaliana (AIS VII, 1437). Dalle lingue neolatine il termine è stato assunto pure nel basco (*golde*), nell'anglosass. (*culter*) e nell'irl. (*coltar*) (Delbello, 1992, 176).

1.8. La *pa'lediga* è la parte dell'aratro che si alza e si abbassa per avere l'aratura più o meno profonda. Nessuno dei dialetti istrioti attesta questo termine che ancor'oggi si usa a Sissano. Con ogni probabilità deriva dal lat. PALUS, REW, 6182.

1.9. La *špada* oppure *špadula* è un pezzo di legno che unisce la bure dell'aratro con il ceppo. Viene fissata con la "š'tika" ("dage ko la manereta ñ kolpo ala štika").

VDRI, 938, spàdula s.f., profime, "pezzo di legno di forma cilindrica col quale si unisce la bure dell'aratro con il ceppo".

VG, 1060, spàdula (D.) f. agr. asse dell'aratro che rin-

salda la grendena col dento; mediante la spadula si può abbassare ed alzare la grendena e così regolare la profondità del solco.

REW, 8130, SPATULA.

1.10. La manda'resa si usa per pulire la tavola dell'aratro dalla terra. È uno strumento formato da un manico di legno che ad un'estremità ha un raschiatoio di ferro. La mandaresa si appoggia "ala treša dele manise" per averla sempre a mano.

DDVI, 60, lõtica, f. lamina con manico per pulire l'aratro.

VDRI, 988, stunbièl, s.m. (pl. -ai). Lo stesso che strunbièl. "Bastone di legno terminante con un pezzo di lamina tagliente, che serve per pulire il vomere dalla terra".

Malusa, vall. lotica; dign. mandarisa; bologn. stombel; friul. stombli. Secondo l'Ive da uno stumello, per stimolo (A. Ive, "Dial. lad.-ven. dell'Istria", pag. 22). Cfr. bis. stunbio, bastone con piastrino che serve stimolare i buoi o a spaventare il pesce e spingerlo nella rete (Domini).

VG, 580, mandarisa (D.), f. agr. strumento agricolo (pertica munita a un'estremità di un pezzo tagliente) con cui si raschia la terra dal vomere, all'altra estremità essa è ricurva per venir bene impugnata e vi si attacca una correggia, sicché serve anche da scuriadéin, cioè da frusta, da pungolo.

L'etimologia di questa voce non ci è nota.

2. Il giogo

Gli animali da traino a Sissano venivano congiunti all'aratro attraverso il giogo.

2. Il 'zogo (il giogo) dei buoi era fatto di legno duro sagomato con acqua bollente e fuoco. Esso constava di un pezzo principale di dimensioni circa 10 x 10 o 10 x 12 cm e di lunghezza 1 m oppure 1,20 m.

DDVI, 104, fògo, m. giogo; "l. f. dei manzi".

VDI, 348, zugo, giogo.

VDRI, 933, fògo, s.m. giogo, strumento di legno che attaccano al timone e posto sul collo dei buoi li accoppia al lavoro del carro.

VG, 436, giogo (T. Ro.), m. giogo (strumento di legno per aggioicare i buoi). P. 151, camba (Mt. Pir.) giogo (legno piegato a fuoco che passa intorno al collo dei buoi e li tiene aggioicati). Frl. camba. P.1260, giogo (T. Pir. Vd. Mt. Pt. C. Lg.) m. giogo. (Pt.) El giogo xe ferma al timon con una torta de venchi. (Mt.) Sotto el giogo no sfiada è mai el bò.

REW, 4610, JUGUM.

Nell'aratro di legno e trainato da manzi il giogo veniva fissato direttamente sulla stanga, mentre nell'aratro tirato da un manzo o da asini si adoperava il

bilancino "el balansin". Questo veniva attaccato all'orecchio - uncino dell'aratro. Dal bilancino partivano due corde o due catene che si attaccavano al "comato" che veniva messo sul collo dell'asino.

2.1. Il balan'sin, bilancino di traino, si usava quando si adoperava il giogo singolo.

VDI, 310, balanseyn, bilancino.

DSFEC, 10, balansin, s.m., bilancino (di carro o carrozza).

VVD, 15, balanzin, stanga cilindrica, di legno, agganciata al carro, con alle estremità due corde, che finiscono nel collare imbottito del cavallo (el comàcio): meter el balanzin.

VDRI, 85, balansein, s.m., bilancino, piccola traversa di legno attaccata con un gancio al carro. Ven. balansin, arnese che permetteva di trainare le carrozze al cavallo non appaiato al traino.

VG, 57, balanséini (D.) m. pl., bilancieri. Balansin (Cap. ALI, B. P.), m. bilancino (traversa di legno all'estremità del timone o delle stanghe di un veicolo, per attaccarvi il cavallo di rinforzo, il trapele).

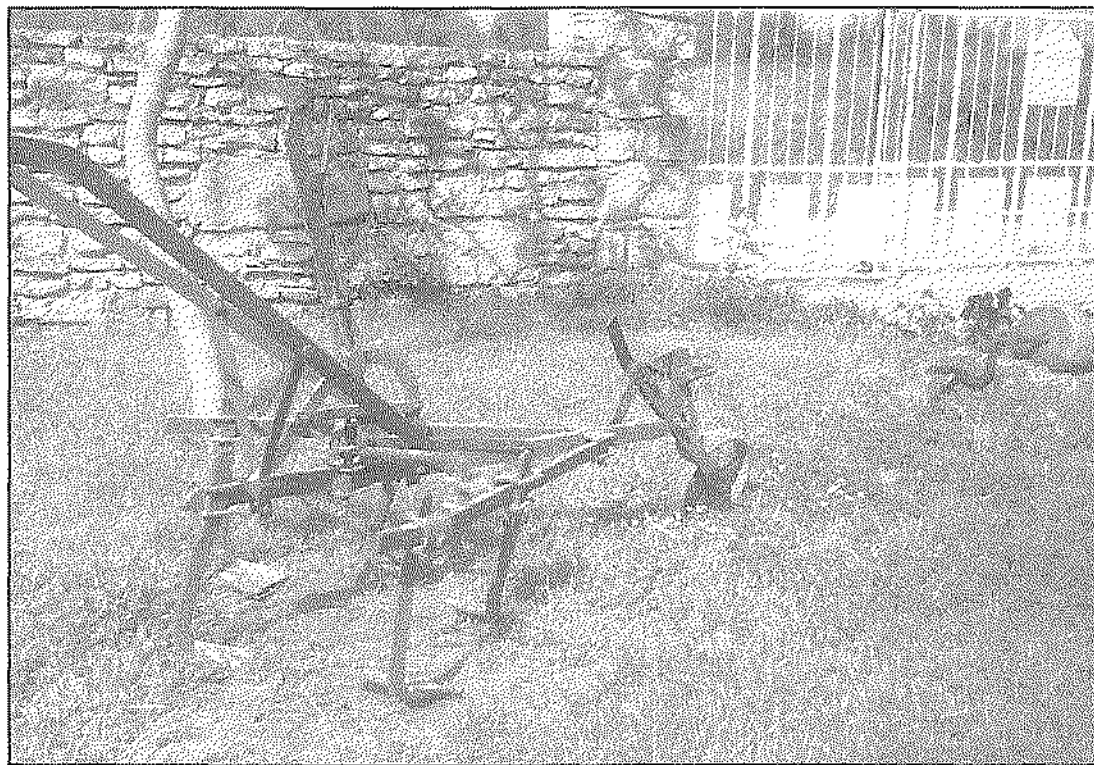
REW, 1103, BILANCIA.

Il bilancino veniva attaccato al collare degli animali (fatto di legno e ferro) con due catene oppure corde. Le catene erano meno usate perché sfregandosi sull'animale gli procuravano dolorosi fastidi.

2.2. Il ko'mato a Sissano si chiama il collare degli animali da tiro. Presso gli antichi Romani per la trazione erano impiegati sia gli equini che i bovini. Asini, muli e cavalli non erano sfruttati al massimo delle loro possibilità. Essi erano aggioicati pressappoco come i buoi, con il risultato che quando gli animali trainavano, la pressione esercitata dalla bardatura sul collo tendeva a soffocarli e ad ostacolare l'afflusso di sangue al cervello. Solo in età medievale si affermò in Occidente il collare imbottito che, poggiando sul petto e sulle spalle, permetteva all'animale di respirare e di sfruttare così tutta la propria forza. Alcuni contadini mettevano sotto il collare "la komatela" fatta di tela morbida affinché non si ferisse il collo dell'animale.

DDVI, 33, comato, m. collare dell'asino e del cavallo; "méti l. c. al samèr".

DSFEC, 52, comàto, s.m., collare di cuoio imbottito, elemento essenziale del finimento più comune per equini da tiro. Lessotipo di ampia diffusione nelle aree veneta, ladina e friulana. Da medio alto ted. komât "collare per animali da traino", parola prob. d'origine ultima asiatica, cfr. mongolo khomud e tataro komyt "id.". Siccome la vc. tedesca si riscontra pure nello slov. e cr. komat, non è escluso che nelle aree di contatto slavo-romanze questo termine costituisca uno slavismo e non un tedeschismo.

*Il sarchiatore (Foto: G. Filipi).
Okopalnik.*

VVD, 56, comàcio, collare imbottito del cavallo o dell'asino: meter el comacio; duro come un comacio (detto di un ubriaco fradicio).

VDRI, 250, cumàto, s.m., collare degli animali da tiro. "El gira doŭro cume oŭn cumàto", era ubriaco fradicio, espressione usata nel triest. (Cfr. Pinguentini, NDDT, p. 102). Secondo il Doria dal medio alto ted. komat, id. p. 250, cumatièla, s.f., piccolo collare che si mette al collo degli animali per evitare piaghe causate dal giogo. Da cumàto. Bis. comatela.

NDDT, 102, comato, collare imbottito nei finimenti del cavallo in due metà apribili, riunite da una cerniera; nel friulano "comàtt", trevigiano "comacio". Dal tedesco "Kummet". La locuzione batù come un comato per "ubriaco fradicio", pare accostare "comato" e "camato", verga dei materassi, quando non si voglia dare alla predetta locuzione una connessione con l'altra di pien batù, pieno al massimo, derivante, con verisimiglianza, dall'uso di battere il recipiente, per coprimere il contenuto, e ciò perché il "comato" è sovente colpito dalle frustate? Taca el caval e mètighe el comato novo.

VG, 234, comat (Fo.), -o, m. collare (dell'asino, del cavallo); (fig.) (T.) el xe duro come un comato. È ubriaco fradicio; (T.) Che magnada! son pien come un comato. Pieno come un otre. "Debitai come comati" (Sper.) fino agli occhi. Frl. colar, dal ted. (lat. coma, ae, criniera del cavallo).

Anche a Sissano si usa l'espressione "karigo kome un komato" per ubriaco fradicio.

Il nostro lemma è stato attestato già nel 1042: *Duas spatas, duos cultellos, unam balistam, unam planetam, cum uno comatho* (DESF II, 444), sempre nel significato di "collare". Per F. Crevatin (1984, 38) comato è un prestito di necessità, di mediazione in parte slava in parte germanica (Grigioni) e probabilmente d'origine ultima asiatica (turca?) (Delbello, 1992, 176-177).

2.3. Le bra'sole, sagomate a caldo in legno di "kor-ŭal" (corniolo), venivano fatte passare nei buchi alle due estremità del giogo. Nella parte superiore erano attraversate dalle "sepole" (tasselli di legno) che le tenevano nel giogo affinché non fuoriuscissero.

DDVI, 24, brasula, f. collare di legno che cinge il collo del bue.

VDRI, 99, barsòla, s.f., ancole.

VG, 114, brafola (D.), f.agr. giuntoia (collare di legno che viene infilato nel giogo per buoi e per asini e posa sul cumbato).

REW, 1255, BRACHOLUM.

2.4. La paš'tora si trovava nel mezzo del giogo. Era un pezzo di ferro lavorato e battuto che si infilava nella stanga di traino.

DDVI, 81, *pasturula*, f. chiodo che tiene uniti il giogo e il timone.

VDRI, 668, *pasturòn*, s.m., pezzo di corda o di legno che unisce il giogo dei buoi al timone del carro (Seg.). * Accr. di *pastūra*, *pastoia*.

VG, 748, *pastura* (D. R.), f. perno, nel carro rustico, di legno, che salda il giogo col timone e che sporge di sotto e di sopra per un terzo della sua lunghezza.

REW, 6280, *PASTORIA*.

2.5. Il 'gongo era un anello che abbraccia la stanga dell'aratro col giogo. La "paštora" attraversava il "gongo" in posizione davanti esterno, dietro interno.

DEI, 1844, *gónghia*, f.ant. (XIV sec., Fr. Sacchetti; Frescobaldi); collare di ferro, "gógna"; il corrispondente dell'a. fr. *congle*, accanto a *conongle* e a *conjongle*, voci che fanno capo al lat. tardo *CONJU(N)GLA*, cinghia del giogo, vedi "coriz'óbla", attraverso un *cungula per contaminazione con *cingula*, come mostra l'a.fr. *concengle*. La forma "gognaó sta a "gonghia".

DDVI, 53, *góngo*, m. anello di ritorta; "l g. del fógó".

VDRI, 430, *gòngo*, s.m., anello di ritorta che abbraccia il timone del carro o la bure dell'aratro e che, per mezzo di un altro anello minore (*tuòrta*) congiunge i detti al giogo (G. Malusa).

VG, 446, *gongo* (D.), m. agr. ritorta (fatta con un virgulto flessibile (*biata*), la quale attorcigliata serve da legame).

REW, 2151, *CONJU(N)GULA*.

2.6. La 'torta era un anello a due giri di ritorta che univa il "gongo" al giogo. Era dovuta alla perizia del contadino e si costruiva sfruttando due bacchette lunghe di carpano bianco, una più sottile e una più grossa, attorcigliate con maestria tenendo due apici sotto il piede. La torta veniva poi piegata a metà e fissata al giogo per tramite un "pa'sel o š'tika".

DDVI, 114, *tòrta*, f. ritorta.

VDI, 344, *torta*, ritorta del giogo.

VDRI, 1072, *tuòrta*, s.f., anello di ritorta attaccato al giogo che lega questo al timone del carro per mezzo del gongo (Malusà, 1982-83, 394).

VG, 1166, *tórta* (D.), anello a due giri di ritorta che unisce il gongo al giogo del carro mediante un *grampéin* a *passéil* (gancio di legno).

REW, 8809, *TORTUS*.

La torta "chiovolo" è attestata anche per Visignano da AIS VI, 1241. Evoluzione semantica di torta "ritorta (per legare la fascina), fascio (di lino)", che troviamo pure nel fri. *tuartie* "ritorta, generalmente di vermene o vetrici" le stesse vermene e vetrici da farne ritorte. Oltre all'uso comune di legare fastelli, ecc., la *tuartie* serve ad allacciare il giogo dei bovini alla punta del timone, nel carro rustico" (Pirone, 1222, Pellegrini-Marcato, I 407). Sostantivazione del femm. di torto < lat. *TORTUS* (REW, 8809), participio passato di torquere "torcere". La voce è stata mutuata anche da Croati e Sloveni: cfr. sln. *trta* "vite, vimine", cr. *trta* (Istria) "vite; clematide; ritorta del giogo" (Skok III, 511). (Delbello, 1992, 197)

PRIMITIVNI PLUG V ŠIŠANSKEM ISTRSKEM NAREČJU

Barbara BURŠIĆ GIUDICI

Pedagoška fakulteta Pula, HR-52000 Pula, Medulinska 3

POVZETEK

Narečje Šišana, majhnega kraja blizu Pule, sodi v družino tistih staroistrskih govoric, ki so bile v daljni preteklosti verjetno razširjene po območju celotne jugovzhodne Istre. Pod trojnimi pritiski italijanščine, istrovenetščine in hrvaščine so se počasi skrčile na območje šestih krajev, kjer jih danes ohranjajo pri življenju maloštevilne in med seboj ločene etnične skupine.

Prebivalci Šišana živijo v pretežni meri od dela na polju. Poljedelstvo pa je področje, ki se po sili razmer izogiba spremembam. Vse je trdno zakoreninjeno v tradiciji in zato se je tudi kmečka narečna terminologija ohranila celoviteje od drugih.

Primitivni plug, ki so ga uporabljali kmetje v Šišanu, odseva tipično podobo izvinkega pluga iz starih časov. Vendar se sčasoma spremeni in se izvodi v nepotrebno orodje. Zato se nam zdi pomembno to izrazoslovje zabeležiti in opisati glavne dele tega orodja.

Ključne besede: plug, istriotski govor, Šišan

BIBLIOGRAFIA

- AIS - Jaberg, K., Jud, J. (1928-40):** Sprach- und Sachatlas Italiens und der Schweiz. Zofingen.
- Bezljaj, F. (1976):** Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana.
- Columella, G.M. (1992):** De re rustica, I, 1. In: Domenico Guerra: *Humanae Voces A.P.E.*, Milano.
- Catone, M.P. (1986):** De agri cultura, 1-4. In: Fedeli-Craca: *Antologia della letteratura latina*. Napoli, Il Tripode.
- Cerasuolo Pertusi, M.G. (1990):** Il contributo dell'etimologia alla storia della neolatinità istriana. In: *Atti e Memorie della società istriana di archeologia e storia patria*. Vol. XC. Trieste.
- Columella, G.M. (1992):** De re rustica, I, 1. In: Domenico Guerra: *Humanae Voces, A.P.E.* Milano.
- Crevatin, F. (1984):** Latino volgare, latino medioevale.
- Delbello, P. (1992):** Strumenti tradizionali dell'agricoltura nelle campagne dell'Istria. Trieste, Italo Svevo.
- DDVI - Cernecca, D. (1986):** Dizionario del dialetto di Valle d'Istria. ACRSR 8. Trieste, Lint.
- DEI - Battisti, C., Alessio, G. (1975):** Dizionario etimologico italiano. Firenze, G. Barbera.
- DELI - Cortelazzo, M., Zolli, P. (1979):** Dizionario etimologico della lingua italiana. Bologna, Zanichelli.
- DESF - Dizionario Etimologico Storico Friulano (1984).** Udine.
- DSFEC - Manzini, G., Rocchi, L. (1996):** Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. ACRSR 12. Trieste, Mosetti tecniche grafiche.
- Kniezsa, I. (1974):** A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest.
- Malusà, G. (1982-83):** Terminologia agricola dell'istron-
romanzo. ATTI XIII (Centro di ricerche storiche). Trieste-Rovigno.
- NDDT - Pinguentini, G. (1986):** Nuovo dizionario del dialetto triestino (storico - etimologico - fraseologico). Moena, Del Bianco.
- Nudrey, A. (1992):** *Electa Romae*. Napoli, Fratelli Ferraro editori.
- Pellegrini, G.B., Marcato, C. (1992):** Terminologia agricola friulana. Udine.
- Pirona, N. (1935):** Il Nuovo Pirona - Vocabolario Friulano. Udine.
- REW - Meyer-Lübke, W. (1972):** *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Carl Winter.
- Rismondo, D. (1925):** Dignano nei ricordi. Attrezzi rurali. Parenzo, Gaetano Coana.
- Skok, P. (1971-74):** Etimologiski rječnik hrvatskoga jezika I-IV. Zagreb.
- Tekavčić, P. (1977):** Problemi teorici e metodologici nella ricostruzione dell'istoromanzo. SRAZ 43.
- Tekavčić, P. (1982):** L'importanza e l'interesse degli studi istoromanzi per la linguistica neolatina e generale. Strasbourg, RLR.
- Varrone, M.T. (1986):** De re rustica I. In: Fedeli-Craca: *Antologia della letteratura latina*. Napoli, Il Tripode.
- VDI - Dalla Zonca, G.A. (1978):** Vocabolario dignaes-italiano / a cura di Debeljuh, M., presentazione di Tekavčić, P.). ACRSR 2. Trieste, Lint.
- VDRI - Pellizzer, A. e G. (1992):** Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria I-II. ACRSR 10. Trieste, La Mongolfiera.
- VG - Rosamani, E. (1958):** Vocabolario Giuliano. Bologna, Cappelli.
- VVD - Miotto, L. (1984):** Vocabolario del dialetto veneto - dalmata. Trieste, Lint.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND ASSOCIATIONS

OCENE IN POROČILA
RECENSIONI E RELAZIONI
REVIEWS AND REPORTS

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE
NOSTRE SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS
AND ASSOCIATIONS

Lucija Čok

ZRS KOPER V TRETJEM LETU SVOJEGA DELOVANJA

Februarja 1998 bosta minili dve leti, kar je Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru, ustanovljeno sicer že leto dni prej, z zaposlitvijo prvih raziskovalcev in po oblikovanju prve raziskovalne skupine tudi dejansko stopilo v svet slovenskega znanstvenega preučevanja. Od tedaj do danes je na osnovah raziskovanja preteklosti Slovenske Istre razširilo svoje delovanje na širše področje humanistike in družboslovja (zgodovinski, družbeni in politični vidiki obmejnega prostora, šolstvo, kultura in šport, varovanje in urejanje prostora, kulturna dediščina in družbena ekologija) in naravoslovja (varovanje naravne dediščine in oblikovanje zaščitene naravnih območij, preučevanje klimatskih, naravoslovnih in fizično-geografskih vidikov, agrarna izraba tal in kmetijskih razvojnih potencialov).

Temeljni smoter delovanja ZRS Koper je raziskovati, spodbujati raziskovanje in širiti dosežke raziskovalnega dela v jugozahodni Sloveniji ter s tem prispevati k razvijanju intelektualnega potenciala v navedenem območju, k njegovemu povezovanju v okviru skupnega slovenskega kulturnega prostora ter potrjevanju in uveljavljanju v mednarodnem znanstveno-raziskovalnem sobesedilu.

Raziskovalno delo

Raziskovalni program ZRS Koper pokriva tako temeljno kot aplikativno raziskovanje. V okviru temeljnih raziskav: Raziskave zgodovine institucij in vsakdanjega življenja v Slovenskem primorju v povezavi z Mediteranom (B. M. Gombač), Funkcija obmejnih in etnično mešanih območij v integracijskih procesih države Slovenije - primer Slovenske Istre (M. Bufon), Dinamika političnega dogajanja, ideoloških in kulturnih premikov ter družbeno gospodarskih in etničnih sprememb na Tržaškem v 19., in 20. stoletju (J. Pirjevec) se prepoznava vpetost raziskovalnih vsebin v prostor. V raziskovalnih hipotezah so posebej poudarjeni vidiki obmejnega položaja jugozahodne Slovenije kot enega

izmed najbolj izrazitih in tipičnih slovenskih obmejnih območij, ki jim je skozi zgodovino prepletenost družbenega in kulturnega dogajanja oblikovala posebno podobo.

Tako temeljno kot aplikativno raziskovanje si prizadeva, da bi s svojimi rezultati omogočalo boljše razumevanje problemov in procesov v območju Slovenske Istre in Primorja. S tem, da jih sooča in primerja s podobnimi dogajanjem v širšem mednarodnem sobesedilu, poskuša uveljavljati slovenske raziskovalne in znanstvene dosežke v svetu. Slovenija se v Evropi prepozna kot značilna obmejna država, ki je že relativno zgodaj posvečala svojo pozornost vidikom čezmejnega sodelovanja in povezovanja, vprašanjem funkcionalne integracije ter izpostavljanja širše družbene in prostorske vloge lokalnih skupnosti in manjšin.

ZRS Koper sledi tej poti tudi v svojem aplikativnem in razvojnem raziskovalnem delu s projekti: Temeljna merila in metode varstva in sonaravne rabe prostora obalne mikroregije Slovenije (P. Fister), Modeli dvojezičnega izobraževanja v osnovni šoli (L. Čok), Družbene dejavnosti v Mestni občini Koper (L. Čok), Pomoč z umetnostjo na področju zdravstva, socialnega varstva in šolstva (S. Tancig) in z več projekti s področja oljkarstva (Senzorične in nekatere kemijske značilnosti olj sorte "istrska belica"; Jod, nekateri minerali in ostanki pesticidov v oljčnih oljih Slovenske Istre (B. Butinar), Oljka v Slovenski Istri - naša kulturna dediščina (T. Levanič).

Širjenje raziskovalne dejavnosti za razvoj regije

Ker je delovanje ZRS Koper usmerjeno v razvoj intelektualnega potenciala, spodbuja interdisciplinarno raziskovalno delo ter povezuje obstoječe raziskovanje, je ustanavljanje novih raziskovalnih enot, ki naj oblikujejo svoje programe na osnovi potreb, interesov in specifičnih danosti območja, posledično ravnanje. Doslej so bile na ZRS Koper dane pobude za oblikovanje raziskovalne enote za sredozemske kulture v kmetijstvu in oljkarstvu.

Področje Slovenske Istre je eno najsevernejših področij, kjer oljka še uspeva. Znano je tudi, da je olje oljk, ki rastejo na severnem robu areala razširjenosti, kakovostnejše od južneje rastočih sort. Sorta *istrska belica* je najbolj zastopana sorta v Slovenski Istri. V zadnjem času se poleg domačih sadi na tem območju tudi precej italijanskih sort. Smotrno je čimprej raziskati razliko odpornosti, rodnosti in kakovosti olja med italijanskimi in avtohtonimi sortami. Kljub sorazmerno velikim vlaganjem družbe in posameznikov je razvoj oljkarstva prepočasen. Postaviti je treba drugačne razvojne osnove oljkarstvu kot pridelovalni dejavnosti in oljkarstvu kot prehrabeni kulturi.

Vinogradništvo in vinarstvo je na območju severne Istre ena osrednjih gospodarskih panog od rimskega

obdobja dalje. Tradicija, ugodno podnebje in bližina morja so tej dejavnosti dajale ugodne možnosti pridelovanja, trgovanja in blagovne izmenjave v bližnjih in daljnjih pokrajinah. Koprski vinorodni okoliš ima najboljše naravne pogoje med slovenskimi vinorodnimi okoliši. Med visokimi trtami severne Istre so že v srednjem veku med "črnimi vini" postavljali na prvo mesto *refošk* ali, kot so ga tudi imenovali, *veliki teran*. Refošk je torej avtohtona sorta, ki predstavlja del naše naravne in kulturne dediščine, z njim se Slovenska Istra lahko identificira. Še danes med pridelovalci rdečih vin koprski vinogradniki nimajo prave konkurence. V zadnjih letih so na domačih in tujih trgih kletarji Vinakoper, pa tudi nekateri zasebni vinogradniki, dokazali da s svojimi rdečimi vini enakovredno konkurirajo belim vinom. Na slovenskem in tujem trgu vina ima refošk posebno gospodarsko vrednost, ki bi jo bilo potrebno kot slovensko blagovno znamko tudi posebej zaščititi.

Na podlagi dokumentov razvoja mora Slovenija v letu 1998 pripraviti izhodišča za pogajanje o pridružitvi R Slovenije v EU. Nacionalni program za prevzem "Acquis communautaire", na primer, vsebuje tudi sekundarno zakonodajo olj in maslcev. Ta obravnava tržni red, ki zajema oljke, oljčno olje, namizne olive in druge stranske proizvode oljk in oljčnega olja. Med usklajenimi zakoni pa je že novi Zakon o vinu, v veljavi od 1.12.1997, ki omogoča zaščito porekla in kvalitete vina. Predmet tržnega reda pa so tudi institucionalne cene, standardi kakovosti proizvodov, trgovina z državami tretjega sveta in drugo. Pomen obstoja posebne raziskovalne enote, ki bo delovala v okviru nacionalnih potreb in mednarodne povezave Slovenske Istre in Slovenije, so najprej začutile lokalne skupnosti, ki jih predstavljajo občine Koper, Izola in Piran ter oljkarji, ki se združujejo v Društvu oljkarjev Slovenske Istre (DOSI). V zadnjem času pa je to pobudo podprlo tudi društvo vinogradnikov in kletarjev. Pobudo je sprejela tudi država Slovenija, predvsem s pristopom resornih ministrstev (Ministrstva za znanost in tehnologijo ter Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano) k dejavnostim priprave za ustanovitev enote za sredozemske kulture v kmetijstvu in oljkarstvu. Tudi gospodarstvo in kmetijstvo Slovenske Istre podpirata prizadevanja za njen nastanek.

Usmerjeno raziskovanje in vsebina raziskovalnih programov postavljajo ZRS Koper v posebno vlogo pri naporih za oblikovanje interdisciplinarnih, problemsko kompleksnih vsebinskih in metodoloških raziskovalnih pristopov ter za prenos teh pristopov in znanstveno-raziskovalnih dognanj na univerzitetno raven. V tej vlogi je ZRS Koper tudi sodelovalo pri organizaciji in uresničevanju podlag za nastanek in razvoj visokega šolstva na Primorskem. Glede na svoje specifične interese in možnosti je ZRS Koper soizvajalec razvojnega projekta Primorska univerza. Oblikovanje znanstveno-pedagoških programov za družboslovno-humanistično fakulteto in priprava kadrov za njihovo izvajanje

pa so za raziskovalce središča še posebno zanimivi. V povezovanju pedagoškega z znanstvenim delom so jamstva, ki omogočajo reden in ploden pretok ter sodelovanje na ravni univerza - raziskovalno delo na čim večjem številu znanstveno-raziskovalnih področij, kar zagotavlja kvaliteto tako teoretičnega kot aplikativnega znanstveno-raziskovalnega dela. Razvoj ZRS Koper bo torej neposredno pogojeval in spodbujal sodelovanje z nastajajočim univerzitetnim središčem. Z oblikovanjem univerzitetnih programov in usposabljanjem svojih raziskovalcev in mladih raziskovalcev za pedagoško delo bo ZRS Koper doprineslo k oblikovanju razmer za nastanek univerze na Primorskem, ki bo znanstveno usmerjena, študentom bo ponujala alternativne, na regionalno specifiko navezane programe, pri tem pa omogočala interdisciplinaren, mednarodno primerljiv študij.

V okviru projekta Koper 2020 - Družbene dejavnosti raziskovalna skupina ZRS Koper preučuje tudi lokacijske možnosti za postavitev posameznih visokošolskih središč bodoče univerze na Primorskem. Univerza je prostor kulture in znanosti ter javna funkcija. V Kopru je visoko šolstvo že del mesta, ga soustvarja in mu pripada. Integrirana mestna univerza Koper kot struktura, v katero je umeščeno visokošolsko delovanje, ponuja prostoru mesta Koper ustrezen, bivanjsko soodvisen, vendar razvojno perspektiven izziv.

Ureditev zgodovinskega jedra mesta Koper za potrebe visokega šolstva (ena fakulteta, dve ali več visokih šol, dokumentacijsko informacijski center, raziskovalni inštitut), vključevanje kulturnih ustanov v obšolske dejavnosti (galerijska dejavnost, muzejska in arhivska ponudba, zunanje in dvoranske površine za šport), bivanjska ponudba za študentsko populacijo (spodbujanje prebivalcev mesta k investiranju v stanovanjske prostore) pomenijo za umirajoče mestno jedro možnost prenove in oživitve.

Znanstveni sestanki

V septembru 1997 je ZRS Koper v sodelovanju z Inštitutom za novejšo zgodovino, Znanstvenim inštitutom Filozofske fakultete v Ljubljani, Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Goriškim muzejem, Pokrajinskimi muzejem v Kopru pripravilo tridnevni znanstveni sestanek "50-letnica Pariške mirovne pogodbe, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k matični državi Sloveniji". Na sestanku je sodelovalo več kot trideset zgodovinarjev, od tega je bila polovica tujih priznanih strokovnjakov iz 14 držav. Mesec dni kasneje je ZRS Koper izvedlo drugi znanstveni sestanek z naslovom "Sistemi oblasti - oblast institucij: teorija in praksa v sredozemskih deželah v novem veku". Oba sestanka sta poleg zgodovinarjev združila mednarodne ustanove in s tem omogočila pretok informacij in znanja.

Založništvo

Za učinkovito izvajanje znanstveno-raziskovalnega dela je potrebna tesna vez med raziskovanjem in informacijsko tehnologijo. Publicistični del je na vseh področjih preučevanja, še posebno pa v družboslovju in humanistiki, zaključna in najbolj odmevna, predvsem pa znanstvenemu vrednotenju najbolj izpostavljena faza. Soizdajateljska dejavnost ZRS Koper v znanstvenem publiciranju ANNALES je podprla raziskovalno delo in ponudila širši strokovni javnosti vpogled v svoje znanstvene dosežke zadnjih nekaj let. Informacijsko-dokumentacijsko delo, ki je odprto raziskovalnim in univerzitetnim potrebam, a tudi vsem drugim uporabnikom, oblikovanje sodobnih, elektronsko podprtih mednarodnih, medinstitutskih in meduniverzitetnih informacijsko-dokumentacijskih mrež je osnova za rast raziskovalne ustanove in razvoj njenega dela.

ZRS Koper je v soizdajateljstvu z Zgodovinskim društvom za Južno Primorsko v letu 1997 pripravilo in izdalo dve številki revije Annales (10. in 11. številko), prispevke znanstvenega sestanka "Razsvetljenje v Istri: Gian Rinaldo Carli med Istro, benetkami in Cesarstvom" v zbirki Acta Histriae, v Knjižnici Annales pa lepo bero del: Rastlinstvo primorskega Krasa in Istre, Travniki in pašniki M. Kaligariča, Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem B. Morenčiča in V. Guština ter prevod Tomšičevih Šavrnik v italijanščino.

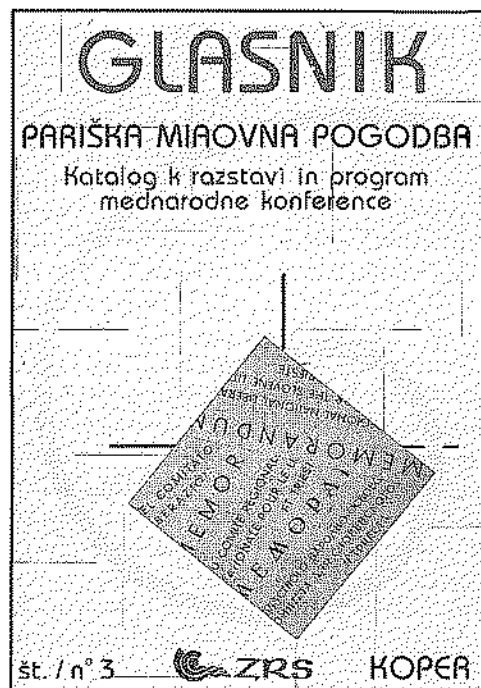
Glede na predviden razvoj visokošolskih ustanov na Primorskem pa je smiselno v okviru ZRS Koper povezati v času in prostoru tako informacijsko kot obstoječo založniško dejavnost. Sodobno zasnovano delovanje informacijske tehnologije in znanstvene publicistike v

okviru istega informacijskega središča bo pokrivalo ne le potrebe raziskovanja, temveč tudi visokošolske dejavnosti. Založniška programska zasnova z utečenim delovanjem in kadrovsko zasedbo pa že lahko predstavlja zameetek bodoče znanstvene in univerzitetne založbe.

Usposabljanje mladih raziskovalcev in spodbujanje mladinskega raziskovanja

Povezovanje pedagoškega z znanstvenim delom je najbolj naravno in uspešno v procesu usposabljanja mladih raziskovalcev. Mladi podiplomski študentje, ki so ob študiju še dejavno vključeni v raziskovanje pomenijo rast intelektualnega in znanstvenega potenciala prostora v katerem delujejo. ZRS Koper ima tri mlade raziskovalce, in sicer dva za področje zgodovine in enega za področje urbanizma. Dobri obete o povečanju števila razpisanih in zagotovljenih novih mest za mlade raziskovalce nam omogočajo bolj poglobljeno in temeljito načrtovanje raziskovalnih programov do leta 2004.

ZRS Koper je prevzelo tudi poroviteljstvo nad mladinskim raziskovanjem. Z regionalnim Odborom za uresničevanje nacionalnega programa "Uvajanje ljudi v znanost in tehnologijo na Obali" je v letih 1996-97 spodbujalo dejavnosti mladinskega raziskovanja, koordiniralo pripravo in vrednotenje raziskovalnih nalog ter organiziralo občinska tekmovanja v okviru projekta "Gibanje znanost mladini". V letu 1997. smo pridobili sredstva pri Ministrstvu za šolstvo za izvajanje programa za usposabljanje mentorjev mladinskega raziskovanja ter izdali eno številko Mladega glasnika ZRS Koper. V letu 1998 z delom nadaljevali in izdali drugo številko tega občila.

Alberto Pucer 120 LET PIRANSKEGA ARHIVA

Ko so leta 1877 začeli rušiti staro občinsko palačo, kjer so zgradili novo (sedanjo), so iz občinskega arhiva ločili starejše gradivo, zlasti srednjeveško od novo nastajajočega. Tako je občina Piran taistega leta ustanovila svoj arhiv kot ustanovo, ki letos praznuje svojo 120-letnico. Prvotno se je imenoval Stari mestni arhiv - Archivio civico antico in je najprej bil oddelek Mestne knjižnice. Prvi arhivar Starega piranskega mestnega arhiva je bil grof Stefano Rota, od leta 1891 pa profesor Domenico Vata, ki je dolga leta uspešno opravljal svojo službo arhivarja.

Medtem ko je izolski arhiv leta 1903 zgorel, koprski pa med drugo svetovno vojno odnesen v Italijo, gre zasluga piranskemu učitelju in knjižničarju Domenicu Petroniu, da je piranski arhiv ostal doma. Takratno arhivsko gradivo je namreč dal obzidati pod stopnišče občinske palače in se je tako ohranilo do danes.

V preteklosti se je piranski arhiv večkrat selil oziroma zamenjal prostore svojega domovanja. Iz občinske palače preko lože do zgradbe sodišča; leta 1954 je prišel v sklop takratnega Mestnega muzeja (danes pomorskega), leto dni kasneje pa je Občinski ljudski odbor ustanovil samostojni Mestni arhiv. Po sklepu piranske občinske skupščine leta 1974 so ga priključili Pokrajinskemu arhivu Koper, vendar pod pogojem, da arhivsko gradivo in osnovna sredstva ostanejo v Piranu. Leto dni kasneje so arhiv preselili v prostore minoritskega samostana, kjer je domoval do oktobra leta 1995, ko se je preselil v prostore na Župančičevi. Te številne selitve v preteklosti pa so žal precej škodoval arhivskemu gradivu (predvsem starejšemu), da ga je bilo potrebno restavrirati in tako zaščititi pred nadaljnjim propadanjem. Precej starejšega gradiva pa je tudi posnetega na mikrofilmih.

Neprecenljivo vredno in raznovrstno piransko arhivsko gradivo, ki se kontinuirano hrani od leta 1173 naprej (prepis najstarejših dokumentov pa segata celo v leta 1036 in 1041), govori o bogati preteklosti Pirana, njegovem bližnjem in širšem zaledju, večjem delu Istre in nenazadnje o vlogi Pirana v evropskem prostoru.

Piranski arhiv hrani več kot 1800 primerkov notarskih pergamentnih listin (1173-1887), čez 70 dukalov ali doževih pisem (1263-1699), tudi pisanih na pergamentu (preparirani živalski koži) in okoli 9000 testamentov, pisanih na papirju, ki so bogat vir za zgodovinarje, etnološke, umetnostne zgodovinarje, pravnike, jezikoslovce... Med številnimi dokumenti in kodeksi iz obdobja beneške oblasti (1283-1797) velja omeniti še notarske knjige (najstarejša je iz leta 1282), statute občine Piran (najstarejši ohranjen v originalu je iz leta 1307, v prepisih so ohranjeni tudi odlomki statuta iz leta 1274), čez 140 vicedomskih knjig (vsebujejo vpis kratke vsebine pravnih aktov, s katerim so le-ti postali legalizirani) pa kataverske (knjige glob in kazni), komorniške (knjige prihodkov in izdatkov občine), knjige javnih prodaj in

dražb, knjige oseb (hudodelcev), ki so bili izgnani iz občine Piran, knjige obsodb, knjige o obmejnih sporih, knjigo prepisov vseh važnejših dokumentov, knjige o socialnih bojih v občini Piran, o občinskih ribjih loviščih in številne druge kodekse, ki so vsi "ročni izdelek" skrbnih pisarjev. Starejše gradivo je pisano v različnih pisavah in do zadnjih desetletij 15. stoletja v srednjeveški latinščini, šele po letu 1480 se začne kot uradni jezik uveljavljati italijanščina, ki pa je bila močno "oplemenitena" s primesmi piranskega ljudskega jezika.

Veliko gradiva je tudi iz francoskega, avstrijskega, italijanskega in povojnega obdobja. Poleg občinskega arhiva so tu shranjeni še arhivi raznih likvidiranih podjetij (Rudnik Sečovlje, Ladjedelnica Piran, Splošna plovba Piran...), številnih osnovnih in srednjih šol, sodišča, raznih družin (Tartini, Gabrielli, Smareglia...), razne zbirke (načrti, plakati, fotografije in razglednice...), inkunabule (prve tiskane knjige) itd. Vsega arhivskega gradiva je okoli 800 tekočih metrov.

Iz tega bogatega piranskega arhivskega gradiva so bile tako s strani domačih kot tudi tujih avtorjev oziroma raziskovalcev (iz Italije, Hrvaške, Nemčije, Švice, Avstrije in celo iz ZDA) napisane številne zgodovinske knjige, razprave, referati, diplomske naloge, doktorske disertacije. Osnovnošolcem in srednješolcem je piransko arhivsko gradivo služilo za pripravo več raziskovalnih nalog, študentom pa za seminarska in diplomska dela. Napisani so bili številni članki, pripravljene razstave s katalogi, posnete radijske in TV oddaje ...

Piranski arhiv obišče vsako leto več raziskovalcev. Izredno veliko zanimanje kažejo tudi srednje in osnovne šole tako iz Slovenske Istre kot notranjosti Slovenije.

Ob 120-letnici so v avli piranskega arhiva pripravili razstavo, ki prikazuje akte o nastanku in domovanju arhiva v preteklosti, primerke nekaterih zanimivejših dokumentov različnih fondov iz zbirk - le delček neprecenljivega bogastva, ki ga hrani arhiv.

Na enem od dveh kamnitih stebrov za zastave ob vhodu na Tartinijev trg je vklesan stavek, ki se v prevodu glasi: "Po naših molitvah boš varna ostala zemlja Piranska". Danes lahko z zanosom ugotovimo, da je del te piranske zemlje tudi piranski arhiv, na katerega so bili ponosni naši predniki, smo ponosni mi in nedvomno bodo tudi naši zanamci, kajti arhiv je osebna izkaznica in duša mesta.

Salvator Žitko

Razstava "GOVOREČE PODOBE" (Ilustrirana padovanska biblija med besedo in podobo) "Visibile parlare" (Bibbia Istoriata Padovana tra parola e immagine) Akademije dei Concordi iz Roviga

Ob koncu junija 1997 je bila v atriju Pokrajinskega muzeja Koper v sodelovanju s Samoupravo skupnostjo

italijanske narodnosti v Kopru odprta razstava Akademije dei Concordi iz Roviga z naslovom "Visibile parlare" (La Bibbia Istoriata Padovana tra parola e immagine) - "Govoreče podobe" (Ilustrirana padovanska biblija med besedo in podobo).

Akademija dei Concordi iz Roviga ima že dolgo tradicijo, saj njeno delovanje sega že v konec 16. stoletja. Tako kot druge podobne ustanove v Italiji je tudi akademija "Concordiana" botrovala večnim razpravam, ki so se v 17. in 18. stol. sukale okrog različnih tem, dragoceno pa je tudi dejstvo, da sta bila med zunanji člani te akademije v 18. stoletju najvidnejša člana in voditelja koprške Akademije dei Risorti, Gian Rinaldo Carli in Girolamo Gravisi. V času avstrijske vladavine v 19. stol. je Akademija doživela nov razcvet, ki pa je spodbudil tudi dogovor z občino Rovigo, da se za javnost odpreta pinakoteka in bogata knjižnica, ki danes šteje že več kot 200.000 knjig, med katerimi najdemo številne rokopise, inkunabule in dragocena dela iz preteklih stoletij. Med rokopisi je zlasti dragocen fond "Della Peregrinazione di Baldassare Bonifacio", ki vsebuje koristne in zanimive podatke iz političnega, kulturnega, verskega in družbenega življenja, kjer je Bonifacio opravljal svojo škofovsko funkcijo, med drugim tudi v Kopru; gradivo bo predmet skupnih raziskav in objav v tem oziroma prihodnjem letu.

Danes akademija "Concordiana" v sodelovanju z Deželo Veneto (Regione Veneta) in krajevnimi ustanovami uresničuje intenzivni program za valorizacijo starih umetnih in knjižnih fondov, za ureditev sodobne in funkcionalne mreže javnih knjižnic ter za podporo knjižnicam in kulturnim ustanovam v tem delu Padske nižine. Prav gotovo bo vse to razvejano delovanje Akademije ob podobnih konceptih, programih in ob sodelovanju koprskih kulturnih ustanov, lahko predstavljalo dragoceno izkušnjo in bogatitev kulturnega utripa našega mesta.

Na sami razstavi je bil iz bogatega knjižnega fonda Akademije dei Concordi predstavljen rokopis z naslovom: "Bibbia Istoriata Padovana", ki v nekaterih pogledih sicer ni povsem ustrezen, se pa nanaša na rokopis, ki ga danes hranijo delno v Akademiji v Rovigu, delno pa v londonski British Library in je eno najbolj dragocenih pričevanj o padovanskem jeziku in umetnosti s konca 12. stoletja. Tako imenovana "Bibbia di Rovigo" je verjetno najbolj obširno ilustrirano Sveto pismo italijanskega srednjega veka. V svoji zasnovi in namenu se močno razlikuje od monumentalnih francoskih "Bibles moraliées", prav tako pa tudi od "Bibles historiales", saj gre za neposredni prevod latinske Vulgate v govorjeno italijanščino, ki je podrejen slikovni upodobitvi. Po mnenju strokovnjakov gre torej za ilustrirano Sveto pismo, edino tovrstno znano Sveto pismo v vsej Italiji.

Nedvomno je razstava iz Roviga odprla možnost za plodno in konstruktivno sodelovanje koprskih kulturnih ustanov z Rovigom; v okviru dogovorjenega programa

sodelovanja je predvideno gostovanje koprške muzejske ustanove z razstavo "Grbi mestnega jedra Kopra", hkrati pa se oblikujejo dogovori o skupnih raziskovalnih projektih, ki naj bi potekali v okviru Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru in Zgodovinskega društva za južno Primorsko.

Pietro Saraceno

COSTITUZIONE DELL'ISTITUTO LUISA GIORGIERI SARACENO, sotto il patrocinio della Società per gli studi di storia delle istituzioni

La Società per gli studi di storia delle istituzioni di Roma si unì ai promotori del Convegno internazionale Sistemi di potere e poteri delle istituzioni (Capodistria, 9-11 ottobre 1997) stabilendo così un rapporto di collaborazione continua con gli organizzatori del convegno, cioè con la Società storica del Litorale e il Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia di Capodistria.

Sotto il patrocinio della stessa Società per gli studi di storia delle istituzioni il 27 giugno 1997 si è costituito a Roma l'Istituto Luisa Giorgieri Saraceno, con lo scopo di favorire gli studi in materia di storia delle istituzioni italiane del periodo dal 1800 al 1950 circa, con particolare riguardo per la storia delle istituzioni giudiziarie.

L'Istituto è fornito di una relativamente piccola ma ben specializzata biblioteca e di una camera da adibire a foresteria per gli studiosi stranieri od italiani non

residenti a Roma, per soggiorni della durata, in linea di massima, da pochi giorni ad un mese. La biblioteca comprende circa 6.500 volumi e 1.000 opuscoli, tutti inseriti in un catalogo informatizzato, più altre importanti opere come la raccolta ufficiale delle leggi italiane e grossi spezzoni della legislazione degli stati italiani pre-unitari, le principali enciclopedie generali e giuridiche, le ultime trenta annate delle maggiori riviste storiche italiane e molte opere di natura diversa e soprattutto opere di consultazione, come bibliografie, inventari di archivi o raccolte di biografie.

Per l'uso della biblioteca è sufficiente una prenotazione telefonica, mentre l'uso della foresteria è subordinato ad una richiesta da inviarsi al direttore dell'Istituto, Prof. Pietro Saraceno, per posta ordinaria o

per fax o per E-mail, all'indirizzo seguente: via Cornelia 7, IT-00166 Roma; tel. ++39-6-62.42.901, fax (da attivare su richiesta telefonica) ++39-6-62.42.901; E-mail pietro.saraceno@rm.ats.it.

Tale richiesta dovrà contenere un succinto curriculum vitae del richiedente, l'indicazione delle sue pubblicazioni principali ed una breve descrizione del progetto di ricerca. Il direttore si riserva il diritto di accordare o meno l'uso della foresteria in base sia alla sua disponibilità che all'interesse scientifico del progetto di ricerca presentato.

I servizi dell'Istituto sono offerti gratuitamente a tutti gli studiosi presentati dal ZRS, Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia.

OCENE IN POROČILA

RECENSIONI E RELAZIONI

REVIEWS AND REPORTS

Radovan Cunja

"NUOVI DATI SULLA CERAMICA DAL BASSO
MEDIOEVO AL RINASCIMENTO IN FRIULI:
PRODUZIONE LOCALE E DIFFUSIONE VERSO LE
AREE TRANSALPINE". Giornata di studio. Udine, 16
marzo 1996 (Študijski dan. Videm, 16.3.1996)

Mestni muzej v Vidmu (*Civici Musei di Udine*) in furlansko arheološko društvo (*Società Friulana di Archeologia*) sta organizirala študijski dan o problematiki poznosrednjeveške in renesančne keramike v Furlaniji, njeni produkciji in povezavah s sosednjimi območji, ki je potekal 16.3.1996 na sedežu društva v obnovljenem gotskem stolpu mestnih vrat (*Torre di Porta Villalta*) v Vidmu. Obsežen program predavanj je bil razdeljen na naslednje tematske sklope: severovzhodna Italija - splošni problemi, nove arheološke najdbe iz Furlanije, posebej primer Vidma, sosednja območja (Slovenija, Avstrija), problematika restavriranja keramičnih najdb.

V uvodnem predavanju je bilo podano stanje raziskav obravnavane problematike v severovzhodni Italiji (S. Gelichi, Università di Pisa), sledila so predavanja o novih najdbah arhajske majolike v Ogleju (F. Maselli Scotti, Museo nazionale archeologico di Aquileia), o najdbah keramike na furlanskih gradovih (V. Tomadin, Centro I.R.Fo.P. di Gradisca d'Isonzo) in problem ponovne uporabe ponesrečenih lončarskih izdelkov iz lončarske peči, odkrite v Pordenonu (C. Tommasini, Pordenone).

Številne nove najdbe iz Vidma so bile osvetljene z več vidikov: najdbe renesančnih keramičnih ploščic iz palače ex Dolfen (G. Malisani, Soprintendenza ai B.A.A.A.A., Udine), prvi podatki o keramičnih najdbah iz palače ex Dolfen (M. Buora, Civici Musei di Udine), produkcija lončarske peči v ulici Brenari (G. Cescutti, Società Friulana di Archeologia), predstavitev računalniške obdelave ornamentalnih motivov na renesančni keramiki iz omenjene peči (A. in A. Saccavini, Società Friulana di Archeologia) in pomen arhivskih virov pri raziskovanju lončarske obrti na primeru župnije S. Quirino med 16. in 18. stoletjem (C. Galanti, Udine).

Popoldanski del se je začel s tremi predavanji: o keramiki med Padom in Sočo (M. Munarini, Padova), o grobi keramiki z "lončarskimi znaki" na dnu posod in vprašanjih njihove interpretacije (A. Negri, Padova) ter o

dokumentarnih in arheoloških virih za keramično produkcijo (R. Costantini, Udine).

Sledil je sklop, posvečen novim najdbam iz Slovenije in Avstrije, z naslednjimi predavanji: keramične najdbe iz zahodne Slovenije (B. Žbona Trkman, Goriški muzej Nova Gorica), keramične najdbe iz celjskih izkopavanj (A. Vogrin, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje), keramične najdbe iz kapucinskega samostana na Ptuj (M. Lubšina Tušek, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor - predstavila B. Žbona Trkman), fragment bokala iz arhajske majolike s Starega gradu nad Podbočjem pri Kostanjevici (K. Predovnik, Filozofska fakulteta Ljubljana, Oddelek za arheologijo), nove najdbe z Ljubljanskega gradu in z dvorišča Mestnega muzeja v Ljubljani (M. Horvat, Mestni muzej Ljubljana), italijanska keramika iz Narodnega muzeja v Ljubljani (M. Kos, Narodni muzej Ljubljana) ter zgrafito keramika s Koroške (L. Low, Museum für Volkskultur, Spittal).

Srečanje sta zaključili predavanji o problematiki restavriranja keramičnih najdb (J. Šubic Pristan, Goriški muzej Nova Gorica in G. Nonini, Società Friulana di Archeologia).

Vsa predavanja so spremljali diapozitivi, ob koncu vsakega tematskega sklopa pa je sledila diskusija. Vsi predstavljeni referati bodo objavljeni v publikaciji, ki je v pripravi; tematski sklop, ki se nanaša na gradivo iz Slovenije, bo razširjeno še z nekaterimi novimi prispevki. Vsekakor je potrebno izreči priznanje furlanskemu arheološkemu društvu in videmskemu muzeju za dobro izpeljano organizacijo srečanja. Udeležba na njem je bila koristna izkušnja in priložnost za navezavo stikov z raziskovalci na tem področju, saj je problematika v mnogočem sorodna in tesno povezana tudi z Istro. Na srečanju se je jasno pokazala tudi razlika v stanju raziskav, ki so v Furlaniji in na splošno v severni Italiji dosegle že zavidljive rezultate, medtem ko je študij tovrstnega gradiva v Sloveniji v marsičem še na začetku, kar je bilo tudi razvidno iz nekaterih referatov, vendar v zadnjem času v občutnem razmahu. Medtem ko kaže keramično gradivo iz zahodne Slovenije in Istre tesne sorodnosti s severnoitalijansko produkcijo in večinoma verjetno predstavlja import, pa je v osrednjeslovenskem prostoru in vzhodnejše takšna keramika v manjšini; velik del tam najdenega keramičnega gradiva pa gre pripisati lokalni produkciji. Ob tem seveda ne gre prezreti tudi deleža lončarskih delavnic, ki so delovale severno in vzhodno od Slovenije in morebitni import, ki ga je zaradi stanja raziskav zaenkrat še težko zanesljivo izdvojiti. Pokazala se je potreba po nadaljevanju raziskav na tem področju in tesnejšem medsebojnem sodelovanju. Podobno srečanje bo potekalo v Ljubljani sredi novembra 1997. Bogato srednjeveško in novoveško keramično gradivo, ki je prišlo na dan med arheološkimi raziskavami v starih mestnih jedrih Kopra, Izole in deloma tudi Pirana, kakor tudi začetni koraki, ki so

bili narejeni v tej smeri leta 1989 z razstavo "*Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia*" in spremnim katalogom, nas obvezuje k ovrednotenju tega doslej s strani arheologije vse preveč zapostavljenega gradiva in k njegovi ustrezni muzejski predstavitvi.

Snježana Karinja

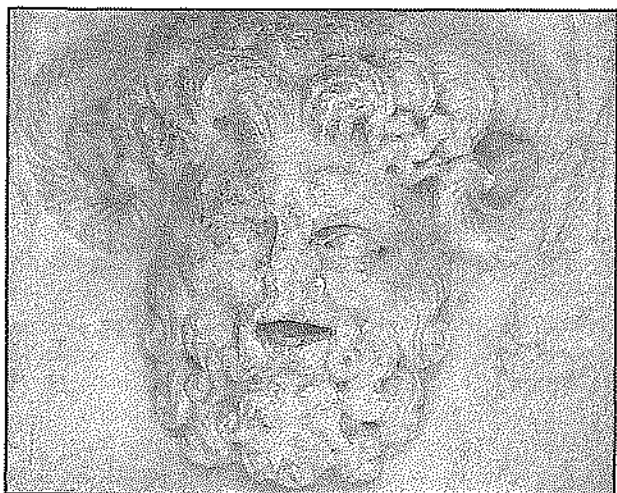
Mednarodni posvet "SKLAD U KAMENU - TEHNIKE OBRADBE, GRADNJE I DEKORACIJE U KAMENU KROZ POVIJESNA RAZDOBLJA". Pula, 27.-30.11.1996

Mednarodni posvet na gornjo temo, ki je potekal v Puli med 27. in 30. novembrom 1996, je organiziral Mednarodni raziskovalni center za arheologijo Medulin - Brijuni (Univerza v Zagrebu, Mednarodno središče hrvaških univerz v Istri), pod pokroviteljstvom Federica Mayora, generalnega ravnatelja Organizacije združenih narodov za šolstvo, znanost in kulturo. Osrednja tema posveta je bil kamen kot osnovni material, ki ga je človek že od nekdaj uporabljal pri gradnji, podteme pa so predstavljali računalniki v arheologiji ter splošne in specialne arheološke karte.

Uvodni referat o geološki podobi Hrvaške, geološki sestavi in poreklu kamnin v arhitekturni dediščini, s posebnim poudarkom na Istri, je imel dr. Branko Crnković (Rudarsko-geološko-naftna fakulteta Zagreb). Uporabo kamna iz rimskega kamnoloma *Cave Romane* v 6 km od Pulja oddaljenem Vinkuranu in način klesanja kamnitih blokov pri gradnji amfiteatra v Pulju je predstavila mag. Vesna Girardi Jurkić (Stalna misija RH pri UNESCO v Parizu). Različne tehnike obdelave marmorja so bile osrednja tema predavanja dr. Amande Cleridge (Univerza v Oxfordu). Njihova različnost nam lahko dopolni sliko o izvoru, izšolanosti klesarja ter fizičnih lastnostih marmorja kot tudi o ekonomiji klesarske proizvodnje. Dr. Isabel Roda-Mayer (Avtonomna univerza Barcelona, Katedra za arheologijo) je obravnavala osnovne tipe marmorja na področju Hispanije, njihovo kronologijo, razprostranjenost ter obdelavo. Izbor gradbenega materiala in uporabljenega načina gradnje zidov, ki sta pokazatelj kakovosti delovne moči in potrebnega časa za gradnjo spomenikov v galorimski arhitekturi (na primerih gledališč v Bordeauxu, Arlesu idr.) je prikazala dr. Myriam Fincker (Inštitut za raziskovanje antične arhitekture, Urad Jug-Zahod, Nacionalni center za znanstvena raziskovanja, Pau, Francija). Guido Rosada (Univerza v Padovi, Oddelek za antične vede) je podal pregled različnih tehnik gradnje in gradbenih materialov v X. regiji rimske Italije (današnja severovzhodna Italija in Istra). Poudaril je, da je tehnika gradnje le eden izmed elementov, ki skupaj z drugimi

razpoložljivimi elementi omogoča interpretacijo in datacijo objektov, uporabljeni materiali pa so pretežno lokalnega izvora. O uporabi apnenca pri gradnji in pojavu apna kot vezivnega sredstva in najpomembnejšega izvora bele barve je predaval dr. Aleksandar Durman (Filozofska fakulteta Zagreb, Oddelek za arheologijo). V nadaljevanju se je dotaknil simbolike barv: rdeča, ki pomeni življenje, in bela, ki simbolizira smrt ter mistične spremembe apnenca v apno v prazgodovinski keramični produkciji. V razmislek je postavil vprašanje, kako je bilo mogoče izdelati tako kakovostno keramiko že v prazgodovini. Klara Buršić Matijašić (Arheološki muzej Istre, Pulj) je opisala štiri kamnite bloke z umetno narejenimi vdolbinami iz prazgodovinske naselbine Karaštak pri Rovinju, ki jih datira v bronasto dobo in meni, da so bili prvotno uporabljeni v kultne namene za libacijo, sekundarno pa so bili vzdani v vodoravni oz. pokončni legi pri gradnji obzidja. V starejši literaturi sta se s problematiko omenjenih blokov ukvarjala Carlo Marchesetti in Boris Bačić. O razkošni rimski vili v zalivu Verige na otoku Veliki Brijun, poreklu tam uporabljenega gradbenega in okrasnega kamna, gradbenih tehnikah in problematiki konservacije njenih ostankov, ki so prezentirani na terenu, je spregovorila dr. Vlasta Begović Dvoržak (Državna uprava za varstvo kulturne in naravne dediščine, Zagreb). Rdeča nit treh referatov, ki so sledili, je bila suhozidna tehnika gradnje in spontano ljudsko stavbarstvo. V prvem je dr. Aleksandra Faber (Zagreb) podala pregled suhozidne gradnje s kamnom od prazgodovine do novejšega časa na področju od Velebita do severnojadranskih otokov, predvsem Krka. Nada Orbančić-Sapundžić ("Instrukt-Projekt", Rovinj d.o.o.) je orisala zgodovinska dogajanja v Istri in se zadržala na suhozidu kot delu ruralne arhitekture in njegovem izginjanju v zadnjih dveh desetletjih, s tem pa tudi spreminjanju istrske kulturne krajine. Hiše okroglega tlorisa, grajene iz obdelanih ali pa delno obdelanih kamnov v suhozidni tehniki - kašune in problematiko njihovega varovanja je predstavila Tihomira Stepinac-Fabijanić (Zavod Hrvaške akademije znanosti in umetnosti, Rijeka). Vsi trije referati so pokazali na kritično stanje tovrstnih objektov, ki so podvrženi hitremu propadanju skupaj z degradacijo kulturne krajine zaradi grobih in nekontroliranih posegov vanjo. Kristina Džin (Arheološki muzej Istre, Pula) je analizirala dekoracije rimskih gledališč v Pulju. Dr. Emilio Marín (Arheološki muzej Split) in dr. Amanda Cleridge (Univerza v Oxfordu) sta opisala okoliščine najdb in tehnike obdelave marmornatih skulptur, najdenih v Naroni (danes naselje Vid pri Metkoviću), Ivo Donelli (Arheološki muzej Split) pa program njihove konservacije. O rimskih napisnih kamnih iz Narodnega muzeja v Ljubljani in o izvoru kamna, iz katerega so izklesani, je govorila dr. Marjeta Šašel Kos (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana). Mag. Attilio Krizmanić (Oddelek za stavbno dediščino, Pulj) je predstavil štiri pomembne spomenike v veduti

mesta Pulj: kompleks komunalne palače in Avgustovega templja na forumu, amfiteater, Porta Rata in antično obzidje ter cerkev in samostan sv. Frančiška. Dr. Bruna Kuntić Makvić (Filozofska fakulteta Zagreb, Oddelek za zgodovino) je v predavanju *Mirum perficere opus* s primerjavo pasijonov v grškem in latinskem jeziku podala pregled uporabljenih terminov za klesarsko in kiparsko delo ter možnost ugotavljanja istovetnosti z nekaterimi spomeniki na terenu. Zanimivi so odnosi med osebami različnih poklicev. Konservatorska in prezentacijska dela na poznoantičnem najdišču Ajdna nad Potoki je predstavil Milan Sagadin (Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj). Anemari Bugarski-Mesdjian (Marseille) je spregovorila o izdelavi mozaikov in o vlogi mozaicistov. Ozrla se je na probleme interpretacije napisa *tessellarius-musiarius* in vlogo, ki jo je imel *pictor imaginarius*, najbolje plačani delavec delavnice mozaikov.

V okviru podteme o arheoloških kartah je Jasminka Čus-Rukonić (Creski muzej, Cres) predstavila otok Susak, na katerem vse do leta 1993 niso bila izvedena arheološka izkopavanja, temveč samo rekognosciranja. Vse dosedanje najdbe in podatki, vključno z novjšimi arheološkimi raziskavami, govorijo o živahni trgovski povezavi otoka Suska s cresko-lošinsko skupino otokov. Isabela Modugno (Univerza v Padovi) je v okviru podteme računalniki v arheologiji prikazala teritorialni informacijski sistem v arheološki uporabi.

V okviru programa posvetovanja je bila predstavljena knjiga *Antička Pula* (avtorja: Klara Buršić-Matijašić, dr. Robert Matijašić), Zavičajna naklada "Žakan Juri", Pulj 1996, ki je izšla v hrvaščini, italijanshini in angleščini.

Po končanem posvetu je bila organizirana strokovna ekskurzija v rimski kamnolom *Cava Romana* v Vinkuranu pri Puli, Nezakcij, današnje Vizače, ter v kamnolom v Kanfanaru, kjer uporabljajo dva načina za pridobivanje kamna, in sicer nadzemni in podzemni.

Natisnjena je bila publikacija povzetkov predavanj v hrvaškem in angleškem jeziku, ki je bila dostopna udeležencem že na posvetovanju (Materijali 8. Pula, 1996, 106 strani) in v kateri so zajeti tudi referati, ki na posvetovanju niso bili predstavljeni.

Za temo naslednjega mednarodnega posveta leta 1997 je bil izbran imperialni kult na Mediteranu.

Snježana Hozjan

IV. DANI MATKA LAGINJE. Kulturno-znanstveni skup društva za povjesnicu / Katedre Čakavskoga sabora, Klana, 22.3.1997

Uz dr. Jurja Dobrilu, porečko-puljskoga i tršćansko-koparskoga biskupa, koji je rođen u središnjoj Istri, najznamenitiji pripadnik hrvatskoga naroda Istre je dr. Matko Laginja iz njezina najistočnijega dijela, iz Klane, ponad Rijeke i Opatije. Oba ta prvaka nacionalnoga pokreta toliko su poznata da se čini kako je teško o njima nešto novo reći. Naravno, u znanstvenom i stručnom pogledu nikad se ne može reći da je istraživanje dovršeno, pa tome u prilog svjedoče i sadržaji "IV. dana Matka Laginje", a posebno jedan njihov dio - kulturno/znanstveni skup.

Matko Laginja rođen je 1852., a kao prognanik pred okupacijom koju je 1918. proveo Kraljevina Italija preminuo je 1930. god. u Zagrebu. Bio je hrvatski narodni preporoditelj, političar, odvjetnik, urednik, tiskar, književnik, jedini hrvatski ban iz Istre i drugo. God. 1992., u jeku ratnih zbivanja u Hrvatskoj, priređeno je opsežno obilježavanje 150. obljetnice Laginjinog rođenja nizom kulturnih manifestacija, od kojih je jedna bio i višednevni znanstveni skup. Simpozij je započeo u palači Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a nastavljen je u Kastavu, središnjem mjestu Kastavštine; kulturne manifestacije odvijale su se i u Klani i u Ronjgima, također u Kastavštini. Ta višednevna kulturna i znanstvena događanja potekla su Klanjce da se organiziraju, da prihvate prijedlog Čakavskoga sabora (čije je sjedište u Puli) i osnuju njegovu katedru - Društvo za povjesnicu Klane. Tako su začeti i "Dani Matka Laginje", u okviru kojih je 22. ožujka 1997. god. po četvrti put priređen i kulturno-znanstveni skup, u Vijećnici Općine Klana. Naime, Laginja je rođen 18. ožujka.

Uoči skupa u Klani Petar Strčić i Ivan Šnajdar javnosti su predstavili treći svezak "Zbornika" Društva za povjesnicu / Katedre Čakavskog sabora Klana, u kojem su objavljena integralna ili dopunjena priopćenja s trećega znanstveno-stručnoga skupa (1996.), ali i neki drugi, dodatni materijali. Ova manifestacija nastavljena

je sa znanstvenim skupom, čiji su sadržaji interdisciplinarni. Tako su stručnjaci s Pedagoškoga fakulteta u Rijeci dali uvid u filološka i toponimijska istraživanja klanjskoga kraja: mr. Silvana Vranić govorila je o mjesnomu govoru naselja Breza, a mr. Stanislav Gilić o toponomiji katastarske općine Studena. Kao i tijekom prošlogodišnjih skupova dva su izlaganja posvećena velikome klanjskome sinu dr. Matku Laginji. Mr. Željko Bartulović s Pravnoga fakulteta u Rijeci pripremio je analizu istraživanja i proučavanja "Vinodolskog zakona" iz 1288. u djelu Matka Laginje. (To je dokument pisan glagoljicom, a jedan je od najznačajnijih pravnopovijesnih spomenika ne samo u Hrvatskoj već i uopće). Mr. Željko Klaić iz Varaždina dao je uvid u odnos Matka Laginje i hrvatskog i slovenskog pokreta u Istri rascijepljenoga na narodno-liberalnu in kršćansko-socijalnu struju u Istri u razdoblju od 1918. do 1929. godine. Potom je maestro Dušan Prašelj iz Rijeke referirao o glazbenom opusu dr. Jerolima Gržinića, rođenom u Klanju 1905., a preminuo u Sloveniji 1985. godine; osnovnu i srednju školu te teologiju polazio je u Ljubljani, gdje je postigao doktorat iz oblasti matematike i fizike, a glazbenu akademiju diplomirao je u Torinu. U njegov životopis dao je uvid Josip Gržinić. O klanjskim feudalnim gospodarima Panizzoli i Scampichio iznio je podatke Ivan Šnajdar. Ravnatelj Povijesnoga arhiva u Rijeci Goran Crnković opisao je djelovanje Ivana Krstića na prijelazu iz 19. u 20. st. u vezi s Klanom. (Krstić je bio došljak iz Dalmacije, iz okolice Zadra, te je kao pouzdanik vladajućega talijanaško-talijanskog pokreta nastojao u kastavskom i opatijskom području razbiti hrvatski, a time i slovenski narodni pokret u susjednome kraju.) Nekoliko izvornih svjedočanstava o klanjskim odnosima sa susjednom Grobništinom u 16. i 17. st. (npr., u vezi s turskim prodorima) dao je dr. Irvin Lukežić s Pedagoškoga fakulteta u Rijeci. I, na kraju, Ranko Starac izvijestio je slušateljstvo o rezultatima svojih istraživanja u 1996. godini (finacirala ih je klanjska općina) na Gradini ponad same Klane - nekadašnjem feudalnom kaštelu i vojničkoj utvrdi (dužina je oko 70, a širina oko 30 metara), čiji je crtež prezentirao već Valvasor.

I ovaj je skup o tzv. maloj sredini pokazao da se sustavnim, organiziranim radom s uspjehom mogu skupljati kamenčići koji će danas-sutra dati mozaik klanjskoga područja, upotpunjen saznanjima stručnjaka iz različitih oblasti i područja kulture i znanosti. Jer, ne treba zaboraviti: nekada je ovo područje s pet naselja (Breza, Klana, Lisac, Studene i Škalnica) bilo jedno od najprometnijih, na transversalnim putevima koji su tekli od austrijskih i slovenskih zemalja ka hrvatskoj obali Jadranskog mora (Klana je, rekli smo, nedaleko od Rijeke i Opatije), odnosno iz Bosne i unutrašnjosti hrvatske prema Sloveniji i, dalje, prema Italiji. I danas je to jedno od najbogatijih šumskih i lovnih prostranstava u Republici Hrvatskoj. Stoga je tim zanimljivija njegova prošlost, do akcija Društva za povjesnicu Klane vrlo malo poznata.

D. André, M. Casteret, P. Carlier, A. Gautier, G. Kalliatakis, C. in L. Renouard: LA PLUME ET LES GOUFFRES. CORRESPONDENCE DE E.-A. MARTEL (1868-1936). Meyrueis, Association E.-A. Martel, 1997

Leto 1997 so v francoskem departmaju Lozère poimenovali "Martelovo leto". Pred 100 leti je namreč ta znameniti francoski raziskovalec krasa in kraških jam, imenujejo ga "utemeljitelj sodobne speleologije" (pri nas sicer imenujemo "očeta sodobne speleologije" A. Schmidla), med drugim je tudi prvi prodril po podzemeljski Pivki iz Postojnske do Magdalene jame, zaključil svoje drugo raziskovanje kraških planot Causses. Velik del departmaja Lozère obsegajo prav Causses in Martel jih je s svojimi raziskavami odkril Francozom in tako postavil temelje tamkajšnjega turizma, od katerega je zelo odvisen tudi proračun Lozère.

V Martelovem letu so v Lozère pripravili celo vrsto prireditev, eden najpomembnejših dogodkov pa je bila gotovo izdaja Martelove korespondence v obliki knjige z naslovom "Pero in brezna". Knjiga je bila domači in tuji javnosti podrobneje predstavljena na posebnem simpoziju o Martelu, ki je bil 17. in 18. oktobra v prestolnici departmaja, v mestu Mende.

Kako težka in obsežna naloga je bila priprava te knjige, kaže že podatek o Martelovih objavah: izpod njegovega peresa je izšlo preko 1000 člankov in 24 knjig. Med knjigami je nekaj prav obsežnih, npr. *Les Abîmes ...*, knjiga velikega formata, kjer samo poglavje o našem krasu obsega 57 strani. Vendar ni pisal le člankov in knjig, tudi zbirka njegovih pisem je zelo velika.

Avtorji, med njimi naj kot zanimivost omenim s. Marie Casteret, hči Norberta Castereta, znanega speleologa in publicista, katerega nekaj knjig je prevedenih tudi v slovenščino, so uspeli nalogo opraviti pravočasno in pred nami je obsežno in tehtno delo, ki tudi kaže na Martelovo na videz neizčrpno energijo: knjiga velikega formata (25 x 35 cm) na 607 straneh kakovostnega (in težkega) papirja, v kateri je zbranih 1034 pisem Martelove korespondence. Da so delo zmogli, gre gotovo tudi zasluga številnim sodelavcem iz raznih dežel. V uvodu jih je naštetih 112, med njimi tudi dva iz Slovenije.

Seveda knjiga ni le preprost ponatis oziroma transkripcija Martelovih pisem. Po uvodnih poglavjih na 35 straneh (*Dediščina ...*, Dolga zgodovina pisem, *Dopisovanje Martel - Casteret*, Martel in njegova pisava, *Osvetlitev Martelovega življenja*, *Literatura za Martelovo biografijo - upoštevanih je 6 prispevkov slovenskih avtorjev*) se prične prava korespondenca.

Tudi ta je razdeljena na več poglavij oziroma sklopov, in sicer po časovnih obdobjih: 1859 (potrdilo o rojstvu), Otroštvo in mladostna popotovanja (1868-1882), Uvod v raziskovanje podzemlja (1883-1887), Veliki podzemeljski podvigi (1884-1894), Spelunca in

Speleološko društvo (1895-1899), Leta uradnih raziskav (1900-1914), Leta sprememb (1915-1925), Čas Martelovih naslednikov (1926-1938). Sledijo pisma, ki se tičejo Martela po njegovi smrti, zadnje, 1034., je pismo L. Balsana Martelovi vdovi iz l. 1949.

Delo zaključuje seznam pisem (prejetih in tistih, ki jih je sam pisal), seznam francoskih departmajev in tujih dežel, kjer je potoval, Martelov kronološki življenjepisi ter prav na koncu nenavadni "postface" z naslovom "Marteloscopie infernale" izpod peresa pred nekaj leti umrlega B. Gèze.

Knjiga predstavlja predvsem dejstva, gradivo za nadaljnje delo tistih, ki se ukvarjajo z Martelovo biografijo, kot tudi tistih, ki se ukvarjajo z zgodovino speleologije. Za nas je morda najzanimivejše, kako so v tej korespondenci zastopani naš kras in naše jame. Med korespondenco za leto 1893 (takrat je bil na "misiji" po dinarskem krasu) sta obširno pismo in poročilo ministru (na dobrih 3 straneh!), leto 1894 pa se začne s pismom postojnskem okrajnemu glavarju - predsedniku Jamske komisije, v katerem priporoča, naj podpirajo postojnsko društvo Anthron. V preglednem življenjepisu je npr. po dnevih navedeno, kdaj je prišel na Kranjsko in kaj je kakšen dan počel. Tako piše za "23. september 1893 (sobota): obiskal je Škocjanske jame; meri višine stropov s papirnatim balonom." Pregled vseh objavljenih pisem s ciljem ugotoviti, katera se še morda tičejo našega krasa oziroma so pomembna za zgodovino našega krasoslovja in speleologije, bi bila že prava raziskava.

Posebne poglavje so ilustracije. Vsega skupaj je 551 črnobelih, med njimi največ fotografij (številne je posnel Martel), risb, faksimil pisem in jamskih načrtov, razglednic in dopisnic, zemljevidov itd. Na 61 slikah je Martel, 11 pa jih predstavlja motive z našega krasa oziroma dokumente, ki se tičejo naših krajev. Poleg tega, da je to pravi Martelov album, zbirka slik iz številnih jam, zgodovina pionirskega obdobja francoske speleologije, je to tudi neke vrste ilustrirana zgodovina speleološke tehnike, kar je svetovnega in ne le francoskega pomena. Da ne omenjam portretov oziroma "akcijskih posnetkov" tako znanih jamarjev (Casteret, De Jolly, Gèze) kot tudi naravoslovcev in sploh ljudi, pomembnih predvsem za znanost konec prejšnjega in v začetku tega stoletja.

La plume et les gouffres ni knjiga, ki bi jo človek prebral in odložil, sploh ne vem, če jo bo kdo prebral v celoti, saj je to delo, gradivo, ki mora biti nekje pri roki, saj človek nikoli ne ve, kdaj mu bo prišlo prav, kaj bo kaj potreboval od nje: podatek, datum, ilustracijo? Žal te knjige verjetno ne bo v številnih knjižnicah po Sloveniji, vseeno pa je nihče, ki se bo ukvarjal z zgodovino našega krasoslovja in speleologije, z zgodovino jamarske tehnike, s krasoslovno in speleološko bibliografijo ali biografijo, ne sme prezreti.

Andrej Kranjc

ZBORNİK DRUŠTVA ZA POVJESNICU.

Sv. 3. Klana, 1997

God. 1992. priredena je proslava u povodu 150. godišnjice rođenja dr. Matka Laginje, hrvatskoga narodnog preporoditelja Istre, koja se tijekom nekoliko dana odvijala u Zagrebu, Kastavu, Klani in Ronjima. God. 1993. održan je prvi znanstveni skup, čiji su rezultati sljedeće godine - dopunjeni drugim tekstovima - objavljeni u tada pokrenutom "Zborniku" (glavni urednik Ivan Šnajdar, članovi Uredništva Anton Starčić Šopeć i dr. Petar Strčić). U 1997. god. objavljen je na 275 stranica treći zvezak "Zbornika".

"Zbornik" je sadržajno podijeljen u sedam rubrika, a na početku je tiskana uvodna riječ predsjedništva Društva. Najprije je dan integralni ili dopunjeni materijal u cjelini pod naslovom "Treći kulturno-znanstveni skup 'Dani dr. Matka Laginje', Klana, 16. i 17. ožujka 1996." Na prvome mjestu objavljen je filološki prilog mr. Silvane Vranić, "Mjesni govor Škalnice u jezičnom okruženju" (Škalnica je jedno od pet naselja u općini Klana, pored Breze, Klane, Lisca i Studene); u članku su analizirane fonološke i morfološke značajke ovoga ekavskoga govora čakavskoga sustava. Mr. Stanislav Gilić, pak, govori o "Toponomiji katastarske općine Klana"; autor je uspio prikupiti 612 toponimskih jedinica. Najprije ih je iznio inverzivnim abecednim redom, zatim je dao raščlambu prema sufixima i toponimiziranim imenicama bez tvorbenih preinika/ preoblika, zatim je ukazao na objekt koji nije toponimiziran u samostalnom obliku već u toponimijskoj sintagmi, te na dvočlane i tročlane toponime prema jednočlanim i dvočlanim; upozorio je na novonastale toponime prema toponimiziranom objektu te na toponime složene s prijedlogom "na" i "va" koji ne pretpostavljaju jednočlane i onda kada postoje apelative plodne toponimizacije. Prof. dr. Mirjana Strčić donosi članak "O prvim pjesmama Matka Laginje", pa u okviru radnje objavljuje do sada nepoznatu Laginjinu pjesmu "Naša dvista-godišnjica" čime je Laginja obilježio nasilnu smrt bana Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana 1671. godine u Bečkom Novom mjestu. Laginja je bio talentirani književnik, ali svoj je dar zatomio i podredio ga aktualnoj, vrlo teškoj borbi hrvatskoga i slovenskoga naroda u 19. i 20. st. za očuvanje samobitnosti. Mr. Željko Klaić proučio je materijal koji govori o Laginji kao političaru u zagrebačkom tisku dvadesetih godina. Naime, Laginja je nakon talijanske okupacije njegova zavičaja bio primoren emigrirati te je nastavio politički djelovati u Zagrebu, gotovo do smrti 1930. godine. Ranko Starac u članku "'Gradina' u Klani - rezultat istraživanja u 1996. godini" daje uvid u prvu etapu svojih arheoloških istraživanja i konzervatorskih radova na ostacima dijela srednjeevokovnog kaštela feudalnih gospodara klanjske gosposltije odnosno vojničke utvrde koja se nalazila ponad samoga mjesta Klane. S kaštela se lako kontrolirao

živ promet, ali utvrđda je bila i značajno vojno uporište u doba ratova. Uz članak je tiskano i više fotografija lokaliteta i crteža nađenih ulomaka. Albino Senčić svojim je tekstom upozorio na matične knjige Klane koje su u riječkome Povijesnom arhivu sačuvane od 1821. god. dalje. Dao je i detaljniji uvid u ono što sve otkrivaju (npr., jezik na kojemu su pisane, prezimena, imena, zanimanje roditelja, primalje, svećenici itd.). Nenad Labus daje rad pod naslovom "Građa fonda 'Kotarsko poglavarstvo Podgrad' kao izvor za povijest Klane i okolice"; fond se nalazi u Povijesnom arhivu u Rijeci, a sastoji se od građe kotarskih povjerenstava Lovrana, Kastava i Fünfernberga te građe samoga poglavarstva Podgrada; postoji i fond Kotarski sud Podgrad. Cjelina ima više stotina kutija, a odnosi se na građu iz 19. st. (od 1809. do 1868. godine). Autor je po prezimenima dao popis ostavinskih predmeta za mjesta Lisac, Klana, Studena, Škalnica, Veli i Mali Brgud od 1839. do 1850. te popis šumarskih prekršilica iz 1845. godine. Osobito je zanimljiv sadržaj kratkoga teksta mr. Tatjane Paić-Vukić: "Tko je bio Malkoč-beg, turski vojskovođa poražen pod Klanom 1559. godine?" Naime, taj poznati ratnik u turskoj, bosansko-hercegovačkoj i hrvatskoj povijesti, tē je godine s uspjehom poharao dio Hrvatske i Slovenije, a na povratku (2. veljače) doživio je poraz pod Klanom. Tome je znatno pridonijela dobra priprema obrambenoga sustava kapetana Ivana Lenkovića na području Kostela, Klane i Grobnika. Potres u Klani 1870. god. predmetom je zanimanja Ivana Šnajdara. Naime ta je prirodna nepogoda uništila gotovo sve kuće u Klani, a srušeni su i ostaci Gradine ponad nje. Autor donosi i izvorni tekst popisa štete u iznosu od 47.805 forinti; članak je popraćen crtežima i fotografijama. Ta je katastrofalna elementarna nepogoda za duže razdoblje unazadila život klanjskoga područja. Antun Giron u radu "Osnivanje upravne općine Klana 1925. godine" govori o razdoblju talijanske okupacije, kada je granica između kraljevine Italije i SHS prolazila preko klanjskog područja tako da je manji dio (Studena) pripadao Jugoslaviji, ali ne i njezino šumsko bogatstvo. Najprije je bila osnovana velika općina Matulji, ali kad se prigodom izbora pokazala apsolutna hrvatska prevaga, formirana je općina Klana kako bi se bolje kontroliralo ovo pogranično područje. (U Klani je bio smješten i veliki vojni garnizon). Dr. Petar Strčić dao je "Povijest Klane. Nacr. pregleda"; naročito ističe pohvalnu djelatnost Društva za povjesnicu / Katedre Čakavskoga sabora Klana, koja je bitno pridonijela brzom stjecanju sve širega i boljega znanja o Klani (npr., u jugoslavenskim i hrvatskim enciklopedijama nema natuknice o Klani).

U drugim su rubrikama objavljeni tekstovi posebno pribavljeni za ovaj "Zbornik". Tako u cjelini "Matko Laginja" Ivan Šnajdar objavljuje "Podnesak Matka Laginje o potrebi uvođenja hrvatskoga jezika u istarske urede" (Volosko, 12. veljače 1916.) te članak "Matko Laginja i pokušaj formiranja općine Klana 1899. godine". U rubrici "Prilozi i povijesno gradivo" Ivan Šnajdar daje četiri

svoja teksta: "Urbar gospoštine Klana" (s nekoliko falsimila), točnije rečeno - prijevod onih nekoliko izvoda iz toga urbara koji su sačuvani kod riječkih augustinaca (su bili redovnici vlasnici Studene i dijela Klane); "Crkve klanjskoga kraja. Crkva Navjesteņa Blažene Djevice Marije i sv. Antona Padovanskoga" (Klana je imala šest crkava: Sv. Trojstvo u kaštelu, Sv. Mihovil na groblju, Sv. Jerolim, Sv. Magdalena na Mlaku, Sv. Anton Padovanski na Vasi i zavjetna crkva sv. Roka na Sv. Roku (danas su u funkciji crkve sv. Jerolima, sv. Mihovila i sv. Roka); iz napisa "Rudnik željeza u Studenoj" otkriva se da su rudnik otvorili i vodili riječki redovnici augustinci u razdoblju od 1749. do 1752. godine; članak "Klana i njezine okolice na starim zemljopisnim kartama" sadrži opis i reprodukcije dijela karte iz 16., 17. i 18. stoljeća (dvije su donesene u boji; na njima je Klana upisana kao Kunilon, Koniglon, Clanaz, Clanas, Clan, Cloan, Clana, Klon, Khlan, Kolon, Klan in Klanna, a Škalica kao Scalizza, Scalniza i Schalniza). Anton Starčić Šopeć u tekstu pod naslovom "Runda", u čakavskom klanjskom govoru, piše o noćnoj stražarskoj službi dvojice muškaraca, što se nazivalo "runda".

"Domaća besida" obuhvaća "Poslovice i izreke", "Kako su edan put zvali misece va Klani", tri pjesme A. Starčića Šopeća te četiri pjesme Marija Taučara. Svi su tekstovi na čakavskom govoru klanjskoga područja.

Rubrika "Obljetnice" sadrži oveci napis Ivana Šnajdara "Jubileji" maestra Dušana Prašeljca; taj poznati skladatelj, muzikolog i dirigent iz Rijeke (Sušaka) dugo je godina vrlo plodno vodio klanjski mješoviti zbor "Matko Laginja".

Rubrika "Izvjješća" sadrži prikaz izložbe slika mjesnih slikara i staroga oružja koja je održana 16. i 17. ožujka 1996., tijekom III. Dana M. Laginje; napis je dala Anita Agrić.

Rubrika "Naš kraj u slici" ispunjena je s 24 slike starijega postanja te nekoliko panoramskih fotosnimaka iz 1996. godine.

Kako rekosmo, dio članaka obogaćen je nizom fotografija, crteža itd., a cijeli je zbornik protkan crtežima čiji je autor Josip Baraka.

Vecina članaka je znanstvenoga i stručnog karaktera te osim uvodnoga nacrtka imaju i bilješke te sažetke na engleskom jeziku.

Ukratko: treći svezak Društva za povjesnicu/Katedre Čakavskoga sabora u Klani znatan je iskorak u interdisciplinarnome proučavanju prošlosti i sadašnjosti ovoga područja nadomak Rijeke i Opatije, uvrh Riječkoga zaljeva ponešto udaljenoga od mora; to vrlo bogato šumsko i lovno područje bogato je sadržajima iz dalje i novije prošlosti, te ima i vrijednih umjetničkih, arhitektonskih i drugih tekovina niza naraštaja.

Upravo je ovaj "Zbornik" lijep primjer kako se može tzv. mala sredina živo uklopiti u znanstveni život.

Snježana Hozjan

BUZETSKI ZBORNIK. 23. knjiga. Buzet, 1997

Godišnjak "Buzetski zbornik" izlazi redovito, pa je tako i ove, 1997. godine izašla nova, 23. knjiga koja počinje pregovorom prof. Antuna Heka jednog od urednika i prilogom gradonačelnika Borisa Sirotića "Subotina '96". Knjiga sadrži preko 30 priloga raspoređenih u pet poglavlja: Račice, Bužeština Istre, Literalni prilozii, Priказi i Sport.

Prvo poglavlje počinje prilogom istarskog književnika rođenog u Račicama Miroslava Sinčića, Pogled s Kramenjice, pogled na svoje selo i zavičaj.

O području Račice od prapovijesti do kraja X stoljeća piše Robert Matijašić (Sveučilište u Rijeci, Pedagoški fakultet u Puli). To je područje od najstarijeg vremena bilo neprestano naseljeno, a promjene u stanovništvu uzrok su povijesnih zbivanja, tako da ovdje do Hrvata prevladava vrijeme Ilira i Rimljana. O arhivskom gradivu o Račicama u Povjesnom arhivu Pazin i Župnom uredu Vrh piše mr Jakov Jelinčić, (Povijesni arhiv Pazin), a govor u Račicama prikazala je Nataša Draščić (Osnovna škola Buzet). Prikazana su fonetska i morfološka obilježja govora koji pokazuje značajke svih buzetskih govora. To je čakavski govor u čiju su bazu uvršteni neki slovenski jezični elementi. Ovim se govorom služi mali broj ljudi pa mu prijeti opasnost od zaborava. Ista autorica piše i o Nugljanskom govoru.

Dr. Tomo Vinšćak (Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu) prilaže Etnografske slike Račica u srednjoj Istri govoreći o nekim rezultatima istraživanja koje je 1995. godine proveo Etnološki zavod iz Zagreba. Istraživanjem je prikupljeno mnogo grade o svim vidovima duhovne i gospodarske djelatnosti Račica i drugih naselja. U grupi istraživača uz etnologue nalazili su se i apsolvanti arhitekture pa je posebno razmatran i razvoj ruralne arhitekture. Središnja Istra je zbog svoje prometne izoliranosti sačuvala prirodni okoliš, tradicijsku kulturu i način života, ali zbog neminovnog komunikacijskog povezivanja neke će bitne pojave nestati, pa je potrebno pronaći modele očuvanja prirodnog okoliša i kulturnih vrednota u kontekstu suvremene civilizacije i turizma, koji je u obalnom dijelu Istre visoko razvijen.

O rezultatima istraživanja pod naslovom Model gospodarstva u selu Račice i odnos stanovnika prema prirodnom okolišu piše mr Lidija Zrnić (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb). Listopada 1955.g. istraživana je građa o osnovnim granama gospodarstva između dva svjetska rata, te odnos prema prirodnom okolišu. U selu Račice izvrsno sačuvana ruralna cjelina s pretežno starijim stanovništvom pruža obilje grade. O osnovnim granama gospodarstva autorica govori o ratarstvu, vinogradarstvu, stočarstvu, lovu i ribolovu, a o šumama, vodama, odlaganju otpada i higijeni kada je riječ o odnosu prema prirodnoj okolini.

U drugom poglavlju zbornika nalaze se teme o Bužeštini i Istri u cjelini. U prilogu Slom feudalizma u

Istri 1848/49, dr. Petar Strčić (Arhiv HAZU, Zagreb) naglašava da je ukidanje feudalnih odnosa donijelo olakšanje seljacima samo na bivšem austrijskom području, jer kolonat u nekadašnjem mletačkom dijelu Istre, pa tako i na Bužeštini nije bio ukinut. Građanska revolucija 1848. te kontrarevolucionarna 1849. godina u Istri s Kvarnerskim otocima (Istarski okrug, u okviru austrijskog dijela Habsburške Monarhije) donijelo je formalno pravno ukidanje kmetstva u nekadašnjem austrijskom dijelu, ali ne i ukidanje kolonata u bivšem mletačkom dijelu Istre. Što više, kolonatski odnosi se proširuju i na neka druga područja Istre. U takvim okolnostima seljački svijet, a on je gotovo u cijelini hrvatski, ostaje i dalje u stanju ovisnosti o bivšem posjednicima, a i o lihvarima, jer seljak nije imao novac za otplatu svoga dijela ezozerskog duga. U Istri je bilo više seljačkih pokreta (uoči 1848. god. ovdje je izbila i zadnja kmetška pobuna u hrvatskim zemljama), a koristeći hrvatske seljake njemačka je vlast uspješno smirivala uzburkano talijanaštvo - talijansko građanstvo Istre.

Mr. Zdenko Balog (Narodno sveučilište Križevci) najbolji poznavatelj srednjovjekovnog Roča u prilogu Pretpostavke o najranijem urbanističkom razvoju Roča govori o Roču kao drugoj po snazi i važnosti tvrđava Rašporskog kapetana u vrijeme njegovog djelovanja u Buzetu. U 13. stoljeću Roč je imao najmanje tri crkve. Početkom 13. stoljeća građena je crkva Sv. Antuna Opa-ta, koja je produžavana i povišena u 16. stoljeću. Roč u to vrijeme ima i crkve Sv. Bartula i Sv. Petra, danas crkva Sv. Roka. Postojanje triju bratovština u Roču dokaz su razvijene ekonomije i velikog kruga gravitirajućeg stanovništva. Vesna Katarinčić Škrlj (Općinski sud, Buzet), piše o Buzetskim statutima 1435 i 1575. godine. Dr. Alojz Jembrih (Zagreb), piše pretisku knjige Stjepana Konzula, Beneficium Christi koja je prvi puta na hrvatskom jeziku tiskana 1565. godine, a kao pretpisak objavljena je 1996. godine. To je posljednje djelo iz kruga hrvatskih prevoditelja tiskano u Urachu kraj Tübingena. Autor prvog izdanja knjige bio je Benedetto de Montova (1543), a Petar Pavao Vergerije 1549. godine navodi da je knjiga u venecijskoj Republici samo za šest godina tiskana u 40.000 primjeraka. Beneficium Christi bila je prevedena na španjolski, francuski, engleski, hrvatski, holandski i češki jezik. Jedini je primjerak latiničkog izdanja sačuvan u Narodnoj i univerzitetskoj knjižnici (NUK) u Ljubljani, a taj se je primjerak koristio kod tiskanja pretiska.

U prilogu Moj put do starih rijetkih hrvatskih knjiga ing. Ivan Dubravčić, piše kako je u slobodno vrijeme obilazio antikvarijate u Njemačkoj i drugim zemljama tražeći rijetko vrijedne hrvatske knjige, pa je tako njegovom zaslugom u Hrvatsku došlo nekoliko vrijednih rijetkih knjiga. Jedna od takvih je i Probnii mali glagoljski katekizam iz 1561. godine, objavljen 1994. g. uz pretpisak Katekizma iz 1561. g. dipl. ing. Doris Flego, Buzet, pod naslovom Gradska šetališta i vrtovi starog grada Bu-

zet piše o nasadima izvan i unutar gradskih obrambenih zidova. Vladimir FINDERLE, Sv. Martin u prilogu Svetomartičani u Makedoniji i Baranji opisuje put dviju obitelji iz Sv. Martina poslije prvog svjetskog rata (1914-1918) u potrazi za uvjetima života. Božo JAKOVljević, Buzet, piše o izvorištu rijeke Mirne i selima uz bujice Dragu i Rečinu. U tom području su i Kotli, selo ruralni spomenik kulture. Jedna od pritoka Mirne je i Bračana i kraj od izvora do ušća ove rijeke.

Alojz Čargonja i Dario Krivičić iz Buzeta u prilogu Ljekovito bilje sjeverne Istre izabrali su 24 nove ljekovite biljke kao nastavak već toliko opisanih biljaka u Zborniku 20. Uz opis i slike navode se nalazišta, stanište, ljekoviti sastav i ljekovito djelovanje bilja koje raste u zavičaju. Gordana Čalić Šverko, dipl. sociolog (Glas Istra Buzet), novinarka, opisuje nekoliko narodnih običaja i potreba njihova očuvanja.

U poglavlju Literarni prilozi, svojim su radovima, prozom i pjesmama zastupljeni: Fedor Putinja, Miroslav Sinčić, Milena Rušnjak-Draščić, Daniele Sirotić, Emil Draščić i Snježana Markežić, a za poglavlje Prikazi, napisali su priloge: Mirjana Pavletić, Narodno sveučilište Buzet (Kulturni život Bužestine tijekom 1996. g.), Miroslav Sinčić, Pula (Poticajan nakladnički pot-hvat), prikaz knjige Božo Jakovljević (Biografski leksikon Bužestine i općine Lanišće), Mladenka Hammer, Povijesni arhiv Pazin (Emil Draščić, Rijeke teku u svanuće), Nataša Stipanov, Rijeka (Izložba Harija Ivančića u Galeriji "Laval" na Trsatskoj gradini), Božo Jakovljević (Sedmi svezak "Annales") i Gordana Čalić Šverko (Darko Darovec, Kostel Petrapilosa, predstavljanje knjige). U knjizi se nalazi već ustaljen prilaz Zaštite spomenika kulturne baštine. Posebno poglavlje najnovijeg Zbornika je Sport s prilogima Miljenko Baltić, Rukomet se vratio u Buzet i Čedomir Žulić, Buzetsko bočanje u usponu.

Buzetski zbornik, knjigu 23. izdalo je d.o.o. "Josip Turčinović" Pazin, a suizdavači su Katedra Čakavskog sabora Buzet i Narodno sveučilište "A. Vivoda" Buzet, a urednici ovoga broja su Anton Hek, Božo Jakovljević (glavni i odgovorni urednik) i Miroslav Sinčić.

Božo Jakovljević

Darko Darovec: KOSTEL PETRAPILOSA.
Pazin-Buzet, 1996, 100 strani

Odlazeći iz Buzetske kotline prema zapadu niz rijeku Mirnu, nakon šest kilometara, u Mirnu s desne strane ulijeva se rijeka Bračana, koja izvire u Sloveniji istočno od Gradina nedaleko Peroji. Dva kilometra prije ušća Bračane na njezinoj desnoj obali stoje ruševine dvorca Petrapilose (Kosmati Kamen).

Današnje impozantne ruševine srednjovjekovnog kaštela ukazuju na karakteristične oblike utvrde gotičkog razdoblja, ali i prepletenosti nekoliko stilova među kojima su i ruševine romaničke crkve Sv. Marije Magdalene u kojoj se služba božja održavala do 1793. godine. Život u kaštelu prestao je ranije.

Napušteni kaštel se je sve više urušavao, a spomen na tvrđavu ostao je sačuvan u pisanim dokumentima i u usmenoj predaji.

O Petrapilose, najvećem mletačkom feudalnom posjedu u Istri postoje bogati izvori, posebno o gospodarima Gravisi. Čak 12 sačuvanih mapa dokumenata spominje Alberto Pucer, pišući o izvorima za povijest feuda u obiteljskom fondu Gravisi u Pokrajinskom arhivu Koper (Buzetski zbornik, knjiga 13, 1989).

Kao studentu povijesti, Koparčanu Darku Darovecu prijali su nedjeljni izleti i obilazak povijesnih mjesta, pa tako i ruševine Petrapilose. Znatizelj je zadovoljio kao djelatnik Pokrajinskog arhiva u Kopru pa je tako nastala ova knjižica vrijedna za čitav kraj.

U uvodu autor piše o geografskom položaju posjeda, a prikazom prapovijesti ovog dijela unutrašnje Istre dokazuje da je ovaj dio u prethistoriji bio razmjerno gusto naseljen.

Utvrda Petrapilose spominje se početkom 11. stoljeća. Navodi je povjesničar Carlo De Franceschi pišući da je 1002. g. vojvoda Henrik darovao utvrdu "RUVIN" blizu gornje Mirne akvilejskom patrijarhu. Od imena "Ruvín" u njemačkim se pisanim izvorima tvrđava naziva Rauenstein, a otud u latinskim izvorima ime "Petra Pilose", na hrvatskom jeziku Kosmati Kamen ili Kostel. Zbog položaja koji je zauzimala, iz kule se je lako mogao nadzirati put, putnici i teret koji je iz sjevernih dijelova Istre, preko Buzeta, dolinom Mirne, srednjom Istrom, vodio prema moru. Onda je vjerojatno prevožena i roba koja se je zamjenjivala, prodavala i kupovala u obalnim mjestima.

Vazali akvilejskog patrijarha, korisnici utvrde obično uz svoje krsno ime stavljaju naziv utvrde što im pobliže određuje identitet. Tako u 13. stoljeću, 1264. godine, u dvije isprave, u kojima se određuju odnosi patrijarha i goričkih grofova, pojavljuje se naziv "Henricus de Petra Pilosa".

Iako su kostelski feudalci bili vazali patrijarha, oni bi čak u pravilu u sukobima patrijarha s goričkim grofovima stajali na strani ovih drugih. Dr. Danilo Klen vjeruje da su takvi odnosi posljedica osobnih interesa, pa zato navodi primjer kada feudalci Petrapilose ubijaju vazala BIAKVINA iz Momjana. No nedugo potom, KONON, brat ubijenog 1274. godine, uz pomoć goričkog grofa, zauzima Kostel, ruši ga, a braći Karsemanu i Henriku, dao je odsjeći glave. Kostelska je utvrda brzo ponovno podignuta, a njezini feudalci u to vrijeme drže Grožnjan i Salež. Feudalci Kostela i dalje su nesigurni vazali patrijarha.

Od 1310. godine Kostel je sjedište "markiza", za-

mjenika markgrofa istarskog i akvilejskog patrijarha. Markiz u Istri obavlja funkciju najvišeg suca, sakuplja prihode za patrijarha i brani njegove interese.

Vlast akvilejskog patrijarha sve više slabi, pa to početkom XV stoljeća iskorištava Venecija. Iste godine, kada i Buzet, 1421. Mlečanima se je predao i Kostel kao zadnji ostatak svjetovne vlasti patrijarha. Venecija je Kostel kao "vječni feud" 1440. godine predala Nikoli Gravisiju, svom vjernom podaniku, zaslužnom što je 1435. godine u Padovi otkrio i spriječio urotu protiv mletačke vlasti. Nikola Gravisu preuzeo je dužnost besplatnog čuvanja tvrđave, a kako je dobio kostelski feud, Gravisu su preuzeli titulu "markiza" jer su tu od ranije zasjedali markizi.

Potomci Nikole Gravisija ostali su vjerni Veneciji i služili joj sve do njezinog postojanja, 1797. godine. Već sinovi Nikole podnijeli su očevinu koja je bila obuhvaćala 12 sela. Četiri grane potomaka obitelji Gravisu održale su se do 1812. godine, kada je utrnula jedna od grana, a ostale tri grane produžile su vlasništvom do konačnog razrješenja feudalnih odnosa zadržavajući samo manje dijelove, a pretežan veći dio područja kostelanskog feuda prešao je u vlasništvo seljaka.

Kostelanski je feud za vrijeme vlasti oglejskog patrijarha mijenjao prostorne veličine. U 14. stoljeću spominju se sela feuda: Nugla, Sočerga, Čepić, Zrenj, Grimalda i Kodolje, a prema jednom opisu iz druge polovice 19. st. na posjedu je živjelo 3000 ljudi. Područje je uglavnom bilo neplodno, brdovito i kamenito, izvan

prometnih puteva. U jednom Urbaru za koji se smatra da potječe iz početka XV st. piše da je od oko 15.000 bečkih četvornih jutara, na području feuda bilo oko 2000 obradive površine, oko 3000 jutara livada i oko 10.000 jutara šume. I u najboljim godinama nije se mogao očekivati neki srednji prinos. Iz istog izvora saznajemo da su u to vrijeme pod kostelski feud potpala sela: Čepić (4 domaćinstva), Zrenj (12), Marčenigla (4), Sočerga (5), Salež (7), Črnica (5), Nugla (2), i Grimalda s Omašćicom (12), pa Mlun, Kodolje i Pregara, tada nenastanjeni. Sva su sela imala 63 seljačka domaćinstva koja su feudu donosila 670 libara ili oko 83 dukata.

Nije nam poznat položaj Kostelskih sela nastao promjenom vlasništva i dolaskom obitelji Gravisu. Znamo tek da je pod novim gospodarom pogoršan položaj seljaka vjerojatno uzrokovan oštrijim nastupom prema njima i nesuglasicama među braćom Gravisu. Odnos prema seljacima još se je više pooštrio poslije diobe feuda među braćom. U to vrijeme seljaci nekoliko sela među kojima je i Mali Mlun pokreću pred najvišim mletačkim sudištem sporove protiv vlasnika. Pritužbe su se odnosile na povećanje starih i uvođenje novih davanja na nove obaveze, ograničenje paše za stoku, zabranu sječe i prodaju drva, zabranu prodaje seljačkih proizvoda, kao što je vino. Mjere u gospodarenim mlinovima bile su "proždrljivo velike" kod uzimanja ušura za meljavu, a mjere za sukno "male i škrte", a naplata za valjanje sukna bila je povećana.

Slika s predstavitve knjige Kostel Petrapilose 22.10.1996 v podnožju gradu. Od leve proti desni: Božo Jakovljević, Emil Zonta (pevski zbor Kantadore), Darko Darovec, Irena Fister ter člani pevskega zbora Kantadore.

Župani više nisu smjeli voditi brigu o točnosti mjera i o žigosanju ovih. Zbog podnošenja pritužbi seljake su tukli, ranjavali i prijetili im smrću. Vijeće Desetorice Mudrih u Veneciji razmatralo je tužbu seljaka i u svim bitnim pitanjima osudilo je Nikolu Gravisija. U arhivima se nalaze i tekstovi sporazuma seljaka s feudalcem. Tako su 19. srpnja 1562. godine održane javne skupštine u Črnici i Saležu. U Črnici je svećenik Zorzi Penger iz Buzeta uz tri svjedoka prevodio sporazum na hrvatski jezik (lingua schiauona). Sporazum je sastavljen i u ostalim selima feuda. Sporazumi seljaka s feudalcima sadržajno se između sebe mnogo ne razlikuju. Poglavlja su pretežito istog sadržaja, a razlikuju se u nekim obavezama i davanjima.

Pisac nije koristio samo arhivsku građu iz koje je u knjigu uzeo nekoliko ilustracija, već je obišao sva sela i čitav posjed i s četrdesetak fotografija učinio je knjigu privlačnijom.

Dio knjige su i dva priloga: Investitura Gravisija na feud Petrapilosa, dana 10. ožujka 1440. g. i Pravda markiza Gravisija u selu Zrenj iz godine 1568.

Izdavač knjige je "Josip Turčinović" d.o.o. Pazin, a suizdavači su: Odbor za revitalizaciju povjesnih jezgri i očuvanje spomenika kulture na području Grada Buzeta, Poglavarstvo općine Oprtalj i Znanstveni institut Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani.

Urednik knjige je Božo Jakovljević, a Izdavački savjet: Irena Fister, Josip Flego, Aurelio Juri, Aleksandar Krt, Radovan Nežić i Boris Siročić.

Veličina knjige je 20 x 14, opsega 100 stranica, a tiskana je u nakladi od 500 primjeraka.

Božo Jakovljević

N. Badurina, L. Čoralić, I. Prijatelj-Pavičić: HRVATSKA - ITALIJA. Stoljetne veze: Povijest, književnost, likovne umjetnosti. Dvojezična izdaja. Zbirka Relations časopisa Most. Zagreb, 1997, 526 strani

Društvo hrvatskih pisateljev je u zbirki Relations časopisa Most že obdelalo kulturne stike med Hrvaško ter Francijo, Madžarsko, Veliko Britanijo, Ukrajino in Portugalsko. Najnovejša knjiga tega društva nam predstavlja zgodovinske, literarne in druge kulturne vezi med Hrvaško in njeno čezmorsko sosedo Italijo.

Kratkemu predgovoru Natke Badurine sledi zgodovinski del, ki ga je napisala hrvaška zgodovinarica Lovorka Čoralić. Že omenjena Natka Badurina v drugem delu obdela književnost, ki povezuje obe deželi, trilogijo pa

zaključi Ivana Prijatelj-Pavičić z opisom povezav na področju likovnih umetnosti. Sledi 258 strani italijanskega prevoda, 18 strani bibliografij in 6 strani dvojezičnega kazala.

Lovorka Čoralić je svoj zgodovinski oris hrvaško-italijanskih odnosov (79 strani) razdelila na 8 tematskih poglavij, ki so razvrščena kronološko. Zgodnjemu in razvitemu srednjemu veku posveti približno tretjino besedila, vsakemu stoletju od petnajstega naprej pa približno desetino. 20. stoletje je razdeljeno na tri teme, pri čemer zadnja nosi pomenljiv naslov: Boljši prihodnosti naproti.

Tudi Natka Badurina je v svojem članku o hrvaško-italijanskih odnosih v književnosti (67 strani) poglavja razporedila kronološko, in sicer navaja 6 obdobij: srednji vek, humanizem in renesanso, manirizem in barok ter 18., 19. in 20. stoletje. Za vsako obdobje je rezervirana desetina strani, le za humanizem in renesanso dve desetini.

V tretjem tematskem sklopu je Ivana Prijatelj-Pavičić na 82 straneh primerjala vpliv italijanskih umetnikov na hrvaški prostor in vpliv hrvaških mojstrov na Apeninski polotok. Avtorica opazuje istočasno arhitekturo, kiparstvo in slikarstvo skozi različna zgodovinska obdobja od srednjega veka, renesanse, baroka, klasicizma do danes.

Mislim, da je s takšnimi dvojezičnimi izdajami glavni urednik "Mosta" Dražen Katunarić ubral pravo pot, saj je na ta način knjiga dostopnejša širšemu krogu bralcev. Poleg tega je napisana dokaj objektivno, brez senzacionalnosti, v spravljivem tonu (niti sledu revanšizma) in v duhu "novog čitanja talijansko-hrvatskih odnosa". Samo mimogrede naj ugotovim, da se to novo branje odnosov časovno ujema z izjemno dobrimi političnimi odnosi med čezmorskima sosedoma.

Zadnje stoletje, v katerem je bil svet deležen največjega gospodarskega razvoja do sedaj, je hkrati zanimivo zaradi močnega nihanja v odnosih med prebivalci obeh jadranskih obal. Zaradi tega bi bilo mogoče o tem stoletju napisati kakšno stran več.

V pričujoči knjigi naletimo na ogromno citatov, kar je zelo dobro, ker avtorice tako nazorno, neposredno in originalno predstavijo problem, ki ga obravnavajo. Zaman pa sem iskal citat: "Od ropstva bi davno u valih potonula Italija / o hrvatskijeh da se žalih more otmansko ne razbija", iz slavospeva Vladislava Mančetića hrvaškemu banu Petru Zrinjskem (napisan leta 1926), čeprav le-ta Italijo izrecno omenja in jasno pove nekatere dejstva, ki so v knjigi skrita med vrsticami. Dubrovčani že vedo, zakaj so ta citat vklesali v kamen in ga vzdali v občinsko palačo.

Dejstvo, ki pa ga knjiga niti med vrsticami ne omenja, je to, da so obravnavano delo napisale tri mlade dame, obetavne znanstvenice, o katerih bomo gotovo še slišali, jih prebirali in pisali nove recenzije.

Ivica Pletikosić

STORIA & COMPUTER. Alla ricerca del passato con l'informatica. A cura di: Simonetta Soldani e Luigi Tomassini. Edizioni Scolastiche Bruno Mondadori, Milano, 1996, 302 strani

"La refrattarietà dello storico verso le nuove tecnologie ha davvero qualcosa di paradossale." Queste testuali parole sono state espresse da Oscar Itzcovich, nel suo intervento svolto al convegno organizzato dal Dipartimento di Storia di Firenze e svoltosi tra il 18 e il 19 aprile 1994, gli atti del quale sono ora pubblicati. Infatti, il dato che più colpisce all'interno dell'intero testo è che circa i 2/3 dei dipartimenti di storia delle università italiane dotati di attrezzature computeristiche, non possono stabilmente contare su personale tecnico dotato di conoscenze in campo informatico, ma solo su laureati e laureandi, volenterosi e malpagati, generalmente reclutati con contratti a termine. Aggiungendo a questi quegli istituti completamente sprovvisti di strumentazione informatica, si ottiene che solo 12 dipartimenti o istituti, sugli 84 interpellati, hanno sia attrezzature che personale in grado di farle funzionare; tutti gli altri si arrangiano come possono.

Tale risultato è contenuto nell'intervento di Renzo Derosas: "Storia, informatica e università in Italia", nel quale vengono presi in esame i rapporti esistenti tra informatica e università, specialmente per quanto riguarda gli aspetti organizzativi ed istituzionali. Secondo l'autore infatti, l'informatica sta rapidamente cambiando l'orizzonte sociale del mondo della ricerca storica; per verificare questa ipotesi ha progettato un questionario e l'ha inviato a tutti i dipartimenti ed istituti storici. Il risultato eclatante è quello che abbiamo visto. La soluzione proposta da Derosas è una ristrutturazione delle facoltà umanistiche, che preveda la creazione di centri informatici interdipartimentali, dotati di laboratori di informatica e collegati ai vari dipartimenti per mezzo di reti locali. La gestione di queste strutture interdipartimentali, specializzate nel settore umanistico, andrebbe affidata a persone che siano in grado di fare da cerniera tra i due saperi: quello informatico e quello storico. Ciò non elude però il grosso problema della formazione culturale di queste risorse umane.

Da anni ormai, la cartografia automatica è uno dei settori di sviluppo più importanti per quanto riguarda il rapporto tra storia e informatica. I progetti che fanno riferimento a questo settore che contenuti nel testo, hanno tutti in comune il fatto di fondarsi sulla creazione di un database di tipo cartografico, al quale poi collegare determinate serie di dati. Tali progetti sono stati oggetto degli interventi di Manuela Ghizzoni e Davide Guarneri: "Un progetto per l'analisi dei centri storici", di Carlo Bertelli: "Esperienze di restituzione di fonti cartografiche e fiscali", e di Anna Benvenuti Papi e Franco Nicolucci: "Geografia storica della santità nell'Italia Medievale: un 'database' in corso d'opera".

Nel primo di questi, si affronta il problema della costruzione di un sistema informativo territoriale multimediale per l'archiviazione e la gestione di tutte le informazioni relative al centro storico di Bologna. Sono state scannerizzate varie cartografie storiche di tale zona e poi fatte coincidere, per sovrapposizione e mediante l'utilizzo di punti di riferimento facilmente riconoscibili, con la rilevazione aerofotogrammetrica del 1965. Il tutto per andare a creare un ipertesto multimediale modulare, nel quale sarà possibile inserire dei piccoli archivi storici per ogni singola particella catastale su di un arco di tempo che va dal 1200 al XX secolo. Ciò permetterà di interrogare in modo nuovo vecchie fonti e di ampliare le fonti già interrogabili, grazie ad un nuovo sistema di collegamenti.

Il progetto presentato da Carlo Bertelli, riguardante la cartografazione di un catasto, è molto meno onnicomprensivo da un punto di vista informatico, in quanto si occupa della computerizzazione di una sola fonte, ma risulta essere molto importante come esempio di analisi preliminare della stessa prima del suo inserimento in un computer. L'oggetto del lavoro è l'informaticizzazione del catasto napoleonico di Cornigliano (periferia industriale di Genova), fonte fiscale di natura non grafica, e il suo utilizzo per la costruzione di una fonte cartografica. La restituzione delle mappe è stata ottenuta scannerizzando le diapositive della cartografia tecnica regionale all'interno di un programma di gestione delle immagini e ricostruendovi le particelle descritte nell'archivio mediante un programma di grafica vettoriale. Alla fine ne sono state ricavate varie carte tematiche, alcune delle quali sono presenti nel testo come esempio del tipo di lavoro svolto.

L'intervento di Anna Benvenuti Papi e Franco Nicolucci può essere concettualmente riassunto nel motto: "una geografia dell'agiografia": il loro progetto infatti, prevede la repertorizzazione e la catalogazione di fonti agiografiche per ambiti cronologici e territoriali ben definiti. Lo scopo è quello di costruire un sistema informativo storico-geografico sui santi italiani tra il V e il XV secolo, in quanto lo studio delle fonti agiografiche permette di raccogliere utili informazioni per lo studio di ben definiti gruppi sociali (donne, gruppi etnici, corporazioni artigiane) in ambiti storici particolari. I dati sono stati memorizzati in modo georeferenziato, utilizzando i toponimi come punti di riferimento, che a loro volta sono collegati ad una base di dati di tipo storico-topografico.

Secondo Antonio Calvani, autore dell'intervento "Nuove tecnologie per l'educazione storica", solo ultimamente siamo divenuti consapevoli di quanta importanza abbiano i media nella percezione e nella organizzazione della realtà esteriore da parte di noi esseri umani, tanto che la nostra stessa visione del mondo ne risulta fortemente condizionata. Per secoli il media principale dell'apprendimento è stato il libro e la

prossima generazione sarà la prima per la quale esisteranno dei media più importanti; questo fatto ci permette di renderci conto che i media della comunicazione sono uno sviluppo tecnologico che ci consente di aprire nuovi varchi cognitivi nella nostra mente e, di conseguenza, di occluderne altri che più non servono. L'autore lavora presso Laboratorio di tecnologie dell'educazione dell'università di Firenze, uno degli scopi del quale è quello di migliorare l'apprendimento degli studenti, sostituendo la modalità simbolico-linguistica, tipica del libro, con quella interattivo-percettivo-motoria, tipica invece dell'ipertesto, basandosi anche sull'esperienza nel campo dei videogiochi. Infine, Calvani prende in esame anche l'altra faccia dell'apprendimento ipertestuale, che è dato dalla creazione di ipertesti come lavoro di gruppo da parte degli studenti.

"L'ipertesto nell'insegnamento della storia: un'esperienza di progettazione" è il titolo dell'intervento di Bruno Bassi, il quale ha descritto i problemi tecnici, tecnologici e didattici, incontrati nella progettazione, teorica e pratica, di Encyclomedia, un ipertesto multimediale per l'insegnamento della storia, ideato e diretto da Umberto Eco. Tale ipertesto è stato costruito sullo schema in due fasi che ricalca il sistema di lavoro di uno studioso di storia: 1. lettura di libri; 2. consultazione di dizionari, cronologie e carte storico-geografiche. Encyclomedia quindi, consiste fondamentalmente di quattro ambienti principali: i Libri da leggere, lo Schedario informativo, le Cronologie interattive e l'Atlante storico. Un quinto ambiente, denominato Apunti, è a disposizione dell'utente per aggiungere eventuali schede personalizzate allo Schedario. La novità principale di tale ipertesto è data dal tipo di indicizzazione generale adottato: mappe cronologiche bidimensionali, organizzate per periodi temporali e discipline. Il metodo è stato quello di creare una banca dati di eventi storici strutturata secondo le tre coordinate di: tempo, spazio geografico ed argomento disciplinare e navigabili secondo le tecniche dell'Information Retrieval.

Nel dialogo tra storici ed archivisti esiste un annoso problema, legato alla diversità degli scopi dei due lavori. L'archivista cerca di ricostruire l'archivio per potervi riconoscere la storia del lavoro dell'ufficio che l'ha prodotto; lo storico invece, cerca le informazioni che sono al suo interno per costruire, incrociandole con quelle di altri archivi, un quadro di un certo periodo storico. Il punto focale degli interventi di Roberto Cerri: "L'automazione negli archivi storici", e Maria Venturi: "Un archivio storico passato al computer", può essere definito come un tentativo di dialogo tra archivisti e storici per la risoluzione di tale problema.

Maria Venturi ha presentato il sistema archivistico informatizzato denominato ArchiFirenze, il quale ha già permesso la memorizzazione dell'archivio preunitario

della Comunità fiorentina. ArchiFirenze si basa su un applicativo sviluppato con Cds/Isis ed è nato per permettere un migliore accesso alle fonti rendendo più efficaci le metodologie di ricerca storica. Esso infatti, permette di colmare il divario esistente tra l'unità informativa richiesta dall'utente e l'unità archivistica descritta dall'inventario, consentendo un più facile e veloce reperimento dell'informazione cercata. Il fatto fondamentale è che l'archivio informatizzato non si sostituisce alla documentazione: il sistema infatti non fornisce le informazioni contenute nei documenti, dà solo l'indicazione di quali di essi consultare; in questo modo non viene escluso il rapporto dell'utente con la fonte.

Roberto Cerri, direttore della rivista Archivi & Computer, è intervenuto ad un livello più teorico ed ha affrontato principalmente tre temi: è partito da una descrizione dei principali fondi archivistici a gestione automatizzata, ha quindi svolto un'analisi del rapporto esistente tra descrizione "archivistica" e descrizione "storiografica" di una unità archivistica ed infine ha discusso il problema dell'accesso da parte delle varie categorie di utenti ai fondi archivistici. A nostro modo di vedere, il secondo tema è senz'altro il più importante, in quanto nella dicotomia tra descrizione "archivistica" e descrizione "storiografica" sta il nocciolo di quella incomprensione tra archivisti e storici a cui abbiamo accennato. La proposta dell'autore quindi, è di una collaborazione tra le due categorie, dove ognuno svolge la sua descrizione ed entrambe possono essere inserite in un sistema archivistico-documentario informatizzato.

Di argomento bibliografico l'intervento di Pino Ammendola: "Verso una crisi della 'storia di carta'? Biblioteche, computer e studi storici", il quale approfitta dell'occasione per fare anche una riflessione teorica di carattere generale sul modello di organizzazione e riproduzione del sapere nelle società tecnologiche occidentali. Per quanto riguarda l'informatizzazione delle biblioteche, i fattori positivi sono legati soprattutto ai cataloghi: in primo luogo, è stato possibile aumentare i punti d'accesso agli stessi; in secondo luogo, è stato possibile fondere più cataloghi assieme, in modo tale da evitare la distinzione tra i cataloghi per autore e quelli per soggetto. Il problema principale di tale computerizzazione è invece legato ai protocolli di comunicazione, ovvero: quale formato dare all'insieme delle informazioni memorizzate, in maniera tale che siano meglio comprensibile all'utente? Tale aspetto infatti, si riflette direttamente sulla possibilità di distribuzione in rete delle informazioni bibliografiche, obbligando a scegliere tra gli standard esistenti di fatto e quelli delle organizzazioni pubbliche ufficiali. L'altro aspetto, è invece quello della classificazione del sapere, ovvero di quali criteri scegliere per la costruzione dei cataloghi bibliografici, dato che sarebbe bene che tale classificazione avesse una forma il più possibile aperta ad

eventuali modificazioni, cosa che il sistema Dewey non consente facilmente.

Il grande sogno di uno storico computazionale è sempre stato quello di inserire tutta la fonte nel computer e poterla analizzare senza far ricorso agli originali. Tale problema riguardante l'informatizzazione delle fonti è stato preso in esame nell'intervento di Robert Rowland: "Fonti, basi di dati e ricerca storica". Gli esempi di creazione di fonti virtuali portati dall'autore riguardano esclusivamente la demografia storica, disciplina di più facile formalizzazione matematica: dalla costruzione delle "tabelle di Princeton", relative alla ricostruzione a posteriori di tassi di mortalità e natalità, ai "censimenti immaginari", basati sulle tecniche di retroproiezione (inverse projection). In entrambi i casi si tratta di proiezioni matematiche retrospettive. A nostro avviso però, l'uso dell'informatica in storia non dovrebbe mai partire dal problema storiografico, come negli esempi riportati, ma dalla fonte. In altre parole, l'informatizzazione della fonte deve avvenire in modo totalmente indipendente dalla ricerca storiografica, come hanno mostrato Roberto Cerri e Maria Venturi. Tale informatizzazione infatti, trasforma l'insieme dei dati memorizzati in una metafonte e quindi, se uno dei due estremi è identificabile con la memorizzazione totale della fonte stessa, l'altro estremo della metafonte non è la fonte virtuale, come affermato da Rowland, ma la memorizzazione parziale della fonte stessa, che trasforma l'insieme dei dati memorizzati in una mappa della fonte originale. La fonte virtuale invece è un altro e diverso tipo di fonte, è una fonte, per così dire, artificiale.

Peppino Ortoleva, autore dell'intervento: "Presi nella rete? Circolazione del sapere storico e tecnologie informatiche", dopo aver elencato quelli che considera come i tre aspetti principali del rapporto storia/informatica (reperimento delle informazioni, elaborazioni dei dati e scrittura di testi e ipertesti), precisa che intende soffermarsi su due momenti dell'attuale lavoro storico, momenti che egli considera profondamente intercomunicanti: il peso che hanno le reti telematiche (InterNet) sulla comunità degli storici e gli effetti delle forme di comunicazione ipertestuale sul discorso storiografico. In entrambi i casi, egli rileva un cambiamento, ritenuto di carattere fondamentale, riguardante la strutturazione della conoscenza, che, dall'attuale modello gerarchico, si sta evolvendo verso un modello reticolare. Tale cambiamento va inoltre a riflettersi anche sui rapporti sociali all'interno della comunità scientifica, in quanto l'interdipendenza dei due fenomeni porta direttamente al problema del rapporto di condizionamento reciproco esistente tra tecnica e tecnologia, da una parte, e i modelli di interrelazione nei sistemi sociali dall'altra, con la conseguente paura di trovarsi culturalmente superati, sia a livello di conoscenze scientifiche, sia a causa di quella reticolarità dei rapporti che permet-

terebbe di bypassare la gerarchia accademica nella formazione dei gruppi di lavoro e i comitati scientifici delle riviste specializzate nella pubblicazione dei risultati.

L'intervento di Tommaso Detti: "Lo storico e il computer. Approssimazioni", è un classico esempio del genere "ecco cosa penso della storiografia informatica" e si articola secondo tale schema: una premessa sul ruolo della macchina, un'introduzione sullo sviluppo del dibattito metodologico lungo il trentennio 1960-1990 e tre parti dedicate ognuna ad uno dei tre temi canonici di tale genere: videoscrittura, database ed elaborazione dei dati. Da persona convinta che la disciplina storica si identifichi con la storia degli avvenimenti socio-politici tout court, nella loro unicità e singolarità eventuale, Detti è dell'opinione che lavori realizzati dalla storiografia informatica sono viziati da una sostanziale subalternità rispetto alla storiografia tradizionale, in quanto molto specialistici e di basso spessore problematico. Inoltre, sebbene all'inizio del suo intervento ammetta apertamente l'innegabile importanza dell'uso del computer per lo studioso di storia, egli è convinto, come Rowland d'altra parte, che l'informatica possa in qualche modo snaturare il carattere sostanzialmente artigianale della ricerca storiografica, evidentemente non comprendendo che la programmazione è anche, e soprattutto, una forma d'arte. La programmazione, in effetti, è una sorta di capacità di lettura-scrittura elevata al quadrato. Artigiano è lo storico che scrive e artigiano è lo storico che programma, ma mentre il secondo è in grado di comprendere la metodologia di lavoro del primo e di informatizzarla (grazie agli strumenti forniti dall'Ingegneria della conoscenza), il primo non è assolutamente in grado di comprendere il modo di lavorare del secondo.

L'intervento di Simonetta Soldani e Luigi Tomassini: "Introduzione. Lo storico e il computer", è di carattere introduttivo al volume e quindi accenna a tutto quanto riguarda questo rapporto: dal vedere il computer come la quarta fase della comunicazione, alle questioni di metodologia della ricerca; dallo sviluppo del rapporto storia-computer, all'importanza dei database in tale contesto; dal software dedicato alla ricerca storica, al secolare e mai sopito dibattito tra quantitativo e qualitativo; dalle reti di relazioni su base nominativa, alla nascita e successiva diffusione dell'Associazione internazionale History & Computing; dall'informatizzazione di archivi e biblioteche, all'importanza del ruolo di Internet, soprattutto per quanto riguarda la diffusione dei risultati delle ricerche. Temi che, come abbiamo avuto occasione di vedere, sono stati ampiamente trattati nel corso dei singoli interventi. La nota stonata di tale introduzione è data dalla convinzione degli autori che il computer richieda che le procedure di analisi dei dati siano normalizzate e standardizzate. Questo è unicamente un mito, in cui può credere solo chi non si è mai

posto il problema di capire che cos'è l'informatica e di come funzione la programmazione. Le procedure di analisi standardizzate sono quelle già pronte sul mercato, nel software commerciale, che pretendono quindi dei dati normalizzati. Chiunque però, con relativamente poca fatica, può scriversi dei programmi di analisi dei dati completamente personalizzati, specialmente al giorno d'oggi, in cui i programmi dedicati alla programmazione (compilatori) e i relativi linguaggi sono diventati incredibilmente facili da usare.

Arriviamo infine all'intervento di Oscar Itzcovich: "Dal mainframe al personal: il computer nella storiografia quantitativa", citando il quale abbiamo aperto questa recensione. Egli ha sostanzialmente affrontato il tema dello sviluppo dei rapporti tra storia quantitativa e computer, dai primi esperimenti di analisi statistica affidati alla macchina, alla nascita dei modelli matematici di simulazione di sistemi complessi applicabili alla ricerca storica, come quelli sviluppati da Oscar Varsavsky. Ha lamentato inoltre, d'accordo con Derosas, un incredibile vuoto culturale nelle facoltà umanistiche, dovuto alla totale assenza di insegnamenti legati all'informatica e alla matematica in generale e alla statistica in particolare. Le parti per noi più interessanti dell'intervento però, sono l'introduzione e la conclusione. Nella prima, egli si dice convinto che lo storico nel suo lavoro sia un conservatore ed è per questo che ha un così cattivo rapporto con la tecnologia. Nella seconda infine, conclude affermando, e su tale affermazione ci troviamo perfettamente d'accordo come sulla precedente, che oramai matematica e informatica sono delle realtà imprescindibili della ricerca storiografica, realtà delle quali è impossibile non tenere debito conto.

Dario Tomasella

Mojca Ravnik: BRATJE - SESTRE - STRNIČI - ZERMANI: DRUŽINA IN SORODSTVO V VASEH V SLOVENSKI ISTRI. Koper, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba Lipa, 1996, 306 strani

Mojca Ravnik, priznana etnologinja in sodelavka Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani, je objavila številne zanimive etnološke raziskave in prispevke s področja družine in sorodstvenih vezi, zadnja leta pa se je posvetila predvsem Slovenski Istri in njenim etnološkim značilnostim. Skupaj z Zoro Žagar in Fanči Šarf je že leta 1976 objavila študijo Družinsko-sorodstvene zveze: etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, ki je bil očiten povod za nadaljevanje sicer nekoliko ožje

tematike v magistrski nalogi Sorodstvena skupnost v ljubljanskem predmestju (1978). Sledijo še: Galjevica (1982), Izsledki geografskih raziskav in kulturna dediščina v zaledju koprsk občine (1986), Vprašanja o istrskem stavbarstvu (1988), Pravica prve noči (1992), Narodna predaja o dvorcu Buturaj u okolnim zaseocima (1993), nazadnje pa še Terenski pogovori - vir za etnološke in etnolingvistične raziskave (1994).

Avtorica v pričujoči knjigi predstavlja izsledke raziskave družine in sorodstva v vaseh v Slovenski Istri. Osredotočila se je predvsem na raziskovanje zaselkov pod Kraškim robom in v visokem zaledju, kjer je s pomočjo starejših vaščanov, njihovih spominov in družinskega izročila odkrivala značilnosti v obliki in sestavi družin, skupin sorodnikov in sosesk v istrskih vaseh. V njih je spoznala poglavitne sestavine za razumevanje načina življenja v istrski notranjosti glede družinskih, sorodstvenih in sosedskih odnosov. Obenem se je seznanjala s posameznimi življenjskimi usodami, stavbarstvom, nastankom, razvojem in propadom zaselkov in naselij in izseljevanjem prebivalstva.

Ravnikova že v predgovoru pojasnjuje, da je o hišah in zaselkih, njihovem nastanku, namembnosti in propadu spraševala prebivalce in ljudi v sosesčini praznih hiš. Opisovali so ji zgodovine rodov, kako so se naselili, širili in odselili, tako da je ob stavbah spoznavala družinske rodovnike in življenjske zgodbe posameznikov. Sama dodaja, da se je bolj ukvarjala z družinami in pri tem odkrivala, da se da iz preteklosti, sestave in delovanja družine in sorodstva v nekem kraju razumeti tudi druge pojave v načinu življenja njegovih prebivalcev. Obenem pojasnjuje, da je ravno zaradi tega v Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani začela dolgoročno raziskavo o družini in sorodstvu v vaških okoljih na obrobju Slovenije.

S terenskim delom v Istri je pričela spomladi leta 1989 in glavnino dela opravila do pomladi leta 1994. Leta 1995 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani doktorirala z disertacijo, ki nosi naslov Istrske družine v kulturnih spremembah (etnološka raziskava v vaseh v Slovenski Istri). Za objavo v tej knjigi pa je besedilo razširila in priredila. Raziskavo je začela v istrski vasi Abitanti in v Zanigradu, od tod pa jo je pot vodila po poteh sorodstvenih vezi v vasi na širšem področju Pregarske planote in Kraškega roba, v vasi ob hrvaški meji, nato pa še v Koper in Trst. Podatke je iskala v župniščih, pa tudi v matičnih in družinskih knjigah na matičnem uradu občine Koper, v župniščih v Predloki in v Dekaniji, na Geodetskem zavodu v Ljubljani in v Državnem arhivu v Trstu.

Avtorica pojasnjuje, da je področje raziskovanja družine zelo razvijano. Poleg zanimivega terenskega gradiva so bogati pisni viri (arhivski dokumenti, matične in družinske knjige, statistike ter raznovrstni popisi prebivalstva). Ravnikova se zaveda pomena arhivskih in demografskih podatkov, pa vendar se ji zdijo po-

membnejša pričevanja domačinov, zato je prav njim posvetila največjo pozornost. Zbirala je gradivo o tem, kako so se družine naseljevale, širile in odseljevale in kako se je to kazalo v nastanku, razvoju in propadu zaselkov. Zanimale so jo življenjske zgodbe, spomini in izročilo o najstarejših prednikih, družinski rodovniki, generacijska in sorodstvena sestava družin, zgodovina hiš, razprostranjenost mreže sorodnikov. Želela je zbrati čimveč terenskega gradiva v dveh kulturnih mikroregijah v istrski notranjosti, na Kraškem robu in na Pregarski planoti, ga karseda podrobno preučiti, najti analitično metodo, izluščiti značilnosti družine v istrskem zaledju in odpreti vprašanja za prihodnje raziskave.

Spomin in izročilo segata približno poldrugo stoletje nazaj in to je tudi časovni razpon raziskave. V gradivu, ki ga je zbrala, so začele počasi izstopati posamezne teme: povezava med zgodovinskim in družinskim izročilom, pomen dedovanja in delitve posesti za družinsko sestavo in odnose, razlike med istrskimi mikroregijami ter med Istro in sosednjimi pokrajinami, delo za preživetje družine v miru in vojni, delitev dela v družini in delo otrok, prepletenost sorodstva in sosedstva, krajevna endogamija, povezanost tipa družine in stavbarstva, izseljevanje, raznolikost izrazov za družino in sorodstvo. To je tudi vsebina štirinajstih poglavij, ki jih lahko beremo kot zaključene tematske celote; slehernemu poglavju pa je dodan še strokovni aparat in na koncu povzetki v angleškem jeziku. V knjigi je priloženo tudi izredno bogato fotografsko gradivo, ki ga je večidel prispevala in uredila avtorica sama in prikazuje predvsem vaške hiše in ruševine le-teh, tamkajšnje ljudi in izdelke umetne obrti, ki so bili nekoč del vsakdana istrskih vasi. Prav zaradi tega je knjiga še toliko bolj zanimiva, berljiva in pregledna, saj je znanstvena in poljudna obenem.

Predvsem etnologi lahko pritrdijo ugotovitvi, da je družina med najzanimivejšimi zgodovinskimi, etnološkimi in antropološkimi temami. Tudi zgodovinarji so pozorni na vsakdanje življenje anonimnih ljudi v preteklosti in na doslej prezrto arhivsko gradivo o tem. Etnologi in antropologi so ugotovili, da je v primerjavi z neevropskimi ljudstvi družina v Evropi veliko slabše raziskana. Če se ozremo po delih slovenskih etnologov, vidimo, da so veliko pisali o družini, vendar le v okviru gospodarskih dejavnosti in običajev. Od šestdesetih let naprej najdemo v njihovih delih vse pogostejše tudi posebno poglavje o družini. Predvsem v razpravah, ki obravnavajo šege življenjskega cikla, je veliko izsledkov tudi o družini in sorodstvu.

Istrani v zaledju so živeli v različnih družinah, piše Ravnikova. Delitev kmetij je bila bolj običajna v vaseh pod Kraškim robom. Te razlike so bile povezane z bližino in oddaljenostjo od Trsta in obale nasploh in s tem povezanimi možnostmi za dodatni zaslužek ali za preselitev v mesto oz. njegovo bližino. V revnih in

odmaknjenih istrskih vaseh so se moški potomci izogibali delitvi kmetije na več delov, ker bi nikomur od njih ne zadoščali za preživetje, in so zato ostali skupaj. Ravnikova ugotavlja, da je bila rešitev le začasna, ker so s tem samo odložili delitev za eno ali dve generaciji, ko pa je do nje prišlo, je kmetija resnično razpadla. Ljudje so odšli - zaradi revščine, zaradi pogorelih domov, zaradi nove državne meje, ki jih je odrezala od Trsta. Poleg teh znanih vzrokov za odhajanje ljudi pa se je Ravnikovi pri raziskovanju družine nepričakovano odprl pogled še v neko posebnost življenja v Istri, ki je ljudi silila k odseljevanju - delitev; ta je, če so se ji izogibali, vodila k prenaseljenosti, sicer pa v razdrobljenost, ugotavlja Ravnikova.

Sestava družine oziroma družinsko-sorodstvene skupnosti je najpomembnejša opora za razvrščanje tipov družin. V Istri so opazne dokaj jasne značilnosti družinske sestave, ki so jih povzročala načela dedovanja in delitve posesti. To so bile sestavljene družine, se pravi družine poročenih bratov, samskih sorojencev in starih staršev. Nato pa še družine, v kateri poročeni bratje in samski sorojenci ostanejo skupaj še po očetovi smrti.

Poleg male in razširjene družine sta bili ti dve obliki še do nedavnega običajna stopnja ciklusa družine v istrskem zaledju. V obeh mikroregijah, pod Kraškim robom in na Pregarski planoti, so se družine drugače razvijale. Ravnikova ugotavlja, da je bila ponekod delitev kmetij običajna, vendar se je pod Kraškim robom dogajala pogostejše, tako da je bilo skupno življenje le začasno, za nekaj let, medtem ko so se v notranjosti delitve dogajale na daljša obdobja. Sestavljena družina, stopnja v družinskem razvoju, je trajala različno dolgo, od nekaj let do nekaj generacij. Kako se je znašla vsaka družina posebej, je bilo odvisno od njene številčnosti, gospodarskega položaja, oddaljenosti od mesta, možnosti za dodatni zaslužek, delovne moči, sposobnosti, medsebojnega razumevanja in zdravja. Bolj kot se bližamo iz notranje Istre proti Trstu in obali, manj je bilo sestavljenih družin in običajnejša je bila delitev. Avtorica ta način imenuje družinski sistem z možnostmi (ostati skupaj ali deliti) in omejitvami (prenaseljenost in drobljenje posesti). Obenem še dodaja, da bi istrski družinski sistem prepoznali po tem, da so se kmetije delile, da so se bratje poročali doma, da so se ženske poročale v drugo hišo, da je bil pogost moški celibat, da so se skušali izogniti drobljenju kmetij tako, da so poročeni bratje ostali skupaj, da so tudi razdeljeni bratje živeli v tesni soseščini. V kulturni krajini pa je ta sistem možno prepoznati po praznih zaselkih in razvalinah.

V devetem poglavju etnologinja ugotavlja, da je sorodstvo prepleteno s sosedstvom. V manjših rodbinskih zaselkih ali v posameznih dvoriščih znotraj večjih vasi se preprosto ujemata. Ljudje vedo, kdo je vsem skupni prednik, v kakšnem sorodstvu so in v katerem kolenu. V večjih vaseh pa je sorodstvena sestava manj razvidna. Sosedji in sovaščani so bližnji in daljni sorodniki. Prvi

hip zanikajo, da bi bili v sorodstvu, a kmalu tudi dopustijo, da imajo daljne skupne prednike. Ravnikova je izbrala tri zglede za ponazoritev stopnje prepletenosti sorodstva, sosedstva in naselbinske strukture: Staro Mandrijo, Zaniograd in Abitante.

V zadnjem, štirinajstem poglavju, avtorica poudarja, da izrazov za družino in sorodstvo ni posebej razlikovala, vendar jim namenja posebno poglavje. V pogovorih z domačini je namreč postala pozorna nanje, ker so na majhnih razdaljah, kakršne obsega raziskava, tako različni. Z gradivom v tem poglavju želi na to opozoriti in ohraniti zapis pestrosti, ki z vsakim dnem izginja.

Knjiga Bratje - sestre - strniči - zermani je pionirsko delo na področju raziskovanja družine in sorodstvenih vezi v Slovenski Istri. Gre namreč za prvo zaokroženo celoto, ki je v raziskavo vključila vaška okolja na obrobju Slovenije in predvsem kraje v visokem zaledju, pod Kraškim robom in Pregarsko planoto. Propadajoči in zapuščeni zaselki, domačini in njihove življenjske usode so očarali etnologinjo Mojco Ravnik, ki je s svojo enkratno raziskavo oživela te, žal, pozabljene kraje.

Nataša Hlaj

RODIK MED BRKINI IN KRASOM.

Zbornik ob 350-letnici cerkve. Uredil: Milan Pregelj.
Koper, Ognjišče, 1997, 181 strani

Zbornik *Rodik med Brkini in Krasom* je izšel ob 350. obletnici sedanje župnijske cerkve v Rodiku. V cerkvi na sklepem kamnu oboka, ki ločuje cerkveno ladjo in prezbiterij, lahko vidimo letnico 1647.

V knjigi so zbrani prispevki osmih avtorjev, ki zgodovino ter okolje vasi in župnije Rodik opisujejo iz različnih zornih kotov. Nastajanje samega zbornika je povezano z iskrenim in prijateljskim sodelovanjem med vsemi avtorji in mnogimi vaščani, ki so pomagali pri zbiranju podatkov in drugega gradiva. Veliko zaslug za to, da se je s tem delom sploh začelo in ga tudi pripeljalo do konca, ima Jasna Peršolja. Zbornik, ki je izšel pri Ognjišču, je uredil Milan Pregelj. Slikovno gradivo, ki spremlja posamezne sestavke, so prispevali avtorji sami ali pa so delo Zorka Bajca in Milana Pregelja. Knjiga je trdo vezana z barvnimi platnicami in enakim ščitnim ovitkom.

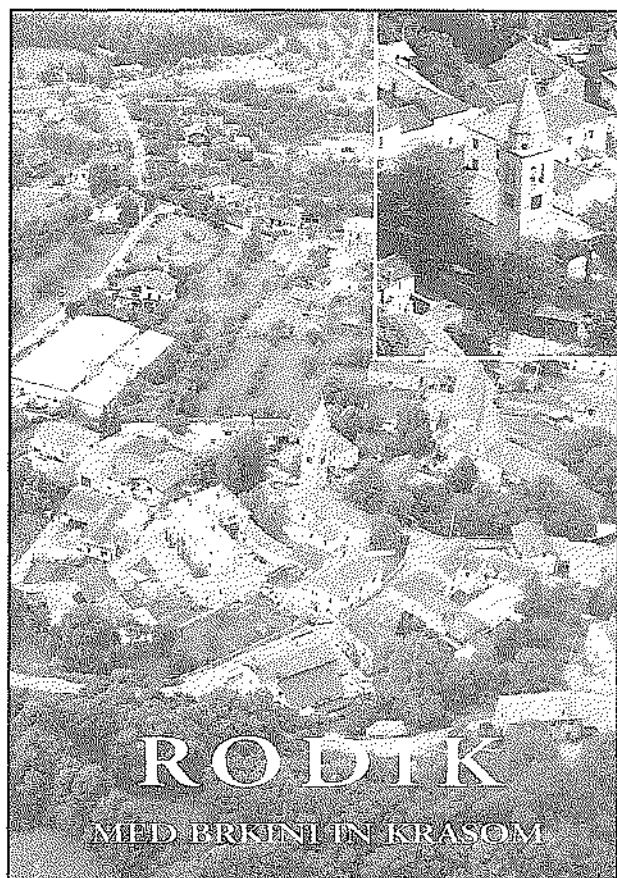
Naslov dela skuša zaobjeti področje, ki je v knjigi predstavljeno in ki, vsaj geološko gledano, povezuje dve med seboj prepletajoči se zemeljski sestavini. Sprehajamo se med flišem in apnencem, med Brkini in Krasom.

V prvem sestavku, z naslovom *Geološka zgradba Rodika z okolico*, ki ga je napisal dr. Bogdan Jurkovšek,

dipl. ing. geodezije, zaposlen na Inštitutu za geologijo, geotehniko in geofiziko v Ljubljani, se srečamo s tistimi obdobji, ki jih štejemo v desetisočih, stotisočih in milijonih let. Srečamo se s tistimi časi, ki so nam najbolj oddaljeni, ki pa nas na drugi strani popeljejo v čudovito podzemlje, nam razkrijejo skrite zaklade, ki jih oči sodobnega sveta težko odkrijejo. Kredne in paleogenske kamnine, ki grade ozemlje v okolici Rodika, so nastajale na severozahodnem delu nekdanje dinarske karbonatne plošče, za katero je značilno plitvo, razmeroma toplo morje. Kasneje je ozemlje doživljalo razne tektonske premike in s tem povezano mešanje različnih plasti. Dokazi nekdanjega morja so fosili in razne druge najdbe, ki jih hrani muzej na Dunaju. Zadnji pomemben dogodek v geološki zgodovini je razpad karbonatne plošče v eocenu in s tem povezana obsežna poglobitev, v kateri so nastajale flišne plasti. Z vsemi geološkimi spremembami je povezan tudi nastanek premoga, ki so ga na Rodiškem polju kopali več let in je imel visoko grelni vrednost.

V nadaljevanju se srečamo z nam nekoliko bližjimi dogodki, ki pa so še vedno zaviti v preteklost in potrebujejo resno razlago. Sestavek *Starejša zgodovina Rodika* avtorja dr. Božidarja Slapšaka, izrednega profesorja na oddelku za arheologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, obravnava predrimsko arheološko najdišče na Ajdovščini, 804 m visokem hribu vzhodno od vasi. Raziskave so se začele leta 1973. V tej stari utrdbi so živeli prebivalci, ki niso bili rimskega izvora; živeli so na svojem ozemlju že precej pred prihodom Rimljanov v naše kraje. O njihovi avtohtonosti priča tudi leta 1842 najdena flišna plošča v Materiji, na kateri so omenjeni Rundikti kot v pravdi udeležena stranka. Njihovo ime je kasneje postalo tudi temelj za današnje ime vasi in prebivalcev. Kultura teh prebivalcev je bil na dokaj visoki ravni. Izkopali so različne uporabne in okrasne predmete, kot najzanimivejši pa se pojavlja kulturni objekt na sredini utrdbe. Pomembnost lokacije tega naselja lahko razberemo tudi iz tega, da so ga Rimljani hoteli zavzeti in od tam nadzirati gibanje prebivalstva v dolinah pod seboj. Mimo teh krajev so namreč vodile pomembne rimske poti.

V nadaljevanju nam dr. Nace Šumi, profesor umetnostne zgodovine, predstavi arhitekturo in umetnostno podobo *župnijske cerkve sv. Trojice* v Rodiku. Zanimiva je predvsem razlaga, ki jo lahko uporabimo za razumevanje večine cerkva, ki so jih na tem področju zgradili v letih okrog 1650. Govorimo o kraški renesansi, ki predstavlja prehodni člen med gotiko in barokom. Prezbiterij ima še tradicionalna gotska rebra, tloris se zaključuje tristrano. V ta starejši slog se vključujejo nove kamnoseške sestavine in predvsem zrcalni oboki v cerkvenih ladjah. Cerkev kot taka gotovo ni vrhunski umetnostnozgodovinski spomenik, vendar zasluži vso pozornost in skrb, saj je veren odraz časa, v katerem je nastala.

Četrti del zbornika je napisal prof. Janez Zupet, profesor na Škofijski klasični gimnaziji v Vipavi. Iz latinščine je prevedel in povzel *Katapan* (Catapanus), ki ga je za rodiško župnijo sestavil župnik Jožef Zupan leta 1885, na podlagi starejšega zapisa iz leta 1823. Katapan je knjiga, ki ureja medsebojne odnose med župnikom in župnijo ter farani in nasprotno. V tem priročnem, v latinščini pisanem zvezku najdemo zanimive podatke o župnijski zgodovini in posameznih dogodkih, ki so zaznamovali preteklost vasi.

Zgoraj predstavljenim strokovnim člankom sledijo še štirje prispevki, ki so veliko bolj poljudno pisani in se dotaknejo bolj vsakdanjih dogodkov.

V sklopu *Rodiška župnija*, ki sta ga sestavila Jasna Peršolja, predmetna učiteljica zgodovine in likovne vzgoje, in Milan Pregelj, dipl. teolog, župnik v Rodiku. Beremo lahko o cerkvah, ki so nekoč ali pa še danes spadajo v rodiško župnijo, in o cerkvenih zavetnikih. Kratko so predstavljena tudi vaška znamenja in kapele. Poleg praznovanja obletnice cerkve se moramo spomniti tudi dejstva, da je Rodik od leta 1786 samostojna župnija. Nastajanju te samostojne cerkvene enote je posvečenih kar nekaj strani, ki nam predstavijo stanje pred osamosvojitvijo in v času do leta 1947, ko so tudi nekateri deli rodiške župnije postali nova, samostojna župnija. V tem poglavju najdemo tudi sezname duhov-

nikov in diakonov, ki so delovali v teh krajih, pa tudi temeljne podatke o duhovnikih, ki so rojeni na ozemlju rodiške župnije. Del poglavja, ki govori o vaških praznikih, se dotakne tistih posebnih slovesnosti, ki niso splošne, ampak značilne za Rodik in okolico. Predvsem spoznamo praznovanje zaobljubljenega dneva, opasila in pusta. Na koncu so dodani še kratki opisi naselji in število prebivalcev. Žal je potrebno ugotoviti, da so te številke zaskrbljujoče. Vasi, zlasti v Brkinih, se praznijo in s tem se izgublja tudi bogata dediščina preteklosti.

V krajšem sestavku je Primož Čepar, študent novinarstva, opisal *bogato pevsko tradicijo* v Rodiku. Stalnica, ki je te kraje vedno spremljala, je bilo petje. Poudariti je treba, da vsaj cerkveni pevski zbor ni nikoli prenehal s svojim delovanjem. V ponos vasi je službovanje učitelja Antona Heidricha, ki je prav v času svojega bivanja v Rodiku uglasbil 'Buči, buči, morje Adrijsko'.

Jasna Peršolja je zbrala veliko podatkov o vaškem življenju in jih združila pod naslovom *Rodiški komun*. To poglavje se začne z navedbami najstarejših pisnih omemb Rodika v srednjem veku. Za zgodovino okoliških vasi in tudi celotnega Krasa in Brkinov je pomemben grad Schwarzenegg. Grajski gospodje so imeli namreč celotno sodno oblast in kot vazali teh ali onih grofov močan vpliv na tem območju. Predvsem za domačine je zanimiv popis priimkov in domačih hišnih imen ter hišnih vzdevkov. Vsaka urejena skupnost ima svoja pravila in taka najdemo tudi v Rodiku. Pisana ali pa tudi nenapisana pravila so urejala uporabo vode, uživanje 'jusa', pomoč pri zidanju hiš, pokopavanju mrtvih in ob porokah. Stoletje, v katerem živimo, je pustilo mnogo ran in nerešenih vprašanj. Nemirnost 20. stoletja je zajeta v delu, ki pa se namenoma noče spuščati v ocenjevanje dogodkov in opisovanje tistih bolečih ran, ki nimajo še svojega zgodovinskega epiloga. Vas brez kulture je kot človek brez duše, zato je naravno, da so v tem zborniku omenjene tudi šole in predvsem prosvetno društvo Josip Jurčič, ki letos praznuje 120-letnico. Vsem tem opisom sledi še predstavitev podnebja, rastja, prometnih povezav in gospodarskih dejavnosti.

Leta 1979 je na Filozofski fakulteti z diplomsko nalogo *Dialekt vasi Rodik* diplomirala Mirna Udovič-Šuman, profesorica slovenščine in primerjalne književnosti. Del njene naloge je objavljen tudi v tem zborniku. Predstavitvi rodiškega narečja in umestitvi le-tega med druga slovenska narečja sledi narečni slovar. Ta ni urejen po abecedi, pač pa so v njem navedene besedne družine, povezane z zgradbo človeškega telesa in domačimi opravili.

Zbornik, ki obsega 180 strani, prinaša veliko podatkov, vendar je povsem jasno, da ni zajel vsega, kar bi bilo mogoče povedati o obravnavanem področju. Jezik posameznih člankov je odvisen od njihove vsebine. Posebno bogastvo pa verjetno predstavljajo narečni izrazi,

ki jih srečamo tudi med samim besedilom in ne le na koncu, v narečnem slovarju. Ob branju tega zbornika se človek lahko navduši za nadaljevanje raziskovanja, lahko pa mu knjiga vsaj delno poteši željo po poznavanju okolja, ki ga predstavlja.

Milan Pregelj

Eva Masel, Johann Strutz: *INTERCULTURALITÀ. Una bibliografia per Alpe-Adria. Letteratura a nord-est 2.* Trieste, Alcione Edizioni, 1996, 264 strani

V času nastajanja "nove" Evrope, torej v času tesnejšega povezovanja držav znotraj Evropske zveze, se velikokrat omenja interkulturalnost, in to v povezavi s pojmi, kot so bi- ali multikulturalnost oziroma dvo- ali večkulturalnost, bi- ali plurilingvizem oziroma dvo- ali večjezičnost ipd. V čem je specifičnost tega pojma, če ga primerjamo z ostalimi, bolj uveljavljenimi termini?

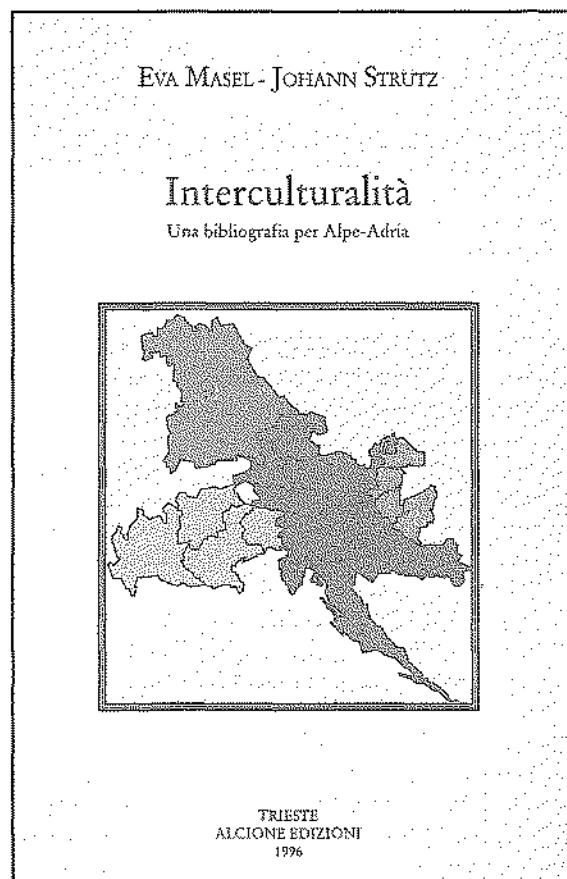
S pojmom interkulturalnosti se ukvarjajo različna evropska telesa, ki pospešujejo združevanje Evrope oziroma ki si prizadevajo ustvariti družbo, temelječo na enakopravnih odnosih v svetovnem merilu. Sledeč njihovim definicijam, je interkulturalnost proces, katerega rezultat je družba, v kateri sobivajo različne narodne, kulturne in verske skupnosti, in to ne le druga ob drugi (kot je to značilno za multikulturalno družbo), pač pa v nenehni interakciji, temelječi na medsebojnem poznavanju in priznanju.¹ Osnova za interkulturalno družbo je torej dobra poučenost o kulturah sobivajočih skupnosti in pa sposobnost sprejeti in priznati vrednote le-teh, tudi če gre za manjše ali ti. nezdgovinske narodne in druge skupnosti. Samo tako je omogočeno dobro interetnično in interregijsko sodelovanje, kar je cilj tudi avtorjev bibliografije z naslovom "Interculturalità", ki je izšla v zbirki Letteratura a nord-est tržaške založbe Alcione edizioni. Založba, ki je specializirana za izdajanje bibliografij, želi v okviru te zbirke ponuditi vodnike po literaturi italijanskega severovzhoda, ki se je v daljni in bližnji preteklosti soočal s pogostimi zgodovinskimi in geografskopolitičnimi pretresi in za katerega so značilna stikanja različnih kultur, kar se odraža tudi v literaturi.

Avtorja bibliografije, ki se tudi sama poglobljeno ukvarjata z vprašanji, povezanimi z interkulturalnostjo, uvodoma ugotavljata, da se ta pojem rabi preširoko, zato sta ga s pričujočim bibliografskim pregledom želela omejiti in mu dati točno določeno vsebino, za katero pa je seveda v prvi vrsti značilna interdisciplinarnost. Tako sta delo razdelila na pet večjih sklopov (Kultura, antro-

pologija, etnologija, sociologija; Interkulturalnost; Stiki in konflikti različnih kultur; Etnije in narodnostne manjšine; Združenja in dokumentacijska središča), ki se dalje delijo na poglavja in podpoglavja.

V vseh sklopih, razen v zadnjem, lahko najdemo najprej seznam bibliografij o posameznem področju, nato revij in ostalih tekočih publikacij, slovarjev in enciklopedij ter seznam splošne literature s tega področja. Tem, lahko bi rekli, preglednim poglavjem sledijo za posamezen sklop specifična poglavja. Ker so naslovne teme sklopov in poglavij lahko obravnavane z različnih vidikov, interdisciplinarno oziroma ker so z interkulturalnostjo povezani zelo raznoteri pojavi, sta bila avtorja najbrž nemalokrat v dvomu, kam kakšno delo uvrstiti, in prav v takšnem dvomu se včasih znajde bralec, ko ne ve natančno, v katerem poglavju iskati zeleno literaturo. V takem primeru se splača pregledati kar vsa poglavja o temah, ki nas zanimajo, saj bomo tako poleg iskane literature našli še celo vrsto novih zanimivih naslovov.

Poleg temeljnih del s posameznih področij, ki so lahko tudi starejšega datuma, je v bibliografijo zajeta predvsem novejša literatura, povezana s Tržaškim, Fur-

1 Prim. tudi definicijo multikulturalne in interkulturalne družbe iz dela "All different all equal" (1995) v članku Petra Rustje "Italijanska knjiga je nam in Avstriji nevarniša nego italijanski meč" (Annales, 10, 275-284).

lanijo-Juljsko krajino in drugimi deželami Alpe-Adria, bodisi da je tu nastala bodisi da to območje obravnava. Gre namreč za prostor, ki je po uvodnih besedah Eve Masel stičišče treh jezikovnih in kulturnih sfer in ki torej nudi številne možnosti za preučevanje vprašanj, povezanih z interkulturno družbo. Tako je velika pozornost posvečena delom, ki prinašajo informacije o treh na tem prostoru prisotnih kulturah (italijanski, nemški in slovenski) ali pa obravnavajo njihove medsebojne odnose.

Čeprav bi se najbrž našlo še kakšno zanimivo in koristno delo z obravnavano tematiko, ki ga bibliografija ni zajela, pa je E. Maslovi in J. Strutzu z navedbo več kot 2700 avtorjev (navedenih tudi v imenskem kazalu) z enim ali več deli, na 264 straneh knjige formata 24 x 16,5, uspelo ustvariti izčrpno bibliografijo, ki je hkrati prikaz raziskovalnega dela v zvezi z interkulturnostjo v zadnjem času v različnih, zlasti evropskih državah in torej razkriva večje ali manjše zanimanje posameznih družb za to problematiko. Seveda pa znanstveno-raziskovalno delo ni nujno odraz družbene politike in, obratno, politične odločitve niso vedno sprejete na osnovi preverjenih spoznanj. Veliko število novejših raziskav o vprašanjih, povezanih z interkulturnostjo, ki so sicer najbrž velikokrat spodbujene prav s politično idejo o združenih Evropi, kaže na to, da je znanstvenoraziskovalno delo tokrat prehitelo politiko držav, ki se pripravljajo na bivanje v večkulturni družbi. Zato je prav gotovo dobrodošla vsaka pobuda, ki lahko posredno ali neposredno pripomore k oblikovanju novih strategij najvišjih političnih oblasti, ki bi sprožile za novonastajajočo družbo nujne premike v ekonomski, jezikovni, kulturni, šolski in splošni družbeni politiki posameznih družbenih skupnosti. In lahko rečemo, da je pričujoča bibliografija gotovo pomemben korak v tej smeri.

Vesna Gomezel Mikolič

Vera Kržišnik-Bukić: "NARODNOSTNA SESTAVA V OBMEJNEM PROSTORU MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO - Statistični kazalci narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih". Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1997, 138 strani

Publikacija "Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško - Statistični kazalci narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih" predstavlja uvodni, prvi zvezek znanstveno-raziskovalnega multidisciplinarnega projekta MEDETNIČNI ODNOSI V OBMEJNEM PROSTORU MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO. Avtorica

publikacije je tudi nosilka navedenega projekta, ki ga izvaja raziskovalna skupina slovenskih raziskovalcev na Inštitutu za narodnostna vprašanja ob strokovnem sodelovanju hrvaških kolegov in organizacijsko tehničnem sodelovanju Inštituta za migracije in narodnosti iz Zagreba.

Sama vsebinska zasnova projekta datira v leti 1992 in 1993 in se navezuje na temeljni znanstveno-raziskovalni in ravno tako multidisciplinarni in mednarodni projekt dr. Vere Kržišnik-Bukić: SLOVENC V PROSTORU NEKDANJE JUGOSLAVIJE IZVEN SLOVENIJE (ki vzporedno še nadalje teče).

V prvem, uvodnem delu publikacije avtorica opredeljuje znanstveni interes za mejna območja in narodnostno tematiko ter temeljne motive za njen nastanek. Poudarja, da so se s prostorskim fenomenom meja do sedaj v slovenskem prostoru morda največ ukvarjali geografi. Slovenski in hrvaški zgodovinarji so ta prostor obravnavali bolj v sklopu širše narodne zgodovine ali v sklopu regionalnih in lokalnih kronik. Z etnično tematiko na obravnavanem področju so se že tradicionalno, uspešno in najbolj neodvisno od političnih dogajanj in sprememb ukvarjali etnologi. Na področju sociologije je bilo takšnih raziskav znatno manj, vendar je v zadnjem času bilo opravljenih nekaj zelo pomembnih. Avtorica izpostavlja dve, in sicer: magistrsko nalogo Duške Knežević Močvar "Identiteta in lokalnost. Primer zgornjekolpske doline" in doktorat Borisa Banovca "Etnički identitet i regionalna pripadnost - primer Istre". Več kot sociologi so se s to tematiko ukvarjali jezikoslovci in sociolingvisti. S pravnega vidika ta prostor še ni bil deležen kake primerjalne analize, a vsaj na nekatera tovrstna vprašanja bo, po mnenju avtorice, poskušala odgovoriti projektno načrtovana naloga.

Nadalje avtorica pojasnjuje zgodovinske okoliščine pojava državne meje med Slovenijo in Hrvaško, opredeljuje popis prebivalstva kot primarni in neizogiben vir pri obravnavi narodnostne problematike, nikakor pa ne edini niti najpomembnejši.

Odločitev za pričujoče določanje mejnega območja - obmejnega pasu izhaja zlasti iz dveh vrst razlogov oziroma motivov. Prvi so vsebinsko-metodološke, drugi raziskovalno-metodološke narave. Eno od osnovnih teoretično-metodoloških izhodišč projekta, da je vsak obmejni pas med dvema državama, tako tudi ta med Slovenijo in Hrvaško, posebne vrste regija, avtorica primerja in utemeljuje z oceno S. B. Jonesa, da je vsaka meja skoraj edinstvena in so zato mnoga posploševanja dvomljive veljave. Poskus definiranja, opredeljevanja obmejnega pasu ostaja nedokončan. Ključnega pomena v obmejnih območjih so interesi prebivalstva, opredeljeni primarno na regionalni ravni. Izbor občinskih teritorialnih upravno-administrativnih okvirov za analizo obmejnega pasu se opravičuje s pragmatičnostjo, da je občinski prostor statistično zaokroženo obdelan in kot vir raziskovalno dostopen. Kot nesporna stalnica ostaja

le ozemeljska mejna črta med Slovenijo in Hrvaško.

V drugem delu publikacije Slovenci v obmejnih hrvaških občinah avtorica podaja podatke o Slovencih po zadnjih treh popisih prebivalstva in o splošni narodnosti sestavi po zadnjem jugoslovanskem popisu v 17 obmejnih hrvaških občinah, to so: Buje, Buzet, Opatija, Reka - Rijeka, Čabar, Delnice, Vrbovsko,

Duga Resa, Ozalj, Jastrebarsko, Zagreb, Klanjec, Pregrada, Krapina, Ivanec, Varaždin, Čakovec. Tabelarno-kartografska predstavitev slovenskega narodnostnega (samo)opredeljevanja in slovenskega maternega jezika v obravnavanem hrvaškem obmejnem pasu s Slovenijo je podana za vsa naselja v vsaki od zgoraj navedenih občin in podkrepljena z zelo preglednimi zemljevidi, za vsako občino posebej.

V tretjem delu publikacije Hrvati v obmejnih slovenskih občinah so predstavljeni Hrvati po zadnjih treh popisih prebivalstva in splošna narodnostna sestava po zadnjem jugoslovanskem popisu v 18 obmejnih slovenskih občinah, to so: Piran, Izola, Koper, Sežana, Ilirska Bistrica, Cerknica, Ribnica, Kočevje, Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Krško, Brežice, Šmarje pri Jelšah, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Lendava. Izola je vključena dodatno kot 18. občina, čeprav ni direktno obmejna, je pa naravno del tega geografskega območja. Tabelarno-kartografska predstavitev hrvaškega (samo)opredeljevanja in hrvaškega maternega jezika v obravnavanem slovenskem obmejnem pasu s Hrvaško, prikazana po občinah in naseljih, je adekvatna predhodnemu prikazu slovenske populacije v hrvaškem obmejnem pasu.

Tabele in karte vsekakor omogočajo tudi nekatere splošne ugotovitve za celotno obravnavano območje, kar je analizirano v četrtem in zadnjem delu publikacije: Primerjalne razsežnosti etničnih dejstev s slovenske in s hrvaške strani mejnega območja.

Na koncu avtorica ponuja smeri neposrednega nadaljnega projektnega raziskovanja. "Zbiranje, selekcija, razvrščanje, predstavljanje, opis in analiza statističnih podatkov, ki se nanašajo na etnična dejstva v obravnavanem prostoru, predstavljajo šele prvo etapo v časovno zaporednih korakih in nižjo stopnjo v kompleksno raziskovalnih metodoloških prijemih". Za drugo fazo poudarja, da je že zbrano precejšnje empirično gradivo, opravljene so terenske raziskave in v pripravi je že drugi zvezek projekta MEDETNIČNI ODNOSI V OBMEJNEM PROSTORU MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO, ki naj bi izšel do polovice leta 1998.

Pričujoča publikacija z zbranimi, predstavljenimi in komentiranimi statističnimi podatki, predstavlja pomembno izhodiščno gradivo za nadaljnje terenske in druge raziskave ne samo tekočih projektov na Inštitutu za narodnostna vprašanja, temveč tudi za druge raziskovalne projekte. Publikacija lahko služi kot priročnik pri izvajanju in načrtovanju posameznih dejavnosti različnih državnih organov, družbenih institucij, najbrž pa bo ustregla tudi posameznim interesom, radovednosti, razbijanju kakšnega stereotipa in predsodka.

Karmen Medica

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

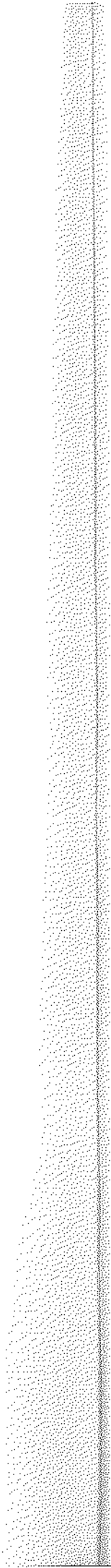
SLIKA NA NASLOVNICI: Branike so svojevrsten zapis dogajanj v našem prostoru. V njih zabeleženi dogodki se odražajo tudi v našem življenju. Drevesa delijo z nami debela in suha leta - slabo leto se pozna tako na polju, v vinogradu kot tudi v drevesu. Na sliki je kolut preko 100 let starega črnega bora (*Pinus nigra* Arnold) s slovenskega Krasa (tekst: dr. Tom Levanič, fotografija: Martin Zupančič)

1. Zidarji v statutu tržaškega komuna iz leta 1350
2. Kar - voz - carro (Foto: G. Filipi)
3. Oljka "istrska belica" (Foto: D. Podgornik)
4. Batana (Foto: G. Filipi)
5. Dalmatinski ribič na pasari z ribiško mrežo in kovačem (*zeus faber*) (Foto: D. Podgornik)
6. Milko Bambič: Broadcasting, 1926, akvarel, papir
7. Ulica v Milni na Braču (Foto: D. Podgornik)
8. Izkopavanja ob Marijini rotundi v Kopru (Foto: M. Stokin)
9. Knjiga z napisom Ego sum lux mundi, ki jo na kolenih drži Kristus Pantokrator, naslikan na oboku rotunde Karmelske Matere božje v Kopru (okoli 1317)
10. Veno Pilon: Moj oče, 1923, olje na platnu (Pilonova galerija, Ajdovščina)

INDEX TO PICTURES ON THE COVER

FRONT COVER: Annual rings a unique record of events in our area. The events recorded in them are reflected also in our life. The trees share with us good and bad years - a bad year can be seen on fields, vinyards and in the tree. The picture shows a pinus nigra sample, over a hundred years old, from the Slovenian Karst (text: Tom Levanič, PhD, photo: Martin Zupančič)

1. Builders in the statue of Trieste komuna from 1350
2. Carriage (Photo: G. Filipi)
3. Olive tree "istrska belica" (Photo: D. Podgornik)
4. Batana (Photo: G. Filipi)
5. A Dalmatian fisherman on a boat with a fishing net and a John Dory (*zeus faber*) (Photo: D. Podgornik)
6. Milko Bambič: Broadcasting, 1926, watercolour, paper
7. A street in Milna on Brač (Photo: D. Podgornik)
8. Excavations at the Rotunda of Our Lady of Mount Carmel in Koper (Photo: M. Stokin)
9. The book with the inscription Ego sum lux mundi, lying on the knees of Christ Pantocratur, as painted on the vault of the Rotunda of Our Lady of Mount Carmel in Koper (arround 1317)
10. Veno Pilon: My father, 1923, oil on canvas (Pilon Gallery, Ajdovščina)

NAVODILA AVTORJEM

1. **ANNALES:** *Anali za istrske in mediteranske studije* - *Annali di Studi istriani e mediterranee* (do 5. številke: *Anali Koprškega primorja in bližnjih krajev* - *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi (originalno) slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike. V tem primeru avtorji najprej pošljejo besedilo izpisano na papirju, uredništvo pa nato avtorju vrne besedilo v **vnos lektorskih in recenzentskih popravkov**. Tako pripravljen tekst avtor pošlje uredništvu na računalniški disketi.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko. Navedite kategorijo prispevka!

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje **kategorije**: *Izvirna znanstvena dela* vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

Strokovna dela prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

Pregledni članki imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature s posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

Gradiva imajo ravno tako značaj izvirnih del.

Poročila vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Takí prispevki ne smejo presegati 5 strani.

Mladinske raziskovalne naloge morajo biti urejene kot strokovna dela.

Komentarji so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

Obvestila so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Izvirna znanstvena dela in strokovna dela naj vsebujejo **izvleček** in **povzetek**. Izvleček, ki stoji *pred prispevkom*, je *krajši* (vsebuje *do 60 besed*) od povzetka *na koncu članka* in v nasprotju s tem tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil. Povzetki znanstvenih besedil smejo vsebovati 200, strokovnih 150, preglednih član-

kov pa 50 besed.

V **izvlečku** na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela. Na kratko opišemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Karseda informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili.

Povzetke vsebujejo tudi pregledni članki. Povzetek je en sam odstavek. Začnemo ga s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji so dolžni definirati in pripisati ustrezne **ključne besede** (pod izvlečkom) članka. Zaželeni so tudi **angleški (ali slovenski) prevodi** ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu. Priporočamo se še za angleški (ali slovenski) prevod povzetka, sicer bo za to poskrbelo uredništvo.

7. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

1. Izvleček.
2. Uvod.
3. Pregled dosedanjih objav.
4. Materiali in metode (Dokazni postopek).
5. Rezultati.
6. Razprava ali diskusija.
7. Zaključek (Sklepi).
8. Zahvala - če avtor želi.
9. Priloge - če je potrebno.
10. Literatura (Viri, Bibliografija).
11. Povzetek (Summary).

8. Ločimo **vsebinske** in **bibliografske opombe**. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih *pod črto*. Z bibliografsko opombo, ki jo vstavimo *v oklepaj med besedilom samim*, pa se sklicujemo na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točne strani, kjer je objavljeno besedilo, na katerega se sklicujemo) ali na publikacijo (članek) kot celoto (točnih strani ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki: avtor, leto izida in - če se sklicujemo na točno določeni del besedila - tudi navedba strani.

Primer bibliografske opombe z navajanjem točno določenega dela besedila: (Grafenauer, 1993, 11-13).

Primer bibliografske opombe z navajanjem vira kot

celote: (Grafenauer, 1993).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija) - glej točko 10!

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in letnice napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer: (Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer: (Lane, 1978; Grafenauer, 1993).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način, torej v oklepaju znotraj vsebinske opombe.

9. Pri citiranju **arhivskih virov** navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. Če navajamo isti arhiv oziroma fond večkrat, v oklepaju med besedilom uporabljamo kratico, ki jo razložimo v poglavju o virih na koncu prispevka.

Primer navajanja arhivskega vira v poglavju o virih: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Graviš, arhivska enota (a.e.) 1. Accademia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della Società Accademica.*

Primer navajanja arhivskega vira v oklepaju med besedilom: (PAK, Graviš, 1)

10. Poglavje o **literaturi in virih** je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

A) Opis **zaključene publikacije - knjige** kot celote: Avtor (leto izida): Naslov. Zbirka. Kraj, založba.

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

Verginella, M. et al. (1995): ...

Če nam predstavlja vir samo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

B) Opis **prispevka v zaključeni publikaciji** - npr. prispevka v zborniku: Avtor prispevka (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Zbirka. Kraj, založba, strani od-do.

Verginella, M. (1995): *Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem*. V:

Verginella, M. et al.: *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

C) Opis **tekoče publikacije - revije** kot celote: Naslov periodike, kraj izdaje.

Annales, Koper.

Pri opisu posamezne številke revije zgornjemu opisu dodamo (leto izida), številko letnika in številko zvezka.

Annales (1995), Koper, 5, 7.

D) Opis **članka v reviji**: Avtor članka (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, kraj izdaje, letnik, številka, strani od-do.

Forlani, F. (1994): Dinosauri in Istria. Annales, Koper, 4, 4, 209-214.

Bibliografske enote so razvrščene po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

11. **Tiskarski znaki** za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**,

valovito podčrtano za **ležeče**.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za **bold** in *italics*.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa (1962), Ljubljana, ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Ljubljana, SAZU-DZS, 13-14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. **ANNALES: Annals for Istrian and Mediterranean Studies - Annali di Studi istriani e mediterranei** (up to No.5: *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*) is a scientific and research interdisciplinary review covering the humanities, sociology and natural science in the area as stated in the review's subtitle.

2. Articles (papers) written in Slovene, Italian, Croatian and English languages will be accepted. The Editorial Board reserves the right to have them linguistically revised and corrected.

3. Articles should be written on max. 24 pages with double spacing and on one side of the sheet only. On the left side of each page, a 3-4 cm wide margin is to be left. Original photographs, drawings and tables are welcomed, as well as diskettes containing the texts, together with reference to the programme used. In such cases, only printed texts are to be sent initially to us, and once returned to the authors with eventual **linguistic, editorial or reviewer's corrections**, the suitably processed texts (on diskettes) are to be sent back to the Editorial Board.

4. Title page of typescript is to include title and subtitle of the article (paper), author's name, any (academic) titles and name of institution by which employed or personal address.

Please state the category of your article.

Articles are arranged in the following eight **categories**:

Original scientific works containing not yet published results of the author's own research. Such works will be reviewed by scientists chosen by the Editorial Board. Authors oblige themselves not to offer their material to any other journal or magazine.

Research works presenting results obtained through research. They too will be reviewed, and authors oblige themselves not to publish them elsewhere.

Review articles bearing the character of original works. These are critical and detailed reviews of literature from various interesting fields of research.

Materials and sources also bearing the character of original works.

Reports include short scientific information on integral research work or a short description of scientific or specialist books or meetings of experts. Such articles are not to exceed 5 pages.

Youth research compositions are to be presented in the same way as research works.

Explanatory comments include topical issues from various fields of research and are not to exceed 2 pages.

Notices include news from various associations and should not exceed 1 page.

5. Each of the original scientific and research works

is to include both **abstract** and **summary**.

Abstract, which is to appear before the actual article, is the shorter of the two (with up to 60 words) and does not include, in contrast to summary, explanatory comments and recommendations. Abstract is to contain a short description of the purpose and methods of the work and its results. Author should also state why the work has been carried out and why a document has been written about it. References to the already published material are made only if this is the main purpose of the work. Methods: if necessary, work methods and techniques are to be briefly described (new techniques are to be stated only if differing from the already known ones). If no experimental or practical work is described, sources of information are to be given. Results and conclusions may be incorporated. Findings are to be presented as briefly as possible.

Summary is to accompany review articles also and is to contain one chapter only. Summary of scientific text may contain 200 words, summary of research text 150 words, summary of review article 50 words. First of all, the essential points of the carried out work are to be presented. Sentences should be concise and not too long. The text is to be written in the third person; verbs may be used in impersonal form only exceptionally. The not so well known abbreviations are to be avoided. Summary is to retain the basic information from the main part of the text, and should not contain anything that does not appear in the main text itself.

6. Authors are obliged to define and state **key words** (below abstract) in their articles. **English (or Slovene) translation** of key words and texts accompanying figures and tables are welcomed, as well as English (or Slovene) translation of abstracts; if this is not convenient, the Board of Editors will provide for it.

7. Texts should include, if at all possible, the following chapters:

1. Abstract
2. Introduction
3. Works published to date
4. Material and methods
5. Results
6. Discussion
7. Conclusions
8. Acknowledgements (if desired by author)
9. Supplements (if necessary)
10. References (Sources, Bibliography)
11. Summary

8. Two kinds of **notes** are distinguished: those regarding the **contents** of the text, and those referring to **bibliography**. The first elucidate the text in even greater detail and are to appear at the bottom of the page (under line). Bibliographical notes, which are to appear in brackets in the text itself, deal with quotations and refer to a precisely stipulated part of the text from some other

publication (the page on which quotation appears is to be therefore stated as well) or to a publication (article) as a whole (in this case no page from which the text has been taken is to be stated).

Bibliographical notes are made up of the following details: author, year when published, and page (but only if a precisely stipulated part of the text is quoted).

Example of quotation referring to a precisely stipulated part of the text: (Grafenauer, 1993, 11).

Example of source quotation as a whole, with no citation: (Grafenauer, 1993).

The entire bibliographical data of the quoted and used sources are to be stated under *References* (Sources, Bibliography) - see Item 10!

If a number of works *by the same author from the same year* are quoted, letters in alphabetical order are to be stated apart from the author's surname and year of publication, in order that the sources are clearly divided between each other. Example: (Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Separate works or source quotations under the same note are to be separated with semicolon. Example: (Lane, 1978; Grafenauer, 1993, 12-14).

Bibliographical note can also be a part of the note referring to the contents and is to be written in the same way, i.e. in brackets within the note referring to the contents.

9. When quoting **archive sources**, the archive is to be stated first, then the name of the fund or collection and shelfmark. If the same archive or fund is stated a number of times, its abbreviation is to be used in brackets in the text and explained in the references chapter at the end of the article.

Example of citing archive source in the reference chapter: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Graviš, arhivska enota (a.e.) 1. Accademia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della Società Accademica.*

Example of citing archive source in brackets in the text itself: (PAK, Graviš, 1).

10. The **references and sources** chapter is compulsory. Bibliographical data are to be stated as follows:

A) Description of **integral publication**: Author (year when published): Title. Volume - Collection. Place of publication, published by.

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

If there are *more than two authors*, the work can be also cited as:

Verginella, M. et al. (1995): ...

If a specific part from an integral publication is quoted, the page numbers from which the quotation has been taken are to be added to the above description.

B) Description of the **article (paper) in integral publication** - e.g. text in a collection of scientific papers: Author of the paper (year of its publication): Title of the paper. In: Author of the book: Title of the book. Volume - Collection. Place of publication, published by, pages from - to.

Verginella, M. (1995), Porazeni zmagovalci, Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. In: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

C) Description of **current publication - review** as a whole: Title of periodical, place of publication.

Annales, Koper.

When describing separate number of review (year of its publication), its number and volume are to be added to the above description.

Annales (1995), Koper, 5, 7.

D) Description of **article in certain review**: Author of article (year of publication): Title of article. Name of review, place of publication, its number and volume, pages from - to.

Forlani, F. (1994): Dinosauri in Istria. Annales, Koper, 4, 4, 209-214.

The bibliographical items are to appear in alphabetical order of the authors' surnames or year of publication if the same author(s) is (are) cited a number of times.

11. Printer's marks for accentuations are to be as follows:

underlined for **semi-bold**,

wavy line for *italics*.

Computer notation is to include suitable marks for **bold** and *italics*.

12. **Abbreviations** in the texts are to be explained in brackets when appearing for the first time. A list of used abbreviations can be added to the article.

13. When **assessing a publication**, its author, title, place, publishing house, year of publication and page numbers (or appropriate description from Item 10) are to be stated in the title of the article.

14. First copies of printed articles will be sent to authors for **proof-reading**. Authors are obliged to return them in three (3) days. No new sentences are allowed to be added during proof-reading. The second (printing) proofs will be read by the Editorial Board.

15. Authors are kindly requested to consider these instructions at all times. In case of any indistinctness, please do not hesitate to contact the review's Editorial Board.

EDITORIAL BOARD

<p>UDC 902.450.361 Tržaški Kras) 903.450.361 Tržaški Kras(049.32)</p> <p>Anlon VELUŠČEK, Istituto di Archeologia del ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13</p> <p>Impresso ceramica della grotta Pejca v Lašci presso Aurisina</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 11-18</p> <p>Traendo spunto dal capitolo dedicato da Moser all'esplorazione della grotta Pejca v Lašci nel libro <i>Der Karst und seine Höhlen</i> (1899), l'autore riflette sull'impreso cultura nel Carso triestino. I rari ed incerti ritrovamenti dimostrano che è possibile collegare l'inizio del neolitico in questa zona solo con la comparsa del medio neolitico in Dalmazia.</p>	<p>UDC 902.6:692 726.54:902.6(497.4 Piran)</p> <p>Tom LEVANIČ, Katarina ČUFAR, Facoltà di Biotecnica, Dipartimento di Silologia, SI-1001 Ljubljana, Rožna dolina c. VIII/34, pp. 95</p> <p>Jernej HUDOLIN, Beta BERNIK-MÄCHTIG, Centro restauri della Repubblica di Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2</p> <p>Analisi dendrocronologica della struttura del tetto della chiesa parrocchiale di San Giorgio a Pirano (comune di Pirano, Slovenia)</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 43-52</p> <p>È stata effettuata una ricerca sulla travatura del tetto della chiesa di San Giorgio a Pirano, costituita da legno di larice e da alcune travi di connessione e di rinforzo in legno di abete bianco. Sono state datate tre fasi di costruzione, due con larice ed una con abete bianco. La prima risale al 1262, la seconda al 1594 e la terza, con abete bianco, al 1878. Si ritiene che il larice provenisse dall'Italia nord-orientale, mentre l'abete bianco dalla Slovenia.</p>
<p>UDC 911.5:551.44(497.4 Kras)</p> <p>Predrag NOVAKOVIČ, Helene SIMONI, Università di Ljubljana, Facoltà di Filosofia, Dipartimento di Archeologia, SI-1000 Ljubljana, Zavetiska 5</p> <p>Archeologia delle doline</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 19-36</p> <p>Gli autori hanno effettuato una ricerca sul rapporto tra lo sfruttamento agricolo delle doline e la situazione demografica nel passato. La base delle ricerche è rappresentato dall'esame archeologico di 19 doline effettuato sul territorio nell'agosto del 1995. I dati archeologici e storici indicano chiaramente uno sfruttamento intensivo delle doline in due periodi ben precisi: nella tarda preistoria (primo millennio a.C.) e nel XVIII e XIX secolo.</p>	<p>UDC 528.72:903 903:528.72</p> <p>Katja OVEN, Institute of Geodesy and Photogrammetry, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2</p> <p>Elisa POSSENTI, IT-31052 Masera sul Piave (Treviso), Via Busnello 7</p> <p>Matěj ŽUPANČIČ, Regional Museum, SI-6101 Koper, Kidričeva 19</p> <p>Digital photogrammetric redressing of non-metric photograph - a case of archaeological artefacts</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 10, 1997, pp. 53-58</p> <p>By presenting the case of a preserved non-metric photograph of already lost archaeological objects, the authors substantiate the need of photogrammetric distortion of the existing picture. The is - with additional application of drawing methods - a metric picture (plan) of artefacts, comparable with pictures of similar objects required by archaeological profession. The authors dissuade from the use of some widely used digital graphic methods which are adequate only to a certain degree.</p>
<p>UDC 902.3:550.38</p> <p>Branko MUŠIČ, Università di Ljubljana, Facoltà di Filosofia, Dipartimento di Archeologia, SI-1001 Ljubljana, Zavetiska 5</p> <p>Misurazioni della suscettività magnetica nelle doline</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 37-42</p> <p>Sulla base di misurazioni della suscettività magnetica effettuate direttamente sulle sezioni delle doline carsiche si può concludere che, in condizioni favorevoli, questo metodo può essere usato con successo quale metodo addizionale nelle prospezioni archeologiche del Carso, dove l'impiego di altri metodi geofisici si è dimostrata meno efficace a causa delle specifiche condizioni naturali.</p>	<p>UDC 902.343.6(093.2) 930.85(450 Trieste+436 Wien)"1910/1914" 929 Szombathy J. 929 Savini P.</p> <p>Brigitta MADER, AT-1050 Wien, Kriehubergasse 25/11</p> <p>Il caso Savini - Gli scavi archeologici dell'I. R. Museo di Corte di Storia Naturale nella Grotta delle mosche e nella Grotta degli scheletri presso Dorn sotto la direzione di Josef Szombathy (1910-1911) ed il susseguente epilogo giudiziario tra Vienna e Trieste (1911-1914)</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 59-72</p> <p>Sulla base di materiale d'archivio viene presentato il caso giudiziario Savini, sorto in seguito alle irregolarità commesse da Savini attorno al finanziamento degli scavi e, soprattutto per i problemi connessi ai reperti. L'autrice esamina 4 cause giudiziarie avanzate nel 1911-1914 contro Josef Szombathy, responsabile del Dipartimento di Preistoria, e contro l'I. R. Museo di Storia Naturale e l'Alto ufficio camerale di Vienna.</p>

<p>UDK 902.6:692 726.54:902.6(497.4 Piran)</p> <p>Tom LEVANIČ, Katarina ČUFAR, Biotechnische Fakultät, Abteilung für Holzindustrie, SI-1001 Ljubljana, Rožna dolina c. Vtt/34 Jernej HUDOLIN, Beta BERNIK-MÄCHTIG, Zentrum für Restaurierung, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2</p> <p>Dendrochronologische Analyse der Dachkonstruktion der Pfarrkirche des Hlg. Georg in Piran (Gemeinde Piran, Slowenien)</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 43-52</p> <p>Es wurde der Dachstuhl der Kirche des Hlg. Georg in Piran, der aus Lärchenholz mit Tannenholzverstärkungen an einigen Verbindungen besteht, untersucht. Es konnten drei Bauphasen, zwei mit Lärchenholz und eine mit Tannenholz, datiert werden. Die erste Bauphase fällt in das Jahr 1262, die zweite in das Jahr 1594 und die dritte Tannenholz - Bauphase in das Jahr 1878. Wir schließen daraus, daß das Lärchenholz aus Norditalien, das Tannenholz hingegen aus Slowenien stammt.</p>	<p>UDK 902(450.361 Tržaški Kras) 903(450.361 Tržaški Kras)(049.32)</p> <p>Anton VELUŠČEK, Institut für Archäologie ZRC SAZU, SI-1000, Ljubljana, Gosposka 13</p> <p>Die Impresso-Keramik aus der Rohtgartl - oder Fremdenhöhle bei Aurisina (Nabrežina)</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 11-18</p> <p>Der Autor stellt aufgrund des mit der Erforschung der Rothgartl- oder Fremdenhöhle befaßten Kapitels in Karl Mosers Arbeit Der Karst und seine Höhlen (1899) Betrachtungen über die Impresso-Keramik im Bereich des Triestiner und des Klassischen Karstes in Slowenien an. Die äußerst seltenen und zur Diskussion stehenden Funde dieser Kultur beweisen, daß der Beginn des Neolithikums in diesem Gebiet erst mit dem Einsetzen der mittelnolithischen Phase in Dalmatien in Verbindung gesetzt werden kann.</p>
<p>UDK 528.72:903 903:528.72</p> <p>Katja OVEN, Institut für Geodäsie und Photogrammetrie, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2 Elisa POSSENTI, IT-31052 Masera sul Piave (Treviso), Via Busnello 7 Matej ŽUPANČIČ, Landesmuseum, SI-6101 Koper, Kidričeva 19</p> <p>Die digitale fotogrammetrische Aufbereitung von nicht metrischen Fotografien (anhand archäologischer Objekte)</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 53-58</p> <p>Anhand von nicht metrischen Fotografien verloren gegangener archäologischer Objekte verleihen die Autoren der Notwendigkeit zur photogrammetrischen Aufbereitung der Aufnahmen Nachdruck. Das Resultat stellt unter zusätzlicher Anwendung von zeichnerischen Methoden eine metrische Fotografie (Zeichnung) der Objekte dar, die mit Fotografien von analogen Gegenständen, wie sie in der Archäologie verlangt werden, vergleichbar sind. Die Autoren raten von der Verwendung einiger digitaler grafischer Methoden, die weit verbreitet sind aber nur zum Teil den Erfordernissen entsprechen, ab.</p>	<p>UDK 911.5:551.44(497.4 Kras)</p> <p>Predrag NOVAKOVIČ, Helene SIMONI, Universität Ljubljana, Philosophische Fakultät, Abteilung für Archäologie, SI-1000 Ljubljana, Zaverška 5</p> <p>Archäologie der Karstdolinen</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 19-36</p> <p>Die Autoren untersuchen das Verhältnis zwischen landwirtschaftlicher Nutzung von Karstdolinen und Bevölkerungsdichte in der Vergangenheit. Sie kamen anhand der Auswertungen von archäologischen Untersuchungen, die im August 1995 an 19 Dolinen durchgeführt wurden, zum Ergebnis, daß die archäologischen und historischen Daten für eine höchst intensive Nutzung der Dolinen während zweier gänzlich unterschiedlichen Perioden, nämlich der späten Urgeschichte (1. Jahrtausend v. Chr.) und im 18. und 19. Jhdt., sprechen.</p>
<p>UDK 902:343.6(093.2) 930.85(450 Triest+436 Wien)"1910/1914" 929 Szombathy J. 929 Savini P.</p> <p>Brigitta MADER, AT-1050 Wien, Kriehubergasse 25/1t</p> <p>The Savini case - archaeological excavations by the Imperial Museum of History and Natural Science in the so-called Fly and Skeleton caves near Dane under the direction of Josef Szombathy (1910-1911) and subsequent legal proceedings between Vienna and Trieste (1911-1914)</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, pp. 59-72</p> <p>On the basis of the collected archive material, the author presents the Savini case initiated by Savini's errors made while settling the accounts for the carried out archaeological excavations and particularly due to the problems with the finds. The author deals with four suits filed in the years 1911-1914 against Josef Szombathy, Head of Department of Prehistory, as well as against the Imperial Museum of History and Natural Science and the High Fiscal Office in Vienna.</p>	<p>UDK 902.3:550.38</p> <p>Branko MUŠIČ, Universität Ljubljana, Philosophische Fakultät, Abteilung für Archäologie, SI-1001 Ljubljana, Zavetiška 5</p> <p>Magnetische Messungen der Suszeptibilität in Dolinen</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 37-42</p> <p>Anhand von magnetischen Messungen der Suszeptibilität, die direkt am Profil von Dolinen durchgeführt wurden, zeigte sich, daß diese Methode unter günstigen Umständen als zusätzliche Methode auch zur archäologischen Prospektion im Karst, wo sich die Verwendung anderer Methoden der spezifischen Naturgegebenheiten wegen als weniger zielführend erwiesen hat, mit Erfolg angewendet werden kann.</p>

<p>UDC 75.052(497.4 Koper)</p> <p>Janez HÖFLER, Università di Ljubljana, Facoltà di Filosofia, Dipartimento di Storia dell'arte, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2</p> <p>In merito al ritrovamento del Cristo sulla volta della Rotonda della Madonna di Capodistria</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 75-80</p> <p>Lo studio esamina l'affresco del Cristo ritrovato di recente a Capodistria sulla volta della Rotonda della Madonna. Sulla base di esempi italiani, l'autore indica trattarsi di un pittore di stile assisiano pregiottesco della seconda metà del Duecento, partendo però da un esempio probabilmente in auge nella cerchia di Pietro da Rimini. L'affresco è databile attorno al 1317, quando la Rotonda venne modificata e venne costruita la volta.</p>	<p>UDC 726.5(497.4 Koper):681.3</p> <p>Mojca KOŠMATIN FRAS, Istituto di Geodesia e Fotogrammetria, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2</p> <p>Documentazione metrica tridimensionale e ortofoto digitale della Rotonda del Carmine a Capodistria</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 91-96</p> <p>Il contributo presenta la compilazione di una documentazione metrica tridimensionale della Rotonda del Carmine in combinazione con moderni metodi geodetici e fotogrammetrici. I metodi sono stati scelti sulla base delle caratteristiche dell'oggetto in questione. La sua forma cilindrica è presentata mediante un modello tridimensionale elaborato al computer, mentre la struttura in pietra delle lesene è documentata pienamente mediante ortofoto digitale. Sono state elaborate pure la pianta della piazza accanto al Battistero e della Torre del patriarca e delle vie di collegamento con Piazza Tito. Sono stati individuati i punti di riferimento necessari per le misurazioni georadar, assicurando in tal modo la compatibilità di tutte le misurazioni dello spazio.</p>
<p>UDC 726.5.02(497.4 Koper)</p> <p>Mojca GUČEK, Istituto intercomunale per la tutela dei beni ambientali e culturali Pirano, SI-6330 Pirano, Piazza fratellanza, 1</p> <p>Metodologia delle indagini di conservazione nella rotonda della Madonna del Carmine di Capodistria e nuove scoperte</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 81-86</p> <p>L'Istituto intercomunale per la tutela dei beni ambientali e culturali di Pirano sin dal 1976 si occupa anche della tutela e della presentazione della rotonda della Madonna del Carmine. I lavori di conservazione e di restauro non hanno avuto purtroppo un andamento costante, con interruzioni dovute alla mancanza di finanziamenti. La necessità di indagini accurate, l'uso della più moderna metodologia nella stesura della documentazione architettonica e l'impiego di metodi non distruttivi nell'opera di tutela sono i temi presentati nello scritto. I risultati della ricerca e gli interventi di tutela per la presentazione della rotonda del Carmine, rappresentano il principale lavoro di conservazione.</p>	<p>UDC 902.6:692 726.52:902.6(497.4 Koper)</p> <p>Miran ERIC, Università di Ljubljana, Facoltà di Filosofia, Dipartimento di Archeologia, SI-1000 Ljubljana, pp. 580, e-mail: miran.eric@guest.arnes.si</p> <p>Alojz UMEK, Museo regionale, SI-6101 Capodistria, Via Kidrič, 19</p> <p>Matej ŽUPANČIČ, Museo regionale, SI-6101 Capodistria, Via Kidrič, 19, e-mail: matej.zupancic@guest.arnes.si</p> <p>Datatione della travatura del tetto della cappella della Madonna del Carmine a Capodistria e tentativo di una sua collocazione storica</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 97-104</p> <p>Il lavoro riporta i risultati delle ricerche dendrocronologiche effettuate su campioni della travatura del tetto della rotonda della Madonna del Carmine (battistero di Giovanni Battista) a Capodistria. Non è stato possibile individuare la posizione originale dei campioni nella travatura, visto che sono pervenuti agli esperti appena dopo la demolizione delle strutture del tetto, avvenuta nel 1992 durante il restauro della rotonda, struttura che sono riusciti a ricostruire graficamente solo in parte. Dei 42 campioni di abete bianco e abete rosso che sono riusciti ad avere, 22 sono stati misurati, mentre 6 campioni di abete bianco sono stati datati. I campioni sono stati datati con il metodo incrociato della cronologia standard tedesco meridionale. Un campione risale al periodo tra il 1141 ed il 1285. Poiché era privo di cambio non si è potuta individuare la data del taglio. La datazione corrisponde al noto restauro della rotonda del 1317. Gli altri cinque campioni datati sono compresi in un periodo cronologico che va dal 1461 al 1583. Questa datazione introduce un nuovo dato sui lavori di restauro compiuti sulla rotonda alla fine del XVI secolo.</p>
<p>UDC 902.3:726.5(497.4 Koper)</p> <p>Marko STOKIN, Istituto intercomunale per la tutela dei beni ambientali culturali Pirano, SI-6330 Pirano, Piazza fratellanza, 1</p> <p>Interpretazione archeologica della rotonda della Madonna del Carmine di Capodistria nel contesto della specializzazione storico artistica</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 87-90</p> <p>Gli studi si collegano soprattutto alle indagini storico-artistiche della rotonda del Carmine. L'esatta interpretazione archeologica della stratigrafia e dei reperti sarà tuttavia possibile dopo le indagini archeologiche nella piazza della rotonda, dove probabilmente non vi sono stati grossi interventi edili, subito invece dall'edificio, che avrebbero potuto distruggere il contesto archeologico limitrofo. Queste ricerche archeologiche dimostrano l'esistenza di un'abside romanica, di un'aggiunta barocca, di tombe medievali e la mancanza assoluta di strutture architettoniche risalenti all'Antichità.</p>	

<p>UDK 726.5(497.4 Koper):681.3</p> <p>Mojca KOSMATIN FRAS, Institut für Geodäsie und Fotogrammetrie, SI-1000 Ljubljana, Jamova 2</p> <p>Die dreidimensionale metrische Dokumentation und das digitale Orthofoto der Rundkirche der Muttergottes von Karmel in Koper</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 91-96</p> <p>Der Beitrag stellt die Erarbeitung der metrischen Dokumentation der Muttergottes von Karmel Rundkirche in Kombination mit modernen geodätischen und fotografischen Methoden dar. Die Methoden wurden in Hinblick auf die Charakteristika des Objektes ausgewählt. Seine zylindrische Form wird im dreidimensionalen Computermodell wiedergegeben, die Steinstruktur hingegen wird inhaltlich vollständig mit dem digitalen Orthofoto dokumentiert. Es wurden auch Situationsskizzen des Platzes neben dem Baptisterium und dem Turm des Patriarchen sowie der Verbindung mit dem Tito-Platz erstellt. Für die Georadarmessungen wurden Bezugspunkte für die Ausgangspositionen der Messungen eingemessen um dadurch die räumliche Kopatibilität aller Messungen zu gewährleisten.</p>	<p>UDK 75.052(497.4 Koper)</p> <p>Janez HÖFLER, Philosophischen Fakultät Ljubljana, Abteilung für Kunstgeschichte, SI-1000 Ljubljana, Askerčeva 2</p> <p>Zur Entdeckung eines Christusbildes im Gewölbe der Marienrundkirche in Koper</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 75-80</p> <p>Der Beitrag behandelt das neu entdeckte Christusbild im Gewölbe der Marienrundkirche in Koper. Aufgrund möglicherweise italienischer Vergleichsbeispiele vermutet der Autor, es hier mit einem Maler zu tun zu haben, der, trotzdem er sich eines Vorbildes bediente, das wahrscheinlich im Kreis von Pietro da Rimini Verbreitung fand, dem Vorgiotto-Stil von Assisi der zweiten Hälfte des 13. Jhdts. angehörte.</p>
<p>UDK: 902.6:692 726.52:902.6(497.4 Koper)</p> <p>Miran ERIČ, Philosophische Fakultät Ljubljana, Abteilung für Archäologie, SI-1000 Ljubljana, pp. 580, e-mail: miran.eric@guest.arnes.si</p> <p>Alojz UMEK, Landesmuseum Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19</p> <p>Matej ŽUPANČIČ, Landesmuseum Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19, e-mail: matej.zupancic@guest.arnes.si</p> <p>Die Datierung des Holzes vom Dachstuhl der Muttergottes von Karmel Kapelle in Koper und der Versuch einer historischen Einordnung</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 97-104</p> <p>In diesem Beitrag werden die Resultate der dendrochronologischen Untersuchung von Holzproben aus dem Dachstuhl der in Rundbauweise errichteten Muttergottes von Karmel Kapelle (Baptisterium des Heiligen Johannes des Täufers) in Koper beschrieben. Die Proben konnten nicht mehr an den ursprünglichen Stellen in die Konstruktion des Dachstuhles eingefügt werden, da sie bereits im Jahre 1992 während der Renovierungsarbeiten an der Kirche, im Zuge derer die Dachkonstruktion abgerissen werden mußte, entnommen wurden. Den Autoren gelang jedoch eine teilweise grafische Rekonstruktion des Dachstuhles. Von den 42 zur Verfügung stehenden Proben aus Tannen- und Fichtenholz wurden 22 untersucht, aber lediglich 6 Tannenholzproben datiert. Die Proben wurden anhand der süddeutschen Standardchronologie datiert. Eine Probe fällt in den Zeitraum zwischen 1141 und 1285. Da der Probe letzte Jahresring fehlte, war es unmöglich das Jahr, in dem der Baum gefällt wurde, zu ermitteln. Diese Datierung stimmt mit den bekannten Daten zur Renovierung der Rundkirche im Jahr 1317 überein. Die Resultate der anderen 5 Datierungsproben decken sich in einer Kurve, die in die Zeit von 1461 bis 1583 fällt. Diese Datierung stellt einen wichtigen und neuen Beitrag zur Kenntnis der Renovierungsarbeiten, die zu Ende des 16. Jhdts. an der Rundkirche durchgeführt wurden, dar.</p>	<p>UDK 726.5.02(497.4 Koper)</p> <p>Mojca GUČEK, MZV NKD Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1</p> <p>Die Methodologie der Untersuchungen zur Erhaltung von Baudenkmalern und die Neuentdeckungen - Muttergottes von Karmel Rundkirche in Koper</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 81-86</p> <p>Das den Gemeinden übergeordnete Institut zur Erhaltung des Natur- und Kulturerbes in Piran befaßt sich bereits seit 1976 mit der Wiederherstellung der Rundkirche der Muttergottes von Karmel. Die Erhaltungs- und Restaurierungsarbeiten konnten aus finanziellen Gründen leider nicht immer kontinuierlich durchgeführt werden. Unterbrechungen waren die Folge. Der vorliegende Beitrag setzt sich mit der Notwendigkeit, zur Erstellung einer architektonischen Dokumentation gründliche Untersuchungen durchzuführen und modernste Technologien anzuwenden. Die Autorin befaßt sich im weiteren auch mit der Anwendung erhaltender Methoden. Die Ergebnisse der erwähnten Untersuchungen und die Eingriffe zur Wiederherstellung der Rundkirche stellen die Grundlage ihrer Erhaltung dar.</p>
	<p>UDK 902.3:726.5(497.4 Koper)</p> <p>Marko STOKIN, MZV NKD Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1</p> <p>Die archäologische Interpretation des Objektes (Muttergottes von Karmel Rundkirche in Koper) im kunsthistorischen Kontext</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 87-90</p> <p>Der Beitrag bezieht sich in erster Linie auf die kunsthistorischen Untersuchungen der Muttergottes von Karmel Rundkirche. Eine eingehende archäologische Interpretation der Stratigraphie und des Fundmaterials wird erst nach Abschluss der archäologischen Untersuchungen im Umkreis der Rundkirche möglich sein, da es in diesem Bereich wahrscheinlich nicht zu derart intensiven baulichen Eingriffen wie um das Baptisterium herum, wo die Stratigraphie der archäologischen Fundhorizonte gestört wurde, gekommen ist. Die genannten archäologischen Untersuchungen weisen auf die Existenz einer romanischen Apsis, eines barocken Anbaus und mittelalterlicher Gräber hin. Antike Baureste konnten jedoch nicht festgestellt werden.</p>

<p>UDC 33(497.4/5 Istria)(091)(093) 016:33(497.4/5 Istria)</p> <p>Darko DAROVEC, ZRS Koper, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi, 18, e-mail: darovec@zrs-kp.si</p> <p>L'Istria dalla metà del duecento agli inizi dell'ottocento in base alla letteratura storico economica: risultati e prospettive</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 107-116</p> <p>L'autore prende in esame la letteratura più importante di studi storico economici sull'Istria. L'epoca trattata viene divisa in due periodi: uno va dalla metà del Duecento alla metà del Cinquecento, l'altro arriva fino agli inizi dell'Ottocento. Il primo è caratterizzato da andamenti economici piuttosto favorevoli, specie se paragonati alle zone limitrofe, sia italiane che quelle facente oggi parte di Slovenia e Croazia, il secondo invece da una stagnazione e persino da un calo dello sviluppo economico. Un'attenzione particolare è rivolta al Settecento che, a dispetto della maggior mole di documenti storici, è stato assai poco studiato da questo punto di vista.</p> <p>Oltre alla letteratura più importante l'autore presenta anche alcuni problemi di contenuto e metodo, dall'elencazione dei principali rami economici all'evidenziazione dell'importanza degli avvenimenti demografici, etnici e politici in generale che hanno contribuito a formare la struttura economica delle società istriane.</p>	<p>UDC 656.1(497.4/5)"17"</p> <p>Eva HOLZ, Istituto storico Milko Kos del ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18</p> <p>Principali collegamenti viari nella parte austriaca dell'Istria nel Settecento</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 125-138</p> <p>La ricerca esamina le vie di comunicazione e il traffico nella parte austriaca dell'Istria nel XVIII secolo. Questa parte della penisola era solamente lambita dalla strada postale ma dalla Carniola si stava costruendo una strada statale verso Pisino. La statale, assieme alle secondarie che vi si immettevano, rivestiva una grande importanza per la crescita economica e l'eliminazione della povertà e della fame.</p>
<p>UDC 67/68:658.8.03(497.4 Primorje)"04/14"</p> <p>Darja MIHELIC, Istituto storico Milko Kos del ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>I prezzi dei servizi artigianali nelle città del territorio sloveno prima della metà del XIV secolo (Litorale - interno)</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 117-124</p> <p>Il contributo illustra l'approccio metodologico con cui è stata effettuata la ricerca sui prezzi dei servizi artigianali. Elementi utili allo studio sono i dati sul guadagno degli artigiani per unità di tempo. Concreti sono anche i dati sul pagamento di un determinato servizio. Poteva essere pagato con una parte del prodotto. Dati indiretti sulle entrate degli artigiani sono costituiti dai prezzi degli articoli artigianali e dalle imposte sull'attività svolta, nonché dalla situazione patrimoniale degli artigiani. L'articolo suddivide gli artigiani in gruppi a seconda delle varie arti esercitate.</p>	<p>UDC 332.21(497.4 Piran)"15"</p> <p>Alja BRGLEZ URANJEK, Istituto di Studi Umanistici di Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Beethovnova 2</p> <p>La proprietà immobiliare a Pirano alla fine del XVI secolo</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 139-152</p> <p>Lo studio comparativo di due fonti - il censimento di 114 lotti di terreno lungo le mura di Pirano del 1609 e il libro vicedominario no. 167 del 1592-1600 - rivela la composizione, la struttura, l'aspetto e il valore commerciale dei possedimenti immobiliari e la proprietà dei singoli immobili nel centro storico di Pirano alla fine del XVI secolo.</p>
	<p>UDC 33(497.4 Goris'ka)(091)(093)</p> <p>Aleksander PANJEK, IT-34135 Trieste, Via G. C. Barni, 8</p> <p>Agricoltura e commercio nel Goriziano in età moderna. La rivolta contadina del 1713 da una prospettiva storico-economica</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 153-162</p> <p>In età moderna nel Goriziano coesistevano aree dalle caratteristiche geografiche molto diverse (Pianura, Carso, Collio, Montagna), come diversificati erano gli indirizzi produttivi prevalenti, dalla viticoltura all'allevamento. Un significativo elemento comune era rappresentato dall'importanza che tanto per la nobiltà quanto per la popolazione rurale aveva l'accesso al mercato. L'introduzione di nuove imposizioni fiscali nei primi anni del Settecento toccò in modo significativo interessi e attività economiche preesistenti. Nel contributo vengono quindi esaminate le diverse risposte alla situazione creata, tra le quali la rivolta contadina del 1713.</p>

<p>UDK 656.1(497.4/5)"17"</p> <p>Eva HOLZ, Historisches Institut Milko Kos ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18</p> <p>Einige interessante Einzelheiten über die Verkehrswege im österreichischen Istrien des 18. Jhdts</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 125-138</p> <p>Der Beitrag behandelt die Verkehrswege und Verkehrsverhältnisse im österreichischen Teil Istriens im 18. Jhd. Dieser Teil Istriens wurde von der Postroute lediglich am Rande gestreift, von Krain aus aber begann man mit dem Bau der Staatsstraße nach Mitterburg (Pazin). Die Staatsstraße war ebenso wie die mit ihr verbundenen Nebenstraßen für den wirtschaftlichen Aufschwung und die Beseitigung von Armut und Hunger von großer Bedeutung.</p>	<p>UDK 33(497.4/5 Istra)(091)(093) 016:33(497.4/5 Istra)</p> <p>Darko DAROVEC, ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18, e-mail: darovec@zrs-kp.si</p> <p>Istrien von der Mitte des 13. bis zum Beginn des 19. Jhdts. im Lichte der wirtschaftsgeschichtlichen Literatur: Resultate und Perspektiven</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 107-116</p> <p>Der Beitrag behandelt die grundlegende Literatur zu wirtschaftsgeschichtlichen Studien über Istrien. Dabei werden zwei Perioden, nämlich von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 16., und von der Mitte des 16. bis zum Beginn des 19. Jhdts., unterschieden. Für die erste Periode sind die verhältnismäßig günstigen wirtschaftlichen Entwicklungen im Vergleich mit den benachbarten italienischen sowie heute slowenischen und kroatischen Gebieten von Bedeutung, für die zweite Periode hingegen, sind Stagnation und Zusammenbruch der wirtschaftlichen Entwicklung kennzeichnend. Etwas mehr Aufmerksamkeit gilt dem 18. Jhd., das trotz des äußerst umfangreichen historischen Materials im hier behandelten Kontext bisher am wenigsten untersucht wurde. Darüber hinaus legt der Autor auch einige inhaltliche und methodologische Probleme, die von der Anführung der wichtigsten Wirtschaftszweige bis hin zur Feststellung der Bedeutung demografischer, ethnischer und allgemein historischer Ereignisse, die ökonomische Struktur der Gesellschaft in Istrien mitbestimmen haben, reichen, dar.</p>
<p>UDK 332.21(497.4 Piran)"15"</p> <p>Alja BRGLEZ URANJEK, Institut für Humanistische Studien Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Beethovnova 2</p> <p>Immobilienbesitz in Piran am Ende des 16. Jhdts.</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 139-152</p> <p>Als Fallstudie werden anhand einer Beschreibung von 114 Parzellen an der Stadtmauer von Piran aus dem Jahre 1609 und den Vizedominarien Nr. 167 aus den Jahren 1592-1600, Zusammensetzung, Struktur, Gestalt und Verkehrswert der Immobilien sowie die Eigentümerschaft einzelner Objekte im Stadtkern von Piran zu Ende des 16. Jhdts. erhoben.</p>	<p>UDK 67/68:658.8.03(497.4 Primorje)"04/14"</p> <p>Darja MIHELIČ, Historisches Institut Milko Kos ZRC SAZU, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana</p> <p>Preise für gewerbliche Leistungen in den städtischen Bereichen Sloweniens (Primorje-notranjost) vor der Mitte des 14. Jhdts.</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 117-124</p> <p>Der Beitrag erläutert die methodologischen Zugänge zur Untersuchung der Preise für gewerbliche Leistungen. Dafür wurden Angaben über Löhne für Gewerbetreibende pro Zeiteinheit verwendet. Konkrete Angaben über die Bezahlung für bestimmte Leistungen liegen ebenfalls vor. Es konnte auch ein Teil des Erzeugnisses in Naturalien bezahlt werden. Als direkte Angaben zu den Einkünften der Gewerbetreibenden können Preise der Erzeugnisse und Abgaben aus der Tätigkeit sowie dem Vermögen der Gewerbetreibenden herangezogen werden. Die Gewerbetreibenden werden je nach Zugehörigkeit zu den verschiedenen Gewerbebranchen in Gruppen gesondert behandelt.</p>
<p>UDK 33(497.4 Goriška)(091)(093)</p> <p>Aleksander PANJEK, IT-34135 Trieste, Via G. C. Barni, 8</p> <p>Landwirtschaft und Handel in der Region Görz in der Neuzeit: der Bauernaufstand von 1713 aus wirtschaftshistorischer Sicht</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 153-162</p> <p>Die Region Görz setzt sich aus Landschaften mit sehr unterschiedlichen geografischen Merkmalen (Ebene, Karst, Hügelland, gebirgiger Oberlauf des Isonzo), die auch in ihren überwiegend landwirtschaftlich orientierten Produkten Ausdruck finden, zusammen. In diesem Beitrag wird als gemeinsames Element der Zugang der adeligen wie auch bäuerlichen Bevölkerung zu Markt und Handel herausgearbeitet. In diesem Rahmen werden die bereits bestehenden wirtschaftlichen Interessen, die durch die Einführung neuer Steuern in den ersten Jahren des 18. Jhdts. stark beeinträchtigt wurden, behandelt und die unterschiedlichen Reaktionen auf diese Neuerungen einschließlich des Bauernaufstandes von 1713 im Überblick dargestellt.</p>	

<p>UDK 627.2:691.54(497.5)"18" 666.944(436-89)"18"</p> <p>Bruno VOLPI LISJAK, IT-34134 Trieste, Via Commerciale, 178/1</p> <p>Use of volcanic earth from the island of Santorini for marine constructions during the Austrian rule in the Eastern and Northern Adriatic (from the State Archives in Trieste)</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 163-174</p> <p>The research work, which is based on archive documentation, presents the use of volcanic formation of trachyte tufa from the island of Santorini. It served as a binding material in underwater constructions during previous centuries prior to the invention of Portland cement, similar as "pozzolana" in the times of the Roman Empire. The author analyses the matter in technical details and presents the commercial and transporting complexity of that time as well as the long-term Austrian strategy in the construction of marine facilities in the Adriatic.</p>	<p>UDC 325.2(450.34:497.4/.5)"14/17"</p> <p>Lovorka ČORALIĆ, Istituto croato di Storia, HR-10000 Zagreb, Opatička 10</p> <p>Migrazioni dalla costa orientale adriatica verso Venezia (XV-XVIII secolo)</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 185-192</p> <p>Nell'introduzione si indicano i risultati sinora ottenuti nello studio storiografico inerente le migrazioni dalla costa orientale adriatica verso Venezia. Quale fondo di archivio più importante per lo studio di questo tema viene indicato l'Archivio di Stato di Venezia. Attraverso varie tappe viene riportata la frequenza delle migrazioni, collegate sempre con la situazione politico-militare nell'Europa sud occidentale nelle varie epoche. Si sottolinea inoltre come la maggior parte degli emigrati provenisse dalle zone sottoposte al dominio veneziano (Istria, Dalmazia, Albania). La vita quotidiana e l'attività degli emigrati viene raccontata attraverso i loro mestieri e la loro residenza e attraverso l'esistenza della Confraternità di San Giorgio e Trifone, la principale istituzione di ritrovo e di mantenimento dell'identità patria. Il numero e l'importanza degli emigrati slavi a Venezia viene sottolineato anche dalla conservazione di elementi di toponomastica slava a Venezia.</p>
<p>UDC 325.11(450:=81)"06/18"</p> <p>Ferdo GESTRIN, accademico, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1</p> <p>Gli Slavi in Italia nell'alto medio evo</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 177-184</p> <p>Il processo di immigrazione e trasmigrazione degli Slavi dai Balcani verso la penisola appenninica, fenomeno che indichiamo come migrazione (nel senso più ampio del termine), può venir seguito attraverso le varie epoche dalla metà del VII secolo e sino al XIX. Le cause, i modi e l'ampiezza di tali migrazioni nonché le conseguenze che esse ebbero cambiarono molto in questo lasso di tempo. Possiamo perciò dividere le migrazioni in tre fasi: la prima comprende il periodo dell'alto medio evo, quando arrivarono in Italia gruppi più o meno consistenti di slavi come forza militare, emigrati e coloni, sia di propria volontà che obbligati da varie forme di pressione; la seconda è rappresentata dal periodo che va dal XII secolo alla seconda metà del XIV secolo, quando gli Slavi dei Balcani, specie donne, arrivarono in Italia come schiavi, e la terza - culminata nei secoli XV e XVI, mentre dal XVII in avanti il processo scema per poi cessare del tutto - quando la popolazione slava giunge in Italia generalmente per motivi economici - Italia felix - nonché a causa della minaccia costituita dai Turchi e della loro occupazione di buona parte dei Balcani.</p>	<p>UDC 325.2(497.4-15)(091) 325.2(450.36)(091)</p> <p>Aleksej KALC, Biblioteca Nazionale Slovena e degli Studi, Trieste, Sezione storia, IT-34138 Trieste, Via Petronio, 4 ZRS Koper, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>Movimenti migratori ai confini occidentali del territorio etnico sloveno</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 193-214</p> <p>La ricerca esamina il problema delle migrazioni nelle zone di confine fra Italia e Slovenia, con particolare attenzione a quelle che hanno interessato gli Sloveni, alla luce delle complesse caratteristiche naturali, geografiche, socio economiche, nazionali e culturali e dei cambiamenti politico-territoriali vissuti da quest'area nel corso della storia. Vengono messi in risalto alcuni esempi e alcune particolarità che caratterizzano il problema della migrazione in quest'area e che pongono lo studioso di fronte a una nuova metodologia e a nuove interpretazioni. Parliamo delle migrazioni stagionali verso la Beneška Slovenija (Slavia Veneta) e della loro posizione "strutturale" nel sistema socio economico montano; dell'immigrazione a Trieste, come componente del suo tessuto sociale pluri-etnico e di altre forme di migrazioni, con particolare attenzione al "ruolo" che aveva la meta da raggiungere. Del periodo fra le due guerre viene presentato il problema dell'emigrazione slovena (e croata) dalla Venezia Giulia, di quello post bellico invece soprattutto l'emigrazione dalla zona di Trieste verso l'Australia, con particolare riferimento alle caratteristiche sociali, culturali e multi-etniche del fenomeno, nonché di quella massiccia della popolazione della Beneška Slovenija.</p>

<p>UDK 325.2(450.34:497.4/.5)"14/17^a</p> <p>Lovorka ČORALIĆ, Croatische Institut für Geschichte, HR-10000 Zagreb, Opatička 10</p> <p>Migrationen von der östlichen Adriaküste nach Venedig (15.-18. Jhd.)</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 185-192</p> <p>Basierend auf den bisherigen Forschungsergebnissen und Archivbeständen werden Migrationen und Präsenz der vom 15. bis zum 18. Jhd. von der östlichen Adriaküste nach Venedig ausgewanderten Bevölkerung dargestellt. Es wird auf die Intensität der einzelnen Migrationsetappen, Herkunft, Wohnorte und Berufe der Auswanderer, aber auch die Spuren slawischer Toponyme in Venedig hingewiesen. Als bedeutendste Einrichtung zur Versammlung der Auswanderer wird die Bruderschaft der Heiligen Georg und Tryphon hervorgehoben.</p>	<p>UDK 627.2:691.54(497.5)"18^a 666.944(436-89)"18^a</p> <p>Bruno VOLPI LISJAK, IT-34134 Trieste, Via Commerciale, 178/1</p> <p>Die Verwendung von Santorinerde zur Errichtung von Hafenanlagen während der österreichischen Herrschaft im Bereich der östlichen und nördlichen Adria (anhand von Material aus dem Staatsarchiv Triest)</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 163-174</p> <p>Die Untersuchung, die auf Archivmaterial basiert, behandelt die Verwendung des vulkanischen Trachytuffs der Insel Santorin. Er diente in den vergangenen Jahrhunderten noch ehe der Portland-Zement erfunden wurde ähnlich der "pozzolana" zur römischen Kaiserzeit als Bindemittel bei der Errichtung von Bauten unter Wasser. Eingehend behandelt werden die technische Seite, die Handels- und Einfuhrproblematik sowie die langfristige österreichische Strategie bei der Errichtung von der Schifffahrt dienlichen Bauten an der Adria.</p>
<p>UDK 325.2(497.4-15)(091) 325.2(450.36)(091)</p> <p>Aleksej KALC, National- und studienbibliothek in Triest, Abteilung für geschichte, IT-34138 Trieste, Via Petronio, 4 ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18</p> <p>Die Migrationsbewegungen an den Westgrenzen des slowenischen Siedlungsraumes: Themen und Probleme</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 193-214</p> <p>Der Beitrag behandelt die Auswanderungsproblematik im slowenisch-italienischen Grenzbereich unter besonderer Berücksichtigung der slowenischen Migrationen im Lichte der komplexen geographischen, gesellschaftlich-wirtschaftlichen, nationalen und kulturellen Charakteristika wie auch der politisch-territorialen Veränderungen, denen dieser Raum im Laufe der Jahrhunderte unterworfen war. Es werden einzelne Beispiele und Besonderheiten, die die Auswanderungsproblematik dieses Gebietes bestimmen und die Gelehrten vor neue Fragen der Methodologie und Interpretation stellen, dargelegt. Zur Sprache kommen die saisonbedingte Auswanderung aus der Slovenska Benečija (Slavia Veneta) und die "Struktur" dieses Berglandes in Hinblick auf das gesellschaftlich-wirtschaftliche System, die Zuwanderung nach Triest und der Faktor des plurietnischen Gefüges dieser Stadt, sowie andere Formen der Auswanderung mit Hinblick darauf, welche "Rolle" den Zweck der Auswanderung zukam. Die Zwischenkriegszeit betreffend wird die Problematik der slowenischen (und kroatischen) Auswanderung aus Venezia-Giulia dargelegt. Was hingegen die Nachkriegszeit anbelangt, so wird vor allem auf die eigenartige Auswanderung aus dem Raum Triest nach Australien unter besonderer Berücksichtigung der gesellschaftlich-kulturellen Besonderheiten und des plurietnischen Charakters sowie auf die Frage der massenhaften Abwanderung der Bevölkerung aus der Slovenska Benečija hingewiesen.</p>	<p>UDK 325.11(450::81)"06/18"</p> <p>Ferdo GESTRIN, Akademiemitglied, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1</p> <p>Slawen in Italien im Frühmittelalter</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 177-184</p> <p>Der Prozeß der Zu- und Abwanderung der Slawen vom Balkan auf die Apenninhalbinsel, den wir (im weitesten Sinn des Wortes) als Migration bezeichnen, können wir über die Jahrhunderte von ca. Mitte des 7. bis zum 19. Jhd. verfolgen. Die Gründe, die Art und Weise und der Umfang dieser Migrationen sowie deren Folgen haben sich in diesem Zeitraum stark verändert. In Hinblick darauf unterteilen wir den Ablauf der Migrationen in drei Phasen: die erste umfaßt das Frühmittelalter, als größere und kleinere Gruppen von Slawen als Krieger, Auswanderer und Kolonisten, sei es aus eigenem Willen oder gezwungenenmaßen nach Italien kamen, die zweite Phase den Zeitraum vom 12. bis zur Mitte des 14. Jhdts., als die Slawen aus dem Balkanraum in viel grösserer Zahl Frauen als Männer, als Sklaven nach Italien gebracht wurden, und die dritte Phase mit dem Migrationshöhepunkt im 15. und 16. Jhd. - ab dem 17. Jhd. kommt es zu einer deutlichen Abnahme und schließlich zum Ende der Zuwanderung - als die slawischen Migrationen nach Italien mit wirtschaftlichen Motiven - Italia felix - und der türkischen Bedrohung und Herrschaft über den Großteil des Balkans verbunden war.</p>

<p>UDK 325.2(497.4-15)*18/19"</p> <p>Aleš BRECELJ, IT-34013 Duino-Aurisina (TS), Duino, 78/s</p> <p>Some data on emigration from the slovenian littoral to South America, especially to Argentina</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 10, 1997, pp. 215-236</p> <p>The text speaks about the emigration from the Slovene littoral towards South American countries and especially to Argentina where the most numerous Slovenian emigrant communities were formed.</p> <p>The initial part presents the first emigrations, small in number, which took place in the Goriška region from the mid 1870's to World War I and before that the emigration of the Slovene missionaries among which there were also Primorci.</p> <p>The main part is dedicated to the period between the two world wars when the emigrations reached a historical peak due to the pressure of economic depression and fascist policy of destroying the national identity of the people.</p> <p>The characteristics of the emigrant communities in South America are shown as well as their organized life, cultural and political activities. We also learn about their political activities in support of the annexation of the Primorska region to Yugoslavia during the Second World War, their organization and activities in the decades after the war and about the reality of the Slovenian post-war political emigration.</p>	<p>UDK 325.2(450.361 Trst)*19" 314.74(450.361 Trst)*19"</p> <p>Piero PURINI, IT-34126 Trieste, Via Crispi, 85</p> <p>Emigration from Trieste after World War II</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 10, 1997, pp. 251-262</p> <p>The author deals with the issues regarding the emigration from Trieste (particularly by those destined for Australia) immediately after the war and during the years that followed the return of Italy to Trieste. This emigration phenomenon is analysed from the aspect of the number of emigrants, their ethnic structure and reasons for such a step. In the end the article is supplemented with a table of returned (Australian) emigrants, the "Giulian region" clubs and emigration of the inhabitants of Trieste to other Italian towns.</p>
<p>UDC 325.2:75(497.4-15) 325.2:75(450.361) 75:325.2(497.4-15)</p> <p>Irene MISLEJ, Pilon Gallery in Ajdovščina, SI-5270 Ajdovščina, Prešernova 3</p> <p>Emigration of artists from the Primorska region</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 10, 1997, pp. 237-250</p> <p>The treatise deals with the fates of various artists deported from the Primorska region in the 20th century. The dealt with personalities, such as Marussig, Čargo, Spazzapan, Pilon, Širk, Bambič, Sulčič, Grom, Rapotec, Mušič, Chiacigh, Bucik and Pertol, were forced to leave their country due to very specific conditions: common to them all were external circumstances, such as war, refugees, military occupation and annexation of Primorska, totalitarian systems and intolerance of other people's beliefs.</p>	<p>UDC 321.01(4) 323.15(4)</p> <p>Collin H. WILLIAMS, Università del Galles, Cardiff, Dipartimento di lingua e cultura gallese, GB - Cardiff CF1 3XW, PO Box 910</p> <p>Il regionalismo europeo visto alla luce di una ricerca di nuovi spazi rappresentativi</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 265-274</p> <p>L'autore esamina il problema del regionalismo europeo, alla luce della ricerca di nuovi spazi rappresentativi e nell'ambito del contesto di integrazione del continente e della globalizzazione sociale generale. Il regionalismo si presenta così come il trend sociale e culturale antagonista, che vuole mantenere le differenze dei vari spazi culturali europei. La particolarità di questo movimento sta nel fatto che la valutazione delle tradizioni culturali delle minoranze e delle comunità regionali vengono collegate con le prospettive sociali e economiche che contribuiscono, assieme, alla crescita delle zone periferiche e generalmente meno sviluppate del continente. Benché non si sia giunti alla realizzazione dell'idea sull'Europa delle regioni, il senso per le specificità regionali è sempre più presente nella politica regionale dei Paesi della Comunità Europea e dei loro organismi programmatici comuni.</p>

<p>UDK 325.2(450.361 Trst)*19" 314.74(450.361 Trst)*19"</p> <p>Pietro PURINI, IT-34126 Trieste, Via Crispi, 85</p> <p>Die Auswanderung aus Triest nach dem Zweiten Weltkrieg</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 251-262</p> <p>Der Autor widmet sich dem Problem der Auswanderung aus Triest - vor allem nach Australien - zu der es sofort nach dem Krieg und in den Jahren nach der Rückkehr Triests an Italien gekommen ist. Diese Erscheinung analysiert der Autor hinsichtlich des großen Umfanges, der ethnischen Struktur und der Gründe, die dazu führten. Am Ende gibt er einen kurzen Überblick über die australischen Heimkehrer, die Klubs in Venetia Giulia und die Auswanderung aus Triest und anderen italienischen Städten.</p>	<p>UDK 325.2(497.4-15)*18/19"</p> <p>Aleš BRECELJ, IT-34013 Duino-Aurisina (TS), Duino, 78/s</p> <p>Einige Daten zur Auswanderung aus dem slowenischen Küstengebiet nach Südamerika, vor allem nach Argentinien</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 215-236</p> <p>Der Beitrag behandelt die Auswanderung aus dem slowenischen Küstengebiet nach Südamerika und vor allem nach Argentinien, wo sich zahlenmäßig die größten Gruppen von slowenischen Auswandern herausbildeten. Im ersten Teil werden die ersten zahlenmäßig schwachen Abwanderungen, die von der Mitte der Siebzigerjahre des vorigen Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg besonders den Bereich von Görz erfaßten, behandelt. Diesen aber ging schon früher die Auswanderung slowenischer Missionare unter welchen sich auch Menschen aus dem Küstengebiet befanden, vor. Der zentrale Teil wird der Zwischenkriegszeit gewidmet, als die Auswanderungen unter dem Druck der wirtschaftlichen Depression und der faschistischen Entnationalisierungspolitik den historischen Höhepunkt erreichten. Es wird auch auf die Charakteristika der Gruppen von Auswanderern in Südamerika, deren Lebensweise und deren kulturelle wie politische Aktivitäten hingewiesen. Auch deren politisches Engagement für den Anschluß des Küstenlandes an Jugoslawien während des Zweiten Weltkrieges wird ebenso angesprochen wie deren Organisation und Tätigkeit im ersten Jahrzehnt nach dem Zweiten Weltkrieg. Schließlich wird noch die Realität der slowenischen Nachkriegsemigration aus politischen Gründen dargestellt.</p>
<p>UDK 321.01(4) 323.15(4)</p> <p>Colin H. WILLIAMS, Universität von Wales, College von Cardiff, Abteilung für wallisisch, GB - Cardiff CFI 3XW, PO Box 910</p> <p>Europäischer Regionalismus und Suche nach neuen repräsentativen Räumen</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 265-274</p> <p>Der Autor diskutiert die Frage des europäischen Regionalismus im Lichte der Suche nach neuen repräsentativen Räumen sowie im Kontext der europäischen Integrationsprozesse und der allgemeinen gesellschaftlichen Globalisierung. Der Regionalismus stellt sich als antagonistische gesellschaftliche und kulturelle Tendenz, die nach Erhaltung der Verschiedenartigkeit der Kulturräume Europas trachtet, dar. Die Besonderheit dieser Bewegung besteht darin, daß sie die Elemente der Wertschätzung der kulturellen Tradition der Minderheiten und der regionalen Gemeinschaften mit gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklungsperspektiven, die gemeinsam zum Wachstum der am Rande liegenden und im allgemeinen weniger entwickelten Teile des Kontinents beitragen, verbindet. Obwohl es nicht zur Verwirklichung der Idee "Region Europa" gekommen ist, setzt sich das Empfinden eines regionalen Spezifikums in der Regionalpolitik der Mitgliedsländer der Europäischen Union und ihren gemeinsamen Programmen immer mehr durch.</p>	<p>UDK 325.2:75(497.4-15) 325.2:75(450.361) 75:325.2(497.4-15)</p> <p>Irene MISLEJ, Pilon Gallerie in Ajdovščina, SI-5270 Ajdovščina, Prešernova 3</p> <p>Auswanderung von Künstlern aus dem Küstenland</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 237-250</p> <p>Der Beitrag stellt Einzelschicksale bildender Künstler, die im 20. Jhdt. aus dem Küstenland ausgewandert sind, dar. Die hier behandelten Künstler, Marussig, Čargo, Spazzapan, Pilon, Sirk, Bambič, Hočevár, Sulcič, Grom, Rapotec, Mušič, Chiacigh, Bucik, Pertot, stammen allesamt aus dem Küstenland, traten jedoch, getrieben von besonderen äußeren Umständen, wie Krieg, Flucht, Okkupation und Annexion des Küstenlandes sowie totalitäre Systeme und mangelnde Gedankenfreiheit, den Weg in die Fremde an.</p>

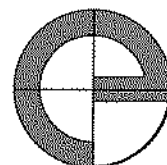
<p>UDC 94(450.361 Trst):323.15 394(450.361 Trst)</p> <p>Peter RUSTJA, SLORI, IT-34133 Trieste, Via Carducci, 8</p> <p>"Il Libro italiano in Austria è per noi più pericoloso della spada italiana"</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 275-284</p> <p>Lo studio esamina il rapporto fra l'immagine obiettivamente multi-culturale di Trieste, che alla fine del secolo scorso e agli inizi di questo attirava un gran numero di immigrati da regioni vicine e lontane, e la politica municipale che privilegiava soprattutto il carattere italiano della città. Una politica che si concretizzava in diverse situazioni, soprattutto in quella scolastica, con il rifiuto dell'eventualità di istituzione di scuole comunali in lingua slovena e che offriva così l'immagine di una Trieste divisa in due spazi etnici: la periferia slovena e il centro italiano. Nello studio vengono indicati numerosi stereotipi negativi con i quali Sloveni e Italiani solevano indicare i loro concittadini e termina con la constatazione che anche la Trieste odierna è solo in parte multiculturale in quanto la cultura non italiana rimane ai margini della vita cittadina e sono sempre minori i casi di scambi interculturali che dovrebbero basarsi sulla conoscenza e il riconoscimento non solo della cultura della maggioranza (italiana) ma anche di quella della minoranza (slovena).</p>	<p>UDC 341.222(450:497.4:497.5)(091)</p> <p>Milan BUFON, ZRS Koper, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi, 18, E-mail: milan.bufon@zrs-kp.si</p> <p>Trasformazioni geopolitiche ed etniche nell'Alto Adriatico tra conflitti e prospettive d'integrazione</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 295-306</p> <p>L'autore esamina il processo di trasformazione geopolitica dell'Alto Adriatico sulla base del rapporto fra confini politici ed etnici. La collimazione più o meno esatta dei confini sociali e culturali ha provocato movimenti sociali di vasta portata, cambiamenti nei processi e nelle direzioni migratorie e nella stessa struttura etnica; fenomeni questi particolarmente intensi nella prima metà del secolo. Ciò ha portato alla diminuzione della componente minoritaria nelle città della costa, di tradizione etnicamente mista, come Trieste, Capodistria, Pola e Fiume. Lo studio termina con la convinzione che il graduale superamento del ruolo dominante dei confini politici nell'Alto Adriatico favorirà la rivalutazione della sua antica immagine multiculturale.</p>
<p>UDC 32(450.34:450.36:497.4/.5)(091)</p> <p>Matjaž KLEMENČIČ, Università di Maribor, Facoltà di Pedagogia, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160</p> <p>Vladimir KLEMENČIČ, Università di Ljubljana, Facoltà di Filosofia, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Ruolo delle regioni Alto Adriatiche di Italia, Croazia e Slovenia nel passato e nel processo di integrazione europea</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 285-294</p> <p>L'articolo tratta il ruolo delle regioni Alto Adriatiche di Italia, Croazia e Slovenia nel passato e dal punto di vista dell'integrazione europea. Vengono presi in esame gli aspetti della loro posizione geopolitica sia nel passato che al giorno d'oggi, i cambiamenti subiti dai confini politici, dallo status politico e della struttura dell'area Alto Adriatica, come pure i cambiamenti della composizione etnica della popolazione. L'articolo tratta anche questioni inerenti al ruolo economico dell'area interessata connesso alla sua collocazione frontaliere. La conclusione è dedicata alle future prospettive di sviluppo dell'Alto Adriatico, con particolare riferimento all'inclusione della Slovenia nell'Unione Europea.</p>	<p>UDC 323.15:321(497.4/.5 Istra) 323.15:321(436.5=863)</p> <p>Jernej ZUPANČIČ, Istituto di Geografia, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7</p> <p>Portata dell'identità regionale in Istria e in Carinzia</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 307-316</p> <p>Lo studio esamina il rapporto fra l'identità regionale e nazionale nelle regioni etnicamente miste di Carinzia e Istria, senza tener però conto degli attuali confini. Viene constatato che gli abitanti di gruppi etnici diversi intendono l'identità regionale in maniere diverse. La singola persona può presentarsi contemporaneamente sia in base all'appartenenza regionale e locale che a quella nazionale. In Istria e in Carinzia l'identità regionale si interpreta come concorrenziale a quella nazionale, ma solo nel caso degli appartenenti al popolo sloveno o croato, ciò non vale invece per la popolazione di maggioranza austriaca di lingua tedesca o per gli italiani appartenenti alla minoranza in Istria.</p>

<p>UDK 341.222(450:497.4:497.5)(091)</p> <p>Milan BUFON, ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18, E-mail: milan.bufon@zrs-kp.si</p> <p>Geopolitische und ethnische Transformationen an der Oberen Adria zwischen Konflikten und Integrationsperspektiven</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 295-306</p> <p>Der Beitrag behandelt den Prozeß der geopolitischen und ethnischen Transformationen im Oberen Adria-Raum und beleuchtet das Verhältnis in dem politische und ethnische Grenzen einander gegenüberstehen. Die mehr oder weniger häufige Deckung der gesellschaftlichen und kulturellen Grenzen bewirkte an der Oberen Adria umfangreiche demografische Bewegungen bzw. Veränderungen in Hinblick auf Siedlungsprozesse, Richtungen und ethnische Strukturen, die in der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts besonders intensiv waren und zum Zusammenbruch der Minderheitenkomponenten in den traditionell gemischtethnischen Küstenstädten, wie z. B. Triest, Koper, Pula und Rijeka, führten. Der Beitrag schließt mit der Erwartung, daß die schrittweise Beseitigung der bisher dominanten Rolle der politischen Grenzen im Bereich der Oberen Adria wieder zur Wertschätzung seines traditionell multikulturellen Erscheinungsbildes führen wird.</p>	<p>UDK 94(450.361 Trs):323.15 394(450.361 Trst)</p> <p>Peter RUSTJA, SI.ORI, IT-34133 Trieste, Via Carducci, 8</p> <p>"Ein italienisches Buch ist für uns und Österreich gefährlicher als ein italienisches Schwert!"</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 275-284</p> <p>Der Beitrag behandelt die Verhältnisse Triests am Ende des vorigen und zu Beginn dieses Jahrhunderts, zu einer Zeit, als das multikulturelle Ambiente der Stadt eine große Zahl von Zuesiedlern aus nah und fern anlockte. Der Autor befaßt sich aber auch mit der Gemeindepolitik Triests, der die Idee entprang, Triest sollte vor allem als italienischer Stadt besondere Bedeutung zukommen. Dieser Idee verliehen die städtischen Behörden in verschiedenen Bereichen Ausdruck, ganz besonders aber im Schulbereich, wo die Möglichkeit zur Gründung von Gemeindeschulen mit slowenischer Unterrichtssprache konsequent verweigert wurde, wodurch der Eindruck zweier voneinander getrennter ethnischer Gebiete im Bereich von Triest geschaffen wurde, nämlich die slowenische Umgebung der Stadt und die italienische Stadt selbst. In diesem Beitrag werden zahlreiche Beispiele negativer Stereotypen gegeben, die sowohl Italiener als auch Slowenen ihren Mitbürgern gegenüber hegten. Abschließend meint der Autor, daß auch das heutige Triest eine nur zum Teil multikulturelle Stadt ist, da die nichtitalienische Kultur am Rande des städtischen Lebens steht und es immer weniger zu einem interkulturellen Austausch, der nur durch Kenntnis und Anerkennung der nicht nur mehrheitlichen (italienischen) sondern auch der Kultur der Minderheiten (slowenische) entstehen kann, kommt.</p>
<p>UDK 323.15:321(497.4/5 Istra) 323.15:321(436.5=863)</p> <p>Jernej ZUPANČIČ, Institut für Geografie, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7</p> <p>Die Ausdehnung der regionalen Identität am Beispiel Istriens und Kärntens</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 307-316</p> <p>Der Beitrag behandelt das Verhältnis zwischen regionaler und nationaler Identität in gemischtethnischen Regionen Istriens und Kärntens, ohne jedoch dabei die aktuellen politischen Grenzen in Betracht zu ziehen. Es wird festgestellt, daß die Angehörigen verschiedener ethnischer Gruppen vom Begriff regionale Identität ziemlich unterschiedliche Vorstellungen haben. Der Einzelne definiert sich gleichzeitig in seiner regionalen und lokalen wie auch nationalen Zugehörigkeit. In Istrien und Kärnten aber wird die regionale Identität auch als Konkurrenz zur nationalen Identität interpretiert. Dies gilt vor allem für die Angehörigen des slowenischen bzw. kroatischen Volkes, nicht aber auch für die mehrheitlich deutsch sprechenden Österreicher bzw. jene Italiener, die der Minderheit in Istrien angehören.</p>	<p>UDK 32(450.34:450.36:497.4/5)(091)</p> <p>Matjaž KLEMENČIČ, Universität Maribor, Pädagogischen Fakultät, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160</p> <p>Vladimir KLEMENČIČ, Universität Ljubljana, Philosophische Fakultät, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Die Rolle des Grenzgebietes an der nördlichen Adria in Italien, Kroatien und Slowenien während der Vergangenheit und im europäischen Integrationsprozeß</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 285-294</p> <p>Der Beitrag befaßt sich mit der Rolle des nordadriatischen Grenzgebietes zwischen Italien, Kroatien und Slowenien in der Vergangenheit und in Hinblick auf die europäische Integration. Dazu werden die Aspekte der geografischen Lage in Vergangenheit und Gegenwart, die Veränderungen der politischen Grenzen, des politischen Status' und der politischen Strukturen im nördlichen Adriaraum, wie auch die Veränderungen in der ethnischen Zusammensetzung der hier ansässigen Bevölkerung, behandelt. Weiters werden auch die ökonomischen Probleme, die sich für den nördlichen Adriabereich als Grenzgebiet ergeben, angeschnitten. Die Schlußbetrachtungen aber gelten den zukünftigen Entwicklungsperspektiven im nördlichen Adriaraum, wobei dem Beitritt Sloweniens zur Europäischen Union besonderer Augenmerk zukommt.</p>

<p>UDC 629.12(497.5 Betina)(038) 811.163.42'373.6</p> <p>Goran FILIPI, Facoltà di Pedagogia di Pola, HR-52000 Pola, Medulinska 3</p> <p>Alcuni termini tratti dalla terminologia cantieristica di Betina</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 10, 1997, pp. 319-334</p> <p>Il presente saggio è parte di un lavoro che iniziò nel lontano 1982. Le interviste principali per raccogliere il materiale sono state fatte in due occasioni, nel 1982 a Betina e nell'anno successivo a Curzola; in seguito, il materiale è stato aggiornato a più riprese, fino agli ultimi ritocchi del 1991. È stato indispensabile trattare alla pari anche il lessico curzolano perché il mestiere dei costruttori navali è stato da Curzola trapiantato a Betina nel 1745 quando Pasquale Filippi con tutta la famiglia lasciò quest'isola per trasferirsi su un'altra, quella di Murter, volendo probabilmente voltar pagina e iniziare una nuova vita arando, per quel che riguarda la costruzione navale, una terra virgo. Nacque così il primo squero nella Dalmazia settentrionale. Pare che la sua scelta abbia fruttato bene: la famiglia Filippi (oggi Filipi a Murter e Fillippi a Curzola) ha trasmesso tramite i suoi bravissimi artigiani l'arte di costruire le navi lungo tutta la costa adriatica, fino a Pirano.</p>	<p>UDK 811.13*282:631.312(497.5 Istra)</p> <p>Barbara BURŠIĆ GIUDICI, Pedagogical faculty of Pola, HR-52000 Pola, Medulinska 3</p> <p>A primitive plough in the Istrian Šišana dialect</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 10, 1997, pp. 335-342</p> <p>In her essay the author brings to light the terms for various parts of a primitive Šišana plough as used in the characteristic old Istrian language. The fact is that the old dialect has no written tradition, that it has not been resumed, and that the words and phrases are getting quickly lost. This is of course the reason why this dialect will gradually disappear.</p>
---	---

<p>UDK 811.13'282:631.312(497.5 Istra)</p> <p>Barbara BURŠIĆ GIUDICI, Pädagogischen Fakultät in Pula, HR-52000 Pula, Medulińska 3</p> <p>Der primitive Pflug im istrischen Dialekt von Šišan</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 335-342</p> <p>Die Autorin möchte in diesem Beitrag die Erinnerung an die Bezeichnungen für die verschiedenen Teile des primitiven Pfluges in der typischen altistrischen Mundart von Šišan wachrufen. Für diesen alten Dialekt gibt es nämlich keine schriftliche Überlieferung, er erneuert sich nicht und Wörter wie Redewendungen geraten sehr schnell die Vergessenheit. Ein langsames Aussterben dieser Mundart ist daher die Folge.</p>	<p>UDK 629.12(497.5 Betina)(038) 811.163.42'373.6</p> <p>Goran FILIPI, Pädagogischen Fakultät in Pula, HR-52000 Pula, Medulińska 3</p> <p>Ausdrücke der Schiffbauterminologie aus Betina</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 10, 1997, S. 319-334</p> <p>Der Beitrag von Goran Filipi ist ein Teil jener Forschungsarbeit, die bereits 1982 begonnen wurde. Die wesentlichen und dem Sammeln des Materials dienenden Interviews wurden bereits anlässlich zweier Gelegenheiten, nämlich 1982 in Betina und ein Jahr später auf Korčula, der Öffentlichkeit zugänglich gemacht. Der Autor vervollständigte das Material später noch einige Male, zum letzten Mal 1991. Es war nämlich notwendig auch die Terminologie aus Korčula in gleichwertiger Weise abzuhandeln, da das Schiffbaugewerbe 1745 von Korčula nach Betina gebracht wurde. Damals verließ Pasquale Filipp mit der gesamten Familie die Insel und übersiedelte nach Murter. Wahrscheinlich wollte er ein neues Kapitel in seine Leben aufschlagen und, was den Schiffbau anbetrifft, in einer ganz neuen Umgebung den Boden für dieses Gewerbe urbar machen. So entstand die erste Schiffswerft im nördlichen Dalmatien. Die Entscheidung erwies sich als gute Kapitalanlage, denn es gelang der Familie Filippi (heute Filipi auf Murter und Fillippi auf Korčula) mit Hilfe ihrer ausgezeichneten Handwerker die Schiffbaukunst über die gesamte Adriaküste bis nach Piran zu verbreiten.</p>

Poleg glavnega sponzorja banke Banka Koper d.d. so prispevali še:

emona obala koper d.d.

Gepard 1®
Računalniška, grafična in trgovsko podjetje d.o.o., Ul. 15. maja 19
6000 Koper, Slovenija, tel. +386 66/ 38-456, fax: 37-354

LUKA KOPER

